

Г І С Т О Р Ъ Я БЕЛАРУСКАЙ (КРЫЎСКАЙ) КНІГІ.

СПРОБА ПАЯСЬНІЦЕЛЬНАЙ КНІГОПІСІ
АД КАНЦА X ДА ПАЧАТКУ XIX СТАГОДЗЬДЗЯ.

АПРАЦАВАЎ В. ЛАСТОЎСКІ.

ВЫДАНА КОШТАМ БЕЛАРУСКАГА ЦЭНТРУ ў ЛІТВЕ.

АДЦІСНУТА ў ДРУКАРНІ САКАЛОЎСКАГА і ЛАНА.
КОЎНА, 1926 ГОД.

Няма больш занядбанай дзедзіны ў сьветавай пісьменнасці як гісторыя паняволеных народаў. Вышэйсказанае асабліва кідаецца ў вочы калі ўзяць якую колечы галіну нашай, крыўскай, гісторыі. То знача гісторыі народу, каторы, ня так яшчэ даўно, жыў сваім самаістым палітычным і культурным жыццём. Супярэчнасць між сьведчаньнем гістарычных помнікаў і асьвятленьнем іх сучаснай пісьменнасцю—прост паражаючая. Бяручы ў рукі гістарычную кнігу часовых нашых пераможцаў, ня ведама чаму больш дзівіцца, ці іх безкрытычнасці, ці паражаючай умеласці тэндэнцыйна выкарыстоўваць аб'ектыўныя сьведчаньні гісторыі.

I, запраўды, сколькі трэба безкрытычнасці або надуманай волі, каб, прыкладам, з паважнай мінай, чалавек, з імем гісторыка, мог гаварыць аб Русі, як аб націі засяляючай усходна-эўропэйскую раўніну! Усякаму ведама, што пад імем Русь, калісь, у IX стагодзьдзі, прышла на ўсходна-славянскія землі нормандзкая вольніца, не славянскага, а нормандзка-нямецкага племя. Гэта нормандзка-нямецкая вольніца дала рожназоўным і рожнамоўным усходна-славянскім плямёнам пануючую дынастыю, эвэнтуальна—вярхі грамадзянства, якія растварыліся ў славянскім моры, і, ўрэшце, даўным даўно зыйшлі з гістарычнай арэны. Яшчэ большую безкрытычнасць выказуе гістарапісь трактуючы генэзу і істоту літоўскага пэрыоду нашай мінуўшчыны. Тут ужо такое награмаджаньне ачавістых нісянеціц, што найсьвятлейшыя галовы, замест разсьвятляць пануючую цемру, самі пагразаюць у бязвыхадных лабірынтах супярэчнасцяў, награмаджаючы новыя загады на шляху надыходзячай патомнасці. А літоўскі сфінкс, сваей паражаючай масай гістарычных фактаў і матэр'ялаў, высіцца панад кніжнымі і архіўнымі людзьмі роўна не разгаданы і неясны на балонах кронік XVI як і ў найвыдатнейшых працах гісторыкаў XX стагодзьдзя.

Прычына ў тым, што найранейшыя летапісы дахавалі нам не істотную гісторыю, а палітычныя трактаты ілюстраваныя сякімі-такімі жывымі падзеямі, на апраўданьне гістарычных злачынаў і гвалтаў дакананых над вольнымі народамі, тымі або іншымі, дынастыямі і палітычнымі цэнтрамі. Гісторыя дагэтуль была служкай палітыкі пануючых дынастыяў і дзяржаў. Допадаў на выжсказанае—мільёны, ня толькі з даўных, але з навейшых і найнавейшых часаў. Прыкладам, у гэтай кнізе, на 636 балоне, мы сумысльля зьмесцілі адзін з такіх „гістарычных сьведчань“, гэта ёсьць мэдаль адбіты царыцай Кацярынай II, на прылучэньне крыўскіх зямель да Масковіі (пераназванай у 1725 годзе ў расійскую імперыю). На мэдалі красуецца вымоўны і самапэўны надпіс: „оттор-

женная возвратихъ“ (адарванае вярнула). Крытычнае вока, спазірнуўшы на гэты медаль, загарыцца гневам абуранья: бо як сьвет-сьветам ніколі крыўскія землі перадтым не належалі да Масковіі! А знача, надпіс аб звароце адарванага—няпраўда! Але, на апраўданьне няпраўды, імперыя паклікала сваю крывапрасяжную сьведку, „гісторыю“ пануючай націі, і, яна, не заікнуўшыся і не пачырванеўшы, прысьведчыла цэлай масай дынастычных басень і фальшаваных дакумантаў, праўдзівасьць сказанага; і далей прысьвядчала, на працягу цэлага сталецьця, несчысленым лікам вусн і друкаў!

Ясна, што пры гэтакіх гісторыі, ў якіх сто гадоў, паняволеныя народы аказваліся ня толькі, саўсім праўна, абязпраўленымі, але і пазбаўленымі сваёй слаўнай мінуўшчыны. Шчасьлівыя пераможцы, лепшыя балоны гісторыі паняволенага брата, ўпісывалі ў сваю гісторыю. І, колішні патульны суседзі нават васал, прыбраўшыся ў здзерты, с плеч заняпаўшага, пурпур, становіўся „пурпурародным“...

Гэтак, нядаўна яшчэ, мы чыталі ў школьных падручніках, прызначаных для адукацыі моладзі 120 мільённай Расіі: „Беларусы самая малодшая галіна рускага народу“. „Беларусы загнанья і панурья („унылыя“), малаздольныя да культурнага разьвіцьця, але добрыя зямлякопы“. „Беларусы пісьменнасьці сваёй ня вытварылі“ і г. д. і г. п.

І родзіцца пытаньне, што гэта: нямаючая граніц безкрытычнасьць, ці несумленнасьць, якая, дзеля сваіх мэт, не перабірае ў спосабах?

Але, ўзгадаванае на падобных „праўдах“, шырокае грамадзянства дагэтуль шчыра пераконана, што: „беларусы пісьменнасьці ня вытварылі“.

Тымчасам, каб не наша старая пісьменнасьць, не было-бы ў Расіі Пушкіна. На нашых помніках разьвівалася і шліфавалася цяперашняя расійская мова, так не падобная да мовы колішняй Масковіі. На нашай мове ўзрастала адраджэньне польшчыны у XV і XVI ст. і сыцілася ў часе заняпаду яе дзяржаўнасьці ў XIX ст.

Дзеля гэтага патрэбен грунтоўны крытычны перагляд усей гістарычнай пісьменнасьці, створанай нашымі пераможцамі аб нас.

Мэта гэтай кнігі, стаяўшая аўтарам пры яе апрацаваньні, была паказаць што пісьменнасьць крыўскага народу па сваёй даўнасьці сягае X стагодзьдзя, а па багацтву помнікаў займае першае мейсца на ўсходнай славяншчыне. І, дзеля гэтага, ня толькі заслугоуе, але абавязуе сваім зьместам, быць ўведзенай ў курс кожнай катэдры славянаведанья, асабліва ў курс кожнай катэдры ўсходна-славянскага моваведанья і пісьменнасьці.

Праца гэта ёсьць першая спроба даць, памагчымаьці, ўсестароннае паняцьце аб стара-крыўскай (беларускай) пісьменнасьці, само сабой не прэтэндуючы на поўнае пералічэньне ўсіх захаваных да нашых часоў пісаных крыўскай мовай помнікаў. Бо на поўнае пералічэньне трэ было-бы многа томаў падобных кніг, як гэта. Прыкладам, дакуманты Мэтрыкі в. кн. Літоўскага сабраны ў 556 тоўстых томах; Віленскі Цэнтральны Архіў зьмяшчае аж некалькі мільёнаў дакумантаў. Акрам гэтага вялікі лік дакумантаў маецца Вітабскім Цэнтральным Архівам, ў старасховых Менска, Смаленска, Ноўгарад-

Северска і па ўсіх музэях і архівах Расіі, пачынаючы ад Масквы і Петраграда і канчаючы Кіявам, Адэсай, Казанью, Тыфлісам і нават Томскам. Ня менш багаты старакрыўскімі пісанымі помнікамі музэі і архівы Польшчы—Кракаў, Люблін, Варшава, Познань і інш. У дадатку дагэтуль маецца многа дакумантаў і рукапісных кніг у прыватных сабраньнях і ў фамільных архівах тутэйшых памешчыкаў, а нават у дробнай шляхты ды ў сельскага духавенства.

Пералічаючы помнікі нашай пісьменнасьці мы ўзялі пад увагу толькі абшар заключаны паміж Нёманам, Вяльёй а Дняпром; Прыпяцьцю а Дзьвіной, але ў нашу пісьменнасьць трэба ўключыць яшчэ Северскія землі*) і землі Пскова і Вялікага Ноўгарада**). Адзінства культуры ў пісаных помніках, у малярстве, будаўніцтве і грамадзкім укладзе, праяўляецца на ўсім абшары ад Новагорадка Наднёманскага да Новагорадка Северскага і Вялікага Ноўгараду „тудь бо живяху Крывічы“, як выражаецца летапісец.

Многія моманты ў разьвіцьці нашай пісьменнасьці прыходзілася трактаваць пабежна, або і саўсім абыходзіць, с тэй прычыны, што распрацоўка нашай пісьменнасьці была роблена дагэтуль толькі чужымі і пад саўсім няпраўдным вуглом погляду: крыўская пісьменнасьць трактвалася не як праява самабытнай культуры Крывічоў, а як галіна, уроенай расійскім цэнтралізмам, агульна-расійскай культуры. Дзеля гэтага перад гісторыкам крыўскай пісьменнасьці, які ня хоча паўтараць старыя спамылкі, на кожным кроку паўстаюць труднасьці, каторыя можна будзе асіліць толькі з разьвіцьцем нашай уласнай гісторыі. Зрэшта, ў нас дахавалася аграмадная маса юрыдычных дакумантаў, але, ў параўнаньні, толькі нязначныя абломкі кніжнага багацьця; бо рукапісы безжаласна нішчаны былі ў часе нашых рэлігійных закалотаў, якія панавалі ад XVI ст. немаль да нашых часаў, а такжа ў часе частых воен і рэволюцій. Дзякуючы гэтаму, з ланцуга бурных і багатых у пісьменныя помнікі пэрыёдаў, — як пашырэнне каталіцтва пры першых Ягеллонах, пашырэнне сэкты жыдоўствующих, і рэформацкі рух, — дахаваліся нязначныя абрыўкі, якія можна рэстутаваць толькі пры натужнай працы сталых краёвых вучоных устаноў, якіх не было дагэтуль.

Пры апрацаваньні гэтай кнігі перад аўтарам паўставала пытаньне як угрупаваць сабраны матэр'ял. Калі агранічыцца абшарам быўшага в. кн. Літоўскага, то намячаюцца выразна зарысаваныя тры пэрыёды: 1. Крыўска-славянскі да XIII ст., 2. Літоўскі да палавіны XVII ст., і 3. Літоўска-рускі. Але прыймаючы пад увагу, што адкіданьне пісьменнасьці Ноўгарадзка-Пскоўскай і Ноўгарад-Северскай не вытрымлівае крытыкі, — а да згрупаваньня яе меліся

*) „Крывічы... былі прабацькамі цяперашніх Беларусаў. ...У найбліжэйшым з імі сваяцтве знаходзіліся Дрыгвічы, якія жылі паміж Прыпяцьцю і Бярэзінай. Гэта была асобная галіна тыхжа Крывічоў, азначанная асобным імем у залежнасьці ад прыроднай ўласцівасьці занятай імі тэрыторыі („дрыгва“—балота, „трысіна“). ...У цесным сваяцтве с Крывічамі былі Радзімічы, якія жылі на Сожы“ (Проф. М. Н. Любавскій: „Основные моменты истории Бѣлоруссии“. Москва, 1918 г.).

***) Крывічы з сыстэмы Дняпра выйшлі на поўнач, на начы рэк Волгі і Зах. Дзьвіны, а іх галіна Словене, занялі сыстэму возера Ільменя“ (Акадэмік С. Ф. Платонъ „Учебникъ русской истории“. Прага 1924).

не дапераможаньня труднасьці, бо кнігу здарылася апрацовываць на эміграцыі, ня толькі ня маючы доступу да арыгінальных помнікаў, але нават пры вялікай нястачы найбольш патрэбнай літэратуры,—прышлося выбраць хроналёгічны парадак, як найлягчэйшы да ор'ентаваньнеся ў забытках нашай старой пісьменнасьці і агранічыцца пісьменнасьцю толькі адной галіны крыўскага племя. Поўная гісторыя павінна ўключаць помнікі Пскова, Ноўгарада і Северскай зямлі.

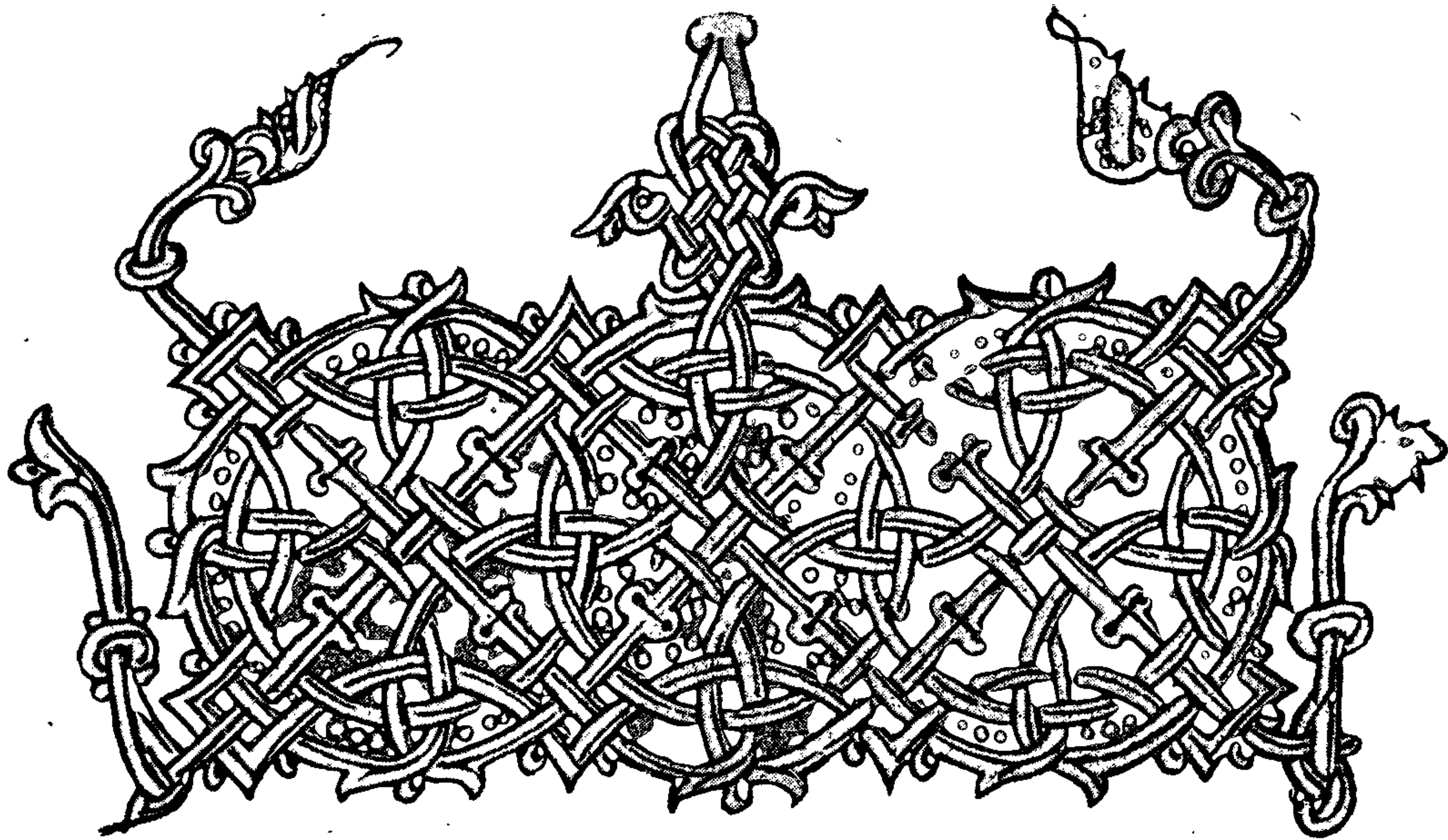
Пасколькі пазвалялі маючыся пад рукамі матэрыялы, аўтор стараўся даць хоць кароценькія выпіскі з кніг і дакумантаў ня толькі для ілюстрацыі мовы помніка, але і ў надзеі, што гэтакім спосабам удасца зьвярнуць увагу чытаючага грамадзянства на неадзоўную патрэбу ўвясці ў курс нашых сярэдніх школ, выклад старакрыўскай пісьменнасьці і граматыкі, каб зьвязаць новачасную пісьменнасьць са старымі традыцыямі і здабыткамі ў дзедзіне духовасьці.

Для заакцэнтаваньня таго, што старая наша пісьменнасьць і сучасная народная мова адна з другой выплываюць, дадзены ў канцы кнігі слоўнік помнікаў старакрыўскай мовы, бо яшчэ нядаўна можна было сустрэць у друку „вучоныя“ трактаты аб тым, што мова актаў в. кн. Літоўскага і народная беларуская (крыўская) мова, зьяўляюцца двума рожнымі мовамі. Закід саўсім няслушны, бо наша старая мова, да мовы народнай займае палажэньне гістарычнага дыялекту, падобна як у расійцаў мова часаў Пятра і Кацярыны да сучаснай літэратурнай расійскай мовы, ці як у палякаў мова Рэя, да мовы Словацкага і Высьпянскага, або, адна і другая, ў параўнаньні з іх народнымі дыялектамі. Рожніца атрымаецца ў нас нават меншая, чым, у прыведзеных здарэньнях, у расійцаў і палякаў.

У надзеі, што кніга мая, паміма многіх яе недастаткаў, прынясе карысьць нашай адраджаючайся пісьменнасьці, хоць-бы пабуджаючы другіх да працавітых досьледаў на полі нашай мінуўшчыны, а асабліва пісьменнасьці, працу гэту добрароднай зычлівасьці чытачоў паручаю.

Аўтор.

ад
Дн
190
ціс
з с
ш
Сл
—
ў д
цэ
дзя
поў
нізі
Ізб
сяр

Застаўка з рукапісу XI ст

Ў С Т У П.

... „а Словѣни (маюць княжэньне) свое Новѣгородѣ, а другое на Полотѣ, иже Полочане, отъ нихъ же Кривичи иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Днѣпра, ихже град Смоленскъ, [град сей отъ нихъ созданъ (Пераясл. сп.): тудѣ бо сѣдять Кривичи; таже Сѣверъ отъ нихъ“.

... „а по Двинѣ (шляхъ) въ Варяги, а изъ Варягъ до Рима, отъ Рима же и до племени Хамова“.

Печатны Летапіс, сьпіскі: Лаўрэнціеўскі, Іпаціеўскі, Ніконаўскі, Васкрэсенскі, Тверскі, Софійскі I, Ноўгародзкі і Львоўскі.

Славяне і племя Крывічоў. Першапачатковая калыбка славянаў, адкуль яны разыходзіліся ў розныя староны, знаходзілася паміж сярэднім Дняпром, Прыпяцьцю і Карпацкімі горамаі (Niderle „Slovanske starožytности“, 1902). Валва перасяленьня народаў адрывала часьці славянскага племя і адціскала іх на Захад і Поўдзень. Гэткім чынам, з адзінага славянскага племя, з бегам часу, утварыліся тры групы Славянаў: **з а х о д н а я**, (Палякі, Кашубы, Лужычане, Чэхі і Славакі), **п а л у д н ё в а я** (Баўгары, Сэрбы, Харваты, Словінцы), **ў с х о д н а я** (Крывічы і Паляне) з іх аднаплемнымі галінамі.

√ Крывічы, самае большае і сільнейшае усходна-славянскае племя, яшчэ ў дагістарычныя часы аб'ядналіся ў дзяржаўна-палітычную адзінку з галоўным цэнтрам сьпярша ў Тураве, а пазьней у Смаленску, ў землях якога зыходзяцца вярхі чатырох вялікіх рэк скіраваных на ўсход, поўдзень, захад і поўнач (Волгі, Дняпра, Дзьвіны і Волхава). Па гэтых рэках, ад вярхоў у нізы, і ішло разсяленьне Крывічоў. Найдаўнейшай калёніей Крывічоў быў Ізборск, другой зчароду крыўскай калёніяй быў Полацак, які ляжыць на сярэдняй Дзьвіне і трэйцай—гор. Дрогічын у вярхох Прыпяці, над Бугам.

Калі крыўскія выселкі на поўначы і захадзе абмацаваліся і размножыліся, — яны выдзеліліся ў асобныя, провінцыянальныя цэнтры*).

К IX стагодзьдзю на Нар. Хр. Крывічы займалі: ўсё парэчча Прыпяці з галоўнымі гарадамі Туравам і Дрогічынам, верхняе і сярэдняе парэчча Дзьвіны з гарадамі Усьвятам і Полацкам, вярхоўкі Волгі і абшар ад верху да сярэдняй часьці Дняпра з гор. Смаленскам і Любечам, парэччы—Волхава і Вялікай з гарадамі Ноўгарадам і Псковам.

Займаючы такія грамадны абшар, Крывічы сяліліся і на балотах (дрыгве), і ў лясох (дрэвах), і на горках, дзе яны былі, згэтуль па мейсцу разсяленьня свайго Крывічы, якія займалі дрыгвістае Палесьсе, называны былі Дрыгвічамі, каторыя жылі ў лясох, па Бярэзіне і Дняпру, называліся Дрэўлянамі, а Смаленцы, Палачане і Ноўгародцы атрымалі назовы ад галоўных гарадоў сваіх. Акрам гэтага, адна галіна крыўскага племя была сарганізавана ў дзяржаву славянскімі прыходцамі з захаду, з Балтыцкага памор'я, якія знаходзіліся пад кіравецтвам двух старшын сваіх—Радзіма і Вяткі.

Зтуль, пазьней гэта галіна слыла пад назовам Радзімічоў і Вяцьчоў. Што гэта было адзінае племя, раскінутае на вялікіх адлегласьцях, найлепш сьведчыць аднолькавасьць мовы, якая і сягонья чуваць на гэтых абшарах, акром Ноўгарада, Пскова і Любеча, якія, падпаўшы пад чужыя ўплывы, ў значнай меры зацерлі ў сабе крыўскія азнакі.

*) „У даўнасьці Беларусы, засяляючыя цяпер большую часьць Паўночна-Заходнага краю Расіі, называліся Крывічамі.

„Славяна-рускае племя Крывічоў было вельмі многачысленным і раскінута на аграмадным абшары. Палуднёвае узьбярэжжа зямлі крывічоў ішло па водаразьдзелах паміж Прыпяцьцю, Нёманам і Бярэзінай на правай старане Дняпра, і валокамі паміж Дняпром і Сожам, і верхнімі цячэньнямі паўночных прытокаў Дзясны—на левай старане Дняпра. На ўсход зямля Крывічоў пашыралася да Радзімічоў, якія жылі па рацэ Сожу, і Севяран, якія жылі па Дзясьне і Семі (Сейму) і Суле; на паўночна-ўсход трацілася ў лясістым і многаводным верхнім Паволжы; на поўнач даходзіла да разсяленьняў Ноўгародзкіх славянаў. На паўночна-захад Крыўскія пасяленьні ішлі па цячэньню Зах. Дзьвіны да прытнага закрута яе на поўнач ад Дзінабурга (па стараму-Неўгіна), а адтуль на поўдзень ўздоўж літоўскіх пасяленьняў, перамешваючыся з імі ў аколіцах Вялі і Нёмана да самага водаразьдзелу гэтай апошняй ракі з поласьцю Прыпяці. Разкіданае на абшырных прасторы, племя Крывічоў рана распалася на асобныя землі, галоўнымі цэнтрамі якіх былі Ізборск, Полацк і Смаленск“. (П. Н. Батюшковъ „Бѣлоруссія и Литва. Историческія судьбы Сѣверо-Западнаго края“. С высочайшаго соизволенія издано при Министерствѣ Внутреннихъ Дѣлъ. С.П.Б. 1890 г.).

„Паводле сьведчаньня летапісца (Лет. па Лавр. сп.) Крывічы палілі сваіх нябожчыкаў, а прысок ссыпалі ў урны. Гэткім характарам адрожніваюцца і курганы ў сялібах Крывічоў: у іх знаходзяцца сьляды вогнішчаў і урны з перапаленымі касьцямі. Апрыч таго, курганы часта абводзяцца канаўкамі і абкладаюцца каменнямі; камяні часам бываюць і ў сярэдзіне курганаў. (Падробнасьці у Голубовскаго „Обозрѣніе нѣкоторыхъ губерній и областей Россіи въ археол. отношеніи“, 20—32 (вып. II.) 1—10 (вып. III.). Пры гэтым больш даўныя курганы, агульныя Палачанам, Смаленцам, і Пскоўцам, маюць яшчэ адну агульную азнаку: яны маюць выгляд валаў да дзесяці сажняў ў доўжкі (Спицынъ „Обозр. нѣк. губ. и обл. Россіи в архел. стн.). Мяркуючы з гэтай азнакі мы можам дагадывацца, дзе спярша аселі Крывічы. Гэткія курганы ведамы каля Пскова і Апочки, каля Себяжа, Санны і ў Барысаўскім павеце, ў Смаленскім, Гарэцкім і Духаўшчынскім, а такжа ў Бельскім, ўрэшце Асташаўскім пав. (в. Изведава).

„Іншыя крывіцкія курганы маюць звычайную паўклубавую форму. Яны сустрачаюцца ў па-

Крывічы, Готы і Русь. Усе немаль, існуючыя дацяпер, вялікія эўропэйскія дзяржавы былі сарганізаваны Готамі—племем, з якога паўстаў нямецкі народ. Разсяляючыся з I-га стагодзьдзя па Нараджэньню Хрыста да IV—V стагодзьдзя, яны ў гэтым часе заснавалі некалькі дзяржаў: Остгоцкае ў Італіі, Франкскае ў межах цяперашняй Франціі, Англа-Саксонскае ў цяперашняй Англіі, а каля IX ст. з Франкскай дзяржавы выдзялілася дзяржава Нямецкая.

Крывічы з Готамі саткнуліся не пазьней VIII стагодзьдзя, як аб гэтым сьведчаць знаходкі манэт па Дзьвіне і Волзе, а такжа па Нёману і Прыпяці. У гэтым часе ў нізах Волгі, каля цяперашняй Астрахані, было багатае і сільнае Баўгарскае царства, а ў парэччы Дону—Хазарскае. Для абмену тавараў з гэтымі царствамі і праязджалі Варагі ў нашу зямлю ў VIII—IX стагодзьдзях. Тарговы шлях з Захаду на Усход—па Дзьвіне і Волзе—належыць да найстарэйшых і адносіцца да Гоцкіх часаў **).

Гэтыя гоцкія купцы, побач з таргоўляй, як ўсе тагочасныя купцы, займаліся па дарозе такжа грабежніцтвам, а ў асобных здарэньнях, часам, падбівалі некаторыя плямёны, якія трапляліся ім па дарозе, і засновывалі на іх зямлях дзяржавы. Такое панаваньне Готаў у нас, паводле ўсякай праўдападобіцы, існавала да IX ст., але на пачатку IX ст., пры невядомых нам варунках,

ветях Лепельскім, Сенінскім, Себежскім, каля Браслава ў Новаалександраўскім павеце і часцю ў суседніх мясцох Смаленскай губ. (у Смал. Духаўшч. Парэц. і Бельск. пав.), гэтай-жа адмены курганы трапляюцца у Бранскім пав. Арлоўск. губ., на верхняй Дзясьне. Крыўскіе курганы XI ст., больш познага тыпу, захоплююць яшчэ большы абшар: яны даходзяць да Ржэва і Зубцова на Волзе, да вярхоў Масквы-ракі, Угры і Жыздры, праз Бранскі павет ідуць да верху Дзясны і Сожу; далей граніца іх ідзе на Оршу, Барысаў, Лагойск; на заходзе і поўначы курганы гэтага тыпу сустрачаюцца у Рэжыцкім, Себежскім і Невельскім павеце (Зраўняй: Даниловичъ. „Очеркъ Историі Полоцкой земли до конца XIV в. Киевъ 1896 г.). Калі ўсё сказанае перанесем на карту, то акажацца, што ўся паўночная і паўночна-усходная Беларусь была заселена Крывічамі, і цікаўна, што старасьвецкія межы гэтага племя, ў агульным, акром часцю поўначы, зыходзяцца з цяперашняй этнографічнай мяжой Беларусаў.

„Не прырачаць азначаным межам і данныя номэнклятурныя. Мяркуючы па іх, асабліва сьцежучы сялібы „Крывічы“, мы бачым, што каленіі Крывічоў далёка пашыраліся на поўдзень: гэтак ведамы сялібы „Крывічы“ у Лідзкім павеце, Новагрудскім, Слонімскім і Рэчыцкім“. (Пасяленьні Крывічоў у Лідзкім павеце пацьвярджаюць і данныя архэолёгіі гл. Wandalin Szukiewicz. „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim губ. Wil. Kraków 1914.“).

Далей праф. Карскі кажа, што калі Ноўгородскія славяне былі Крывічы, як гэта цьвердзіць акадэмік Шахматов (факты сабраны ў яго працы „Къ вопросу объ образовании Русск. Народа), то яны раней другіх усходна-славянскіх плямён, па Дняпру і Бярэзіне рушылі на поўнач да возера Љьменя.

„За імі пайшлі Крывічы Полацкія і Смаленскія. Можна мяркаваць, што яны жылі пры сутоках р. Прыпяці ў Дняпро. Гэтым можна вытлумачыць і той мяшаны тып курганаў, які адзначыў Завітневіч (Вторая археолог. экскурсія въ Припетск. Полѣсье), і сустрачанае тут мяйсцовае найменьне ў Рэчыцкім павеце „Крывічы“... „Далейшы колёнізацыйны рух Крывічоў быў гэтакі: з Дняпра яны ішлі на парэччы Бярэзіны, а далей на Дзьвіну — да Палаты — Палачане; адгэтуль да вярхоўяў Дзьвіны, на верхні Днепр—Смаленск—і ў парэчча Волгі (Голубоўскі, 46—49). Па Бярэзіне, Велі і Дзьвіне Крывічам прышлося саткнуцца з Літвінамі і Латышамі, якія, іх названьне — Kreeves, пашырылі на ўсіх расійцаў“... (Карскі „Бѣлоруссы“ Вільня 1904).

**) Проф. І. М. Кулишер: История русской торговли до XIX в. Петербург, 1923.

Готы былі прагнаны з краю. Ці ўсе—нет ведама. Здаецца, што ў парэччы Дзвіны і Нёмана асталіся князі старага паходжанья. Выгнаўшы ад сябе чужую ўладу, славяне аднак няздомелі сарганізавацца, бо рожныя розбойніча-купецкія шайкі не давалі ім спакою. Дзеля гэтага Ноўгародзкія і Пскоўскія Крывічы, на якіх найбольш націскалі выхадцы з поўначы, пастанавілі прыняць ізноў адну з такіх вайскова-купецкіх шаек, для абароны ад іхніх пабратамаў. Звярнуліся яны з гэтым да нормандзкага, ці як у нас іх называлі, варажскага, або русскага*) князька. Гэта быў Рурык. Рурык згодзіўся, прыняць на сябе абарону і прыйшоў да Ноўгародцаў з дружнай. Але Варагам, якія прывыклі да разбойнага разгулу, не спадабалася жыцьцё ў народапраўным Ноўгарадзе, дзе ўсімі справамі кіравала веча. І вось, часць дружны, пад кіравецтвам аднаго са старшых дружныкаў Алега (Гельга), аддзялілася ад Рурыка і пайшла на поўдзень, шукаючы сабе больш свабоднага прыпынку. Смаленска асьцярожны Алег не чапіў, бо горад быў добра баронены і людны: „зане бѣ градъ великъ и многолюден“... але спусціўшыся ўніз Дняпром, убачыў слаба баронены гарадок Кіяў; Алег тут спыніўся, пабіў мясцовых князёў і сам апавесціў сябе князем над славянскім, не надта сільным, як з гэтага відаць, племам Палянаў.

Весьць аб заснаваньні на ўсходзе вольнай нямецкай дзяржавы хутка абляцела землі паўночна-нямецкіх плямён і ўсякая тамэчная вольніца пачала сабірацца каля новага князя. Алег, пасля першай удачы, задумаў яшчэ большую справу: напасці на багатую сталіцу Грэціі Візанцію. Набраўшы даволі людзей ён рушыў ў паход. Паход удаўся. Фантастычныя басні аб гэтым паходзе і карысьцях з яго, ізноў зварухнулі Норманаў і адтуль хлынула новая хваля вольніцы. Паходы на Візанцію не заўсёды бывалі удачны, асабліва пры наступніках Алега, але заваяваньне усходна-славянскіх плямён, дала няўпынную зручнасьць да грабжа і да выбіранья з паняволеных даніны. Гэта развіло такую энэргію ў Варагаў-Русі, што, да палавіны X стагодзьдзя, яны запанавалі ад Нёўгарада да Карпатаў і ад Дрогічына да Дону. Усе гэты заваяваньні рабіліся ад імені Русі і кожную заваяваную зямлю, Варагі лічылі сваёй ўласнасьцю, зямлёй Русаў, якая ставалася такой фактам заваяваньня яе **).

*) Копэнгагенскі прафэсар Wilh Thomsen у кнізе *Der Ursprung des Russischen Staates* (1879), кажа: што фінскае слова Ruotsi, якім Фіны называлі Варагаў, ёсьць пераробленае старанямецкае слова Rothsmann, знача вясляр, мораплаўшчык, марскі чалавек. Гэты прыметнік Ротс, Рос, Рус, стаўся найменьем усіх варажскіх высяленцаў на ўсходна-славянскія землі, пазьней, ў X—XI ст. —найменьем кіяўскага княства (не абыймаючы крыўскіх і ноўгародзкіх зямель), далей,—назвай веры усходнага абрадку, а ўрэшце цэлага конглемэрату ўсх. сл. плямён.

**) Памершый ў часе ўсясьветнай вайны сябра Расійскай Акадэміі Навук, праф. Шахматоў апублікаваў ў 1914 годзе праз Расійскую Акадэмію Навук сваю працу: „Сказаніе о призваніи Варяговъ“, у якой на 56 балонцы аб назове „Русь“ кажа:

„Яшчэ ў XVIII ст. Тунманн звязаў гэту назову з фінскім найменьем для Швэціі Ruotsi. Найменьне гэтае можна прызнаць агульным для ўсіх заходна-фінскіх дыялектаў: зраўняй Эстонск.—Rõtsi, Ліўскае—Rüotsi.

„Швэдаў Фіны называюць Ruotsalainen, Эстонцы—Rõtslane, Водь—Rõtslainé, Лівы—Rüotsli.
„Форма „Русь“, як заўважыў і Томсэн, так адносіцца да Ruotsi, як старасьвецкае Сумь

Улада Русаў у Ноўгарадзе была агранічанай, бо яны прыйшлі туды па угодзе, але ў землях заваяваных Норманы-Русы устанаўлялі ўладу абсалютыстычную: дзе з'явіліся рускія князі, там моўклі славянскія вечы. Зрэшта Русы даражылі Ноўгарадам, як першым этапам, брамай, у славянскія землі, і, дзеля гэтага, стараліся ладзіць з Ноўгародамі. Калі быў заваяваны Кіяў, паміж Кіявам,—палуднёва-варажскай дзяржавай—і Ноўгарадам,—паўночна-варажскай дзяржавай,—лягла зямля Смаленская, якая іх раздзяляла. Дзеля гэтага другой Крыўскай зямлёй, каторая была заваявана Русамі, стала зямля Смаленская. Урэшце, ў канцы X ст. (970—980), былі падбіты землі Тураўская і Полацкая, пры чым у Полацку Русы вырэзалі ўсю княжую сям'ю: князя Рагвалода і яго двух сынаў, а дачку Рагваладаву—Рагнеду, кн. Валадзімер узяў сабе за жонку.

Гэткім чынам, у X ст. на крыўскіх, і, наагул, усходна-славянскіх землях, з'явіўся новы гістарычны чынік—нормандзкае племя Русь.

Характэрыстыка племя Русь. У старажытнасьці Скандынавія была падзелена на мноства дробных зямель, з якіх кожная мела свайго князя (конунга). Па сьмерці конунга ўлада пераходзіла да старшага брата, а малодшыя даставалі кавалак зямлі на ленных правах. Гэтыя малодшыя князі, будучы ў большасьці незадаволенымі, набіралі дружыну з рожнага галцьяства і (якое сустрачаецца ў летапісных артыкулах XIII ст., у Синод. і др. сьпісках Ноўгародск. 1-й)—да фінскага Suomi.

„Мне здаецца, што элемэтарныя мэтодлёгічныя мярканьні не пазваляюць адлучыць сучаснае фінскае Ruotsi ад імя „Русь“.

„З адной стараны ясна, што Варагаў, г. зн., Скандынаўцаў запраўды на ўсходзе называлі „Русь“, Rös... Зраўняй зьменку Бэрцінскіх анналаў аб тым, што людзі, якія з'явіліся ў Канстантынопалі ў 839 годзе і якія самі сябе называлі Ros, аказаліся, пасля патрэбных выведаў, швэдзкага паходжаньня (eos gentis esse Sueonum); пісьменнік X ст. Ліудпранд двойчы атожсамлюе Русаў (Rusii) з Норманамі (Nordmanni); Канстантын Багранародны процістаўляе Русі (Ros) славянаў (Крывічоў, Лучанаў і др.), а падаючы назовы Дняпроўскіх парогаў, пад gosiolі разумее стара-скандынаўскую мову, што відаць і з самых гэтых назоў; арабскія пісьменнікі, прыкл. Ібн-Ласт, так-жа процістаўляюць Русь (Rūs) Славянам.

З другой стараны бачым, што краіна Варагаў, г. зн. Швэдыя, называецца „Русь“ Фінамі (Ruotsi) і дагэтуль.

„Дзеля гэтага, ня можа быць, як здаецца, ніякага сумневу, што да тожсамнасьці назову „Русь“, дадзенага Варагамі Славянам, з назовам Ruotsi, які знача ў Фінаў краіну гэтых самых Варагаў.

„Нас можа не цікавіць этымолёгія імя „Русь“; этымолёгія гэтага імя, якой-бы яна ня была, ня можа нарушыць вываду, што Фіны і Славяне назвалі Скандынаўцаў „Русьсю“.

„Пакажу на праўдападобнасьць запазычаньня акурат ад Фінаў гэтага імя для азначаньня Варагаў. Фіны былі тым пасярэднім цэнтрам, праз які Варагі пранікалі да Славянаў. Ўспомнім, што берагі Балтыцкага-Варажскага мора былі заселены фінскімі плямёнамі; па Няве сядзела Водь, якая займала і палуднёвы бераг фінскай затокі, а на усьцях Дзьвіны і па ўзьбярэжжы Рыжскай затокі сядзелі Зямігала, Летгала і Лівы. Ўспомнім, што нават рачны шлях, з Варагаў у Грэкі ішоў на поўначы праз фінскія краіны, толькі часцю заселеныя Славянамі, якія ўрэзаліся клінам сьпяраша, відаць, вельмі вузкім, ў суцэльнае фінскае жыхарства, якое цягнулася ад берагоў Балтыцкага мора да Волгі і далей да ўсходу. Славяне запазычылі у Фінаў імя „Русь“ для азначаньня Варагаў так сама, як яны запазычылі ў іх-жа назовы рэк і вазёраў, засяляючы сабой пракавечныя фінскія землі. Гэтае імя „Русь“ для азначаньня Варагаў перададзена Словенамі і Крывічамі такжа і палуднёвым Славянскім плямёнам, перададзена так, як передаюцца наагул запазычаныя словы“.

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападлі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэтых конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў новападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Руссю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардзізі, Аль-Бэкры і іх пазнейшыя коментатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам добра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Ароміны Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяці і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела заваяваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, зкуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя тарговыя факторыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным тарговым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і тарговы шлях „з Вараг у Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіцыйнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколцах Полацка, на гарэ, цэркві Пр. Богародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэтым чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

ўжо добра ведама, як роўна была ведама і тая высокая культура, якой абладалі Грэкі. Хрысьціянства заходнага абраду прыходзіла праз варажскія княжыя дружыны; гэтак сама ўсходныя, грэцкія ўплывы прыходзілі праз паходы на Грэцію,—і службу варажскіх дружын у Візанціі, а такжа праз нявольнікаў, запраданых у грэцкія землі, якія, тым ці іншым спосабам, вярталіся назад. Такім чынам хрысьціянства здавён ужо пранікала ў жыцьцё Крывічоў і падгатаўляўся грунт да ўсеагульнага прыняцьця хрысьціянства.

Прыняцьце хрысьціянства. Як вышэй сказана, хрысьціянства пранікала з Усходу і Захаду. З Захаду, праз Варага-Рускія (нямецкія) дружыны, праз тарговыя стасункі з нямецкімі землямі і праз нямецкіх прапаведнікаў, якія прыходзілі з Варажскімі дружынамі*). З усходу—праз паходы ў Візанцію, праз тыя-ж тарговыя зносіны і, такжа, праз прапаведнікаў з ужо хрысьціянскіх палуднёва-славянскіх зямель—Баўгарыі і Сэрбіі.

І хоць да X ст. хрысьціянства было даволі пашырана, але яно не было выкарыстывана для дзяржаўных мэт. Шчаслівая мысль зрабіць хрысьціянства верай дзяржаўнай, была падсунута грэкамі кіяўскаму князю Валадзімеру. У 988—990 гадох Валадзімер прыняў хрысьціянства і, пры помачы грэцкіх сьвятароў, ахрысьціў сваю дружыну і кіяўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь ўзялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэньня ўсходных славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямён пад відам наварачываньня ў хрысьціянства. Больш таго, крыж у руках Варагаў-Русі, акружыў іх аўрэоляй носьбітаў і пашырыцеляў вышэйшай культуры. Кіяў стаўся асяродкам распашырэння хрысьціянства, а кіяўскі князь, нараўне з мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысьціянства, якое на ўсходна-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай“ веры.

У справе замацаваньня варажскіх заваяваньняў на ўсходнай славяншчыне прыняцьце хрысьціянства Варагамі-Руссю адыграла першарадную ролю. Мала таго, гістарычныя даныя даюць факты, якія гавораць аб тым, што Валадзімер імкнуўся пры помачы хрысьціянства зцэнтралізаваць ўсе зробленыя Варагамі заваяваньні. Што ня гэтулькі ішло Кіяву аб само хрысьціянства, як аб дзяржаўны цэнтралізм, найлепш сьведчыць гісторыя Турава. Адначасна немаль з прыняцьцем хрысьціянства ад Грэкаў у Кіяве, тураўскі князь, Сьвятаполк, сын кіяўскага Валадзімера, хрысьціў Тураўцаў пры помачы біскупа немца—Рэйнбэрга паводле заходнага абраду. Дазнаўшы аб гэтым Валадзімер напаў на Тураў, паланіў кн. Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга, а Тураўцаў перахрысьціў нанова, па грэцкаму абраду.

Пераход у новую „рускую“ веру, разглядаўся ў тыя часы, як адначасны пераход ў новую нацыянальнасьць „рускую“.**)

*) А. А. Шахматовъ: Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни.—Научн. Истор. Журнал, 1914, № 4, бал. 30—61.

**) „Візантыцкі рэлігійны прынып ў стасунку да нехрысьціянскага сьветагляду і яго выражэньню ў літэратуры адзначаўся поўнай непашанай, а ласьне: ён чужога народнага сьветагляду не прызнаваў. Усё, што не ўкладалася ў рамкі хрысьціянства, як яго разумелі візантыйцы, лічылася адрынутым, „бесаўскім“. Усякае выражэньне да-хрысьціянскага вераньня безумоўна асуджа-

Перад хрышчэньнемся Валадзімер адпусьціў жану сваю Рагнеду і сына Ізяслава назад у Крыўскія землі, але да гэтага часу Рагнеда была ўжо хрысьціянкай, дык мабыць, яна вярнуўшыся ў родную зямлю, і апавесьціла тут хрысьціянства афіцыйнай верай, што прыпадае на 990-ты год*). У кожным здарэньні, ў канцы X стагодзьдзя былі заснаваны біскупствы ў Тураве, Полацку, і Смаленску. Заснаваньне гэтых біскупстваў летапісі прыпісуюць Валадзімеру, што аднак жа трэба прымаць крытычна.

Славянская граматынасьць. Разам з хрысьціянствам усходнае Славянства атрымала славянскую граматынасьць. Славянскія літары былі ўложаны, а справядлівей грэцкія літары дапасаваны да славянскай мовы двума братамі Кірылам і Міфодзіям, якія былі родам з гораду Солуня ў Македоніі. Славянскія літары былі ўстаноўлены каля 862 году. Поўная абэцэда славянская складалася з 38 літар, з якога ліку 24 былі запазычаны з грэкага. Злажыўшы абэцэду Кірыл прыступіў да перакладу на стара-баўгарскую мову Евангелья і важнейшых царкоўных кніг. Палуднёвыя славяне—Баўгары, Сэрбы і Мараўцы прынялі хрысьціянства на сто з лішнім гадоў раней (Баўгары каля 865 г., Мараўцы і Сэрбы каля 860-х гадоў), дзеля гэтага да часу прыняцьця хрысьціянства у нас, на сэрба-баўгарскай мове была ўжо даволі багатая рэлігійная літэратура. Літэратура гэта складалася з кніг рэлігійна-маральнага зместу, як прыкладам: кнігі біблейныя, тлумачэньні айцоў цэркві, літургічныя кнігі, духоўныя песьні, жыцьцёпісы сьвятых, апавяданьні аб хрысьціянскіх мучаніках ў зборніках званых „Чэты Мінэі“ і „Патэрыконы“, пропаведзі і навукі. Да гэтай духоўнай літэратуры належалі такжа апокрыфічныя творы, г. зн.—апавяданьні аб старазаконных і новазаконных падзеях і асобах, якія дапаўнялі або зьмянялі апавяданьні біблейныя, а такжа—кнігі забабоннага характару: астролёгічныя і варажбіцкія.

лася і прасьледавалася, як чартоўскае, ў якім-бы стасунку па істоце яно не было да хрысьціянства. Пад гэтае паняцьце — (чартоўскага, процілеглага хрысьціянству) падтасовывалася гэтакім чынам і праўленьне народнасьці“ (гэта знача, —мова мясцовых плямён іх звычаі і абычаі). М. Н. С п е р а н с к і й „Истор. Древ. Русск. Лит.“ Москва 1920. Кіевскі перыод; балона 286.) І далей, там-жа, кажа гэты самы аўтор, глыбокі знавец стараславянскай пісьменнасьці: „У грэкаў ў стасунку да нас прыныцп народнасьці быў падменены прыныцпам праваслаўя“. (Ці праўдзівей, тое і другое—і народнасьць і праваслаўе—падмяняліся імям Русь, якое процістаўлялася паганскаму, „бунтарскаму“, „бесаўскаму“, „сьмярдзячаму“ (зраўняй „смэрд“), якімі прыметамі азначалі Варагі ўсё мыйсцовае—народнае, ўключаючы сюды і мову, і пісьменнасьць, і звычаі, і абычаі).

*) Аб тым, што ў гэты час ня толькі было пашырына у нас хрысьціянства, прынамні ў вярхох грамадзянства, але нават існавалі ужо манастыры, дае права так думаць Пачатны Летапіс, які перадае размову Валадзімера з Рагнедай:

„Посла (Валадзімер пасья хрышчэньня) кь женѣ своей Рогнѣдѣ, глаголя сиче: азъ убо нынѣ крещенъ есмь, и пріяхъ вѣру и законъ Христіанскій, подобаше ми едину жену имѣти, ею же пояль въ христіанствѣ. Избери убо собѣ отъ вельможъ моихъ его же хощещи, да счетаю тя ему. Она же отвѣщаша рече ему: или ты единъ хощещи царствіе земное и небесное воспріяти, а мнѣ маловременныхъ сихъ и будущаго дати не хощещи. Ты бо отступи отъ идольскія прелести въ сыновленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хощу раба быти земному царю, ни князю, но уневѣститися хощу Христови, и въсприму ангельскій образъ“. („Обзоръ Истории Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ“ О. Турчиновича, СПб., 1857, дапіска 60).

Рагнеда памерла мнішкай ў манастыры Заслаўскім пад імем Анастасіі (Карамзін I).

Апокрыфы карысталіся вялікай пачытнасьцю ў Баўгарыі, як сярод сьвецкіх людзей, так і паміж духавенства. Са сьвецкай літэратуры было перакладзіна на баўгара-сэрбскую мову некалькі візантыцкіх кронік, якія апа-вядалі аб падзеях ад Адама да пазьнейшых часаў. Да гэтых адносяцца кроніка Малалы, Арматола і Мэтафраста. Трэцьці адзел баўгарскай літэра-туры станавілі гістарычныя повесьці: Аб Траянскай вайне, Александрыя, Вар-лаам і Іоасаф (хрысьціянская перапрацоўка з жыцьцёпісу Будды) і інш.

Вось, з гэтай літэратурай прыходзіла хрысьціянства да нас, разам з баўгара-сэрбскім духавенствам. А дзеля таго, што для новааткрываных цар-квей патрэбны былі кнігі, то адначасова з заснаваньнем біскупстваў, засно-вываліся і манастыры, ў якіх вучылі пісаць, чытаць і перапісываць кнігі. Спершапачатку галоўным заданьнем манастыроў было спасобленьне канды-датаў да духоўнага стану і перапіска літургічных і іншых кніг для засмака-ваўшых ў чытаньні вярхоў грамадзянства. Такім парадкам, ўжо ў першым стагодзьдзі пасля прыняцьця хрысьціянства, у нас свае мейсцовыя пера-пісчыкі абслугоўвалі кнігамі цэркві. Пры манастырох, як цэнтрах асьветы і размножаньня кніг, сабіралі кнігі і складалі бібліятэкі. Чым багацейшы быў кнігамі манастыр, тым большая была яго слава.

Кнігі стараліся перапісываць літара ў літару, хоць не глядзя на тое, там-сям пракрадаліся „спамылкі“ сьпярша толькі ў правопісі, а пазьней па-малу пачалі ўхадзіць і паасобныя мейсцовыя словы. Гэтая царкоўна-баўгар-шчына, адзіная для ўсяго славянства, паслужыла вялікай збліжаючай сілай для паасобных мейсцова-племянных гутарак. Дзеля гэтага ў пэрыядзе між X—XIII ст. ўсе кнігі, пісаныя на абшарах Усходнай-Славяншчыны, мала чым ад сябе рожняцца. Мова царквы і граматынасьці была ад Карпат да Ноўгарада адна і тая-ж самая царкоўна-славянская, або „руская“. Большыя адступ-леньні відаць ў мове арыгінальных твораў, пісаных мясцовымі людзьмі, асаб-ліва—ў будове сказаў і часьцю ў слоўніцтве. Значны ухіл да народнай мовы павінен быў быць у лістох і граматах, судзячы паводле прыкладаў, якія дай-шлі да нас з пазьнейшых часаў, з XII—XIII ст.

Перапісчыкі кніг. Пісалі кнігі тросьцямі (каламамі), якія прывазіліся з Візанціі. Замест цяперашняй паперы ужывалі толькі пэргаміну, які вырабляўся з авечай ці іншай якой скуры, так сама прывожанай з Грэціі і Баўгарыі. Ужываньне паперы пачынаецца толькі з другой палавіны, а сьцісьлей—з апошняй чверці XIV стагодзьдзя. Папера гэна называлася „бомбіцына“ і была вельмі высокага гатунку.

Пэргамінныя кнігі пісаліся у нас пераважна на добрым пэргаміне. Да пісаньня сьпярша прыгатаўлялі сшыткі, якія лінавалі чым цьвёрдым для азна-чаньня даўжыні і вышыні пісанага радка, каб ва ўсей кнізе шырыня і даў-жыня запісанай балоны была аднастайная. На балонах пакідаліся шырокія чыстыя белягі („полі“). Кнігі ў цэлы аркуш пісалі зазвычай ў дзьве гранкі, а ў поўаркуша ў адну гранку. Пісалі шырока, тоўстымі рысамі, ставілі літары проста, аддзельна адна ад другой. Кождая літара апрацовывалася з поўнай выразістасьцю. Пачатныя літары і агалоўкі малявалі мініяй (чырвонай фарбай)

і аздаблялі рожнымі фігурамі і рысункамі. Перапісчык кнігі мусіў быць адначасна і малярам. Пісалі не на сталах, як мы цяпер робім, а на разгорнутай далоні левай рукі, абапертай локцям аб калена.

Перапісчык. Мін'ятура з рукапісу XIII—XIV. ст.

Перапісваньне кніг было справай, вымагаючай ня толькі вялікага умецтва, цярплівасьці, але і зьверхняй помачы. Дзеля гэтага, да пісаньня кніг прыступалі з малітвай; канчаючы перапісываць кнігу, выражалі падзяку Богу, азначалі год, месяц і дзень калі было закончана пісаньне. Дзеля гэтага, што перапісваньне кніг было справай вельмі доўгай і цяжкай, то ў некаторых кнігах маецца падрабнае абазначаньне часу, калі была напісана тая або другая кніга. На самае скарае напісаньне кнігі зужывалася многа часу. Апостал 1220 году (240 карцін у кнізе) быў напісаны ў два месяцы без некалькіх дзён г. зн. па $4\frac{1}{2}$ карцін у дзень. Другія кнігі, якія вымагалі больш акуратнага пісьма, пісаліся яшчэ павальней.

Дзеля гэтага ў канцы кнігі зазвычай маюцца прыпіскі, ў якіх выражае перапісчык радасьць з дакончанай працы, прыкладам:

„Як радуецца жаніх, убачыўшы нявесту сваю, так радуецца пісец, бачучы апошнюю балону і як радуецца купец атрыманьню зыску, або корнік—прыбыцьцю ў прыстань, ці падарожнік павароту ў бацькаўшчыну,—так-жа радуецца і перапісчык кнігі дакончаньню працы свае“.

У іншых рукапісах сустрачаюцца і такія прыпіскі, ў якіх перапісчык выказуе надзею на збаўленьне душы ў нагароду за сваю працу, і, ў яшчэ іншых прыпісках, просіць перапісчык выбачаньня за свае мімавольныя спамылкі ды пакорна моліць аб тым, каб чытачы паміналі яго ў сваіх малітвах.

Галоўнымі цэнтрамі перапіскі кніг у Крыўскай зямлі былі: Смаленск, Тураў, Полацак і Новагорадак. З дахаванага да нашых часаў Тураўскага—Евангелья XI ст., перапісванага, безумоўна, перапісчыкам мясцовага паходжаньня, мы бачым, як у гэтым дзеячсе высока ўжо стаяла тут умецтва перапісваньня кніг.

Характар і мова пісьменных помнікаў. Дзякуючы таму, што мова пісьменнасьці у нас прынялася чужая, то ў помніках гэтай старой пісьменнасьці заўважаецца цікавы працэс асыміляцыі моваў: з адной стараны, пісаньня помнікі прыймаюць пад уплывам жывой мовы яе фонэтычныя і морфалёгічныя азнакі, а з другой—у жывую мову пад уплывам пісьменнасьці, часьцю сьвядома, а часьцю і несьвядома, пранікаюць формы, а асабліва, словы, якія выражалі новыя паняцьці. Славянская мова з самага пачатку заваявала сабе палажэньне мовы царкоўнай, дзеля гэтага, ня толькі пераклад-

ныя богаслужэбныя і царкоўныя кнігі пісаліся па—славянску, але такжа і ўсе арыгінальныя творы, калі яны гаварылі аб рэчах веры і цэркві. У гэтых творах лічылася чамусьці нягожым ужываць народныя звароты. Затое, калі здаралася пісаць што-колечы, ня маючае стычнасьці з царквой, то ў гэтых творах (граматах, актах) народная крыўская мова прабіваецца з большай сілай.

Дзеля гэтага, чым помнік бліжэйшы да царквы, тым яго мова бліжэй да славяна-баўгарскай і наадварот: чым помнік далей ад царквы, тым яго мова больш блізка да жывой крыўскай мовы. Калі мы возьмем якое—колечы царкоўнае казаньне, прыкл.,—што-колечы са „Слоў“ Кірыла Тураўскага і зраўняем прыкладам, са смаленскай граматай 1229 г., то гэта рожніца ў мове стане нам зусім яснай: „Слова“ Кірыла Тураўскага напісана царкоўна-баўгарскай мовай, ў якой дзе-недзе трапляюцца крыўскія словы і асобнасьці, тады як смаленская грамата пісана тагочаснай крыўскай, народнай мовай з налётам славянізмаў. Гэты працэс характэрны ня толькі для нашай першапачатнай пісьменнасьці (да XIV ст.), але і для ўсёй пазьнейшай пісьменнасьці (да XVIII ст.). Гэта рыса яшчэ ярчэй выступае ў пазьнейшыя часы, прыкладам, ў „Словах“ мітрапаліта Грыгора Цамблака і граматах В. Кн. Вітаўта, ці літоўскіх кроніках.

Св. пісаньне. Што тычыцца св. пісаньня, то нашы прадзеда карысталіся доўгі час толькі спадчынай ад Кірыла-Міфодзіеўскіх часаў, перанятай ад Баўгараў. Самаістых перакладаў гэтай пісьменнасьці з гэбрайскіх і грэцкіх арыгіналаў не чуваць да XV ст. Поўны-ж тэкст св. пісаньня зьяўляецца у нас толькі ў пачатках XVI ст. ў перакладзе Фр. Скарыны. Да гэтага часу, калі ў тым кірунку штоколечы і рабілася, то ўсё зводзілася да падноўкі устарэўшых баўгарскіх тэкстаў.

Богаслужэбная пісьменнасьць. Аб гэтай пісьменнасьці можна тое-ж самае сказаць, што і вышэй: богаслужэбнікі старэнна перапісваліся, а пазьней перадруковываліся, літара ў літару, з баўгарскіх арыгіналаў, прычым, народнай мовы зусім сьвядома ўнікалі, нават у службах, сваім мясцовым сьвятым. Калі ў гэтыя апошнія службы і пранікаў народны элемент, дык толькі дзякуючы няўменьню іх аўтораў выславіцца на чыста баўгарскай мове.

Богаслоўсна-павучаючая пісьменнасьць. Богаслоўская пісьменнасьць патрэбна была, каб вытлумачыць нованавернутым асновы хрысьціянскай веры, а полемічная,—каб абараніць верных ад пабочных уплываў. Ітая і другая пісьменнасьць была ў нас даволі пашырана, але не арыгінальнымі творамі, а пераважна пераніцаванымі з баўгарскага. Тыя-ж арыгінальныя павучаючыя творы, якія ў нас пісаліся мясцовымі ураджэнцамі, знаходзіліся пад вялікім уплывам перакладаў з грэцкай мовы ў баўгарскай пісьменнасьці і грэцкіх арыгіналаў, так што гэта літэратура не магла мець самаістага разьвіцьця: яна немаль да апошніх часаў была прыпадобленьнем да візантыцкага царкоўнага красамоўства.

Полемічная пісьменнасьць. Да XIV ст. полемічная пісьменнасьць была у нас мала пашырана. Тлумачыцца гэта тым, што са старой славянскай верай змагаліся не пераконваньнем а падбоямі, а такжа тым, што паганства

нашых прашчураў ня было арганізаваным і не магло змагацца з хрысьціянствам сыстэматычна, як асобная ад мясцовай княжай ўлады сіла. Калі сустрачаюцца ў нас паасобныя выпадкі супроць паганства, то толькі ў павучаючай пісьменнасьці, і гэта—не арыгінальныя выступы мясцовага духавенства, а перапрацоўка грэцкіх „слоў“, ськіраваных супроць грэцкага паганства. Словы супроць лацінікаў мелі пад сабой больш рэальны грунт, бо лацінскія ўплывы ішлі з суседняга нямецкага Захаду праз таргоўлю, але паміж нашым духавенствам, відаць, не было людзей з патрэбнай дагматычнай падгатоўкай, бо арыгінальных твораў ня маем. Уся полемічная пісьменнасьць супроць лаціністаў да XIV ст. ёсьць перакладной з грэцкай мовы. Арыгінальная і багатая полемічная пісьменнасьць зараджаецца у нас у XVI ст. з прычыны рожнаверства і Уніі.

Пропаведзь. У гэтай галіне пісьменнасьці мы маемо з даволі раннага часу некалькіх першай вартасьці аўтораў, даволі назваць імёны такіх выдатных пісьменнікаў, як Кірыл Тураўскі і Клім Смаляціч. Яны далі цэлы рад надвычайна добрых пробак царкоўнага красамоўства. Разумеецца, што гэта красамоўства знаходзілася пад уплывам візантыцкага, але па выкананьню, па жывому пачуцьцю не уступае лепшым грэцкім тагочасным пісьменнікам. Да гэтых двух нашых царкоўных красамоўцаў некаторыя аўтары далічаюць і Грыгора Цамблака, якога стыль вельмі сходны са стылям Кірыла Тураўскага.

Помнікі канонічныя. Гэткімі помнікамі зьяўляюцца „Правіло церковное“ мітрапапі Іоана II і „Вопрошанія Кірыка“. Першы з іх зьявіўся каля 1089 г. спачатку ў грэцкай мове, ў форме адповедзяў нейкаму чорнарызцу Якаву на яго пытаньні аб непаразуменьнях у царкоўнай практыцы. Іоан II—грэк, ён быў мітрапалітам у Кіеве. Яго „Правіло“ належала да вельмі пашыраных у нас кніг у першыя векі хрысьціянства.

„Вопросы Кирика“ і другіх (у іх ліку—і Кліма, мабыць,—Кліма Смаляціча) зьмяшчаюць у сабе адказы на пытаньні аб непаразуменьнях у царкоўным жыцьці нейкага Кірыка (К и р и к, К и р і а к, К и р и л л,—можа гэта Кірыла Тураўскага?).

Гэтыя два помнікі даюць вельмі цікавую характэрыстыку умысловага стану тагочаснага духавенства, але—не нашага выключна, а агульна ўсходна-славянскага. Зрэшта абодвы помнікі зьяўляюцца не чым-колечы індывудуальным плодам, а формулоўкай царкоўных правіл, робленай рожнымі асобамі.

Жыцьцёпісы. Акрам перакладных жыцьцёпісаў сьвятых, мы маем цэлы шэраг арыгінальных помнікаў гэтай галіны царкоўнай пісьменнасьці. Да іх належаць: жыцьцё Барыса і Глеба*), Мэркурыя Смаленскага, Аўраамія Смаленскага, Кірыла Тураўскага, Еўфрасініі Полацкай і інш. Гэта галіна пісьменнасьці дае вельмі багаты і цікавы гістарычны матэр'ял, як да палітычнай так і да абычаёвай гісторыі нашага краю і народу, раскрывае нам круг інтэрасаў і стан асьветы нашага духавенства ў першыя векі хрысьціянства. Па

*) „Життя святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба и службы имъ“ выданы па цэламу раду сьпіскаў і рэдакцый Д. И. Абрамовічам у „Памятники древне-русск. литер. (выд. Акад. Наук) вып. 2 (Петр. 1916 г.) тут сабраны і увесь матэр'ял датычны гэтых сьвятых.

мове, гэта—помнікі царкоўнай пісьменнасці, а дзеля гэтага ў іх пераважае царкоўна-славяншчына, мяйсцовай, крыўскай рэдакціі. У адных сьпісках крыўскі элемент больш значны, ў іншых менш, залежна ад таго, дзе перапісываўся дайшоўшы да нашых часаў экзэмпляр помніка.

Паломніцкая пісьменнасць. прадстаўлена у нас Данілам паломнікам і Ігнатам Смаленцам. Гэта пісьменнасць такжа не зьяўляецца паводле мовы народнай, але ў кожным разе значна прыбліжаецца да народнай, а са бліва ў аддзельных некатарых сьпісках.

Кронікі і летапісы. Полацкі, Смаленскі і Тураўскі летапісы загінулі. Найстарэйшы летапіс захаваўся з XIV ст. (Абрамкі), які на аснове дзі кіява-ноўгародзкага летапісу ўносіць мясцовыя, смаленскія падзеі. Але ўжо гэты летапіс зьяўляючыся сьвецкай пісьменнасцю, дае мясцамі прыгожую старакрыўскую мову. Далёка лепшую народную старакрыўскую мову даюць т. зв. Літоўскія кронікі. Тут ужо народная мова немаль саўсім ачысьцілася ад баўгарызмаў; лепшую пробку гэтай мовы зьяўляе т. зв. „Кроніка Быхаўца“.

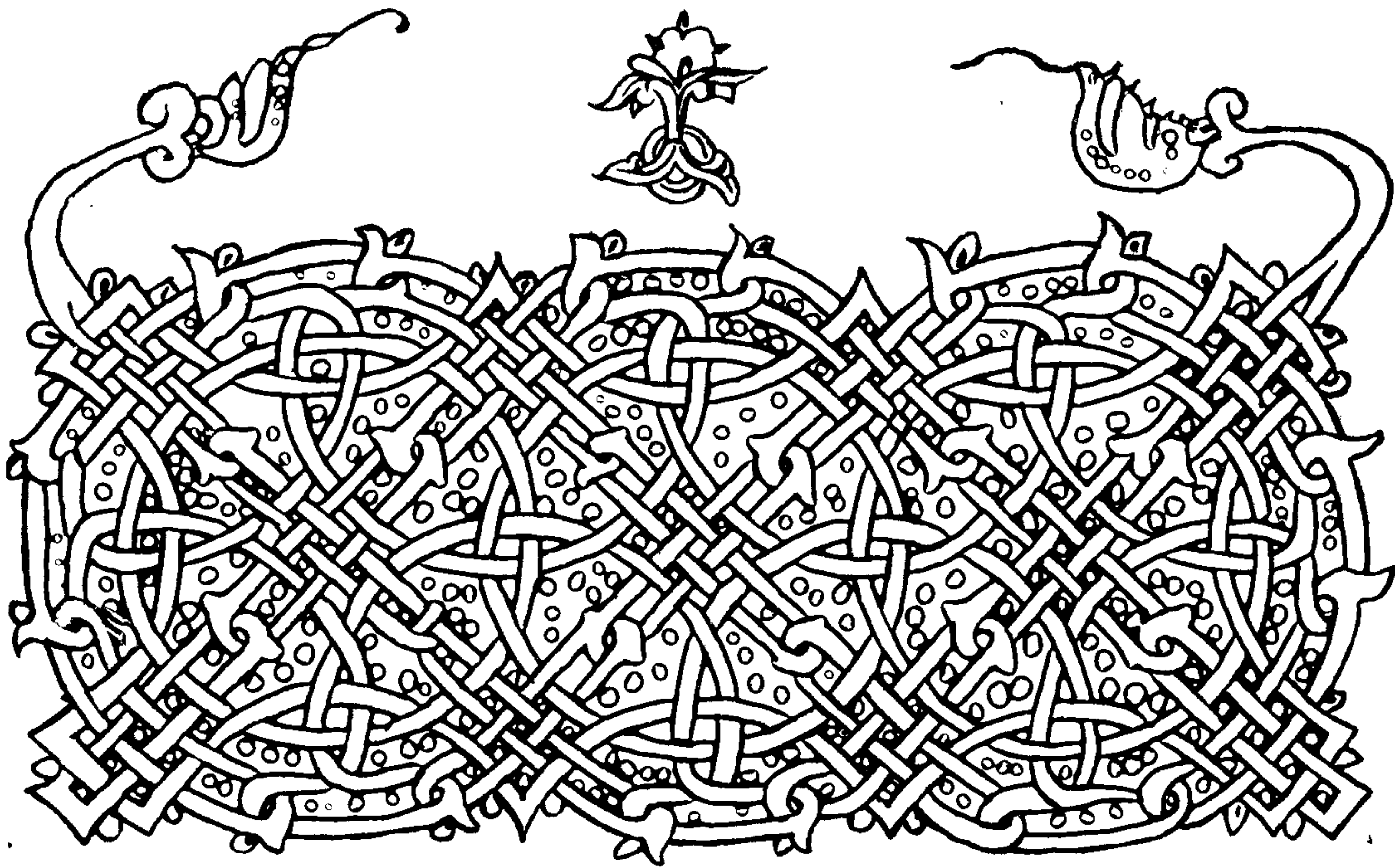
Сьвецкія повесці. Да найстарэйшых помнікаў гэтай пісьменнасці належыць „Слова аб палку Ігаравым“, якое дайшло да нас у зьлепку, зложаным з некалькіх асобных рыцарскіх песьняў, між якімі выдатнае мейсца займаюць ўплеценыя ў гэту повесць адрывкі песьняў аб крыўскіх князёх, як аб Ёсеславе Полацкім і Ізяславе Горадзенскім. Помнікі другіх рыцарскіх повесцяў дайшлі да нашых часаў толькі ў сьпісках XVI ст. з якіх „Александрыя“ безумоўна існавала ў XV ст., а можа і раней. Усе гэтыя повесці пісаны старакрыўскай народнай мовай і для нашай пісьменнасці маюць першараднае значэнне: яны даюць лепшыя прыклады крыўскай кніжнай мовы XV, XVI і XVII ст.

Юрыдычныя помнікі ўсе немаль бяз вынятку пісаны народнай мовай. Да гэтага ліку помнікаў адносяцца граматы, прывілеі і статуты. Большасць гэтых помнікаў належаць да арыгінальнай нашай пісьменнасці і выяўляюць сабой вялікай цаны творы народнага генія, а адначасна—бяздонную капальню матэрыялу для нашых гісторыкаў, моваведаў і прававедаў. Некатарыя з помнікаў гэтай галіны нашае пісьменнасці маюць агульна-эўропэйскую славу, як, прыкладам, „Статут Вялікага Княства Літоўскага“ або як „Мэтрыка В. Кн. Літоўскага“, ня маючае прыкладу ў другіх народаў сабраныя дзяржаўных дакумантаў, якія ў цэласці становяць найабшырнейшую ў Эўропе дзяржаўную кроніку.

Кнігі для мусульманаў. Сьвятыя мусульманскія кнігі былі, праўдападобна, ў XV ст. перакладзены на крыўскую мову і запісаны арабскімі літарамі. Дагэтуль адчытана толькі адна такая кніга „Аль-Кітаб“, але ёсьць весткі, што гэтых рукапісаў захавалася некалькі ў Ленінградзкай Публічнай Бібліятэцы, і, адзін ці два, ў музеі ім Ябланоўскіх ў Лейпцыгу. Між Ленінградзкімі рукапісамі маецца Аль-Коран. Гэтыя мусульманскія кнігі перакладзены на народную крыўскую мову і, дзякуючы асобнасцям арабскай абэцэды, даюць вельмі цэнны матэрыял для нашых моваведаў. Між іншым, мусульманскія рукапісы паказваюць, што асобнасці крыўскай мовы „дзэканьне“

і „цэканьне“ (ц мяккое) існавалі ў поўнай меры ў XV ст., а толькі славянскімі літарамі не перадаваліся на пісьме, г. зн.,—што славянская пісьменнасць умоўна перадавала фонэтыку крыўскай мовы.

Кнігі для жыдоў. Падобна мусульманскім рэлігійным кнігам, былі ў XV ст. перакладзены на дзяржаўную мову В. Кн. Літоўскага, знача крыўскую мову, і рэлігійныя жыдоўскія кнігі. Цікавым помнікам гэтай жыдоўскай літэратуры ёсць Біблія, якая пераховывалася ў Віленскай Публ. біб., перакладзеная з гэбрайскага і разложаная на аддзельныя чытаньні да ужытку ў сынагогах.

Застаўка з Тураўскага Евангелья XI ст.

Манец X-га і XI-е стагодзьдзе.

Саўсім зразумела, што першыя хрысьціянскія сьвятыні, карысталіся царкоўнымі кнігамі. Нажаль кнігі, царкоўныя і духоўныя захаваныя да нашых часаў, не сягаюць далей канца X і пачатку XI стагодзьдзяў, дый з гэтага часу ледзь некалькі славянскіх, крыўскай рэдакціі, рукапісаў ведамы нам ў таго-часных тэкстах. Большасьць царкоўнай, адзінай на тья часы пісьменнасьці загінула ў рэлігійных змаганьнях, частых войнах а найболей—ў часе заняпаду дзяржаўнасьці; многа што з нашага стараветнага багацьця прысвоена чужымі і яшчэ гэтае прысвоеньне ня высветлена. Адно толькі ведама, што крыўскія культурныя цэннасьці, ў першы чарод—старадаўныя кнігі і рукапісы, паразцяганы немаль па ўсёй Эўропе, а найболей іх трапіла ў маскальскія, ды польскія старасховы. Толькі час і сумленныя досьледы змогуць выказаць запраўдны лік нашых пісьменных помнікаў з X—XI стагодзьдзяў.

„Шляхам навуковых досьледаў даволі моцна устаноўлена, што хрысьціянства безумоўна існавала у нас да 988 г., і ня толькі існавала, але і карысталася ведамым прызнаньнем, у кожным здарэньні мысьлілася, як вера роўная паганству.“ (М. Н. Сперанскій. „Истор. Древн. Русск. литер.“ Москва, 1921, бал. 186—187, Падробна аб гэтым глядзі: Макарій „О христіанствѣ на Руси до Владиміра, СПб. 1868; Голубинскій „Истор. Русск. Церкви, выд. 2, Москва 1901, Т. I; В. Пархоменка „Начало хрыстіанства на Руси“. Полтава, 1913. Аб пачатках хрысьціянства на крыўскіх землях глядзі: Сапуновъ „Рѣка Западная Двина“).

СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС. Да сярэдзіны XIX ст. рукапіс гэты пераховываўся ў Супрасльскім манастыры (каля Беластоку), зкуль быў узяты М. Баброўскім. Цяпер 118 лістоў яго знаходзіцца ў Любляне, (Юга-Славія, бібліятэка Копітара); 151 ліст—у бібліятэцы графа Замойскага ў Варшаве; 16 лістоў—у Публічнай Бібліятэцы ў Петраградзе. Агульна вучонымі прызнаецца, што Супрасльскі рукапіс узьнік у канцы X, або ў пачатках XI стагодзьдзя, але пры гэтым некатарыя лічаць, што перапісаны ён са шмат ранейшага яшчэ арыгіналу, які павінен быў сягаць IX стагодзьдзя.

Срезневскій ў сваёй працы „Опыт словаря древнерусского языка“ падае шмат слоў, узятых з Супрасльскага рукапісу, якія і цяпер ужываюцца ў Горадзеншчыне, між іншым,—адзіна ў заходнай часьці Горадзеншчыны ужыванае,—слова „судашаць“, „судосіць“ ў значэньні—сустрачаць, сустрэць. Пры гэтым у Супрасльскім рукапісе маюцца асобнасьці крыўскага аканьня, напрыклад: нѣкога (275.23 *), кога (435.22), коіега (441.20) іега (509.21), вѣкога (487.13).

У некаторых адрыўках гэтага рукапісу маюцца нотныя знакі, паводле якіх паяліся тэксты.

Пісаны рукапіс на пэргаміне прыгожымі выразнымі літарамі.

Супрасльскі рукапіс складаецца з адрыўку Мінэі-Чецы, г. зн.,—зборніка жыцьцёпісаў сьвятых, распаложаных па месяцах і празначаных да чытаньня на кожны дзень, а такжа—з адрыўку „Златыя чепі“, г. зн., казаўняў на вялікі пост. Усяго ў рукапісе: 24 жыцьцёпісы сьвятых, 20 Слоў Яна Златавустага, Слова Епіфанія Кіпрскага і Слова патрыярха Фоція.

Поўны перадрук Супрасльскага рукапісу выдаў Фр. Міклошыч у Вене ў 1851 годзе: „Monument linguae paleoslovenicae e codice Supraslensi.“ Новае выданьне зрабіў С. Сьверяновъ: „Супрасльская рукопись, I“ (тэкст) СПб. 1904 г.

АДРЫВАК СУПРАСЛЬСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ X—XI СТ. Гэты адрывак Евангельля, падобна вышэйпрыведзенаму Супрасльскаму Рукапісу вывезены М. Баброўскім ў сярэдзіне XIX ст. з Супрасльскага Васільянскага манастыра. У канцы XIX і пачатку гэтага стагодзьдзя, да вайны, было больш дзесяці лістоў памянёнага Евангельля ў сабраньні віленскага аматара старасьветчыны Заштаўта, які меў свае сабраньні ў Місіянарскіх мурах. Балонкі рукапісу без аправы, аддзельнымі ня нумараванымі лістамі добрага гладкага пэргаміну, 5¹/₄ на 4¹/₄ вяршка. Заставак на захаваных балонах няма, але пачатныя літары старэнна рысаваны і размаляваны чырвонай, сіняй і зялёнай фарбамі. Пісана зьлітна, буйным, „полууставам“ з юсамі, па 14 радкоў на балоне. Выпіска зроблена крыўскім вучоным архэолёгам, Іванам Луцкевічам і мной, ў 1912 годзе.

Мова тэксту:

Бѣху же погане нѣции отъ нихъ иже вступиху абыхусе поклонили въ день славен. сижѣ бѣ отъ Беѣсаиды Галилеискые. и про-

*) Лічбы паказуюць балоны і радкі ў выданьні Сьверянова.

Вмѣстѣмъ мартаіс мѣстѣннѣстаго рннеа:
 Въ гданра въ блатъ съ добротѣ стннелѣ
 въ зарастѣ болѣшнхъ жѣла астрахъ
 въ жннпрннметѣ. тѣгда въ сеѣ жѣвъ
 се мѣжн гннпрѣобна. бѣвъ. къ вобѣшта
 мѣзнхъ блатнхъ прнн атннѣ подвнза
 нѣ въ ада на жѣ послѣу шанннмъ акыск
 шта въ фроіжтѣрѣ до жвна. а въ жада.
 траже пакъ въ бо жннж славоіж въ спрнннмъ
 слабнтѣ го спда. нже бѣ въ стѣ нѣ блаже нѣ
 мѣ нрнненѣ пнскоу пѣрѣмннск а аго тра
 да. къ ротостнра да нхъ тѣа. ннже іѣ бо жнн
 до брѣ вѣ ннн. а флѣ въ іѣу тѣрѣ да нн а рѣтѣ
 нѣ. постнн гѣ шоу бо го нѣ нннѣ. нже бѣ въ

Адрывак Четгы-Мінзі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

сиху и рекуце. гди хоцмо видѣти іса. приде пилипп и рече се Андрею. Андрей паки и пилиппъ рекоста іесусу. Іесусъ отвѣще има река+приде година ать ославися сын чловѣчь. вѣру вѣру правю вамъ. ачь зърно житно падша въ землю не умрло буде. само се останеть. ачь ли буде умрло многа плод принесе+кто любви душу свою прѣда ю, и кто ненавиди душе свое въ семь свѣтъ. въ животь вѣченъ стрѣже ю.

„О ПОСТАВЛЕНИИ ТУРОВСКОЕ ЕПИСКОПИИ“. Гэта ёсьць статут, дадзены Тураўскай біскупіі кн. Валадзімерам у 1005 годзе. Захаваўся ў пазьнейшым сьпіску ў Кіява-Пячэрскім Патэрыку, рэдакціі архімандрыта Трызны (1647—1656). Рукапіс Троіцкай Лаўрскай бібліатэкі № 714, бб. 73, 74. Аб часе устаноўленья біскупіі сказана:

„третие богомолие епископию постави(х) въ Туровѣ въ лѣто 6513 (!) и придахъ къ ней города съ погосты въ послушаніе и священіе, и благословеніе держати себѣ Туровской епископіи: Пинскъ, Новгородъ, Городенъ, Берестье, Волковыескъ, Здитовъ, Неблестескъ, Дубровица, Высочко, Случескъ, Копысь, Ляховъ, Городокъ, Смѣдяне, и поставихъ первого епискупа Ѡому, и придахъ села, винограды, земли бортныя, волости со всѣми придатки... Святому Спасу и Святѣй Богородицѣ.“

У цяперашні час ведамы біскупы Тураўскія: 1) Симеон, 2) Ігнат, 3) Якім і 4) Георгій,—упамінаныя ў „Слове аб Мартыне мнісе Тураўскім“, як наступаўшыя адзін па другім. Аб Якіме ведама з летапісаў, што ён быў пастаўлены ў 1144 годзе, і, часова ці назаўсёды, ськінуты ў 1146 годзе. Пасьля 5-м біскупам быў сьв. Кірыла, ведамы пісьменнік, 6—Лаўрын, які ўпамінаецца ў летапісах пад 1182 годам. У пазьнейшых каталёгах („Историко-статистическое описание Туровской епархии, составленное ректоромъ Минской духовной Семинарии, архимандритомъ Николаем“, СПб., 1864) рад Тураўскіх біскупаў крыху прадоўжаны: Симеон, Ігнат, Якім I-шы, Георгій, Кірыла I-шы (ад 1114 да 1120 г.), Якім II-гі (ад 1144), Іоан (ад 1146 г.), Кірыл II-гі (пісьменнік), Лаўрын.

Гл. Ундоскі й „Іосифъ Тризна, Редакторъ Патерика Печерского“. Е. Голубинскій „Истор. Рус. церкви“. Москва, 1880, бб. 560, 561.

ТУРАЎСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XI СТ. Адкрыта ў Тураве Гразновым, які знайшоў яго ў скрынцы з вугалямі ў 1860-х гадох і перадаў ў Віленскую Публічную бібліатэку. Пісана на крэпкім гладжаным пэргаміне. Фармат 5×4 вяршка. Агалоўкі і пачатныя літары маляваны сінняй, зялёнай і чырвонай фарбамі. Захаваўся толькі адрываек яго—20 балонак.

Гэтае Евангельле належыць да тыпу Евангельляў, званых па грэцку „аракос“, г. зн.,—нядзельныя Евангельлі, распаложаныя ў парадку царкоўнага чытаньня на ўвесь год. Такім чынам, Тураўскае Евангельле ня толькі сучаснае Атраміраўскаму, але зьяўляецца таго-ж самага тыпу богаслужэбнікам.

ШАНХЪОВЬЦА АЗЪНЕСМЪДВЪРЫМЪ
НОЖАЩЕКЪТОВЪННДЕТЬСЯ ПСЕ ТЪ
НКЪННДЕТЬ ННЗНДЕТЬ НПАЖИТЬ
ОБРАЩЕТЬ

В - - А Г
КЪПАТЪКЪ ЕНЕ ЕВЛ

Ѡ НОАНА ГЛАВА 39 - 3

ѠГЪ КЪПРНШЪДЪШНИМЪКЪНН
МОУНЮДЕОМЪ СЕГОРАДНМОЦЪЛЮВ
ГЪ ЯКОАЗЪПОЛАГАЖДШЖМОЖ ДАПА
КЪПРНМОУЖЪ НИКЪТОЖЕВЪЦЪМ
ТЪННѠМЕНС НЪАЗЪПОЛАГАЖОСЕБЪ
ОВЛАСТЬВОИМАИЪ ПОЛОЖИТИЖ НО
ВЛАСТЬИМАМЪПАКЪПРНТИЖ С
ЖЪЗАПОВЪДЪПРНТИЖОЦАМОЖГО
РАСПЪРАЖЕПАКЪИВЪИСТЬ ВЪНЮДЕН
ХЪ ЗАСЛОВЕСАСН ГЛАХЪЖЕМНО
ЗНѠННХЪБЪСЪНЛАТЬ ИНЕНСТО

239457

У Тураўскім Евангельлі ўпісаны 2 наданьні кн. Канстантына Іванавіча Астрожскага 1508 і 1513 г., якімі ён надае Тураўскай Прэабражэнскай царкве некалькі ніў, сенажацяў і сад з пасекай:

„а хто нарушитъ наше наданье, тому судить Господь Богъ и Пресвятая Его Мати, и да будетъ причтенъ съ тыми, которые суть прокляты Св. Отцы на святых седми соборехъ“.

„ДІОПТРА“. У канцы кнігі маецца прыпіска:

„Сію кнігоу написал Филип(п) философъ во градѣ Смоленскѣ 6603 г. (1095).“

Пісаў гэту кнігу Філіп па просьбе свайго духоўнага айца Калінніка, які такжа жыў ў Смаленскай зямлі. (Сахаров Сказ. Русск. Нар. Т. II, б. III). Хто быў гэты філосаф Філіп,—невядома, ў летапісах аб ім няма зьменкі. Діоптра, слова грэцкае, азначае ў перакладзе зеркало *). Гэта ёсьць паэма, зложаная з пяці кніг або „Слоў“, ў якой гутараць вершам аб дагматычных і маральных пытаннях душа з целам і такім арыгінальным спосабам, што цела зьяўляецца вучыцелям душы.

Діоптра цешылася ў нас вялікай популярнасьцю, аб чым сьведчаць перадрукі яе: ў Еўю (1612, 1642), ў Вільні (1642), ў Кутэйне (1657—1654), ў Магілеве (1698), ў Чарнігаве (1705).

МЕСЯЧНАЯ МІНЭЯ 1096 г., пісана на добрым пэргаміне ў 4-ку, сшыткамі. У канцы прыпіска буйным уставам.

„Якіме... писано въ лѣто СХД мца марта въ КГ.“

На іншым мейсцы гэтага рукапісу.

„стая бце помагай рабоу своему дѣмъкѣ на многа лѣта“.

На прыналежнасьць гэтай Мінэі да крыўскай пісьменнасьці зьвярнуў увагу праф. Янчук у лісьце да мяне, ў 1913 годзе; апісана яна ў Срезнеўскага (Славяно-Русск. Палеогр.).

„О ДѢВАХ СМОЛЕНСКИХЪ КАКО ИГРИ ТВОРИЛИ“. Захавалася гэтае апавяданьне ў „Цвѣтнику“ 1665 году; рукапіс Сынодальнай бібліятэкі № 908. Перадрукавана ў Буслаева („Древне-Русск. Народ. Литература“, бал. 14—15). Нямаючы літэральнага тэксту, падаём тут нашу повесьць у перакладзе на сучасную крыўскую мову. Буслаев адносіць памянёную повесьць да твораў XI ст.

Было гэта ад городу Смаленска за 30 вёрст, па Чарнігаўскай дарозе, здарылася быць на вялікім полі бязстыдному ігрышчу. Многа дзеў і жон зышліся на чортава зборышча, неразумнае і благое, ў ноч у якую радзілася Прасьветлае Сонца—вялікі Іан Хрысьціцель, першы прапаведнік пакаяньня, дзеля яго-ж ўсякае стварэньне невымоўна цешылася. А гэты акаянныя бесам навучаны былі. І зволіў Гос-

*) Зерцало (діоптра), знадабьбе да вымерываньня высьотаў, кшталтам цяперашняй астролэбii

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікаму-чаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа прэрэчылі яму з вялікім бязстыдствам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы змяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца“, катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля“ (Б у с л а е в ь „Русская Народ. поэзія“ СПб. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакцыяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтораў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасля забойства гэтых князёў.

„**ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА**“. Захаваліся дзьве карціны (Восток. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.“, балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„**ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ**“. Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова і Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Норманы пачалі прымаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імператара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імя Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імператары жаданьне ўстанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям яго жаданьня явіўся сьв. Ансары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

Даніі, Норвэргіі і Швэдіі. Дзеля гэтага, саўсім магчыма, што першыя хрысьціяне паміж Варагамі зьявіліся разам з Рурыкам і Алегам са сваей бацькаўшчыны Нормандзіі. Што між Варагамі хрысьціяне былі ў X стагодзьдзі, гэта факт агульна вядомы. Аб гэтым факце вымоўна сьведчыць умова Ігара з грэкамі 944 году, дзе ў самым пачатку умовы гаворыцца: „Иже помыслить отъ страны русскія разрушити такую любовь, и елико ихъ крещение пріяли суть, да пріимуть мечь отъ Бога Вседержителя, осужденье на погибель и въ сій вѣкъ и въ будущій, и елико ихъ не хрещено есть да не имуть помощи отъ Бога ни отъ Перуна“. Пасьля заключэньня умовы паслы прыймалі прысягу і аб гэтым прыпісана ў акце: „мы же (паслы варагаў-Русі) елико насъ хрестилися есмы, кляхомся церьковью святаго Ильи въ соборнѣй церкви, подлежащимъ честнымъ крестомъ“... З унутранага жыцьця Варагаў-хрысьціянаў пры Ігары мы ведаем, што яны мелі ў Кіеве царкву прарока Ільлі. Царква гэта ў летапісе называецца—саборнай. Сьвятароў Варагі для сваіх царквей, ведама, прывозілі са сваей бацькаўшчыны, з Нормандзіі. Гэты першыя варажскія сьвятары трымаліся абрадку лацінскага, які панаваў ў іх на бацькаўшчыне. Прыняцьце Валадзімера хрысьціянства грэцкага абрадку і славянскай літургіі, саўсім натуральна, павінна было выклікаць апазыцію прынамні сярод варажскага духавенства і некаторага кругу варажскай дружыны. Тым болей, што сам Валадзімер быў ў 987 годзе хрышчоны варажскімі сьвятарамі *) і што Варагі ў богаслужэньні ўжывалі готскай мовы. А найважнейшым аргумантам варажскай опозыціі было тое, што дзяржава Русаў, багатая сырымі прадуктамі, ўцягалася ў сферу ўплываў Візанціі, а не нямецкіх краёў, як было дагэтуль. На чале гэтай опозыціі становіцца сын Валадзімера, Сьвятаполк, які княжыў ў Крывічанскім Тураве, паміж Дрыгвічоў. Замест грэцкага духавенства ён выпісуе з Нямецчыны, ці з Польшчы лацінскага біскупа Рэйнбэрга і хрысьціць тураўцаў. Валадзімер пасьпяшае з войскам пад Тураў і бярэ ў палон Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга. Але гэтым ня кончыцца змаганьне за гоцка-нямецкія ўплывы: па сьмерці Валадзімера Сьвятаполк імкнецца захапіць ўсю ўладу над усходным славянствам у свае рукі і з гэтай мэтай, на хуткую руку зьбірае войска „з паміж Дрэўлян і ў Пінску“ (Архангелаградзкі сьпісак Пачатнага Летапісу), дзе былі яго староннікі, ды прызваўшы ў помач цесьця свайго, польскага караля Болеслава, займае Кіаў і пасылае забойцаў да сваіх братаў Барыса і Глеба, якія і падаюць з рук убіўцаў (1015 г.). Супроць Сьвятаполка паўстае княжыўшы ў Ноўгарадзе брат Яраполк, які набірае сабе ў помач Варагаў і апіраецца на „грэцкую“ партію. У бітве Сьвятаполк праігрывае сваю справу з прычыны сваіх памочнікаў Палякоў і павінен уцякаць заганіцу. Грэцкае духавенства надзяляе яго тытулам „акаяннага“ і праклятага, а Барыса і Глеба канонізуе і робіць сьвятымі. Гэтак закончылася змаганьне за ўплывы пад усходным Славянствам Заходу з Усходам, у пачатках XI ст.: усход перамог. Яраслаў стаўся апорай грэцкіх уплываў. Але змаганьне ў істоце гэтым ня вычэрпалася, яно ішло далей, вагаючыся на Крыўскіх землях то ў тую, то у

*) Гл. Голубинскі й „Ист. Русск. Цер. Т. I, б. 113“.

другую старану: ў XII і XIII ст. пранікае на крыўскія землі каталіцтва праз Літву, у XVI ст. шырыцца у нас, запачаткаваная ў Нямецчыне рэформація, а ў XVII-унія. У XVIII, асабліва XIX ст., усходны абрад дае адпор заходнаму на нашых землях.

Пададзеная на рысунку манэта Сьвятаполка належыць да часу яго найвялікшай сілы, калі ён быў Тураўскім князем. На аднэй старане гэтай манэты выбіты славянскімі літарамі надпіс вакол асобы, седзячай на пасадзе: „святуполко са столе“, а з другой—гэrb і надпіс: „а се его сребро“.

Плашчаніца XI ст. шытая золатам. Пераховывалася ў Мікалаеўскім саборы ў Вільні. (Перадрук з літаграфіі, памешчанаў ў альбоме Батюшкова).

ДАПАЎНЕНЬНЕ ДА ТЭКСТУ „СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС.“ Аб гэтым рукапісе праф. А. І. Соболевскі („Древній Церковно-славянскій язык. Фонетика“. Масква 1891) дадае, што 2 сшыткі (16 лістоў) становяць ўласнасьць акадэміка Бычкова. Гэты бычкоўскі адрывак выданы фотолітаграфаваным спосабам „Обществомъ древней письменности“ (пад № 49). На 17 балоне выш згаданай кнігі проф. Соболеўскі кажа: „Супрасльскі рукапіс мае найбольшы лік рожніц раўняючы з другімі“ рукапісамі ў мове. Безумоўна, „славянская мова зьмянялася ў рукапісах пад пяром перакладчыкаў і перапісчыкаў і пад уплывам жывых гутарак.“

Застаўка з Евангелья XVI ст. знойдзенага ў Мікалаеве (каля Дзісны).

ХІІ. стагодзьдзе.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЕ XII. СТ., пісанае на пэргаміне; перахоуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве (па каталёгу Востокова № 103). У Евангелье ўпісана наданьне Вялікага Князя Полацкага Андрэя.

„СТРАННИКЪ БОГОМЪ ПОЧИНАЕМЪ“ (Падарожа ігумена Данілы ў Іерусалім). Сьпісак канца XVII ст. знаходзіцца ў зборніку, разам з Псалтыром пісаным крыўскай (беларускай) мовай, перахоуецца ў Румянцаўскім музэі. Другі сьпісак агалоўлены: „Житіе и хождение Данила Рускія земли Игумена“, знаходзіцца ў Петр. Публ. Бібліатэцы. На рукапісе маецца надпіс:—ex museo Petri Dubrowsky. Трэці сьпісак XVI ст. знаходзіцца ў бібліатэцы Красінскіх, у Варшаве.

Ігумен Даніла адбываў падарожу ў Палестыну ў той час, калі крыжовыя паходы адкрылі свабодны ўход у сьвятыя мейсцы.

Хто быў Ігумен Даніла і зкуль ён быў родам,—дагэуль яшчэ акуратна не ўстаноўлена. Апіраючыся на Данілавым параўнаньні Іордану з ракой Сновай, працякаючай ў крыўскай часьці Чарнігаўшчыны (праз Новазыбкаўскі і Гарадоцкі паветы), рабілі вывады, што ён быў ураджэнцам Чарнігаўшчыны. Час яго падарожы ў Палестыну ўстанаўляецца апавяданьнем Данілы аб тым, як ён быў у паходзе разам з каралём Бальдуінам Іерусалімскім. Кароль Бальдуін I выступіў у паход на Дамасак ў 1115 годзе. Акрам гэтага Даніла кажа, што ён памінаў многіх „рускіх“ князёў пры гробе Хрыстовым, у ліку гэтых князёў называе: Глеба кн. Менскага, Давыда Ёсеславіча і Барыса Ёсеславіча; ўсе тры князі—сыны слаўнага полацкага князя-чараўніка Усеслава.

Хоць падарожаньне Данілы дайшло да нас у рожных сьпісках (найстарэйшы XV ст.), але мова, якой напісана яно, ў некаторых сьпісках, падобна да мовы Смаленска-Полацкіх умоў з Немцамі. Гэныя данныя паказуюць, што Даніла паходзіў з абшараў полацка-крыўскіх зямель, а падарожу сваю адбываў у першай чверці XII стагодзьдзя.

Выпіску падаемо тут з расійскага перадруку:

„Іерданъ же рѣка течеть быстро, берегы же имать обонъполь прикруты, а отъсюду пологы; вода же его мутьна, и сладъка пити вельми и нѣсть сыти піющимъ воду ту святую, и здрава бысть вода та піющимъ ю, ни съ нея болитъ, ни пакости въ чревѣ нѣсть; вьсьмъ же есть подобенъ Іерданъ къ рѣцѣ Сновьстѣй, въшире и глубле, лукво же вельми и быстро течеть; болонія же имать, якоже и Сновъ рѣка; глубле же есть четырей саженьъ среди самоѣ купѣли, якоже самъ собою искусихъ и измѣрихъ и пребродихъ на ону страну Іердана, и много походихъ по берегу тому Іерданову любовію; въшире же есть Іерданъ рѣка, якоже на устьи Сновъ рѣка есть. И есть же по сей странѣ купѣли тоя яко лѣсокъ малъ, дровіе многа по берегу Іерданову превысоко, яко вербіе есть, и подобно, но нѣсть верба; выше купѣли, яко лозіе много по берегу Іердана; но нѣсть наша лоза, но инака, яко кисляжи подобно есть.

„СЛОВО О МАРТЫНѢ МНИСѢ ИЖЕ ВЪ ТУРОВѢ У ЦЕРКВИ СВЯТУЮ МУЧЕНИКУ ЕДИНѢ ЖИВЫЙ О БОЗЕ.“ Рукапіс Румянцаўскага Музею, № СССХХІ.

Зьмест слова:

„Нѣкто старецъ, именемъ Мартынъ, бывъ преж поваръ епископомъ Туровскимъ Суміону, Игнатью Іоакиму. Сего епископъ Георги свободи старости ради, и бывъ мнихъ, пребываше въ епископли монастыри у святую мученику на Болоньи. Единъ живой часто боляше старецъ лономъ; чрева ему влонь въходяху. И егда бываше, тогда лежаше старецъ крича немоги вѣстати и послужити своему тѣлесе. Единою же болящу ему тѣмже недугомъ олежаше вкеліи, отъ жажа водныя изнемогаша, никому же посѣтившу его, ни служашу ему; зане бѣ вода велика около монастыря того. Въ третій жъ день видоста къ нему святая мученика Борисъ и Глѣбъ явѣ въ своемъ подобіи, якож и на иконѣ писана еста, и глаголаста: чимъ болиши старче? Онъ же сказа ему недугъ свой. И рѣста: хочещи ли воды? И рече старецъ: о господина, уже ея давно жадаю. И вземъ единъ ручку, и принесе старцю воды. И вземше корецъ възлѣяста на старця И рече старецъ: чья еста дѣтска? Глаголаста: Ярославля. И мнѣвъ старецъ: Георгіевича Ярослава слузѣ еста? *) И рече: Господь Богъ створить вама лѣта многа, господина моя; обаче вземше соль хлѣбъ, ядита; азъ бо не могу служити вама. Она же рѣста: ни, наблюдаи себѣ на потребу; бѣ уже отъидеве, а ты не боли; но упочини ты, яко невидима быста. Старецъ же обрѣтесе здравъ, и се самъ вѣставъ прославити Бога и свята мученика, и пребы до того же года здравъ. И се самъ сказа духовному отцю.“

ПАСЛАНЬНЕ КЛІМА СМАЛЕНЦА ПРЭЗЫТАРУ ТОМУ, дайшло да нас у пазьнейшыхъ сьпіскахъ.

Клім Смаленец (Клімъ Смолятичъ) манах-схімнік, а пазьней, выбраны саборамъ мяйсцовыхъ біскупаў-мітрапаліт кіяўскі (1147—1154). Якъ сьведчаць летапісы, Клім быў вельмі асьвечаны чалавек і філѣзаф „бѣ философъ якого не бьшетъ въ

*) Яраслаў Георгіевіч, унукъ Сьвятаполка і праўнукъ Ізяслава, князь Пінскі, спамінаецца ў летапісе (Іпат. сп.) пад 1183 годамъ.

Руси“. Выбары Кліма ў мітрапаліты прынясьлі яму многа непрыемнасьцяў ад духавенства і некатарых князёў, якія лічылі, што мітрапаліт можа быць стаўлены толькі канстантынопальскім патрыярхам.

Клім Смаленец належаў да пладавітых пісьменнікаў, але з яго прац да нашых часаў дайшоў толькі адзін ліст, які ён пісаў да свайго прыяцеля прэзбітара Тома: „Посланіе напісана Кліментомъ Митрополитомъ русскимъ Ѡомѣ, пресвитеру смоленскому, истолковано Аѳанасіемъ мнихомъ“. З гэтага агалоўку відаць, што ліст гэты дапоўнены нейкім мніхам Атанасам. Такім чынам, пасланьне гэтае не ва ўсіх сваіх часьцях прыналежыць пярэ самога Кліма. Не глядзя на гэта, пасланьне раскрывае нам сьветагляд і інтэрасы тагочаснага асьвечанага смаленскага грамадзянства. Аказуецца, што Клім і яго пасьледаўнікі, прыкладам лепшых тагочасных візантыцкіх стылістаў, дапускалі алегорычнае тлумачэньне сьв. Пісанья, апіраючыся ў сваіх тлумачэньнях на творы Гомэра, Плятона, Арыстотэля. Іншага кірунку быў нехта Грыгоры, такжа „кніжнік“ Смаленскі, які прытрымліваўся літары сьв. Пісанья. Абедзьве стараны, якія вялі спрэчку, чыталі названых вышэй грэцкіх філэзафаў у арыгінале.

Прычына, якая паслужыла да напісанья гэтага слова, была ў тым, што Смаленскі князь Расьціслаў адмовіўся прызнаць Кліма мітрапалітам, лічучы яго выбары, паміма канстантынопальскага патрыярха, няпраўнымі. Каб прымірыць з сабой Расьціслава, Клім паслаў яму недайшоўшы да нашых часаў ліст, у якім зачэпіў прэзбітара Тома. Пакрыўджаны Том напісаў Кліму дакорлівае пасланьне. Адповедзь на пасланьне Тома і зьяўляецца дайшоўшае да нашых часаў пасланьне Кліма.

Пасланьне гэтае складаецца з дзьвех часьцей. Першая часць тоўпіць адповедзь Кліма на закіды Тома. Том пісаў, што мітрапаліт Клім у сваім лісьце да Расьціслава „славя себя и творся философомъ“, пісаў не на аснове пісаньяў сьв. айцоў, а ад „Омира“ (Гомэра), Арыстотэля і Плятона. Клім пярэчыць закідам Тома. Ён кажа, што, папершае, ня шукае сьвецкай славы, пагарджае багацьцем і заняты аднэй толькі думкай аб пасьмертным збаўленьні; падругое,—няпраўда, бытцам ён піша, кіруючыся думкамі Гомэра, Арыстотэля, Плятона. Тое, што Том прымае за ідэі гэтых пісьменнікаў, зьяўляецца алегорычна-сымвалістычным тлумачэньнем сьв. Пісьма.

Другая часць пасланья, прыналежаючая, праўдападобна, пярэ мніха Атанаса, складаецца з падрабнага яго тлумачэньня, большай часцю запазычанага з твораў айцоў цэркві і вылажанага ў форме прыповесьцяў і пытанняў-адповедзяў. Атанасы мніх карыстаўся да гэтага тлумачэньня „Шестодневам“ Іюана экзарха баўгарскага, „Богаслоўем“ Іюана Дамаскіна і асабліва пытаннямі-адповедзямі на Пяцікніжжа справядлівага Тэадарыта.

Вось прыклады тлумачэньняў:

Што значыць: я не ўсьцярогся тэй „піявіцы“, якая сочыць ня толькі за эгіпцянамі, але і за іерусалімцамі? „Піявица“—гэта ўлада і слава; эгіпцяне—сьвецкія людзі, іерусалімцы-мніхі. Славы і ўлады жадаюць ня толькі сьвецкія людзі, але і мніхі: жаданьне яе прасьледуе нас да магілы.

Морская рыба эхіна, аб якой ў тых часы, на аснове легендаў, былі пераконаны, што яна прамом сваім затрымлівае караблі на моры,—дае прычыну да абшырнага тлумачэння.

Малая рыба эхіна многаму вучыць марскіх падарожнікаў: яна ведае, калі будзе бура, а калі сьціша. Калі яна працуе буру, то ўзлязае на цьвёрды камень, як на катвігу. Калі Госпад выказаў сваю клапаціласць да эхіны, то ў сколькі разоў большыя яго шчодрасці да нас, людзей, якія пакладаюць надзею на яго: Госпад прамудра клапаціцца аб нашым збаўленьні і загадуе кождому выпайняць тое, чаго Ён хоча. Калі прарок Іона, пасланы Богам прапаведываць у Ніневію аб маючым стацца разбураньні яе, уцёк ад Госпада ў Тарсіс і быў на моры, то эхіна не стрымала карабля, на дне якога спаў Іона. Узнялася бура, караблю пагражала зніштожаньне. Бура сунялася толькі тады, калі Іона быў выкінуты ў мора і трапіў ў нутро кіта. Кіт вырыгнуў Іону, і Іона павінен быў выпайняць Божы загад: ісьці прапаведываць у Ніневію. Жыхары Ніневіі паслухалі Іоны, пакаяліся і збавілі сваё жыццё.

Магчыма, што часьць твораў Кліма Смаленца скрываецца пад назовай многіх твораў, прыпісваных сьв. Кліму, біскупу Словенскаму, сучасьніку Кірылы і Міфодзія. Памер Клім Смаленец у 1164 годзе.

СЛОВЫ І КАЗАНЬНІ (ПОУЧЕНІЯ) КІРЫЛЫ ТУРАЎСКАГА, дайшоўшыя ў сьпісках XIII і XIV ст. (Кормчая 1281 году Маск. Сынод. бібліатэкі).

Кірыла Тураўскі быў сынам багатых тураўскіх мяшчанаў. Калі ён радзіўся нет ведама; думаюць—каля 1130 году. Як сын багатых бацькоў, ён

КІРІЛЛА ПЕРВОУМЪ
ГОЛОВЪ СЛОВА СВЯТЫХЪ
ВЪ СВЯТЫХЪ. Я ПЕРВОУМЪ
СВЯТЫХЪ КАЗАНЬНІ И
ОБЪЯВЛЕНІЕ
МНОГОЕ РОДНА АДАМЪ
ИЗЪДА:
ИЗЪДА ИМЪ АДЪ СВЯТЫХЪ ПЕРВЪ
ИЗЪДА ИМЪ МАУАТОКЪ СЛОВО
ИЗЪДА ИМЪ СВОИХЪ ПЕРВЪ
ИЗЪДА ИМЪ СЛОВА СВЯТЫХЪ
ИЗЪДА ИМЪ СЛОВА СВЯТЫХЪ

Печатная балона слова Кірылы Тураўскага „На възнесеніе Господне“. атрымаў старэннае выхованьне ў сваім родным горадзе, каторы ў тых часы быў ня толькі адным з выдатнейшых дзяржаўных цэнтраў, які не уступаў Кіеву,

але ў дадатку ў гэтым часе жыла тут грэцкая царэўна, што была замукам за тураўскім князем. Тураўскую княгіню акружаў двор, зложаны з грэкаў, каторыя праўдападобна і далі Кірылу асьвету, якой абладалі ў тыя часы вярхі грэцкага грамадзянства.

У маладых гадох жыцця Кірыла паступіў у манастыр, дзе зьвярнуў на сябе увагу сваімі аскетычнымі спасіламі. Не здавальняючыся звычайнымі спосабамі аскетызму, Кірыла замураваўся ў вежы, дзе на адзіноце аддаваўся пасту і малітве. Адукаванасьць Кірылы і яго цьвёрды аскетызм зьвярнулі увагу тураўскага князя і жыхарства. Па іх просьбе Кірыла быў выбраны ў біскупы. Пунктуальна годы яго біскупства не вядомы, але ў кожным здарэньні яны прыпадаюць на другую палавіну XII стагодзьдзя. Памёр Кірыла каля 1182 году.

Кірыла Тураўскі быў вельмі пладавітым пісьменнікам. Не глядзя на тое, што большасьць з яго пісаньяў загінула, але і тое, што захавалася, становіць аграмадную па абшырнасьці, а яшчэ больш па цэннасьці, спадчыну. Пісаў ён „поученья“ (казаньні), малітвы і прамовы („словы“).

Са слоў, якія безумоўна прыналежаць Кірылу Тураўскаму, можна назваць гэтакія:

1. „Слово на недэлю Ваіў“, 2. „Слово на Пасху“, 3) Слово на вторую недэлю по Пасхѣ“, 4) „Слово на третью недэлю по Пасхѣ“, 5) Слово на четвертую недэлю по Пасхѣ“, 6) „Слово на шестую недэлю по Пасхѣ“, 7) „Слово на Вознесеніе“, 8) „Слово на седьмую недэлю по Пасхѣ“.

✠ КІРІЛІ ПІШЕ ПІШЕ
 ✠ ПОУРОВЪВКА СКА
 ✠ МНІ. ОУРНОРМЗЪ
 ✠ УСТЪМЪМНОУ. С
 ✠ ВЪТЪ АЗАКОНАМНО
 ✠ ВАГО. СНОГО СЕРА
 ✠ МОСАДА. АСЕРО С
 ✠ АУВЪВРШАЮЩА

З павучэньняў яго ведама: 1) „О душѣ и тѣле челоѣческомъ“ 2) „Сказаніе о черноризьтемъ чинѣ отъ вѣтхого закону и новаго“, 3) „Притча о челоѣцѣ бѣлоризцѣ“, і інш.

Творчасць Кірылы Тураўскага знаходзілася пад вялікім уплывам Візантыйскай літэратуры і сьветагляду. Ён, як назвычайна здольны пісьменнік і стыліста, перапрацовываў ві-

Пачатная балона сказанья Кірылы Тураўскага „О черноризьтемъ чиноу.“
зантыйскія тэмы на свой лад з прыналежным яму красамоўствам.

Кірыла Тураўскі, акром красамоўства, абладаў яшчэ поэтычнымі здольнасьцямі і дзеля гэтага часта ў сваіх „Словах“ перадае падзеі ў жывой драматычнай форме: а) ён рысуе падзеі такімі, якбы яны адбываліся

цяпер—у той якраз момант, калі аўтор гавора; б) ён укладае ў вусны дзеючых асоб няраз абшырныя прамовы.

Першы спосаб драматызаці—выабражэньне біблейных падзей быццам цяпер адбываючыміся—надзвычай цікавы для характэрыстыкі сьветагляду самога Кірылы Тураўскага і па свайму ўплыву на слухачоў наагул. Гэтага спосабу апісаньня падзей, у цяперашнім часе, Кірыла дасягае пры помачы слоў: „днесь“, „нынѣ“. Гэтак, Кірыла ў казаньні на Вербную нядзелю кажа:

„Днесь горы и холмы точать сладость, удолия и поля плоды Богу приносятъ, горнии воспѣвають а удолийни рыдають. Ангелы дивятся, видяще на землѣ, невидимаго на небесахъ и на жребяти сѣдящаго сущаго на престолѣ херувимстемъ, обступаемымъ народами—неприступнаго для небесных силъ“.

У слове на новую нядзелю па Вялікадні, якое гаварылася вясной, Кірыла кажа:

„Нынѣ солнце красуяся к высотѣ восходитъ и радуяся землю огреваеъ: взыде бо намъ отъ гроба солнце Христось и всѣхъ вѣрующихъ ему спасаеъ“.

Гэткая драматызація рабіла вялікае ўражаньне на слухачоў: яны выносілі ўражаньне з гэтых „Слоў“, што запраўды падзеі, апавяданья Кірылам, адбываюцца ў тых дні,—калі Кірыла гаварыў свае „Словы“. Гэтае пераконаньне слухачоў Кірылы было так крэпка, што адбілася на вуснай творчасці Крыўскага народу. Народ дагэтуль пераконаны, што ў ведамыя сьвяты па ўсей зямлі паўтараюцца зьвязаныя з імі падзеі. Гэтак, на Каляды „Хрыстос зыходзіць на зямлю і ходзіць па хатах“, на Вадохрышча „вада калыхаецца“ і г. пад.

Другі спосаб драматызаці—дыялёгі дзеючых асоб. Прыкладам, у „Слове“ на новую нядзелю па Вялікадні Хрыстос кажа да Тамы (ў перакладзе):

Падай руку тваю і глядзі прабіцьцё рэбр маіх і вер, што я сам тут. І раней патрыархі і прарокі верылі майму ўчалавечаньню... Дакніся да мяне, што Я сам тут, як перш датыкаўся Сымэон і з верай прасіў адпушчэньня ў спакою. І ня будзь няверны, як Ірад, каторы, дачуўшыся аб маім нараджэньні, казаў валхвом: дзе Хрыстос родзіцца, хай я пакланюся яму, а ў сэрцы сваім думаў забіць мяне... Дай палец твой і абач на рукі мае, каторымі я адкрыў вочы сьляпым, глухім дараваў слух, а нямым вярнуў мову; глянь на ногі мае, каторымі я хадзіў па моры перад вамі; і яўна ступаў па паветру, зыходзіў ў падысподнюю і, патаптаўшы імі пекла, ішоў з Кляопам і Лукой да Эммауса, і нябудзь няверны.

Тама адпавядае Хрысту:

Веру, Госпадзі, што ты ёсьць Хрыстос, Бог мой, аб каторым пісалі правідзіўшы духам прарокі, каторага празьвесціў ў законе Майсей, ад каторага адрывуліся фарызэі з сьвятарамі, над каторым насмехаліся жыды з кніжнікамі, каторага асудзіў на распяцьце Пілат з Каяфам, але каторага Бог Айцец ўваскрасіў з мёртвых. Бачу бок, з якога Ты вытачыў ваду і кроў—ваду, каб ачысьціць анычысьціўшуюся зямлю, кроў,—каб асьвяціць істоту чалавечую. Бачу рукі твае, ка-

торымі Ты тварыў ўсякае стварэньне, насадзіў рай, стварыў чалавека, каторымі благаславіў патрыархаў, каторымі памазаў цароў, каторымі сьвяціў прарокаў... І я, Госпадзі, веру, што ты ёсьць Бог.

Уасобленьне адвалочных паняцьцяў—такжа адзін са спосабаў красамоўства Кірылы Тураўскага. Гэтак, у „Словъ на Вознесение“ усабляецца паганская царква, якая прадстаўлена быўшай пры ўзнясьенні Хрыста:

Тутжа была і паганская царква, як абручніца Хрыстова; бачучы Хрыста, узнёсшагася на неба, яна смуціцца, стогне сэрцам і кліча славамі Саламона: зранена я каханьнем тваім, жанісе нябесны.

У „Словъ на Антипасху“ Кірыла кажа аб нядзелі, як аб „царыцы дней“. Гэтае уасобленьне выходзілася з сьветаглядам слухачоў, пераконаных у тым, што нядзеля—гэта істота жывая, падобная да тых багоў, веры ў каторых яны яшчэ не пазбыліся.

Як практычны і добра павытараны ў красамоўстве, Кірыла ў сваіх творах ужывае такжа антытэзы, г. зн.,—процістаўляе адну чыннасьць другой, адну рэч—іншай рэчы. У „Словъ на Пасху“ Кірыла кажа:

Перад учарашнім днём Ісус Хрыстос, як чалавек, быў распяты, а як Бог, зацяміў сонца, месяц у кроў пермяніў, і цемра сталася па ўсей зямлі; як чалавек, ўсклікнуўшы, дух свой аддаў, але, як Бог, устрое зямлю, і камяні разсыпаліся; як чалавек, быў прабіты ў бок, але як Бог, раздрў залону першага закону; як ягнец, праліў кроў з вадой замест ягнацоў колатых перш на жэртву, але сабой прынёс жэртву Богу Айцу за збаўленьне сьвету; як чалавек быў паложаны ў гроб, але, як Бог, асьвяціў аўтар паганскай царквы.

Сымвалізм у Кірылы Тураўскага бывае трыякі: 1) сымвалістычнае тлумачэньне зьявішчаў прыроды, 2) сымвалістычнае тлумачэньне сьв. Пісьма і 3) сымвалістычнае тлумачэньне абрадаў.

Гэтак у „Словъ на Өомино воскресение“ абнаўленьне прыроды вясной выябражаецца, як сымвал абнаўленьня чалавечай прыроды хрысьціянскай верай. Неба—апосталы; сонца—Хрыстос; месяц, які зьнікае пры сонцы,—стары закон, які уступіў Евангелью; бурныя ветры—грэшныя помыслы; земля—чалавечая натура; семя, якое вырастае на зямлі,—слова Божа і г. д..

Урэшце прыповесьці („Притчи“) сустрачаюцца ў творах Кірылы.

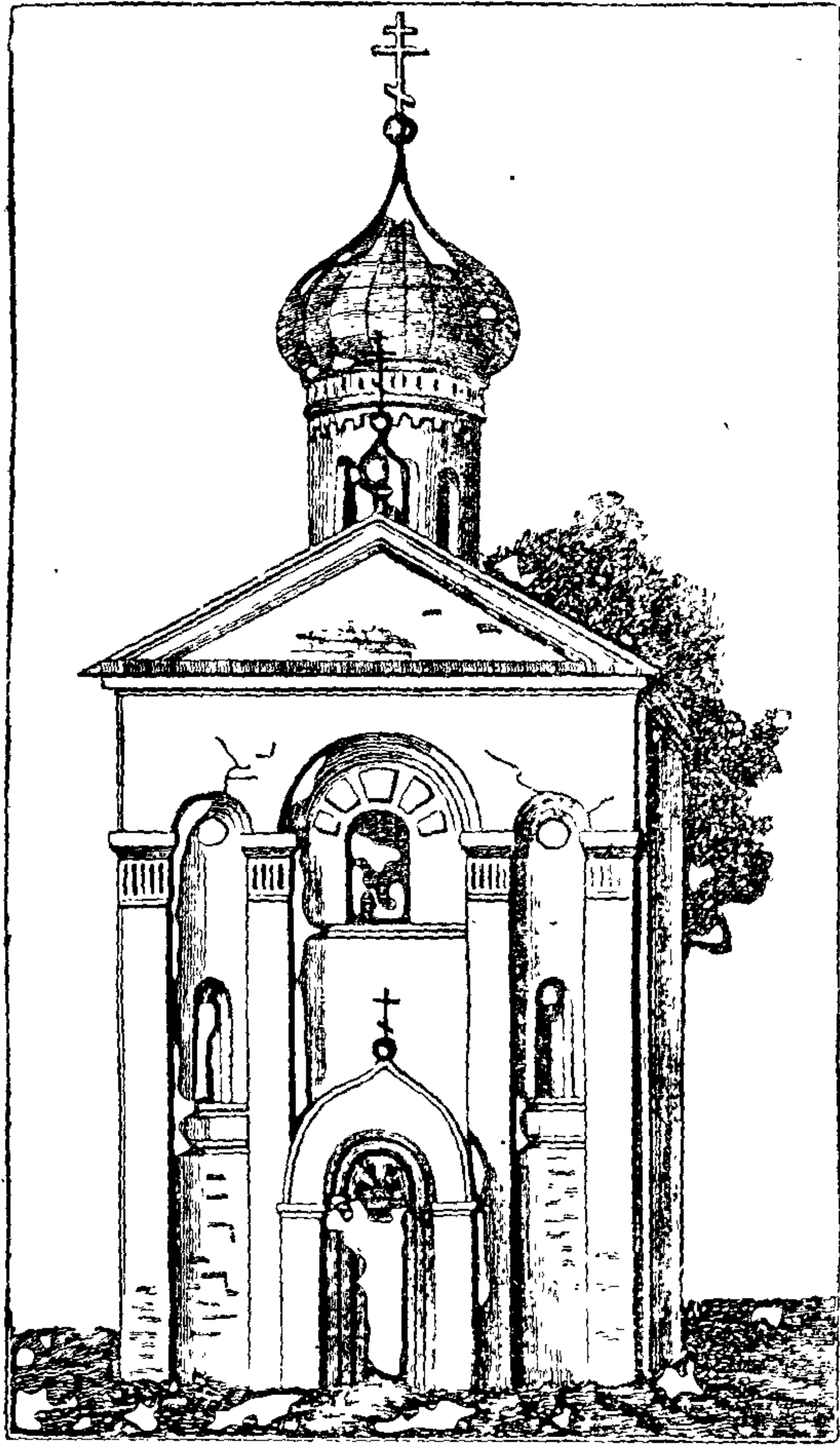
Вышэй пададзеныя асобнасьці прамой і твораў Кірылы Тураўскага былі разлічаны не на шэрую народную гушчу, якая не магла-бы пасьцігнуць яго высокага стылю, а на дабраны круг высокаасьвечаных слухачоў, каторыя маглі быць толькі пры князю. Вышэй было згадана, што ў той час у Тураве бавіла нямала грэкаў, якія, адышоўшы ад прыдворнага Візантыцкага клуму, праводзілі тут у спакою час, сярод узгадаванай імі на грэцкай культуры мяйсцовай інтэлігенціі, вась на гэты прыдворны круг асьвечаных слухачоў і былі разлічаны прамовы Кірылы Тураўскага.

ЖЫЦЬЦЕПІС СЬВ. ЕЎФРАСІНІ КН. ПОЛАЦКАЙ (+ 23. V. 1173 г.). Напісана мніхам Спасакага манастыра ў Полацку, для ігуменьні та-

Свв. Еуфрасія кн. Полацкая; паводле старой іконы.

го-ж манастыра, што можна бачыць са слоў жыцьцёпісу. „Игуменьи монастыря святого Спаса и Пречистыя Его Матере, иже во Полотсѣ градѣ. Благослови, отче“ (Рукаписны зборнік XVI ст. Троицкай Лаўры, балонкі 206—225). У гэтым жыцьцёпісе сказана аб сьв. князеўне, што прабываючы ў „каменномъ голбцѣ“ пры цэркві сьв. Сафіі, „нача книги писати своима руками“. Жыцьцёпіс сьв. Еўфрасіні мае ў сабе шмат цікавых гістарычных даных, датычных

Спасская царкоўка, будаваная сьв. Еўфрасініяй кн. Полацкай ў палавіне XII ст. ў Сяльцы, каля Полацка.

келятцы, прыбудаванай да полацкай катэдры сьв. Сафіі *). Тут на адзіноце маладая мнішка перапісывала кнігі і плату, атрыманую за іх, раздавала бед-

*) Польскі гісторык Несецкі кажа, што полацкая біскупская катэдра з царквой і дзявоцым манастыром на Верхнім замку заснавана каля 1000 году. Гэта самае паўтарае і другі гісторык Стэбельскі (Zywot SS. panien Eufrosinii i Parascewii), дадаючы, што катэдра Полацкіх біскупаў і царква на Верхнім замку заснаваны Валадзімерам сьв. або Ізяславам. Урэшце, аўтор „Степенной книги“ ў жыцьцёпісе справядлівай Еўфрасіні кн. Полацкай кажа, што ў часы Барыса, роднага

гор. Полацка і духоўнага тагочаснага жыцьця ў ім, што паказуе на чыста мяйсцовае паходжаньне аўтора. Жыцьцёпіс гэты быў напісаны не пазьней канца XII ст.

Еўфрасінія, ў сьвеще Прадслава, была ўнучкай слаўнага полацка-крыўскага князя Ёслава Брачыславіча (+ 1101) і дачкой малодшага з сыноў Ёсеслававых—Юр'я-Сьвятаслава. Змалку яна выказала гэткую ахвоту да навукі, што дзівіла сваіх бацькоў. А ў дванадцать гадоў, калі многа якія з акалічных князеў пачалі шукаць яе рукі, і бацькі думалі заручыць яе з найбольш годным, яна цішком уцякла ў адзін жаночы манастыр (як ён называўся,—няведама), дзе была мнішкай яе родная цётка, жана кн. Рамана Ёсеславіча. У гэтым манастыры Прадслава была падстрыжана ў мнішкі. Нейкі час маладая князеўна прабывала ў гэтым манастыры пад кіравецтвам свае цёткі. Пасьля

упрасіла полацкага біскупа Ільлю, каб той пазволіў ёй жыць у

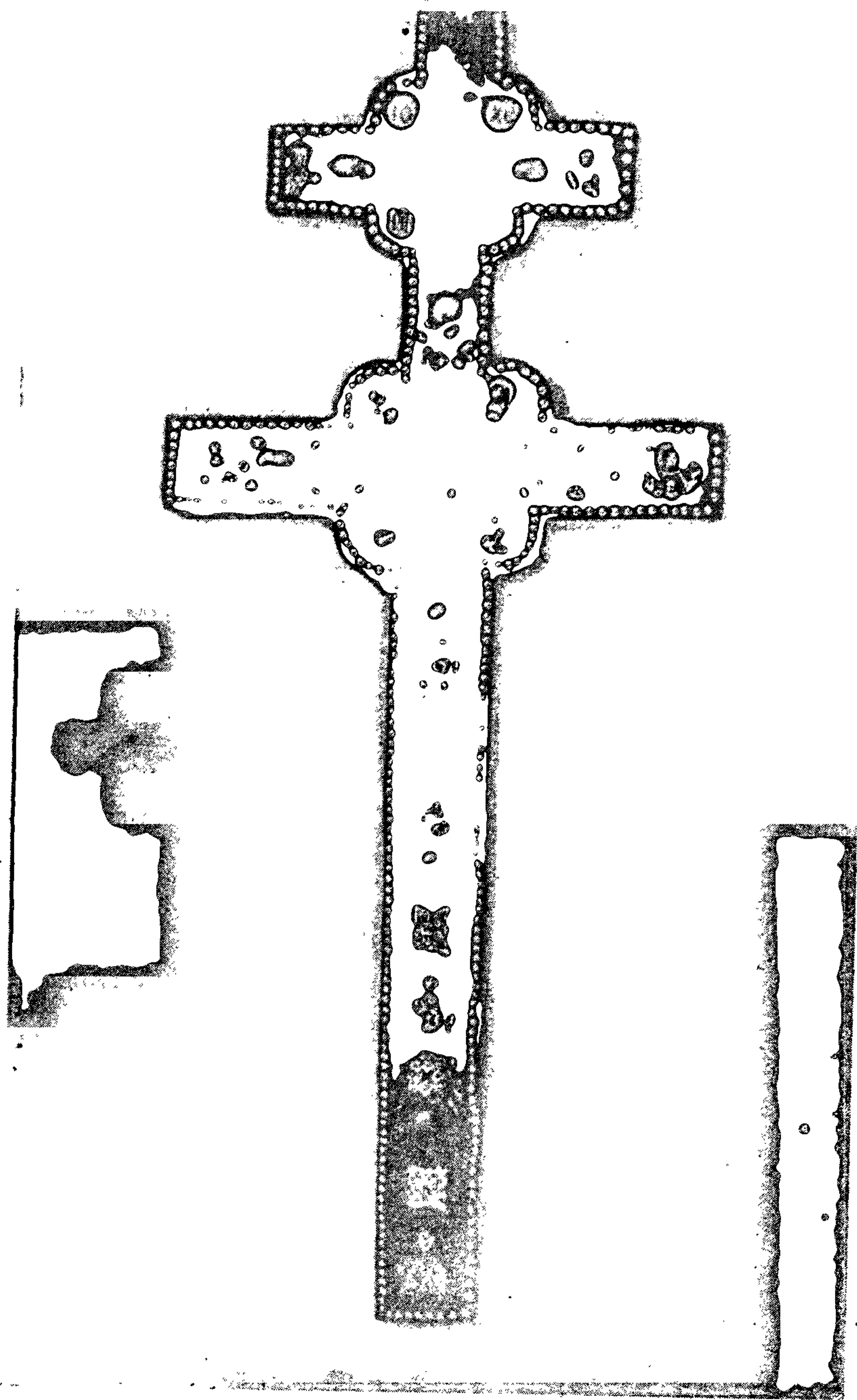
ным. Яшчэ пазьней біскуп падараваў ёй каля Полацка мяйсцовасьць, званую Сяльцо, з тым, каб яна заснавала тут манастыр. Манастыр у Імя Спаса хутка быў уладжаны пад кіравецтвам самой Еўфрасіні. У гэты манастыр паступіла і яе родная сястра Гардзіслава, ў мнішстве Эўдокія, а такжа— зродная сястра Еўфрасіні Зьвеніслава, ў мнішстве Эўпраксія; пазьней паступілі ў гэты манастыр дзьве пляменіцы Еўфрасіні, з якіх адна была названа Агатай, а другая Эўтыміяй. Еўфрасінія пабудавала ў сваім манастыры мураваную царкву ў імя Спаса, ў якой абাপал хораў прыбудавала па аднэй цеснай келятцы, дзе і пасялілася на адзінокае жыцьцё. Аздобіўшы свой Спаські манастыр і надзяліўшы яго ўсім патрэбным, Еўфрасінія заснавала непадалёк ад яго другі манастыр— мужскі, з мураванай царквой ў імя Пр. Богародзіцы. У гэтай царкве быў пастаўлены абраз Эфэскай Божай Маці, багата аздоблены, які на просьбу полацкай князеўны прыслалі ў Полацак грэцкі імператар Мануэль Комнін **) і патрыарх Лука Хрызовэрг. Для абодвух манастыроў Еўфрасінія напісала уставы. Пад канец жыцьця Еўфрасінія з другой сваёй сястрой і братам Давыдам адправілася ў Палестыну. Па дарозе пабывала яна ў Канстантынопалі. Дасьцігшы Іерузаліму, яна дала ў дар храму гроба Хрыстова залатую кадзільніцу. У Іерузаліме Еўфрасінія захварэла і пасяля 24 дзён хваробы памерла 23 мая 1173 году, маючы веку каля 50 гадоў. Еўфрасінію пасяля сьмерці кананізавалі і залічылі ў пачат сьвятых праваслаўнай цэркві.

КРЫЖ. СЬВ. ЕЎФРАСІНІ КН. ПОЛАЦКАЙ. У Спаськай цэркві ў Полацку захаваўся да нашых часаў крыж, спраўлены Еўфрасініяй. Крыж гэты зроблены з золата і аздоблены дарагімі каменнямі і 20-цю мініятурнымі з эмаліі абразкамі. На крыжы ёсьць надпіс:

„+ въ лѣ S. N. XΘ. (1161) покладаетъ Офросинья чьстьный крсть. въ манастыри своемъ, въ цркви. стого спса. чьстьное дрѣво бесцѣнно есть. акованье его. злото. и серебро. и камѣнье. и жьнчигъ. въ. Р (100) гривнъ. а др... М гривнъ. да неизнесѣтся из манастыря. никогдаже яко ни продати. ни отдати. аще се кто прѣслоушаетъ. изнесѣтъ и от манастыря да не боуди ему помощникъ. чьстный крсть ни въ сь вѣкъ ни въ боудшии. и да боудеть проклять с(в)тою животворящею троицею. и с(в)тыми отци Т. У. НІ. семию

дзядзькі Еўрасіні, які, як ведама, памёр у 1128 годзе. Полацкі біскуп Ільля уступіў ёй для манастыра мястэчка Сяльцо, якое прыналежала біскупскаму дому, і перадаючы сказаў: „есть там церковь всемилостивого Спаса, идеже братія наша лежатъ, преже нас бывшыя епископи“. З гэтага вывад,—што ў Ільлі быў папярэднікам не адзін біскуп Міна, але было іх некалькі, ня лічучы нават Нікіфара, пахаванага ў Кіеве. Тацішчаў і Мітр. Платон кажуць, што Мітрапаліт Нікіфар I, які пасьвяціў Міну Полацкага, сам быў пасьвячоны ў Мітрапаліты з Полацкіх біскупаў.

**) Дом Комніных быў ў сваяцкай сувязі з домам полацкіх князеў: цётка Еўфрасіні была замужам за сынам імператара Аляксеям.

Залаты крыж сьв. Еўфрасіні князеўны Полацкай, які па яе загаду зрабіў полацкі залатар Лазар Богша ў 1161 годзе.

сѣборъ с(в)тыхъ отць. и боуди емоу часть съ иудою: иже прѣ-
да Хса. кто же дръзнетъ сѣтвори с.... властелинъ. или князь
или пискоупъ. или игумѣнья, или инъ которыи любѣ члвкъ
а буди емоу клятва си. офросинья же раба Хва. стяжавъши
крстъ сии. приметъ вѣчну ю жизнь съ всѣ... и с...“

У самым нѣзе крыжа напісана:

„ + ги помози рабоу своему лазорю нареченому
богъши сѣдѣлавшемоу крстъ сии цркви стаго спаса и офро-
синьи.“

Гэты шацоўны помнік крыўскай культуры XII ст., зроблены мяйсцовым
полацкім майстрам Богшам, па мастацкасьці выкананья не ўступае najlep-
шым гэтага роду помнікам Візантыцкім і заходна-эўропэйскім.

СЛОВЫ ЕФРЭМА СІРЫНА. Два рукапісы—адзін XII, а другі XIII ст.
знаходзяцца ў бібліятэцы Троіцкай Лаўры, першы—пад № 12, а другі—пад
№ 7.

Ефрэм Сірын (урадженец Сірыі + 372 г.) пакінуў пасля сябе многа
догматычна-полемічных, маральных, аскетычных і другіх рэлігійных твораў.
У іх Ефрэм Сірын выказуе глыбокую веда сьв. Пісьма і вялікую вучонасьць.
Акром вучонасьці, Ефрэм Сірын абладае і паэтычнай здольнасьцю: большая
часць яго твораў мае форму песняў і вершаў. Не выдзяляючыся знешняй
апрацоўкай, яго вершы маюць многа пачуцьця, пераважна—пачуцьця раска-
нянья, мысьляў аб сьмерці і аб загробным судзе.

„Мінае дзень, сьледам за ім ідзе другі, і калі не гадаеш—сьмерць
ужо стаіць над галавою тваей... Дзе мудрацы, якія напісалі кнігі і
пісаньнямі сваімі напоўнілі сьвет? Дзе тыі каторыі дзівілі сьвет сва-
ім словам і творамі, аваражывалі сваімі думамі?... Дзе тыі, каторыі пы-
шыліся дарагімі шатамі, спачывалі на пурпуровых ложах. Дзе тыі,
каторыі здзіўлялі сваей прыгожасьцю? Дзе рукі, якія аздабляліся пэр-
ламі? Дзе тыі, перад загадамі якіі трухлелі і якіі паняволівалі зям-
лю страхам свае ўлады? Скажы зямлі, і яна пакажа табе, дзе яны;
спытай магіл, і яны табе пакажуць, куды яны паложаны. Во, ўсе яны
разам ляжаць у зямлі, ўсе абярнуліся ў прысок, і не разрожніш, дзе
астанкі багатага і дзе парахно убогага“... „Бачыў я, як лачная магі-
ла пажырае і заўсёды ня сыта; чым больш нябожчыкаў ў яе ўхо-
дзіць, тым шырэй разяўляецца яе пашча. Нязлічоныя тысячы ляжаць
там і багатых, і бедных, нязлічоныя соймы бачыў я ляжачых там...
Ціха ляжаць яны ў дамоўках...“

З твораў Ефрэма Сірына найбольшай папулярнасьцю карыстаўся „Па-
рэнезис“. Гэта зборнік слоў і навук Ефрэма Сірына. З памешчаных тут слоў
асабліва многа чытаны былі тыя, якія гаварылі аб сканчэньні сьвету.

„Трэба будзе вялікай натугі для верных, каб устаяць супроць
цудаў і знакаў, якія ён (Антыхрыст) здзеіць, калі ў страшных відзе-
жах пакажа сябе падобным Богу, будзе лётаць па паветры, і ўсе бе-

сы, падобна анелам узьнімуцца перад мучыцелем... Хто ўстаіць супроць яго спакусаў, калі ўбачыць па ўсёй зямлі распашыраны невымоўны смутак, калі ўбачыць, што ўвесь сьвет у трывозе і што кожны бяжыць схавацца ў горах, і адны ўміраюць з голаду, другія таюць як воск, ад смагі? Кожды са слязьмі будзе пытацца другога: „Ці ёсьць дзе на зямлі слова Божае? “ І пачуе адповедзь: „нідзе!“ І многія паклоняцца мучыцелю, клічучы: „Ты наш збавіцель!“.

Словы Ефрэма Сірына былі перакладзены ў XI ст.; іх любіў чытаць Аўраамі Смаленскі, а такжа выбражаць адтваранья імі фантазіі на абразох: „изо всѣхъ любя часто почитати ученія преподобного Ефрема и великого вселенныя учителя Іоанна Златоустого“ (Житіе Авраамія „Правосл. Собесѣдникъ“, 1858, ч. 3., балонка 142).

„ЗЛАТЫЯ ЧЕПИ“—зборнік слоў Яна Златавуста. Жыццёпісьменнік Аўраамія Смаленскага ссылаецца на кнігу „Златыя чепи“, якую любіў, між іншымі кнігамі, чытаць Аўраамі Смаленскі. Кніга „Златыя Чепи“ дахавалася толькі ў сьпіску XIV ст. (Бібліятэка Троіцкай Лаўры, № 11), хоць 20 слоў Яна Златавуста, якія дахаваліся ў Супрасльскім рукапісе X—XI ст., становяць ужо часць зборніка „Златыя Чепи“.

Творы Яна Златавуста (347—407), які атрымаў сваё названьне за надзвычайнае красамоўства, былі ў нас з першых часаў хрысьціянства вельмі распашыраны. Акрам красамоўства, гэтаму распашыраньню яго твораў спрыялі надзвычайная яснасьць і прастата яго стылю. Навукі Яна Златавуста прасычаны любоўю да бліжняга: ён прагалашываў любоў да ворагаў і любоў да грэшнікаў, якіх ён умеў пацешаць і асабліваю любоў да бедных і паніжаных. Спачуцьцё Яна да бедных было так вялікае, што раз ён выказаў такую думку: „Бог не так хутка выслухае справядлівых, як бедных“...

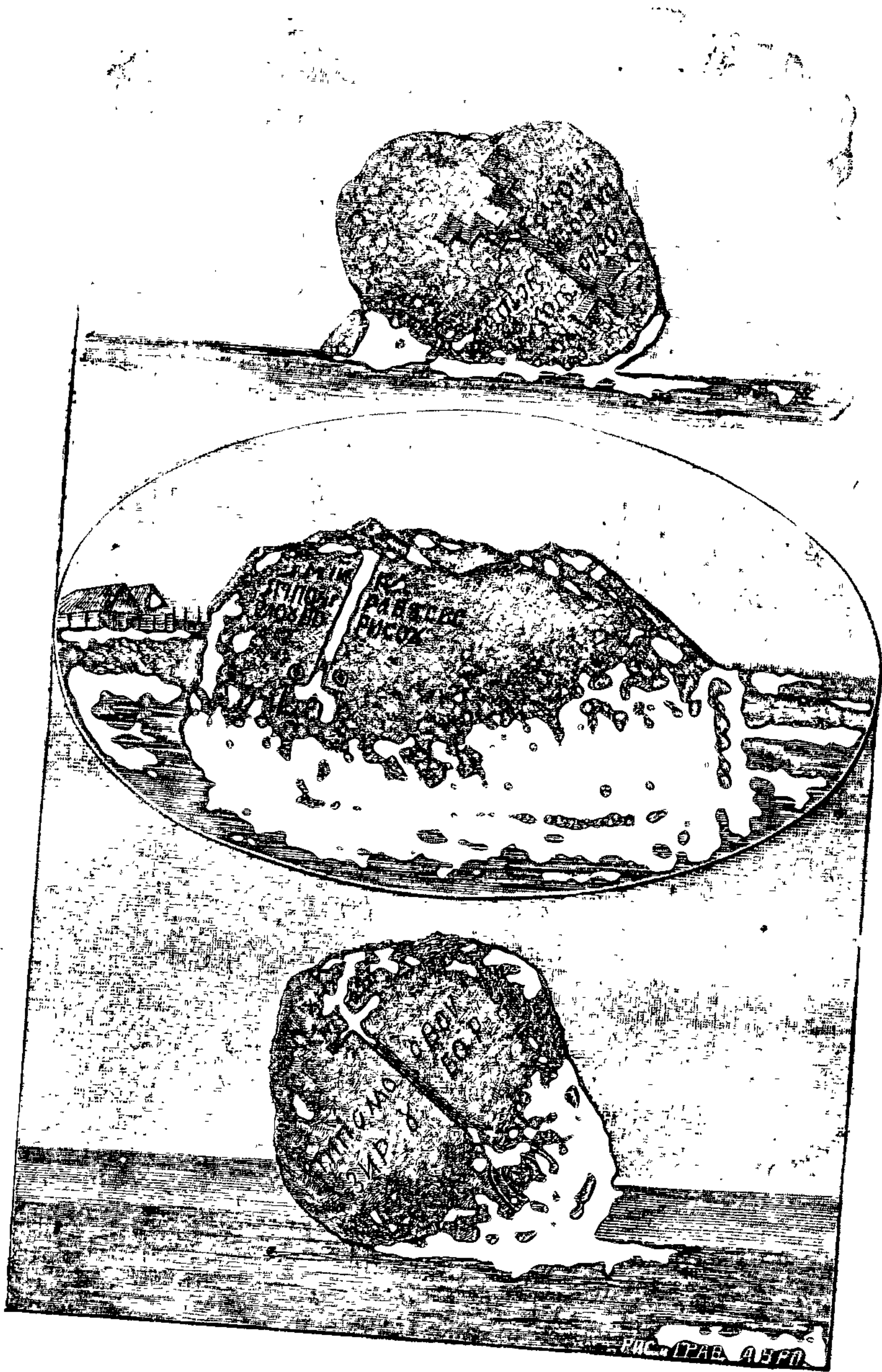
„Златыя Чепи“,—гэта навукі на нядзельныя дні тыдняў Вялікага посту, яны паслужылі прататыпам „Златаустніка“, г. зн. зборнікам казаньняў на Вялікі пост, а пазьней, наагул, ператварыліся ў зборнікі казаньняў.

„БЛАЖ. ИСИДОРА ПИЛУСИЙСКОГО РАЗУМИ“ у пэргамінным зборніку XII ст. Троіцкай Лаўры, пад № 12. Рукапіс пачынаецца словамі:

„Яко печали съ благодарениемъ тѣрпящемъ многы грѣхы расыплють“ балонка 175: „Вѣрую въ единого Бога Отца нерожена и въ единого Сына рожена и въ единъ св. Духъ исходящъ“.

„СКАЗАНИЕ О ХРИСТОСѢ И О АНТИХРИСТѢ“. Рукапіс канца XII ст. ў бібліятэцы Чудава манастыра. Перадрукаваны Новоструевым у кнізе „Слово св. Іпполита объ Антихристе“. (Масква, 1868 г.).

КАМЕННЫЯ КРЫЖЫ ПОЛАЦКАГА КН. БАРЫСА. Гэткіх камянёў з надпісамі і крыжамі захавалася некалькі ў Дзьвіне. На гэтым рысунку паказаны тры камяні. Першы з іх (што ўверсе рысунка) ляжыць пры

Дзьвінскія камяні кн. Барыса полацкага, жыў каля 1128 г.

самым беразе Дзьвіны пры сутоках яе з Павянужкай. Ён ляжыць каля 2 аршыны. На ім высечаны чатырохканечны крыж. Надпісы па баках трудна вычытаць. Можна разабраць у пачатку: „Госпо“... і канец надпісі „помози“.

Другі камень (паказаны пасярэдзіне рысунка) так сама ляжыць у Дзьвіне, за 5 вёрст ад гор. Дзісны, наўпроць вёсак: з правай стараны Кавалёў, а з левай-Бярозаўкі. Камень у вышыню $2\frac{1}{3}$ арш., у даўжыню $5\frac{1}{2}$ арш. На гэтым камяні высечаны крыж, а абавал крыжа надпіс:

„Господи помози рабоу соему Борису.“

У 1818 годзе, калі ачышчалі дно Дзьвіны ад камянёў, гэты камень быў пашкодзаны ўзрывам.

Трэці камень (паказаны ўнізе рысунка) знаходзіцца ў двух вёрстах ад г. Дзісны, наўсупроць вёскі Балоткі, немаль на сярэдзіне ракі. Ён мае $3\frac{1}{2}$ арш. ўвышкі, $5\frac{1}{4}$ ўдоўжкі і каля 8 сажняў ўнаўкол. На плоскай паверхні яго высечаны шасьціканечны крыж, абавал якога зроблены надпіс:

„Господи помози рабоу своему Борису“.

Чацьверты Барысавы камень знаходзіцца ў Высокім-Гарадцы, б. Сененскага павету. Гэты апошні камень ў 1880 годах быў панішчаны пры такіх варунках. Мясцовы праваслаўны сьвятар старэтныя славянскія літары прыняў за лацінскія, і, зразумела, прылажыў рукі каб помнік „польскасьці“ зьнішчыць. На гэтым камяні, акром звычайнай надпісі на барысавых камянях: „Господи помози рабоу своему Борису“, мелася яшчэ і другая зваротка, ад якой асталося толькі: „многая..... енва.....“

На якую памятку паложаны гэты камяні нет ведама. Некатарыя гісторыкі дагадываліся, што гэта гранічныя камяні, але хутчэй за ўсё паложаны яны на памінаньне памершага. Дагэтуль у нас на кладках і мастох ёсьць звычай выразаць ступні ног. Кожды, хто праходзіць праз такую кладку ці мост, абавязан сказаць па адрэсу тых, што будавалі мост ці кладку: „Памажы Божа“.

Князь Барыс, сын Усеслава, кн. Полацкі, памер у 1128 годзе. Безумоўна, — надпісі гэтыя зроблены па яго загаду, а знача, — не пазьней першай чверці XII ст.

УСТАЎНАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ РАСЬЦІСЛАВА МСЬЦІСЛАВІЧА, ДАДЗЕНАЯ СМАЛЕНСКАЙ БІСКУПІ Ў 1150 ГАДУ (30 ВЕРАСЬНЯ). У гэтай грамаце Расьціслаў спярша сказаўшы, што ён, з волі бацькі свайго Мсціслава ўстанавіў ў Смаленску біскупію, якой перш не было, надае рожныя прывілеі новаму біскупу і яго саборнай царкве і устанаўляе крыніцы для утрыманьня іх. Гэткіх крыніц паказана пяць. Першая:

„Се даю,—кажа князь,—св. Богородиць и епископу прощенники, съ медомъ и съ кунами и съ вирую и съ продажами, и ненадобъ ихъ судити никакому же чловѣку“.

Пад найменьем „прощенниковъ“ тут разумеюцца, мабыць, нявольнікі, прощанья, або адпушчанья на волю сваімі валадарамі: становячы асобную клясу ў грамадзянстве яны аддаваліся цяпер князям пад загад біскупа. Другая крыніца—дзесяціна грашыма:

„Се даю св. Богородицѣ и епископу десятину отъ всѣхъ даней смоленскихъ, что ся въ нихъ сходитъ истыхъ кунъ, кромъ продажи, и кромъ вири, и кромъ полюдья“.

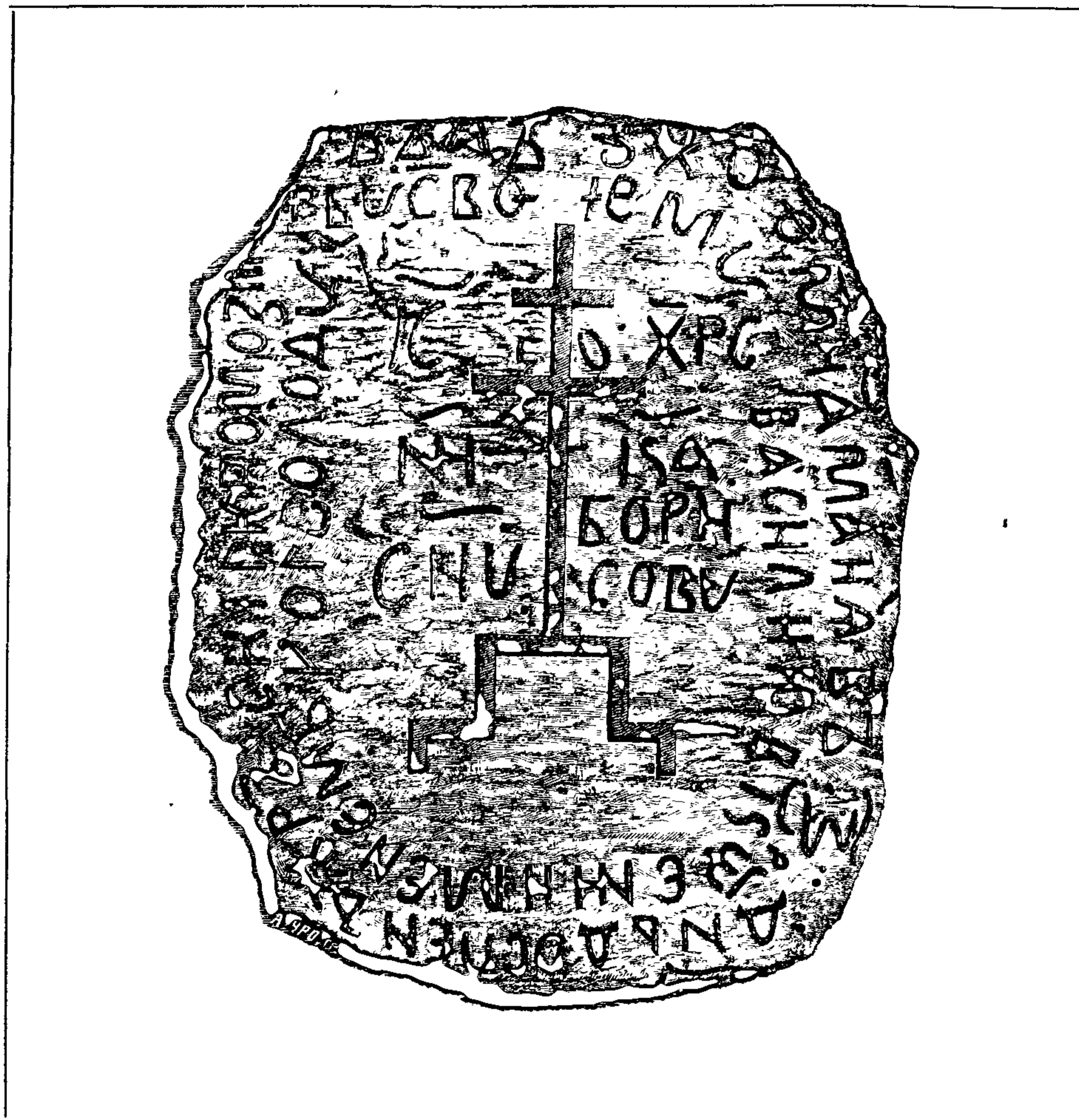
Пасьля падробна вылічаецца, сколькі дані йшло князю з рожных мейсц смаленскай зямлі *) і сколькі павінна выдзяляцца бісупку з іх, так што агульна выходзіла для біскупа 308 гривень і 3 нагаты; аб некатарых толькі мяйсцох заўважана: „сколькі з іх дані няведама, але сколькі бы не прыйшло, дзесяціна бісупу“. Трэцяя крыніца — дзесяціна харчамі: князь дае св. Богородзіцы і бісупу дзесяціну ад усіх рыб, якія ішлі да яго з рожных мейсц і наагул,—ад усіх падобных даняў, вялікіх і малых, якія прыходзілі для князя і для княгіні са ўсей Смаленскай зямлі. Чацьвёртая крыніца—сёлы і землі і рожныя зямельныя ужыткі: князь надаў бісупу і саборнай царкве два сёлы—Дросенскае і Ясенскае з зямлёй і сяланамі („изгоями“); а ў іншых мяйсцох—толькі зямлю, вазёры з сенажацямі, гароды і з ўласнага двара акрэсьленую меру воску на асьвятляньне царквы. Урэшце, пятая крыніца—царкоўныя суды, за якія плата ішла ўся ў пажытак біскупскі, а часам дзялілася з князям або пасаднікам. Аб'екты гэтых судоў пералічаны ў гэтым парадку: развод, хто водзіць дзьве жоны, няпраўныя жанідзьбы, умыканьне дзеў (пры гэтым заўважана: „што возьме князь,—з біскупам папалам, або што возьме за суд пасаднік,—з біскупам папалам“), атручаньне і душагубства, бойка дзьвёх жон, ўсе праступкі людзей царкоўных і інш. У канцы граматы Расьціслаў упамінае ізноў аб аткрыцьці ім смаленскай біскупіі і кажа, што зрабіў гэту пастанову разам з біскупам сваім Мануілам, што ў суды біскупскія не павінен ніхто з сьвецкіх людзей умешывацца, што ці будуць зьмяншацца ці павялічацца князевы дані,—заўсёды дзесяціна з іх павінна выдзяляцца саборнай царкве, і заклінае каб ніхто і па яго сьмерці не зьмяняў гэтай устаўнай граматы і ніхто не асьмяляўся ў будучым закрыць новаадкрытай ім біскупіі і злучыць яе з Пераяслаўскай, як было перш. Грамату гэту пацьвердзіў сваёй прыпіскай і грознымі закліцьцямі і Мануіл, першы біскуп Смаленскі.

Не глядзя на запэўненні граматы і на мянаваньне біскупа Мануіла сябе першым Смаленскім біскупам, маюцца сьляды, што князь Расьціслаў толькі аднавіў біскупію, заснаваную ў Смаленску ў самых пачатках XI ст. Відаць, біскупія гэта была заняпаўшы і нават злучана ў адно з Пераяслаўскай. У

*) У даны кругагег часу Суздальская зямля знаходзілася ў леннай залежнасьці ад Смаленска, што відаць са слоў граматы: „Суждалі залѣская дань, але воротить Гюрги, а что будетъ въ ней, изъ того Святой Богородицѣ десятитна“.—Істнаваньне гэткай дані,—кажа акад. Шахматаў: („Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“ Ж. М. Н. П. ч. СССХХІІ, 1899 г. б. 337, а такжа: Б ъ л я е в ъ „Какъ образовалось великорусское племя.“ Изв. антроп. отд. общ. любит. естествознанія І. М. 1865),—„як гэта ужо адзначана гісторыкамі, паказуе на залежнасьць Суздаля ад Смаленска і тлумачыцца тым, што перасяленцы ў зямлю Меры ішлі з зямлі Крывічоў“.

Іпаціеўскім сьпіску Пачатнага Летанісу пад 1101 годам чытаем: „въ се желѣ-то Володимеръ заложи церковь у Смоленьсцѣ святоѣ Богородицѣ камяну, епископью“.

Грамата перадрукавана ў „Дополненіяхъ къ Акт. Истор.“ Т. I, № 4. Вышэй пададзеная выписка ўзята з „Истор. Русск. Церкви“ Макарія СПб. 1868. Т. III, бб. 240, 241.

Камень Васіля (Рагвалода) Барысавіча 1171 г.

ЗАПІС КНЯГІНІ ЎДАВЫ ГЛЕБА ВАСІЛЬКАВИЧА МЕНСКАГА КІЯВА-ПЯЧЭРСКАМУ МАНАСТЫРУ, (да 1159 г.). (Срезневскій „Слав.-Русск. Полеогр.“). Князь Менскі Глеб памер у Кіеве, як палоннік кіяўскіх князёў, і быў пахаваны ў Пячэрскім Кіяўскім манастыры; ўдава записам закупіла модлы за яго душу.

КАМЕННЫ КРЫЖ ПОЛАЦКАГА КН. РАГВАЛОДА 1171 г.
Камень гэты ляжыць ў в. Дзятлаўцы, б. Аршанскага павету, пры даро-

зе з Друцка ў Оршу. На гэтым кмяні высечаны, пасярэдзіне, шасьціканечны крыж, абапал крыжа надпіс:

„іс хрс ни-ка сну борисову“ а наўкол крыжа:

„Въ лѣ(то) СХОД (6679—1171) мца мая въ 3 днь дос-пенъ крѣ сии ги помози рбу своему василию въ крщени именемъ рогъволоду.“

Рагвалод-Васілі Барысавіч быў полацкім князям да 1160 году, але пасля няўдатнага паходу на Менск быў выгнаны з Полацка і пасяліўся ў Друцку. У гэтым часе ім тут і „доспен“ гэты крыж.

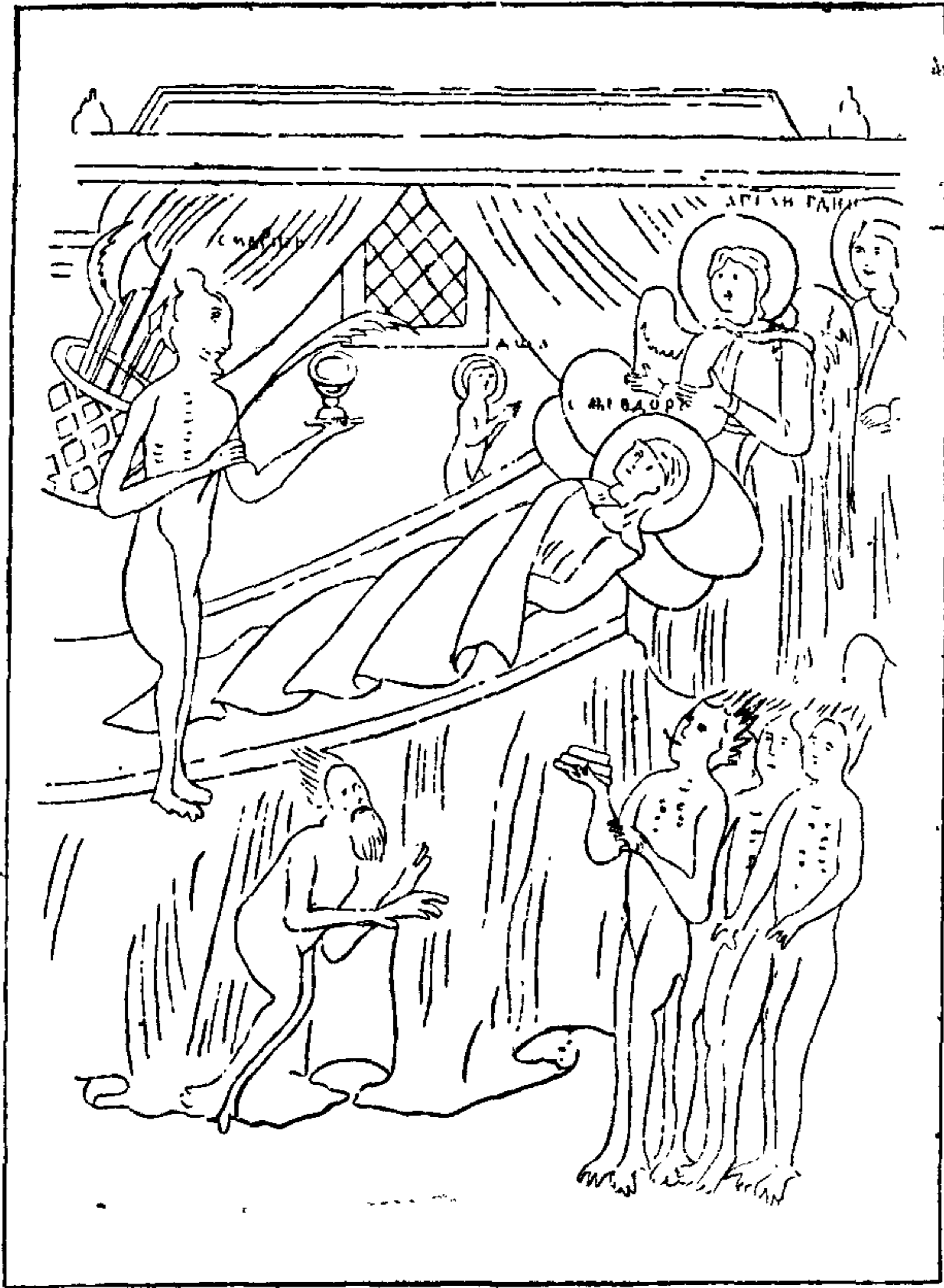
ЧАРА КНЯЗЯ ВАЛАДЗІМЕРА ДАВЫДАВІЧА ЧАРНІГАЎСКАГА. Чара сярэбраная, пазалочаная з надпісам:

„а се чара кня володимерова давидовча кто из нее пь тому на здоровье. а хваля Бога своего осподаря“.

Паўночна-заходная часьць Чарнігаўшчыны і цяпер заселена крывічамі (беларусамі). Праф. Карскі адносіць да этнографічна беларускага абшару 5 павеатаў Чарнігаўшчыны: Старадубаўскі, Суражскі, Новазыбкаўскі, Мглінскі і Гараднянскі. У XII ст. граніца гэта ішла шмат далей на поўдзень, займаючы горад Любеч. Пасля татарскай навалы жыхарства кіяўскіх зямель нахлынула на захад і поўнач. Дзеля гэтага помнікі Чарнігаўшчыны да XIII ст. прылежаць безумоўна да помнікаў крыўскай культуры. А пасля Андрусаўскага міру Чарнігаў стаўся мейсцам прыпынку для праваслаўных крыўскіх культурных і рэлігійных працаўнікоў, адкуль яны шырылі свае ўплывы за граніцу Рэчыпаспалітай.

АЎРААМІ СМАЛЕНСКІ (+ 1221 г.). Аўраамі радзіўся ў Смаленску з багатых бацькоў. Быў выхаваны „ў страху божым і научэньні кніжным.“ Па сьмерці бацькоў, ён раздаў ўсю іх маетнасьць царквам, манастырам і ўбогім, адзеўся ў зрэбьбя і хадзіў, як убогі і бажавольны, гэтак апавядае аб Аўраамію яго вучань Ефрэм. Пасля Аўраамі паступіў у манастыр Прасьв. Богародзіцы, які быў у адлегласьці пяці вёрст ад Смаленска, ў Селішчы. Аўраамі, выпаўняючы рожныя манастырскія паслугі, аддаваўся чытаньню пісьма сьв. Айцоў, асабліва—Яна Златлавуста, Ефрэма Сірына, а такжа жыцьцёпісаў сьвятых: Антоняга Вялікага, Еўфімія, Савы, Тэадоса палэстынскіх і друг. Бачучы пабожнасьць і вучонасьць Аўраамія, ігумен пераканаў яго прыняць сьвятарскі стан і дазволіў яму прыймаць богамольтаў і гаварыць ім казаньні. Гэта было ў дні князя Мсціслава (1197—1215). Але хутка насталі для справядлівага дні напасьцяў. Некатарыя спаміж духавенства, заздросьцячы яго славы і таму, што яго высокая вучонасьць і красамоўства прыцягалі многіх, як мніхаў, так і сьвецкіх з гораду,—пачалі выдумляць на справядліўца рожныя няпраўды і рабіць яму рожныя непрыемнасьці, якія ён перанасіў з найвялікшай пакорай у прадоў-

жаньні 5-ці гадоў, не перастаючы працаваць сілай свайго слова. Урэшце і сам ігумен напоўніўся завісьцю да Аўраамія, забараніў яму вучыць і нават выдаліў з манастыра. Тады справядлівы перайшоў у горад і пасяліўся ў бедным і малалюдным манастыры сьв. Крыжа. Тут яшчэ больш пачалі зыходзіцца да Аўраамія; манастырская царква заўсёды была поўна богамольцаў, жадаючых чуць яго навукі; многія прыносілі яму свае ахвяры, каторыя ён ужываў на прыздобленьне царквы і раздзяляў брацьці і ўбогім. Заздрасьць і тут не пакінула справядлівага ў спакою: на Аўраамія паўстала немаль усё гарадзкое духавенства затое, што ён прыцягаў да сябе так многа народу.

Аб Аўраамію сталі распаўскаць чуткі, што ён гэрэтык, чытае „голубіныя кнігі“, жыве нячыста, прыкрываючыся зьнешняй сьвятасьцю, і, урэшце, паднялі такую замутню ў народзе, што ўсе жыхары гораду зьвярнуліся да біскупа Ігната і прасілі паддаць суду Аўраамія. Біскуп паслаў па яго сваіх слуг, і ў той час, як слугі ганьбячы валаклі справядліўца па вуліцах, адзін справядлівы мніх, па імю Лукаш Прусін, адбываючы дзевяты час малітвы ў манастыры Арханела Міхайлы, чуў з неба голас, што Аўраамі бязвінна пакутуе. На біскупскім судзе прыбытнасьці самога князя аказалася, што ўсе абвінавачаньні, якія закідаліся

Сьмерць Тэадоры; з іконапісных тэм Аўраамія Смаленскага. Аўраамію, былі няпраўдай. Але, каб супакоіць узбураны народ, біскуп Ігнат загадаў Аўраамію выдаліцца ў Богародзіцкі мананастыр, дзе ён быў пастрыжаны, і забараніў яму адбываць царкоўную службу. За некалькі дзён адзін смаленскі сьвятар, па імю Лазар, які пасля быў смаленскім біскупам, прыйшоў да Ігната і сказаў, што горад будзе строга пакараны за несправядлівую напасць на божага чалавека. Страшная посуш, якая сталася ў зямлі смаленскай, апраўдала гэту прапаведню. Дарэмна жыхары маліліся і хадзілі крыжовым ходам наўкол гораду: дожджу ня было. Тады біскуп, паклікаўшы да сябе Аўраамія, пазволіў яму рабіць духоўныя адправы, і прасіў у яго дараваньня сабе і ўсяму гораду ды прасіў памаліцца

аб
ск
чэ
У
да
па
ў
п
ю
б
ў
І

а.
Ж
н
ц
(
1
с
м

з
з
г
л
А

,
с
1
1
і

аб сасланьні дожджу. Справядлівец Божы, пакорна высказаўшы сваю неда-сканальнасьць, не адмовіўся, аднак, выпаўніць архіпастырскі загад. І перш, чым ён дасьцігнуў свайго манастыра, сільны дождж напайў засмагшую зямлю. Усе ўбачылі ў гэтым сілу малітвы справядліўца і сьпяшылі выпрасіць у яго дараваньне. А біскуп Ігнат, пабудаваўшы каля гораду новы манастыр у чэсьць палажэньня рызы Прасьв. Богародзіцы, даручыў ігуменства ў ім Аўраамію і ўшанаваў яго сваей прыязню. Як і перш, пачалі схадзіцца да яго баяры і просты народ, багатыя і убогія, каб слухаць яго навукі. Многа было жада-ючых паступіць у яго манастыр, але справядлівы прыймаў з вялікім пера-борам і то—пасьяля толькі папярэдніх выпрабаў, так што, ў яго лічылася ўсяго 17 чалавек брацьці. Аўраамі перажыў свайго прыяцеля і дабрадзея біскупа Ігнага, і пасьяля пяцідзсяцілетняга мнішага жыцьця, спакойна апачыў ў Богу.

Як відаць з павыжшага, жыцьцёпіс Аўраамія не дае беспасярэдных дат, але, паводле прыблізнага ліку, Аўраамі жыў у XII і першай чверці XIII ст. Жыцьцёпіс апавядае, што Аўраамі жыў пры біскупе смаленскім Ігнаце і яго наступніку біскупе Лазару, а Лазар быў смаленскім біскупам у першай чверці XIII ст., што відаць з пасланьня сучасьніка яго, Сымона, да Палікарпа („Пам. Росс. Слов.“ XII в., бал. 255). Сам Ігнат упамінаецца ў летапісах пад 1206 г. (Карамз. III. увага 11). Гаворыцца яшчэ ў жыцьцёпісе, што Аўраамі стаўся іераманахам у дні смаленскага князя Мсціслава, а князь Мсціслаў Ра-манавіч панаваў у Смаленску ад 1197 да 1215 году.

Што ў асобе Аўраамія Смаленскага ўсходная славяншчына мае аднаго з найвыдатнейшых культурных дзеячоў канца XII ст.,—можна мяркаваць са зьменаў аб ім яго жыцьцёпісьменніка Ефрэма і другіх старасьвецкіх пісьмен-нікаў. Аўраамі Смаленскі быў „хитрѣ божественнымъ книгамъ и вся вѣдый и проходя“, так што ніхто не важыўся перад ім „от книгъ галаголати“. Сам Аўраамі любіў з вялікай пільнасьцю займацца чытаньнем і перапіскай кніг: „отъ всѣхъ избирая и списая ово свою рукою, ово многими писцы“. Яму была дадзена прасьвяда Божая „не токмо почитати, но и протолковати, яже мнозѣм не свѣдущимъ, и отъ его наказанія разумети всѣм, и слышашимъ къ сему изъ устѣ и памятію сказах.“ (Жыцьцё прэп. Аўраамія. Рукапіс Ноў-гар. Свф. бібл., XVI, бал. № 322). Аўраамі быў ня толькі пісьменнікам, але і мастаком малярам.

Акрам гэтага, з жыцьцёпісу Аўраамія чэрпаем важную вестку аб тым, што ў яго часы існавалі ўжо ў Смаленску правільна сарганізаваныя школы для дзяцей: калі Аўраамі надрас, бацькі яго „даста и книгам учити“, што ён „не увываше, якоже прочая дѣти, но скорымъ прылежаніемъ извыче, сему же на игры со инѣми не исходяше“.

Аўраамію Смаленскаму прыпісуюць „Слово о небесныхъ си-лахъ, чесо ради создан бысть человекъ“. („О словѣ, при-писываемомъ Авраамію“.—Изв. Акад. Наукъ VIII, 326; IX, 182—192).

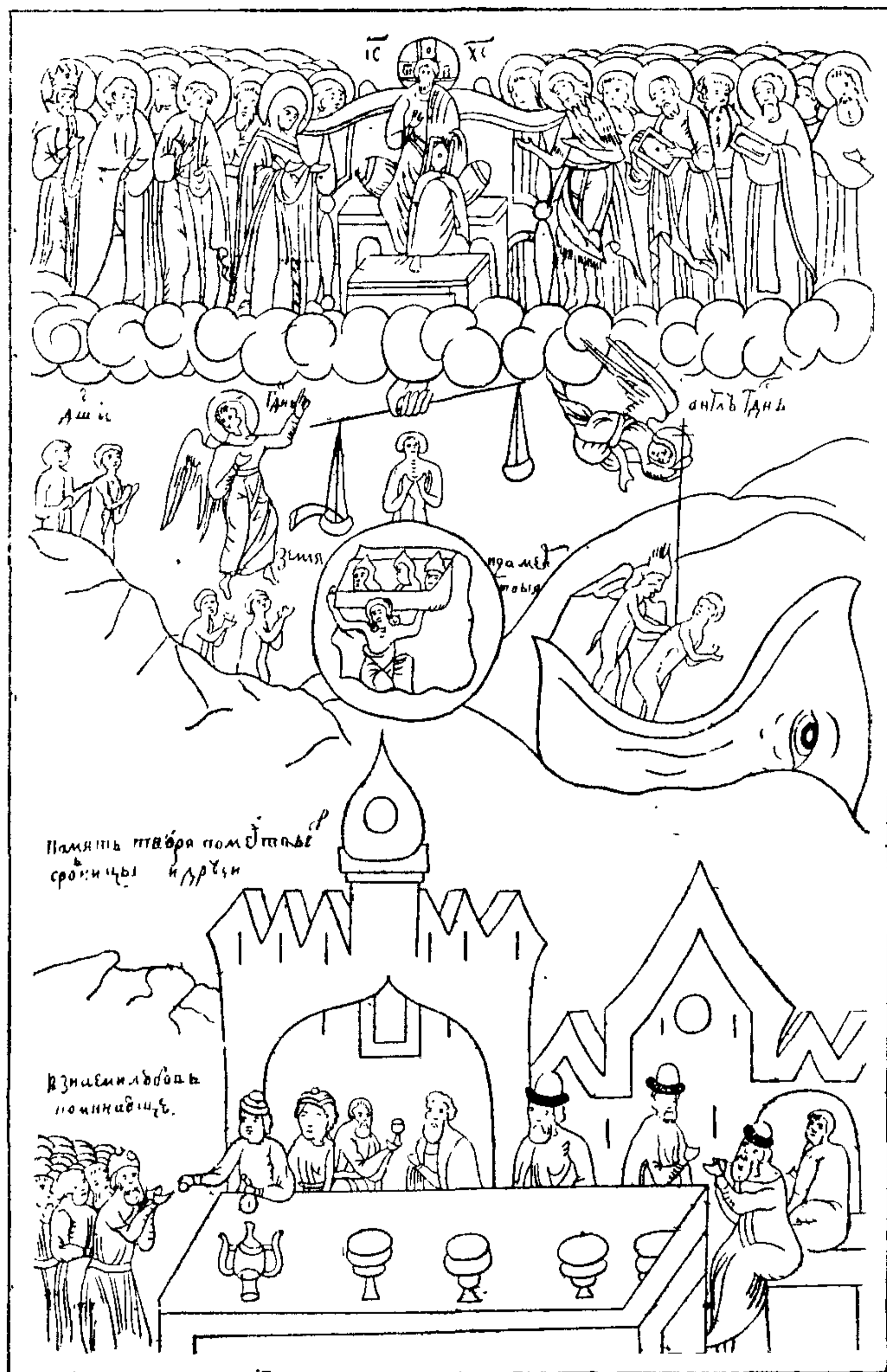
Дванаццаць слоў, якія захаваліся ў Пралогу Ноў-гар. Соф. бібліатэкі, пісаным не пазьней 1250 году, і ў другім Пра-логу тэй-жа бібліатэкі XIII—XIV ст.: пяць слоў на конадні вялікіх сьвят і

сем—на самыя сьвяты. Усе дванадцаць гэтых казаньняў вельмі кароткі і напісаны з асаблівай прастатой: відаць, што яны дапасаваны да паняцьцяў хрысьціянаў, яшчэ нядаўна наварнутых, якімі і былі тады нашы прадзеда. Чытаючы гэтыя навукі, прыходзіш да мысьлі, што ўсе яны ўложаны неjakім адным пісьменнікам і паводле аднаго стылю, тым больш, што навукі на перадсьвя-

точных дні нават пачынаюцца аднымі і тыміж словамі: „ад есте вѣдуше, братіе, яко вѣ сій день“... (Ист. Русск. Церк. Митр. Макария Т. III, 212).

„Слово о мытарствах и страшном судѣ“. Надрукавана ў Калайдовіча ў „Пам. Росс. Словес., XII в.“ і прыпісана Кірылу Тураўскаму („Истор. Русск. Слов.“ Лекции Шевырева. ч. III, 1858 г., які робіць папраўку да Калайдовіча).

„Сказанія о загробной жизни“ (Рукаісны зборнік бібл. Уварова XVIII ст. № 823). Гэты апошні зборнік дайшоў да нас у вельмі познім сьпіску, але зьяўляецца нязьмерна цікавым помнікам таму, што зложаны з мініятур з кароткімі апавяданьнямі аб

Страшны суд; з іконапісных тэм Аўраамія Смаленскага.

выхадзе душы з цела і аб наветравых мытарствах, сьведчучы нам, што да апошняга часу іконапісныя матывы, якія апрацовываў Аўраамі Смаленскі, карысталіся папулярнасьцю ў прадоўжаньні многіх стагодзьдзяў. (Буслаевъ, „Истор. очерки Рус. Нар. Словес.“ Т. II, 120).

Для прыкладу падаемо паводле Буслаева некалькі артыкулаў з гэтага зборніка:

Д
К
С
В

„Исход души праведного“. Анел прыходзіць па душу з радасьцю і бярэ з чэсьцю, благаслаўленьне бывае души тэй, дьявал-жа ўцякае з сорамам ад таго мейсца.

„Исход души грэшного“. Тады анел-вартаўнічы души тэй стаіць засмучаны і плача, дьявал прыйшоўшы радуецца і паказуе сьпіскі вялікіх спраў яе.

„У трэцьці дзень усходзіць душа пакланіцца Хрысту, і дзеля таго творым памяць за памершых.“

„Два дні душа бывае ношана па зямлі дзе хоча, або дамоў, або назад.“

„Трацьціны чынім, бо ў трэцьці дзень чалавек выглядам перамяняецца.“

„Дзевяціны чынім, бо ў той дзень ўсё цела распадзецца, толькі адно сэрца цэлае.“

„Саракавіны чынім, бо ў той дзень і само сэрца гіне і косьці распадаюцца.“

„Пасьля загадае Госпад анелу паказаці души тэй рожныя райскія прыгожасьці і жылішчы сьвятых. Калі справядлівая душа, то радуецца, а калі грэшная, то вельмі смуціцца, што гэткай шчаснасьці пазбаўлена.“

„Калі сьвятар адпраўляе паніхіду і моліцца аб атрыманьні тэй души мейсца сьветлага і мейсца супакойнага, тады анел-вартаўнічы радасна на неба ўсходзіць.“

„І ўзышоўшы на неба, запісуе імя тое ў вечных сялібах.“

„Тады анел Госпадаў сходзіць ў цёмныя мейсцы і зносіць души тэй сьвятло нябеснае і асьвятляе яе.“

„Калі сьвятар адпраўляе літургію і памінае імя памершага, тады анел Божы стаіць з радасьцю.“

„У Дзевяты дзень па сьмерці ўсходзіць справядлівая душа на неба пакланіцца Хрысту, і анелы сустрачаюць яе на першым небе з радасьцю і пачнуць душу хваліць, мовячы: шчаслівая ты душа. Бо жыла ты паводле закону Божага, і цяпер прыходзіш у вечны пакой. І радасна душа тая.“

„Такжа ўсходзіць і грэшная душа на неба пакланіцца Хрысту. Сустрачаюць яе анелы з плачам, мовячы: О многагрэшная душа і праклятая! жыла ты на зямлі не па закону Божаю, цяпер-жа ідзеш на вечныя мукі. І смутная бывае душа тая.“

„У саракавы дзень душа грэшная ўсходзіць на пакланеньне Хрысту, і гнеў Божы прыходзіць на душу тую, і шасьцікрылатыя хэрубімы закрываюць аблічча Божае, і рызамі аўтар Божы, ня хочучы паказаць славы аблічча Госпадавага. І выганяна бывае душа тая агністым мячом.“

Да кождага артыкулу маецца тагож зьместу рысунак-мін'ятура, адтвараючая ў наіўных абразох гэту хрысьціянскую паэму аб блуканьні души па выхадзе яе з цела.

У расійскай літэратуры многа разоў было гаворана аб мастацка-малярскіх здольнасьцях Аўраамія Смаленскага. Тэмы, якія выбіраў гэты сьвяты муж для сваіх іконапісных твораў, былі самымі папулярнымі ў сярэднявеччы і ў нас і на Захадзе: гэта страшны суд і загробнае жыцьцё памершых, або на-

паветраныя мытарствы душ. Тая і другая тэма вельмі падробна вылажаны ў жыцьцёпісе Васілія Новага, які (жыцьцёпіс) з першых дзён хрысьціянства быў распашыраны між нашымі продкамі і меў уплыў на нашага смаленскага іконапісца.

У апавяданьні аб „Мытарствах“ (г. зн., граніцах, дзе бяруць мыта) выводзіцца пабожная жанчына Тэадора, якая дасьцігшы глыбокай старасьці, памёрла. Аўтор яе вельмі паважаў і пасья яе сьмерці мучыўся пытаньнем, што сталася з душой Тэадоры. Раз у ночы Грыгораму паказалася відзежа. Нейкі маладзён павёў Грыгора ў жытло Тэадоры, і Тэадора сама расказала Грыгораму, як яна перайшла сьмяротную муку і як абмінула напаветраных напасьнікаў, г. зн.,—бесаў. Вось яе апавяданьне:

Як я магу павядаць табе ўсё тое і як выябразіць ў розуме сваім? Са страху і дрыжаньня шмат што забылася: бачыла я відовішчы, якіх перш ніколі ня відзела, чула я словы, якіх да туль ніколі не чувала. Як разкажу я табе аб муках цялесных, аб вялікай бядзе і нудзе, якую церпяць уміраючыя? Ведай жа: хто нагі уходзіць у страшны агонь і згарае, памалу палены распадаецца; гэткая і боль сьмяротная, і люта разлучэньне души з целам. Калі прыблізілася я да канца жыцьця,—ўбачыла, як прыступіла да майго ложа многа зьверпадобных эфіопаў. Страшна глядзелі яны на мяне сваімі касавурымі і крывавамі вачыма; абліччы іх былі выкрыўлены, а самі чорныя, горш смалы. І трымалі яны аграмадныя зьвіткі сьпісанья і адвівалі іх, усяк пужаючы мяне. Калі была я ў гэткім неапісаным помірсе і ніадкуль не спадзявалася сабе ратунку, раптам станулі перада мной двоя прыгожых маладзікоў, у залатых вопратках, з белымі, як сьнег, валасамі. Я невымоўна ўсьцешылася, і адзін з гэтых сьветлых маладзікоў, грозна зьвярнуўшыся да тых амарочных праклятых, сказаў ім, каб яны адступіліся, таму што нябудзе тут ім здабычы. Але яны, бязстыднікі, сталі вылічаць ўсе мае грахі з першых дзён моладасьці і да сьмерці і многа мяне зьневажалі і напасьць чынілі. Пасьля прыйшла сама сьмерць, сьмерць як леў рыкаючы, помірсна-страшная, але чалавечай будовы. І насіла яна на сабе ўсякае знадабьбе—і мячы, і нажы, пілы, сярпы, стрэлы і іншыя многія няведамыя прылады, якімі яна мучыць. Убачыўшы гэтае страшнае відовішча, спамерсла душа мая, а маладзён сказаў сьмерці: „Што марудзіш? Развяжы зьвязі!“ Тады сьмерць падышла да мяне і ўзяўшы малы аскордзец, стала адсякаць мне ногі, пасья рукі, а іншай прыладай другія мае цялесныя суставы, а іншай іншыя, і так разарвала ўсе зьвязі і чэлясы цела майго і дваццаць пазнокцяў маіх раздзерла. І амярцьвела ўсё цела маё, і ня мела я ўжо ні рук, ні ног і не магла рухацца. Пасьля, узяўшы сякеру, адцяла мне галаву. Пасьля сьмерць наліла нечага ў кубак і дала мне піць. О, сын мой Грыгоры! Як горкі быў той кубак! Так горкі, што ў той-жа момант вырвалася душа мая і скочыла з цела, як птушка з рук лаўца. Тады тыя двоя прыгожых маладзікоў прынялі мяне вопраткамі на свае рукі. І зірнула я назад і ўбачыла цела маё, якое ляжала бяздушна і непарушна і бязпочаўна; бытцам хто, скінуўшы з сябе вопратку, рынуў яе і стаіць, узіраючыся.

Пасьля гэтага павялі маладзікі душу Тэадоры на мытарствах. Першае мытарства абмовы і другое насьмешкі былі шчасьліва пройдзены. Трэцяе

мытарства зайздасьці такжа мінулі. У пятым пробавалі Тэадору ў гневе і лютасьці. У шостым—гордасьці—нічога не знайшлі, бо Тэадора была убогай рабыняй. Сёмае—пустаслоўя. Урэшце, апошняе,—двадцаць другое,—і душа Тэадоры, мінуўшы гэта, трапіла ў краіну шчасьця і радасьці.

У гэтым самым стылю апавяданьне аб страшным судзе.

СЛОВА АБ ПАЛКУ ІГАРА. Повесьць гэта знойдзена была ў канцы XVIII стагодзьдзя ў рукапісным зборніку другой палавіны XVI ст. У часе пажару Масквы ў 1812 годзе, зборнік са „Словам аб палку Ігара“ згарэў. З таго часу другога старога сьпіску „Слова“ ня знойдзена, і да нашых часаў дайшло яно толькі ў адпісе, зробленым для царыцы Кацярыны і ў першадруку, выданым з арыгіналу ў 1800 годзе.

„Слова аб палку Ігара“, гэта знача—повесьць аб паходзе князя Ігара на Полаўцаў. Паводле маючыхся ў ім даных, было напісана ў 1187 годзе. Ці вышэй пададзены агаловак быў паложаны самім аўтарам, ці прыпісаны пазьнейшымі перапісчыкамі,—нет ведама. У тэксце аўтор называе гэты свой твор повесьцю і песьняй ды зраўнівае яго з былінамі ранейшых часаў.

Паводле свайго зьместу і формы, гэта ёсьць героічная паэма, пісаная прыпадковымі рымамі.

Апавядаецца ў гэтай паэме аб няўдатным паходзе аднаго з рускіх (варажскіх) князёў на Полаўцаў і аб уцёку яго з палавецкага палону. Полаўцы—качавы народ, які меў свае качоўі ў палёх (стэпах) паміж Донам і Дняпром. Зьявіліся яны ў палавіне XI ст., выціснуўшы спярша качаваўшых там Печанегаў, і, ў свой чарод, самі былі вынішчаны татарскай навалай. Як тагочасныя рускія, так і палавецкія князі і іх дружыны галоўнай крыніцай свайго дабрабыту лічылі грабежніцкія напады на суседзяў. Дзеля гэтага Полаўцы часта нападзілі на славянскія землі, ў якіх панавалі русы (варагі), і, наадварот, Русы нападзілі на Полаўцаў. Адзін з падобных нападаў Русаў на Полаўцаў і паслужыў тэмай аўтору „Слова.“ Кіяўскі князь Сьвятаслаў Ўсевалодавіч, з роду чарнігаўскіх князёў, у 1183 і ў 1184 годах зрабіў два ўдатныя напады на Полаўцаў. Заздросьцячы яму здабычы і славы, адзін з тыхжа чарнігаўскіх князёў, князь Ноўгарад-Северскі, Ігар Сьвятаславіч, паставіў разбагацець на палавецкіх здабычах, і, ціхачом ад другіх рускіх князёў, у 1185 годзе выступіў са сваімі сваякамі ў паход. Першая стычка з Полаўцамі была вельмі ўдатнай: „узорахамі палавецкімі і кажухамі гацілі гаці праз балоты“. І каб Русы з гэтай дабычай уцяклі, ўсё было-бы добра, вярнуліся-бы дамоў са славай і здабычай, але яны асталіся на полі пабеды нанач. За ноч Полаўцы змоцніліся, сабралі больш людзей ды і акружылі ў стэпах Русаў. Гэты апошні пастанавілі адступаць з боем і першы дзень дружына Ігарава білася добра, але на другі дзень пусьцілася наўцёкі. Ігар хацеў іх стрымаць, але адбіўся ў старану і быў злоўлены Полаўцамі разам з іншымі трыма князямі. Дружыны іх былі часьцю перабіты, часьцю трапілі ў палон. З усей дружыны здолела ўцячы з поля бітвы ўсяго толькі каля 30 чалавек. Пасьля гэтай перамогі Полаўцы зрабілі адначасова два напады на славянскія землі: на парэчча ракі

Сойма ў Чарнігаўшчыне і на Пераяслаўль-Чарнігаўскі. Тым часам Ігар, пры дапамозе аднаго полаўца, уцёк з палону і вярнуўся ў свой Ноўгарад.

Аб „Словё“ маецца аграмадная літэратура ва ўсіх славянскіх мовах і побач з гэтым многа рожнаякіх на яго поглядаў. Адны хочуць у ім бачыць народны твор і тэндэнцыйна падтасовуюць не саўсім пэўныя народныя звароткі песьняў ды шукаюць аналёгіі ў адрыўках летапісаў. Другія дабачаюць у ім праяву нацыянальнага генія, разумеецца-ж—сваёй націі. Урэшце, стараюцца гэты твор прысвоіць сабе ня толькі Расійцы, але нават Палякі і Чэхі. Падставу да гэтага дае архаічная мова помніка.

Адкінуўшы ўсякія мяркаціі, навеяныя фальшыва-патрыётычнымі пабудкамі, трэба прызнаць, што „Слова аб палку Ігара“, не зьяўляецца творам народным. Гэта ёсьць тыповая песьня князёўскага трубадура ў пахвалу князю. Абычаям тых часаў князі Варагі, што панавалі над славянскімі землямі трымалі пры сабе трубадураў, якія павінны былі чыны іх апяваць. Гэткі трубадур ішоў разам з князям на вайну, прыглядаўся да ўсяго і сьпісываў па сьля вершам пахвалу свайму князю. У XI—XII ст. на захадзе, як і ў нас, пісьменнасьць была немаль выключна духоўная, і, там і ў нас, адзінай сьвецкай пісьменнасьцю былі песьні, выслаўляючыя чыннасьці рыцараў. Князі-Русы былі патомкамі Норманаў і яны ў сваіх паступках стараліся ва ўсім патвараць заходна-эўропэйскаму рыцарству. А як на захадзе рыцар не бываў без пяўца дык і нашы князі такжа трымалі ў сябе пяўцоў. Сьляды існаваньня трубадурнай паэзіі знаходзім у старасьвецкіх помніках пісьменнасьці. У Валынскім летапісу пад 1201 г. аўтор праўдападобна мае на ўвазе падобную песьню аб Валадзімеры Манамаху. Даніла Заточнік падае словы з падобнай песьні аб Сьвятаславе, калі кажа: „Сьвятаслаў князь (сын) Ігараў, ідучы на царэ з малаю дружынаю мовіў“... Калі у 1251 г. Даніла Раманавіч Галіцкі з братам Васількам вярнуліся з перамогай з ятвяжскага паходу, то: „пёсьнь славу пояху има“ і г. д.

Гэта трубадурская паэзія ў славянскай пераробцы дала аснову былінам, якія перайшлі ў народ і сталіся аб'ектам пераробак і дапаўненьняў. Аўтор Слова аб палку Ігара, акром сучасных яму князёў, упамінае ў сваёй повесьці яшчэ ранейшых: Мсціслава (+ 1033), Яраслава (+ 1054), Сьвятаслава (+ 1076), Рамана (+ 1079), Ёсеслава (+ 1101), Алега (+ 1115), пры гэтым, гаворачы аб гэтых ранейшых князёх, у некалькі мяйсцох сваёй паэмы ссылаецца на Баяна, ранейшага за яго пяўца.

Гэткім чынам у „Слове аб п. І.“ мы маем зьлітак дзвёх паэм: старэйшай—канца XI ст., і навейшай—XII ст., аўторам якой зьяўляецца невядомы па імя трубадур. Для нас найбольшую цікавасьць становіць часьць, у якой упамінаюцца крыўскія князі: Усяслаў Полацкі, Ізяслаў сын Васількаў, Брачыслаў і Усевалад, ўнукі полацкага Ёсеслава, а такжа—гарады: Полацк, Менск, Горадня. Гэтыя зьменкі абыймаюць 6 абзацаў, якія тут і падаемо:

1. „Тогда пры Олзѣ, Гориславличи *) сѣяшется и растяшеть усобицами; погибашеть жизнь Даждь-Божа внука, въ княжихъ крамолахъ

*) Рагнеду прызывалі Горыславой, а яе патомства, полацкіх князёў—Горыславічамі.

вѣщи челоуѣкомъ скратишась. Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ кикахуть; нѣ часто врани граяхуть, трупія себѣ дѣляче; а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уедіе“.

2. „На немизѣ снопы стелють головами, молотять чепа харалужными, на тоцѣ животъ кладуть, вѣють душу отъ тѣла. На Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ бяхуть посѣяни, посѣяни костью рускихъ сыновѣ.“

3. Всеславъ князь людемъ судяше, княземъ грады рядяше, а самъ въ ночь вѣлкомъ рыскаше: изъ Кыева дорыскаше, до куръ, Тьмутороканя; великому Хърсови вѣлкомъ путь прерискаше. Тому въ Полотыстѣ позвониша заутреннюю рано у святыя Софеи, а онъ въ Кыевѣ звонъ слышаше. Аще и вѣща душа въ друзѣ тѣлѣ, нѣ часто бѣды страдаше. Тому вѣщій Боянъ и пѣрвое припѣвѣку смысленый рече: ни хытру, ни горазду, ни птичю горазду суда божія не минути“.

4. „На седьмомъ вѣцѣ Трояни вѣрже Всеслав жребій о дѣвицю себѣ любу“.

5. Усеслау „скочи къ граду Кыеву, и дотчеса стружіемъ злата стола Кіевскаго“.

Але цяпер ў часы нашага пѣўца, пры Усеслауавых унуках:

6. „Двина болотомъ течеть онымъ грознымъ Полочаномъ подкликомъ поганыхъ. Единъ же Изяславъ сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечи о шеломы литовскыя, притрепа славу дѣду своему Вьсеславу, а самъ подъ чѣрлеными щиты на кровавѣ травѣ притрепанъ литовскыми мечи... И рекъ... „Дружину твою княже, пѣтичи крилы приодѣша, а звѣри кровь полизаша“. Не бысть ту брата Брячислава, ни другого Вьсеволода: единъ же изрони женѣчюжну душу изъ храбра тѣла, чресъ злато ожереліе. Уныли голоса пониче веселіе, трубы трубятъ городеньскыя. Ярославе и вьси внуци Вьсеслави! уже понизитѣ стягы своя, вонъзише своя мечи вережены; уже бо выскочисте изъ дѣдней славы. Вы бо своими крамолами начасте наводити поганыя на землю рускую, на жизньъ Вьсеславию...“

Гэтыя шэсьць абзацаў абыймаюць два перыёды крыўскай гісторыі: часы князя Усеслава (XI ст.) і часы яго ўнукаў (XII ст.). Перамены значныя; гэты ўпадак аўтор прыпісуе віне саміх-жа полацкіх князёў, што не хацелі яднацца з Русамі, і, баронячы незалежнасьці, бытцам сталіся прычынай няўпых і зацятых войнаў.

З усіх княжых імёнаў XI ст. найбольш увагі ў „Слове“ дадзена князю Усеславу Полацкаму, але гэта зьяўляецца перасьпевам слоў ранейшага Баяна, які жыў за часоў тых слаўных князёў і памятаў першыя часы усобиц: „помняшеть бо рѣчь пѣрвыхъ временъ усобицѣ“. Гэтак сама ўсе мітычныя намёкі „Слова“ напэўна адносяцца „къ старымъ словесамъ“, прадстаўнікам якіх для пазнейшага аўтора быў Баян са сваімі замышленьямі. Новы пѣвец называе Баяна салаўём старых часаў, які зьвівае славу абапал бягучага часу, ўзлятаючы пад аблокі, пераскаківаючы па мысленаму дрэву ад старых мітычных часаў да часу бягучага. Абразамі і слоўнікам, а галоўна—мэтафарамі Баяна, пѣўца полацкага князя Усеслава,—карыстаецца аўтор новай повесьці, апяваючы няўдалы паход князя Ігара. Але і гэтаму пѣўцу князя Ігара, які жыў у

часы Усеслававых ўнукаў, добра ведамы справы на крыўскіх землях, як Полацкіх, так Горадзенскіх і Чарнігаўскіх. І дзеля гэтага саўсім слушна кажа Безсонов („Бѣлорусскія пѣсни“. Москва, 1871, б. XIX): „тварэц Слова аб Палку Ігара, ураджэнец, выхадзец або нават жыхар Беларускага краю“. Бо толькі выхадзец або жыхар краю мог так гарача апяваць мясцовых герояў, хоцьбы і па былінах старых часаў, і так добра быць пасвячоным у мясцовыя падзеі і інтэрасы.

Гэткім чынам „Слова аб Палку Ігара“, будучы помнікам не народнай, а дружыннай паэзіі, дзякуючы яго паўстанню на нашай тэрыторыі і апяванню ў ім падзей з нашай гісторыі, павінна быць залічана да помнікаў крыўскай пісьменнасці.

МЭДАЛІ—ЗЬМЕЯВІКІ. Увесь сьветагляд Крывічоў да прыняцця хрысьціянства быў не хрысьціянскі, а паганскі; але гэты сьветагляд быў народны. Хрысьціянскі-ж сьветагляд быў наадварот не народны (калі і былі ў ім рысы нацыянальныя, то прыналежалі яны чужой народнасці, перш за ўсё—грэка-візантыцкай і тым, каторыя уссалі ў сябе гэтае грэка-візантыцтва). Гэткім чынам, з прыняццем хрысьціянства пачаўся ў нас выпрацовывацца новы, хрысьціянскі сьветагляд на падвойнай аснове: на стараветна-народнай і

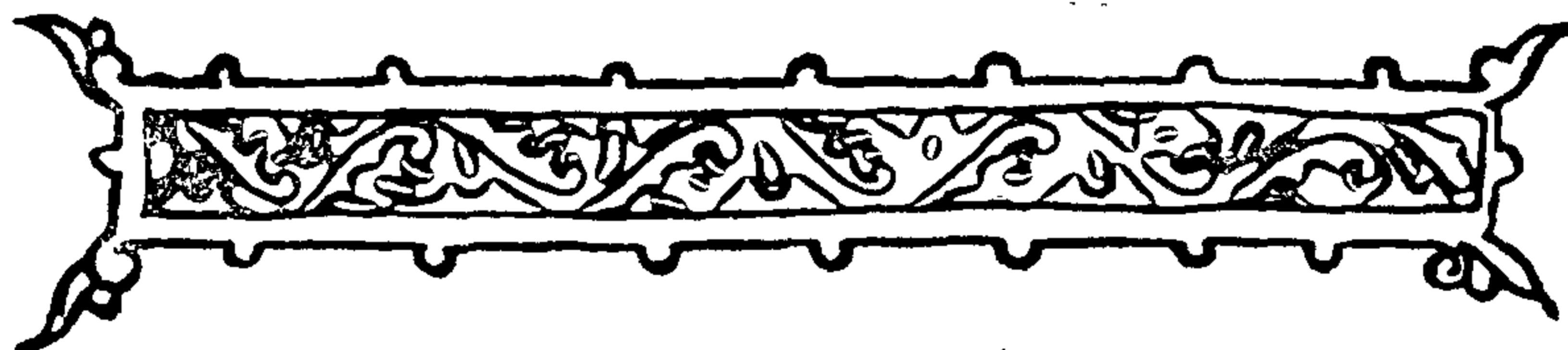

Мэдаля-зьмеявік XII ст., з Менскага Палесься.

хрысьціянскай. Зрэшта ў першыя часы да хрысьціянства належала толькі горстка гарадзкога жыхарства, шырокія масы толькі за некалькі сот гадоў маглі пранікнуцца хрысьціянствам і то—галоўным чынам зьнешнімі яго формамі, ўліваючы ў гэты зьнешні формы паганскі змест. Хрысьціянскія сьвяты прыямаліся гэтай шырокай масай па аналёгіі з паганскімі сьвятамі, хронолёгічна блізкімі з першымі. На хрысьціянскіх сьвятых пераносіліся рысы паганскіх багоў: гэтак на прарока Ілью, дзень якога сьвяткуецца 20 ліпня, перанесены былі рысы Пяруна, бога грому; на сьв. Юр'я (23 красавіка),—рысы Ярылы; на сьв. Власія—рысы бога Велеса і г. д.

Паганства ў асобе валхвоў, чараўнікоў, варажбітаў доўга змагалася за сваё існаванне, аб гэтым сведчаць адрыўкі летапісаў. Але ў паганства было што раз менш кіраўнікоў, і яно павінна было адступаць перад граматычным хрысьціянскім духавенствам. Адступаючы, паганства мяшалася з хрысьціянствам. Прапаведнікі-грэкі, а пасля і духавенства мясцовага паходжанья на працягу некалькіх першых стагодзьдзяў грамяць „хрысьціян двоевэрно живу-щих“, асуджаюць тых, хто мае па дзьве жаны; гоняць за тое, што жон бяруць з танцамі, музыкай („плясаніем и гудѣніем“) і покляскамі; абураюцца тым, што складаюць жэртвы балогам, калодзязям і бесам (г. зн.—паганскім багом). Але гэтыя пропаведзі былі бязсільны: паганскі сьветагляд быў у цеснай сувязі з жыцьцёвым укладам народных гушчаў.

Мэдалі-зьмеявікі паходзяць з кругабегу часу „двоеверства“, калі і хрысьціянства прыймалі і паганскіх багоў не выракаліся. Гэткія „зьмеявікі“ найбольш знаходзяць на Палесьсі. На аднэй старане такога „двоевернага“ мэдалю бывае зазвычай выябражэньне фігуры (ці фігур) сьвятога (або сьвятых), а на другой старане—мітычнага зьмея і зазвычай надпіс з жаданьнем шчасьця таму, хто яго носіць. Пададзены тут на рысунку бронзавы мэдаль-зьмеявік, знаходзіцца ў Беларускам музэі імені Івана Луцкевіча, ў Вільні. Знойдзены ён у Менскім Палесьсі і адносіцца да XII ст.

Канцоўка з крыўскіх рукапісаў XV—XVI ст.

Застаўка з рукапіснага Евангелья, знойдзенага ў Мікалаеве (каля Дзісны).

ХІІІ Стагодзьдзе.

ЖЫЦЬЦЁПІС СЬВ. МЭРКУРЫЯ СМАЛЕНСКАГА. Жыцьцёпіс гэты пісаны ў Смаленску, ў ХІІІ ст., аднак да нашых часаў дайшоў толькі ў пазьнейшых сьпісках. Адзін з такіх пазьнейшых сьпіскаў знаходзіцца ў рукапісе Сынадальнай бібліятэкі № 908; акром гэтага гл.: „Патерикъ Печерскій“ бал. 177; „Мѣсяцесловъ Кіевскій“ і „Четы Миней“, октября 14; „Степенная книга“, I, 235. Б у с л а е в ъ „Смоленская легенда о св. Меркурии и Ростовская о Петрѣ царевичѣ Ордынскомъ“ („Древне-русская литература и искусство“ СПб. 1861), з Буслаева ўзяты і ніжэйпададзены нарыс аб сьв. Мэркурым.

Смаленская легенда аб сьв. Мэркурым належыць да найцікавейшых і найвыдатнейшых твораў стара-крыўскай літэратуры. Гэта легенда злучае ў адно поэтычнае цэлае найстарадаўнейшыя пагудкі народнага эпосу з характэрыстыкай моральнага і рэлігійнага крыўскага жыцьця да ХІІІ ст. Твор гэты прыналежыць як пісанай літэратуры, так і народнай паэзіі і хоць захаваўся на пісьме, але ва ўсей поўнасьці выяўляе сваё першапачатнае чыста народнае паходжаньне.

Смаленская легенда дайшла да нас у некалькіх розных рэдакцыях: 1) **н а р о д н а й**, якая істотна рожніца большай свабодай фантазіі; 2) **л і р ы ч н а й**, у царкоўных кантах і вершах, якія служаць пераходам да кніжнай пераробкі і 3) **л і т э р а т у р н а й**, якая увайшла ў Макараўскія „Четы-Миней“ і, ўрэшце, 4) самая кароткая, мабыць народнага паходжаньня, але запісаная ўжо ў пазьнейшую эпоху ў „Книгѣ глаголемой о російскіх святых“.

Трэба адзначыць, што і народная рэдакцыя, якая запісана кніжнікам, мае ў сабе літэратурную сказу, і, наадварот, літэратурная рэдакцыя, якая зложена на грунце вустных пераказаў, мае ў сабе цікаўныя рысы да гісторыі народных пагудак. Мы адрожнюем тут народную рэдакцыю ад літэратурнай паводле удзелу, ў тэй і другой, элемэнтаў народных.

Народная рэдакцыя, па Сынадальному „Цвѣтнику“ Жюлёва 1665 г. (№ 908, карта 218 і далейшыя), мае такі зьмест:

„У горадзе Смаленску жыў нехта малады чалавек—Мэркуры; быў ён богабойны і ў загадах Божых павучаўся дзень і ноч, расквітаў прыкладным жыцьцём, пастом і малітвай, і сьвяціў, як гвезда богаяўная, пасярод усяго сьвету. Быў кволы душой і сьлёзны, часта прыходзіў да крыжа госпадавага маліцца за грамаду (мір), з а в о м ы П я т р о ў с к а г а С т а. А ў той час злыдны цар Батый палоніў рускую зямлю і марыў хрысьціянаў, праліваючы бязвінную кроў, як сільную ваду. І прыйшоў той цар з вялікім войскам на богазбаўчы горад Смаленск, і стануў ад яго на 30 попрышч; многа сьвятых цэркваў папаліў, і хрысьціянаў пабіў, і цьвёрда азброіўся на той горад. Людзі-ж былі ў вялікім смутку, бязвыходна прабывалі ў саборнай царкве Прачыстай Богародзіцы і ўмільна галасілі з вялікім плачам і з многімі сьлязамі да Усемагутнага Бога і да Прасьвятой Богамаці і да ўсіх сьвятых, аб захаваньні гораду таго ад усякага зла“.

„І была відзежа гараджанам. Недалёка ад гораду за Дняпро-ракой, у Пячэрскім манастыры, праслаўна явілася Прачыстая Богародзіца панамару і сказала: „О, чалавеча Божы! ідзі да таго крыжа, дзе моліцца выбранец мой Мэркуры, і скажы яму: кліча цябе Божая Маці!“ Панамар пайшоў; знайшоў яго молючыся каля крыжа, і назваў па імя: „Мэркуры!“—А той адказаў: „Што табе, гаспадзіне мой?“—І сказаў яму панамар: „Ідзі борзда, браце! цябе кліча Божая Маці ў Пячэрскую царкву!“ І пашоў богамудры Мэркуры ў сьвятую царкву, і ўбачыў там Прачыстую Богародзіцу на залатым пасадзе з Хрыстом у абоймах сваіх, акружаную анельскім войскам. І паў ён да ног яе з вялікай пакорай і страхам. Божая Маці падняла яго з зямлі і сказала яму: „Мэркуры, выбраньча мой! Пасылаю цябе! ідзі пасьпешна, ўчыні помсту крыві хрысьціянскай; ідзі, упакор злыднага цара Батыя і ўсё войска яго! Пасьля прыдзе да цябе чалавек, прыгожага аблічча: аддай яму ў рукі ўсю зброю сваю, і ён адсячэ табе галаву; ты-ж вазьмі яе ў руку сваю і ідзі ў свой горад; там прымеш сьмерць, і паложана будзе цела тваё ў маея царкве“. Мэркуры вельмі ўстужыў аб тым і заплакаўшы мовіў: „О Прачыстая Богародзіца, Маці Хрыста Бога нашага! Як-жа я, грэшны і худы, непатрэбны раб твой, магу быць сільны на гэтка чын! Хіба-ж недастала Табе нябесных сіл, о Валадарыца, перамагчы злыднага цара?“ Пасьля ўзяў ён ад яе благаслаўленьне, і ўвесь узброены быў і адпушчаны, і, пакланіўшыся да зямлі, выйшаў з царквы. І знайшоў там прахаробрага каня; сеў на яго і выехаў з гораду. Дасьцігшы палкоў злыднага цара, божай помаччу і Прасьвятой Богародзіцы, пабіваў ён ворагаў, забіраючы палонных хрысьціянаў і адпушчаючы іх у свой горад; і насіўся ён па палкох, як арол лётае па паветры. Злыдны-ж цар, бачучы перамогу над людзьмі сваімі, агорнуты быў страхам і жудасьцю, і хутка ўцёк ад гораду таго без пажытку, з малой дружынай. І ўцёк ён у Угры, і там быў забіты царом Сьцяпанам“.

„Тады зьявіўся Мэркурыю прыгожы ваяр. Мэркуры пакланіўся яму і аддаў ўсю сваю зброю; пасья нахіліў сваю галаву і быў сьцяты. І, благаслаўлены, ўзяўшы галаву сваю ў адну руку, а другой вядучы каня пад уздцы, прыйшоў у свой горад абезгалоўлены. Людзі-ж, глядзячы на яго, дзівіліся Божаму устраеньню. І так дайшоў ён да Малогінскіх варот. Нейкая дзеўка, выйшоўшы па ваду, убачыла, як сьвяты ідзе без галавы і пачала яго непрыстойна лаяць. Ён-жа ў тых варотах лёг і чэсна аддаў душу сваю Госпаду, і конь яго зьнік з вачэй“.

„І прышоў архібіскуп таго гораду з крыжамі і з мноствам народу, каб узяць чэснае цела сьвятога. І ня даўся ім сьвяты. Вялікі плач быў тады ў людзёх і прычытаньне, што не схацеў сьвяты падняцца; архібіскуп-жа быў вельмі здзіўлены, молючыся аб тым Госпаду. І быў да яго голас, мовячы: „О, слуга Госпаду! не смуціся гэтым! Хто паслаў яго на перамогу, той і пахавае“. І тры дні ляжаў сьвяты не пахаваны. Архібіскуп усю ноч бяз сну прабываў, молючыся Богу, каб выявіў яму гэту тайну. І гледзячы ў аконца сваё, проста да саборнай царквы бачыць ён: ясна, ў вялікай сьветласьці, як у сонечнай зарэ, вышла з царквы Прачыстая Богародзіца з Арханеламі Госпадавымі, з Міхайлам і Гаўрыелям, і, дайшоўшы да таго мейсца, дзе ляжала цела сьвятога, ўзяла яго Прачыстая Богародзіца ў палу сваю, і прынясла ў сваю саборную царкву, і палажыла на яго мейсца, дзе дагэтуль, бачаны ўсімі, творыць цуды ў славу Хрысту Богу нашаму, вохнучы як кіпарыс. Архібіскуп-жа, ўвайшоўшы раніцай у царкву, ўбачыў праслаўнае дзіва: сьвяты ўжо ляжаў на сваім мейсцы, спачываючы. Зышоўся народ, і бачучы тое дзіва, праслаўляў Госпада Бога“.

Гэткая ёсьць рэдакцыя „народная“. Важнейшыя пункты, на якія трэба зьвярнуць у ёй увагу, ёсьць ніжэйпісаныя:

1. Мэркуры выступае тут чыста народным героям. Прынамні, ў гэтай рэдакцыі няма і сьледу аб рымскім ці нямецкім яго паходжаньні.

2. Усё акружаньне героя ідэальнае. Конь чакае яго пры выхадзе з царквы, зрэшта конь гэты нязвычайны. Абезгалоўлены Мэркуры прывёў яго з бітвы ў горад, дзе ён цудоўна зьнік, стаўся нябачным. Гэты цудоўны конь прыпамінае нам дахрысьціянскае багомленьне коней, якое мае адгалосак у міце аб Сьлейпнару, каню Одына, аб каню Сьвятавіда заходных славянаў, аб вілаватым ці вешчым каню ў сэрбскім эпосе, аб Сіўцы—Бурцы—Вешчай Буланцы нашых казак і інш. Як-бы там не было, а толькі цудоўны конь Смаленскай пагудкі паказуе на жывы зьвязак яе з народным эпосам.

3. Паводле гэтай рэдакцыі сьвяты герой змагаецца не з татарскім волатам, а з усім Батыявым войскам, і, што асабліва вжна,—забівае Мэркурага ня сын волата, ў помсту за забойства бацькі, а нехта „чалавек прыгожага аблічча“, або, як сказана ў другім мейсцы, „прыгожы ваяр“. Мэркуры павінен быў, па загаду Богародзіцы, пакорна аддаць яму сваю зброю і, каб быць сьцятым—пахіліць перад ім галаву. Ясна, што не ад татарына, нават не ад звычайнага чалавека прыключылася яму сьмерць, але ад нейкай істоты прыгожай, ад прыгожага ваяра, якімі выябражаюцца ў старасьвецкай літэратуры анелы. Споўніўшы загад Богамаці, выпайніўшы сваё назначэньне ў сьвецкім жыцьці, Мэркуры павінен быў у расквіце сваіх годаў пазбыцца жыцьця. Сьмерць павінна была накінуць сваю таемную павлоку на няведамыя, гэтак сама таемныя стасункі героя з сьветам цудоўнага, няземскага. Народнай фантазіі шкада было выставіць харобрага свайго магута ахвярай татарына. Ён заслужываў лепшай долі, і ўжо калі ня суджана было яму жыць, то няхай лепей самахоць і ціха аддасць ён сваю душу ў рукі няземскай, сьвятой істоты. Зрэшта пакінута было яму жыцьцё да таго часу, пакуль ён ня дойдзе да свайго гораду. Для гісторыі народнай паэзіі, як здаецца, ня трэба

упускаць з-пад увагі, што „прыгожы ваяр“, які сьцяў Мэркурага, ў тэксьце не названы анелам. Знача, гэта зьверхнатуральная істота, можа,—ня што іншае, як слабы адсьвет старэйшага, дагістарычнага міту, адгалосак якога колечы сьветлага бога паганскіх часаў.

4) Мясцовыя рысы відаць у тым, што Мэркуры да свайго геройскага выступу „часта хадзіў да крыжа Госпадава маліцца за грамаду („мір“), за вомую „Пятроўскага Ста“, і што вярнуўшыся з бітвы, абезгалоўлены „дайшоўшы да варот Малогінскіх“,—быў сустрэчаны ў гэтых варотах дзеўкай, якая ішла па вадзі, ўбачыўшы сьвятога, пачала непрыстойна ляць яго,—дзіўная і наўная падробнасьць, відаць чыста народнага і мясцовага паходжаньня.

Урэшце, 5) ўся пагудка, паводле „народнай“ рэдакцыі, вызначаецца прастай, незавіласьцю і кароткасьцю, наперакор завілай і велягорнай штучнай рэдакцыі. Зрэшта, як мы ўбачым далей, і гэта апошняя, літэратурная, рэдакцыя дае нам магчымасьць дагледзіць некаторыя новыя народныя асновы, якія часьцю увайшлі ў яе зьмест. Але, каб ясьнейшым быў нам склад яе, спярша трэба пазнаёміцца з некаторымі рысамі смаленскай легенды-пагудкі з кантаў і хваласьпеваў. Да гэтага паслужыць нам рукапіс Бібл. гр. Уварава № 681, карта 404—420.

Гэтыя пахвалы вельмі істотна рожняцца сваім зьместам ад народнай рэдакцыі і ва ўсіх галоўнейшых пунктах выяўляюць гэткае зыходжаньне з рэдакцыяй літэратурнай, што прост сьведчаць аб ачавістым уплыве аднаго літэратурнага твору на другі. Мабыць не літэратурная рэдакцыя увайшла ў аснову пахвал і разьбілася на часьці, а наадварот—аўтор гэтай рэдакцыі карыстаўся пахваламі, прыводзячы ў сыстэму ўсё тое, што было разсыпана ў пахвалах і малітвах з многімі паўтарэньнямі і распашырэньнямі.

У карысьць гэтай дагадкі гаворыць адна характэрыстычная падробнасьць у пахвалах, ужо выкінутая ў літэратурнай рэдакцыі пагудкі, як анахронізм ці незразумелае збочаньне. Хоць і гаворыцца ў кантах, што Мэркуры змагаўся з Агаранамі, с Татарамі, напр. на балоне 409: „тут перамог многа войск татарскіх“,—але шмат часьцей ворагамі Мэркурага і Смаленска называюцца тут не Татары, а Печанегі; напр, на адв. 404 б. пахваляецца Мэркуры: „яко злога богаборца цара Батыя набегшы скінуў і волата перамог і злочынных Печанегаў крэпка паразіў“; 405 адв.: „яко здзівілася анельскае войска, бачучы тваё крэпкае змаганьне супроць злых Печанегаў“ 412 і адв.;— „калі злы богаборац цар Батый бачыў як волата забіў і многае множства Печанегаў пабітых, і не важыўся гораду аблогу ўчыніці, і ўцёк пасаромлены ад Богародзіцы, дзіўнейшай заступніцы нашай“: 413 і адв.

Гэтае дзіўнае памяшаньне Татараў с Печанегамі адкінута ў літэратурнай рэдакцыі пагудкі, якая, зрэшта ва ўсіх іншых падробнасьцях выяўляе самае поўнае зыходжаньне з гістарычнымі мяйсцамі кантаў. З гэтага відаць, што ў легендзе ўжо папраўлена тое, што было супярэчлівым у яе крыніцах.

Ведама, ў многіх здарэньнях ня трэба зьвяртаць сурьёзнай увагі на анахронізмы і памяшаньне гістарычных фактаў у старадаўных помніках пісь-

меннасцьці, так сама як і ў народнай паэзіі. Але тут памяць аб Печанегах мае не малаважнае значэнне. Ужо неадноразовае упамінаньне гэтага найменьня, і пры гэтым у хваласьпевах, адкідае ўсякае дапушчэнне аб прыпадковай памылцы або апісцы перапісчыка. Безумоўна, што так, а не йначы паялася ў пахвалах Мэркурыю смаленскаму і Прачыстай Богародзіцы, заступніцы горада Смаленска супроць бязбожнага Батыя. Калі-б гэтае памяшаньне Татараў з другім народам ня мела ніякага грунту, то, ведама, што не с Печанегамі, а хутчэй с Полаўцамі трэ было-б чакаць гэтай прыпадковасьці—бязсэнсоўнага памяшаньня. Памяць аб Полаўцах была яшчэ сьвежай, калі ўкладаліся апавяданьні аб Татарах, тады як Печанегі даўно ужо зышлі са сцэны гістарычных падзей. Аткуль-жа маглі ўзяцца ў пахвалах Мэркураму гэтакія упорныя, многаразовыя звароты да народу, здавалася-бы даўно ўжо забытага? Нашто змагаецца Мэркуры з волатам? Гісторыя народнай літэратуры дае нам многа збліжэньняў рожных падзей і эпох, па сходству ідэй ці нават некаторых падробнасьцяў у двух або некалькіх пагудках, адзеленых адна ад другой стагодзьдзямі.

У кожным здарэньні ў „Печанегах“ смаленскай легенды захаваўся сьлед старэйшай легенды, толькі не гістарычнай, а поэтычнай.

Даўныя стасункі с Печанегамі, перадаваныя з вусн у вусны ў народных показках, жывы былі яшчэ тады, калі складалася легенда аб перамозе Мэркурым Батыя. Гэтакім чынам у смаленскай легендзе-пагудцы, скрозь пазьнейшыя падзеі даходзіць да нас голас народнай пагудкі з тэй раннай эпохі, да якой прыналежаць многія баечныя апавяданьні летапісца Нэстара аб змаганьні Русі з Печанегамі.

Другая падробнасьць, унесена ў літэратурную рэдакцыю аповесьці, мабыць, такжа належыць да старадаўных эпічных народных пагудак. Гэта—сымвалічнае уасобленьне зямлі, як асобы жывой, з самой Богародзіцай. Як-бы там ня было, толькі поэтычны плач Маці-Зямлі і пачынаецца і канчаецца малебным зваротам да **Б о г а м а ц і**. Гэта мейсца ў пахвалах Мэркурыю заслужывае асаблівай увагі для гісторыі паэзіі ў зьвязку з народнай верай. Вось яно:

„Маці Цара і Госпада славы, Маці Бога Эмануіла, Маці, якая радзіла ўсяго жывога Стварыцеля, Маці, якая радзіла Збавіцеля і Спаса душ нашых, цябе істую Богародзіцу ўсе роды выслаўляем“.

Зараз за гэтым зваротам ідзе 6-я песьня гэткага зместу:

„Калі было злых Ізмаліцянаў вялікае паняволеньне, тады зямля ўсплакалася, як якая дзеталюбівая маці, мы-ж тады ўзрадаваліся і ўзвесяліліся, бачучы Божае міласердзе і Прачыстай Богародзіцы абарону, і мукі ваяра хрыстовага пабожна хвалім“. „Калі было ад няверных прававерным стаганьне, вялікая маркота і крык да Госпада Бога, тады наша маці зямля жарлом (г. зн. горлам, голасам) застагнала, клічучы: Дзеці мае! дзеці мае! угнявілі Госпада свайго, а майго Стварыцеля і Бога! Мы-ж тады да Госпада Бога і да Прачыстай Богародзіцы пакорна ўсклікнулі, кажучы: заступніца наша Гаспаджа Богародзіца! збаў нас ад барбарскай навалы і злога паняволеньня. Тады зямля бачучы (гэта) заплакала, што ад пазухі яе прававерныя адрываны і пасяканы былі; тагды мы рукі ўзняўшы са ўздыханьнем сьлёзы пралівалі, молючыся Хрысту Богу і

Прачыстай яго Маці, клічучы і кажучы: Слава Табе Ісусе сыне Божы! Слава Табе, сьвятая Богародзіца, збаў нас ад агаранскага гвалту і горкага тамленьня! Калі-ж нам даравала стократнае і міласэрнае заступніцтва, Гаспаджа і Богародзіца, тады ўсклікнулі да Богародзіцы шчыра молючыся, сьлёзы праліваючы і кажучы: Прасьвятая Гаспаджа і Богародзіца! Ты збавіла род хрысьціянскі ад пякельных мук, і цяпер нас збавіла ад паганскай навалы, і злога і агіднага панявольеньня і пасячэньня! Мы-ж Цябе, Богародзіцу, сьпевамі славім і вялічаем і пакланяемся Прачыстаму Твайму абразу“.

Перш, пакуль устанавім літэратурнае значэньне гэтага мейсца, трэба дзеля яснасьці прыпомніць, што мастацкая форма уасобленьня зямлі, хоць і згаджаецца з народным міталёгічным выябражэньнем аб Маці Сырой Зямлі, але ў нашу духоўную літэратуру увайшла праз Візантыю і падтрымлівалася старахрысьціянскай літэратурай (Зраўняй „Златоструй“ у 135 слове „Плач зямлі і мора“).

Поэтычнае уасобленьне зямлі ў вачох нашых пабожных прашчураў ня толькі ня мела ў сабе нічога паганскага, але нават прыпамінала сьвятарныя выябражэньні мастацтва і літэратуры. У гэтым здарэньні, як і ў шмат якіх другіх, народныя, сваяземныя вераньні знайшлі сабе пацьверджаньне ў чужаземнай штучнай літэратуры, здаўна прынесенай да нас у перакладах. Якія-бы не былі погляды пры уасобленьні зямлі ў смаленскай легендзе, мясцовыя, крыўскія, ці візантыцкія,—у кожным здарэньні мясцовае і гістарычнае дапасаваньне іх дае ім чыста народны характар. У даным здарэньні тут разумеецца толькі Зямля Крыўская. Яна жаліцца на навалу татарскую, як на няшчасьце, робленае як бы жыхарамі не зямлі, а нейкай другой, бязбожнай планэты. Гэткае нелёгічнае звужаньне паняцьця аб зямлі, гэткае зацесьненьне паняцьця да вядомага краю,—самы звычайны сьветагляд у эпічнай паэзіі. Праўдзівая зямля—толькі тая, на якой жыве крыўскі народ, гэта—крыўская зямля; ўсё іншае, што акружае гэтае жыльлё праўдзівых людзей, праўдзівых хрысьціянаў—напоўнена воражымі, парклятымі сіламі, нягоднымі збаўленьня і засуджанымі на вечную пагібель.

І вось, уасобленьне ў смаленскай легендзе, з паняцьцем зямлі, злучаецца з выябражэньнем зямлі крыўскай. Яна,—дзеталюбівая маці ўсіх прававерных, зн. крывічоў—бачучы як ад пазухі яе прававерныя вырываюцца і пасякаюцца, застагнала і клікнула: „О, дзеці мае! загнявілі вы Госпада свайго, а майго Стварыцеля і Бога“. Але, калі так смуцілася зямля—і прававерныя зьвярталіся з удзячнай малітвай да Богародзіцы і яе справядліўца Мэркурага аб ратаваньні горада Смаленска і ўсей зямлі Крыўскай, то ў гэтым урочыстым лірызме сьпева, жыва чуецца, як „Маці-Сыра-Зямля“, гэта—Маці ўсіх людзей, пакорна перадае сваё заступніцтва Маці Нябеснай.

Плач і тамленьне зямлі ад навалы татарскай шчырасьцю і сьвежасьцю лірызму, прымушае думаць, што гістарычныя асновы смаленскай легенды зляжыліся ў эпоху змаганьня з татарамі. Калі народная рэдакцыя смаленскай легенды пераносіць нас у дагістарычныя часы народнага эпосу, і калі Печанегі, што ўпамінаюцца ў пахвалах, паказуюць на сляды яшчэ старэйшых пагудак,—

то плач Крыўскай зямлі, аб гібелі прававерных, ёсьць адзін з найдаражэйшых помнікаў нашай паэзіі.

Цяпер зьвернемся да другіх падробнасьцяў у пахвале Мэркураму. Усе, пахвалы, як вышэй заўважана, увайшлі ў літэратурную рэдакцыю легенды выключаючы дзьве, аб якіх мова будзе ніжэй.

Народная рэдакцыя нічога ня ведае аб паходжаньні магута, ці прынамні не гаворучы аб гэтым—лічыць Мэркурага Крывічом. Але ў пахвалах ён называецца ўжо Рымлянінам: „Рым пакінуўшы, да нас прыйшоў ты; багацьце рымскае пакінуў і прыняў багацьце на нябёсах і цяпер з анелемі пасяліўся“... „Рымскае княжэньне і славу марную за нішто палічыўшы, пакінуў княжэньне, і прыняў цэрства нябеснае і цяпер жывеш з асобамі анельскімі“... „Рымскіх бацькоў сваіх пагардзіў, адзін зажадаўшы за веру Хрыстову кроў сваю праліці і за прававерных, веручых у Госпада, і дзеля гэтага весялішся ў сёлах нябесных“... „Рымлянін родам будучы, але верай праўдзівай аслонены, а не палуверьем хворы; хітрага ваяра застыдзіў, волата з сынам пабіў, і вянецнік Хрыстоў явіўся і да славы радаснай далучыўся: дзеля гэтага сьвятарную яго памяць сьвяткуем цяпер“.

У пахвалах гаворыцца аб узросьце героя: „малады целам, сьвяты душою, вераю пабожны, па добрачэсьлівасьці паборнік, за прававерніцтва мучанік“.

Падробнасьці самой легенды перадаюцца гэтакім чынам:

„Пачнем датыкаці духоўнай бясэды, мукі ўспомнім справядліўца і мучаніка Хрыстовага Мэркурага, калі агідны і богапраціўны цар Батый напаў на горад наш з многім мноствам барбараў, хочучы горад наш спустошыць, а нас загубіць; але Богам і Прасьвятой яго Мацяю і мукамі справядліўца, ваяра Хрыстовага, уратаваны быў горад і людзі. З прасьвяды Сьвятой Богародзіцы, прыйшоў сьвяты ў Богародзіцкую царкву і знайшоў сьвячу гарашчую перад самой іконай Гаспаджы Богародзіцы; ад яе вышаў голас панамару, і паўшы сьвяты перад абразом цудоўным, пачаў маліцца: „Гаспаджа Богародзіца! будзь памочніцай на супраціўных гэтых. І такжа голас быў ад іконы Прасьвятой Богародзіцы і была відзежа сьвятому, мейсца бязбожных знаходжанья, і паслала перамагчы іх сілай Хрыстовай. Ад цудоўнай іконы Прачыстай Богародзіцы быў голас мовячый: слуга мой Мэркуры! ідзі злачыннага Батыя і ізмаіліцкіх людзей агразі; нявольных звольні дарам Хрыстовым; дом мой і горад і людзей бязбеднымі ўчыні. Ад прачыстага і цудоўнага абраза Прасьвятой Богародзіцы быў голас прадобраму ваяру Хрыстоваму: Слуга мой Мэркуры! ідзі і забі сільнага волата, злачыннага цара Батыя і паганых Агаранаў пражані; Божай прасьвядай людзі і горад ад іх уратуюцца. Прачыстая Гаспаджа і Богародзіца! руплівая наша заступніца! крэпкая дзяржава, непераможны ваявода гораду нашага, маючы ў сваім горадзе гэтага ваяра і справядліўца свайго Мэркурага, і так сьвятога пасылала агразіць і перамагчы злаверных і прагнаць ад аблічча нашага“... „Калі прайшоў сьвяты гарадзкія вароты і сьцены безперашкодна (ў арыгінале: „бещука“, без „ущука“) і дайшоў злоіменнага цара Батыя, ўжахнуўся і немаччу абложанага сільнага волата перамог, а іншых ізмаіліцкіх людзей мячу аддаў, і астаўшыя кінуліся на ўцекі; і вярнуўся сьвяты да сьветлага вянца радуючыся“ ...„Прышоўшы сьвяты на месца, дзе

сказала сьвятая Богародзіца, і тут перамог многа войск татарскіх, і астаўшыся барбары разьзярыліся сэрцамі і разгарэліся марнадумнымі душамаі на богахоўны горад Смаленск. І бачылі жанку правялікую і прасьветлую, сонцападобную, з множствам войск нябесных, і спужаўшыся, скоро ўцяклі ад нас“.

Аб забіцьці сьвятога ў адным мейсцы сказана глуха:

„Калі злыя Агаране адсеклі галаву сьвятому Мэркурыю, і ўзяў яе сам сьвяты і прынёс у горад, перад усімі людзьмі гаварыла і паяла галава, як адбывалася перамога і якое ад Богародзіцы заступніцтва і сьвятому ад яе дапамога“.

Але ў другім мейсцы больш акрэсьлена:

„Сканчаўся сьвяты ад волата; Мэркурыю мячам усечана галава“.

З пададзеных выпісак відаць, што песьні гэты былі ўложены ў Смаленску, які дзеля гэтага і называецца заўсёды: наш горад. Што датыча да часу, калі складаліся гэтыя пахвалы ў іх даканчальным выглядзе, то трэба аднясьці іх да першай палавіны XVI ст. У гэтым-жа часе была ўложена і літэратурная рэдакцыя смаленскай легенды, якая увайшла ў Макар'еўскія „Четы Миней.“ Аб гэтым сьведчаць наступныя мейсцы літэратурнай рэдакцыі: „... у сходнай старане было вялікае радаванье неусей расійскай зямлі самадержцу гасудару нашаму цару вялікаму князю“.—„І цяпер сьвяты выпрасі цару і гасудару нашаму вялікаму князю здароўе і на супастатаў перамогу“.

Што да зьместу, дык літэратурная рэдакцыя рожніцца ад пахвальных вершаў у трох пунктах:

- 1) прапушчана вестка аб Печанегах;
- 2) прапушчана апавяданьне аб уцяканьні Батыя ў Угры;
- 3) дададзена аб забойстве Мэркурага сынам паваленага ім волата.

Зрэшта, апошні пункт, які не ўвайшоў ні ў народную рэдакцыю, ні ў хваласьпевы, здаецца, ня цьвёрда быў яшчэ устаноўлены, калі смаленская легенда была ўнесена ў Макар'еўскую Чэцью-Мінэю; дзеля гэтага аб забойцы Мэркурага ў ёй сказана глуха: „варварын лют или сын того исполина“. Але пасля гэта неакрэсьленнасьць была заўважана і папраўлена; па сьпіску XVII ст. разьдзяляючы злуч „или“ выкінуты, і забойства прыпісана „лютому варвару, сыну исполина“.

Разгледзіўшы галоўныя матывы смаленскай легенды аб Мэркурым, ў выніку спробуем даць вывады.

1) У аснове смаленскай легенды захаваўся найдаўнейшы народны міт аб маладым веснавым сонцу, якое ў постаці ярага грамавіка пабівае агіднага волата—духа цемры і холаду. Калі-ж пад уплывам новай хрысьціянскай веры даўныя багі пачалі замяняцца ў людзей, то мясцовы міт прыбраў рысы нацыянальнага героя, і яго дзеянні былі зьвязаны з даўнымі, але яшчэ памятнымі народу змаганьнямі з Полаўцамі. Як ведама, Смаленская зямля ня была паярэмлена Татарамі,—і гэтае апошняе здарэньне само-сабой было народам прыпісана сьвятому Мэркураму. Згэтуль атрымалася памяшаньне ў хваласьпевах Полаўцаў і Татараў. Дамешка ў гэту гісторыю Ізмаіліцян і Агаран па-

казуе на тое, што сьпевы і нават т. з. народная легенда, прайшлі праз рукі кніжнікаў і былі перанесены духавенствам на грунт хрысьціянскі. Літэратурная рэдакцыя, ўнесена ў Чэцы-Мінэі, апрацавана была пасья заваяваньня Смаленска Масквой, знача—пасья утраты Смаленскам свае незалежнасьці. Нацыянальны міт заваяванай зямлі, заваёўнікі зрабілі спробу анэктаваць, пераносячы яго цалком на грунт змаганьня паярэмлянай Русі з Татарамі. Гэткую, меней-болей, эволюцію прайшоў смаленскі міт (аб Ярым Пяруну, пабіваючым Кашчу зімы і халадоў) у сваім гістарычным паходзе, ад часоў глыбокай паганшчыны да хрысьціянства, і, ўрэшце,—да часоў утраты Смаленскам свае незалежнасьці.

2) Смаленская легенда аб Мэркурым носіць глыбока нацыянальныя рысы: гэта—герой выключна Крыўскай зямлі, які дбае выключна аб сваім горадзе і сваім народзе прававерным, ў стасунку да якога ўсе акружаючыя яго зьяўляюцца нявернымі, барбарскімі. Сьвяты Мэркуры, паводле легенды, зьяўляецца няўсыпным старошам свае зямлі. На яго гробе смаленцы пераховывалі яго зброю і копье, якія служылі нацыянальнымі рэгаліямі, бо іх надзявалі на вячаных крыўскіх князёў ня толькі Смаленскіх, але і Полацкіх, дзеля якой мэты ў важнейшых крыўскіх цэнтрах у мясцовых сьвятынях пераховываліся, як нацыянальная рэліквія, часьці зброі сьв. Мэркурага. *) Вера ў тое, што нацыянальны Крыўскі герой уставаў з гробу, ўзбраіваўся ў сваю зброю, садзіўся на вешчага каня і выступаў у кожнай вайсковай патрэбе краю, падсунула мысль Крывічом выбражаць сьв. Мэркурага на дзяржаўных пячатках і дзяржаўных сьцягах. І, запраўды, на ўсіх княжых пячацах часоў дзяржаўняй самаістасьці крыўскіх зямель, мы бачым два выбражэньні: Богародзіцу з адной стараны і сьв. Мэркурага на белым кані з другой стараны.

Што датыча імя героя—Мэркуры,—то яно праўдападобна падменена ў хрысьціянскія часы, такжа, як у зах. славянаў, дзе замест паганскага Сьвятавіда, атрымаўся сьвяты Віт. Аснова *мр* у імені Ільі Мурамца і Мэркурага дае падставу думаць, што абодвы гэты імёны маскуюць сабой з падобнай-жа асновай паганскае імя, ці эпітэт бога Грамавіка. Імя Мурамца—Ільля дае просты на гэта паказ, бо ўсе атрыбуты Пяруна, як ведама, народ пад уплывам духавенства перанёс на сьв. Ілью. У Кіўскім Пячэрскім манастыры між іншымі грабніцамі сьвятых і слаўных людзей, як ведама, існавала і грабніца „блажэннага“ Мурамскага ваяра Ільлі. Раннае заваяваньне Кіева варагамі прычынілася да ператварэньня мітычнай постаці Украінскага героя Ільлі ў княжага слугу, і, наадварот, сэпэратыстычны (а пазьней, па доўгім змаганьні, цалком незалежны) Смаленск з мітычнай постаці мясцовага магута вытварыў ідэальную постаць нацыянальнага героя, а з часам, згодна з духам часу,—нацыянальнага сьвятога.

Што датыча сьцяцця Мэркурага сьветлай нябеснай постацьцю, то абьясьненьне гэтага эпизоду знаходзім у быліннай аповесьці аб тым, як перавяліся магуты на Русі. Пры пераходзе ад стараславянскай міталёгіі да хрысьціянскай, старыя багі павінны былі замерці, бо мейсца іх заступалі новыя,

*) У Полацку пераховываўся паяс сьв. Мэркурага.

хрысьціянскія сьвятыя. І гэты пераход ад адной да другой эпохі славянская быліна прадставіла ў той спосаб, што не зямная сіла, якую яны-ж самі выклікалі на бой перамагла старых магутаў. Супроць сямёх славянскіх магутаў зьявілася двое „сілы нетутэйшай“ і што магуты перасякуць іх папалам то становіцца іх удвая болей, і ўсе жывы. Урэшце атрымалася з дваіх, сіла незлічоная:

Спужаліся магуты харобрыя
Пабеглі ў камяныя горы, ў цёмныя пячэры..
Як дабяжыць магут да гары,—так і скамянее;
Як дабяжыць другі,—так і скамянее;
Як дабяжыць трэці,—так і скамянее...

З ліку старых магутаў не скамянеў адзіна сьв. Мэркуры, дзякуючы заступніцтву Богародзіцы і апякаваўшамуся гэтым мітам духавенству. Хоць і прыняў ён сьмерць нараўне з іншымі старымі магутамі з рук „сілы нетутэйшай“, але прыняў яе, як прававерны хрысьціянін, за хрысьціянаў і быў самой Богародзіцай перанесены ў царкву і паложаны ў грабніцу.

Да цыклю легенд аб сьв. Мэркурым цесна прымыкае другая смаленская легенда з XI ст.: „Аб дзевах смаленскіх, яко ігры тварылі“ (гл. балону 20).

З усяго вышэйсказанага відаць, што смаленская легенда, як нацыянальна-літэратурны помнік, ня толькі ня ўступае вялікім нацыянальным эпічным творам заходнай Эўропы, але глыбокай зьлітнасьцю сваёй з крыўскім народам, шмат якія з іх перавышае.

ЖЫЦЬЦЁПІС АЎРААМІЯ СМАЛЕНСКАГА, ПІСАНЫ Ў СМАЛЕНСКУ ВУЧНЯМ ЯГО ЕФРЭМАМ, НЕЗАДОЎГА ПАСЬЛЯ СЬМЕРЦІ АЎРААМІЯ (+ 1221 г.) Жыцьцёпіс Аўраамія Смаленскага гэта—простае і праўдзівае апавяданьне аб пабожным і высокаадукаваным мніху, здольным і красамоўным прапаведніку, пісьменніку і іконапісцу, які многа выцярпеў прасьледаваньняў ад цёмнага духавенства, каторае не разумела высокакультурных імкненьняў Аўраамія і заздросьціла яго папулярнасьці ў народзе.

Асабліва цікава тое, што просты народ, мяшчане, баяры і сам князь былі на старане Аўраамія, ў той час, як духавенства яго прасьледавала, вінавацячы, што ён гэрэтык, чарнакніжнік і фальшывы прарок: „ён увесь горад навярнуў да сябе“, і „уже наши дѣти вся обратилъ есть“. Закідалі Аўраамію, што ён чытае нейкія „Глубинныя книги“, праўдападобна апокрыфічныя.

Ефрэм апавядае аб Аўраамію, што ён быў умелым пісцом кніг, што многа чытаў, між іншым—Сійскі патэрыкон і Златую Чэпь Яна Златавустага.

Заканчвае Ефрэм жыцьцёпіс пахваляй Аўраамію, ў якой гучаць ноткі гарачага патрыатызму да свайго роднага гораду Смаленска:

„Нынѣ преподобнаго и блаженнаго отца Авраамія успенія память празднуемъ и радующеся ликоствуемъ. Радуйся градъ твердъ, набдимъ и хранимъ десницею Вседержителя. Радуйся, Пречистая Дѣ-

во, Мати Божія, иже град Смоленскъ всегда свѣтло радуется о тебѣ, хвалитсе тобою, избавляемъ отъ всякыя бѣды. Радуйся градъ Смоленскъ отъ всѣхъ находящихъ золь избавляемъ молитвами Пресвятыя Богородица и всѣхъ святыхъ сил“...

Жыцьцёпіс Аўраамія надрукаваны ў „Прологу“ і „Чет. Мин.“ пад датай 21 жніўня, а такжа—ў „Истор. Росс. Іерарх.“, III, б. 65; „Истор. Русск. церкви“ е п. Макарія. Т. III, бал. 47; у Буслаява, „Древне-руск. народ. лит. и искуст.“ СПб. 1861.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПОЛАЦКА З НЕМЦАМІ 1200 ГОДУ.
Гэту грамату ў ліку загінуўшых падае І. Срезневскій („Славяно-русская палеографія“ СПб. 1884, б. 168).

Усходныя пабярэжжы Балтыцкага мора здавён-даўна былі вядомы Норманам. Сагі перапоўнены апавяданьнямі аб таргоўлі з Гардарыкам (Усх. Славяншчынай) і Гольмгардам (Ноўгарадам). Старая готляндзкая сага дае пэўнае сьведчаньне, што адважныя готляндзкія маракі ездзілі ў Візантыю па Дзьвіне. „Гуто-сага“ апавядае, што „Гутляндзію“ адкрыў Тьельвар (Thielwar); у сына яго, Кафті, былі тры сыны, з якіх размножыўся народ на Готляндзе, так што зямля не магла пракарміць усіх. Яны кінулі берці: ісьці з зямлі кождому трэцьцяму чалавеку. Адправіліся на Авечы востраў (Far-ou). Але і тут не маглі пракарміцца, а дзеля гэтага адправіліся на востраў каля Айтляндзіі (Aistland—Эсція), які называўся Даго (Dagaiti), і там пасяліліся, але і там ім стала цесна. „Тады яны паехалі ўверх па вадзе, якая называецца Дзьвіна (Dyna), і далей праз Рызальанд (Ryzaland—Русь); так далёка ехалі яны, што прыбылі ў Грыкляндзію (Grikland—Грэція); тут прасіліся яны ў грэцкага конунга пасяліцца („Историческій Вѣстникъ“, 1875 г. № 3 і 1885 г. апрѣль).

Другая сага „Krisnisaga“ апавядае: „Торвальд, сын Кодрана, і Стэфнер сын Торгільса, былі ў зямлі Іерузалимскай (Jorsaloheim), пасья у Константынопалі (Miklagardas), а ўрэшце ськіраваліся праз усходныя краіны па рацэ Дняпру (Nepr) у Кіяў (Koenogards). Каля Полацка (Pallteskiu), Торвальд памер і быў пахаваны на высокай гарэ „Drafne“, каля царквы сьв. Іана.

Усходныя славяне, а перадусім Крывічы з найдаўнейшых часаў шырока карысталіся шляхам па Дзьвіне для праезду на Захад. Крывічы ездзілі па Балтыцкаму пабярэжжю і на востраў Готлянд. Востраў Готлянд „вока Усходнага мора“ ляжыць пасярод Балтыцкага мора, паміж Швэдзіяй і Латвійскім узбярэжжам. Заснаваны ў VIII ст. на Готляндзе горад Вісбі, ў якім пасья было да 200.000 жыхароў, быў асяродкам абшырнай таргоўлі Захаду з Усходам. Сюды пераважна і высылаліся тавары з крыўскіх зямель з гарадоў Ноўгарада, Смаленска, Вітабска і Полацка. Сюды прыбывалі і нямецкія купцы. Урэшце, нямецкія купцы пастанавілі завязаць беспасярэдныя стасункі з народамі, якія жылі па ўсходным узбярэжжы Балтыцкага мора. Выпраўлены імі карабель бурай прыбіла ў Рыжскую затоку. Купцы прайшлі шэсьць міль у глыб краю і пабудавалі на гарэ гарадок для басьпечнасьці таргоўлі. Гэты гарадок быў названы Іксулям.

Гэткім чынам нямецкія купцы прыпадкова адкрылі усьця Дзьвіны; да таго часу яны зусім не зналі гэтых мейсц, так добра вядомых скандынаўцам. Гэтае здарэньне мела вельмі важныя вынікі.

Прыбыцьцё Немцаў да усьцяў Дзьвіны „Рытмаваная Кроніка“ (Reimchronik) адносіць на палавіну XII ст. (раней 1143 году); большасьць гісторыкаў думае, што гэта былі брэмэнскія купцы.

Немцы спярша ня мелі ніякіх заваёўніцкіх мэт, але хутка сталася рэзкая перамена.

Трэба думаць, што нямецкія купцы прыязджалі з таварамі вясной, таргавалі ўсё лета і восеньню вярталіся назад. Разам з купцамі прыбыў неўзабаве сюды:

„пашаны годны і пасівеўшы ў пабожнасьці муж, бездаганны сьвятар, па імя Мэйнгард, які распаліў слова Божае сярод паганскага народу“.

Пропаведзь Мэйнгарда пачалася ў 1186 годзе; да гэтага-ж часу адносяць і пабудаваньне царквы ў Іксулі (1184—1185).

Мэйнгард умела павёў сваю справу. Перш за ўсё ён пастараўся атрымаць пазваленьне на прапаведываньне хрысьціянства сарод Ліваў, ад полацкага князя Валадзімера, якому Лівы ў тых часы плацілі дань. Кроніка Гэнрыка Латыша даслоўна так апавядае аб гэтым:

„Мэйнгард атрымаўшы пазваленьне ад полацкага князя Валадзімера ў якога Лівонцы (Liv), былі ў падданстве і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы“...

Пропаведзь Мэйнгарда ўсьціжна шырылася, так што брэмэнскі архібіскуп пасьвяціў яго ў біскупы. Каб утрымаць у паслушнасьці новахрышчонных Лівонцаў, Мэйнгард зьварнуўся да папежа, які апавесьціў крыжовы паход на Ліваў.

Мэйнгард хутка памер. Наступнік яго, біскуп Бэртгольд, быў забіты ў хуткім часе пасля прыезду ў Лівонію. Яго наступнікам быў Альбэрт, чалавек шырокага розуму, энэргічны і далёкабачлівы. Бачучы, што бытнасьць біскупаў у Іксулі, дзеля адлегласьці ад мора—небаспечна, Альбэрт выбраў у 14 вярстах ад мора мейсца, якое Лівы называлі Рыгай, і тут, вясной 1201 году залажыў горад; новы горад быў названы Рыгай.

У 1203 годзе залажыўся вайскова—мнішскі ордэн „Брацьцяў Ваяроў Хрыстовых“ (Frater militiae Christi), ведамы пазьней пад назовай Лівонскага ордэну або Крыжакаў; азнакай іх быў чырвоны крыж і меч на белым плашчы. Ужо да 1207 годзе крыжакамі былі заваяваны ўсе лівонскія землі, а ў хуткім часе такжа землі латышскія і эстонскія.

Першую вядомасьць аб таргоўлі рыжскіх Немцаў з Крывічамі знаходзім у тэйжа крыніцы Гэнрыка Латыша. У год заснаваньня Рыгі адзін купец плыў уніз па Дзьвіне, хочучы праплыць паміма Рыгі, але тут быў затрыманы Немцамі і забіты разам з корнікам, пасля чаго рэшта людзей на вадаплаве павінна была вярнуцца назад. (А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина“ Вітабск, 1893 б.б. 264—269).

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1210 Г. Аб гэтай грамаце знаходзім у летапісца Гэнрыка Латыша гэтка падрабнасьці:

„У той час царква лівонская была прыгнечана рускімі і літоўскімі плямёнамі, якія імкнуліся яе знішчыць; а дзеля гэтага Рыжане пастанавілі паслаць да полацкага князя даведацца ці няможна будзе заключыць уgodу на якіх колечы варунках; з гэтай мэтай быў пасланы Рудальфъ Эрых з некалькімі другімі асобамі.“

Але што гэтае пасольства не дасьцігла Полацка (па дарозе яно было ўцягнута ў бітву з Эстамі, каля Вэндэна),—то

„пасланы быў Арнольд, брат войска Хрыстовага (рыцар), да полацкага князя дзеля таго, каб гэты апошні заключыў мір і адкрыў рыжскім купцом вольны шлях у сваю зямлю. Князь прыняў іх ветла, хоць не без тайнай хітрасьці; разам з імі ён паслаў Лудольфа са Смаленска, мужа паважнага і вельмі багатага; яны разам прыйшлі ў Рыгу і вылажылі варункі князя, якія падабаліся рыжанам; тады паміж князям і Рыгай быў заключаны вечны мір, але з тым варункам, што Лівы, або замест іх біскуп, павінны даваць дань князю полацкаму; і ўсе ўзрадаваліся, тым больш, што цяпер стала магчымым ваяваць з Эстамі і другімі суседнімі плямёнамі.“

У гэтай першай умове крыўскіх гарадоў з Рыгай, паводле ўсякай праўдападобнасьці прыймаў удзел і Вітабск, мяркуючы з яго заўсёднай блізкай сувязі з Полацкам, а такжа і Смаленск; на удзел апошняга паказуе спомнены вышэй купец Лудольф са Смаленска. Праўдападобна ён атрымаў поўнамоцчы ад князя Мсціслава Раманавіча, які ў той час быў князем у Смаленску (1197—1212 г.).

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КРЫВІЧОЎ З НЕМЦАМІ 1214 Г. Срезневскій („Славяно-руская палеографія“ СПб. 1884, б. 168) упамінае ў ліку загінуўшых і прыпісуе яе смаленскаму князю Мсціславу Раманавічу. Мсціслаў Раманавіч княжыў з 1197 да 1212 г. у Смаленску; дык заключэньне гэтай граматы ня можа быць прыпісана Мсціславу Раманавічу.

Гэнрык Латыш падае гэтакія падробнасьці з падзей, якія маглі прыпадаць на 1212—1214 годы. Полацкі князь праз два гады пасля заключэньня з Немцамі умовы 1210 году назначыў Рыжскаму біскупу пабачаньне каля Гэрцыка. Князь пачаў горача пераконываць і пагражаць біскупу, каб ён пакінуў пропаведзь і хрышчэньне Ліваў, яго падданных, якіх ён, князь, волен хрысьціць ці пакінуць саўсім не хрышчонымі: бо—заўважае кронікар—крыўскія князі ня маюць звычайу навяртаць у хрысьціянства, а толькі зьбіраюць з іх дань. На гэта біскуп адказаў, што ён ня можа адмовіцца ад абавязку, узложанага на яго сьв. айцом папежам; Валадзімер разгневаўся,—і ледзь не дайшло да стычкі людзей, якія былі ў почце князя і біскупа. Але пасля пагадзіліся на гэтых варунках: полацкі князь адмовіўся ад сваіх вярхоўных правоў на Лівонію, а супроць Літвіноў і другіх паганаў заключыў з біскупам сувязь; што датыча купцоў, то, па даўнаму, Дзьвіна апавешчана вольнай для іх плаваньня.

Але ў 1216 годзе Валадзімер Полацкі ізноў пасварыўся з Рыгай і сабраўшы вялікае войска з Крывічоў і Літвы, хацеў ужо плысьці на аблогу Рыгі, ды ўходзячы ў вадаплаў, неспадзеўна памер (Сапуновъ „Западная Двина“).

Угода ў Герцыку праўдападобна была заключана ня толькі ад Полацка, але і ад Смаленска, гэтым можна вытлумачыць прыпісываньне яе Смаленскаму князю Мсціславу Раманавічу.

УМОВА СМАЛЕНСКА І ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1223 Г. Ведамку аб гэтай умове знаходзім у Гэнрыка Латыша; ўслед за апісаньнем бітвы на рацэ Калцы, ў летапісі сказана:

„князь Смаленскі, Полацкі і другія рускія князі паслалі паслоў у Рыгу просячы аб заключэньні міру, які і быў адбудаваны ва ўсіх артыкулах, як ён істнаваў здаўна.“

(А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина. Историко-географическій обзоръ“, Вітабск, 1893, б. 271).

СЬПІСКІ СМАЛЕНСКАЙ УМОВЫ З НЕМЦАМІ 1229 ГОДУ, Т. ЗВ. „СМАЛЕНСКАЙ ТАРГОВАЙ ПРАЎДЫ“. Біскуп Альбэрт памер у 1229 годзе, 17 студня. У гэтым-жа годзе паміж Смаленскам і Рыгай пачаліся мірныя перагаворы. Смаленскі князь Мсціслаў Давыдавіч паслаў у Рыгу свайго „лепшага мужа Ерамея і разумнага мужа Панцяля“ каб заключыць тарговую умову; пасрэдніцтва ў гэтай справе ўзялі на сябе рыцар Раульф з Кассэля і нямецкі купец Тумаш са Смаленска. З Рыгі пасольства паехала на Готлянд дзеля нарады з агульным нямецкім купецтвам, дзе і была ўложана першапачатная рэдакцыя умовы. Вярнуўшыся ў Рыгу напісалі другую, аканчальную рэдакцыю умовы, якая і была пацьверджана.

Захавалася сем экзэмпл. гэтай „Тарговай Праўды“, зн.—тарговага статуту. Пасьля папярэдняй навуковай распрацоўкі іх, яны падзелены на дзьве рэдакцыі, з якіх адна, мяркуючы з многіх высьловаў і зваротаў, можа лічыцца перакладам з нямецкага, а другая—з лацінскага іставіка. Пытаньне аб паходжаньні двух іставікоў у лацінскай і нямецкай мове знаходзіць праўдападобнае дапушчэньне, што і нямецкі тэкст быў перакладам з лацінскага. З сямі адзінцоў гэтага дакуманту найбольшай даўнасьцю мовы вырожніваецца сьпісак, які Срезневскі стаўляе першым (з пячацьцю кн. Ёеодора) з ліку двух, разгляданых ім.

Першы са сьпіскаў пісаны на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў адну гранку, вельмі шырокую, так што на аднэй балоне ўпісана 79 радоў, а на другой, адваротнай—23 рады, ўсяго—102 рады. Да гэтай граматы прывязаны дзьве пячаці, выбітыя на сярэбраных бляшках. На аднэй пячаці з аднэй стараны выбіта выябражэньне льва, а з другой стараны пяць радоў напісу:

в е л і | к о г о | к н я з | ѳ е д о | п е ч а т .

На другой пячаці з аднэй стараны словы:

п ч а | п р ь ѳ ;

а з другой:

в л д к | (с) м о л е н | (с) к о .

Другі сьпісак напісаны такжа на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў дзьве гранкі: на першым—70 радоў, на другім—81, а на адвароце—7 радоў. На захаванай аднэй пячаці (на сярэбранай бляшцы) з абодвых старон выябражэньне нейкага чалавека і літар: **ѠѢ | ѢК**.

Час напісаньня азначаны гэтакім чынам.

У першым сьпіску:

Коли ся грамота псана и(с)шл был от Рожства Гня до сего лѣта
А лѣ(т) и С лѣ(т) и И лѣ(т) и К.

У другім сьпіску:

А си грамота писана бы(с) от распятья было А лѣ(т) и С лѣ(т)
и Л лѣ(т) без лѣта.

Абодвы сьпіскі пісаны адзінай вялічыні даволі буйным нявычурным уставам, першы—больш разьдзелены на літарах, а другі—больш сьцісла.

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	Н	Ѡ	Ѣ	К	Л	М	Н	О	Ѡ
							З	И	Ѡ					Н		Ѡ
							З	Ѡ								
р	с	т	о	у	ф	х	ц	ч	ш	щ	ъ	ы	ь	ѣ	ю	ѡ
р		т	о	у			ц									
				ѡ			ц									

Літары першага сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	Н	Ѡ	Ѣ	К	Л	М	Н	О	Ѡ	П
					Е	Ж	З				К	Л	М	Н			
						Ж	З										
р	с	т	о	у	ф	х	ц	ч	ш	щ	ъ	ы	ь	ѣ	ю	ѡ	ѡ
р			о	у										ѣ			ѡ

Літары другога сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

У абодвых сьпісках мова народная, крыўская.

Вось пачатак першага сьпіску:

„Что ся дѣетъ по вѣрьемьнем. то отидето по вѣрьемьнемъ. приказано боудѣте добрым людѣм. а любо грамотою оутвѣрдятъ. Како то боудѣте всем вѣдом. или кто послѣ живыи останеться. того лѣ(т) коли Альбрахт влдка Ризкий оумьрль. Уздоумалъ князѣ Смольнеский Мьстислав. Двдвѣ снѣ. прислал въ Ригоу своего лоучьшего попа (і)еремея. и с нимь оумна моужа Пантеля. из своего горда Смоль-

неска та два была послѣмъ оу Ризе. из Ригы ехали на Гочкии берьго. тамо твердита мир.: оутвердили миръ что былъне мирно промъ-жю Смольньска и Ригы. и Готскимъ берьгомъ“...

Перш за ўсѣ кїдаецца ў вочы ў гэтай грамаце стаўляньне Ъ і Е адно замест другога: оутвѣрдыть, останѣться, всем і інш.

Гэты правопіс дапускаў безразрожлівасьць ва ўжываньні *ь, е, ъ, і ѝ, о*.

Мы тут бачым, што: *е і ъ* вельмі часта ўжываюцца адно замест другога: боудѣте, вѣрмьнемь, останѣться, Смольнеске—*і е* хали, Ризе, березѣ, Немчину.

Замест *ь* стаіць *е*: боудѣте, оумрете, поуте, Тоумаше, Латинескому, Готескомъ, доконечано.

Замест *ь* стаіць *ѣ*: дѣетѣ, свободѣнии, языкомѣ, князѣ.

Замест *е* стаіць *ѣ*: вѣрмьнемь, іермьея, Пантелья, берьго, берьгомъ, серьбра, пѣрпѣрети.

Замест *ѣ* стаіць *ѣ*: послѣ, мѣсто, старость, оу Смольнескѣ.

Замест *ѣ* стаіць *о*: отидето, берьго, миро, дѣлго, Ролфо, оустоко.

Замест *о* стаіць *ѣ*: вѣдомѣ, дѣвѣка, дѣбри, голѣвоу, нѣга, холѣпѣ, хѣлопоу, сѣрѣмѣ, женѣю.

Калі можна было зьмешываць на пісьме *ь з е, ъ і ѝ з о*, то знача і самыя гукі, імі выябражаныя, зьмешываліся пры вымаўляньні, г. зн.,—што *ь і ѝ* вымаўляліся як галосныя згукі: *ь*—сходна з *е, ѣ*, а *ѣ*—з *о*.

Рэзка адрожнены *ь і ѝ* (*е, ѣ і о*) але ёсьць ужо здарэньні зьмешываньня, замены аднаго другім у процілегласьць старадаўнаму ўжываньню: отидето замест славянск. отъидеть, Смольнѣскѣ, замест Смольнѣскѣ.

Такжа рэзка адрожнены *е і и, о і ѣ*, але і тут ёсьць здарэньні зьмешываньня: Іеремѣя, Пантелья, оу Роусе, соудиямѣ, людѣи,—разам з тым: людѣи, днѣи, Божиѣ,—і заўсѣды ў прыметніках *ѣи*: живѣи, свободѣниѣ, которѣи, правѣи.

Зьмешываліся *ѣ з ѣ*: Ризкѣи, княгѣни, Ризѣскѣи, хоць, зрѣшта, часьцей: Смольнескѣи, Гочкиѣи, Готскѣи, Латинескѣи, всякѣи, Ригѣи, порукѣи, погынетѣ.

Побач правільнага зьмякчэньня сугалосных: оу Ризѣ, березѣ, берѣзѣ, послуѣи, Волоцѣѣ, бываюць і неправільныя пераходы: моужа, бѣрица, Смольнеске.

З ліку другіх здарэньняў ужываньня сугалосных трэба адзначыць заўсѣднае утрыманьне *лѣ* у канчарох дзеясловаў мінулага часу там, дзе гэты гук пазьней занік у крыўскай мове: оумѣрлѣ, налѣзлѣ, потоплѣ, перевѣзлѣ і інш. Між іншым, гэта асобнасьць, мабыць, узятая з кнїжнай мовы.

Разглядаючы мову граматы ў стасунку да скланеньня імѣн і зьмены дзеясловаў,—бачым, што хоць даўныя формы мовы ў ёй ужо ня ўсе поўнасьцю захаваны, але праяўляюцца ўсѣ-ж такі ў даволі чысьленым ліку.

Гэтак, ужываньне падвойнага ліку можна было бачыць і ў вышэй пададзеным адрывку: та два была послѣмъ оу Ризѣ; Роусиноу не оупирати Латинина однемъ послоухомъ, а же боудѣтѣ двою послоухоу, одного Немчича, а другого Роусина; Латинескому дати от двою капию въску въсцю коуна Смольнеская;—та два была исъ Жата;—та два была из Мюнъстѣря і інш.

У склонах адзіночнага ліку, акром адзначанага ўжо мякчэння сугалосных (г. к. х.) перад *ь* і *и*, можна заўважыць яшчэ родны і вінавальны жаночыя: родны на *е* замест царноўна-славянскага *я*: воль, мемль; вінавальны сходны часам з назоўным: дати емоу гривна серебра; такова правда оузяти; дати іемоу от гривны серебра коуна Смольнеская і інш.

У склоне множнага ліку ясна выказуецца рожнасьць мужчынскіх канчаткаў ад жаночых. У мужчынскіх назоўны—не на *ы*, а на *и*, давальны на *емъ* і *омъ* (ѣмъ); месны—на *ѣхъ*: послуи коупчи, дѣбрии, вѣремьнемъ, коупчемъ, людъмъ, Рижанъмъ, Вѣльчанъмъ, — послоустхъ; родны на *ѣ* і *ѣ*: дворянъ, купецъ; месны—на *ы*: Смоляны, колы, купцы.

У зьменах:—цяперашняга часу 3-я особа і адзін. і множ. ліку канчаюцца на *ь* (або на *е*, *ь* замест *ь*): дѣетъ, боудѣте, останеться, оутвѣрдытъ, оубиють, боудуть і інш.

Неакрэсьлены лад дзеясловаў блізка заўсёды на *и*.

Вось пачатак другога сьпіску:

„Что ся въ которое вѣремя начнетъ дѣяти то оутвѣржаютъ грамотою. а быша ся не забыли познаите на память держите нынѣшнии. и по сѣмъ веремени боудоучи. къ комоу си грамота придетъ. Того лѣта. коли еп(скоп) Альбрахтѣ Рижьскыи мѣртвъ. князь Мѣстиславъ Двдчъ послалъ свое моуже. Геремея попа Пантелея сотьского от Смолянъ въ Ригоу. а изъ Ригы на Готьскыи берегъ. оутвѣрживати миръ“.

Па самаму пачатку гэтай граматы, раўняючы з папярэдняй, можна бачыць рожніцу ў правописе. Зрэшта, гэта рожніца не так вяліка: тут мы бачым толькі большы ўплыў кніжнага правопису. Умова была падпісана паміж Смаленскам з аднаёй стараны і Рыгай з Гоцкім берагам—з другой. Са Смаленскай стараны пасланы былі поп Ерамей і сотнік Панцялей. Стараліся аб гэтай угодзе Рольф з Кассэля і Тумаш са Смаленска. У канцы граматы яшчэ ўспомнены: Регенбот і Тетарт Адам, купцы Гоцкага берагу, Мэмсбэрн і Фрыдрых Думбэ з Любэкі, Гэнрык Гот і Ільдзігеръ з Гжата, Канрад Шхель і Юганъ Кінт з Мюнстэра, Бэрнар і Фолькер з Груніга, Эрмбрэхт і Альбрэхт з Дортмуда, Гэнрых і Ціжык з Брэмэну, Альбрэхт Слук, Бэрнард Вальтэр і Альбрэхт Рыжскі судзьдзя з Рыгі.

Варункі пастаўлены такія:

— за забойства свабоднага чалавека—10 гывень серабра;—за забойства халона—1 гр.; за вока, нагу, руку, і г. п.—5 гр.; за зубы—3 гр.; за пабоі з сінякамі або крывёй—1¹/₂ гр.; за удар поўху—³/₄ гр.; папу і паслу—ўдвоя;

за рану—1½ гр.; за віну смаленца ў нямецкай зямлі і Немца ў Русі ў дыбу або ў пограб не саджаць; калі зрэшта ня будзе парукі, то акаваць у зялеза можна. Доўжнік абавязаны плаціць свой доўг перш за ўсё чужаземцу. Калі бы князь вялеў канфіскаваць яго маемасьць, то ўсё-ж сьпярша павінен быць заплачаны доўг. Калі хто памрэ не заплаціўшы, хоць-бы і халоп, то плаціць павінен той, хто атрымлівае спадак па ім. Пры судзе павінны быць два сьведкі (послухі): адзін—мясцовы, другі—Немец. Бяз згоды абедзьвех судзячыхся старон ня можа быць паміж мясцовым і немцам суда ні зялезам гарачым, ні паядынкам. Каліж на паядынак выступаюць немцы паміж сабой ў Русі, або рускія ў нямецкай зямлі, то нікому ў гэта не мяшацца.

Зазьявагу жанчыны муж атрымлівае 10 грыв. серабра; за зьявольне свабоднай жанчыны: чэснай—5 гывень, не саўсім чэснай—1 гр. сер.; рабы, калі будуць сьведкі—1 гр. сер.

За зьявязаньне без віны—3 гр. сер.

Пры неаплаце доўгу трэба ўзяць дзецкага і цівуна, каб той памог узяць доўг, і калі дзецкі ня кончыць у 8 дзён, то вымагаць парукі ад гараджан; а калі гараджане звольняць даўжніка, то яны і плацяць доўг.

Пры прыходзе лацінскіх гасьцей да валокаў (ад Дзьвіны да Дняпра) цівун павінен паслаць людзей для перавозу тавару. Калі пры перавозе штоколечы згіне, то плацяць шкоду ўсе валачане.

У горадзе дазваляецца свабодна прадаваць ўсё. Свабодна можна вязьці тавары і на старану, ў другое князьства: Русіну да Любэкі.

Калі хто купіць у госьця тавар, то вяртаць яго назад ужо нельга.

Судзіцца госьць толькі ў Смаленску, а Русін толькі ў Рызе і на Гоцкім беразе.

Нельга прыклікаць ні на немца дзецкага, ні на русіна бірыча, не заявіўшы перш старасьце тых часьцей, з ка-
торых каго колечы вінавацяць.

Госьця нельга прымушаць ісці на вайну.

Са злоўленым злодзеям, свая воля.

Перасуду няма: раз перад судзьдзіямі і перад добрымі людзьмі кончана справа, то яна ня можа быць узьнята ў другім горадзе.

Шлях паміж Гоцкім берагам і Смаленскам усім свабодны, бяз мыта.

Лацінскія госьці, прыйшоўшы ў Смаленск, даюць княгіні ў дар постаў часьціны, а валоцкаму цівуну—рукавіцы, каб ён памог перавязьці тавар без затрымкі.

Застаўка з крыўскіх рука-
пісаў XV—XVI ст.

Важнік атрымлівае за важаньне двух капей воску (кап=4 рыжск. пу-доў) адну смаленскую куну (куна) $\frac{1}{50}$ грыўні); за важаньне грыўні золата—адну нагату ($\frac{1}{20}$ грыўні) смаленскую; за важаньне сярэбранага начыньня—з грыўні серабра адну нагату, за грыўню серабра грашамі—дзьве векшы (векша $\frac{1}{24}$ нагаты). За ператопку грыўні серабра—адна куна смаленская.

Калі зламаецца або якколечы лягчэйшай стане ваговая гіра (кап), то спраўджаць з гірамі, з якіх адна ляжыць у царкве сьв. Богародзіцы, а другая ў лацінскай царкве.

Пры перавозе праз валок кідаць жэрабье, каго перш вязьці, але ў кождым здарэньні—перш вязьці немцаў.

Рыжскі урад дае свабоду ўсім чэсным купцом ездзіць па Дзьвіне і па яе беразе.

Калі вадаплаў разабьецца, то патопшага тавару ніхто не мае права браць, акром ўласніка і нанятых ім людзей, і гэтым людзям плаціць па ўмове пры сьведках. Гэта-ж рабіць у князьствах Полацкім, Вітабскім і Смаленскім.

Тэкст умовы:

Князь Мстиславъ Давыдовиць послалъ свои мужи, Еремѣя Попа, Пантелѣя Сотьского, отъ Смольнянъ въ Ригу, а изъ Ригы на Готский берегъ, утверживати миръ, а розлюбье на сторону отверечи, которое было межи Нѣмци и Смольняны; а за тотъ миръ страдалъ (стараўся) Рулфъ изъ Кашля (Касселя?) и Тумашъ Михайловичъ, абы добросердые межъ ихъ было, абы Рускымъ купцемъ въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ, а Нѣмечкымъ купцемъ въ Смоленской волости любо было, какъ миръ утвержень, и добросердые абы въ вѣкы стояло, и Князю любо бы и всимъ Смолняномъ и Рижаномъ и всимъ Нѣмчемъ, по Восточному морю ходящимъ, оже такую правду вѣпсали, которою правдою быти Русину въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ, абыша тоя правды держали и въ вѣкы.

Богъ того не дай, оже розбой по грѣхомъ приходиться межи Нѣмци и Руси, что за что платити, абы миръ не раздрушенъ, абы.. Нѣмцию любо было. А се починокъ правдѣ:

1. Оже убьютъ вольнаго челоуѣка, платити за голову 10 гривень сребра.. по 4 гривны кунами или пѣнзяи, а за холопа гривна сребра; аже кто холопа ударить, гривна кунъ. Та же правда буди и въ Смоленскѣ, и въ Ризѣ, и на Готскомъ березѣ.

2. Аще око выбьютъ или руку отътнуть, или ногу, или иная которая храмота на тѣлѣ явиться, 5 гривень сребра, а за зуб 3 гривны сребра. Та же правда буди въ Смоленскѣ.. и на Готскомъ берегу.

3. А.. кто деревомъ ударить челоуѣка до крови, полторы гривны сребра; аже ударить по лицу или за волосы иметъ, или батогомъ шибеть, платитъ безъ четверти гривна сребра; аже послови (паслу) пригодится пакость или Попови, въ всякой обидѣ за два челоуѣка платити дань.

4. Аще кто друга ранить, а хромоты на тѣлѣ не будетъ, полторы гривны сребра платити.

5. Аще Рускый гость или въ Ризѣ, или на Готскомъ березѣ извинится (будзе винаваты), никакоже его всадити въ дыбу (калodu), оже будетъ порука понь..; не будетъ ли поруки понь, то лзѣ вса-

дити въ желѣза. Или нѣмецкый гость извинится.., не лзѣ его верещи въ погребѣ; оже не будетъ понь поруки, лзѣ его всадити въ желѣза.

6. Оже Нѣмецкый гость дастъ свой товаръ въ долгъ въ Смоленскѣ, а Русинъ будетъ долженъ Руси, ино Нѣмцию напередѣ взяти. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ.

7. Аще Князь взвержетъ (гнеу) на Русина, и повелитъ его розграбити съ женою и съ дѣтьми, а Русинъ будетъ долженъ Нѣмцию, (то Нѣмцию) напередѣ взяти, а потомъ како Богови любо и Князю. Таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готскомъ берегу.

8. Или Нѣмецкый гость дастъ холопу Княжю или Боярьску, а кто задницу (спадак) его возьметъ, то у того Нѣмцию товаръ взяти. Таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готскомъ березѣ.

9. Русину же не лзѣ.. вести одинаго Русина въ послушество, ни двою. Таже правда буди Нѣмцемъ въ Смоленскѣ.

10. Русину же не лзѣ имати Нѣмчина на желѣзо (катаваньне гарачым жалезам) такоже и Нѣмцию Русина; аже возлюбитъ самъ своею волею, то.. его воля.

11. Русину же не лзѣ позвати Нѣмчича на поле (бѣцца адзін з другім) въ Смоленскѣ ни Нѣмцию въ Ригѣ и на Готскомъ березѣ, или Нѣмецкый гость битися въ Руси межи собою меци или сулицами, Князю то ненадобѣ и никакому Русину, а... правятся сами посвоему суду...

12. А.. иметь Русинъ Нѣмчица у своей жены, ино за соромъ 10 гривенъ серебра: такоже.. Русину въ Ригѣ и на Готскомъ берегу.

13. Аще который Нѣмчичъ учинитъ насилье надъ вольною женою въ Смоленскѣ, а дотолѣ было не слышати бладнѣ ей, 10 гривенъ серебра за соромъ; таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готскомъ березѣ..

14. А како услышитъ Волочкый Тиунъ, еже гость Нѣмецкый приѣхалъ въ Смолняны на Волокъ, послати ему своего человѣка вборзѣ къ Волочаномъ, ать перевезуть Нѣмецкый гость.. съ товаромъ; а никтожь иметь имъ пакостити, занеже въ той пакости велика пагуба бываетъ Смолняномъ отъ поганыхъ. И Нѣмцемъ метати.. жеребьи, кому пойти.. напередѣ. Аще иный гость будетъ Рускый, тому пойти позади.

15. А како будетъ гость Нѣмецкый въ городѣ, дати имъ Княгини поставъ частины, а Тивуну Волочкому рукавичъ перьстатый Готскый (рукавицы з пальцами).

16. А который Волочанинъ вскладываетъ товаръ Нѣмецкый или Смоленскый на кола своя чересь Волокъ везти, а что погинетъ того товара.. всимъ Волочаномъ платити. Таже правда буди Русину.. и на Готскомъ березѣ.

17. А како будетъ Нѣмецкый гость въ Смоленскѣ городѣ, тако ему продати свой товаръ безо всякя борони (без перашкоды); а какъ будетъ Рускый гость въ Ризѣ и.. на Готскомъ березѣ, вольножь ему продати... безовсякой борони.

18. Аще который Нѣмчичъ хочеть пойти съ своимъ товаромъ въ иный городъ, Князю не боронити, ни Смолняномъ; или который Русинъ всхочеть.. съ Готского берега въ Нѣмецкую землю въ Любокъ (Любэку), Нѣмцемъ не боронити.. пути того.

19. Аще который Русинъ возьметъ товаръ у Нѣмчица, о понесетъ товаръ изъ двора, тый товаръ не ворочается; или который... то-

варь купилъ у Русина и понесеть изъ двора, тый товаръ не ворочается.

20. Русну же не лзѣ позвати.. на опцій (агульны) судъ, развѣе на Смоленскаго Князя; аже возлюбить Нѣмцичь на опцій судъ, то его воля. А Нѣмчию не лзѣ позвати Русина въ Ригѣ или на Готскомъ березѣ на опцій судъ: всхоцеть ли Русинъ на обчій судъ, то его воля.

21. Русину же не лзѣ приставити Дѣчкаго (Дзетскага, Отрока, вайсковага прыстава) къ Нѣмчию въ Смоленскѣ, но преже обвсѣтитъ старѣйшему ихъ: оже старѣйшина его не умолвить, то лзѣ ему... приставити. Также и Нѣмчию въ Ригѣ и на Готскомъ березѣ, не лзѣ ему приставити Дѣтского.

22. Оже будетъ Русину товаръ имати па Нѣмчичи или въ Ризѣ, или на Готскомъ березѣ,.. въ которомъ городѣ въ иномъ Нѣмечкомъ: пойти истью къ истью, и взяти ему тая правда, которая.. въ томъ городѣ; а рубежа имъ не дѣяти; а Нѣмчию таже правда взяти въ Руси. (слова „рубежь“ ужыта тут у значѣньні захоплыванья сілком).

23. А нѣмчию платити вѣсцю отъ двою капѣ (з 24 пудоу) куна Смаленьская.

24. Оже купити Нѣмчию гривну золота, дати ему ногата вѣсцю, или продасть, не дати ему ни векши.

25. Или который Нѣмцичь купить.. судъ (начыньне) серебряный, дати ему отъ гривнѣ куна вѣсцю, или продасть, не дати ему ни векши.

26. Аще купить Нѣмцичь гривну серебра, дати.. вѣсцю 2 векши, или продасть, не дати ему.

27. Оже Нѣмчинъ дастъ серебро платитъ, дати ему куна Смоленская.. гривень (з грыўны).

28. Аще вошний пудъ (васковая вага або 12 пудоу) исказиться, лежитъ капъ въ святій Богородици на горѣ, а другая въ Нѣмечкой Богородици: то тымъ пудъ извѣряче, право вчинити. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ.

29. Нѣмчию же всякой товаръ вольно купити безъ борони въ Смоленскѣ также и Русину вольно купити всякий товаръ безъ борони въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ.

30. Нѣмчию же не надобѣ ни кое мыто изъ Смоленска.. до Ригѣ, а изъ Ригы.. до Смоленска; также и Русину не надобѣ мыто съ Готскаго берега и до Ригѣ, а изъ Риги.. до Смоленска.

31. Аще Смоленскый Князь пойдетъ на войну, не надобѣ ему (немцу) ѣхати; оже всхоцеть съ Княземъ, то своя ему воля; также буди и Русину воля въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ.

32. Аже Русинъ или Нѣмцичь иметь татя у своего товара, въ том его воля, что хочеть учинити.

33. Русину же не дати пересуда (судоунага мыта) ни въ Ригѣ ни на Готскомъ березѣ, ни Нѣмчию же платити пересуда въ Смоленскѣ.. или у князя, или у Тиуна, или урядили будутъ добріи мужи; болѣ же того не поимати ни въ Ригѣ, ни на Готскомъ березѣ. Таже правда буди Нѣмечкому гостю въ Смоленскѣ.

34. А пудъ (вага) дали Нѣмчи Волочаномъ, иже.. имъ товаръ возити.. всякому гостю, и коли исказиться, а подругъ (такі-ж) его лежитъ въ Нѣмечкой божницѣ, а другый ковати извѣривши тими.

35. Епископъ же Рижскый, Фолкунъ Мастеръ Божіихъ Дворянъ (Рыцарау Хрыстовых), и вси волостели по Рижеской земли дали

Двину волену отъ о устья доверху по водѣ, и по берегу всякому гостю Рыжскому и Нѣмечькому ходящимъ внизъ и верхъ.

Богъ того не дай, аще кою притца пріиметь, или ладья уразиться.. Руская или Нѣмечькая, вольно ему свой товаръ привезти къ берегу безъ всякой борони. Аще будетъ въ пособленіе людій мало будетъ а къ тому.. принаймати людій въ помочь: то, что будетъ сулилъ: найма, черезъ то.. болѣ не взяти. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готскомъ березѣ, и Нѣмчичю въ Смоленской волости и въ Полотской и въ Витебской.

А си грамота написана бысть.. при Попѣ Иванѣ и при Мастерѣ Фулкинѣ и при Рижскихъ мужехъ, и при многихъ купчехъ Рыжскаго Царства, еже есть тѣхъ печать на сей грамотѣ. А се.. суть сему послуши (свѣдкі) Регемботъ, Тетартъ, Адамъ, горожане на Готскомъ березѣ; Мемеберъ, Вередрикъ, Домомъ изъ Люпка (Любэкі)..; Индрикъ,.. Тонліеръ: таже суть изъ Южата (Данцыга?)—Кондратъ кривый, Еганъ Кинотъ: ти.. суть изъ Мунстера (Мюнстэра)—Берникъ и Фолкирь, тиже суть изъ Глугли (Грэнингена?)—Яремъ,.. Брахтъ: тиже суть изъ Дротмины (Дортмунда),—Индрикъ, Чижикъ: тижи изъ Дрямь (Брэмэна?)—Альбрыхъ Слукъ, Берняръ Велетеръ, Алеберъ судья Рижскій: тоже суть Рижане. Аще который Русинъ или Нѣмчиць противитися всхочеть сей правдѣ, да тотъ противень Богу и сей правдѣ.

Усе сем іставікоу пераховываліся ў Рыжскім гарадзкім архіве. Грамата была друкавана многа разоў: „Собр. Гос. грам. и договор.“, т. II, № 1; „Русско-Ливонскіе акты“ (і дадатак № 1); „Витеб. Старина“ Сапунова. I, б. 15; Літаграфаваным спосабам выдана ў Сахарова „Образцы древней письменности“, табл. XI і XII (другая рэдакція). Пададзены тут перадрук узяты з „Витеб. Стар.“ Сапунова.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКА З РЫГАЙ, ПАСЛЯ 1230 ГОДУ. Напісана на доўгім кавалку пэргаміну, ўсяго 80 радоў, гранка шырынёй больш пяці вяршкоў, пісана цесна, але даволі прыгожым уставам, немаль такога-ж памеру, як і вышэй разгледжаныя граматы. Пераховывалася ў Рыжскім архіве.

Пры грамаце прывешана пячаць з дзвёх сярэбраных бляшак: на аднэй—аблічча з абазначаньнем імя, але так нявыразна, што нельга адчытаць ніводнай літары; на другой—такжа выябражэньне сьвятога ў княжай вопратцы і з бакоў яго літары:

о а г і | г а в і
о р

Можна падумаць, што гэта скарочанае імя князя, які пацьвярджаў грамату, але, як ведама, ніводзін Смаленскі князь ня меў падобнага імя. У самой грамаце для абазначанья часу напісанья яе ёсьць толькі ніжэйпісанае:

„а како будѣтъ Немьчський гьсть Смоленьскѣ. а почнетъ ся кто отъ них просити. въ иноую землю. то како то было при моемъ отци при Мьстиславѣ. при Романовици и при моемъ братѣ при Мьстиславѣ. Онѣмъ ся прашати а мнѣ е по думѣ поущати“.

Мсціслаў Раманавіч быў Смаленскім князем да 1214 г. Пад другім Мсціславам, названым тут, нельга нікога разумець, акром Мсціслава Давыдавіча, ад імені якога заключана была умова 1229 году і каторы памер у 1230 г. Выходзячы з гэтага апошняга, трэба думаць, што грамата пісана пасля 1230 году, але калі і ад імені якога князя,—трудна сказаць. Хто заступаў месца Мсціслава Давыдавіча ў Смаленску безпасярэдна пасля яго—няведама. У 1232 годзе быў Смаленскім князем Святаслаў Мсціславіч, сын Мсціслава Раманавіча. Пад 1235 г. упамінаецца Смаленскі князь Ізяслаў, паводле пазнейшых летапісцаў—сын Рамана Мсціславіча, а такжа пляменік Мсціслава Давыдавіча. Пад 1239 годам бачым у Смаленску яшчэ ўнука Раманавага, Усевалода Мсціславіча; пад 1240—яшчэ аднаго ўнука Раманавага, Расціслава Мсціславіча. Усё гэта пляменікі вышэй успамянутых Мсціславаў. А князь, успомнены ў грамаце, быў братам Мсціслава Давыдавіча, называў-жа сябе сынам Мсціслава Раманавіча мабыць па праву гэтага апошняга, як заступіўшага месца бацькі ў родзе, а можа—па духовай роднасьці. Мсціслаў Раманавіч дзейнічае ўжо ў 1178 годзе, выдае дачку замуж у 1195 і памірае ў 1223 годзе, маючы злішнім 60 гадоў. Мсціслаў Давыдавіч быў, як здаецца, значна маладзейшым і мог лічыцца братам князя, які спамінаецца ў грамаце.

Змест гэтай граматы даволі сходзен з папярэднімі, але ёсць і важныя рожніцы. Вось змест граматы.

Пачатку быццам няма. Першыя словы:

„а ряд мой съ Немѣци таков. аже боудоуть мои Смолняне въ Ризѣ. вольное тѣргованье им въ Ризѣ“...

блізка тое-ж што ў артыкулах III, XXIII, XXXVII граматы 1229 году, толькі карацей і без упамінаньня згоды немцаў, з дадаткам пры гэтым варунку: „а мѣста на корабли вольная како Немѣчичю тако и смоляниноу“.

Далей ідуць такія варункі.

Пасля забойства „мужа“ або выдаць забойцаў (разбойнікы), або плаціць 10 грывень; за забойства пасла або папа пры тых-жа варунках—ўдвая.

За вока, нагу, руку або другую „хромоту“—5 грывень сер., а за зуб—3 грыўні.

За удар дрэвам да крыві ці па абліччы—3 грыўні (паводле умовы 1229 г.—1½ грыўні).

За удар мячом або нажом без „хромоты“—3 грыўні (у грамаце 1229 г.—1½ гр.).

Не садзіць рускага госьця ў дыбу, а калі няма парукі,—пасадзіць у зялезы. Аб праве нямецкіх гасьцей нічога няма.

У здарэньні даваньня тавару напавер і немцам і русінам, перш за ўсё плоціцца доўг русіном немцу, а немцам русіну.

Калі немец, даўжнік смаленца, правініцца перад сваімі і павінен быць пакараны (на магнасьці), то сьпярыша павінен быць выплачаны доўг смаленцу. Аб гэтым-жа праве немцаў не сказана нічога.

Па сьмерці даўжніка—немца, смаленец атрымлівае належнасьць ад спадкаберцаў. Аб гэтым-жа праве немцаў не сказана нічога.

Умова аб сьведках, што яны павінны быць заўсёды з немцаў і смаленцаў, такая-ж, як і ў грамаце 1229 году, але выражана інакш.

Таксама аб судзе зялезам і аб судзе паядынкам.

За нявіннае зьвязаньне і пасаджаньне ў зялеза—тры грыўні сер.

Аб абавязках дзецкага—тое-ж, што і ў умове 1229 г., толькі з большымі падробнасьцямі.

Аб свабодным безплатным праездзе паміж Смаленскам і Рыгай і Гоцкім берагам—тое-ж. І тут-жа аб ва-локах: „а на волоце како то есть пошло“.

Аб незвароце купленага тавару.

Аб судзе смаленца з немцамі ў Смаленску і ў Рызе—тое-ж; тут-жа абазначана, што гэтки суд ёсьць даканчальны, без перасуда.

Далей за абрыў барады ў госьця—3 гр. сер., а у баярына або кунаемца (зьбірача падаткаў)—5 гравень (ў умове 1229 г. гэтага няма).

Аб пераходзе нямецкіх гасьцей са Смаленска далей—„мнѣ е по доумѣ поущати“ (паводле умовы 1229 г. безу-моўная свабода).

За забойства княжага гарадзкога цівуна—20 гравень, як і пасла; ў умове 1229 г. гэтага няма.

Аб зьняважаньні жанок—тое-ж, толькі з пазваленьнем забіць зьняважніка; за зьнявольне вольнай чэснай жанкі—10 гравень сер., а не—5, як ў умове 1229 г., за зьня-вольне рабы—1 грыўня.

За гэтым ідзе закончаньне:

„То же есьмъ съ вами рядь свои докончал про свое моуже. и про свое смолняны. аже вѣдетъ брат мой которыи въ Смолньск. а оучинится вам свада съ ихъ моужьми. вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ. или гость ис которое земле приедетъ. в мои Смолньск. а боудетъ вы съ нимъ свада. а вѣдайтеся съ ними сами“.

Грамата выдана Срезневским у „Древн. пам. р. п. и языка“... бб. 223—225. „Вит. Стар.“ Сапунова: бб: 1, 19, „Русск. Ливовск. акты“ (ў дадатках № 2).

Паводле грамат заключаных з немцамі крыўскімі гарадамі Смаленскам Вітабскам і Полацкам,—са стараны гэтых апошніх выступае жыхарства пад найменьнем „Русь“, „роуски“, „роусин“. Якой-жа катэгорыі гэта найменьне: дзяржаўнае, племянное, ці адначасова злучае абодвы паняцьці разам? От-жа гэтыя самыя граматы паказуюць

Смолнъскыи князъ Полоуцько. Исдепту нкъместе ернукъвесе
мъвельневнцѣнратъманно.во емъго вожамо.полюте
вкъ.вндъбескъодностъ.

Пачатак граматы князя Ізяслава Вітабскага і Полацкага (гл. пад 1265 г.).

нам, што найменьне „Русь“, укладаўшымі гэныя граматы дэлегатамі, ўжыта было ў саўсім іншым значэньні.

Для абазначаньня нямецкай стараны ў граматах ужываецца не адно, а два найменьныя „немцы“ і „латинеськіі“. Першае найменьне ў нашы часы разумеецца як назоў германскай націі і ўжываецца цяпер толькі ў гэтым значэньні. Даўней-жа тэрмін „немец“ меў значэньне падвойнае: 1) як, наагул, чалавек другой, чужой, незразумелай мовы, з якім нельга было згаварыцца і 2), як спэцыяльная назва для людзей лацінскага (каталіцкага) абрадку. Словы „немецкі“ і „латинеські“ ў нашых тарговых умовах стаўляюцца як адназначныя, прыкл.: „оу немецкоі божніцы“, „у латинеськоі церкві.“ І гэта саўсім згодна з гісторыяй. У гэткім значэньні словы „немец“, „нямецкая вера“ ўжываліся ў нас да XIV ст. бо немаль адзінымі прадстаўнікамі рыма-каталіцкага абрадку на крыўскіх (беларускіх) землях былі ў тыя часы прыхадзіўшыя з захаду купцы з нямецкіх гарадоў.

Слова „латинеські“ само сабой ясна,—яно азначае лацінскую веру.

Тарговыя умовы і граматы названых вышэй гарадоў даюць перавагу слову „латинеські“ над словам „немецкі“.

З гэтага адзіна праўдны вывад, што прадстаўніцтва Ганзэйскіх гарадоў, пры заключаньні умоў з Крыўскімі гарадамі, выступала пад адзінай, злучаючай іх усіх, веравызнаўчай азнакай. У даным здарэньні са стараны Рыгі выступаюць прадстаўнікі не нямецкага „языка“, а лацінскага абрадку аб якіх дзе-недзе зазначана „немцы“.

Калі адна старана выступае, як прадстаўляючая людзей азначанага абрадку, то, паводле законаў лёгікі, і другая старана павінна была ўжыць назоў, які адпавядаў-бы па зьместу першаму, г. зн.—выступіць пад назовам аб'яднуючай рэлігіі. Толькі ў гэткім значэньні тэрміны „латинеські“ і „русін“, стаячыя побач, будуць натуральны і зразумелы. Калі-ж дапусьціць, што адна старана называе сябе рэлігійнай азнакай, а другая процістаўляе ёй свой этнографічны назоў, то гэткае рожнаякая тэрміналёгія будзе абсурднай у такім важным дакуманце.

І гэта тэрміналёгія саўсім згодна з тагочаснымі паняцьцямі. У вачох старадаўнай інтэлігенціі, як заходна-эўропэйскай, так і нашай, рэлігійныя азнакі мелі шмат большае значэньне, чым якія іншыя. Кожная старана, шукала ў элементах, даступных тагочаснаму разуменьню, ў праціўнай старане азнак агульных; гэтыя азнакі былі знойдзены ў пануючых у тэй і другой старане абрадах. Для Крыўскіх дэлегатаў, якія пісалі умову, ўся праціўная старана была, ясна, веры „нямецкай“, або што адно і тое-ж „лацінскай“. Немцы-ж і ў Смаленскай, і ў Вітабскай, і ў Полацкай валасьцях сустрачалі адзін агульны „рускі“ абрадак.

На гэтай аснове тэрміны „латиньскі“, і тэрмін „рускі“, былі прызнаны адназначнымі па зьместу, бо першы і другі падкрэсьляюць азнакі рэлігійныя умаўляючыхся старон.

Гэткім чынам тарговыя умовы XIII—XV ст. з Рыгай даюць нам яшчэ адзін лішні доказ, што тэрмін „Русь“ ужываўся і разумеўся ў нас, не як этно-

графічная, а як дзяржаўная (ў тых гарадох дзе панавалі Рурыкавічы) і веравызнаўчая азнака.

„НАПИСАНІЯ АѦАНАСІЯ МНИХА КЪ ПАНКОВИ О ДРЕВЪ ДОБРУ И ЗЛУ И О НАУЗЪХЪ И О СТРЪЛЪ ГРОМНЕЙ“. Рукапіс на пэргаміне, уставам; быў калісь у бібліатэцы Хрэбтовічаў; пісаны ў 6749 (1241) годзе „рукою многгрѣшнаго дьяка Никиты з Любъчи“; знаходзіўся ў 1890-х годах у Корсакаў у Дзісеншчыне.

УМОВА СМАЛЕНСКА З РЫГАЙ, КАЛЯ 1250—1260 гг. Калі не лічыць нязначных адкланеньняў, то гэта умова зьяўляецца толькі падрабнай копіяй умовы 1229 году. Перадрукавана ў „Русско-Ливонскихъ Актахъ“. (Даток № 2, балона 448).

ГРАМАТА КНЯЗЯ ГЕРДЗЕНЯ ВИТАБСКАГА І ПОЛАЦКАГА, 22 СЪНЕЖНЯ 1264 ГОДУ.

Князь Гердень кланяється всемъ тѣмъ, кто видитъ сию грамоту. Тие люди, што ныне живи суть, а темъ, кто напосле приидуть, тѣмъ вѣдомо буди, какъ миръ есмы творили промежи местеря и с ратьманы Рижьскими и с Полочаны и Видьбляны. Тако како грамота написана, тако имъ надо всею землею отступити, што есть Лотыгольская земля, какъ не вступатися на тую землю, што князь Константинъ далъ местерю съ своею братьею, съ своею грамотою и съ печатю, како боле того на ту землю не поискывати. Верху того про ту пакость, што ся в розмирьи створило, какъ имъ отъ обою сторону отступити, што Руськая земля словеть Полочькая; отъ тое земли местерю и братьи его отступити с всею правдою. Верху того Немечькому гостю въ Полочьскую волно ехати и торговати, купити и продати, такоже Полочаномъ и Видиблянину волно гостити в Ригу и на Готьскы берегъ. А где будетъ кто кому виновать, в томъ городе правити, где тотъ человѣкъ живетъ, инде судъ ему не искати; в которой волости человѣкъ извиниться, ту ему правда дати, или вина его. А старому миру стояти князя Герденя, князь тыхъ, и кто по немъ будетъ: што поклепани на рѣзне и што словеть Лотыгольская земля, отъ того ся отступили с всею правдою; местеръ такоже братья его отступили, што словеть Полочькая земля со всею правдою. Сию грамоту тогда написана в Ризе, коли Богъ былъ 1000 лѣтъ и 200 и 60 лѣтъ и 4 лѣ по Рожен Божии за три дни.

Перадрукавана Неп'ерскім ў „Грамотахъ“, Сапуновым—у „Витеб. Старинѣ“. т. I, б. 21.

Гэта ёсьць першая умова, заключаная Полацкам з Рыгай, аддзельна ад Смаленска; цікава яна яшчэ і тым, што князь Гердень гэтай граматай уступае правы Полацка на Латыгольскую зямлю крыжакам.

У летапісах маецца ведамка (П. С. Р. Л., т. VII), што сын Герденя быў біскупам у Тверы: „сын Ерденевъ Семен былъ владыкою в Тѣеры, которій на митрополита на Петра волнение учинилъ“. Спомнены мітрапаліт Пётр быў першым Кіяўскім мітрапалітам, які жыў у Маскве. Высьвячаны Пётр на міт-

рапаліта патрыярхам Атаназым у 1308 г., памер у 1326 годзе. Біскуп Лука пісаў, як выражаецца летапіс, „лжывыя словеса на мітрапаліта Пятра“ і быў праціўны высвячэнню яго ў мітрапаліты.

Узаемастасункі Крывічоў і Літвіноў сягаюць глыбока ў прадгістарычную мінуўшчыму. Паводле сьведчаньня Адама Брэмэнскага, Крывічы, перад прыняццём хрысьціянства, ездзілі ў Курляндзію і Самогіцію на пакланеньне тамтэйшым сьвятыням, а знача, мелі супольных багоў. Карамзін кажа: „найменьне Крывічы дае права думаць, што крывіцкае племя таксама як і літоўскае прызнавала першасьвятара Крывэ—галавой свае веры.“

Магчыма, што пад Люцічамі Канстантына Пурпурароднага, якіх ён памышае на захад ад Крывічоў, трэба разумець Літву: „Крывічы, Люцічы і др.,—кажа Канстантын,—плоцячы дань Русам, зімой вырабляюць чоўны для прадажы, спускаюць іх у бліжэйшыя вазёры і рэкі і вясной са сваіх рэк прыходзяць да Дняпра, адкуль у Кіяў, дзе выцягнуўшы чоўны на бераг для агляду, прадаюць кіяўскім Русам“ („Monumenta Poloniae Historica“ Выд. Bielowski. T. I. Lwów 1864 б. 16; Довнаръ-Запольскій „Исторія Кривичской и Дреговичской земель“. Кіяў, 1891, б. 64).

Расійскі гісторык Беляевъ („Очеркъ Исторіи Сѣверо-Западнаго края Росіи“ Вільня 1867, б. 15) кажа: ... „гісторыя застае Палачанаў і Літвіноў цесна зьвязанымі адны з аднымі“. Гэты гісторык думае, што маці вядомага Полацкага князя Ёсеслава (+ 1101) была літвінка, бо: „Ў самым характары Ёсеслава многа такога, што намякае калі не на літоўскае яго паходжаньне па матцы, то на выхаваньне ў літоўскіх абычаях... ў яго характары праглядаюць рысы другога (ня рускага) спосабу жыцьця“ (бал. 20).

Па сьмерці Усеслава, сын яго Глеб, князь Менскі (1118) вядзе доўгае і упорнае змаганьне з Алегам Сьвятаславічам Чарнігаўскім за Оршу і Копысь і з Валадзімерам Манамахам Кіяўскім за Слуцк, Пінск і Тураў пры помачы Літвіноў.

Крывічам паходам ўсяго роду князёў-Русаў у 1127 г. крывіцкія землі былі заваяваны і часць князёў узятая ў няволю і выслана ў Царград, але рэшта крывіцкіх князёў уцякла ў Літву і пры помачы Літвы непакоіла Мсціслава сына Ізяслава, які заняў Полацк. „Мсціслаў атрымаўшы пэўныя ведамкі ад сына, што сіла палачан скрываецца ў Літоўскай зямлі і што не заваяваўшы яе, нельга валадзець Полацкам, ў 1132 годзе выступіў у паход са сваімі сынамі і Чарнігаўскімі князямі ў літоўскую зямлю... Але паход няўдаўся. Рускіх князёў Літвіны і Крывічы крэпка набілі“ (Беляевъ б. 30).

У 1159 годзе адзін з Менскіх князёў, Валадар Глебавіч, брат Менскага князя Расьціслава Глебавіча, „хадзіў па лясох паднімаць Літву“ супроць кіяўскіх Русаў, на помоч Менску. Крывічы разам з Літвінамі ваююць супроць князёў Кіяўска-Чарнігаўскіх (Русаў) ў 1166 годзе (П. С. Р. Л. II, 306; Карамз. II, 182, пр. 138), ў 1167 годзе (Іпат. л. 6673), ў 1169 годзе (Карамзін, II, 723), ў 1180 і 1181 годзе Narbut III, 300), ў 1198 г. (Карамзін III, 63).

Ціснутыя з поўначы, ўсходу і поўдня дынастыяй Русаў, крывіцкія князі адыходзілі на захад у Літву; абасновываліся тут, радніліся з літоўскімі князямі і наадварот літоўскія князі радніліся з крывіцкімі.

Дзеля таго, што галоўная апазыція Русам знаходзілася ў Літоўскай зямле, то крыўскія князі і землі пачынаюць выступаць з другой палавіны XII стагодзьдзя ў рускіх летапісцаў пад імем Літвы. Гэтак пад 1239 годам чытаем у летапісе:

„Яраслаў Усевалодавіч Суздальскі хадзіў к Смаленску на Літву, і Літву перамог і князя іх захапіў, і пасадзіў у Смаленск князя Усевалода Мсціславіча“.

Гэты-ж „Літоўскі“ князь, аб якім кажа летапіс, быў ня хто іншы, як Сьвятаслаў Мсціславіч, унук Рамана Расьціславіча Смаленскага, які сеў у Смаленску пры помачы Палачанаў.

Гэткае мяшаньне летапісцамі Літвіноў і Крывічоў (Смаленскіх і Полацкіх) паказуе, што крыўскія землі становяцца для іх літоўскімі, хоць гэтыя апошнія ня толькі не зьмянілі сваіх жыхароў, але нават і дынастыі. З гэтага вынікае, што калі называлі „літоўскім“ князям Сьвятаслава Мсціславіча, які па крыві быў той самы Рурыкавіч, як і нападаўшы на яго Суздальскі князь, то з далёка большым правам называлі „Літвінамі“ тых крыўскіх князёў, якія былі бліжэй да Літвы, а з яшчэ большым правам тых, якія аселі ў Літве, а нярэдка радзіліся і ўзгадаваліся там.

Каля палавіны XIII ст. сталіся вялікія падзеі, якія трохсотлетняе змаганьне Крывічоў з Русамі разьвязала ў карысьць Крывічоў і Літвы. Татарская навала ў 1240 г. зруйнавала землі Ростова-Суздальскія, Чарнігаўскія і Кіяўскія. Руіна, ўчыненая татарамі, была так вялікая, што Даніла Галіцкі ня мог падыйсьці да Берасьця „смрада ради избіенных“ (Полн. собр. р. л. II, 179).

Супроць татарскай навалы выступіў Міндоўг з крыўскімі і літоўскімі князямі і пастрымаў яе, задаўшы татарам страшэнную паражку пад Койданавам (каля Менска). Уцякаючы ад татараў, жыхарства шукала апекі Міндоўга, гарады і сёлы віталі яго як збаўцу і паддаваліся да б р а в о л ь н а (Strykowski Histor. form. Europ. выданьне 1846 г. ч. I, б. 235).

Асабліва цесную сувязь Літвы і Палачанаў, адмячаюць летапісы. Гэтак, як вышэй адмечана, ў 1232 годзе Літва і Палачане, па сьмерці Мсціслава Давыдавіча Смаленскага, пасадзілі ў Смаленску Сьвятаслава Мсціславіча; ў 1258 годзе Літва і Палачане хадзілі пад Смаленск і Таржок; у 1262 годзе Літва і Палачане хадзілі на помач Ноўгародцам супроць Лівонскіх Немцаў.

Зліцьцё Полацкай Крыўскай княжай дынастыі з дынастыямі Літоўскіх князёў было так цеснае, што трудна цяпер згадаць дзе ў іх канчалася крыўскасьць і пачыналася літоўскасьць.

Цэлы доўгі рад летапісаў (сьпісак Летапісаў Пагодзінскага сабраньня № 1404; сьпісак Акадэміі Навук № 34. 4. 32; сьпісак СПб. Публ. Бібліатэкі XVI ст. № 1572; сьпісак Археалёгічнай СПб. Каміс. № 40; сьп. Румянцаўскага Музэю № 348 і другі сьп. СПб. Акад. Навук № 17. 15. 19; Васкрэсенскі летапіс: П. С. Р. Л. т. VII, б. 253—256; другі сьпісак Румянц. Музэю № 349; другі сьпісак СПб. Публ. Бібл. № F. IV, б. 264; Том XVII П. С. Р. Л. Запачно-Русскія Лётописи) гавораць аб тым, што дынастыя Літоўскіх князёў

СЛОМЪ СЛАВЪ КЪ ПОЛОУАКО. СЪЕПЪ ПУН КЪ ВЪ ИЕ ТЕРЮ И СЪ СЕ
МА ВЛАВЕНЦЕ НРАТЪ МА ДНО. ВЪ ЕМА ДГО РОЖАНО. ПОЛОТЕ
С КЪ. ВЪ ДА БЕСИ ОДНО СЕСТЬ. А ДО ЛН Е СМ Н Б ЖЪ Н И ВЪ
МО ШЕ ТОВЕ. А МЪ СЛА Ч ВЪ СО МНО ОУ ДНО. НА СЕМЬ КЪ ДН И
ЦЕ ЛОВЪ ТН И КЪ ТЪ ВЪ ПРА ВЪ ХЪ. А Ю БО ВА МЪ ТН И М Н РЪ И СЪ
КЪ БЫ ЛО ПРН ПЕР ВЪ ХЪ КИ А ХЪ ПО ЛО УА СЪ БЫ. ПО ЛО УА ПО ГЪ
ВЪ Н РЪ А БЛА НО МЪ ВО ЛНО СЕ ТРО ГОВА НЪ СЪ ВЪ РЪ ЗЕ Н АГО
ТЪ СКО МА БЕРЕ МЪ ЛО БА ЧЕ. А РУ БЕ ЖА М Е ДЪ ХЪ И А И С О
МУ СЪ ДЪ МЪ ТЪ ЖЪ СЪ ДА ТН Б Е ЗЪ ПЕРЕ ВО ДЪ. А С У ЖЕ Н О Г О
НЕ ПО С У Ж И ВЪ ТН. А Г РЪ И С О М У Г Р А Д О ТУ ПЪ Ж Е ТЪ С А
ПО РЪ У Н И НЪ Д О ЛЪ Ж И НЪ СЪ БЫ. Н Х О Л О П Ъ В ДЪ Д А ТН. А Ш Т О С А
ВЪ РЪ ДЪ ТЪ А Л О: Н ВЪ РЪ КЪ Б Е Ж Е ХЪ. П Р О Т О ВЪ ДЪ М Е МЪ Ц А Т Н
Н И Н Д МЪ В Д МЪ М Е Ц А Т Н. У Е Г О С Е Ж Е С М Е СЪ С Т У П И Л И ВЪ
Р ЧЪ С И С И О М У В А МЪ Н Е П Р И Н И С К Ъ Б И Д Т Н. Н И Л Ю А Б И Н И З Е СЪ
М А Н И В О ДЪ Б И Н Б О Р Т Н. Н А С Е МЪ Ж Е Ц Е Л У Н Т Е П О М И НЪ
К РЪ З П О Л О БЪ Б И ВЪ П РЪ ДЪ Ч Е СЪ С О Г О НЪ СЪ ТЪ.

и холопы выдати. А што ся въ рать дѣяло и въ рубежахъ, про то вамъ не мыщати, ни намъ вамъ мешати. Чего ся есме отступили въ Ризе, к тому вамъ не приискиваты ни людеи, ни земли, ни воды, ни борти. На семь же целуйте ко мнѣ крестъ по любви в правду без всякого извѣта.“

Перадрукавана ў „Граматах“ Нап'ерскага і ў „Вит. Стар.“ Сапунова Т. I, б. 21.

ГРАМАТА ІЗЯСЛАВА КНЯЗЯ ВИТАБСКАГА, КАЛЯ 1265 Г.
У гэтай грамаце Вітабскі князь заяўляе, што хоча мець з немцамі мір і любоў, як было пры першых князёх Полацкіх і вымаўляе права вольнай тargoўлі Вітаблянам у Рызе і на Гоцкім беразе.

ГАРАДЗЕЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1270 Г. Пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве. Тоўпіць у сабе 167 лістоў у 2 гранкі вялікай чацьверкі. На першай балоне, пасля ліста з выябражэньнем Іоана Богаслова, пад застаўкай, напісана мініяй:

„ІЕВАНЬГеліе опрась съ Б(г)мь починаемъ Г(д)и блг(с)-лви отче.“

У правопісе відаць асобнасьць Вітабшчыны—мяшаньне *ц* і *ч*.
На адвароце 165 ліста ёсьць запіс:

В ЛѢ(Т) С, Ц О. Н. КОНЧАНЫ БЫ
ША КНИГЫ СІЯ М(С)ЦА МА
РТА ВЪ КГ НА ПАМЯ(Т) СТГО
МЧНКА НИКОНА ТОМЪ ЖЕ
ДНИ БЫ(С) ЗНАМЕНІЕ ВЪ СЪ
ЛНЬЦИ. ПИСАХЪ ЖЕ КНИГЫ
СІЯ АЗЪ ГЮРГИ С(Ы)НЪ ПОПО
ВЪ ГЛ(АГО)ЛЕМОГО ЛОТЫША. СЪ ГО
РОДИЩА СТЯЖАНИЕМЪ
СИМОНА ЧЪРНЬЦА О(Т) СТГО
ГЕОРГИЯ СОБЪ НА СПСЕНИ
Е И ВСЪМЪ КР(С)ТІЯНОМЪ
НА ОУТЪХОУ.

У 6778=1270 г. папраўдзе было сонечнае зацьменьне 23 сакавіка. Яно адзначана ў летапісах пад 6779 г. з падробнасьцямі: ў тыдзень Вялікага посту сярод раніцы (як выходзіць паводле аблічэньня,—каля палавіны 9-й гадзіны раніцы).

Гэта першая вядомая кніга, пісаная Латышом.

Срезневскій „Славяно-Русск. палеографія“, СПб. 1884.

**КАРНАЯ ГРАМАТА КНЯЗЯ ВАЛАДЗІМЕРА ВАЛЫНСКАГА
БЕРАСЬЦЕЙСКАЙ ЗЯМЛІ, 1289 Г.**

„Се азъ князь Мстиславъ, сын королевъ, внук Рѣмановъ уставляю ловчіе на Берествяны во вѣкъ за ихъ крамолу, съ ста по двѣ

ЕЖЕ О ТЫ О А С Т Г О Е О У Д И

Ч В С Т О У М Б Е Л И К О У Ю Н Е П А . Е О У Е Н А Л М Р . Р А
 П С К О Н Н Ъ Б С Л О В О , Н Е Л О В О В Ъ К В Б О У , Н Б Г Ъ
 Б Ъ С Л О В О . С Е Б Ъ Н С К О Н Н И Т Ъ Б О У . В С Л А Т Ъ
 М Ъ Б Ы Ш А , Н Б Е З Н Е Г О Н Н У Т О Ж О В Ы , Б Ж О
 Б Ы . В Т О М Ъ Т Н В О Б Ъ Р И Ж И В О Т Ъ В Ъ С Ъ В Ъ
 У Л К О М Ъ . Н С Ъ В О Т А Т Ъ С В Ъ Т И Т С Я , Н Т Ъ
 М А Е Г О Н Е Ш Б А Т Ъ . Б Ы У Л К Ъ П О С Л А Н Ъ Ш
 Б Г А , Н М А Е М О У І О А . С Ъ П Р І Н Д О В Ъ С В И
 Д Ъ Т Е Л Ъ С Т В О , Д А С В И Д Ъ Т Е Л Ъ С Т В О У Е Т Ъ
 Ш С В Ъ Т Ъ , Д А В С И В Ъ Р О У И Д О У Т Ъ Е П Л О У +
 Н Е В Ъ Т Ъ С В Ъ Т Ъ , П Ж Д А С В И Д Ъ Т О Л Ъ С Т В Ъ
 Е Т Ъ Ш С В Ъ Т Ъ . В Ъ С В Ъ Т Ъ И С Т И Н Н Ы И ,
 Н Ж Е П Р О С В Ъ Ц А Е Т Ъ В С Я К О Г О У Л К А Г Р А
 Д О У Ц А Г О В М И Р Ъ . В М И Р Ъ Б Ъ , Н М И Р Ъ
 Т Ъ М Ъ Б Ы . Н М И Р Ъ Е Г О Н Е П О З Н А Т Ъ Н Ъ
 С В О Я П Р И Д Е . Н С В О Н Е Г О Н О П Р И Я Ш А . Е А Н
 К О М Е Н Д Ъ П Р И Я Т Ъ Е Г О , Д А Т Ъ Н М О В Л А
 У А Д О М Ъ Б Т І Н М Ъ Б Ы Т И В Ъ Р Я Ю Ц И М Ъ
 Б Ъ Н М А Е Г О . Н Ж Е Н Е Ш К Р О В И , Н И Ш П О
 Л О Т И П Л О Т Ъ С К Ы Е , Н И Ш Т Ъ П О Х О Т И
 М О У Ж Ъ С К Ы Е , Н Ж Ш Б Г А Р О Д И Ш А С Я Н И Л О
 В О П Л О Т Ъ Б Ы Н В С Е Л И С Я В Н Ы . Н В И Д Ъ Т Ъ
 С Л А В О У Е Г О С Л А В О У Я К О Е А Н Н О Р О Д Н А Г О

лукне меду, по двѣ овцы, по пятнадцать десятковъ льну а по сту хлѣба, а по пяти цебровъ овса, а по пяти цебровъ жита, и по 20 куровъ; а по тольку съ всякаго ста; а на горожанѣхъ 4 гривны куръ, а кто мое слово порушить, а станетъ сѣмною предъ Богомъ.“

П. Бобровскій „Гродненская губернія“ ч. II, балона 818.

ГРАМАТА РЫЖСКАГА АРХІБІСКУПА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ ФЕДАРУ РАСЬЦІСЛАВІЧУ СМАЛЕНСКАМУ, 1281—1297 Г.

„Благословение отъ митрофолита Ризького ко своему милому сынови, князю великому Феодору, и къ его дѣтемъ, и ко владычѣ, и къ намѣстнику и ко всѣмъ бояромъ: То буди тебе ведомо, про тую жялобу, что Витьбляне жялобилися на Рижяны, чимъ то хотели оправитися противу Гѣлмика, и ихъ слово таково. Хотели ся темъ словомъ оправити и рекли такъ предъ княземъ Бряньскимъ: выехали 50-ть мужъ изъ Ригы и оубили человека, и оузяли 10-ть бѣрковъсковъ воскоу. И ныне я митрофолить тако молвю, какъ то Витьбляне неправдою жялобилися па Рижяны, и ныне то есть мнѣ ведомо, аже Рижяне суть в томъ невиновати; и ныне я тому дивлюся, аже твои намѣстникъ слушаеть всякаго чоловека слова. А та правда есть промежи васъ и насъ: кдѣ ся тяжя почнетъ, ту концяти. И ныне я молюся вамъ, какъ то мозите стояти оу тои правдѣ и оукрестномъ человании. Аже иметь жялобитися васъ кто на Рижяны, или Гѣлмико или кто иньи, и вышлите к намъ а мы правдоу дамы по Божьи правдѣ.“

Выдана Нап'ерскім у „Грамотах“ і ў „Русско-Ливон. актах“, бб. 17—18, а такжа ў Витеб. Стар.“ Сапунова, т. I, б. 22.

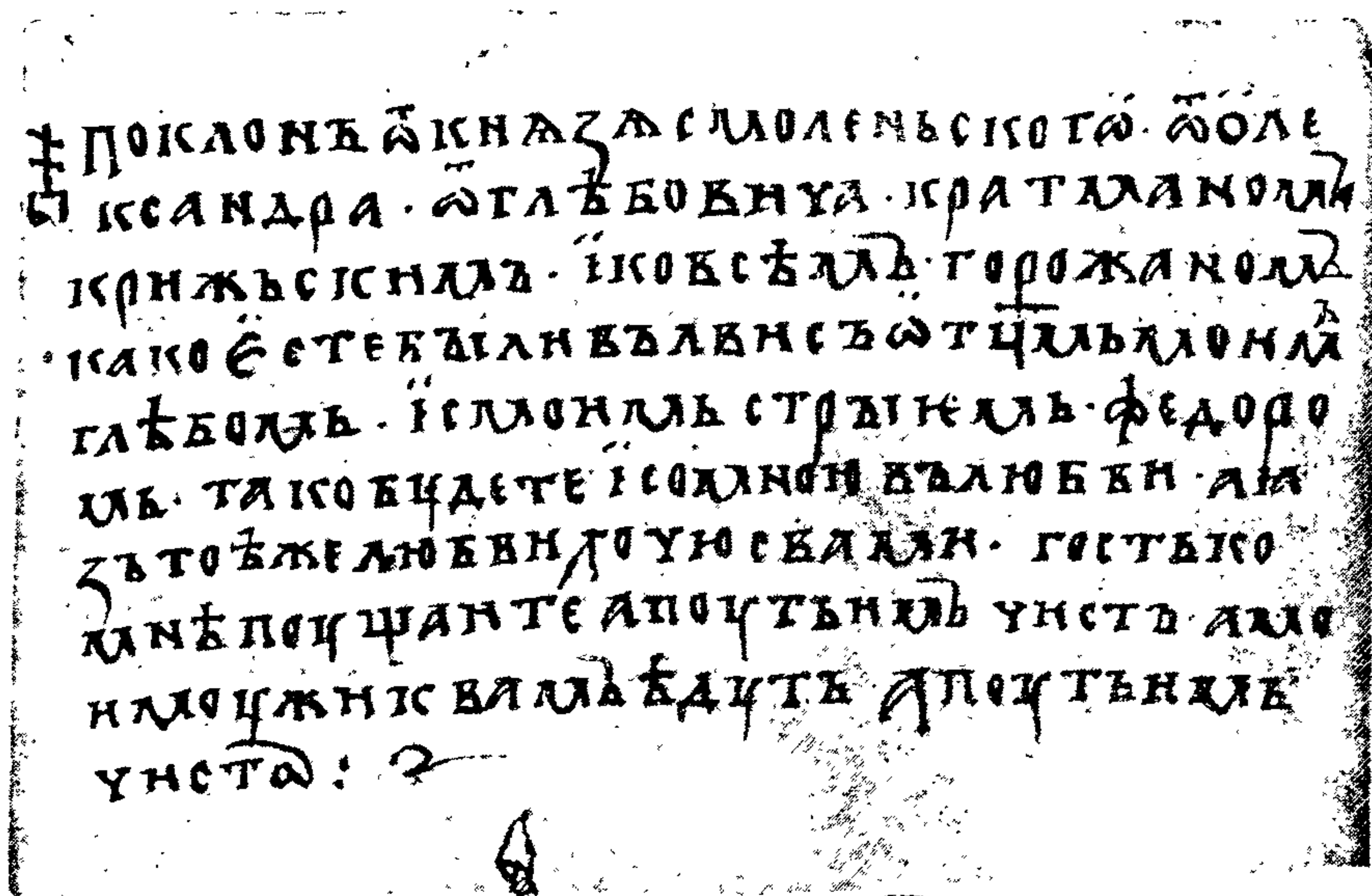
ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ФЕДАРА РАСЬЦІСЛАВІЧА Ў РЫГУ 1284 Г. (Рыжск. гар. архіў). Друкавана ў „Собр. гос. гр. и дог.“ (II, № 3), „Др. памят. р. п. и языка“ Срезневск. (238), у Сахарова, табл. IV.

ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ФЕДАРА РАСЬЦІСЛАВІЧА АБ ЗВАНЕ 1284 Г. (Рыжск. гарадз. архіў). Надрукавана ў „Грамотах“ Нап'ерскага і „Русско-Ливон. актах“, № 37.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII СТ. Прыналежала Троіцкаму манастыру ў Полацку. У пачатках XIX ст., ў часе касаваньня уніі, разам з іншымі кнігамі і рукапісамі забрана ў Петраград, цяпер пераховуецца ў Публічнай бібліятэцы (Пагодзінскага сабр. № 12). Пісана ў цэлы аркуш уставам у 2 гранкі.

КРОНІКА АМАРТОЛА. Пэргамінны рукапіс XIII ст. (Бібліятэка Маскоўскай Дух. Акадэміі, № 100). На адвароце 17 балонкі рукапісу, пасья агалоўку і прадмовы, знаходзіцца выябражэньне Спаса са стаячымі абাপал мужчынам і жанчыной. Над мужчынам подпіс „Михаиль“, а над жанчыной— „Оксинья“. На апошняй балонцы рукапісу ёсьць прыпіска для каго і дзе гэты рукапіс пісаны, але цяпер прыпіска замазана. У мове кронікі маюцца крыўскія асобнасьці.

ПСАЛТЫР 1296 Г., пісаў Захары „на Волоцѣ. У мове гэтага псалтыра, пісанага па-славянску, сустрачаюцца тыпова крыўскія асобнасьці. Захары пісаў яго „оуже прі старости бывъшоу“ (Срезневскій, бал. 50—51). Псалтыр знаходзіцца цяпер у Маск. Сынадальнай бібл., № 13.

Грамата Смаленскага князя Александра Глебавіча, 1297 г.

ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ГЛЕБАВІЧА, КАНЦА XIII СТ. У гэтай грамаце Смаленскі князь „хоча з Немцамі такой жа любві ў якой былі яго бацька і дзядзька, Глеб і Фёдар Расьціславічы і абяцае ім чысты шлях да Смаленска. Сваю грамату ён пасылае на імя толькі рыжскага рата, саўсім не спамінаючы аб біскупе і магістры ордэну; гэты-ж князь поўнасьцю пацьвердзіў умову 1229 году.

ПАЦЬВЕРДЖАНЬНЕ ГРАМАТЫ 1229 Г. СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ГЛЕБАВІЧА, ПАСЬЛЯ 1297—1298 Г. Смаленская грамата 1229 году перапісана на вялікім доўгім аркушу пэргаміну, а над ёй зверху аркуша прыпісана гэтае пацьверджаньне ў трох радках. Грамата пісана тоўстым шырокім уставам, пацьверджаньне—стасункова дробным. Вось гэтае пацьверджаньне:

„Се азъ князь смоленский. олександр. докончал есмь с немьци по давнему докончанью. како то докончали отци наши дѣди наши на тѣх же грамотахъ целовалъ есмь крестъ. а се моя печать“.

Грамата была ў Рыжск. гарадз. архіве. Выдана ў „Грамотахъ“ Нап'ерскага і „Русско-Ливонскихъ актахъ“, бал. 23.

Князь Александр Глебавіч Смаленскі памер у 1277 годзе. гл. Нікон. лет. пад 6786 г. і ў Карамзіна т. IV, увага 171.

ПОЛАЦКАЯ ГРАМАТА КАНЦА XIII СТ. Пераховывалася ў рыжскім архіве; напісана на кавалку пэргаміну даўжынёй $3\frac{1}{2}$ і шырынёй ўверсе $2\frac{1}{2}$, а ўнізе менш 2-х вяршкоў, усяго пісьма 32 радкі, з якіх 22 на аднэй старане, а 10 на другой, блізка такім самым уставам як вітабская грамата. Грамата пісана ад Якава біскупа Полацкага ў Рыгу з просьбай прыслаць збожжа ў Полацк. У грамаце ўпамінаецца князь Вітэнь, які жыў у канцы XIII і ў пачатках XIV ст.

Пры грамаце пячаць: з аднэй стараны абраз Знаменьня, з другой надпіс „Яковъ епи Полотъски“.

Зьмест граматы: (Сапуновъ: Витеб. Стар. Т. I).

„Поклонъ и благословлѣнье отъ Якова, епискупа Полотъского, бровстови, намѣстнику пискуплю, и дѣтемъ моимъ ратманомъ. Былъ есмь не дома, во отца своего митрополита, а нынѣ есмь на своемъ мѣстѣ оу Святоѣ Соѣѣ. А нынѣ есмь оувѣдалъ, любовь ваша правая съ сыномъ моимъ, с Витенемъ; также, дѣти, была любовь ваша первая с Полочаны, съ дѣтми моими, шт вамъ было надобѣ, то было ваше. А нынѣ што дѣтемъ моимъ надобѣ, того имъ не бороните; а нынѣ абы сте пустили жито оу Полотеско. А язъ кланяюся и благословляю, і Бога молю за васъ дѣти своѣ.“

Аже будетъ Полочанинъ чимъ виноватъ Рижанину, я за тѣмъ не стою своими дѣтми, исправу дамъ. Аже будетъ Рижанинъ чимъ виноватъ Полочанину, вы дайте имъ исправу также. А язъ вамъ кланяюся дѣтемъ своимъ, и благословляю и Бога молю“.

ГРАМАТА РЫЖСКИХЪ КУПЦОЎ ВИТАБСКАМУ КНЯЗЮ МИХАЙЛЕ КАНСТАНТЫНАВИЧУ, КАЛЯ 1300 Г. Пераховывалася ў рыжскім архіве, напісана на аркушы пэргаміну шырынёй больш 10 вяршкоў, даўжынёй больш аршына; змяшчаецца ў 85 радках, даўжынёй на 8 вяршкоў. Пачынаецца валікай рысаванай літарай. Час напісанья граматы прыблізна ўстанаўляецца па імёнах асоб, спамінаных у ёй. Грамата пісана ад ратманаў рыжскіх Вітабскаму князю Міхайлу, бацька каторага, як абазначана ў грамаце, называўся Канстантынам. У канцы XIII ст. Канстантын быў Полацкім князем, дык саўсім натуральна, што сын яго быў князем Вітабскім.

Грамата гэтая—жалабная князю на рожныя уціскі, якіх дазвалялі немцы ад самога князя і ад яго урадоўцаў. Пры вылічаньні крыўд (сямі) паказваюцца і варункі напярэдняй умовы, ведама, пісанай, але да нас не дайшоўшай. Паводле гэтай граматы, ў напярэдняй грамаце было:

„Миръ доконцан на старый миръ и на томъ кр(с)тъ челован. како то намъ вашей братьи правда дати. а обиды не створити ни малу ни велику. тако было и вамъ. по кр(с)тному челованию. обиды не створити. ни малу ни велику. нашей братии. правда дати. товара силою не грабити члвка не мучити безъ вины.. Миръ доконцан межи земле. аже другъ друга убиеть до смрти. а имуть того члка кто розбой оучинилъ. тому дати вина. по его дѣлу. а товар его свободѣнъ своему племени“.

Грамата писана ня буйнымъ шырокимъ і тоустымъ уставамъ.

Цікава ўжываньне *ц* замест *ч* і наадворот: черньчи, челованию, доконцан;

ш замест *с*: „лишии“ зам. лисии“;

ужываньне *о* замест *е* насья сипячыхъ: жо, княжо, шол, пришод, чомъ, хочомъ.

оу замест *въ*: оу борзе, оу рать. оу клетъ, оузял.

Надрукавана ў Срезневскаго „Др. нам. рус. пис. и яз.“, б.б. 240—241 і ў „Славяно-Русск. палеограф.“, б. б. 229—230; Сапуновъ, „Вит. Стар.“ Т. I, б. 22.

Тэкст граматы:

Поклонъ отъ ратмановъ Ризкихъ и отъ всехъ горожанъ ко князю. Витебскому Михаилу. И ныне пришли предъ насъ наши горожане, и то намъ поведали со великою жалубою, котории были зимусь с тобою у Витебце, както еси товаръ у нихъ от-ялъ силою и неправдою. То было и первое: былъ у тебе одинъ дѣтина, нашъ горожанинъ, а иногда не бывалъ у васъ, тогда рать была Литовская подъ городомъ, онъ же хотель у рать ити, дѣвки купити и взялъ мець со собою, по нашей пошлине. Тогда, идя путемъ, заблудилъ к монастыреви, и выскочивше 3 черньчи, жо четвертыи человѣкъ иный съ ними, ту его емъшо били и рвали, и мець вызетяли силою у него. И потомъ, княжо, ты на другий день емъ его, оковалъ еси и дѣржялъ его еси до того же дне, а товара еси от-ялъ на 3 берковскы воску. Княжо, то еси неправду дѣялъ. Забылъ еси, княжо, своего крестнаго челования, занеже самъ ведаешь, княжо, како не тако есть миръ доконцанъ. Миръ доконцанъ на старый миръ, и на томъ крестъ челованъ, както намъ вашей братьи правда дати, а обиды не створити, ни малу ни велику; тако было и вамъ по крестному челованию обиды не створити, ни малу ни велику, нашей братии правда дати, товара силою не грабити, человѣка не мучити безъ вины. Княжо, слышышь самъ отъ своео братье, както мы вашео братие не обидѣли, ни грабили товара силою безъ правды, както ты, княжо дѣешь. А се тебе поведаемъ другую обиду: за грѣхы пригодило ся такъ, както се дѣла дружина, у пиру ниюче, другъ друга заразилъ до смерти; и както тыи бои удѣялъ ся, тогда онъ, убоявъ ся живота, утеклъ к тебе, княжо. Немчи жо, то уедавшо, ажо к тебе утеклъ розбойникъ, и пришли предъ княжо Немчи и молися тебе: выдаи нам розбойника. И ты, имъ выдавъ розбойника, потомъ, княжо, шоль еси у розбойникову клетъ, товаръ еси розбойниковъ взялъ; и иныхъ людий товаръ былъ тутотъ, и то поималъ еси, княжо. Тотъ еси неправду дѣялъ. Ты самъ ведаешь, както не тако есть миръ доконцанъ межи земле. Аже другъ друга убиеть до смерти, а имуть того человѣка

кто розбои учинилъ, тому дати вина, по его дѣлу; а товаръ его свободѣнъ своему племени. И ныне мы молимъ ся тебе, абы тыи товаръ отдалъ его племени. А се тебе 3-юю обиду поведываемъ, про тую дѣтину, что товаръ его былъ со розбоиниковымъ товаромъ у клети, както поехалъ изъ Витебска у Смольнескъ, попустилъ жо у розбоиникове клети волкы жо овчины на 5 серебра. Онъ же у Смоленщѣ услышавъ, аже ты его товаръ со розбоиниковымъ товаромъ узялъ, и онъ уборзѣ на конь вѣсѣдъ, поехалъ у Витьбескъ, и молилъ ся тебе, княжо, абы ты его товаръ отдалъ, что еси взялъ съ розбоиниковымъ товаромъ изъ клети, то ты ему не далъ. То еси, княжо, неправду дѣялъ. И ныне, княжо, мы ся тебе молимъ, както тыи товаръ отдай, что еси взялъ безъвинное вины сеи. Еще, княжо, мы тебе поведываемъ 4-ю обиду, у чомъ то еси неправду дѣялъ, както ныне новую правду ставишь, както есме не чювали отъ отчовъ, ни отъ дѣдовъ, ни отъ прадѣдовъ нашихъ. Аже ты велишь кликати сквозѣ торгъ: гость со гостемъ не торгуи! Княжо, у томъ еси неправду дѣялъ. Княжо, аже еси тако у своемъ сердчи, тотъ то еси неправдою думою думалъ. Будуть тебе, княжо, лишии людье тую думу подѣдали, тотъ не у честь тебе дали тую думу; то есть тебе, княжо, достойно, аже бы тые люди казнилъ, както бышь инии людие бояли ся, кто лихую думу подѣдаваетъ. Княжо, нашъ горожанинъ Фредрикъ продалъ человѣку мехъ соли, и онъ услышалъ, ажо ты не велелъ гостеву со гостемъ торговати, и обестилъ ся тебе, княжо, и ты ему велелъ продати, и онъ шелъ с темъ человѣкомъ, соли весить, както еще соли не весили. Твои дворяне стояли ту у дворе: у Фредрика ключъ взяли силою клетьныи, и пошли прочь. Потомъ твои дѣтскыи Плось, приходъ, реклъ Фредрику: поиди ко князю. И онъ пошолъ к тебе, по твоему слову. И както пришолъ к мостови, реклъ Плось: поиде семо, здѣ князь, не ведя его к тебе, княжо, то к себе в ыстобѣку, и ту порты с него снемъ за шию оковалъ, и руки и ноги, и мучилъ его такъ, както буди Богу жялъ. И потомъ ты дѣтскыи свое пославъ на его подворие, и велелъ еси товаръ его розграбити, на 4 капы воску. И ныне мы ся тебе молимъ, абы ты тыи товаръ отдалъ княжо. И самъ ведаешь, ажо неправдою еси свое крестное челование забылъ. И се ныне 5-юю обиду поведываемъ, както Немчи послали свое коне изъ Смоленска у Витебескъ, то ты, княжо, тые коне обизрелъ, и улюбилъ еси одного коня, той конь былъ Герлаховъ, тотъ ты его хотелъ безъ измены. Тии людье рекли: княжо, мы коня не дамы, ни продамы его, не смеемъ: конь Герлаковъ. И ты, княжо, давалъ еси на кони 10 изроевъ, и они не взяли. Тотъ ты реклъ, княжо: дайте вы мне конь, я васъ провожю изъ Смоленска и сквозѣ Касплю, а учаны хочю проводить с коньми и до Полотска. Тотъ дали тебе конь, по твоему слову, княжо, далъ жо еси приставъ, своего человѣка Прокопию, и приехалъ Прокопии къ Смоленску той первое, и дали ему скорлата портъ жо чаторъ. Прокопьево слово такъ: у которыйи день вы будѣте готови, я с вами готовъ буду. Въ тыи жо день, по его слову, приготовили ся есме были, и рекли есме Прокопии: се мы готови, поедимъ! Прокопиево такъ: не могу я изъ свѣта во тму ехати. Прокопии, на конь свои уседъ, поехалъ у Витьбескъ, а нашу братью попустилъ. Княжо, тимъ словомъ не дослужилъ ся еси того коня. Аже бы ты у своемъ слове стоялъ, а нашу братию проводилъ бы, мы быхомъ не поминали того коня. И нынче мы ся тебе молимъ, както отдай Герлаху конь, а любо 10 изроевъ, что

еси самъпервое давалъ на кони. Или того не даси, ни коня ни серебра, Герлах хочеть своего коня искати, како мога. А се еще 6-(ю) обиду поведываемъ, про Ильбранята, что твои братъ торговалъ с нимъ на 30 изроевъ: 17 изроевъ заплатилъ, а три надьсять изроевъ не заплатилъ. И ныне, княжо, мы ся тебе молимъ: отдаи Ильбранту товаръ, своего брата душе постерега. И ныне 7-ю обиду поведываемъ, както было нашей братии поехати изъ Витобеска у Смоленскъ, тогда Литва изымали ихъ на пути, у твоёмъ городѣ, княжо, вязяли ихъ, и мучили, и товаръ отимали в нихъ. А и твои волости ся то дѣяло. Товара взяли ту на 70-ть гривенъ серебра корного, и на 3 серебра. Княжо, тебе было тое обиды постеречи. Аже бы ся то дѣяло при отчи твоёмъ Костянтинѣ, тая бы обида николи же была нашей братии, какъ ся тогда удѣяло. И ныне, княжо, мы ся тебе молимъ, както темъ людемъ отплати ты товаръ, которымъ то дѣяло ся у твои волости и у твоёмъ городѣ. И ныне, княжо, пришолъ предъ насъ шахматъ жо Фредрикъ, и то намъ поведалъ се жялобою, както еси торговалъ с нима и не заплатилъ. Княжо, то было тебе достойно, у кого купишь, тому заплати, то они бышь на тя не жяловали. И ныне 8-ю обиду поведываемъ, про весы, както слышимъ отъ своеи братие, аже ты кнежо лишнее емлешь, както есме не чювали ни изъ отчины, ни отъ дѣдовъ, ни отъ прадѣдовъ. И ныне мы ся вамъ молимъ всемъ сердцемъ, княжо, както есть миръ доконцанъ и крестъ челованъ на старьи миръ, тако и ныне, княжо, отложи лишнее и всяку пеправду: ать стоитъ старьи миръ твердо, како доконцано. И ныне, княжо, то буди тебе ведомо: аже не отложишь лишнего дѣла и всякое неправды, мы хочомъ Богу жяловати ся, и темъ, кто правду любить, а кривду ненавидить. Мы свое обиды не положимъ, а боле не можемъ терпети.

Тарговья стасункі крыўскіх зямель з немцамі пацьвярджаюцца умовам і якія захаваліся да нашых часаў; копія старэйшай умовы паходзіць з пачатку XIII ст. (1229 г.). Гэту старэйшую умову „докончал з немци“ Смаленскі князь Александр, „как то докончали отцы наши, деди наши“, а знача яна зьяўляецца пацьверджаньнем і, мабыць, папаўненьнем умоў ранейшых, заключаных бацькамі і дзядамі абедзьвех старонь. Дзеля гэтага можна сьцьвярджаюча сказаць, што першыя пісанья умовы паміж крыўскімі землямі і нямецкімі тарговымі гарадамі былі заключаны не пазьней пачаткаў XII ст. Нажаль, гэныя першыя умовы не дахаваліся ні ў арыгіналах, ні ў копіях. Мяркуючы з ходу гістарычных падзей, трэба дапусьціць, што да 1201 году, (дата заснаваньня Рыгі) г. зн.—да ўмацаваньне немцаў у усьцяхъ Дзьвіны, беларускія гарады і землі мелі бяспасярэдныя стасункі з Готляндам, а пазьней—з сувязьцю тарговых нямецкіх гарадоў Ганзай, на чале якой стаяў горад Любэк. Латыскі летапісец (Гэнрык Латыш) апавядае, што вясной 1186 году манах Мэйнгард прыплыў на купецкім караблі ў Дзьвіну і, заручыўшыся пазваленьнем ад Полацкага князя Валадзімера, пачаў тут, паміж паганскіх плямён Ліваў і др. прапаведываць хрысьціянства. Летапіс даслоўна апавядае аб гэтым так: „Мэйнгард, атрымаўшы дазваленьне ад Полацкага князя Валадзімера, ў каторага Лівонцы (Liv) былі ў падданстве, і прыняўшы ад яго дары, смела прыступіў да Божай справы і пабудаваў царкву ў Іксколѣ“ (35 вёрст ад усьця Дзьвіны, на правымъ беразе). У Іксколе-ж была ўжо па-

будавана факторыя нямецкіх купцоў*). Гэта 35 вёрстная адлегласць нямецкай купецкай факторыі ад усьцяў Дзьвіны пазваляе думаць, што ў самых усьцях Дзьвіны былі іншыя гаспадары, без пазваленьня якіх немцы не маглі нават прыступіць да пранаведываньня хрысьціянства між туземцамі. І, запраўды, чароднай задачай немцаў было заваяваньне гэтага выходнага тавара пункту, якое наступіла ў 1201 годзе, калі ў усьцях Дзьвіны зьявілася нямецкае войска на чале з біскупам Альбартам Буксгеўданам, які засновае ў 1201 годзе ў гэтых усьцах горад Рыгу і, з дазваленьня Папежа, ўстанаўляе ў Лівоніі манашаскі рыцарскі ордэн крыжакаў „дзеля змаганьня з тамтэйшымі паганамі“. Умацаваўшыся ў Рызе і адваяваўшы ад Полацкага князства Лівонскія землі, рыжская купецкая факторыя імкнулася ўзяць на сябе манополь таварных стасункаў з крыўскімі землямі. Урэшце-рэшт дайшло да таго, што у 1478 годзе Рыга проста заявіла Дэвэнтару і другім нямецкім прыморскім гарадам, што ніхто ня можа тавараваць у Полацку, акром Рыгі і прыслухоўваючых ёй зямель. Вось чаму ўсе захаваныя таварныя умовы крыўскіх зямель з немцамі роблены былі выключана з Рыгай.

З крыўскіх гарадоў у заключаньні умоў прыймаюць удзел Смаленск, Полацк і Вітабск. Адны з гэтых умоў распашыраюцца ў роўнай меры на ўсе гэтыя землі, ў другіх здарэньнях Смаленск іх заключае асобна ад Вітабска і Полацка. (У часе, калі гэты два апошнія гарады ўвайшлі ў склад фэдэратыўнага В. Кн. Літоўскага).

Найбольш важная умова, 1229**) году, заключаная „с немцамі“ Смаленскім князем Александрам, распашыраецца на Вітабск і Полацк: „тая Правда латинескомуу взяти оу Роуской земли оу волости князя Смоленскаго и оу Полоцьскаго князя волости и оу Витбьскаго князя волости“. У гэтай умове устаноўлены ўсе пункты, якімі павінен рэгулявацца тавараабмен паміж абедзьвемі старанамі, — Немцамі і Крывічамі. Пазьнейшыя умовы, выкліканыя закатамі паміж абедзьвемі старанамі, не даюць нічога новага: зазвычай паўтараецца кожны раз, што шлях павінен быць „чист“, „без рубежа“, і госьці павінны карыстацца апекай, „как братья“. Вынятку з гэтага боку не становіць нават падрабная умова 1250-60 г. г., якая хоць і мае многа пастанаўленьняў, але, калі не лічыць нязначных адкланеньняў, зьяўляецца толькі копіяй умовы 1229 г., значна, — зьмяняюцца варункі толькі ў умове 1406 г. і ў дапаўненьні да яе 1498 г., якія азначаюць новы зварот у гісторыі таварнага абмену паміж Рыгай і Полацкам.

Гэткім чынам нашае заданьне звужаецца да разгляду умовы 1229 г. з аднагоўкай тых нямногіх адкланеньняў, якія пазьней мелі месца, і да разгляду умоў 1406 і 1498 г. г.

Ва ўсіх параграфіх умовы 1229 г., якія трактуюць аб караньні рожных праступкаў — убіўства, пакаленьне, за раны і біцьцё, чужаложніцтва, гвалт над свабоднай жанчыной ці рабой, самапраўства (парагр. 1—7, 17—20) — устанаўляецца грашовая кара. Забараняецца прымушаць госьця, ў выпадку яго запознаньня, да вырашаньня спрэчкі жалезам („вести ко железу горя-

*) Батюшковъ „Бѣлоруссія и Литва“, бал. 53.

**) Умова ва ўсіх сямі рэдакцыях маецца ў „Русско-Ливонских Актах“ Першая рэдакцыя маецца ў „Владимирскаго-Буданова. Хрестоматія I“ (нумэрацыя стацьцей па Буданову).

чемоу“), або паядынкам („на поле битися“). У гэтым здарэнні маецца адступленьне ад поглядаў, панаваўшых у Русаў Ноўгародзкіх і Кіяўскіх, права якіх („Русская Правда“) устанаўляла пробу жалезам пры запознанні ў крадзежы. Паядынкі, гэта быў нямецкі звычай, прыняты іхнім правам.

Пры істнаванні некалькіх крэдытароў першым павінен быць аплачаны доўг госьця, які даў тавар на павер крывічу (пар. 10—„аже Латинин дасть роусиноу товар свой оу долго оу Смоленск, заплатити немчиноу първыне, хотя бы иномоу комоу виноват был русиноу“).

У прыпадку конфіскаці князем маемасьці даўжніка („поток“), сьпярша аплачваецца з яго дастаткаў доўг немцу (пар. 11 — „аже разгневаецься князе на своего чловека, а будете виноват немчицю роусин, а отимьет князе все, женоу и дети оу холопство, первое платити емоу латинину, а потомь князю какъ либо с своимь чловекомъ“). Гэтак сама, ў здарэнні сьмерці даўжніка, наступнік павінен перш за ўсё вярнуць доўг госьцю (пар. 12 — „аже латинин дасть князю холопу в заиём или иномоу добромоу чловеку, оумрете не заплатив, а кто немльть иего остатък, томоу платити немчиноу“).

Па поваду спаганяння доўгу ў умове 1229 г. (як і ў смаленскай умове 1250 г., пар. 6) гаворыцца, што немца ня можна замыкаць у турму. Калі мясцовы купец не заплаціць „Латинескоу“, то апошні зьвяртаецца да цівуна, які даручае „дetskомоу“ спагнаць доўг за тавар. Калі-ж у прадоўжанні 8 дзён ня будзе заплачаны доўг, то „дати иемоу на сьбе порука“. Але паручыцеля можа ня быць, тады, праўдападобна, наступае прадугледжаная пар. 4-м выдача з галавой крэдытару, або заключэньне даўжніка ў аковы. „Не мьтати его оу погреб, аже не боудите пороуки, то оу жельза оусадить“. Гэткім чынам закаваньне ў аковы лічыцца больш лёгкай карай чым укіданьне ў цямніцу, пры чым, мяркуючы з другіх даных, маецца на мэце памяшчэньне яго ў крэдытара, бо даўжнік аддаваўся апошняму. У 1436 годзе ўпамінаецца аб такім здарэнні, калі Крывіч (Рус) трымаў немца ў сьбе пад арэштам за даўгі. Але мясцовыя жыхары могуць сьлаі ня даць немцу закаваць крывіча (руса); ў гэтым здарэнні яны самі аднавядаюць за доўг (пар. 22—„аже смольняне не дадоутъ иемоу воль, смольняномъ платити самым, долгъ платити“).

У Смаленску мы знаходзім нямецкую факторыю—гасьцінны двор і ольдэрмана, а такжа царкву: ў умове 1229 г. упамінаецца аб вагах, якія знаходзяцца ў „немецкой божници“, у пар. 41—аб вагах, якія пераховываюцца „оу латинеской цркви“; у пар. 29-м гаворыцца аб трэцейскім судзе ольдэрмана, „роусиноу не ставити на латинескаго дetskаго, не явивше старость латинескомоу; аже не слушаиет старосты, тотъ можетъ на него дetskаго приставити“. У гэтым пастанаўленьні ня толькі выражана істнаваньне арганізаванай факторыі, але і істотнае права, прызнаванае ёй.

Ня менш важнае права ў гэтым кірунку нададзена нямецкай купецкай грамадзе па пар. 16-му: „аже латинеский гость бинетъся мьжю собою оу роуской земли любо мьчем, а любо деревомъ, князю то не надобе, мжи собою соудити“. Гэта паказвае на істнаваньне ў немцаў уласнага суда ў здарэннях заклотаў між імі, што значыць, што немцы тут мелі ўласнае самапарадкаваньне ўнутры сваей факторыі.

Ў умове 1229 г. упамінаецца аб перапраўцы прывожаных тавараў праз валок, які злучае Дзвіну з Дняпрам, дзеля чаго смаленскі цівун абавязан пасылаць ім людзей неадкладна („а не оудержати иему“), іначы яны могуць мець страты („аже оудержить, оу томься можете оучити пагоуба“), калі-ж згіне даручаны валачанам тавар, то яны ўсе разам адпавядаюць за яго (пар. 23—24). Пры гэтым мы даведываемся, што тым-жа шляхам ездзілі і жыхары Смаленска, якія, відочна, вярталіся з Рыгі; на перавалоках „мьтати жеребеи, кого наперед вести ко Смольньскоу“ (пар. 42). Але гэта датыча толькі немцаў і смаленцаў: і тым і другім даецца перавага перад іншымі купцамі са славянскіх зямель („аже боудоуть людиие из ыноие земель, тых посьель вести“). Відаць, тарговы рух на Смаленск быў вялікі: ён жа ляжаў на прыкрыжы двух вялікіх тарговых дарог—па Волхаву—Дняпру ў Грэцію і на Дзвіне—Волзе на Ўсход.

Вольны шлях па Дзвіне абасьпячаецца як біскупам Рыжскім, так і магістрам крыжацкім („масьтр Божх дворян“) і ўсім князём прылягаючых да яе зямель па ўсямў яе цячэньню, па вадзе і па берагох („от верхоу и до низоу в море, и по воде и по берегу всемоу“—пар. 43). Берагавое права не прызнаецца: тавар з затонуўшага вадаплава прыналежыць уласьніку, які можа яго выцягаць з вады, а калі яму трэба, то і наймаць да гэтай работы людзей („оу кого ся избиеть оучан, а любо челн... товар иего свобонь на воде и на березе без пакости всякому; товар иж то потопл, брати оу мьсто своею дружиною из воды на берего; аже надобе иемоу больше помощи, тоть наймоуи при послоусех“).

Не глядзя, аднак, на ўсе забасьпечаньня свабоднага шляху па Дзвіне, дарога гэта была далёка не басьпечнай, бо з адной стараны Полацк затрымліваў купцоў, якія ехалі ў Вітабск і Смаленск, хочучы, каб яны затрымліваліся ў яго сьценах і тут прадавалі тавары мясцовым купцом („штапельнае права“), а з другой стараны крыжакі перашкаджалі праходу вадаплаваў, затрымліваючы карабельшчыкаў у Дюнамюндэ (Усьць-Дзвінску), разбойнікі рабілі напады на валоках, дзеля чаго умова вымагае неадкладнай перапраўкі тавараў у гэтым мейсцы.

Правознага мыта ні немцы па дарозе ў Смаленск, ні смаленцы, якія адпраўляюцца ў нямецкія гарады, не павінны плаціць. Гэтакі агульны прынцып. Але ці выпаўняўся ён? Далейшыя пастановы прымушаюць не давераць гэтаму. Агульнае правіла аб свабодзе ад гэтых падаткаў маецца ў разгляданай умове 1229 г. („всякомуу латинескомуу члвекоу свободен пут е из гочкого берега до Смольнеска без мыта; тая правда иесть Роуси из Смольнеска до Гочкого берега“—пар. 34). Яно паўтараецца і ў умове Смаленска 1250 г. (пар. 16). Але ў апошнім сказана толькі, што ад Смаленска да Рыгі „чистый путь“, „а не надобе им ни вощець ни мыто“, і дададзена: „а на Волоце како то есть пошло“. Апошняе, мабыць, азначае, што на Валоцы аплачываецца вядомы збор у звычайнай меры, а ня толькі плата за перапраўку тавараў. У умове 1229 г. (пар. 35) гэтаму адпавядае павіннасьць гасьцей даць цівуну на валоцы рукавіцы („готскіе рукавицы перстатые“—па другой рэдакцыі), „ажбы

товар перевезл без держания“. Акром гэтага, па прыездзе ў горад купцы павінны даць княгіні кавалак сукна („дати імь княгине постав частины“). Гэткія чынам існуе як аплата пры ўездзе ў горад, так і пераездныя зборы на перавалоках.

Да таргоўлі ў цесным сэнсе гэтага слова адносяцца пастановы аб вагах і важнічных аплатах, пры гэтым галоўным чынам гаворыцца аб важаньні золата і серабра, якія большай часцю ў тыя часы і важыліся. Пазьней, каля 1330 г. была, зрэшта, заключана асобная умова датычна ваг і важнічых аплат, дзе ўжо гаворыцца і аб таварах—воску, волаве, медзі, хмелю; аб важніку дададзена „отступи прочь; а рукою не принимай“. Далей знаходзім пастановы аб тым, што прададзены тавар ня можа быць вернуты назад („не взяти товара наоупяť“—пар. 27, у умове 1250 г.—пар. 17), хоць пазьней крывічы, якія таргавалі ў Рызе, жаліліся на тое, што рыжане не выпаўняюць гэтае пастановы. Асабліва важны пастановы аб свабоднай куплі і прадажы тавараў (пар. 25 і 30) і аб праве немцаў ездзіць па—за межы Смаленска, а крывічоў (русаў)—за межы Рыгі (пар. 26), і аб абавязковасці для немцаў судзіца ў Смаленску; а для крывічоў (русаў)—у Рызе і на Готляндзе (пар. 28).

Апошнія два параграфы маюць на мэце таргоўлю немцаў і па-за межамі Смаленска; першы параграф пазваляе яе, другі праектуе, але устанаўляе, што Крывіч (Рус) ня можа „звати латинеского на иного князя суд“, акром смаленскага, хіба што немец сам на гэта прыстане. Зрэшта, магчыма, што тут мова толькі аб мяйсцовасцях, якія распаложаны ў межах смаленскай зямлі. Наадварот, пар. 26 гаворыць аб паездках за граніцы смаленскай зямлі: „аже латинский усхочеть иехати из Смольнеска своимъ товаромъ в ину сторону, протого иего князю не держати ни иномоу ни комоуже“. Тут абасьпячаецца немцам свабодны праезд у другія княжствы; наадварот, пар. 20 умовы 1250 г. значна іх абмежуе, робячы паездкі залежнымі ад пазваленьня смаленскага князя: „а како боудеть немечьский гость Смоленске, а почнеться кто от них просити выноюю землю, то... о нем ся прошати а мне сподоуме (па намысьле) поущати“...

Адначасна пар. 26, умовы 1229 г. пазваляе і крывічом „иехати из Гочкого берега до Травны“, г. зн, да Любэкі. У рыжскай даўгавай кнізе 1327 г. запраўды сустрачаем здарэньне прадажы воску, з аплатай за яго ў Любэцы (Hildenbrand. Das Rigische Schuldbuch 1827. № 1511). Не глядзя на гэта можна недавераць значнасьці актыўнай замежнай таргоўлі купцоў Смаленскіх, як Полацкіх так і Вітабскіх, на якіх—як мы паказвалі вышэй—такжа распашыраецца умова 1229 г. Хоць уся названая умова пабудавана на аснове ўзаемнасьці і ў кожным параграфі, пасья права дадзенага „латинескою“ ў крывічскіх зямлях, ідзе права ў карысьць крывіча („роусина“) у „Рызе и Гочском березе“, адначасна з шэрагу разгледжаных намі параграфі ў умовы, можна мяркаваць, што папраўдзе маюцца на ўвазе больш немцы ў крывічскіх землях чым крывічы ў Рызе і Готляндзе.

Гэтак, прыкладам, кары за забойства, пакалечаньне, раны, згвалчаньне, чужаложніцтва, устаноўлены ў грыўнях серабра, г. зн.,—ў крывічскай валюце,

чужаземная-ж саўсім не паказана. А яшчэ істотней той варунак, што сустрачаюцца такія настановы, якія могуць быць практыкаваны толькі ў крывіцкіх землях, але ня ў лівонскіх гарадох ці на Готляндзе,—як кара за забойства халопа ці за згвалчаньне рабыні, бо ў другіх старонах халопаў у гэты часы ўжо блізка што ня было, або як папярэдняя аплата чужаземнага крэдытара, у здарэньні конфіскаці маемасьці даўжніка князям і абяртаньне яго ў халопы—мелі месца толькі на ўсходзе, але, хіба, не на захадзе. Гэтак сама і параграфы, якія гавораць аб перавозцы тавараў праз валокі і аб адказнасьці валачанаў (хоць з прычыны гэтай адказнасьці, дзеля поўнай узаемнасьці гаворыцца і аб Крывічох (Русях) у Рызе і на Готляндзе), такжа і аб падатках, браных цівуном, ня могуць мець датычнасьці да таргоўлі крывічоў:—пры пераездзе ў Рыгу і на Готлянд ніякай валокі няма, пазамежамі Беларусі. Параграф аб аплаце збору ў карысьць княгіні і другія два аб перахове ваг, наагнул, датычуць толькі Смаленска і нават аднаведнага дадатку аб Рызе і Готляндзе тут ужо няма. Няма гэтай узаемнасьці і датычна аплат за важнае тавараў: мова ідзе толькі аб Смаленску; а з прычыны спозыску доўгу падробна гаворыцца аб цівуне, аб дзецкім, аб павіннасьці смаленцаў плаціць, калі яны не дадуць немцам расправіцца з крывіцкім (рускім) даўжніком. Толькі ў заключэньні, пасьля падробнага апісаньня ўсяго гэтага працэсу, дададзены невялікі сказ: „тая правда оузяти роусиноу оу Ризе и на Гочком березе“, але не гаворыцца да каго і ў якім парадку „рускі“ крэдытар павінен там зьвяртацца.

З гэтага можна вывесці дапушчэньне, што на першым пляне была таргоўля немцаў у „рускіх“ землях, тады, як тарговая дзейнасьць крывічоў у лівонскіх гарадох і на Готляндзе мела менш значэньня. Па пытаньню аб пездках „рускіх“ кунцоў на-за межы Рыгі нам ведама, што Рыга пазьней, прынамні пад канец XIV ст., рабіла гэтаму ўсякія перашкоды. Яна не хацела прапускаць ні „русаў“ у Балтыцкае мора, ні прыезджых немцаў з вэндзкіх або вэстфальскіх гарадоў уверх па Дзьвіне ў крывіцкія землі. Наагул, калі ў умовых Смаленска з немцамі 1229 і 1250 г.г. спамінаецца побач з Рыгай аб Гоцкім березе, то ў XIV стагодзьдзі няма ўжо мовы ні аб Любэцы, ні аб Готляндзе: „рускія“ купцы езьдзяць толькі ў Рыгу (Götz, бал. 340).

Што датыча другога спамянутага вышэй пытаньня аб свабоднай таргоўлі чужаземцаў, то хоць гэтаму пытаньню адведзены два параграфы (адзін аб свабодзе прадажы тавараў, другі аб свабодзе закупкі), але яснасьці датычна шырокасьці нададзеных правоў не атрымліваецца. „Аже латинеский придетъ к городуу, свободно нему продавати, а противоу того не молвити никомоуже“ (пар. 25), латинескомуу есть волю оу Смоленське который товаръ хочеть купити, без пакости“ (пар. 30). Падобныя-ж агульныя сказы „вольное торгованье“, „волю ехать“ мы знаходзім ня раз і пазьней.

Асабліва спрэчным зьяўляецца пытаньне аб тым, ці назвалася таргаваць госьцю з госьцям. На аснове пратэстаў Рыгі Вітабскаму князю Міхайлу Кастантынавічу ў канцы XIII ст. можна мяркаваць, што гэта таргоўля дазволена. У гэтай заяве Рыгі маецца пратэст і супроць неправільнасьцяў, што

да пабіраньня важнічных аплат, устаноўленых умовай 1229 г. („аже ты княже, лишнее емлеш“), і спуроць гвалтаў над нямецкімі купцамі, ў каторых „товар отнял сілою і неправдою“, каторых „вязали і мучили“, і супроць таго, што князь, як і яго брат, купілі ў немцаў тавары, але не заплацілі за іх. Разам з гэтым рыжане пратэстуюць супроць таго, што князь, паводле рады людзей, каторых трэба было-бы пакараць, а ня слухаць, пазбавіў іх магчымасьці таргаваць з другімі гасьцямі, і калі адзін рыжанін, па найму Фрэдрык, хацеў прадаць соль другому госьцю, то яго закавалі, а яго тавар князь загадаў разграбіць. „Еси неправду деял — заяўляюць рыжане — как то ныне новую правду ставишь, как то есме не чювали от отчов ни от дедов ни от прадедов наших. Аже ты велишь кликати скрозе торг; гость со гостемь не торгуи. Княжо, у том еси неправду деял. Княжо, ажо еси тако у своем сердчи, тоть то еси неправою думою думал. Будуть тебе, княжо, лишие людье тую думу пододали, тоть не у честь тебе дали тую думу; то есть тебе, княжо, достойно, аже бы тыи люди казнил, как то быш инни людие боялися, кто лихую думу пододаваеть“. Пасьля апавядаецца ўся гісторыя з Фрэдрыкам, каторы „шол с темь человеком соли весить“ і якога княжы дзецкі Плес павёў, бытцам да князя, а папраўдзе „порты с него снем за шию оковал и руки и ноги и мучил его так, как то буди Богу жяль“. Князь-жа „детские свое послав на его подворие и велел товар его розграбити“. „И ныне мы ся тебе молим — канчаюць пісьмо рыжане — абы ты тыи товар отдал княжо. И сам ведаеш ажо неправдою еси свое крестное челование забыл“ („Русско-Ливонск. акты“, № XLIX).

Пад канец XIV ст. і палачане, ў свой чарод, жаляцца на тое, што ў Рызе пазбаўляюць іх магчымасьці таргаваць з „заморскімі“ немцамі. Рыга гэтаму прычыць: „і гэтыя немцы прыёмалі удзел пры заключаньні умовы і карыстаюцца нададзенымі ў іх свабодамі“. Гэты закалот знаходзіўся ў зьвязку з паездкамі купцоў у другія мясцовасьці: Рыжане вымагалі даць ім магчымасьць ехаць з Полацка далей у Вітабск і Смаленск. Полацак гатоў быў пазволіць гэта пад варункам, што Рыга ў свой чарод дасьць ім магчымасьць езьдзіць на Гоцкі бераг, на што Рыга не згаджалася („Р.-Л. акты“, № СХХVII).

Відаць, Полацак і Рыга стараліся ўтварыць сабе штапельнае права, пры каторым усе прывожаныя да іх тавары павінны былі прадавацца ў сьценах гораду, а не вывазіцца далей, і пры гэтым павінны былі збывацца мясцовым купцам, але не чужаземным, ці з другога гораду. Забарона таргаваць з другімі гасьцямі была такжа выражэньнем таго-ж штапельнага права.

Дзеля гэтага ў мірнай умове, заключанай усьлед за гэтым паміж князям Вітаўтам і Рыгай у 1399 г. у Полацку („Р.-Л. акты“, № СХХII), гэтае пытаньне аб штапельным праве было пакінута аткрытым, бо відаць, староны не маглі прыйсьці да згоды. Яно было паднята ізноў, пры ўмове паміж Рыгай і Полацкам у 1406 годзе. Перад гэтай умовай было нарушэньне ў 1403 г. міра Вітаўтам, каторы, як ён гэта зрабіў і за некалькі гадоў да таго, патрэбаваў ад рыжскіх купцоў, каб яны пакінулі Полацак у прадоўжаньні чатырох тыдняў, у адваротным здарэньні яны будуць сілай выгнаны з гораду,

або закаваны ў аковы. Але і выехаць ён даў свабодна, а затрымаў іх датуль, пакуль магістр лівонскіх крыжакаў не пакрыў палачанам страт, наробленых у 1403 годзе.

З перагавораў, якія вяліся пры заключанні умовы 1306 году, з прапанаваў, робленых абедзьвімі старонамі, мы можам бачыць, як істотна разыходзіліся іх пажаданні і погляды. Умова, ўтвораная на аснове пастановы Вітаўта, зьяўляецца толькі часовым кампрамісам, пасля якога ішоў шэраг угод; аканчальна спорныя пытанні былі выяснены толькі граматай князя Александра 1498 г., якой нададзена было Полацку штапельнае права і азначаны варункі таргоўлі рыжанаў і другіх гасьцей у Полацку.

У прывілеі князя Александра, рыжанам і іншым госьцям, забаронена, пад пагрозай канфіскацыі тавараў, ездзіць у Вітабск ці Смаленск; яны могуць быць там толькі дзеля спозыску даўгоў, але не дзеля таргоўлі. Гэтыя паездкі вызываліся тым, што купцы з Вітабска і Смаленска, як і перш, ездзілі ў Рыгу. Па-за межы Рыгі ні яны, ні палачане, ведама, ня ездзілі. У кожным здарэнні Полацк стаўся аканечным пунктам нямецкага торгу і асяродкам тавараабмену ў Крыўскіх землях.

Але Полацк гэтым не абмежуецца: торг госьця з госьцям наагул павінен быць спынены і ня толькі па-за межамі горада Полацка ці ў другіх мясцовасцях, куды-бы немцы маглы ездзіць, але і ў сьценах самога Полацка. І тут тавары павінны былі ісьці праз рукі мясцовых жыхароў, бо іначы мог-бы атрымацца абход пастановы, згодна якой нельга ехаць міма Полацка, абмінаючы яго жыхароў. Госьці прыязджалі-бы сюды, фармальна выпаўняючы гэтае вымаганьне, але на практыцы парушаючы яго. Яны таргавалі-бы паміж сабой у самым горадзе, так, што ў выніку абыходзілі-бы гарадзкіх купцоў.

Як мы бачылі, і Вітабск і Рыга ўжо рана пачалі забараняць торг госьця з госьцям, што кожны раз выклікала абураньне праціўнай стараны. За іх прыкладам пашоў Полацк. У сваіх прапанавах 1405 году Полацк заяўляе: „а торговати немецкому купцю с гостем Литовское земли добровольно, а с новгородци немецкому купцю торговати, а промежи има ходити нашему полочанину: занеже нас новгородци не пустят у немецкий двор торговати без своего новгородца; а с Москвичи торговати вашим немцем; также нашему полочанину межи има ходити, торговати: занеже на нас москвичи тамгу емлют“. З літвінамі немцы, знача, могуць таргаваць беспасярэдна, з ноўгародцамі-ж і маскалямі, толькі пры пасярэдніцтве палачанаў. Апошнія, паводле тлумачанья Нікітскага, былі маклерамі, без якіх ніводная купля-прадажа госьця з госьцям не магла быць зробленай: „между има“—паводле фігуральнага выражэння помніка—„хадзіў палачанін“.

Урэшце, з абедзьвех старон выяўлялася жаданьне абмежыць дзейнасьць прыезджых купцоў агульніцкімі закупамі, не дапушчаючы рознічных—звычайнае ў тыя часы абмежаньне гасьцей,—і ў прапанове, выходзячай ад Полацка, гаворыцца: „а малое вам торговли не купити у Полотске порознич; а корьчмы вам у нас у Полотске не держати“. І, ў асобнасьці, з прычыны

двох важнейших аб'ектаў крыўска-нямецкага торгу, воску і кажухоў, дадзена: „купити вам немцам у нас у Полотске немецкому купцю пол берковска воску, пол тысячы белкы“. Супроць гэтага „ратмане Ризкии“ суляць пазволіць немцам „у Полочьку торговати и с гостемь и с полочаны все сполу, то будь мало или велико во всякой торговли какы ли ни был товар“. У свой чарод і яны даюць такое-ж абяцаньне: „тако же мы хочем полочаном у Ризе чинити“.

Але гэтага яны не дабіліся. Прынцып узаемнасьці вытрыманы. Пастановай Вітаўта таргаваньне ў раздроб не пазволена госьцям ні ў Рызе, ні ў Полацку, ў дадатку аб гэтых пытаннях павінны быць выданы асобныя пастановы. Прывілей 1468 г. гэты прынцып аканчальна замацаваў: у Полацку ўстанаўляюцца тры двухтыднёвыя кірмашы, ў прадоўжаньні якіх госьцям толькі й пазволена прадажа ў раздробніцу. Гэта звычайнае выключэньне, робленае ў сярэднія вякі. Кірмашовая таргоўля знаходзілася на асобных варунках. Дзеля ажыўленьня кірмашу, каб прыцягнуць больш купцоў, што давала значны зыск князю ў форме тарговых пабораў, не рабіліся звычайныя абмежаньні: госьці карысталіся правам прытулку, ніякія рэпрэсаліі не дапушчаліся, спозыскі, зробленых да кірмашу даўгоў, не маглі мець месца, таргаваць пазвалялася ўсім і кождаму, хоць якімі таварамі і хоць у якім ліку.

Але па-за кірмашамі прывілей 1498 г. пазваляе рыжанам таргаваць у Полацку толькі агулам, пад пагрозай канфіскацыі тавараў. Прадаваць можна: сукно—толькі цэлымі штукамі, соль—мяшкамі, мушкатовы квет і мушкатовыя арэхі, галгант, цытварны карэнь, гвоздзікі, шафран і іншыя цэныя пернасьці—фунтамі, сякеры, нажы і г. п. тузінамі, фігі і разынкі—кошыкамі, віно, піва і іншыя прывозныя напіткі—бочкамі, жалеза, волава, медзь, цыну, і мосяж—цэнтнарамі. Гэтак сама закупляць тавары пазволена толькі агулам: воск па 20 фунтаў, кажухі саболіі, кунічыі, янотавыя—па 40 штук, вавёркі, гарнастаі, тхоры, ныркі—па 250 штук, паташ і дзёгаць—цэлымі тоннамі.

Урэшце, ў судовых справах угода 1406 г. робіць круты паварот у тым сэнсе, што суд адбываецца ня ў тым месцы, дзе зроблены праступак, ці учаты суд, а на бацькаўшчыне праступніка ці даўжніка. У умове 1229 г. мы чытаем яшчэ: „ити истьцю к истьцю и взяти емоу та правда, которая то в том городе“, і гэтак сама ў мірнай умове з 90-х гадоў XIII ст. гаворыцца: „а где будеть кто кому виноват, в томъ городе правити, где тот человек живет; инде суда ему не искати, въ которой волости человек извинится (правініца), ту ему правда дати“.

Наадварот, у грамаце 1330 году, датыкаючай ваг, высказаны ўжо іншы прынцып: „аже привезеть нечистый товар, а не люб будеть, поехати ему назад со своимъ товаромъ, а свой князь тамо казнить его“. Гэта частковая пастанова, тасаваная тут толькі ў здарэньні фальшаваньня тавараў, у 1406 г. атрымлівае агульны характар. „Ратмане Ризкии“ просяць „полочаном стеречи немецких купцев, как своя брата... без всякой хитрости“ і заяўляюць, што з свайго боку „тако же мы хочем полочаном у Ризе чинити“. А да гэтага яны дадаюць: „аще которы немчин извинится у Полочьске, того

немьчина отослати у Ригу, ратмане его судять по своей правде“, і гэта-ж самае трэба зрабіць з палачанінам. Гэта паўтараецца і ў прапанове Полацка. „А извиниться наш полочанин у Ризе, ино его немьцем у Ризе не казнити, отпустить, его у верх, ино его там свои полочане казнят“. Гэта-ж самае тасуецца да рыжанаў. Урэшце, гэты пункт погляду падзяляе магістр лівонскіх крыжакаў. Німа дзіва, што пры гэтых варунках, гэта падтрыманая ўсімі аснова увайшла ў пастанову Вітаўта 1406 г. „А полочяном блюсти рижянина у Полоцьку как себе, а рижаном блюсти полочянина у Ризе, себе обороняти. Аже полочанин што проступить у Ризе, ино им того до Полоцька послати, ино его там полочане осудять по своему праву“.

Калі ў прыведзеных вышэй пастановах, што да варункаў торгу, Полацк атрымаў перамогу, дабіўшыся штапельнага права і гэтым крэпка абмежыў правы гасцей, то тут, уцелаішчан (ў сваеаблічнай форме) прыныц свомны германскаму сярэднявекаваму праву, згодна якому кожды павінен судзіцца і заграцідай паводле асноў таго права, якое існуе ў яго на бацькаўшчыне: ён як-бы носіць гэтае права з сабой. Зрэшта, трэба дадаць, што гэты прыныц яшчэ ў большай ступені ёсьць азнакай рманскага права.

ЛЕТАПІС ПРУСАЎ. У гісторыі Прусіі гэты летапіс вядомы пад назовам летапісу Яраслава (гл. Wiszniewski „Hist. literat. Polskiej“ Т. II, 108—120). Паводле Vogts'a („Geschichte Preuss“ Königsberg, 1827) летапіс гэты быў пісаны славянскімі літарамі і трапіў да крыжакаў ад Яраслава біскупа Плоцкага. Магчыма, што назова „Плоцк“ зьявілася вынікам спамылкі, бо ў лацінскім напісаньні пад „Plotsko“ „Poltsko“ фігуруе і Плоцк і Полацк. Хутчэй за ўсё ня з Плоцка, дзе ня зналі і ня ўжывалі славянскіх літар, а з Полацка паходзіў Прускі летапіс. Дзеля таго, што арыгінал гэтага летапісу не захавалася, то некатарыя навейшыя нямецкія гісторыкі даюць пад сумнеў ці наагул існавала такая кроніка. Аднак, бяручы пад увагу безстаронныя данныя, трэба прызнаць поўную магчымасьць існаваньня ў Прусаў кронікі, пісанай славянскімі літарамі і мовай.

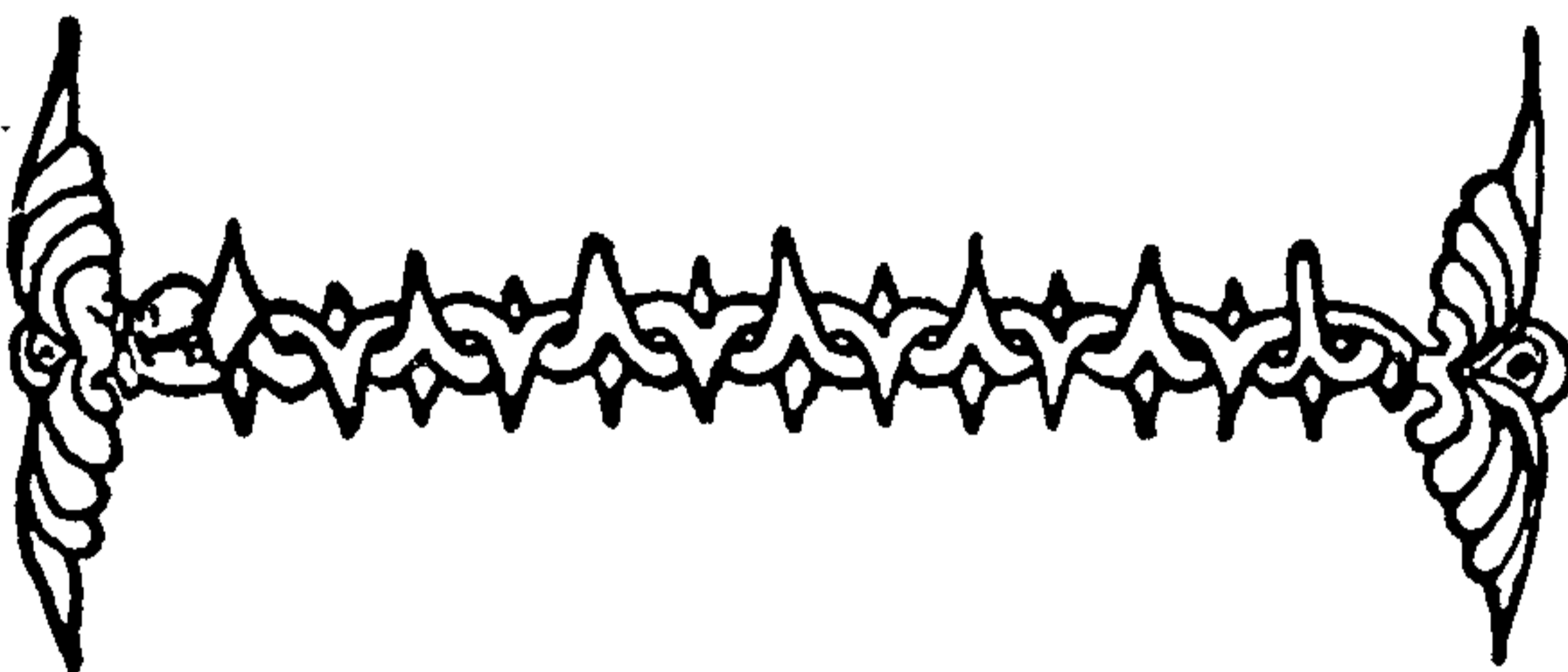
Пачатны летапіс упамінае Прусаў толькі мімаходам у ліку народаў, засяляючых Запад. І гэта саўсім зразумела, бо Прусы ня стыкаліся з Палянямі. Затое сьлядоў стычнасьці Прусаў з Крывічамі сустрачаем нямала з топографічных і гістарычных данных. Гэтак, маємо цэлы рад назоў мясцовасьцяў з „прускімі“ найменьнямі: Вялікія Прусы на поўдзень ад Візны, па дарозе з Беластока ў Ломжу, Прусачкі каля Камянца Літоўскага, Прускі на захад ад Кобрына і г. д.

Маюцца ўрэшце ведамкі, што яшчэ ў X стагодзьдзі славянскія землі стыкаліся з прускімі. Дзітмар (VI, 58) кажа, што сьв. Бруно прапаведываў хрысьціянства ў Прусіі, на граніцы з Русьсю. Як назовы мясцовасьцяў, так і сьведчаньне Дзітмара паказуюць, што або сялібы Прусаў пашыраліся шмат далей на ўсход ад тых мейсц, дзе іх застае гісторыя, або што ў пазьнейшыя часы ішла пруская каланізація ў славянскія землі. Пацьверджаньне гэтага апошняга мы знаходзім у летапісе, пад 1275 г.: „придоша Пруси кь

Тройденови изъ своей земли неволею передъ Нѣмци; онъ же прія ъ къ собѣ и посади часть я въ Городнѣ, а часть ихъ, посади Вѣслонимѣ (Ипат. сп. Печат. Лет.). У 1277 годзе перасялілася цѣлае племя Бортаў (Ипат. сп., пад 1277 г.). У тым-жа сьпіску летапісу, пад 1281 годам знаходзім ведамку аб Прускім князю, які служыў у дружыне князя Валадзімера Валынскага. Назова аднэй з вуліц Вялікага (Крыўскага) Ноўгараду—„Пруская вуліца“, а такжа ў Крэве „Пруская вуліца“, паказуе на сяленьне Прусаў у Крыўскім Ноўгарадзе і Крэве. Сучаснікам Аўраамія Смаленскага быў Лука Прусін, як відаць з жыцьцёпісу Аўраамія,—адзіны з паміж манахаў цаніцель культурных пачынаньняў Аўраамія, а знача,—сам чалавек культурны. З умоў князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. вынікае, што як Смаленцы часта ездзілі па Балтыцкаму пабярэжжу, так і, наадварот, многа людзей з пабярэжжа Балтыку жыло ў Смаленску, а знача, тым больш—у Вітабску і Полацку, як гарадох бліжэйшых да мора.

Акром старадаўных слядоў існаваньня стасункаў між Крывічамі і Прусамі, маюцца і навейшыя, даволі вымоўныя данныя. Гэтак 24. V. 1925 г. ў ковенскай расійскай газэце „Эхо“ была памешчана зьменка, што прафэсар Гэруліс выкрыў (у Лейпцыгу) вялікі лік дакумантаў XVI ст. Знойдзеныя дакуманты адносяцца да гісторыі культуры ў Малой Літве (Клайпэдзкім краю), якая сумежыць з Прусіяй. Вось-жа з тых дакумантаў відаць, што паміж тагочаснымі дзеячамі Малой Літвы было распашырана знаньне славянскай граматынасьці, што і адбілася на найдаўнейшых помніках літоўска-прускай пісьменнасьці (Мажвідзіс і др.), мова якіх перапоўнена славянствамі.

Прыняўшы пад увагу вышэйпрыведзеныя довады, саўсім натуральнай будзе думка, што Летапіс Прусаў, пісаны славянскімі літарамі і мовай, не зьяўляецца мітам і што старапрускія гісторыкі, якія на яго зсылаюцца, заслужываюць веры.

Канцоўка з крыўскіх рукапісаў XIV—XV ст.

Печатныя літары Аршанскага Евангелья XIV ст.

XIV стагодзьдзе.

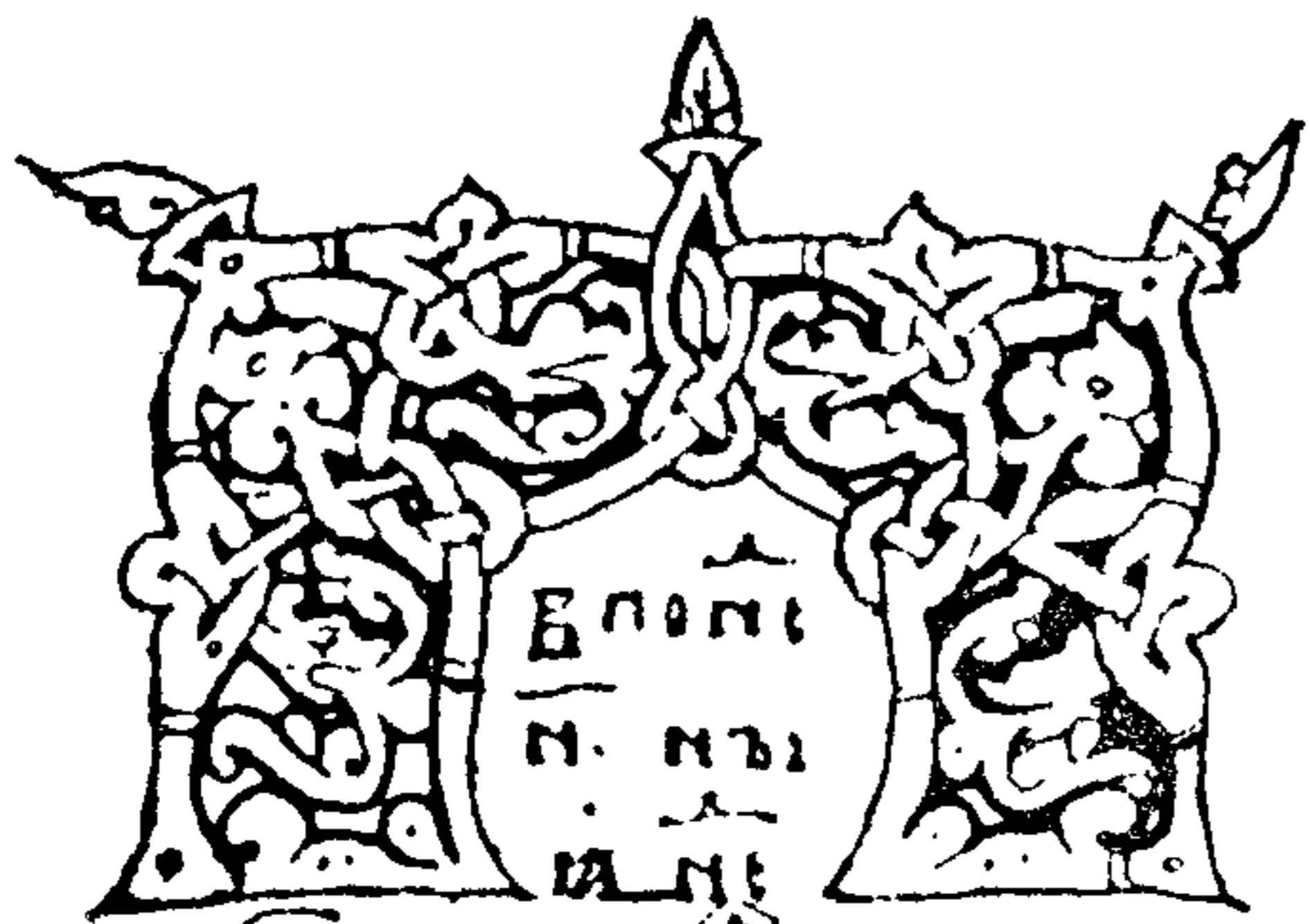
АРШАНСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Забрана з Оршы ў XIX ст. і перададзена ў Царкоўна-Археалёгічны музэй пры Кіяўскай Дух. Акадэміі. Евангельле мае фармат $6 \times 4\frac{1}{2}$ вярш.; пісана на пэргаміне уставам у 2 гранкі па 28 радкоў у гранцы. У рукапісе зьвяртаюць увагу 2 мастацкія застаўкі і фантастычныя завіткі літар, зложаныя з малюнкаў рожных зьвяроў, птахаў і зьмеяў, а ў двух мяйсцох літары зложаны з малюнкаў людзкіх фігур. У кнізе маюцца маляваньня па золаце воднымі фарбамі два евангелісты: Мацей і Лука. Аршанскае Евангельле зьяўляецца клясычным помнікам стылізацыі крыўскіх рукапісаў у XIII-XIV ст. ст.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1317 Г. На крыўскае паходжаньне яго паказуе між іншым лацінскі спосаб парадку лічэбнікаў. Перапісана было гэта евангельле нейкаму Пантэлейману Мартыновічу.

Знаходзіцца ў бібліятэцы СПб. Акад. Наук, № 2. (Карскі „Бѣлорусы“ Т. I.).

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ГЕДЫМІНА З НЕМЦАМІ 1323 Г., у лац. і нямецк. перакладах. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“, б. 226 г.).

Грамата пісана нямецкім гарадом: Любэку, Ростоку, Штральзунду, Грынсвальду, Штэціну і Готлянду. У гэтай грамаце Гедымін дае вышназваным гарадом права торгу па ўсіх прыслухоўных яму землях без аплаты мыта, а такжа запрашае сяліцца ў гарадох літоўскіх і крыўскіх рожных рэменьнікаў, абяцаючы ім дзесяцігадовую польгу ад аплаты ўсіх падаткаў і выпаўненьня

В ПОС
М. НЫ
И. ПЕ

ИЦАЕ ОМАГА

В СЪ БЛАДЪ ТЕННЕ
РОДИТЕ ДН ПОГОМА
ЛЫДЪ СМЪ ГЛМБОВА
МЪ МАКО АНГЛИХЪ МА
МЪ СЪХЪ ВЪ ИМОУ ВИДІА
ТЪ ЛИЦЕ ОЦА МОЕГО
И ВНАГО ПРИДЪ БОІМЪ
УЛВУ СЪ КЪ И ВЪ ЗНІ СКА
ТЪ И СПАСТЪ ПОГЪ И БЪ
ШАТО УТО ЖЕ СЪ ДВА МЪ
МЪ И ПТЪ АЩЕ БОУДЕТЬ
И БЪ КОИ МОУ ЛЪ КЪ У Р
ОВЪЦЪ И ЗАБЛОУДИТЪ
И ДН ПАСХЪ И ЦЪ НЕ ОСТА
ВИТЪ ЛІ ДЕ ВАТИ ДЕСАТЪ
И ДІ ВАТИ НАГО РАДЪ И
ШЕ ДЪ ИЩЕ ТЪ ЗАБЛОУТЬ
ШАІА И АЩЕ ОБРАШЕТЬ
Ю АМННЪ ГЛМВА МЪ ІА
КО РАДОУ КЪ ТЪ СЪ ПА У С
МНН. ПІ МЕ ДНЪ ѿ ТИ

ДЕСАТЪ И. ѿ ТИ. МІЗЪ
БЛУЖЪ ШИДЪ ТАКИНЪ
ВО ДІА ПРІ ДОУ ЦМЪ МОИ
МО ПЕНЪ ЕМЪ ДА МО ГЪ
БНЕ ТО КЪ ДН ПЪ СЪ КЪ
МАА БУДЪ АЩЕ СЪ ГРЪЩІ
ТЪ БРАТЪ ТВОИ КЪ ТОВЪ
И ДНО БАНУ И И МІ ЖНО
БО И ТЪ МЪ КЪ ДН ПЪ МЪ
АЩЕ ТЪ БІ ПО СЛОУША КЪ ТЪ
ПРІ ОБРАЩЕШИ БРАТА
СВОЕГО АЩЕ ЛІ ПЪ ТЕ БІ Е
ПО СЛОУША КЪ ТЪ ГОНИ
МНІ СЪ СЕ БО И КЪ ДН МО ГО ЛІ
ДЪ ВА ДА ВЪ ОУ СЪ ТЪ БЪ ДЪ
Ю И ЛІ ТРИ И СЪ ВЪ ДЪ БЪ
ЛЫ ТА МЕТЪ ВЪ СЪ КЪ ГЛЪ
АЩЕ ЖЕ НЕ ПО СЛОУША КЪ ТЪ
И ДЪ СЪ ВІ И ЦРКВІ И АЩЕ
ЖЕ И О ЦРКВІ И ПЕРО ДН ТИ
ПА У БНІ СЪ ДА БОУДЕТЬ
ІА КО И МО АЗЪ ІУ БНІ СЪ И
МЪ І ТА РО АМННЪ АМН
НЪ ГЛМВА МЪ ІА ІА КЪ СЪ
ЩЕ СЪ ВА ЖЕ ТЪ Е НА ЗЕМЛІ
БОУДЕТЬ СЪ ВА ЗА ПЪ ІА
И БЪ СЪ ДЪ И ІА ІА КО АЩЕ
РАЗДРЪШИ ТЪ Е НА ЗЕМЛІ

павіннасьцяў і пазваляючы ім карыстацца ўсімі прывілеямі Рыжскіх грамадзян, якія такжа мелі ад яго грамату (Бўляевъ, „Очеркъ Исторіи Сѣверо-Зап. Края“ Вільня, 1867, б. 83).

УМОВА РЫГІ З ПОЛАЦКАМ, КАЛЯ 1330 Г. Пераховывалася ў Рыжскім архіве. Пісана на вялікім, шырокім кавалку пэргаміну буйным тоўстым уставам асобнага характару.

Пры грамаце дзьве пячаці; на аднэй надпіс „печать епска григорья“, на другой „печать княжа глебова“.

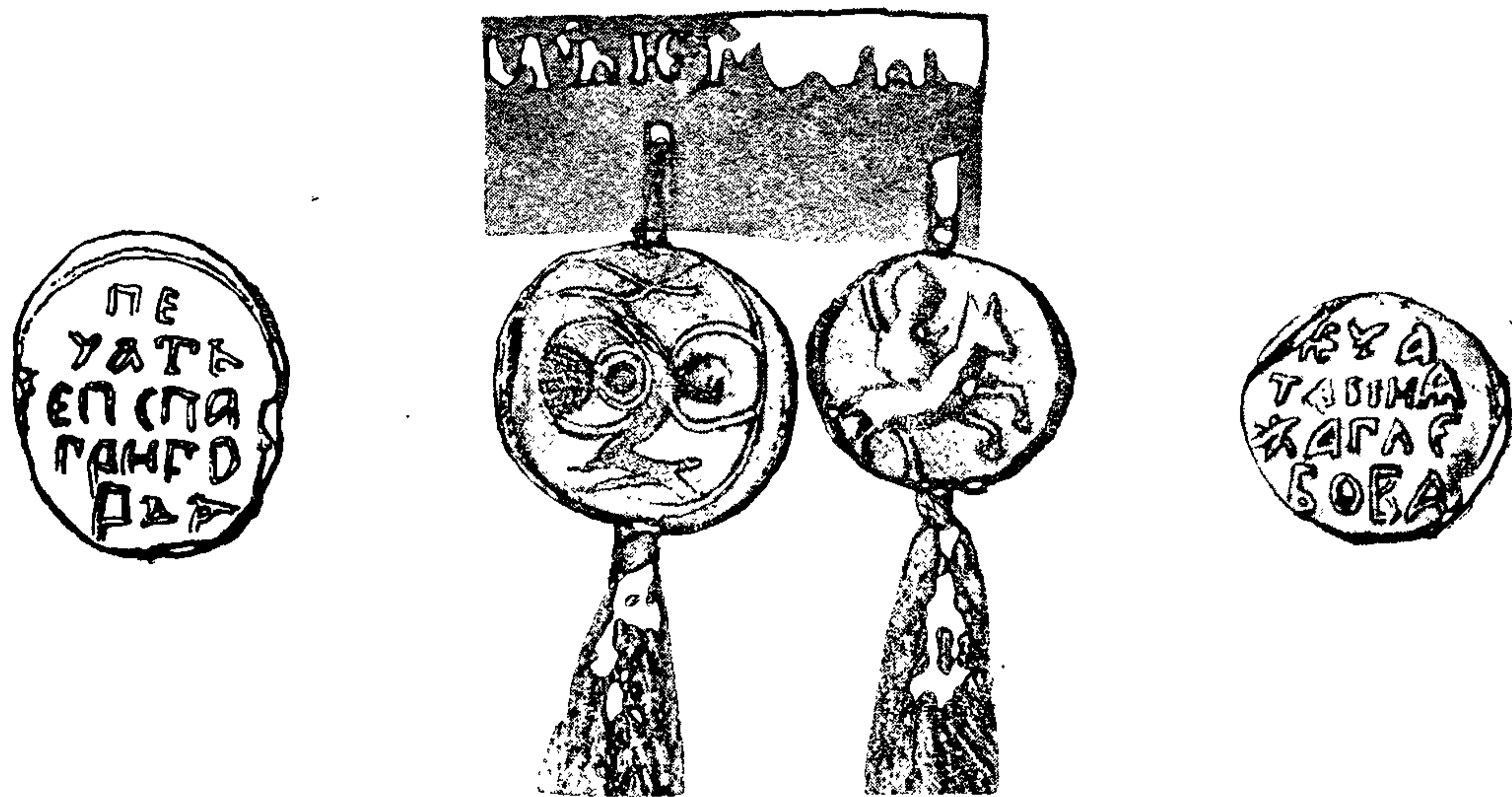
Біскуп полацкі Грыгоры упамінаецца пад 6839(=1331) г. ў Ноўгародскім летапісе; Князь Глеб Рагваладавіч—брат сьв. Параскевы (Кроніка Быхоўца; Stebelski, „Zywot ss. raniem Eufrozyny i Parascevi“ Вільня, 1781). У I-м Ноўгародскім летапісе пад 6841 г. сказана (зраўняй Васкрэс. лет. пад 6839 г.):

„Нарымонт названы ў хрышчэньні Глеб, прыбыў у Ноўгарад у кастрычніку 1333 году, сын в. кн. Літоўскага Гедыміна“.

Ноўгародцы далі яму Ладагу і Арэхаў на вотчыну, але ён скоро вярнуўся ў Літву і атрымаў ад бацькі Пінск, між тым, як Полацак, мабыць, дастаўся Альгерду Гедымінавічу. Некатарыя гісторыкі думваюць, што спомнены ў грамаце Глеб, ёсць гэты другі князь Глеб—Гедымінавіч, а не Рагваладавіч.

Зьместь граматы:

Тако хочемъ мы горожане смештеремъ. переже како вѣсити воскъ на скалвахъ. а вамъ чинити такожь нъ тяжелѣи нашего полупуда. тотъ товаръ который вѣсити на скалвах. а язык пускати на товаръ. аколи товаръ на стану станеть отступи прочь. а рукою не приймай. а вѣсцѣви крстъ цѣловати какъ іему право вѣсити. какии ни товаръ будеть. а немцѣмъ дати вѣсчего отъ бѣрковьска заоушня. отъ воску. отъ мѣди.

Зьнімкі пячацяў з умовы Рыгі з Полацкам 1330 г.

отъ олова. а соль вѣсити оу пудный рѣмѣнь. отъ бѣрковьска оузяти іему долгая. отъ рубля дати іему долгая а вризѣ рускому купцѣви отъ вѣса дати іему от бѣрковьска поль окря. отъ воску. отъ мѣди. отъ олова. отъ хмѣлю. а соль вѣсити пуднымъ рѣмѣнемъ. отъ бѣрковьска дати іему отъ вѣса любѣцьскый отъ гривны серебра любѣцьскый. а вѣсити чистый воскъ безъ подьсады безъ смолы. безъ сала. какъ верхъ тако исподъ. ажо привѣзеть нечистый товаръ. а нелюбъ будетъ. поіехати іему назадъ со своимъ товаромъ. а свой князь тамо казнить іего. аже найдуть оу немѣць нечистый товаръ оу русской земли. поити іему назадъ стоваромъ оу ригу. тамъ іего свой князь судить.:

УМОВА ГЕДЫМІНА І ЯГО СЫНОЎ ГЛЕБА (НАРЫМОНТА) І АЛЬГЕРДА З РЫГАЙ 1338 ГОДУ. Сыны Гедыміна княжылі ў гэтым часе ў Полацку і Вітабску, і умова заключана ў тарговых справах гэтых гарадоў (А. Сапуновъ, „Рѣка Зап. Двина“ Вітабск, 1893, б. 275).

ГРАМАТА КН. КЕЙСТУТА І ЛЮБАРТА ТОРУНСКАМУ МЯШЧАНСТВУ ПАСЬЛЯ 1341 Г. Пераховуецца ў Каралевіцкім (Кенігсбэрскім) архіве. Пісана на невялікім шматку пергаміну ў 8 радоў. Дае права свабоднага шляху з Торуня ў „Лучьск“ праз Дрогічын і Мельнік.

Аб часе граматы гаворуць імёны князёў: Кейстут кн. Віленскі і Любарт кн. Валынскі, наступнікі Гедыміна, не маглі даць гэтай граматы раней сьмерці Гедыміна—1341 г.

Грамата дае адну са старэйшых спроб, рыўскай стылізаці скорапсі.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ЛІТОЎСКА-РУСКІХ КНЯЗЁЎ З ПОЛЬСКИМ КАРАЛЁМ КАЗІМІРАМ І МАЗАВЕЦКІМІ КНЯЗЯМІ 1347 Г.

„Галоўны Архіў Царства Польскага“, № 673. Выд. у „Актахъ Зап. Россіи“, I, № 1, ў „Сборникѣ др. русскихъ памятниковъ“ А. Смирнова, бал. 58, і праф. Е. Карскім у ст.: „Два древнѣйшихъ русскихъ документа Главнаго архива Царства Польскаго въ Варшавѣ“ (Древности. Труды Археограф. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ. Т. I, вып. 3, 1889 г.).

Гедымін ажаниў сына свайго Любарта з дачкой апошняга Валынскага князя Бушай, з роду Галіцкіх князёў. А дачку сваю (невядомую па імя) аддаў замуж (ў 1331 г.) за Болеслава Тройданавіча, пляменіка Галіцкага князя Юр'я II. Па сьмерці Льва Юр'евіча, цесьця Любарта, валынскія землі перайшлі ў спадку да Юр'я II Галіцкага, які быў пляменікам нябожчыка Льва Юр'евіча. Любарт Гедымінавіч, як зяць Льва—Юр'евіча, атрымаў з гэтага спадку толькі адзін Луцк.

У 1335 годзе памер і Юры II; ён быў апошнім з роду галіцкіх князёў па мужской лініі. Спадкаемцамі Юр'я II асталіся а) Болеслаў Тройданавіч і б) Буша—зродная сястра Юр'я, жонка Любарта Гедымінавіча. І яны падзялілі паміж сабой спадак: Галічыну атрымаў Болеслаў Тройданавіч, а Валынь з галоўным горадам Валадзімерам дасталася Любарту Гедымінавічу.

Болеслава атруцілі галіцкія баяры, за яго распуснае жыццё. Па сьмерці Болеслава не асталося беспасярэдніх спадкаемцаў. Бліжэйшае права на галіцкую спадчыну мелі:

а) Любарт Гедымінавіч, як жанаты з Бушай, зроднай цёткай памершага Болеслава;

б) ўсе браты Любарта, бо сястра іх была за Болеславам Тройданавічам;

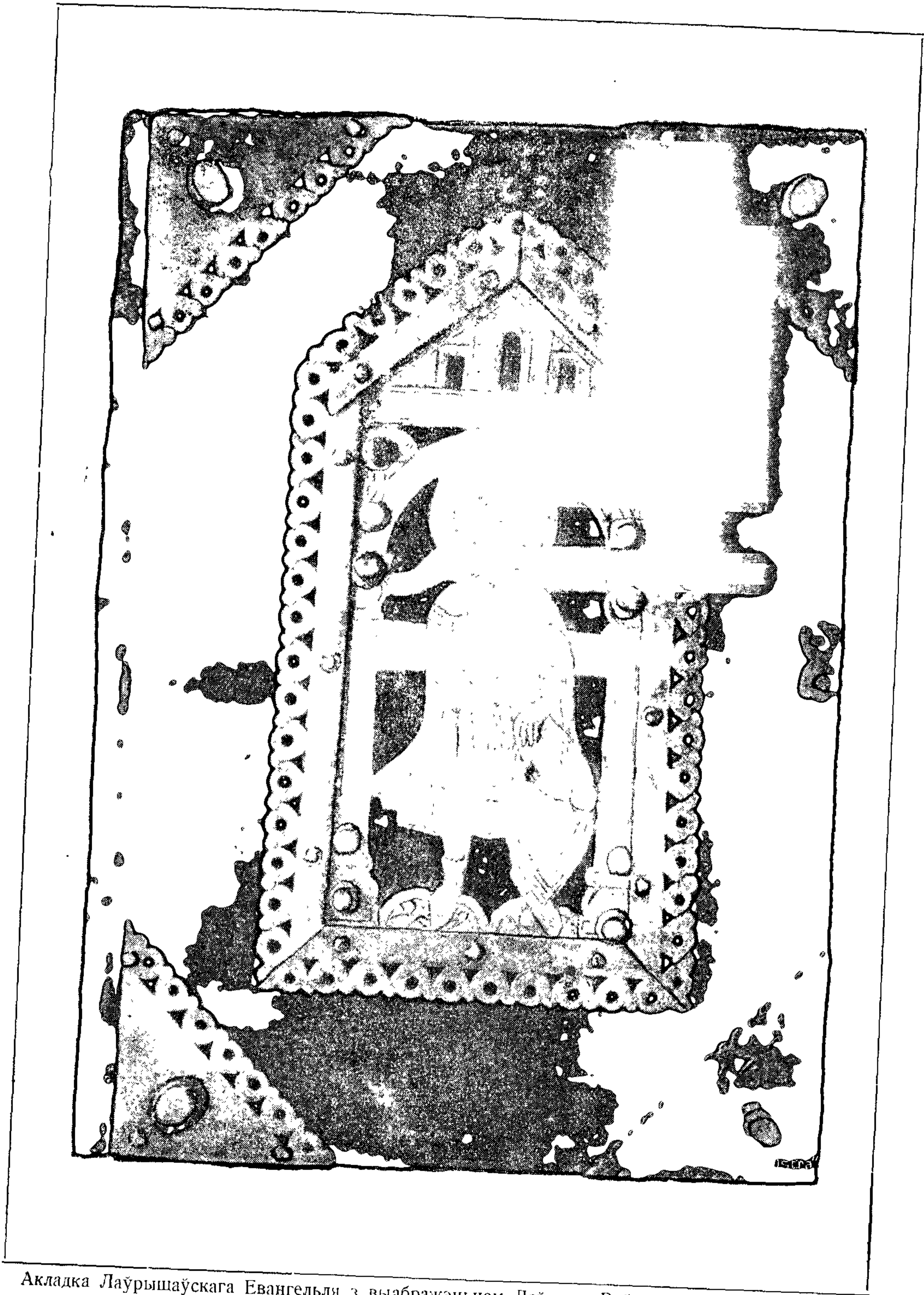
в) Вэнгерскі кароль, Карль-Робарт: гэты лічыўся спадкамцам Галіціі таму, што сто гадоў назад два яго продкі—Андрэй (быўшы вэнгерскі кароль) і сын Андрэя Каламан—нейкі час сядзелі на галіцкім пасадзе;

г) Польскі кароль Казімер III Вялікі: Казімер лічыўся спадкамцам Галічыны таму, што Болеслаў Тройданавіч быў сынам Мазавецкага князя, які прыходзіўся яму трызродным братам і знаходзіўся ў васальнай залежнасьці ад Польшчы.

Першы, на сьмерці Болеслава Тройданавіча, кінуўся на Галіцію Казімер Вялікі; захапіў Львоў і скарбец галіцкіх князёў. Захапіўшы Галіцію, Казімер на другі год кінуўся на Валынь, да якой большае права меў Любарт. З гэтага распачалася вайна. Сьпярша Любарту ў вайне не шчасьціла, але пасля перавага перайшла на яго старану. Разьбіты некалькі разоў, Казімер павінен быў распачаць перагаворы з Гедымінавічамі. Вынікам было замірэньне на два гады, г. зн.,—з 1347 да 1349 г. На моцы гэтай умовы пры польскім каралі асталася часова Галічына (адна Львоўская зямля), а удзелы Луцкі, Бэлзскі, Холмскі, Берасьцейскі і Крэмянец асталіся ў руках літоўскіх князёў.

Зьмест граматы:

Вѣдаи то каждый члвкъ. кто на тый листъ посмотритъ. оже я князь еоунутый, и кистутый, и любартъ, юрьий наримонътовичъ, юрьий коръятовичъ. чинимъи миръ твердый. ис королемъ казимиромъ польскимъ. и сомовитомъ и его братомъ казимиромъ мазовскимъ, и съ его земльми, краковскою и судомирскою, сирязскою, куявскою, лучичскою, добръинскою, плотскою, мазовскою, люблинскою, сетъховскою, и со львовскою. а за велкого князя олькѣрта и за коръята и за патрикия, и за ихъ сынъи. мѣи нслубуем, тотъ миръ держати вѣлми твердо, безо всякоѣ хитрости, не заимати намъ королевѣи землѣ, ни его людий што его слухаютъ. королевѣи держати львовскую землю исполна, а намъ держати володимѣрскую, луцкую, белзьскую, холмскую, берестинскую, исполна жь. а миръ отъ покрова бѣцѣ до иваня дне до купалъ, а отъ иваня дне за. 2. лѣтъ, а городовъ оу русской земли новѣихъ не ставити, ни сожьженого не рубити, доколя миръ стоить, за 2. лѣтъ. а кремянецъ держати юрью наримонътовичю отъ князий литовскихъ, и отъ короля за 2. лѣтъ. а города не рубити. а коли миръ станеть, юрью князю города лишитися. аже поидеть оугорский король на литву, польскому королевѣи помагати, аже поидеть на русь што литвѣи слушаеть, королевѣи не помагати. а поидеть ли царь на ляхи, а любо князи темний, княземъ литовскимъ помагати. аже поидуть на русь што короля слушаеть, литовскимъ княземъ не помагати. а про любартово ятѣство, хочемъ его поставити на судѣ передъ панѣи оугорскими, по сошествѣи стго дха за 2. недли, литовскимъ княземъ стати оу холмѣ. а королевѣи оу

Аккладка Лаўрышаўскага Евангелля з выабражэньнем Лаўрыша-Войшалка, Міндаўгава сына.

сточьць, кде смолвять тутъ будетъ судъ, тягаться ис королемъ. будетъ ли яль его король по кривдѣ, любартъ будетъ правъ, ѿ я князь кистютій буду правъ передъ въгорьскимъ королемъ, будетъ ли король правъ, намъ своего брата любарта дати оугорьскому королеви оу ятьство. а коли будетъ по миру, кто не оусхочетъ далѣй миру держати, тотъ отповѣсть, а по—отповѣдѣнъи стояти миру за мѣсяць. аже поидуть та(та)рове на львовьскую землю, тогда руси на львовьць не помагати. аже поидуть та(та)рове на ляхы, тогда руси неволя поити ѿ съ татары. а оу томъ перемирьи кто кому криво оучинить, надобѣ ся оупоминати старѣйшему, и оучинити тому исправу, оучинить которыи добрыи члвкъ кривду, любо воеводу, а любо панъ, оучинити исправу и съ нимъ. аже самъ не можетъ заплотити тотъ истиньный. што же оуложить его оу вину, хочеть ли самъ король заплатити за нь, а его дѣдичьство собѣ оузяти. не оусхочетъ ли король самъ заплатити, дастъ тому то (дѣ)дичьство, кто его потяжеть. а за избѣга можемъ его добыти и выдати. аже его не можемъ добыти, можемъ его иска(ти) съ обою сторону. аже побѣгнетъ русинъ а любо руска, во львовъ, или холопъ чии, или роба, выдати его. а што у той грамотѣ писано, тую жъ правду литовьскымъ княземъ держати. а на то есмь дали своѣ печати.

ЛАЎРЫШАЎСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЕ XIV СТ. Пераховуецца ў бібліятэцы князёў Чартарыйскіх у Кракаве. Пісана на пергамене. У кнізе маецца 18 мін'ятур і заставак, рысаваных воднымі фарбамі, а такжа маецца 13 ўкладных запісаў; найстарэйшы спаміж іх адносіцца да 1429 году. У мове сустрачаюцца крыўскія асобнасьці: цвёрдае *p* і ўжываньне *у* замест *о* (баграница, прамо, дундеже, ученикум).

На акладцы, гэтага шацоўнага помніка, маецца ў сярэбранай рамцы выбітае на серабрэ выябражэньне сьвятога з дзідай і шчытом. Паводле традыці гэта ёсьць выябражэньне Міндаўгава сына Лаўрыша-Войшалка, якому прыпісуюць заснаваньне Лаўрышаўскага манастыра, дзе ён закончыў богабойным мніхам сваё жыцьцё, а па сьмерці быў далучаны да ліку сьвятых.

Падрабнае апісаньне гэтага Евангелья даў І. Свенціцкі („Палеографіческа-грамматическое описание пергаментнаго Лавришевскаго Евангелія, начала XIV ст.“ Изд. отд. Руск. яз. и слов. Импер. Акад. Наукъ, 1913 г., XVII, кн. I, бб. 220-228).

Лаўрышаўскі манастыр знаходзіўся на беразе Нёмана, недалёка ад Навагарадка, ў тым мейсцы, дзе і цяпер стаіць вёска Лаўрышава. Аб заснаваньні гэтага манастыра Лаўрышом-Войшалкам, сынам Міндаўга, ў летапісе, пад 1262 г. (С. П. С. Р. Л. II, б. 201), так сказана:

„Войшелкъ прииде опять въ Новогородок и учини собѣ монастырь на рѣцѣ на Нѣмане, межи Литвою и Новым Городкомъ, и ту живяше“.

Лаўрышаўскі манастыр, знаходзячыся паблізку ад Навагарадка, ў якім існавала з канца XIII ст. мітрапалітальная катэдра, быў адным з слаўнейшых манастыроў у краю. Між мніхамі гэтага манастыра сустрачаем выдатных асоб

з княжага роду. Гэтак пад 1278 годам мы знаходзім у летапісах (П. С. Р. Л. II, б. 345).

„Сынъ Тройденовъ Римонтъ, уже въ чернечествѣ сый, живый въ монастырѣ Лавришевскомъ, имя ему чернечское Елисей“.

Хрысьціянства ўсходнага абрадку вельмі рана пранікла ў Крыўскі Навагорадак*), расьце яно тут і крэпне пры невядомых нам варунках. У другой палавіне XIII ст. яно на гэтулькі змоцнілася, што вымагае сабе асобнага духоўнага кіравецтва. Візантыцкі імператар Андронік Старшы ў 1291 годзе зацьвярджае Навагорадзкую аўтокефальную мітраполію, прызначаючы ёй 82 пасад у патрыяршай радзе. Дагэтуль невядома, чым можна тлумачыць стасункова высокае мейсца маладой Навагорадзкай мітраполіі ў герархіі грэцкай царквы—82-е мейсца на 110 біскупскіх крэсел.

Навагорадзкая мітраполія на адзінаццаць гадоў старэйшая за Галіцкую, якая заснавана ў 1303 годзе і была другой пасля Кіяўскай на ўсходна-Славянскіх землях. Гэткім чынам, Навагорадзкая мітраполія існавала ужо да Гэдыміна.

Імя аднаго з першых Навагорадзкіх мітрапалітаў было Тэафіль. З дыплетарата Візантыцкіх імператараў відаць, што ў красавіку 1329 году, мітрапаліт Товтвіль (Tovtilus) прыймаў учасьце у Канстантынопальскім сынодзе (Acta patriarch. Constantinopoli, I., бал. 147). Акрам гэтага, Навагорадзкія мітрапаліты упамінаюцца, як учасьнікі Канстантынопальскіх сынодаў у 1317 г. (жнівень), і 1327 г. (студзень), але безыменна („Latoriziec Litwy i kronika Ruska“) выд. Даніловіча, бб. 72 і 143).

Устаноўленьне ў Навагорадку аўтокефальнай мітраполіі было справай, вымагаючай упорнага змаганьня з цэнтралізмам кіяўскіх мітрапалітаў, якія ўвесь час напіралі на Канстантынопальскі патрыярхат, дамагаючыся скасаваньня гэтай мітраполіі, але Навагорадак, упорна вёў змаганьне за сваю незалежнасьць і даволі памысна. У ліпні 1361 году, патрыяршай граматай акрэсьляюцца граніцы Навагорадзкай мітраполіі, ў склад яе ўходзяць біскупіі: Навагорадзкая, Тураўская і Полацкая: акром Смаленска,—немаль усе крыўскія землі. Пасля-ж заняцьця Кіева, Навагорадзкія мітрапаліты стараюцца ўлучыць або ўзалежніць ад сябе і Кіяў.

Палітыка Альгерда была зьвернута на Ўсход і імкнулася да утвареньня з Крыўскіх, Украінскіх і Літоўскіх зямель крэпкай дзяржавы ад Балтыцкага да Чорнага мора. Мудрай палітыкай ён пашыраў сваю ўладу на Вітабск, Полацак, Смаленск, Вільню, Навагорадак і Кіяў. Але ён разумеў, што гэта вялікая дзяржава можа ўтрымацца толькі тады, калі жыхары яе будуць зьліты ў адно цэлае рэлігіяй.

Да гэтага спосабіўся Альгерд і, як здаецца, спосабіў да таго ўсе свае землі. Але перш ён хацеў мець у межах свае дзяржавы кіравецтва праваслаўнай царквой. З гэтай мэтай пачаў дабівацца ў Канстантынопальскага патрыярхату, каб брат яго жонкі (Марыі Яраслаўны, кн. Вітабскай), князь Ра-

*) Крыжацкі хронікар Дусбург (Dusburg cap., 315) пад 1314 г. піша: „Брат Гэнрык Маршалак... прыйшоў у зямлю Крывіція (Crivitae) і места яе, зване Навагорадак (Novagardia) здабыў“.

Печатныя літары Мсціжскага
Евангелья XIV ст.

ман, мітрапаліт Новагородзкі, быў высвячаны і на мітрапаліта, „ўсей Русі“, з аддачай пад яго зверхнасьць мітраполіі Новагородзкай, Галіцкай і Кіяўскай, а такжа біскупіі Маскоўскай.

Гэтага апошняга баялася Масква і са свае стараны рабіла захады перад патрыярхам, каб яе кандыдат, Аляксей, быў высвячаны на мітрапаліта Кіяўскага і „ўсей Русі“, з мейсцам прабыванья ў Валадзімеры-Суздальскім.

У 1354 годзе Канстантынопальскі патрыярхат, атрымаўшы ад абодвух кандыдатаў багатыя дары, абодвух-жа, і Маскоўскага—Аляксея, і Новагородзкага—Рамана, немаль адначасова, высвяціў на Кіяўскіх мітрапалітаў і „ўсей Русі“.

З гэтага моманту пачынаецца доўгае і упорнае змаганьне за ўплывы над праваслаўнай царквой паміж Літвой і Масковіяй. Як вынік гэтага змаганья, утвараецца яшчэ адна новая мітраполія—Валадзімера-Маскоўская. І Масква і Новагородак імкнуцца заваладзец тытулам Кіяўскага мітрапаліта. Масква з гэтай мэтай пачародна ўсіх першых сваіх мітрапалітаў кананізуе і ставіць на аўтары, акружае іх аўрэолям сьвятасьці, а аб Літве шырыць вестки, што гэта край паганскі, дзе забіваюць і прасьледуюць хрысьціянаў (гл. ніжэй: „Мученіе святыхъ Новоявленныхъ мученікъ родомъ Літвы Іоанна, Антонія і Еустаѳія“). Адна і другая старана добра разумее, што каля пытанья аб цэнтры царкоўнага кіравецтва важацца лёсы пад кім аб'яднаецца ўсходная Славяншчына—пад нашчадкамі Гедыміна, ці Івана Каліты. Масковія была паярэмлена татарамі, Літва была вольнай. Усе шансы былі на старане Гедымінавічаў.

Ход гісторыі быў павернуты саўсім ў іншы бок сынам Альгерда, В. Кн. Літоўскім Ягайлам, які перайшоў у каталіцтва і злучыў Літву з Польшчай. Ягайлавічы сталіся прапагатарамі рымскіх уплываў, а Масква атрымала нечаканы сукцэс: у яе рукі перайшло кіравецтва „рускай верай“ і, —што з гэтага вынікае,—народнасьцю. Вял. Кн. Маскоўскі становіцца адзіным праваслаўным манархам на славянскім усходзе.

Вельмі загадкавае і дагэтуль яшчэ выстараюча ня высветленае пытаньне аб „паганстве“

літоўскіх князёў. З адной стараны, цвёрда ўстанавілася апія, што да Ягайлы Літва была краем паганскім, што пануючай верай было паганства, з другой стараны, гістарычныя данныя паказваюць наадварот, што большасць ведамых гісторыі літоўскіх князёў вызнавалі хрысціянства ўсходнага абрадку.

Гэтак з князёў Навагарадзкіх, паводле гістарычных данных былі хрысціянамі:

1. Гінвіл Мінгайлавіч, у хрышчэньні Юры; паводле польскіх гісторыкаў быў Полацкім князем (1125+1199), (Kojalowicz. „Hist. Litwy“ P. I, б. 69; Stebelski. „Zywot S.S. Eufroz. i Parasc.“ бал. 147. Narbut. „D. N. L.“, III. б. 307—316).

2. Барыс Гінвілавіч, (1146+1206). (Як вышэй: Kojalovič, Narbut, Stebelski).

3. Васіль-Рогвалод Барысавіч (1164+1223). (Тыя-ж аўтары).

4. Глеб Рогвалодавіч. (Тыя-ж аўтары).

5. Міндоўг Рынгольдавіч (1203+1263). У Густынскім летапісе сказана: „Пріяць вѣру христіанскую отъ востока“. („Полн. Собр. Р. Л. Т. II, б. 341).

6. Доўмунд або Монвід ці Арвід сын Эрдзівіла Ігуміса, паводле Стрыйкоўскага Смаленскі князь (Strykowski. „Kronika“, 1845, ч. I, б. 286).

7. Вікунд, сын Эрдзівіла Ігуміса, князь Вітайскі (Witejski), (Strykowski. „Kronika“, 1845, б. 286).

8) Тоўтвіл, у хрысціянстве Тэафіль (Θеофил), сын Эрдзівіла Ігуміса; быў князем Полацкім, забіты 1264 г. (Strykowski. „Kronika“, б. 286).

9) Войшел або Вольштнік Міндаўговіч (1223+1267) (Lator. Litwy i kron. Rus. б. 148).

З князёў Завілейскіх былі хрысціянамі:

1. Доўмунт Гермундавіч у хрышчэньні Цімафей, які быў пасья Пскоўскім князем (1227+1299). („Latoris. Litwy i kron. Rus.“ Даніловіча, бб. 149, 150; „П. С. Р. Л.“, т. II, б. 345).

2. Нарымунд-Сірпуці Ромундовіч (+1284). („Obraz Litwy“ Ярошэвіча, Т. II, б. 2; Карамзінъ. „Истор. гос. Росс.“, т. IV, б. 377).

3. Гольша-Лесій Ромундовіч (там-жа).

4. Гедрус-Свількель Ромундовіч (там-жа).

5. Рымунд Тройданавіч, у хрышчэньні Лаўрын або Лаўр, які ўступіў пасад Вітэнасу (радзіўся 1281 г.). Stebelski. „Zywot S.S. Eufroz. i Parasc.“, б. 173; Narbut. „Dzieje Narodu Litewsk.“, IV, б. 297; „П. Собр. Р. Л.“ Т. II, б. 345). У Густынскім Летапісе ён названы Елісеем, які жыў у Лаўрышаўскім манастыры, але са Стэбэльскага відаць, што Елісей—іншая асоба.

6. Міндоўг-Альгімунтавіч, ў хрышчэньні Іан, быў Кіяўскім намесьнікам („Latoris. Litwy i kron. Ruska“, б. 227).

7. Нелюб сын Міндаўга-Іана, ў хрышчэньні Александар (+1406). („Latoris. Litwy i kron. Ruska“).

Пасьля злучэньня князьстваў Завілейскага і Наваградзкага былі хрысьціянамі:

1. Воін сын Вітэнаса, ў хрышчэньні Васілі, кн. Полацкі (1269-1350). (Narbut „Dzieje Nar. Lit.“ Т. IV, бал. 485).

2. Нарымунт Гедымінавіч, у хрышчэньні Глеб, князь Пінскі (1277+1348). (Naruszewicz. „Hist. Nar. Polsk.“ выд. 2-е, Т. 9, бал. XI; Narbut. „Dzieje Nar. Lit.“, Т. V., б. 30, увага 1; Стрыйкоўскі называе яго ў хрышчэньні Васілём: Strykowski „Kronika“, 1845, ч. II, б. 74).

3. Альгерд Гедымінавіч в. кн. Літоўскі і Вітабскі (радзіўся 1296+1377), у хрышчэньні Александар у мністве Аляксеі (Strykowski „Kronika“, 1845, ч. II, б. 14; Карамзінъ „Истор. госуд. Росс., Т. IV, прыпіска 267 і Т. V, бал. 51 і прыпіска 50).

4. Любарт Гедымінавіч, у хрышчэньні Фёдар (радзіўся 1386 г.), князь Луцкі (Карамзінъ „Ист. Гос. Росс.“, Т. IV, б. 193; Strykowski, „Kronika“, 1845, ч. II, б.б. 41 і 74).

5. Корыят Гедымінавіч, ў хрышчэньні Міхайла, 1301+каля 1357. (Naruszewicz, „Histor. Narod. Pol.“, выд. 2, Т. 9, б. XIII).

6. Яўнута, Янута Гедымінавіч, ў хрышчэньні Іан (радзіўся 1306), вялікі князь Літоўскі, пазьней князь Заслаўскі (каля Менску). (Strykowski „Kronika“, 1845, ч. II, бал. 3).

7. Александар Нарымунтавіч (Глебавіч). (Latopis. Litwy i kron. Ruska“, б. 163).

8. Андрэй-Вінгальт Альгердавіч, Полацкі князь (Strykowski, „Kronika“, 1845, ч. II, б. 57 і 76; „Latopisec Litwy i kron. Ruska“, б. 165 і 167; Długosz, „Hist. Pol“, б. 61; Stebelski, „Chronologia“ б. 12, прыпіска 6; Naruszewicz, „Hist. nar. Pol.“, выд. 2, Т. 9, б. XVII).

9. Дзьмітры Альгердавіч, князь Трубчэўскі (Strykowski, „Kronika“, 1845, ч. II, б. 58).

10. Корыгайла Альгердавіч, у хрышчэньні Канстантын, а пасьля прыняцьця каталіцтва—Казімер, князь Чарнігаўскі і Чартарыйскі, забіты 1390 г. (Stebelski, „Chronologia“ б. 8; Strykowski, „Kronika“ 1845, ч. II, б. 57. Narbut, „Dzieje Nar. Lit.“, Т. V. б. 145).

11. Валадзімер Альгердавіч, князь Кіяўскі, а пазьней Капыльскі, радзіўся 1316 г. (Naruszewicz, „Hist. Nar. Polsk.“, выд. 2. т. 10, б. 217 і прыпіска 2; Strykowski, „Kronika“, 1845, ч. II. бб. 57 і 74).

12. Корыбут Альгердавіч, у хрышчэньні Дзьмітры—1358+1399. (Długosz, „Hist. Pol.“ б. 125; Strykowski „Kronika“, 1845, ч. II, бб. 58 і 74; Stebelski, „Chronologia“, бал. 8).

13. Скіргайла Альгердавіч, у хрышчэньні Іан, пасьля прыняцьця каталіцтва,—Казімер, кн. Троцкі, пазьней—вялікі князь Літоўскі, урэшце,—Кіяўскі намесьнік. („Latopis. Litwy i Kron. Ruska“ б. 47; Długosz, „Hist. Pol“ б. 60 і 142; Strykowski, „Kronika“, 1845, ч. II, б. 58; Stebelski, „Chronologia“, бб. 8 і 15).

14. Ягайла, у хрышчэньні Якуб (мы думаем, па аналогіі з народнай вымовай: Іоанн—„Югайла“, Іоанна—„Югася, што хроснае імя яго было Іоан), пасья прыняцця каталіцтва—Ўладыслаў, князь Вітабскі, пазьней—вялікі князь Літоўскі і ўрэшце,—кароль Польскі—1350—1434. (Długosz, „Hist. Pol.“, б. 60; Strykowski, „Kronika“, 1845, ч. II, б. 58; Narbut, „Dzieje Nar. Litewsk.“, t. V, б. 239; Kraszewski, „Histor. Litwy“).

15. Луквён (Лигвеній) Сымон Альгердавіч, князь Мсціслаўскі („Lator. Litwy i kron. Ruska“, б. 205; Strykowski, „Kronika“, ч. II, 1845 г., бб. 57 і 74).

16. Сьвідрыгайла Альгердавіч, у хрышчэньні Леў, пасья прыняцця каталіцтва—Болеслаў. (Naruszewicz, „Hist. Nar. Polsk.“, выд. 2, Т. 9, бал. XIX; Stebelski, „Chronologia“, б. 8; Narbut, „Dzieje Nar. Litew.“, Т. V, б. 239; Strykowski, „Kronika“, ч. II, б. 58).

17. Зодзевіт Альгердавіч, у хрышчэньні Іоан. (Strykowski, „Kronika“, ч. II, б. 57).

18. Міхайла-Васілі Альгердавіч, пасья прыняцця хрысьціянства—Александр-Вігунд, князь Керноўскі, атручаны 1392.

19. Вітаўт або Вітальд Кестутавіч, ў хрышчэньні Александр, пасья прыняцця каталіцтва ў Крыжакаў—Віганд, у палякаў — Александр (1344-1430).

З гэтага сьпіску вынікае, што ў кожным здарэньні Літоўская дынастыя не вызнавала паганскай веры. Адзіна праўдзівым будзе тлумачэньне гэтага зьявішча такое, якое летапісец Гэнрык Латыш высказаў аб Полацкіх князёх: „яны ня маюць звычайу навяртаць у хрысьціянства“, што магло быць вынікам шырокай рэлігійнай толеранціі. Вярхі грамадзянства вызнавалі вышэйшую форму рэлігіі—хрысьціянства, а нізы, і, хто хацеў, вызнавалі паганскую веру і абрадасьць. Як ведама, яшчэ ў XV ст. каталікі лічылі ўсходна-славянскіх праваслаўных „паганамі“, можа гэта і небезпадстаўна ў значэньні двоевернасьці ў абыхаях і абрадасьці нашага першапачатнага хрысьціянства.

НАДАНЬНЕ ЮРЬЯ БАЛКОВІЧА ЛАЎРЫШАЎСКАМУ МАНАСТЫРУ ЗАГАДАМ КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ГЕДЫМІНАВІЧА, КАЛЯ 1350 Г. Ўпісана ў Евангельле, якое належала Чартарыскім, цяпер—„Имп. Публ. библ.“ (Востоковъ, „Описание рукоп. Румянц. музея“, 124).

КУПЧАЯ І МЕННАЯ ГРАМАТЫ АЛЕХНЫ РАМАШКОВІЧА, І ПАЦЬВЕРДЖАНЬНЕ НА ІХ ВЯЛ. КН. АЛЬГЕРДА, КАЛЯ 1350 Г. (Востоковъ, „Описание рукоп. Рум. муз.“, 117).

УМОВА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА АЛЕКСАНДРАВІЧА З РЫГАЙ (1330-1359 Г.). Маскоўскі Архіў Мін. Замож. Спраў. „Собр. гос. гр. и дог.“ (II, № 8). Сахаровъ, т. V. Пісана на лісьце паперы, буйным уставам і мае 21 рад пісьма. Гэта умова зьяўляецца апошняй умовай Смаленска з Рыгай. У умове князь піша:

„докончаль есмь по тому докончанью, како то братъ мой старѣйшій Кгедиминъ и его дѣти Глѣбъ (Нарымонт) и Алкердъ докончали“.

Смаленск да IX ст. быў галоўным горадам племя Крывічоў. Пасьля таго, як Варагі абасновіліся ў крыўскім Ноўгарадзе, ў хуткім часе сучасьнік Рурыка Алег падбіў і Смаленск. З гэтага часу князяваў тут род варажскіх князёў Рурыкавічаў і Смаленск пераходзіў з рук у рукі да XII стагодзьдзя. У 1127 годзе Смаленск вызваліўся з—пад улады дынастыі кіяўскіх князёў. Першым незалежным князем быў у Смаленску Расціслаў Мсціславіч (1127-1159). З гэтага часу дынастыя Расціславічаў стала князюе ў Смаленску, які ўходзіць у круг інтэрасаў крыўскіх зямель, што раз больш адыходзячы ад кругу інтэрасаў украінскіх і маскальскіх зямель. З канца XIII і да пачатку XV ст. Смаленск змагаецца за сваю незалежнасьць. Нажаль, аб гэтым героічным кругабегу часу захавалася мала вестак. Тлумачыцца гэта тым, што смаленскія летапісы пагінулі ў часе войн і пажараў, а ўсходна-рускія летапісцы не займаліся ўжо Смаленскам, як ня ўходзячым у круг іх інтэрасаў. Калі заходна-крыўскія землі пачалі адбудовываць сваю даўнюю незалежнасьць пад імем Літвы, Смаленск раней-пазьней павінен быў увайсці ў склад Літоўска-Крыўскай дзяржавы.

І, вось, пры Александры Глебавічы, як ўжо пачала крэпнуць Масква, якая перш прыслухала Смаленску, то яна стала адрываць да сябе смаленскія гарады. Прыкладам, калі Маскоўскі князь Юры Данілавіч (+1325) адабраў Мажайск, то Смаленск збліжаецца да Літвы. Ужо з умовы Гедыміна з Рыгай (1338 г.), даведываемся, што Смаленскі князь Іван Александравіч, сын Александра Глебавіча, лічыцца „малодшым братам“ Гедыміна.

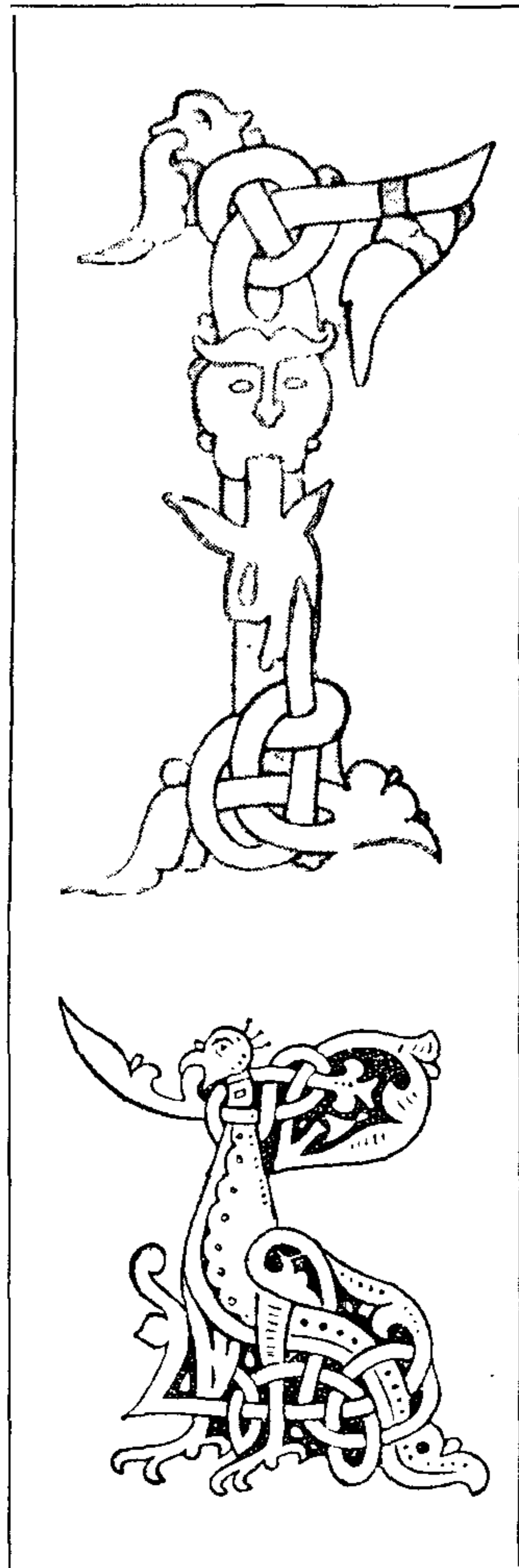
Пры Альгердзе, сыне Гедыміна, збліжэньне Смаленскай зямлі з рэштай крыўскіх зямель, а'б'яднаных у вял. кн. Літоўскае так змоцнілася, што смаленскія князі ўступаюць у склад Літвы, як фэдэральная часць яе. Вялікі кн. Альгерд становіцца крэпкім абаронцам Смаленскай незалежнасьці ад прэтэнсій Масквы: гэтак пры Сімеоне Гордым (1341—1353) Альгерд хадзіў на Маскву, каб вярнуць Смаленску Мажайск, але гэта чамусь не ўдалося; ў 1352 годзе Маскоўскі князь Сімеон выступіў з грамадным войскам супроць Смаленскага князя Івана Александравіча, за якога заступіўся Альгерд і паход кончыўся перагаворамі сьпярша на рацэ Протве, а пасьля—Угры. Бачучы, што сілай ня здужае заваладаць Смаленскам, Масква пачала праз сваіх староннікаў падгатаўляць у Смаленску паўстаньне, якое выбухла ў 1358 годзе, але няўдачна.

У 1359 годзе Смаленскі князь Іван Александравіч памёр; сын яго Сьвятаслаў Іванавіч урочыстай прысягай змацаваў сваё добравольнае аб'яднаньне з вялікім князьствам Літоўска-Рускім (Крыўскім).

За Смаленск, паміж Альгердам і Масквой, былі частыя закалоты, але Масква ў XIII ст. ня была яшчэ паважнай сілай. Ўзаемастанункі тагочаснай Масквы і в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага) даволі добра характэрызуе апавяданьне аб адным з паходаў Альгерда на Маскву пры Маскоўскім князю

Дзьмітры Іванавічы (1361—1389), якое захавалася ў „Кроніках в. кн. Літоўскага, Рускага і Жомойтскага“. Друкуем паводле сьпіску Евреінаўскага і Быхаўца ў злучанай рэдакцыі):

[И въ тьи часы кнзь] ^{1*)} великий Олгирдь Кгидимонтович Литовский [и Русский] исправляючи урядно гсдрство свое не мало время гсдрствовал в великом княжствѣ Литовском [и] был в [до]кончанию и в доброй приѣзни с великим кнзем Димитриемъ Ивановичем Московским. Той же кнзь великий Димитрей Ивановичь, без всякие вины оставил докончалую приѣзнь прислал к великому кнзю Олгирду посла своег[о] с ызвѣтом и прислал к нему огонь да саблю (даючи ему вѣдати што ²⁾ буду в земли твоеи по красной вѣсне и по тихому лѣту. И князь великий Олгирд вынял из огнива губку а ³⁾ кремень и запаливъ губку даль послу и рекъ [так]: дай то гсдрю своему і скажи ему што у нас в Литвѣ огонь е. Же онъ извѣчает мнѣ хотячи в моеи землѣ быти по красной вѣсне і по тихому лѣту, а [я дасть Бог] у него буду на велик день и поцелую его красным яйцом, [через щит] сулицою, а з Бжиею помощию къ городу [его] Москвѣ копие свое прислоню [Бо] не то воин ⁴⁾, што [часу подобного валчит, але то валечник, коли непогода валки тогды над неприятелем своим неприязни доводит] ⁵⁾. И отпустивши посла и собрал войско свое Литовское и Руское и пошел из Витепска просто [ку Москвѣ] и на самыі велик днь рано кнзь великий с князи и з боляры [от заутрени] шол из цркви, а кнзь великий Олгирдь со всѣми [силами] своими [ропустивши хоругви свої] показался под Москвою на Поклоной горѣ. Кнзь великий Димитрей Ивановичь Московски [впаде в страх велик и ужасеся видячи великого кнзя Олгирда з великою силою его, иж пришол на него так моцне а силне] подле слова своего. ⁶⁾ И не мог (учы)ему ни единаг опоры вчинити, послал к нему [просячи и великии дары ему обещаючи] дабы его из вотчины его с Москвы не выгнал и гнѣвъ свой отпустил и взял

Печатныя літары з крыўскага друкаў XIII—XIV ст.

*1) Усюды ўзятае ў квадратныя скобкі дапоўнена са сьпіску Быхаўца. 2) У сьп. Евреінаўскім: „извѣщая ему ведай то“. 3) У Евр. сьп.: „да“, 4) У сьп. Быхаўца: „валечник“. 5) У Евр. сьп. „что времени подобного воует, но то воин когда не во время войны над неприятелем своим неприязни доводит“. 6) У Евр. сьп. іншая рэдакцыя: „што Олгирдь подле слова своего стоит силно и силно пришел“. 7) У сьп. Быхаўца: „змову“. 8) У Евр. сьп.: „потомъ“ 9) У Евр. сьп.: „аше“. 10) У Евр. сьп. „хочет“. 11) У сьп.: Быхаўца: „прислонити“ 12) У Евр. сьп. усюды: „что“. 13) У Евр. сьп.: „і со многимъ добытком неисповѣдимымъ і со многимъ полономъ извоевав“... 14) У Евр. сьп.: „да“.

бы у него что хотел. И кнзь великий Олгирдь [сожались и] любовь свою над ним учинил [из Москвы его не добывал и] мир с ним взял. И потом смолву ⁷⁾ учинивши и сам кнзь великий Димитрей Иванович к нему выѣхал і с нимъ видялся и дары многие [безчисленно золота серебра и дорогим жемчугом и собольми и иным дорогим, и дивным звѣрем мохнатым князя] великого кнзя Олгирда даровал и шкodu што он в землю [его] идучи принял то ему заступилъ і затым ⁸⁾ кнзь Олгирдь реквеликому кнзю: (ачкольвек) ⁹⁾ есми с тобою и помирился, но мнѣ ся іноче не годить ¹⁰⁾ а ни достѣт толкъ хочю под городом твоим Москвою копие свое приклонити, ¹¹⁾ а ту славу учинити што великий кнзь Литовский и Руский и Жемойтцкии Олгирдь копие свое под Москвою приклонил. И всѣдши сам на конь и копие свое взявши в руки и приѣхав к(о) городу и копие свое к городу приклонилъ и ѣдучи назад и рѣкъ такъ великим голосом: княже великий Московский памятуи то, што ¹²⁾ копие Литовское стояло под Москвою. И потом кнзь великий Олгирдь со всѣми воиски своими с великою честию і со многимъ [полоном и невымовным добытком завоевавши ¹³⁾ и города многие побравши и границу учинил по Можаяскъ а ¹⁴⁾ по Коломну и много людей попленил [и зо всими людьми своими в цѣлости во свояси отыде].

ГРАМАТА КНЯЗЯ АЛЬГЕРДА КАНСТАНТЫНОПАЛЬСКАМУ ПАТРЫАРХУ 1371 Г. (Срезневский, „Славяно-русская палеография“).

У пачатку 1371 г. Альгерд прасіў Канстантынопальскага патрыярха назначыць асобнага мітрапаліта для Літоўскай праваслаўнай царквы, бо Маскоўскі мітрапаліт Аляксей:

„благаслаўляе масквіцян на праліцьцё крыві... хто прысягаў мне і ўцёк у Маскву, з таго мітрапаліт знімае прысягу“.

„М(У)Ч(Е)НІЕ СТЫХ НОВОЯВЛЕННЫХ МЧНКЪ РОДО(М) ЛИТВЫ ІОАННА, АНТОНІЯ І ЕУСТАΘІА. ЛИТОВСКАЯ(Ж) ИМЕНА КРУГЛЕЦЬ, КОУМЕЦЬ, НЕЖИЛО“. Захавалася ў Пралогу 1512 году (Вілен. публ. бібліатэкі), напісаным і апраўленым у Любчы. Жыцьцёпісы мучанікаў былі сьпісаны праўдападобна ў Маскве перад канонізацыяй, каля 1355 году. Астанкі гэтых мучанікаў, як кажа пр. Карскі („Белорусы“ Т. III), былі для канонізацыі перавезены ў 1374 годзе ў Канстантынопаль і там канонізаваны патрыярхам Філафеям, паводле-ж жыцьцёпісу,—пахаваны ў Вільні ў царкве сьв. Мікалая. Першапачатковы рукапіс загінуў. Для канонізацыі мусіў быць пераклад жыцьцёпісаў і на грэцкую мову ды такжа не захаваўся; захавалася нейкім чынам сэрбская рэдакцыя з XV ст.

Зьмест гэтай легенды такі. Манах, па імені Нэстар, навярнуў у хрысьціянства двух віленскіх Альгердавых дваранаў, родных братоў Кумца і Нежыло. Гэты браты, прыняўшы хрысьціянства, перасталі прытрымлівацца паганскіх абычаяў і, пэўне, трымалі сябе вызываюча ў стасунку да паганскай абраднасьці і духавенства. Альгерд загадаў пасадзіць іх у вязьніцу. Кумец і Нежыло (у хрышчэньні Іоан і Антоні), будучы ў вязьніцы абярнулі яе ў мейсца пропаведзі, чым выклікалі замяшаньне ў горадзе. У выніку захадаў

паганскай партыі Кумец і Нежыло былі павешаны за горадам у дубовым гаю, дзе цяпер стаіць Сьв.-Троецкі манастыр. Хрысьціянне зьнялі целы павешаных за хрысьціянства, а, знача, мучанікаў і пахавалі іх у царкве сьв. Мікалая. Гэта было каля 1346—7 году. Праз некалькі месяцаў пацярпеў на тым-жа мейсцы сваяк Кумца і Нежылы, лоўчы Куклей (іншыя называюць— Міклей), па прозьвішчу Круглец, які быў прыняўшы хрысьціянства пад імем Астапа (Еустаоія). Сумнае здарэньне Масква пасьпяшыла выкарыстаць для сваіх палітычных мэт перад Канстантынопальскім патрыярхам. Маскоўскі мітрапаліт Аляксей у 1355 годзе прызнаў іх сьвятымі. У выніку вышла, што ў в. кн. Літоўскім пагане мучаць хрысьціянаў. Гэты аргумант ў тыя часы быў вельмі важны, бо і Масква і Вільня вялі змаганьне за патранат над усходнім праваслаўем. Маскве важна было утрымаць патрыярха ў пераконаньню, што літвіны— „агнепаклоннікі“, пагане, не глядзя на тое, што і сам Альгерд быў хрысьціянінам і яго пасад быў акружаны хрысьціянамі таго-ж усходнага абрадку. Гэта нетасоўнасьць гістарычных даных з жыцьёпісам мучанікаў прымусіла навейшых праваслаўных гісторыкаў высунуць гіпотэзу, што Кумец, Нежыло і Круглец былі замучаны не пры Альгердзе, а пры Гедыміне (гл. „Истор. оч. православия, католич. и унии въ Бѣлорус. и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 17 ссылка). Ад 1347 і да 1826 году ніякіх пэўных даных аб рэліквіях гэтых сьвятых няма.

Рэліквіі былі знойдзены ў 1826 годзе ў сьв.-Духаўскай манастырскай царкве, тагочасным архімандрытам і выстаўлены на пакланеньне з урочыстымі цэладнеўнымі набажэнствамі манахаў. Але гэта чамусьці непадалася Віленскаму генерал-губэрнатару Рымскаму-Корсакову, і па яго загаду ў царкву прыйшоў паліцмайстар і патрэбаваў каб рэліквіі былі паложаны ізноў у склеп. Архімандрывт пажаліўся на гэта Менскаму архібіскупу Анатолю, якому прыслухаў тады Віленскі сьвятадухаўскі манастыр. Архіб. Анатолю патрэбаваў ад архімандрыта тлумачэньня, па чым ён пазнаў, што гэта ёсць рэліквіі тых самых сьвятых. Архімандрывт даў патрэбнае тлумачэньне, якое пайшло ў Сьвятарнейшы Синод. Синод назначыў Менскага архібіскупа Анатоля і біскупа Нежынскага і Чарнігаўскага Лаўрына упэўніцца на мейсцы, ў Вільні, аб праўдзівасьці рэліквій. Названья біскупы, аглядзіўшы, прызналі рэліквіі праўдзівымі. З вывадам біскупаў згодзіўся і Синод. („Живописная Россія под редакціей Семенова“ СПб. 1882, бб. 134—144). Гэткім чынам імёны пабітых за „рускую веру“ яшчэ раз былі выкарыставаны, але ўжо пры другіх ўзаемастасунках Масквы і Вільні.

ВИЛЕНСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII-XIV СТ. Гэтае Евангельле ў пачатках XIX ст. бачыў у Прачысьценскай царкве гісторык Нарбут, які знайшоў у ім цікавы для гісторыі запіс:

„Великий литовский князь Андрей Гедыминовичъ, въ святой схимѣ Алексій, усопши на память Палтона и Романа“.

Нам здаецца, што аднак запіс ня быў акуратна расчытаны Нарбутам, бо імя Альгерд ёсць выводнае ад „Александр“, а не ад „Андрэй“.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Прыналежала полацк. Прадчечанскаму манастыру, цяпер у Петраградзкай Публ. бібліятэцы („Кат. библ. Толст.“, II, № 3). Пісана уставам.

ВІТАБСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Прыналежала полацкаму Прадчечанскаму манастыру. У пачатках XIX ст. забрана ў Петраградзкую Публічную бібліятэку. (Адзел I, № 2).

ГРАМАТА КНЯГІНІ ЮЛЬЯНІІ, ЖАНЫ В. КН. АЛЬГЕРДА, КАЛЯ 1377 ГОДУ. Грамата ўпісана ў Евангельле XIV ст., якое перахоуецца ў Петр. Публ. бібліятэцы („Кат. библ. гр. Толст.“ II, № 3). Грамату гэту даем тут у адбітцы. Кн. Юльянія, другая жана в. кн. Альгерда, жыла пасья яго сьмерці ў Вітабску (+1377), як дажывотная валадарка Вітабскага князьства. У часе бытнасьці ў Вітабску Юльянія заснавала пры царкве Сьв. Духа, пабудаванай яшчэ Альгердам, жаночы Духаўскі манастыр, дзе пастрыглася ў манахіні, прыняўшы імя Марыя.

Княгіня Ульянія якабы пахавана ў Вільні ў Прачысьценскім саборы. У 1810 годзе, пры перабудоўцы гэтага сабору на анатомічны тэатр, была знойдзена сярэбраная нагробная дашка, на якой было імя „Ульянія“, дашку ўзяў тагочасны рэктар віленскага унівэрсытэту Малеўскі, і яна, як непажаданы помнік мясцовай (ня—польскай) гісторыі, недзе зьнікла. („Сборн. пост. по мин. нар. просв.“, Т. I., бал. 456). У „Собр. Др. грам. и акт.“, Вільня, 1843 г. сказана „была выкапана бляшаная дашка з рускім надпісам імені княгіні Ульяны“.

ТРОЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Пісанае ў чацьвёрку, ў адну гранку, уставам. Выдана літаграфаванымі табліцамі.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА ТРОЦКАМУ БОГАРОДЗІЦКАМУ МАНАСТЫРУ, 1384 Г.

„Мы велики князь Витовт нареченный во святомъ крщени Александеръ, дали мы на просьбу и на жоданье княгини нашеое великое Уляны, къ монастыру нашому троцкому рожеству светое пречистое, озера троцкого луку аж до великое дороги, гдеж и камень на горе казали есмо передъ собою положити, а други камень за озеромъ противъ того камня казали есмо положити, близко рогу, што на горе положонъ, маеть игумень по тую границу тую луку держати и вживати и его потомки на вечные часы а втот монастырь и в тую луку, не мають се вступовати, ни митрополить, ани владыка, ани воевода троцки ани ихъ наместники“.

(„Собр. Др. грам. и акт.“, ч. II, № 55).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КН. АНДРЭЯ КРЫЖАЦКАМУ ОРДЭНУ, 1385 Г.; захавалася ў летапісе. (Срезневскій „Славяно-русск. палеографія“, б. 226).

Па сьмерці Альгерда (+1377 г.) асталося 12 яго сыноў і сем дачок.

Сѣкни на шлькировацѣ
оульаниа. оуставила
ѣмбра мацрѣвъ бжю
прѣтой успниѣ тѣанъ
цино наго пово дѣтѣ
оувограти наоуханѣ оуле
кстѣщны. дхпой мѣтѣ
заклаватъ доуцѣкѣнѣ
ѣдалиѣ имьсти ѣмѣ
ипрѣтѣ дѣга мѣръ всѣ
и вѣбуци дѣтѣ:

Укладная грамота княгини Ульяны, жены Альгерда.

З першай жанідзьбы з Мар'яй Яраславаўнай, князеўнай Вітабскай, Альгерд меў 6 сыноў: Валадзімера князя Кіяўскага, Іана Задзевіта князя Падольскага, Сымона-Луквёна (Лыгвенія) кн. Мсціслаўскага і намесьніка Ноўгародзкага, Андрэя-Вінгальта кн. Полацкага, Канстантына-Карыгайлу кн. Чарнігаўскага, пятага—Чартарыйскага і шостага—Борыса-Буттава.

З другой жанідзьбы з Юльяніяй, князеўнай Тверскай, такжа меў 6 сыноў, у іх ліку Ягайлу (пазьней па хрышчэньні ў каталіцтва—Уладыслава, караля Польскага), які быў Вітабскім князем. Альгерд, пад уплывам княгіні Юльяніі, уміраючы назначыў Ягайлу сваім наступнікам на Віленскі вялікакнязяўскі пасад. Гэта ўразіла другіх, старшых сыноў Альгерда, а найболей—найстаршага сына з першай жанідзьбы, князя Андрэя Полацкага, які ня толькі не прызнаў Ягайлы вялікім князем, але адкрыта паўстаў супроць яго, лічучы сябе праўным наступнікам вялікакнязяўскага пасаду. Дзеля гэтага, першым актам Ягайлы па заняцьці вялікакнязяўскага пасаду была вайна з Полацкім князем Андрэям. Падтрыманы дзядзькам сваім Кейстутам, Ягайла разьбіў Андрэя, які пасья гэтага ўцёк у Пскоў. У Полацку-ж Ягайла і Кейстут пасадзілі князем Кейстутавага сына Андрэя Гарбатага.

Пскоўцы абралі Андрэя Альгердавіча на Пскоўскага князя, але не хацелі ваяваць з Ягайлам і Кейстутам за адзисканьне Андрэю Полацкага княства. Тады Андрэй кінуў Пскоў і падаўся ў Маскву да в. кн. Дзьмітра, які пры першай весці аб сьмерці Альгерда стаў ваяваць крыўскія землі (Карамз., IV, б. 199 Narbut, V, б. 77). Князь Маскоўскі з радасьцю прыняў Андрэя і абяцаў яму сваю помач войскам. У сьнежні 1369 году Андрэй з маскоўскім войскам падышоў да Трубчаўска (Северская зямля), дзе тады быў князем брат Андрэя, Дзьмітры Корубут Альгердавіч, які Андрэя і быўшага разам з ім Маскоўскага князя Дзьмітра, сустрэў з хлебам і сольлю. Гэта яшчэ больш усьцешыла Маскоўскага князя, бо ўжо другі сын Альгерда перайшоў на яго старану, і ён шчодро наградзіў за гэта Дзьмітра-Корубута, даўшы яму ў удзел княства Пераяслаўска-Залескае, а Андрэю даў занятыя імі Трубчэўск і Ноўгарод-Северскі. Гэткім чынам уступленьне на пасад Ягайлы адразу значна ўзмоцніла Маскву, а княства Літоўска-Рускае (Крыўскае) утраціла значную часць Северскай зямлі.

Хітры, але недалёкі Ягайла, сеўшы на вялікакнязяўскі пасад, задумаў атабраць землі ад дзядзькі свайго Кейстута і з гэтай мэтай у 1380 годзе зрабіў сэкрэтную умову з крыжакамі, вечна цікуючымі на літоўскія землі. І, як вынік гэтай умовы, аддаў Полацак брату свайму Скіргайлу.

Полацкае веча, якое прыймала князеў толькі па дабравольнай угодзе, бачучы ў гэтым назначэньні князя нарушэньне сваіх правоў, прыняло Ягайлавага брата дужа ветла, як госьця, але калі той заявіў свае прэтэнсіі на Полацкі пасад, то палачане найперш узялі з яго прысягу, што ён ніколі больш не пакажацца ў Полацку, а пасья, прывязаўшы на хрыбет вадавознай кабылы, з насьмешкамі вывезьлі з гораду (Narbut, V, б. 238).

Разгневаны гэтым Ягайла паслаў у 1382 г. пад Полацак войска, да якога далучыліся і крыжакі пад камандай Конрада Родэнштэйна. Полацак вытры-

маў шаснаццаціднёвую аблогу і, урэшце, калі крыжакі адыйшлі, Ягайлава войска было разьбіта палачанамі. За год-два пасья гэтага Ягайла усё-ж такі сагнаў Андрэя з Полацка і палачанаў срога пакараў. Пазбаўлены удзелу, Андрэй сьпярша шукаў помачы супроць Ягайлы ў Маскве, пасья зьвярнуўся да крыжакаў, якія з раскрытымі абоймамі прыёмалі ўсіх ворагаў суседніх сабе дзяржаў. У грамаце сваёй, пісанай на імя Магістра Лівонскіх Крыжакаў, Андрэй называе яго бацькам і мілым прыцелем і адказывае ордэну тое, чаго сам ня меў,—Полацкае князьства, з варункам, што калі крыжакі, атабраўшы Полацк у Ягайлы, перададуць яму на ленных правах, то ён і наступнікі яго абавязаны будуць служыць крыжакам, як даннікі. Немцы ня грэбавалі і гэтакімі дарами.

І вось, у 1386 годзе, калі Ягайла сьвяткаваў у Кракаве сваё вясельле с польскай каралеўнай Ядвігай,—лівонскі магістр Цольнэр, з двума арміямі, а Андрэй с трэцяй, уварваліся ў Полацкае князьства. Адначасна, Смаленскі князь Сьвятаслаў Іванавіч выступіў ад Смаленска. Андрэй і крыжакі падбурывалі ўсе крыўскія землі да паўстаньня супроць Ягайлы, за адступніцтва яго ад веры бацькоў, але ня мелі ў народзе ні веры, ні послыху. Крыжакі, ня здолеўшы нічога дасягнуць (адзін горад Лукомль здужаў утрымаць на сабе напор крыжакаў), адступілі, захапіўшы больш 3000 палону і награвіўшы рожнага добра.

У гэтым-жа годзе Смаленскі князь Сьвятаслаў Іванавіч, пляменік яго князь Іван Васілевіч і сыны Смаленскага князя Юры і Глеб, рушылі ад Смаленска на Вітабск і Оршу. Але гэты горад зачыніўся перад ім, дакараючы яму здраду. Злучаныя войскі дапускаліся надзвычайных тыранстваў: палілі безбаронных людзей сотнямі ў драўляных будынках, душылі пад паднятымі сьценамі, садзілі на кол дзяцей і жанок. Летапісцы з агідай апісуюць зьверства гэтай вайны. Урэшце, на берагох ракі Вехры войска Сьвятаслава было разьбіта. У бітве палёг Сьвятаслаў, пляменік яго Іван Васілевіч, а сыны Юры і Глеб узяты ў няволю.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. АЛЕКСАНДРА-ВИТАЎТА КЭСТУТАВИЧА
ВАСІЛЮ КАРАЧОЎСКАМУ 1386 Г. Пісана ў Полацку. Выд. у „Ак-
тахъ Зап. Россіи, I № 6.“ Пераховуецца ў Львове ў бібліятэцы Оссолінскіх.

Симонъ Есиковъ снѣиъ
ѣиъ своѣю рачиънниъ даиъ
прѣтотъ по дѣиътоудѣиъмѣиъ
наго

Ўкладны запіс Сымона Еськовіча.

ЎКЛАДНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ДЗІМІТРА-КАРЫБУТА АЛЬГЕРДАВІЧА ЛАЎРЫШАЎСКАМУ МАНАСТЫРУ 1386 Г., „Акты Зап. Росіі“, I, № 7.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ЮРЫЯ СЪВЯТАСЛАВІЧА І ДР. З КАРАЛЕМ ЎЛАДЫСЛАВАМ (ЯГАЙЛАМ) І СА СКІРГАЙЛАМ 1386 Г. Выдана ў „Актахъ Южн. и Зап. Росіі“, II, бал. 102—103; „Рус. истор. биб.“, II, 7 і ў „Archiwum Sanguszków“ I, 3-4.

ГРАМАТА УЛАДЫСЛАВА, КАРАЛЯ ПОЛЬСКАГА І ЛІТОЎСКАГА, 1387 Г. Пераховуецца ў дзяржаўным архіве ў Петраградзе. Пісана на вялікім аркушы пэргаміну з захіленым для пячаці нізам, 33 доўгіх рады пісьма. Характар полуустаўны, вельмі прыгожы і старэнны. Год абазначан: а. т. п. з. Грамата важна і па мове (Пр. Карскі „Бѣлоруссы“, Т. I. Вільня, 1905).

У 1387 годзе Ягайла выдаў дзьве граматы: а) ў Лідзе ён выдаў грамату аб зьнішчаньні паганства ў Літве: б) 22 лютага ў Вільні выдаў грамату, ў якой ён кажа, што даў прысягу: ўсіх прыродных літвіноў (у дзяржаўным значэньні) абодвага цела, ўсякага стану, годнасьці і ўраду, якія жывуць у землях літоўскіх і рускіх, да якой-бы яны веры не належалі, упрасіць, угаварыць, прызваць, а нават прымусіць да прыняцьця каталіцтва і да паслушнасьці рымскаму касьцёлу. Далей, хочучы адкланіць усе перашкоды, якія-бы маглі шкодзіць павялічэньню каталіцтва, срога загадуе, каб ніхто з Літвіноў, абодвага цела, з Рускімі (праваслаўнымі), такжа абодвага цела, не жаніўся, пакуль ня прыме каталіцтва. Калі-б супроць гэтага загаду хто колечы ажаніўся, то ў гэткім здарэньні, ці то муж ці жана, павінны йсьці ў веры за каталіком або каталічкай, да чаго павінны быць прымушаны нават карамі на целе.

УМОВА ПАНКІ, СЛУГІ КАРАЛЕЎСКАГА, З КНЯЗЯМ СКІРГАЙЛАМ АД 1387 Г. Музей Чартарыскіх, № 292.

ПРЫВІЛЕЙ КН. ВІТАЎТА ЖЫДАМ, 1388 Г.; унесены ў грамату 1507 г.

Пасьля збурэньня сталіцы Жыдоўскага царства Іерузаліму, рымляны вывелі первабытнае насяленьне Палестыны, жыдоў, і раскідалі іх па ўсім сьвеце. Пазбаўленыя ня толькі свае дзяржаўнасьці і незалежнасьці, але апынуўшыся ў варунках ссыльных, паміж чужых народаў, жыды, аплаківаючы сваю бацькаўшчыну і волю, сьпярша тварылі невялікія выселкі, раскіданыя па Эўропе бяз усякага парадку і сувязі. Ім пазвалялася жыць у асобных кварталах і вуліцах гарадоў, замкнутых у сабе, бо акружала іх кругом хрысьціянскае насяленьне, воражае і палітычна і рэлігійна: палітычна,—бо глядзелі на іх, як на элемент бунтарскі і воражы, рэлігійна,—бо лічылі іх забойцамі

Хрыста і мсцілі за гэта далёкім пакаленьням эмігрантаў за тыя падзеі, якія мелі калісь мейсца на іх далёкай бацькаўшчыне.

Асабліва цяжкае палажэньне жыдоў было ў Эўропе ў сярэднія вякі. Найменшая прычына, найменшы зьбег варункаў, ці проста злосная, або нават сабекарысьлівая напасьць—кідалі на жыдоў гарадзкую чэрнь, якая нападала на жыдоўскія кварталы, грабячы і забіваючы.

Жыды—выгнанцы, пазбаўленыя права валадаць нярухомай ўласнасьцю, адсунутыя ад грамадзкага жыцьця, адзінай крыніцай да свайго існаваньня мелі таргоўлю. Цяжкае жыцьцё навучыла іх адмаўляць сабе ў найменшых збытках, абыходзіцца абы чым і абы як і прывучыла да ашчаднасьці. Адзіным збаўленьнем іх ад прасьледаваньняў і нападак і адзінай крыніцай да жыцьця былі грошы. Ашчаднасьць і таргоўля награмаджалі ў руках жыдоў грошы, і гэта апошняе было такжа прычынай няпраўд і няшчасьцяў.

І ў той час, калі ў Эўропе жыды жылі на палажэньні адкінутых і прасьледаваных, в. кн. Вітаўт выдаў жыдом прывілей, якім ён ня толькі зраўняў жыдоў у правах з рэштай жыхарства, але яшчэ даў ім некатарыя асаблівыя прывілеі на займеньнеся рэмёсламі і таргоўляй.

Свабоднае палажэньне жыдоў у Літве было прычынай вялікай жыдоўскай эміграцыі ў Літву, асабліва з нямецкіх краёў, у часы—ад Вітаўта да Жыгімонта—Аўгуста.

Па атрыманьні свабод у Літве, жыды-перасяленцы чуліся ў абавязку прыняць у набажэнстве мову сваей новай бацькаўшчыны. Дзеля гэтага і была перакладзена ў XV ст. Біблія з падзеламаі яе на чытаньні ў сынагогах. Дагэтуль яшчэ ня высветлены прычыны, чаму крыўская мова ў пазьнейшыя часы выйшла з сынагогальнага ўжытку. У кожным здарэньні Біблія XV ст. Віленскай публічнай бібліятэкі зьяўляецца вынікам геніяльнай дзейнасьці в. кн. Вітаўта і яго палітыкі ў стасунку да прасьледаванага ў тыя часы ў Эўропе жыдоўскага народу.

ГРАМАТА КНЯЗЯ ДЗИМІТРА-КАРЫБУТА АЛЬГЕРДАВІЧА НА ВЕРНАСЬЦЬ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1388 Г. Пісана ў Кракаве. Архіў Чартарыскіх і Archiwum Sanguszków, I. 10.

ГРАМАТА КН. ДЗИМІТРА АЛЬГЕРДАВІЧА НА ВЕРНАСЬЦЬ ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1388 Г. Пісана ў Маладэчне. Арыгінал у бібл. Красін. у Варшаве. Выдана ў Галавацкага ў „Науков. Сборн.“ 1866, I, 36; „Вил. Вѣстн.“ 1886 г., № 45; „Собр. актовъ“ Круповича і ў „Свѣд. и зам.“ Срезневскаго, LIII, б. 213.

ПРЫСЯЖНАЯ ГРАМАТА КН. СИМОНА ЛУКВЁНА АЛЬГЕРДАВІЧА НА ВЕРНАСЬЦЬ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1389 Г. Пісана ў Судоміры. СПБ. Пуб. бібл. Выдана ў „Акт. Зап. Росс.“, I, № 10.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ВІТАЎТА КНЯЗЮ АНДРЭЮ ВАСІЛЛУ З ПРЫЧЫНЫ СПРЭЧКІ ЯГО З СЬВІДРЫГАЙЛАМ 1390 Г. „Временникъ“, III, 5-6.

ПАРУЧНЫ ЗАПІС КНЯЗЮ СЬВІДРЫГАЙЛУ КНЯЗЁЎ І ПАНОЎ ЗА ГРЫДКА КАНСТАНТЫНАВІЧА, КАЛЯ 1392 Г. Арыгінал у „Літоўскай мэтрыцы“ (Срезневскій). Маскоўскі Архіў Мін. Юст. „Акты Южн. и Зап. Россіи“, I, № 2.

ЗАПІС СЛУЦКАГА КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА СЛУЦКАЙ ЦАРКВЕ СЬВ. МІХАЙЛЫ, 1392 Г. Упамінаецца ў опісі Несьвіжскага архіву. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“).

ПАРУЧНЫ ЗАПІС РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ АЛЕГА ІВАНАВІЧА ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1393 Г. Пісана ў Пераяслаўле, але крыўскай мовай. (Архіў Чарторыскіх. „Акты Южн. и Запад. Росіи“, II, № 67; „Archiwum Sanguszków“, I, 16).

ГРАМАТА МСЦІСЛАЎСКАГА КНЯЗЯ ЛУКВЁНА АЛЬГЕРДАВІЧА КАСЬЦЮШЦЫ ВАЛЮЖЫНІЧУ, 1393 Г. („Акты, изд. Виленской Археограф. Ком.“, XIII; „Записки Сѣв.-Зап. Отд. Имп. Руск. Геогр. О-ва“, кн. 3, 1912 г.).

Тэкст граматы („Акты Вил. Арх. Ком.“, т. XIII, б. 1):

Божою милостью я князь Луквеній Мстиславскій. Пожаловали есьмо боярына нашего дворного Костюшку Валюжнича, далисьми ему за его вѣрное радение кгрунтъ, названный Валюжинскій, подъ мѣстомъ Мстиславлемъ лежачій, со всеми пожитками, съ которыхъ кгрунтовъ нынѣ и напотомъ будучіе потомкове жадное пошлины нам князю и державцомъ нашимъ давати не мають опрочъ службы военныя, которыя посполу и зъ другими боярьми нашими мстиславскими повинны будутъ отправовать. А будетъ на него якая отъ кого жалоба, а ино его намъ судити, а не нашимъ урадникомъ и десятникомъ городскимъ. А то есьмо дали ему самому и щаткомъ его навѣки вѣчно и непорушно. Данъ въ Мстиславлю, сентября первого, въ лѣто шостое тысеци семьсотого, индикта третьяго.

Па сьмерці Смаленскага князя Іоана Александравіча, князь Альгерд у 1359 годзе пасадзіў у Мсціслаўлі свайго намесьніка, а ў 1377 годзе Альгердъ аддаў Мсціслаў свайму трэцьцяму сыну з Марыі Вітабскай, Луквёну (Лукашу)-Сымону. З гэтага часу пачынаецца гісторыя Мсціслаўля, як асобнага князьства, васальна падлягаючага вялікім князём Літоўскім. У склад Мсціслаўскага князьства, акром цяперашняй Мсціслаўшчыны, ўходзіла часьць Чэрыкаўскага і большая часьць Чаўскага павеатаў з гарадамі Радамлям і Раснай.

Князь Луквён-Сымон Альгердавіч стаўся заснаўцом роду Мсціслаўскіх князёў, якія ігралі вызначную ролю ў абароне крыўскіх зямель ад нападаў

Масквы ў XV і XVI ст. Патомкі кн. Луквёна называлі сябе Луквенавічамі (Лукгвеніевічы, Лугвеніевічы, а нават—Лингвеневичы).

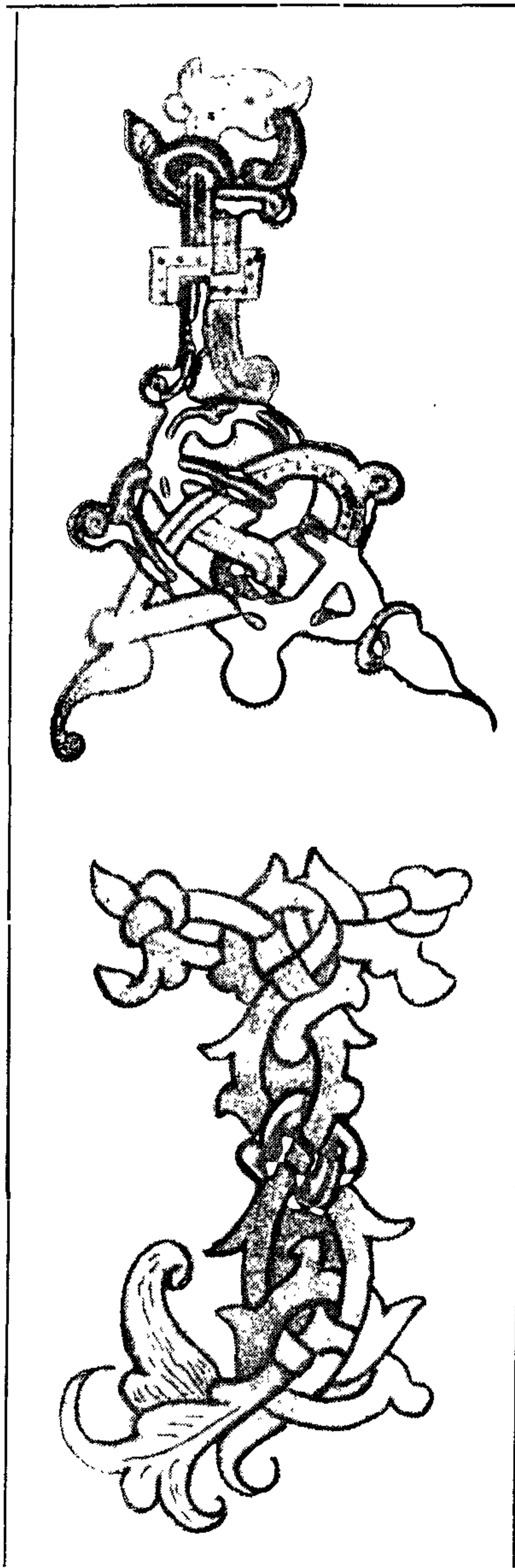
Князь Луквён княжыў у Мсціслаўлі да 1431 году (46 гадоў) і памёр, маючы восемдзесят гадоў. Ад 1389 да 1407 году князь Луквён быў намесьнікам у Вялікім Ноўгарадзе. Будучы на вясельлі Ягайлы ў Кракаве ў 1386 годзе, Луквён, адзіны з паміж братаў Ягайлы, не перамяніў веры. Ён і да канца жыцця трымаўся ўсходнага абрадку, будуючы цэрквы і манастыры. У 1380 годзе ён заснаваў каля Мсціслаўля Пустынскі Успенскі манастыр, які ў свой час славіўся перапісчыкамі кніг. Вельмі магчыма, што вядомае „Аршаўскае Евангельле“ зьяўляецца помнікам, які сьведчыць аб красопісным умецтве мніхаў гэтага манастыра.

Сын Луквёна, Юры, ўславіўся сваім мужствам ў Грунвальдзкай бітве. У гэтай бітве, злучанымі сіламі Крывічоў (Беларусаў), Літвіноў, Палякаў, Чэхаў і др. зломлена была нямецкая сіла і спынена імкненьне немцаў на ўсход. У станючы момант гэтай бітвы, калі польскія войскі кінуліся ўцякаць і ў абозе злучаных процінямецкіх сіл пачаўся перапалох, толькі першы, другі і трэці Смаренскі і Мсціслаўскі палкі, пад камандай маладога князя Юр'я Луквёнавіча, не паддаліся агульнаму перапалоху і, стойка вытрымаўшы на сабэ страшэны напор немцаў, далі магчымаць вял. князю Вітаўту сабраць уцякаючых і ўшыхаваць іх. Тады толькі шчасьце перашло на старану злучаных сіл, і немцы былі ўшчэнт разьбіты.

ПРЫВІЛЕЙ КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ ПОЛАЦКАЙ ЗЯМЛІ, ДА 1394 Г. упамінаецца ў грамаце Жыгімонта 1571 г. (Срезневскій „Славяно-русская палеографія“).

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЎЛАДЫСЛАВА (ЯГАЙЛЫ), 1394. ПІСАНА Ў КРАКАВЕ. Архіў Чартарыскіх. Archiwum Sanguszków“, I, 17.

СМАЛЕНСКІ ПСАЛТЫР 1395 ГОДУ. Пісаны і аздоблены рысункамі рукі Лукі Смаленца. Рукапіс знаходзіцца ў „Російскомъ Историческомъ Музеѣ“.

Печатныя літары з крыўскіх рукапісаў XIV—XV ст.

Гэты рукапіс, які ня мае роўнага сабе па аздобнасьці выкананьня, распадаецца на дзьве часьці: на Псалтыр і Часасловец. Першая часьць пісана прыгожым, сьціслым, прасталінейным, буйным уставам ў адну гранку, а другая палавіна—дробным уставам ў дзьве гранкі, чарніламі каштанаватага колеру. Характар пісьма пэўны, мастацкі. Асабліва вялікую сьмеласьць і рожнаякасьць тасуе пісец, калі ён крэсьліць тайнопіс, якой у кнізе даволі многа і якая дагэтуль яшчэ не прачытана.

Псалтыр аздоблены 3 мін'ятурамі, 22 застаўкамі і больш 150 аздобнымі колернымі і часьцю залочанымі пачатнымі літарамі: імі пачынаецца кожны псалм і кожны верш.

„Як вытвар рук смаленца, разгляданы Псалтыр служыць наўзвочным довадам таго, як высока стаяла ў старым Смаленску ў XIV ст. умецтва кнігапісаньня і маляваньня, а такжа іконапіснае мастацтва“ (К. Г. Богуславскі „Замѣчательный памятникъ древней Смоленской писменности XIV вѣка и имѣющійся въ немъ рисунокъ символично-политическаго содержания“. „Древности“. Труды Имп. Моск. Арх. Общ. Т. 21. Вып. I, М. 1906, бб. 77—88+Табл. XII—XX).

Мін'ятуры нашага помніка вызначаюцца надзвычайнай мастацкасьцю рысунка і закончанасьцю кампазыці. Гэта самае можна сказаць і аб застаўках і агалоўных літарах. Асаблівае багацьце фантазыі, нязвычайную тэхніку і характэрнае злучэньне фігур выказаў аўтор у маляваньні паасобных людзей і груп.

Мужчынскія фігуры на аднэй з мін'ятур выябраваны ў сьвітах з гузікамі, чырвоных ботах і шлыкох на галовах, прыклякнутыя з паднятымі малебна ўверх рукамі. У аднэй з пачатных літар (літара *Б*) зьвісаючыя ступні ног паслужылі матэр'ялам да прыгожай арнамэнткі. Літара *Н* ўложана з дзьвёх фігур, намалёваных на сіняй аснове з іе бакавых ліній. Адна з гэтых фігур стаіць на каленях, правая рука паднята да чала, а левая выцягнута і трымае другую фігуру—рыбу, якая стаіць на хвасьце і гэткам чынам левая рука служыць папярэчніцай для літары. Сымвалізм, уложаны аўторам ў гэты рысунак, астаецца загадкай. Такжа загадкава кампазыція літары *В*. Тут выябравана фігура жанкі, якая раскошна разсела на складным услончыку з паложанай на яго падушкай. У паднятых руках жанчына трымае рог; ногі яе ўсунуты ў кальцо з нейкай незразумелай рэччу, якую Богуслаўскі лічыць замком. Абастоўка, якая акружая жанчыну, збыткоўная.

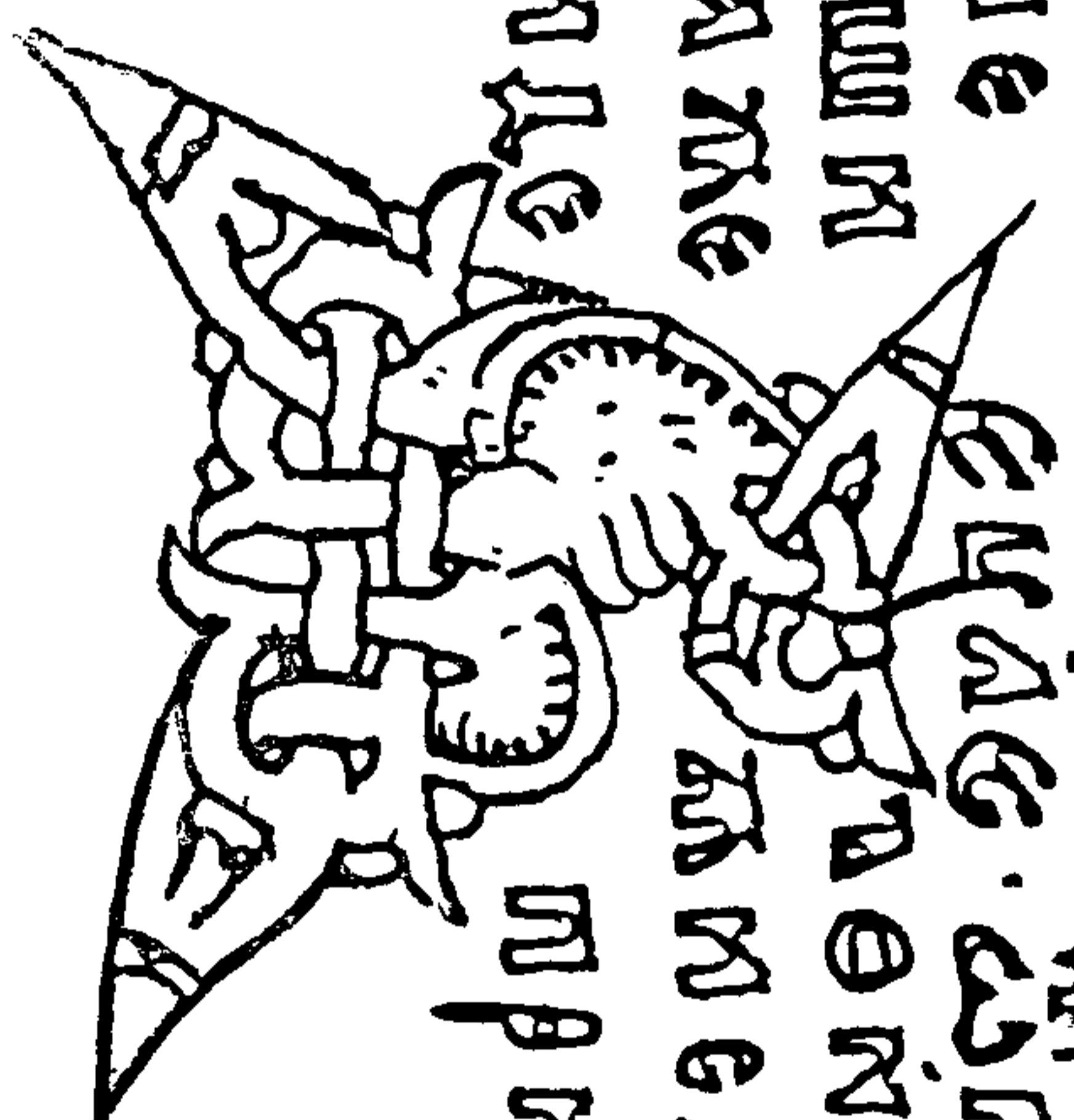
Асабліва цікавыя рысункі сабак, хвасты якіх пераходзяць у завіткі аканту або пёраў. Цікава кампазыція льва, стылізація якога, паводле С. О. Долгова, прыпамінае ўсходныя арнамэнты эпохі Сасанідаў. У адзін з рысункаў літары *Б* ўстаўлена цэлая лавецкая сцэна.

На адвароце 72 балоны памешчана сымваліка-палітычны рысунак, значэньне якога зьяўляецца таксама загадкавым. На балоне нарысаваны 4 дзіватворы з надпісамі: Рымскі цар, Македонскі цар, Вавілонскі цар і антыхрыст, а пасярэдзіне, паміж імі,—фігурка нейкага малога зьвярка, здаецца,—зайца. Богуслаўскі тлумачыць гэты рысунак у тым сэнсе, што тут выябравана цяж-

ША НЕ РА О Ж А Ш Е А М Е
 М С О Ш Е Р З Т И М О . У М Е Н Ъ
 Т П У Е Т Ш О Р М Т М Д У М Е Н
 М С О Ц Р У Р Е Т В . П Е Т А М Е М А
 М С Д И П Р Е Т К Ш Е Е К Ъ П Р М
 Д Е П С О Т Р О Б Ц К Ъ М Е П Е
 Ш У Е Р А М К А Л У Е М В А Е К А
 Ш У Е М А М Е М . М Г Л А Ш О З К
 Р У Е Т Е К С А Л У Е М В С О Т Р О
 Б А М Г Л А А Р Е Л У Ц Е Е Т Р А
 О Ц Р У Е Р Ш А Г О Р У А Р Ф А
 Т М О Ц К Ъ Е Р У Е Р А М Т В У Е
 Т Ш Е Р О Д М Е Ш Е М Д Б О М Е
 Е Т В М Г Л А А Р Е М П Е Т М Е

У Р Т А П О Б К А С А М Т А Р Ц Р А М А
 М М О Г Л А Л У А О Ц Р К Р П У М Т
 М А М Ц У Е К Е Г О Ц Ц К Р П У С О Д У Т
 О К К А С А М О . Г Л А М М П У Т А П Е Т
 Р А С Д Р Ъ Ш М Т Е М М М Е Д У Ъ
 М Т Е Р Е Г О . Л У М О С М К Ъ С О
 М Р А Д Ъ М П Р М Ш У Е Д У Ш Е П С О
 Л У А Р Ф Ъ М П У Р Д М М Ш М
 Д Ъ Ш У Е М Е К Ъ Е Е Т Ш О Р М П Е Т
 М С Д Ъ Р О Ц А Ш А Ш М Е П Е . . .
 Р О М Е Ц Ц Ш Ъ Т М Ц Р А М А С А Ц М М М
 Т Р О Ц . М К С Т А Ц Ц Е Т Ш П У А А Д Е М
 Е Т М Г Л М Т В М Д У Ш В М П С О Ц М
 Д У О М Д М . А Д У Е А К О Д Т А
 Е Ц А С . С И Ц Ц А Т Ф Ъ М А
 С О Р Ш О М О . Ш Е Т Д А П Р М С А М
 К А М Е А П Е Т А Ш А М Р Е Р А Л У А
 П Р М Д Е Ш О Ц М Ф А М М

АДРЫВАК 3 ПОЛПКАТА РУКА

Иснача Евангелъли XIV ст.

кое палажэньне Смаленскага князьства, паміж акружаючымі яго больш сільнымі суседзямі, якія кожды момант гатовы яго разарваць.

Вышэйпададзенае апісаньне некаторых толькі рысункаў нашага помніка паказуе, якое аграмаднае значэньне ён мае для гісторыі нашай культуры. („Книга въ России I.“ Русская книга отъ начала письменности до 1800 г. Москва, 1924, бб. 44—47; І. Пічэта, „Гісторыя Беларусі“, ч. I., Масква, 1924, б. 72).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КНЯЗЯ ЯРАСЛАВА ІЗЯСЛАВІЧА ПОЛАЦКАМУ БАРЫСАГЛЕБСКАМУ МАНАСТЫРУ, 1396 Г. Арыгінал граматы пераховываўся ў архіве Барысаглебскага манастыра. Пісана на пергаміне уставам: пры ёй захавалася васковая пячаць. Одніс гэтай граматы, зроблены ад рукі ў палавіне XIX ст., пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве.

Барысаглебскі манастыр у Полацку заложаны князем Барысам Ёсеславічам, які памёр у 1128 г.

Аб Полацкім князю Яраславе ў летапісах няма ніякіх зьменаў. Гісторыкі дагадуюцца, што можа пры Гедымінавічах жылі тут яшчэ мясцовыя князі, або што гэта ёсьць славянскае імя каторага—колечы Гедымінавіча, якія мелі звычай насіць па некалькі імён, дзеля чаго тыя-ж самыя асобы ў летапісах сустрачаюцца пад рознымі імёнамі. Рускія летапісцы любілі ў сваіх летапісах называць іх славянскімі імёнамі, а літоўскія—наадварот. Князь Яраслаў праўдападобна ў апошніх названы літоўскім імем. („Витебск. Стар.“, бал. 598). Перадрукавана грамата ў Срезневскага „Древне-руск. пам. яз.“², 282.

ПСАЛТЫР 1397 Г. ВІЛЕНСКАЙ МІКАЛАЕЎСКАЙ ЦАРКВЫ. (Киприановичъ, „Истор. Очеркъ православія, католичества и уніи въ Бѣлорус. и Литвѣ“. Вільня, 1899, б. 22).

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Пераховуецца ў СПб. Публічнай бібліятэцы Ф. I. 17. (Соболевскій „Палеографічскія снимки XII—XVII ст. СПб. 1901 г.).

АБМЕЖАНЬНЕ СПРЭЧНЫХ ЗЯМЕЛЬ ЛАЎРЫШАЎСКАГА МАНАСТЫРА ПА ЗАГАДУ ВІТАЎТА, 1398 Г. („Акты изд. Вил. Арх. Ком., XI.“) Хоць гэта ёсьць копія, але пры ёй у выданьні зроблена гэтка увага: „гэты дакумант, выключаючы знакі прыпынку, дзеля яго старадаўнасьці надрукаваны з поўным захаваньнем правопису, як ён запісаны ў актывых кнігах“.

По приказанью великого князя Литовского Витовъта, се язъ панъ Петраш Монътикгирдовичъ, наместникъ Новгородскій, розъежалъ есми землю монастырскую Лавъришовъскую, со князя великого людьми и съ поляны. Жаловалъ се арьхиманъдритъ Лавришовскій Мисайло, што черезъ монасьтырь князя великого люди дорогу положили по дрова и по лыка и по вязье, и жоны ихъ и дѣти ихъ у сънитъку туда ходять, а о той дорозе монасьтыру великая кривъ-

да и татба деять се. Ино мы того посмотревъши и зъ бояры дали есьмо дорогу князя великого людемъ и поляномъ одъ Олексеева хресъта направо на Лосвино, туда имъ ѣздити и ходити по дрова и въ лыка и по вязе и по снитъку. А другую дорогу положили есьмо мимо Сѣньно. А шъто монастырское здавна, тое бы архимандритъ заведаль, а къ монастыру бы тягъло. А шъто монастырская пашня, поля и чашъчо и поросъли и ограничили есьмо монастырскую земљу по реку Боловячу, Липу лопату и по дороге мимо Сенъну, а по задную Стругу по Русеч, а по дороге, што отъ Гневичъ лежитъ у Самойловичъ островъ,—у тое бы все монастырское князя великого людемъ не надобе устъупатисе. А лѣсъ вольный, какъ монастыру, такъже и князя великого людемъ; а поляномъ, князя великого людемъ у лѣсъ уѣхавши дровъ насечъ, вязья и лыкъ надрать, иного ничого не надобе пакостити. А сумежцомъ, какъ ихъ право, по сътарому ведати имъ свое уходы смотрети. А шъто хмелища князя великого за Боловячою, у тое се архимандриту не въступовати; а шъто монастырская хмелища здавна, въ тое князя великого людемъ не надобе уступати се. А у хмелищахъ у князя великого и у монастырскихъ большей имъ сѣножатей не копать а хмелищъ не терать. А то есмо урадили имъ на обе стороны, какъ имъ было любо, князя великого людемъ и монастыру. А которые съ тыхъ сесе нашъ сезъдъ порушатъ, тые дадутъ князю великому десять рублевъ, а намъ зъ бояры три рубли. А при томъ были панъ Федосей и Яковъ Войниловичи, Ивашко Глебовичъ, братъ его Яцъко, а Ходько Беликовичъ, а Панъфилъ Сокодинскій, Ходоръ братъ его, Иванъ Пышъко, дьякъ князя великого Аленко, и инъшихъ людей много при томъ было. Писанъ у Лавришове, лѣта Божого шесть тысячей девятьсотъ шостого, инъдикта второго, Июня петнадцатаго.

ДЗЪВЕ ЗАПІСИ НА ЗЕМЛІ ЛАРЫШАЎСКАМУ МОНАСТЫРУ, XIV СТАГ. („Акты южн. и зап. Россіи“, II, № 64).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КНЯЗЯ АНДРЭЯ АЛЬГЕРДАВІЧА ПОЛАЦКАМУ ТРОЦКАМУ МОНАСТЫРУ, РАНЕЙ 1399 Г. Грамата гэта ўпісана ў полацкае Эвангелье XII-XIII ст., якое пераховуецца ў Румянцаўскім Музеі (па каталёгу Востокова № 103). Гл. „Акты Западн. Россіи“, т. I, № 13; „Вѣстн. Ю. Зап. и Зап. Росс.“, 1862 г.; „Витеб. Стар.“, т. V, ч. I-я, бал. 11. і ў Саболевскаго „Смол.-полоц. договор., 16“ Р. Ф. В. XV). Полацкі вял. кн. Андрэй, сын Альгерда і Марыі княгіні Вітабскай, першай жаны Альгерда,—забіты ў бітве з татарамі пры р. Ворксле ў 1399 г.

Калі заложаны Троіцкі манастыр невядома.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ВІТАЎТА НА ІМЯ РЫЖСКАГА БУРГОМІСТРА НІКТІБОРГА 1399 Г. Рыжскі гарадзкі Архіў. Выдана ў „Собр. гос. гр. и дог.“, II, № 14; „Рус.-лив. акты“ (№ 122, бб. 94-95), „Сахаровъ“, т. XV, № 18“.

ПРЫВІЛЕЙ КН. СЫМОНА-ЛУКВЁНА (ЛЫГВЕНІЯ) АНУФРАЎСКАМУ МОНАСТЫРУ, 1399 Г.; унесены ў грамату 1443 г. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“).

ПОВЕСЬЦЬ АБ БІТВЕ КН. ВІТЎАТА З ЦАРОМ ТАМІР КУТ-ЛУЕМ, 1399 Г. (Срезн. „Славян.-Русск. палеографія“).

Зьмест повесці (Паводле сьпіску графа Рачынскага):

„Того-ж лѣта князь великий Витовт пошлетъ Промчислава и князя Глѣба Светославовича на Тимиртиклую, а сам князь великий Витовт со всимъ войскомъ за ним(и) поидеть, а царъ Тактомыш со всимъ людомъ поидеть Витовту на помоч: Литва, Нѣмци и Ляхове и Татарове, и с нимъ было кнзей пятьдесятъ, и была сила ратныхъ вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклую Татарского, и похвалилися на Орду. Витовтъ реклъ: подемъ пустошечи землю Татарскую и забиемо цара Тимиртъиклую, и осадимъ царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Руской. И мовившы то и поишли на Татар воевати, а в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи царъ з многими силами Татарскими [с кнзи и съ уланы ордынскими] ¹⁾ и стрѣтилися с кнземъ Витовтомъ на поли на рецѣ на Воркслѣ и была имъ битва великая лѣт 6907 (1399), мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово войско, и князь великий Витовт побежит у малои дружине. И царъ Тимиртиклуи поидет под Киев, и стоял подъ Киевомъ тры дни и Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ, и Тимиртиклуей Татарскую орду роспустилъ по великому кнзству Литовскому воевати, [воевали Татарове] ²⁾ олижъ до Великаг Луцка, и много лиха учинили великой земли Литовской, и опять пошли у свою землю. А которыхъ побито кнзей Литовскихъ имена: князь Андрѣи Ольгирдович Полоцкий, а брат его князь Дѣмитрей Браньский, князь Иванъ Дѣмитреевичъ, князь Андреи пасынокъ его, князь Иванъ Борысовичъ Киевский, князь Глѣбъ Светославович Смоленский, князь Глѣбъ Корятovichъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезский, а брат его князь Дѣмитрей, князь Ѳедор Патрыкѣевич Бѣльский, а пан Спытко Краковский“.

*Мъ великий князь витовтъ а дѣи въ адно мѣсто и по
мнѣ адно мѣсто виленин дима въ рѣзѣ мнѣ и въ
стрѣшину штов виленин адно князь королю члвчску
рогдче въ ѿтомѣ до рѣзѣ мнѣ и рѣзѣ мнѣ и рѣзѣ
спудтисе никаму днѣ рѣзѣ мнѣ днѣ и члвчску
номъ дѣрѣи адно мѣсто виленин мѣ и стрѣи
вѣчнѣ по рѣшѣ нѣ мнѣ мнѣ днѣ мнѣ вѣчнѣ
ндѣрѣ по мѣтѣ сѣи мѣтѣ виленин мѣтѣ вѣчнѣ при
вѣчнѣ мѣтѣ днѣ оутрѣчѣ оутрѣчѣ мѣтѣ вѣчнѣ мѣтѣ
подѣчѣ мѣтѣ порошѣ мѣтѣ мѣтѣ мѣтѣ мѣтѣ мѣтѣ
мѣтѣ мѣтѣ*

Грамата в. кн. Вітаўта віленскім канонікам 1399 г.

ПРЬВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЛІТОЎСКАГА ВІТАЎТА
ВІЛЕНСКІМ КАНОНІКАМ, 1399 Г. У Петраградзе ў Рымска-Кат. ду-
хоўнай акад. У „Вѣстникъ Европы“ 1828 г., № 22. Зьмешчаны зьнімак, узяты

1) Устаўка з Румянцаўскага сьпіску.
2) Устаўка з Румянцаўскага сьпіску.

ў Лелевэля: „Dodatek do pisma Daniłowicza o katalogu biblioteki Tołstowa. O „Dyplomacye Ruskiej“. Выдана ў „Актах Зап. Россіи“, I, № 15.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЛІТОЎСКАГА ВІТАЎТА АБ РАЗЪДЗЕ-
ЛЕ ВОЗЕРА ІСЭТА, 1399 Г. Архіў Віленскай Капітулы „Акты Зап. Рос-
сіи“ I, № 16. Сахараў, т. XV.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII—XIV СТ. Прыналежала полац-
каму Праддечанскаму манастыру, адкуль было забрана ў пачатках XIX ст.
Цяпер знаходзіцца ў Петр. Публ. бібліятэцы (Адзел I, № 17). Пісана на
цэлы ліст на добрым гладкім пэргаміне, уставам, у 2 гранкі. Застаўкі і па-
чатныя літары размаляваны мініяй. Названьні месяцаў у Евангельлі:

руиць (верасень), просинець (студзень), снѣжинь (люты), сухыи
(сакавік), березозоль (красавік), травень (май), изокъ (чэрвень), чэр-
вень (ліпень), заревь (жнівень).

У гэтым Евангельлі многа слоў і сказаў народных; гэтак, замест сла-
вянскага: „крины сельныя“, тут—чвѣтца польскага, бещаден—ў зна-
чэньні „безпатамны“, посага і іншыя даволі чысьленыя азнакі крыўскай
мовы.

Тут-жа наданьне вял. кн. Полацкага Ануфрыя.

СЕАДЪІСНЪ ВЕЛНКІН АНОФРЕН ПОЛОЖИДЪ КЕСМН СІИ
НЕУАЕ ОУНАШЕМЪ МОНАСТЫРЮ Н ОУСТОГО ІОА ПРТУН
НА ОСТРОВЕ АПРІДАЛЪ КЕСМН СІА ЦІОНА СОДАННЦН ДЕ
МЛЮЗБОРТЮ БОРТЬ ПОВЕЛНЪ ЦЮ ДОРОГУ ПОСОМЕНЬ
ЦЮ ОЗЕРО НА ОУЛЕНА РЕЦЕ ЗЕМЛЮЗБОРТЮ НА ВНТЕ
БЪ КОМА РЪ БЪ ЖИ ЗЕМЛЮЗБОРТЮ НА НАУЕНА
РЕЦЕ ЗЕМЛЮЗБОРТЮ НА ЛН СЕНЕЗЪ НО СТУК АВЪ
ЦРІВЪ СТУГО ІОА НЪ НАШЪ МОНАСТЫРЬ НЪ СЕЛАНЪ
ЛЮДН СТУГО ІОА НЕ ВЪ ТУ ПАНТН САННКОМЪ АВЪ ДЦѢ
СЪНГЪ МЕНА ІОА СКОГО НАШЕГО ДОНА СТУРЪ ОСТ
РОВЪ СКОГО КЦННЦН НЕ БРАТН АННКА КНЪ ПОШЛНН
АВЪ СКОГО БУДЕТЬ КАКА ДОБНА НАШЕА ДУА ДОНА СТУ
РЮ ННО ДО СМОТРА НЪ БОРННТЪ НА ДЪ СЕЛАНДЪ АПО
НАРОДУ НАШЕМУ А СТАРЦНН ЛЮДЪ КОТОРНЪ НЪ БУН
СТОГО ІОА ЗЕМАН НЕСАНТН НРАДАНТН НГКА СЕНЦІОА СКОМУ
САМОМУ БРАЮ АННОМУ ННО СЮ АУНЕ ВЪ СТУ
ПАТН СЪ АВЪ ДЦѢ НЕ ВЪ СТУ ПАТН СЪ ВНАШЕА ДОНА
СТЫРЬ

Грамата в. кн. Полацкага Ануфрэя.

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА ВЯЛІКАГА КН. АНУФРАГА ПОЛАЦКАМУ ПРАДЦЕЧАНСКАМУ МАНАСТЫРУ, КАЛЯ 1399 Г. Грамата гэта ўпісана ў пэргаміннае Евангельле XIII—XIV ст., якое пераховуецца ў Петрагр. Публ. бібліят., адзел I, № 17. Надрукавана ў „Актахъ Зап. Росіи“, I, № 14. Пісана прыгожым уставам з мастацкімі застаўкамі і пачатковымі стылёвымі літарамі (гл. „Витеб. Стар.“ Т. V., ч. I., б. 11—14).

Прадцечанскі манастыр быў на востраве пасярод Дзвіны; заложаны гэты манастыр кн. Ануфрыям, як гэта відаць з яго граматы, а такжа з опісу царкоўных і манастырскіх зямель, якія знаходзіліся ў воеводстве полацкім і былі аддадзены С. Баторым полацкай езуіцкай калегіі. Опіс зроблены Скумінным Тышкевічам ў 1580 годзе. Цяпер гэтага манастыра няма (гл. „Витеб. Стар.“ Т. V, ч. I-я, бал. 11).

Аб Полацкім князю „Онуфріі“ летапісцам нічога няведама.

ЎКЛАДНАЯ ІВАНА НІКАНАВІЧА XIV СТ. Еванг. XIII—XIV стаг. СПб. Публ. біб. „Собр. Погодина“ № 12, л. 128 б. Выдана А. І. Сабалеўскім, „Р. Ф. В.“ XV, 14.

ЎКЛАДНАЯ АНДРЭЯ ДАНИЛЬЕВІЧА XIV СТАГ. ЕВАНГ. XIII—XIV СТАГ. У СПб. Публ. біб. „Собр. Погод.“ № 12, л. 35 об. Выдана А. І. Сабалеўскім Р. Ф. В., XV, 14.

МСЬЦІЖСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТАГ.; знаходзілася ў Вілен. Публ. бібл., № 2.

У канцы чытаем: „зъ Менска Василей Микитичъ Лахъ, бурмистръ мѣста Менского, до Мстижи до Юрья светого отдалъ до храма Божьяго“.

Пісана на гладжаным пэргаміне уставам XIV ст. ў дзье гранкі па 24 радкі ў кождай. Усяго ў Евангельлі 358 балонак. Рукапіс добра захаваны. Асаблівай увагі годны застаўкі і пачатковыя літары, рысаваныя з вялікім мастацтвам, выбражаючыя ў дзіўных і рознакіх формах птахаў, зьвераў, зьмеяў і інш. Судзячы па стылю заставак і літар, гэтае Евангельле магчыма ранейшага часу.

ПСАЛТЫР XIV СТАГ. на пэргаміне, знаходзіцца ў СПб. Публ. бібл. (F. 1. 2).

У канцы рукапісу ёсць прыпіска, што кнігу гэту дала Ульяна, ў мністве Елена, ў царкву арх. Міхайлы на памінак:

... „сию книгоу дала раба бжиа ульяна нареченая во иноческом житьи Елена цркви чюд стго архангела михаила на поминохъ господину своему князю великому Глебу Смоленскому и мнѣ инокини Еленѣ і нашимъ дѣтем“.

З гэтай прыпіскі можна бачыць, што рукапіс быў дараваны ў нейкую царкву сьв. Міхайлы, ад Смаленскай княгіні Ульяны, жонкі Смаленскага кн. Глеба.

У мове рукапісу відаць крыўскія асобнасьці.

„БЕСѢДА ГРИГОРІЯ ПАПЫ РИМСКОГО“ XIV СТ. Рукапіс Супрасльскага манастыра, (Кипріяновичъ. „Истор. очеркъ православія, катол. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

АДРЫВАК ПІНСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ XIV СТ. Кипріяновичъ. „Истор. очеркъ православія, катол. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

ТРОЦКІ ЗБОРНИК XIV СТ. З ЧЫТАНЬНЯМІ АПОСТАЛА І ТРОПАРАМІ СЪВЯТЫМ НА 12 МЕСЯЦАЎ. (Кипріяновичъ „Истор. очеркъ православія, католичества и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“ Вільня, 1899, б. 22).

ОКТОІХ XIV СТ. МЕНСКАЙ КАЦЯРЫНІНСКАЙ ЦАРКВЫ. (Кипріяновичъ „Истор. очеркъ правосл., католич. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

ПОЛЕМИЧНЫ ЗБОРНИК СУПРОЦЬ ЛАЦІННІКАЎ XIV СТ. Рукапіс Петр. Публ. бібл. (Толст. Адзел III, № 65).

У Масковіі пісалі палеміку супроць лаціннікаў па наслыху, не стыкаючыся з імі; ў нас, пасья хрышчэньняся Ягайлы і відочнага шырэнняся каталіцтва, пісалі трактаты ва ўласнай абароне. Да гэтых належыць названы зборнік, які быў уложаны: „на обличение и на посрамление ляховомъ и латынамъ“.

ТВОРЫ МІТРАПАЛІТА КІПРЫЯНА (+1406.) Мітрапаліт Кіпрыян быў выключна рэлігійным пісьменнікам, пісаў многа, але з яго твораў дахавалася мала. З таго, што дахавалася, ведама:

1. „Посланіе къ игуменомъ и попомъ и діакономъ, и ко мнихомъ, и ко всѣмъ православнымъ христіаномъ“. („Полн. собр. русск. лѣт.“, IV, 99). Пасланьне знаходзіцца ў рукапісе Сынодальн. бібл. № 228. (Шевыревъ. „Истор. Русск. слов.“, лекція XIII, увага 10).

2. „Посланіе къ игумену Афанасію“. („Акт. Истор.“ I, балон. 481. Макарій. „Ист. Рус. церкви“. Т. V, бал. 185).

3. Есьць яшчэ надрукаваны чатыры пасланьні мітр. Кіпрыяна („Правосл. Собесѣдн.“, 1861 г. II, 75—106). а) „Да ігумена Сергія“, ў якім Кіпрыян паведамляе аб сваёй падарожы з Кіева ў Маскву на мітраполію б) „Пасланьне да ігумена Федара“, ў якім апісвае крыўды і непрыемнасьці робленыя яму па дарозе ў Маскву па загаду вял. князя Маскоўскага Дзьмітра Іванавіча, паказуе на непраўнасьць прэтэнсій ахрімандрыта Міцяя на Маскоўскую мітраполію, тлумачыць сваю нявіннасьць перад вял. князям і сваю дзейнасьць у Літве. б) У трэцім і чацьвертым—паведамляе аб сваёй падарожы ў Канстантынопаль. Першы і два апошнія лісты вельмі кароткі і малаважны, але другі вельмі цэнны для гісторыі.

„Ня скрыю ад вас—піша Кіпрыян названым вышэй ігуменам—і ад усяго хрысціянскага роду, што рабілі са мной, чаго не рабілася над ніводным сьвяціцелям, як станула руская зямля. Я прызваленнем Божым, і выбарамі вялікага і сьвятога сабору і, благаслаўленьнем ўсесьветнага патрыярха, пастаўлены мітрапалітам на ўсю рускую зямлю, як ведама ўсім. І цяпер паехаў быў са ўсей чыстасардэчнасьцю да вялікага князя. Але ён разаслаў паслоў, каб не прапусьціць мяне, зрабіў заставы, сабраў войска, паставіў над ім ваяводаў і наказаў ім, якое зло зрабіць са мной і навет аддаць мяне безміласэрна сьмерці. Я, заховуючы князя ад бязчэсьця і клапоцячыся больш аб душы яго, прайшоў іншым шляхам, спадзяючыся на сваю любоў да яго і яго княгіні і яго дзяцей; але ён прыставіў да мяне мучыцеля, праклятага Мікіпара, і якога зла не ўчыніў нада мной? Ганьбы, зьдзекі, насмешкі, грабежніцтва, голад! Мяне ноччу вязьніў нагага і галоднага, і ад тэй сыцюдзёнай начы дагэтуль мучуся. . Калі сьвецкія баяцца князя таму, што у іх жоны і дзеці, набыткі і багацтвы, якіх яны ня хочуць пазбавіцца...; то вы, што адракліся сьвету і живеце дзеля аднаго Бога, як вы, бачучы такую злосьць, змоўчылі? Калі вы хочаце добра для душы вялікага князя і ўсей вотчыны яго, чаму вы маўчалі?“... „Я ехаў да яго благаславіць яго, і княгіню яго, і дзяцей яго, і баяраў яго, і ўсю вотчыну яго, і жыць з ім ў сваёй мітраполіі, як жылі мае браты з яго бацькам і дзедам, вялікімі князямі, а яшчэ хацеў дарыць яго чэснымі дарами. Вініць мяне ў тым, што я перш быў у Літве: але што злога зрабіў я, будучы там? Калі я быў у Літве, то многіх хрысціянаў свабадзіў з горкага палону, многіх з ненавідзячых Бога пазналі праз нас праўдзівага Бога і прыйшлі да правай веры праз сьв. хрышчэньне. Будаваў я сьв. цэркві, угрунтаваў хрысціянства, прылучыў да рускай цэркві мейсцы царкоўныя, якія за даўнасьцю лет былі запусьцеўшыя. Новагорадак літоўскі даўно адпаў, а я прывярнуў яго, і аднавіў дзесяціну мітраполіі і сёлы“.

4. „Житіе св. Петра, митрополита киевского“. Надрукавана ў „Степенной книгѣ“ I, 410. У гэтым творы, які аўтор абапер на тым, што чуў са слоў, ён ня толькі выябражае ўсё жыцьцё сьвятога ад нарадзін да яго сьмерці, але пералічае некатарыя цуды па яго сьмерці ў тым ліку і цуда, якое сам дазнаў.

5. „Прощальная грамота“. Гэта ўласьціва ёсьць тэстамант мітрапаліта, які напісаў ён за чатыры дні да сьмерці. У ім памесьціў ён вызнаньне веры і прашчаньне са сьветам. Грамата гэта была прачытана над яго гробам. Летанісцы аб ёй адзваюцца з вялікай пахваляй. Надрукавана ў „Полн. Собр. Р. Лѣт.“, V, 254; „Никон. Лѣт.“, V, 3; „Акты отн. къ город. быту Росс.“, I, 543.

У летанісе Татішчава (IV, 424) прыпісваюцца Кіпрыяну яшчэ некатарыя другія навучныя працы:

„книги своею рукою писалше, яко въ наставленіе душевное, преписа соборы, бывшія въ Руси, многія житія святыхъ русскихъ и степени великихъ князей русскихъ; иная-жъ въ наставленіе плотское, яко правды и суды, и лѣтопись рускую, отъ начала земли русскія вся по ряду, и многи книги къ тому собравъ, повелѣлъ архимандриту Игнатію спасскому докончати, яже и соблюдохъ“.

Аб мітрапаліце Кіпрыяне ведама што, ён быў ураджэнцам Літвы (гл. „Полн. прав. богосл. энциклоп. словарь“, VIII, 1276), жыў доўга на Афоне і быў урадоўцам у Канстантынопальскага патрыярха, які асабіста яму даручыў разабраць на мейсцы спрэчку вял. кн. Альгерда з Маскоўскім мітрапалітам Аляксеям. У тых часы існавала аўтокефальная Літоўская мітраполія (Новагородзкая) і Альгерд, падбіўшы Кіяў, стараўся перад патрыярхам, каб Новагородзкі мітрапаліт Раман (Вітабскі князь, брат жонкі Альгерда) меў адначасова тытул мітрапаліта Кіяўскага і ўсей Русі. Маскоўскі-ж князь гэтага самага тытулу стараўся для свайго кандыдата—Маскоўскага мітрапаліта Аляксея. Умелай палітыкай Кіпрыян памог Альгерду адсунуць Аляксея і дабіцца перад патрыярхам назначэння Рамана. Па сьмерці Аляксея, мітрапаліта Маскоўскага, патрыярх назначыў Кіпрыяна быць мітрапалітам Кіяўскім і ўсей Русі. Баючыся, што Кіпрыян, як ураджэнец Літвы, будзе больш спрыяць апошняй, Маскоўскі вял. кн. Дзьмітры Іванавіч не прызнаў яго. Паміма гэтага, Кіпрыян паехаў у Маскву, дзе, са згоды в. кн. называў сябе тады мітрапалітам архімандрыт Міцяй. Выгнаны з Масковіі, Кіпрыян паехаў у Канстантынопаль, шукаючы патрыяршага суда. Праціўнікі зрабілі тое-ж самае: пабывалі ў патрыярха, падкупілі ўплывовых асоб і дабіліся, што замест памершага Міцяя патрыярх назначыў мітрапалітам ўсей Русі Пімена. Але Маскоўскі князь пасадзіў за штосьці Пімена ў манастыр і запрасіў урэшце Кіпрыяна, які ўрочыста 23-V-1381 г. уехаў у Маскву. Пасля гэтага Кіпрыян быў другі раз выгнаны князем з Масквы і толькі ў 1389 годзе аканчальна асеў у Маскве, дзе прабыў да сьмерці (1406 г.).

Кіпрыян належаў да надзвычайна ўмелых палітыкаў; маючы сваю мітраполію, як мітрапаліт Кіяўскі і ўсей Русі, часьцю ў Масковіі, часьцю ў Літве ўмеў ладзіць і з Літоўскім і з Маскоўскім князям, а галоўнае,—дзякуючы яму, трывала ўзглядная згода між гэтымі князямі. Вітаўт і Ягайла адносіліся з вялікай пашанай да Кіпрыяна і ў важнейшых выпадках засягалі яго рады. Вял. кн. Маскоўскі, Васілі Дзьмітравіч, выказываў такжа вялікую пашану мітр. Кіпрыяну.

Кіпрыян славіўся, як знавец літэратуры і пісьменнік, „всякого цѣломудрія і разума божественного преисполненъ и вельми книженъ“. Ён быў знаўцом царкоўных канонаў, а так-жа стройнасьці царкоўнай службы. Акрам арыгінальных казаньяў, навук і розных грамат, перакладаў шмат з грэцкага. Пісаў пераважна царкоўна-славянскай мовай. Памёр у Маскве, пахаваны ў Успенскім Саборы. У 1472 годзе быў канонізаваны і ўлучаны ў пачат сьвятых.

Застаўка з Мікалаеўскага Евангелья (каля Дзісны).

XV стагодзьдзе.

Умысловае жыцьцё крыўскага народу ад X да XV ст. будавалася на супярэчнасьцях і памяшаньні самых рожнакіх паняцьцяў. Спрычыніліся да гэтага награмаджаньня супярэчнасьцяў і памяшаньня паняцьцяў, вялікія перавароты ў палітычным і рэлігійным жыцьці. Чужая, варажская ўлада руйнавала старадаўны уклад грамадзкага і палітычнага жыцьця, ламала незалежныя усходна-славянскія дзяржавы, пабудаваныя на племянных, магчыма да-хрысьціянскіх рэлігійных, асобнасьцях і эканамічных асновах, зьліваючы ўсіх ў адну арганізацыю, пад адным чужым імем, нішчычы палітычныя і грамадзкія вярхі. Хрысьціянства давяршыла гэты пераварот, выварачываючы ўверх дном стары сьветагляд Усходнага славянства і памагаючы варажскай ўладзе да аб'яднаньня разьбітага палітычна Усходнага славянства. Як сьвецкая, так і духоўная ўлада не хацелі лічыцца ні з мясцовымі гістарычнымі і палітычнымі традыцыямі, ні з паасобнымі культурамі, ані з жывой мовай падуладных ім народаў. Для княжай улады мясцовыя народныя традыцыі былі бунтарствам; для царквы—мясцовая культура і багі былі антытэзай хрысьціянства. Сьвецкая ўлада і царква йшлі рука ў руку пад штандарам „рускай“ ўлады, „рускай“ веры, нясучы новую ўладу, новую веру, новае імя, новыя вярхі грамадзянству падбітых плямён.

У самым зараньню гісторыі Крывічы трацяць найперш сваю асобную крыўскую дынастыю, бо ўжо патомства з Рагнеды-Крывічанкі і Валадзімера-Варага, не магло мець і ня мела аўрэолі нацiанальнай дынастыi. Змагаючыся з Варажскiмi наваламi за незалежнасьць Крыўскага народу, полацкія князi ня

маюць цвёрда устаноўленай назовы для азначаньня сябе: яны раз выступаюць пад імем „крывічы“, то ізноў пад імем „русы“. Як валадары крыўскіх зямель, яны—крывічы, як патомкі Валадзімера—русы. Творыцца, дзякуючы гэтай неакрэсьленнасьці, бязвыхадны круг супярэчнасьцяў нацыянальна-дынастычнага характару.

Яшчэ большыя супярэчнасьці выклікае рэлігійны пераварот. Толькі хрысьціянін уважаецца чалавекам, але гэтак хрысьціянства неразьдзельна зьвязана з рускай дынастыяй, „рускай“ верай, „рускай“ граматынасьцю. Нацыянальная назова ізноў такі пакрываецца чужой назовай з рэлігійнай і культурнай стараны. Ізноў—бязвыходны круг супярэчнасьцяў.

Шукаючы выхад з гэтых супярэчнасьцяў, адны знаходзілі яго, эмігруючы ў суседнія землі, дзе яшчэ старыя багі не лічыліся „бесамі“ і дзе не магла дасягнуць караючая рука ні хрысьціянскага духавенства, ні варажскай ці паваражанай улады. Другія, улёгшыя новаму парадку, ўдараліся ў містыцызм і аскетызм. З гэтага ізноў такі вынікалі яшчэ новыя супярэчнасьці, новае дзяленьне народнай істоты, раздваеньне нацыянальнага „я“.

Крыўскія эмігранты, не ўпускаючы галоўнай мэты—абароны ад чужакоў, самі становяцца новай галіной роднага пня, вытвараюць з бегам часу новае ўгрупаваньне, новае „я“, каторае к XIII ст. вырынае ў гісторыі пад найменьнем „Літва“ і творыць яшчэ адно наслаеньне на Крыўскім народзе, уносіць яшчэ адзін бязвыходны круг супярэчнасьцяў.

Крывія, Русь, Літва—патройны вузел, трохпаверхі лабірынт, у якім блудзіла і дагэтуль блудзіць нашае нацыянальнае „я“, наша зборная душа.

У меру таго, як пачынае гаснуць і заміраць прастары вечавы уклад грамадзкага жыцьця, адыходзіць ўдаль, але не замірае, імя „Крывія“, „Крывічы“.) У сафэры культурна-рэлігійнага нашага жыцьця ўмацовуецца імя „Русь“, а ў сфэры дзяржаўнага—„Літва“. „Русь-Літва“ і недзе ў мінуўшчыне, а такжа глыбока ў народнай сьвядомасьці жыве і пакутуе, чакаючы дня свайго уваскрэшаньня, напоў містычнае імя „Крывія“, якому прызначана ў жыцьці народу замкнуць круг гісторыі, быць ачышчаючым агнём, магільным дарожным знакам, гаючай і жывучай вадой Адраджэньня Народу.

Другая часць крыўскага народу, падпарадкаваўшыся новай уладзе, новай веры, прыняўшы новае імя,—патонула ў аскетызме і мыстыцызме, якім яго карміла перакладная візантыцкая пісьменнасьць. Шыраная манахамі праз манастыры літэратура давала патрасаючыя прыклады аскетычных спасілаў у пустынях Сірыі, Егіпту і ў сьценах грэцкіх пустэльных манастыроў. Гісторыя аб Варлааме і Іоасафе-царэвічу ўся абাপертая на ідэалізацыі пустэльніцтва і, перапоўненая містыкай, цешылася гэткай популярнасьцю, што нават адбілася на народнай паэзіі. Жыцьцёпісы сьвятых, сабраныя ў Пралогі і Патэрыконы, ў штодзённым чытаньні завучаліся напамяць і незаўважна ўходзілі ў пераконаньні і погляды нашых граматыных прапрашчураў, адбіваючыся на псыхіцы, практычным іх жыцьці і паступаньнях. Мніштва і пустэльніцтва лічацца вышэйшай праявай на зямлі запраўднага хрысьціянства. Згэтуль, пачынаючы ад X ст., множацца манастыры, ў манастырскія сьцены ідуць багатыя

і бедныя. Як у пісьменнасьці і жыцьці, так і ў іконапісным мастацтве пераважаюць тэмы аскетычныя.

Школай для нашага аскетызму служыў Усход, куды, для агляданьня манастыроў і сьвятыняў, многія адбывалі падарожы. Ужо ў XII стагодзьдзі падарожніцтва на Ўсход прыбрала гэткія аграмадныя памеры, што ўстрывожыла вярхі грамадзянства, і саборам было пастаноўлена, пад страхам кары адлучэньня, забараніць верным гэтыя паломніцтвы. Асяродкамі, якія прыцягалі нашых падарожнікаў, былі: Канстантынопаль з яго безканечным мноствам манастыроў і рэліквій, Афон-гара з яе пустэлямі і Іерусалім. Падарожжа ў гэныя краіны была трудная і небасьпечная, бо на падарожнікаў нярэдка нападалі разбойнікі і магамэтане; ад якіх прыходзілася цярдзец уціскі. Але вера перамагала ўсё і адлегласьць і труднасьці.

Уся увага нашых падарожнікаў была зьвернута на рэлігійныя помнікі, і паломнікі вельмі падробна ў сваіх запісах перадаюць ўражаньні аб мяйсцох, асьвячоных рэлігійнымі падзеямі, запісуюць легенды аб іх і стараюцца, каб ніводнага з гэтых мейсц не прамінуць. Ігумен Даніла па дарозе з Канстантынопаля ў Іерусалім толькі мімаходам гаворыць аб астравах, дзе дабываюць віно, фрукты, серку (Хіос, Пілос); Эфэс яму цікавы таму толькі, што там знаходзіцца гроб Іана Богаслова; Кіпр важны,—бо там незлічонае мноства сьвятых, а на гарэ, дзе стаіць кіпарысавы крыж, бываюць знакі і дзівы; тут родзіцца ладан-цімьян. Але асабліва падробна апавядае ён аб Іерусаліме і яго аколіцах. Там ён абыйшоў „ую зямлю“ да Тывэрыядзкага мора і да гары Тавар (Фавор), да Назарэту, Хэўрону і Іордану.

Пашана да ўсходу, як да рэлігійнага цэнтру, калыбкі хрысьціянства, была вялікая. Нашы падарожнікі нясьлі туды свае малітвы і ахвяры, а князі і магуты закупалялі там модлы за свае душы. Наш Даніла-Паломнік моліцца каля Хрыстовага гробу за Крыўскіх (Полацкіх і Менскіх) князёў, за ўвесь „рускі“ княжы род і за ўсю „рускую“ зямлю. Сьв. Еўфрасія Полацкая ставіць на Гробе Хрыстовым залатую кадзільніцу і прывозіць з Грэціі рэліквіі і ікону Маці Божай у крыўскую зямлю.

Але людзі палітыкі, або, як іх заве повесьць аб Варлааме і Іоасафе, „мужы крови и лести“ рана пачынаюць разумець, што царкоўная залежнасьць Усходнага славянства ад Канстантынопаля зьвязуе яго свабоду. Паасобныя-ж Усходна-славянскія правінці імкнуцца вызваліцца ад духоўнай улады—адзінага на ўсю „Русь“ кіўскага мітрапаліта—шляхам тварэньня новых мітраполій і архібіскупій. Пасьля няўдатнай спробы высьвячэньня Кліма Смаляціча саборам рускіх біскупаў у XII ст., з мэтай вырваць з рук грэкаў гэтае высокае ў царкоўнай герархіі становішча, а можа і з думкай саўсім аддзяліцца ад грэцкай зьверхнасьці ў царкоўных справах,—пачынаюцца спробы тварэньня паасобных мітраполій. І, вось, пад канец XIII стагодзьдзя ў пасунутым далёка на захад Новагорадку паяўляецца другая з чароду на Усходнай Славяншчыне мітраполія, якая была па сваёй істоце Крыўская ці паводле навейшай у тыя часы тэрміналёгіі,—Літоўска-Крыўская. З гэтага часу, імя Літвы-Крыві атрымала пасьвяту і аўрэолу рэлігійнага асяродку, праўда,

малодшага, але свабоднага ад татарскай навалы, і гэты новы асяродак становіцца прыцягаючай сілай, якая ў першы чарод зьбірае каля сабе ўсе крыўскія землі, а, ўрэшце, абыймае і калыбку Усходнага хрысьціянства—Кіяў. Новаградзка-Віленска-Кіяўская царкоўная ўлада стараецца аб кіраваньне ўсім Усходным славянствам і падбівае на гэта сьвецкую ўладу. Але паволжская—Ростава-Суздальска-Маскоўская Русь—засланяецца патужнай апекай сваіх заваёўнікаў татараў і выступае на змаганьне супроць Літвы-Крывіі за царкоўнае кіравецтва. „Людзі крыві і лесьці“ як у адным, так і ў другім абозе разумеюць, што ў чых руках будзе вера, ў тых руках рана-позна апынецца і ўлада над усім Усходным славянствам. Усе шансы былі па старане Літвы-Крывіі, аднак калясо гісторыі ізноў павярнулася ў другі бок, і амбітныя надзеі нашых прапрашчураў разьбіліся: в. кн. Літоўска-Крыўскі і Рускі Ягайла прыняў лацінскі абрадак. Ростава-Суздальска-Маскоўская Русь выйграла: яна асталася адзінай праваслаўнай дзяржавай на Усходзе, носьбіткай і шчытом благачэсьця супроць насуваючага „рымскаго полуверія“.

Так закончыўся першы кругабег гісторыі хрысьціянства ў крыўскіх землях на грамаджаючы новы бязвыхадны круг, праўдзівы лабірынт, супярэчнасьцяў.

Апынуўшыся ў межах злучанай дзяржавы, Крывічы і Палякі павінны былі няўнікнёна ўплываць адны на адных. У момант збліжэньня крыўскіх зямель з Польшчай першыя прыходзілі з ачавістым духовым дабыткам у постаці значнага засабу духоўнай пісьменнасьці, вырабленай мовы, калі не народнай, то блізкай да мовы народу і ў кожным здарэньні, пры нават слабым высілку, зразумелай яму, а такжа—з адміністрацыйна-дзяржаўнай пісьменнасьцю. Гэта адбылося ў той час, калі Польшча яшчэ і нядумала аб сваім вызваленьні з пут мёртвай сярэднявечнай лаціны. Двор Ягайлы з ужыванай пры ім у канцэлярыях і ў дыплёматыцы крыўскай мовай і пісьменнасьцю спрычыніўся з аднаго боку да адраджэньня польскай мовы, з другога боку—да паўстаньня першых помнікаў польскай пісьменнасьці.

Уплыву „рускай“ (крыўскай і украінскай) мовы на польскую не адкідаюць лепшыя польскія моваведы і гісторыкі. Прыкладам, вядомы пісьменьнік і гісторык польскі Крашэўскі кажа: „Ważną epokę w dziejach języka (польскага) stanowi złączenie Litwy i Rusi z Polską za Władysława Jagiełły. Z tym prawie czasem w języku ludu ustaje trwający od X w. wpływ bezpośredni Niemców i Czechów, a nastaje Ruski.—Stosunki na wschód otwierają się, dwór mówi po Rusku, język ten staje się pośrednikiem między Litwą a Polską... Jego (Александра) panowanie i stosunki z Rusią przytrzymały czas jakiś język w formach więcej Słowiańskich, mieszając go często z dialektem pobratymczaj, a mniej zdenaturalizowanej kulturą zachodnią, Rusi. Pobyt dworu i panów w Litwie także się do tego przykłada“. („Nowe studia literackie“, Варшава, 1843).

Першыя пераклады духоўных кніг на польскую мову былі роблены калі не вылучна са славянскіх арыгіналаў, крыўскай ці украінскай рэдакціі, то пад сільным іх уплывам. Гэтак, адзін з найстарэйшых помнікаў польскай пісьменнасьці, т. зв. Флёрыянцкі псалтыр (канца XV або пачаткаў XVI ст.), мае ў сабе сільныя рускія, а нават, судзячы паводле некаторых слоў, крыўскія ўплывы. У псалтыры сустрачаюцца гэтакія ня польскія словы;

cyesyerza=цяцера, czyerkwa=царква, swieczka=свѣча і мн. другіх, як: szyzn=жызн, zaszecz=зажеч.

У Бібліі каралевы Зофіі (1422—1461): czaszka=чашка, korczak=карчак, posadka=пасад, postawiec=паставец, robionek=рабёнак, rubel=рубель, wieniki=веннікі, zaponka, lekarstwo, ług, pasieka, pawłoka.

Малітвеннік Вацлава (першай палавіны XV ст.): dziewczka, tuk, sleza і др.

Казаньні (першай палавіны XV ст.), выданыя Дзялынскім у Пазнані ў 1857 годзе („Zabytek dawnej mowy Polskiej“): czystota, sczyt, zaszczycac=зашчыцаць, kazń, krasny, smierny, smiertny, otiec, zapad, nasilnie, stajali (sic), lice-miernik, wieliko, do sich miest, sego=сяго, ostrow, swadziebny, kriwda, pred, grech, krest, divny, siego roku, siego dnia і г. пад. („Przegląd najdawniejszych pomników języka Polskiego. Sporządził K. Małkowski“, Варшава, 1872, бб. 95—98). Але найважнейшым паказьнікам у гэтым помніку зьяўляецца для нас правопіс, у якім *r* і *t* часта ня маюць пераходнага польскага мякчэньня ў *rz* і ў *ć*. Гэтак, мы чытаем у рукапісе: presto, presz, pryszca (прыісьця), pryde, otiec, otca, otcu і г. д. Гэта сьведчыць, што перапісчык ня быў палякам, калі мог уносіць ў польскую мову т. зв. „рускія“ асобнасьці; ачавіста, польская мова была яму чужой, ён добра знаў стараславянскую мову, а правопіс паказуе на мову ўжываную ў актах в. кн. Літоўскага.

Аднак, не глядзя на культурную перавагу крывічоў над палякамі ў большай вырабленнасьці мовы і даволі значным засабе рэлігійнай пісьменнасьці,—перавага ў канечным вывадзе павінна была накланіцца ў польскую старану. Бо злучэньне Літвы-Крывіі з Польшай сталася ў часе, калі ўжо была відочнай перавага лацінскай культуры над дагасаючай грэцкай, а тым больш над яе пабочнай галіной славянска-царкоўнай культурай, якая, зрэшта, упорна старалася трымаць збоку народную крывіцкую мову. Усё-ж да XVI стагодзьдзя ўплывы заходна-эўропэйскія, а асабліва польскія—нязначныя, але з канца XIV стагодзьдзя пачынаюць, будзь што будзь, пракрадацца ў нашае жыцьцё.

Дарогу да прыняцьця новай культуры прыспасобіла ў нас адарваньнеся вярхоў грамадзянства ад яго нізоў, якое (адарваньне) вырабілася, дзякуючы скаламучаным крыніцам разьвіцьця ў нас гэтай напоў-крывіцкай, напоў-рускай, напоў-літоўскай дзяржаўнай улады і падпарадкаваных ёй вярхоў. Ні то Крывічы, ні то Русь, ні то Літва лёгка прыімалі новую веру, а разам з ёй, паводле тагочаснага разуменьня,—і народнасьць. „Мужы крыві і лесьці“ ня былі зьвязаны з народамі ні крывёй, ні агульным імем, ні, урэшце, верай. Палітычнае збліжэньне з Польшчай гэта—ўжо трэцьці кругабегаў у гісторыі нашых пануючых кляс, трэці круг безканечных супярэчнасьцяў, а разам з імі—безканечных мук і ахвяр нашага народу на шляху да яго вызваленьня, да зьвязаньня абодвух канцоў круга гісторыі, адшуканьня саміх сябе ў Адраджэньні.

ГРАМАТА МОНТЫГРДА, НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА, КАЛЯ 1400 Г. Рыжскі гарадз. Архіў. „Русско-ливон. акты“ (№ 134, бал. 104). (Карскій, „Бѣлоруссы“, Т. I.)

ПРЫСЯЖНАЯ ГРАМАТА КНЯЗЁЎ ЗАСЛАЎСКИХ ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ), 1401. „Акты Зап. Росіі“, I, № 19. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫСЯЖНАЯ ГРАМАТА ЮР'Я ДАВЫДАВІЧА ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ), 1401. „Акты Зап. Росіі“, I, № 20. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПАЛАЧАНАЎ, ПІСАНАЯ Ў РЫГУ, 1404 Г. „Собраніе гос. гр. и дог.“ II, № 16; „Русско-лив. акты“, № 152, бб. 118—119. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

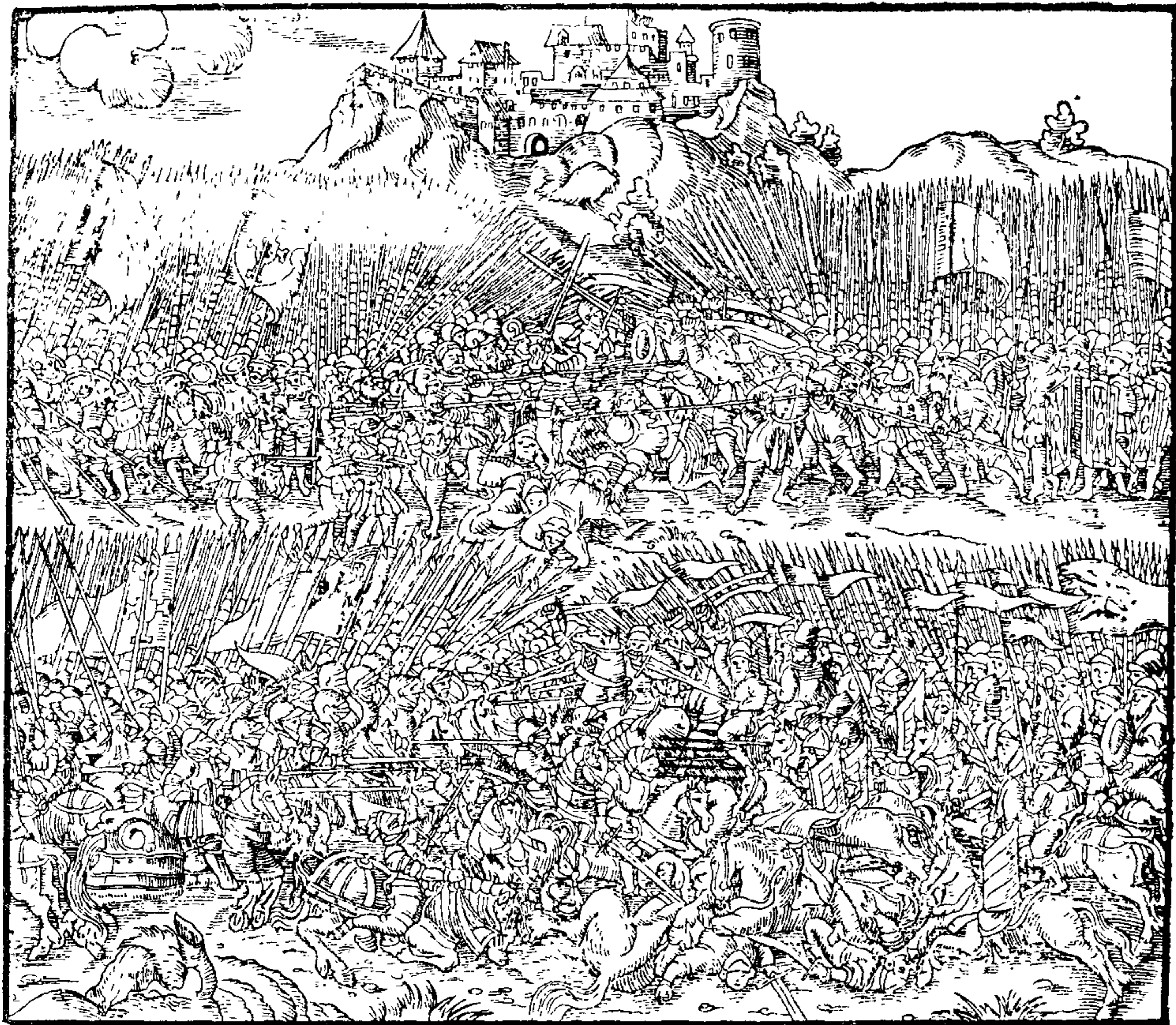
ТАРГОВАЯ УМОВА РЫГІ З ПОЛАЦКАМ, 1405 Г. „Русско-лив. акты“, № 153, бал. 119 Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УМОВА ПАЛАЧАН З РЫЖСКИМ МАГІСТРАМ, 1405 Г. „Русско-лив. акты“, № 154, бал. 120. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АДСТУПНЫ ЗАПІС ГРЫДЬКІ ДРУЖЫЛОВІЧА БІСКУПУ ПОЛАЦКАМУ НА ЗЕМЛІ ДА ЦЭРКВІ ПРАСЬВЯТОЙ БОГАРОДЗІЦЫ, 1406 Г. „Археогр. Сборник“, I, № 1. „Витеб. Старина“, I, 26. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА ІЛЫ ВЯЧКОВІЧУ, У ВІЛЬНІ, 20 ТРАЎНЯ 1407 Г.

„Милостью божоу мы, княз великий Витовт.
Чинимъ знаменито и даемъ ведати симъ нашимъ листомъ каждому доброму, нинешнимъ и потомъ будучимъ, хто нань узрыть или чтучи вѣслышитъ, кому его будетъ потребно. Видев есмо знаменитую службу намъ верную, николи не омешканую нашего верного пана Ильи Вячковича, и мы порадили зъ нашего верною радюю, со князми и паны, даемъ и дали есмо предреченому пану Ильи Вячкевичу за его верную службу село (въ) Влодимерскомъ повете Порицко и другое Порицко, Гриковичи, Трубки, а въ Луцкомъ повете Ворочининъ, Трыстен, Стыден. Дали есмо тая села со всеми доходы и приходы, з данми, з мыты, ничего на себе не выменяя с пашнями, з сеножатыми, з лѣсы з луги, з дубровами, из бортными землями, з ловы и з ловищи, и з бобровыми гоны, съ осеры (sic), з реками и с криницами, с потоки, ставы и со всеми пожитки и податыми, што к тымъ селомъ слушало и тягло, и такожь, што может себе примышлити и розширити, на новомъ корени посадити. И дали есмо тая села пану Ильи Вячкевичу вечно и непорушно, ему, и его жоне, и его дѣтемъ, и близкимъ и счедкомъ; вольно во всехъ именяхъ кому отдати, и продати, заменити, и по души отдати пан Илья, и его близкиѣ, по нем будучие. А ещо зъ нашей ласки для его верной службы отпустили есмо воловщину и ямъ вечно пану Ильи и его близкимъ. А въ тыхъ именяхъ следу не гонити: кому шкода,—за своимъ поиди,

Грунвальдская битва, рис. з „Кронікі Польскай“ Марціна Бельскага, 1597 году.

а пана Ильинымъ людемъ следу небрати. А и распустокъ владыцы не давати. А хто соль везеть—отъ воза грошъ мыта, а коли оминеть, гроша (не) дав, еда (едучи) через его землю—двадцать грошей промыты отъ воза. А притомъ были светки, рада наша: воевода виленскій пан Дидикголдъ, панъ Остикъ, панъ Бутримъ, панъ Кгезкгалъ. Псан у Вильни, въ лѣто 6915, май 20 ден. А для твердости вышей писаныхъ речей къ сему листу приложили печать нашу.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. Исторіи и древ. російскихъ при Московскомъ Университетѣ“. 1899 годъ, кн. IV (191), бал. 2.

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1407 Г. „Акты, собр. Акад. Наукъ“, № 16; „Русско-лив. акты“, № 164, бал. 129-131. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АДРЫВАК ТАРГОВАЙ УМОВЫ ПОЛАЦКА З РЫГАЙ, КАЛЯ 1407 Г.—„Русско-лив. акты“, № 165, бал. 131-132. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. ІВАНА СЫМАНОВІЧА, ПОЛАЦКАГА НАМЕСЬНИКА, ДА МАГІСТРАТУ М. РЫГІ, 1409 Г. „Русско-лив. акты“, № 172, бал. 137—138. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ГРУНВАЛЬДЗКАЙ БІТВЕ (1410 Г.). Паводле
Літоўскага летапісу, сьпісак Быхаўца.

„W leto od poczatka swieta szest tysiacznoie dewiatsotnoie dwatcat perwoie, a od Bożyiaho narożenia tysiacz czetyrysta dwanatcatoie („Powinno być 1413, ale on liczy podług dawnei lat rachuby, kiedy rok u Rusi zaczynał się we wrześniu“. Увара Нарбыта), poczałasia walka korolu Polskomu Władysławu Jagoyłu, a bratu ieho wielkomu kniaziu Litowskomu Witoltu z Nemcy Pruskimi, y sobrali meży soboiu woyska welikii z obu storon, Korol Jagoyło so wsimi mocami Koruny Polskoie, a kniaź weliki Witolt so wsimi siłami Litowskimi y Ruskimi, y z mnohimi Tatory Ordyńskimi; a mistr Pruski także z mocami swoimi, y so wseiu Reszoiu Nemeckoiu, y koli wżo wsi woy ka z obu storon byli pohotowie, tohdy Korol Jagoyło, y Kniaź weliki Witolt tiahnuli, ku bitwi vse lesnymi, a złymi dorohami, a pola rownoho a szyroko ho ne mohli mity, hdebysia mili ku bitwe zastanowity, niżli tolko tyli pola rownyja, a welikije pod mestom Nemeckim, pod Dubrownym, y baczyli to Nemcy iż Lachowe y Litwa, z tak welikimi woyski, ne mohli nihde inde wytiahnuty, tolko na tyia pola, y dla toho kopali jamy y przykrywali zemleiu, iżby w nich koni y ludy padali, y koli wżo korol Jagoyło, y kniaź weliki Witolt z woysky swoimi peretehnuli onyje lesy, y pryszli na tyie Dubrowenskiie pola. Tohdy hetman był naywyższy wo woysku Jagoyłowom pan Spytok Spytkowicz a w Witoltowi woysku starszy hetman był kniaź Iwan Żedewid, brat Jagoyłow y Witoltow, a dworny hetman pan Jan Gasztolt, y kak poczali onyje wyszey pisanyie hetmanowe ludy szychowaty, a o tych jamach niczoho ne wedali, szto na nich Nemcy pokopali, a tak szykuiuczy woysko naywyższyie hetmanowe, kniaź Iwan Żedywid, a pan Sokoł w iamy powpadali, y nohi sobe połamali, y welmi obrazilisia, iż czohoż y pomerli, y netolko odny hetmanowe, ale y mnohim ludem ot tych iam szkoda welikaja sia stała, y widiaczy to korol Jagoyło y kniaź weliki Witolt, iż hetmanowe ich naywyższyie, w przyhodu popali, y na tych meyscach zasia dwóch hetmanow korol obrał, y poruczył pana Spytka, a pana Jana Gasztolta, na Sokołowo mestce, a Witolt ustanowił Jana Gasztolta. Obrali, y kazali woysko szychowaty i hufy ku bitwe stanowity, a onych iam zdradliwych warowaty. A zatym tyie hetmanowe woysko zszychowawszy potiahnuli ku bitwe, a Nemcy także widiaczy to, poczalisia s nimi potykaty, y poczalasia bitwa z porania, meży Nemcy i woyski Litowskimi, y mnohoie mnożestwo z obu storon, woyska Litowsko ho i Nemeckoho pało. Potom widiaczy kniaź weliki Witolt, szto woyska ieho silno mnoho pobito, a Lachowe im żadnoie pomoczy, wczyniti ne chotiat. Y kniaź weliki Witolt prybeh do brata swoieho korola Jagoyła, a on mszy słucaiet, a on rek tak: ty mszy słucaiesz, a kniazi y panowe bratia moi mało ne wsi pobity leżat, a twci ludy żadnoie pomoczy im wczyniti ne chotiat, y on iemu powedył, miły brate żadnym obyczaiem inaczey wczyniti ne mohu, tolko muszu dosłuchaty mszu, y kazał hufu swoiemu komornomu na ratunok potiahnuty, kotory że huf woysku Litowskomu, pomocz przytiahnuwszy, y poszoł z woyski Litowskimi, y Nemeц na hołowu poraził, y samoho Mistra, y wsich kuntorow jeho do smerty pobili, y bezczyślennoie mnożestwo Nemcow poymali i pobili, a innyie woyska Lackije niczoho im ne pomahali, tolko na to smotreli; a zatym wsich ich poraziwszy, y mnohiie horody y zemli ich pobrawszy, a ostatok na koniec wypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemlu wczyniwszy, i z welikoiu czestiu y z newymo-

wnym zwytyazstwom, y na weś swiet znamenituiu sławu osiahnuwszy, zasia do swoich zemi dojechali, y połowicu choruhwey Nemeckich, y borody, Mistrowu y wsich kuntorow jeho zmertwych obodrawszy y połowicu wziali do Polskij a połowicu do Litwy, hdez tyie borody y choruhwi ich w zamku Krakowskom, w cerkwi swiatoho Stanisława, a w Wilni także u swiatoho Stanisława za weszony sut.

ГРАМАТА ПАЛАЧАНАУ БЕЗ ДАТЫ, АЛЕ МАБЫЦЬ 1414 Г.

— „Собран. гос. грам. и дог.“, II, № 16. Сахаровъ, т. XVII, № 21. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„+Отъ бояръ Полоцкихъ, и отъ мѣстичовъ, и отъ всего посполства, нашимъ милымъ пріятелемъ и сусѣдомъ, посадникомъ Ризкимъ и ратманомъ. Што пишете до насъ о своихъ купцѣхъ, што забавлены были в насъ ваши купци, ино про то былъ въздержалъ вашихъ купцевъ панъ Ондrei, воевода Полоцкыи, нашъ осподинъ. Што наши у Невгини (=Дынабург) были забавлены и посоромочены, и коні отоиманы, а наши же кони, ино про то былъ панъ Ондrei, воевода Полоцкыи, вашихъ въздержалъ, доколѣ грамота исходитъ до Невгинска(го) кунтыря. А какъ грамота прішла отъ Невгинскаго, и ваши купци поехали добри здраво, куды хто хочеть. А што пишете до насъ, жалуяся на насъ, што вашихъ купцевъ не пустимъ мы ни до Витебска и до Смоленска, а ведь же, панове, вѣдаете вы и мы, што мѣжи насъ и васъ есть старыя записи, штоже нашимъ мимо Ригу чистъ путь, и водою и землею, а вашимъ мимо Полтескъ чистъ путь, и водою и землею, кудѣ хто хочеть; ино, коли насъ пустите, по старымъ записемъ, водою и землею, мимо Ригу, ино вашимъ чистъ путь мимо Полтескъ, и водою и землею, кудѣ хто хочеть. Ажъ вы намъ поставляетъ одинъ Юрьевъ противъ все нашея дороги, а ведь вамъ и намъ свѣдомо, што не писанъ Юрьевъ у старихъ записехъ; и вы намъ отлазитъ однимъ Юрьевомъ противу все нашея дороги. А што пишете до насъ про давныя должники, ино ведь вѣдаетъ сами, што истыцю истыца знати; а нашъ осподинъ, панъ Ондrei, воеводы Полоцкыи, нашимъ купцемъ даетъ дѣцкихъ, а велитъ правити. А што намъ пишеть, што ся намъ кривды чинять у вашей земли, а либо у бискуповѣ, а либо у которомъ городку, ино сами и вѣдаетъ, што намъ ни с кымъ записей нетъ, лише васъ; ино того дѣля вамъ пишемъ, штобы естѣ говорили князю мѣштѣру и князю бискупу, штобы нашимъ не было шкоты на дорожѣ. А што повѣдаете намъ, што нашъ осподарь, вѣлкий король, жаловалъ васъ по старымъ записемъ, ино ведаете же, пановѣ, сами, што мы и (зѣ) старыхъ записѣи не выступаемъ ничого; ино, хочеть ль насъ пустити мимо Ригу по старымъ записемъ, водою и землею, и вы намъ отпишите (сѣ) симъ человекомъ, хто вамъ сию грамоту дастъ. А черезъ то будте здорово.

А сія грамота отъ бояръ Полоцкихъ и отъ Полочанъ“.

Арыгінал, пісаны на паперы, пераховуецца ў архіве Рыжскага Магістрата. „Русско-Ливонские акты“, № ССLXXIX.

ТВОРЫ МІТРАПАЛІТА ГРЫГОРА ЦАМБЛАКА. Усіх твораў Грыгора Цамблака ведама да 25. Гэта—блізка выключна казаньні. Восем з іх—на сьвяты Сьвятых, і шэсьць—на дні нядзельныя і на асобныя здарэньні. Да казаньняў трэба далучыць тры гістарычных казаньні аб сьвятых, поле-

мічны трактат супроць латиннікаў і богаслужэбны верш на Ўсьпеньне Пр. Богародзіцы.

1. „На недѣлю Ваіі або вербницу“. Бібліатэка Ноўгародзкага Саф. Сабору, рукапіс № 524, пад агалоўкам: „Григорія, архіепископа Россійского, слово на недѣлю цвѣтную“, пры гэтым у скобках прыпісана— „Цамвлака“.

2. „На часѣхъ въ святый великій четвертокъ—слово Григорія, мниха и пресвитера обители Пантократовы, на преданіе Господа Бога и Спаса нашего І. Христа, и о Іудѣ, и на іже опрѣснѣны приносящихъ таинствомъ, и о сребролюбіи“. У тым-жа рукапісе Саф. Ноўг. Сабору, балона 208. У зборніку Талстоўскай бібліатэкі, адз. I, № 256.

3. „Бесѣд. о предательствѣ Іуды, о пасхѣ, о приобщеніи Таинъ и о забвеніи обидъ говор. въ святый и великій четвертокъ“. Надрукавана па—расійску ў „Христ. Чтеніи“, 1824, XIV, 3-29.

4. „Слово на преображеніе Господа и Бога и Спаса нашего Іисуса Христа“. Бібліатэка Толстога, адз. II, № 205.

5. „Слово на воздвиженіе честного креста“. Макар. Четы-Мин. на верасень пад 14 датай. Рукапісу Рум. муз., № 437.

6. „Слово на всечестное рождество Пресв. Владычицы нашея Богородицы“. Макар. Четы Мин. на верасень пад 8 датай.

7. „Слово на вознесеніе Господа“. Бібл. Толстога, адз. I, № 106. Рум. музэй, рукапіс № 437.

8. „Слово на успеніе Божія Матери“. Бібл. Толст., рукапіс № II, 205.

9. „Похвальное слово св. пророку Іліѣ“. Рукапіс Публічн. бібл., адз. I, in F., № 242. Там-жа, адз. I, in F. № 261. Бібл. Толст., адз. I, № 806. Румянц. муз., № 437.

10. „Слово на рождество предтечи и крестителя Іоанна“. Румянц. муз., № 437. Бібл. Толст. адз. II, № 205.

11. „Слово похвально св. и верховнымъ апостоломъ Петру и Павлу“. Румянц. муз., № 437.

12. „Слово похвально великомученику -Георгію“. Зборнік Ноўгародзкай біб., № 528. Макараўскія Четы-Мин. на чэрвень.

13. „Слово похвально св. и славному великомученику и мироточцу Димитрію“. Макар. Четы-Мин. на кастрычнік пад 26 датай.

14. „Похвально слово св. великомученикамъ четыре-надесятымъ“. Ноўгародзк. Сафійская бібл., № 525.

15. „Слово о пяти днехъ“. Рукапіс Синод. бібліатэкі, № 384.

16. „Слово въ субботу сыропустную, похвала преподобнымъ и богоноснымъ отцемъ, иже въ постѣ просіявшимъ“. Бібліатэка Толст., адзел II, № 402.

17. „Слово о иноческомъ житіи“.

18. „Слово о усопшихъ“.

19. „Слово въ похвалу терновскому патриарху Евфимию“.
20. „Слово надгробное Киприану, митрополиту русскому“. Апошнія чатыры словы разабраны разам з іншымі ў „Истор. Русск. Церкви“ Архіеп. Макарія, кн. II, СПб., 1866 г.
21. „Сказаніе о перенесеніи св. мощей преп. Параскевіи въ Сербскую землю“.
22. „Повѣствованіе о сербскомъ царѣ Стефанѣ“.
23. „Страданіе св. великомученика Іоанна Новаго Сочавскаго“.
24. „Богослужебный стихъ на Успеніе Пр. Богородицы“.
25. Полемічны трактат супроць ужыванья дзмініікамі прэснага хлеба да таемстваў.

Грыгоры Цамблак належыць да ліку найвыдатнейшых царкоўных пісьменнікаў у славянскіх землях. Гэта быў чалавек высока асьвечаны; ён грунтоўна знаў сьв. Пісьмо і творы старадаўных вучыцеляў царквы, стыль якіх стараўся адрадыць у сваіх творах і сказаньнях. Больш за ўсё Грыгоры стараўся прыпадобіцца найвялікшаму з хрысьціянскіх стылістаў—Яну Златавустаму, нярэдка карыстаўся мыслямі Васіля Вялікага, сьв. Эпіфана, сьв. Андрэя Крыцкага, сьв. Яна Дамаскіна і інш., перапрацуючы зрэшта гэтыя запазычкі так, што пад яго пяром яны набылі самаісты і адменны характар. Талент Грыгора Цамблака быў пераважна талентам прамойцы. Імкненьне да красамоўнасьці, параўнаньняў, антытэзаў, мэтафараў і фігурнасьці сустрачаецца ў яго часта і густа. Часам гэты красамоўчы стыль прыбірае характар штучнасьці, надутасьці і сьцюдзёнасьці, але нярэдка бывае сагрэты цёплым пачуцьцём і пранікнуты сільнай думкай і натхненьнем. У словах Грыгора Цамблака, як і ў словах старэтных вучыцеляў царквы, заўсёды захавуецца натуральны парадак мысляў. Большая частка казаньняў Цамблака пасьвячана тэмам сьв. Пісьма, але ў некаторых творах сваіх ён адазваўся на сучасныя і блізкія яму па часе здарэньні. Гэтак, у адным з казаньняў ён выступае супроць гэрэзіі Акіндзіна, якая была ў той час захапіўшы Грэцію. У другой—супроць абычаю каталікоў чыніць таемствы на аплатках. Трэцюю напісаў у пахвалу дзядзьцы свайму Кіпрыяну, митрапаліту; чацьвёртую—ў пахвалу свайму кіраўніку і апякуну Аўхіму (Евфимию), Тэрноўскаму патрыярху. Усе тры гістарычныя творы Грыгора апавядаюць аб новазьяўленых справядліўцах бацькаўшчыны яго—Сэрбіі.

Пануючы кірунак у яго казаньнях—догматычны і гістарычны. Маральных навук слухачом сваім, за выняткам двух-трох казаньняў, немаль не дае.

Митрапаліт Грыгоры Цамблак
раздае хлябы.

Казаньні Грыгора даволі абшырны. Мова яго немаль заўсёды—царкоўна-славянская, акром некатарых сказаў і слоў крыўскіх ды некалькіх слоў грэцкіх. Прынамні, такімі знаходзім яго казаньні ў рукапісах, перапісаных у Масковіі. Некатарыя з яго казаньняў, (а можа і ўсе) былі пісаны чыстай літаратурнай стара-крыўскай мовай. Мы ведаем, з другіх прыкладаў, што ў Масковіі і В. Ноўгарадзе, перапісуючы стара-крыўскія творы, перамянялі мову; магчыма, што і тут сталася такая-ж замена мовы ў гэных сьпісках. З рукапісу XVI стагодзьдзя, падаемо адрывак казаньня Грыгора Цамблака „На Прэображэніе Господово“.

„Небу подобно устроися днеси Оаворская гора, славы деля Спаса Господа нашего, который ныне зъявиль есть на ней. Бозкости свое красу зъявиль ест на ней, што и Пѣснопевец далеки, пѣсьн пѣючи мовиль: гора Божья, гора усуренная, гора тучная, гора, юже благоволи Богъ жити въ ней. Бовем на тую вшелъ Владыка крестную выявити тайну. На тоей бовем воскресенія светлость показалъ. На тоей хвалу святыхъ ознаймовалъ. На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми владаеть. На тоей задрость Жидовскую выкрылъ и яко небо имъ противно есть научилъ“.

Грыгоры Цамблак паходзіў з сэрбскай сям’і, якая была асеўшы ў в. кн. Літоўскім. Пайшоўшы ў духоўны стан, для навук і шырэйшай веды, выехаў у Сэрбію і там быў ігуменам манастыра сьв. Панкрата. Каля 1410 году ізноў вярнуўся ў Літву і тут ў 1416 годзе саборам мяйсцовых біскупаў (полацкага, чарнігаўскага, луцкага, валадзімерскага, холмскага, тураўскага і смаленскага) быў выбраны аўтокефальным мітрапалітам Новагарадзка-Літоўскім. Новавыбранага аўтокефальнага мітрапаліта благаславіў баўгарскі патрыярх, але Канстантынопальскі патрыярх, ад якога аддзялялася Новагарадзкая мітраполія, Цамблака не прызнаў. Мітраполітальнай сталіцай, акром Новагарадка, была назначана в. кн. Вітаўтам Вільня. У Вільні для мітрапалічай катэдры была прызначана Прачысьценская царква, пабудаваная яшчэ Альгердам.

Новавыбраны мітрапаліт намаўляў Вітаўта кінуць прынятае ім, разам з Ягайлам, каталіцтва і перайсьці ў праваслаўе. Захавалася ў пісьменнасьці цікавая размова Цамблака з Вітаўтам. Цамблак быццам зьвярнуўся раз да Вітаўта з гэткам пытаньнем:

„Чаму ты, княжа, трымаешся веры лацінскай, а не праваслаўнай грэцкай“?

Вітаўт на гэта адказаў яму:

— „Калі ты хочаш ня толькі мяне, але і ўсіх людзей мае зямлі бачыць у грэцкай веры, то йдзі ў Рым на пяропры з папежам і яго мудрацамі. Калі пераможаш, то ўсе мы прымем грэцкі закон, а ў адваротным здарэньні я ўсіх падданных абярну ў лацінскую веру“.

Словам, ад напору немцаў Літва мусіла ратавацца прыняцьцем каталіцкага абрадку. Гэткі погляд быў запраўды ў многіх тагочасных дзеячоў, якія адзіны ратунак для дзяржавы бачылі ў прыняцьці каталіцтва, якое павінна было забасьпечыць ад нападаў немцаў. Што гэты погляд быў памылковы—паказалі пазьнейшыя падзеі.

У хуткім часе, пасля выбару ў мітрапаліты, Вітаўт настаяў, каб Цамб-лак паехаў на сабор у Канстанцу (Швайцарыя). Будучы цвёрдым праваслаўным дагматыстам, Цамблак не спачуваў аб'яднанню ўсходнай царквы з заходнай пад старшэнствам папежа, аб чым была гутарка на гэтым саборы. Дзеля гэтага ён, як добры палітык, пастараўся прыбыць на сабор ўжо пад самы канец яго. З Канстанцы Цамблак паехаў у Рым з місіяй ад Вітаўта, каб настроіць папежа прыхільна да Літвы. У лютым 1418 году папез Марцін урочыста прыняў крыўска-літоўскае праваслаўнае пасольства, і ў катэдры сьв. Пятра была ўрочыста адпраўлена славянская літургія. Ці была ў Рыме мова аб уніі,—нет ведама. У хуткім часе, пасля павароту з Рыму, Цамблак памёр (у 1419 г.).

ГРАМАТА ІГУМЕНА ПЕРАСОПНІЦКАГА МАНАСТЫРА, ПІСАНАЯ У СЛУЦКУ 1417 Г. Несьвіжскі архіў князеў Радзівілаў. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

СУДОВЫ ЛІСТ В. КН. ВІТАЎТА ЯКУБОВАЙ СТАНКЕВІЧОВАЙ 1420 ГОДУ. Пераховываўся ў сабраньні Заштаўта ў Вільні ў копіі, ўнесенай у дакумант 1540 году.

„Мы велики(й) князь Витовт(ъ). Жаловала нам боя(р)ка наша пу(н)ская Якубовая Ста(н)кевича Дорота, на боя(р) би(р)кѣшта(н)-ски(х): Матѣя Аловца Я(н)ковичо(в) отом: и(ж) они держа(т) име(н)е бли(з)кость ее(й) на(й)мя Миколая Ятвидовича, которы(й) Микола(й) отецъ ее(й) рожоны(й). Тыи бояре виркѣшта(н)скии мовили: тую землю де(р)жимъ за слу(ш)ною причиною кн(я)зь Мотфе(й) Микити-ни(ч) тую зе(м)лю намъ да(л) наосо(б)ную слу(ж)бу боя(р)скую. Яко(ж) тыи бояре ви(р)кѣшта(н)скии Матѣи Ало(в)ць Я(н)кови(чи) указали намъ листъ кн(я)зя Мо(т)фее(в), вкото(р)м листе описуе(т) иж о(н)тую землю Миколая Ятвидовича да(л) имъ на особную слу(ж)б(у) бая(р)скую [sic]. Пото(м) мы пытали оны(х) бояръ ви(р)кѣшта(н)ски(х) закого оная Дорота до(ч)ка Микола(я) Ятвидовича заму(ж) пошла? Тыи бояре ви(р)кѣшта(н)ски(и) поведи(ли), правда есть: то(т) Микола(й) а(ч)колве дети ме(л)—тые дѣти вси змерли о(д)на она зостала. Мы тыхъ боя(р) виркѣшта(н)ски(х) пытали: закого (sic) тая Доро(та) до(ч)ка Миколаева пошла заму(ж) чи за тягло(г)о члвка, чи за баярина (sic)? Тыи бояре виркѣшта(н)ски(и) Матѣй Аловцу(й) то(и) Дароте Якубова(й) (sic) Ста(н)кевича несмели ничого мови(ти), а врадникъ нашъ пу(н)ски(и) Ердьй Швабъ намъ то повѣди(л): и(ж) то(т) Яку(б) Ста(н)кеви(ч) служи(т) службою боярскою коне(м), а(ч)ко(л)ве нача(с) быва стре(л)цомъ. Зрозумели есмо: естли бы оная Дорота пошла за тягло(г)о члвка тогды немогла бы при(и)ти куо(т)чизне, гды(ж) есть за бояриномъ которого служба есть яко и зви(р)кѣшта(н)-цо(в) то землю о(т)ца ее(й) Миколае(в)щину ее(й) имужу ее Якубу Ста(н)кевичу Есмо присудили и на то есмо ее(й) и ему сес н(а)шъ листъ дали з нашою печат(ю). П(и)са(н) у Пуня(х) на ле(т) Бо(ж)его наро(ж) А. У. К. (1420), мца апрел(л) К. С. (26) д(н)е. Индикта.....“

ВАРТСКІ СТАТУТ 1420 Г. Выданы па сьпіску з ноўгародзкага Сафійскага рукапісу ў „Актахъ Зап. Россіи“, т. I, № 1.

Да Ягайлы ўсе статуты польскія, як каронныя так і мазавецкія былі,

писаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головнии паны земль нашихъ на великихъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбой на добровольной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иныхъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некаторых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I, № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталь абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевича, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди дощепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходомъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвеценого, былъ бы раненъ а не забить, тоготъ мяста костель алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензию бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улананъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапители не могли, ани таки причины давали, абы втекль; тогда бискуп има костель разрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВИТАЎТА КНЯГИНИ АННЕ 1428 Г. Писана „в новгородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkow, I, 29. Карский, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгиня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ИСААКА СІРЫНА 1428 Г. Писана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжія Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, Ф. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПб. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженъе Литовское, и Роуськое и иная великая княженъя, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиции князи: великий князь Моськовски, великий князь Теѣрьски, велики князь Рязаньски, великий Новъгородъ, великий Пьсковъ и спроста рещи весь Роуський язык. Честъ и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу вѣсточные великий цри Татарьскии, тако же и Немецький, великий князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецький князи по Немецькому языкоу зовоми мисторове. Еще же и инии велиции князи слоужать емоу: гсдръ Молдавьской земли, тако же и Бесарабьской земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовьской земли по Власкому языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честъ и дары подавахоу славному господарю, великому князю Александроу, зовоמוу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которому осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к нему с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати“.

хощеть. И ис которой земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земель гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службу. Есть ли паки тѣхъ великихъ земель которому гсдру, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к нему на помочь и на службу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александръ, зовомый Витовтъ в велицѣи чти и славѣ пребываше, такоже и отечество его, Литовская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеса, тако и народна бяше много“.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ИВАНА ФЕДАРАВИЧА З В. КН. ВИТАУТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук“, № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ИВАНА ВАЛАДИМИРАВИЧА З В. КН. ВИТАУТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук“, № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукaпіс пераховуецца ў Румянцаўскім музеі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи“ СПб. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскій, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнены... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскій, изъ воли Божіей и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріяательства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли мають судить и подъ виною держать“.

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядокъ всимъ рѣчемъ, то хощемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы прииманы были“.

Артыкулы статуту размешчаны безъ выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іхъ вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловаль на Матѣя, ижъ ему, яко пріятелю коня позычилъ здороваго на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а рекль тотъ Матѣй, ижъ ховаль его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогда мы казуемъ: Матѣви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправитъ“ (арт. 65).

БЫТИ . ИМОТЪ ХЪ КЕЛНІКНХЪ ЗЕМЛІ ГДРІИ,
БЕЗЪ ТЪ ВСАКОГО ШЛОУЦІАНЫИ . ПРНХОДАТЬ СО
ИСТЪ МНСКОМНІСЛАМІИ ПОМОЧЬ НА ЕГО
СЛУЖБОУ . ЕСТЬ ЛІ ПАКІ ТЪ ХЪ ВЕЛІКІИ
ЗЕМЛІ КОТОРОМОУ ГДРІИ . И ТЪ ЗА КОУЮ МОУ
ЖЮ НЕМОЦІНО БЫЛО ПРНТИ , И ШНГІ САСВО
КАРАТІИ ІСНЛЫ ПОСЫЛАШЕ КНЕМУ НА ПОМО
ЧЬ И НА СЛОУЖБУ . ТОГДА КОКАШЕ СЛАКНЫИ
ГДРЬ КЕЛІКІИ КНАЗЬ АЛЕКСАНДРЪ , ЗОВОМЫ
ИИ ПІОИ ПІТЬ . И ЧЪ ВЕЛІЦЪ И ЧТІИ ІСЛАВЪ
ПРНТЬ БЫИАШЕ . ТАКОЖЕ И Ш ПЕЧЬ СТВІ ОЕГО
ЛІ ПІОИ БІСКАПА ЗЕМЛІ И ВЕЛІЦЪ И ЧТІИ ПРНТЬ
СПОМІАШЕ . И ІСАКІИ МТЪ ШЕНЛЪ ЕМТЪ ІС ПОЛНА
ШЕСА . ТАКОЖЕ И НАРОДНА ВАСЕМНОГО .
РЛІВЪ ХЪ ЧЛЪ . МЦА АУГУСТА , ДІ . СПИСА
НА ВЪ КНИГАСІИ , И ТЪ КЪ ОХРАНИМОМЪ ГРА
ДѢ СМОЛЕНСКОУ . ПОКЕЛЪ ТЪ ІС МТЪ СМІРЕ
НАРО Е ПІА , КНРЪ ГЕРАСІМА . ПРЕЖЕ КЪ ВЪ
ШАГО ИЛАДІМЕРСКАГО КОЛЫНСКЫИ ХЪ
МЛН . РОДОМЪ ЕМОСКИИ ПІИНА , ПІ ПІОИ
СЫНА . А КОЛВАНОВА И МОУКА . КОТОМЪ ЖЕ
БЖНЕ Ю БЛГТІЮ . И ВЕЛІКАГО КНАЗЬ АЛЕ
КСАНДРА . ЗОВОМА И ПІОИ ПІА , И ОЛЕЮ И ХО
ПТЪ И НЕМТЪ . НЕЛІ ВІН НЕМТЪ ПРНЦІИ НА ГОА
РХІН Е ПІА . Ш ПІІА И ПІ РО ПОЛІ ПІА . КНЕ ВЪ
СКАГО И ІС ЕА РОУ СІ . ПО ТЪ ЖЕ СМІРЕНЫИ
Е ПІ ПІА , КНРЪ ГЕРАСІИ ТЪ ВЛАДІМЕРСКИИ
ПРНТЬ ВЕДЕНТЪ БЫ СОВАДІМЕРСКО И ПІ

Балона „Слова Исаака Сирына“ пісанага „волею и хотѣниемъ“ в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў 1428 г.

„Идикъ жаловаль на Фалка, ижъ его подцковаль собакою своею, а собака его укусила, а съ того мениль ся хромъ. Фалко заперль, ижъ бы его подцковаль, а Идикъ не могъ на него досвѣтчить. Тогда мы прысужаемъ: отприсячь Фалкови самому“ (арт. 74).

„Мартинъ жаловаль на Микулу: коли ораль свое поле, тогда упустиль мошню, а въ ней 3 скотцы. Микула сѣючы тое поле, изнашелъ тую мошню съ тыми грошми. Мартинъ упоминаль, абы ему вернулъ, а онъ того ся прель. Мы сказуемъ: Миколъ самому отприсячь, ижъ не видѣль тыхъ грошей, ани мошни“ (арт. 107).

„Идикъ жаловаль на пастуха, ижъ далъ ему овцю во статокъ его пасвити, а опять овцы не имѣль зася отъ пастуха; а пастухъ рек, ижъ тую овцю пригонилъ до села. Мы сказуемъ: пастухови присячь, ижъ тую овцю пригонилъ до села“ (арт. 76).

Зазвычай за кожды праступакъ вызначалася кара гатоўкай, і калі аб ей не гаворыцца ў вышэй прыведзеныхъ прыкладахъ, то гэта тлумачыцца жаданнемъ ухиліцца ад паўтарэння, бо справа ясна з папярэдніхъ артыкулаў, прыкл.:

„Бартолтъ жаловаль на Ондрѣя, ижъ его раниль, а Ондрѣй визналь и рекль: у игрѣ ся брало. Мы слышавши Ондрѣево признанье, а знаючи ижъ въ игрѣ не маѣть быти жадная рана сказуемъ: заплатити рану (арт. 102).

Вялічыня платы азначана ў артыкуле 100:

„Простому шляхтичу 10 гривенъ, учиненому шляхтичу 15 гривенъ, знаменитому шляхтичу 60 гривенъ, кмету или солтысу 3 гр.“

У гэтымъ статуце адносна мала артыкулаў агульна-дзяржаўнага значэння, як, прыкладам, артыкулаў наступнага зместу:

„А коли жъ подъ однимъ паномъ людъ одно имѣть быти, а одного права поживать, абы не были яко Морены и Дивъ, потребно есть, абы однакы судъ былъ... Коли одинъ государь всихъ есть, тогда одна монета имѣть быти..., которая монета имѣть быти вѣчна, добрая и годяча, абы была любоприимна всѣмъ людемъ“.

Вельмі цікава, што ў гэтымъ праўнымъ творы ўпамінаюцца імёны мітычныхъ славянскіхъ істотаў—Марэны і Дзіва, як агульна вядомыя ўсім і зразу меля. Мабыць, вера ў іхъ была яшчэ моцная ў XIV ст. ня толькі сярод простыхъ людзей, але і сярод тагочаснай інтэлігенці.

Характэрна разуменьне права на лес:

„Тежъ уставляемъ: хто съ кимъ имѣть границу при лѣсѣ, а войдетъ чересь границу у чужій лѣсъ, а тотъ его застанеть..., маеть у него узяти за первое застатое сокиру, а въ другое застанеть ино метель (ням. mantel), а любо сукно, а въ третие застанеть, маеть взяти любо вола, а любо коня, а то безъ вины; а возметь два вола или коня, тогда имѣть одного собѣ держати, а другого пустить маеть на поруку и маеть знамение учинить на деревѣ, гдѣ тотъ узяль закладъ. Коли жъ хто украдетъ дубъ или два въ чужомъ гаю, маеть платити 6 скотцъ за кожды дубъ, а будетъ три вердунки маеть дати тому, чий гай“.

Ня менш цікаўны пастановы аб бортніцтве:

„А хто кому дерево зрубить со пчолами, имѣть заплатити гривну тому, чий пчолы, а другую судови гривну; а хто бортное дерево зрубить безъ пчоль, то полгривны заплатити, а судови другую полгривны.“

„Петр Яна на судъ приведе, а рекль ему тои Янъ бчолы покраль и до своего дому принесль, а того хотѣль на него досвѣтчити. Янъ (заперлся того) и рекль: свое властное бчолы медъ несъ до своего дому. И судья пыталъ Петра не ђднава: мог ли бы досвѣтчить на него, хто бы видѣль? Тогда Петръ отповѣдалъ, ижъ не имѣть кимъ досвѣтчить. Тогда маеть Янъ (отприсягнуць), ижъ свой медъ несъ до дому“ (арт. 34).

Кармленьне свѣиньней жалудам¹ мела важнае значэнне, а таму і кары за пашу ў дубовыхъ гаехъ срогія:

„Сказуемъ тежъ: хто коли свиній своихъ у чужій гай на жолудъ угонить, а тотъ застанеть, чий лѣсъ, имѣть одного вепра съ правомъ забить: а застанеть ли въ другое, имѣть двухъ забить; въ третее застанеть ли, тогда маеть въ обору нашу угонить, а съ нами напольтъ подѣлитъ; а гдѣ коли тыи вепры забьеть, имѣть тогда знамя на деревѣ учинить. А коли супоръ, а либо сутяжеи речеть: ижъ вепры побиты, гдѣ тое знамя есть? тогда тотъ (пакажа) што тамъ побиты“.

Аднэй з характэрныхъ слабасцяў таго веку было „кастарства“, г. зн. гульня ў косці:

„Уставляемъ права: коли нѣкоторый сынъ держитъ отца здорового и мать здорову, а найграеть на себе нѣкоторую собину пѣнезей, тогда отецъ и matka не повинны за него платити тыхъ пѣнезей. А такожъ о жидѣхъ, ижъ позычають такимъ дѣтемъ, при отцѣ и матери, то позычаніе и згинуло“.

Сын, які жыве з братамі на бацькавіне:

„...коли на косткахъ стратитъ, проиграеть, то имѣть быти личено на его дѣльницы. А игръ тыхъ позычаемъ для часу скоротанья“ (арт. 99).

Бывалі надужыцьці гульнѣй і гулякі—ашуканцы:

„Котори частокротъ находятъ на пьяны люди, ведутъ ся къ игрѣ, а берутъ пѣнезю на заклады, а любо нѣгдѣ на очину, а проигравши, приходять во убожество; а такии (заслужываюць) нашего осуженія подлугъ заслуги. Прото приказуемъ: абы землянинъ нашъ не игралъ зъ жаднымъ такимъ чужоземцемъ, а любо костыремъ, ани на жаднымъ заклады, ани на поруки, вынявши готовы пѣнези“.

Брыдкую лаянку права карала вельмі срога—нараўне з забойствам:

„Коли шляхтичъ шляхтичу лаеть до матери, ачъ того не отзоветъ, а любо не доконаеть, што говорыль, имѣть платити за соромоту, какъ за голову, 60 копъ грошей“ (арт. 85).

Зраўняй: праф. Янчук „Нарысы па гісторыі Беларускае літэратуры“, Менск, 1923.

ГРАМАТА В. КН. ЖЫГІМОНТА ВІЛЕНСКІМ МЯШЧАНАМ
1432 Г. 23-ІХ.—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843, I, № 2.

„Мы великий князь Жигимонтъ даемъ вѣдомо всякому сею нашою грамотою пожаловали есмо. виленскихъ мѣстичовъ. ляховъ и руси што имъ мыта не давати. по всей нашої земли какъ издавна не давали а отпустили есмо имъ вся мыта вѣчно. А протожь штобы есте на всихъ виленскихъ мѣстичохъ мыта не имали ани которыхъ пошлинъ торговыхъ в луцку въ киеве и по подольской земли оу смоленску и оу бересты в новѣгородку оу мѣнску в ковне и по инымъ пакъ мытомъ по рекамъ и по мостомъ по ставомъ гдѣ инколи будутъ мыта“...

ГРАМАТА В. КН. ЖЫГІМОНТА ГОР. ВІЛЬНІ НА МАЙБОРСКАЕ ПРАВА, 1432 Г. ВЕРАСЬНЯ 27.—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., I, № 4.

„Во имя стое тройцы амин. К вѣчной памяти рѣчи. Высокая княжата рада оуоставила штобы безрадством и неуставностью межи речеи штося имуть дѣяти потомъ пакостибы не было, оуоставили на то твердости, грамота и сведоки, выкладаючи знамье ижбы то было вѣчно. Протожь мы Жигимонтъ божію млстью великий князь литовский, жомоитский, русский и иныхъ, вызнаваемъ тою грамотою всѣмъ которымъ надобно есть, нинешнимъ людям и которые потомъ будутъ, которые сю грамоту нашу оузрять или оуслышать чтучи, иже мы хотяче и жадаюче штобы нашоу мѣсту вильни, всимъ тымъ што оу немъ живутъ бытъе лѣпшее оучинити тымъ оурядомъ, ижбы за нашего часу счастливого правованья, нашими дрьми и помноженьемъ и помощою и твердостью ижбыся люди множили и ширили справедливостью, тому то нашоу мѣсту вильни и всимъ мѣстичомъ што в немъ суть, нинешнимъ и тымъ хто по томъ будетъ, право немецкое, што слово матерборское изнову даемъ и даруемъ и записуемъ на нинешние и на вечные часы всимъ мѣстичомъ виленскимъ нашею вѣры римское и руским, што суть руское вѣры и всему посполству мѣста виленского во всихъ своихъ оурядехъ того права немецкого в члонкохъ, роздѣлохъ розумехъ держати ихъ потомуж, какъ мѣсто краковское тое истое право немецкое матерборское держати отдаляючи отъ иныхъ правъ, што суть польская, литовская, руская и отдаляючи вси обычаи, которые ижбы тому праву на пакость были, оттыхъ и иныхъ правъ и обычаевъ выймаемъ и ослобожаемъ, тое мѣсто виленское отовсего права и насилья всихъ воевод и судей земли нашею литовское и отовсехъ иныхъ оурядниковъ нашихъ. А передними перед воеводами и судьями, а любо передкоторыми из нихъ не надобе имъ никоторыхъ речей ни великихъ, ни малыхъ: татьбы, роскрявлявленья, нападокъ, мордованья, зажогъ а члонковъ охоромленья и всѣхъ какихъ коли иныхъ неподобныхъ проступокъ: о всякая дѣла ненадобе ихъ зазывати переднихъ, ани имъ перед ними отвѣты давати, ани которыхъ винъ ненадобе имъ платити, но о вся дѣла розправлятися имъ передсвоимъ воитомъ которые того часу будетъ, колижъ войта хто позоветъ пердъ насъ нашою грамотою съ нашою печатью, тогда неиначеи, но ихъ жо правомъ немецкимъ и маеть отповедити каждому, хто ему вину дастъ. Но оу тыхъ то оурядехъ головныхъ первописанныхъ войтови судити и отсудити, казнити, мстити, на кола бити, стинати, даемъ исполна оую моць какъ оу томъ праве оу немецкомъ матерборскомъ во всихъ своихъ члонкохъ, розумехъ, роздѣлехъ по ихъ оуоставленью и оуряду держати. А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту на-

шому вагу на которой воскъ вѣсять и иньи рѣчи крамныи и какии иньколи товари имутъ важити, а также постриганя сукон, которые оу мѣстѣ могутъ быти чотыры, ятки, суконные, а иньи ктому чотыри подлѣ себе оуоставленные, а шинкованья и соложенье вина, меду и пива, што полскимъ языкомъ слово шротарство, съ ихъ пожитки и приходы, тыи то мѣстчане наши первореченные оужитокъ а полепшене нашего мѣста вилни исполна метъ володѣти имають. А также хочомъ первореченыи мѣстчане плат корчмныи на каждый рокъ нам и хто по насъ будетъ, нашимъ намѣстникомъ имають платити какъ первей и здавна тотъ истый платъ давали и платили, а на вси тые рѣчи и на сведочство, и на знамя, нашою печатью къ той грамоте есмо подвѣсили, а данъ оу троцохъ въ городе нашемъ подлѣты ис хва рожства тысяча чотыриста тридцатъ второго, сентяб. 27. Индик. 15.“

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СЪВІДРЫГАЙЛЫ Л. ЗАРУБІЧУ 1433 Г.—„Археогр. сб.“ VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. СЪВІДРЫГАЙЛЫ ЦИМАФЕЮ БОГУШУ 1438 Г.—„Акты Зап. Росіи“, I, № 37. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА. Дана ў Вільні 1442 г.—„Собраніе актовъ Круповича“, № 19. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ МЯШЧАНАМ 1440 Г.—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 6.

„Казимиръ божею млстью великий князь литовский и русский. Оузьявляемъ тымъ листомъ, которымъся пригодить, иже приступаючи вѣрнымъ службамъ намъ, презъ мѣщаны виленский, всимъ рымъское вѣры и грѣцкое вѣры, што суть в матерборскомъ праве, позычили есмо и дали и нинешнимъ тѣжъ позычаемъ и даемъ тое изволенье во всемъ великомъ княженьи въ литовскомъ и оу рускомъ жадного мыта не давати. А подѣлугъ старого обычая отъ нашихъ штожеа были первоосвѣтченые князи, дѣда нашего олькгирда нѣколи будущо великимъ княземъ литовскимъ и освѣченого владислава, короля польского, тогда тежъ великимъ княземъ будущо, отца нашего, имъ было то позычено и дано навеки. И мы нине имъ вѣчно даемъ“...

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ КУПЦОМ 1443 Г.—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 8.

„Отъ великого князя казимира королевича. намѣстникомъ нашимъ и тивуномъ и бояромъ всимъ. По обе стороны вельи отъ вилни. и до ковна. которые коли вилневци. поидуть по вельи с торговлею судномъ. и выбы ихъ пропускали. по нашимъ Езомъ. и по боярскимъ. починайте ворота. куда судомъ ходити. также и берегъ приволили есмо имъ. со всею нашею радою. по объю сторонамъ вельи судно тягнути. и въверхъ. и нанизъ. и выбымъ и берега не боронили. за-

нож то есть наше доброе. и земское. а псанъ оу лидѣ ржтва гса нашего 1443 юл. 15 инд. 9“.

СУДОВЫЯ ПАСТАНОВЫ І АКТЫ, ПАМІЖ КРУПОВІЧАМИ І БАСТУНАМИ—I, II, III, IV і V—1444 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, I, № 2. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ВЯЛ. КНЯЗЯ КАЗІМІРА МАГІЛЁЎСКИМ МЯШЧАНАМ 1447 Г. Па копіі—„Акты Южной и Зап. Россіи“, I, № 26. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА МАГІЛЁЎСКИМ БАЯРАМ, ПАЛАВИНЫ XV СТАГ.—„Бѣлорусскій Архивъ“ Григоровича. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ КАЗІМІРУ IV 1450 Г.—„Акты, собр. Акад. Наукъ“, I, № 49. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРИВИЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. СЪВИДРЫГАЙЛЫ АЛЬГЕРДАВИЧА 1450 Г.—„Археогр. Сборникъ“ VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛІСТ АДНАГО ПОЛАЦКАГА ЗЪВЕРХНИКА РЫЖСКАМУ МАГІСТРАТУ. (Без даты; пѣуна, каля другой паловы XV стаг.) „Русско-Ливон. Акты“, CCLXVI; Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„†Почестнымъ мужомъ приятелемъ нашимъ ратманомъ Рыскимъ И zde какъ приѣхаль есмь у Полотескъ, и купци князя великого Полочане били намъ челомъ, а повѣдаютъ, штож князь вашъ мештеръ Полочаномъ у Рызе торговати не далъ, а ещо и товаръ у нихъ пограбилъ, и суды отоималъ, во князя вашего мештереве земли, что пѣши пришли к Полоцку: такую имъ соромоту учинилъ; ино не имъ соромоту учинилъ, осподарю нашему князю великому соромоту чинить. А вашимъ купцомъ Ризскимъ у Полоцку доброволно торговати и вы бы князю своему мештеру говорили, штобы князя великого купцомъ Полочаномъ товаръ ихъ отдалъ, а торговати бы далъ, какъ издавна быва(ло) по старому; а не въсхочетъ ли отдати ино zde и Полоцку вашихъ купцовъ полно, и мы противъ велимъ товаръ у вашихъ забавити. А к намъ бы есте отписали. А также у Невгини (=Дынабург) у Полочанъ товаръ трясутъ, а грабятъ игличами поставы колутъ, и вы бы о томъ князю своему мештеру говорили, а к намъ бы есте отписали противъ нашої грамоты. А Гарманъ вашъ намъ то слюбилъ и руку на томъ далъ, што князя великого купцомъ Полочаномъ у Рызе торговати доброволно, и за море путь чистъ, водою и сухимъ путемъ, какъ издавна бывало, по старому. А дасьтъ ли панъ князь вашъ мештеръ купцомъ Полочаномъ за море путь чистъ, а у насъ вашимъ купцомъ Ризкимъ путь чистъ к Витебску и к Смоленску. А ваши записи старыя у Полочанъ, а Полоцкии

записи старыи у васъ. А какъ Гарманъ вашъ намъ слюбилъ и руку далъ, што нашимъ купцомъ Полочаномъ за море путь чистъ торговати, и мы по тому слюбенью по Гармоновому, вашихъ есмо купцовъ пропустили к Витебску и к Смоленску, оли жъ и на Москвѣ побывали. А какъ слюбите намъ, што нашимъ купцомъ Полочаномъ дадите за море путь чистъ торговати, водою и сухимъ путемъ, а мы нынѣ вашихъ купцовъ пропустимъ къ Витебску и к Смоленску постарому. А также послали есмо слугу своего Дашка и Полочанъ до Риги, своимъ дѣломъ, своими рѣчми. А отсюле поѣхали водою, а отоле ужо нелга ѣхать водою, Замерзеть, и они собе тамъ кони покупятъ: ино прошю васъ, своихъ пріятелей, штобы есте ихъ пропустили добровольно“.

АКТ ПРАДАЖЫ ЗЯМЛІ Ў ВАЎКАВЫСКАЙ ВОЛАСЬЦІ ЯНАМ КАРЭЙВАМ ЯГУДОВІЧАМ.—„ПСАНЪ У ВИЛНИ“, 1451 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“ II, № 71. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВИЧА ПАНУ МІШКУ 1452 Г.—Пісана ў Вільні—„Archiwum Sanguszków“, I, 47. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРИВИЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ ПЯСТРУЦКАГА ЧЭРЭЙСКАМУ МАНАСТЫРУ І МІСАЛУ, БІСКУПУ СМАЛЕНСКАМУ, 1454 Г.—„Археографич. Сборникъ“, II. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА СЛУЦКАГА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ АЛЕКСАНДРАВИЧА БАЯРЫНУ ВАСІЛЮ ЦАРУ 1455 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 56. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРИВИЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КНЯЗЯ ЮРЫЯ ЛЫНГВЕНЕВИЧА, 1455 Г.—„Археографическій Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ВІЛЕНСКАГА ВАЯВОДЫ МІХАЙЛЫ КЕЗКГАЙЛОВИЧА 1455 Г.—„Археогр. Сб.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСКІЯ ПРАМОВЫ В. КН. КАЗІМІРА РАЗАНСКАМУ КНЯЗЮ ІОАННУ ФЕДАРАВИЧУ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 58. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРИВИЛЕЙНЫЯ ГРАМАТЫ КНЯЗЯ ЮРЫЯ ЛЫНГВЕНЕВИЧА 1456 Г.—„Археогр. Сб.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УСТАЎНАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ЖЫХАРОМ ПОЛАЦКА, КАЛЯ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 60. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА АНДРЭЮ ФЕДЗЬКОВІЧУ
1456 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 59. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛИСТ МИТРАПАЛИТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ БІСКУПУ СИМЕ-
ОНУ, КАЛЯ 1456 Г.

„...Листъ твой, сыну, до насъ пришелъ и о всемъ на немъ познавъ, подивилися есмь, что какъ намъ не по доволу братства твоего къ нашему смиренію и не по изначалству прежнихъ, твоей брати, Полотскихъ Епископовъ, какъ то исперва писывали къ мой братъ, прежебывшимъ Митрополитомъ, олинъ и донинѣ; а и отъ тебѣ то нынѣ новоначално учинилося и недоумѣнно намъ показася; не вѣмы убо, еже въ глубоко старость и въ безпамятіе дошелъ еси, или забытѣемъ божественныхъ и священныхъ правилъ, и противяся имъ, надѣмѣнемъ и гордостью поднимаяся. А вѣмы сыну, что же старину знаешь, и божественному писанію искусенъ еси, и вѣдаешь, что же Творецъ нашъ Христосъ Владыка за гордость и ангель своихъ не пощадѣ, но и съ небесъ сверже; а намъ достойно есть держати смиреніе, о всемъ исполнати преданная Святими Отци божественныя заповѣди и съблюдая киждо архіепископъ и епископъ церковную степень, едину по единой, по чину ихъ, какъ то изъ старины предана быша. А посмотри, сыну, самъ разсуди: пригодно ли намъ святому Патріарху писатися „братомъ“, имѣя на собе его рукополаганіе; ни, и не буди то: но онъ, по нашей къ нему великой духовной любви, воленъ, а не долженъ, къ намъ и къ своимъ сыновомъ богомолцомъ писатися, какъ его воля; также и намъ къ вамъ писати, а не мы къ нему, ни вы, наши дѣти, къ намъ, опрочъ одного тщеславія и гордости, а паче безъ ума. А милость Божія на тебѣ. Писанъ Декабря 7“.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. КАЗІМІРА 1457 Г.—Па кодексу Дзялынскага выданы ў „Zbiór praw litewskich“ ..., 28, і ў „Актахъ Зап. Россіи“, I, 73-75; Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Гэты прывілей пацвярджае ўсе раней дадзеныя, папярэднімі князямі, правы баярам, шляхце і духавенству. Перадрукаваны гэты прывілей у I томе „Актывъ, относ. къ истор. Зап. Россіи“, пад № 61.

Пачынаецца так:

„Мы Казимиръ съ Божіей Милости кароль Полскии и великій князь Литовскый и Рускый и Жемоитскыйи и иныхъ земель, познавшѣ вѣрность уставичную почтивыхъ, достойныхъ освѣченыхъ, выбранныхъ, мудрыхъ пралатовъ духовныхъ и свецкихъ княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, бояръ, мѣстичовъ земель великого княжства Литовского и Руского, Жемоитского, которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой, какъ жъ то до правого дѣдича и пана прироченого, имѣли и имають, а тако жъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслять якож то черезъ осмотрѣніе наше найдено,—достойне умыслили есмо за такии доброты и ласки дары и иными ласками имъ милостиве отдарить: бо тогда потомъ къ намъ и къ нашимъ службамъ найдены будутъ рыхлѣйшими, коли себе узрятъ такими ласками утѣшоны“.

Въспомниши кнѣзю Федк
въ чюдъ индикта ді
привелико королиамъ
дрѣвни прирѣнептѣ
Григоріи. повелѣні
емъ раба бжїа пана Федора
равеловнѣа ксѣрѣкѣнъ сѣборнои
прѣгыабѣца дѣвмрїа еже есугоронѣ
роукою многогрѣшь
нагорабабжїа дѣяко
на есугстафїа ѣ
дописѣемъ мѣца іюна
въ іюль днѣ
амнѣ
Въспомниши кнѣзю Федк
въ чюдъ индикта ді
привелико королиамъ
дрѣвни прирѣнептѣ
Григоріи. повелѣні
емъ раба бжїа пана Федора
равеловнѣа ксѣрѣкѣнъ сѣборнои
прѣгыабѣца дѣвмрїа еже есугоронѣ
роукою многогрѣшь
нагорабабжїа дѣяко
на есугстафїа ѣ
дописѣемъ мѣца іюна
въ іюль днѣ
амнѣ

Триодъ 1466 году, писаная ў Горадне „повелѣніемъ раба бжїа пана Федора Воловича“.

„А про то не отзывнѣ дали есмо и моцью того жъ листа шедре даваемъ, призволяемъ и вѣчне даруемъ посполито овшейки права тьи, зволенства твердости, якожъ имають прелаты, княжата, рытеры, шляхтичи, бояре, мѣстичи коруны поляское“.

Па свайму зьместу гэты прывілей зьяўляецца зборнікам рожных артыкулаў дзяржаўнага права,—маетнага, сямейнага, спадковага, грамадзянскага і часцю кримінальнага; тут усё прыраўняваецца да правоў і звычайў—„коруны полское“. Між іншым зьявртае увагу ў гэтым прывілею абмежаньне ў правах чужаземцаў: кароль урочыста абяцае не даваць ім у карыстаньне зямель і не назначаць іх на ўрадовыя становішчы.

„Такежъ обѣцюемъ и слюбуюемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашихъ великого князьства земля, городъ, мѣсть, а либо которыхъ-кольвекъ дѣлчествъ у володѣніе и въ деръжаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а либо чѣти не имамъ дати жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земель нашихъ предреченыхъ великого князьства Литовского маемъ давати и наши послѣ будучи дадутъ въ держаніе и володѣніе“.

Пры гэтым в. кн. Казімір дае урочыстае абяцаньне:

„А... обѣцюемъ а слюбуюемъ, ижъ панства нашего земля великого князьства предреченого не вменшимъ, але у границахъ, какъ же предки были наши, на имя Князь Александр нареченыи Витовтъ, дядя нашъ, и иньи держали и володѣли, тако жъ и мы тые жъ земли здоровы, границы цѣлы и зуполны держати будемъ, и володѣти и щитити, а съ Божьею помощью и всеми силами нашими розширяти будемъ“.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ АРХІМАНДРЫТУ КАЛЛІСТУ, КАЛЯ 1458 Г.

...„А что, сыну, пишешь о поставленіи и зачимъ то еще какъ не сведно: ино то Богу вѣдомо, что велми есмь хотѣлъ быти въ дому Пречистыя Богородицы въ Святѣй Софѣи, и у великаго Господаря и у великаго Короля, коли былъ въ своей отчинѣ, въ Литовьской земли“...

ГРАМАТА МСЬЦІСЛАЎСКАГА КНЯЗЯ ІОАННА ЮР'ЕВІЧА ПОЛАЦКАМУ САФІЙСКАМУ САБОРУ 1458—1459 Г.

Грамата гэта ўпісана ў Евангелье полацкага Прадцечанскага манастыра XIV ст., яке пераховуецца ў Петр. Публ. бібл. (Рук. гр. Толстого, II, № 3). — „Акты Зап. Россіи“, т. I, № 62. „Вит. Стар.“, т. V, ч. I, бал. 18.

ГРАМАТА АЛЕХНЫ ДОВАЙНОВІЧА 1459 Г. „У ВИЛНИ“.

Monimenta ducum in Ostrog. Archiwum S., I, 52. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ТЭСТАМАНТ КНЯЗЯ МСЬЦІСЛАЎСКАГА ІВАНА ЮР'ЕВІЧА 1463 Г.

— „Бѣлорусскій Архивъ“ Грыгаровіча. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА ГОРАДУ КОЎНЕ 1463 Г.

Срезневскій, „Свѣд. и зам.“ X. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПАЛАЧАН У РЫГУ 1465 Г.—„Русско-ливонскіе акты“.

Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА НАМЕСЬНІКА МІХ. АЛЕХНОВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1465 Г.—„Русско-лив. акты“, № 250, бал. 203-204.

Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„ТРИОДЪ“ 1466 Г., ПИСАНАЯ Ў ГОРАДНЕ.

СПБ. Публ. бібл. F. I., 125. Соболевскій, „Палеографическіе снимки XII—XVII ст. СПБ. 1901. Аб каралі Андрэю гл. ніжэй, пад 1489 годам („Четья“ 1489 г.).

СУДОЎНІК КАРАЛЯ КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА 1468 Г.

Рукапіс у Румянцаўскім музэі, № 232. Першы раз лацінкай надрукаваны ў Дзяльнускага (1492 г.), 36, а затым—у „Актахъ Зап. Россіи“, I, № 67 (Рукапіс XVI стаг., Кормчая; судоўнік у канцы рукапісу).

Судоўнік гэты быў выданы ў Вільні в. кн. Літоўска-Рускім (крыўскім) Казімірам 29 лютага 1468 году. Захаваўся ў некалькіх рукапісах XV ст.

Судоўнік пачынаецца гэтак:

„Казимиръ Божьею милостью король польскій, велики князь Литовски и Руски, княжа Прусское и Жомоитскій и иныхъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, или чтучи его услышитъ, ижъ мы, съ князьми и съ паны Радою нашего Великого Князьства Литовского и съ всимъ посполствомъ погадавши, урядили есмо такъ“.

Далей ідзе выклад артыкулаў. Найбольш гаворыцца тут аб крадзежах, у стасунку да якіх праводзіцца аснаўны погляд, што

„над злодѣемъ милости не надобѣ“.

Асобна гаворыцца аб карах на канакрадаў:

„А который хотя первое укралъ, а коньская татьба, коня укралъ, а съ лицомъ приведутъ, того узвѣсити“.

Знахараў, схопленых на крадзежы, пры допытах мучылі, лічучы іх чараўнікамі, якіх бытцам бароніць нячыстая сіла.

„А коли тать дасться на муку, а зѣліе зная, а знаки будутъ добрыи на него, сокъ высочитъ, а будетъ первѣй того крадываль, а либо мучиванъ, а и свѣдомо то будетъ околици: ино того зѣлейника, хотя не домучатся, ано его обѣсити“.

Наагул, зладзейства крэпка каралася:

„А коли чии паробки украдутъ што у кого... коли первое украдеть ино его не вѣшати, а заплатити бондою его; а не будетъ бонды, ино осподар его за него заплатитъ, а паробка сказнити и пробити (паставиць кляйно); а коли имѣть часто красти послѣ того, а выше полукопы, ино паробка узвѣсити“.

Мощна каралася такжа выводжанье падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значьне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г.—„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВІЛНІ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВІЛНІ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНОВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВІЛНІ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божью милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашего дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Луську (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъвертъни, в Луцьку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городьку, у Турове, у Паусты, въ Пиньску, въ Бересты, в Дорогичине, въ Каменьцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

городъцы Литовскомъ, въ Менъску, въ Смоленску, въ Орши, въ Могилеве, в Рогочеве, въ Лучине, въ Сп(т)решине, въ Речицы, въ Гомъи, въ Чичерску, въ Пропостьку, въ Кричове, во Мстислови, в Дорогобужи, у Вязьме, в Новогородцы Северском, в Радогощи, въ Трубецъку, въ Браньску, въ Стародубе, в Чернигове, у Вышегороде, въ Киеве, въ Путивли, въ Черкасахъ, въ Житомири, въ Чуднове, во Вручьемъ, в Чернобыли, въ Мозыри, в Новозу, в Любечи, в Грезску, — по всимъ нашимъ мытомъ, и по князским, и по паньскимъ, и по боярскимъ, сухимъ и водою. А которыи бы хотели через нашъ листь силу ему чинити, а мыто взяти от нашего дубаса и отъ его камяг, тотъ намъ великую вину заплатитъ. Писанъ у Вильни, мар. 4 день. индиктъ 6“.

ПАКЛОННАЯ РУСКИХ КНЯЗЕЪ ДА ЦАРЬГРАДЗКАГА ПАТРЫАРХА АБ БЛАГАСЛАВЕНЪНИ НА КИЯЪСКУЮ МИТРАПОЛЮ ПОЛАЦКАГА БИСКУПА ЮНЫ 1488—1489 Г. Па копії XVI стаг.—„Сборникъ Вил. Публ. биб.“, № 262 (па Дабранскаму), лист 134 об.—„Археогр. Сборникъ“, I.

ПРИВИЛЕЙНАЯ ГРАМАТА СЛУЦКАЙ КНЯГИНИ АННЫ СЛУЦКАМУ МАНАСТЫРУ 1489 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 94. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„ЧЕТЬЯ“ 1489 Г., находзілася у Археолёгичным музею пры Кіяўскай Духоунай Акадэміі.

„Минями-Четьями“ называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых, распаложаных па месяцах і прызначанья для чытанья на кожды дзень. Мабыць ужо ў X-XI ст. у нас былі перакладныя Чэцы-Мінэі на ўсе дванаццаць месяцаў; але да нашых часаў дайшлі Чэцы-Мінэі толькі нямногіх месяцаў. У іх выкладаюцца, між іншымі, жыцьцёпісы: Антонія Вялікага, Іоанна Златавстага, Феодосія Вялікага.

У гэтай Чэцы месяцаца жыцьцёпісы Барыса і Глеба, апокрыфічны жыцьцёпіс Георгія і друг., апрацаваныя краёвымі пісьменнікамі.

Як відаць с прыпіскі, на адвароце 186 ліста:

„спісана бысть кнѣга сия... въ грядѣ оу камянци. пры великомъ короли. андрѣи. В лѣт 6997... А писа сѣю книгоу нѣхто ес березка з новагородка с литовского попович“.

У гэтым рукапісе маюцца ярка крыўскія асобнасьці мовы (вясло, моланья, пращаець, светого, завезал, терпечи, задрыжал, крывава, дождю, борздо).

Малодшы сын Ягайлы і Софії Гальшанскай, в. кн. Казімір, вядомы быў пад імем Андрэя, напр., у Васкрэсенскім летапісе (П. С. Р. Л. VII, 256): „Ондрѣй Казимир“; у гэтай Чэцы: „Короли Андрѣи“ у Горадзенскай „Трїоди“ 1466 г. „при великомъ короли Андрѣи“. К. Стадніцкі (Bracia Władysława Jagelły, 144) кажа: „Umiano u nas dołożyć starania, aby prawda historyczna zmaconą została, albo nigdy swiatła nie ujrzała. Ale zastanowić musi, że kroniki ruskie prawie

нашоанн. протожъ
мамгьстни оуцпр
спн. боащннсага
поувеучнн полбча.
нвогвельчаша
славоянетьнмою.
прославнтьхсть
перекъназемнн.
понанъсѣхъ. ева.
агнстъ молвнть.
въоцамъстоснѣ
быща. ипрославн
шага повствнхънн.
паканннмытво
раще. вбрннхртъ
нне сорадостнню
станѣ прѣгомиъ
настрашнѣсѣдѣ
хѣ. а дъаволово. мо
лнтвою своєю про
ткнѣ. мнѣвннпре.
тѣмъетпре. нѣсѣ
стѣсго. шхънѣ
шѣпашѣ. емоуца.
ВѢКНѢВѢКНѢВѢКНѢ

СПИСАНА БЫ КНИГА
СИЯ. НА РИЦЕ МАЯ
ЧЕТЬЯ. ВЪ ГРАДѢ
ОУ КАМАНЦИ ПРИ
ВЕЛИКОМЪ КОРОЛѢ
АНДРѢИ. ВЪ ЛѢТѢ
6997. А ТОГДА ДЕРЖАЛЪ
КОРОЛА. КАМА
НЕЦЬ. ПАВЪ ТРЕ
ТИНА. КСЪ МНѢ ПРѢ
А ПСА. ЕЮ КНИГОУ.
НѢХТО Е. БЕРЕЗКА.
ЗНОВА ГОРОДА СЛИ
ПІО СІО. ПОПОВИЧЪ
ПОПАЛИТОВОЦІ СѢ
СНѢ. СЕМНО ПОВѢ.
ДОЛБѢНИЧА. НВНН
ТРОПОЛИН. А ПСА
ЕСМНѢ ПОЧАТИСА
КНИГИ СЯ. ШДѢ СІ
ДОПОЛОВИНЫ. Ш
СЛѢ СЕМНѢ НА
ДОСОРОБѢ СТЫХЪ

Чэцья 1489 г.; пісаў Бярозка паповіч з Новагарадка.

zawsze Kazimierza Jagiellończyka nazywają Andrzejem, a czasami dodają, że był odszczyepieńcem". (Умелі у нас далажыць старэньня, каб гістарычная праўда была зацеменна, або ніколі сьвету ня бачыла. Але трэба заўважыць, што рускія летапісі немаль заўсёды Казіміра Ягайлавіча называюць Андрэям, а часам дадаюць, што быў праваслаўны). У капліцы сьв. Крыжа ў Кракаве, на Вавэлю, дзе пахаваны Казімір, дагэтуль маецца славянскі надпіс, які кажа, што (праўдападобна 1470 г.).

„благоизволением, мудростью бога отца всемогущего пописана бысть сия каплица повелѣнием великодержавнаго короля Казимира за божей милости короля польского и великого князя литовского и русского и инш. и его королевое прѣнайснѣйшей паней Елизаветы ис поколѣнья цесарского, Внука пренанезвытяжнейшаго цесара Жигимонта пана земли ракуское а ческое, вгорское“.

(Зраўняй: Н. Дашкевича, „Замѣтки по истории Литовско-Русского государства“, 107—108, I. Первольф, „Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи“, 165—166). Уся гэта капліца была разрысавана ў візантыцкім стылю, майстрамі, выпісанымі для гэтай мэты з Беларусі (Крывіі).

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ФЕДКУ ГРЫГОР'ЕВІЧУ 1490 Г. „У ВИЛНИ“. Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 90. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА ФЕДКУ ГРЫГОР'ЕВІЧУ 1490 Г. „У ВИЛНИ“. Monumen. d. in Ostr. Archiwum Sanguszkdw, I, 91. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ФЕДКА БАГДАНАВІЧА ХРЭБТОВІЧА 1491 Г. „В МЕНСКУ“. Monum. d. in Ostrog. Archiwum S., I, 95. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

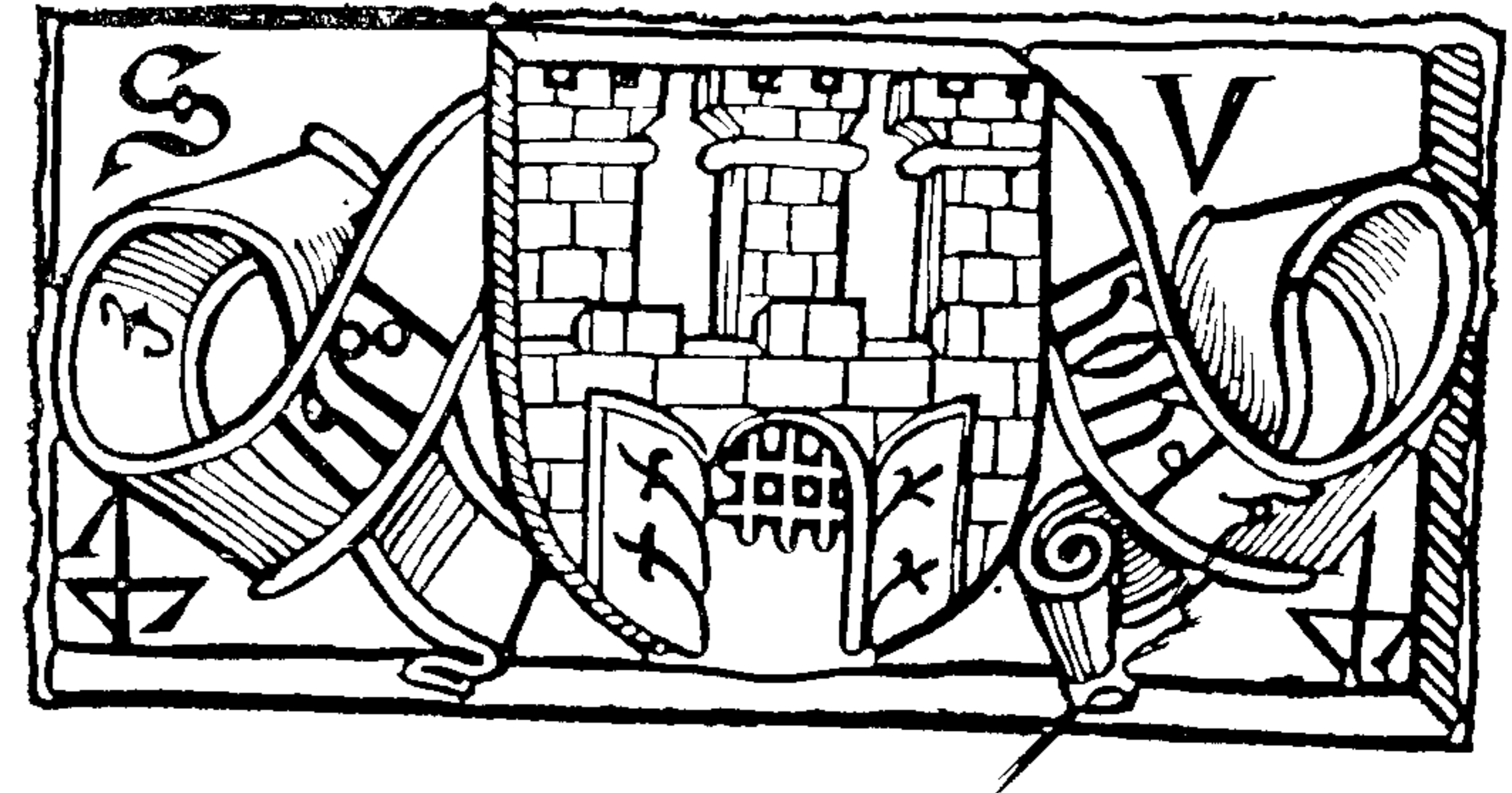
ГРАМАТА ВАСІЛІЯ ВАЛОВІЧА 1491 Г. „У СТАВКОВЕ“. Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 96. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„ТРИОДЪ ЦВѢТНАЯ“, без агалоўнага ліста, друкавана ў Кракаве, in folio, 362 лісты. Ундольскій, „Оч. Слав.-Русск. библиогр.“ М. 1871.

Захары Капысьценскі ў сваёй „Палинодіі“ (1621) кажа, што ў 1483 годзе надрукавана ў Кракаве „Триодъ цвѣтная“. Запярэчыць гэтай даце Капысьценскага няма даных, бо вядомыя дагэтуль экзэмпляры „Триоді“ ўсе без агалоўнага ліста. Польскі бібліограф Эстрэйхэр падтрымлівае цвёрджаньне Капысьценскага, ссылаючыся на балону Трыоді, знойдзеную ім у аправе адной лацінскай кнігі; ён кажа, што „Триодъ цвѣтная“ была запраўды друкавана ў 1483 годзе. Ці гэту „Триодъ“ друкаваў Фіоля, ці хто іншы,—такжа трудна ўстанавіць. Вельмі магчыма, што да Фіоля былі ўжо друкаваны ў Кракаве славянскія кнігі другім друкаром.

„ТРИОДЪ ПОСТНАЯ“, без агалоўнага ліста, друк. ў Кракаве, 1491 Г., in folio, 313 лістоў. Ундольскій, „Оч. Слав.-Русск. библиографія“, Масква, 1871.

„ЧАСОВЛОВЪ“, друк. ў Кракаве Швайпальта Фіоля, 1491 Г., in quarto, 384 лісты. Ундольскій, „Оч. Славяно-Русск. библиограф.“, Масква, 1871.

Докончана бѣсна кннга в великомъ градѣ оу краковѣ прндержав в великаго короля полскаго казимира . н докончана бѣдѣщанннѣ краковъскыи шванполтомъ, фѣоль, н з нѣмецкыи мѣцкогородоу, франкъ . н скончана шяпобоженнѣи пороженне дѣ . дѣ сѣть . деватьдесѣтъ нѣ лѣто .

Канцоўка з „Осмогласніка“ 1491 г., друкаванага Швайпальтам Фіолям у Кракаве.

„ОКТОИХЪ“, друк. ў Кракаве ў 1491 г. Праф. Огіенко, „Друкарска трыця“ ў часопісі „Літопіс“ № 11, 1924 г. Estreicher „Bibliografia Polska“.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Кракаве, 1491 Г., in quarto. Ундольскій, „Оч. Слав.-Русск. библиограф.“, М., 1871.

Першыя кірылаўскія друкі на ўсходнай славяншчыне—гэта кнігі Швайпальта Фіоля, друкаваныя ў Кракаве. Мы ведаем, што з канца XIV стагодзьдзя

завязуюцца стасункі Польшчы з землямі Крыўскімі і Літоўскімі, ведаем, што Галічына яшчэ з часаў Казіміра Вялікага ўходзіць у граніцы Польшчы, але, не глядзя на гэта, астаецца загадкай, чаму ў каталіцкай сталіцы, каталіком Фіолям былі друкаваны першыя славянскія друкі. Нельга дапусьціць, каб друкі гэтыя былі прызначаны для праваслаўных. Пры тагочасных рэлігійных паняццях—гэта немагчыма. Зрэшта з дакумантаў не відаць, каб у друкаваньні кніг Фіоля прыймаў хто учасьце з тагочасных праваслаўных ўладк.

Але мы ведаем, што Кракаў з 1006 году меў у сваіх мурах каталіцкі мнішскі ордэн, бэнэдыктынаў, якія адпраўлялі каталіцкую службу ў славянскай мове. Пасьял жанідзьбы Ягайлы, каралева Ядвіга, з мэтай шырэньня каталіцтва ў Літве, ўзмоцніла бэнэдыктынаў і чысьленна і матэр'яльна і перапраўляла іх у Літву. Цэнтрам для бэнэдыктынаў быў сыяраша Новагорадак, а аддзелы іх ордэну знаходзіліся на ўсей дзяржаве, асабліва ў „рускіх“ землях. Гэтым тлумачыцца тая шпаркасьць, з якой пераходзілі князі і магнаты ў каталіцтва: яны ў новай веры знаходзілі прывычную славянскую мову і блізкі абрадак. Гэта дае нязьбіты аргумент, што каталіцтва часоў Ягайлы прыходзіла да нас ня толькі ў лацінскай, але і ў славянскай форме. Такі пачатак быў ужо падставай да аб'яднаньня двух абрадаў, якое было аформлена ў хуткім часе, бо ў 1439 годзе наступіла Флэрэнтыйская унія, да каторай далучыліся ня толькі грэкі, але і Кіяўскі мітрапаліт Ісідар, які шырыў, ці пробаваў шырыць унію ў Маскоўшчыне. Упадак Канстантынопаля (1455), уцекі апошняга грэцкага патрыярха Грыгора Мама ў Рым і прыняцьце ім уніі, давяршылі пералому ў настройах тагочаснага нашага грамадзянства. Грэцкае благачесьце чулася разьбітым маральна. Што раз большае шырэньне уніі становіць на чарод пытаньне аб уніяцкім біскупе ў Літве. Па прозьбе караля Казіміра-Андрэя, і з пазваленьня папежа, патрыярх Грыгоры Мама ў 1458 годзе пасьвяціў для Літвы першага уніяцкага мітрапаліта Грыгора Баўгарына. Побач з гэтым вялася прапаганда лацінскага каталіцтва, якое шырылася, аднак, даволі туга. І вось, у 1465 годзе кароль Казімір просіць папежа, каб той прыслаў яшчэ ў Літву з палуднёвай славяншчыны бэнэдыктынаў. У 1469 годзе гэтыя мніхі прыбылі ў Літву і аселі ў Старых Троках. Вясной у 1473 годзе сабор, зложаны з біскупаў усходняга абрадаку, князёў, паноў і выдатных мужоў, выслаў ліст да папежа з прапазыцыяй уніі. А тры гады пазьней, ў 1476 годзе, у гэтай справе выехала з Вільні ў Рым цэлае пасольства, зложанае з выдатных асоб краю, якое было ўрочыста прынята папежам Ськстам IV. У выніку гэтых захадаў, для аблягчэньня шырэньня уніі, група магнатаў, у ліку якіх быў Марцін Гаштальд (сын Яна Гаштальда, кіяўскі намесьнік), Солтан, (Скумін Тышкевіч, Кісель,—гэты апошні паводле Р. Земкевіча: „Значэньне Ф. Скарыны ў беларускай культуры“. Гл.: „Вольная Беларусь“, № 13, 1917 г.), пры маральным, а магчыма і матэр'яльным падтрыманьні караля Казіміра-Андрэя, злажылі капітал на друкаваньне богаслужэбных славянскіх кніг для уніятаў. Устройства друкарні было даручана кракаўскаму мешчаніну Швайпальту Фіолю. Але ў каторым годзе гэта адбылося—трудна сказаць. Захавалася умова Фіоля з майстрам Рудальфам Борсдорфам

каля 6 лютага 1491 году, ў якой гаворыцца, што Борсдорф прыгатаваў нейкі шрыфт для Фіоля, з якога Фіоль быў здаволены, і, дзеля гэтага, заказывае ў яго ізноў новы шрыфт (rewsische Schrift oder Buchstabe) паводле сваіх рысункаў.

Пры гэтым Борсдорф „пастанавіў і дабравольна абяцаў, што ніякага рускага шрыфту ці літар нікому вырэзаць і прыгатаўляць ня будзе і не захоча“. Акрам таго, „ніводнаму чалавеку ніякага паказу ані навучаньня гэтай справы ня дасьць“ пад карай утраты магнасьці.

Есьць данныя, каторыя гавораць, што друкарская праца Фіоля была распачата раней 1483 году (гл. вышэй: „Трыодь цвѣтная“), што выглядае вельмі праўдападобным, бо пры тагочаснай тэхніцы Фіоль ня мог у неспаўна год надрукаваць звыш 1200 аркушаў друку, нават пры вялікім мятэр'яльным засабе і з прыгатаванымі ўжо да друку рукапісамі. Пры гэтым узьнікае цікавае пытаньне: дзе і кім былі прыгатаваны рукапісы да друку, бо трудна дапусьціць каб немец Фіоль, сам на сваю руку іх прыгатовываў. Што рукапісы гэты былі прыгатаваны у крыўскіх землях, даводзяць канцавыя тэксты кніг, надрукаваных тэй самай мовай, якой пісаліся ўсе акты і граматы ў в. кн. Літоўскім. Прыкладам, у канцы „Осмогласніка“ чытаем:

„Докончана бысть сия книга оу великомъ градѣ оу Краковѣ, при державѣ великого короля польского Казимира, и dokonчана бысть мѣщанином краковскимъ Швайполтомъ Фѣоль, изъ нѣмецъ немецкого роду франк“.

У „Часослове“ ў канцы чытаем:

„То ест личба до тое книги, як имают тетрад(и) быти от початку аз до конца, одна тетрад подля единоѣ и тыж один лист подля другого аз до конца“.

Хто такі быў Фіоль,—відаць з павыжшай дапіскі да „Осмогласніка“: быў ён немец з Франконіі, цяперашняй Баварыі. Род Фіоляў жыў у Кракаве, пачынаючы з XIV ст. Галоўным рэмяслом Швайпальта Фіоля было гафтарства па шоўку, але ён належаў да тых людзей, якія кідаюцца на ўсякія выдумкі. Гэта відаць з таго, што ў 1489 годзе ён будзе нейкія машыны, „нідзе да таго не бачаныя“, да асушаньня капальняў. На гэты машыны дастае Фіоль у тым-жа годзе ад караля Казіміра-Андрэя прывілей да стаўляньня іх у капальнях для асушкі апошніх, за што кароль забасьпячае Фіолю на вечныя часы палавіну даходу з тых капальянь. Фіоль быў ня ідэйны друкар, а проста аваротлівы прадпрыемца, які браўся за ўсялякую справу, якая магла даць яму даход, пры гэтым, відаць, чалавек ён быў асьвечаны і азнаёмлены з мэханікай і рысаўніцтвам.

Друкаваньне славянскіх кніг прычыніла Фіолю шмат клопатаў і непрыемнасьцяў. Яго запозрылі ў гусытызме. Хоць Канстанцкі сабор (1414—1418 г.) спаліў Гуса, але ня выпленіў гусытызму, які, акром вымаганьня аб залежнасьці папежа ад сабору, ставіў другое яшчэ вымаганьне—народную мову ў богаслужэньнях. Імкненьні напых магнатаў абслужыць рэлігійныя патрэбы

славянскімі кнігамі, відаць, не агранічаліся аднымі уніятамі, а пашыраліся і на некатарыя каталіцкія сфэры. І, вось, гэта апошняе было вытлумачана сьв. інквізыцыяй, як тайны гусытызм, і інквізыцыя, дашукаўшыся нейкіх прычын у друках Фіоля, арэштавала яго. Кракаўскі біскуп пазваў Фіоля на суд, але справа зацягнулася, і прыяцелі павінны былі ўзяць Фіоля на парукі. 21 лістапада 1491 году Фіоля выпусцілі з вязьніцы да суда, ўзяўшы з яго падпіску, што ён ня выедзе з Кракава. Па нейкім часе Фіоля другі раз арэштавалі, здаецца, за тое, што ён стараўся дакончыць свае друкі, але ізноў 22 сакавіка 1492 году выпусцілі на парукі.

Урэшчэ, 8 чэрвеня 1492 году стаў Фіоль перад судом інквізыцыі. Ён павінен быў прысягай ачысьціць сябе ад закідаў у гэрэзіі і засьведчыць сваю прыналежнасьць да каталіцтва „бо акром касьцёлу ні ў якой сэкце няма збаўленьня“. Пасьля гэтага яго выпусцілі на волю, вярнуўшы яму „чэсьць і добрае імя“.

Калі ўзяць пад увагу тагочасны гусыцкі рух, які адкідаў у богаслужэньні лацінскую мову і адстаіваў народную, то будзе зразумелым абураньне, якое выклікалі друкі Фіоля сярод каталіцкіх ортодоксаў. Ані уніяцтва, ані каталіцкі рух з славянскім богаслужэньнем не выяўлялі сабой чысьленнай сілы, і дзеля гэтага друкі Фіоля, як каталікі, так і праваслаўныя, нішчылі. Вось чаму яны сьгоньня становяць надзвычайную рэдкасьць і захаваліся ўсяго толькі ў некалькіх экзэмплярах, дый і тыя без агалоўных балон.

Магчыма такжа, што кнігі былі знішчаны ў скорым часе пасьля іх выхаду ў сьвет, бо калі ў 1498 годзе, выданьнямі Фіоля зацікавіўся вядомы гуманіст і паэт Цэльтэс, які прасіў кракаўскага прафэсара Зомэрфэльда пераслаць яму славянскія друкі, то Зомэрфэльд, два разы даведаўшыся да Фіоля, праканаўся, што ён ужо ніякіх славянскіх кніг у сябе ня меў (*nullum apud se ruthenae literae librum habere affirmat*).

Памёр Фіоль у 1525 годзе.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА СЛУЦКАЙ КНЯГІНІ АННЫ СЛУЦКАМУ ТРОЕЦКАМУ МАНАСТЫРУ, 10 КРАСАВІКА 1492 Г. — „Акты Зап. Росіі“, I, № 98. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА, ДАНАЯ АЛЕХНУ ГЛОЗЫНІ 1492 Г. — „Археогр. Сб.“, III. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСТАНОВА ЖМУДЗКАГА СТАРАСТЫ ў СПРАВЕ КУНІЧНІКА ТРУМНЫ 1422 Г. (копія). — „Археогр. Сб.“, III. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ФЕДКУ ГРЫГОР'Е-ВІЧУ. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“. Кн. IV (191), Масква, 1899 г., бал. 56.

роторождатъ прѣкъ пришествиа хвѣна свѣ
иавы шкѣлѣ обличіе свое. поведа ти мѣтъ
рождѣи виницы хрѣтиано иѣ и погани
попѣу и просиавы съ тог виницы боронѣ
анѣ болѣи просиавы вжона свѣ пришо ивкѣ
обличіе свое: *in vltw of.*
Допорыи писѣ ила пилю. и вѣдѣ како
ѣѣта и оиѣ. которыи сѣи на хрѣдѣи
и мѣ шкѣлѣ перѣ сѣ. дрѣмо и вниаминѣ
и манасіе. повѣ вни силю твою
прѣиди спѣтиѣ. бѣ на вѣни и шѣлѣни
обличіе твоѣ и хвѣлѣ бѣ вѣни. гѣ бѣ сѣ
до когнѣ вѣши на мѣ твоѣ твоѣ. коиѣ
и хлѣбо слѣзны. и поиши на слѣ вѣмѣ.
и положѣ сѣи на поговѣ сѣ сѣ до нѣши.
и прѣи ти ниѣи дрѣна иѣ. гѣ бѣ сѣ на вѣ
ниѣи шкѣлѣи лице твоѣ и тѣ вѣ вѣни
бѣдѣ. виногра хвѣ гѣ пѣта перѣ и вѣ
гнѣ сѣи тѣ шкѣлѣи на сѣи сѣи. доро
гоу сѣ правѣ сѣи перѣни. и по сѣи сѣи
корѣ сѣ. на поиши сѣи покрыла горы

Балона рукапіснага Псалтыра XV ст.

„Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотри, альбо чтучи его вслышитъ, кому потребъ того будетъ ведати. Бил намъ чоломъ писар нашъ Федко Григоревичъ и просил нас в Полоцку десяти человекъ на имя Полянъ, что служили къ двору нашему къ Черсвяцкому. Ино мы, впамятавши его верную службу, и тыхъ людей Полянъ и зъ ихъ землями пашными и бортными, и зъ сеножатями, и с озера, и з даню грошовою, и медовою, и со всеми входы и приходы, как нам служили, ему дали вечно, и его жоне и ихъ детемъ и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ. Воленъ он отдати, и продати, и къ церкви записати, и къ своему вжиточному обернути. А на твердость того казали есмо и печать нашу привесити к сему нашему листу. Псан въ Троцех, в лет 7001 мца, дек. 12 день, индик. 11“.

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ЛЮБІЧА 1492 Г. „У ВИЛНИ“. Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 99. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. „В МЕНСКУ“. Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

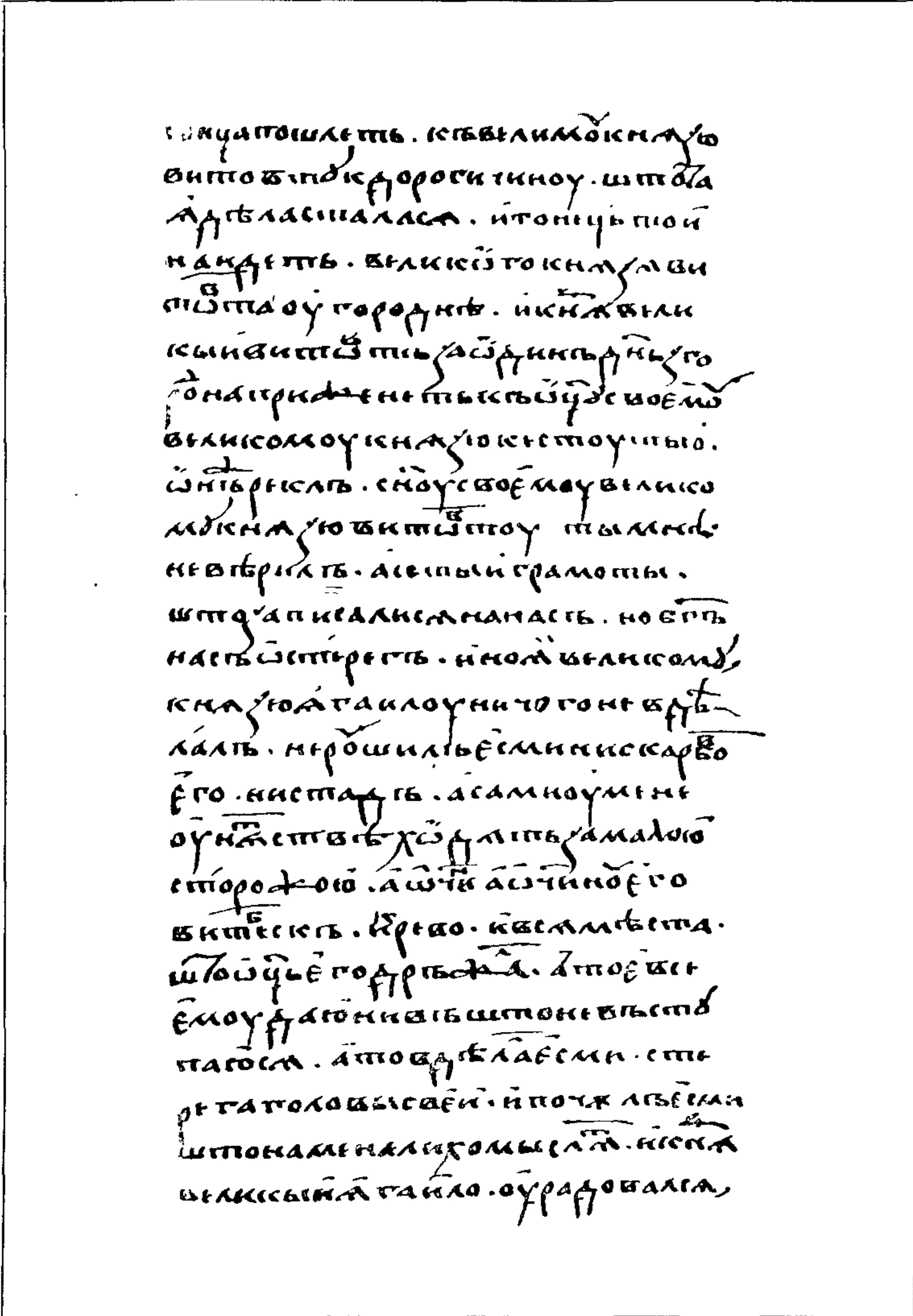
ПРЫВІЛЕЙ ЖАМОЙДЗКІ АД КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. З Літоўскае мэтрыкі. Дзялыньскі, 67. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. І КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 ГОДУ. У склад гэтай граматы ў першай палавіне ўходзіць цалком прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., а ў другой палавіне яна зьяўляецца саўсім самаістым правадаўчым актам, абмежуючым уладу гаспадара. Рада в. кн. Літоўскага, якая складалася з ленных князёў і намесьнікаў аддзельных зямель, даўно дабілася магчымасьці ўзяць дзяржаўнае кіравецтва ў свае рукі. Пры канцы XV стагодзьдзя яна дабілася свае мэты. В. кн. Александр гэтым прывілеям перадаў правадаўчую, адміністрацыйную, судовую, грашовую, замежных спраў і вайсковую чыннасьці ў рукі „Рады Господарскоі“. Гэткім чынам вялікае князьства Літоўскае з гэтага часу становіцца арыстакратычнай рэспублікай. Вялікі князь стаўся звычайным старшынёй Рады Гаспадарскоі і ня меў права рабіць ніякіх выступленьняў без яе згоды. Гэты прывілей слушна можа быць названы „magna charta libertatum“.

ПСАЛТЫР. Бібл. Кіева—Пячэрскай лаўры, № 4. Рукапіс напісаны ў Вітабску, што можна бачыць з гэтакага запісу:

„В лѣт ... списана бысь сия книга рукою многогрѣшного раба божия ортемья дяка рекомая псалтирь толкованая. а списана бысь въ градѣ витебьску“.

Пісана 1492 г. Мае шмат крыўскіх азнак у мове, між іншым,—выдатнае аканьне.

Бялона летанісу Абрамкі, пісанага ў Смаленску, не пазьней 1492 г.

„ПОУЧЕНИЯ ЕФРЕМА СИРИНА“ 1492 Г. Рукапіс СПБ. Публ. бібліат. Сабр. Погодина, № 71-а. Крыўскія асобнасьці выражаюцца ў аканьні („праславить“, „Іосифава“, „обращеть“), а такжа—ў іканьні („пішиць“ „радуіться“) і мешаньню у і в.

Ефрэм Сірын (г. зн. родом з Сірыі, +372) пакінуу пасья сябе многа твораў догматычна-полемічнага характару, маральнага, аскетычнага, пахвальнага словы сьвятым, царкоўным песьні і малітвы. У іх Ефрэм выказаў глыбокае знацьне сьв. Пісьма і вялікую вучонасьць.

ГРАМАТА ІВАШКА ЯЦКОВІЧА 1493 Г. „У ВИЛНИ“. Mon. d. in Ostrog. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Българуссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ЯЦКУ ВАСІЛЬЕВІЧУ 1493 Г. „В ТРОЦОХ“. У Чанскага ў Станькові. Archiwum S., III, 24. Карскій, „Българуссы“, т. I.

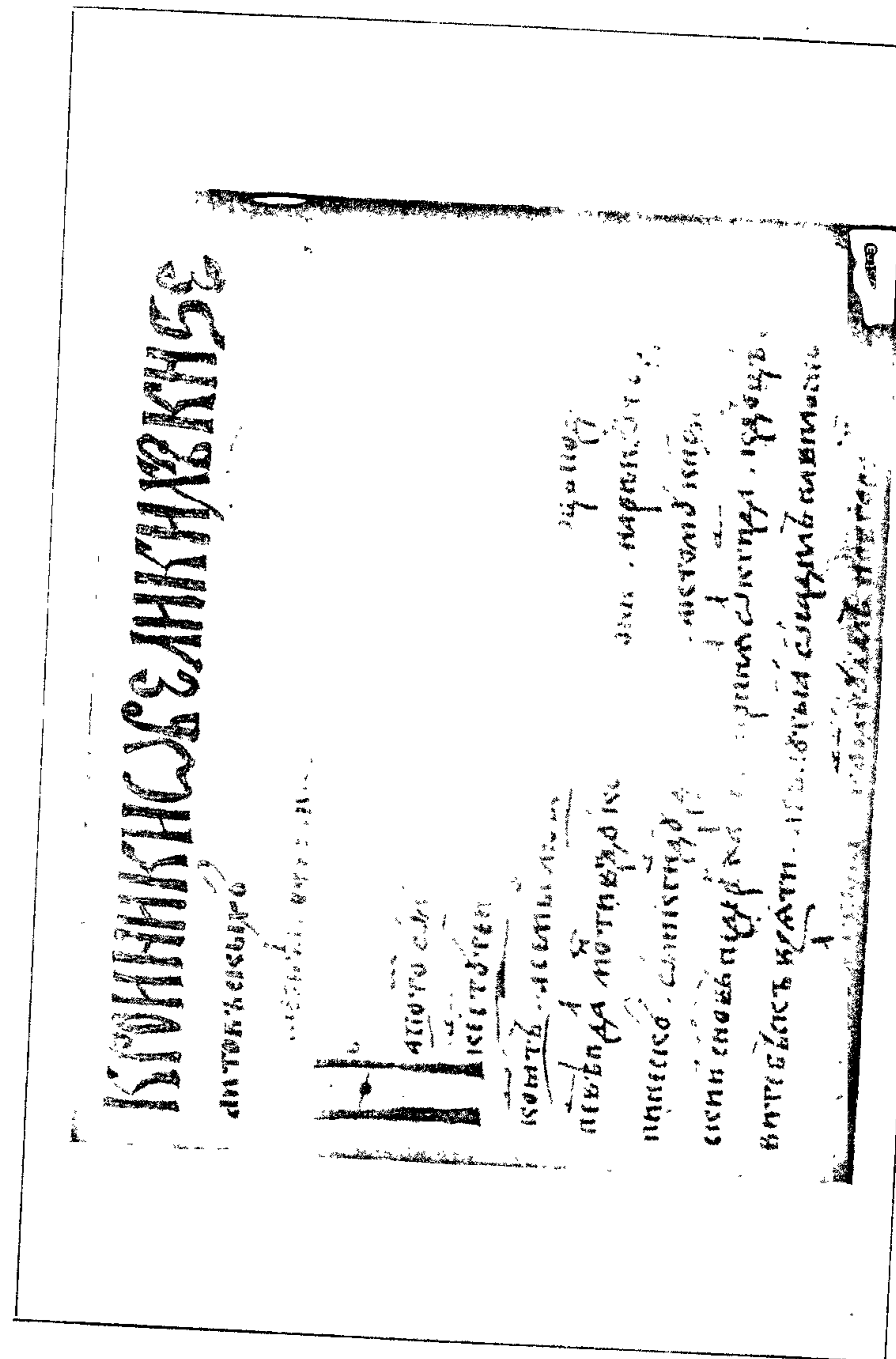
ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ПАНІ ВАСКОВАЙ ПАЎЛОВІЧОВАЙ 1494 Г. „ОУ ТРОЦЕХ“. У Чанскага у Станькові. Archiwum S., III, 27.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ЯГЛАВІЧА 1495 Г. „У ВИЛНИ“. Літоўская Мэтрыка. Archiwum Sang., I, 102.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ВИТАБСКАМУ НАМЕСЬНИКУ КНЯЗЮ МІХАЙЛЕ ЖАСЛАЎСКАМУ 1495 Г. Сануновъ, „Витеб. Старина“, т. I.

(...) „Жаловали намъ очевисто на тебе мѣщане Витебскіи и все посольство, штожь ты имъ кривды великіи подѣлалъ и новины увель: коли дей они гдѣ медъ пресный и жито и рыбу покупивши за свои пѣзези и припровадятъ къ Витебску до своихъ домовъ, и намѣстникъ дей твой съ слугами твоими, замки отбиваючи, мощно въ нихъ медъ и жито и рыбу на тебе берутъ, а пѣзезей за то имъ ничего не платятъ; а которыи бы не хогѣли рыбе дати твоимъ слугамъ, и ты дей имъ заповѣдаешъ, ажъ бы на мѣстѣ не продавали, а въ томъ имъ шкода великая; такожь дей, коли струги съ куплею своею шлють до Риги, и ты отъ каждого стругу велишь брати на нихъ обѣстки по десети грошей;“(...)

ЛЕТАПІС АБРАМКІ. Віленск. Пуб. бібліатэка. Пісана не пазней 1492 году. Летапіс гэты выяўляе сабой галоўным чынам перапрацоўку пачатнага летапісу і як па мове, так і па рэдакцыі прыналежыць да ліку вельмі характэрных помнікаў смаленскай пісьменнасьці. Навукова-крытычная распрацоўка гэтага летапісу магла-бы выказаць сьляды самаістых смаленскіх летапісаў больш раннага дзеячасу. У летапісе знаходзім старэтныя крыўскія назовы: *Віленья*, а жыхары—*вільневы*, *Велія* (рака), *Новгородок*, *Городень*, *Ковень*, *Берстье*, *Менск*.

Балона Кронікі в. кн. Літоўскага; сьпісак аб латах Крыўскіх.

На 436 лісьце чытаем:

„...напісана быс сія книга глаголемый лѣтописецъ въ граде Смоленсѣ, при дрѣжавѣ великого князя александра изволеніемъ божіим, и повеленіемъ господина владыки епископа смоленского. іосіе рукою многогрѣшнаго раба божіа авраамъка“.

Бацькаўшчынай найдаўнейшай рэдакціі Літоўскага летапісу быў праўдападобна Смаленск. На гэта паказуюць ня толькі смаленскія запіскі, але і мяйсцовы смаленскі колёрът летапіснага апавяданья і смаленская крыніца „Пахвалы князю Вітаўту“. У зборніку казаньяў Ісаака Сірына, цэлыя адрыўкі літэральна падобны да летапіснага тэксту Пахвалы. Першы з вучоных зьвярнуў на гэта увагу М. Грушевскі, які паказаў і на рытмічнасьць, або лепш—цыклічнасьць будовы ў смаленскай запіскы з 1428 г., якая сталася крыніцай Пахвалы в. кн. Вітаўту:

Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велициі князи...

честь и дары подавахоу емоу

и тако же слоужахоу емоу и въсточные великии царі татарьскии,

тако же и Немецькии великии князи слоужахоу емоу

со всѣми грады своими и съ землями,

еще же и инии велиции князи слоужать емоу—

господарь молдавской земли, тако же и бесарабьской земли.

Тако же и Чеськое королевство слоужаше емоу.

„ПРОЛОГЪ“ 1496 Г. Вілен. Публ. бібл., № 100. У канцы кнігі чытаем:

„...желаніемъ пана Солтана Солтановича намѣстника бѣлскаго“.

Прологамі называліся зборнікі кароткіх жыцьцёпісаў сьвятых. Паяўленьне на ўсходнай славяншчыне Прологаў адносіцца да X стагодзьдзя. У аснову іх ляглі „Мартыролёгіоны“ г. зн., кароткія сьпісы мучанікаў с кароткімі ведамкамі аб іх мучэньнях; пасья да іх былі дададзены жыцьцёпісы сьвятых; затым—дапоўнены апісаньнямі старазаконных і новазаконных сьвятаў і апісаньні некатарых падзей, якія мелі ўплыў на гісторыю хрысьціянства; урэшце, у Прологах маюцца апавяданьні з „Патэрыкоў“ і зьверх таго ў іх зьмяшчаюцца „Словы“ айцоў царквы, навукі і пахвалы сьвятым і сьвятам. Прологі бываюць дваякія: абшырныя, якія зьмяшчаюць у сабе ўсе вышэйназваныя элемэнтны, і кароткія, зьмест якіх агранічаецца сьпіскамі мучанікаў і жыцьцёпісамі сьвятых.

ЛІСТ КАНСТАНТЫНА АСТРОЖСКАГА 1497 Г.— „Археогр. Сборникъ“, I. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЗАПІС КРЫШТАФА КЛІШОЎСКАГА 1497 Г.— „Археогр. Сборникъ“, I. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА 1499 Г. „Ў ВИЛНИ“.— „Беларускі Архіў“. Грыгаровіча. Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 117. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТЫКАЦІЯ ПРЫВІЛЕЙНАЙ ГРАМАТЫ КАНСТАНТЫНА АСТРОЖСКАГА ВІЛЕНСКАМУ ПРАЧЫСЬЦЕНСКАМУ САБОРУ 1499 Г.— „Археогр. Сборникъ“, VI. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПАЛАЧАН У РЫГУ, КАНЦА XV СТАГ.— „Русско-лив. акты“, № 278, бал. 241.

ГРАМАТА ПАЛАЧАН У РЫГУ, КАНЦА XV СТ.— „Русско-ливонскія акты“, № 279, бал. 242. Сапуновъ, „Вит. Стар.“, I, 28. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛІСТ АДНАГО ПОЛАЦКАГА ЗЬВЕРХНІКА РЫЖСКАМУ МАГІСТРАТУ, КАНЦА XV СТАГ.— „Русско-лив. акты“, № 266. Сапуновъ, „Вит. Стар.“, I, 30.

ГРАМАТА В. КН. ВАСІЛЯ ДЗЬМІТРАВІЧА З ПОЛАЦКА Ў РЫГУ, КАНЦА XV СТАГ.— „Русско-лив. акты“, № 270, бал. 242-243.

ГРАМАТА ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XV СТАГ., без даты.— „Віленскіе палеогр. снимки“, № 3.

„ЗАПИСЬ О СМОЛЕНСКОЙ ПОСОШЧИНѢ“, палавіны XV ст. Надрукавана ў „Актахъ Зап. Росс.“, т. I, № 55. Гэты запіс належыць да юрыдычных актаў, нормуючых земскае права; ў ей замацаваны старакрыўскія зямельныя нормы, паміж грамадзкімі клясамі. Помнік надзвычайна цікавы для гісторыі зямельнага права.

ГРЫГОРАГА ПАПЫ РЫМСКАГА БЯСЕДЫ, пісаны полууставам XV або пачатку XVI стагодзьдзя. Перах. ў Віленскай Публ. бібл., № 59. Рукапіс раней належаў Новагорадзкаму манастыру, а пасья Жыровіцкаму. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

ТАЛКОВЫ ПСАЛТЫР, пісаны полууставам XV або пачатку XVI ст., рукапіс на паперы. Перахов. ў Віленскай Публ. бібліат., № 49. Паходзіць з Супрасльскага манастыра. Крыўскія азнакі сутрачаюцца па ўсяму рукапісу. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. I.

АДРЫЎКІ ЖЫРОВІЦКАЙ ЧЭЦЫ-МІНЭІ XV СТ. Пераховываліся ў кнігасхове Жыровіцкага манастыра; пісаны выразным полууставам з застаўкамі і пачатнымі літарамі маляванымі мініяй па золаце. Аб гэтым рукапісе упамінаецца ў кніжцы „Наши провинціальные архивы и ихъ значеніе для Западно-Русскаго Края“ (Горадня, 1894, бал. 31).

ПАМЯННІК САНГУШКОЎСКИ XV СТ. Адна пергамінная карціна, абарваная ўнізе. Пад застаўкай маецца надпіс вязьзю: „Помяни Господи“

исусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ“. Пасья гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушкови́ча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліятэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіева—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсць полемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствующих. Полемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкты жыдоўствующих, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА“. Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III.

Некаторыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангелье, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангелья. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсць самаістая крыўская перапрацоўка якога-колечы *Pasio Christi*.

Пробка мовы (Карскі, „Бѣл.“, III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣязи от жидовъ оузавши. пригнувши. иже то што обещал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивому го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоуши(м). да маріа матухна милостивая. тое лъстивости июдашовы не ведоючи. поздновила его вель(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелю што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣтсе найми(лей)ша госпожо“.

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никод(е)м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великий теодосію(с) а тамо тое почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х) книга(х) пописане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли“...

„О ОМУЧЕНИИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліятэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцыі, як і ў павыжшым Петраградскім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з по-

весьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): *Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc.*, некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перакладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)“, чым выказуецца лацінскае *item* и *те(м)* Сырфа и *те(м)* Арміане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралях цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

„...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прирощеніа держать лица албо виденіе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родятся. а до нинейшого дня иже оусегда у каждой з(е)мли индеи и в островехъ родятся и расту(т)“.

Аб зьнешнім выглядзе Богага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлѣг своего вѣкоу бы(л) маленько сытты а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ьны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. была оу парсоуне теллиста а маленько смеда“.

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стый дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежутъ с кислото хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое“...

„ЖИТИЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ“, рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея ператворана з лацінскага арыгіналу *Legenda Aurea Jacob de Voragine*. Легенда гэта прызначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсіяў легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскі, „Бѣл.“ III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на себе роубне альбо хоусты. волосы распоустивши оу небо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. дайте ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)“...

„КАК СЯ МША ЧТЕТЬ РИМСКИМ ОБЫЧАЕМЪ МА(Т)ЦЕ БЖІЕЙ“. Рукапіс Маскоўскай Синод. бібл., № 558. Твор гэты належыць да каталіцкай пісьменнасці ў крыўскай мове. Гэта ёсць імша ў чэсьць Маці Божай з тлумачэннем, што мае гаварыць сьвятар і прыслужнік да імшы. У канцы дададзена:

„то(л)ко тые слова писаны, што капла(н) гласом говорить на мши, што в таемници говори(т) того не(т).“

ЛАЦІНСКІЯ МАЛІТВЫ. „Pater noster,“ і „Ave Maria“ на лацінску, але кірылаўскімі літарамі і ў перакладзе вэрсэтамі, а такжа „Сымвол веры“. У зборніку Маск. Синодальнай бібліятэкі № 558. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„О ПЛАЧИ МАТКИ О СЫНУ“. Рукапіс XV стаг. ў зборніку Маск. Синодальнай бібліятэкі, № 367. Гэта ёсць вельмі папулярны „плач Богародзіцы“ каталіцкай рэдакціі.

„О ОУСТАНИ КРИСТУСОВЪ ИЗ МРТВЫХЪ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Синодальнай бібліятэкі, № 367, б. 407. Падобна папярэднім рукапісам і гэты апошні апрацаваны быў для ўжытку каталіком.

„ПОСЛАНЬЯ ТИВЕРЕЮ ЦЪСАРИЮ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Синодальнай бібліятэкі, № 367. Па зместу належыць да апокрыфічнай пісьменнасці папулярнай на Захадзе сярод каталікоў.

„МУЧЕНІЯ СВ. ГЕОРГІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіцца пры „Чэцы-Мінэі“, 1489 г. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СЛОВО НА УСПЕНІЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ“. Рукапіс XV ст. пры „Чэцы-Мінэі“, 1489 году. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СИМЕОНА НОВАГО ТВОРЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіўся ў Віленскай Публ. бібл., № 72. Паводле правопису—крыўскага паходжання. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„КИРИЛЛА ІЕРУСАЛИМСКАГО ОГЛАСИТЕЛЬНЫЯ И ТАИ-НОВОДСТВЕННЫЯ ПОУЧЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., Віленскай Публ. бібл., № 70. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАТЭРЫКІ АЗБУЧНЫ І ІЕРУЗАЛІМСКІ. Рукапіс XV ст., Віленскай Пуб. бібл., № 85. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Патэрыкамі называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых. У іх апавядаецца аб высілках, паложаных хрысьціянскімі сьвятымі, аб цудах, выказаных

або дазнаных імі, а такжа аб іх відзежах, пабачаньня якіх яны заслужылі, і, ўрэшце,—проста цікавыя легенды і апавяданьні. Патэрыкі чыталіся зазвычай у царквох пасля богаслужэньня і ў манастырох за сталом.

„ПОВЧЕНИЕ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И СКАЗАНИЕ О БОГОРОДИЦЪ“. Рукапіс XV стаг., сабраньня гр. Уварава, № 309.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„СОБРАНИЕ СЛОВЪ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ“. Рукапіс XV стаг., у Румянцаўскім музэю, № 406.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

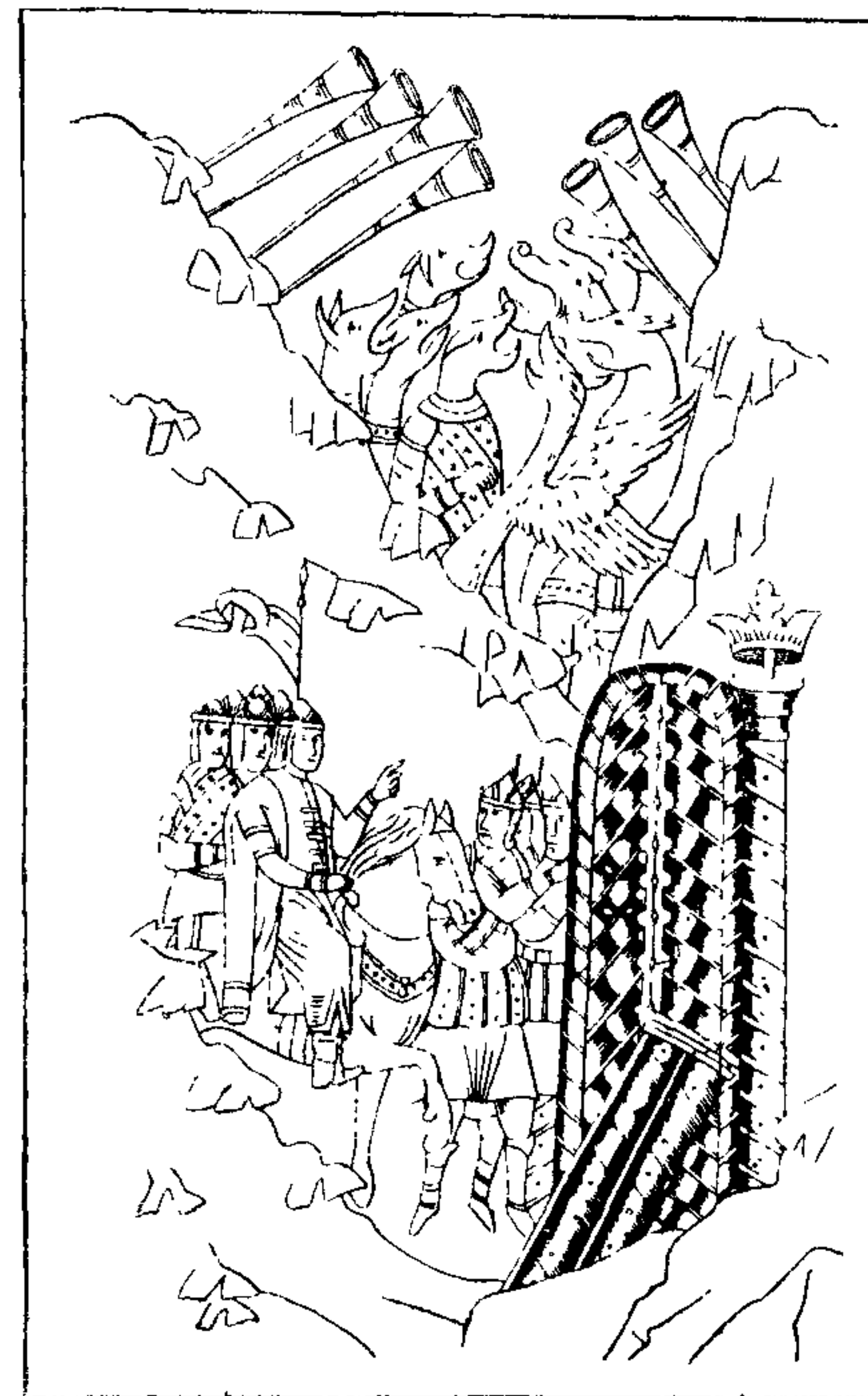
АЛЕКСАНДРЫЯ. „СКАЗАНИЕ КОЛИ ПРИШО(Л) АЛЕКСА(Н)ДРЪ НА ИНДИЙСКА(ГО) Ц(А)РЯ ПОРА И ПОРАЗИЛЪ ЕГО“. Гэта ёсць слаўнае ў даўняы часы сярод нашага баярства „сказанье“ сьвецкага характару. З чысленных сьпіскаў Александрыі адзначым пяць.

I. Рукапіс канца XV ст. (Публ. бібл. Q. XVII. № 257). Мова гэтага адрыўку Александрыі чыстая, з некаторымі царкоўна-славянствамі.

II. Рукапіс бібліятэкі Красінскіх у Варшаве, № 408, XVI ст. завірае ў сабе толькі канец Александрыі. Мова сьпіску ўжо царк.-слав. з крыўскімі асобнасьцямі ў словаскладзе і правописі.

III. Поўны тэкст крыўскай Александрыі маецца ў скорapisным зборніку XVII ст. (Публ. бібл. F. XVII, № 5), ў якім знаходзіцца і „Троя“. Мова гэтага зборніка прыгожая і даволі чыстая. Украінізмы толькі на белягах, больш позным характарам.

IV. Александрыя XVII ст. ў рукапісе М. Публ. бібл., № 2405. Рэдакція гэтага рукапісу надзвычайна зыходзіцца з тэй, якая ў рукапісе Публ. бібл. (F. XVII, № 5).

Людзі-зьяры (з рысункаў да Александрыі).

V. Александрия XVII ст. Рум. музея № 1562, собранье Беляева. Мова крыўская, блізкая слоўнікам і складняй да нашых дакумантаў XV—XIV ст. Перапісываў гэты экзэмпляр Александрыі „Василій Гаврилови(ч) Менжинскі(и) попови(ч) мозырскій, дякъ, року 1697“.

Пробкі мовы (Карскій, „Бѣлор.“ III, 71—72):

Сказанье коли пришо(л) александ(д)ръ на индииска(го) ц(а)ря пора и поразиль его.

Рукапіс пачынаецца так:

„Поръ же индииски ц(а)ръ по многи(м) земля(м) пр(с)тва своего листы розосла(л). и войско свое собравъ и переписати веле(л), и было и(х) тысяча тысячъ и 40 тысячъ чълвекъ. и были на бои оучоны ходити. тог(д)ы же видевшие макидояне и иньи языци алекса(н)дрова войска порову вельми велику войскоу и оубоялися велми. и мыслили алекса(н)дра ц(а)ря выдати индиискому ц(а)рю пороу. а говоряче сами в собѣ живо(т) свои спросивше в макидинью втече(м). а иньи которыи были мыслили побѣчи въ свою землю каждыи. то слышавши птоломѣй ваевода родоу и(х). алекса(н)дру сказа(л). алекса(н)дръ же то слышавъ войску свою къ собѣ призвавъ и к ни(м) говори(л). о мои милыи велемошныи мои макидоняне. и все(х) языкъ силнеишии и велики витязи. и(ж) весь свѣ(т) оземше и велики(х) битвъ зыскавше. а н(ы)нѣ чи от не хоробры(х) и непотребны(х) оубоялися есте индиань. не так же они на(с) изъедя(т) как ся ва(м) мысли(т) быти. а коли(ж) оуже ва(м) омерзл есми вы сами оувидите мя. а коли(ж) ся ва(м) (видит) поръ болши мене а што ми мае(т) уочинити са(м) я на бои к нему иду“.

Вынятак з рукапісу Публ. бібл. N Q. XVII, № 257, у другіх сьпісках мейсца гэтае мае другія редакціі.

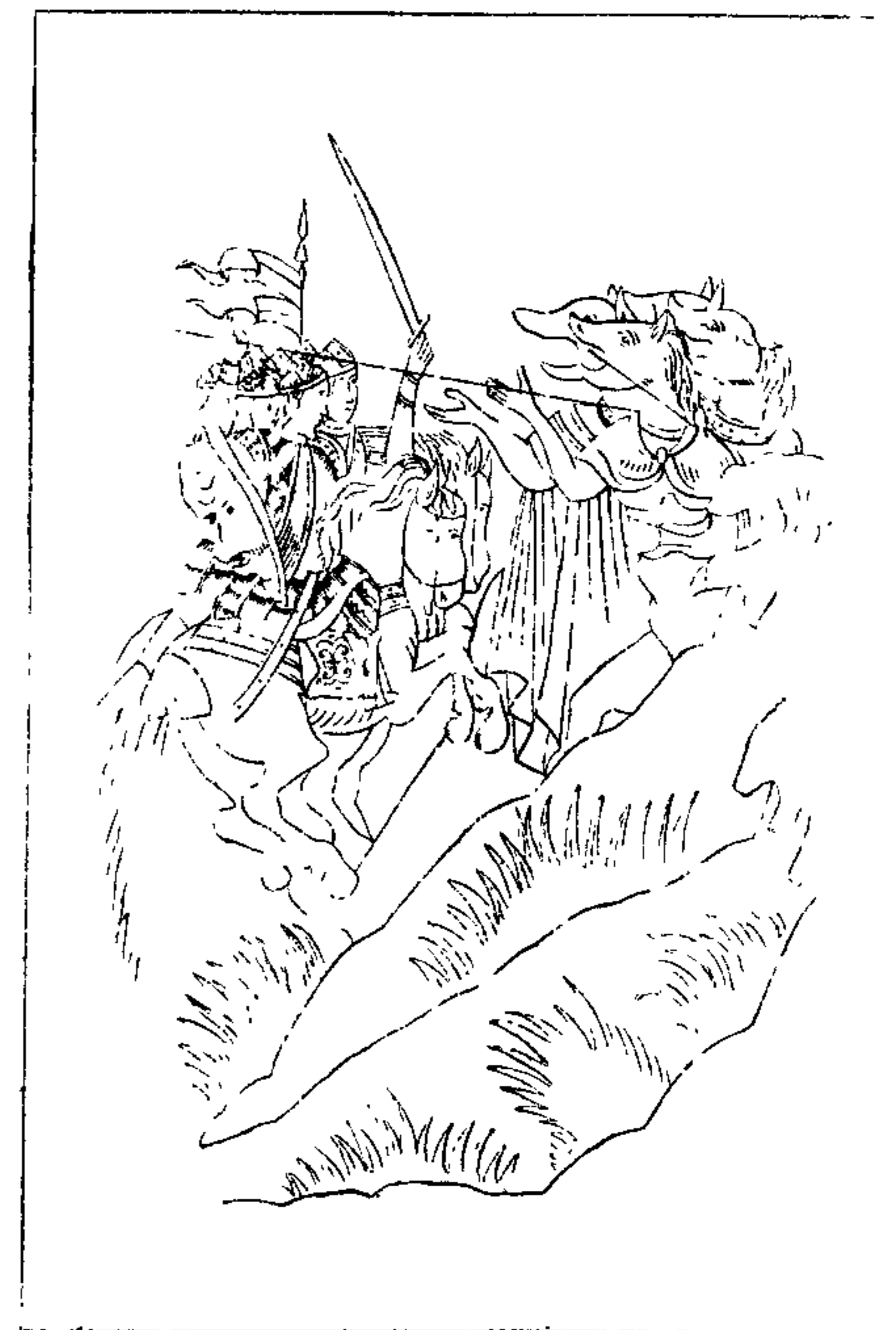
„Похождение Александра Македонского“ (па рукапісу Публ. бібл. F. XVII, № 5).

Егиттяне мудрии разумѣючи мѣру земли, розность вод мо(р)-скихъ, и ряд небескии знаючи, то есть бѣгъ звѣздны(и), и те(ж) руша(н)е округу небе(с)ного котории тежъ на ве(с) свѣтъ выдали ве(л)ми широко узна(н)е наукъ че(р)нокни(ж)ски(х). ижъ повѣдаю(т) о царю ихъ же бы(л) добре разумѣючи(й) в науцѣ звѣздо(и) и въ практыцѣ цвичоны(и). (Одного часу дня нѣкоторого, коли ему повѣдано, ижъ хусь царъ пе(р)ски(и) з моцною рукою неприяте(л)скою проти(в) ему притягну(л); онъ для того не поруша(л) рице(р)ства своего, а ни готоваль силъ свои(х): але потаемне вшоль до особой ковнаты полаты своеи а взявши мѣдницу мосязовую напо(л)неную воды до(ж)човой, а де(р)жачи въ руцѣ посо(х) мосязовы: там пре(з) че(р)нокни(ж)скии чары диаволо(в) взыва(л), а разумѣль то добре пре(з) че(р)нокни(ж)ство во оно(и) мѣдници яко шикованыи люди проти(в) ему мощно приходили. Было те(ж) рице(р)ство царя анектанава уставичне на сторожи границъ пе(р)скихъ“...

Убачыўшы з чараў сваіх, што войска яго будзе разьбіта, цар Анэктанэб, для непазнакі, астрыгся і агаліўся ды перамяніўшы вопратку уцёк з Егіпту ў Македонію.

„В то(й) час филипъ царъ македо(н)ски(и) на во(и)ну выехалъ: А анектана(ш) вшо(л) на полату ца(р)скую, абы там царицу али(м)пияду огледал, а еи чудност(ь) видѣль. коли та(м) входи(л) яко скоро ю узрѣль, на ты(х) мѣстъ его се(р)дце еи, цу(д)но(ст)ю было зранено, а ку ей мл(с)ти се все розпалило: стягнувши руку свою поздорови(л) ю мовечи: будь поздоровлена царевая македо(н)ская: не смѣль еи речи пани. на то ему о(т)новѣдала али(м)пияда. здоро(в) будь научителю: приступи ближе(и) а ся(д)ь“.

Далей ідзе мова аб зачацьці Александра ад Анактанэба, увайшоўшага ў постаці бога Аммона да Алімпіяды, аб яго нараджэньні, аб каню Буцэфалу, аб першых чынах Александра, аб сьмерці Філіпа, аб паходах Александра ў Егіпет, Сірыю, Палестыну і Пэрсію, аб панявольеньні Пэрсіі і паездцы ў Грэцію і Македонію, аб здрадным забойстве Дарыя і пакараньні яго забойцаў, аб запанаваньні Александра ў Пэрсіі і жанідзьбе з Роксанай, дачкой Дарыя. Дагэтуль апавяданьне ідзе хоць і з рожнымі баечнымі падробніцамі, але агульна згодна з гісторыяй. Пасьля гэтага пачынаецца апавяданьне аб паходзе яго ў Індзію і аб вайне з Порам. Тут ужо гістарычнага блізка нічога няма: адны дзівы. Ен сустрачае чудаўных зьвераў і нязвычайных людзей з сабачымі галавамі, птушынымі нагамі і кодабам, нават з вачамі і губай на грудзёх.

Бітва з псагалоўцамі (з рысункаў да Александрыі).

„Оттоля Александре(р) со вси(м) войско(м) свои(м) по(и)де на правую сторону востока, и так наиде въ то(и) зе(м)ли много людей нѣмы(х) звѣрообразны(х) рот и очи в персе(х) маю(т), косматы як сви(н)е очи свитя(т)ся якъ звѣзды..., от того мѣста недалеко Александре(р) пере(и)шо(л) и наиде(т) дивныи жоны страшныи долги косматые, очи

Бітва з „дзіўнымі жонамі“ (з рысункаў да Александры).
сталіцу Вавілон. Але тут наступае і сьмерць яго ад атруты, дадзенай пап-
лечнікамі. Александрыя канчаецца так:

„(К)Оли Алекса(н)дeръ уме(р)лѣ княжата по(д)несли тѣло его и
прибрали е(го) в шаты ца(р)скіи, а взложивши корону золотую на
голову его, положили его в возе цеса(р)ском, которого кнежата сами
собѣ везли от вавилонѣи до алекса(н)дрѣи и ревно плакали. Пото(м)
учинили погреб(б) знамениты(и), а поховали тѣло его въ гробѣ высо-
ко(м) а мисте(р)не справлено(м) и велми коштовно(м).“

Урэшце даецца прыпіска аб аўторы:

„... авторъ тоеи повѣсти алекса(н)дровы имене(м) ариа(н), уче-
никъ бы(л) епиктита философа, за часо(в) нерона цесаря ри(м)ского.
котори подобно тако(ж) переклада(л) з повѣсте(й) зъ иншихъ або-
вѣм уже было по лѣта(х) многих“.

в них, як коше-
ціи блискаю(т) як
его(нь) а на вой-
ско Александрово
грозна позира-
ю(т)“.

Сустрачае ён во-
латаў і карштаёў (піг-
мэяў); тутжа ёсьць га-
воручыя дрэвы, мядзя-
ныя замкі, агнядыхаю-
чыя зьмеі і ўсюды—няз-
вычайнае багацьце. Быў
ён і ў зямлі ў якой

„... всегда ест
темность и слнце
въ ней не свѣ-
титъ для горъ ве-
ликих“.

Александар падні-
маецца нават на гры-
фах, каб агледзіць неба,
спускаецца і ў глыбежу
морскую. Сустрачае ён
нячыстыя народы, Гога
і Магога, і запірае іх
ў горы. Гутарыць са
справядлівымі голымі
філэзофамі брахманамі,
вядзе ліставаньне з ама-
зонкамі і г. п. Пасьля
ўсіх сваіх паходаў Алек-
сандар вяртаецца ў сваю

Гог і Магог (з рысункаў да Александры).

Гэтакім чынам повесьць
аб Александры Македонскім,
ў аснове якой ляжаць запіскі
вучня Арыстотэлевага, Калі-
стэна, распрацаваныя сьпя-
раша ў Александрыі (у Егіпце),
а пасля ў Эўропе, атрымала
массу наслаеньняў, у якіх
да Александра былі дачэп-
лены баечныя матывы, і
ўрэшце дасьцігла славян-
скіх народаў, у гэтым ліку
—Крывічоў.

У нашых рэдакцыях Алек-
сандрыі крэпка падкрэсьля-
ецца рыцарскасьць. Відаць,
у нашага баярства, якое лі-
чыла сябе рыцарамі, бы-
ла патрэбнасьць гэткай лі-
тэратуры, аб чым сьведчаць
чысьленныя сьпіскі Алек-
сандрыі, дахаваныя аж да
нашых часаў.

„ПОВѢСТЬ О ТРОЪ“. Рукапіс пачатку XVII ст. Пераховуецца ў
Петрагр. Публ. бібл. F. XVII, № 5. Другі сьпісак падобнай рэдакцыі знахо-
дзіцца ў рукапісе XVII ст. М. Публ. бібл., № 2405, л. 491. Карскій, „Бѣло-
руссы“, т. III.

Пробка мовы:

„За часо(в) коли царствова(л) двдѣ сынѣ иесео(в) в земли жи-
до(в)ско(й) былъ въ елине(х) царѣ помо(р)ски(й) имене(м) придетъ.
котори(й) одного часу для лове(н)я звѣру заплы(в) до нѣкоторой вел-
ми оздобной и веселой выспы. в которо(й) з одной стороны приле-
жи(т) море великое; а з другой скома(н)дра река; з третьей стороны
пелешино море або озеро великое: з четвертой стороны притягну(л)
лугъ названы(й) додома: а з пятой стороны долина и лѣсъ приточилъ
где велми есть садового и ро(з)маитого дерева уподоба(л) собе царѣ
оны островъ и положе(н)е зара(з) на имя свое мѣсто заложилъ кото-
рое муроваль аж до смерти свое(й). Приказа(л) теж и сыну своему
умираючи абы не переставалъ оногo мѣста будовати“.

Повесьць гэта была ў нас ведама ў XV ст., што можна вывесці са
зьменкі Скарына: „Более и справедливее в нихъ найдеш нежели во алек-
сандрии или во трoй“, кажа гаворачы аб кнігах Макавеяў.

Апавяданьне канчаецца словамі:

„А так манела(й) царь Гре(ц)ки вороти(л) ся до Гре(ц)ѣи з сла-
вою а звитежство(м) велики(м). Стоя(л) по(д) троєю 10 лѣтъ и 7
м(с)це(в). И такъ конецъ ста(л) ся тро(й)скому па(н)ству. А ахиллѣ(й)
онъ бы(л) сынъ царя каяты а индѣ повѣдаю(т) өирилета. Омиръ
авторъ тои тро(й)скои повѣсти“.

Хоць у пададзенай прыпісцы аўторам „тройскои повѣсти“ названы Го-
мэр, але, як паказалі досьледы гэтага твору, гісторыя яе даволі завіялая.
Да нас арыгінал гэтай повесці зайшоў праз сэрбаў і словенцаў.

ЛЁГІКА. Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Маск. Сынод. бібл., № 943 і
ў рукапісе Кіева-Міхайлаўскага манастыра, № 493. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.
Рукапіс мае агаловак: „Рѣчи Моисея Египтянина“. Аб сабе аўтор кажа:

„Пытал мя пан единь премудрый рѣчникъ арапскій о мудрости
словесной, нарицаемая логика, абых ему рассказалъ слово странныхъ
иже прислухають въ лоицѣ премудрымъ людем, языком коротким,
не преволокая, о всѣхъ словесѣхъ странныхъ, нижли збудить сердце
учениково до премудростей седми и до великихъ книгъ лоичныхъ,
иже они суть судно всѣмъ тѣмъ мудростемъ седмимъ“.

Ужо прадмова малазразумела, а яшчэ менш зразумелы тэкст самой лё-
гікі; гэта залежала ад таго, што прышлося для абстрактных паняццяў увясці
многа новатворных слоў, як прыкладам: *самость, душевенство, мушенство,*
всячество, гдѣчество, чтовство, одержитель (субъект), *одерженный* (абъ-
ект), *роженая* (вывад) і інш.

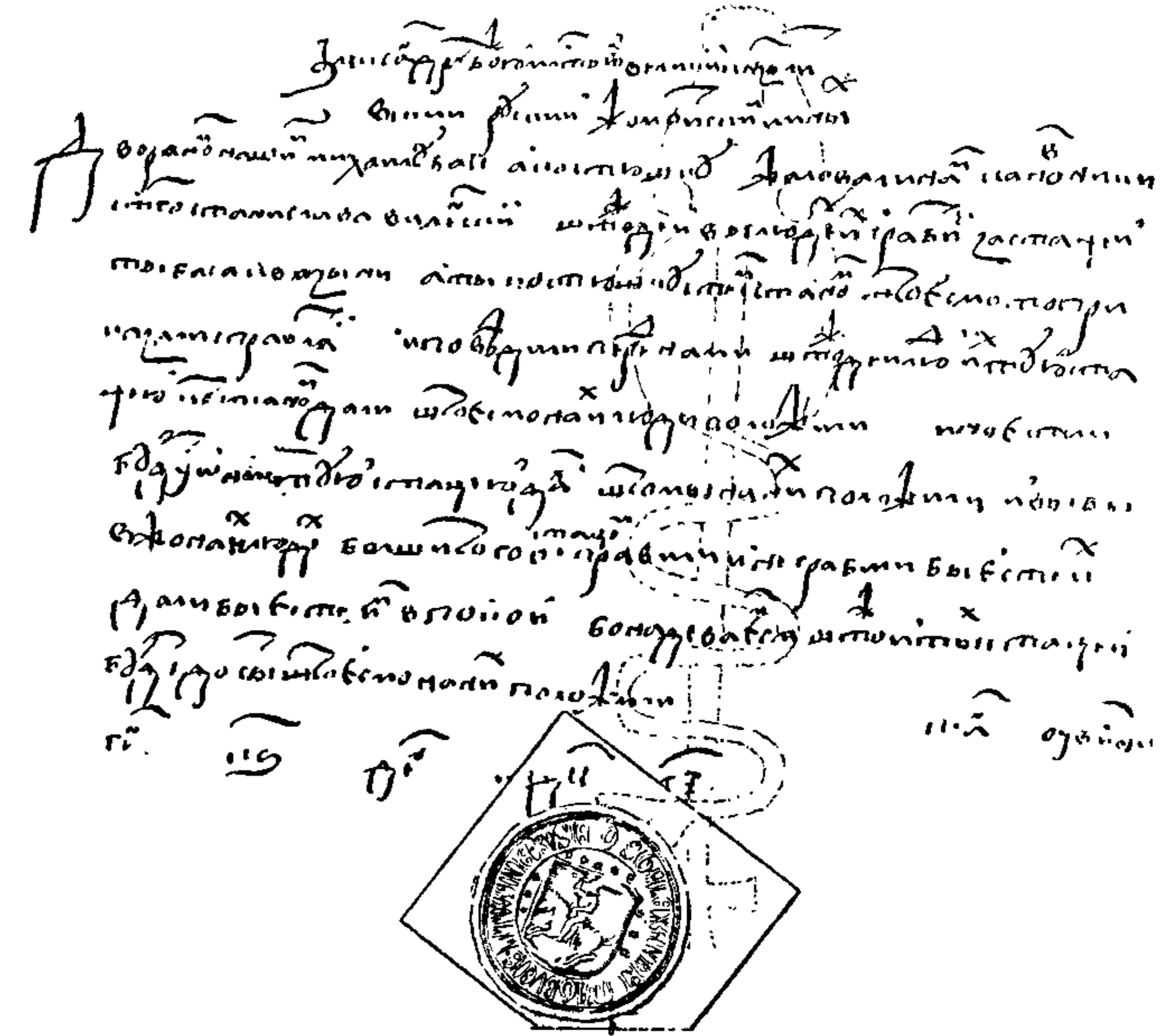
Аўторам арыгіналу гэтай лёгікі быў Майсей Майманід, які жыў у
XII ст. Яго кніга некалькі разоў друкавалася па-жыдоўску і па-лацінску.
Наша перапрацоўка зроблена з жыдоўскай мовы ў канцы XV ст., як відаць
з надпісу на Кіева-Міхайлаўскім зборніку 1483 г. пісара Васка.

КРОНІКА МАЛАЛЫ. Гістарычны зборнік XV стаг. Архіў Міні-
стэрства заграічных спраў у Маскве.

Кроніка антыохійца Іоанна Малалы (VI ст.) выкладае ўсесьветную гісто-
рыю ад стварэння сьвету да 563 году. Сярод апавяданьняў аб гістарыч-
ных падзеях трапляюцца повесці напоўгістарычнага, напоўбэлетрыстычнага
зьместу, а такжа апокрыфы. З твораў бэлетрыстычнага характару памешчана
славэтная Александрыя; а з апокрыфічных— „Слово Аванасія Александрійскаго
о Мелхиседекѣ“ і „Завѣты двѣнадцати патріархов“.

РАДЗІВІЛАЎСКІ ЛЕТАПІС. Названы гэты летапіс Радзівілаўскім
па імя быўшага яе валадара; яна называецца, па мейсцу ранейшага яе пера-
хову і Кенігсбэргскай. Цяпер прыналежыць Расійск. Акадэміі Навук. Пісана
ў другой палавіне XV ст. і багата прыздоблена рысункамі; сьпісана, праў-
дападобна, з ілюстраванага-ж арыгіналу. Сам гэты летапіс і яго арыгінал узь-
ніклі, праўдападобна, ў Смаленшчыне. Паводле зьместу распадаецца на дзьве
часьці: 1) Повесць временных лет, якая канчаецца запісам ігумена Сьльвэстра.
2) Суздальскі летапіс ад 1111 да 1206 году. Гэтыя абедзьве яго часьці

немаль тожсамны з першымі дзьвema часьцямі Маскоўска-Акадэмічнага летапісу
і вельмі блізкі з першымі дзьвema часьцямі Лаўрэнціеўскага. Радзівілаўскі
летапіс ведамы па фототыпічнаму выданьню (Общества Любит. Др. писм.
СПБ., 1902), а такжа па адрыўках з яго, пададзеных у выданьнях Лаўрэн-
ціеўскага летапісу (А. А. Шахматовъ, „Повѣсть временныхъ лѣтъ“, т. I, LII).

Грамата В. Кн. Александра.

ЛЕТАПІСЫ ВЯЛІКАГА КНЯЗЬСТВА ЛІТОЎСКАГА. Усяго ве-
дама колькі дзесяткаў сьпіскаў гэтых летапісаў; галоўнейшыя з іх перадрука-
ваны ў XVII томе „Полного Собранія Русскихъ лѣтописей“. У гэтае вы-
даньне увайшлі такія сьпіскі:

1. Сьпісак Супрасльскі, або Одынцэвіча, які забраны ў
пачатку XIX ст. з Супрасльскага манастыра, а цяпер пераховуецца ў Петра-
градзкай Археалёгічнай Камісіі. Апісаньне зборніка і рээстр маючыхся ў ім
артыкулаў маецца ў стацьці А. Шахматова „О Супрасльскомъ спискѣ Западно-
русской лѣтописи“ (Лѣтопись занятой Археографической Коммисіи, т. XIII).
Рукапіс быў напісаны ў кастрычніку 7028 (1519) году. Літоўскі летапіс зай-
мае ў ёй першыя 106 лістоў і складаецца з двух часцей: першая мае ага-
ловак „Избрание лѣтописания изложено въ кратце“, памяшча-

ещца на першых 85 лістох; другая „Лѣтописецъ великихъ князей Литовскихъ“ — на 85—106 лістох. Першая частьць—гэта выбарка з агульна-рускіх летапісных зборнікаў, але зьмяшчае і артыкулы літоўска-крыўскага паходжаньня; канчаецца 1446 годам. Другая частьць—гэта адрывак з арыгінальнай літоўска-крыўскай кронікі, які пачынаецца вылічаньнем сыноў Гедыміна і канчаецца апавесцю аб пагоджаньні Ягайлы з Вітаўтам. Напісаны быў гэты сьпісак нейкім Грыгорам Іванавічам для князя Сымона Іванавіча Одынцэвіча.

Гэты сьпісак быў двойчы друкаваны ў лацінскай транскрыпцыі, праф. Даніловічам, сьпяраша ў „Dziennik'u Wilenski'm“ (1823—1824 г.г.), а пасля асобнымі адбіткамі с гэй-жа часопісі, пад агалюкам „Latopisiec Litwy i Kronika Ruska“ (Вільня, 1827).

2. Слуцкі, або Увараўскі сьпісак. Як паказуюць прыпіскі датыкаючыя роду слуцкіх князёў, гэты сьпісак знаходзіўся сьпяраша ў Слуцку, зкуль праз І. П. Сахарова трапіў у бібліятэку графа Уварова. Зборнік абыймае 107 лістоў, з каторых на 106 лістох памяшчаецца летапіс, які пісаны ў XV ст. Слуцкі летапіс складаецца з тых-жа двух частьцей, як і Супрасльскі сьпісак, але ў адваротным парадку. Першая частьць Слуцкага сьпіска пачынаецца з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“; другая дае „Лѣтописецъ о великомъ князи Московскомъ“.

Гэты сьпісак быў надрукаваны (першая частьць) А. Н. Поповым, пад агалюкам „Лѣтопись великихъ князей Литовскихъ“. („Ученые записки II Отд. Имп. Акад. Наукъ“, 1854, кн. I отд. III). Другая частьць была надрукавана архімандрытам Леанідам ў „Систематическомъ описаніи славяно-россійскихъ рукописей собрания гр. Уварова“, пад № 1381 (153).

3. Жыровіцкі, або Нікіфараўскі сьпісак. Гэты сьпісак паводле традыцыі вывезены з Жыровіцкага манастыра і ад Н. П. Нікіфорова ў 1902 г. перайшоў на ўласнасць Акадэміі Навук (шыфра: 45. 11. 16). Большая частьць рукапісу пісана ў XV ст., у маючымся экзэмпляры нестae пачатковых і канцавых лістоў. Жыровіцкі сьпісак вельмі падобны да Супрасльскага сьпіску, канчаецца 1435 годам. Перадрукаваны быў С. А. Белокуровым („Русскія лѣтописи“, Масква, 1897 г., 19—72 б.б.)

4. Акадэмічны сьпісак. Зьмяшчаецца ў зборніку Акадэміі Навук (шыфра: 45. 11. 1.); пісаным ў XVI ст. Гэты сьпісак немаль зусім зыходзіцца з вышэйпрыведзеным Жыровіцкім або Нікіфараўскім сьпіскам; канцавыя лісты абарваны.

5. Віленскі сьпісак. Знаходзіцца ў зборніку, які быў у Віленскай Публічнай бібліятэцы. Надрукаваны ў XVI томе „Полного Собранія Русскихъ Лѣтописей“ пад назовай „Лѣтопись Авраамки“. Пісаны зборнік не пазьней канца XV ст. Апісаньне гл. вышэй пад 1492 годам.

6. Румянцаўскі сьпісак. Знаходзіцца ў зборніку Румянцаўскага і Маскоўскага Публічнага музэяў пад № 435. Рукапіс пісаны ў канцы XVII ст. Літоўскі летапіс займае ў зборніку лісты 19—99. Складаецца з чатырох частьцей, злучаных адным агульным агалюкам: „Зъ кроиники великаго княжства Литовского и Жомойтского“. Першая частьць, пачынаючыся з Нараджэньня

Хрыста канчаецца славамі: „и до сихъ часовъ Подолье за Ляхи зашло и теперь держатъ“ (л.л. 12—76). Другая частьць пачынаецца з апавяданьня аб паходзе Вітаўта супроць Темиркутлюя, канчаецца ведамасьцю аб прымірэньні Казіміра Ягайлавіча з в. кн. Маскоўскім. Трэцяя частьць вылажана паштогодна, пачынаючы з 7013 (1505) году і абыймае падзеі 7014, 7015, і 7022 г.г. Чацьвертая частьць канчаецца славамі: „Вѣра закону Римского уставлена въ Литвѣ“, мае кароткія летапісныя ведамкі 1331—1567 г. Канчаецца летапіс апавяданьнем аб паходзе кн. Валадзімера Андрэевіча супроць Крымскага хана. Надрукаваны гэты сьпісак Вахевічам („Западнорусская лѣтопись по списку Румянцевского музея“, Адэса, 1903 г. асобная адбітка з XXIV т. „Записокъ Имп. Отд. Общ. ист. и др.“).

7. Сьпісак графоў Красінскіх. Знаходзіцца ў зборніку бібліятэкі графоў Красінскіх у Варшаве, № 408. Рукапіс пісаны ў XVI ст., летапіс займае ў зборніку л.л. 64—90. Складаецца з двух частьцей: першая (на л.л. 64—72) зыходзіцца з першай частьцю Румянцаўскага сьпіску, але не дапісана і канчаецца параўнаньнем Тройдэня з Антыохам, Ірадам і Нэронам, пасля чаго ў рукапісе накінута пустое мейсца. Другая частьць летапісу (л.л. 73—84) мае агаловак: „Зъ кроиники о великихъ князехъ Литовскихъ“ і зыходзіцца з другой частьцю сьпіскаў Супрасльскага і Акадэмічнага, а такжа з першай частьцю Увараўскага сьпіску, а паводле стылю зыходзіцца с першай частьцю Румянцаўскага сьпіску. Гэты сьпісак быў перадрукаваны ў агранічаным ліку экзэмпляраў А. Э. Бычковым, пад агалюкам: „Литовская лѣтопись по списку, находящемуся въ библиотекѣ графа Красинского“ (СПБ. 1893, 41 бал.)

8. Сьпісак Археолёгічнага Таварыства. Маецца ў дэфэктным зборным рукапісе, які прыналежыць „Русск. Археолог. Общ.“ у Пецярбурзе, № 43. Летапіс у гэтым зборніку займае лісты 43—73 і пісаны характарам XVI ст. Тэкст гэтага сьпіска без пачатку і канца, з пропускам у сярэдзіне, зыходзіцца з тэкстам Румянцаўскага сьпіску.

9. Патрыяршы, або Баркулабаўскі*) сьпісак. Маецца ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай (Патрыяршай) бібліятэкі № 790. Пісаны характарам крыўскага (беларускага) пісьма канца XVII ст. У гэтым зборніку, пасля памешчаных на першых 25 лістох артыкулаў катэхічнага характару, на 26—36 лістох упісаны:

„Лѣтописецъ о Рускихъ великихъ князехъ“, вельмі блізкі да тэксту Увараўскага і Супрасльскага сьпіскаў.

На лістох 36—42 маецца: „Сказаніе Саёона Резанца исписана Рускимъ княземъ похвала“.

На лістох 43—65 памешчана: „Кроиника о великихъ князехъ Литовскихъ“.

На лістох 65—67 рад летапісных запісак.

На лістох 67—83 рад артыкулаў не маючых стычнасьці з летапісамі.

На лістох 83—103 адрывак Літоўска-крыўскага летапісу.

*) Баркулабава—мястэчка ў Магілёўшчыне, дзе рукапіс быў напісаны.

- На лістох 103—112 рад ведамак аб Маскоўшчыне, без паказання годаў.
- На лістох 112—135 памешчаны „Лѣтописецъ вѣры законія житія поганьства и побоженства князей великихъ Рускихъ“, які зьяшчае скарачанае апавяданьне аб падзеях ад пачатку Русі да Маскоўскага ўзяцця ад Тахтамыша.
- На лістох 115—176 адрыўкі літоўска-крыўскіх летапісаў датыкаючыя падзей 1445 году (паходу в. кн. Казіміра на Маскву), прыезду каралевы Боны ў Літву (1528); далей аддача замуж Ядвігі і сьмерць Жыгімонта, аб Берасьцейскім саборы 1545 г. і канчаецца рээстрам гармат, здабытых пры ўзяцці Смаленска каралём Ўладыславам.
- На лістох 176—178, пісаных іншым характарам, памешчана „Зерцало царствъ, градовъ и странъ, которые знаменіямъ двунадесятымъ небеснымъ въ зодіакъ будущимъ подданы суть“.
10. Сьпісак Рачынскага. Памяшчаецца ў зборніку графа Рачынскага ў Пазнані, пад № 94. Зборнік пісаны ў канцы XVI ст., каля 1580 г., летапіс займае лісты 225—291. Гэты сьпісак зьяшчае шмат ведамак якіх у другіх сьпісках няма; канчаецца апавяданьнем аб жанідзьбе Жыгімонта-Аўгуста і сьмерці Жыгімонта старога.
11. Еврэінаўскі сьпісак. Маецца ў зборніку які прыналежаць Маскоўскаму Галоўнаму Архіву Міністэрства Загранічных Спраў, № 76 (101), куды паступіў ён ад П. Еврэінава ў 1814 годзе. На лістох 441—534 памешчана ў гэтым зборніку, пісаным ў канцы XVII ст.: „Книга великого княжества Литовского и Жейцкого“. Да 1454 году сьпісак гэты сходны са сьпіскамі Румянцаўскім і Рачынскага, а другая часць найбольш сходна са сьпіскамі Рачынскага, але іншай, паўнейшай рэдакціі.
12. Альшэўскі сьпісак. Маецца ў польскім зборніку, які належыць бібліятэцы Хамінскага ў дварэ Альшэва, Сьвянцянскага павету. Зборнік гэты пісаны ў 1550 годзе. Сьпісак нашага летапісу займае ў зборніку 263—334 балоны. Тэкст першай часці (да 1446 году) ў агульных рысах зыходзіцца з тэкстам першай часці Румянцаўскага сьпіску, а такжа са сьпіскамі Рачынскага і Еврэінаўскага. Тэкст другой часці Альшэўскага сьпіску зыходзіцца з чацьвертай часцю Румянцаўскага сьпіску і з чацьвертым адрыўкам Патрыяршага сьпіску, але абрываецца на недакончанай аповесьці 1535 году, дзеля утраты апошніх лістоў. Сьпісак гэты надрукаваны асобнай кніжкай Пташыцкім, пад агалоўкам: „Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. (Вільня, 1907 г.)
13. Сьпісак Быхаўца. Гэты сьпісак цяпер затрачаны. Ведамы па выданьню Нарбута „Ротпікі до dziejow litewskich“ (Вільня, 1846). Нарбут апісвае яго ў прадмове, кажучы, што ён адносіцца да другой палавіны XVI або пачатку XVII ст. Сьпісак Быхаўца пісаны крыўскай мовай польскімі літапісаў з многімі і абшырнымі ўстаўкамі з другіх крыніц, між іншым з летапісу сходнага з Іпаціеўскім. Гэты сьпісак у многіх мяйсцох зыходзіцца па водле выкладу са старэйшымі сьпіскамі—Супрасльскім, Увараўскім, Акадэ-

мічным, Віленскім. Часьць ад 6961 году і да канца сьпіску, які абрываецца дзеля утраты апошніх лістоў на 7015 годзе, немаль не мае сабе падобных у пазьнейшых сьпісках нашых летапісаў. Сходны са сьпіскам Быхаўца летапіс быў у Стрыйкоўскага, кроніка якога служыць цэннай дапамогай да адбудавання папсаваных і прапушчаных мейсц у сьпіску Быхаўца.

14. Сьпісак Дуброўскага. Гэткую назву носіць сьпісак СПб. Публічн. бібліятэкі XVI ст. (шыфра: F. IV. 238), які выяўляе сабой асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, прадоўжанага да 1539 году. Зьяшчае тры адрыўкі, маючыя беспасярэдную датычнасьць да літоўска-крыўскіх летапісаў. Першы адрывак знаходзім у самым летапісе пад 1341, 1350 і 1377 годамі, дзе чытаем аб літоўскіх князёх, аб Альгердзе і Ульяніі, аб сьмерці Альгерда і наступіўшых пасля гэтага ў в. кн. Літоўскім падзеях. Другі адрывак зыходны с першым, але вылажаны ў форме зьвязанага апавяданьня, агаляюлены: „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“. Трэці адрывак агаляюлены: „Литовскому роду починокъ“, памешчаны ў канцы зборніка. Першы і другі адрыўкі не маюць аналёгічных сабе ў сьпісках нашых летапісаў; трэці адрывак—выпіска з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“. (Супр., Увараўск., Красінск. і др.)

15. Ростаўскі сьпісак. Гэтак называецца зборнік Маск. Галоўн. Арх. Мін. Загран. спраў, пачатку XVIII ст., № 20/25, які выяўляе сабой тую асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, які маецца ў сьп. Дуброўскага. У канцы зборніка на лістох 882—885 маецца „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“, а на лістох 875—882 „Литовскому роду починокъ“.

16. Літоўская мэтрыка, III том, т. зв. „*Libri legationum*“ (перахоуецца ў Маск. Гал. Арх. Мін. Загр. спраў), месціць лацінскі пераклад літоўска-крыўскага летапісу, пад агалоўкам „*Origio regis Jagyel et Wytoldi ducum Lithuanie*“. Тэкст гэтага артыкулу адпавядае „Лѣтописцу великихъ князей Литовскихъ“ і пры гэтым бліжэй за ўсё да рэдакціі сьпіску графоў Красінскіх, хоць мае ўстаўкі рожныя ад апошняга і ад другіх летапісаў.

17. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліятэкі (F. I. 476), у якой памешчана пасля „Слова Исаака Сирина“ пахвала Вітаўту (гл. вышэй, пад 1428 г.).

18. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліятэкі, Пагодзінскага сабраньня № 1404а, XVI ст., на лістох 692—700 месціць стацьцю „Родство великихъ князей Литовскихъ“. Тэкст гэтага артыкулу зьяўляецца пераробкай тэксту „Литовскому роду починокъ“ (сьпіскі Дубровінскі і Ростаўскі), пры гэтым пачатак мае на мэце зьвязаць род Гедыміна з родам Валадзімера Сьвятаславіча пры помачы атожсамленьня Віда з Воўкам, што зьяўляецца ўстаўкай выкліканай артыкулам „Начало государей Литовскихъ“ (зраўняй ніжэй Румянцаўскі сьпісак № 348).

19. Рукапіс Акадэміі Навук № 34. 4. 32, XVII ст. Тут памешчана „Родство великихъ князей Литовскихъ“, саўсім зыходны з Пагодзінскім рукапісам № 1404а.

20. Родаводная кніга Румянцаўскага музэю № 348, XVI ст., зьяшчае на лістох 14—22 „Начало государей Литовскихъ“.

21. Родаводная кніга Акадэміі Навук № 17. 15. 19, XVI ст., ў ёй памешчаны артыкул, адпавядаючы павыжшаму Румянцаўскаму сьпіску № 348.

22. Зборн. Петр. Публічнай Бібліятэкі № 1572, XVI ст., зьмяшчае на лістох 121—125 „Родство великихъ князей Литовскихъ“, які артыкул зыходзіцца з Дубровінскім сьпіскам.

23. Родаводная кніга Румянцаўскага музэю № 349, XVI ст., зьмяшчае на лістох 54—72 „Предословие о великихъ князехъ Литовскихъ откуда они пошли“.

24. Родаводная кніга Петр. Архэографічнай Камісіі, XVIII ст., № 40. Тут на лістох 119—120 зьмешчана „Родословіе великихъ князей Литовскихъ“; а на лісьце 121 „Родословець великихъ князей Литовскихъ, выписано въ Казани изъ монастырские Преображенские книги, а первому не согласуесть“; на лістох 123—124 „Сказаніе о великомъ князе Витофте“.

25. Родаводная кніга Петр. Публіч. Бібліятэкі XVII ст. F. IV. 264.

26. Копэнгагенскі зборнік XVII ст., зьмяшчае „Литовскому роду починокъ“ і „Начало государей Литовскихъ“.

Усе гэты летапісы падзяляюцца на дзьве рэдакцыі: кароткую і распашыраную. Да тыпу сьпіскаў кароткай рэдакцыі належаць: Віленскі, Увараўскі, Нікіфараўскі, Супрасльскі, Акадэмічны, Красінскі, (Кройнікі) і Патрыяршы або Баркулабаўскі сьпісак. Да тыпу распашыранай рэдакцыі залічаюцца сьпіскі: Рачынскі, Красінскі (Льтописец), Евреінаўскі, Румянцаўскі, 2 і 4 адрыўкі Патрыяршага (Баркулабаўскага) і нек. іншыя. Найпаўнейшую рэдакцыю дае сьпісак Быхаўца.

Сьпіскі кароткай рэдакцыі пачынаюцца з апавяданьня аб сынох Гедыміна:

„Оу великого князя Кге(ды)міна Лито(в)ского 7 сынов было. старши(й) Монтиви(л). пото(м) Нарамонтъ. пото(м) Олкгир(д). пото(м) Евнуоти. пото(м) Кестути. пото(м) Коріать семьи Любортъ (Віленскі сьпісак).

Далей пералічаюцца гарады, якія каму дасталіся. Пры гэтым паведамляецца, што

„Олкгирд королев о(те)ць, а великого кн(я)зя Вито(в)та о(те)ць Кестути были у великой м(и)л(ос)ти и в ласце“.

Яны скінулі з віленскага пасаду в. кн. Яўнута і апавесьцілі вялікім князям Ольгірда. З многіх сваіх сыноў Ольгірд асабліва любіў Ягайлу, а Кестут Вітаўта

„и нарекли при своихъ животе(х) што им быти на свои(х) мѣстѣ(х). на великы(х) княженья(х)“.

Памер Ольгірд і вялікім князям стаў Ягайла. Кестут аднасіўся да яго прыхільна. Але сталіся падзеі, якія выклікалі змаганьне Ягайлы з Кестутам і яго сынам Вітаўтам, у выніку чаго сталася забойства Кестута і уцечка Ві-

таўта ў нямецкую зямлю. Далей апавядаецца аб хрышчэньні Ягайлы паводле абрадку „старого Рима“ і як ён паехаў у Кракаў

„въ ля(д)скую землю. тамо ся кр(с)тилъ. и бра(т)я его и м(н)ози бояре Лито(в)ское земли. и поня(л) за себе кроле(в)ноу Ядвигу (и) (к)орунова(н) того короле(в)ства короуною“.

Пасьля апавядаецца аб паўстаньні Полацкага князя Андрэя, аб падвакратным паўстаньні Смаленскага князя Сьвятаслава, і зьдзеках, твораных ім на праціўніках:

„хр(с)тианы не ч(е)ловечьскы мучиша... избирахоу бо и(х) и запирахоу. у свои(х) избахъ. и зажигахоу. а други великы хра(м)ы очапы по(д)нимахоу. и х(рс)тіане по(д) стѣну главами кладахоу и зажигахоу. а инши жоны и дѣти на колье тыкахоу“. (Віленскі сьпісак).

Пасьля ізноў апавядаецца аб Вітаўце: аб яго змаганьні са Скіргайлам, адданьні дачкі Зофіі за Маскоўскага князя Васіля Дзьмітравіча, атрыманьні віленскага пасаду і аб паходах на Корыбута, Сьвідрыгайлу і Валадзімера Альгердавіча („Оленьковіча“; Оленько = Александр). Пасьля ўстаўкі аб сьмерці Скіргайлы ў Кіеве, апавядаецца аб паходах Вітаўта на Смаленск. Затым ідуць апавяданьні аб новым паходзе Вітаўта на Смаленск, аб бітве з татарамі на рацэ Ворскле, аб міры са Смаленскам. Расказуецца аб праваслаўным саборы ў Новагарадку і выбары на мітрапаліта Новагарадзкага і „ўсей Русі“ Грыгора Цамблака. У некаторых сьпісках (прыкл. бібл. Красінскіх) памешчана апавяданьне аб Падольскай зямлі—як яна дасталася Літве і як ёй валадалі да сьмерці Вітаўта. Аб зьездзе пануючых асоб на каранацыю Вітаўта ў Луцк і канчаецца повесьць пахвалай Вітаўту. Пасьля ідзе апавяданьне аб змаганьні Сьвідрыгайлы і Жыгімонта, аб бунце ў Смаленску і зазвычай канчаецца, кароткая рэдакцыя летапісу, дробнымі паштогоднымі запісамі.

Гэткім чынам кароткая рэдакцыя летапісу абымае падзеі 1380—1446 г.г. Дзея таго, што ў летапісе кароткай рэдакцыі Альгерд называецца бацькам караля, то паяўленьне гэтага летапісу многія адносяць на час, калі Ягайла стаўся ўжо караём, г. зн. на 1386—1392 год.

Рэдакцыя гэта зложена з асобных апавяданьняў, рожных аўтораў, якія былі ачавідцамі перадаваных падзей. Гэта відаць з жывасьці апавяданьняў і тых драбніц, якія яны перадаюць, прыкл.: толькі блізкая асоба магла так апісаць уцекі Вітаўта з вязьніцы:

„Вито(в)тъ седѣ(л) оу Креве. оу комнатѣ за твердою сторожою. а жо(н)цѣ двѣ хо(ди)ли покладава(ть) кн(я)зя оу комнотоу. положи(в) да вонь идоу(т). а сторожи около. то пакъ великая княгини слыша(в). от люди. име(т) ли великы(и) кн(язь) Вито(в)тъ должеи сѣдѣти. аль па(к) также изгадають над нимъ. какъ и на(д) о(т)це(м) его. и пригада(л)а ему так. ка(к) жонкы приидуть поклада(ть). ино ему одное жонькы порты. ускла(д)ши да выити вонъ изъ друугою жонькою. а тои жонце остати у нее. оу которое по(р)техъ вышоль. а такъ его наоучить. і онъ такъ вдѣлаеть. да и споустился з города. и оутекъ з города въ Нѣмци и оу Прусы“. (Увараўскі сьпісак).

Хто злучыў усе гэты апавяданьні і зляжыў кароткую рэдакцію—нет ведама. Цэнтральная асоба ў гэтай рэдакціі—Вітаўт, яму пасьвячана тут най-больш увагі і с такімі падрабнасьцямі, якія маглі быць ведамы і цікавы толькі для яго і яго прыбліжаных.

Украінскі гісторык праф. М. Грушевський думае, што бацькаўшчынай, дзе запачаткаваны былі Літоўска-крыўскія летапісы, быў Смаленск. На гэта бытцам паказуюць ня толькі смаленскія запіскі, але і мяйсцовае смаленскае забарвленьне летапіснага апавяданьня і смаленская крыніца Пахвалы князю Вітаўту („Історія Украіны—Руси“, VI ч. II, бб. 356—362). М. Грушевський звярнуў такжа увагу на сьляды рытмічнасьці ў пахвале Вітаўту:

Мова кароткай рэдакціі занячышчана царкоўна-славянствамі, што ў значнай меры можа служыць довадам на тое, што аўторства гэтай рэдакціі летапісу выйшла з рук духоўнай асобы, дзесь каля палавіны XV ст., бо сьвецкія граматы і акты тых часаў пісаны мовай значна бліжэйшай да народнай.

Абшырная, або распашыраная рэдакція значна рожніца ад кароткай рэдакціі мовай, якая мыйсцамі саўсім прыбліжаецца да народнай, гэта паказуе, што распашыраная рэдакція гэтых летапісаў паўстала ў кругах сьвецкіх, добра навятараных у афіцыйнай пісьменнасьці вяд. кн. Літоўскага. Відаць, скарыстаўшыся старэйшай кароткай рэдакціяй, кажа праф. Карскі, укладчыкі сабралі рожныя пагудкі, якія хадзілі сярод народу, асабліва паміж знатнымі фаміліямі і родамі, дапоўнілі гэта ўсё ведамкамі з другіх летапісаў (прыкл. Валынскай) і гэтакім чынам паўстала пазьнейшая распашыраная рэдакція. Хоць ізноў такі ня выключана адваротная магчымасьць, што пасобныя літоўска-крыўскія гістарычныя пагудкі і запіскі з Літоўска-крыўскіх крыніц трапілі ў Валынскую і другія рускія летапіскі і што наша рэдакція паўстала саўсім незалежна ні ад рускіх летапісаў, ні ад кароткай рэдакціі.

Гэта рэдакція пачынаецца ад нараджэньня Хрыста:

„Сталося есьт воплоще(н)е с(ы)на б(о)жьего от с(вя)тго д(у)ха зъ бл(а)гос(л)овеное д(е)вици пр(е)ч(ис)тое м(а)р(и)и от поча(т)ку сотворе(н)а всего свѣта. лѣта пя(т)тыся(ч)ного пя(т)сотного два(д)цать шостого. оно(го) ча(с)у па(н)ство ри(м)ское. было пре(д) цесаре(м) августо(м). котори(й) иже не то(л)ко одному риму. але и всемоу свѣту панова(л)“. (Крас. 227).

Пасьля вылічаюцца рымскія імператары да Нэрана, які быў:

„панъ окрутныи а невъставичный власную ма(т)коу свою. и докторя своего навъшышого своею рукою заби(л) бе(з) каждое причины. о смерть приправиль“.

Дзеля гэткага яго характару:

„не был ништо певень ани бе(з)пече(н) не толко имени. албо скарбовъ але и здоро(в)я своего“.

Падданыя кідалі сваю маетнасьць і уцякалі ў чужыя краі. Уцёк і адзін рымскі князь па імені Палемон, які быў Нэрану сваяком. Захапіўшы жану і пяцьсот знатных рымлянаў з сям'ямі іх і многімі людзьмі, яны паехалі на караблѣх на захад, шукаючы мейсца для пасяленьня. З імі былі чатыры роды

шляхты: Китаўрасы, Калюмны, Рожи, Урги. Доўга яны плылі і ўрэшце дайшлі усьяў дзе рэка Нёман уліваецца ў „в море окянъ“. Па гэтай рацэ падняліся да мейсца, дзе ўплывае ў яе Дубіса і тут пасяліліся і размножыліся. Гэты прыходні пабудавалі гарады. Па сьмерці галоўных князёў Кернус пашырыў сваю ўладу да Дзьвіны.

„А в тот ча(с) где Керноу(с) панова(л) на Завілейской сторонѣ лю(ди) тыи его што за Вел(е)ю посели. игрывали на труба(х) дубасны(х). и прозва(л) то(т) Керноу(с) берегъ по вълоску. гдѣ ся лю(ди) его множать литоу(с) а труба што на пи(х) играють тоуба. и даль имя ты(м) люде(м) свои(м) по латыне... литоу(с)труба. то пакъ простые лю(ди) не вмели звати по латыне и почали звати Литва“...

Паходжаньне Літвы ад Рымлян большасьць сучасных гісторыкаў залічае да выдуманых казак, хоць ад XV і блізка да XIX ст. гэтага погляду трымаўся немаль усе польскія і літоўска-крыўскія вучоныя, якія хацелі блізасьцю да Рымлян вывышыць сваю нацыянальнасьць і даць магчымасьць літоўскай шляхце перавысіць польскую шляхту старадаўнасьцю сваіх родаў і гэрбаў. Першыя сьляды гэтай традыцыі сустрачам ужо ў летапісца Пятра Дусбурга (перад 1326 годам), які назову прускай мясцовасьці Ромовэ, выводзіць ад Рому (Romowe trahens nomen suum a Roma). Першы з гісторыкаў, каторы выказаў ясна погляд аб паходжаньні літвіноў ад рымлянаў, быў Кракаўскі біскуп Ян Длугаш (1415—1480), які будучы выхаваўцам дзяцей в. кн. і караля Казіміра ня раз бавіў у Вільні і быў азнаёмлены з мясцовай гісторыяй і гістарычнымі пагудкамі. Длугаш у сваей „Гісторыі Польшчы“ кажа, што Літвіны—гэта калёнія рымскіх выходцаў, якія прыбылі да берагоў Балтыцкага мора ў часе міжсобных войнаў Юлія Цэзара з Помпэям. На пацьверджаньне гэтай думкі ён дае два довады: а) падобнасьць веры літвіноў з верай паганскага Рому; б) тожсамасьць назовы сьвятога месца ў Літвіноў „Ромовэ“ з назовай „Рым“.

Новачасная гісторыя, адкідаючы гэральдычную палеміку, саму істоту легенды лічыць праўдзівай у тым сэнсе, што ў Літву праз Нёман траплялі Скандынаўскія выхадцы, якія, праўдападобна, першыя заснавалі тут дзяржаўнасьць, і, магчыма, як усе заваёўнікі, далі сваю прыходную княжую дынастыю ды вярхі грамадзянства. Палемон-жа і яго паездка з Італіі на берагі Нёмана безумоўна прыдуманы, каб паказаць, што літоўская шляхта ня горш польскай. Асабліва ясна гэта выказана ў сьпіску Быхаўца, дзе паном літоўскім у вусны ўложаны гэтакі сказ:

„Lachowie ne była szlachta, ale byli ludy prostyi, ani meli herbow swoich, y welikimi dary toho dochodyli w Czechow..., ale my szlachta staraja Rymskaja, kotoryi predki naszymy, z tymi herby swoimi zaszli do tych państw“...

Гэткі погляд пацьвердзіў бытцам і сам рымскі цэсар. Такі стасунак да палякаў пачаў асабліва ярка выказывацца, калі апошнія сталі імкнуцца ўзалежніць Літву. Літоўска-крыўскае грамадзянства ўсімі сіламі старалася абараніць сваю незалежнасьць—і зброяй, і словам; згэтуль і цэнтральная асоба

ў летапісах Вітаўт, яркі выразіцель незалежніцкіх імкненняў; згэтуль і той патрыотызм, які прасякае нашы летапісы.

Пасьля перасяленьня Палемона апавядаецца аб першых князёх літоўскіх да Нарымонта, аб Нарымонтавых сваякох і сыне яго Рыманце-Васілю „прозьвіщо(м) Лавры(ш)“, які заснаваў манастыр каля Навагарадка, аб змаганьні яго з Доўмунтам, аб князю Вітэне і аб Гедыміне. Урэшце падаецца легенда аб заснаваньні Вільні. Будучы на ловах над ракой „Вилнею“, Гедымін забіў на Туравай гарэ тура і заначаваў тут. У ночы бачыў сон:

„... што(ж) на горе, которую зывали Крывая а тепер Лысая стои(т) волкъ желѣзны(й) велики(й) а в не(м) реву(т) як бы сто вилько(в)“.

Прахапіўшыся Гедымін расказаў сон свой Ліздэйцы, свайму варажбіту, апошні зрабіў вывад, што на гэтым мейсцы стане вялікі горад, слава якога будзе далёка чуваць. Гедымін залажыў тут горад і перанёс сюды сваю сталіцу.

Апошнія запісы ў летапісах гэтай рэдакцыі канчаюцца 1548 годам, што дало повад многім гісторыкам час паўстаньня гэтай рэдакцыі адносіць на пачатак, або на першую палавіну XVI ст.

Аднак, выказаная дагадка можа быць прынята умоўна, ў тым значэньні, што наасобныя адрыўкі гэтай рэдакцыі існавалі ўжо ў значна старэйшых сьпісках, сягаючых глыбока ў XIV ст.

Што датыча літаратурнай стараны літоўскіх летапісаў, то яны маюць свой самаісты стыль, саўсім рожны ад Украінскіх і Вялікарускіх летапісаў. Нашы летапісцы складаюцца з асобных, саўсім закончаных і добра апрацаваных повесьцяў, часам саўсім без усякіх дат. Мова летапісаў прыгожая, сочная, а аддзельнымі словамі і сказамі прыбліжаецца да жывой гутаркі.

Літоўскія летапісцы шырыліся ня толькі ў в. кн. Літоўскім, г. зн. у Літве і Крывіі (Беларусі), але імі карысталіся вялікарускія і польскія гісторыкі. Длугош, Бельскі і асабліва Стрыйкоўскі бяруць з іх масу ведамак і нават аддзельных уставак. Хоць апошнімі часамі дасьледаваньне Літоўскіх летапісаў значна пасунулася наперад, але яшчэ дагэтуль няма параўнаўчай іх рэдакцыі, не саўсім выясьнены крыніцы паасобных апавяданьняў і найменш выясьнены родаводы літоўскіх князёў.

Значнейшыя працы па дасьледаваньню нашых летапісаў адносяцца да XIX ст., з іх найбольш цэнныя:

И. Тихомировъ, „О составѣ западно-русскихъ, такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей“ (Журн. Мин. Нар. Пр. 1901, март и май).

St. Smolka, „Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa Rusko-litewskiego“ (Кракаў, 1889).

A. Prochaska, „Latopis Litewski. Rozbiór krytyczny“ (Львоў, 1899).

Staroniewicz, „O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku, a zwłaszcza o latopisie „Wielikoho kniazstwa Litowskoho i Žomojtskoho“ (Кракаў, 1882).

В. кн. Ягайла, паводле старога партрэту (Беларускі музей ім. І. Луцкевіча ў Вільні).

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛЪТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГО. И ЖОМОИТЬСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. летописей“. СПб. 1907).

Сталось есть воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марфи от початку сотворения свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Римское было под цэсаром Августом, который же не только одному Риму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божьи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавения и откупенья роду челоувѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчества пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыйти судити живых и мертвых и отдати каждому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, который же Нерон былъ панъ округныи а невѣставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навѣшшого Сэнэку бэз кождое прычины ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Римское запаливать, а ни для чого иншого, только для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Римскимъ, шляхте и всему нсполству кривды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого округенства и невѣставичности его не был ништо пэвэн а ни бэзпечонъ не только имѣней албо скарбовъ, але и здоровья своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслідуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Римское именем Палемонъ, который же цару Нерону был кривныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонами и з дѣтми и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, который ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнѣца, хочечи собѣ знайти на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожай навѣшшыи имени именем: с Китаврус—Довспрунѣкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ—Екѣторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываетъ у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немное, а для тое прычины тое море Немное называется, ижъ в тое море Немонъ упадываетъ дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зоветься Кгилья. И пошли тым устьем у верхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и на оных горахъ (курсѣ дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошныи и розмаитых объѣитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то есть, напервеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнь, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѣитость рыбъ непосполитых, ижъ не только тые рыбы, которые ся в тых реках плодятъ, але множество рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычиною, иж недалеко устье Немное, гдѣ Немонъ у море впадываетъ. Над которыми ж реками—над Дубисою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецѣ Юре. И зложено имя того княжати посполъ з рекою: имя рецѣ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юрборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышел на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываетъ у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далей у пуцу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третую реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселился. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Римского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на память его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему оверы чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстце хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умереть брат его, который мешкалъ на Юрборку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юрборкъ, и в той части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитской почалься множити и розшырати и выходить на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалось ему тое мѣстце вельми, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое мѣстце по Кернусе—Керново.

А потом Кунус умре. И по немъ почнетъ сынъ его Кернусъ пановати на всей земли Завельской по границу Латыгольскую и по Завельский Браславль олиж по реку Двину. А брат его Кгинбунт на Юрборъку и на Кунусове и на всей земли Жомоитской. А в тот час, гдѣ Кернусъ пановал на Завельской стороне люди его, тые, што за Велею осѣли, игривали на трубах дубасныхъ. И прозвал тот Кернусъ берегъ своимъ языкомъ властным по латыни литус, где ся люди его множат, а трубы, што на них играют,—туба. И далъ имя тымъ людямъ своимъ языкомъ по латине, зложившы берегъ с трубою,—литусба. И простые люди не вмели звати по латине и почали звати Литвою. И от того часу почали звати панство Литовское и множитися от Жомоити. И князь великий Кернусъ пановалъ на Литве, а князь Кгинбунтъ на Жомоити. И не малыи час пановали и жыли межы събою вов покои. И князь Кернусъ не мѣлъ сыновъ, толко одну дочку именемъ Пояту. И будучы он у старости своеи и не хотечы панства своего от дочки своее отдалити, и прынял до неи и зятемъ своимъ его вчынить собѣ с Китавруса именемъ своимъ Кируса сына Довпрунргова з Дявильтова. И сам умер, а по немъ начне княжыти на земли Литовской тотъ зять его с Китаврус Кгирус. А Кгинбунтъ пануючы на Жомоити и умер, а сына своего Монтвила зоставитъ на князьстве Жомоитскомъ. И Монтвилъ много лѣтъ княжыл на Жомоити и мѣлъ двухъ сыновъ: одного Немоноса, а другого Скирмонта. А въ иныхъ тых жѣ называ: Викента а Ердиви.

И часу панованья Монтвилова повстал цар Батыи и пошел на Рускую землю. И всю Рускую землю звоевалъ и князеи Руских постиналъ, а иныхъ у полонъ повелъ и столець все Руское земли город Киевъ зъжогъ и пуст учынилъ. А князь великий Киевский Дмитръ, боечыся великое силы и моцы его, збѣгъ с Киева до города Чернигова и потомъ довѣдался, што город Киев сожжонъ, и вся земля Руская спустошена. И слышал, иж мужыки мешкають безъ господара, а зовутся Дручане. И онъ собравшыся з людьми своими и пошолъ ко Друцку, и землю Друцкую посѣлъ, и городъ Друческъ зарубилъ, и назвался великимъ княземъ Друцким. И в тотъ часъ доведася великий князь Монтвилъ Жомоитский, иж Руская земля спустошена и князи Руские розогнаны. И онъ давшы войско сыну своему Ердивилу и послалъ з нимъ пановъ своихъ радныхъ, напервей с Колюмновъ Трумпя, а другого з Уръсиновъ именемъ Эикъшыса, а третего з Рожъ именемъ Кгровжыса. И зашли за реку Велю, и потомъ перешли реку Немон, и нашли в чотырох миляхъ от реки Немна гору Красну. И сподобалося имъ, и вчынили на неи город, и назвали его Новгородок. И вчынил собѣ князь великий в немъ столец и назвался великимъ княземъ Новгородским. И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно, и потомъ пошел до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын, и Мельник от Батыя спустошены и показены. И он тые города зарубил и почал на ихъ княжыти. А потомъ умер князь великий Монтвилъ Жомоитский.

По немъ сѣлъ на великомъ княженьи Жомоитскомъ Викентъ, а другии вышереченыи сынъ его Ердивилъ почнетъ мешкати и пановати на Новогородцы и на тыхъ вышеи реченыхъ городехъ. И подавалъ паномъ своимъ, которые з

нимъ вышли, острова и пуцы: Грумиллю дал остров коло реки Ошмены, которое теперъ зовется Ошмена, и все прылежащее к Ошмене, што теперъ князи и панове в повете Ошменскомъ держать; а Эикъшневи далъ остров, который по немъ названъ ест Эишышки, и все прылежащее къ повѣту Эишышскому; а Кгровжу дал островъ, который его именемъ названъ ест Кгровжышки, и увесь повѣтъ Кгровжыский. И с Трумпя народилсѣ Кгаштолтъ, а зъ Эикъша народилсѣ Довоина, а зъ Кгровжа народилсѣ Монъвид, а потомъ умеръ.

Пануючы великому князю Викенту в Жомоитской земли, а Ердивилу у Новогородцѣ и в иныхъ городехъ, потомъ умеръ князь великий Викентъ.

И по немъ начнетъ княжыти Жывинбутъ с Китаврусу князь Литовский обема тыми княжаньи—Литвою и Жомоитью, а Ердивилъ на Новогородцѣ и на всехъ тыхъ городехъ Рускихъ. И много лѣтъ княжывшы, Ердивилъ на тыхъ городехъ и умеръ, и по немъ почалъ сынъ его княжыти Мингаило.

По смерти пакъ отца своего князь великий Мингаило собравшы войско свое и поидеть на городъ Полтѣскъ и на мужы Полочане, которые вѣчемъ справовалися, якъ Великий Новгородъ и Псковъ. И напервей прышли къ городу ихъ, реченому Городъцу. И мужы Полочане собравшыся с полъки своими и стрѣтили ихъ подъ Городцомъ. И великий бой и сѣчу межы собою мѣли. И поможеть Богъ великому князю Мингаилу, и побилъ мужей Полочан на голову, и городъ ихъ зъжогъ на имя Городец, и городъ Полтѣскъ возметъ, и зосталъ великимъ княземъ Полоцкимъ. И будучы ему великимъ княземъ Новгородскимъ и Полоцкимъ, пановалъ много лѣтъ и вмер. И оставилъ по собѣ двухъ сыновъ своихъ: одного Скирмонта, а другого Кгинвила. И Скирмонтъ почнетъ княжыти на Новогородцѣ, а Кгинвилъ на Полоцку. И поиметь Кгинвилъ дочку у великого князя Тверского у Борыса именемъ Марю, для которе ся окрестилъ у Рускую вѣру, и дали ему имя Борысъ. И мѣлъ с нею сына именемъ Рогволода, которого назвалъ Рускимъ именемъ Василеи. И тотъ Кгинвилъ, реченыи Борыс, вчынилъ городъ на имя свое на рецѣ Березыни и назвалъ его Борысовъ. И будучы ему Русиномъ, былъ велми набожон и вчынилъ цѣрковь каменую в Полоцку святое Софѣи, а другую святого Спаса девичьи монастырь у верхъ реки Полоты от города у полумиллю, а третью цѣрковь монастырь на Бельчыцы святого Борыса и Глѣба.

И пануючы ему в Полоцку, былъ ласкав на подданыи свои и далъ имъ волностъ вѣчемъ ся судити и въ звонъ звонити и потому ся справовати, якъ у Великомъ Новогороде и Пскове. И што князь Борыс мѣлъ с тою жоною сына Рогволода, нареченого Василя. И по немъ почнетъ княжыти сынъ его Василеи у Полоцку, а самъ умеръ.

И князь Василеи, княжечы на Полоцку, мѣлъ сына Глѣба, а дочку Парасковью. И тая Парасковья обещалася дѣвство свое заховати в цѣлости до жывота своего и пострыглася в черницы у светого Спаса у монастыры над Полотою. И мешкала тамъ семь лѣтъ, Богу служечы и книги пишучы на цѣрковѣ. А потомъ забралася до Рыма и в Рыме мешкаючы, Богу служыла пилне. И мешкала колко годъ и осветилася, которую называютъ санкта Прекседыс, а по руский Парасковья, которой же в Рыме и костелъ збудованъ на имя ея

светое, там же ее и положили. А брат ее князь Глѣбъ Полоцкии у молодых лѣтх своих кнежившы у Полоцку немного лѣт и вмерь. И положон естъ у Полоцку у святое Софѣи у Полоцку со отцѣмъ своимъ ув одномъ А гробе. Полочане почали потому справоватися, як у Великомъ Новгородѣ и въ Псковѣ, а пана над собою не мѣли.

Скирмонѣту ж кнежечы на Новгородцы. И князь Мѣстислав Луцкии и Пинскии почнет вальку с князем Скирмонтом, хотечы его выгнати з отчизны своее: з Берестя, а з Мельника, и з Городна, и з Навагородка. И Скирмонѣт пошлет послов своихъ до великого князя Литовского, што вышел с Китаверуса, до Жывибунта, просечы его, абы помоч далъ ему напротивко Руси. И князь великии Литовскии Жывибунѣт пошлетъ ему на помочъ сына своего старшого Куковонѣа со всеми силами своими Литовскими и Жомоитскими. И поидет князь великии Скирмонѣт с Куковотемъ и со всеми силами на противку Мѣстислава князя Луцкогѣ и Пинского. И на сеи стороне реки Ясельды поразит князь Скирмонѣт князя Луцкогѣ и Пинского на голову, и всю раду Рускую, Толко князь Мстислав в малои дружине ледве самъ утекъ у город Луцко. А князь великии Скирмонѣт возметъ городъ Пинскъ и город Туров. И заплакала Рус великим плачомъ, иж такъ окружно вси побиты от бѣзбожное Литвы. И князь великии Скирмонѣт сына великого князя Литовского Жывинбутова Куковота чостовавши и даровавши безчисленое множество золота и серебра и борздыми конми и отпустилъ почтивѣ до отца его до великого князя Жывинбута Литовского.

И коли Куковот прыйдетъ до отца своего Жывинбута и не много пры отцы своемъ побывшы. И потомъ князь великии Жывинбуѣт Литовскии и Жомоитскии умер.

Тогды сын его Куковотъ сѣлъ на великом кнежени Литовском и Жомоитскомъ.

Будучы пак в тот час царемъ Завольским именем Булаклай и прислалъ послов своихъ до великого князя Скирмонѣта, штобы ему выходы его давалъ и баскаки его ховал по тым городом по тому, як с тых городов хожывали за предковъ его князей Руских. И князь великии Скирмонѣт под тое поддаться не хотѣлъ и тым послом его носы, губы и уши урѣзати казал и до него отпустилъ.

И тотъ царь на лѣто собравшыся з многими силами своими и орѣдами Татарскими и пошолъ на Рускую землю и много зла Рускои земли учынилъ.

А князь великии Скирмонѣт собравшы вси воиска свои и подкал его на границы своеи у Коидоновѣ, и поразил того цара, и всю рать Татарскую побил, и самого цара убилъ. И зъ звияжствомъ великим пошол на Рускую землю, и взял город Мозырь, Черниговъ, и Стародубъ, и Корачевъ. И со всеми в цѣлости звияжство одержавшы, вернулься назад. И мѣлъ князь великии Скирмонѣт трехъ сынов: старшыи Тронята, другии Люборѣт, третии Писимонт.

Князь великии Скирмонѣт у великой старости своеи умер. А сын его Люборѣт сядет на Корачевѣ и назовется князь Корачевскии, а Писимонт на Туровѣ сядет, а Тронята на Новгородцѣ. И пановали на тых городехъ много лѣтъ.

В тых лѣтхъ мати князя великого Литовского и Жомоитского Куковотева, Поятя, умерла у великой старости своеи. И князь великии Куковонѣт милуючы матку свою и вчынилъ балвана на образъ ее, чынечы ей паметку. И поставил того балвана именем матки своее Пояты вышеи озера Жослии, которыи же образ хвалили и за Бога его мели. А потомъ тотъ балван зъгнилъ, и на том мѣстцы липы выросли, и тые липы хвалили и за Бога их мѣли во имя тое Пояты олижъ и до сего дня. А за тым князь великии Литовскии и Жомоитскии Куковонѣт, милуючы подѣданных своих, и сам умеръ.

И зоставил по собѣ сына на великомъ кнежени Литовском и Жомоитском имени Утенуса, которыи же сын милуючы отца своего великого князя Куковонѣа и вчынилъ балвана на паметъ отца своего. И поставил его на горе одной над рекою Святою недалеко Дявилтова, которого ж хвалили и за Бога мели. А потомъ тот балванъ згнилъ, и там гаи вырос. И люди тым хвалили и прозвали его именем пана своего Куковонѣа.

Тронята пануючы на Новгородцѣ. И в тот часъ цар Завольскии Курдасъ повстал з многими силами Татарскими на Руские земли. И князь Тронята зберетъ з братею своею—с княземъ Писимонтомъ Туровским а с княземъ Любортомъ Карачевскимъ—и со всеми силами. И к тому обослалъ с князми Рускими: с княземъ Семеномъ Михайловичомъ Друцкимъ, и с княземъ Давыдомъ Мѣстиславовичомъ Луцкимъ, и Святославомъ Киевским. И собравшыся с одного и пошли против цара Курдаса и всее рати его Завольское. И поткалися с ним за Мозыремъ на рецѣ Окуневъцы, и вдарылися в полки межы собою, и вчынили бои вельми великии от пораня олиж до вечера. И поможетъ Бог великому князю Троняте и княземъ Руским: цара Курдыса и все воиско на голову побили, ледве самъ царь у малои дружине втекъ. И в томъ бою убили двухъ братьевъ князя Тронятиных: князя Писимонта Туровского, а князя Люборѣта Карачевского, а князя Семена сына князя Друцкогѣ Михаила, а князя Давыдова сына Луцкогѣ Анѣдрея и иных бояр много побили. И князь великии Тронята звияжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и камня жемъчугу, и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю. А князи Руские также у свои города пошли.

И пануючы князю Троняте не мало лѣт, потом умер. И зоставилъ сына по себе на великом кнежени Новгородском Олькгимонта. И кнежив Олькгимонт не мало, потом умер.

И зоставилъ по себе сына именем Рынкголта на великом кнежени Новгородском.

И кнежечы Рынкгольту не мало лѣт на Новгородцы и на иных городехъ Рускихъ. И вчынять змову межы собою князи Руские почати вальку против великого князя Рынкгольта и хотечы его согнати з отчизны своее городов Руских: напервѣй Светославъ Киевскии, а Левъ Володымеръскии, и Дмитрей Друцкии. И собравшыся вси тры полки и пошли против великого князя Рынкгольта. И взяли тые Руские князи Татар на помочъ собѣ от цара Завольского неколко тысячъ Татар. И князь великии Рынкгольтъ потъкадъ их на

реца Немне на Могильной и вчинилъ з ними бои велми великии. И билися межы собою велми крѣпко, почоншы от пораня олиж до вечера. И поможе Бог великому князю Рынколту, ижъ князеи Руских и всю силу ихъ и орду Татарскую на голову побилъ. И самъ звитяжство одержавшы з великимъ весѣльем и добыткомъ золота и серебра и з великимъ набытемъ scarбовъ и прышолъ къ своимъ городом. И прышедшы до Новагородка, рознемогъся и вмер без плоду. Тут ся докончалъ родъ княжати Римского Палемона.

А иные поведуют рекучы, бы тот Рынколт прышедшы з оного побоища до Новагородка и был у Новгородцы и якобы мѣлъ уродити трехъ сынов. И зоставит по собѣ на великомъ кнежени Новгородскомъ именемъ Воишвилака, ино далей о томъ Воишвилаку не пишеть.

О княжати Литовскомъ Швинъторозе сыне Утенусове.

По смерти Рынколтове панове жалуючы господара своего прырожного. И взяли собѣ господаремъ великого князя Литовскогъ и Жомоитскогъ сына Утенусова с Китаврусу Швинъторога. И мало кнежывшы Швинъторогу на Новгородцы и на Рускихъ городехъ. И отецъ его князь великии Литовскии и Жомоитскии Утенусъ умер. И сынъ его Швинъторогъ по смерти отца своего начнет кнежыти на великомъ княжени Литовскомъ, и Жомоитскомъ, и Новгородскомъ, и Рускомъ. И вродилъ Швинъторогъ сына Скирымонта. И оберет собѣ великии князь Швинъторогъ мѣсто на пуцы велми хорошо подле реки Вельи, гдѣ река Вилня упадывает у Велю. И просилъ сына своего Скирымонта, абы на томъ мѣсту было жъглище вчынено, дѣ бы его мертвого сожгли. И прыказалъ сыну своему, жебы по смерти его на томъ мѣсту, где бы его зъжогъ, всихъ князей Литовскихъ и знаменитыхъ бояр сожъжено было и штобы вже нигдѣ инѣде тѣла мертвыхъ не были зъжены, толко там, бо и передъ тымъ жыгали тѣла мертвыхъ на томъ мѣсту, хто гдѣ умреть. И прыказавшы тые слова сыну своему Скирымонту, князь великии Швинъторогъ и вмер.

О великомъ князе Скирымонте.

Великии князь Скирымонтъ zostалъ по отцы своемъ на великомъ князстве Литовскомъ, Жомоитскомъ и Рускомъ и подлугъ прыказаня отца своего на томъ мѣсту на усти реки Вилни, гдѣ у Велью упадываетъ, вчинилъ жъглище и тамъ тѣло отца своего зъжогъ, и коня его, на которомъ еждывалъ, и шату его, которую ношывалъ, и милосника его, на которого онъ былъ ласкавъ, и сокола, и хорта его зъжогъ. И отъ тыхъ часовъ князи великии Литовские тѣла ихъ на томъ мѣсту жыгали. И для того тое мѣсто отъ тыхъ часовъ прозвано Швинъторога на имя того великого князя.

И коли которого князя великогъ Литовского албо пана сожжено было тѣло, тогда пры нихъ кладывали ногты рыси албо медвежи, для того ижъ вѣру тую мели, якобы судный день мѣлъ быти, и такъ знаменали собѣ, ижъ бы Богъ мѣлъ прыити и седѣти на горѣ высокой и судити живыхъ и мертвыхъ. На которую жъ гору трудно будетъ узыити бѣзъ тыхъ ногтеи рысихъ албо медвежихъ, и для того тые ногты подле ихъ кладывали, на которыхъ мѣ-

ли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити. А такъ ачколвекъ поганы были, а вѣжды потомъ себе знаменали и в Бога одного вѣрыли, ижъ судный день мѣлъ быти и вѣрыли з мертвыхъ встаню и одного Бога, которы мѣлъ судити живыхъ и мертвыхъ.

О мужахъ Латыгольскихъ якъ прышли у Жомоитъ.

Пануючы великому князю Скирымонту. И собралися мужы Латыголове, которые седели надъ берегомъ морскимъ окияномъ моремъ, и прышли в землю Жомоитскую, и шкоды многие почынили, и кровопролитя в людехъ Жомоитскихъ отъ нихъ много стало. И князь Скирымонтъ, собравшыся зъ силами своими, и поидеть на нихъ в землю ихъ, и ихъ самыхъ выстиналъ, а иншихъ у полонъ вывелъ, и землю ихъ пусту вчинилъ.

И в тотъ часъ по выеханю князя великого Скирымонта зъ земли Латыгольское прышли Нѣмцы зъ за моря до тое жъ земли Латыгольское и тую землю засели, и панове той Латыголе зоставили, и назвались Июлянты. И потомъ много лѣтъ пановалъ великии князь Скирымонтъ, и зоставилъ двухъ сыновъ: Трабуса а Коликгина. И Трабусъ почнет кнежыти на земли Жомоитской, а Коликгин на земли Литовской и Руской. И кнежылъ много лѣтъ и вмеръ. И почнетъ по немъ кнежыти сынъ его Романъ и по маломъ часе умре. Князь великии Жомоитскии Трабусъ дядко князя Романовъ.

И по немъ почнет кнежыти князь великии Романъ на земли Жомоитской, и Литовской, и Руской. И Романъ мѣлъ пяти сыновъ: старшыи былъ Нарымонтъ, другии Довмонтъ, третии Гольша, четвертии Кгедрусъ, пятый Троииденъ.

О пяти сынехъ Романовыхъ.

По смерти великого князя Романа почнет кнежыти сынъ его старшыи Нарымонтъ. И вчинилъ городъ Керновъ и знесеть столецъ свой з Новагородка до Кернова. И почнетъ кнежыти и назовется великии князь Литовскии и Новгородскии и Жомоитскии.

А братъ его Довмонтъ сидит на отчизне своей на Утене и назовется княземъ Утенскимъ.

А третии братъ его Кгедрусъ зарубилъ городъ и назовет его именемъ своимъ Кгедроити и прозовется княземъ Кгедроитскимъ.

А четвертии братъ его Гольша перешедшы реку Велю и нашолъ гору красную межы горами надъ рекою Вилнею у мили от устья реки Вельи, гдѣ упадывает в реку Велю противъ Раcontiшокъ. И вчинилъ городъ и назовет его именемъ своимъ Гольшане.

И не много бывши там, и ездечы оттолъ у лова у пуцу за десеть миль от того города своего. И наидет гору красную и ровънинами великими обляглую и обейтостями наполненую. И сподобалоса ему там и онъ тамъ поселился. И на той горе учынилъ городъ надъ рѣчкою Кораблемъ. И перенесеться оттоле и тамъ почнет кнежыти и назовется княземъ Гольшанскимъ.

А пятый братъ Троииденъ мешкалъ пры брате своемъ великомъ князи Нарымонте. И довѣдался князь великии Нарымонтъ, што жъ князи Ятвезьские померли, а люди ихъ мешкаютъ безъ господара.

И князь Нарымонтъ поидеть на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему. А так онъ оставшы имъ госпадарем и взявшы ихъ, дал брату своему Троииденю за вдѣль.

И князь великии Троииденъ наидеть гору красную над рекою Бебрею. И сподобалоса ему там вельми, и зарубилъ городъ, и назоветъ его Раигородъ. И прозовется княземъ Ятвезскимъ и Доиновъскимъ.

И будучы ему тамъ на кнежени великие вальки чынил з Ляхи, и з Русю, и з Мазовшаны, и завжды зыскивал и над землями ихъ сильные окрушенства чынилъ, што нижеи описуетъ у Руской кроиницѣ иж горъшыи быть тым землями и окрутнейшыи на нихъ, нижли Антиох Сирский, и Иродъ Иерусалимский, и Нерон Римский, што так был окрутныи и валечныи.

Князь же великии Нарымонтъ поиметь жону у Ифлянтского реченог Олядры дочку его. И братъ его Довъмонтъ у того ж Флядры другую дочку его. И не малыи час живучы рознеможеться жона князя Домонътова Утенского и вмерла.

К князь велики Нарымонт, слышавшы смерть невѣстки своее, жаловал вельми. И будучы сам немоцон и послал жону свою до брата своег Довмонъта, жалуючы жалости его. И коли прѣехала жона Нарымонтова до Утены жалуючы девера своего князя Довъмонта, и князь Довмонт, видевшы невѣстку свою, возрадовался вельми а рекль такъ: „мнѣ было жоны искати, а се мнѣ Богъ жону дал.“ И поняль ее за себе. И в том стала великая брань и ростыржъка межы братею великим княземъ Нарымонтомъ и княземъ Довмонтомъ.

И князь великии Нарымонт, видечы жалост свою великую, иж брат его жону его за себе квалтом взяль, и обослал братю свою: князя Кгедроитя, и князя Гольшу, и князя Троииденя, и тестя своего Олядра Иелянтского. И собравшыся з братею и зо всими людьми своими и потягнуль на брата своего князя Довмонъта и обогналъ его у городе его Утене. И порозумель князь Довмонътъ, што ся не могъ ему оборонити, и просил горожан своихъ, абы ему не подали города, покол бы он прошол войско Нарымунтово. И сам спустилься з города, и прошодшы войско Нарымунтово, и побежыт и прѣидет къ городу Пъскову. Ино мужы Пъсковские видечы его мужа добра и честна и розумна и взяли его собѣ госпадаремъ. И назвали его великим княземъ Пъсковским. А Нарымунтъ узавшы город Утену и жону свою и княжыль на Кернове и на Новегородцы и на Жомоити, а Довъмонт на Пъскове. И обадва не малыи часъ кнежыли. Троииденъ пак поиметь жону у княжати Мазовэцкого дочку его. И мѣль з нею сына, реченаго Рымонта. И коли сын его Рымонтъ доросталъ лѣтъ своихъ и отецъ его Троииденъ дал его для науки языка Руского до Льва Мъстиславича, который заложыл городъ во имя свое Львов. И мешкаючы Рымонту у князя Льва и навчылся языка Руского. И сподобалася ему вѣра хрестиянская и окрестилься. И врозумѣль, иж тот свѣтъ ничего не естъ, и опутившы свѣтъ и пострыгъся в чернѣцы, и названо имя ему Василии, а прозвищомъ Лаврыш. И будучы ему въ чернѣцохъ, прышол до дядка своего Нарымонса и просил его, абы ему далъ в Новгородскомъ

повѣте мѣстцо на пуцы подле реки Немна, гдѣ бы собѣ манастиръ збудовати мѣль. И он ему допустиль. И он собѣ тамъ манастиръ, збудовал и поставиль напервей цѣрковъ святого Воскресенья, и оттоле прозвано Лаврышов манастиръ. И будучы ему у манастиры дядко его умереть, и панове Литовские и Жомоитские взяли собѣ великим княземъ Троииденя. И пануючы великому князю Троииденю. И князь великии Довмонътъ прышодъшы зо Пъскова возьметъ городъ Полтъэск и почнетъ княжыти на Пъскове и на Полоцку. И жалъ ему было того велми, иж брат меншыи осѣль панство у Литве и почаль о томъ мыслити, якъ бы его мѣль о смерть прыправити. А в тых часехъ пануючы Троииденю умерли ему обадва брата князь Гольша а князь Кгедрусъ. А з оное вышеиписаное вазни князь великии Довмонтъ направил шесть мужыков на брата своего Троииденя забити, якож он шоль бѣзпечне собѣ з лазни в Новгородку. И тые мужыки его зрадне забил. А сам Довмонтъ собравшыся з людьми своими Пъсковскими и Полоцкими и потягнуль до Литвы, хотечы быти княземъ Литовскимъ и Жомоитским. И реченыи чернецъ Лаврышъ, по литовскийи зовемыи Лаврымонътъ, а по рускийи Василей, и жалуючы смерти великого князя Троииденя, отца своего, и оставившы чын чернеческийи и прышол до панов и собравшыся со всякими силами своими Литовскими и потягнуль противко Довмонту, хотечы помстити кров отца своего. И направившыся с польки своими и потѣкалися з Довмонтомъ надъ озером. И коли зышлися полки с obu сторонъ, и былъ межы ними бои и сѣча великая с поранку олѣж до вечера. И поможетъ Богъ Лаврышу и все войско дядка своего Довмонту на голову поразил, и самого его убил, и городъ Полтъэскъ взял. И вернувшыся назадъ къ столъцу отца своего до Кернова. И рекъ паномъ: „коли мнѣ Богъ дал помстити кров отца своего, я свѣта того отрекаюся, взяль есмь на себе чорную рызу, а госпадарства я не хочу, возмите собѣ госпадаремъ кого воля ваша будетъ, а ведже я ражу вам, ачъколвекъ естъ брата моя Гольшын сын Олыкгимонтъ а Кгедрусов сын Кгинвил, ино еще они малыи суть, не годятся на панство, бо дядко мой Нарымонт, коли сѣд на великом князстве Литовском, гѣрбъ свои Китаверусъ оставилъ брати своеи, а собѣ вдѣлалъ гѣрбъ чоловека на кони з мечомъ, а то знаменуочы через тотъ гѣрбъ пана дорослого лѣтъ, хто бы могъ боронити мечомъ отчызны своее. А про то оберыте собѣ госпадаря доброго, хто бы мѣль боронити того панства великого князства Литовского, и такъ ми ся видить, иж бы и к тому былъ годныи Витеня, которыйи былъ маршалъкомъ ув отца моего“. И панове не хотели переступити рады а воли госпадаря своего прырожного сына великого князя Троииденя: вчынили так, видечы мужа мудрого а годного Витеня, которыйи былъ з рожаю а с поколенья с Колюмновъ з ымѣня, деръжачого в Жомоити реченого Аиракгола, взяли его себе великимъ княземъ Литовскимъ и Жомоитскимъ. Бо князь великии Троииденъ, будучы в Жомоити, ехалъ через имѣнье его Аиракголу и узраль оног Витеню еще малымъ младенцомъ и вбачыль оное дитя обличемъ велми хорошо и възросту цудного, играючы з дѣтми малыими. И взял его к собѣ. И былъ у него коморникомъ. И будучы в него в коморе, каждую реч цудне а радне

панскую ховаль и справовал. А так онъ, бачечы цноту его и доброе заховане, вчынил его в себе маршалкомъ и всяким справцою. А затым по смерти его взяли его на великое князство Литовское. Тут ся докональ род с Китаврусовъ. А начало великое княженье Витенево род великих князей Литовских с поколеня а з роду с Колюмнов.

О великомъ князи Витене.

Будучы великому князю Витеню на великом князстве Литовском, Жомоитском и Руском и пановал много лѣтъ, олиж до старости своее вов покою. И родилься ему сын Кгидиминъ. А потом умер князь великии Витеня. А после его сѣлъ на великом княжени Литовском, Жомоитском и Руском вышеиреченыи сын его Кгидимин

О великомъ князи Кгидимине.

Будучы великому князю Кгидимину по смерти отца своего Витеня на великом князстве Литовском, Руском и Жомоитском. И седечы на столыцы отца своего на Кернове и пановал не много лѣтъ по смерти отца своего.

Повстали против его Нѣмцы, Пруси и Лилянты и втегнули з великимъ множеством людей своихъ в землю Жомоитскую, хотечы ее собѣ осѣсти. И князь Кгидиминъ не успелъ так рыхло собрати воиска своего против Нѣмцов. И послал старшого гѣтмана своего з малыми людми на город Куносавъ, умоцняючы его от Нѣмцовъ. А тот былъ гѣтманъ его на имя Кгаштольтъ з роду с Колюмновъ. И Нѣмцы того гѣтмана его обогнавшы и тот город Куносав облегли и з великих дѣлъ усего его збили и того гѣтмана, с того города, звели и в полонъ его повели и землю Жомоитскую посѣли. И князь великии Кгидимин вчынитъ умову з Нѣмцы о того гѣтмана своего и далъ за него трыдцат тисечеи золотых.

И на другии годъ, собравшы вси свои силы Литовские и Руские и пошли на Нѣмцы. Нѣмцы, Иелянты, и Прусове, и Жомоить, зъ собою вземшы и поткали великого князя Кгидимина на рецѣ Ошмене на сеи стороне Жѣймов двѣ мили.

И поможет Богъ великому князю Кгидимину, иж Нѣмцов усихъ на голову поразил. А Жомоить от Немцов отступили и прыступили къ господару своему прырожоному Кгидимину. Такъ иж Нѣмцов всих на голову побили и все воиско Немецкое, и тут звитяжство одержавшы над Нѣмцы и Жомоить к собѣ взял. И пошел с тыми силами и з Жомоитью в землю Немецкую и взял город Тилжу а другии Ракгнету, и иныхъ городовъ много побралъ, и землю всю спустошылъ, и в полонъ повель, и невымовное множество кровопролите в Нѣмцах учынил, и звитяжство одержавшы и з великим веселемъ у свою землю прышол.

О великом князе Кгидимине и о битве с княземъ Володымеремъ Володымерскимъ.

И впокоившы землю от Нѣмцов Жомоитскую. И пошел на князи Руские, и прыиде напервей къ городу Володымеру. И князь Володымеръ Володымерский, собравшыся з людми своими, и вчынит бои великии с князем великим Кгидимином. И поможет Богъ князю великому Кгидимину,

иж князя Володымера Володымерского самого убилъ и воиско его все побилъ и город Володымер озмет.

И потом поидеть на князя Льва Луцкого. И князь Лев услышал, што князя Володымера Литва убилъ и городъ Володымер узали, и онъ не смѣлъ против его стати и побежыт до князя Романа до зятя своего ко Бранску. А князи и бояре Волынские били чолом великому князю Кгидимину, жебы в них пановал и господарем въ нихъ былъ, а земли их не казилъ. И князь великии Кгидимин укрепившы их прысягою и оставившы намѣстников своих в нихъ и там почнет княжыти. А потом на зиму пошел до Берестя и з Берестя вси воиска свои распустилъ, а самъ у Берести зимоваль. И скоро велик ден минул. И он собравшы вси свои силы Литовские, Жомоитские и Руские и на другои недѣли по велицѣ дни поидеть на князя Станиславля Киевского. И прышодшы возметъ город Овручыи и город Жытомир. И князь Станиславль Киевский обославшыся с княземъ Ольгом Переяславским, и с княземъ Романом Бранским, и с княземъ Волынскимъ, которого князь великии Кгидимин выгнал з Луцка. И собралися вси у великом множестве людей и спотѣкалися вси с князем великим Кгидимином на рецѣ на Рѣпени под Бѣлым городом в шести милях от Киева. И вчынили бои и сѣчу великую. И поможет Богъ великому князю Кгидимину побѣеть всихъ князей Рускихъ на голову, и воиско ихъ все побито на пляцу зостало. И князя Льва Луцкого и князя Ольга Переяславского убили, и в малои дружине Станиславль Киевский, и з Романом Бранским утекутъ до Бранска. А князь великии Кгидимин оступит Бѣльгород. И горожане видечы, иж господар ихъ з воиска побѣгъ прочъ, а воиско все на голову побито, и они не хотечы противитися воиску так великому Литовскому и передалися з городом князю Кгидимину, и прысягу вчынили служыти къ великому князству Литовскому. И за тым князь великии Кгидимин пошел со всеми силами своими до Киева и обляжет город Киевъ, и Кияне почалися ему боронити. И лежал князь великии Кгидиминъ подъ Киевом мѣсець. А за тым здумали межы собою горожане Киевские, иж моцы великого князя не могли терпети и болшъ того без господара своего великого князя Станиславля Киевского, и вслышали тое иж господар ихъ Станиславль втекъ от Кгидимина и воиско господара ихъ побито а в нихъ заставы князь ихъ некоторое не зоставилъ, и они змовившыся одноемьслне и подалися великому князю Кгидимину. И пошодшы з города со кресты, игумены, попы и дѣяконы, и ворота городовые отворыли, и стрѣтили великого князя честно, и вдарыли ему чолом, и поддалися служыти ему. И прысягу свою великому князю Кгидимину на том дали и били чоломъ великому князю Кгидимину, штобы от нихъ отчызны ихъ не отнималъ. И князь Кгидимин пры томъ ихъ зоставил и самъ честно у город Киев уехалъ. И вслышали тое прыгородки Киевские,—Вышегород, Черкасы, Канев, Путивль, Слеповрод,—што Кияне передалися з городом, а господаря своего слышали, иж втекъ до Бранска, а воиско его все побито. И вси прышли до великого князя Кгидимина, и с тыми вышеиречеными прыгородки Киевскими, подалися служыти и прысягу на томъ дали великому князю Кгидимину.

И Переяславлене слышали иж Киев и прыгородки Киевские подалися великому князю Кгидимину, а господарь ихъ, князь Олгъ, от великого князя Кгидимина убить, и они пръехавши и подалися з городом служыти великому князю Кгидимину и пръсягу свою на томъ дали. И князь велики Кгидимин, взявши Киев и Переяславль и вси тые (у іншихъ сьп. дададена „вышеиречени“) прыгородки, и посадил на нихъ князя Миндовгова сына Олькгимонта великого князя Гольшанского. А самъ з великим весэлемъ до Литвы пръехалъ.

О князи Станиславли Киевском которого выгналъ князь Кгидиминъ с Киева.

В тот час будучы князю Станиславлю Киевскому у Бранску выгнаному от великого князя Кгидимина, и пръслал к нему княз Резанский Иван, будучы у старости своеи, просечы его, абы до него ехал и дочку в него понял именем Ольгу, бо сына не мѣлъ, дочку толко одну, и по смерти его абы был великим княземъ Резанскимъ. И князь Станиславль до него ехалъ, и дочку в него понялъ, и по смерти его былъ великимъ княземъ Резанскимъ. А князь великии Кгидимин прогнавши князеи Руских и от Немець землю свою упокоившы, и пановалъ много лѣт вов покои.

О великомъ князи Кгидимине як Троки зарубилъ и Вилню.

Некоторого часу поехал князь великии Кгидимин зъ столица своего с Кернова в ловы за пять миль за реку Велью. И наидет у пуцы гору красную дубровами и ровнинами облягую. И сподобалоса ему вельми, и он там поселился и заложыль город, и назоветъ имя ему Троки, гдѣ тепер Старые Троки, и с Кернова перенесетъ столец свои на Троки. И в малых часехъ поехалъ после того князь великии Кгидимин в ловы от Трокъ за чотыри мили и наидет гору красную над рекою Вилнею на которой знаидет зверя великого, тура, и вбѣет его на той горе, гдѣ теперъ зовут Туря гора. И велми было позно до Троковъ ехати и станет на луцѣ на Швинторозе, гдѣ першыхъ великих князеи жыгали, и обночовал тут. И спечы ему там сонъ видель, што ж на горе, которую зывали Кривая, а тепер Лысая, стоит волькъ желѣзныи, великии, а в нем ревутъ якъ бы сто вильков. И очутился от са своего и мовить ворожбиту своему именемъ Лиздеику, который был наиденъ ув орлове гнезде: И был тот Лиздеико у князя Кгидимина ворожбитомъ наивышшым, а потомъ попомъ поганскимъ. „Видел деи есми сон дивныи“,—и споведалъ ему въсе, што ся ему уво сне видело. И тотъ Лиздѣико мовить: „Господару княже, волкъ великии желѣзныи знаменует город столечныи тут будетъ, а што в немъ внутры ревутъ, то слава его будет сънуги на весь свѣтъ“. И князь великии Кгидимин на завтрее ж, не отеждчаючы, и послалъ по люди и заложыль городъ одинъ на Швинторозе нижнии, а другии на Кривои горе, которую тепер зовут Лысою, и наречет имя тымъ городом Вилня. И збудовавши города, перенесетъ столец свои с Троковъ на Вилню. И вчынить

першымъ воеводою у Вилни гѣтмана своего Кгаштолта с Колюмнов, который был поиман от Нѣмцов на Куносове. И кнежыл князь великии Кгидимин много лѣт на князстве Литовскомъ, Руском и Жомоитском. И был справедливый, и много валькъ меваль, и завѣжды зыскиваль, и пановал еортунливе олиж до великое старости своее.

О великом князи Кгидимине и о семи сынехъ его.

Будучы великому князю Кгидимину пры старости своеи и сплодиль семь сыновъ, а осмую дочку именем Ганну, которую далъ до Ляхов в малженство сыну Казымерову Владиславу Локетку, коли писано от Божого нароченя тисеча трыста двадцатого году. И будучы князь великии Кгидимин у великой старости своеи. И пры своем животе розделил всих сыновъ своихъ. И пяти сыновъ своихъ посадилъ на вдѣлехъ, то ест: старшого сына Монгвида на Корачове да на Слониме, а Нарымунта на Пинску, а Олкгирда на Креве, а к тому князь Витебский сыновъ не мѣлъ, толко дочку. И он за Олкгирда далъ дочку свою и прынял его у землю Витебскую. А Коръяту дал Новгородокъ, а Люборту дал Володимер и Луческъ, и землю Волынскую. А старшыхъ двухъ сыновъ своих посадил на великих князствах:—Евнуга на стольцы своеи на Вилни и на великом князстве Литовскомъ, а Кестутя на Троцѣх и на всеи земли Жомоитской. И розделивши ихъ, самъ почестне умер.

И пануючы Кестутю на Троцѣх и на Жомоити и вслышал дѣвку на Полонъдзѣ именемъ Бируту, которая ж дѣвка Богом своим подлуг обычаю поганского пошлюбила чыстост ховати и сама была хвалена от людеи за богию. И приехалъ там князь Кестути самъ и сподобалася ему вельми, иж была велми красна тая дѣвка и розумна. И просиль ее, абы ему была малжонкою. И она не хотѣла прызволити и отказала ему, иж „я пошлюбила Богом своимъ чыстост ховати до живота своего“.

И князь Кестутеи взялъ ее мощно с того мѣста и провадил ее до стольца своего у великой почестности до Троков. И обославшы братю свою учынилъ великое весэле з братьею своею и понял тую панну Бируту собѣ за жону. И ездечы князю великому Кестутю от Троковъ за милю и сподобалоса ему мѣстцо велми подобно межы озер. И он там поселился и город заложыл и назвалъ его Новые Троки. И перенесет столец свои на Новые Троки зъ Старых Троков. А сын его Витовт родилъся у Старых Троках. И на томъ мѣстцу, гдѣ родилъся Витовтъ, сам по смерти отца своего Витовт и Кестутеи костель заложыл у Звестоване панны Марьи и мнихи уставиль закону того, што у Кракове естъ кляштор святого Авъкгуштына на Стынцу.

О князи Олькгирде и о Кестутѣ.

По смерти великого князя Кгидимина князь Олкгирдъ а князь великии Кестутеи были межы собою у великой милости и в ласцѣ, а княз великии Евнугеи был межы их у болшой почестности и княжыль на Вилни. И не любилъ князю Олькгирду Евнугеи. И змовили межы собою так братья, якъ бы его зъсадити з Вилни и одному межы их сѣсти на Вилни. И змовившы

рокъ вдѣлали которого дня наехати на Вилню и засѣсти город под братомъ своим князем великим Евнутьемъ.

Лѣта 6873, а от нарож Хрыста 1365, князь великий Олькгирдъ з Витебска борздо прыспель, а князь великий Кестутей угнал у городъ Вилню. И князь великий Евнутей со страху выбежыть з города Вилни и втечь у гурь бос и там озябеть у ноги. И нявшы его там, прывели до братьи и посадили его за сторожою. Тогда великий князь Кестутей рече брату своему великому князю Олькгирду: „тобѣ годится, брате, княземъ великим на Вилни быти, ты межы нами старшый брат, я с тобою за одно живу“. И посадить его на Вилни, на великом князстве Литовскомъ, а Евнугю дать Жеславль. И змовить межы собою князь великий Кестутей а князь великий Олькгирдъ, што всеи братьи послушной быти великого князя Олькгирда, „а што прыдобудемъ собѣ городов албо волостей, то все на полы поделити“. А быти имъ у великой милости и в ласцѣ аж до смерти. И прысягу собѣ на том дали иж не мыслити зла одинъ другому, также были у той справедливости олиж до живота своего.

У великого князя Олькгирда сынов было дванадцать: от первое жоны пять, а от другое Твераньки сем. А то суть имена их: Анъдреи, Дмитрие, Костянтин, Володимер, Фѣдор, Корыбуть, Скрыгаило, Якгеило, Корыгаило, Лукгвени, Швитрыгаило. (Тут у рукаписе пакінута мейсца, пѣуна, яшчѣ для аднаго імя). А у великого князя Кестутя сынов было шест. А любили межы собою сыновъ своихъ: князь великий Олькгирдъ—князя великого Якгеила, а князь великий Кестутей—Витовта. И так змовили межы собою, иж и по нашом животе тые два будутъ на великом князстве Литовскомъ княжыти. И князь великий Витовт также у великой милости были зъ Якгеиломъ прыотцох своих.

Потом князь великий Олькгирдъ умре в лѣт Бож нарож 1377, пановаль на Вилни дванадцат лѣт. А князь великий Кестутей, не хотечы шлюбу брата своего зменити князя великого Олкгирда, и посадит братанича своего на Вилни князем великим Якгеила Олкгирдовича.

Нѣхто пак был перед тым у князя великого Олкгирда паробок невольный холоп, звали его Воидилом. Перво был пекарем у великого князя Олкгирда, а потом онъ собѣ далъ ему постѣль слати и воду собѣ нити давати. Потом пак полюбилъся ему и дал ему Лиду держати и повел его у добрые дни. И потом по животе князя великого Олькгирда князь великий Якгеило повел Воидила велми высоко и дасть за него сестру свою рожоную, княгиню Марю, што была за княземъ Давыдом. И князь великий Якгеило князю великому Кестутю дядку своему жалость великую вчынил, иж братанну его а свою сестру за холопа далъ. И был тот Воидил у великой ласцѣ у князя великого Якгеила. И почне тот Воидило з Нѣмцы соимы чынити и листы ся записывати, а стояти против великого князя Кестутя. Нѣхто пак был Ифлянскый кунтор именем Авкгуштын. Тот кунтор князю великому Кестутю споведал: „ты того не вѣдаеш, што великий князь Якгеило посылает к нам часто Воидила и вжо записался з нами, як мает тебе избавити городов, а ему бы ся

достали зъ его жоною, сестрою князя великого Якгеила“. И князь великий Кестутей вѣдал тое, што князь великий Витовт гараздъ живеть с княземъ великимъ Якгеилом, и почнет Кестутей жаловатися сыну своему Витовту, мовечы: „ты з ним гараздъ живеш, а Якгеило вже записался з Нѣмцы на нас“. И князь великий Витовт речеть отцу своему великому князю Кестутю: „не вѣрь тому отче, бо того межы нами нѣтъ, занюжъ Якгеило живеть со мною гараздъ“.

Потомъ пак вчынилъ великое знаме: дасть князь великий Якгеило Полтескъ брату своему Скиргаилу. И Полочане прыняти его не хотели на Полтескъ. И князь великий Якгеило пошлетъ войско Литовское и Руское з братомъ своимъ Скиргаиломъ къ Полоцку, и оступять городъ Полтескъ. И мистръ Немецкый пошлетъ Нѣмцовъ на помочъ добывати города Полоцка. И князь великий Кестутей почнетъ опят жаловатися плачучы сыну своему князю великому Витовту на Якгеила, рекучы иж сестру твою, а мою братанну дал за холопа Воидила и з Нѣмцы записался нас воевати; а то мнѣ з Нѣмец явлено, а другое с ким мы воюемъ з Нѣмцы и они имъ Полоцка добывают, а то тѣж поведано, иж им стояти на нас з Нѣмцы“. И князь великий Витовт откажѣт отцу своему великому князю Кестутю, рекучы: „я тому еще не вѣру“.

О великом князи Кестутю и о великом князи Якгеиле.

Потом князь великий Витовт поехал къ Дорогичыну. И князь великий Кестутя собравшы силу свою и со всим своимъ двором у зброях, и вженуть у город у Вилню, и поймаеть князя великого Якгеила и з братею его и з матерю. И тые листы знаидеть у него, што ся з Нѣмцы записали. И пошлет гонца своего къ сыну своему князю великому Витовту къ Дорогичыну, поведаючы ему, иж таковое ся дѣло стало. И тот гонец знаидеть князя великого Витовта у Городне. И князь великий Витовтъ послышалъ тое и за один день прыбежыт з Городна до отца своего князя Кестутя. И речеть Кестутей сыну своему Витовту: „ты мнѣ не вѣрыль, сыну,—осе тые листы, што з Нѣмцы записался на насъ князь великий Якгеило, нижли в том насъ Богъ остерегъ, а князю великому Якгеилу ничего есмо не вчынили, скарбу есми не рушылъ а ни стадъ; а самъ Якгеило у мене в нетстве ходить за малою сторожою, а отчызну его Витебскъ и Крево и вси мѣста, што отец ихъ держалъ, то все ему отдаю и ни во што ся не вступаю; а то все учынил есми для свое головы, остерегаючы себе в том: послышал есми, што на мене лихо мыслятъ“.

И князь великий Якгеило вельми ся урадовал прыезду великого князя Витовта. И на тых мѣстъ дасть князь великий Якгеило прысягу князю великому Кестутю и сыну его Витовту на томъ, што николи не противитися а ни стояти против ихъ, а завжды у ихъ быти по волности у своемъ дому.

И князь великий Кестутей отпустил его з матерю его и з братею и со всимъ его скарбомъ и со всеми статки, а Воидила обѣсил. И князь великий Якгеило поидет напервеи до Крева, а князь великий Витовт провадил его до Крева, а потом с Крева поидеть до Витебска. А князь великий Кестутей сѣдшы на Вилни, и пошлет до Полоцка два паны Литовских з войскомъ.

И Полочане, услышавшы тое, урадовалися и крыкнули на рать Скиргайлову. И люди ратные от Скиргайла отступили и пошли до Вилни до князя великого Кестутя. А князь Скиргайло пошел в Нѣмцы у Июлянты з малым войском. А князь великий Кеистути поидеть къ Новгородку Сѣверьскому, а князя Витовта оставить с княземъ Корибутомъ у Литве. А князь великий Якгеило мѣль з Витебьска с Кеистутем же поити посполу, в рыхлом часе прысяги свое забыль, и не шоль ему на помочъ, и намовиль панов Виленскихъ жебы засѣли Видню. А князь великий Витовт в тот часъ был у Троцѣх.

И князь великий Якгеило з Витебьска борздо прыбежыть до Вилни з войском. И князь великий Витовт пошлетъ къ Новгородку Сѣверьскому ко отцу своему Кестутю.

И мистръ Прусский, услышавшы тую реч, и поидеть на помоч ратью великою князю Якгеилу на боръзде.

И то услышавшы князь великий Витовт, иж Прусы и Нѣмцы до Вилни тягнуть, а князь великий Якгеило з Вилни до Троковъ идеть войском великимъ зниматися з Нѣмцы. И князь великий Витовт ис Троковъ выбежыт и з матерю своею и поидеть къ Городну. А князь великий Якгеило прыступитъ къ Трокамъ, и Трочане подалися ему. И князь великий Кестутей борздо къ Городну прыидеть къ сыну своему и тут знаидеть жону свою и пошлетъ ее къ Берестю, надѣючыся на Мазовецкого, зятя своего, князя Януша. А сам князь великий Кестутей поидеть в Жомоить, а сына своего Витовта оставит в Городне. Тогда князь Янушъ Мазовецкий забывшы доброе прыязни тьстя своего князя великого Кестутя, и поидеть войскомъ къ Дорогичыну, и Дорогичын озмет, и осадит, и Сараж звоюеть, и Каменец возметъ и подступитъ подъ Берестей; и Берестя не взявшы, поидеть проч и осадит Дорогичын и Мельник.

И князь великий Кестутей собравшы всю Жомоитскую силу и многие люди и поидет под Троки и прыидет къ рецѣ Вельи. А князь великий Витовт, собравшы войско по всеи отчызне своей, поидет з Городна на помоч отцу своему. И соимуться войска на Вельи, вышей Ковна двѣ мили. Тут войско Кестутево перевезлися и поидут къ Трокам и оступят Троки. И прыидеть вѣсть ко князю великому Кестутю, што князь великий Якгеило идет з Вилни з великим войском и з нимъ рать Немецкая и Июлянтская. Ино передъ тым Нѣмцы были на обе стороне неприятели князю великому Якгеилу, бо перед тым Июлянтская рат ходила на помоч князю Скиргайлу Полоцькому, а потом з мистромъ Немецкимъ Пруская рат прыходила к Троком, а то вже третии разъ Июлянтская рать с ними жъ прыходила, а тому знаки естъ, што з ним за одно стоят против князю Кестутю. И выехал на битву князь великий Кестутей зъ сыномъ своимъ, князем великим Витовтом, против великого князя Якгеила. И еще ся войска не сняли межы себе за тры або за чотыры стрельбища, на тых мѣст прыженут князи и бояре от великого князя Якгеила до князя великого Кестутя и почнуть пытати князя великого Витовта, штобы з ними поговорыли. И почнут говорыти князю великому Витовту: „князь вели-

кий Якгеило послалъ нас к тобѣ, штобы еси нас зъедналъ со отцѣм своим, што быхмо мѣли мы свое, а вы свое, а битвы и кровопролитя жебы не было межы насъ, а ты бы прыехал до брата своего князя великого Якгеила, а мы тобѣ прысягу дадимъ, што тобѣ чысто опят у свое войско отехати, нехабы межы вас добрый конец стался“.

И князь великий Витовт отказал, иж „я прысягу вашу у васъ беру, але до насъ жебы такъже Скиргайло переехал а прысягу бы намъ далъ, а я к вамъ еду“. И они послали до князя Скиргайла и прыехал князь Скиргайло и прысягу дал князю Витовту. И князь великий Витовт поехал до князя великого Якгеила къ его войску. А польки стоят, ничего межы собою не почынают. И князь Якгеило почнетъ просити Витовта, рекучы: „брате милый, зъеднай насъ, штобы не было кровопролитья“. И князь Витовт прысягу узяль у князя Якгеила, што отцу его князю великому Кестутю зъ Якгеиломъ зъехатися и опят чысто розехатися.

И еще князь великий Витовт речет князю Якгеилу: „пошли, брате, еще ко князю великому Скиргайлу, штобы он далъ прысягу князю великому Кестутю отцу нашему, иж бы ему было прыехати чысто и опятъ за ся отехати и далъ бы нам прысягу от себе“. Князь Скиргайло з Витовтомъ прыидеть ко князю великому Кестутю и даст прысягу Скиргайло князю великому Кестутю от князя великого Якгеила и от себе. И князь великий Витовт с княземъ великим Кестутемъ, отцом своимъ, обадва поедут у войско Якгеилово, на тые прысяги надѣючыся. И князь Якгеило тые прысяги переступилъ и рекъ такъ: „поедьмо до Вилни и тамъ докончаемъ свое прысяги“. И за тым войска ничего не почынали и оставили. И як до Вилни прыехавшы, там князь великий Якгеило князя великого Кестутя, дядю своего, оковавшы до Крева послалъ и всадил у твержу. А князь великого Витовта оставили были у Вилни. И там у Креве князя великого Кестутя удавили пятое нocy коморники князя Якгеиловы: одного звали Прокъшою, што ему воду давал, а другии былъ Мостев брат, а Кучук, а Лисица Жебентяи. Так ся конец стал князю великому Кестутю.

По смерти князя великого Кестутя пошлет князя великого Витовта князь великий Якгеило в нятство до Крева зъ жоною и велить твердо стеречы. А то все помщываючыся Воидила.

Князь великий Витовт седѣль у Креве за сторожою у коморе, а жонькамъ двема прызволено было ходити до коморы. И княгиню с нимъ посадили. А положывшы ихъ, вон выходят, а сторожа завжды около была. И княгиня великая Витовтова слышала от людей, што князь Витовт мает долго седѣти с нею. И змыслила себе: як жоньки будутъ насъ покладати, тогда тобѣ одное жонки платѣ ускладшы выити вон з другою жонкою. А той жонцѣ остати бы ся з нею у коморе. И Витовт послухавшы жоны своее порады и нарядился у жончыно платѣе и вышол вонъ з другою жонкою и спустится з города и втчет до Немец къ мистру до Маранина городка. А сторожи тое видели и не догадалися: довнимали,—жонка вышла з жонкою. И князю великому Витовту мешкаючы там у Нѣмцох, прыехали тамъ князи

многие и бояре Литовские. И почнетъ Витовт воевати землю Литовскую с помощью Немецкою. А в тот часъ князь великий Якгеило и з матерю своею был у Витебску, а братъ его Скиргайло у Троцэхъ был. И князь великий Витовтъ повоевалъ много земли Литовское. А князь великий Якгеило и брат его Скиргайло не могли стояти противъ великого князя Витовта, бо у Витовта большая сила была. Тогда князь великий Якгеило перепросил князя великого Витовта и даст ему Луческъ со всею землею Волинскою и с Подольемъ, а у Литве отчызна его. И князь великий Витовтъ покору свою учинилъ перед старшимъ братомъ своимъ Якгеиломъ и прынял Луческъ со всею землею Волинскою и Подолскою. И потом короля Польского Владислава у животѣ не стало, а сына жадного не мѣд, толко одну дочку мѣд на имя Едвигу. И почали Поляки часто посылати послы зъ Кракова ко князю великому Якгеилу рекучы, жебы прынял крещене старого Рыму, а понял в нихъ королеву Едвигу собѣ жоною и сталъ бы в нихъ королемъ у Кракове на всеи земли Лядской. И князь великий Якгеило раду себе учинилъ з матерю своею княгинею Ульяною и з братьею своею и со всеми князи и бояры Литовское земли. И поехал до Кракова у Полскую землю, там же сам крестилъся, и братя его, и князи, и бояре. И понялъ собѣ королеву Едвигу и корунован былъ. И оттоль почала креститися Литва у Лядскую вѣру або Рымскую. И прыслалъ арцыбискупъ бискупа до Вилни на Литовскую землю. И от тых часов почали костелы ставити по всеи земли Литовской.

Тое ж зимы королю будучы у Кракове со всеми князи и бояры Литовскими.

О князи Андрѣи Полоцкомъ.

Потом пак сталася новина: прыидет князь Андрѣи Полоцкии з войскомъ Немецкимъ и з Июлянты и со всею Латыголою. И воевали и пожгли много сель и мѣсть, а городом Литовским ничего не вчынили. И вернулъся у свою землю.

Тое ж опять зимы князь Светослав Смоленский учинит собѣ съемъ и раду с княземъ Андрѣемъ Полоцкимъ: князь Андрей—у Литву, а Светославль—къ Оршы. И зъехавшыся много лиха хрестяном учинили и не по хрестянский мучыли люди, немилостиво имаючи и запирали ув ызбах и зажыгали, а иншихъ людей под стену головами клали, ланьцуги великими хоромы подынимаючи, и з заду люди жьгли; а иных жонок и мужыков и малых дѣтокъ на колье тыкали, а иных мук не могли выписати, которые муки хрестяном чынили. Таковых мук ни Анѣтиох Сирский а ни Ульянъ законопреступникъ и тые поганѣцы таковых мук надъ хрестяны не чинили. А городомъ не могли ничего учинити и вернулись опять у свою землю.

О князи Светославлѣ Смоленскомъ.

Тое ж опят зимы великого посту почалъ мыслити князь Светославль Смоленский з бояры. И поидут ко Мстиславлю и стануть под городом города добывати, а в землю Мстиславскую пошлютъ войско. И много кровопролитя сталося над хрестяны. И милостивыи Бог не хотѣл того терпѣти, што братю свою кровь хрестянскую не по хрестянский мучать.

О князи Скиргайле и о князи великом Витовте, якъ пошли на князя Светославлѣ Смоленского.

Тогда князь великий Скиргайло и князь великий Витовтъ прыехали з Ляхов от брата своего князя великого Якгеила. И услышали, што князь Свѣтославль Смоленский был подъ Витебском, а погомъ къ Оршы прыходил а под Мѣстиславом стоечы города добывалъ. И змовили князь Скиргайло а князь великий Витовтъ з братею своею: княземъ Костентином и Корубутом и с княземъ Семеномъ Лынкъвеничом и рекли так: „Боже вышнии, поможы намъ над непрятельми нашими, мы зла никому не вчынили, а он з нами в доконаню будучы и в твердой прысязе и переступилъ свою прысягу и нашу землю воюет и кров хрестянскую проливает“. И поидуть братья на него, надѣючыся на Бога и на свою справедливост, и поехали борздо ко Мѣстиславлю. И князь Светославль стоечы под Мстиславом добываючи города и услышал тое, што идет на него Скиргайло с князем великим Витовтомъ и з братею своею. И собравшы войско свое и поидеть против ихъ, и якъ полки ступилися и начнут битву. И Богъ створитель поможет по пророка Давыдову слову: „обратиться болезнь его на главу его и на верхъ его неправда его снидеть“. И поможет Богъ святыми словы, князю великому Витовту и Скиргайлу и ихъ брати, поразити князя Светославлѣ. И самъ князь Светославль побезыт со всеми князи и бояры Смоленскими и тут не малое учинилося диво: побито множество князей и бояр и самого князя Светославлѣ убили и сына его князя Юря зрубали. И князь Скиргайло князя Юря от ран выгоилъ и привезъ его къ городу Смоленску къ матеры его княгини Светославовой. И посадить его на великом кнежени Смоленскомъ и сами пошли прочъ, князь великий Витовтъ с княземъ Скиргайломъ, у свою землю Литовскую. И почнетъ Скиргайло кнежыти на Троцэхъ, а до Вилни прыслал в тот час король Полский старосту своего Лядского, пана (У рукап. пакінута пустое мейсца, пѣна, для імя гэтага пана). А князь великий Витовтъ тогда держалъ Луческъ и всю землю Волинскую, а в Литовской земли тогда мѣлъ отчызну свою. И стало Витовту велми смутно и жалост великая, иж передъ тым у Литовской земли державцы чужого не бывало и многим волостям Литовским прыслухаючи ему. Тогда Витовт учинит собѣ раду з многими князи и бояры Литовскими. А Скиргайло тогда ехалъ къ Полоцку. А князь Витовт поехал до Вилни, хотечы Вилню засести, а князя Витовта тогда не хотели пустити до Вилни, олижбы королю Якгеилу дал прысягу и Скиргайлу. И Витовтъ тогда не вземшы Вилни и поидет до Немец къ мистру с княгинею своею и с князи и бояры своими и з Немецкою силою, почнет оттуль воевати Литовскую землю. И вжо князь Витовт Литовское земли половину взял по реку Велью и Полтэскъ город подался ему. И взнал тое князь Скиргайло, иж не могут против Витовту стояти и Литовское земли одержати. И поидет князь великий Витовтъ з Немецкими силами до Вилни. И стрѣтит его князь Скиргайло з войскомъ на рецѣ на Вели у городка. И ступилися войска и вдарылися. И поможет Бог князю великому Витовту, и побезыт войско Скиргайлово и побито их много, а иных живых поимано и в нет-

ство повели князеи и бояр: князя Семена Евнутевича, а князя Глѣба Светославовича, князя Ивана Илвовича и иных князеи много поймали.

И поидеть князь великий Витовт къ Вилни з войском своимъ и оступит город Вилню и почнут напервеи Кривого города добывати. И розбили пушками Кривыи город и Скиргайлова брата Олкгирдовича убили. А короля Полского была застава Лядская на Вышшомъ городѣ, и не пустили князя Витовта у город. И князь Витовтъ Кривыи город вземшы и землю Литовскую звоевавши и опят вернулся в Нѣмцы.

Князь Витовт кнежну свою отдалъ за великого князя Московского Василя Дѣмитровича.

Того ж лѣта до князя великого Ритовта послы прышли отъ великого князя Московского Василя Дѣмитровича. И князь великий Витовтъ дал кнежну свою Зоѣю за князя Василя Дѣмитровича и отпустить ее з Марыина городка. А с нею послал князя Ивана Олкгимонтовича со Кгданска. И пошли с кнежною морем у кораблехъ и прыехали къ Пскову. И Псковичы им великую чест дали и провадили их до Великого Новгорода, такеж и Новгородѣцы великую чест имъ давали олиж до Москвы. А князь Василен послал против ихъ братю свою: князя Андрѣя Володимировича и иныхъ князеи и бояр. И стрѣтили кнежну Зоѣю з великою честю. Тогда былъ з ними свещѣнныи митрополит Киприян з многими владыками и архимандрыты игумены и со всеми свещенъники, и стрѣтили ее честно со кресты перед Москвою. И былъ собор великий и венчанье, и было чсти и веселя досыт, иж не можетъ выписати.

О князи Витовте як король Польский Якгеило прыслалъ до него просечы его.

Такеж князю Витовту будучы в Нѣмцох в мистра в Марыиномъ городку, прыслал к нему корол Польский Якгеило, рекучы: „брате милыи, большъ того не кази земли Литовское и не пустошы отчызны свое и наше, а поиди к нам у еднане и у великую братскую прязнь, возми собѣ великое кнежене Вилню и сядь на столцы дядка своего великого князя Олкгирда и великого князя Кестутя отца своего“. И князь великий Витовт слышавшы тое и вчинит собѣ раду с князьми своими и паны Литовскими: с князем Юремъ Нарымунтовичом Бѣльским и с князем Иваном Олкгимонтовичомъ. И с тыми ся порадил и поидеть у Литву и сядет на великом кнежени Литовском у Вилни. И были рады вся земля Литовская и Руская. А князь Корибут Олкгирдович Новгородский почнет на то радити и в непослушенстве быти у князя великого Витовта. И почнет войско свое збирати, и ступилися войска на мѣсте на Докудове, и сталася имъ битва. И побежыт войско Корибутово, и побито их много, и самъ Корибут убежыть у Новгородок Сѣверский. И ту была княгиня и дѣти его. И князь великий Витовтъ собравшы войско и оступит Новгородокъ и взяли его, а князя Корибута и княгиню и дѣти его в нятство взяли. А потом княгиня Олкгирдовая умерла. И корол Польский

прыслалъ Витебска держати сокольникового своего Ѳедора Весну. А князь Швитрыгаило тогда еще молод, и будет Ѳедоръ Весна держати Витебскъ с прыказаня короля Якгеила.

И Швитрыгаило не могъ терпѣти, што Ѳедор Весна держыт Витебскъ не зъ его послушенства, и князь Швитрыгаило город Витебскъ засѣлъ и Ѳедора Весну убилъ.

Тогда было королю Якгеилу о том жалост великая писал до брата своего Витовта, ижбы он тое помстил. И князь Витовтъ узал зъ собою Скиргайла и собрал войско великое Литовское и поидет къ городу къ Витебску на князя Швитрыгаила. И напервеи Витовт пошолъ ко Друцку. И Друцкие князи стрѣтили Витовта з великою честю, и вдарыли ему чолом, и почали служыти. А отголе князь великий Витовт прыйдетъ къ Оршы. Оршане у городе затворылися два дни. А потом город узали. И оттолѣ Витовтъ прыступилъ къ городу Витебску. И князь Швинтрыгаило у городе затворылся. И почалъ Витовтъ города Витебска добывати. И тут же прышел къ Витовту князь Юрии Светославич Смоленский и вдарыть чоломъ князю Витовту, и почали твердо добывати города. И Витблене не могли терпѣти и далися Витовту. И князь Швитрыгаило выидет вон з города и вдарыт чолом князю великому Витовту. И князь Витовтъ вземшы город Витебскъ и осадить, а сам поидеть до Вилни.

Як князь Витовт пошолъ къ Подолю и Подолье взялъ.

Тое ж опять весны поидеть князь Витовт къ Подолю. А князь Володимир Олькгирдовичъ тогда был у Киеве и держалъ Киевь и не хотѣлъ покорыгися князю великому Витовту. И князь великий Витовт пошодшы и взялъ город Жытомир. И прыйдетъ к нему князь Володимир и князь Витовт Киевь от него отнял и далъ ему Копыль держати, а на Киеве посадил Скиргайла. И самъ Витовт поидеть на Подолскую землю, а Скиргайлу велелъ князь Витовтъ къ Черкасом поити и къ Звинегороду. И князь Скиргайло с помочю Божю и князя Витовътовымъ прыказаньемъ взял Черкасы и Звинигородъ и вернулся до Киева. И будучы князю Скиргайлу в Киеве былъ нѣхто у Киеве Ѳома чернецъ, Изуоъ, держалъ намѣстничество от митрополита у святое Соѣфи. Тогда князь Скиргайло усхочеть поехати в ловы за Днепръ. И тот Ѳома почнетъ просити князя Скиргайла на митрополии дворъ на чест, и князь Скиргайло до него заехал. И тот Ѳома дал князю Скиргайлу зѣлье отравное пити, и князь Скиръгаило того не вѣдаючы. И с того пиру поехал у ловы за Днепръ къ Милославовичом, и там у ловехъ розболѣлся на канон Крещеня у четвергъ, и на тых мѣст до Киева прыехал немоцон и болел сем день и вмер у середу. И Кияне вси понесли его на головах, свещеницы пѣли отходные пѣсни со свещами з города с Киева до светое Богородицы Печерское. И положонъ ест князь Скиргайло, чудныи и добрыи, подле гроба светого Ѳеодося Печерскаго. И князь великий Витовт послал князя Ивана Олкгимонтовича на Киев, а князя Глѣба Светославовича отпустил къ Смоленску, а князю Юрью Светославовичу Жаславль дасть. И князь Глѣбъ Светославовичъ седечы на Смо-

ленску и будет непослушон князя великого Витовта. И князь Витовт послал к нему послы о справу, и он ся того не справил. И князь великий Витовт со всеми силами поидет къ Смоленску на князя Глѣба Светославовича. И як приидет къ Смоленску, такъ Глѣбъ подастся ему з городом Смоленскимъ. И князь Витовтъ даст Смоленскъ князю Василью Борысовичу, а князю Глѣбу даст город Полоньи, а самъ поидеть у Литву.

Тое жъ зимы князь великий Витовт пошлет князя Семена Лынкговича з многим войском Смоленскимъ на князя Ольга Резанского. И они ехавшы много спустошили земли Резанское и опять вернулись у свое князство Литовское. А тогда зима была велми люта.

Тое ж зимы на весну прѣехал до князя великого Витовта князь великий Московский Василей Дмитриевич до Смоленска у великий пост. И учествовалъ его князь великий Витовт и многие коштовные дары подавалъ ему: ланцуги золотые, поесы золотые, соболи, дорогими кубѣками золотыми и бахматы, и даровавшы его розмантими дарми (па друг. сѣпсках „розмантими дарми и порты и жемчугомъ сажеными и оксамиты многоцѣнными и гиншты оу золотых седлах“) и многоцѣнным коштомъ (у рукапсе тут пакінута пустое мейсца) в золотых седлах и в зброях и отпустилъ его къ Москве з великою честью, а самъ поехалъ до Литвы.

О Подольской земли.

Коли Витовт пошел у поле з Литовским войском и побил Татаръ и князеи Татарскихъ на имя Хачея а Колобута а Дмитрея. А тые три брата Татарские отчыы и дѣдичы Подольское земли, и завѣдали от нихъ отаманы, а прѣждчаючы дани в них бирали ув отаманов с Подольское земли. А князь Корятъ, брат князя Олькгирдов, держалъ Новгородокъ Литовский. А в того Корята чотыры сыны были: князь Юри, а князь Александро, а князь Костентинъ, а князь Ѳедоръ. И тые княжата Корятювичы князя Витовтовою помочю и волею пошли у Подольскую землю. А тогда у Подольской земли не было еще ни одного города мурованого а ни деревяного. Тогда тые княжата Корятювичы, пришедшы у Подольскую землю, вошли у прязнь з отаманы и почали боронити ихъ от Татар и дани Татаром не почали давати. Напервѣи нашли собѣ тверъжыцу на рецѣ на Смотричы и тут собѣ город Смотрич удѣлали, а в другом местцы на Смотричы ж город Бокут поставили. А потом ловечы у ловех и прыгодилося имъ стадо оленей наехати на том мѣсте гдѣ тепер Каменецкое мѣсто лежить. И тые княжата розселилися на том мѣстцу и городъ змуровали, Каменец, а с того вси города Подольские помуровали и оселилися тые Корятювичы. А потом один брат ихъ отехалъ до Вгорского кроля, князь Костентинъ, и там умеръ, а князя Юря Волохове убили, а князя Александра Татарове убили. И якъ тыхъ трехъ братовъ не стало, ино их четвертый брат у Литве держал Новгородок, князь Ѳедор, и к тому еще держалъ Гомен. И пошодшы з Литовскимъ войскомъ засядеть Подольскую землю къ Литве.

О князи Витовте коли заселъ на великомъ княжени Литовскомъ.

Такеж коли князь великий Витовт осѣлъ на всеи земли на великом княжени Литовском, и князь Ѳедор Корятювич не хотѣлъ былъ служити князю Витовту со всею землею Подольскою. И князь Витовт пошел со всею землею Литовскою къ Подолью. И князь Ѳедор Корятювич услышал тое и побежыть къ Угром, а города осадить Волохи. И Вгорский дасть ему помоч на Витовта. А князь Витовт перво пошолъ до Браслава и Браславль взял, а потом прышол до Каменца Подольского и на други ден Каменец взялъ, потом Смогрыч и Бокутъ вынял и Черлении городок, и вси города побрал, и воеводу князя Ѳедорового (па Рум. сѣп „Ѳедора“) поималъ, и по всем городомъ Подольским свои старосты посадилъ.

О Польскомъ короли Якгеиле, як просилъ Подолья.

Потом пак король Польский Якгеило почалъ просити брата своего князя Витовта, рекучы: „брате милый, далъ тобѣ Богъ великую честь—добылъ еси земли Подольское Литовскими силами, а с чужыхъ сторон ништо тобѣ не помогал, учыни тѣж ты мнѣ честь, дай ми половицу земли Подольское у пѣнезях“. И князь великий Витовт дасть королю у двадцати тисечеи копах грошей Каменец город, а к тому Скалу, Смотричъ и Черлении городок. А в ыншихъ городехъ Подольскихъ свои старосты посадилъ на Браслава а на Сокольцы и на Вѣницы. А король тые города в тых пѣнезяхъ дасть пану Спытку держати. Коли пак князь великий Витовт бился с Татары, тогда пана Спытка Татарове убили, а пани Спытковой вдовою зостала, а дѣтки малы были. И король опять почалъ присылати до великого князя Витовта: „што еси далъ намъ половицу земли Подольское, и мы тые города дали пану Спытку у двадцати тисечеи копах грошей, а так теперъ пани Спытковой вдовою зостала, а дѣтки малы, а от Татар земли никому боронити,—огдаи моихъ двадцать лисеч коп грошей, а города свое к собѣ возми“. И князь великий Витовтъ послалъ королю двадцать тисечъ копъ грошей паном Немиромъ а Дмитромъ Васильевичом Лоскимъ, боярыном, а города свое побралъ за себе и старосты свое на тых городехъ посадилъ: дворянина своего на имя Гроновского, а погомъ далъ Подолье пану Петру Монткгирдовичу, а по пану Петру далъ Дѣдикголду, и потомъ далъ пану Дѣдикголту Смоленскъ, а Подолье Довкгирду, и панъ Довкгирдъ держалъ тые города до смерти великого князя Витовта. А коли Витовта у жывотѣ не стало, и прѣехавшы Ляхове пана Довкгирда с Каменца созвали к собѣ у раду, и до рады его не допустили и забили, а Каменец засѣли и иншые города Подольские. И до сихъ часовъ тымъ Подолье за Ляхи зашло и теперъ деръжать.

О князи Витовте, як пошел воевати Миртиклуя.

Того ж лѣта князь великий Витовт пошлелъ промчыслава и князя Глѣба Светославовича на Тимиртиклуя, а сам князь великий Витовт со всем войском за ним поидеть. А цар Тактомыш со всемъ людом поидеть Витовту на

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятьдесятъ, и была сила ратныхъ вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ рекль: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тимиртиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всей земли Руской“. И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецѣ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣтъ 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово войско, и князь великий Витовт побежит у малои дружине. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ три дни. И Кияне дали за себе окуп три тисече рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду распустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учинили великой земи Литовской и опять пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовскихъ имена: князь Андрѣи Олькгрдович Полоцкий, а братъ его князь Дѣмитрей Браньский, князь Иван Дѣмитрѣевич, князь Андреи пасынокъ его, князь Иванъ Борьсовичъ Киевский, князь Глѣбъ Светославович Смоленский, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезский, а брат его князь Дѣмитрей, князь Ѳедор Патрыкѣевичъ Бѣльский, а пан Спытко Краковский.

Того ж году князь Юрей Светославович а князь Ольгъ Резанский прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшыи хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогда Юрей змовилься зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великие налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранский в тот часъ былъ тут. Тогда велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣтъ 6909(=1401). И князь великий Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опять у свою землю, взявши перемирие. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людей посекали, которые спряяли Витовту, и мор былъ великий на люди.

Того ж году (у Рум. списку дададена „мсца июня“) воевали Татарове около Киева и монастырь Печерьский собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новгородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па списку Красинск. „Ладозе“), и в Порхове, и во Пскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дѣмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщене у понедѣлок на страстной недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночи, и солнѣцѣ потемнѣло, и страхъ былъ великий на земли Руской.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А князь великий Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговьского, Туров-

ского, Луцкого, Володимерьского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Ѳедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Ѳедорович взял Кремянец у великий четвергъ. И князь великий Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дѣмитрея а Данильа, рекучы: „пердаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод огпустите на мостгъ“. И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того ништо не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогда в ночи прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиногго. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положили. И въехавшы Дашко с товаришы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевскихъ побили, и князя Швитрыгаило выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣтъ. И отголе Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовымъ шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великий взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот коней взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил князь Витовт, а с нимъ князь Семен, князь Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ три месецы и пошли проч у свою землю, не взявши города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великий Витовт с Кобыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгрдовичы и со всею силою прыеде къ Смоленску. И князь Юрей затворылся в городе со всеми Смолняны. И князь великий Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостямъ много зла вчинившы и пошол у свою землю. А потом князь Юрей Светославович Смоленский поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружине, а княгиню свою и бояр оставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на три роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Васильа, абы ему помоч дал. И князь Василей обещался ему на помоч людей своих послати и самого князя Юря задержал в себе на тые роки, норовечы тесью своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыеде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогда было последнее взятъе Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великий Витовт къ Новгороду Великому со всимъ войском и много зла вчинил, а города не взявши и опять пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Князь великий Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

ну взложыти, ино непрятели его Поляки того ему не допустили коруны узложыти. В тот час Витовт призывалъ къ себѣ короля Польского Якгеила, и цэсара Рымского и великого князя Василя Московского зятя своего, и короля Угерьского с королевою, и князь великий Тверский Борысь Александрович был, и мистръ Прусский и Июлянтский. А от иныхъ земель послы великие были: от Ивана Царигородского послы прыходили, от великого князя Рэзанского послы прыходили, а Одоевские князи сами были, от Великого Новгорода и от Пъскова послы прыходили, и от ордынскихъ цареи и Волохов от воеводы послы прыходили. И мешкали вси тые гости у великого князя Витовта сем недѣль, а оброку им выходило на страву на кождыи день по пяти сот бочок меду, по пяти сот яловицъ, по пяти сотъ барановъ, по пяти сот вепров, по сту зубров, а по сту лосеи, а иныхъ рѣчей и чысла не было.

Тогда цэсарь Рымский з Витовтом у великой милости был. И там у Луцку Витовт тые гости честовал и даровал розмаитыми дарми кошовными, и от того ся была утвердила великая милость межы ними, иж не можеть и выписати о чести и о дарех того великого гсдра славного Витовта. И которые земли на востоцѣ або на западе вси прыходечы кланялися великому князю Витовту: и цар Турецкий давал ему честь великую и дары многоцѣнные часто присылывал къ сильному господару Витовту, и другии цар Царогородский и тот з ним у великой ласцѣ был. И ту тѣ ж Ческое королевство и Вгорское и Польское великую чест держали надъ славным господаремъ Витовтом. И король Дунский великую славу и дары давал славному господару великому князю Витовту и брату его великому королю Якгеилу, деръжечы ему столецъ Польского королевства. Коли славный господар Витовтъ на которую землю гнѣв мѣлъ и которую землю хотѣл казнити, король Полский Якгеило завѣжды ему помоч давалъ. И цари Татарские служыли ему и сами своими головами на помоч ему ходили и слухали его. Также и князь великий Московский у великой милости был з нимъ. И княжата Немецкие слухали его и помоч давали на битву, гдѣ ему была потреба. И еще господар земли Мальдавское и воевода Волоский были его послушны во всемъ. И князь великий Резанский и князи Одоевские у великом послушенстве были. И Великий Новгородъ и Великий Пъсков вси были послушны великого князя Витовта. Цары и князи у великой ласцѣ з ним были, а иные служыли ему и честь великую и дары многие приносили ему не толко по вси лѣта, але на кождыи день. И был князь великий Витовт сильныи гсдръ (господаръ) и славен по всимъ землямъ. И много цареи и князеи служыли у двору его, а иные прыеждчаючы кланялися ему, просечы собе в него цара на царство ордынское. Он напервей далъ имъ цара до орды Солтана. И тот Солтан седѣлъ на царстве и николи не смѣлъ противитися сильному господару, и оставившы царство, и ехал на иное мѣсто царствовати. И князи ордынские послы свои посылали до славного господаря, просечы собѣ иного цара. И он им дал иного цара Малого Солтана. И тот Малыи Солтанъ, будучы на царстве, не смѣлъ ослушатися славного господаря, гдѣ коли велеть ему кочевати, он тамъ кочеваль. И по малом часе тотъ царъ княземъ

ордынским не люб был, и они иного цара собѣ просили у славного господара Витовта, и он имъ дал царем Давледбердея. И тот Давледбердей на царстве вмер. А князь великий Витовт в тот час был у Кieve. И прышли к нему князи ордынские послы до Кieve з многими дарми и просили собѣ иного цара, и он имъ дал цара Махмета. И мешкавшы князь великий Витовт в Кieve, и оттоль опятъ поехал до Великого Луцка, и там ся розболел князь великий Витовт. И распустил князеи своих и бояр з великою честью, а король Польский Якгеило в тот часъ был с княземъ Витовтомъ у Луцку.

В лѣто 6938, а от Божого Нарожения 1430 умер князь великий Витовтъ у Луцку мса октября 23 дня на день светого Якова брата Господня по плоти. А пановаль на великом нязстве Литовскомъ и Рускомъ трыдцать сем годъ.

Того ж году по смерти князя великого Витовта прыехавшы Ляхове, пана Довкгира с Каменца Подольского позвали к собѣ на раду. И не допускаючы его до рады, убили и Каменецъ засѣли и все Подоле забрали, што и тепер деръжать.

Того ж году сѣлъ на великом князстве Литовскомъ князь великий Швитрыгаило Олькгирдович, и пановал толко два годы и месецъ, и пошел къ Полоцку княжыти.

О Жикгимонте якъ Литву деръжалъ.

Литва взяли собѣ князем великим Литовским великого князя Жыкгимонта Кестутьевича брата рожного Витовтового и посадили его на Вилни и на Троцѣх в лѣто 6941 (=1433) месеца сентября 1 дня. А Швитрыгаило в тот часъ был у Полоцку и пошол на Смоленскъ. И князи Руские, и бояре, и вся земля посадили Швитрыгаило на великом князстве Руском.

Тое ж осени князь Швитрыгаило собрал силу великую. И князь великий Тверский Борысь Алексанърович дал ему на помоч брата своего князя Ерослава со всею силою своею. И пошол князь Швитрыгаило на Литву и не дошедшы Вилни за шест миль стояли под Ошменою недѣлю. И князь великий Жыкгимонт прышел з Литвою силою. И была имъ битва на Ошмене декабра осмонадцать дня. И помог Бог великому князю Жыкгимонту и побили ихъ, а иныхъ поймали, князя Юря Лыньквеневиича убили, а князя Юря Семеновича поймали, Ѳедка Одинцѣвича а пана Дидикголда поймали, и иныхъ великое множество людеи побили и поймали.

О князи Швитрыгаиле, якъ воеваль Литву.

Тое ж зимы другии раз князь Швитрыгаило собрал силу великую Рускую и пошолъ на Литву, и повоевали Литовское земли великое множество и побили, а иныхъ в полон повели.

Того ж лѣта князь Швитрыгаило собравшы великую силу Рускую и мистра Июлянтского со всеми Июлянты поднялъ собѣ на помочъ. И князь великий Тверский далъ ему силу свою на помочъ и пошли мощно в Литовскую землю. И ночеваль за польторы мили от Вилни в Рудомине, и ми-

нувшы Вилню, пошли на Старые Троки, и стоял под Старыми Троками чотыры дни и не добывшы пошол проч искати князя великого Жыкгимонта и воиска Литовского. И стоялъ у Эишышкахъ чотыры дни и пошолъ прочъ опять у свою землю. И напервеи прышол до Крева и стоял два дни и добылъ города Мурованого Крева и выжогъ огнем и людеи много посекали и в полонъ повели, и отголь пошол на Молодечно. И прышла до него вѣсть, што Литва идетъ у погоню. И князь великий Швитрыгаило послалъ на Литву князя Михаила воеводу Киевского и иных князей много Руских. И побили пана Петра Монкгирдовича гѣтмана и всю Литву, а иныхъ живыхъ поимали. И отголь пошолъ Швитрыгаило къ Жеславлю, и за один день Жеславль взяли и мѣсто выжгли, а людеи много в полон повели и много лиха подѣлали великому князству Литовскому и пошли у свою землю Рускую. И прышол къ Борысову и тамъ поимали князя Михаила Ивановича Полочанского (у инш. сьпискахъ „Голшанского“) на рецѣ Березыни, и послали его къ Витебску и тамъ велели его втопити, а поимали его невинного человека. А потом мистръ Иелянтский пошол у свою землю, а князь Швитрыгаило великий къ Лукомлю пошол. И там воиско свое распустилъ князеи и бояр, а сам за ся пошол до Киева.

На тую ж осень князь великий Жыкгимонт собравшы силу великую Литву и Ляхи пошол на Рускую Землю. И сталъ подо Мстиславемъ месеца сентября шостогонадцать дня. И стоял под городом чотыры недѣли и города не взявшы, опятъ вернулся у свою землю.

О князи Швитрыгаиле.

На лѣто Швитрыгаило, собравшыся с князи Рускими и з бояры и со всею силою Рускою, и пошолъ на Литву. И мистръ Иелянтский и с кунторы своими прышол къ Швитрыгаилу на помочъ и знялися и з Швитрыгаиломъ у Брасловля. И в тотъ часъ мокрость великая от дождчу нашла на землю и за тым не могли ехати до земли Литовское. И Швитрыгаило пошол у свою землю и распустилъ воиско у Полоцку, а сам поехал до Киева.

На третее лѣто князь Швитрыгаило зъжог митрополита у Витебску на имя Гарасима. И потом собралъся со всею силою своею у Витебску с князи и бояры Рускими и пошолъ къ Браславлю по Завельской стороне. И тутъ прыспѣлъ к нему мистръ Лиелянтский со всеми силами своими, и пошли от Браславля къ Вилькомирю. А князь великий Жыкгимонт послалъ напротивко их сына своего князя Михаила и со всеми силами своими Литовскими и з Ляхи, бо король Польский послал ему на помоч осмъ тисечеи людеи конъных. И поткал князь Михаилу з воиском своимъ Швитрыгаила месеца генвара первого дня (па Рум. сьписку „на Семен день в восень“) За Вилькомирью на рецѣ. И была межы ихъ битва великая. И помог Бог Жыкгимонту и сыну его Михаилу, и побили Швитрыгаила и всю силу его на голову, и много князей побили, а иных живых поимали. Убили тогда братанича Корыбутова Жыдимины, а князя Ерослава Лынкгвеневица, князя Михаила Семеновича, князя Михаила Вяземского Илловича, и Иелянтского мистра самого, и маршалъка

его, и много кунторов, и всих Иелянтов побили, а иных поимали, межы которыми было много Ракушан и Словаковъ и Чеховъ. А живых поимали князеи двух: у головах князя Ивана Володимеровича Киевского а брата князя Федора Корбутовича. И иных много живых поимали, яко Руси, такъ и Нѣмцовъ.

О князи Михаиле Жыкгимонтове сыне.

После того побоища на третей недѣли князь великий Жыкгимонт собрал свою силу Литовскую и послалъ сына своего князя Михаила на Русь. И прышедшы князь Михаилу стоял под Витебскомъ шесть недель и не взявшы города проч пошолъ.

После того тое ж зимы князь великий Жыкгимонт собрал усю силу Литовскую и панов послал подъ Полтескъ. И прышедшы воиско стояло под Полоцком недѣлю и не добывшы города, пошли проч.

На другое лѣто Полочане и Видьблене, не слышечы собѣ ни от кого помочы, подалися князю великому Жыкгимонту. И почал пановати князь великий Жыкгимонт на князстве Литовском и Руском.

В лѣто 6946 (=1438) был голод великий. По селам и по городом звѣры людеи едали, а в городе у Смоленску, по мѣсту и по улицам собаки людеи едали; головы, руки и ноги чловечыи псы по улицам волочывали: люди людеи едали, матки дѣток своихъ ели от великого голоду, а в пост у великий мясо едали по селом и по волостям. А в тотъ часъ четверть жыта была по тры копы грошей. И много лиха того году вчынилося по всеи зимли Литовской и Руской, и много кровопролитья сталося, брат брата своего рожоного убивалъ, и мор былъ велми великий на людъ, ижъ о такомъ страху люди старые не могутъ паметати.

О князи великомъ Жыкгимонте якъ его зарезали.

В лѣто 6948, а от Божого нарожения 1440 князь великого Жыкгимонта Кестутьевича у Троцѣх зарѣзали у вербъную недѣлю перед обѣдом, один з дому князеи Чорторыских, але з волею всихъ панов и князей Литовскихъ. А пановал на Литовском панстве сем годъ и шесть месяцеи, то от Витовтовы смерти до Жыкгимонтовы смерти десеть лѣт. И была в тотъ часъ замятня великая у земли Литовской. А Смоленскъ на тотъ часъ держалъ панъ Анъдрѣи Сакович от Жыкгимонта Кестутьевича и почал Смольнян приводити ку прысязе, мовечы: „коли кого княземъ Литовскимъ посадятъ на великомъ князстве, вам от Литовской земли не отступати, а великого князя Литовского вам собѣ за господара мѣти, а мене вам быти послушнымъ до того часу, поки князь великий на Литве сядеть на Вилни и на Троцѣхъ“. И владыка Смоленский, князи и бояре, и черные люди на томъ прысягнули, што имъ пана Андрея держат у себе воеводою почестно на Смоленску.

То пак по велицѣ дни, на святой недели в среду, здумали черные люди Смольняне и раду собѣ вчынили реместники промежку себе, то ест, ковали, кожемяки, шѣвцы, месники, котелники пана Анъдрея сослати силою з города а прысягу свою зменити. И нарѣдилися у зброи з влочнями, зъ луки, с косами, с топорами и зазвонили у звон ратный, и пан Анъдрей почал ся радити з

бояры Смоленскими, со всим двором своим, и нашолъ на них з дровъцы на конех. И была им битва в городе на день светого Борыса и Глѣба, и побили много черныхъ людей, и побегли черные люди от пана Андрѣя и той нocy пан Андрѣи з города выехалъ зъ жоною, и бояре с нимъ Смоленские были. И после того замятня была великая у Смоленску, и поймали Смольняне маршалька Смоленского Петрыку и втопили его у Днепръ, и посадили собѣ воеводою у Смоленску князя Андрѣя Дорогобужского.

О раде панов Литовских, якъ собѣ господара взяли на великое князство Литовское.

В лѣто 6948, а от Божого нароженя 1440 князи и панове и вся земля Литовская дорадившыся и взяли собѣ княземъ великим Казимера Якгеиловича сына королевского з Ляхов и посадили почстиве на столечныхъ городех на Вилни и на Троцѣхъ и на всеи земли Литовской и Руской. И в тот час прышел князь Юрьи Лынкгвеневиц з Новгорода у Литву, и князь великий Казимер далъ ему отчызну его Мстиславли. И бояре Смоленские прыехали къ Смоленску з Литвы, и черные люди Смольняне не пустили их в город, и бояре розехались по своим селам. И за тымъ была битва великая бояромъ с черными людьми, и заперлися черные люди на городе, и взяли себе господарем князя Юря Лынкгвеневица. И князь Юрьи поймалъ бояръ Смоленских и пооковалъ их, а имѣня их подавалъ своим бояром.

В лѣто Бож нароч 1432 умер в Польщы король Якгеило.

Лѣта Божого нароженя 1434 обрали Поляцы на королевство Польское сына его Владислава, который же Владислав был королем Польским и Угерскимъ и еортуныне с Турками вальчыл много кротъ ихъ побивал, а потомъ самъ з войскомъ Польскимъ и Угерскимъ под Варною от Турковъ поражен и забить лѣта Божого нароч 1444.

По смерти короля Владислава забитого под Варною, у тры лѣта, то есть, лета Божого нароженя 1447 взяли на королевство Польское Поляцы князя великого Литовского Казимера Якгеиловича и коруновали его в недѣлю на завтреи по святом Яне Крестителю в Кракове. И был Казимер королем Полским и великим князем Литовским, Руским и Жомоитским.

Тое ж осени на запусы Филиповы прышло войско Литовское къ Смоленску. И стояли под Смоленскомъ полътрети недѣли, мѣсто и цѣркви выжгли и город взяли, людей великое множество выстинали, и монастыр выжгли, и много лиха Смоленской земли вчынили. А князь Юрьи еще перед прыходом ихъ къ Смоленску побоявшыся зѣехал на Москву.

Того ж году зима была велми люта, и метелицы безпрестани з морозомъ завжды была, и много людей зъ студени померло по селам и по городомъ, бо велми великая студень а снегъ был велми велик, ижъ за многие лѣта не было снѣгу так великого и зимы так велми лютое. А вода тое весны была велми велика у Смоленску: усе мѣсто понела была, мало штось не дошла вода была до Покровской горы.

О Московском побоищы.

Того ж лѣта князь великий Казимер не мирень былъ с князем великим Московским. И прышодшы Москвичы с Татары Казанскими звоевали Вяземскую землю.

Тое ж пак зимы князь великий Казимер самъ будучы у Смоленску послалъ воеводъ своихъ князей и панов Литовскихъ противъ того воевати Московское земли. И звоевали Козелескъ, Верею, Калугу, Можайско и много лиха вчынили Московской земли и много людей у полон повели у Литовскую землю. И Москвичы собравшыся за деветь дней погналися за Литвою и догонившы билися з Литвою. И помогъ Богъ Литве, иж побили много Москвич Литва, и много живыхъ поймали и прывели их къ Смоленску ко князю великому Казимеру. И вчынили тогда князи и панове великую честь князю великому Казимеру королевичу. А Московского князя великого не было в тот час на Московской земли: ходил къ Муромлю битися с царем Махметемъ и з сыном его Монтякомъ. И тамъ тѣжъ побили Москвич на голову, и самого князя Василя Московского, и Можайского князя Ивана поймали, и иныхъ князей и бояръ много побили, а иныхъ живыхъ поймали.

А была имъ битва на Суздали у монастыра святого Спаса, и была тогда Москва у великомъ страху. А потомъ цар Махмет и сын его Монтяк дали князя великого Московского на окуп и взяли за него великое множество рублевъ и соболеи, и мир з Москвою в тот час взяли.

Тото ж году князь великий Казимер з Московским перемире взял и присягу промежку себе вчынили ижъ покою межы ихъ землями быти.

И будучы Казимеру Якгеиловичу королем Польским и великим князем Литовским и Рускимъ и Жомоитским и пануючы ему еортуныливе на тых панствах, имѣлъ в себе шести сынов на имя Владислава, Казимера, Ольбрахта, Александра, Жыкгимонта а Өрыдэрыка.

Владислав сынъ короля Казимеров старшыи зостал напервеи королемъ Ческимъ, а потомъ был королемъ Угерскимъ и Ческим.

В лѣто Бож нароч 1482 на Уведене Пресвятое Богородицы взяли Татарове Киевъ и воеводу Киевского пана Ивана Ходкевича и с панею и з сыномъ паном Александромъ взяли и пусто вчынившы, замок сожъгли и сами пошли проч.

Лѣта Божого нароженя 1492 июня семого дня умер король Польский и великий князь Литовский Казимер Якгеилович у Городне, пановавшы еортуныне на королевствѣ Польскомъ лѣт 45, а на великом княжѣнъи Литовскомъ лѣт 52, бо был первеи на князство Литовское взятъ, ниж на королевство Польское, семма годы.

Того ж року 1492 взяли собѣ Поляцы на королевство Польское сына короля Казимерового Яна Ольбрахта, которого потом Волохове з войскомъ его Лядзкимъ поразили на Буковине лѣт Бож нароч 1493 такимъ способомъ, иж и Волоский воевода узялъ с королемъ Ольбрахтом мир, и кгда король Олбрахт войско свое распустилъ и самъ безпечне ку коруне шолъ, Волохове

его войско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великий Литовский Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимерового Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертый сынъ короля Казимера, Казимер, первей отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Олавскимъ и Кглогговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостый сын короля Казимеров Орыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великий князь Московский воевал Рускую землю. И княз великий Литовский Александро послал войско свое Литовское. И захалося войско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих живых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людей добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московский забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверский, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иных по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польский Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месеци осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александрю королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Прусским и Жомойтскимъ, был велми ласкавъ на подданных своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючи, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польской з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевский перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводство Троцкое взято и дано Николаю Радивилу подчасому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, иж он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндькгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людей сто тисечеи в полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрѣе рушыло, в которой хоробе нѣякиисъ Балинский от Олькуша славный лѣкар в коруне Польской был прыпровоажон до Вилни и там же королю лѣкарства чынечы, горшь здорове его псоваль, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направи Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорый рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ войско Литовское, а надъ ними гѣтманом Станислава Кишку, который гѣтман Кишка велми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гѣтманский Михаилу Глинскому, все войско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецѣ потонуло.

И кгда короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцѣ, маючи вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцаи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Олавское и Кглогговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим княземъ Литовскимъ, Руским и Жомойтскимъ.

Бискупъ Виленский Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозский з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинский Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинский, же был от всих опушон, с тое неласки королевское маючи сэрцэ скрваеное против Янови Заберезинскому, розумеючи то зъ его прычины быти. Скоро король выехал з Литвы на сѣимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевши свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, который естъ через рѣку от мѣста Городна концу мосту, о першой године в ноч взял его з ложа у одной кошули и казал стяти Турчыну своему слuze, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинский, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны крвные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, который ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

ролю отпирать, а потомъ обачылся, иж моцы такое мѣти не мог, зѣехал до Москвы зъ скарбы и з прыятелы своїми до князя великого Московского Василья Ивановича. И много в тот час замковъ Руских подали великому князю Московскому, то ест: князь Михаило Мѣстиславский подался з городомъ своимъ Мстиславлемъ, князи Друцкие подалися з городомъ своимъ Друцкомъ, Орѣшу, Крычѣвъ и Мозырь за прыводомъ Глинского Москва были осѣли.

Король Жыкгимонтъ, будучы в тот час в Полщы, послышавшы о томъ и казавшы ся собрати войску Литовскому и Полскому, люду служѣбному, жолнѣромъ, над которыми гѣтманомъ полнымъ былъ Фирлей зъ Яновѣца. Первей войско Литовское выправил, а потомъ и самъ пошелъ за Михаиломъ Глинскимъ, о чомъ услышавшы Глинский, не смѣючи ждати на замкохъ Рускихъ короля Жыкгимонта, побѣгъ къ Москве. А тые князи,—князь Михаило Мѣстиславский и князи Друцкие з города своими,—а к тому Орѣша, и Крычѣвъ, и Мозырь опять подалися королю Жыкгимонту. И была у Литве после Глинского замятня велми великая, и пановъ тыхъ имали, которые з Глинскимъ мешкали гораздъ, а нѣкоторыхъ шляхту и мучоно, короли (такъ у рукаписе) Жыкгимонтъ вже замъки Руские успокоившы а Глинского от Мѣнска отстрашывшы, бо былъ вже Мѣнска Глинский добывати почал; гѣтмана Литовского Кишку в землю Московъскую з войскомъ для пустошѣня и каженя земли Московское послал, которое войско не мало волостей Московскихъ мечомъ и огномъ попустошывшы и войско Московское прогнавши вцѣле вернулись.

Зачымъ князь великий Московский Василей Ивановичъ слалъ до короля, просечы о премире. И одержалъ то, иж прынняли перѣмире до животовъ своихъ, вязни з obu сторонъ собѣ поворочали, князю Михаилу Глинскому жону и прыятелы з Литвы до Москвы пустили, которыхъ прыятелы князя Михаила Глинского яко въ кроиникахъ Польскихъ пишеть, о двѣсти назад до короля з Москвы повтекало. И кгда король Жыкгимонтъ войска свои роспустил, тогда войска, назад идучы у свою землю, травили войско Татарское, недалеко от Слуцка. И тое войско Татарское за помочю Божю Литва побилы. И такъ того року звышъписаного тисеча пятъ сотъ осмого от непрыятелъ своихъ Москвы и Татар Литва покои з ласки Божое одержали.

Лѣта Бож нарощ 1509 Поляцы Волоховъ поразили.

Лѣта Бож нарощ 1510 Татарове воевали в Литвѣ и цѣло до орды звернулись.

Лѣта Бож нарощ 1512 прынесена королю Жыкгимонту в малжѣнство Барбара, дочка Стѣфана, воеводы Седмикгородского, о которой пишутъ кроиникарѣ, иж была великое побожности и цноты.

Того ж року Литва и Поляцы войско Татарское на Лопушне побилы. Над Литвою былъ гѣтманомъ князь Костентинъ Острозский, а надъ Поляками Миколаи Каменецкий. Тамъ, пишуть, Татаровъ збитыхъ двадцать чотыры тисечи от малого войска Польского и Литовского, бо, яко пишуть кроиникарѣ, иж Польского и Литовского войска большеи не было, толко шесть тисечей, гдѣ значна ласка Божя была, кгдажъ шеснадцать тисечей вязневъ отгромили и корысти великие, коней Татарскихъ около десети тисечей взяли,

по которой битве царъ Перекопский с королемъ згоды потребовалъ и, для упѣвненя покою, сына своего Дзалалдына до Литвы в закладе дал, который сынъ его в Литве борздо вмеръ, за чымъ тѣжъ и покои с Татари не долго трвалъ.

Князь великий Московский Василей, забывшы перемиря и прысяги своее, до панѣства Руского войско свое всылалъ, и шкоды непрыятельскимъ обычаемъ чынил, и самъ з войскомъ своимъ Московскимъ под Смоленскъ прыходилъ, и, не добывшы города, на тотъ часъ прочъ одышоль.

Лѣта по нароженю Исуса Христа сына Божего 1513 королю Жыкгимонту уродилася дочка с королевое Барбары в Познанью, которую названо Едвиги.

Того ж року у Вильни замокъ надольныи згорѣлъ, который на онъ часъ деревеныи былъ.

Лѣта Божого нароженя 1514 мсца мая 16 дня за тыидень по святомъ Миколѣ по весне, уво второкъ, прышелъ князь великий Московский под Смоленскъ и стоялъ под городомъ добываючи и бьючы з дѣль дванадцать недѣль. Король Жыкгимонтъ, услышавшы тое, пошолъ боронити Смоленска, з Вилни выехалъ месеца июля двадцать второго дня в субботу, за неделю перед Спасовыми запусты. И Смольняне, не дождавшы обороны, за практыками и пострахами Михаила Глинского подали замокъ Смоленскъ князю великому Московскому мсца августа первого дня, а в тотъ часъ на Смоленску былъ воеводою от короля Сологубовичъ. А былъ под панованьемъ Литовскимъ Смоленскъ от того часу, якъ его Витовтъ взялъ, до поданья Московскому (прапушчана „князю“) — девеносто лѣтъ, в кроиницѣ полскои—сто. На тотъ часъ король уже былъ у Мѣньску, кгда Смоленскъ подано, и мало на томъ маючи, Московский послалъ люди, войско великое к Орѣшѣ и ко Друцку, росказавшы имъ глубоко воевати землю Литовскую. А король Жыкгимонтъ пошолъ з Мѣнска къ Борысову и з Борысова послалъ противъ войска Московского гѣтмана своего князя Костенътина Ивановича Острозского з войскомъ. И сторожовые полъки Литовского войска з сторожовыми полъки Московскими споткалися на Бобрѣ рецѣ. И тамъ всю Московъскую сторожу побилы и много живыхъ поймали и на Дрови также Москву били и живыхъ поймали. И нашолъ князь Костенътинъ войско Московское за Оршою городомъ, за Днепромъ, на рецѣ Кропивницы и перебровившыся со всимъ войскомъ и з дѣлы черезъ Днепръ. И вдарылися войска межы себе у пятницу месеца сѣнтябра осмого дня на самыи празникъ Рожества Пречыстое Богоматеры. И былъ бои велми великий, бо не ровно было: Москвы у пять кротъ большеи нижли Литвы. И помогъ Богъ королю Жыкгимонту и войску Литовскому, иж Москву на голову побилы и воеводѣ што на старшихъ усихъ поймали, на имя: князя Михаила Ивановича Бульгокова, а брата его рожоного князя Дѣмитрея, а Ивана Андрѣевича Челядина, князя Ивана Дѣмитреевича Пронского, Дмитрея Васильевича Китаева, Данила Андрѣевича Плещѣева, Ивана а Володимера Семеновыхъ детеи Колычова, князя Борыса и сына его князя Петра Ромадановскихъ, князя Ивана Семеновича Селеховского, князя Борыса, и

князя Ивана сына Стародубского, князя Петра Путятича, а братанича его князя Семена Ивановича, а Оньдрея Семеновича сына Колычовова, Борыса Ивановича Плещэева, Ивана Васильевича Кулешова, Филипа Ивановича Киселева, Юря Дмитрэевича Лысьцова, Аньдрея Филиповича Нашокина, Ивана Андреевича Еропъкина, Матѳея Ивановича Уцукова, Тимофѳя Дмитрэевича Чубарова, князя Юря Ивановича Диву, Ивана Дмитриевича Копъника, Артема Лупандина, Неклюда Паръѳенъевича Баръдина, Андрея Полуятовича Обънева, Кобъца Митина сына Ясельничого, Будая Кучукова, Федора Ивановича Новосельцова, Семана Федоровича Вузского, Григоръя Борысовича Безумного, Микиту Озаръева, а дети боярскихъ и иныхъ много живыхъ поймали и до короля Жыкгимонта живыхъ приведено всихъ у личбе грыста осмдесять. Дети боярскихъ тыхъ всихъ по замкохъ Литовскихъ послано у везене, а простыхъ людей, которыхъ живыхъ поймали, нѣльзе и выписати множества для.

А княз великий Московский в тот часъ былъ у Смоленску и услышавшы то, ижъ людей его на голову побито и многие воеводы и дѣти боярские живы пойманы, побоялся самъ и побѣгъ зъ Смоленска къ Москве. А замокъ осадилъ Москвою, а Смоленянь всихъ вывелъ къ Москве и там имѣнья подавалъ на Москвѣ, а Москвичомъ подавалъ имѣнья у Смоленску.

Потомъ у чотырохъ недѣляхъ княз Костентинъ Ивановичъ Острозский з войскомъ Литовскимъ ходил под Смоленско, замьку не взял, мѣсту и волостямъ Смоленскимъ много лиха вчинившы и опять вернулись до своее земль у Литву.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божего 1515 зъездъ цесара Хрестиянского с корольми, то ест: Польским, Вгорскимъ и Ческимъ у Вѣдню. Того жъ року и смерть королевое Барбары.

Лѣта Божого нароженя 1517 король Жыкгимонт послалъ войско Литовское и жольнеровъ Ляховъ много, а германомъ надъ войскомъ князь Костентинъ Ивановичъ Острозский, а надъ Жольнѣрми былъ пан Свиршовский. И ходили под Опочьку и много лиха Московской земли вчинили, а города не взявъшы и вернулись у свою землю.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1518 за намовою цесара Максимилиана принесена в малъженство королю Жыкгимонту Бона с краевъ Влоскихъ зъ Апульи з мѣста Бару дочка Яна Сѳорцыэго, княжати Мѣдыолянского, и корунована на замьку Краковскомъ в костеле великомъ остатку дъне квѣтневыхъ черезъ аръцыбискула Гнѣзненского Яна з Ласка.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1519 мѣца августа Татарове, вторгнувшы до земли Бѣльзское, великие шкоды чынили. Зачымъ собравшыся Поляцы, до которыхъ и князь Костентинъ Острозский приехал, маючы не много пры собѣ Литвы и Руси, билися с Татары у Сокаля, преможенни и побити суть ваши (так у рукаписе) от великости Татаров.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1520 мѣца августа 1 дня уродился королю Жыкгимонту сынъ с Королевое Боны, которому имя дано Жыкгимонт вторый, а прыложившы до того имя цесарское Август, названо

его Жыкгимонтъ Август. На тот часъ, кгда ся родилъ Август в Кракове, король Жыкгимонтъ былъ в Торуню.

Лѣт Бож нарож 1521 мистръ Пруский за прозбою своею одержал с королемъ перемире до чотырохъ лѣтъ.

Лѣт Бож нарож 1523 посол Московский приходил до короля Жыкгимонта до Кракова в пяти сот коней и постановилъ с королемъ перемире на пять лѣтъ.

Лѣт Бож нарож 1524 былъ великий угискъ в Руских краинахъ около Львова от Турковъ и Татар, не пооднокротъ уторгнены чынечы, ижъ Премьслскую землю всю попалили, Саноккую, Львовскую, Бѣлзскую, Подольскую огнемъ и мечомъ попустишыли, округные морды и великие шкоды чынечы, межы которыми в мужскихъ уберахъ и невѣст Татарскихъ нѣколко убили.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1525 мѣца марта 10 дня Воитѣхъ Пруский мистръ, будучи от короля Жыкгимонта перво валькою утиснены, того дня звышменованого гольдъ в Кракове посередъ рынку королю Жыкгимонту чынилъ. И от того часу вже княжа Пруское гольдовникомъ короля Польского и великого князя Литовского стался и мистромъ Прускимъ писатися не почалъ, капицу мнишьскую и плащъ с крижыкомъ зъ себе скинул, и в малъженство за себе повял сестру короля Дунского, а передъ тымъ мистрове Пруские жон не мевали.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1526 маючы король Жыкгимонтъ вѣдомость, ижъ Кгданщане противко ему бунты вьщынають и росказаня его не суть послушни а на здоровье его иотаемне стоятъ. Для чого мѣца апрѣля по великодни того року звышменованого король со всимъ дворомъ своимъ и с паны радами, до Кгданска прыехавшы, значные подобенства того умыслу ихъ видялъ, в чомъ за поводомъ слушнымъ будучи узнани, карность на собѣ втерпели, ижъ ихъ стяли первѣи шести, а потомъ семи, старшихъ постинано, а иньшихъ по замкохъ у везене розослано, другие за море повтекали.

Того жъ року звышписаного зараз по смерти Януша княжати Мазавецкого король Жыкгимонтъ въ князство Мазовецкое и в мѣсто Варшову столицу того князства увезался леннымъ правомъ. И от того часу князство Мазовецкое ест прылучено до коруны Польское.

Лѣта Бож нарож 1527 Татарове Перекопские воевали князство Литовское. И король послалъ противъ ихъ войско Литовское, а надъ войскомъ гетманомъ князя Костентина Острозского. Тогда погонившы князь Костентинъ Ивановичъ Острозский з войскомъ Литовскимъ Татаръ побил на Ольшаницы зиме.

Того жъ року цара Завольского пушоно з Литвы по велицѣ дни, которыи седѣлъ в Литвѣ.

Лѣт Бож нарож 1528 король Жыкгимонтъ с королевоею Боною прыехал до Литвы с Польшы напервеи.

Того жъ року всю землю Литовскую пописывали.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божьего 1529 королевича молодого Жыкгимонта Августа на великое княжене Литовское Литва обрали на день светого Луки евангелиста, а ему в тотъ часъ было деветь лѣтъ.

Того ж року права писаные даны всеи земли великого князства Литовского на светии Михаль от короля Жыкгимонта Старого.

Лѣт Бож нарощ 1530 мѣсто и замокъ Виленский горѣль, иж ся великая а значная шкода мѣсту Виленскому от огню на тот час стала.

Лѣт Бож нарощ 1530 Жыкгимонт вторый Август, сын Жыкгимонта короля, вже на онъ час будучы великий князь Литовский, за живота отца своего на королевство Польское был помазан и корунован мсца еевраля двадцать первого дня, а ему в тотъ часъ было лѣтъ десеть.

Того ж року Татарове приходили у Литву, которые суть побиты от жольнеров пѣнежныхъ людеи, над которыми былъ гетманомъ князь Иванъ Дубровицкий. А побито их на врочыщах: на Гольвѣ и на Полозорьи.

Лѣта Бож нарощ 1531 Поляцы Волохов поразили у Обэртына, гдѣ значное звияжство надъ Волохи и корысть одержали. То ся дѣяло року звышписаного мсца августа дня двадцать второго, гдѣ пишутъ, иж пятьдесят дѣлъ с тое битвы Поляцы взяли, опроч малыхъ, а вязней большъ тисечы.

Лѣт Бож нарощ 1533 княз Костентинъ умер по взятъи в небо панны Марыи.

Лѣт Бож нарощ 1534, индикта семого сходечы, князь великий Московский вмер, а король Жыкгимонт послалъ воиско свое Литовское, и гетманъ великий пан Виленский панъ Юрьи Николаевичъ Радивиль лежалъ з воиском великимъ у Могилеве, а воеводу Киевского посылалъ къ Стародубу; под Стародубомъ Овчыну погромили, а подъ Радогощомъ (прапушчаны лист).

Тивунство Виленское дано пану Воитѣху Юндицу.

Маршалство дворное дано пану Ивану Горностаю.

Того ж лѣта прышла саранча на Лядскую землю и на Литовскую около Берестия и около Мѣнска, и Свержна, и Коидонова, Ивенца и около Вилни видели летающих, и поели жыто и ярыну и траву, сее же все сталося для грехов нашихъ.

Лѣта Божего нароженя 1542 месеца октября 10 дня индикта первого з овторка на среду четвертое години в ночь бысть знаменье на небеси: явились столпы свѣтлые, якъ огонь, многие ходили, много збиралися ув один столпъ великий и розышлися,—одны пошли на полночь и там погибли, а другие пошли на полудень и тые отшедшы погибли.

Того ж году пан Станислав Ольбрахтович Кгаштольтъ, воевода Троцкии, умер с понедѣлка на овторокъ, пятое години в ноч, за тыдень перед Божимъ нароженемъ.

Лѣта Божего нароженя 1543 месеца апреля 11 дня, индикта первого, пан Матеи Воитехович Яновича, староста Жомойтский, умеръ на третей недѣли по велицѣ дни.

Лѣта 1543 мсца мая 15 дня у субботу, шостое недѣли по великодъни, индикта первого, Эльжбѣта королевна, дочка короля Римского Фердынанда,

еисара Карла пятого братанька, прынесена до Польски до Кракова в малженский станъ Жыкгимонту Августу, королю Польскому молодому, почстиве и охэндожне з радостью всихъ обыватѣлев коруны Польское и великого князства Литовского в недѣлю была корунована, а в понедѣлок дана королеви в малженство.

Лѣта Божего нарощ 1544 месеца генвара 24 дня, индикта второго, у четвергъ передъ полуднемъ могло быть за годину, было знамение, прышло: темность великая, праве яко бы ся мѣло змеркати, и солньцѣ было видети якобы серпъ, або мѣсець молодойи рогами стоялъ на заход слонца, а потом было, видети рогами на всходъ; и видели двѣ звездѣ в тотъ же часъ на заходъ от солнца: одна бѣла, а другая черлена. А всего того могло быти полътори години, а потомъ темность одышла проч. А тая темность была прышла от заходу солнца.

Того ж лѣта 44 прыехал король старый Жыкгимонт до Берестья на десятой недели по великодъни, у среду, с Польски, а сынъ его король молодойи з Вилни перед святымъ Ильею у среду ж. И был сѣимъ великий у Берестьи, и с того соиму спустилъ король старый сыну своему Жыкгимонту Августу, королю молодому, великое князство Литовское, по Покрове Пречыстое Богородицы у тыдень, индикта третего. И влады роздавшы, поехал король старый до Ляховъ, а молодойи король Жыкгимонт Август зъ своею королевою поехалъ до Вилни.

А влады в тотъ часъ розданы тымъ особамъ нижеи описаннымъ то естъ:

Пану Грыгорию Грыгоревичу Остиковича панство Виленское,
Князю Янушу Дубровицкому воеводство Троцкое,
Пану Ерониму Ходкевичу панство Троцкое,
Пану Николаю Яновичу Радивилу маршалство земское,
Пану Александру Ходкевичу воеводство Новгородское,
Князю Семену Пронскому воеводство Киевское,
Пану Станиславу Петровичу Кишчычу воеводство Витѣбское,
Пану Николаю Юревичу Радивилу подчасое,
Пану Яну Яновичу Радивилу краичое,
Пану Грыгорию Ходкевича подкоморе.

Лѣта Божего нарощ 1545 месеца июня, у Петров пост, за две недели перед святым Петром, у понедѣлок, у Вилни умерла королевая молодая, королевая Эльжбѣта и погребъ ее был у святого Станислава, у каплицы велибного Казимера, месеца августа 24 дня, у понедѣлокъ, а на завтрѣе, уво второкъ, обыходъ былъ з марами, а маръ было трыдцать.

Того ж году 45 месеца августа 31 дня, индикта третего, король молодойи Жыкгимонт Август далъ староство Жомойтское пану Троцкому, пану Ерониму Александровичу Ходкевича.

Потомъ король Август, кгда поховал гѣло королевое, малжонки своее, будучы панъ молодойи, не могучы здеръжати прырожное хтивости своей ку бѣлымъ головамъ, почаль миловати панию Барбару Радивилонну, которая

остала вдовою по пане Станиславе Ольбрахтовичу Кгашгольте, воеводе Троцкомъ, и мешкала на тотъ часъ пры матцѣ своей, пани Миколаевои Радивиловои, пани Виленской и броте (так у рукаписе) своемъ пану Миколаю Радивилу подчасом. И король почал до нее ходити ночью, куды себе хоженъе былъ учинилъ с полацу ажъ до дому ее. И там в нее бывалъ часто, и было то слышать по всей земли Польской и Литовской. И брагья ее просили короля, абы того перестал и до сестры ихъ не ходилъ и тое неславы дому ихъ не чинилъ. Король имъ обещалъ черезъ то до нее не ходити и не ходилъ не малыи часъ. Потомъ кривости прырожное даеи терпети не могъ и пошолъ зася до нее ночью и одно само третъ. А панове Радивилове того пилне стерегли, и кгда король до сестры ихъ ушолъ, они того ж часу тамъ до короля прышли и мовили ему: „Милостивый королю, не мѣлъ еси черезъ то до сестры наше ходити, а тепер для чого еси прышолъ?“ Король имъ поведилъ: „А што вѣдаете? можеть тепершнее прыистъе мое ку сестре вашей вчинити вамъ большую славу, честь и пожитокъ?“ Они рекли: „Боже даи то!“ и того ж часу плебана прывели, которого на то готового мели, и отдали короля зъ сестрою своею потаемне: ниhto с панов радъ духовных и светских а ни тѣж з двору королевского не были о томъ вѣдоми, только Радивилове, а Кгезъгаило, а плебан, што шлюбъ давалъ. А ведъже король и шлюб з нею взявши, того не малыи часъ таилъ, и предъся она мешъкала пры матцѣ и у брата своего.

Потомъ король молодыи, лѣта Божего нароженя 1547, у Филипов постъ, ехалъ до Польщы до отца своего, навежаючи его, и тамъ тое ожененье свое повѣдилъ князю Матѣевскому, бискупу Краковскому, а папу Яну Тарновскому—пану Краковскому. Они ему того дозволили, и онъ зася с Польщы прыехалъ до Вилни, лѣта Бож нарж 1548 у великий постъ, и панове рада до великого князства вси до Вилни къ королю зъехали. И кгда то услышали и довѣдали пѣвности панове рада великого князства, ижъ король с тою панею потаемне шлюбъ брал, и сѣрдѣчне того жаловали и почали упоминати и просити короля слезно, абы того не чинилъ и неровни собѣ, подданое свое, за малъжонку не бралъ. Потомъ всимъ людемъ и всей земли тое ожененье королевское было вельми не мило, а многие тому вѣры допустити не хотѣли, и многие пашквилюсы писали о томъ, у замку къ стенамъ и к рагушы и къ панскимъ домомъ къ воротамъ прыбивали, которые многие и до короля бывали прыношоны. А потомъ и до короля старого отца и матъки его, королевое старое, до Кракова то дошло. Они вельми срокго до сына своего писали, абы того не чинилъ и за малжонку ее себе не брал. Король Августъ о то ничого не дѣбалъ а короля старого отца своего такъ и пановъ рад корунныхъ и великого князства упоминанья и прошенья слухати не хотѣлъ.

Лѣта Божего нароженя 1547, король Жыкгимонт Старый, будучы в Петръкове на соиме валномъ, постановившы варовне вси потребности рѣчы посполитое. Будучы в старости лѣт своих розънемогся, в которой хоробе, вжо на полы, умердыи прывезенъ до Кракова и тамъ жѣ умеръ въ самыи великы

день третеенадцать години на зуполномъ зѣгары, зъ жалостью не толко всих подданныхъ своихъ, але и панствѣ околичныхъ хрестиянских, кгда ж былъ пан вельми добрый, справедливый и милосердный ку подданнымъ своимъ. Мѣлъ вѣку своего лѣт осмѣдесят одинъ годъ, мѣсецы два, днии семь. Пановавши, на коруне Польской и великомъ князстве Литовском, Руском, Прусском, Жомойтском, Мазовецкомъ и иныхъ, лѣтъ сорок и полтора. О которой смерти королевской прынесена вѣдомость королю молодому Жыкгимонту Августу с Кракова до Вилна у тыидень по велицѣ дни в недѣлю рано. И на той жѣ недѣли, у пятницу, король Жыкгимонт Август у Вилни обыход чинил з марами и свечами по всимъ костеломъ. А на трѣтеи недели по велицѣ дни, уво второкъ, месеца Априля семнадцатого дня, девятенадцать години зуполного зѣгара, року звышъ менованого, послалъ король пановъ до радъ двора, пана Радивила подчасного великого князства Литовского по панию Кгаштольтовую, с которою первей потаемне шлюб бралъ. И панове, водлугъ розказанья королевского, взявши оную пани Кгаштольтовую пошлюбеную малжонку королевскую, сестру пана подчасного Радивила, провадили ее до замку Виленского ажъ до палацу королевского. И король ее поткал у сѣнехъ, у дверей, и тут з нею прывитавшыся, оповедал усимъ паномъ, ижъ ся вже з нею давно отдалъ и шлюб бралъ. И провадили ее панове и дворяне королевские до плацу, гдѣ и первые королевые мешкали, а король пошолъ до своего упокою. Которому то ожененью королевскому панове и вся шляхта рыцѣрство, опрочъ дому Радивилового, не были ради и вельми смутилися, але того вже иначеи отменить не могли.

БИБЛІЯ, ПЕРАКЛАДЗЕНАЯ З ГЭБРАЙСКАГА, XV СТ., пераховалася у Віленскай Пуб. біб. № 262. Апісана ў праф. Карскага („Бѣлоруссы“, том III). Рукапіс зьмяшчае кнігі: Іова, Рут, Псалтырь, Пѣснь пѣсней, Экклезіастъ, Прытчы Соломоновы, Плачъ Іереміи, Даніиль, Эстырь.

Ва ўсіх гэтых кнігах ёсьць часьці перакладзеныя з гэбрайскага, што лёгка бачыць тады, калі жыдоўская рэдакцыя рожніца ад грэцкай, якая лягла ў аснову ц.-славянскага перакладу; ва ўсіх тых здарэннях, калі славянская рэдакцыя зыходзілася з жыдоўскай, перакладчыкам узяты славянскі тэкст, бяз новага перакладу. Тыя-ж мейсцы, якія ня зыходзіліся з жыдоўскім тэкстам, перакладзены нанова. Біблейныя кнігі гэтага сьпіску дапасаваны да сынагогальнай практыкі, бо ў іх прапушчаны мейсцы, якіх няма ў жыдоўскім тэксте, як прыкладам пропускі ў кнігах Даніэля прарока. Пры ўжываньні аддзельных слоў і выловаў відавочна знаёмасьць з рожнымі тонкасьцямі рабінскага разуменьня тэксту, асабліва ў так званых мэссыянскіх мійсцох. На пераклад гэтых кніг з жыдоўскага паказуе і форма ўласных імён, прыкладам; Мицраим (Егіпет), Ашуръ (Асырыя), Ерушалаим (Іерузалім) і г. п.

Для прыкладу падаём пробкі мовы.

Псалтыр:

„На рѣцѣ вавилонстѣ ту(т) сѣдохо(м) и плаках(м) коли помянухо(м) тебе сионъ: на верьби въ посре(д)ку обѣсихомъ органы наши: иже тамо въпросили на(с) иже полонили на(с) вели на(с) слова пѣс-

ней: й котории о(т)вели на(с) пѣніе пойте на(м) о(т) пѣсней сионо-вы(х)... дочко вавилон(ь)ска зла блг(с)внѣ которыи въздае(т) тобѣ въздание(м) твоимъ яко възд(а)ли есте намъ: блгсвнѣ иже держати буде(т) и розбие(т) младенца его оли(ж) о каме(н)“.

З кнігі Рут:

„И рекла руть маавитенка къ нааміи поиду н(и)нѣ на поле и съберу колосье затымъ оу кого жь найду милость во очью его и рекла ей по(й)ди дочко: й пошла и пришла й збирала в поли за жатци й пригодилася пригода ее рольа поля боазового иже о(т) роду елимелехового: ажно боазъ приходит о(т) бетлегема й рекль женомъ адонаи с вами й рекли ему бл(с)ви тя адонаи: й рекль боазъ детине што стоит на(д) женьци чия молодица се: й о(т)каза(л) дедина то“.

Эстыр:

„И было въ днешъ ахашверошовы(х) тотъ то ахашверошь и(ж) цр(с)твова(л) о(т) индіи до муриновъ се(д)мь и 20 и 100 земль: въ днешъ оны(х) ось(д)шу црю ахашверошу на столци цр(с)тва своего и(ж) въ шушане гра(д): в лѣто третее цр(с)твующи ему вчини(л) пирь вси(м) бояро(м) своимъ й холопьи своеи, войску пер(ь)скому й мадайскому столечнико(м) и бояро(м) земьски(м) пере(д) собою“...

Пераклад быў зроблены не пазьней пачатку XV ст. Ужыванье народнай крыўскай мовы ў сынагогах спрычынілася да таго, што жыдоўская вера пачала шырыцца паміж хрысьціянамі; гэты рух вядомы ў гісторыі пад найменьем сэкты жыдоўствующих.

У другой палове XV стаг. (1471 г.) сэкта гэта перакінулася ў Вялікі Ноўгарад і Маскву, дзе была сустрэчана спачатку прыхільна, а пазьней нішчана з нячуваным фанатызмам. У кнізе „Сказанія о новоявившейся ереси Новгородских еретиковъ“ Юсифа Волоцкаго, маецца мейсца, з якога відаць адкуль сэкта прышла ў Ноўгарад:

„Быў у тые часы жид, іменем Схарыя, і гэты быў д'явалаў сауд і выўчан усякаму зладзейству, чарадзею і чарнакніжніцтву, звездазаконніцтву і астралогіі, жыў у горадзе Кіеве, ведам быў тады істнуючаму князю званаму Міхайла, сыну Александраву, праўнуку Вольгірдаву (князь Міхайла Олельковіч, намеснік караля Казімера) і гэты князь Міхайла ў 1471 г. прыйшоў у Вялікі Ноўгарад, у дні княжэнья вялікага князя Івана Васілевіча; і з ім прыйшоў у Вялікі Ноўгарад жид Схарыя.

І той слярша спакусіў папа Дзяніса і ў жыдоўства ўвёў. Дзяніс прывёў да яго прапапопа Аляксея... пасляж прыйшлі з Літвы іншыя жыды: Шмойла Схаравей, Масей Хануш“.

Бяручы пад увагу, што сэкта жыдоўствующих у сярэдзіне XV стаг. даходзіць свайго росквіту ў вялікім княжстве Літоўскім, а ў трэцяй чверці XV стаг. перакідаецца ўжо ў вялікі Ноўгарад і Маскву і што жыдоўствующыя, паводле іх слоў, мелі ўсе кнігі сьвятога пісанья, перакладзеныя на крыўскую мову, бо гэтым яны дакаралі іншым верам, то трэба думаць, што гатовыя пераклады кніг сьвятога пісанья сэкта жыдоўствующих мела ўжо не пазьней пачатку XV стаг.

Літэратура: „О ереси жидовствующих“. „Новые материалы“, сабраныя С. Л. Бьлюкуровымъ, С. О. Долговымъ, И. Е. Евсѣевымъ і М. И. Соколовымъ (чтение въ И. О. И. и Др. 1902 г., кн. 3). А. И. Соболевскій, „Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в.“ Спб., 1903 г. „Просвѣтитель или обличение ереси жидовствующих. Творение преподобного отца нашего Юсифа, игумена Волоцкаго“, изд. 2, Казань, 1882. Н. Рудневъ. „Разсуждение о ересяхъ и расколахъ, бывшихъ въ русской церкви со времени Владиміра Великаго до Юанна Грознаго“. М. 1838. Митрополитъ Макарій, „Исторія русской церкви“, томъ VI.

СВѢДЧАНЬНЕ ПАДДАННЫХ ЖАРАСЛАЎСКИХ АБ ДВАРЭ ЖАРАСЛАЎСКИМ, КАНЦА XV СТ. (до 1502 г.) „Чт. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Росс.“ кн. IV. Масква, 1899, б. 73. Бяз даты сярод дакумантаў Мэтрыкі Літоўскай 1497 г.

„Сведецтво подданных жорославских з стороны двора Жорославъки.

На память великий князь казал записати. Жерославчане светчили перед паном виленскимъ наместникомъ городенскимъ княземъ Александромъ Юревичомъ, а перед старостю Жомойтскимъ паномъ Станиславомъ Яновичомъ. Имена тымъ жорословчаномъ: Яковъ Короз, перед тымъ сорочникомъ былъ въ Жорословъце, а тыми разы сынъ его сорочникомъ, Данило Поботеньковъ, Хлебен, Борсукъ Ивановичъ, Иванюк Марковичъ. Светчили перед ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы помятуемъ гораздо, еще за великого князя Витовта, штож великий князь Витовтъ приехал на тое местцо, где тепере двор господарский Жерославка. А тутъ в тот час на том местцы седали люди господарский Городенскаго повета на имя Олексичи. И великому князю Витовту тое местцо подобалося на двор, и он тыхъ людей своих Олексич с того села их звел и посадилъ ихъ на пуши на ихъ же отчине за Веретеею, где и тепер они седаютъ. А на их селищах справил себе двор, и держанъ тот двор Жерославка к Городну, аж и до Витовтова живота. И после великого князя Витовта такеж тот двор Жерославка держан къ Городну во вси лета живота великого князя Жикгимонта, ажъ и до его смерти. А тивуномъ были в том дворе от великого князя Жикгимонта: перво Муровка, а другий Арод, а третій Мартинъ. Колижъ такъ великого князя Жикгимонта в животе не стало, ино по смерти его приехал Михайло Кголикиновичъ, и въ тот двор самъ увезался и подержалъ со два годы, корол его милость будучи еще великимъ княземъ тотъ дворъ Жерословку за ся на себе взял. И Михайло Кголикиновичъ, што былъ там семъи своее и животины к Жерославце съ своих дворовъ припровадил, то за ся выпровадил. А то мы, панове, светчимъ верне а справедливе. А хто бы хотел о томъ инакъ поведити, нехай господаръ великий князь кажетъ насъ с тымъ перед собою очевисто поставити. Мы хотимъ добрый довод на то вчинити, сами старцы всее волости Городенское; и тежъ и то, панове, поведаемъ вашей милости, што Скиндир присылал к нам слугу своего, обещаючи намъ по кожуху и по сукни а просечи насъ, абы то светчили, што он намъ кажетъ. И мы того не вчинили, боялися есмо Бога и господаря великого князя“.

„ПОУЧЕНІЯ ЕФРЕМА СИРИНА“ 1492 Г. Рукапіс СПБ. Публ. бібліат. Сабр. Погодина, № 71-а. Крыўскія асобнасьці выражаюцца ў аканьні („праславить“, „Іосифава“, „обращеть“), а такжа—ў іканьні („пішиць“ „раду іться“) і мешаньню у і в.

Ефрэм Сірын (г. зн. родом з Сірыі, +372) пакінуў пасья сябе многа твораў догматычна-полемічнага характару, маральнага, аскетычнага, пахвальна-ныя словы сьвятым, царкоўныя песьні і малітвы. У іх Ефрэм выказаў глыбокае знаньне сьв. Пісьма і вялікую вучонасьць.

ГРАМАТА ІВАШКА ЯЦКОВІЧА 1493 Г. „У ВИЛНИ“. Мопит. d. in Ostrog. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ЯЦКУ ВАСІЛЬЕВІЧУ 1493 Г. „В ТРОЦОХ“. У Чапскага ў Станькові. Archiwum S., III, 24. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

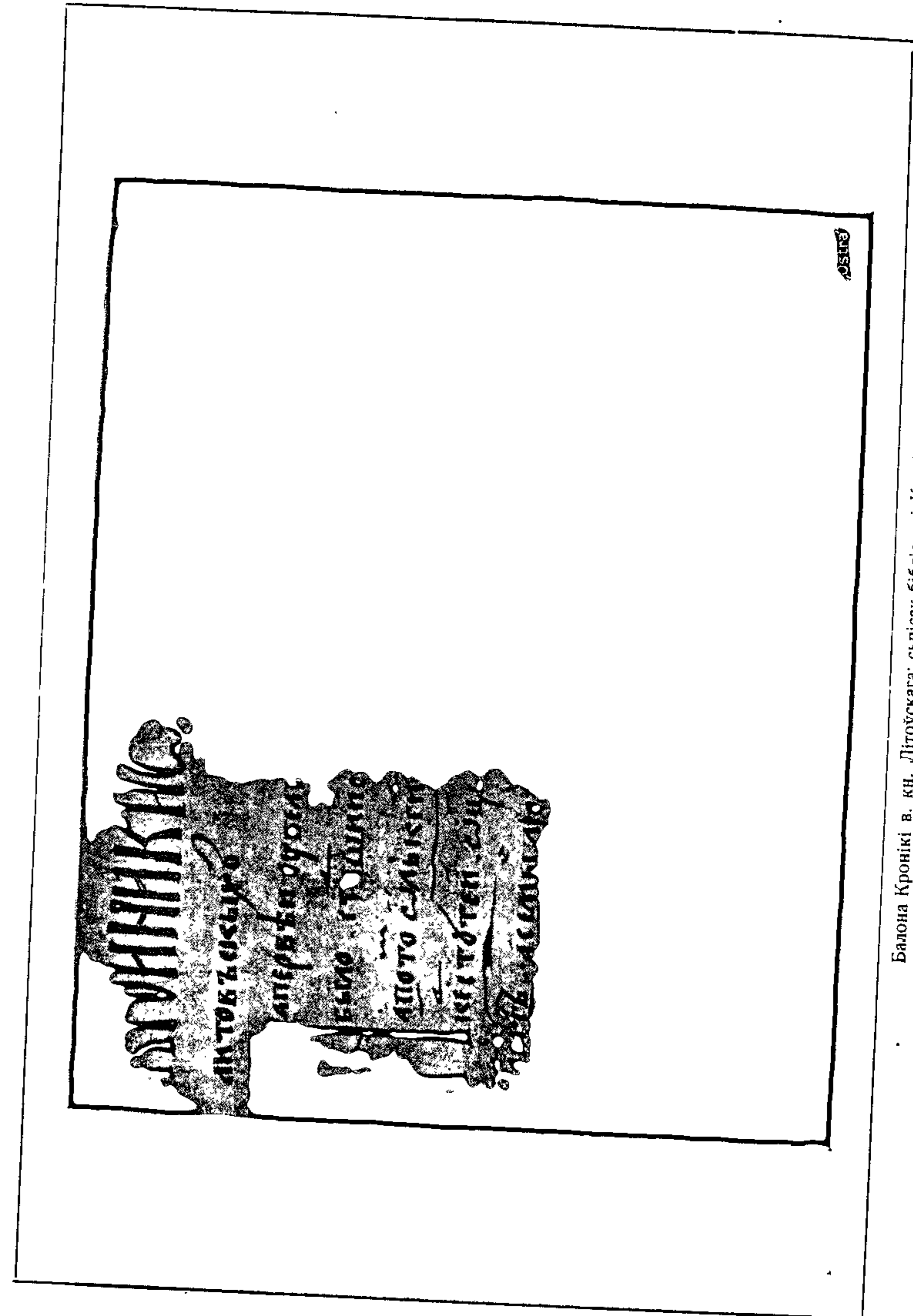
ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ПАНИ ВАСКОВАЙ ПАЎЛОВІЧОВАЙ 1494 Г. „ОУ ТРОЦЕХ“. У Чапскага ў Станькові. Archiwum S., III, 27.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ЯГАЙЛАВІЧА 1495 Г. „У ВИЛНИ“. Літоўская Мэтрыка. Archiwum Sang., I, 102.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ВИТАБСКАМУ НАМЕСЬНИКУ КНЯЗЮ МІХАЙЛЕ ЖАСЛАЎСКАМУ 1495 Г. Сапуновъ, „Витеб. Старина“, т. I.

(...) „Жаловали намъ очевисто на тебе мѣщане Витебскіи и все посполство, штожъ ты имъ кривды великіи подѣлалъ и новины увель: коли дей они гдѣ медъ пресный и жито и рыбу покупиши за свои пѣнези и припровадятъ къ Витебску до своихъ домовъ, и намѣстникъ дей твой съ слугами твоими, замки отбиваючи, моцно въ нихъ медъ и жито и рыбу на тебе берутъ, а пѣнезей за то имъ ничего не платятъ; а которыи бы не хотѣли рыбъ дати брати твоимъ слугамъ, и ты дей имъ заповѣдаешъ, ажъ бы на мѣстѣ не продавали, а въ томъ имъ шкода великая; такожъ дей, коли струги съ куплею своею шлють до Риги, и ты отъ каждого стругу велишь брати на нихъ обѣстки по десети грошей;“(...)

ЛЕТАПІС АБРАМКІ. Віленск. Пуб. бібліатэка. Пісана не пазьней 1492 году. Летапіс гэты выяўляе сабой галоўным чынам перапрацоўку пачатнага летапісу і як на мове, так і на рэдакцыі прыналежыць да ліку вельмі характэрных помнікаў смаленскай пісьменнасьці. Навукова-крытычная распрацоўка гэтага летапісу магла-бы выказаць сьляды самаістых смаленскіх летапісаў больш раннага дзеячасу. У летапісе знаходзім старэтныя крыўскія назовы: *Вільня*, а жыхары—*вільневцы*, *Велія* (рака), *Новгородок*, *Городень*, *Ковень*, *Берестье*, *Менск*.

Балона Кронікі в. кн. Літоўскага; сьлісак бібліатэкі Кросінскіх.

Застаўка с Супрасельскіх друкаў.

XVI стагодзьдзе.

Збудаванае высілкамі Міндаўга, Альгерда і Вітаўта в. кн. Літоўскае было фізічна вялікім, і, ў выпадках аднадушнасьці, грозным для суседзяў, але ў грунце слабым духова, бо ня мела ні супольнай гістарычнай традыцыі, якая творыць нацыянальную культуру, ні адзінага веравызнаньня, ані аднастайнай жывой мовы. Рожнародны нацыянальны і веравызнаўчы склад дзяржавы, асабліва пасля збліжэньня с Польшчай і прыняцьця каталіцтва пануючай дынастыяй і многімі магнатамі, стаўся прычынай няўпэўненых унутраных закалатаў і незадоволень, з якіх суседзі—Польшча і Масква—карысталіся для аслабленьня Літвы.

Так яснага і зразумелага сьгоньня для нас паняцьця нацыянальнасьці ў тых часы саўсім не існавала. Паняцьце нацыянальнасьці заступалася паняцьцямі дзяржаўнай прыналежнасьці і веравызнаньня. У дадатку грамадзянства было разбіта на станы; кожная становая група жыла замкнутым жыцьцём, і пераход са стану ў стан быў надзвычайна трудным. Пачуцьця нацыянальнай еднасьці між паасобнымі станами ня было. Князі і магнаты трымаліся здалёк ад баярства, а баярства, ў свой чарод, трымалася здалёк ад мяшчанства і сялянства, асабліва—ад апошняга, якое лічылі паходзячым з іншага Ноевага пакаленьня. Ніводнаму князю, ніводнаму магнату ў галаву не прыходзіла думка, што ён можа быць аднаў і тэй самай крыві з „простым народам“, і, наадварот, шырокія народныя масы не пачувалі кроўнай сувязі з князямі і магнатамі.

Усходны абрадак, за пяць стагодзьдзяў існаваньня на крыўскіх землях, з накінутай гвалтам чужой веры, здолеў глыбока ўвайсьці ў жыцьцё і прывычкі нашых прашчураў, стаўся роднай, бацькаўскай верай. А як процістаўленьне новазаводжанаму каталіцтву—„польскай веры“, усходны абрадак у XV і XVI ст. ст. аканчальна прыбірае назову „рускай веры“. Гэты рэлігійны і культурны кантраст („руская вера“) быў прыняты больш кансэрватыўнай часьцю грамадзянства за спэцыяльна яму прыналежную і найбольш відомую азнаку народнай асобнасьці ў вачох сваіх і чужых. Дзякуючы гэ-

каму погляду, царква мала-памалу становіцца асяродкам і вогнішчам развіцьця сваеаблічнага сьветагляду і культуры, абапертых на візантыцка-баўгарскай спадчыне мінушых стагодзьдзяў.

Калі-б усходны абрадак быў выключнай прыналежнасьцю толькі нашага крыўскага народу, то магчыма, што царква стала-бы тым асяродкам, з якога нація выйшла-бы адроджанай. Але ўсходны абрадак зьвязываў рожнародныя нацыянальныя, языковыя і палітычныя элемэты: Крывію, Украіну, Вялікі Ноўгарад і Маскву. Апошняя, прыняўшы на сябе прадстаўніцтва „рускай веры“, тым або іншым шляхам старалася мець і мела ўплыў на ўсіх праваслаўных, як крывічоў, так і украінцаў.

Згэтуль падзел у грамадзянстве на „арыентацыі“ заўважаецца ад пачатку XV ст. нават ў Радзе Гаспадарскай в. кн. Літоўскага. Пад канец XV ст. немаль закончылася палітычнае аб'яднаньне Масковіі. Вялікі князь Маскоўскі, як у сваіх уласных вачох, так і ў грамадзкай апініі стаўся адзіным на ўсходнай славяншчыне прадстаўніком „рускай веры“ і, што з гэтага вынікае,— „рускай“ народнасьці, натуральным іх абаронцам і апякуном. Асаблівай аўрэолі ў вачох нашых прашчураў набрала Масква, калі Іван III ажаніўся з Софіяй, пляменіцай апошняга грэцкага імператара, і прыняў за герб Масковіі двугаловага візантыцкага арла, а такжа тытул „государя всея Руси“, а знача—і „Русі“ Крыўскай і Украінскай.

Як вынік арыентацыі на Маскву, ў 1481 годзе была ўтворана змова, на чале якой станулі: Слуцкі князь Міхайла Олельковіч, яго зродны брат Фёдар Іванавіч Бельскі і адзін с князёў Гальшанскіх. Змоўшчыкі пастанавілі загубіць в. кн. Казіміра, а каліб гэта не ўдалося зрабіць, то „отсёсьць“ ад Вялікага княства са ўсімі землямі па Бярэзіну і злучыцца з Масковіяй.

Не глядзя на ўнутраны распад, да палавіны XVI ст. нашае грамадзянства яшчэ трымалася свае культуры даволі крэпка. Нават у сталіцы в. кн. Літоўскага, Вільні, дзе былі найбольшыя чужыя ўплывы, крыўская мова і грамадзянства займалі першае мейсца ня толькі ва ўсіх урадовых установах, але нават на дварэ каталіцкіх біскупаў і вялікакнязьскім дварэ. Аб апошнім вымоўна сьведчыць склад бібліятэкі, якую в. кн. Жыгімонт Стары быў сабраўшы ў Крывым замку ў Вільні. У 1510 годзе было ў гэтай бібліятэцы каля 70 пісаных і друкаваных кніг. Найбольшая часьць, праўда, прыпадала на кнігі лацінскія, але ў той час, калі польскіх і чэскіх кніг было ўсяго некалькі, то кірылаўскіх кніг было ў бібліятэцы 27 агалоўкаў. 80 гадоў пазьней лік кірылаўскіх кніг, раўнуючы да другіх, займаў самы нязначны працэнт.

У каталіцкім касьцёле крыўская мова і кірылаўская грамадзянства такжа даволі упорна змагаліся, да першай палавіны XVI ст. за сваё існаваньне, з лацінскай мовай і польшчынай. Пералом на горшае наступіў толькі ў другой палавіне XVI ст. пад навалай чужых уплываў, грунт для якіх быў прыгатаваны рэлігійным і становым падзелам, а такжа бязсэнсоўнай басьняй аб італьянскім паходжаньні сільнейшых краёвых родаў.

Паверыўшы ў сваё італьянскае паходжаньне, магнаты, а за імі баярства і шляхта, лічылі сябе чужынцамі ў роднай зямлі. Падобна летапісцу Міха-

ёну многія з нашых вярхоў у XVI ст. гаварылі: „непатрэбна мы вучымся рускай мовы, каторая не дае ніякай славы, ў дадатку чужой нам, літвіном, г. зн.,—італьянцам, паходзячым с крыві лацінскай“ (Міхалён Літвін „Аб абычаях татар, літвіноў і масквіцянаў“.—„Вѣстникъ Зап. Росс.“ 1864, т. III, бб. 35, 36)). Гэткі погляд ужо быў пратэстам супроць „орыентацій“, магчымай спробай аб'яднаць магнацкія роды на грунце свае дзяржаўнасьці. Кіруючыся гэткімі поглядамі, магнацкая моладзь вучыцца лаціны і імкнецца заграіцу: сьпіраша—ў Прагу да чэхаў, дзе с 1379 году існавала бурса для студэнтаў з Літвы і Русі, пазьней—у Кракаў, дзе с 1409 году закладаецца такая-ж бурса, і ўрэшце, ў пачатках XVI ст., моладзь цэлымі грамадамі выяжджае ў Італію, ў Нямеччыну і Францію.

Вядомы князь Міхайла Глінскі канчае навукі ўжо заграіцай і прыймае там каталіцтва. Леў Сапега вучыцца ў Лейпцызе, князь Саламярэцкі і Меліц Смятрыцкі канчаюць навукі ў Вітэнбэрзе. Князь Заслаўскі 12 гадоў ба-віць у вучэльнях Італіі, Нямеччыны, Франціі і Нідэрляндзіі. Ян Кішка—зьяць Канстантына Астрожскага, пазьней галоўная апора соціянаў у Літве,—вучыўся ў Італіі. З мэтрык Базылейскага унівэрсытэту відаць, што ад 1533 да 1599 году тут вучыліся: Ян Кішка, двух Зэновічаў, Скумін (Тышкевіч), двух Масальскіх, двух Абрамовічаў, двух Радзівілаў, Агінскі, Трызна, трох Нарушэвічаў і Валовіч. У Падуі між 1592 і 1599 вучылася: двух Глебовічаў, Тышкевіч з Лагойска, Валовіч, Копець, Сапега, двух Нарушэвічаў, двух Абрамовічаў, Корсак і інш. (А. Jabłonowski, „Akademia Kijowo-Mohilanska“. Кракаў, 1900) Усе яны запісаны тут ў сьпісках як „Lituanii“. З тысячаў крыўскай і украінскай моладзі, ўсяго адзін толькі украінец падпісаўся ў сьпісках кірылаўскімі літарамі: „Іезехиель Курцевичъ рукою власною“.

Будучы ў заходна-эўропэскіх акадэміях, унівэрсытэтах і вучэльнях, наша моладзь далучалася да вялікага умывловага руху, які ў тья часы захопліваў заходна-эўропэйскае грамадзянства і быў шырока вядомы пад назовай гуманізму. Ужо в. кн. Казімір-Андрэй акружаў сябе гуманістамі, якія ў першы чарод ставілі пытаньне аб вызваленьні умывловасьці ад панаваўшай схолястыкі і вызваленьне дзяржавы ад кіравецтва духавенствам. Гуманістычны рух падтрымлівалі многія заходна-эўропэйскія манархі, а такжа багатыя мяшчане гарадоў: Аўсбурга, Нюрэнбэрга, Базэля і інш. У трэцяй чверці XV і пачатках XVI ст. гуманістычны рух перарадзіўся ў рэформацкі. Усюды вымагалі рэформы царквы. Калі праз блізкае суседзтва з Прусіяй і праз павяртаючую з заграіцы моладзь, рэформацкія ідэі пачалі пашырацца, то ў нас яны знайшлі вельмі падатны для сябе грунт: ў грамадзянстве было агульнае незадавольненьне справамі веры і царквы. Рэформація, пачынаючы з 40-х гадоў XVI ст., пашыралася вельмі шпарка і хутка ахапіла цэлыя масы шляхты, паноў, мяшчанства, жыхарства гарадоў і мястэчак. Калі ў 1552 годзе на сойме ў Петрыкаве (Piotrków) кароль запрапанаваў абсудзіць абарону граіц дзяржавы, то сойм аднагалосна згодзіўся заняцца гэтым толькі пад варункам папярэдняга збаўленьня ад шмат небасьпечнейшага ўнутраннага ворага, г. зн. ад ксяндзоў, якія адданы на служэньне Рыму. Ян Ласкі напісаў праэкт устрой-

ства ў Польшчы націянальнай царквы. Гэты праэкт падабаўся ня толькі сьвецкім, але і многім з паміж каталіцкага духавенства. Прыкладам, прымас, біскуп Уханскі гатоў быў аддзяліцца ад Рыму і далучыцца да націянальнай царквы, ў якой духавенства мела быць выбарным і замест лаціны ўведзена ў набажэнства польская мова. На грунце змаганьня з упрывільяваным палажэньнем каталіцкага духавенства ў дзяржаве злучаліся Крывічы і Украінцы з Палякамі. З гэтай мэтай назначаліся супольныя публічныя з'езды, на якіх шляхта разам з аднаўшым ад каталіцтва духавенствам разважалі аб справах новай веры, а вярнуўшыся дамоў выганялі каталіцкіх ксяндзоў, а часам і праваслаўных паноў з царквей і манастыроў, якія былі над апекай гэтай-жа шляхты, і садзілі рэформацкае духавенства. Асабліва ўзмаглося збліжэньне з палякамі пасья апублікаваньня каралём Жыгімонтам-Аўгустам, які і сам быў староннікам рэформы, прывілею аб роўнапраўстве ўсіх вер у межах Рэчыпасполітай. У прывілеі, выданым 17 чэрвеня 1563 году, гаварылася:

Прыймаючы пад увагу, што каталікі, так сама як і праваслаўныя за панаваньня яго продкаў і ў дні панаваньня яго самога (Жыгімонта-Аўгуста) заўсёды выпаўнялі службы свае верна і шчыра, са згоды Дзяржаўнай Рады пастаноўлена, што ад цяпер ўсе павінны карыстацца ў в. кн. Літоўскім аднымі і тымі-ж шляхоцкімі і земскімі правамі і прывілеямі: ня толькі шляхта і баяры, каторыя с патомства знаходзяцца ў паслушнасьці рымскай царкве і якіх продкі атрымалі ад Польшчы гэрбоўныя клейнаты, але і ўсе іншыя асобы хрысьціянскага веравызнаньня, прыналежаць да шляхты літоўскага і рускага народу, якіх продкі не запазычалі ад Польшчы гэрбаў. Дзеля гэтага, як літвіны так і рускія, якія паходзяць з баярства і вызнаюць хрысьціянскую веру, бяз рожніцы каталікі яны ці праваслаўныя, павінны быць назначаны да выпаўненьня урадаў дзяржаўных, прыдворных і земскіх, кожды па меры сваіх здольнасьцяў і выказаных заслуг перад дзяржавай, і ўжо ніхто ня можа быць аддалены ад урадаў с прычыны рэлігійных хрысьціянскіх сваіх пераконаньняў, як гэта дапускалася раней, на аснове Гарадэльскага акту 1413 г.

Гэты акт аб рэлігійнай толеранціі і шляхоцкай роўнасьці аканчальна зользіў і зраўняў шляхту крыўскую, украінскую і літоўскую з палякамі, а ініцыятыва палякаў у справе рэформаціі паддала нашы вярхі пад духовае кіравецтва апошніх, што становіцца прычынай нябывалага пашырэньня польскіх уплываў.

Людзі з дзяржаўным розумам бачылі ў рэформаціі адзіны спосаб ратаваньня заненадаючай ў орыентаціях думкі аб дзяржаўнай самаістасьці в. кн. Літоўскага. Да такіх тагочасных дзеячоў належаў князь Мікалай Радзівіл Чорны. Будучы староннікам палітычнай незалежнасьці і самаістасьці в. кн. Літоўскага, ён думаў дасягнуць гэтага пры помачы кальвінізму, які павінен быў стацца ў нас пануючай верай. За ім пайшлі яго бліжэйшыя староннікі. Каб прыгатаваць раснашырэньне ў краю новага веравызнаньня, якое-бы не цягнула ні да Масквы ні да Польшчы, Радзівіл шчодро кідаў сваё багацьце на падтрыманьне рэформацкай асьветы, ў выніку чаго, іна ініцыятыве Радзівіла, і пры помачы яго прыхільнікаў, паўстаюць,—акром сотак ніжэйшых школ,—

гімназіі: ў Вільні, Слуцку, Навагарадку, Несьвіжы, Заслаўлі, Мэрэчы, Вітабску і ў другіх мясцох. Побач з гэтым адным толькі Мікалаям Радзівілам на працягу 20 гадоў было адкрыта 162 кальвінскіх зборы: ў Вільні, Берасьці, Гальшанах, Ашмяне, Смаргонях, Несьвіжы, Оршы, Менску, Навагарадку, Вітабску, Шклове, Полацку, Заслаўлі і ў іншых гарадох і мястэчках.

Мікалай Радзівіл залажыў такжа некалькі друкарань, пры помачы якіх мела быць пашырана новае веравызнаньне. Радзівіл набіраў прапатараў кальвінізму пераважна спаміж вучоных палякаў, якія прыносілі да нас вызваляючыся з пуг лаціны польшчыну. Побач с кальвінскай польшчынай у пачатку падымалася мысль і аб вызваленьні крыўскай мовы с пуг царкоўнай баўгаршчыны. З гэтай мэтай для прапаганды кальвінізму сярод крывічоў коштам таго-ж Радзівіла і старэньнем несьвіжскага бурмістра Кавечынскага, несьвіжскага кальвінскага пастара Крышкоўскага і кледкага пастара Буднага быў надрукаваны ў Несьвіжы, ў 1562 годзе, кальвінскі катэхізм. А такжа з гэтай самай мэтай выдаў Будны ў Несьвіжы кнігу „О оправдании грешного чловѣка пред Богом“. Катэхізм празначаўся для „простого народу руського и для хрестиянских дѣток руских“. Пасьвечаючы выданьне дзецям Радзівіла, выдаўцы выказвалі радасьць, што ў новай друкарні пачалі друкавацца кнігі „на здаўна слаўнай і шырока распашыранай славянскай мове“, і надзею, што княжаты, займаючыся чужымі мовамі, будуць любіць сваю родную. Былі кінуты здаровыя думкі, саўсім верныя ідэі рэформаціі, якая на Захадзе, адкідаючы лаціну, апірала сваю навуку на мове народных мас. Гэтыя думкі знайшлі шчырых прыхільнікаў сярод дробнай шляхты і баярства, аб чым найлепш сьведчыць выданьне Васілём Цяпінскім ў яго „убогой“ друкарні Евангелья ў жывой крыўскай мове (1570 г.). З прадмовы Цяпінскага да гэтага Евангелья вее такой гарачай любоўю да асьветы ў роднай мове, такім глыбокім патрыотызмам, роўнага якому нельга знайсці ні ў ранейшай, ні ў пазьнейшай нашай пісьменнасьці. Гэтай шчырай прывязанасьці да „простай мовы“ не бачым мы ў багатых і сільных крыўскіх родах. Мікалай Радзівіл друкуе ў Берасьці (1563 г.) Біблію ў польскай мове. Сымон Будны дае чэнны пераклад Евангелья на польскую мову і гэткам чынам, побач з роднай мовай, новаверства нясе з сабой у крыўскія землі польшчыну, якая пад жойнай апекай Радзівілаў, Кішкаў, Глебовічаў і інш. выцясьняе „мову простую“. За магнатамі валам валіла залежная ад іх шляхта і баярства. Прыкладам, у Навагарадзкім павеце з 600 з лішнім баярскіх фамілій не далучылася да новаверства ўсяго толькі 16 фамілій.

Рэформацкія друкарні — Радзівілаўскія ў Берасьці (ад 1559 г.), ў Несьвіжы (ад 1563 г.), і Вільні (ад 1576 г.), Яна Кішкі ў Лоску (арыянская ад 1564 г.), Данілы з Лучыц у Вільні (ад 1581 г.), Яна Карцана (ад 1583 г.), віленскага кальвінскага сыноду (ад 1580 г.), Яна Глебовіча ў Вільні (ад 1584 г.), Кмітаў у Любчы каля Навагарадка (ад 1592 г.) — залівалі край польскімі кнігамі, а рэформацкія школы шырылі між сваіх вучняў разам з лібэралізмам, лацінай і новаверствам польскую граматынасьць. Дзея гэтага вельмі памыляюцца тыя, якія кажуць, што, да здэнаціяналізаваньня нашага баярства і распашы-

рэння польшчыны прычынілася ў нас сьпяраша каталіцтва, а пазьней унія: галоўным чынам віну сьпольшчаньня нашага грамадзянства трэба прыпісаць рэформаціі, пасьля упадку якой гатовыя плёны пажыналі ўжо езуіты.

Рэформація магла даць у XVI ст. запраўднае адраджэньне крыўскаму народу, каб яна (рэформація) была абапёрта на родную мову, пад клічам вызваленьня яе з пад уплыву мёртвай царкоўнай баўгаршчыны. Аднак тагочасная націянальная думка не магла выйсці з тых лабірынтаў супярэчнасьцяў, якія награмадзіла гісторыя ў крыўскім націянальным жыцьці. Царкоўна-славянская граматынасьць лічылася азнакай „рускай“, мела ўжо вырабленую пісьменнасьць, атрасьціся ад якой няздужалі тагочасныя пакаленьні, бо не спрамагліся асіліць клясовых забабонаў і зьнізіцца да мовы „мужыцкай“, каб яе падняць і зрабіць мовай рэлігіі і асьветы.

Дзякуючы вышэй прыведзеным фактам і ўплывам, безупынна ператвараюцца, ў чародным нашым пакаленьні, погляды і традыціі, рэлігійныя і палітычныя паняцьці, звычаі і абычаі. Новыя ідэі так захоплююць у другой палавіне XVI ст. крыўскае грамадзянства, што пад іх уплывам прытупляецца пачуцьцё свае націянальнай індывідуальнасьці. Русчына ў масах баярства і шляхты пачынае уступаць усюды, ў мове, ў абычаях, у веры. Адзін з сучаснікаў, лепшы знавец тагочаснага жыцьця, так характэрызуе палажэньне:

„шмат пашкодзіла рускім паном, што не маглі школ і навук паспалітых пашыраць і іх фундаваць: бо каб навуку мелі, не прыйшлі бы да гэткай згубы, бо не маючы сваіх навук, у рымскія навукі дзяцей сваіх пачалі аддаваць, каторыя з навукамі іхнімі і да веры іх прывыклі і так мала-памалу з навукамі сваімі ўсё панства рускае да веры свае прывялі, так што патомкі князёў рускіх з праваслаўнай веры ў рымскую выхрысьціліся, прозьвішчы і імёны сабе паадмянялі, як бы ня зналіся быць патомкамі благачэсьцівых прабацькоў сваіх“.

І запраўды, чужыя школы, ляцкія жоны, служба пры каралеўскім дварэ і ў войску, рэлігійны лібэралізм — пхалі шляхту на Захад. Лепшым прыкладам гэтага можа служыць тое, што пасьля рэлігійнай уніі, шляхта, абураная прасьледаваньнем праваслаўя уніятамі, замест змаганьня з апошнімі, „ціснулася грамадой ў некаталіцкія зборы“ (M. Wiszn. „Hist. Lit. Pol., VIII“, 266), а пагадзя пераходзіла ў каталіцтва.

Рэлігійная унія 1596 году ня была прыпадковым ці накінутым фактам у жыцьці нашага народу, але саўсім натуральным вынікам ходу тагочаснага жыцьця. Была гэта ў першы чарод націянальная „руская“ справа, паднятая ініціятарамі яе з добрай верай і надзеямі уратаваць сваё грамадзянства пры помачы яшчэ адной рэлігійнай спробы, ў той час, калі надзеі, ўскладаныя на рэформацію, пачалі падаць, і каталіцкая рэакція стала загартаць пад сябе што раз шырэйшыя масы, а з другой стараны стала ізноў узьнімацца праваслаўе, якое пагражала разрастама маскоўскіх уплываў. Пры самых сваіх нарадзінах унія апынулася паміж двума воражымі ей абозамі, — між рэформатамі і праваслаўнымі, якія ціснулі яе з дзвёх старон, заганыючы ў штотраз большую залежнасьць ад рыма-католікаў. І хоць унія ня здужала утрымаць у сваіх руках кіравецтва адраджэньнем нашага грамадзянства, але ў пачат-

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджання дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадскім жыцці, так і ў пісьменнасці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некаторых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу“.

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы нацыянальнасці, бо на „рускіх“ землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загражанаму небасьпекай рэформаціі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанны падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыярхат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навятаранымі ў богаслоўі дыдакаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыццё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформаціяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загражанай „рускай“ народнасці, бо праціўнікі ва ўсіх трох аб'ектах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі“.

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасці першых б'ў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе нацыянальна „рускай“, у процівагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпяра на знакам адраджэньня царквы і свае народнасці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай“ справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай“ народнасці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадскога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарняў. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні існавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) куш-

нерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго існавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай грамадзкім насьці, згэтуль звыкляя іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэтым скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыццё XVI ст., жыццё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мыслі, ні нацыянальнага імя, і дзеля гэтага, не глядзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні нацыянальнага адраджэньня. Наше змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адраділа праваслаўе, змоціла Маскву, выклікала да жыцця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні нацыянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, нацыянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як Літва, па веравызнаньню-ж разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і воражых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узростаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі—аб рэлігійнай толеранціі і роўнасці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да незадоволення селянскага элементу пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя незадоволеныя элементы. З гэтых элементаў паўстаюць сьпяра „копы“ лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх“ палуднёвай частцы спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоціла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНИК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ“ 1502—1507 Г. Невядома дзе знаходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым“ у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МЪЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ“ 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божию милостию Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: были намъ чоломъ вси Кня-

зи и бояре и слуги Витебскіе, и войтъ и мѣщане мѣста Витебского, и вся земля Витебская, и повѣдали передъ нами, штожь приходши злодѣи з великого Новагорода, покрали у нихъ церковь Пречистое Богоматери, и въ той церкви и привилей ихъ укралі, которыйжо они отъ отца нашего Короля его милости мѣли, и копию того привилей передъ нами клали и били намъ чоломъ: абыхмо имъ нашъ листъ привилей по томужь дали; ино мы з ласки наше за ихъ къ намъ вѣрную службу пожаловали есьмо ихъ тымъ, дали имъ нашъ листъ по томужь, какъ отецъ нашъ Король его милость далъ былъ: штожь намъ въ домы церковныи, въ домъ Божій свѣтое Богородицы, и въ домъ Божій Свѣтого Духа, и тежь въ домъ Божіи Благовѣщенія Пречистое и въ иные церкви не вступатися; и въ купленины, которыи будутъ куплены съ нашимъ дозволеніемъ, и въ безотчины и въ отмерщины Витебскіи тежь не маемъ вступатися, и жонъ ихъ силою за мужъ не давати, а который Витблянинъ, умирая, откажетъ остатокъ своего имѣнія кому, и въ то намъ не вступатися, а и въ подводы коней у городскихъ людей и у поселскихъ путныхъ не брати; а холопу и робѣ вѣру не няти, а о обидѣ исправа дати; а продковъ нашихъ великихъ Князей судовъ не посуживати, чинити намъ съ Витбляны по испросу, а безъ исправы Витблянина не казнити, а своихъ судовъ, судивши, не посуживати; а вина намъ прыйдетъ, ино намъ ихъ по винѣ казнити; а чоломъ битіе намъ у Витблянъ пріймати черезъ поруку, въ желѣза ихъ не засажаячы, а ни въ которую муку, а отчинъ у нихъ не отнимати; теже и въ села ихъ куплены и въ поля не вступатися и на заочное повѣданіе не вѣрити; а кто имѣетъ намъ ихъ обмолвляти, того намъ Витблянѣмъ объяви, а въ заставу нигдѣ Витблянъ не сажати; а на войну быти имъ съ нами посполъ готовымъ; а по волости по Витебской воеводу нашему не ѣздити, а поѣдетъ въ ловы, ино его по станомъ не дарити. А станется у котораго Витблянина татба, а доищутся татбы лицомъ, ино Витблянина вся татба лицомъ вернути; а того лицомъ не доищутся, которое татбы, ино истцу съ татиного дому жоною его и дѣтьми заплатити его гибель, а въ томъ тати мы вольны; а не будетъ у татя чимъ платити татбы, ино его истцу выдати, и гдѣ его всхочетъ, тамъ его дѣнетъ; а сябровъ городскихъ въ пригонъ нашъ не гнати, а ни въ подводы, а ни въ ловы. Теже и въ вѣсы Витебскіи, а ни въ локоть намъ не вступатися, и коли который Витблянинъ въ вѣсахъ проступилъ або въ локти, ино Витблянѣмъ самимъ казнити по своему праву, а намъ въ то не вступатися; а у котораго Витблянина загудятъ воскъ в Ризѣ, або индѣ, а прѣдетъ до Витебска, ино Витблянѣмъ самимъ казнити виноватаго, а намъ въ то не вступатися; а Витблянѣмъ нашихъ рѣкъ або озеръ не таити, а хто потаитъ, ино намъ тихъ карати а Витблянѣмъ не даритися никому. Теже есьмо имъ и мыта отпустили по всей отчинѣ нашей вѣчно, и еше пожаловали есьмо ихъ, придали имъ на садибу и на выгонъ Койтинъ дворъ, а Михайловскій дворъ, а Заручевскій дворъ. Тежь, которыи Витбляне межи собою побіются, а за Детскимъ поеднаются, ино намъ куница шерстію съ мѣрщины; а коли о чомъ посворатся а выдадутся въ кольцо оба, то вина на насъ; а выдаетъ ся одинъ, а другій не выдается, за то ихъ намъ не казнити, а за закладную куницу на насъ брати по десять грошей, а борцу по два гроши. Теже децковане отъ рубля по чотыри гроши, а на милу по грошу. А владычиному слузѣ и боярскому по томужь децкованіе.

И тежь владыцѣ на попехъ Витебскихъ зборная куница шерстію. Теже и намъ давати воеводу по старому по ихъ волѣ, и который имъ будетъ нелюбъ воевода, а вмовятъ его передъ нами, ино намъ воеводу имъ инаго дати, по ихъ воли; а прѣхавши воеводѣ нашему первого дня къ Витебску, цѣловати ему крестъ къ Витблянѣмъ на томъ, штожь безъ права ихъ не казнити по вадамъ ни в чомъ; теже Витблянѣмъ жити въ Витебску добровольно всякому по старому, покулъ хто всхочетъ; а которому будетъ Витблянину отъ насъ насильно, а будетъ ему нелюбо, намъ его силою не держати, ино ему путь чистъ, куды хочетъ безо всякое зачепки; а пойти ему прочъ въ нашу отчину въ Литву не тайно, свѣтому Благовѣщенію чоломъ ударивши и нашему воеводѣ объявивши и своей братіи мужомъ Витблянѣмъ, а во своемъ имѣнии волень во всемъ; идя прочъ продасть, або откажетъ, намъ въ то не вступатися. Теже который отъ насилья жаловати будетъ намъ Витблянинъ на Витблянинажь, прѣхавъ въ Литву и безъ истца, намъ па него децкого з Литвы не слати, давати ему намъ листъ къ нашему воеводѣ, хотябы о смертной винѣ, а ему судити по цѣлованію, нашимъ судомъ, досмотрѣти права, Князи и бояры и мѣщаны; а осудивши его, казнити въ Витебску по ихъ праву; теже который будетъ Князь, або бояринъ, або слуга, або мѣщанинъ, што выслужилъ на передкахъ нашихъ, великихъ Князехъ, того намъ у Витблянъ не отнимати по грамотамъ тихъ Князей, а у мѣстиковъ Витебскихъ з города Витебска не вести вонъ; теже которыи будутъ Литвинъ або Ляхъ крещены были въ Витебску въ Рускую вѣру, а хто изъ того роду и тепере живеть, того намъ не рушити, права ихъ христіанского ни въ чемъ не ломити. А на то на все дали есьмо имъ сесь нашъ листъ твердо и вѣчно и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашему листу. Писанъ въ Вильни, въ лѣто 7011, мѣсяца Іюля 16 день, Индиктъ 6. (1503). При томъ былъ Бис. Вил. Кнз. Войт: а Воев. Вил. Кан. Панъ Миколай Радзивилловичъ.

„ПОТВЕРЖЕНІЕ ВЛАДЫЦѢ ПОЛОЦКОМУ ПОРЯДКОВЪ СПРАВЪ И КАНОНОВЪ ЦЕРКОВНЫХЪ, ВЫПИСАННЫХЪ ЧЕРЕЗЪ ВЕЛИКАГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ВЛАДИМИРОВИЧА“. 1503 Г. СЪНЕЖНЯ 26.

(...) Архіепископъ Лука и по немъ будучи Архіепископы Полоцкіи судити и радити и вси дѣла духовныи справовати христіанство Грецкого закону, подле тыхъ правъ выпису того свитка Ярослава вѣчно на вѣки вѣкомъ. И приказуемъ, абы Князи и панове наши Римского закону, такъ духовные, какъ и свѣтскіе, и тежь воеводы и старосты и намѣстники такъ Римского Закону, какъ и Грецкого, и тивуны и вси заказники державцы по городомъ нашимъ и тежь по мѣстомъ нашимъ и бурмистрове и радцы тые, которымъ мы права Нѣмецкіе подавали и напередъ еше которымъ и инымъ мѣстомъ нашимъ тое право з ласки наше дадимъ: кривды бы церкви Божей и Архіепископу не чинили и въ доходы церковные и во вси права и въ суды ихъ духовные не вступалися, уже тые вышписаныи державцы наши не мають въ тые дѣла духовные вступатися; бо есьмо приказали Архіепископу Луцѣ судити и радити и дѣла духовные справовати и люди церковные завѣдати, подле давного обычая по городомъ и по мѣстомъ нашимъ Архіепископїи Полоцкое (...)

ПРИВИЛЕЙНАЯ ПАЦЬВЕРДЖАЛЬНАЯ ГРАМАТА ПОЛАЦКАМУ БИСКУПУ ЛУЦЭ НА БИСКУПСКУЮ ВОТЧЫНУ, АДАБРАНУЮ ПОЛАЦКІМІ БАЯРАМІ І САФІЙСКІМІ КРЫЛОШАНАМІ. 1503 г. СЪНЕЖНЯ 26.

(...) Билъ намъ чоломъ владыка Полоцкій и Витебскій Лука о томъ, перьво сего бояре Полоцкіи мовили намъ о люди его церковные, на имя о Долчанъ и о Путилковцовъ и о Весничанъ, ижьбы тые люди были не подъ владычинымъ послушенствомъ, але бы служили церкви Светоѣ Софѣи, и крылошаномъ Софѣйскимъ данъ давали и подъ ихъ присудомъ жили; и мы на боярь Полоцкихъ повѣданье, вынемши зъ рукъ владычиныхъ тые люди, дали есмо въ опеку бояромъ Полоцкимъ. А потомъ владыка билъ намъ чоломъ и повѣдилъ передъ нами, штожъ то люди его церковные звѣчные: и мы казали пану Юрю Пацовичу, какъ отъ насъ Полтескъ дерьжалъ, того ся довѣдати, если то владычины люди будутъ были; и, довѣдавшися того, велѣли есмо ему владыку въ тьи люди увязати. И панъ Юри Пацовичъ старины ся довѣдавши, штожъ тьи люди церковные звѣчные владычины, а подъ присудомъ предковъ его первыхъ владыкъ Полоцкихъ бывали, а на пригонъ на владычинъ дворъ хоживали, за первыхъ владыкъ Полоцкихъ, за Калиста, и за Семіона старого, и за другого Семіона, и за Юну, и подалъ тьи люди владыцѣ Полоцкому Луцѣ (...)

„ПРИВИЛЕЙ ВЛАДЫЦЕ, БОЯРОМЪ И ВСИМЪ МЕЩАНОМЪ СМОЛЕНСКИМЪ, НА ПРАВА И ВОЛЬНОСТИ ИХЪ“, 1505 Г.

Во имя Божье аминь. Высокихъ пановъ подданные государства рядностью справъ посполитая речъ и знаменитое чти доступаютъ. Про то ку вечной тое то речи памяти, Мы Александръ Божью милостью король Польский и великий князь Литовский, Руский, княжа Прусское, Жомойтский и иных. Чынимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить або чтути его вслышитъ, нынешнимъ и напотомъ будущимъ, кому будетъ потреба того вѣдати. Били намъ чоломъ владыка Смоленскій Иосиоъ и окольничий Смоленскій, и вси князи и панове, и бояре, и мещане, и черные люди и все посполство мѣста земли Смоленское, и клали передъ нами привилей моестать счастное памяти отца нашего Казимера короля его милости, штожъ отецъ нашъ, будучы еще великимъ княземъ, порозумевшы и убачившы ихъ къ его милости и тежъ ку предкомъ нашимъ верную а справедливую службу, ижь предкове ихъ и они завжды у вѣре своей заховалися и николи часу пригоды на нихъ и налоги отъ розмаитыхъ неприятелей великого князства Литовского завжды неотступни были, а тому господару, который седель на Вилни и на Троцехъ, всякою верною послугою служили и противу его неприятелей руку свою подносили аж до горла своего,—отецъ нашъ, доброе памяти король Казимеръ, за тую вышей писаную верность ихъ, хотечы имъ зъ особое свое ласки досыть вчинити, далъ имъ привилей свой. И после того, въ колку летехъ его милость, вжо паномъ коронованымъ будучы, со всеми прелаты и паны радами своими ихъ смотрель съ паномъ Николаемъ Радивиловичомъ, въ тотъ часъ какъ отъ его милости Смоленскъ держалъ, и судовые листы свои на то

имъ подавалъ, которогожъ привилей маестатного и листовъ судовыхъ его милости вси члонки выбравшы, казали есмо вписати въ сесь нашъ листъ, и такъ ся въ собѣ мають, тымъ обычаемъ. На первей, штожъ намъ хрестиянства Греческого Закону не рушити, налоги имъ на ихъ вѣру не чинити, а въ церковные земли и въ воды не вступатися, такежъ въ монастыри и въ отмерщины не вступатися. А по смерти мужней, жоны зъ дому не двигнути и по неволи замужъ ихъ не давати. А хто отходя съ того свѣта, кому прикажетъ свой статокъ, того не рушити. Такежъ и въ татиное беремя (намъ) не вступатися, ни наместнику Смоленскому, нижьли опять отдати тому, въ кого што украдено. Тежъ тамга горожаномъ Смолняномъ не надобѣ, нижьли на гостехъ тамга брати. А корчмы въ городѣ Смоленску не держати. А такежъ въ роки выдавки, што одинъ выдасться, а другой не выдасться, тутъ вины нетъ; а коли оба выдадутся, ино судомъ дошодъ, на виноватомъ вина взяти, а децкованье по старому. Тежъ весь медовый, соляной, музолки, коромыслъ, тымъ его милость Смолнянъ пожаловалъ. А сто рублевъ, што зъ города давали на годъ, то его милость имъ на вѣки отпустилъ; а што Тѣеричи, мѣстичи Смоленские, двадцать рублевъ грошей давали, и то его милость имъ такежъ отпустилъ. А бояромъ Смоленскимъ въ закладни людей своихъ не казалъ его милость приимати. А подводъ горожаномъ не велель давати, казалъ его милость подводы держати зъ волостей на свои потребы; а къ приезду своему, и горожаномъ подводы велель его милость давати, потому, какъ и при великомъ князи Витовте даивали. А што волости держивали бояре Смоленские, то таки имъ держати по старому, какъ пожалуемъ которого боярина Смоленского которою волостью. А што Швитригаило отвернулъ былъ волости отъ Смоленска, тые волости зася его милость привернулъ къ Смоленску; и што великий князь Витовтъ обернулъ былъ ко Мстиславлю Смоленское волости Молоховскій люди, и тые люди его милость опять привернулъ къ Молохвѣ по старому; а тыхъ волостей Смоленскихъ никому не держати, нижьли бояромъ Смоленскимъ же. Тежъ и то его милость выписалъ имъ въ привилей своемъ если бы Полочане брали на Смолнянехъ мыто отъ соли и отъ воску, и его милость такежъ Смолняномъ велель брати на Полочанехъ отъ соли и отъ воску; а если бы Полочане на Смолнянехъ не брали, ино и Смолняномъ на Полочанехъ не брати. А которое право далъ его милость княземъ и паномъ и бояромъ Литовскимъ, тоежъ право далъ его милость княземъ, паномъ, бояромъ Смоленскимъ. Далей его милость въ томъ привилей своемъ выписалъ и иные члонки, ку полепшенью земли Смоленское. А што его милость смотрель ихъ съ паны радою своею, о томъ, ижь панъ Николай Радивиловичъ, воевода Виленский, канцлеръ нашъ, какъ отъ его милости Смоленскъ держалъ, хотелъ имъ новины уводити тые: коли зъ города Смоленска еждживалъ по дворамъ Смоленскимъ а лобо въ ловы, тогда въ нихъ подводы бирывалъ зъ мѣста подъ себе и подъ свои рѣчи, и околничие Смоленские, и намѣстникъ, и слуги пана Николаеы такежъ въ нихъ подводы зъ мѣста бирывали; а коли на Глушицы панъ Николай мешкивалъ, ино слуги его много въ нихъ зъ мѣста чолнковъ зъ людми бирали подъ его рѣчы, которые коли до него къ Глушицы проваживали; такежъ, коли самъ мешкивалъ въ городе въ Смоленску, тогда велель имъ сторожы давати на свой дворъ со всего мѣста, чогажъ здавна, за великого князя Витовта и за Жикгимонта и за отца нашего ко-

роля его милости, николи не бывало, нижели только давали по два сторожы до скарбу наместниковъ Смоленскихъ, въ тотъ часъ, коли они зъ города зъезждали, и то съ тяглыхъ людей, которые здавна тую службу служывали; тажежъ слуги пана Миколаевы, и владычнии и околничихъ слуги децкованья почали были много на нихъ брати, не по тому, какъ передъ тымъ бирано, отъ рубля по четыре грошы, а отъ полтины по два грошы, а на мило децкованья по грошу; а коли на справу пошлются, ино по два грошы на мило на нихъ бирано; а коли который человекъ впадетъ у вину, а любо на котормъ человекъ заплату присудятъ кому, и въ иншихъ малыхъ дѣлахъ слуги пана Миколаевы и владычнии и околничихъ слуги ихъ въ доводню сажаютъ, а на поруку не даютъ; которое жъ дѣло его милость на той мере поставилъ: коли кого вина обойдетъ, а любо который человекъ кому будетъ чимъ виноватъ, и тежъ до права черезъ поруку, тыхъ всихъ не казалъ его милость въ доводню сажати въ таковыхъ малыхъ дѣлахъ, а велелъ ихъ за поруку давати, кромъ своего великого дѣла, въ котормъ же не пригодится на поруку давати.

Такожъ рядничий пана Миколаевъ биралъ взвѣстку въ гостей въ купцовъ, которые приезджаютъ со Мстиславля, съ Крычова и зъ иншихъ городовъ, чогожъ передъ тымъ не бывало, а противъ того на Смоленянехъ во Мстиславли и въ Крычове и въ иныхъ городехъ взвѣстку бирали; и здавна рядничий наместниковъ Смоленскихъ на Мстиславцахъ и на Кричовцахъ и на иныхъ купцовъ нашихъ городовъ и мѣсть взвѣстки не бирали, нижели бирали взвѣстку на Москвичехъ, на Тверичахъ и на иныхъ купцохъ чужеземцохъ. Тажежъ околничые Смоленские, вранники наместниковъ Смоленскихъ нововели: на тыхъ купцохъ, которые зъ Вязмы и зъ Дорогобужа и зо Мстиславля и зъ сель привозятъ къ городу мясо продавати целыми стяги, бирали съ стягу по полдугрошу; а того здавна не бывало, нижели съ тыхъ резниковъ, которые въ мѣсте живутъ и мяса продаютъ, тотъ доходъ околничии бирали. Тежъ и ловчий пана Миколаевъ новину имъ ввелъ былъ—судилъ ихъ и рядилъ по всему мѣсту и дѣцкии свои на нихъ давалъ, чогожъ здавна не было нижели наместникъ Смоленский и съ околничими и зъ иншими вранники служывалъ ихъ на нашомъ дворѣ, а ловчии при томъ же бывали и доходцовъ своихъ вочныхъ смотривали. Тажежъ и тую новину панъ Миколай ввелъ былъ—велелъ имъ со всего мѣста люди выганяти на Есеную прудовъ сыпати, а здавна того мещане не дѣлывали, нижели тяглые люди пруды сыпывали. И отецъ нашъ король его милость съ паны радою своею, довѣдавшыся того достаточне ото на нихъ (отъ нихъ?) и отъ князей и пановъ и бояръ земли Смоленское, ижъ тые пошдины вси имъ ново уведены, и зася тые вси новины вышписанные его милость имъ отложылъ, а вчинилъ все по старому, какъ передъ тымъ бывало. Тажежъ клали передъ нами третий листъ отца нашего, короля его милости, который его милость писалъ до пана Миколая Радивиловича о кривдахъ и о новинахъ, которые мѣсту Смоленскому часу его держанья дѣлалися. На первѣй, што ся тычетъ, ябѣдниковъ, которые ходечы по мѣсту людей соромотятъ и боемъ клепятъ, и зарядывають заряды великии; и коли хто бою, а любо и зарядовъ оттяжется, отъ того пересуды великие на нихъ наместники и околничие въ оный часъ бирывали: ино въ томъ своемъ листе его милость писалъ: которые бы ябѣдники людей дармо клепали боемъ, а любо заряды великие закладали, а приходшы на судъ того ся не доищутъ, ни

бою, ни зарядовъ, абы тыхъ ябѣдниковъ винами карано подле ихъ за слуги, который чого будетъ заслужылъ. Тежъ въ томъ листѣ его милости выписано, абы конюшые брали съ конского и зъ животинного стада зъ мѣстского куницу по двадцати грошей на дѣго подле давного обычая, какъ передъ тымъ бывало за великого князя Витовта и за Жыкгимонта. Да и то въ томъ листе его милости выписано, абы князи и околничие, и бояре Смоленские у своихъ лесехъ, которые около Днепра мають, въ дубровахъ своихъ не боронити (ли) имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая, какъ передъ тымъ бывало. А хто коли помостное заведаетъ на городе, тотъ бы съ тыхъ людей, которыхъ дѣлница скажется, а зася замоститъ, по грошу бралъ; а чья дѣлница мосту будетъ цѣла, на томъ бы ничего не бралъ. А куницы смирские, свадебные брано бы зъ нихъ по шести грошей, а вдвою куницу по двадцети грошей. А люди князские и околничихъ, и боярские, и игуменские, которые въ мѣсте живутъ и торговь ся обыходятъ, тые бы вси сторожовщину зъ мѣстомъ платили по силамъ. А хто коли человека держитъ въ пенязехъ, тые бы сами тыхъ людей своихъ судили и рядили, а околничие бы и иншие вранники Смоленские въ тое ся не вступали. Тажежъ которыхъ людей церковныхъ и князскихъ и боярскихъ маршалокъ нашъ панъ Литаворъ Хребтовичъ привернулъ зъ мѣстомъ службу тяглуу тягнути, кромъ доспѣшныхъ и служебныхъ мещанъ, тые люди вси зася отъ мѣста огнималися и не хотели посполь зъ мѣстомъ намъ служити; и коли будетъ потреба человекъ або дву къ нашей службѣ, подъ посла або подъ гонца нашего, а любо на которую на иншую нашу потребу, ино деи подвойский зъ околничихъ слугами все мѣсто обходять, для одного человека або для двухъ рекучи, а зъ людей по грошу поберутъ, для чогожъ того мѣсту нашему шкода и тяжесть великая дѣлалася. Ино вжо мы писали о томъ до пана Юрья Глѣбовича, какъ отъ насъ Смоленскъ держалъ, приказуючы ему, абы гымъ людемъ церковнымъ и боярскимъ велелъ посполь зъ мѣстомъ служити, потому какъ маршалокъ нашъ панъ Литаворъ ихъ къ мѣсту привернулъ; а подвойскихъ бы которыхъ збродневъ отставилъ и обралъ бы на подвойчанье добрыхъ людей, не збродневъ, которые бы мещаномъ любви были; а люди бы давали на службу чергами; и околничихъ бы слуги не казали имъ людей драпежити. И тотъ листъ нашъ, который есмо до пана Юрья писали, тыми разы они передъ нами вказывали и били намъ чоломъ, абыхмо имъ тое все подтвердили нашимъ листомъ. Ино мы, не только на то маючы взглядъ, ижъ продкове ихъ были вѣрни и у службахъ поволни продкамъ нашимъ, але вжо и часу шасного панованья нашего противу неприятелей нашихъ они досыть чинили и намъ верне служили, яко господару своему отчинному и лединному, а прото, зъ ласки нашего, для ихъ верное службы вси тые вышписанные доброволенства подлугъ того листу, который его милость до пана Миколая Радивиловича писалъ о кривдахъ и о новинахъ мѣста Смоленского, и тежъ подле нашего листу, который есмо до пана Юрья Глѣбовича писали, маемъ мы и наши наместники имъ и по нихъ будучымъ держати, и потвержаемъ имъ то симъ нашимъ листомъ, вѣчно и непорушно, и на вѣки вѣкомъ. А при томъ были панове рада наша: панъ Мартинъ, бискупъ Жомойтский; а воевода Виленский, канцлеръ, панъ Миколай Радивиловичъ; воевода Троицкий, маршалокъ земский, панъ Миколай Миколаевичъ; панъ Троицкий, староста Жомойтский, панъ Станиславъ

Янович; воевода Полоцкий панъ Станиславъ Глѣбовичъ; а гетманъ и маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ а маршалокъ дворный, намѣстникъ Бѣльскій, князь Михайло Львовичъ Глинскій; а подчашый, намѣстникъ Новгородскій, панъ Олбрахтъ Мартиновичъ и иные многие князи и панове, рады нашы. А для лѣпшого сведомья и болшого твердости и печать нашу маестатную казали есмо привѣсити къ сему нашему листу. Писанъ и данъ въ Берестыи на сойме, въ лѣто 7013 (1505), месеца марта 1 день, индиктъ 8. (Літоўск. Мэтрыкі, кн. Запісаў V, бал. 307—310).

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА НА ПАБУДАВАНЬНЕ Ў ВІЛЬНІ ГАСЬЦІННАГА ДОМУ ДЛЯ ЧУЖАЗЕМНЫХ КУПЦОЎ, 1503 Г., МАРЦА 10. „Собр. древн. грам. и актовъ, т. I, № 13“.

„...Били нам чолом войт мѣста виленского, бурмистры и радци и вси мѣшане и поведили перед нами, штож которыи коле гости, купци москвичи, новгородци, пѣсковичи тѣричи и з иных земель купци чужеземци приежчають с товары своими до мѣста виленского и становятъ въ мѣсте подомом, гдѣ которыи хотять, никомуся неоказываючи ани обвещаючи и торгуют знемци изыншими купци чужеземци, гость згостем и торговавши так в мѣсте и несколько ден, або недель змѣшкавши изася з мѣста теж безвѣдома выежчають, а межи таковыми купци чужеземци другды могутъ быти и лазуки, або которыи иншии лихийи люди. И били намъ чолом абы есмо дозволили имъ вмѣсте дом одинъ къгостинныи збудовати къ ихъ мѣстскому вжитку, гдѣбы мѣли купци чужеземци приежчаючи становитися. И мы на ихъ чоломъ битье то вчинили и дозволили имъ одинъ домъ гостинныи вмѣсте нашимъ виленскимъ збудовати“...

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ВИЛЕНСКИМ МЯШЧАНАМ НА ПАБУДАВАНЬНЕ МУРУ КРУГОМ ГОРАДУ, 1505 ГОДУ, ВЕРАСЬНЯ 6. „Собран. древн. грам. и актовъ, т. I, № 14“.

„... Били нам чоломъ войтъ и бурмистры и рядци и вси мѣшане мѣста виленского отом, што есмо тыми разы казали имъ поити на службу нашу со всеми кнзи и паны и совсею землею панства нашего великого княжства литовского, и они били намъ чоломъ штож тое мѣсто виленское не затвореное и естлибы на службу нашу поѣхали тогды, его Боже вховай, штобы тому мѣсту нашему шкоды от поганства не было. Ино для того абыхмо ихъ стое службы наше вызволили и казали имъ около мѣста будоватися, хто можетъ муромъ тотбы свою дѣлницу змуровал, а хто натотчас не можетъ змуровати дѣлницу своею, тотбы парканомъ попарканилъ. Ино виделося намъ и паномъ радѣ нашой тая рѣчь слушная ижъ тое мѣсто столечное всимъ мѣстомъ оу отчине нашой Великомъ княжствѣ литовскомъ будучи голова, а естлибы бже вховай которая налога была отъ неприятелей нашихъ на тоѣ панство наше великое княжество литовское, а тое мѣсто для такового неопатренности мѣлобы згинуты, дозволили есмо имъ около мѣста будоватися, каждыи свою дѣлницу, хто можетъ муромъ тотъ нехай муруеть. А иные нехай порканомъ порканять“...

... Тежъ говорили намъ мѣшане абы для певнейшого сторожи и безпеченства отъ неприятелей немного фортокъ было, нежли только доз-

волили быхмо имъ пять брѣн змуровати. И мы врозумѣвши штож то слушная рѣчь приказали есмо имъ улицы безлѣпичныи стеною замуровати, а пять брѣн только справити, вкаторыхъ маеть быти сторожа завжды, ден и ноч. Первая брѣна за пана старостиннымъ дворомъ квельи, другая подле матки Божеѣ къ трокамъ, третейя подле Стое Троици, четвертая подле стого Спса, а пятая вгород“...

... и приказали есмо войту и мѣщаномъ абы тамъ вкаждое брѣны сторожу мѣли безпрестани, ден и ноч.

Даход на утрыманье сторожы такъ устаноулены:

... коли которыи люди, чииколве будутъ, повезутъ домѣста пшеницу, гречку, овес, муку и иные рѣчи стравные, штоколве будетъ, и дрова и сѣно. Стыхъ со всихъ велѣли есмо имъ скаждога воза по пѣнезю брати и за то сторожу втыхъ брѣнъ мѣти. А естли которые люди

Вильня пачатку XVI ст.

невсхотятъ пѣнязеи давати, тые нехай покаменю везутъ до мѣста, по такому какбы могъ молодць тотъ камень узняти и понести“...

Пачынаючы с XIV ст. Вильня падзялялася на 5 палавиц: літоўскую, рускую, купецкую, нямецкую і жыдоўскую. Руская, або крыўская палавица займала сярэднюю і ўсходнюю часць Вильні, самую большую і лепшую часць гораду (Respublica Moskoviae et urbes. Лейдэн, 1580—Балінскі). Палавица літоўская займала паўночную часць, купецкая—палуднёвую, нямецкая і жыдоўская—заходнюю. Гэты палавицы асабліва ясна азначыліся, калі—пры Гэдыміне і Альгердзе былі абгароджаны сьпяраша дрэўлянай, а пасья, пры в. кн. Александры,—мураванай сьцяной. У пачатку XVI ст. у мураванай сьцяне было пяць брам: 1) Крэўская або Вострая, 2) Полацкая або Спсая—каля

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, над агалоўкам „De gentium moribus“ Joannis Voemi, Basileae, 1538. У стацыі „Аб Літве і жыцьці літвіноў“ (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, падобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некаторыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некаторыя прыслушаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чыяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; дамы не будуць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж гарадаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім майданках, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта“.

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

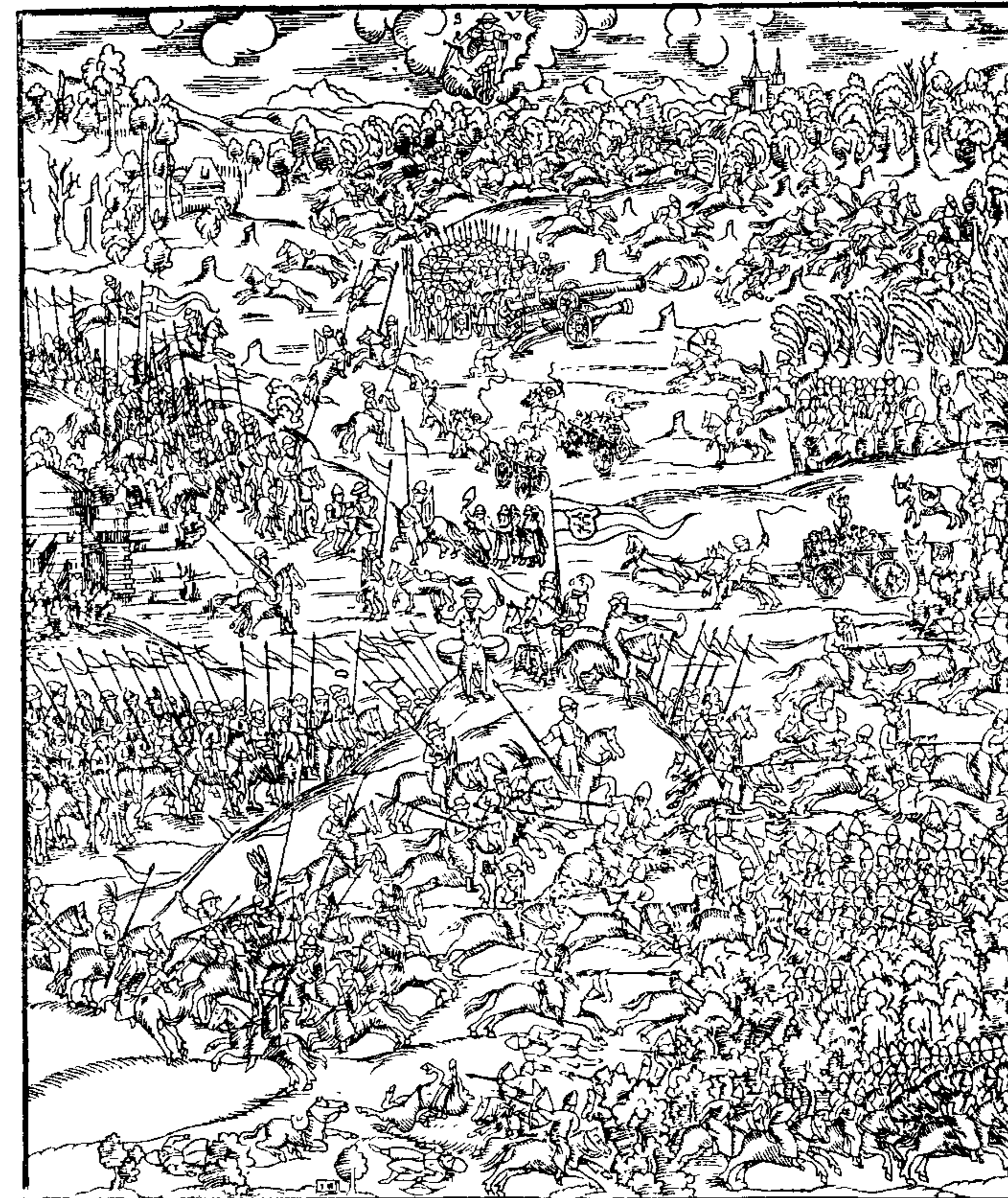
„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКІЕ“, выданы вкл. кн. Жыгімонтам Казіміранічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МЪЩАНОМЪ КІЕВСКІМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВЪЧНЫМИ ЧАСЫ“, 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО“, 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи“, СПб. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць гатарскі напад, рыс. з „Кронікі“ м. Бельскага.

земь... и всему посполству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цари дяды наши и великии царь Ачъжи-Кгирей, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали“...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

XV і ў XVI ст. крымскія татары, якія пачалі пустошыць прыналежачыя да Літоўска-Крыўскай дзяржавы Украінскія землі. У 1482 годзе хан Мэнглі-Гірэй ўзяў Кіеў і спаліў яго. Пад націскам татараў палуднёвыя граніцы Літоўска-Крыўскай дзяржавы, якія пры Вітаўце былі прысунуты да Чорнага мора і да усцяў Дняпра і Днястра, адступілі на поўнач да рэк: Тясміны, Сінюхі, Саўранкі і Ягарлыка. Мэнглі-Гірэй быў вернай падпай Масквы пры змаганьні з Літвой за Казіміра, Александра і Жыгімонта, не глядзя на тое што дабіўся ад іх платы багатых „упамінкаў“ ў ліку да 15 тысяч залатых у год, ня лічучы дарункаў рожнымі рэчамі. Немаль што год татары пустошылі Кіеўшчыну, Падольшчыну, Валынь, забігаючы часам ў Крыўскія і Літоўскія землі, пад Слуцак, Менск, Горадню і нават пад Вітебск. Хоць наступнік Мэнглі-Гірэя, Махмэт-Гірэй стаўся ворагам Масковіі, але напады татарскія не спыняліся праз усё немаль XVI ст. (гл. Любавскій, „Очерк Історіі Литовско-Русского государства“. Масква 1915 г.).

„ПРИВИЛЕЙ КОРОЛЕВОИ АЛЕНЪ НА ЗАМОКЪ БЪЛСКЪ З МЪСТЫ САРАЖОМЪ И БРАНКОМЪ, ДО ЖИВОТА ЕЪ МИЛОСТИ“. Выданы ў 1507 годзе. Надрукаваны ў II томе, бал. 6, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи“, СПб. 1848 г.

„А дали есмо еѣ милости тотъ замокъ и съ тыми мѣсты до живота еѣ милости, кромъ одноѣ коморы восковоѣ тамъ въ Бѣлску, до котороѣ жѣ коморы купцы намъ воски дають за наши пѣнязи, къ потребѣ мынцы нашео великого князства Литовского“.

„ЛИСТЪ КНЕГИНИ ПЕТРОВОЙ МЕЗЕЦКОЙ, КНЕГИНИ ОПРАНИ, НА ПЯТЬ СЛУЖОБЪ ВЪ СМОЛЕНСКОМЪ ПОВѢТѢ“. Выданы ў 1507 годзе. вкл. кн. Жыгімонтам. Захаваўся ў Літоўскай Мэтрыцы: кн. VIII б. 141: перадрукаваны ў II томе „Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, СПб. 1848, б. 7.

„ЛИСТЪ ОТЪ ПАНОВЪ РАДЪ ДО МИТРОПОЛИТА, АБЫ ВЪ ЧАСЪ ЗАМЯТНИ И НЕБЕСПЕЧЕНСТВА ОТЪ МОСКВЫ НА ЗАМКУ МЪНСКОМЪ ЛЮДЕИ ПРЫСЯГОЮ УТВЕРДИЛЪ, А САМ ПОТОМЪ ДО ВИЛЬНИ ЕХАЛЪ И ПАНОВЪ ВСИХЪ ПРЫСЪГИ СЛУХАЛЪ“. Пісаны панамі Радай вкл. кн. Літоўскага ў Вільні ў 1507 г. Мэтрыка Літоўская, пераховываўся ў архіве Святарнага Сыноду ў Пецярбурзе; перадрукаваны ў II томе, бал. 7 і 8 „Акты, относ. къ истор. Зап. Рос“.

„УСТАВА СОЙМУ ВИЛЕНСКОГО, КОТОРЫЙ ЖЪ БЫЛЪ О ГРОМНИЦАХЪ, ЛЪТА БОЖОГО ТЫСЯЧА ПЯТЬСОТНОГО И СЕДЬМОГО“. Мэтрыка Літоўская, кн. VIII, б. 264—266, з архіву Пецярбургскага сэнату. Перадрукавана ў II томе „Акты, отн. къ ист. Зап. Рос. бб. 8, 9, 10.“

Сойм пастанаўляе зрабіць народны перапіс:

„Панове, княжата, земляне, вдовы и вся шляхта маюць въ имѣньяхъ своихъ люди свои вси переписатьи и подъ присягою господарю его милости тыи списки дати“.

Караць тых, што на паложаны час ня выедзе на вайну:

...„хто на рокъ положеный и мѣсто намѣненное на войну не выѣдетъ, тотъ маеть господарю его милости вины заплатити сто рублевъ грошей. А естли бы хто надѣючися на свое богатство и упоромъ своимъ, черезъ рокъ положеный, до того дня не прыѣхалъ къ тому мѣсту положенному, безъ великоѣ причины, которая бы мѣла бытъ вправдѣ найдена; тотъ шыю тратить“.

Аб уцякачох з войска, пастаноўлена:

„А хто зъ войны уѣдетъ безъ вѣдома господарского, або безъ гетманова, тотъ шыю трат ть“.

Аб часе вайны пастаноўлена:

...„панове воевода и княжата, земляне, вдовы и вся посполите шляхта и тыи вси которыи къ войнѣ прислухаютъ, были бы готови на сесь Великдень придучии на службу господарскую, на войну... А для того такъ короткии рокъ положонъ, выстерегаючися того, абы непрятель господарский, вслышавши то, ижъ господар нашъ хочеть съ нимъ валку почати и своего подъ нимъ доставати, не впередишь втягнути въ паньство его милости: для того зачасу земля абы вготовлена была“.

Пастаноўлены такжа падатак на вайну:

...„серебришну дати: зъ воловоѣ сохи по шести грошей, а съ коньское сохи по три гроши; а хто землю держитъ подъ собою, а воловъ и клячь не маеть, а зъ земли поживу маеть, тотъ однакъ три грошы маеть дати“.

—...„тую серебришну брати у вѣосень, олижъ какъ хлѣбъ новыи будетъ, на день Матки Божьей послѣднеѣ, для тоѣ причины, што жъ тыми часы жыто вельми дорого“.

„ПОТВЕРЖЕНЬЕ ПРИВИЛЕЮ КОРОЛЯ Е. М. АЛЕКСАНДРА МЪЩАНОМЪ ВОЛКОВЫЙСКИМЪ НА ПРАВО МАЙДЕБОРСКОЕ И НА ИНШЫЕ ВОЛЬНОСТИ“. Выданы ў 1507 годзе. Мэтрыка Літоўская, кн. VIII, б. 147—148. „Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 11—12.

„ПОСОЛЬСТВО ДО МИСТРА ЛИФЛЯНТСКОГО ПАНОМЪ ЮРЪЕМЪ ЗАВИТИЧЕМЪ“. Гэты наказ паслу дадзены ад караля Жыгімонта ў 1507 годзе. Мэтрыка Літоўская, кн. XII, б. 17—18. „Акты, отн. къ ист. Зап. Рос.“ т. II, б. 14.

Жыгімонт запрашае Ліфляндскага магістра Вальтэра Плетэнбэрга прыняць удзел у вайне супроць Масквы і паведамляе, што ўжо да цароў Перакопскага і Казанскага паслаў паслоў з вялікімі дарамі:

„абы вжо весны сеѣ тягнули въ землю непрятеля нашего, великого князя московского, со всеми моцами своими; а мы вжо при-

казали всей земли подданнымъ нашимъ въ готовѣ быти къ сему Великодню“.

МОВЫ ПОСОЛЬСКІЯ КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ МАСКОУСКАМУ ВАСІЛЮ ІВАНВІЧУ. Мэтрыка Літоўская 1507 г., месяц Сакавік, кн. VIII, бб. 7 і 23—25. „Акты, отн. къ истор. Зап. Росс.“ бб. 14—18.

Найперш Жыгімонт наведамляе аб сьмерці брата в. к. Літоўскага Александра і ўзойсцю сваім на пасад:

... „волею Божьею сѣли есмо на столцах отчинныхъ нашихъ, на государствахъ коруны Польскоѣ и великого князства Литовского государемъ“.

Далей унамінаецца аб звароце зямель захопленых Масквой:

... „Люди твои позасѣдали волости Смоленскія, на имя Ельну, Ветлицу, Руду, Щучью и тыми часы помѣщики Дорогобужские непераставаючи людаи нашихъ полономъ берутъ, розбиваютъ, крадутъ, грабятъ, и невымовные шкоды нашимъ подданнымъ чинятъ“.

„УСТАВА СОЙМУ МѢНСКОГО ВОЕННАЯ, ЛѢТА БОЖЬЕГО 1507“. Мэтрыка Літоўская, кн. VIII, б. 227—228. „Акты, отн. къ истор. Зап. Рос.“ т. II, бб. 27 і 28.

У вайсковым абозе суд нераходзіў у рукі гэтмана і устава пастанаўляе асабліва вострыя кары за праступкі:

... „хто будетъ што кому силно брати, а въ томъ заплаты слушное не вчинивши, того маеть нанъ гетманъ поиманьемъ карати;

„а хто-бы кого дуниль, того обѣсити;

„хто корда добудеть на кого, ино руку втяти; а хто кого ранишь ино шыю втяти;

„хто поѣдетъ впередъ на стравованье безъ ведома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата;

„а хто бы найденного коня держалъ въ себе черезъ три дни, не оповѣдивши гетману, и запрагалъ его у возъ, або на немъ ѣздиль, а потомъ у кого его познають: тогда маеть коня лицомъ вернути, а навязки столько заплатити тому, чий конь, чого онъ стоялъ;

„если бы хто которую речь нашолъ, а у себе держалъ, а пану гетману не оповѣдилъ, а потомъ у кого лицомъ выймут, а будетъ вышеи полукопья, ино того на шыбеницу;

„хто съ бчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу; а хто выдереть бчолы, ино заплатиты полкопы, а вины пану гетману полкопы жъ грошей;

„а лезивъ бы съ собою не брали, то маеть выволано быти; а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маеть вины заплатити рубль грошей, а лѣзиво зсѣчи;

„у корчмита естли медъ краденый найдуть, того корчмита з войска до дому, а въ томъ его други раз поймають, тогда того на шыбеницу.

„Сторожа мает чергою быти; а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а панъ гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ други разъ: тогда маеть у того у негодного коня взявши дати подъ годного.“

„Тежъ каждый маеть вѣдати уставу якъ заплату чинити за стравныи рѣчи: за вола—полкопы грошей; за яловицу—двадцать грошей; за вепра—двадцать грошей, за барана—два грошы; двое гусей—за грошъ; четверо куровъ—за грошъ; кона жыта за три грошы; овса кона по два грошы“.

„ПОСТАНОВЕНЬЕ НА СОЙМѢ НОВГОРОДСКОМЪ, НА ПЕРЕДѢ ЗЪ СТОРОНЫ БРАНЬЯ ПОЛЬСКОѢ МОНЕТЫ ВЪ ЛИТВѢ, И УСТАВА ПЛАЧЕНЬЯ ЖИВНОСТИ ЛЮДЕМЪ СЛУЖЕБНЫМЪ“. 1508 Г., ЧЭРВЕНЯ 5 ДНЯ. — „Акты, относящіяся къ истор. Зап. Рос.“, т. II, СПб., 1848 г.

„Жыггимонтъ король и великій князь. Явно чинимъ симъ нашимъ листомъ, всимъ посполитѣ и каждому особно, штожъ для нынѣшнее потребы земскоѣ, помысливши съ паны радами нашими; вчинили есмо уставу, найпервѣй о пѣнязехъ; и то для того, ижъ мынца наша монеты великого князства еше не почала бити, а такъ многимъ людемъ, а наиболѣй паномъ Полякомъ трудность великая, што ся дотычетъ купованья живности на себе и на кони и всякихъ иныхъ потребныхъ рѣчей, не маючи пѣнязей Литовскихъ. Про то даемъ вѣдати всимъ и приказуемъ, абы каждый купецъ и всякій иной человекъ, отъ тыхъ-то часовъ, брали полугрошки Польскіе за всякіе товары и стравные рѣчи; а полугрошокъ Польскій маеть отмѣненъ быти за чотыри пѣнязи Литовскихъ, а грошъ Польскій за осмъ пѣнязей Литовскихъ; а тымижъ полугрошки зася маеть каждый мѣщанинъ и всякій человекъ нашъ и князьскій и панскій и боярскій врочный свой податокъ государю своему заплатити и мытнику мыто отдати. А который бы врьдникъ нашъ, намѣстникъ, або тивунъ, або мытникъ, тыми пѣнязми не хотѣлъ поплатку нашего во всякого человека взяти, тотъ маеть каранъ быти; также и купецъ естли бы не хотѣлъ за каждый товаръ тыхъ полугрошковъ Польскихъ брати, въ такового маеть быти взятъ товаръ и данъ тому, хто его торговалъ, а пѣнязи на замокъ, а естли у войску, ино на гетмана; а тая монета Польская маеть быти брана до часу.“

Также каждый мѣщанинъ и всякій человекъ, хто—колвекъ до войска привезетъ каждый товаръ и всякіи стравные рѣчи, маеть доброволенство продати подлѣ умовы своее; пак ли бы не хотѣли до войска везти, ино вставляемъ заплату кождоѣ живности тымъ обычаемъ: каждый коли у пищованье поѣдетъ, маеть взяти вижа у князя гетмана; а взявши вола маеть заплатити Польскими полугрошки полкопы грошей, а Литовскими двадцать и чотыри грошы; яловица Польскихъ пятнадцать грошей, а Литовскихъ двадцать грошей; вѣпръ Польскихъ десять грошей, а Литовскихъ осмъ грошей; баранъ Польскихъ полтретья гроша, а Литовскихъ два гроша; двое гусей Литовскій грошъ, а Польскій грошъ и два пѣнязи; четверо куровъ потомуж, трое качокъ потомуж; кона ржи три грошы Литовскихъ, а чотыри грошы Польскихъ безъ дву пѣнязей; овса кона два грошы Литовскихъ а польскихъ полтретья гроша.

Тежъ, естли бы хто самъ, а любо слуга въ чомъ тамъ выступень былъ, которымъ бы обычаемъ мѣлъ каранъ быти, абы подданныи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы и впаду болшого не приняли, наипервѣй: хто будетъ кому што силно брати, а въ томъ

заплати слушноѣ не вчинивши, того маеть князь гетманъ поиманьемъ карати; а хто бы кого лупилъ того обѣсити. Тежъ хто корда добудетъ на кого, ино рука втять, а хто кого ранить, ино шыя втять. Хто поѣдетъ впередъ, въ пищованье, безъ вѣдома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата. А хто бы найденого коня держаль въ себе черезъ день а назавтрее, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ, або на немъ ѣздиль, а потомъ въ кого его познають: тогда маеть коня лицомъ вернути, а навязки только заплатити тому чій конь, чого онъ стоялъ. Тежъ естлибы хто которую рѣчь знашолъ, а въ себе держаль, а князю гетману не оповѣдиль, а потомъ у кого лицомъ выймутъ: а будетъ вышей полукопья, ино того на шыбеницу. А хто со пчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу; а хто выдереть пчолы, ино заплатити полкопы, а вины князю полкопы жъ грошей; а лезивъ бы съ собою не брали, то маеть выволано быти, а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маеть вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи. Тежъ въ корчмита зъ войска высвѣтчити, а виною князь гетманъ казнить подлѣ заслуги. А хто бы зъ войска втекъ до дому, а въ томъ его поймають, тогда того на шыбеницу. Приказуемъ, абы есте князя Костянтина Ивановича Острозского, гетмана нашого, во всемъ были послушни: бо есмо казали ему послушныхъ чествовати, а упорныхъ и непослушныхъ карати, не мнѣй какъ мы сами панъ господарь, подлѣ его заслуги. Тежъ, естли князь гетманъ въ которой колвекъ рѣчи послалъ бы дворянина нашого, або землянина, або своего слугу, а хто бы его зсоромитилъ, або збилъ: и естли будетъ человекъ добрый знаменитый, того слѣбомъ звязавши до насъ послати, а хто бы равный былъ, того тамъ скарати, чого заслужилъ. Сторожа маеть чергою быти, а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а князь гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ другій разъ: тогда маеть у того негодного коня взявши дати подъ годного. Также у войщѣ (у войску) никто не маеть смѣти шинковати, не дожившиися гетмана, подъ страхемъ питья оного. Тежъ, естли бы хто квалтомъ отнималъ товары, або стацѣи, которые бы везены до войска, на живность войску, тотъ маеть смертью каранъ быти. Также, хто бы хоромы, будованье рушалъ, казиль, жогъ, въ ланцугъ маеть всажонъ быти, а тому, чіѣ будутъ, шкода платити. Тежъ, естли бы чій слуга збожье попасъ, государь того слуги маеть тое збожье оплатити, а слуга тотъ маеть кіемъ каранъ быти. Сталося въ Новгородцѣ, на соймѣ, мѣсяца Юня в 5 день, индикта 11.—При томъ были: воевода Троцкій панъ Миколай Николаевичъ; гетманъ, староста Луцкій, маршалокъ Волянской земли князь Костянтинъ Ивановичъ Острозскій; панъ Троцкій, староста Жомоитскій панъ Станиславъ Яновичъ; маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ; подчашій панъ Олбрахтъ Мартиновичъ Кгаштолтъ; маршалокъ, намѣстникъ Волковыскій панъ Янъ Яновичъ Заберезенскій“.

„ЧЛОНКИ, КОТОРЫЕ МАЕТЪ СУДИТИ СТАРОСТА ВЪ ЗЕМЛИ ДОРОГИЦКОЙ“—каралеўскі наказ старасьце Дарагіцкай зямлі аб судовых справах, якія ён мае права разьбіраць. 1511 г. Чэрвеня 2 дня. — „Акты, относящіяся къ истор. Зап. Рос.“, т. II, Спб., 1848 г.

„Староста Дорогицкій не маеть ничего на Замку судити, нижьли только тые чотыри члонки, которые маеть въ привилью выписаны:

Мітрапаліт Язеп Солтан.

квалтъ домовый, пожару, паненьскій або невѣстскій квалтъ, а розбой на добровольной дорожѣ. А што ся тычетъ того, коли ся шкода станеть дереву нашему бортному, тогда на тое дѣло мають выѣхати гаевникъ, а вижъ городскій, а два коморники, судья и подсудковъ, а писарь городскій, и мають туо рѣчь судити и конецъ вчинити; а если бы они не могли тому конца вчинити, або бы кому видѣлася кривда: тогда они мають то отказати передъ старостою и судьею и подсудкомъ, и они мають тому конецъ вчинити. А што ся дотычетъ на землю выѣзджанья для границъ, тамъ маеть выѣзджати староста съ судьею и съ подсудкомъ, а свѣтки маеть пописовати и листы судовые давати писарь старостинъ. А вознога маеть староста посполь съ судьею и съ подсудкомъ и со всею землею обирати. А што ся дотычетъ военного дѣла, въ то не маеть староста вступатися, а ни судити а ни радити не маеть: нижели маеть о томъ вѣдати судья съ подсудкомъ. А безъ лица злодѣйства староста не маеть судити: маеть судити судья съ подсудкомъ. И во во всемъ маеть имъ право держано быти подлугъ ихъ привилія, а староста Дорогицкій, противку ихъ привилія, не маеть ихъ ни въ чомъ судити и винъ ихъ на себе брати, што на нихъ идетъ“.

„СОБОРЪ ВЪ БОГОСПАСАЕМОМЪ ГРАДИ ВИЛЬНИ БЫВШІЙ“. Гэта пастановы віленскага православнага сабору, які адбыўся у 1509 годзе. (Руск. Истор. бібл. IV, 5—18).

Між іншым у пастановах сабору чытаем (у перакладзе):

„некатарыя і ў нашымъ законе, дзеля сьвецкай славы і ўлады, ишчэ пры істнаванні жывога і здоровага біскупа, перадъ сьмерцю яго, на тое біскупства падкупаюцца і бяруць, безъ рады і волі мітрапаліта і біскупау і безъ разгляду сабранья князёў і паноў нашага закону грэчаскага“.

Бываюць такжа нягодныя асобы паміжъ сьвятароу якія:
„наложніцы меваюць“.

„ПОТВЕРЖЕНЬЕ МѢЩАНОМЪ ПОЛОЦКИМЪ НА ПРАВО МАЙДЕБОРСКОЕ И ИНЫЕ ВОЛЬНОСТИ ИХ“. 1510 Г. ЖНІЎНЯ 27 ДНЯ. Гэта грамата сьверджана потым каралём Уладыславам IV 1634 г. Лінія 28 дня.—„Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.“, т. II. Спб., 1848 г.

„Во имя Божье, аминь. Сказила бы всякіе рѣчи съ часомъ старость, кгда бы вчинки людскіе, которые жъ съ прироченья своего конецъ мають, не были черезъ листы упевнены и годнымъ свѣдѣствомъ къ пришлоу вѣдомости знакоменены. А про то, къ вѣкуистой тоѣ рѣчи памяти, мы Жыкгимонтъ, зъ ласки Божьей король Польскій, великій князь Литовскій, Русскій, княжа Прусское, Жомойтскій и иныхъ панъ и дѣдичъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его вслышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того вѣдати, ижъ маючи възглядъ къ посполитого доброго розмноженью, и хотячы положенье мѣста нашего Полоцкого въ мѣрѣ лѣпшей поговити, абы мѣщане наши тамъ мѣшкаючіи черезъ врьдъ добрый и справедливый (у другіхъ сыпскахъ „черезъ раду добрую и справедливую“) были множены:

и ачъ кольвекъ того мѣста нашего Полоцкого, перво, щастноѣ намяти передокъ и братъ нашъ, Александръ король и великій князь его милость, видячи внадъ и сказу, которою жъ мѣщане тамошніе мѣли, для права того, которымъ ся первѣй рядили, его милость съ того права Литовского и Руского, або которыи—кольвекъ права перво того тамъ держаны, въ право Нѣмецкое, то есть, Майтборское пере-мѣнили, и на вѣчныи часы, подлугъ того права Майтборского, съ суполного обычая, всякіе уставы привиліемъ своимъ имъ потвердилъ; а вѣдь жо зася его милость, для нѣкоторыхъ трудностей, не рушаючы ихъ права Майтборского, многіи члонки въ томъ привиліи своемъ имъ огмѣнили, какъ жо го явно есть, што ся дотычетъ сельскихъ путниковъ и иныхъ нѣкоторыхъ члонковъ. А такъ, съ того отмѣненья, нѣкакъ того права Майтборского уоптеньи были, для которого-жъ мѣщане промежку себе росторжку и роздѣль вчинили: нѣкоторые зъ нихъ съ права Нѣмецкого выломившися, подъ присудъ городскій далися, а многіе и прочь розошлися. Мы, хотячи брата нашего, славноѣ намяти короля Александра врьдъ и справу имъ потвердити, знову вси члонкивыбравши съ того первого привилія брата нашего,

въ сесь нашъ привилей вписуемъ, и, абы напотомъ промежку ими блудъ не былъ, симъ нашимъ листомъ моцно чинимъ и на вѣки утвержаемъ. Наипервѣй, въ томъ мѣстѣ нашомъ вышереченомъ Полоцкомъ войтовство, которое жъ его милость братъ нашъ вставилъ и тое войтовство надалъ, мы туо данину и наданье его милости войтови потвержаемъ: маеть войтъ нынѣшній и по немъ будущіи войтове Полоцкии отъ всихъ судовъ мѣстскихъ и винъ судовыхъ брати третій

Балонка друкаваных пастаноу віленскага сабору 1509 г., безъ означанья часу і мейсца друку.

пѣнязь. Нижли тая вина, которая выписана въ Майтборскомъ правѣ на бурмистровъ и на раду (какъ жо во всихъ головныхъ мѣстѣхъ, которые вживають того права Майтборского, обычай есть),—тая вина, подлугъ ихъ права писаного, маеть быти на ратушу бурмистромъ и радцамъ; а они не мають того къ своему пожитку обернути, але то маеть быти обернено на оправу мѣста Полоцкого и посполитое мѣстское доброе. Такожъ который платъ рѣзники дають съ клѣтокъ мясныхъ, ино всего того плату маеть быти половица войту, а другая половица на ратушу; а заказуемъ абы подлѣ первого привилея брата нашего и нынѣшняго, ниhto въ Полоцку, какъ зъ боярѣ, такъ и зъ мѣщанѣ, ятокъ рѣзничихъ, то есть, мясныхъ къ своему пожитку не мѣль. Также и платъ зъ вина зжоного маеть быти весь на войта. Тежъ вси мѣщане, и черные люди, и всякие закладни, какъ тые, которые мѣшкають въ замку и около замку, такъ тежъ за Двиною и на всякихъ мѣстцахъ въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ, за владыкою, и за игуменьей, и за князи и за баяры, и за игумены и за попы, на всихъ мѣстцахъ церковныхъ и князьскихъ и боярскихъ, хочемъ и приказуемъ, абы отъ тыхъ часовъ, конечно, вси тые люди были въ послушенствѣ, того права Майтборского и тымъ правомъ отъ войта и отъ бурмистровъ и рядецъ судилися и рядилися и справовалися, и посполу зъ мѣстомъ всякіи полатки и подачки и тяжкости и послуги давали и служили. А который съ тыхъ сѣдять на земли церковной, або на князьской и на боярьской, тотъ только маеть господарю своему поземь заплатити, подлѣ обычая, какъ съ господаремъ земли тоѣ вмовить, а больши того господарь къ нему ни маеть ничего: нижли кождый князь и бояринъ маеть мѣти собѣ по одному по дворнику а по огороднику на прїѣздѣ, а больши того закладневъ не маеть мѣти въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ. Тежъ которые мѣщане дома и дворища свои мають въ городѣ, або на мѣстѣ, а сами живутъ въ селѣхъ, тые вси мають быти права Майтборского послушни, потомужъ и ремеслники мѣста Полоцкого, Золотари, кушнеры, кравци, сѣдлары, рымари, ковали, слѣсары, шевци, сыромятники, кожемяки, гончары, пивовары, тесли, муралы, дряголы, столяры, то есть, скринники и всякого ремесла люди, также и скоморохи, вси тые вышесписаныи люди мають того ихъ права Майтборского во всякихъ рѣчахъ послушни быти: ино, естли кому до нихъ которое дѣло будетъ, тогда они не повинни ни предъ кимъ становитися въ правѣ, только передъ войтомъ и бурмистры и рядци, которые жъ ихъ мають судити правомъ ихъ Майтборскимъ. Такожъ што мѣщане покупилы земли у боярѣ Полоцкихъ, або въ сельскихъ путниковъ, або въ данныхъ або въ пригонныхъ людей: ино тые мѣщане мають сътыхъ земель служити намъ военною службою. А пригодитъ ся мѣщанину которое земляное дѣло до боярина, або до боярскихъ або до городскихъ людей, або боярину або боярскимъ людемъ до мѣщанина о земляное жъ дѣло: ино мають выслати на земли съ obu сторонъ, державца Полоцкїй съ своею руки, а бурмистры мають сами выѣхати, або радскихъ выслати, и тамъ справедливость вчинити. А естли будетъ мѣстскїй чоловѣкъ виненъ, ино вина на ратушу; а кого державца пошлетъ съ своею руки, ино тому помилное дати. А естли будутъ иншіи которые дѣла бояромъ, або людемъ боярскимъ, або городскимъ людемъ, або владычнымъ людемъ, або игуменьинымъ людемъ до мѣщанъ або до мѣстскихъ людей и они мають передъ бурмистры и передъ войтомъ и передъ рядскими на ратуши право мѣти. А намъ мѣщани Полоцки-

ми, а ни ихъ землями ни кого не даровати. А по домоу мѣстскимъ слугамъ державцы нашего Полоцкого не стояти. Тежъ вызволяемъ ихъ отъ подводъ, которые жъ первѣй посполито давали: ино вжо напогомъ, на потребу нашу земскую мають подводу дати, а проводника зъ города, коли подводный листъ увидятъ, сыкнетомъ нашимъ запечатаный, подлѣ уставы и листу короля его милости Александра. Тежъ вызволяемъ ихъ отъ сторожи: нѣжли къ нашей потребѣ сторожу мають дати. А которые купцы будутъ къ Полоцку прїѣзжати съ куплями своими, чужоземци и Рижане, и они не мають торговати зъ гостями, только съ Полочаны; тежъ ни одинъ купецъ Ризскїй, а ни которые иншіи чужии не будутъ мочи инако продавати и куповати, только подъ тою мѣрою, на долѣ выписаную. Про то, тьи купци чужии подъ тою мѣрою будутъ куповати: воскъ въ одной штуцѣ по полуберковеску, соболи и куницы и тхоры по сороку, бѣлку, горностаи, ласицу, норичу по полтретя ста, попель и смолу лаштомъ однимъ, а тою не мають купити ни въ лѣсѣ, ни въ бору, ни въ селѣхъ, только на мѣстѣ; шафранъ, мушкатъ, гвоздики, квѣтъ мушкатовой, кгалганъ, цытваръ и иншіи зелья дорожшии фунтомъ; тежъ сѣкиры, ножи и иншіи такіи рѣчи тахромъ, або въ тузинѣ, желѣзо, олово, мѣдь, цину, мосяжъ и иншіи такіи жъ рѣчи центнаремъ, тежъ фикги и розинки кошомъ, вино якое кольвекъ и пиво Нѣмецкое и иншіи питья чужии бочкою цѣлою; и того для, тьи купци чужии не будутъ смѣти подъ мѣру меншую ни продавати, ни купити, только какъ вышей выписано; а естли бы который своею смѣлостью иначей вчинилъ, тогда тую куплю войтъ и бурмистры, на ратушу возмутъ. Такжеже купци Ризскїи и иншіи купци Нѣмецкїи не мають съ своими куплями ѣздити до Витебска и до Смоленска мимо Полтескъ, подъ страченемъ всихъ товаровъ ихъ: нѣжли мають ѣздити зъ своими потребами, безъ купли, для выправленья долговъ своихъ. Такожъ важницу въ мѣстѣ Полоцкомъ (которую перво сего держали мѣщане посполу зъ бояры, за отца нашего Казимира короля его милости, а потомъ съ тоѣ важницы платъ былъ въ нашей воли) мы, зъ ласки нашею, на размноженъ посполитого доброго и для лѣпшого вспоможенъ мѣста нашего Полоцкого, придали есмо тую вагу и платъ съ нее на ратушу. Тамъ же будутъ мѣти и капницу, въ которой жо кождый воскъ топленый печатью мѣстскою мають знаменовати, и съ того пожитки къ посполитому доброму мѣстскому оборочати. Дозволили есмо тежъ имъ млынъ справити на рѣцѣ на Полотѣ; а вымелки и пожитки съ того млына мають роздѣлены быти на двое, половица намъ, къ замку нашому, а другая половица имъ на ратушу, съ которою жъ половици своей мають они млынара ховати у того млына. Допустили есмо имъ тежъ збудовати лазню посполитую, гдѣ мѣстцо подобное обравши, а платъ съ нее на ратушу. Дозволили есмо тежъ чотыри дома гостиньи збудовати, въ которыхъ жо домѣхъ со всихъ сторонъ мають гости прїѣзжаючи становитися, а окромѣ тыхъ домовъ, индѣ нигдѣ не мають становитися; и съ тыхъ домовъ, платъ въ кождый годъ такожъ маеть быти на двое роздѣленъ: половица намъ, до скарбу нашего, а другая половица имъ, на ратушу. А отъ тыхъ часовъ княземъ и бояромъ Полоцкимъ и мѣщаномъ заказуемъ, абы ниhto зъ нихъ домовъ гостинныхъ не ставилъ и съ нихъ плату не бралъ. Приказали тежъ есмо имъ, абы ратушу справили на мѣстѣ годномъ, подъ которымъ жо ратушомъ будутъ мѣти суконницу, и иные крамници, и ятки хлѣбные, и комору постригальную;

тамъ жо на ратуши маюць мѣги бочку мѣрную и мѣдницю подь знаменемъ мѣстскимъ; при томъ жо ратушу и кони маюць пописывати, которые будутъ продавати. Дозволяемъ тежь имъ подь ратушомъ шинковати всякое привозное питье, вино, медъ, пиво, съ которыхъ жо рѣчей вышнейписаныхъ вси вжитки и доходы бурмистры и рядци къ оправѣ мѣстской маюць ховати. Маюць тежь въ томъ первореченомъ мѣстѣ Полоцкомъ быти двадцать и чотыри рядскихъ, которыхъ жо маюць обирати войтъ и бурмистры, половину закону Римского, а другую половину закону Греческого, а маюць на тотъ врядъ обирати людей годныхъ, набожныхъ, смыслныхъ, безъ кождыхъ даровъ, подь сумнѣнемъ; которые жъ радци зъ войтомъ посполито маюць промежку себе въ кождый годъ обирати дву бурмистровъ: одинъ маеть быти бурмистръ закону Римского, и другій Греческого. Также отозванье по ортель войтъ до бурмистровъ и радець маеть допустити, а отъ бурмистровъ и радець некоторое отозванье, только къ намъ; а намъ судити ихъ тымъ жо ихъ правомъ Майтборскимъ. Такожъ владыка Полоцкій нынѣшній, и по немъ будучий владыки маюць судити свои дѣла духовныи. А што ся дотычетъ тыхъ члопковъ, которые выписаны въ правѣ ихъ мѣстскомъ, ино то маюць судити войтъ и бурмистры и рядци, а владыцѣ въ то не вступатися. Тежь бояре тьи дома, або поля, которые отъ мѣщанъ кгвалтовнѣ покупили, маюць мѣщаномъ вернути, а свои пѣнязи зася взяти. Полецаемъ тежь войту и бурмистромъ и радцомъ вси мѣста пустыи, въ мѣстѣ и около мѣста, къ осаженью и розмноженью людей. Тежь добровольно мѣщаномъ на будованье домовъ ихъ и на кухню дерево великое и малое въ лѣсѣхъ и въ борѣхъ брати, около мѣста за три мили, а то имъ не маеть заборонено быти, окромъ борного дерева. Тежь, гдѣ первѣй добытокъ пасывали, и ныне добровольно, безъ кождого нагабанья, тамъ жо маюць паствити, и тежь у рѣки Ушаги теожъ добровольство даемъ имъ добытокъ свой паствити по давному; а державцовъ нашихъ Полоцкихъ, а ни боярскихъ коней тамъ не маюць паствити. Уставили есмо въ мѣстѣ нашомъ Полоцку корчмы мѣти, а платы съ нихъ на насъ; тамъ жо маеть быти воскобойня, къ мѣсту, а съ того платъ маеть быти на ратушу, къ оправленью мѣста Полоцкого. Тежь призволяемъ имъ злодѣи имати въ мѣстѣ и около мѣста, чѣмъ кольвекъ люди будутъ, а карати ихъ маюць подлугъ ихъ права. Будуть тежь вольни вси мѣщане Полоцкіи отъ мыта, сухимъ путемъ и водою, черезъ все князьство великое Литовское, какъ же Вильневци и Трочане отъ предковъ нашихъ маюць собѣ то зъ особенного дозволенья. А коли положимъ ордынщину на всю землю, ино зъ мѣста Полоцкого маюць намъ дати ордынщину по давному. Тежь дали есмо имъ сѣножать нашу Боръ, гдѣ они маюць плитницю справити на будованье ратуша и мѣста Полоцкого. Такожъ вызволяемъ пѣчно тымъ нашимъ листомъ всихъ того мѣста людей отъ судовъ и моцы всихъ воеводъ, и пановъ, и старость, и судей и подсудковъ, и нашихъ намѣстниковъ и ихъ заказцовъ великого князьства нашего, такъ, ижъ передъ нихъ о которыхъ коли рѣчахъ позвани будутъ, не будутъ повинни отповѣдати. Также дѣцкихъ намъ и врядникомъ нашимъ по нихъ не давати, кромѣ зрадного дѣла. Тежь войтъ нынѣшній Полоцкій и потомъ будучий войтове тамошніи не маюць въ платы и во вси доходы мѣстскіи, которые жъ приданы на ратушъ и бурмистромъ, вступатися. Тежь, што въ ихъ правѣ Нѣмецкомъ нѣкоторые особенныи вины на бурмистровъ выписаны, ино въ тьи вины

войтъ не маеть вступатися; нехай тьи вины выбираютъ бурмистры, подлѣ ихъ писаного права Майтборского. А въ засагу мѣщанъ Полоцкихъ не маюць посылати: нижли маюць они на службу нашу, на войну ѣздити. Тежь стацей не маюць они посломъ нашимъ и инымъ никому давати, только олижъ на нашъ прѣздъ маюць стацею давати. А надъ то на все, мы намъ вышнее право оставляемъ. Сталося и дано въ Кракове, лѣта Божьего тысяча пятьсотъ десятого, мѣсяца Августа въ 27 день, индикта 13.—При томъ будучимъ: маршалокъ, намѣстникъ Дорогицкій панъ Литаворъ; а маршалокъ и секретаръ, намѣстникъ Витебскій и Браславскій панъ Иванъ Сопѣга; а староста бывшій Дорогицкій панъ Янъ Стецкій; а писаръ, намѣстникъ Довжговскій панъ Богушъ Боговитиновичъ; а писаръ намѣстникъ Жижморскій панъ Копотъ Васильевичъ.

УСТАВА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА СТАРОГА МОЗЫРСКАЙ ВОЛАСЬЦІ. Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“, кн. IV (191), Масква, 1899 г., бб. 144—146.

Жигимонтъ бою милостью король и великий князь.

Смотрели есмо того дѣла. Стояли передъ нами очевидно, жаловали намъ люди наши мещане и вся волость Мозырская на намѣстника мозырского пана Андрея Немировича, штожъ бы имъ кривды дѣлалъ и новины уводилъ, бралъ на нихъ на каждую недѣлю по шести копъ грошей себе на страву и сѣно велелъ имъ на себе носити, и дрова возити, и сторожу отъ татаръ стеречи, и послы наши и гонцы стацею поднимати, и подводы подъ нихъ давати, а сторожовъ на каждую недѣлю съ нихъ по осминадцать биралъ, а децкованья дей казалъ на нихъ слугамъ своимъ по полуконе грошей брати. А намѣстникъ дей его мозырскій бралъ на нихъ въ каждую недѣлю по дванадцати грошей, а воротный по чотыри гроши, а медосѣтци тежь по чотыри гроши, а кухари по чотыри грошы. И панъ Андрей повѣдилъ передъ нами, ижъ имъ тыхъ кривдъ не дѣлалъ, нижли дей вы сами со мною вмовили давати мне на каждую недѣлю по шести копъ грошей на страву. А што ся тычетъ иныхъ пошлинъ, ино дей и первые намѣстники мозырские также зъ васъ бировали и службы и дачки есте потомужъ служывали и даивали. И мы тому порозумевшы, ижъ тымъ людемъ нашимъ в томъ тяжкость ся великая дѣеть, встановили есмо имъ врокомъ, чымъ маюць его и иныхъ намѣстниковъ нашихъ мозырскихъ поднимати. Напервей маюць ему в кождый годъ давати зъ места и зъ волости и съ кождого дьму по полуконе грошей а по пол-бочце жита. А онъ маеть с того самъ живность мѣти изъ слугами своими, и послы наши и гонцы стацею поднимати, и подводы подъ нихъ нанемшы давати и сторожу отъ татаръ стеречи. А который бы человекъ осталъ которому человекъ виненъ, справа пол-копы грошей, с права и онъ вины маеть дати толкожъ. А естли будетъ платити десять грошей, и онъ вины маеть дати десять грошей. А естли бы хто платилъ кому вышшей того, або менши, тотъ маеть вины толькожъ дати, а децкованья маюць слуги его брати на милю по грошу. А коли бы посоль, або гонецъ нашъ взялъ коня в которого данника нашего, або в мещанина, тогда намѣстникъ мозырскій маеть послати слугу своего и того коня отняти. А естли бы не огнялъ, а тотъ бы конь згинулъ, тогда маеть

намѣстникъ мозырскій того коня и насадное тому человеку заплатити. Также мещане наши и волостные люди мозырскіи большіи того дачокъ, который жъ вышей того в томъ листе нашомъ вряжены, не мають ему никоторыхъ давати. А што передъ тымъ ему даивали по шести копъ грошей на неделю на страву, гыхъ шести копъ грошей не мають ему давати, и сени косити, а дровъ возити, и сторожи отъ таръ (татаръ) стеречи, и подсловъ (пословъ) и гонцовъ стацею поднимати и подводъ подъ нихъ давати, и сторожовъ на каждую неделю по осминадцать не мають на городъ посылати. Нижли мають ему давати по чотыри сторожи на годъ, а отстерегшы, идучы з города, не мають жадного пѣнзяи дати; и децкованья по полукопе грошей слугамъ его не мають дати, нижли помилное мають платити. Тежъ свадебныи куницы мають платити потому, какъ передъ тымъ плачывали за отца нашего Казимира короля его милости. А намѣстнику его по дванадцати грошей на неделю и воротному медосытцкому и кухаремъ не мають платити вечно. И вже панъ Андрей и иные по немъ будучые намѣстники мозырскіи мають рядитисе подлугъ того, какъ в симъ нашомъ листе выписано. Такежъ, еслибы который человекъ былъ вбогъ, а тыхъ пѣнзяей полукопья грошей не мелъ чымъ платити, а для того мѣлъ бы дитя свое зоставити, або самъ з мѣстца зайти ино мещане, старшыи мужи, вся волость Мозырская поднялися и злюбили к намъ тые пѣнзяи сами на себе на богатшихъ мужей роскинути и намѣстнику нашему заплатити, абы для того тотъ человекъ дитяти своего в неволю не даль, або самъ з мѣстца не сшоль. Паклибы они того намъ не хотели полнити, подлугъ слобу своего, а для того мелъ бы который человекъ дитя свое в неволю дати, або самъ з мѣстца зойти, тогда мы ихъ маемъ за таковый выступъ виною нашою сказнити, абы напотомъ того ся недопускали. А на твердость того и печать нашу казали есмо привесити к сему нашему листу. Писанъ в Краковѣ, дек. 8 день, индикт 13^а.

**СУДОВАЯ КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА АБ ПРЫЎЛАШЧАНЬ-
НІ ПОЛАЦКАМУ ЎЛАДЫЦЫ ЭЎФІМІЮ АРХІБІСКУПСКАГА
ТЫТУЛУ. 1511 Г. ЛІПНЯ 5.** Сапуновъ „Витебская Старина“, т. I.

„...жаловаль намъ владыко Полоцкій и Витебскій Евѡимей на митрополита Кіевскаго и всея Руси Юсифа, о томъ, штожъ дей: „онъ не пишетъ мене въ листѣхъ своихъ архіепископомъ; а передъ тымъ дей митрополитове до моихъ предковъ, владыкъ Полоцкихъ, писывали „архіепископомъ“, и сами предкове мои въ листѣхъ своихъ титуль свой писывали „архіепископъ“; и он дей ми того нынѣ боронитъ“. И митрополитъ повѣдилъ передъ нами: „писывали дей мои предкове до его предковъ, владыкъ Полоцкихъ и Витебскихъ „архіепископомъ“, але съ своее доброѣ воли, а не зъ стародавнаго обычая“. И мы пытали о томъ всихъ князей Друцкихъ и бояръ Полоцкихъ: какъ здавна бывало? и они повѣдили передъ нами, штожъ здавна владыки Полоцкіи и Витебскіи писывали въ листѣхъ своихъ „архіепископомъ“, а митрополитове вси, зъ вѣковъ, писывали до его предковъ „архіепископомъ“. Ино мы того досмотрѣвши съ паны радами нашими, владыку Полоцкого и Витебского Евѡимія въ томъ есмо знашли правого, и митрополиту есмо приказали, абы онъ до него отъ себе завжды писалъ „архіепископомъ“, и онъ самъ маеть писати

и по немъ будучые владыки въ листѣхъ своихъ титуль свой „архіепископомъ“, на вѣчныи часы...

**СУДОВАЯ КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА АБ МЕЙСТНІЦТВЕ
ЎЛАДЫК, ПОЛАЦКАГА ЭЎФІМІЯ І ВАЛАДЗІМЕРСКАГА ВАСІ-
ЯНА. 1511 Г. ЛІПНЯ 5.** „Витебская старина“, Сапунова, т. I.

(...) Смотрѣли есмо того дѣла, съ паны радами нашими: стояли передъ нами очевисто, жаловаль намъ владыка Полоцкій и Витебскій Евѡимей на владыку Володимерского и Берестейского Васьяна, о гомъ, штожъ дей „онъ хочеть вышей мене въ мѣстцы сѣдѣти, а передъ тымъ предкове его, владыки Володимерскіе, моихъ предковъ, владыкъ Полоцкихъ николи вышей ихъ въ мѣстцы не сѣживали. И владыка Володимерскій тыми разы съ нимъ передъ нами правоватися о гомъ не хотѣлъ. Ино мы пытали о гомъ всихъ князей Друцкихъ и бояръ Полоцкихъ: какъ здавна бывало? и они повѣдали передъ нами, штожъ передъ тымъ николи владыка Володимерскій владыки Полоцкого не посѣдалъ, але завжды владыки Полоцкіи вышей владыкъ Володимерскихъ сѣживали. Ино мы того досмотрѣвши съ паны радами нашими, казали есмо владыцѣ Полоцкому и Витебскому Евѡимею вышей владыки Володимерского и Берестейского садитися; (...)

**„ПРИВИЛЕЙ БОЯРОМЪ, МЪЩАНОМЪ И ВСЕЙ ЗЕМЛИ
ПОЛОЦКОЙ, НА ПРАВА И ВОЛЬНОСТИ ИХЪ, ВОДЛУГЪ
ПРИВИЛЕЕВЪ ВЕЛИКИХЪ КНЯЗЕЙ, ВИТОВТА, ЖЫКГИМОН-
ТА И СКИРГАЙЛА“. 1511 Г., ЛІПНЯ 23 ДНЯ.** Сьписак з гэтай граматы знаходзіцца ў архіве Полацкага гарадскога магістрату. Прывілей сьцьверджаны потым: а) каралём Жыгімонтам Аўгустам, 1547 г. Лютага 21 дня, індыкта 5, ў Вільні; б) Сьцяпанам Баторым, 1580 г. Траўня 7 дня, ў Вільні; в) Жыгімонтам III, 1593 г. Чэрвеня 15 дня, ў Варшаве і г) Ўладыславам IV, 1634 г. Чэрвеня 28 дня, ў Варшаве.

„Во имя Божье, аминь. Все што ся дѣетъ подъ часомъ, отъ человекѡчоѣ памяти споломъ сплываетъ съ часомъ, а ни къ знаймости напотомъ будучимъ прійти можетъ, ижьбы вложенемъ писма, на послѣдъ тый вчинки не были захованы. А про то, къ вѣкуистой тоѣ рѣчи памяти, мы Жыкгимонтъ, зъ ласки Божьее король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, княжа Прусское, Жомоитскій и иныхъ панъ и дѣдичъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его вслышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того вѣдати. Били намъ чоломъ бояре Полоцкіе и мѣщане и весь городъ, и вся земля Полоцкая, и клали передъ нами листы отца нашего Казимира, и брата нашего Александра, королей и великихъ князей ихъ милости, штожъ ихъ милость перво сего пожаловали ихъ и дали имъ права вольная добрая хрестіанская, какъ въ корунѣ Польской, какъ же и перво того которые добровольности мѣли отъ предковъ нашихъ великихъ князей, отъ великого князя Витовта и Жыкгимонта и Скиргайла; и просили насъ, абы есмо имъ вси тые права и добровольности нашимъ привилемъ потвердили. Мы бачучи, ижь яко предкове ихъ, такъ и они, завжды

у супольной вѣрности заховали ся къ предкомъ нашимъ и къ намъ, и хотѣли имъ тую сталость и вѣру и послугу ихъ щедробливостью нашою наньскою отдати, зъ особливоѣ ласки нашою господарьское, вси тые добровольства, листы предкомъ нашихъ, и отца и брата нашого, королей и великихъ князей ихъ милости, симъ нашимъ листомъ подтверждаемъ, и права вольная хрестіянская добрая и справедливая симъ нашимъ привилеємъ на вѣчныя часы даемъ. Напервѣй, въ церкви Божьей и въ имѣнья церковныя намъ не вступатися, въ домъ Божій Святой Софїи и въ домъ Божій Святого Спаса и въ инше дома церковныя намъ не вступатися. А хто кого обвадитъ явно, а любо тайно, ино намъ его не казнити ни одною виною, а ни имѣнемъ, ни нятствомъ, ни серебромъ, ни шыею, олижъ поставити его очи на очи на явномъ судѣ хрестіянскомъ, и того хто вадитъ, и того на кого вадитъ, и досмотрѣвши межъ ними справедливости, хто будетъ што заслужилъ, и какъ право укажетъ такъ его казнити. А который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати, нижли который будетъ въ томъ дѣлѣ, а то вѣдалъ, тыхъ и казнити: проступитъ ли отецъ, ино отца казнити; проступитъ ли сынъ, ино сына казнити, а отца за сынную вину не казнити, а сына за отцову вину не казнити, только того самого казнити, хто виноватъ будетъ. Также хто держитъ отчизныя имѣнья свои, а любо што кому будетъ великій князь Витовтъ далъ, и великій князь Скиргайло далъ, и отецъ и братъ нашъ короли ихъ милость што кому дали, и мы што кому дали, го ему и держати, какъ въ королевствѣ Польскомъ князи и панове и мѣщане держатъ: всхочетъ ли свои имѣнья хто продати, или отдати, или замѣнити съ кимъ, ино намъ, або намѣстникомъ нашимъ явивши, продати и замѣнити. А въ купленины въ Полоцкіе намъ не вступатися, также и въ безадщины ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ. Также который бояринъ, а любо мѣщанинъ отойдетъ съ сего свѣта, ино жона тая вдова, доколѣ на вдовьемъ столцѣ сѣдитъ, имѣнемъ мужьимъ володѣеть; а коли всхочетъ пойти за иного мужа, ино ее силою замужъ не давати, а пойти ей съ тымъ што ей будетъ мужъ записаль, а штобы то было съ вѣдома племени первого мужа, а любо инымъ добрымъ людемъ, а имѣнье зоставити дѣтемъ, а не будетъ ли дѣтей, ино братьи, а не будетъ братьи, ино ближнимъ первого мужа. Также на боярскіе люди и на мѣщанскіе сябры дѣцкихъ намъ и намѣстникомъ нашимъ не давати; а будетъ ли кому кривда, ино перво у господаря его искати правомъ: пакъ ли не всхочетъ господарь его подобнымъ рокомъ права ему вчинити, ино намъ и намѣстникомъ нашимъ дѣцкихъ давати; а вина которая будетъ осужена, ино тую вину господарю своему заплатити, а въ люди намъ боярскіе не вступатися. А воеводѣ нашоу Полоцкому мѣщанъ одному не судити, судити ему съ бояры и мѣщаны; а черезъ поруку, въ нятство не сажати, а по муцѣ вѣры не няти. А холопу и робѣ вѣры не няти. А въ подводы намъ коней въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ, ни въ сябровъ городскихъ; такожъ зъ боярскихъ и зъ мѣщанскихъ сель людемъ не надобѣ ни на какую службу тягнути къ нашимъ княжимъ дворомъ. А старыхъ судовъ намъ не посуживати. А въ заставу намъ бояръ и мѣщанъ Полоцкихъ и посельскихъ путниковъ не посылати; а заставъ намъ въ Полтескъ некоторыхъ Полочаномъ николи не давати, безъ ихъ воли. А съ нами имъ быти готовымъ на войну. А по волости нашої вое-

водѣ нашоу Полоцкому не ѣздити; а поѣдетъ ли коли въ ловы, ино по станомъ не дарити. А досиѣгъ ся въ которого Полочанина татьба, а доищутъ ли ся татьбы, ино господару отдати; а чего не достанетъ, ино татя выдати. А бобры гнати по старой пошлинѣ. Такожъ важницу мѣти въ замку, або въ мѣстѣ нашоу Полоцкомъ, которую перво того держали бояре посполъ зъ мѣщаны, за предкомъ нашихъ и за отца нашого Казимера короля его милости, а потомъ съ тоѣжъ важницы братъ нашъ Александръ король его милость платъ былъ взялъ къ его милости скарбу: ино мы, зъ ласки нашою, зася тую вагу и платъ съ нее дали бояромъ и мѣщаномъ на-полю, по давному, подлѣ суда и уставы отца нашого; мають въ каждый годъ держати по два боярины, а по два мѣщанины, и платъ съ нее выбирать, и свою половину бояре мають обернути на свои потребности. Такожъ которые дома и мѣстца церквамъ Божьимъ здавна наданы отъ предкомъ нашихъ, або владыка, и игуменя, и иные князи и бояре, и мѣщане, и люди добрые прикупили къ церквамъ Божьимъ, и тые дома и мѣстца сугъ въ замку, або середъ мѣста Полоцкого: и будутъ ли за панованья щастноѣ памяти отца нашого Казимера короля его милости, владыка и игуменя на гыхъ звѣчныхъ мѣстцахъ церковныхъ за собою слуги и иные закладни мѣли; мы и теперъ владыцѣ и игуменю дозволяемъ въ гыхъ церковныхъ домѣхъ и на гыхъ мѣстцахъ ихъ слуги и иные закладни за собою мѣти и ихъ садити (па съписку Полацкага магистрата—„судити“), а то гымъ обычаемъ, ижъ мають имъ служити, а поземъ имъ господаремъ своимъ съ тыхъ мѣстъ мають давати; а будутъ ли которые зъ нихъ торгомъ ся обыходити, и они мають серебщизну и ордынщину зъ мѣстомъ нашимъ платити. А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣножати церковныя владыка и игуменя мають, на гыхъ поляхъ и на сѣножатехъ не мають торговыхъ людей, а ни ремесльныхъ за собою садити: нижли мають садити людей сельскихъ, которые бы тамъ хлѣбъ робили. Такожъ бояре Полоцкіе, тымъ же обычаемъ, которые съ нихъ отчизныя свои дома и мѣстца внутри города мають, або на мѣстѣ Полоцкомъ, и тежъ естли будетъ еще за отца нашого Казимера и за брата нашого Александра, королей ихъ милости, отцы ихъ и они сами слышнымъ а врядовымъ обычаемъ которые дворища покупили, або зъ данины ихъ милости мають: тымъ и теперъ мы дозволяемъ на гыхъ дворищахъ слугъ и людей за собою садити и ихъ судити потомужъ; а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые мають зъ мѣщаны нашими серебщизну и ордынщину платити и иные слышныя полатки, къ пожитку нашоу и земскому. А што ся дотычетъ серебщизны, которую войтъ и бурмистры и радци на своѣ потребности кладуть на мѣсто нашо, того церковнымъ и боярскимъ людемъ помогати не надобѣтъ. Тежъ которые бояре будутъ мѣти близко мѣста, зъ стародавна, свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не мають мѣщане на свои потребности мѣстские дерева брати, на будованье домовъ и на дрова: нижли мають мѣщане на свои потребности дерево брати около мѣста, въ нашихъ борѣхъ и лѣсѣхъ и дубровахъ и гаѣхъ, гдѣ здавна будутъ бирали, а въ боярскихъ не мають брати; а естли бы который бояринъ, своею доброю волею, дозволилъ мѣщаномъ у своемъ лѣсѣ и въ борѣхъ и дубровахъ и гаѣхъ дерево брати, ино то естъ въ его воли. Также въ которого Полочанина загудятъ воскъ въ Ризѣ или индѣ, а приѣдетъ до Полоцка: ино Поло-

чаномъ взяти тотъ воскъ къ собѣ въ городѣ, а казнити того Полочаномъ по своему праву, а намъ въ то ся не вступати. А Полочаномъ нашихъ рѣкъ и озеръ не таити; а хто потаитъ; и мы тыхъ казимъ. А Полочаны намъ не даритися никому. Также есмо и мыта имъ отпустили по всей нашей державе и тежъ серебцизну отпустили есмо имъ вѣчнѣ. А которые Полочане межъ собою побьются, а за дѣцкимъ простятся, ино намъ куница шерстью зъ мирщины; также, коли посварятся Полочане и выдадутся оба въ кольцѣ, ино то вина наша: а будетъ ли одинъ выдасться, а другій не выдасться, то есмо имъ отпустили. А за закладную куницу брати по десяти грошей, а поборцу по два грошы, тежъ дѣцкованья отъ рубля по чотыри грошы, а помильного по грошу; а владычному слузѣ и боярскому потомужъ дѣцкованье. А воеводинымъ слугамъ тивунства городского недержати, и съ тивуномъ воеводинымъ слугамъ не ѣздити по волости Полоцкой; а тивуну городскому давати на нашъ дворъ по три грошы на день. А на Черствяти воеводинымъ слугамъ не судити, судити тивуну по старой пошлинѣ; также на Невлѣ судѣ не быти и по всей волости Полоцкой, судити воеводѣ Полоцкому на городѣ. А также владыцѣ на попѣхъ Полоцкихъ куница соборная шерстью; а въ пригонъ попомъ и игуменомъ ко владыцѣ не ходити; а церковныи дома присмотряти старостамъ городскимъ; а церковныхъ земель владычнымъ слугамъ не держати. А гривострызцу по волости не ѣздити, а ни лъну брати. Также намъ господару давати воеводу нашего Полочаномъ, по ихъ воли; а который будетъ воевода нашъ нелюбъ имъ, ино намъ имъ воеводу нашего дати по ихъ воли; а прѣхавши воеводѣ нашему къ Полоцку, первого дня ему крестъ цѣловати къ Полочаномъ, на томъ, штожъ безъ ихъ sprawy Полочанина не казнити ни въ чомъ. А воеводу городомъ не дарити. Тежъ Полочаномъ висмъ жити въ Полоцку добровольно, покуль хто хочеть; а будетъ ли которому Полочанину отъ насъ насильство, намъ его силою недержати: ино ему путь чистъ, куды хто хочеть, безъ каждое зачепки; а во всемъ имѣнни своемъ воленъ, идучи прочъ, продати, а любо которому прѣтелю своему приказати: въ то намъ не вступатися. А который Полочанинъ иметь намъ о чомъ жаловатися о насильи на Полочанина жъ, прѣхавши въ Литву одинъ, безъ истца: намъ зъ Литвы дѣцкого не слати, писати намъ листъ свой къ воеводѣ нашему, хотя бы о смертной винѣ: ино ему судити по цѣлованью, а осудивши его, въ Полоцку жъ казнити виноватого, по ихъ праву, съ Полочаны по испросу. А воеводѣ нашему отъ пригоновъ городскихъ посуловъ не брати. А чоломъ битье намъ въ Полочанъ прѣимати. Также воеводѣ нашему отъ варъ имати гостинца, по полукопѣ грошей отъ всякоѣ вари. Сталося и дано въ Берестьи, на великомъ соймѣ, лѣта Божьего тысяча пятьсотъ первогонадесять, мѣсяца Юля въ двадцать третій день, индикта четвертогонадесять“.

ПРОЛОГ, МЕСЯЦЫ ВЕРАСЕНЬ-ЛЮТЫ, 1512 Г. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 95. У канцы кнігі на 624 балонцы маецца такі допіс:

„В лѣ(то) (7020)...при велико(м) королі Жикгимонти, а при митрополитѣ кievско(м) и всея Роуси архіепіскопѣ кирь Іосіеѣ. при воеводѣ новьгородско(м) па(н)у Яноу Яновичоу Заберезенско(м) написана бы(с) сіа кніга... ино(к) діаконецъ Іоакимецъ. а роукою многьхъ дьяковъ“.

Бітва з Масквой пад Оршай, 1513 г. (Рыс. с „Кронікі“ Бельскага).

Знача, мейсцам напісанья гэтае кнігі быў Навагорадак. Апраўляна яна была такжа недалёка ад Навагорадка:

„рукою іерея Прѣѡірія и(же) в Лю(б)чи“.

У гэтым-жа пралогу ёсьць: „М(у)ч(е)ніе с(вя)ты(х) ново(я)влены(х) м(у)ч(е)н(и)къ родо(м) литвы Іоанна Антонія і Еустафія“.

„Прологами“ называюцца зборнікі кароткіх жыццѣпісаў сьвятых. Паяўленьне Прологаў адносіца да X ст. Склад Прологаў вельмі рожнародны: папершае ў аснову Прологаў ляглі грэцкія „Мартыролѣгіі“, г. зн. кароткія рэстры мучанікаў с кароткімі ведамкамі аб іх муках; па-другое ў Прологі

ўходзяць жыцьцёпісы сьвятых; па-грэцае, ў іх падаюцца ведамкі аб стара-законных і новазаконных сьвятах і некатарых здарэньнях, меўшых уплыў на долю хрысьціянства; па-чацьвертае, ў Прологах маюцца прыповесьці і анегдоты з „Пагэрыкоў“; па-пятае ў іх бываюць прамовы айцоў царквы, навукі і пахвалы сьвятым і сьвятам. Прологі бываюць кароткія, ў якіх толькі ведамкі аб мучаніках і жыцьцёпісы сьвятых і шырокія, ў якіх тоўпяцца ўсе вышэй азначаныя элемэнты.

ПАХВАЛА КНЯЗЮ АСТРОЖСКАМУ. Знаходзіцца ў Літоўскіх летанісах ў так зв. Кароткім кіяўскім летанісцу. Пахвала складаецца з апа-вяданьня аб Літоўска-Маскоўскай вайне, перамозе над Маскалямі ў 1513 годзе над Оршай і пахвалы гэтману літоўскіх войск кн. Астрожскаму. Астрожскага пахвала прыраўнівае да „вялікага цара індыйскага Пора“, да Авія, сына Ровоама „які ваяваў з дзесяцьма каленамі Ізраіля і пабіў сільных людзей за адзін дзень пяцьсот тысяч“. Яго насьледаваў Астрожскі, які пабіў Маска-лёў не за цэлы дзень, але ў тры гадзіны восемдесят тысяч і г. д. Пахвала канчаецца слаўленьнем, якое прыпамінае рытмічную будову слова аб пал-ку Ігара:

Великославному господарю королю Жикгимонту Казимировичу
буди честь и слава вовѣки —
побѣдившему недруга своего великого князя Василія Московского,
а гетману его хороброму князю Константину Ивановичу Острозскому
дай, Боже, здорове и щасте вперед лучшее:
какъ нынѣ побѣдилъ силу великую московскую,
абы такъ побивалъ силную рать татарскую,
• проливаючи кровь ихъ бесурманскую.

БІБЛІЯ 1514 Г. Перахов. у Віленскай Публ. бібл., № 51. Зварочвае увагу пасьляслоўе:

„В лѣ(то) (7022)... списаны быша книги сіа в богохранимѣм ве-
лико(м) и славно(м) градѣ оу Вильни, въ обители пр(е)ч(ис)тѣя б(о)-
г(о)м(а)т(е)ре и чесного ея оуспеніа... написа же книги сия роукою
своею рабѣ б(о)жій Фе(до)рѣ дяк митропольи“.

Захаваўся толькі пачатны адрывак, які зьмяшчае пяцікніжка Маісеява. Мова помніка царкоўна-славянская з даволі чысьленнымі крыўскімі асоб-насьцямі.

„ПОТВЕРЖЕНЬЕ КОРОЛЯ И ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ Е. М. ЖЫКГИМОНТА НА НѢКОТОРЫИ ЧЛОНКИ АБО АРТИКУЛЫ ЖИДОВСКИИ, КОТОРЫИ ДАНЫ ИМЪ ЗА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ВИТОВТА И ЗА АЛЕКСАНДРА КОРОЛЯ ЕГО МИЛОСТИ“. 1514 Г. САКАВІКА 21 ДНЯ. Гэты прывілей надрукаваны ў кнізе Дзя-лынскага „Zbiór praw Litewskich“ лацінскімі літарамі з перакладам на лацін-скую мову.— „Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.“, т. II, Спб., 1848 г.

„Мы Жыкгимонтъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, княжа Пруское, Жомойтскій и иныхъ, зна-менито чинимъ тымъ го листомъ нашимъ. Били намъ чоломъ жидова наша Троцкая, Городенская, Берестейская, Луцкая, Володимерская, Пиньская, Кобринская, вси што ихъ есть у въ отчизнѣ нашей вели-комъ князьствѣ Литовскомъ, о томъ, ижъ брагъ нашъ Александръ король его милость перво сего казалъ былъ имъ выправити ко служ-бѣ земской тысячу коней; и они о томъ его милости били чоломъ и повѣдили передъ его милостью, ижъ здавна, за великого князя Ви-товта, и за Жыкгимонта, и за отца нашего Казимира короля его ми-лости, николи на войну не хоживали, а ни посылавали; и просили его милость, абы имъ гоѣ новины не вводилъ и держалъ бы ихъ по старинѣ. И его милость на ихъ чоломбитие то вчинилъ, и старины имъ не рушилъ, и не велѣлъ имъ ходити на войну, а ни выправляти, а ни посылати; нижли его милость велѣлъ имъ: гдѣ которые въ ко-торыхъ мѣстѣхъ мѣшкають, маюць зъ мѣстомъ вси подачки давати, серебщизны и подводы, и иньи вси потягли тягнути. И тежъ его ми-лость то отложилъ имъ: коли одинъ человекъ другому будетъ зару-чати подъ кольку копами на насъ, а любо на намѣстника нашего, або на которого кольекъ вранника, а тотъ заруки не приметъ; и тежъ, коли одинъ шапку приставитъ, а другій не приставитъ: въ томъ его милость имъ вину и пересудъ отложилъ, и то его милость привилемъ своимъ подтвердилъ имъ на вѣчность. И тотъ приви-лей брата нашего Александра короля его милости передъ нами вка-зывали (въ которомъ же привилейи вси тые вышей мѣненые члонки выписаны), и били намъ чоломъ, абыхмо также на то дали имъ нашъ листъ и подтвердили то на вѣчность.—Ино мы, вглянувши въ приви-лей брата нашего Александра короля его милости, зъ ласки наше, при томъ есмо ихъ zostавили, и на то дали есмо сесь нашъ листъ. Не маюць они и теперъ на войну ходити, а ни выправляти, а ни по-сылати: нижли которые зъ нихъ въ которыхъ мѣстѣхъ живутъ, маюць зъ мѣстомъ вси подачки давати, и серебщизны, и иншии вси потягли тягнути, и вси вжитки посполъ зъ мѣстомъ маюць вжи-вати, куплями и ремеслы, чимъ ся могутъ поживити. И тежъ: кото-рый одинъ человекъ другому будетъ заручати на насъ, або намѣст-ника нашего, а любо на которого колвекъ вранника, а тотъ заруки не приметъ; або, одинъ коли шапку приставитъ, а другій не приста-вить: въ томъ есмо имъ вину и пересудъ, отложили, водлѣ привилейя брата нашего Александра короля его милости. А въ законѣ ихъ и въ правѣхъ ихъ во всихъ не маемъ ихъ ни въ чомъ рушати, и маемъ ихъ заховати по старинѣ, и подтверждаемъ то имъ симъ нашимъ ли-стомъ на вѣчность. А на твердость того, и печать нашу казали есмо привѣсити къ сему нашему листу. Данъ у Вилнѣ, въ лѣто 7022, мѣ-сяца Марта 21 дня, индикта 2“.

„ТОТЪ ЛИСТЪ О ВОЙНУ ПИСАНЪ“— КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА АБ ВЫСТУПЛЕНЬНІ У ПАХОД З ПРЫЧЫНЫ АБЛОГІ МАСКВОЙ ГОР. СМАЛЕНСКА. 1514 Г. ТРАЎНЯ 24 ДНЯ. — „Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.“, т. II, Спб., 1848 г.

„Жыкгимонтъ, Божьею милостью король Польскій великій князь Литовскій, Рускій, княжа Пруское, Жомойтскій и иныхъ, намѣстни-комъ нашимъ и тивуномъ по дворомъ нашимъ Виленского повѣта,

по Ошменской сторонѣ, Мѣдницкому, Ошменскому, Кревскому, Марковскому, и княземъ и паномъ, и княгинямъ и панямъ вдовамъ, и бояромъ и дворяномъ нашимъ, и всимъ тымъ подданымъ нашимъ, которыи въ тыхъ повѣтѣхъ имѣнья свои мають, и слугамъ путьнымъ тыхъ повѣтовъ. Што есмо первѣй сего писали до васъ, ажъбы есте были поготову на службу нашу, на войну, и держали кони сытыи и зброи чистыи; и какъ другимъ листомъ нашимъ васъ обошлемъ и кажемъ на который рокъ и въ когоромъ мѣстыцу быти, ажъбы есте конно а збройно тамъ на тотъ рокъ были: ино повѣдаемъ вамъ, штожь тыми разы панъ воевода Смоленскій и со владыкою и со всеми поддаными нашими земли Смоленскоѣ писали до насъ, ижь люди непріятели нашего Московского, пришедши подъ замокъ нашъ Смоленскъ, по святомъ Николѣ о тыждень, замокъ нашъ облегли, а иньшихъ дей своихъ людей тотъ нашъ непріятель въ землю нашу глубѣй шлетъ, хотячи паньства наши казиги и пустошити. Ино мы вамъ всимъ подданымъ нашимъ даемъ вѣдати, ижь хотячи паньства отчизны наше и всихъ замковъ нашихъ украинныхъ великого князьства Литовского боронити и тому нашему непріятели отпоръ чинити, Бога вземши на помочь, вжо хотимъ на конь всѣсти; а про то вамъ всимъ, врядникомъ нашимъ, и тежь подданымъ нашимъ тыхъ повѣтовъ приказуемъ, ажъбы вы, врядники наши, кождый съ своимъ повѣтомъ, тогожь часу, ничего не мѣшкаючи на кони всѣдали и до Менска тягнули, на рокъ, на день святого Ивана; а вы бы, княгини и паней вдовы, людей своихъ къ гомужъ року гамъ послали, вжо не ждучи другого приказанья и обсыланья листомъ нашимъ, и были бы есте тамъ въ Менску къ гомужъ року, на святого Ивана день, конечно, а инако бысте того не вчинили и жадною мѣрою въ томъ ся не сплошили: бо то вамъ приказуемъ, подъ ласкою нашою и подъ тымъ нашимъ караньемъ великимъ, которое есмо на томъ соймѣ прошломъ Виленскомъ, со всеми паны радами нашими, и тежь со всеми землями и поддаными великого князьства Литовского установили: хто бы службы наше и року умѣшкаль, тогда тыи мають караны быти шьями и имѣнья. Писанъ у Вилни, мѣсяца Мая въ 24 день, индикта 2-го“.

„БИБЛІЯ РУСКА, ВЫЛОЖЕНА ДОКТОРОМЪ ВЪ ЛЕКАРСКИХЪ НАУКАХЪ ФРАНЦИСКОМЪ, СЫНОМЪ СКОРИНИНЫМЪ, ИЗЪ СЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦКА, БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМЪ ПОСПОЛИТЫМЪ КЪ ДОБРОМУ НАУЧЕНІЮ“. Друкавана ў Празе, ў 1517—1519 г. г., ў 4-ку.

Агаловак надрукаваны чырвонымі літарамі ў чорнай рамцы, запоўненай рысункамі: па бакох расьцінны матыў, ўверсе, пасярэдзіне—пусты шчыт, а ўнізе два такіх жа шчыты, ў адным з іх, ў правым, гэрб Скарыны,—сонца і месяц ў праменях, у левым скрытапісны знак. На адвароце агалоўнай балоны выябражэньне сьв. Тройцы ў постаці мужа с патройным абліччам і барадой, ў доўгай шаце, сідзячага на пасадзе і благаслаўляючага правай рукой, а ў левай—трымаючага дзяржаву; галава акружана вянкком; абапал выябражаны анелы, каторыя сідзячаму на пасадзе падносяць дары. На ніжняй палавіне гэтай балоны, выябражана бітва анелаў з д'ябламі.

Доктар Франціш Скарына з Полацка.
Партрэт рэзаны на дрэве (з Бібліі Скарыны).

I. У пачатку кнігі памешчана Пяцікніжжа Маісеева на 272 лістох. У пяцікніжжы зьмешчана 9 рысункаў: 1) дачка фараонава выймае Маісея з вады, 2) скрыня закону, 3) жэртвеннік і ахвяра хлеба, 4) сямісьвечнік, 5) аўтар спаляньня жэртваў, 6) Аарон ў першасьвятарскай шаце, 7) незгаручы куст, 8) паход жыдоў са скрыньнай закону і 9) Маісей навучаючы народ. Тэкст Пяцікніжжа займае 250, а прадмова да яго 22 лісты. Кожда кніга мае асобную нумэрацыю, азначаную славянскімі літарамі. Усе рысункі рэзаны на дрэве. Закончана Пяцікніжжа гэтымі словамі:

„Доконаны суть пятыя кнігі Моисеовы, еже Евреи называютъ Ельгаворимъ, а по гречески Девторономось, по латыне же секунда лексъ Моиси, по руски пакъ втори закон. Божією помощію, повелѣніемъ и пильностію ученого мужа въ Лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скорины сполоцка; увеликомъ мѣсте празскомъ, полѣтехъ воплощенія слова Божія спречистое девици Мари гысецнаго пятсотого девять на 10 (1519)“.

У кнізе „Исход“ Скарына выкладае дзесяць загадаў божых вершам:

Вѣруи въ Бога единого
А не бери надармо имени его.
Помни дни светые светити
Отца и матку чтити.
Не забывай ни едина,
И не дѣлай грѣху блудна.
Не вкради что дружного
А не давай свидѣства лжива.
Не пожедай жены ближнего,
Ни имѣнія или речи его.

II. Чатыры кнігі царстваў. Тут памешчана дзесяць рэзаных на дрэве рысункаў, якія выбражаюць: 1) Давіда ганцючага і іграючага на арфе перад скрыняй закону і жонку яго Міхаль, якая глядзіць праз вакно, 2) будаваньне храму Саламонавага, 3) чалавую старану гэтага храму, 4) два хэрубімы над скрыняй закону, 5) палац Саламона, 6) два стаўпы перад Саламонавым храмам, 7) купелю ў храме, 8) купелю на падножжы с чатырма коламі, 9) прыем Саламонам царыцы Саўскай, 10) аблогу Іерузалиму царом Новаходаносарам. У канцы маецца гэткае закончаньне:

„и тако dokonаны суть сие четыре книги царствъ, иже пишут о царехъ Ерусалимскихъ, и о царехъ Самаринскихъ, повелѣніемъ и працею того же ученаго мужа Франциска Скорины, въ лекарскихъ наукахъ доктора у великомъ старомъ мѣстѣ празскомъ под лѣты воплощенія слова Божія тысяща пятсотъ и осмнадцать, мѣсеца Августа дня десятого. Тивееи Харитасъ.“

III. „Книга Екклесиастесъ, или сборникъ премудрого Царя Соломона“. Прадмону да гэтай кнігі Скарына канчае словамі:

„нарицается сия книга сборникъ, понеже не ко единому человеку въ ней пишетъ, но ко всему собору людей. А не единого человека мысль и коханіе являетъ, но всего собора, того деля зовется сия книга сборникъ“.

БОЖІЯ.

КОНЧАЕТСЯ КНИГА РИКОМА ПРІМУДРѢ • ПО
МОЩНОЮ БОГА ВЪТРОИЦИ ЕДИНАГО • ИМАТЕРИ
ЕГО ПЕРЧОЕ ДЕВИЦИ МАРІИ • ПОВѢЛЕНІЕ
ЕМЪ • ПРАЦЕЮ, ИВЫКЛАДОМЪ • УЧЕНОГО ИДЖА
ВЛѢКАРСКИХЪ НАДКАХЪ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА
СКОРИНИНА СЫНА, СПОЛОЦКА • УСЛОВНОМЪ
СТАРОМЪ МѢСТЕ ПРАЗКОМЪ • ЛѢТА ПОНА
РОЖЕНІИ СПАСИТЕЛЯ НАШЕГО • ТЫСЯЦІНАГО ПЛѢ
СОТАГО ИОСМЪ НАДЕСАТАГО • МѢЦА ГЕНУАРИА
ДНА ДЕВЯТАГО НАДЕСАТЬ •

У канцы кнігі:

„Божію милостію dokonana est сия книга Екклесіастесъ, или соборникъ, премудраго Соломона сына Давидова, Цара Ерусалимскаго. Повелѣніемъ працею и выкладомъ избраннаго мужа въ лекарскихъ наукахъ, доктора Франциска Скоринина сына сполоцка. Въ славномъ старомъ месте празскомъ подъ лѣти пречистаго Божіяго изъ дѣвицы Маріи нароженія, тысещнаго пятсотаго и осмнадесятаго, мѣсяца Генваря дня втораго“.

IV. „Книга премудрость Божія“. У канцы кніга закончана прыпіскай:

„кончается книга рекомая премудрость помощью Бога Вътройци Единаго. И матери Его Пречистое Дѣвицы Марии. Повѣдениемъ Працею ИВыкладомъ ученаго Мужа Влѣкарскихъ наукахъ Доктора Франциска Скоринина сына Сполоцка. Уславномъ Старомъ месте Празскомъ. Лѣта, понарожении спасителя нашего. Тысещнаго Пятсотаго Иосмъ надесятаго Мца Генуаря Дня Девятаго надесять“.

V. „Книга притчи Соломоновы“. Прадмова да гэтаі кнігі канчаецца гэткімі словамі:

„прото я Францишекъ Скорининъ сынъ, Сполоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ, разумѣя сее, иже безъ страха Божія, безъ мудрости, и безъ добрыхъ обычаевъ, не есть мощно почтively жити людемъ посполите на земли, казалъ еси тиснути притчи, или присловія премудраго Соломона сына Давидова, цара Израилева, рускимъ языкомъ. Напредъ ко чти и къ похвалѣ Створителю Спасителю, утешителю Богу въ Троици единому, и пресвятой преблагословенной, пречистой матери его Маріи и всѣмъ небеснымъ чиномъ и святымъ и святицамъ Божіимъ. Потомъ людемъ простымъ посполитымъ къ пожитку и ко розмноженію добрыхъ обычаевъ. Абы научившися мудрости, добре живучи на свѣтѣ милостиваго Бога хвалили, потому якоже прилежитъ на великую высокость и велможность имени его святого“.

Пасьля прадмовы на версе першай балоны памешчаны дрэварыт, які выбражае Саламона, судзячага двох жанок, каторыя спрэчаліся за дзяцѣ.

VI. „Книга Іудіеъ вдовици“. На першай балоне, перад прадмовай, памешчаны дрэварыт, які выбражае намѣт Голофэрна ў каторым ляжыць на пасьцелі яго адзелены ад галавы кодаб; Юдыта ў правай абнажанай руцэ трымае меч, а ў левай Голофэрнаву галаву, якую кідае ў торбу, каторую падтрымлівае служанка. У прадмове каротка апавядае перакладчык гісторыю Асырыйскага царства, аб зруйнаванні Іерусалімскага храму царом Новаходаносарам і што дзеялася ў часы Кіра і Камбіза. Далей кажа, што на ўсесьветным Нікейскім саборы кнігу гэту было пазволена чытаць. Кажа такжа аб любові да бацькаўшчыны ў стасунку да якой Юдыта дала прыклад і канчае словамі:

„потреба теже ведѣти, иже сия книга Іудіеъ, яко книга Данила пророка и книга Ездры, Еврейскими словами, но Халдеискимъ языкомъ наипервей отъ лѣтописецъ написана есть“.

Книга вдовица всея главѣ Голофэрну воєводе

Книги Іудіеъ вдовици почіня
ітьсѣмъ. Зсполѣне выложены
нѣрѣсскіи нѣзыкѣ докторскѣ
францискѣ скоринѣ. Изъ сля
внѣго грядѣ полоцкѣ. Начѣлъ богѣ ко
чти, нѣлѣемъ посполитѣ князѣчениѣ

Першая балона кнігі „Іудіеъ“, друкаваная у Празе, ў 1519 годзе.

VII. „Книги Есѣверь. еже отевреи называются мѣккн-ля“. На першай балоне выбражана Эстѣр стаячая перад царом Агасфѣрам, які кладзе на галаву ей верхні канец бѣрла. У прадмове гэтай кнігі перакладчык апавядае аб халдэйскім арыгінале і аб жыдоўскім, грэцкім і лацінскім перакладах, а такжа аб надобнасці моваў халдэйскай і жыдоўскай і аб перакладзе 70 старцаў; канчае словамі:

„Святны пакъ Ерoнимъ, или Ерасимъ пресвитеръ, онъ же былъ есть по воплощеніи слова Божія лѣтъ четьреста, выложилъ на Латинский языкъ съ Халдейскаго, Еврейскаго и Греческаго зуполне. чего во Еврейскихъ книгахъ непишет, положилъ и уконцу перушаючи ихъ особнѣ, и на главы роздѣлилъ. Азъ теже наслѣдую мужа светаго. Напредъ Богу въ Троици единому ко чти. И своему прироженому Рускому языку къ науце всего добраго. Поднялся працы тое и съ Божією помощію межи иными книгами выложилъ и сию книгу Есѣверь.

Разъдел (глава) 12 (Владимировъ, 344):

„Асѣверъ Царь пресилный владеющий От индии даже До еоиции. Ста и двадцети и седьми странъ Княземъ, И воеводамъ подъ властію моею сущимъ, Ласку свою всемъ указую. Понеже над многими, народы Царствую, И вси земли подбилъ есмь подъ власть свою. А протож николи нехотехъ обращати ко злomu моцы своее превеликое. Но добротливостию мыслихъ всегда справовати свое подданные. Абы безовсякаго страха, тише животь свои ведучи, миру егоже вси люди жадають поживали...“

Нетоликобо сами себѣ народихомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей, и посполитаго добраго.

Пасья прадмовы паложаны верш:

„не копай подругомъ своимъ ямы, самъ ввалишися вню
„Не ставъ Аманъ Мардохею шибенице, сам повиснешъ на неи.

VIII Книги светаго пророка Божія Данила. На першай балоне дрэварыт з надпісам: *Данилу сидящему сольвы, принесь Авакумъ обѣдъ.* Затѣм ідзе прадмова:

„Даниль мужъ жадостей и пророкъ Господень преславный отъ племени царей Иудиныхъ народенный. Съ тогоже племени и Спаситель нашъ Господь Иисусъ Христосъ напотомъ изволилъ воплотиться, а протожъ то племя намъ соблюдаше подлугъ пророчества Патріарха Якова, глаголющаго при смерти къ сыномъ своимъ: не отъимется жезль отъ Іуды, а ни князь отъ бедръ его, дондеже приидеть, онже посылаемъ есть и тои ожиданіе народовъ. Сего светаго пророка взялъ былъ Навходносоръ Царь Вавилонский съ Іоахиномъ Царемъ Ерусалимскимъ. И заведе его во Вавилонъ млада суца со иными пленники. И ту сы навчилъ всякое науки и мудрости Халдейскаго языка. И во младыхъ лѣтахъ своихъ выбавилъ Зусанну жену Яхимову отъ смерти. Сеи во великои чти былъ есть въ Навходносора Царя Вавилонского и Валтызара Царя сына его и у Дарія Царя потомка его. Сеи благословенный Даниль не толико Пророковалъ есть, яко Исаіа, Ереміа, Езкіиль и инии пророци Божіи о воплощеніи слова превѣчнаго Бога изъ пречистое дѣвы. О постраданіи и о смерти Христовѣ. О избавленіи нашемъ отъ гнѣву Божія и отъ моцы дѣвольское. И о Антихриствѣ и о прельщеніи его. О воскресеніи изъ мертвыхъ, о

Есѣверъ Царя пришла перадъ Ясѣверъ Царя:-

КНИГИ ЕСѢВЕРЪ ЕМЕ ѠЕВРІИ КЯЗЫ
ВЯІОТЪСЯ ИВКГНАЯ • ЗѢПОЛДНЕ
ВЫЛОЖЕНЫ КЯРЪСВКНИІ ІЯЗЫКЪ
ДОКТОРѢ ФРЯЦЦІСКО СКОРИНОМЪ
СПОЛОЦЬКЯ ГРЯДЯ СЛЯВНОГО • БОГЪ КОСТИ
ІВЛОДѢ ПОСПОЛИТЪ КНЯЗЦЕ ПОСНИІАТЪСЯ:-

Першая балона кнігі „Есѣверъ“ друкаваная у Празе, ў 1519 г.

страшномъ судѣ Божіемъ, о погибели грѣшныхъ, о царствѣ вѣчномъ сына Божія со избранными своими.

Но часы и времена пописаль, подѣ которыми имѣлся Христосъ народити и за грѣхи наша убить быти, Богъ и чловѣкъ, Бога со чловѣки злучити. И яко Іудеи имѣлися его предѣ пилатомъ запрети протожъ естъ на нихъ опустеніе вѣчное. Всеже пророчество сего святого мужа замкнено естъ въ десяти видѣніяхъ. Первое видѣніе Навходоносора Царя, еже явлено бысть Даніилови. Камень безѣ руку отсѣчется отъ скалы, и порази образъ и сотре и во прахъ, самъ же возрасте великъ и наполни весь свѣтъ. Сее знаменовало зачатіе нашего Спасителя Іисуса Христа безѣ семени отъ непорухенное дѣвицы Маріи, стирающе силу діавольскую, и наполняюще всю вселенную святымъ своимъ Евангеліемъ, егоже царство вѣчно естъ. Второе видѣніе, еже бысть при Навходоносорѣ Царѣ, онже видѣлъ Ангела подобно сыну Божію, въ печи горящей огнемъ, со трети отроки, хвалящими Господа Бога. Сее знаменовало роженіе Христова и принятіе на ся плоти чловѣческае, и Богоявленіе во Іордани, збавляющее насъ отъ огня вѣчнаго. Аще бо кто не народится водою и духомъ, не можетъ внити въ царство Божіе“.

У канцы прадмовы сказана:

„Азь... роженныи въ Рускомъ языкѣ, съ помощію Божіею, яко повиненъ сии розмножити хвалу Христову и посполитое доброе. Межи иными пророки святыми выложилъ и Даніила мужа жадостей и преславнаго пророка Господня на Рускіи языкъ зуполне“.

IX. „Книга светаго іова еже словеть Іовъ“. У пачтку кнѣгі дрэварыт, выбражаючы Іова ляжачымъ ў будынку, на каторага д'явал розгамі накладае раны і трохъ прыяцеляў яго, што прышли да яго ў адведкѣ. Унізе рысунка агалоўны подпіс: „книга светаго Іова, еже словеть Іовъ. Зуполне выложена докторомъ Францискомъ Скориною Сполоцка“. На тѣй-жа балоне верш:

„Богу въ троици единому ко чти и ко славі“:

„Матери его пречистой Маріи къ похвалѣ“:

„Всѣмъ небеснымъ силамъ и святымъ его къ веселію“:

„Людемъ посполитымъ къ доброму наученію“.

Закончана кнѣга словами:

„Скончалася книга сия светаго Іова. Спомощію Бога единого. Повелѣніемъ працею и выкладомъ избраннаго мужа въ лекарскихъ наукахъ, доктора Франциска Скоринина сына Сполоцка. Устаромъ месте Празкомъ, лѣта роженію Господа Іисуса Христа сына Божія, изъ пречистое девицы матери Божіи Маріи. Тысящнаго пятсотога и семнагодесять, месяца Сентября дня девятого“.

IX. „Книга Іисуса Сирахова сына Іерусалимлянина, рекомая Панаретосъ или Еклезіастикус, по руски церковникъ, а имать главъ 51“. У канцы кнѣгі закончанье:

„Доконана естъ сия книга Іисуса сына Сирахова Іерусалимлянина, рекомая Панаретосъ, или Еклезіастикусъ, еже сказуетсяъ всѣхъ добрыхъ нравовъ сокровище, или церковникъ, съ помощію въ Троици единого Бога, и его пречистое матери Маріи. Повелѣніемъ, працею и выкладомъ избраннаго мужа въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына Сполоцка, уславномъ старомъ мѣстѣ Праз-

Есѣеръ :-

Въ до чиняеться кнѣга Есѣеръ Царици
Онаже выбавила естъ сыны Ізраилевы
Ѡрѣки ямяновы • Иже былъ выпрогнавъ
ихъ Ѡцаря Ясѣеря • Яныть главь 51 :-

Глава 1 :-

Въ Пированни Царь Ясѣеря • Егоже Царица вѣтъ
ха нехотела ити къ царю напиръ • И протожъ Ѡтогнавъ
ее, и Ѡстановилъ ябы жены послухали мужей своихъ :-

Въ Однехъ Ясѣера Царя, онже Царѣвова
есть Ѡиньдинъ даже до ефиопинъ, на
стомъ и двадцетми и седми странами,
Егда сяде на престолъ Царѣва своего •
ЗѠза глѣ было естъ початокъ Царѣва

Балона з кнѣгі „Есѣеръ“ друкаваная у Празе, ў 1525 г.

скомъ. Лѣта по Божіемъ нароженіи тысящнаго пятсотого и седмаго надесять, мѣсяца Декемврія дня пятого“.

X. „Книга пѣсни пѣсней“. У пачатку дрэварыт, які выябражае Хрыста ўскладаючым вянец на галаву жанчыны, каторая сымвалізуе царкву. Надпісы ў кнізе надрукаваны чырвонай фарбай. Скарына гэту кнігу разлажыў на размовы і кожную з іх прыдаў аддзельнай асобе: Хрысту, царкве і жыдоўскаму народу.

Пачатак Песньні-Песняў (Владимировъ, 338):

„Поцалуй мя поцалованіемъ оустъ своихъ. Яко лепшая суть мл(с)ти твоя над вино Воннѣишая над масти драгие. Олей излияннѣ имя твое, сего для отроковици возлюбиша тебе. Тягни мя за собою: побегнемъ въ добровонности мастей твоихъ... Ввелъ е(ст) мя Царъ въ покои свое тайныи, Возвеселимся и возрадуемся о тобѣ помняще на перси твоя, паче вина правии возлюблять тебе“...

Раздзел (глава) IV (В. Сониковъ ч. I, б. 41):

„Се ты коль красна есь приятелко моя, се ты коль красна есь. Очи твое яко голубице, кроме того, что внутри съкрито есь: власы твое яко стада козъ, еже выходятъ згоры Галаадъ. Зубы твое яко стада овецъ пострыженныхъ, еже выступили изъ купала. Все имѣюще подвою ягнетокъ, и яловое несть посреди ихъ: яко завиваніе уста твоя, и молвеніе твое сладко. Яко чверти яблока зернатаго, таковы суть ягоды твое, кроме того еже внутри сокрыто есть. Яко столпъ Давыдовъ шия твоя, еже учиненъ есть сообороною. Тысяща щитовъ висить снега и вся оружія сильныхъ. Двѣ перси твое яко два младыхъ козельца бліенцы серны, ониже пасутся посреди цветіемъ...“

... Вся красна есь приятелко моя и поскверненія несть на тобѣ. Поидижъ отъ ливана невесто моя, поиди отливана, поиди будещи корунована. Звысокости Амана, и отъ верху Санира и Гермона отжилица львовъ, и отгоръ пардусовъ. Ранила еси сердце мое единымъ окомъ твоимъ, и единымъ власомъ шии твоея. Яко лѣпы суть перси твои сестро моя невесто, краснейшия суть перси твое надъ вино. Изалахъ мастей твоихъ надъ все речи добровонныи. Сотъ каплющи уста твоя невесто. Мед и млеко, подъ языкомъ твоимъ. И воня ризъ твоихъ яко воня ладанова. Оградъ замкнены сестро моя невесто, оградъ замкнены и кладезъ запечатлены. Выплыванія твоя раи яблокъ зернатыхъ соовощми яблонеи. Кипарисы съ Нардемъ, Нардус и Шафранъ. Тростка и корица, всеми древы ливановыми. Мирра и Алеось всеми перными мастями. Кладезъ оградный источникъ водъ живыхъ плынущихъ быстро згоры Ливанское“...

XI. „Книга Іисуса Навина“, на 48 лістох: з дрэварытам, надрукавана ў 1518 г.

XII. „Книга плачъ Пророка Данила“, на 12 лістох з дрэварытам, надрукавана ў 1519 годзе.

XIII. „Книга руѡ“, 8 лістоў і адзін дрэварыт, надрукавана ў 1518 г.

XIV. „Плачъ прарока Іереміі“, 12 лістоў з дрэварытам, надрукавана ў 1519 годзе.

XV. „Книга судей Израелевыхъ“, 48 лістоў з дрэварытам, надрукавана ў 1519 годзе.

Да нашых часаў поўнасьцю Біблія Скарыны не дахавалася, дагэтуль адшукана 22 кнігі.

З друкаваных у 1517 годзе: 1) кн. Іова, 2) Прытчаў Саламонавых, 3) Ісуса Сіраха, 4) Руѡ;

З друкаваных у 1518 годзе: 5) Песньні-Песняў, 6) Екклесіаст 7) кн. прэм. Саламона 8—11 царств. 12) Іисуса Навіна;

З друкаваных ў 1519 годзе: 13) кн. Бытія, 14) Исход, 15) Левіт, 16) Чысл, 17) Второзаконія, 18) Судей Ізр., 19) Іудіѡб, 20) Есѡірѡ, 21) Плачъ Іереміа, 22) кн. пр. Данила.

На першай балоне кнігі „Екклесіаст“ ўнізе маецца гэтка надпіс:

„А тося стало накладомъ Богдана Анкова сына, Радци Виленскаго“.

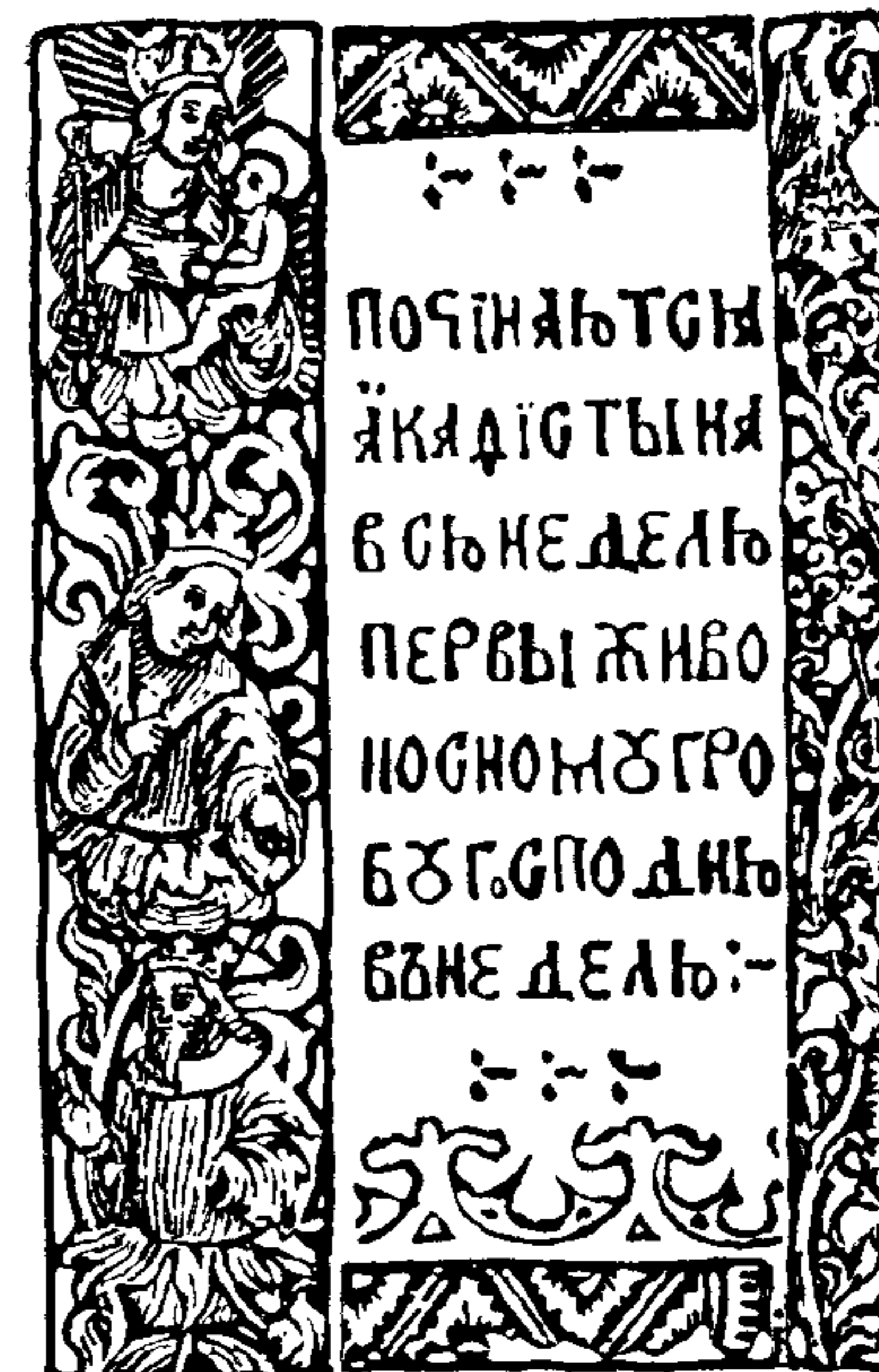
Біблія Скарыны надрукавана на добрай паперы, прыгожымі стылёвымі літарамі.

„АКАѦСТЫ НА ВСЮ НЕДЕЛЮ“. Друк у 8-ку, без азначанья году і мейсца друку. Кніжыца зьямшчае 12 акафістаў; лісты без нумэраціі; ў тэкспе шмат добрых дрэварытаў. Адзіны экзэмпляр захаваўся ў бібліятэцы Кракаўскай Акадэміі. Судзячы па друку і паперы, асабліва па дрэварытах, Вішнеўскі („Hist. Polsk. liter“. Кракаў, 1851, т. VIII, бб. 475-476, не без аснованья кажа, што кніжыца гэта друкавана ў Празе (1517-1519?). Хоць акафісты памешчаны і ў Псалтыры, але паводле фармату і пасьяслоўя, кніжку гэту, кажа Ундольскі, трэба прыняць за асобнае пражскае выданьне. Пасья кождага акафіста маецца гэтка пасьяслоўе:

„Докончанъ есть акаѡистъ воскресныи живоносному гробу Господню (ці іншы які) Богу ко чти и людымъ посполитымъ къ набоженству, працею и пилностію Франциска Скорины изъ славнаго града Полоцка“.

„КАНОНИК АБО АКАФИСТНИК“, выданы Ф. Скарынай у 8-ку, без азначанья мейсца і году, (каля 1525 г.). Зьмешчаны ў ім:

1. Акаѡистъ Пресвятой Богородицѡ, на 24 балонах.

Першая балона Акафістаіка.

2. Канон Живоносному Гробу и Воскресению Господа нашего Иисуса Христа, на 16 бал.
3. Акаѳист Гробу Господню и Воскресению, на 24 бал.
4. Канон св. Апостоломъ, на 16 бал.
5. Акаѳист св. Апостоломъ Петру и Павлу и всѣмъ дванадесяти Апостоломъ, на 32 бал.
6. Канонъ Иоанну Предтечи.
7. Акаѳистъ Иоанну Крестителю Господню, на 24 бал.
8. Акаѳистъ Честному и Животворящему Кресту Господню.
9. Канонъ Благодарственъ Пресвятой Богородицѣ, на 16 бал.
10. Канонъ Животворящему Кресту Господню, на 8 бал.
11. Канонъ святому Архангелу Михаилу со всѣми небесными чины, на 16 бал.
12. Акаѳистъ св. Архангелу Михаилу, на 24 бал.
13. Правило акаѳисту святому Чудотворцу Николаю.
14. Акаѳистъ св. Чудотворцу Николаю, на 24 бал.

КОЕВРЕОМЪ

ПОСЛАНИЕ СВЯТОГО ПАВЛА

я пѣла уѣч • Е же няписавъ істѣхъ кннмъ
 іеріскимъ ѣзыкѣмъ • Потомъ пакъ свѣдѣн
 лѣми іерігелістѣмъ, выложмъ і нягрѣче

Застаўка і агаловак паслання ап. Паўла.

ПСАЛТЫР. Друк Ф. Скарыны ў Празе, ў 1517 годзе, жніўня 6 дня, ў 4-ку па 20 радкоў на балоне. Псалмы надрукаваны мовай царкоўна-славянскай, надпісаньні над псалмамі ў мове стара-крыўскай, якую, як ведама, Скарына ўсюды называе „рускай“. Гэты Псалтыр блізка без перамен у мове і з малымі рожніцамі ў правопісьме Скарына перадрукаваў у „Малой подорожной книжцы“ ў Вільні, ў 1525 годзе. Адзіны экзэмпляр гэтага Псалтыра захаваўся ў бібліятэцы Мікольскага аднаверчаскага манастыра ў Маскве. (Ундольскій, „Очеркъ Славяно-Русск. библіографіи“, Масква, 1871). Падробнае апісаньне даў Вікторав у артыкуле „Замѣчательное открытіе въ древне-русскомъ книжномъ мірѣ“ (Бесѣды въ О-вѣ Любителей Россійской Словесности при Имп. Моск. Университетѣ).

У прадмове да Псалтыра Скарына прызначае гэтае сваё выданьне:

„дѣтемъ малымъ“, як початокъ всякое хорошее науки грамоты, еже добре чести и мовить учить“. — „И видечи таковыя пожитки въ

Кожды канон і акаѳист канчаецца немалъ падобнымі словамі:

„Доконанъ есть Акаѳистъ Богу въ Троицы единому кочти, и великому чудотворцу Николаю Архерею Мирликиискихъ къ похвалѣ, працею и пилностию, въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына, изъ славного места Полоцка“. (Сопиковъ „Опытъ Росс. Библіографіи“ СПб. 1813).

Праўдападобна гэта ёсьць іншае выданьне акаѳистаў, пазьнейшае, віленскае.

такъ малою книзе, я Францишекъ Скорининъ сынъ с Полоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ повелѣлъ есми псалтырю тиснути рускими словами а словенскимъ языкомъ напредъ ко чти и къ похвалѣ богу въ троици единому и пречистой его матери Марии и всемъ небеснымъ чиномъ святымъ божьимъ, а потомъ къ пожитку посполитого доброго, наболее с тое причины иже мя милостивы богъ с того языка на свѣтъ пустилъ“.

ПСАЛТЫР. Без агалоўнага ліста, выданьня Ф. Скарыны ў Вільні, каля 1525 году, ў перакладзе „на літовско-русскій язык“. (Ундольскій, „Очеркъ Славяно-Русской Библіографіи“, Масква, 1871 г.).

„ПОЧИНАЕТСЯ КНИГА ДѢЯНИЯ И ПОСЛАНИЯ АПОСТОЛЬСКАЯ, ЗОВОМАЯ АПОСТОЛ, ЗБОЖОЮ ПОМОЧЬЮ СПРАВЛЕНА ДОКТОРОМЪ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ СЪ ПОЛОЦЬКА“ Друкавана ў Вільні ў 1525 годзе, ў 8-ку, 351 л. Агаловак надрукаваны чырвонымі стылёвымі літарамі. На адвароце першага ліста тыміж літарамі (Сопиковъ, „Опытъ Рос. Библіогр. ч. I. бб. 9—12).

„Дѣяния святыхъ Апостолъ книгъ предмова. Богу ко чти починается“.

„Великий Лука Антиохийский въ лѣкарскихъ наукахъ Доктор пренавченны и Евангелистъ Исусъ Христовъ предивный, товарищъ славного всехъ народовъ учителя и Апостола Господня Павла. Онъ же будучи лѣкаремъ тѣлеснымъ досконалымъ, видечи вси рѣчи телесныя, иже суть суетны и минуци, возжелъ быти лѣкаремъ душъ нашихъ, еже есть на образ и на подобенство превѣчного Бога створенныхъ. Зналъ убо не толико живъ есть человекъ хлѣбомъ или лѣкарствомъ, но болѣ всякимъ словомъ, еже походить изъ устъ Божіихъ“...

На 9-тымъ лісьце:

„Книги дѣяния светыхъ Апостолъ, еже пописалъ светый Лука Евангелистъ Господень ко Феофилу, къ нему же переее и Христово Евангеліе писалъ; а замыкають всобѣ главъ 28, зачаловъ же 51“.

У канцы Апостальскихъ дзеяняў надрукавана:

„Докончаны суть книги дѣяния Апостольскихъ выкладомъ, пилностию, и працею доктора Франциска Скорины Сполоцка града“.

Пасья гэтага ідуць зборныя паслання або лісты. Нумэрація зборныхъ лістоў пачынаецца с першага і канчаюцца 36 лістом.

На першым лісьце:

„Яковлева соборного послання сказаніе, докторомъ Францискомъ Скориною с Полоцка, збожію помощію починается“.

На другім лісьце:

„Іаковлево соборное посланіе, еже писалъ ко двеманадесяте поколеніемъ Іудейскимъ веровавшимъ во Христа Исуса, они же ся были розбегли по странахъ, часу убиенія Стефанова. А имать въ собѣ главъ 5.“

На адвароце 9-га ліста:

„Послання перваго Петрова сказаніе, докторомъ Францискомъ Скориною Сполоцка. Збожію помощію починается“.

У канцы гэтага пасланья надрукавана:

„Конецъ первому соборному посланію светаго верховнаго Апостола Божія Петра. Выложено и вытиснено звеликою пилностію докторомъ Францискомъ Скориною изъ славнаго града Полоцька“.

На 19-м лисьце:

„Соборное Петрово посланіе второе, еже писалъ ко всемъ христіаномъ, поведая яко о вере Христове мудрицы сего света суть мертви; и невинность житія нашего иже у Бога приятно есть: а имать главы три“.

На 24-м лисьце:

„Посланіе Іоанново первое соборное, о втелесеніи слова Божія, иже Богъ любовь есть, и кто Господу Іесу Христу противится, той есть антихристъ“.

Далей ідзе другое і трэцяе пасланье Іоана і ўрэшце саборнае пасланье Юды, пасья якога сказана:

„Доконано есть Іудино соборное посланіе Францискомъ Скориною Сполоцка, въ лекарствѣ и въ наукахъ вызволеныхъ докторомъ“.

За саборнымі пасланьямі ідзе 14 пасланьяў апостала Паўла асобнай нумэраціай, ад першага да 188-га ліста. На першых 5-ці лістох памешчана „сказаніе“ або ірадмова, а далей агаловак:

„Починается къ Римляномъ Епистола верховнаго Апостола Христова Павла, юже послалъ отъ Коринѳа, Фвиіею служительницею Кехреиское церкви, ея же и залецаеть Римляномъ во послании“.

На 187 лисьце зьмешчана пасланье да жыдоў. Пасья ўсіх пасланьяў надрукавана:

„Доконана ес сия книга зовемая Апостоль, еже замыкае всоде наипервей деяния Апостольская. Потомъ посланей святыхъ Апостоль, соборныхъ седмь. Тажъ Епистоль светаго Павла 14. Лѣта понарожении нашего спасителя іса хрста сына божия тысящнаго, пятьсотого идвадесеть пятого. Месеца марта. При держаніи наласкавшего господаря Жикгымонта Казімировича, короля польскаго, И великаго князя Литовскаго Ирускаго, Ижомойтскаго И иныхъ. Вославномъ мѣсте виленскомъ выложена и вытиснена працею ивеликою пильностію Доктора франциска скорины Сполоцка. Богу вотроици единому И пречистой матери его маріи совсеми светыми кочти, И людемъ посполитымъ к доброму навчению“.

Пасья гэтага ідзе „Мѣсецесловъ“, г. зн. сьвятцы на ўвесь год с казаньнем Апосталаў і Евангелій, калі каторае трэба чытаць па царкоўнаму уставу. У пачатку-ж паложана ірадмова, адціснутая чырвонымі літарамі:

„Имать пакъ всеи книзе, мой любимыи приятелю хтожъ будеши ея чести, зачала каждого послания чернымъ вызнаменованы, початки и концы, яко во церкви Божіи четется. Ктому и дни мѣсяцей, вниже починаются. На праздники Божіе и святыхъ его знаидешъ положено червенымъ. Главы же яко и во всехъ книгахъ Библии ветхаго и новаго закона мною на Руській языкъ выложеныхъ*), што которая всобѣ вкратце замыкаеть. Ко знаидению скоро всякое речи потребное во Божественныхъ писаниехъ. Ктому и светки по стороницахъ, яко одно

*) А знача Скарына пераклаў і надрукаваў усе кнігі старога і новага закону.

письмо на другое свидетельствуетъ и воедино ся згожають, чорнымъ исправлены роздельне узриши. Совершися въ дому почтиваго мужа Якуба Бабича, наистаршего Бурмистра славнаго и великаго мѣста Виленского“.

Пасья „мѣсяцеслова“ прыложаны устаў, на пяцідзсятніцу і на нядзелі ўсяго году Апосталаў і Евангелій чытаных у царквох, які займае 48 лістоў; на апошняй балоне сказана:

ПОСЛАНІЯ:~

Вскончана є сиа книга зовема я пої тол, іже зямыкає всоде нийпервей дея ния пѣльскаа. Потомъ посланней свѣтыхъ я постоль, соборныхъ седмь:~

Тяжъ є пистоль свѣго павла дї:~ Лѣтя понароженіи нияшего спясителя іса хрѣтя сына божия. тысящнаго, Пятьсопяго, Идвядесеть пятого. Мѣсеця маріа:~ Придержаніи няскывшего го сподаря Жикгымойтя Кязімировича, Короля полскаго. И вѣланскаго княза Литовскаго, И рускаго, И жолуйтскаго И иныхъ. Вослаеномъ мѣсте виленскомъ выложена, и вытиснена. Працею ивеликою пильностію. Доктора франциска скорины Сполоцка:~ Богу вотроици єдиному. И пречѣтой матери єго маріи, Собсеми светыми кочти. И людемъ посполитымъ к доброму навчению:~

Выпіска з Апостала, раздзел 24. (Сопиковъ „Опыт. С. Р. Б.“ ч., I, бб. 16-18).

„О жалобѣ юже чинягъ Іоудей напавла предъ Феликсомъ въкесаріи. павель отповедевъ имъ, идокесарася одозваль...“

„Полятиже днехъ, сниде архиереи Ананія состарци и снекоимъ тертиломъ мовцею, ониже возвестиша владареву о павль. Призвануже бывшу ему, началъ жаловати тертиль глаголя. Понеже во многомъ упокои живемъ тобою, имногыесе речи направують языку нашему промышленіемъ твоимъ, везде и всуду, приемлемы то совсякимъ благодареніемъ, вседержавный Феликасе. но данепаче тружаю тебе, молю послухати насъ вократце своею кротостію“.

Апошня балона Апостала, друкаванага ў Вільні ў 1525 г.

Падобна як у гэтай выпісцы, так і ва ўсім Апостале надпісанье зьместу ліста, друкавана стара-крыўскай мовай, а сам тэкст Апостала па славянску з некатарымі толькі папраўкамі слоў славянскіх мала або і саўсім незразумелых чытачом.

„МАЛАЯ ПОДОРОЖНАЯ КНИЖИЦА“. Друк Ф. Скарыны ў Вільні 1525 г. У гэтай кніжыцы Скарына зьмесьціў Псалтыр, Часословец, Акаеісты, Шестодневец, Кароткія сьвятцы і Пасхалію. Псалтыр з „Подорожнай кніжыцы“ быў адціснуты і асобнай кніжкай. У гэтым, так сама як і ў папярэдніх выданьнях, пасля кождага адзелу маюцца прыпіскі аб тым, што даную кнігу ці часьць яе перакладаў і друкаваў Ф. Скарына, прыкладам:

„Доконан есть акаеість чесному кресту гсдню, працею и милостию доктора франциска скорины сполоцка града“.

Безумоўна, найвялікшай постацьцю гісторыі нашай пісьменнасьці зьяўляецца Доктар Франціш (Франціск) Скарына; першы чалавек з вучоным тытулам доктара на ўсходзе.

Родам ён быў „з слаўнага места Полацка“, са старой калыбкі крыўскай культуры, дзе яшчэ ў XII стагодзьдзі пісаліся і перапісваліся кнігі, а пазьней існавалі, „лаціна-грэцка-рускія“ школы, і, ўрэшце, ад 1580 году Акадэмія.

Скарына называе сябе ў сваіх кнігах, „русіном“, „рускім“: „нарочены вь рускомъ языку“ (ў прадмове да кніг Даніэля), сваю дзейнасьць пасьвячае „своей братии Руси“, сваю Біблію называе: „Бивлія руска выложена докторомъ Франциском Скориною... богу ко чти и людем посполитым к доброму научению“. Гэта усё паказвае, што Скарына абычаем таго часу, не адзяляў народнасьці ад веравызнаньня. Для ўсіх яго сучасьнікаў „руская вера“ была адначасна „руским языком“ і процістаўлялася шыранай у тыя часы Ягеллёнамі „нямецкай“, або „ляцкай“ веры і штотым больш наплываўшаму ў край „ляцкому языку“.

Франціш Скарына дае ў рукі народу „працею і стараньем“ сваім, Біблію на мове таго народу, з якога сам выйшаў: „иже мя милостивы Бог съ того языка на свет пустил“ (ў прадмове да Псалтыра).

Нажаль гэтага эпохіяльнага мужа не спрамагліся ацаніць яго сучасьнікі. Духавенства сьлепа трымалася „святной“ царкоўнай славяншчыны і з падозрывасьцю глядзела на вялікага значэньня нацыянальную дзейнасьць Скарыны, ня менш воража адносілася да скарынаўскіх пачынаньняў і лацінскае духавенства. Словам праца Скарыны не была сустрэчана прыхільна між сваімі.

З дайшоўшых да нашых часаў актаў можна бачыць, што сямья Скарынаў прыналежала да заможных Полацкіх мяшчан-купцоў. Радзіўся Скарына каля 1485 году і быў хрышчоны імем Юрья (Георгій). Пачатковую асьвету атрымаў ён дома, пад бацькаўскім вокам і паводле старасьвецкіх традыцый свайго народу. Вучыўся мабыць на Псалтыру, які паводле яго слоў: „детем малым початок всякое доброе науки“.

Кончыўшы школы ў сваім родным крывічанскім Полацку, здольны хлапец рваўся да вышэйшых навук. Бацька яго, Лукаш, паслаў яго ў кракаўскі унівэрсытэт. Тагочасны Кракаў меў значную крыўскую калёнію, бо пасля жанізьбы Ягайлы с польскай каралеўнай Ядвігай, найчасьцей Вялікі Князь Літоўска-Рускі (Крыўскі) быў адначасна і каралём Польскім, а знача, мусіў пражываць і ў Кракаве, а пражываючы там, меў сталую канцэлярыю для

спраў В. Кн. Літоўскага з выдатнейшых літоўскіх і крыўскіх дзеячоў. У самым Кракаве была ў тыя часы „руская“ царква.

У 1504 годзе, заплаціўшы 2 грошы ўступнога, запісаўся Скарына студэнтам на філэзофскі факультэт. У унівэрсытэцкія кнігі запісалі Юрья Лукашавіча Скарыну на лацінскі лад: Franciscus Luce de Polesco, прыданым яму імем Франціш, а ня Юры. Сярод тагочасных кракаўскіх прафэсараў быў выдатны вучоны Ян Глогочык (1507), які раней (1490—1492) быў вучыцелем у князя Івана Гашталда ў Вільні. Аб гэтым Глогочыку гісторык Сымон Стравольскі перадае, што ён перакладаў Біблію на „рускую“ мову, гэта знача, — на мову, якой гаварылі і пісалі ў В. Кн. Літоўскім. Мабыць гэты Глогочык выклікаў у Скарыны любоў да кнігі і накланіў яго да працы над перакладам Бібліі на агульна зразумелую мову.

У 1506 годзе Скарына атрымаў на філэзофскім факультэце кракаўскага Унівэрсытэту вучоную ступеню бакаляра. Але, акром філэзофіі, Скарыну цікавілі богаслоўе і мэдыцына. Мэдычнага факультэту ў Кракаве ня было, і Скарына павінен быў шукаць гэтай веды ў другіх унівэрсытэтах на захадзе Эўропы. Шэсьць гадоў ён недзе вучыўся, але дзе, дагэтуль невядома. Есьць пашлякі, што быў на Празскім унівэрсытэце, што бываў у нямецкіх гарадох. За гэтыя шэсьць гадоў ён здабывае сабе яшчэ адну вучоную ступеню доктара.

У лістападзе 1512 году прыбыў Скарына ў Італію, ў горад Падую, які славіўся на ўвесь сьвет у тыя часы сваім мэдычным факультэтам. Прыбыўшы ў Падую Скарына стануў перад віцэ-прыорам доктарам Тадэушам Мусаті, які ацаніў здольнасьці Скарыны і заапекаваўся ім. У гэтым часе Скарына быў у вялікім недастатку, бо бацька яго, Лукаш, памер, і малады вучоны ня меў чым заплаціць нават за доктарскі экзамен. Памог яму ў трудным палажэньні доктар Мусаті.

Таго-ж 1512 году, 5 лістапада, на 5-ю гадзіну па палудні, склікаў віцэ-прыор Др. Мусаті паседжаньне мэдычнага факультэту ў касьцэле Сьв. Урбана. На паседжаньні Мусаті спавесьціў, што з дужа далёкіх краёў прыбыў у Падую нязвычайна вучоны, але бедны маладзён, які ўжо мае ступеню

Молитва покаяністѣ :-
Зъевнтелю нязъ гдѣ ісе хрѣе виазу
та някресте висащя, дла прѣслное ми
лостн юже имел еси кроду человетческому
глявч имяши няклонену, хотам всехъ няг
моливты выслушати • сѣрце имяши штво
рено, хотам лякнѣ свою всема дяти • рѣ
це имяши розтагнены, хотам всехъ ксовѣ
пригорнѣти • нозе имяши пригвождены хо
тамъ всегда съгрѣшными быти, нынѣ молю
тиса прегоркоєряди смѣрти твоєа, ичѣсна
го дла крестя твоєго, ѡслыши и приими
моливты моа, и подъями лякнѣ свою, и
пригорнима ксовѣ, и бѣди примне възъсъ
ѣтрянное игоркоє смѣрти моєа яминь :-

Доконанъ естѣ якаядістѣ чесномѣ
крестѣ гдѣню, працею и милостнѣ докто
ра фрянциска скорины сполоцка града :-

Апошняя балона з „Малой падарожнай кніжыцы“ Ф. Скарыны, друкаванай у Вільні, ў 1525 г.

доктара навук (eximus artium doctor Franciscus gn. Domini Lucae Scorina de Polocko Ruthenus) і просіць пазволіць яму экзаменавацца бясплатна (de gratia speciali ad amore Dei). Пасьля прамовы прыора на паседжаньне быў пакліканы сам Скарына, і ён сам асабіста горача прасіў прафэсароў пазволіць яму бясплатна (amore Dei) трымаць экзамены на доктара мэдыцыны. Паседжаньне вырашыла справу ў карысьць Скарыны.

У суботу, 6 лістапада, ў тым-жа касьцелі пачаліся ўступныя экзамены Скарыны перад 14 прафэсарамі мэдычнага факультэту. Гэтыя экзамены вытрымаў Скарына сьветна і аднагалосна быў дапушчаны да доктарскіх экзаменаў. 9-га лістапада, ў аўторак, сабралася ўся мэдычная калегія падуанскага унівэрсытэту ў біскупскі палац, у ліку 24 асоб, і, пад прадседацельствам вікарнага біскупа П. Забарэльлі, пачаліся выпыты Скарыны. Усе прафэсары задавалі яму пытаньні, ўсім Скарына адпавядаў надзвычай разумна і сьветла бараніў свае думкі. Ўрэшце Скарына аднагалосна быў прызнаны годным ступені доктара мэдыцыны і гэту годнасьць атрымаў з рук прафэсара Бартламея Борызоні. З гэтага часу Скарына да свайго подпісу зазвычай дадае: „в наукахъ вызволеныхъ и в лекарствахъ докторъ“, або: „в лекарскихъ наукахъ докторъ“.

Дабыўшы вышэйшыя навуковыя ступені, Ф. Скарына вярнуўся на бацькаўшчыну; тут ён пазнаёміўся з тагочаснымі краёвымі грамадзкімі дзеячамі і братчыкамі, пабываў у Вільні, тагочаснай сталіцы В. Кн. Літоўскага, пераняўся мясцовымі злыбедамі і пастанавіў пасьвяціць сябе прасьветнай працы. У той час у нас вельмі адчуваўся недахват поўнай Бібліі, так патрэбнай для царкоўнага і дамовага чытаньня. Тое, што было перакладзена, не станавіла поўнасьці і траплялася ў злых паперакручаных сьпісках і то найчасьцей у чужой, малазразумелай баўгарскай, царкоўнай мове. І Скарына задумаў перакласьці ўсю Біблію і выдрукаваць яе. Гэта на тыя часы быў вельмі сьмелы крок, бо славянскія народы толькі што яшчэ знаёміліся з друкарскай справай.

Дзеля таго, што ў родным яго Полацку ня было спрыяльных варункаў, а ў Кракаве, дзе ён атрымаў вышэйшую асьвету, друкаваньне славянскіх кніг, распачатае Фіолям у 1491 годзе, было спынена дзякуючы цемнаце і фанатызму тамтэйшага духавенства, то Скарына, сабраўшы патрэбныя старыя рукапісы, паехаў у Прагу („старое место Пражское“). Прага маніла да сябе Скарыну таму, што там, у тыя часы, была поўная рэлігійная свабода, і ён спадзяваўся, што яго ня сустрэне доля Фіоля.

Асеўшы ў Празе, Скарына сарганізаваў друкарню і ўзасобіў яе літарамі, зробленымі паводле рысунку тых старых рукапісаў, якія вывез з роднага краю. Скарынаўскія літары адтвараюць лепшыя пробкі стара-крыўскага—Полацка—Смаленска—Тураўскага—кірылаўскага пісьма, выстылізаванага ў цэнтрах крыўскай асьветы. Прыгатаваўшы ўсё патрэбнае да друкарні, Скарына ў 1516—17 г.г. прыступіў да друкаваньня сваіх кніг, пад агульным агалоўкам: „Бивлія руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму научению“.

Печатныя літары з друкаў Ф. Скарыны.

У гэтай вялікай справе дапамагалі Скарыне матэр'яльна Полацкія і Віленскія мяшчане і грамадзкія дзеячы, як віленскія бурмістры Багдан Аньковіч і Якуб Бабіч.

Кнігі друкаваў Скарына некаторыя на царкоўна-славянскай мове (Псалтыр, Апостал), а іншыя на тагочаснай нашай літэратурнай мове. Псалтыр і Апостал былі вельмі пашыраны, дык Скарына агранічыўся толькі рэдакцыйнай напраўкай тэксту і дадаткам тлумачэньняў у крыўскай мове, а такжа памешчаньнем на белых кнігі слоў, незразумелых для чытачоў. Другія кнігі Бібліі, менш пашыраныя і вядомыя толькі ў адрыўках, ён дапоўніў і пра-рэдагаваў, а некаторыя кнігі пераклаў нанова, карыстаючыся старымі рукапісамі, лацінскім тэкстам і тэкстам чэскай Бібліі, якая была надрукавана ў 1506 годзе.

Прычыны, чаму ён падняўся адпавядальнай і труднай працы, даць пераклад сьвятога пісьма ў роднай мове, Ф. Скарына тлумачыць патрыстычнымі мяржаваньнямі:

„найболѣе съ тое причины, иже мя милостивы Богъ съ того языка на свѣтъ пустилъ“.

А такжа мяржаваньнямі грамадзкімі, бо:

„Не толико сами собѣ нарождвомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей и посполитого добраго“.

Сваю любоў да народу „посполитого“ і да роднага краю, так абасновуе:

Понеже отъ прироченія звѣри, ходящіе въ пустыни, знаютъ ямы своя; птицы летающіе по воздуху, ведають гнѣзда своя, рыбы, плывающіе по морю и по рѣкахъ, чуютъ вири своя, пчелы и тымъ подобная боронятъ ульевъ своихъ,—такожъ и люди игдѣ зродилися и ускормлены суть по Бозѣ, къ тому мѣсту великую ласку имають“.

Погляд Скарыны на значэньне кніг сьвятога пісьма ня толькі рэлігійны. Ён шукае ў іх ня толькі Боскай, але і жыцьцёвай мудрасьці. Гэтак у прадмове да кнігі „Премудрости Ісуса сына Сирахова“, Скарына кажа:

„Елико кратъ в ней будеши чести, по каждомъ чтении нового нѣчто научишся, чего-жесь предъ тымъ не умѣлъ. Вся бо Соломонова и Аристотелева, божественная и житейская мудрость въ сеи книзѣ краткими словы замкнена естъ. Прото жъ и я для похвалы Божіей и для посполитого добраго и размноженія мудрости, умѣния, опатренности, разуму и науки приложилъ есмь працу выложити книгу сию на руский языкъ“.

Святыя кнігі, як тлумачыць Скарына:

„... пожитечны суть всякому чловѣку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболѣи тымъ они же хотятъ имѣти добрыя обычае и познати мудрость и науку“...

Трэба толькі патрапіць знайсці гэтую мудрасць і науку, тым больш што яна часта бывае захавана ў прыповесцях („притчахъ“), якія:

„...инными словы всегда иную мудрость и науку знаменуютъ, а иначе ся разумѣють, нежели молвлены бывають, и болши во себе сокрытыхъ тайнъ замыкають, нежели ся словами пишуть. Есть бо въ сихъ притчахъ сокрита мудрость, якобы моцъ во драгомъ камени, и яко злато въ земли, и ядро въ орѣху. Кто ю знаидеть сеи знаиде(т) и достанетъ благословенія отъ Господа. И приидетъ къ нему все доброе посполу съ нею“...

Кажучы аб навуцы Скарына разрознівае науку боскую і навукі сьвечкія, якія ён у свой чарод дзеліць на практычныя і адарванія (абстрактныя). Да ліку першых ён залічае прыродазнаўства, важнасьць якога даводзіць сьв. пісьмомъ. Скарына адзначае, што кніга прыповесцяў Саламонавых, зьмяшчае:

„размолвение о прироженіи дровъ и былинъ, звѣрей, птицъ, гадовъ и рыбъ“.

Кіруючыся гэтакім поглядам ён карыстае с кождага здарэння каб у сваіх тлумачэннях даць памагчымаьці больш гэтакіх тлумачэнняў з гісторыі, географіі і інш. Гэтак, успамінаючы аб Ханаане і Іудэі, Скарына дае географічнае апісаньне Абяцанае зямлі. Кнігу Юдыт ён пачынае кароткім нарысам аб царствах стараветнага ўсходу: Асырыйскім, Мідыйскім і Пэрсідзкім.

Адарванія навукі называе Скарына „вызволеными“, якіх налічае сем, і ўсе яны бяруць свой пачатак у Бібліі:

„Ту наученіе седми наукъ вызволеныхъ достаточное“.

Першая з вызваленых навук

„граматика или поруски говорячи грамота“;

для навукі яе павінен служыць Псалтыр.

Да навукі

„лоики, она же учитъ з доводомъ разознати правду отъ кривды, чти книгу Іова, или посланія Апостола Павла“.

Кніга Іова асабліва карысна і:

„всякому чловѣку потребна чести, понеже есть зеркало житія нашего, лекарство душевное, потѣха всѣмъ смутнымъ, паболѣи тымъ, они же суть въ бѣдахъ и въ немоцахъ положены. Протожъ я, Францишекъ Скорининъ сынъ з Полоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ, знаючи сее, иже есть наивышшая мудрость размышление смерти, и познание самого себе, и вспоминание на придушіе речи, казалъ есми тиснути книгу сію“.

Далей:

„Аще ли же помыслиши умѣти риторику, еже есть крагомовность, чти книги Соломоновы. А то суть три науки словесные“—(г. зн. граматка, лёгика, рыторыка).

Хто хоча навучыцца „музыки. то есть пѣвници“, прыгодна ўся Біблія:

„премножество стиховъ и пѣсней светыхъ по всей книзѣ сей знаидеши“,

а асабліва ў Псалтыры і Песьні-песьняў.

„Любо ли ти есть умѣти аритметику, еже вократцѣ а неомыльне личить учитъ, четвертый книги Моисеевы часто чти“, бо яны зьмяшчаюць лік пакаленьняў юдэйскіх“.

„Пак ли же имаши предъ очима науку геометрію, еже по руски сказується землемѣрие, чти книги Ісуса Наувина“, дзе гаворыцца аб падзеле Абяцанай зямлі паміж юдэйскімі пакаленьнямі.

„Есть ли астрономія, или звѣздочети,—наидешъ на початку книги сее (Бібліі) о сотвореніи солнца и мѣсеца, и звѣздъ; наидешъ во Ісусѣ Наувинѣ, яко стояло солнце на единомъ мѣстѣ за цѣлый день. Знаидешъ во книгахъ Царствъ, иже солнце поступило неколико ступневъ. Знаидешъ во светомъ Евангеліі о новоствореной звѣздѣ часу нароженія нашего Спасителя Ісуса Христа.“

Але пры гэтым Скарына адзначае:

„Болѣе воистину чудитися превеликой Божіеи моци мусишь, нижли учитися“,

і канчае гэту частку словамі:

„А то суть седмъ наукъ вызволеныхъ“.

Паняцьце аб сямі вызволеных навукках бадай што Скарына першы занёс у крыўскія землі. Некатарыя з гэтых навук, асабліва першыя тры, сталіся ў наступным стагодзьдзі астоямі школьнай схолястычнай асьветы і азнакай адукаванасці. Але акром вызволеных навук, Біблія, здаецца Скарыне карыснай і для тых, хто жадае азнаёміцца з:

„законами и правы, ими же люде на земли справоватися имають“.—„Ту справа всякого собрания людского и всякого града, еже вѣрою, соединеніемъ ласки и згодою посполитое доброе помножено бываеть“.

Урэшце Біблію можна разглядаць як крыніцу гістарычных навук:

„Аще ли же коханіе имаши вѣдати о военныхъ а о богатырскихъ дѣлахъ, чти книги Судей или книги Махавеевъ; болѣе и справедливе въ нихъ знаидешъ нежели во Александріи или во Трои. Пакъ ли же вократцѣ свѣдати хоцещи много тысецей лѣтъ лѣтописецъ, чти книги Паралипоменона“.

Гэты гістарычна-літэратурныя увагі ў вуснах нашага кніжніка вельмі цікавы, бо дзякуючы ім выяўляюцца тагочасныя літэратурныя традыцыі і уплывы. Успамін яго аб былінах і сярэднявечных Заходна-эўропэйскіх рыцарскіх аповесцях сьведчыць, што яны былі агульна вядомы ў нас у скарынаўскія часы (Павыжшыя выпіскі ўзяты с праф. Янчука „Нарысы па гісторыі бел. літ.“, Менск, 1922).

Між 1520 і 1525 годам Ф. Скарына з невядомых прычын пераносіць сваю друкарню ў Вільню, а такжа свае друкі і рукапісы.

Польскія гісторыкі К. Мацеевіч і Вішнеўскі („Historija literatury polskiej“ М. Wiszniewskiego, т. VIII, б. 478) кажучь, што калі вязьлі скарынаўскую Біблію с Прагі ў Вільню, то многа экзэмпляраў яе прапала па дарозе. Прапажа гэта сталася гэтакім парадкам: Скарына вяртаючыся ў 1525 годзе с Прагі

пабываў у Вітэнбэрзе, дзе тады выступаў Лютар супроць папежа. Каталікі з гэтай прычыны абвінавацілі Скарыну што ён мае стасункі з Лютарам. Скарыну арэштавалі пад імем „Франціша с Польшчы“ і засудзілі на спаленне. Скарына здолеў апраўдацца і вярнуўся ў Вільню, але заарэштаваныя інквізыцыйныя кнігі былі сканфіскаваны і праўдападобна спалены.

У Вільні наладжывае сваю друкарню Скарына ў доме віленскага бурмістра Якуба Бабіча. Дом гэты, паводле мяйсцовай традыцыі, знаходзіўся недалёка ад ратуша, каля „Інбараў“, але ў каторым з існуючых тут дагэтуль старасьвецкіх дамоў памяшчалася друкарня Скарыны, напэўна невядома. У Вільні, каля 1529 году, Скарына ажаніўся з Магарэтай (Маргарытай) ўдавой на Юр’ю Адзверніку, які быў віленскі дамаўласнікам. Жонка прынясла ў пасазе Скарыне ўласны дом у Вільні, аб якім таксама няведама, дзе ён быў.

У Вільні, каля 1525 году, выдае ён „Апостол“ і каля таго-ж часу „Малую подорожную книжцу“. Але скарынаўская друкарня ў Вільні не працуе так энергічна, як у Празе: пасля выпуску гэтых двух кніжак, невядома яшчэ дагэтуль, ці было што ў яго друкарні тут надрукавана. Магчыма, што па надрукаваньні Бібліі, Скарына заняўся падгатоўкай новых рукапісаў да сваёй друкарні, і гэтым тлумачыцца перарыв у яго працы. Але, вось, у 1530 годзе вялікі пажар знішчыў дзеве трэція часці Вільні, і ў гэтым пажары была знішчана скарынаўская друкарня, а, магчыма,—разам надрукаваныя і не распрадазеныя яшчэ кнігі і прыгатаваныя да друку рукапісы.

Год сьмерці Скарыны невядомы, але яшчэ ў 1535 годзе ён жыў.

Сьв. пісаньне ён друкаваў, па магчымасьці, на зразумелай для народу мове. Ён не адважаецца яшчэ перайсьці на чыста народную гутарку, ў мове яго яшчэ многа баўгарызмаў у слоўніцтве і ў формах, але усё-ж такі ў аснову паложана народная крыўская (беларуская) мова з тымі асобнасьцямі, якія характэрныя для старакрыўскую літаратурную мову. Часьцю гэта быў кансэрватызм самога Скарыны, а часьцю прымушалі яго да гэтага аб’ектыўныя варункі: народная мова тады яшчэ ня была вывучана. Скарына і так зрабіў больш, чым можна было: ён унёс у сваю Біблію многа чыста народных слоў. Падходзячы, на сколькі пазваляў тагочасны стан моваведаньня, да народнай мовы, ён і так перарос сваё грамадзянства на цэлае стагодзьдзе.

Біблія Скарыны была другой друкаванай Бібліяй (пасля чэскай) ў славянскіх мовах і на дзесяткі гадоў панярэдзіла пераклад Бібліі на маскоўскую і польскую мову.

Выданьні Скарыны вызначаюцца яшчэ мастацкай стараной. Новыя аддзелы яго кнігі і агалоўкі аздоблены рысункамі і асобнымі прыгожымі літарамі ў рамках ды застаўкамі. Кнігі маюць дрэварыты, якія, акром прыданьня аздобнасьці кнігам, кіруюцца яшчэ мэтай, паводле слоў самога Скарыны: „абы люди посполитыя, чтучи могли лепей разумети“. Аб рысунках Скарыны, расійскі бібліограф Стасаў кажа: „ў Апостале загалоўныя літары, гэрб Скарыны і манаграма з літарай Т выкананы так дасканальна, з гэткам дзіўным смакам, што перавышаюць усё вырытае ў падобным выглядзе ў Бібліі“. А гэты Апостал друкаваўся ўжо ў Вільні. Пад крыптонімам Т скрываецца адзін са спатужнікаў Скарыны, хтокольвечы з крыўскіх тагочасных мастакоў.

Друкарская праца Ф. Скарыны мела аграмадны ўплыў на развіцьце друкарства ня толькі ў нас, але ў Масковіі і Украіне, а ласьне праз тое, што Скарына пакінуў пасля сябе добра навітараных у друкарстве сваіх вучняў.

Каля 1560-х гадоў, не без супрацоўніцтва скарынаўскіх вучняў, пры бліжэйшым удзеле братаў Кавечынскіх, Крышкоўскага і Сымона Буднага паўстае друкарня ў Несьвіжы, якая ўжо ў 1562 годзе выдае катэхізіс.

У Несьвіжы ў гэтым самым часе былі прыгатаваны літары для першай друкарні ў Маскве, яшчэ перад выданьнямі Івана Фэдарова. Сьлед гэтай друкарні захаваліся ў адным так званым анонімным Евангельлі, надрукаваным у Маскве каля 1560—62 году, літары якога аднастайны с Несьвіжскімі, сустрачанымі ў выданьнях Сымона Буднага („Книга въ России“, Масква, 1924, ч. I, б. 66—68). Дужа праўдападобна, што памянёнае анонімнае Евангелье, як і пазьнейшы Псалтыр 1564 году, друкаваў „адзін з майстроў Ф. Скарыны, які прыйшоў у Маскву з Вільні“ („Истор. Славян. литерат.“ Пылін і Спасовіч). Праўда Апостал надрукаваны ўжо іншымі літарамі, якія патвараюць рукапісны полуустаў, але гэта прыняць пад увагу, што літары першай друкарні „былі знішчаны дзеля забабоннасьці“. Дый і новы шрыфт не памог нашаму піонэру друкарства ў Маскве: і другая друкарня была разгромлена, а друкары ратаваліся уцечкай у крыўскія землі.

Што анонімнае Евангелье было друкавана скарынаўскімі літарамі ў Маскве, упэўняе нас Васіль Цяпінскі, які друкаваў сваё Евангелье ў 1570 годзе, ў прадмове да апошняга ён ссылаецца на „Евангелье Московское недавно друкованое“. Аб залежнасьці маскоўскага друкарства ад нашага сьведчаць сучасьнікі Флетчэр і Поссэвін („Книга въ России“, ч. I, б. 68—69). Зьвязь гэту сукосна сьведчыць такжа і тожсамасьць паперы ў Маскоўскіх і нашых друках.

Петр Мсціславец і Іван Фэдарав уцекшы з Масквы, ўжо ў 1568 годзе, паявіліся ў Заблудаве, дзе коштам гэтмана Грыгорага Хадкевіча надрукавалі Евангелье. Каля 1570 году Петр Мсціславец выехаў у Вільню, а яго вучань Іван Фэдарав пераехаў аж у Львоў.

У Вільні, каля 1575 г., Петр Мсціславец друкуе некалькі богаслужэбных кніг, для якіх быў вырэзаны спецыяльны шрыфт, каторы служыў прыкладам для пазьнейшых маскоўскіх друкарань.

Каля 1570 году Васіль Цяпінскі друкуе сваё Евангелье літарамі па стылізацыі падобнымі да несьвіжскіх, якія ў свой чарод адтваралі літары скарынаўскай друкарні.

У 1580 годзе Іван Фэдарав, коштам князя Астрожскага, друкуе ў Астрагу кнігі, між іншым Біблію. Як львоўскія выданьні Івана Фэдарова, так і Віленскія Пятра Мсціслаўца маюць у сабе шмат чаго перанятага з друкаў Скарыны. Асабліва Астрожская Біблія перапоўнена ініцыяламі і застаўкамі запазычанымі з выданьняў Скарыны, а такжа мае літары з віленскіх друкарань (агалавак тытуловай балоны). Другое выданьне Астрожскай Бібліі, якое было выпушчана ў 1581 годзе (12 жніўня), мае яшчэ больш віленскага шрыфту.

Адначасна з Астрожскай друкарняй была ў Вільні адкрыта ў 1580 годзе друкарня Мамонічаў, у друках якой відаць сільныя скарынаўскія ўплывы.

Яшчэ большыя скарынаўскія ўплывы відаць на друках выданых у Еўю (каля Вільні). Евейская друкарня пачала працаваць у 1611 годзе.

У самым пачатку XVII ст. была адкрыта друкарня ў Дерманскім манастыры (Валыншчына). Шрыфт прыгатаваны нарочна для гэтай друкарні, але пад уплывам Астрожскай Бібліі і Евангелья Цялінскага.

Другая валынская друкарня ў Угорцах, пачынае працаваць, магчыма, з 1611 году. Шрыфт і застаўкі выказуюць скарынаўскі ўплыў.

У Галічыне ў дварэ Страціна, каля 1604 году, адкрыў друкарню Балабан; на застаўках і рысунках відаць уплыў віленскіх і львоўскіх друкарань.

У 1617 годзе паяўляецца друкарня ў Кіеве; мяркуючы паводле літар і рысункаў сюды была перанесена друкарня Балабанаў са Страціна.

У 1628 годзе, працуе ў Кіеве магілеўскі мяшчанін Сьпірыдон Собаль. У 1630 годзе пераязджае ён са сваёй друкарняй у Кутэйнінскі манастыр, а ў 1635 годзе засновывае новую друкарню ў Буйневіцкім манастыры (абодвы манастыры каля Магілева). Кутэйнінская друкарня ў 1655 годзе, ў часе акупаці Масковіяй краю, была разам з манахамі вывезена ў Іверскі Манастыр (каля Ноўгарада), дзе выдана было кутэйнінскімі манахамі некалькі кніг, гэтакім чынам скарынаўскія ўплывы сягнулі праз Магілеў аж у зямлю Вялікага Ноўгараду.

С павыжшага агляду мы бачым, што ўплыў Ф. Скарыны абыймаў ўсю усходнюю славяншчыну. Пад уплывам Скарыны і яго друкаў засноўецца друкарня сьпяраша ў Несьвіжы, згэтуль перадаецца ў Маскву, але не прынятае, дзякуючы цемнаце, друкарства з Масквы вяртаецца назад у Крыўскія землі і абасноўецца яно ў Заблудава. З Заблудава ідзе на Львоў і Астрог, Дэрмань, Угорцы, Страціна, Кіаў. На пару гадоў пазьней Заблудоўскай працуе друкарня Цялінскага, а адначасна з Львоўскай працуе Віленская друкарня Мсціслаўца, пазьней Мамонічаў, урэшце Евейская, Кутэйнінская, Буйневіцкая, Магілеўская і др.

Акрам таго друкаваньня выданьні Скарыны перапісваліся. Захавалася некалькі рукапісаў, якія маглі быць перапісаны з друкаў Скарыны; ў некаторых з іх захаваліся і кнігі Бібліі, якія былі надрукаваны Скарынам, але затраціліся. Адны з такіх рукапісаў даслоўна перадаюць скарынаўскія друкі, з утрыманьнем прадмоў і імя Скарыны, а другія сьпіскі маюць зьменены правопіс а такжа заменена імя яго другім, прыкладам у Галіцкім (Яраслаўскім) сьпіску 1568 году чытаем прыпіску: „протожь я василій жугаев снь зь ярослава. В лѣкарских науках докторь... казал есми списати книгоу стго іова рускым языком. б(г)у къ чти и людем посполитым къ науочению“. Замест скарынаўскага правопісма тут модны тагочасны баўгарскі. З рукапісаў скарынаўскага перакладу з лішнімі (раўняючы з дахаваўшыміся друкаванымі экзэмплярамі) кнігамі трэба адзначыць біблейныя кнігі 1575 г. Львоўскага Сьвята-Ануфрэўскага Манастыра (паходзяць з Зенкава—Падольшчына). Прадоўжаньнем гэтага апошняга рукапісу, зьяўляецца рукапіс Луці Тарнопальскага 1596 г. Калі разгледзіць лішнія кнігі гэтых рукапісаў са стараны мовы,

то яны акажуцца сходнымі з тымі, якія запраўды вышлі з пад пяра Скарыны. Згэтуль натуральны вывад, што яны, відаць, былі перакладзены Скарынай, які або іх ня сусьціг надрукаваць, або надрукаваў ды яны загінулі (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III).

Скарына ў кнігах біблейных памесьціў 42 рысункі рытыя на дрэве. Некатарыя з гэтых рысункаў маюць на сабе вязаны подпіс у які стала ўходзіць літара Т (ў Апостале). Пад партрэтам Скарыны вязь выразна мае тры літары: Т. М. З., гэта ёсьць подпіс мастака-рысаўніка які аздабляў скарынаўскія друкі рысункамі. Гэты мастак-рысаўнік, скарынаўскі сучаснік, дагэтуль невядомы. Адно пэўна што ён, як і Скарына, быў „русін“, на гэта паказуе пераезд яго, разам са Скарынай, с Прагі ў Вільню і яго монаграма зложаная са славянскіх літар. Маецца такжа дапушчэньне, што, часць рысункаў было зроблена самім Скарынам, прынамні тыя з іх, на якіх красуе гэрб Скарыны—сонца і месяц.

БІБЛІЯ XVI СТ., Віленскай Публ. бібліятэкі (№ 47). Дахавалася толькі частка рукапісу: кнігі прарокаў. У прадмове да прароцтва Ісаі маецца гэткае дапіска:

„Предсловіе Исаіна пр(о)рчества с ческой Библии написано“.

Ня выключана што гэта ёсьць пераклад с чэскай Бібліі 1506 г., а можа нават беспасярэдны адпіс с перакладаў Скарыны. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 29).

БІБЛІЯ XVI СТ., бібліятэкі Красінскіх у Варшаве. Захаваўся толькі адрывак рукапісу, які завірае кнігу Товіт. Праф. Карскі кажа аб гэтым перакладзе Бібліі: „Трудна рашыць, хто зрабіў гэты пераклад: ён вельмі напамінае спосабы Скарыны ў тых здарэньнях, калі ў яго пад рукамі не было ц.-славянскага перакладу вядомай кнігі.“

Мова тэксту гэтай бібліі (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 30):

...Пригодилося единого дне. иже товиеъ погребаль тѣла мртвы(х) и оутроудилсѣ велми. а прише(д) к домоу по(д)ле стѣны верже себе опочиоути. и оусноуль. а в то(м) оуснути. лаина сии рѣ(ч) каль ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи оупустила. такъже пакы оуснул. и оубо то покушеніе на него бгъ препоустилъ про то што бы боудуши(м) данъ былъ прикла(д) его трѣпеливости. яко и с(в)того иова. оубо егда(ж) с(в)тыи иовъ отъ своего детинства бга ся бояше. а приказание его полняше“...

ІКОНЫ СЬВ. САФІІ ПРАМУДРАСЬЦІ БОЖАЙ належаць да сымвалістычных ікон; яны пісаліся на сказ Прыповясыцяў Саламонавых: „прамудрасьць стварыла сабе дом і ўмацавала сямі стаўпамі“—(„премудрость создала себѣ храмъ и утверди столповъ седмъ“). Пад імем дому разумеецца царква Хрыстова, ўмацаваная на стаўпах—на сямі ўсясьветных саборах. Іконы Сафіі ў кіяўскім, наўгародзкім і др. саборах выябражаюць з'адночаньне царквы нябеснай і зямной, праз уцелаішчаньне прамудрасьці Сьв. Тройцы (впос-

таса). Пададзены тут абразок зьяўляецца копіяй іконы Сьв. Сафіі полацкай, акром подпісу ўнізе „попъ“ і нечытальных знакаў, якія чытаў Лелевэль „попъ ананій“. Гэта ікона саўсім аднолькава са старой іконай „Св. Сафіі полацкай“ якую я бачыў ў Спаскім манастрыры ў сьвятара Чэрэпніна ў Полацку, акром, ведама, верхняга наўкольнага надпісу, дзе гаворыцца для каго была зроблена паданая тут копія.

Унізе ад Хрыста ідзе група хрысьціян, да іх падходзяць пагане, с права с працягнутымі рукамі, да чаш вечнага жыцьця. Злева, ўнізе, сядзяць паганскія сьвятары с пустой лагой і нейкімі маскамі.

Надпісы на іконе; зьверху:

„Софеи премудрость Б(о)ж(и)а вроблена повеленемъ бл(а)говерне князя Федора ивановича ярославча“. (Турава-Пінскага+1535).

С о л о м о н : „Премудрость созда собѣ храм и утверди столпъ сем“.

П а т р ы а р х : „Рабъ иис ...а подателя животоу веч“...

Н а ў к о л Х р ы с т а : „Закляя своя жертвенная черепа поча... со веи вино уготова“.

У к р у г М а ц і Б о ж а й : „Иже от века утаенное и ангеламъ неведомое ма... и... не... с...мво“.

П а д с я м і а н е л а м і ў в е р с е . *Рад першы*: „переві. сты д(у)хъ. рекоше с(ы)не. *Другі рад*: созда богъ. завістю. яко б(о)гъ есть“.

ЕВАНГЕЛЬЕ 1520 ГОДУ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 35. Крыўскае (беларускае) паходжаньне яго відаць ужо з допісу:

„В л ь (т о) (7 0 2 8) ... написана бы(с) книга сіа. нарицаемаа ева(нг)ліе, тетро. при велик(ом) короле Жикгимонтѣ, і при еп(іско)пѣ Іони вл(а)дыцѣ тоуро(в)ско(м) и пинско(м) и при кн(я)зѣ Фе(д)ори Ивановичи Ярославича. повелѣние(м) хр(и)столюбива(го) мужа раба б(о)ж(и)а Семиона Батыевича Рака... А писалъ дья(к) мно(го)грѣшны ра(б) б(о)ж(и)и Савастіанъ Авраамови(ч) и(же) в Нобли“ (Пінскага павету).

ЗБОРНИК XVI СТАГ. Да XIX стаг. належаў Супрасльскаму манастыру. Гэта быў рукапіс у адну чацьвѣртую аркуша, пісаны на грубой васкаванай паперы (бамбіцыне) чыстым і ясным характарам пісьма XVI стаг. Яго перапісаў 1520 г. сын сьвятара Грыгорый Івановіч па загаду князя Сімеона Іванавіча Одынцевіча, як аб тым сьведчыць ўласнаручны подпіс у канцы рукапісу. Даніловіч з гэтага зборніка, ў лацінскай транскрыпцыі, выдаў у 1823 годзе „Latopisies Litwy i kronika Ruska“.

ФОРМА ПРЫСЯГІ ВЯЛ. КНЯЗЮ ЛІТОЎСКАМУ, КАРАЛЕВІЧУ ЖЫГІМОНТУ-АЎГУСТУ на Віленскім сойме ў 1552 г. Сьнежня 4 дня.—„Акты, относящ. къ истор. Зап. Рос.“, т. II, СПб., 1848 г. Увага № 90.

„Обираемъ собѣ и беремъ господаремъ на вѣчные часы господаря своего прироченного сына, е. м. королевича Жикгимонта, на великое князьство Литовское, и маемъ е. м. вѣрнѣ и справедливѣ служить, мы сами и дѣти наши, а мимо е. м. королевича Жикгимонтаиноного господаря не маемъ собѣ искати, а ни обирати... А мы, воеводове и старосты и горододержцы, тые замки маемъ къ рукамъ е. м. королевича Жикгимонта держати, и мимо е. м. иному никому не поступовати“...

ФОРМА ПРЫСЯГІ, ЯКУЮ ДАВАЛІ ПІСАРЫ ГАСПАДАРСКІЯ АБЫЙМАЮЧЫ СВОЙ УРАД. Сярод актаў 1522 году.

Гл. „Чтенія въ Импер. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“—Кн. IV (191). Масква, 1899 г., бал. 147.

„Присяга писарская.

Я (имя рек)... присягаю милому Богу и панне Марьи и всимъ светымъ, ижъ маю быти верный господару его милости и вси рады его, которые бы колвекъ мне были допушоны, або обявены, тые маю таемые заховати, а жадному человеку ихъ не маю объявляти, ани тежъ жадныхъ листовъ не маю писати безъ розказанья господарского, або канцлерского, а иныхъ жадныхъ розказанье не маю писати. А естли быхъ што слышалъ шкодливого господарского, або Речи Посполитое, тогда маю объявляти господару его милости, або паномъ раде. Естли быхъ то сполнилъ, такъ мне Боже поможы и панна Марья и вси светые; а если быхъ того не сполнилъ, Боже мя побий на души и на теле“.

Ікона сьв. Сафіі прамудрасці Божай, пісаная для Пінскага князя Федара Іванавіча Яраславіча, каля 1519 г.

РАХУНАК КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА С ПАНАМ ЯНУШАМ КАСЬЦЕВІЧАМ. у Вільні, 18 Лістападу 1522 году. Гл. „Чтенія въ Импер. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Унив.“, кн. IV (191) Масква, 1899 г. бал. 184.

„Жыкгимонтъ.

Явно чынымъ симъ нашимъ листомъ. Тыми разы давалъ намъ личбу с поголовщызныхъ нашихъ пенязей воевода подляшский маршалокъ нашъ державца ожский и перелойский и радунский панъ Янушъ Станиславовичъ Костевича приходу и росходу, которые черезъ его руки шли, и што еще назвышъ тыхъ нашихъ пенязей онъ своихъ власныхъ пенязей на нашу жодане выдалъ на потребности нашыя и земские. Мы, з нимъ рахунокъ вчинивши, и застали ему винни тысячу копъ и девять сотъ копъ и дватцать и шесть копъ и девять грошей, и маемъ в той суме его уистити, отколь тая сума маеть ему заплачона быти. И на то есьмо ему дали сесь нашъ листь с нашою печатью. Писанъ у Вильни, под лет. бож. нарож. 1 пятьсотъ 22, месяца ноябр. 18 день, индыктъ 11.

Въ томъ листе рука королевская“.

ЗАПІС АБ РАБУНКАХ І ПРЫМУСАХ КОБРЫНСКІМ ПАДДАНЫМ АД ІХ ДЗЯРЖАЎЦЫ ВЭНСЛАВА КАСЬЦЕВІЧА. Сярод актаў 1524 году. „Чтенія въ Имп. Общ. истор. и древн. Рос. при Моск. уни-версит.“ кн. IV (191), Масква, 1899, б. 195.

„Листъ до мар. держав. Кобрынскаго пана Венслава Костевича. Жаловали люди путныи и волостныи Кобрынские Андрей Мишновичъ, а Моисей Марковичъ, а Пашко Кобаковичъ, а Паць Ленковичъ и съ потужники своими, штожь имъ новины уводитъ и кажетъ имъ къ своимъ дворомъ на роботу ходити, а они не робливали; а которые люди передъ тымъ на роботу и к сторожи до замку хоживали, и онъ ихъ вызволилъ, и на то место кажетъ имъ робити. А иншии многии кривды чинить: который з нихъ серебщныи замешкаеть отдати, ино за вини жоны и дети у неволю до своихъ дворовъ беретъ и неколькось кротъ копъ десять грошей на нихъ безъ винъ вини беретъ, и стацею, которую были наготовали на послы московскийи и на жолнеры, ино штося остало, онъ таки побралъ. Ино какъ пошли были къ королю жаловати, онъ, присылаючи слугъ, не однокротъ казалъ порозбивати, и поранити, и пенези побрати. И в тотъ часъ шли з ними люди волости Марковское, в тыхъ людей отняли 2 копы грошей и кожухъ, и самыхъ поранили. И послали дворанина Мурина: и которыхъ посажалъ, тыхъ казали мочно попушчати, и грабежи абы поотдавалъ передъ двораниномъ, а ему приказуючы подъ держаньемъ: естлибы тыхъ грабежовъ не хотель поотдавати, ино кажутъ дворанину у Кобрынъ ся увезати и держати до тыхъ часовъ, поки тыи грабежи тымъ людемъ поотдаеть и во всемъ се справить. И казали тыи грабежи дворанину пописати, а Марковцомъ ажбы казалъ две копе и кожухъ отдати передъ тымъ же двораниномъ.— Копоть“.

ЛІСТ КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА СТАРОГА СТАРЦАМ І ЎСІМ МУЖАМ МАГІЛЕЎСКАЙ ВОЛАСЬЦІ.

У Петрыкаве, 6 Лютага 1525 года.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Унив.“, кн. IV (191), Масква, 1899 г., бал. 198.

„Старцомъ и всѣмъ мужомъ волости наше Могилевское. Што есте передъ тымъ здавна даивали тивуншчины осмдесять копъ грошей широкихъ тому, кому семо на васъ выдавали, про то приказуемъ вамъ, ажъ бы есте тую тивуншчину всю сполна давали до скарбу нашего посполу з данью грошовой. А хотя быхмо кому листы с канцелярии выдавать казали на тую тивуншчину, и вы бы вжо чересь то никому на таковыя листы тое тивуншчины не давали; пакли ж бы есте чересь то кому тую тивуншчину дали, хотя на листъ нашъ, тогды вжо мы кажемъ на васъ другую тивуншчину посполь з данью нашою правити. О томъ бы есте ведали и тотъ листъ нашъ в себе ховали. Писанъ у Петрикове, подъ лето 1525, месеца февраля 6 день, индиктъ 13.— Горностаи писарь“.

ПАСОЛЬСТВА РАДЫ В. КН. ЛІТОЎСКАГА ДА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА. 1526 г. раней месеца Чэрвеня. — „Акты, относящіеся къ

истор. Зап. Рос.“, т. II, СПб., 1848 г. Пасольства, між іншым, дапамінаецца Вітаўтавай кароны, захоўленай палякамі:

...„А про то, кгдажь его милость отецъ святыи папезъ зычитъ тофъ чти тому, который есть того негодень: лѣпѣи бы его милость мѣлѣ зычити того сыну ваше милости, пану нашому, великому князю Литовскому, за важныи и знаменитыи учинки ваше милости и предковъ ваше милости, великихъ князей Литовскихъ, которые тую землю къ вѣрѣ хрестіянської направили, и вставичнѣ ся напро-тивку неприятелиемъ вѣры святофъ застановляи. Якожь за славнѣ па-мяти дѣда ваше милости короля Владыслава, а за старания ваше милости великого князя Витовта, маючи бачность отецъ святыи па-пезъ и цесаръ хрестіянскій на знаменитость вчинковъ великого князя Витовта, а на сталость и мощность его противку поганства, а къ то-му маючи бачность на зацность панства того ваше милости вели-кого князьства Литовского, послали были отецъ святыи папезъ и це-саръ коруну великому князю Витовту, до того тамъ панства ваше милости отчизного великого князьства Литовского; а въ томъ вели-кій князь Витовтъ съ сего свѣта зшоль, коруны тофъ не дождавши, которая жъ вжо была на дорозѣ, и загамовали ее панове Поляцы, и до тыхъ часовъ ее выдати не хотять, и не зычатъ тофъ чти панству ваше милости отчизному. Чому жъ панове ихъ милость рады вели-кого князьства Литовского, слуги ваше милости, велико ся дивуютъ, ижъ братья ихъ панове Поляцы ихъ хрестіянномъ, а братья своей того не хотѣли зычити, а теперь не забороняють того тымъ отце-пенцомъ, Москвѣ; не хотѣли ихъ милость радить въ томъ вашей ми-лости, абы тотъ посоль папезскій не былъ пропушонъ такъ латве, съ таковымъ поселствомъ до Москвы, алижъ бы ваша милость ра-чили о томъ добрѣ розважити и порозумѣти зъ радами ваше ми-лости великого князьства Литовского. Але, подобно, ихъ милость па-нове рады коруны Польскофъ зычуть того вмысленѣ тому отщепенцу, мимо панство ваше милости отчизное, для того, абы тое панство ваше милости было въ пониженью, а жебы втѣлено имъ къ кору-нѣ, о штожь ся они давно працюють, хотячи дѣдитство ваше ми-лости привлащити ту, къ князьству коруны Польскофъ. Въ чомъ же казали вашу милость покорнѣ просити ихъ милость братья наша, слуги ваше милости прироженныи, абы ваша милость не рачили того паномъ Польскимъ надъ ними зычити, жебы ихъ милость, слуги при-роженныи ваше милости, мѣли быти подданы къ корунѣ Польской. А звлаща, рачиль бы ваша милость того боронити, для потомковъ ваше милости: бо завжды лѣпѣи а пожиточнѣи будетъ потомкомъ ваше милости, коли тое панство ваше милости отчизное будетъ подъ особнымъ тытуломъ и правомъ отъ коруны Польскофъ; якожь ся и тыхъ часовъ придало до сына ваше милости, ижъ ихъ милость панове рада великого князьства Литовского зъ добровольствомъ и охотнѣ его милость, сына ваше милости, собѣ за пана обрали и присѣгали его милости, чогажъ панове Поляцы, снать, и до тыхъ часовъ вчинити не хотять. А кгда бы князьство великое Литовское было привлащено къ корунѣ, тогды бы ся такій початокъ щастли-вого поднесенья сына ваше милости ещо былъ не сталъ. А про то ихъ милость, рада а слуги ваше милости, братья наша, вашу милость покорнѣ просятъ, абы ваша милость рачили ся ласкаво вложить и радамъ ваше милости коруны Польскофъ приказать, абы они тую

коруну, которая послана къ великому князству Литовскому, вернули къ князю великому его милости, сыну ваше милости, абы его милость при щастливомъ панованьи ваше милости былъ корунованъ: бо, милостивый королю, кгда будетъ тое панство ваше милости отчизное, великое князство Литовское, мѣло коруну, тогда не може быти привлащоно къ корунѣ Польской; бо коруна въ коруну втѣлена быть не може. А такъ вжо бы панове Поляцы не мѣли тоѣ жадости, абы тое панство ваше милости отчизное было унижено и привлащоно къ нимъ, але ровное братство и пріязнь стала бы зъ одного напротивъ каждому неприятелю. А если жъ бы панове ихъ милость рады коруны Польскоѣ не хотѣли коруны тоѣ сынови ваше милости къ великому князству Литовскому вернути: тогда ихъ милость рады великого князства Литовского, слуги ваше милости, просятъ ваше милости, абы ваша милость рачили до отца святого папежа и до цесара послати, жадаючи о коруну сынови своему на великое князство Литовское; а што на то будетъ потреба наложити, рады ихъ милость съ доброю волею то на ся хотятъ подняти и накладу на то не лютовати“...

„УСТАВА ДВОРОВЪ НАШИХЪ У ВЕЛИКОМЪ КНЯЗСТВѢ ЛИТОВСКОМЪ, ТАКО ВЪ ВИЛЕНЬСКОМЪ, ЯКО И ТРОЦКОМЪ ПОВѢТЪХЪ, ЯКО СЯ ДЕРЖАВЦЫ И ВРЯДНИКИ СПРАВОВАТИ МАЮТЬ“. У пачатку 1529 году.—„Акты, относ. къ исторіи Зап. Рос.“, т. II, СПб., 1848 г.

„1. Напередъ державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшись, колько бочокъ жыта есть потреба ко насѣню пришлого году, только того часу мають отложить копъ жыта на сторону въ гумнѣхъ дворовъ нашихъ; а тое жыто роздаючи на весну людемъ въ отсыпъ, у-въ осени за каждую копу бочку дворную жыта брати, а тымъ жытомъ засѣвати, а каждого году жыто въ отсопъ давати.

2. Тежъ гумна дворовъ нашихъ всихъ тымъ способомъ мають быти захованы: Скоро по жнивѣхъ, абы десятины костелныи, гдѣ суть повинни, суполна были отдаваны; потомъ жыто на насѣню году пришлого, которое маеть быти въ отсопъ давано, на сторону отложить, такъ много копъ въ личьбѣ, яко пашня году пришлого на насѣню жыта потребуетъ. Потомъ челяди неволной мѣсячина маеть быти въ копахъ на сторону отложена, а другая отмолочена, которую мѣсячину тымъ способомъ уставляемъ: абы челяди неволной, которые мають приробки а бонды свои, по полторы копы жыта на рокъ давано, водлѣ стародавнего обычая; а тымъ нашимъ неволникомъ, которые обыходу и домовъ своихъ не мають, тымъ мѣсячина давати чотыри разы до году, по бочцѣ жыта, то есть, берла, водлѣ обычая давного, а тое берло маеть быти у-въ осень, по жнивѣхъ, на сторону отмолочено. Потомъ, того жыта што зостанеть копъ, отправивши тыи рѣчи вышнейписаныи, двѣ части на насъ и къ пожитку нашему заставуемъ, а третяя часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку.

3. Тежъ, што ужнуть ярынъ, яко: овса, пшеницы, ячменю, гречыхи, гороху, ярыцы и иншихъ, того скоро по жнивѣхъ, мають дер-

жавцы наши намъ, на насѣню и тѣжъ къ пожитку, трѣ части на сторону отложить, а собѣ четвертую часть къ живности и пожитку мають брати.

4. Тежъ жыта наши, которые въ гумнѣхъ дворовъ нашихъ зостануть, тыи мають быти, на весну, подданымъ нашимъ, або хто будетъ потребовати, копами на пѣнязи роздаваны, на боргъ, за слушнымъ рукоемствомъ заплаты; которые пѣнязи тыи должники платити будутъ повинни на святой Мартинъ, и тыи пѣнязи за тыи жыта державцы наши будутъ повинни до скарбу нашего отдавати.

5. Такъ же то уставуемъ, абы державцы наши и ихъ врядники, при роздаванью жыта нашего, такъ отсопного, яко тежъ кгда на пѣнязи будутъ давати жыто, жадныхъ великихъ поклоновъ отъ подданныхъ нашихъ не брали, одно по полгрошу, або по курицы.

6. Тежъ рѣчи вси огородные державцы всихъ дворовъ нашихъ, въ небытности нашей, мають суполно уживати и къ своему пожитку оборочати; а на пріѣханье рѣчей до великого князства Литовского, будутъ повинни до кухни рѣчей огородныхъ достатокъ намъ давати, водлѣ шацунку и уставы каждого двора особно.

7. Такъ же, абы льну каждый державца таковой достатокъ сѣялъ, якобы отъ каждоѣ жонки, которая мѣсячину беретъ, далъ поставъ полотна на каждый годъ; а если бы который державца нашъ въ томъ пилности не чинилъ, а льну къ роботѣ челяди не выдалъ, тогда отъ каждоѣ жонки повинень будетъ дати пятьдесятъ грошей, або поставъ полотна, пятьдесятъ локоть.

8. Такъ же, абы были бочки въ одну мѣру уроблены, а подъ цехомъ нашимъ, и желѣзною обручью збиты, которыми жъ зъ гумна и зъ свирна на каждый розходъ и на насѣню абы было збожье мѣрено, и тыми жъ бочками отсопъ житный къ насѣню маеть быти отбиранъ.

9. Тежъ жыта наши данныи и овсы, то есть, дякла, державцы наши абы суполно до городничого отдавали, а съ подданныхъ нашихъ то ма быти о светомъ Симонѣ Юдѣ выбирано; которое жыто и овесъ городничии наши, въ каждомъ повѣтѣ, каждого году мають водлѣ торгу продавати, а пѣнязи до скарбу нашего отдавати.

10. Такъ же, што при дяклахъ суть данныи куры и яйца, то доставуемъ на кухни наши; а въ небытности нашей, мають подданыи наши за то пѣнязьми платити, то есть, за десять яецъ и за курицу одинъ грошъ, а то мають державцы наши до скарбу нашего отдавати.

11. Тежъ за сѣна дяколныи подданыи наши каждого году будутъ повинни пѣнязьми платити, то есть, за возъ сѣна по три грошы, а тыи пѣнязи мають быти до скарбу нашего отдаваны; а пѣнязи по-дякольныи, пентиничныи и дровныи, то маеть на врьдъ замковый, по старому, городничему отдавано быти.

12. Тежъ мезлевы, которые на насъ съ подданныхъ нашихъ на каждый годъ приходятъ, то бы державцы наши пѣнязьми отбирали, то есть, за яловицу тридцать грошей, за вепра двадцать грошей, за барана чотыри гроши, за кура а за десять яецъ одинъ грошъ, а тыи пѣнязи мають быти отдаваны до скарбу нашего.

13. Такъ жо вси подданыи наши, которые суть повинни службу уставичнѣ служить, то есть, люди тяглыи, тыхъ зоставляемъ для работъ нашихъ дворовъ, яко пашни и подводѣ, по старому обычаю;

мають служити черезъ годъ, почавши отъ весны, коли на ярину починають орати, ажъ до святого Симона Іюды; а отъ святого Симона, черезъ зиму, державцы дворовъ нашихъ оставивши людей на дворныи потреби (тыхъ, на што ся которыи двору потребуютъ), остатокъ людей тяглыхъ къ пожитку нашому осадити, то есть, або на бочцѣ пшеницы, або вепра будетъ повиненъ подданный нашъ каждый осадного двора нашего къ пожитку нашому дати; а то, въ небытности нашей, державцы продавши, повинни будутъ пѣнязи до скарбу нашего отдавати.

14. Къ тому, боярове наши и осочники, которыи зъ стародавна повинни войну служити и сѣна косити, также тежъ рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданныи дворовъ нашихъ, которыи тяглоѣ службы не служатъ, тыи будутъ повинни дванадцать день въ году на толоку до дворовъ нашихъ служити, то есть: три дня на паренину орати, три дня на жыто, а три дня серпомъ жыто жати, а три дни ярыны, а сѣно косити по старому; которыи отъ иншихъ послугъ мають быти вольны, а на каждый годъ до скарбу нашего, на день святого Мартина, будутъ повинни осадного платити по копѣ грошей; а втаже съ тыхъ же людей, яко, осочниковъ, рыболововъ, ковалевъ, на дворную потребу по кольку служобъ оставити.

15. Такъ жо земли пустовскіи повинни будутъ державцы дворовъ нашихъ, къ пожитку нашому, наймовати на пѣнязи, або на меды, а то все до скарбу нашего отдавати.

16. Тежъ, въ которыхъ—кольвекъ дворѣхъ нашихъ суть озера, на которыхъ зимѣ неводы ходятъ, тыи рыбы мають быти продаваны за пѣнязи: двѣ части къ пожитку нашому, державца повиненъ пѣнязи до скарбу нашего отдати, а третью часть собѣ маеть взяти.

17. Тежъ, при которомъ-кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчось, клепки, попелъ, тое суполно на насъ оставуемъ.

18. Такожъ абы каждый державца дворы наши будоваль, оправоваль, огородиль, ставы и млыны, гдѣ могутъ быти, абы были роблены, а овшельки у-въ осень, коли нашихъ работъ нѣтъ.

19. Такъ жо абы жадный державца подданныхъ и людей дворовъ нашихъ къ работамъ або будованью дворовъ своихъ отчизныхъ не брали, а ни въ жадныи подводы въ рѣчахъ своихъ, а овшемъ што ся ткнетъ какоѣ купли воженья, то есть, соли, жыта, сѣна, овса и имыхъ рѣчей.

20. Къ тому, жадный державца абы зъ винъ зарукъ, або тежъ переметовъ великихъ не бралъ, а ни тежъ слугъ своихъ, въ такыхъ винахъ, въ дома подданныхъ нашихъ не всылали, а ни лежневъ клали, але абы то было черезъ писары наши пописовано, къ пожитку нашому; а каждая вина, которая есть большая надъ пятьдесятъ грошей, то до скарбу нашего маеть быти, а державцамъ до пятидесять грошей.

21. Тежъ, кгда подданный нашъ возьметъ державцу на споршизну якую, на судъ, о землю або о сѣножать, тогда подданный нашъ, который виненъ зостанеть, маеть заплатити яловицу, або полкопы грошей; а врядникъ державцынъ выѣдетъ, тогда десять грошей; а коли поднамѣстничокъ або тивунъ выѣдетъ, тогда пять грошей.

22. По томъ пересудъ на державцы оставуемъ, то есть, десятый грошъ: але пересудъ не маеть быти брань отъ тыхъ людей, которыи ся потвары оттяжутъ.

23. Такъ же дѣцкованье, тое маеть быти держано черезъ державецъ нашихъ водлѣ статуту земского, то есть, помильное.

24. Такожъ вины побитья: мужикъ зъ мужикомъ кгда ся побьетъ, а тому доводъ будетъ, то маеть быти державцу пятьдесятъ грошей; а естли ся передъ правомъ згодятъ, державца маеть взяти дванадцать грошей.

25. Тежъ, въ которомъ бы кольвекъ дворѣ были пѣнязи, або съ стародавна доходы, яко: мыта рѣчныи, перевозки, капщизны, млыны, куничное, отъ домовъ гдѣ пиво и медъ варятъ, то все абы было брано къ руцѣ и пожитку нашому, а къ скарбу нашому отдавано.

26. Тежъ, гдѣ бы кольвекъ были меды данныи съ стародавна, также бобры, куницы и иншое, то все оставуемъ къ пожитку нашому.

27. Также въ мѣстѣхъ великихъ и малыхъ торговое и поборное, мясное и иншое то все на державецъ оставуемъ, окромѣ мытъ стародавнихъ, которыи идутъ до скарбу нашего.

28. Также, кгда мужикъ на заказанье державцы нашего, або врядника его, на работу не выидеть день одинъ, або непослушонъ будетъ, ма быть мѣрною грабицою каранъ, а ничего больши надъ барана; а естли будетъ въ чомъ большъ упорный надъ розказанье державцы нашего, ма быть, яко упорный, плетью, то есть, бичомъ каранъ, а не виною.

29. Тежъ, абы вси доходы пѣняжныи и пожитки дворовъ нашихъ на одинъ часъ были выбираны и отдаваны до скарбу нашего, то есть, на святой Мартинъ.

30. Тежъ, гдѣ бы кольвекъ было стадо у дворѣ нашомъ, повиненъ державца въ доброй опатрности мѣти, яко бы отъ голоду, або зъ зимна жеребята або свирѣпы не здыхали; а гдѣ бы кольвекъ за его неопатрностью што здохло, повиненъ то будетъ платити водлѣ уставы земскоѣ. А къ тому, каждую свирѣпу и жеребя мѣти въ реистрѣ на имя, шерстью, а съ того реистру списокъ конюшый дворный маеть мѣти и вѣдомость о каждомъ стадѣ каждого двора, и тудѣжъ што ся которого году примножитъ. Такъ же тежъ мѣти пилность о кони стадныи, абы были добрѣ хованы; а оброкъ коню стадному, на двѣ недѣли бочка овса, а конюшый абы того дозрѣлъ.

31. Тежъ, абы каждый державца каждого двора, гдѣ есть челядь невольная, быдла въ дворѣхъ нашихъ мѣлъ досытъ, и овшельки сохи дворныи, абы челядь невольная дворными сохами робили, къ розмноженью пашни и дворов нашихъ.

32. Такожъ вси державцы дворовъ нашихъ, такъ повѣту Виленского, яко и Троцкого, повинни будутъ два разы до року, то есть, одинъ разъ у-въ осени, а другій разъ на весну, зъ гумна личбу чинити, суполнѣ со всихъ тыхъ пожитковъ нашихъ вышеписанныхъ, которыи есмо къ своей руцѣ и пожитку скарбу нашего оставили, передъ писарьми нашими, которыи будутъ отъ насъ, къ слуханью личбы дворовъ нашихъ, два разы каждого году посыланы.

33. Такожъ, абы замковыи врядники, такъ замку Виленского, яко и Троцкого, до иншихъ дворовъ нашихъ не слали дѣцкихъ сво-

ихъ: бо то есть великая сказа подданымъ нашимъ и замѣшанье во всихъ дворѣхъ нашихъ, а овшеки, ижъ то большъ чинятъ они для своихъ пожитковъ, а не для оправы замковоѣ, штобъ того дозрѣть, чого который замокъ потребуеть. А о томъ ижъ бы замковый врядникъ мѣлъ завжды порозумѣнье и розмову съ урядники або съ державцами тыхъ дворовъ, которые повинны службы до замку служити, того больши стерегучи, яко бы подданыи наши лупежствомъ непотребнымъ не были утиснены, а оправы вси замковыи за згодою врядниковъ были справлены.

34. Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ служобъ, вѣрныхъ, которые бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ.

35. Такъже, абы державцы дворовъ нашихъ, кгда ся трафятъ подводы къ потребѣ нашой, жадныхъ откуповъ не брали, и своихъ врядниковъ дворныхъ отъ того гамовали, яко бы подданыи наши были въ томъ захованы: въ кождомъ дворѣ абы чергами въ подводы ходили, тогда жадному кривды не будетъ.

36. Тежъ уставляемъ и грозно приказуемъ, абы паны воеводове, такъ тежъ старосты и вси державцы наши, черезъ то, никому, какого будь стану, не смѣли земль пустовскихъ давати, яко въ воеводствахъ, такъ и въ староствахъ, такъ тежъ и во всихъ дворѣхъ нашихъ, до нашоѣ воли господарскоѣ.

А хто бы за таковою даниною отъ пановъ и за листомъ ихъ которые земли наши пустовскіи держаль, рассказали есмо тымъ писаремъ нашимъ, у таковыхъ тьи земли наши отбирати и зася къ тому двору нашому привлащати, въ которомъ дворѣ тьи земли будутъ знайдены.

37. Такожъ которые суть пѣнязи капщизныи по мѣстомъ и по дворомъ нашимъ: ино коли будемъ дворянъ нашихъ посылати, тыхъ пѣнязей выбирати, мають тьи дворяне наши, подъ свѣдомомъ державецъ и тыхъ писаревъ нашихъ, отъ насъ на тьи дворы уставленныхъ, тьи пѣнязи капщизныи выбирати и отдавати до скарбу нашого, а то для того, ижъбы намъ въ томъ никотороѣ шкоды не было. А кромѣ тыхъ капщизныхъ пенязей, иншии вси платы наши пѣняжныи, чиншевыи, поборныи, куничныи, мытныи, отъ жыть и отъ мезлевъ прибавленыи, отъ пустовскихъ земль браныи, и отъ осадъ людей, и зъ винъ пѣняжныхъ, и иншии вси доходы и платы, которые суть намъ къ пожитку нашому привлащоны, мають державцы наши выбирати, а писари наши мають то въ книги свои записывати, и черезъ руки державцовъ нашихъ, при тыхъ писарѣхъ нашихъ, маеть то все отдавано быти до скарбу нашого, на рокъ, на день святого Мартина". — „Въ той уставѣ есть подпись руки господарскоѣ“.

КАРАЛЕЎСКИ І СОЙМАВЫ СТАТУТ АБ ВАЙСКОВАЙ ПА-
ВІННАСЬЦІ. 1525 г. Студня 21 дня.— „Акты, относящ. къ исторіи Зап. Рос.“,
т. II, СПб. 1848 г.

Ў каралеўскай грамаце, пісанай аб гэтым уставе да Горадзенскага старасты Юр'я Мікалаевіча Радзівіла ў 1529 г., Лютага 16 дня, ёсьць некалькі артыкулаў, якія трэба лічыць ня чым іншым, як пропускамі ў Літоўскай

Мэтрыцы. Для поўнасьці тэксту артыкулы гэтыя зьяшчаем ніжэй пад літарамі:

„Подъ лѣты Божьего нароженія 1529, индикта 2, мѣсеца Генваря 21 дня, въ четвергъ, то есть, по Трехъ Кроляхъ у дву недѣляхъ, господарь король его милость Жигимонтъ будучи на великомъ вальномъ соймѣ, у Вильни, зо всеми паны радами его милости, такъ духовными, яко и свѣтскими, рачиль установити и замкнути раду свою господарскую, къ оборонѣ посполитого доброго рѣчи земскоѣ.

1. Напервѣй, што ся дотычетъ попису земского, такъ его милость установилъ: хто бы мѣлъ въ имѣньяхъ своихъ семьсотъ служобъ, тотъ повиненъ ставити къ земской службѣ сто пахолковъ добрыхъ, конно а збройно, водлѣ уставы и ухвалы земскоѣ.

2. А хто бы мѣлъ четыреста служобъ, тотъ повиненъ ставити пахолковъ добрыхъ, конно а збройно жъ, а такъ ажъ до наменшого.

а) Хто зъ бояръ нашихъ будетъ у себе мѣти людей своихъ 80 служебъ, тотъ маеть къ службѣ земской ѣхати самъ-десять съ добрыми молодцы, конно а збройно; а хто людей своихъ будетъ у себе мѣть 40 служебъ, тотъ повиненъ будетъ ѣхати самъ-пять съ добрыми пахолки, также конно а збройно.

3. А хто бы мѣлъ осьмъ служобъ людей своихъ, тотъ повиненъ самъ ѣхати и службу земскую заступовати, водлугъ уставы земскоѣ.

4. А хто бы зъ шляхты не мѣлъ осьми служобъ суполныхъ, а мѣлъ бы людей своихъ шесть або пять служебъ, або мѣй¹⁾; однако жъ и тотъ повиненъ самъ ѣхати къ службѣ земскоѣ²⁾, на таковомъ кони и въ таковой зброи, не водлугъ уставы, але водлѣ возможности своее.

б) Кождый маеть ставити съ осми служебъ людей своихъ пахолка доброго, въ сукни цвѣтной, а не въ сермязѣ, на которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза, а древо зъ прапоромъ цвѣтнымъ, а конь бы былъ подъ нимъ въ 4 копы грошей.

5. А што ся дотычетъ слугъ путныхъ, и данниковъ, и Подляшскихъ служебъ волочныхъ, тьи вси, хто будетъ ихъ колько мѣти, въ тотъ же почотъ, зъ людьми тяглыми восполокъ, мають быти повинни къ службѣ земской, и зровновавшия вси, сполнѣ мають зъ нихъ службу земскую служити, водлугъ уставы земскоѣ.

6. А што ся дотычетъ мѣсть князьскихъ и панскихъ и всее шляхты, и тежъ бояръ ихъ, шляхты и слугъ дворныхъ, которы домки свои мають, и ктому огородниковъ ихъ: отъ тоѣ службы земскоѣ, съ того почту, тяглыхъ людей выписанныхъ выймуемъ; бо неповинни будутъ въ томъ почтѣ земскомъ въ личбѣ быти.

7. А што ся дотычетъ убогоѣ шляхты, господарскихъ подданныхъ тыхъ, которы ся убого мають въ домкахъ своихъ, а ни одного чоловѣка своего не мають: съ тыхъ кождый маеть служити и ѣхати самъ, водлѣ возможности своее.

в) А хто бы кольвекъ зъ имѣней и зъ людей своихъ службы земскоѣ водлѣ тоѣ уставы и ухвалы наше не служилъ, таковой трагитъ имѣнье свое на насъ господаря.

¹⁾ У Літоўскай Мэтрыцы дадалзена: „хотя бы пакъ и ни одного человѣка не мѣлъ“.

²⁾ У Літоўскай Мэтрыцы дадалзена: „А кнегини и паныи и боярыни, вдовы, мають выправляти людей своихъ“.

8. При томъ господарь его милость, со всеми паны радами своими, на томъ же вальномъ великомъ соймѣ, установилъ платъ на всихъ подданныхъ великого князства, яко на своихъ господарскихъ людей тяглыхъ и путныхъ, такъ тежъ и на духовныхъ и свѣтскихъ, князьскихъ и панскихъ, для заплаты служебнымъ и для выкупленья замковъ и дворовъ его милости; къ чомуужъ зволили господарю его милости вси панове рады его милости, духовныи и свѣтскіи, платъ дати со всихъ людей своихъ, съ тяглыхъ и съ путныхъ и съ данниковъ, и зъ волокъ Подляшскихъ, пушаючи ровно, яко тяглою чоловѣка, такъ тежъ слугу путного и данника одного, и волоку одну съ тяглою службою за—одно; и яко повинни зъ таковыхъ осьми службъ, зъ данниковъ и зъ волокъ выправляти и ставити къ службѣ земской коня, такъ тежъ зъ того коня мають дати плату полторы копы грошей, то есть, съ каждоѣ службы людей 11 грошей и полтретя пѣнязя.

9. А хто бы не мѣлъ людей своихъ осьми службъ, а мѣлъ бы ихъ шесть або пять, або мнѣй, тежъ бы и одного чоловѣка у службѣ мѣлъ: тогда повиненъ зъ каждоѣ службы дати 11 грошей и полтретя пѣнязя, колько службъ будетъ мѣти.

10. А хто з шляхты людей своихъ не будетъ мѣти ни одного чоловѣка, тотъ того плату не повиненъ дати ничего.

11. А господарь его милость со всихъ своихъ людей, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, тотъ платъ потомуужъ маеть казати выбирати, зъ каждоѣ службы по 11 грошей и по полтретя пѣнязя.

12. Такъ тежъ и вси духовныи Римского закону и Греческого, со всихъ людей своихъ, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, изъ волокъ Подляшскихъ, зъ осьми службъ, также повинни полторы копы грошей дати, яко и свѣтскіи, т. е. съ каждоѣ службы 11 грошей и полтретя пѣнязя¹⁾.

13. А тыи пѣнязи вси, подъ тымъ способомъ, яко вышей выписано, мають выбираны быти. Каждый князь и паны духовныи и свѣтскіи со всихъ людей своихъ тотъ платъ вышей мененый мають казати сполна выбирати, водлугъ попису реистровъ, отъ господаря его милости даныхъ; и тыи пѣнязи выбравши, справедливе мають до скарбу господарского дати на рокъ положонный, по семъ святѣ прйдучомъ по Велицѣ дни у дву недѣляхъ, а теперъ жо мають всей земли тотъ платъ объявити, и листы по всимъ землямъ, по повѣтомъ и хоружимъ мають розосланы быти.

14. При которомъ же тамъ плату земскомъ, господарь его милость особливе, не въ обычай серебщизнѣ, а ни ордынщинѣ, але къ помочи посполитоѣ рѣчи земскоѣ, рачиль положить платъ на вси мѣста свои господарскіи, и на вси тыи люди князьскіи и панскіи духовныхъ и свѣтскихъ, которые въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ мѣшкають: то каждый чоловѣкъ повиненъ тотъ платъ дати безъ каждоѣ вымовы.

¹⁾ У Літоўскай Мэтрыцы дададзена: „Такъ тежъ што ся дотычетъ мѣсть князьскихъ и панскихъ и всее шляхты, и мѣсть неволочныхъ, и тежъ бояръ ихъ и слугъ дворныхъ, которые домки свои мають, и ктому огородниковъ: яко отъ тоѣ службы земскоѣ, такъ тежъ и отъ тыхъ платовъ нынѣшнихъ, съ того почту, тяглыхъ людей выписаныхъ выймуемъ, кромѣ тыхъ мѣсть Подляшскихъ, въ которыхъ будутъ мѣщане волоки свои мѣти; съ таковыхъ мѣсть, зъ волокъ, повинни службу земскую панове ихъ заступовати, и тотъ платъ нашъ выдати. А што ся дотычетъ мѣщанъ, которые волокъ не мають, а на огородѣхъ и на малыхъ земляцахъ сѣдять: съ тыхъ службы, а никоторого плату быти не маеть“.

15. А особно на всю жидову положены, которые суть во всемъ великомъ князстве, нѣкоторые суммы, которые тежъ въ иншомъ мѣстѣ описаны суть.

16. Зъ которыхъ же пѣнязей, яко... ²⁾ такъ и зъ мѣстскихъ, напервѣй служебнымъ за службы ихъ маеть быти плачною полчетверты тысячи копъ грошей готовыми пѣнезьми.

17. А о другую полчетверты тысячи копъ грошей тымъ же служебнымъ, жедали господаря его милости вси панове рады ихъ милость, абы казалъ его милость имъ тую сумму сукны дати зъ коморъ своихъ господарскихъ; а досталь тыхъ пѣнязей плату земского господарю его милости: маеть ихъ обернути къ выкупленью заставъ, замковъ, мѣсть и дворовъ своихъ господарскихъ.

18. А чого не достанеть суммы пѣнязей на окупленье заставъ, ино панове рада ихъ милости, духовныи и свѣтскіи, вси зволили и прирекли: платъ повторнѣ на то со всихъ людей своихъ дати прйдучоѣ осени, о святомъ Мартинѣ, зъ чого бы ся мѣлъ остатокъ заставъ имѣний его милости выкупити, а за сукны служебнымъ, готовыми пѣнязьми до скарбу его милости отложить.

19. Господарь король его милость, и панове, и вся земля зволили: не въ который обычай, одно на выкупленье тыхъ замковъ и мѣсть и дворовъ, со всее земли, также и зъ мѣсть, яко на людей королевскихъ, тако и на бискуплихъ, и на митропольихъ и на владычныхъ, и на князьскихъ и на панскихъ, и на всихъ, хто—кольвекъ будетъ въ мѣстѣхъ королевскихъ, въ славныхъ и иныхъ, кромѣ мѣсть князьскихъ и панскихъ, платъ вчинити:

Зъ мѣста Виленского всего, хто-кольвекъ въ немъ есть, мають ся зложити и дати къ той же потребѣ 1500 копъ грошей; зъ Троковъ, кромѣ жидовъ, 10 копъ грошей; зъ Ковна 300 копъ, съ фольварковъ и съ людей духовныхъ мѣстскихъ; зъ Городна, кромѣ жидовъ, со всихъ кто въ немъ есть, 180 копъ грошей; зъ Одельска а зъ Кринокъ 15 копъ грошей; зъ Бѣльска со всихъ 100 копъ грошей; зъ Суража 20 копъ грошей; зъ Брянска 10 копъ грошей; зъ Клещелязей 10 копъ грошей; зъ Нарвы 5 копъ грошей; зъ Мидейчичъ 10 копъ грошей; зъ Дорогичина 100 копъ грошей; зъ Мельника 20 копъ грошей; зъ Лосичъ 15 копъ грошей; зъ Берестья 150 копъ грошей; зъ Володимера 20 копъ грошей; зъ Луцка 30 копъ грошей; зъ Кобрына 10 копъ грошей; зъ Пинска 50 копъ грошей; зъ Клецка 10 копъ грошей; зъ Каменца 100 копъ грошей; зъ Слонима 20 копъ грошей; зъ Парчова 10 копъ грошей; зъ Волковыйска 20 копъ грошей; зъ Новгородка на всихъ 50 копъ грошей; зъ Лиды 10 копъ грошей; зъ Васишиокъ 5 копъ грошей; зъ Радуня 5 копъ грошей; зъ Эйшишокъ 5 копъ грошей; зъ Каневы а зъ Дубичъ 5 копъ грошей; зъ Довги 5 копъ грошей; зъ Меречи 15 копъ грошей; зъ Пунь 10 копъ грошей; зъ Жижморъ 5 копъ грошей; зъ Высокого Двора 5 копъ грошей; зъ Кернова 5 копъ грошей; зъ Мойшакгола 5 копъ грошей; зъ Вилькомира 5 копъ грошей; зъ Оникштъ 10 копъ грошей; зъ Утены 5 копъ грошей; зъ Ушполь а Купишокъ 10 копъ грошей; изъ Велены 10 копъ грошей; изъ Вилькеи 5 копъ грошей; зъ Ойраколы 10 копъ грошей; зъ Ошмены 5 копъ грошей; зъ Крева 10 копъ грошей; зъ Менска 50 копъ грошей; зъ Могилева 100 копъ грошей; зъ Витебска 10 копъ грошей; зъ Полоцка 5 копъ грошей; зъ Сожи 3 копы грошей; зъ Мостовъ 3 копы грошей.

²⁾ У арыгінале адно ці два словы сьперты.

20. А особливо тыхъ мѣстъ, рачиль его милость господарь зволити, на жидовъ на всихъ, которые суть въ великомъ князьствѣ, въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ, кромѣ... ¹⁾ князьскихъ и панскихъ, одно на своѣ жиды, на Троцкіи, на Городенскіи, на Пинскіи, на Берестейскіи, на Кобринскіи, на Клецкіи, на Луцкіи, на Володимирскіи, на Новгородскіи и на всихъ тежъ иныхъ: которые гдѣ-коль-векъ будутъ въ мѣстѣхъ господарскихъ мають дати, къ помочи выкупленья имѣней господарскихъ и на заплату служебнымъ, 1000 копѣ грошей. А они мають, кождый зъ нихъ, сами на себе тьи пѣ-нязи розложить, якъ вѣдаючи, водлѣ можности кождого, и на Великъ день мають до господаря его милости принести тую тысячу копѣ грошей“.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯЗЬСТВА ЛІТОЎСКАГА 1529 Г. Перадрукаваны ў „Временнику Московск. Общ. Ист. и Др. Россійскихъ“ (кн. 18, Масква, 1854) пад агалоўкам:

„Права писаные Старого Статуту и даные великому княжеству Литовскому, Рускому, Жомойтскому, презъ наяснейшого Пана Жыгмонта з Божее милости короля Польского, великого князя Литовского Руского Пруского Жомойцкого и иныхъ многихъ“.

Хтобы пѣшывштароси... статут 1529 году захавася ў некалькіх адзінцох з якіх толькі ў XIX ст. былі зроблены перадрукі. Вышэй згаданы перадрук „Московск. Общ. Истор. и Древн. Росс.“ быў зроблены з рукапісу XVII ст., які належаў Віленскай Акадэміі. У 1841 г. Статут 1529 г. перадрукаваны ў Пазнані Дзялынскім у кнізе „Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529“.

Выданьне першага зборніка, пісанага і абавязуючага для ўсіх права, было так важнай падзеяй у жыцці в. кн. Літоўскага, што летапісцы занясьлі гэтае здарэньне ў летапісы:

„Того-ж року (1529) въ Краковѣ корунованіе и права писаные даны всей земли великого князьства Литовского и Руского и Жемойтцкого на светии Михаилъ отъ короля Жыгмонта старого“.

На віленскім сойме 1522 году в. кн. Жыгімонт апавесцьціў: дзеля таго, што ў Літве да гэтага часу няма пісаных правоў і суд адбываецца паводле старасьвецкіх звычайў і самаволі судзьдзяў, с прычыны чаго бываюць частыя нарэканьні, то абавязкова трэба выдаць для ўсіх адзін агульны статут, каб спыніць жалобы і ўсякія непарадкі. Сойм згодзіўся; Статут быў напісаны і ў 1529 годзе зацьверджаны каралём, а с першага студзеня 1530 году увайшоў у практыку.

¹⁾ У арыгінале недапіска.

Хтобы по киш то пр силл... статут 1529 г. (Разьдзел I). Рукапіс Дзялынскага 1563 г.

Т... статут 1529 г. (Разьдзел I). Рукапіс Дзялынскага 1563 г.

Статут 1529 г. (Разьдзел I). Рукапіс Дзялынскага 1563 г.

Хтобы по киш то пр силл... статут 1529 г. (Разьдзел I). Рукапіс Фірлеяўскі 1530 г.

Статут 1529 г. (Разьдзел I) Рукапіс Фірлеяўскі 1530 г.

Приклад мовы (раздзел XI, артыкул 13):

„Неволници маюць быти четверакихъ причинъ: первое которые здавна въ неволи суть або зъ невольныхъ ся родять; другое, которые полономъ заведены суть изъ земли неприятельское; третье, колибы на смерть сказаны кому, окромъ злодейства, а оные бы просили того кому сказаны, же бы ихъ не губиль, а давалибы ся въ неволю, а онъ бы ихъ не губиль, таковыя въ неволю даны маюць быти и дѣти ихъ, которые ся будутъ потомъ родити; четвертое, колибы ся сами въ неволю поддали въ тотъ обычай, ижъ хтобъ вѣдаючи жонку неволную, хотя человѣкъ волный, ее поняль, тогда и самъ въ неволю поддается и дѣти ихъ“.

У аснову першага Статуту паложана як абычаёвае так і пісанае таго-часнае права. С пісанага права былі выкарыстаны правадаўчыя граматы, акты і прывілеі в. князеў літоўскіх, ухвалы соймаў, „Руская Правда“ і Вісьліцкі Статут. Статут 1529 году мае 13 раздзелаў, па 12—37 артыкулаў у кожным, усяго 282 артыкулы.

У 1-м артыкуле перш за ўсё гаворыцца каб ніхто ня быў караны па завочнаму абвінавчанню (даносу) і каб усе падданыя в. кн. Літоўскага, бяз рожніцы стану і заможнасці, судзіліся адным судом; пасля ідуць пастановы аб асобах, якія здражняць дзяржаву і аб іх маенасці; другі раздзел завірае ў сабе правы аб земскай абароне: трэці— аб правах шляхты; чацьверты— аб сямейным праве; тут між іншым гаворыцца аб спадках, разводзе, аб выхадзе замуж дзяўчыны без пазвалення бацькоў і г. п.; у пятым раздзеле падробна вылажана права аб апецы; ў шостым— гаворыцца аб судох; у сьмым— аб гвалтах; у восьмым і дзевятым раздзеле гаворыцца аб гранічным праве; ў дзесятым— аб маенасцях, якія ў даўгох і заставах; у адзінаццатым— гаворыцца аб плаце за забойства простых людзей і за раны прычыненыя ім; тут-жа гаворыцца аб нявольніках; дванадцаты і трынадцаты раздзелы пасьвячаны праву аб зладзействах.

Пазней гэты Статут быў папраўлены і дапаўнены ў 1566 і ў 1588 годзе.

АПОСТАЛ рукапісны 1530 году. Пераховуецца ў сабранні Тихонрава, Рум. Муз. № 371. Правопіс ў гэтай кнізе з юсамі, магчыма, што то ёсьць чыйколены, паралельны скарынаўскаму, пераклад.

ЛІСТ СУПРАСЛЬСКАГА АРХІМАНДРЫТА СЕРГІЯ КІМБАРА ДА КІЯЎСКАГА МІТРАПАЛІТА МАКАРА II. Рукапіс XVI стаг). (каля 1536), бібліятэкі Тэрноўскага. Надрукаваны ў Архіве Ю.-З. Р. ч. I, т. VII.

У гэтым лісьце маецца такое характэрнае мейсца:

И на св. Пасху... мяса і хлябы ў царквох пасьвячаюць, і ўнутр самога аўтара некатарыя і мяса і сыры і хлябы, і овачы ўсякія, і медавіну, і „оловину“ (?) ўносяць, і жывёлы, статак у асьвячоныя храмы часам ўпушчаюць. А гэта крэпка ў сьвятых правілах адсуджана і забаронена..., а па тутэйшаму звычайу аб гэтым ня думаюць, ані таго ведаюць і хочуць ведаць... і далей:— каб я дзіўныя і страшныя іншыя ўсе звычай тутэйшыя вашай мітраполічай міласці меў пісаць, трэба было-бы мне, паводле апостала, годаў на гэта.

А шкада што гэты закастырэлы манах не апісаў усяго, што яму не падабалася. Мелі-бы мы нарыс народных звычайў з XVI ст.

СТАТУТ КУШНЕРСКАГА БРАЦТВА Ў ВІЛЬНЕ, СЫЦЬВЕРДЖАНЫ КАРАЛЁМ ЖЫГІМОНТАМ У 1538 Г. „Акты, изданныя Виленскою Археографическою Комиссією“, т. X, Вільня, 1879 г., бб. 5-9.

„...били намъ чоломъ подданные наши, мѣшане мѣста Виленского, всего братства кушнерского о томъ, ижъ передъ тымъ нѣкоторые кушнеры Виленскіе, на име Клима а Якуба, зъ иншихъ людей помочью зволили и встановили собѣ братство свое кушнерское въ томъ мѣстѣ Виленскомъ мѣти и за свой власный накладъ меда куповали и сычивали на вочистые свята, то есть ку дню светого Духа, и Миколѣ светому, ку Божому нароженью, и свѣчи восковые до церквей Божихъ завжды на тые свята давали, а оный медъ разсычоный братствомъ своимъ пивали; а потомъ яко се оное братство ихъ размножало, тогда они особый домъ братскій въ тымъ мѣстѣ Виленскомъ справили и хотечи его добре а слушне вести и розмножити, нѣко-

Карчма ў Літве. Рыс. XVI ст.

торыя артыкулы тому братству ихъ потребные зложили и написали, которымъ се обычаемъ маецъ кожды, хто коль-векъ бы до онога братства ихъ пришолъ, радити и справовати, и чимъ тежъ винный за выступы свое маецъ каранъ быти; которые артыкулы вписаны у дому братскомъ они ховають и подле нихъ се справують, и того братства своего отъ осмидесяти лѣтъ свободне и добровольне ажъ до того часу уживаючи. А влады духовные и свецкіе, и войтъ, бурмистры и радцы мѣста Виленского того имъ николи не забороняли, и теперъ не боронять. Якожъ они выписъ тыхъ артыкуловъ, подъ печатью братства ихъ кушнерского передъ нами покладали и били намъ чоломъ, абы есьмо тое братство ихъ при моцы заховали и оные артыкулы имъ, што они собѣ зложили и выписали, листомъ нашимъ имъ подтвердили. А такъ мы, выпису тыхъ артыкуловъ братства ихъ кушнерского огледавши, казали ихъ въ семь нашомъ листѣ вписати, которые такъ се въ собѣ маюць.

Напервей, которого году братья старшая и молодшая онога братства кушнерского собѣ старостами межю собою оберуть, тымъ маюць пѣнези братскіе и весь статокъ и справы братскіе у моць подати и поручити имъ зъ порадою братскою тымъ всимъ справовати и шафовати. А такъ тымъ старостомъ рочнымъ маюць ключники уставованы быти, къ послузѣ братской. А старосты годовые маюць всего добра онога братства съ пилностью досмотрѣти, жебы ни въ чемъ ему шкоды не

было, але лѣпѣй бы се во всемъ множило. А додержавши року sprawy своее зо всего того рахунокъ передъ братьею старшою и молодшою мають учинити и личбу выдати. Къ тому старосты рочные при бесѣдахъ ихъ братскихъ мають, якъ сами, такъ и презъ ключники свои пыльне того смотрѣти, жебы вся братья въ оное братство вписаные и гости приходячіе въ подчтивости у дому братскомъ седѣли, словъ збытныхъ межи собою не мовили, и на столъ не влезали, и меду ихъ братского не розливали, одно бы слушне а подлугъ мѣры пили, ани которыхъ шкодъ не чинили. А пакъ ли бы се хто упивши, и якіе збытки починалъ, слова непочтивые мовилъ, або на столъ улегалъ, и питье розлевалъ, тогда старосты такового мають первой словы карати, а если кто упорный будетъ и отъ того се не повстанетъ, такового яко упорчивою виною братскою мають карати, чимъ братья положить. При томъ, если бы хто въ дому ихъ братскомъ ростыркъ, або зваду съ кимъ учинилъ и кому на кого жаль будетъ, таковой маеть тогожь часу речъ жаль свой старостомъ тамошнимъ обжаловать, а старосты жалобы его выслушавши, мають на завтрешній день одложить. А потомъ вся братья оного братства на завтре до дому братского зышедши, того дѣла судовнымъ обычаемъ межи ними мають досмотрѣти, и правого передъ судомъ братскимъ обложити, а винного виною братскою карати. А жадному въ таковыхъ се речахъ до иншихъ правъ, такъ духовныхъ, яко и свѣтскихъ, земского и мѣстского, римское вѣры и грецкое, отъ суда ихъ не отзывать, але каждый маеть право достояти передъ старостами и братьею въ томъ дому ихъ братскомъ, гдѣ се оная звада або ростыркъ кому станеть; бо таковыхъ речей передъ тымъ жадные урады духовные и свѣтскіе николи не суживали, кромя завжды въ дому ихъ братскомъ справовано и сужоно то бываетъ. Тежь если бы хто въ дому ихъ братскомъ старосту зганилъ або зсоромотилъ, тогда того мають виною братерскою карати; а хто бы тежь ключника тамошнего зсоромотилъ, або вдарылъ, и таковой маеть за то виною братскою каранъ быти; такъ тежь, если будетъ ключникъ которого коли братства старосты непослушонъ въ сыченью и зливанью и спущанью медовъ на братство часовъ урочистыхъ сычонныхъ, и на каждый часъ коли братство ихъ бываетъ, тогда первой за тое словы каранъ быти маеть, а если въ томъ недбалый будетъ, маеть потомъ виною братскою быти каранъ. Затымъ, если бы староста въ томъ братствѣ передъ братьею который выступокъ учинилъ, тогда братья старшая и молодшая словы мають его карати; а пакъ ли вины годенъ былъ, мають его виною братскою карати. Лечъ которые бы люди духовные якого кольвекъ стану римское вѣры и грецкое, будучи вписаные въ тое ихъ братство, хотябы тежь невписаные, до оного братства ихъ приходили, прошоные, а кого на свою учту, або се хто на день вкупить хотечи меду ихъ братского напити и бесѣду зъ братьею мѣти, и придало бы се ему съ кимъ въ томъ ихъ братствѣ розтыркъ, або зваду почати, тогда о тыхъ дѣлехъ таковые духовные люди, яко римское вѣры до князя бискупа, а грецкое до митрополита и до вранниковъ ихъ, якъ вписаные, такъ и не вписаные въ братство, не мають се отъ судовъ ихъ отзывать, ани жадное помочи зъ урадовъ своихъ на то собѣ брати, одно мусить въ томъ братствѣ каждому права достояти, и розсудку ихъ братского послушенъ быти. Далей, если бы который шляхтичъ, або дворанинъ и иншій обчій чоловѣкъ, невписаный, до того братства ихъ пришолъ, хотечи братскую бесѣду межи ними мѣти, и на

день ку трунку ихъ братскому се вкупить, альбо отъ кого на честь будетъ прошонъ, таковой не маеть мѣстцемъ узгоржати, але гдѣ се придасть, тамъ маеть седѣти. А старосты, знаючи каждого по стану мѣстце имъ давати мають. А зъ бронями жадными до свѣтлицы братское ништо не маеть ходити, ани слуги за паномъ своимъ, одно тые мають у свѣтлицы братской безъ брони седѣти, которые ся у медъ ихъ братскій укупуютъ. Тежь если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ зъ того братства ихъ у иншое братство пойти, тогда се маеть старостомъ и братіи оповѣдати и выписъ зъ реестру ихъ взяти. А пакъ ли будетъ у реестрѣ братства ихъ именованъ стояти, ани дей братство будетъ полнити, такового они собѣ за брата мѣти не мають, и по смерти его тыхъ потребъ, што на погребѣ тѣла прислухають, зъ братства своего не мають давати. При тымъ, если бы который чоловѣкъ, у братство ихъ уписный, змеръ, тогда мають они на погребы его оксамитъ и свѣчи братскіе давати, сами тѣло его провадити.—Затымъ они установили: Ижъ которые кольвекъ гости до дому ихъ братского придуть, хотечи межи братьею бесѣду мѣти, тогда жаденъ зъ нихъ не маеть ніякихъ збытныхъ а непотребныхъ речей тамъ мовити, ани въ которыхъ своихъ потребахъ розмовляти, одно учтиве маеть седѣти и старостамъ послушеньство мѣти. А бурмистры и радцы мѣста Виленского, римское и грецкое стороны, не мають никоторыхъ людей, у братство ихъ уписаныхъ, до своихъ братствъ на послугу собѣ брати и братству ихъ учинку и переказы тымъ чинити, бо кожное братство особныхъ слугъ зъ своего братства обираеть и для послугъ своихъ ховаеть. Прото, гдыжь се тое братство ихъ кушнерское отъ давныхъ часовъ въ мѣстѣ Виленскомъ уфундовало и розмножило, и теперъ они его добровольне уживають и водле тыхъ артыкуловъ вышей мененыхъ завжды се радятъ и справуютъ, а врадъ мѣстскій и того имъ при бытности нашей въ тамошнемъ панствѣ великомъ князствѣ Литовскомъ николи неборонилъ, ани се въ то уступовалъ, мы, зъ ласки наше, на чоломъ битѣ ихъ то учинили, на то дали имъ сесь нашъ листъ, нехай они того братства кушнерского свободне и добровольне уживають, подле давного обычаю, нижли безъ шкоды наше и безъ нарушенья правъ и вольности владу нашего мѣста Виленского. А на твердость того и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашему листу. Писанъ у Краковѣ, подъ лѣта Божого нароженья тысяча пятьсотъ тридцать осьмого року, мѣсеца Декабра тридцать первого дня, индыкта второгонадцать.

Подпись руки господарской короля его милости Жыкгимонта. Михайло писарь, державца Кормяловскій и Штокликскій. Зъ ласки наше господарское и на чоломъ битѣ оныхъ подданныхъ нашихъ мѣщанъ Виленскихъ братства кушнерского то есьмо учинили, тотъ привилей короля его милости, пана отца нашего, въ семъ листѣ выобразонный, во исихъ речахъ и артикулахъ въ немъ описаныхъ, въ моцы заставаючы, потвержаемъ имъ симъ нашимъ листомъ; нехай они на вси потомные часы того братства своего кушнерского свободне и добровольне уживають подле давного обычаю во всемъ по тому, яко въ томъ привилею короля его милости поменено и описано, нижли безъ шкоды наше и безъ нарушенья правъ и вольностей владу мѣста нашего Виленского; а на твердость того и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашему листу. Писанъ у Вильни, лѣта Божого нароженья тысяча пятьсотъ шестьдесятъ первого, мѣсяца Августа пятого дня.

А такъ мы господарь, зъ ласки наше господарское, казали есьмо въ томъ листѣ нашомъ свободы и вольности наше братству кушнерскому, отъ насъ господара наданые, меновите описати и доложити тыми словы. Напервей, ижъ въ томъ братствѣ кушнерскомъ подлугъ звяклости застановенья ихъ всея братьи запасы за власный накладъ купуючы, мають они сытыти на врочыстые свята шесть кротъ до року, то есть: ку дню светого Духа, ку паннѣ Маріи и Покрову, и Миколѣ светому, ку Божому нароченью и Великодню, и тотъ медъ сходитисе у каждое свято, въ верху помененое, по три дни братствомъ пити, по чому старосты роковые на тотъ часъ установяють. И если бы за тые три дни оногo меду ку которомужъ кольвекъ святу розсычоного не выпили, тогда остатокъ того меду и по тыхъ трехъ днехъ вольно имъ зъ дому братского за пѣнези выдати, а за то капщизны, што одъ корчомъ посполитыхъ въ рокъ по копѣ грошей бываеть давано. И помѣрногo отъ медницъ никоторого чопового не повинни давати николи, кгдажъ они съ того дому братского свѣчи до церквей Божихъ въ каждый рокъ вставичне дають, такъ тежъ шпитали тепломъ и людей въ нихъ мѣшкаючихъ убогихъ вшелякого стану выживеньемъ опатрують. Ку тому тежъ въ томъ дому ихъ братскомъ вшелякій гость господою, такъ при бытности нашей господарской, яко и въ небытности нашей, стояти не маеть, ани зъ ураду въ томъ дому ихъ братскомъ никому господу не маеть быти давана, ани записована. Якожъ на чоломбитѣе оныхъ подданныхъ нашихъ мѣщанъ Виленскихъ братства кушнерского то есьмо учинили: тые привилея королей ихъ милости, продковъ нашихъ, въ семь листѣ выображонные, во всихъ речахъ и артыкулахъ въ немъ описаныхъ, и то, што есьмо особливе въ семь привилею нашомъ зъ ласки наше, бачени ихъ быти не малые наклады, придали, яко се звышь въ томъ потверженью нашомъ меновише описано, въ моцы зоставуючы, потвержаемъ симъ нашимъ листомъ; нехай они во всемъ по тому, яко въ томъ листѣ нашомъ поменено и описано, на вси потомные часы того братства своего кушнерского свободне и добровольне уживають. На што дали есьмо сесь нашъ листъ зъ подписомъ руки наше господарское, а на твердость до того печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ у Вильни лѣта Божого нароченья тысяча пятьсотъ осьмдесятъ второго, мѣсеца Февраля двадцать четвертого дня. У того листу печать в. к. Л. привѣсиста и подпись руки его королевской милости тыми словы: Stephanus rex, и подпись руки писарское: Левъ Сапѣга, писарь. Который привилей продка нашего, въ сесь нашъ листъ вписаный, видечи мы слушный и въ чомъ ненарушоный, во всихъ пунктахъ и артыкулахъ пры моцы оставуемъ, и симъ листомъ нашимъ на вѣчность ствержаемъ. А ижъ тежъ доносили до насъ прозбы свои двышь менованые подданные наши братства кушнерского въ тыхъ речахъ ниже описаныхъ, то есть: ижъ штожъ въ привилею продка нашего короля его милости Стефана описано есть около выданья меду, чого бы по которомъ святѣ не выпили за три дни, а zostало бы се што кольвекъ, тогда вольно то имъ есть выдати за пѣнези кромъ вшелякое переказы; а вѣдъ же въ томъ артыкулѣ зъ стороны чопового нѣкое зменки не было, тогда показали намъ декретъ продка нашего короля его милости Стефана, которымъ ихъ водлугъ давного звячаю заховуючи отъ даванья чопового, такъ яко иншіе братства мѣста Виленского вольнымъ ихъ учинити рачиль. Прото мы господарь за чоломбитѣемъ ихъ, водлугъ дав-

ного звячаю и декрету продка нашего, заховуючи одъ даванья того чопового вольнымъ чинимъ. А ижъ тежъ суть межѣ ними нѣкоторые непослушные въ братствѣ, тогда они на таковыхъ вси спольные межѣ собою зоставили: Если бы хто зъ братьи уписное, для яное кольвекъ потребы будучи обосланымъ очевисто одъ старость рочныхъ, до братства не прибыль, повиненъ будетъ таковой вины дать въ братствѣ фунтъ воску за кождый разъ выступу своего, который воскъ оборочанъ будетъ до церкви на свѣчи. И на то есьмо помененымъ подданнымъ нашимъ, мѣщаномъ Виленскимъ, братства кушнерского, людемъ закону греческого, дали сесь нашъ листъ зъ подписомъ руки наше господарское, до которого на твердость и печать нашу привѣсити есьмо казали. Писанъ у Варшаве, на соймѣ вальномъ, лѣта Божого нароченья тысяча пятьсотъ девятьдесятого, мѣсеца Апрѣля чотырнадцотого дня. У того привилею печать привѣсистая великого князства Литовского и подпись руки его королевское милости тыми словы: Sigismundus rex, и подпись руки писара его королев. милости тыми словы: Ярошь Воловичъ, писарь. А по вписанью до книгъ мѣстскихъ радецкихъ Виленскихъ тожъ привилей самъ оригиналь братству пререченому кушнерскому есть отданъ“.

Пачатку крыўскіх брацтваў трэба шукаць ў дахрысьціянскай мінуўшчыне, калі словам „брацтва“ абазначалася немалая сувязь ці супалка. Першую запісаную зьменку аб брацтвах на ўсходнай славяншчыне пачэраем такжа с падзей на крыўскіх землях. Пад 1159 годам апавядаецца ў летапісах, як палачане запрашалі свайго князя Расьціслава на братчыну да Прачэсьценскай царквы, на Пятроў дзень.

У актах віленскага магістрату захавалася зьменка аб існаваньні ў Вільні кушнерскага брацтва ў 1458 годзе.

Магчыма, што найдаўнейшыя брацтвы былі ўтвораны купецкімі аб'яднаньнямі. Прынамні гісторыя Смаленска паказуе нам на сыціслую сувязь купецтва і Богародзіцкай царквы ў Смаленску, а ў гісторыі Полацка на гэткую самую сувязь купецтва і полацкай сьв. Сафіі. Як у Богародзіцкай царкве ў Смаленску, так і Сафійскай у Полацку пераховуюцца вывераныя вагі і меры, пераховуюцца даражэйшыя тавары, словам, купецкае аб'яднаньне сыцісла звязана с царквой, так сама як і ўсе пазьней вядомыя нам брацтвы.

Рэмесьленныя аб'яднаньні ішлі тропам аб'яднаньняў купецкіх ў справе абароны профэсіянальных інтэрасаў і падняцьця матэрыяльнай засобнасьці сваіх сяброў: яны злучаліся ў брацтвы каб супольным старэньнем і капіталам дабываць сырыя матэрыялы і збываць гатовыя вырабы і задаваляць маральна дабрачынныя патрэбы сваей грамады. У прывелі, дадзеным Жыгімонтам—Аўгустам у 1565 годзе кушнерскаму брацтву, гаворыцца аб тым, што віленскія кушняры мелі свае ўласныя склады тавараў („склады ихъ братские“), свой ўласны брацкі дом, і, мабыць, ўласныя брацкія варштаты. Нашы брацтвы былі самабытнай формай профэсіянальных аб'яднаньняў, якія разьвіваліся паралельна з Заходна-эўропэйскімі цэхаі. Што гэта так, відаць с таго, што вялікія князі і самі рэмесьнікі брацтвы свае не адрожнівалі ад цэхаў. У прывілеі кушнерскага брацтва 1538 году ясна праводзіцца гэта паралеля, там сказана, што кушняры просяць зацьвердзіць іх брацтва „прикладомъ иншихъ цеховъ“.

Гэтае зьмешчываньне брацтваў і цэхаў, паказуе на іх кроўную блізкасьць; і запраўды многія з нашых рэменьных брацтваў у пазьнейшыя часы прыбіраюць назовы цэхаў. У кожным здарэньні ў цэхах мы бачым далейшае разьвіцьце брацкай рэменьнай арганізацыі, якая захавала нам у сваіх статутах істоту стараветных брацтваў. Падобна брацтвам, пазьнейшыя цэхі складаліся з вучняў „хлопцевь“, і таварышоў, якія дзяліліся на старшых і малодшых. На чале арганізацыі стаялі: выбарныя старшыні, шафар (скарбнік) і пісар.

На вучняў „хлопцевь“ прымалі толькі асоб хрысьціянскага веравызнаньня, галоўна дзяцей мяйсцовых мяшчанаў і мяшчанаў другіх гарадоў сваей зямлі. Ад „хлопца“ вымагалася каб ён быў вольны, г. зн. ня быў у чым падданстве. Селянскія дзеці прымаліся толькі тады, калі яны мелі пасьведчаньне аб званьненні іх с падданства. Вучні павінны былі мець 11—12 гадоў, а ў цэху мурнікаў нават 18—20 гадоў. Майстар, прыняўшы вучня, 2—6 тыдняў трымаў яго на спробу, і калі вучань быў годны да навукі—прадстаўляў яго агульнаму сабраньню майстроў і запісваў у вучнёўскі рээстр. Навука трывала ад 3 да 6-ці гадоў. Вучань абавязан быў выпяўняць усе загады майстра і выслужыць да канца паложаны час: у адваротным здарэньні ён траціў свае вучнёўскія годны. У часе навукі вучань ня мог мець сваей прыватнай работы „бонды“. Адбыўшы навукі вучань павінен ўкупіцца ў брацтва вядомай сумай грошы.

Калі вучань канчаў вучэньне і хацеў стацца таварышом, то майстар павінен быў прадставіць яго агульнаму сабраньню брацтва і даць аб ім добрае пасьведчаньне. Калі сабраньне прымала новага таварыша, то ён аплачываў паложаную складку ў брацкі скарб і частаваў таварышоў вячэрай. Пасьля гэтага яму назначалі майстра ў якога ён павінен быў працаваць. Пры гэтым самавольна пакідаць працу ў майстра забаранялася пад страхам грашовай кары і утраты таварыскіх гадоў службы. Час таварыскай службы працягаўся ад 2-х да 4-х гадоў, пры гэтым у некаторых брацтвах і цэхах таварышам забаронена было жаніцца. Плата таварышу назначалася гадавая, акром паштучная даплата. Час працы пачынаўся ад 3—4 гадзіны раніцы да 7—9-й гадзіны вечара; на абед і адпачынак давалася дзьве гадзіны. Ад таварыша вымагана была безумоўная паслухмянасьць майстру. Але майстар ня мог сваей уладай караць таварыша за праступкі і псуцьце работы; судзіла і карала сабарьне брацтва. Таварышы былі поўнапраўнымі сябрамі брацкіх сабраньняў, і, акром таго, мелі свае асобныя таварыскія сабраньні і грашовую скрынку „скарбнічку“, з якой выдаткавалі выключна на свае таварыскія патрэбы.

Адбыўшы таварыскую службу таварыш, каб дасьцігнуць высокага тытулу майстра, павінен быў адбыць вандроўку ў чужыя гарады, якія рэкомандаваліся брацтвам. Час на вандроўку назначаўся ад паўтара году да трох гадоў. Калі хто з назначанай яму вандроўкі вяртаўся раней на 12 тыдняў, то траціў сваю вандроўку.

Вярнуўшыся з вандроўкі таварыш павінен быў праслужыць у сваім таварыскім стане яшчэ адзін год і 6 тыдняў, пасьля чаго яму надавалі тытул малодшага майстра, або проста „малодшага“. Малодшы павінен быў выпяў-

няць службу пры кіравецтве брацтва: апавяшчаць сяброў аб сабраньнях, прывазіць на сабраньне брацкую скрыню са скарбам, пільнаваць парадку на сабраньнях, выконваць пастановы брацтва.

Калі „малодшы“ хацеў стацца майстрам—ён павінен быў зьвярнуцца да свайго старшага і ўважліва тапрасіць яго каб той склікаў агульнае брацкае сабраньне. Выслукаўшы просьбу „малодшага“, „старшы“ даваў яму 4 тыдні часу на абмярканьне чыненага ім кроку. Калі агульнае сабраньне пазваляла „малодшаму“ старацца набыць сабе тытул майстра, то адначасова назначала яму зрабіць пробную работу „штуку“. „Штуку“ зазвычай назначалі кандыдату трудную і дзеля гэтага на яе выкананьне давалі часу ад чверці да паўтара году. Ад майстроўскіх сыноў і „малодшых“, якія жаніліся з дачкамі майстроў, вымагана было толькі палавіна пробнай работы. Калі пробная „штука“ была зроблена і прызнана агульным сабраньнем майстроў, то кандыдат павінен быў укупіцца акрэсьленай сумай грошы ў стан майстроў; грошы ішлі ў брацкі скарб. Стаўшыся майстрам рэменьнік меў права закладаць свой ўласны варштат, прымаць вучняў у навукі і таварышоў на работу, мог быць абіраны на ўсякія брацкія урады і мясцовае самаўрадаваньне.

Выбраны ў старшыны братчык павінен быў зляжыць прысягу ў магістраце на вернасьць гарадзкому праву і брацкаму статуту. Выбраныя старшыны складалі раду брацтва, якая кіравала ўсімі справамі брацтва.

Шафар (скарбнік) выбіраўся, так сама як і старшыня, агульным сабраньнем, з ліку заслужаных братчыкаў. Абавязкам шафара было пераховываць адзін с трох ключоў (два з якіх былі ў брацкіх старшын) ад брацкага скарбу, і, па пастанове рады, выдаткаваць і прымаць брацкія грошы.

Пісар запісваў у кнігі пастановы брацтва: веў рээстры вучняў, таварышоў, майстраў і старшын.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1539 Г. (у бібл. „Московского Общества истории и древн. Российских“).

„Написано и справлено накладомъ князя Юрья Семеновича Слуцкого, Пречистьскимъ Копылскимъ Василиемъ, в монастыри Николы на Морочи“.

„ПОУЧЕНИЯ ИЗБРАННА“. Рукапіс пісаны ў XVI ст. па загаду Слуцкага князя Юрья Сымонавіча Оленьковіча дзяком „Іустином Яцковичем Чечеранином“.

Цяпер гэты рукапіс знаходзіцца ў бібліятэцы Кіяўскай духоўнай акадэміі. (П. Н. Батюшковъ. „Волянь“ СПб. 1888, б. 113).

„МИНЕЯ СЛУЖЕБНАЯ“, месяцы сакавік і красавік, 1539 г. Перах. у Маскоўскай Публ. бібл. і Румянцаўскім музэі. „Списана в граде в Слоуцкоу“. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ ПАЧАТКУ XVI СТ. Рукапіс ў ліст, мова царкоўна-баўгарская с крыўскімі асобнасьцямі ў тэксьце. Паходзіць з Новагородчыны,

з Мала-Жухавіцкае царквы. У Евангельлі маюцца чатыры мініятуры евангелістаў і застаўкі. Пераховуецца ў Беларускім музэй ім. І. Луцкевіча ў Вільні.

„СЛОВО ПОХВАЛЬНОЕ НА РОЖДЕСТВО ПРЧТЫЯ БЦА“. Рукапіс бібліатэкі Барсова, пісаны царкоўна-баўгарскай мовай, але характарам крыўскага пісьма XVI ст. Цікава, што ў гэтым Русь называецца „новым стадам“:

„По истиннѣ бо С(вя)тая кто тебе не славить, кто тебе не хвалитъ и молитъ: Румири или Греци, или Болгаре, или Руси новое твое стадо, или Румяне и Овазгу, Ивери же и Алане, Перси же и Парфи, Инди и Ефіопе, Алмази же и Пруци, Серпи же и Харвати, Саи же и Скири, Оуандили и Египиди, Лягаварди и Власы, Сарди же и Вонятци, Моравляне и различии Словени, Гоуфи же и Фили и инии мнози языци“...

„Новымъ стадам“ маглі называць Русь толькі ў XI, XII ст., а знача павыжшае Слова было перапрацавана не пазьней гэтых стагодзьдзяў, што відаць з упамінавання ў ліку хрысьціянскіх плямен Аланаў („Алане“), Сэрбаў („Серпи“), Харватаў, Скіраў, Вэнэдаў („Вонятци“).

ПЕСЬНІ-ПЕСЬНЯЎ. Пераклад XVI ст.; знаходзіцца ў зборніку Маскоўскай сынодальнай бібліатэкі (б. № 558). Вельмі цікавы помнік старакрыўскай мовы.

КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА РАДЗЕ В. КН. ЛИТОВСКАГА АБ ДАПАМОЗЕ ДВАРАНАМ, ПАСЛАНЫМ У ЛИТВУ ДЛЯ ПРАСЬЛЕДАВАНЬНЯ АДСТУПНІКАЎ АД ХРЫСЬЦІЯНСКАЙ ВЕРЫ Ў ЖЫДОЎСТВА. 1539 Г. ЛІПНЯ 10 ДНЯ.— „Акты, относ. къ истории Зап. Рос.“ т. II, СПб., 1848 г.

„Жикгимонтъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомойтскій, Мазовецкій и иныхъ, князю Павлу, бискупу Виленскому; князю Юрью Фальчевскому, бискупу Луцкому и Берестейскому; князю Венцлаву, бискупу Жомойтскому; воеводѣ Виленскому, канцлеру нашому, старостѣ Бѣльскому и Мозырскому пану Олбрахту Мартиновичу Кгаштолту; пану Виленскому, гетману навьшшему великого князьства, старостѣ Городенскому, маршалку нашому дворному, державцу Лидскому и Бѣлицкому пану Юрью Миколаевичу Радивилу; воеводѣ Новгородскому пану Станиславу Олбрахтовичу Кгаштолту, и инымъ паномъ радамъ нашимъ великого князьства Литовского. Ознаймуемъ вашей милости симъ нашимъ листомъ, што перво сего насъ справлено, ижьбы нѣкоторые люди вѣры хрестіянскоѣ, въ здѣшнемъ панствѣ нашомъ корунѣ Польской, зъ мѣста Краковского и зъ иныхъ мѣсть корунныхъ, къ закону жидовскому пристуили и обрѣзанье приняли; ино якобы тыи люди съ здѣшнихъ мѣсть нашихъ до великого князьства Литовского выѣхали, а иншіи вывезены, и по тамошнихъ мѣстѣхъ нашихъ и князьскихъ и панскихъ мѣшкають, и предься той вѣры жидовской вживають и зъ жиды тамошними обцованье мають. А такъ мы хотячи оный блудъ

Евангеліст Іоан, мініятура з рукапіснага Евангелья пач. XVI ст. пісанага ў Новагарадчыне Беларускі музэй у Вільні.

загамовати, и винныхъ, которые бы смѣли то вчинити, подлѣ обычаю слушного скарати, послали тамъ дворянъ нашихъ, Силу Антоновича и Яна Корчиуса, и казали имъ по всему панству нашему великому князству Литовскому, въ замкахъ и въ мѣстѣхъ и дворѣхъ нашихъ и вашей милости князьскихъ и панскихъ, духовныхъ и свѣтскихъ, тыхъ людей, которые бы зъ вѣры хрестіанской къ закону жидовскому приступили, и зъ мѣста нашего Краковского и зъ иншихъ мѣстъ вышли, або вывезены были, довѣдыватися и съ пильностью искати, и гдѣ-кольве ихъ знашедши врядомъ нашимъ вѣдомость давати, а они бы мѣли таковыхъ людей имати и гамовати; а которые бы жидове въ тамошнемъ панствѣ нашемъ у себе ихъ ховали и таили, и тымъ дворяномъ нашимъ о нихъ знати не дали, а они бы которыхъ людей хрестіанскихъ на законъ жидовскій обрѣзанныхъ у кого доискались и познали: и таковыи тежъ жидове отъ врядовъ нашихъ мѣли бы пойманы быти и маетности ихъ на насъ забраны. Якожъ тыи вси мѣста, гдѣ таковыи люди мѣли выискиваны быти, тымъ дворяномъ нашимъ на спискахъ суть даны отъ подканцлера нашего коруны Польскоѣ князя Матѣевского; а предъся велѣли есмы листъ нашъ по всему тамошнему панству нашему писати, для того: хотя бы гдѣ и въ иншихъ замкахъ и мѣстѣхъ нашихъ таковыи люди найдены и досвѣтчены были, абы ихъ никто не боронилъ и за ними ничимъ не стоялъ. То, пакъ, тыми разы присылали до насъ подданыи наши жидове всихъ замковъ и мѣстъ и дворовъ нашихъ великого князства Литовского, жалуючи и велико собѣ обтяжаючи, штожъ дей тые дворяне наши, Сила и Янъ Корчиусъ, а къ тому нѣкоторые державцы и врядники наши подлѣ розказанья нашего въ томъ ся не справуютъ, и, вымышляючи собѣ пожитки, винныхъ людей тамъ ся не доискиваютъ, а имъ самымъ прироченымъ жидомъ трудности и угнетенья великіи дѣлають, и по дорогамъ безправнѣ ихъ имають и гамуютъ, и въ домаы ихъ прѣзжаючи тяжкости несносныи имъ чинять, для чогожъ они изъ домовъ своихъ на ярмарки ѣздити не смѣють, и купли свои опустили и къ упадку великому пришли. Въ чомъ же они невинность свою передъ нами оповѣдали, ижъ таковыхъ людей, которые бы зъ вѣры хрестіанской на законъ жидовскій отдалися, и съ здѣшнего панства нашего корунного вышли, або вывезены были, або которые бы тамошніи обыватели великого князства отъ вѣры хрестіанской на законъ жидовскій обрѣзалися, межи собою не мають, и ихъ у себе не переховываютъ, и ничего о нихъ не вѣдаютъ, а подъ тую кару ся намъ поддаютъ: естли бы у кого зъ нихъ таковой челоуѣкъ, хто бы зъ вѣры хрестіанской къ закону жидовскому приступилъ, найденъ былъ, и на кого бы то слушнымъ доводомъ съ права было переведено; абы таковой кождый горломъ и маетностью безъ всякого милосердія каранъ былъ: одно бы правый за винного некотороѣ трудности и каранья не терпѣлъ. И плачливо били они намъ чоломъ, абыхмо тяжкости и безправья не казали въ томъ имъ чинити, и ихъ имати, и домовъ ихъ пустошити: якожъ и ваша милость за ними просячи къ намъ писали, абыхмо тыхъ жидовъ у справедливости заховали, и правого за винного не велѣли безправнѣ имати и къ шкодамъ и впадку ихъ приводити: бо дей они тепере зъ домовъ своихъ съ куплями нигдѣ не смѣють ѣздити; штожъ и подскарбій земскій, маршалокъ и писарь нашъ панъ Иванъ Горностай повѣдаючи, тыхъ часовъ до насъ писалъ, ижъ оные жидове на теперешній ярмарокъ Люблинскій минулый не ѣздили, и за тымъ варто-

ваньемъ ихъ, въ мытѣхъ нашихъ шкода великая ся намъ дѣеть. Про то ачъ-кольве казали есмы таковыхъ людей, которые бы зъ вѣры хрестіанской выступили и на законъ жидовскій ся обрѣзали, и зъ мѣста нашего Краковского и зъ иншихъ мѣстъ корунныхъ до тамошнего панства нашего вышли, довѣдыватися и познавати, и, кого познавши, врядомъ нашимъ вѣдомо о томъ давати; и естли бы таковыи люди винныи тамъ опознаны были, и до науки наше подъ которымъ врядомъ осажоны, и коли бы въ той винности своей слушными доводы подлѣ права были поконаны: однакожъ быхмо мы, съ порадою вашей милости казали тыхъ винныхъ тамъ же водлѣ выступовъ ихъ скарати. А естли бы на которого жида правдивого помовлено было, ижбы онъ первѣй хрестьяниномъ былъ и въ жидовскій законъ приступилъ, а онъ бы зъ стародавна, съ поколѣнья жидовского ся народилъ и предъся законъ жидовскій держалъ, и въ томъ ся хотѣлъ выправити: тогда бы могъ самъ и съ пріятельми своими невинность свою таковыи выводаы очистити, яко у привильяхъ нашихъ всимъ жидомъ даныхъ стоитъ выписано. Але, што ся дотычетъ иншихъ жидовъ, родичовъ тамошнихъ, або и прихожихъ, которые бы съ предковъ своихъ въ жидовскомъ старомъ законѣ были, а тыхъ людей винныхъ у себе не мають: таковыхъ не велѣли есмы тымъ дворяномъ имати, и по дорогамъ ихъ гамовати, и на домаы ихъ находити и тяжкости имъ дѣлати. И велми то намъ дивно есть, ижъ они надъ волю и розказанье наше, иначе въ томъ ся справовали, и таковыи непотребныи тревоги вымысли своими межи поддаными нашими дѣлали, и въ мытѣхъ нашихъ шкоды намъ учинили. А такъ, кгда ваша милость такую справу о томъ нерядномъ поступѣ ихъ намъ дали, мы до всихъ старость и державецъ и врядниковъ нашихъ по всему великому князству листъ нашъ писати казали, приказуючи, абы они вездѣ, по замкомъ и мѣстомъ и дворомъ нашимъ, оныхъ жидовъ, прироченьцовъ тамошнихъ и прихожихъ людей, которые здавна въ жидовствѣ ся народили и теперъ законъ свой старый жидовскій держать, а о тыхъ людехъ, которые бы зъ вѣры хрестіанской къ закону жидовскому приступили, ничего не ведаютъ и у себе ихъ не переховываютъ, безвиннѣ не имали и некоторого безправья и трудности имъ не чинили, и въ домѣхъ ихъ, такожъ по дорогамъ не казали ихъ имати и статковъ ихъ забирати, и некоторыхъ пожитковъ съ нихъ собѣ не вымышляли, а дали имъ въ гомъ покой: нехай бы они свободнѣ и добровольнѣ въ домѣхъ своихъ мѣшкали, и, по куплямъ ѣздячи, торговали безъ всякого гамованья. Ино, естли бы который жидъ таковыхъ людей хрестіанскихъ, которые бы ся на законъ жидовскій обрѣзали, у себе переховывалъ и таилъ, а тые бы люди въ дому его найдены были: о томъ бы ваша милость съ пильностью казали довѣдыватися, и таковыхъ людей винныхъ тамъ выискивати, и, гдѣ ихъ знашедши, загамовати и осадити; а намъ бы ваша милость черезъ листы свои въ той рѣчи вѣдати давали, и порадую свою на онъ же часъ около того ознакомили, какого бы каранья тыи люди винныи заслужили. А кгда бы мы съ писанья и порады вашей милости справу въ томъ возмемъ: тогда таковыи люди винныи тамъ же, водлѣ выступовъ своихъ будутъ караны; а правый за винного жадного каранья, а ни шкоды неповиненъ никто терпѣти. А мы тежъ тымъ дворяномъ не казали есмы правымъ людемъ некотороѣ трудности чинити, одно винныхъ искати въ тыхъ мѣстѣхъ, которые имъ на списку были даны. О томъ бы ваша милость вѣдали. Писанъ у Краковѣ,

подъ лѣты Божьего нароженя 1539, мѣсяца Юля въ 10 день, индикта 12.“

„ГРАНИЦА КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ ЗЪ ЗЕМЛЕЮ ТАТАРСКОЮ ПЕРЕКОПСКОЮ, ОЧАКОВЫМЪ, БѢЛЫМЪ-ГОРОДОМЪ И ЗЕМЛЕЮ ВОЛОСКОЮ“. Дата не показана, але дакумант записаны паміж актаў 1540 г.—Акты, относящ. къ истор. Зап. Рос.“, т. II, СПб., 1848 г.

„А то суть тые границы князства великого Литовского, свѣдѣство господарю. Повѣдили люди старые, Кіяне, Черкашене, Каневцы, вѣдалые тыхъ границъ господарскихъ, покуль и по которымъ мѣстцомъ границы и урочища суть панству его милости князству великому Литовскому съ землею Татарскою Перекопскою, Очаковымъ, БѢлымъ-городомъ и зъ землею Волоскою: Напервѣй повѣдили, ижъ земля вашей милости господарская великого князства Литовского почалася отъ Марахвы рѣчки, которая впала въ Днѣстръ, и на низъ Днѣстромъ, по половинѣ Днѣстра, мимо Тегиню, ажъ гдѣ Днѣстръ упалъ въ море; а оттоль съ устья Днѣстрова Лименомъ пошла граница мимо Очаковъ, ажъ до устья Днѣпрова, а Очаковъ на земли вашей милости господарской стоитъ; а отъ устья Днѣпрова до Таваня, а у Таваня перевозки были вашей милости господарскіе на-полы съ Перекопскимъ царемъ. А по той сторонѣ Таваня, съ Перекопскою землею граница вашей милости по Овечу воду и уверхъ Овечее воды, а отъ верховъ Овечее воды уверхъ Сомора и уверхъ Оргѣя, ажъ до Донца, а отъ Донца по Тихую Сосну. А на тые границы князь Семень Омельковичъ высылалъ намѣстника своего Свиридова, который отъ него Черкасы держалъ, и тотъ по тымъ мѣстцомъ, розъждчалъ и по тымъ урочищамъ границы клалъ, яко съ землею Татарскою такъ и зъ БѢлымъ-городомъ, такъ тежъ съ землею Волоскою“.

КАРАЛЕЎСКАЕ УПОЎНАВАЖАНЬНЕ ЛІТОЎСКИМ ПАСЛОМ. 1541 Г. СЪНЕЖНЯ 20 ДНЯ.—„Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.“, т. II, СПб., 1848 г.

...„Чинимъ явно симъ нашимъ листомъ, што есмо послали отъ нашъ до брата нашего, великого князя Ивана Васильевича, пословъ нашихъ великихъ: воеводу Полоцкого, маршалка нашего пана Яна Юрьевича Глѣбовича, а подстоля нашего, старосту Мельницкого пана Никодима Яновича Тѣхоновского, а писаря дворовъ нашихъ Виленского повѣту, державцу Ожского и Перелойского пана Миколая Андрушевича, и достаточную и суполную мощъ имъ есмо дали, яко они будучи тамъ мають ся справовати. И которымъ обычаемъ съ братомъ нашимъ съ великимъ княземъ Московскимъ они миръ вѣчный або добрую змову вдѣлають, мы тое застановенье ихъ маемъ принять, и то все держати и полнити неотмѣниѣ. На штожь дали есмо имъ сесь нашъ листъ, съ подписомъ руки наше и съ печатью нашою“...

ПСАЛТЫР 1543 Г. У сабраньні рукапісаў Е. В. Барсава ў Маскве. Крыўскае (беларускае) паходжаньне гэтай кнігі відаць найперш с прыпіскі перапісчыка:

„дакончана е(с) сіа псалтырь з росказаня его мл(ос)ти вельможного пана Ивана Михайловича старосты пинского, и кобрынского, клецкого, городецкого, рогачевского, державцы быховского и селецкого. Писалъ Парѣень“.

Тэкст гэтага Псалтыра сходны са скарынаўскім, але тут маюцца яшчэ надпісаньні над псалмамі, падобныя да надпісаньяў у чэскай Бібліі 1506 г. і якіх няма ў скарынаўскім Псалтыры. Мова помніка народная.

АПІСАНЬНЕ ГРАЊЦ ПАМІЖ ВЯЛІКІМ КНЯЗЬСТВАМ ЛІТОЎСКИМ І КАРУНАЙ ПОЛЬСКОЙ. 1546 Г. ЖНІЎНЯ 3.

„Обводъ Корунный:

Напервѣй отъ Берестейского повѣту двора и мѣстечка Воиня, а съ Коруны Польское, отъ Парцова, з имѣнья землянъ повѣту Любельского, А ндрея и Едама Бранецкихъ. Напервѣй тые-то Бранецкіе оказали початокъ быти границы имѣнью своему зъ великимъ князствомъ рѣку Бранку, которая идетъ отъ Воиня, отъ мѣста великого князства, у млынка плебана Воинского, который млынокъ тужъ, подлѣ мѣста Воиня. И повѣдилъ панъ Андрей Бранецкій, ижъ тотъ млынокъ Воинцы держатъ отъ тридцати лѣтъ; потомъ тотъ же Андрей оповѣдилъ, ижъ тотъ млынъ Воинцы держатъ отъ двадцати и шести лѣтъ; а въ третій разъ повѣдили отъ двадцати лѣтъ, и менили собѣ великіе забійства, драпежства, боронячи своее властности отъ людей зъ великого князства Литовского, и реистръ шкодъ своихъ передъ нами оказывали. И повѣдили Бранецкіе, ижъ король его милость рачиль росказати старостамъ своимъ, абы насъ ото всихъ наѣздокъ, забійства, грабежовъ и ото всихъ кривдъ отъ людей великого князства боронили, и къ тому выведечи свою справедливость ку большому свѣдѣству того ставили шесть свѣтковъ, шляхтичовъ, людей старыхъ, и сами тые Бранецкіе зъ оними свѣтками готовы были ку прсыязѣ.

Тутъ же стоячи, два землянины Луковского повѣту Едамъ Кгутъ а Петръ Туровскій оповѣдали, ижъ дей тутъ же пришла земля наша Луковская до то того млынка, до рѣки Бранки.

Зъ великого князства врадникъ Воинскій, на имя Сума, съ поданными господарскими Воинскими повѣдили, ижъ то есть кгрунтъ зъ вѣковъ вѣчыстыхъ великого князства по обѣимъ сторонамъ тое рѣчки, и не Бронкою ее зовуть, але зовуть ее Воинкою, а нижей впала у Бронку рѣчку, а млынокъ тотъ въ томъ мѣстѣ стоитъ уже отъ дву сотъ лѣтъ у во покой, а былъ то млынокъ хлопскій, на имя Яголчинскій, и потомка того Яголки становили, оповѣдали тежъ того млынка и пали згнилые, ижъ тамъ первшіе млыны бывали, и доводъ на то ставили людей добрыхъ старыхъ, бояръ, мужовъ сугранныхъ многихъ. И повѣдилъ тежъ тотъ же врадникъ Воинскій, ижъ дей тотъ млынокъ на той рѣчцѣ на Воинцѣ приданъ есть зъ ласки господарское плебану Воинскому отъ шести лѣтъ, яко господаръ король его милость фундовалъ костель у Воинѣ, гдѣ жъ врадникъ и люди Воинскіе и зъ свѣтками готовы были присягнути“(...)

Гл. „Археографическій Сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣв.-Зап. Руси, издав. при Упр. Виленского Учеб. Округа“, т. I. Вильня, 1867 г. 66. 46-47.

„ТАЙНА ТАЙНЫХ, АРИСТОТЕЛЕВА ВРАТА“, дайшли да нас у рукапісе XVI ст. ў двух адзінцох: Вил. Публ. библ. № 272 і Музею Холмскага Сьвятабогародзіцкага брацтва № 96. (Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 52-55).

„Тайна-Тайных“ кніга ўсходнага паходжаньня і ня мае нічога супольнага з грэцкім філосафам Арыстоталем. Арыгінал яго ўзьнік у арабскай літэратуры X—XI ст.; а пасья, каля XIII ст., быў перакладзены на лацінскую мову і пад назовам *Secreta secretorum* у мностве сьпіскаў і старадрукаў пашыраўся па Зах. Эўропе, служачы арыгіналам для перакладу на мяйсцовыя мовы (лацінскую, італьянскую, нямецкую, гішпанскую). Вельмі рана гэты помнік быў перакладзены на чэскую і харвацкую мовы. Аднакалі зраўняць з лацінскім ці чэскім тэкстам крыўскія (беларускія) пераклады, то паміж імі выявіцца значная роўнасьць, як ў будове помніка так і ў распакладзе часьцей яго. Дзеля гэтага для крыўскага перакладу, які ляжыць у аснове маскальскіх сьпіскаў, трэба шукаць другіх крыніц.

У нашым перакладзе больш чым у лацінскім і чэскім разьдзелаў (там *libri X*); падзел кнігі не зыходзіцца; няма зьменкі аб перакладчыку з арабскага на лацінскі, што маецца ўсюды ў Зах. Эўрапейскіх тэкстах; урэшце ў нас ёсьць часьці дзе упамінаецца Майсей Эгіпцянін. Вучоныя досьледы паказалі што крыўскі тэкст, разам з жыдоўскім і адной версіяй гішпана-кастыльскай, падобны да другой арабскай вэрсіі, якая выяўляе часьцю перапрацоўку, часьцю скарот першай. Нястача лацінскіх і заходна-славянскіх перакладаў гэтай другой рэдакцыі, наводзіць на думку, што наш пераклад зроблены беспасярэдна з усходнага арыгіналу. Але з якога: арабскага ці жыдоўскага? У нашым перакладзе маюцца безсумлеўныя довады што гэта рэдакцыя зроблена з жыдоўскага арыгіналу.

Жыдоўскае паходжаньне перакладу „Тайна-тайных—Арыстотелева Врата“ было прычынай таго што іх адносілі да гэрэтыцкіх, хоць тут нічога забароннага не было, бо гэты твор уяўляе сабой сваёй адмены „Домострой“ злучаны з лекарскай кнігай.

Не глядзя на забарону царквы кніга Арыстотелевы Вароты, утраціўшы дзяленьне на вароты (арабская асобнасьць) і крыху зьмяніўшы назову зайшла ў Масковію, дзе апынулася ў бібліятэцы цара Міх. Ёндаравіча і патрыярха Нікана. Натуральна перапісчыкі стараліся ў гэтых сьпісках пазбыцца асобнасьцяў крыўскай мовы, але гэта не саўсім удалося зрабіць ім.

Кніга распадаецца на „осмь главизень“—часьцяў, а кожная часьць на некалькі „вратъ“ якія адпавядаюць звычайным раздзелам у кнігах.

„Главизна 1. Имають врата четвера: 1. о щедрости, 2. о храбрости, 3. о милосердии, 4. о добре и зле.

Главизна 2. Которымъ обычаем вѣстися царю.

Главизна третьяа. О парсуне и о справедливости речи.

Главизна четвертая. О правители и о писари. и о печатникоу. и о градодръжци и о тых (которые) збирають дане сего. и о витязех. и о заказцех. и о печатникох. У тэксце ёсьць яшчэ агаловкі: О маршалку его; о тых кто перечитають народы, и рассматривает обиды народовъ.

Главизна пятая. О пути его. и о тых что на поуть ходять от него въ посольстве от него. и о поведаніи посольства его.

О поведаніи стоуг своих. и бояръ и витязей. главизна 6.

Главизна 7. О поведаніи воевном. и о образех полком. и о сторожех. как подобает расправити войско. с ким ся бити. и с ким ся не бити. и о премудрости парсунной како заховати црю живот свои, питием и ядением и спаніем, и порты“.

Пасья гэтай „главизны“: „Числа именій“ і табліца; пасья:

„Врата первая, о премудрости порсунной. о белости. о власех. о бровех. о ноздрѣх. о челе. о овстех. о лицѣ. о оушию. о гласѣ. о ши. о чреве и о персех. о плечех и хребте. образ же добро прироренья“... і г. п.

„Врата 18. О ковпли раб и рабынь“.

Пасья 21 варот чытаем:

„Рек моисей египтянин хочю гсдрю написати что мя еси просил“.

Пасья ідзе некалькі аддзелаў аб лекарствах.

„Главизна 8. О премудростех особных и таиниць хованых. и о каменех дорогах.

Главизна послѣдняа. Якобы исполненіе повеленію царскому“.

Наш пераклад быў праўдападобна зроблены беспасярэдна з усходнага тэксту, бо ў мове перакладу трапляюцца словы, якія могуць быць вытлумачаны толькі з жыдоўскага арыгіналу прыкладам:

„о перстни. учини перьстенъ. из сребра и злата и яхонтов черлено(го) вырьи на нем образъ б'товлинъ иже хоробруеть и ездить на кфире. и кланяются пред нею шесть. а се вчини в недлю рано в го(ди)ну слнцевоу. и в планету львову. а луна бы сарафе образе. а злы далекий отъ нея. а хто кладеть перьстенъ сесь на рукоу свою. честують его и послушни его. и противникъ его не овстоится пред ним“.

Тут *б'товлин* з жыдоўскага: *betula*—дзева, *кфире* з жyd. *k'fir*—леў—абодвы знакі Зодзіяка; *сарафе* жyd. *saraf*—сэрафім.

ЛАПАТАЧНИК. Рукапіс Вил. Публ. библ. № 272. Кніга гэта належыць да забароненых царквой. Вучыць яна як варажыць па авеччай лапатцы. Адзіны, які дахаваўся экзэмпляр названай кнігі мае агаловак:

„Книга от Петра египтенина, иже наоучаются вѣдати неисходимого плеча овецъ“.

Абычай варажыць па авеччай лапатцы ідзе з усходу, але ён быў ведамы і грэка-рымскай старасьветчыне і познай візантыцкай пісьменнасьці; такую варажбу практыкаваў Атылла; ведама яна такжа некатарым як эўрапейскім так і азіяцкім плямёнам. Гэты спосаб варажбы адносіць нас у глыбокую старасьветчыну, ў часы калі ў жэртву складаліся рожныя жывёлы і калі па гэтых жэртвах чынілі варажбы. Наш тэкст праўдападобна з некуль занесены, але з якой мовы, трудна сказаць. Праф. Сперанскій лічыць, што Лапатачнік перакладзены з грэцкага тэксту, а акад. Сабалеўскі даводзіць, што з жы-

доўскага. Вельмі быць можа што наш рукапіс зьяўляецца крыўскай перапрацоўкай арыгіналу якога колечы Пятра Егіпцяніна, зрэшта ня выключана магчымацьць што Лапатачник занесены к нам праз татараў, якія, як ведама, сяліліся ў нас у даволі значным ліку.

ШЕСТОКРЫЛЪ. Рукапіс XVI ст. Знаходзіцца ў тымжа рукапісе што і „Арыстоталевы Вароты“ (Віл. Публ. бібл. № 272).

Кніга гэта астранамічнага зьместу і дагыча сонца і месяца і іх перамен пры зацьменьнях і фазах. Кніга падзелена на шэсьць крыл, каторыя зьяўляюцца тлумачэньнямі да многіх зьмешчаных ў рукапісе табліц. Аўтор Шэтакрыла Иммануэль—бэн-Якоб, італьянскі жyd XIV ст.; яго праца хутка была перакладзена на грэцкую мову. Наш Шэтакрыл праўдападобна перакладзены з жыдоўскай мовы, бо ў надпісах знакаў Зодзіяка мае побач крыўскіх і жыдоўскія назовы, пісанья славянскімі літарамі: баран—тале; рыба—дагім; і г. д.

„ПРЕДСЛОВІЕ О ПОЕСЕХЪ НЕБЕСНЫХЪ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„О СЕДМИ ЗВЪЗДАХЪ ВЕЛИКИХЪ ЯЖЕ СЯ НАРИЧАЮТСЯ ПЛАНЕТЫ, И СИЛЕ ИХЪ И О ХОДУ И О ДОМЕХЪ ИХЪ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„СКАЗАНИЕ О СЕДМИ ПЛАНЕТАХ СИРЕЧЬ ВЕЛИКИХЪ МОЦНЫХЪ ЗВЪЗДАХЪ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

Тут характэрыстыка плянэт даецца вершам:

А тым козеліа
козлы и поселія.
Крови не пушаю,
бо в тым щатья не маю.
А до лазьні не хозаю.
бо втом здоровія не ведаю...

„ОСЕНИ 12 ЗВЪЗДЪ, ШТО ВЛАДЪЮТЬ КЪ 12 ЧАСТЬ-ЯМЪ ЧЕЛОВЪЧЕСКИМ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„А КОЛИ ХОЧЕТЬ ВЪДАТИ КАЖДОГО ЧЕЛОВЪКА ЗВЪЗДУ ЕГО“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„СКАЗАНИЕ О СЕДМИ ЗВЕЗДАХЪ ВЕЛИКИХЪ И КОТОРЫИ СЯ ЗОДЕИ КОТОРЫМ ЗВЪЗДАМЪ СЛУЖАТЪ“. Астранамічна зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

Усе вышэйпаказаныя астролёгічныя кнігі самі па сабе не цікавы для пісьменнасьці, яны толькі знаёмяць с кругазорам і духовымі вымаганьнямі чытачоў XVI ст.

„ЕРІЕСЬ ЗЕМЛЮ ДРЪЖИТЬ ПЕРВУЮ ПАРСІЮ, БРИТАНИЮ“. Рукапіс астралёгічнага зьместу, знаходзіцца ў Холмскім зборніку № 96. (Карскій, „Бѣлорусы“, т. III).

I. УСТАВА НА ВОЛОКИ ГОСПОДАРЯ КОРОЛЯ ЕГО МИЛОСТИ ВО ВСЕМЪ ВЕЛИКОМЪ КНЯЗЬСТВЪ ЛИТОВСКОМЪ, ЛЪТА БОЖОГО НАРОЖЕНЬЯ 1557, АПРЪЛЯ 1 ДНЯ.— „Акты, отн. къ истор. Западн. Росс.“ т. III, бб. 72—95.

1. О боярахъ путныхъ и о служкахъ. Бояре путные, стародавние, а не въкупные хочемъ мѣти, абы были на двухъ волокахъ постановлены, съ которыхъ бы за вси повинности, пѣнязми ошачовавши водлѣ кгрунту, яко люди осадные платили, а на службу тяглую и въ подводы ходити не повинни; а коли зъ росказанья нашего на дорогу поѣдутъ, того году ничего платити не маюють, а безъ воли и росказанья нашего, вряду нашему ихъ на дорогу и нигдѣ не посылати; а будучи на дорозѣ, служити имъ постарому: навязка имъ, яко и передъ тымъ, водлѣ статуту. Служокъ съ такихъ же боярь ревизоры обирати, и не болшъ, только съ потребу, при каждомъ замку и дворѣ нашомъ заставити маюють; которыхъ служба будетъ ѣздити зъ листы нашими до дворовъ тому врядуви прилеглихъ, и съ пѣнязми платовъ нашихъ до Вильни, до скарбу, и за кривдами подданныхъ колеею зъ росказанья врядувого ѣздити; а за то имъ на одинъ конь двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ мѣти, и на потребу вряду ѣздити не повинни.

2. О бортяхъ. Ижъ первѣй бортеве розность въ работахъ отъ иньшихъ подданныхъ нашихъ мѣли, и теперь ихъ заставляемъ, абы водлѣ шацунку кгрунтовъ, за вси повинности, цынши, овсы и сѣна пенязми зъ волокъ до скарбу нашего платили, яко и осадники; а коли имъ на войну ити кажемъ, маюють мѣти тотъ рокъ вольный ото всихъ платовъ; а мосты имъ повинные заробляти, и тежъ за росказаньемъ и листомъ нашимъ, мосты имъ и неповинные мостити маюють, а то имъ фолькгу въ цыншахъ нашихъ дѣлати кажемъ, водлѣ воли наше.

3. О конюхахъ сѣдельныхъ и иньшихъ. Конюхи сѣдельные альбо дворные маюють мѣти по двѣ волоки вольныхъ на службу конюшьскую, на которой коли будутъ, маеть быти давано имъ на страву и на вси потребности грошей копъ чотыри на рокъ; а которые на службѣ не будутъ, маюють платити съ каждоѣ волоки по томужъ, яко и бортеве.

4. О Стрѣльцахъ. Стрѣльцомъ нашимъ по двѣ волоки вольные маеть быти дано, а третью на цыншу, хто похочеть; а служба ихъ зъ росказаньемъ нашимъ въ ловы и на войну.

5. О слугахъ дворныхъ. Одверные и иньшые слуги дворные, мѣшкаючи на послугахъ нашихъ, маюють мѣти по двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ и повинностей; а которые на службахъ нашихъ не будутъ, абы платили съ каждоѣ волоки пенязми водлѣ

кгрунту, ошанцовавши вся повинности: а естли бы зъстарѣвшися на службахъ нашихъ, дома мѣшкали, таковымъ обѣдвѣ волоки вольныхъ мѣти, вѣдьже олижъ за листомъ нашимъ господарскимъ.

6. О осочникахъ. Ревизоръ зъ лѣсничимъ маеть осочниковъ обирати, а не большъ, одно съ потребу при пуцахъ и ловѣхъ нашихъ становити, и то намъ господарю ознанити, а на службу имъ по двѣ волоки давати вольныхъ отъ цыншу и всякихъ потяглей.

7. О войтахъ. На селахъ войтове мають мѣти по одной волоцѣ вольной: а похочетъ ли, маеть ему и другая быти придана на цыншу, ошанцовавши вси повинности и доходы водлѣ кгрунту. А служба ихъ то: зъ розказанья врядового, людей на работу, тежъ съ цынши и съ платы нашими выгоняти, и при отдаванью платовъ быти: подданныхъ нашихъ къ праву вмѣсто дѣцкого передъ урядомъ ставити; при работахъ всякихъ вмѣсто пристава надъ людьми войтовства своего стояти; при отвоженью овсовъ и сѣнъ до Вильни и индѣ, зъ людьми войтовства своего ѣздити и ихъ отдавати; переоры волокъ пустыхъ и нанятыхъ, стѣны границы и концы на каждый рокъ межи подданными нашими поправовати и поновляти, подъ виною, копою грошей; а гдѣ бы отъ котораго сусѣда видѣль концы альбо границы показоны, маеть то врядови оповѣдати, подъ тоюжъ виною. А судити вряду подданныхъ о всемъ дия торгового, кромъ причины кровавоѣ и квалтовноѣ: о такой винѣ коли жъ кольвекъ повелитъ урядъ ставити къ праву подданого, войтъ повиненъ; а который бы съ подданныхъ войта послушенъ не былъ, а за позваньемъ его передъ урядомъ не сталъ: по такового своевольного врядъ дѣцкого послати маеть, и отъ непослушного дѣцкованья на милю въ обѣ стороны грошъ. А при судѣ войту быти, и справедливости подданому помогати. Винъ нашихъ вѣдомость мѣти и ревизоромъ оповѣдати, и того стеречи, абы врядъ винъ и пересудовъ надъ уставу не бралъ; а естли бы за мовеньемъ его, врядъ того не пересталъ, маеть то войтъ ревизору оповѣдати. А войта вряду о всякую вину судити, только войтовства у него не отнимати, ажъ посполу зъ ревизоромъ дознавши вину и неслушную справу его, и того скинувши войта, иншого уставити, мужа тоѣжъ волости, неподозрѣного, на которого подданные зволютъ. Которые войтове и тежъ лавники по селамъ судовъ жадныхъ судити, поклоновъ вымогати и вымысловъ надъ подданными чинити не мають, подъ виною до скарбу нашего, рублемъ грошей: одно, обачивши гдѣ—кольве шкоду нашу господарскую, урядови або ревизору оповѣдати, ничего не закрываючи, подъ тоюжъ виною. А коли войтовство кому дають, присѣгати ему ненадобѣ, кгдажъ вже вина на войта описана. А откуповъ урядъ съ подданныхъ за роботу брати не маеть, а гдѣ жъ бы бралъ, войтъ маеть то ревизору оповѣдати, подъ виною, копою грошей. А ести бы войтъ волоку пустую кому нанялъ, альбо отъ уряду нанятую передъ ревизоромъ утайлъ, тогда за то скарати его, яко злодѣя, горломъ. А у войтовство каждому маеть быти придано волокъ сто, альбо большъ, водлѣ прилеглости, хотя два и три села и большъ злучити. А для розознанья межи подданныхъ, войтъ маеть мѣти шнуръ однакоѣ мѣры, справленный и досвѣтченый, и часу мокрого, альбо сухого, завжды его лихтовати и досвѣтчати; и, естли подданный одинъ другому между переоретъ и сказать, ино вряднику на копу не ѣздити и проѣзду не брати, але войтъ между направить и возметъ на томъ, кто ее сказалъ, на врядъ дванадцать грошей, а

собѣ за працу чотыри грошы. А вина битая, правомъ переведеная, дванадцать грошей, а хотябъ не переведена и за обжалованьемъ поеднана, таковая жъ вина. А естли бой станеться, а не жалуючи вряду поеднаются: тая вина шесть грошей, хто еднаеть, и обявити того врядови войтъ и лавники повинни, подъ виною, копою грошей.

8. Лавники въ селахъ по два и по три, альбо и большъ, подлѣ великости села, мають быти становлены, люди неподозрѣные, вѣры годные, которыхъ повинность шкодъ межи подданныхъ въ испасехъ и въ иншихъ рѣчехъ оглѣдати, а за працу лавнику оглядного отъ шкоды грошъ; за тымъ же грошомъ, то што ему оказывано, справедливѣ, подъ присѣгою передъ урядомъ сознавати повиненъ; а носвѣтчитъ ли несправедливѣ, ино карати его, за слушнымъ доводомъ, яко кривоприсяжца, горломъ. А безчестья лавнику рубль грошей. Нижли отъ потяглей и всякихъ повинностей съ подданными зъ волокъ своихъ вызволены быти не мають.

9. О мѣстѣхъ и ихъ повинностяхъ. Мѣста упривилъеванные привилъевъ своихъ уживати будутъ; а которые не вызволены отъ платовъ, мають платити: зъ волоки грунту преднего цыншу 50 грошей, а зъ среднего кгрунту 40 грошей, а зъ подлого 30 грошей, а со всякого кгрунту за толоки по 12 грошей; а зъ домовъ въ рынку, отъ прута по пол—8 пѣнязя, а въ улицахъ отъ прута 5 пѣнязей, зъ огородовъ въ мѣстѣ отъ прута пол—3 пѣнязя, а зъ гуменныхъ ляцовъ на предмѣстью отъ прута одинъ пѣнязь, а отъ моркгу 3 грошы, а иншихъ повинностей полнити, и стаѣци давати, и зъ листы нашими и врядниковъ нашихъ ѣздити неповинни. А войту мѣстскому при болшомъ мѣстѣ по волоцѣ, а при меншомъ по полволоки ревизорове наши давати мають, за што они повинни будутъ порядку въ мѣстѣхъ и пожитковъ нашихъ примножати и доглѣдати, на подводы складатися и платити всимъ по тому, яко въ особливой уставѣ нашей описано.

10. Капщизна однакова по всему великому князству Литовскому маеть быти брана, то есть: отъ меду копа грошей, отъ пива копа грошей, отъ горѣлки 30 грошей; а при отбиранию капщизны и вписыванью въ реистръ, хто ново прійметъ врядъ, не большъ брати маеть, только отъ меду и отъ пива по чотыри пѣнязи, отъ горѣлки 2 пѣнязи, отъ волоки 12 пѣнязей; а хто шинку и волоки не маеть, тотъ отъ воротъ маеть дати 2 пѣнязи; а обачивши лѣпшый пожитокъ зъ наймованья шинку, вольно будетъ кому хотя наняти, або тымъ же мѣщаномъ, за вѣдомостью подскарбѣя нашего.

11. Рѣзники вси въ мѣстѣхъ нашихъ абы ся вписывали въ реистръ ревизора, а въ небытности его, на врядѣ; съ которыхъ на насъ маеть быти брано въ каждый годъ: за камень лою по 15 грошей, а особно на врядъ, за лопатку отъ каждого быдлати пѣнязми дня торгового, то есть, за воловую и яловичью грошъ 1, а за вепровую 5 пѣнязей, а за баранью, козью, телячью по три пѣнязи, а писчого отъ камня лою, то есть, стъ пятнадцати грошей на врядъ по 2 пѣнязи. Даемъ тежъ вольность всимъ подданнымъ нашимъ, и чьи-кольвекъ будь, абы дня торгового возили до мѣстъ, на торгъ, мясо всякого быдлати битого, почавши отъ дня святого Балтромея ажъ до мясопусту, а торговое на врядъ также мають давати пѣнязми, а большъ ничего. А хто бы мясо здохлого, шаленого и уродоватого быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ

права, того скарати горломъ, яко фалшера; для чогожъ подданные наши, бьючи быдла въ селѣхъ, мають оказывати лавникомъ, а хто-кольвекъ мясо на торгъ везеть, тотъ и скуру быдла того забитого зъ собою взяти маеть, для подозрѣнья въ злодѣйствѣ.

12. Коморники въ мѣстѣхъ быти мають, которые жадныхъ работъ на насъ, ани на врьдъ нашъ дѣлати не мають, одно, ижъ торговъ и вольностей мѣстскихъ уживають, и догльдати, абы тежъ ни-хто поблуднѣ и безъ вѣдомости врьду на кгрунтѣхъ нашихъ не мѣш-каль; а мають давати въ каждый годъ до скарбу нашего по 2 грош-ы: и про то врьдови мають господарьскіе коморники, пріймующи, оповѣдати, для того, ижбы межи такими збродня въ мѣстѣхъ не была*).

13. Корчмы покутныя конечнѣ поселамъ абы не были, для зло-дѣйства и иньшихъ збытковъ, што врьдъ забороняти маеть водлѣ статуту: также пива абы ни-хто съ подданныхъ нашихъ на селахъ ва-рити не смѣль, подъ виною копы грошей на насъ; бо съ того мно-гіе зъ нихъ въ распустность и въ убожество приходятъ. Вѣдьже въ каждомъ войтовствѣ, въ слушномъ селѣ, звлаща при гостинцу, можетъ быти корчма за вѣдомостью врьду альбо ревизора постано-лена, одно такъ, яко бы капщизна наша не гинула, съ которою под-даннымъ нашимъ кгрунтовъ шинковныхъ уживати незаборонно.

14. Торги ни-гдѣ новые подлѣ мѣстѣ нашихъ ближе трехъ миль, къ переказѣ мѣстомъ и торгомъ нашимъ абы не были, окромъ тор-говъ старыхъ: тыи по давному быти мають.

15. Цыншу зъ волоки сельскоѣ кгрунту доброго 21 грошъ, зъ среднего 12 грошей, съ подлого 8 грошей, а зъ вельми подлого пес-коваватого альбо болотистого 6 грошей; овса зъ волоки доброго и среднего кгрунту по двѣ бочки, а съ подлого одна бочка; а естли пѣнязми за овесъ казано будетъ давати, ино за каждую бочку 5 гро-шей, а за отвозъ бочки каждоѣ 5 же грошей; съ тыхъ же менова-ныхъ кгрунтовъ, съ каждоѣ волоки сѣна возъ одинъ, альбо 3 грошы за сѣно и за отвозъ 2 грошы; а зъ вельми подлого кгрунту сѣна и овса давати неповинни, ни-жли съ каждоѣ волоки всякого кгрунту мають давати: гусь, альбо полтора гроша, куръ двое, або пѣнязей 16, яиць двадцать, або пѣнязей 4, на неводы грошей два, за стацію грошей полтретья; а коли стацію кажемъ брати, ино одинъ разъ въ годъ, за тые пѣнязи, мають давати съ тридцати волокъ яловицу од-ну, бараны два, и съ каждоѣ волоки по куряти и по десяти яиць, а пѣнязей вже того году за стацію не мають давати.

16. Работа тяглымъ людемъ съ каждоѣ волоки по два дни на недѣлю, а толоки чотыри лѣтъ, съ чимъ скажутъ, за што маеть бы-ти отпуцона имъ работа о Божьемъ Нароженьи тыждень, о мясо-пустѣхъ тыждень, о Велико-дни тыждень. А которыхъ на роботу не надобѣ, ино ихъ на осадѣ посадити, и будутъ давати съ каждого кгрунту осады грошей 30, толокъ 12, або за толоки грошей 12, а за кгвалты первоуоставленые жыта бочка, альбо грошей 10; и вже такіе осадники робити ничего неповинни, кромъ сѣна, роздѣливши на вой-товства тяглые и осадные сѣножати ровно, и то имъ зробити и въ часъ спрятати. А зъ застѣнковъ тая повинность: гдѣ волока полная быти не можетъ, ино отъ моркгу кгрунту доброго грошей 3 и пѣня-зи 4, а зъ среднего моркгу грошей 3, а съ подлого грошей 2, а зъ

*) Відаць, што ў гэтым артыкуле зьмест скажаны спамылкамі ці пропускамі.

вельми подлого пол—2 гроша; а зъ волоки сѣножатиноѣ, гдѣ могутъ быти дрова и проробки, зъ сѣножати добрые 50 грошей, а зъ середніе 30 грошей, а съ подлые 20 грошей, а зъ вельми подлые болотливые або песковатые 15 грошей. А ижъ вже подданные наши на тыхъ пла-тѣхъ и повинностехъ волочныхъ суть осажены и постановлены, про то жадныхъ стацій давати, а ни поднимающа чинити на послы наши и чужоземскіе неповинни.

17. Огородники при дворѣхъ нашихъ мають быти, даючи кож-дому по три моркги земли, а имъ съ того служити по одному дню въ тыждень пѣшо, а жоны ихъ, лѣтъ, не болшь, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни.

18. Овсы дяколные подданные наши волостные зъ волокъ мають отвозити до Вильни, до лововъ, до портовъ и до иньшихъ дворовъ нашихъ, гдѣ кажемъ, за 20 миль, а сѣно за 15 миль; а къ тому еще сѣна дворного съ каждоѣ волоки по возу одному отвезти повинни, гдѣ имъ будетъ розказано; а коли дворныхъ сѣнъ и овсовъ съ пот-ребу на наши кони быти можетъ, тогды пѣнязми за сѣно и овесъ заплатити. А отдаючи овсы дяколные, не мають въ иньшую мѣру, только въ бочку отдавати, въ которой чотыри корцы Краковскихъ, подъ стрыхъ, безъ верху и топтанья, а большъ имъ не надобѣ пла-тити, только вписного и реистръ отъ бочки овса пѣнязь; и колько хто откуль сѣнъ и овсовъ прійметъ, маеть съ того квитовати, не бе-ручи за квитъ ничего. А коли потреба наша укажетъ сѣна и овсы гдѣ-колве провадити въ таковые далекіе мѣста, яко вышей описано, до портовъ и индѣ до дворовъ и до лововъ, о томъ за-часъ о свя-томъ Балтromeю, отъ насъ, альбо съ скарбу черезъ листъ вѣдомо учинити врьдникомъ нашимъ, а съ того не вымовлятися всимъ под-даннымъ нашимъ и въ Жомойти и въ Подляской земли. А ижъ за отвозъ овса платятъ подданные отъ двухъ бочокъ по 10 грошей за 20 миль, то за каждую милю прійдетъ по полгрошку; тогды тако-вымъ, хто до Вильни, альбо гдѣ-кольве уставичнѣ овсовъ не возятъ, а будетъ на то имъ розказанье наше; ино, колько миль до порту, альбо гдѣ индѣ тотъ овесъ провадити будутъ, такъ много имъ зъ отвозныхъ пѣнязей отпустити, за милю отъ каждоѣ бочки по пол-третья пѣнязя, а остаткомъ тыхъ пѣнязей отвозныхъ наймовати су-дины, на отпроваженье водою тыхъ овсовъ до Вильни, альбо гдѣ потреба наша укажетъ; а которые уставичнѣ овсы возятъ, ино и того остатку отвозовъ на нихъ не брати.

19. Серебщизна на подданныхъ нашихъ абы николи отъ воловъ и клячъ не брана, одно зъ волокъ, ино съ каждоѣ волоки, не ужива-ючи разности кгрунту, доброго и подлого; а зъ Рускихъ волостей серебщизна по старому, и тамъ, гдѣ помѣры нѣтъ.

20. Работа подданнымъ черезъ войта маеть быти заказана дня недѣльного, съ чимъ и на который день люди до работы прійти ма-ють, и войтъ тогожъ дня людемъ закажетъ работу: и который чоло-вѣкъ не выйдетъ на работу, ино за первый день огурного заплатитъ грошъ, а за другій день барана; а коли и въ третій разъ огурится, або за пьянствомъ не выйдетъ, ино бичемъ на лавцѣ скарати, а дни повинные вельти заробити. А вѣдьже, гдѣ бы зъ якоѣ пригоды не могъ подданный выйти на работу, онъ маеть черезъ сусѣда, альбо лавника врьду оповѣдати, а врьдъ порозумѣвши слушную причину, не маеть его никоторою съ тыхъ виною казнити, а иньшого дня за-

робити ему повинное, што змѣшкаль; а не откупатися отъ работы никому.

21. Пустыхъ волокъ подданымъ не пахати, а который не вписавшись въ реистръ смѣетъ то вчинити, збожью до гумна нашего трагитъ и вины рубль грошей до скарбу нашего заплатитъ.

22. А становитися къ работѣ подданымъ якъ слонце всходитъ, а сойти зъ работы якъ слонцу заходити. А отпочивку тымъ што съ быдломъ робятъ, передъ обѣдомъ година, въ полудню година, надъ вечеромъ година; а которые пѣшо робятъ, тымъ отпочивку въ тыежъ часы, одно по полгодини маеть быти, а то лѣтъ на великомъ дни отпочинене. А хто рано на роботу не выидеть за огурствомъ, таковой другой дня только часовъ, колько омѣшкаль, заробити маеть.

23. Фолварки хочемъ мѣти, абы вездѣ становлены были, о наболши быти могутъ при кождыхъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, окромъ, гдѣ бы кгрунты злые и непожиточные были; и таковыя казати людьми осажати, оставивши на врадъ въ кождомъ поли по одной волоцѣ, а то врадъ огородники и своимъ быдломъ заробити маеть, а къ тому моргъ земли на огородъ, съ чого личьбы чинити и платити неповиненъ.

24. Урядъ нашъ гумно въ пильной опатрности мѣти маеть, яко бы въ немъ ни въ чомъ шкоды намъ не было; а отъ збожья ужатъя всякого маеть мѣти на себе третій снопъ, отдавши первѣй десятину и засѣявши пашню нашу; а умолоту всякого збожья ревизорове наши у-во всихъ гумнахъ при дворахъ нашихъ пробовати мають, и того догледати и научати, абы вездѣ зъ выбоемъ и безъ опилку збожья молочены были. А продаванье збожья гуменного маеть быти на личьбѣ принято, по чомъ врадникъ положить, яко продавати: для того для всихъ подданныхъ мають быти бочки торговые въ мѣстѣхъ, въ дворѣхъ и гумнахъ нашихъ, въ селахъ и на всихъ гостинцахъ, однако мѣры, по чотыри корцы Краковскихъ, которыхъ корцовъ на тотъ часъ десять въ полубочку Виленскомъ, и тою жъ мѣрою продавати и засѣвати пашню зъ гумна, и такіе бочки держати подъ клейномъ однакимъ. А въ гумнѣхъ нашихъ маеть быти гуменникъ, подданный нашъ въ тойже волости осѣлый, чоловѣкъ добрый, справный, неподзрѣный, который на тую службу гуменную маеть мѣти волоку, отъ цыншовъ и всякихъ иныхъ платовъ, работъ и повинностей вольную. А около засѣванья пашни урядъ маеть пильность чинити, абы вси были засѣваны; а гдѣ бы который за недбалостью не засѣялъ, а либо тежъ пашню кому наймовалъ, а то бы ся слушнѣ передъ ревизоромъ оказало: таковой маеть дати съ кождого моргу незасѣяного, або кому нанятого по десяти копъ збожья, о чомъ съ пильностью ревизорове мають ся довѣдывати отъ войтовъ, лавниковъ и иныхъ подданныхъ нашихъ. Вѣдьже, гдѣ бы въ которомъ году неврожай былъ, а такъ много, чимъ бы пашню засѣяти, не нажалъ, маеть о то по науку послати до подскарбьего нашего за-часу, и подскарбій маеть ему казати старымъ збожьемъ засѣвати; а гдѣ бы не было, ино за пѣнязи цыншовые куповати, альбо зъ иньшого двора прибавляти, абы ся тымъ николи пашни наши не зменьшивали. А зъ гумна нашего жита въ отсопъ не давати, одно въ лѣты голодные, и то алижъ за нашимъ альбо подскарбьего нашего листомъ; а дати то на волю подданныхъ, всхотятъ ли у копахъ, альбо молочонымъ жытомъ брати. Евьи тежъ, гдѣ бы врадъ разумѣль быти не потребные, маеть зъ гумна нашего выкинути, кгдажъ на быдло и на стадо солома отъ

збожья не зъ евьи молочоного пожиточнѣйшая есть; а гдѣ бы евьи мѣти была потреба, тамъ поодавъ отъ стодоль и скиртъ, у гумнѣхъ нашихъ и подданныхъ, для небезпечности отъ огня, мають быти дѣланы. А на заробленье пашни, на кождую волоку, абы было оставлено по семи волокъ осѣлыхъ подданныхъ нашихъ, зъ воли и зъ клячами, поблизь двора и пашни, которые по два дни въ тыждень служити мають, съ чимъ урядъ роскажетъ.

25. О сборѣ быдла всякого и о рыкуняхъ. При кождомъ фольварку нашомъ хочемъ мѣти дворничьки, то есть, рыкуньи порадные, которымъ на рокъ, за працу ихъ, зъ нашихъ пѣнязей по двѣ копѣ грошей маеть быти давано отъ уряду, а три бочки жыта зъ гумна нашего и четвертая съ третього снопа врадничого, на выхованье: для чого при кождомъ фольварку нашомъ мають ховати принаимѣй до двадцати коровъ; а естли бы такъ много не было, ино зъ гуменныхъ пѣнезей купити, колько можетъ который дворъ выховати, и то передъ ревизоромъ оказати; и маеть врадъ въ дозрѣню и доброй опатрности быдло дворное мѣти, а до скарбу нашего отъ коровы дойные не большъ платити, только двадцать грошей, а отъ овцы староѣ за волну на рокъ одинъ грошъ, а отъ молодого по полугрошку, а приплодки въ реистръ писати и вѣдомости при личьбѣ чинити; а гдѣ дойные овцы и козы быти могутъ, маеть съ таковыхъ ревизоръ платъ становити, и урядъ дворничокъ къ тому принужати маеть, абы и съ того пожитокъ былъ, кгдажъ то на многихъ мѣстцахъ за добрымъ дозрѣнемъ быти можетъ. А гдѣ бы колько у рыкуньи невѣсть альбо дѣвокъ была потреба, то ревизоръ постановити маеть водлѣ великости быдла; которымъ урядъ съ пѣнязей нашихъ наемъ платити маеть. А старое быдло, овцы и козы продаючи, пѣнязи до скарбу нашего отдавати, а згожое, звлаша поблизу, до кухни наше отсылати; а которое быдла здохнетъ, ино за скуру воловую 5 грошей, за коровью 3 грошы, а съ иньшого дробного быдла здохлого за скуры не платити до скарбу: нижли съ свирѣпъ стадныхъ скуръ не продаючи оказывати конюшому нашому дворному. А то все ревизорове мають въ бачности мѣти, и на мѣстцу при пописыванью обору, въ реистры писати, для того, абы не было забавенье при личьбѣ.

26. Огороды дворные абы были вездѣ размѣрены, съ которыхъ врадъ маеть давати до скарбу съ кождого моргу по 12 грошей; а съ конопель дворныхъ вже неповинно неводовъ робити; а естли бы огородныхъ рѣчей до кухни наше потреба была, тогда то врадъ маеть отсылати, гдѣ будетъ росказанье наше, а пѣнязми вже не будетъ повиненъ платити.

27. Урядники наши отробившись отъ пашни, въ осень и на веснѣ, ставы и сажавки поддаными будовати мають, а пѣнязей гуменныхъ, и за рыбы и съ продаванья старого быдла браныхъ могутъ выдати до двадцати копъ на наемники и на грабары до такоѣ работы, а коли ревизоръ приѣдетъ, тую работу и накладъ ему окажутъ; а гдѣ бы мѣстцо на ставъ большого накладу потребовало, то ревизоръ оглядѣвши, маеть намъ повѣдити, и зъ нашего росказанья будетъ справовати таковыя sprawy; а за працу враднику съ кождого ставу при спустѣ десятая рыба, нижли не спущати ставовъ безъ нашего вѣданья; а въ спустныхъ ставѣхъ врадъ и ни хто иный ниякою сѣтью рыбы ловити не мають, подъ карностью строгою. А гдѣ при ставѣхъ могутъ быти млыны и фолюши, альбо млыны на руду,

маеть врядь казати будовати, звычайемъ тымъ яко ся заховываеть, ламовившися зъ ревизоромъ. А млынаромъ третья мѣрка зъ млива, и волоку одну имъ давати, а двѣ мѣрки на пожитокъ скарбу нашего; и съ тоѣ третіе мѣрки повиненъ млынаръ до работы млына и спустовъ мистромъ быти, и оправовати, и квалтовъ стеречи и съ помощью подданныхъ гамовати, желѣзо и вси потребы до млына своимъ накладомъ маеть справовати; а съ волоки до замку альбо двора, которому послушонъ, одинъ день въ тыждень тесельскою работою служити. А который млынаръ въ злодѣйствѣ будетъ досвѣтченъ, таковой маеть отпадати права млынарского и отъ млына, а вѣдъже олижъ зъ явного суда поконаный; а гдѣ бы что вонтиливого въ таковомъ судѣ около справы млынарской было, маеть врядь иныхъ млынаровъ къ тому възвати, и, взявши порозумѣнье отъ нихъ, такъ млынаря осудити.

28. Сѣна зъ дворныхъ сѣножатей на врядь нашъ даемъ пятой возъ, также пятую стирту, альбо оборогъ, ровню кладучи нашъ и врядовой; але врядь маеть съ пыльностью причинитися, абы сѣножати дворные не залегали, и зарослые выправованы и въ часъ покосены были; а гдѣ бы иначе, и намъ бы въ томъ шкода ся дѣяла, тогда врядь маеть то намъ нагородити зъ своего пятого воза, чого ревизоръ пыльнѣ дозрѣти маеть.

29. Гдѣ кони въ дворѣхъ нашихъ стоятъ, ино што на тые кони и машталеры при нихъ выдано будетъ, яко въ нашомъ, альбо конюшого нашего листѣ оброкъ имъ на тыждень описанъ будетъ, за квитомъ машталерскимъ, подъ печатью шляхтича, чоловѣка доброго, одного альбо двухъ, и то на личьбѣ приняти; вѣдъже врядники наши мають въ дозрѣннѣ своемъ мѣти, абы овсы и сѣна на сторону не шли, и при нашихъ конѣхъ машталеры своихъ коней не ховали бы; а гдѣ посланецъ нашъ при конѣхъ будетъ, тогда отъ того за его печатью, а не отъ машталера квитиъ взяти, и што бы тежъ врядъ на уздѣнницы, попонки и на иншыя погребы коней нашихъ пѣнязей выдалъ, а то ся на квитиъ посланца або машталерскомъ окажетъ, и то также на личьбѣ ему приняти.

30. О листѣхъ на данину. Абы и тымъ, кому што зъ ласки наше бываетъ дано, трудности при чиненью личьбы не было; про то, кому што отъ которого двора нашего дадимъ, державца або тивунъ оный листъ нашъ, за которымъ поступити даное маеть, въ реистръ свой вписати повиненъ, и кгда при личьбѣ окажетъ, то маеть быти принято; а вѣдъже подскарбій о таковыхъ данинахъ маеть въ канцлярый нашей вѣдомость брати, и, естли не згодитъ ся копѣя того листу съ метрикою канцлярыйскою, повиненъ будетъ врядникъ шкоду намъ оправити, або оный листъ, за которымъ поступилъ, оказати.

31. Платы, цыншы, серебшизны, и вси иные доходы съ подданныхъ нашихъ, отъ уряду и ихъ намѣстниковъ нигдѣ индѣ не мають быти браны, только въ дворѣхъ нашихъ, а гдѣ дворовъ нашихъ нѣтъ, ино въ мѣстѣхъ, або на селѣ, на одномъ мѣстцу, въ господѣ, не поѣзджаючи и не посылаючи на села а ни въ дома войтовъ, подъ ласкою нашою, чого ревизорове съ пыльностью довѣдыватися мають. Которые цыншы и всякіе платы подданные во всихъ замкахъ и волостяхъ нашихъ мають почати давати до вряду своего на день святого Михайла, и такъ будутъ отдавати, за напомниманьемъ войта своего, ажъ до святого Мартина, кождый при своемъ войтѣ; а хто не

отдасть до менованого дня, войтъ, за росказаньемъ врядничимъ, маеть такого ставити передъ урядомъ, а врядъ довѣдавшися, ижъ онъ могучи заплатити податокъ, за недбалостью не платитъ, маеть его до визенья осадити, поколь заплатитъ, а дѣцкованья не брати на немъ, только одинъ грошъ поколодного. А воловъ и коней за цыншъ и ни за што иное не грабити николи. А который чоловѣкъ не можетъ податокъ заплатити за тыми причинами, то есть, за пожогою, за вымеретьемъ або за хворобою всего дому, за голодомъ, за побитьемъ граду и за убожствомъ: такового кгда войтъ поставитъ, урядъ отъ войта и лавниковъ и сусѣдовъ его того вѣдомость взявши, маеть еще послати до его дому довѣдатися достаточнѣ, и будетъ справедливо то, такового маеть въ реистръ вписати, и, при личьбѣ въ скарбѣ, оповѣдати, за которою причиною не могъ отдати; а подскарбій нашъ, при личьбѣ, маеть то отложить на вывѣданье ревизора, который ревизоръ тогожъ году, которого личьбы починаются, маеть быти посланъ, и вывѣданье чинити отъ войтовъ и подданныхъ сусѣдовъ того, хто не отдалъ; а довѣдавшися такъ неотданныхъ платовъ (яко и волокъ пустыхъ, и всихъ рѣчей, што бы зъ личьбы на квитиъхъ до вывѣданья описано, и тежъ ужатья гумна въ томъ лѣтѣ), маеть свой листъ дати на то, чого ся довѣдаетъ около рѣчей зъ личьбы описанныхъ; а тотъ листъ его будетъ мощный, яко и скарбный квитиъ въ той рѣчи, и на другой личьбѣ, въ скарбѣ, за оказаньемъ того листа ревизорского, маеть быти принято все, што въ немъ описано.

32. А часу выбиранья доходовъ нашихъ, долговъ своихъ никто на подданныхъ нашихъ справовати не маеть.

33. О дняхъ личьбамъ назначонныхъ, и о писарѣхъ скарбныхъ, и абы врядъ пѣнязей при собѣ не задерживаль. Къ тому хочемъ мѣти, абы врядники въ пожиткахъ нашихъ такъ заховали ся, а платы и доходы, што-кольвекъ можетъ быти выбрано, отдавали въ скарбъ нашъ первѣй свята Божьего Нароженья; а отдавши пѣнязи, врядникъ маеть взяти квитиъ отъ подскарбьего въ личьбѣ, альбо отъ писаря скарбного, за который квитиъ не мають большъ брати въ скарбѣ, только два грошы; а можетъ ли и личьбу учинити на тотъ же часъ, маеть быти слуханъ, и по личьбѣ чого справятся, квитиовати такового. А пѣнязи и личьбу отбирати на замку нашомъ (гдѣ домъ зъ росказанья нашего указанъ будетъ), а брати личьбу по роистромъ и уставѣ ревизорской, а тамъ гдѣ ревизоръ не былъ, ино по первой уставѣ. А певные часы врядникомъ всимъ чинити личьбу складаемъ отъ нового лѣта.

Напервѣй, личьба починается Генваря первого дня съ земли Жомойтской, съ тивунствъ и съ державъ тамошнихъ, то есть: съ Плотель, съ Телшъ, зъ Биржанъ, зъ Бирженянь, съ Тверы, зъ Кгондинки, зъ Дирванъ обѣюхъ половиць, зъ Ужвенты, зъ Ретова, зъ Шовдовъ, съ Поюрья обѣюхъ половиць, зъ Вешвани, зъ Ойраколы, съ Коршова, а доконаются дня 15 тогожъ мѣсяца. 16-го дня Генваря почнутя личьбы зъ Велены, съ Керстомони, зъ Росіены, зъ Ясвойни, зъ Вилькеи, съ Крожъ, съ Ботокъ и со всее волости Упитской, кгдажъ тамъ фолварковъ нѣтъ, а доконаются дня 1 Февраля. 2-го дня Февраля почнутя личьбы зъ восковничого Виленского, съ ключа Луцкого и со всихъ мытъ Волинскихъ и Подляскихъ и Рускихъ съ корчмами, съ Ковенскихъ мытъ и Жомойсткихъ, а доконаются личьбы 23 дня, у вилію святого Магѣя. А потомъ, Февраля 24 дня почнутя

личбы съ замковъ и дворовъ Троцкого повѣту: съ Берестья, зъ Милейчичъ, зъ Мелника, зъ Лосичъ, зъ Дорогичина, и съ подымного съ Каменца, съ городка Высокого, съ Тыкочына, съ Кнышина, зъ Забѣля, а доконаются 6 дня Марта. 7-го дня тогожъ мѣсяца Марта почнутъ личбы: со Мстибогова, зъ Зелвы, зъ Вольпы, зъ Волковыска, и зъ войтовства тамошнего зъ Лыскова, зъ Межирѣча, зъ Слонимского староства, зъ Лососины, зъ Байковичъ, а доконаются Марта 17 дня. Тогожъ мѣсяца 18 дня почнутъ личбы съ Бѣлицы, съ Ожы, съ Перелома и зъ неводничствомъ, съ Перевалки, зъ Василишокъ, зъ Острыни, зъ Мереча и съ фолварковъ тамошнихъ, съ Коневы, съ Дубичъ, зъ Радуня, зъ Ейшишокъ, зъ Воронъ, зъ Волкиникъ и Лепунъ, а доконаются Марта 28 дня Тогожъ дня почнутъ личбы съ Олиты съ фолварковъ и неводничства тамошнего, зъ Ситна, съ Берштанъ, съ Дорсунишокъ, съ Ковна, зъ Румшишокъ, съ Кормялова, зъ Сомилишокъ, зъ Жижморъ, зъ Жослей съ тивунства, съ городничества и съ ключа Троцкого, съ капщизны мѣста тамошнего и съ капщизны мѣста Городенского, а доконаются личбы съ Троцкого повѣту до дня 7 Априля. 8-го дня мѣсяца Априля почнутъ личбы съ замковъ и съ дворовъ повѣту Виленского, зъ Бряславля, съ Друи, и съ неводничствъ тамошнихъ, зъ Дисны, зъ Довгялишокъ зъ неводничствомъ, зъ Ляховичъ, зъ Айны, съ Красного села, зъ Маркова, зъ Мядела, зъ Лебедева, зъ Дуниловичъ, съ Ушьполь, съ Пенянь, зъ Абелы, съ Утены, зъ Оникштъ, зъ Вилкомира, зъ Воложина, зъ Болникъ, а доконаются тогожъ мѣсяца 21 дня. Априля 22 дня почнутъ личбы зъ Лиды, съ Трабъ, зъ Кгераноинъ и съ фолварковъ, съ тивунства, съ неводничства, съ городничества, съ ключа и съ капщизны Виленскоѣ, съ капщизны Новгородскоѣ и отъ права Майтборского тамошнего, съ капщизны Цериньскоѣ и зъ мѣста Менского, съ Крева, зъ Ошмяны, зъ Медникъ, зъ Любова, зъ Рокантишокъ, зъ Виршупъ и зъ млына Виленского, а доконаются личбы повѣту Виленского Мая 5 дня. 6-го дня мѣсяца Мая почнутъ личбы зъ волостей Русскихъ, напервѣй зъ Рѣчицы, зъ Мозыря, съ Бобруйска, съ Чичерска, съ Пропойска, зъ Мстиславля, зъ Ршы, зъ Любеча, а доконаются 18 дня тогожъ мѣсяца. 19-го дня Мая почнутъ личбы зъ Гомья, зъ Глуска, зъ Могилева, зъ Свислочи, съ Борисова, зъ Любошанъ отъ права Майтборского, и зъ бобровичества Полоцкого, а доконаются личбы зъ волостей Русскихъ остатнего дня тогожъ мѣсяца Мая. А иные дворы, которые кгда будутъ влучоны въ тую справу, мають ити въ личбѣ тыхъ дней и въ тыежъ повѣты, каждый къ которому належитъ, и въ тыхъ часѣхъ назначонныхъ каждый урядникъ маеть личбы отдавати первого дня, яко которымъ державамъ писано къ личбѣ становити и оказати ся подскарбію нашому, а подскарбій маеть росказати писаромъ скарбнымъ ихъ отпраовати и личбу брати, ничимъ не задерживаючи.

34. Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на пріймованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою мощью и згодливо брали личбу, кому подскарбій отпраовати роскажетъ, пильнѣ догльдаючи пожитковъ нашихъ, а маючи реистры прошлоѣ личбы; и въ чомъ бы вонтпливость альбо шкоду бачили, не мають того никому замолчивати, але подскарбію оповѣдати, а подскарбій намъ, и во всемъ послушенство абы чинили къ подскарбію и всякіе справы нигдѣ индѣ, одно къ нему доносили, также и реистры личбы съ—одного складаючи, къ подскарбію приносяти мають. А безъ вѣдома подскар-

бія, писари скарбные яко личбы, такъ и пѣнязей пріймовати не мають. А за квиты абы болшъ не брали дьяки скарбные, только по 12 грошей, и не давали бы розныхъ квитовъ, ино вси доходы и пожитки одного двора съ фолварки, а потомъ гумна со всемъ господарствомъ на одномъ листѣ выписавши, и въ чомъ бы ся урядникъ усраведливиль прошлоѣ личбы (што на ревизора оставлено было), со всего одинѣ квитъ дати; и въ томъ же квитѣ описывати, гдѣ въ которомъ урядѣ што прибавлено, а што зменьшило пожитковъ, и за писанье квитовъ тыхъ дьяки не мають болшъ брати, только 12 грошей, хотя бы на аркушу цѣломъ и болшей писано было, то всего за одинѣ квитъ грошей 14. А надъ то, таковымъ писаромъ скарбнымъ, зъ ласки наше, зъ скарбу давати грошей на годъ, за ихъ службу и на страву, кождому зъ нихъ по 160 копъ грошей и по 15 локоть одомашки, а на ихъ слуги и дьякомъ обоимъ по поставу сукна колтрышового. Тыежъ писари скарбные не мають ся забавляти своими потребами въ тые часы личбамъ назначонные, абы ничимъ продолженье и омѣшканье не было въ отправахъ личбы; а естли бы писари скарбные, за которыми своими потребами, альбо вымыслами, въ который день личбы не брали, альбо личбу и скарбные пѣнязи безъ воли и вѣдома подскарбія пріймовали, и послушенства къ старшому своему не чинили, а намъ бы отъ того забавенье въ скарбныхъ дѣлѣхъ належало: ино о томъ маеть подскарбій доносити до насъ, хто въ чомъ коли будетъ дознанъ, ижъ вымышляючи, пожитокъ съ того собѣ учиниль и продолжилъ личбы, и то намъ объявити подскарбій винень, а мы, вину его дознавши, съ тымъ учинимъ што будетъ воля наша. Вѣдъже, кгда тые писари все то, што бы они видѣли и розумѣли шкодного въ пожиткахъ нашихъ и потребного къ вѣдомости нашей подскарбію объявятъ, подскарбій намъ объявити винень: и што будетъ воля наша, то имъ ознаймитъ, а они по тому, яко имъ подскарбій именемъ нашимъ роскажетъ, мають спраовати ся. А кгда бы подскарбій того занѣхаль и намъ не оповѣдалъ, тогды тые писари наши мають то намъ доносити и оповѣдати, водлѣ присяги свое и повинности къ намъ пану своему.

35. Тежъ опатруючи, абы ништо платовъ нашихъ при собѣ не задерживаль и личбу чиниль на часы назначонные, про то такъ постановляемъ: съ которого бы вряду пѣнязи до Божьего Нароженья въ скарбъ нашъ были не отданы, о таковомъ врядунику, яко стану будь, по Божьемъ Нароженью подскарбій оповѣдавши намъ, а зъ волею и за листомъ нашимъ, маеть послати дворянина въ имѣнье его, што бы за оную сумму стояло; и естли тое имѣнье ему заставить въ суммѣ, альбо къ которому двору прилучить, маеть ся въ томъ водлѣ росказанья нашего заховати; и вже таковымъ вымова не будетъ пуцона на спустошенье, згорѣнье, вымеретье и убожество на волокахъ подданныхъ, але всю сумму сполна олижъ заплатитъ, тогды тое свое имѣнье з рукъ у заставника возьметъ. А кгда бы маетность его за то не стояла, а будетъ безъ бытности наше, альбо поколѣ оную сумму всю сполна заплатитъ, а то для того, ижъ въ недбалость рѣчь нашу господарскую и земского скарбу положилъ, и не отдалъ того, што —кольве выбрати могъ; ино, на комъ не могъ взяти (яко на уставѣ описано, ижъ „неможнымъ, кто бы не мѣлъ чимъ заплатити, абы обтяженье не было“), про то, маючи такъ много часу замѣреного, мѣлъ его въ реистръ вписати, а што выбралъ, то было отдавати передъ рокомъ и дбати въ рѣчи скарбу нашего; а далѣй то будетъ на воли нашей, што съ такимъ недбалымъ врядуникомъ чинити. Гдѣ

бы тежь который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильноваль, хотя пѣнези въ скарбѣ отдавши, ино постерегаючи своевольнѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входитъ: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которомъ оный врядъ лежитъ, маеть подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належающую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинити и справити ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгда увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси инныи личбы того року доконаются, тогда вжо его слухати въ личбѣ будутъ, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдье, хто бы зъ якои пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, котрый платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умереть и жона або дѣти плануть, и за инными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣязей первѣй дня назначоного въ скарбѣ дати, альбо личбу чинити: таковой каждый предьяся маеть стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маеть ознаимити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданныхъ. Ревизоры мають быти присяжные, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голыи, въ помѣрѣ волочной и въ господарствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежь ревизоръ маеть доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданныхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чьемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежь ревизоры мають доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогда самъ ревизоръ маеть назначити селидбы, а врядъ маеть съ пильностью примусити подданныхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маеть доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуются; а нерадного и такового, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашего справоваль, маеть ревизоръ, подъ тоужъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣ его помѣра еще не дошла, або непорядная была, маеть мѣти до каждого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копѣ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати мають по десяти грошей съ каждоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковыи мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маеть отповѣдати. Естли бы тежь до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маеть таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдеть, мають мѣриги всякій кгрунтъ, купленный и заставный, кгдажъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого кгрунту наддатки чинили, то мають при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняныи, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ каждое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняныи волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ землянскихъ кгрунтовъ не выпростуются, таковыи земли беручи, нашими кгрунты мають отдавати, гдѣ бы земляномъ споручъ къ ихъ имѣнямъ, и ровню, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдавати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинити, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашего, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого берутъ, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, мають зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашего, а врядъ маеть напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не пересталъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маеть мощно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники мають и на то бачность мѣти, абы къ прылеглимъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближе и споручъ, а вѣдье такъ, ижбы ся возможности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданныхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыжежъ ревизоры и мѣрники мають ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданныхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своеи.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Все урядники наши сами особами своими мають быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ прѣханья ревизора, кромъ пановъ радѣ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иныими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитѣ обовязаны: вѣдье таковыи врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданнымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники мають быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости уквивжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

тую кривду ему отказывати и съ права всказаное нагородити, а собѣ на томъ служѣ шкоды доходити; а который бы врядникъ о такую кривду не отповѣдалъ, альбо нагороджати кривды и шкоды подданнымъ не хотѣлъ: то маеть ревизоръ намъ господарю, а въ небытности насъ, подскарбію ознаимити, не зѣзджаючи зъ оного вряду, и возметь науку, яко ся въ томъ заховати.

38. О доходахъ на урядъ и о лежьнехъ. Во всихъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, гдѣ земли на волоки вже размѣрены, даемъ зъ ласки наше господарскоѣ на врядъ нашъ: платъ весь съ десятоѣ волоки; кромъ овса и сѣна третій снопъ зъ гумень нашихъ всякого збжѣя; торговое и помѣрное все, и за лопатки пѣнязми дня торгового; десятая рыба при спущанью ставовъ; вина, коли который подданный на роботу не выйдетъ, грошъ 1 за день, а за другій день барана; записного отъ волоки пѣнезей 14, а гдѣ на насъ овесъ отбирають, ино отъ бочки по пѣнезю; вижованья грошъ, отъ присяги 2 грошы, пересуду отъ копы грошей 3, дѣцкованье и помилное слугамъ; кунница за дѣвкою и вдовою, коли до другоѣ волости замужъ идетъ, грошей 12; поколодного грошъ, зъ нивъ нашихъ третій грошъ, за скаженье межы 12 грошей. Нижли врядъ нашъ за вины подданныхъ, заруки, и ни за што иное, лежьневъ въ дома, а ни тежъ по коледы великодные, и пожитки вымышленые, и о скаженье межъ, вѣзджати, а ни всылати на суды не маеть, чого ревизоръ пильнѣ стеречи и боронити повинень.

39. О судеревныхъ лѣсѣхъ и пуцахъ, и о бобровыхъ гонѣхъ, и о бортехъ, сѣножатехъ и оступѣхъ, и о лѣсѣхъ размѣренныхъ. Есть нѣкоторые лѣсы, пуцы и дубровы наши до которыхъ зъ стародавна шляхта и подданные ихъ уступы и входы мають, восполокъ съ подданными нашими; о такихъ пуцахъ и лѣсѣхъ вси врядники наши и ихъ намѣстники мають ревизоромъ вѣдомость чинити, и сполнѣ а пильнѣ ся о томъ довѣдывати: хто, за якою справедливостью и яко много служобъ людей входы свои мають; и, вывѣдавши певнѣ, яко много того кгрунту мають, о томъ справу давати намъ: водлѣ котороѣ вѣдомости, по великости и малости кгрунту нашего, комисаровъ зослати маемъ. А поколь комисары наши на то выѣдутъ, маеть урядъ подданнымъ росказати, уживати тыхъ кгрунтовъ по первому, абы съ держанья не были выпущоны, а пожитокъ до скарбу съ того множити: вѣдъ же, гдѣ бы споръ шолъ о рѣчь ровную, меньшую, альбо мало болшую, нижли о волоку, тогды такыя рѣчи можетъ врядъ съ ревизоромъ альбо съ помѣрчимъ кончати и становити, не ждучи зосланья комисаровъ отъ насъ, абы ся для такъ равноѣ рѣчи въ замкненью помѣры волокъ омѣшканье не сдѣяло; а врядъ, яко повинень, съ пильностью маеть дозрѣти, ижбыхмо шкоды въ справедливости кгрунту нашего не мѣли. А лѣсы на волоки размѣреные, гдѣ годно, на пашню людми осажати и вольности маеть давати урядъ на пять, альбо на шесть лѣтъ, ажъ и до десяти, и то маеть быти тамъ гдѣ черные лѣсы и тяжкіе къ выробленью; и то даемъ на баченье врядовое, а ревизоръ, приѣхавши, вольность тую уважитъ и цыншъ постановитъ, по высѣденью воли платити, водлѣ уставы. Вѣдъже такыя лѣсы, гдѣ бы на пашню згодитися не могли, помѣряючи, не мають прогоняти и прорубывати волокъ, одно въ-около обмѣривши и границы положивши пописати довгость и широкость шнуровъ, и колько волокъ и моркговъ, яко ся вымѣритъ, и змор-

кговавши на реистры пописати; а вѣдъже отъ таковоѣ помѣры меньши брати, то есть, отъ десяти моркговъ грошъ 1.

А гдѣ сѣножати въ пуцахъ нашихъ суть, ино врядъ и лѣсничій мають давати вѣдомость ревизору, а ревизоръ маеть, гдѣ бы потреба была, до двора нашего такыя сѣножати привернути, альбо межы подданныхъ на платъ роздати; а подданные на косьбу вси, колько ихъ поймутъ, однимъ разомъ мають ходити, оповѣдавшись лѣсничому. А ручницы, пса, рогатины и ничего, чимъ бы звѣря забилъ, не брати ему зъ собою. А гдѣ бы межы пуцою болота и лѣсы, кгрунту на пашню годного меньши трехъ волокъ было, тамъ людей не садити, для злодѣйства и прокрадыванья мытъ, але на платы роздавати. А въ оступѣхъ и ловѣхъ нашихъ проробковъ и сѣножатей никому не мѣти, водлѣ уставы.

Ловы и оступы въ пуцахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники, почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и росписати казати мають на разные часы, для вольнѣйшого перебиванья и вѣдомости о звѣру, и яко много до которою оступу людей потреба, и о далекости, оступовъ, мають съ пильностью межы собою то постановивши въ реистръ вписати и на врядѣ зоставити, або за вѣдомостью потребы певноѣ личбы людей, зъ далекихъ волостей ихъ не гнано, кгдажъ и безъ того обойтися можно. А подданные наши тяглые и осадные кождый зъ волокъ своихъ повинни будутъ до оступовъ нашихъ пѣшо ходити и зъ возами ѣздити, а поколь въ ловѣхъ нашихъ мѣшкати будутъ, потоль на иншыя работы ходити неповинни: але хлопята и старые абы въ ловы не ходили. Къ тому тежъ врядъ безъ вѣдомости листу и росказанья нашего, подданныхъ въ ловы выгоняти не маеть, подъ ласкою нашою.

Бортное дерево наше все абы врядъ въ своей вѣдомости мѣлъ, чого ревизорове доглядати мають. Дани тежъ медовые водлѣ старыхъ звычайевъ ити мають съ пуцъ, а зъ ульевъ домовыхъ и зъ бортей на волокахъ жадень съ подданныхъ плату давати неповинень. А за бортъ шляхецкую, которая бы ся подданому у волоцѣ достала, такъ съ пчолами яко пустая, маеть быти заплата водлѣ статуту, то есть, за бортъ пустую 15 грошей, со пчолами 30 грошей; а хто бы заплаты приняты не хотѣлъ, тому вольно бортъ свою зо пня спустити и взяти.

А во всихъ нашихъ и обчихъ пуцахъ, гдѣ передъ тымъ подданные наши бобры на насъ, гонили, и теперъ по первому гонити мають; а гдѣ бы ся въ рѣкахъ и въ озерахъ нашихъ ново бобры показали, и тамъ ловити мають, а за працу ихъ брати имъ бобра пятого, альбо почеревье отъ каждого бобра. А гдѣ подданные въ пуцахъ нашихъ лазни для входовъ мають, при такихъ лазняхъ абы конечно быдла и собакъ не ховали, чого имъ врядникъ и лѣсничій боронити мають.

Вольность подданные до пуцы наше, хотя жъ и головноѣ, вѣдъже не глубоко мають мѣти, по дрова, по хворость на гороженьѣ, по дерево на будованье, по лыка на свою только потребу, а не на продажу; а гдѣ для оступовъ закажутъ имъ, ино поколь заграничатъ ревизорове, того уживати, и то такъ, абы на одномъ мѣстцу брали. А робятамъ малымъ и невѣстамъ губъ, овощу лѣсного всякого, ягодъ, и хмѣлю во всихъ пуцахъ нашихъ не боронити. А на своихъ волокахъ подданнымъ вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху,

зайца, бѣлку и иньшый звѣрь малый, также птахи всякіе, и продавати кому хотячи и не оповѣдаючи вряду, але серны и иньшого болшого звѣру не бити и на своихъ волокахъ; а особливо въ пущахъ и подъ пущами нашими ручницъ ховати и жадного звѣру ловити не мають, подъ горломъ.

40. Вольность подданымъ до рѣкъ и озеръ нашихъ, рыбъ ловити крыгою, удою, броднемъ, тригубицею, оборомъ и иньшими малыми сѣтками, урядъ и неводничій не мають заборонити, нижли ѣзовъ забивати не могутъ; а мѣсяца Апрѣля, Мая, Іюня ничимъ рыбъ не ловити въ озерахъ только, для множенья ихъ въ тыхъ мѣсяцахъ, чого урядъ и неводничій заборонити мають: вѣдьже въ рѣкахъ вольность завжды подданымъ уловъ на рыбы.

41. Подданный убогій и недостаточный, часовъ голодныхъ, засѣявши пашню на зиму, кгда отходить кормитися, маеть оповѣдатися вряду при войтѣ, и указати убожество и недостатокъ свой, для чого то учинити мусить; и у такового подданого домовство и засѣвокъ не маеть быти брань, ажъ до святого Яна, а не вернетъ ли ся до того часу, тратитъ засѣвокъ и будетъ то все отдано иньшому, безъ поклону врядуничого. А который бы человекъ не оповѣдавшися врядунику при войтѣ утекъ зъ волоки, тую землю зо всимъ домовствомъ, што ся останеть, иньшому дати, а збѣглого самъ вряду и черезъ войта искати мають; а гдѣ его найдуть, а выдати не схотятъ, ино правомъ доходити. Пакъ ли самъ отходень послѣ часу назначеного, альбо збѣгъ, правомъ зысканный, любо и безъ права, вернется, таковохъ на пустыхъ волокахъ осажати. А естли за кривдою отъ врядуника и войта выйдеть подданный, а потомъ прійдетъ назадъ, ревизоръ винности его маеть ся довѣдати и уважити причину, естли припустити его къ засѣвку и будованью, альбо ни.

42. Продати на волоцѣ будованье и домовство подданому вольно, передъ урядомъ, при войтѣ и лавникахъ; а тотъ хто купитъ, осадивши волоку свою, который бы дужь потягли тягнути, можетъ умѣстѣ або на пустой волоцѣ сѣсти; и тотъ, хто купитъ, не маеть большъ дати врядунику, только 2 грошы и записного въ реистръ грошъ. А естли въ томъ урядѣ нѣтъ мѣста и волоки пустоѣ, ино ему до иньшого имѣнья нашего вольно ити, взявши листъ отъ уряду до того, куды ся переноситъ, ижъ добровольнѣ вышолъ, волоку осадивши, и въ томъ ему передъ урядомъ або войтомъ уиститися, што бы индѣ не шолъ, только до волости наше.

43. Вездѣ при селѣхъ нашихъ волоки пустые, альбо не принятые и раздробленые вряду и ревизоръ при бытности своей людьми добрыми осажати маеть, и писати въ реистръ, которого дня и часу ихъ пріймутъ; съ которыхъ волокъ, поколь ся збудуетъ и волоку направитъ, до лѣтъ двухъ, альбо трехъ, не маеть большъ дати за вси повинности, только грошей 42, снявши жыто и ярину, а работы и подводъ и некоторыхъ потяглей не тягнути, поколь ся побудуетъ; а то на узнанѣ врядуномъ и ревизорскомъ, естли близко и лацно будованья досягнути можетъ; а приѣмного не брати болшъ, только 2 грошы на державцу, а дяку грошъ. А никому пустыхъ волокъ, а ни сѣножатей на нихъ не наймовати, и за поклоны, а ни за скарбные доходы не давати пахати, никакимъ обычаемъ.

44. У подводы далекіе, альбо для будованья замковъ и дворовъ, подданные наши ходити повинны, и, водлѣ великости часу помѣшканья

тамъ и далекости дороги, мають ся складати съ трехъ альбо съ чотырехъ волокъ на одинъ возъ, альбо на работника одного (а не маеть никто такихъ подводъ и работъ замышляти, олижъ за нашимъ листомъ); и за то будетъ отпущано подданымъ съ платовъ, за волею нашою, водлѣ замѣшканья ихъ тамъ на той послужѣ нашей. А будованье, и воженье дерева, и подводы до дворовъ близкихъ и прилеглыхъ, то маеть быти на бачности вряду и ревизоровъ нашихъ: вѣдьже, кгда бы што поважного робити мѣли, мають ся пытати у насъ, а въ небытности нашей у подскарбія нашего. А старостове и тивунове подводъ жадныхъ отъ подданныхъ нашихъ на свою потребу, а ни пріятелей своихъ брати не мають, подъ утратою вряду, а врядуникъ гдѣ бы ихъ бралъ на свою альбо чью иньшую потребу, горло тратитъ. А кгда вряду ѣдетъ съ пѣнязми до скарбу, до Вильни, тогда войтове, колеєю, по року, каждый зъ войтовства своего подъ пѣнязи подводу мають давати, то есть, подъ пятьсотъ копъ подводы двѣ, а подъ тысячу копъ подводъ чотыри; и которые съ подданныхъ съ пѣнязми поѣдугъ, тымъ со всего войтовства того маеть быти складано, за каждую милою отъ одного коня грошъ 1. Тымъ обычаемъ, не прійдетъ то въ другой волости на войтовство разъ въ кольку лѣтъхъ; што маеть быти въ Жомойти и во всемъ великомъ князствѣ Литовскомъ. А гдѣ бы тежъ за листомъ и розказаньемъ нашимъ, люди осадные збожья альбо товары лѣсные до портовъ возили, тогда имъ въ цыншахъ также фоллга маеть быти удѣлана.

45. Естли бы подданные, за розказаньемъ нашимъ листовнымъ, камень возили, тогда имъ за то въ цыншахъ такожъ фоллга маеть быти удѣлана, водлѣ замѣшканья ихъ на той послужѣ нашей. А на спущенье дерева съ пущи Марковскоѣ, вси подданные наши волости тамошнеѣ мають быти на тяглую службу постановлены, такъ яко Волкиниціе, когорые за дни имъ повиноватые дерево и дрова спущати до Вильни будугъ повинни; а гды бы тая волость водлѣ потребности наше тому досыть вчинити не могла, мають быти на то отлучены люди огъ одного альбо двухъ дворовъ нашихъ, которыхъ также на тяглую службу постановити и къ той службѣ съ потребу ихъ привернути.

46. Мосты на мѣстцахъ звыклыхъ подданные мають робити, какъ бы безпечный переѣздъ былъ, каждый за своимъ войтомъ; а коли войтъ недбало ся заховываетъ, ино вряду его маеть напоманути, и естли непослушны подданные войта, ино ихъ вряду кажетъ выгнати къ той работѣ, за войтомъ. А на гостинцахъ и дорогахъ, гдѣ мы господарь съ дворомъ нашимъ ѣдемъ, тамъ за дозрѣнемъ врядунымъ звыклы мосты робити, а за то ничего на подданныхъ врядуникъ и мостовничій его брати не мають. А мостовничій отъ насъ посланный маеть только людей боярскихъ у мошенью мостовъ доглядати, абы были добрѣ зароблены. А естли бы подданные наши осадные, за розказаньемъ и листомъ нашимъ, мосты мостили незвыклые и имъ повинные, та то имъ будетъ отпущено съ платовъ нашихъ. А подданными тяглыми мосты робити за дни имъ повиноватые.

47. На сторожу замковъ и дворовъ нашихъ чергою подданные ходити повинни, але не болшъ ихъ вряду брати маеть, одно яко ревизоръ уставитъ; а ревизоръ не маеть уставляти сторожы, только водлѣ потребы, великости и важности дворовъ нашихъ; и съ тыхъ же сторожовъ, до коней нашихъ, гдѣ будутъ стояти, до каждоѣ

стайни одинъ сторожъ, а до двадцати воловъ кормныхъ также одного сторожа ставити.

48. Ремесленники всякого ремесла мають быти на одной вольной волоцѣ ставлены отъ ревизора, при всихъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, водлѣ потребы, а звлца, при гостинцахъ и тыхъ дворѣхъ, въ которыхъ частѣй бываемъ, то есть, тесли, ковали, слѣсары, колодѣи, бондары, рыболове, кграбары, и тыхъ ремесленниковъ не маеть урядъ до домовъ своихъ посылати, а ни роботами своими забавляти.

49. Позвы жадные и дѣтцкіе отъ пановъ воеводъ, также и въ земли Жомойтской отъ старосты абы не были даваны на подданныхъ нашихъ, але врядъ, подъ которымъ есть подданный, маеть съ нимъ справедливость неомѣшканую водлѣ справа дѣлати. Такъ тежъ естли подданный пановъ радъ нашихъ, зъ особна, стану вшелякого, вчинитъ бой якій, кривду, або грабежъ подданнымъ нашимъ, старостове, державцы, тивуны и ихъ врядники мають подданнымъ нашимъ во всемъ справедливости доводити, такъ, якобы ся подданнымъ нашимъ на всемъ кривда и шкода нагородила. А посылати врядови своего слугу зъ войтомъ за кривдами подданныхъ безъ вымовы; которому слузѣ врядничому помилного, отъ каждоѣ мили по грошу: ино, коли что презыщеть, а не зыщеть ли, на томъ ничего не брати. А хто бы справедливости дѣлати и шкодъ нагрожати подданнымъ нашимъ за обосланьемъ врядовымъ не хотѣлъ, къ такому врядъ маеть ся заховати водлѣ статуту. А которые осѣлости и людей не мають, тогда вземши листь отъ уряду, къ справѣ рокъ положити; а не станеть ли, альбо на позовъ не отзовется, маеть урядъ зослати, и съ права грабежъ вчинивши шкодному даги, што бы за его шкоду стояло.

50. Многіе зъ шляхты и подданныхъ, уживаючи мысливства, збожья и ярины подданныхъ нашихъ топчуть и шкоду имъ чинять; таковое шкодливое мысливство маеть быти отъ уряду заказано и боронено, а хто ся не уйметъ, правомъ его о то умовляти и шкоды позыскивати.

51. Старостове, державцы и тивунове абы злодѣевъ и иныхъ злочинцовъ карати казали, водлѣ статуту, безъ вины злодѣйскоѣ, котрая передъ тымъ бывала; а маетности злодѣйскоѣ и каждого злочинца абы конечно на врядъ и никого иного не брано: одно, при земли жону и дѣтей зоставити; а не будетъ ли жоны и дѣтей, ино иншого на томъ осадити. Такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгцинь абы конечно брати не смѣли, але на той маетности и томъ кгрунтѣ иншихъ годныхъ подданныхъ нашихъ осажали, абы тымъ не множилися пустоши.

52. Повинность замку Виленского панъ воевода Виленскій зъ волостей воеводства своего Виленского поднялся опатровати, по тому яко зъ стародавна бывало, и набольшъ, а иншого все и тежъ повинность замку Троцкого зъ скарбу нашего опатрована быти маеть, кгдажъ вже люди на волочныхъ платѣхъ и повинностяхъ суть осажоны и постановлены.

53. Въ земли Жамойтской, въ дворѣхъ и волостехъ нашихъ шляхта, которые были за староства пана Станислава Яновича, рекомого Кезкгайла, и за сына его пана Станислава Станиславовича, тые мають быти вси захованы при тыхъ же вольностяхъ шляхетскихъ:

лечь которые бы по зеистью ихъ и за вкупы своими zostали бояры, таковые вси абы ровного права зъ шляхтою не вживали, и въ повинности волочные тыхъ и ихъ земли обернены мѣти хочемъ, и въ томъ обовязуемъ повинность урядниковъ нашихъ, водлѣ ихъ сумнѣнья, абы сами и зъ ревизоры и мѣрники зъ великою пильностью того постерегали. А кому бы листы наши къ листомъ старостинымъ на шляхетство приданы были, то маеть быти отложено на вырокъ нашъ, а такожъ и о тыхъ, которыхъ бы становилъ ревизоръ на платы повиноватые, а они показали бы листы пановъ старость Жомойтскихъ: тогда тые листы маеть ревизоръ передъ нами оказати, для вѣдомости певноѣ, съ которыхъ причинъ того права и вольности шляхетскоѣ альбо боярскоѣ хто достигилъ.

54. Зъ волостей Рускихъ меды и иншыя доходы мають быти по старому браны и по тому, яко на сесь часть, до иншоѣ науки и постановленья нашего.

55. Кгдажъ вже черезъ ревизоровъ и помѣрчихъ о всихъ кгрунтѣхъ и подданныхъ нашихъ вшелякая вѣдомость до скарбу нашего дошла, хочемъ мѣти, абы по смерти старость, державецъ и тивуновъ, знову увязчїе подданныхъ нашихъ не пописывали, и списного и стацей некоторыхъ на нихъ не брали, подъ ласкою нашою и нагроженьемъ совито шкодъ подданнымъ: одно мають реистръ ревизорскій зъ скарбу нашего взяти, або зъ реистровъ войтовскихъ во всемъ ся справити, што въ томъ урядѣ прибыло, або тежъ спустошало, и зъ якоѣ причины; котрая вѣдомость и досвѣтченъе при врядѣ, войтѣ и лавникахъ маеть быти. А по смерти старость, державецъ и тивуновъ нашихъ, естли бы была потреба всыланья на врядъ отъ пановъ радъ, альбо отъ пана подскарбія, тогда тогожъ ревизора послати, который тамъ на ревизіи будетъ. А што съ третього снона врядничого тамъ зостанеть, маеть ревизоръ на зошлого половицу дати, а другую наставаючому вряднику и собѣ на выхованье взяти. А што ся дотычетъ замковъ нашихъ украинныхъ, тамъ по смерти врядника нашего, маеть быти послано отъ насъ, або отъ пановъ радъ нашихъ, которыхъ вряду то належитъ, для осторожности отъ неприятеля.

56. Хочемъ мѣти, абы вси уходы до пущъ и лѣсовъ, озеръ и рѣкъ нашихъ, и забиванье ѣзовъ, и дерево бортное, и сѣножати и иншыя всякіе пожитки на кгрунтѣхъ властныхъ нашихъ никому иному, одно подданнымъ мѣстъ и волостей нашихъ отъ уряду, на цыншахъ и платѣхъ даваны были, для примноженья пожитковъ скарбу нашего: чого ревизорове пильнѣ вывѣдывати и стеречи мають, ижьбы то было безъ шкоды наше, абы тежъ такими вступы и уходы, за вкупы и поклоны, ни хто властности наше зебирати не могъ.

57. Хочемъ тежъ мѣти, абы въ пущахъ нашихъ лѣсничїе никому дерева стоячего на будованье, а ни на жадную рѣчь для пожитковъ своихъ давати не смѣли, подъ строгою карностью нашою: вѣдже лежачое дерево могутъ давати, але не иншому кому, одно нашимъ подданнымъ, которые бы на волокахъ своихъ къ ихъ потребамъ лѣсу не мѣли.

А во всихъ тыхъ справахъ, около розмноженья пожитковъ нашихъ и порадности господарства въ помѣрѣ кгрунтовъ нашихъ, обравши на то первѣй сего справцою, поручили есмо державцу Кнышинскому пану Петру Фалчевскому, гдажъ и на сесь часть, подлѣ оногo первшого злѣценья и сеѣ уставы наше, хочемъ мѣти: гдѣ бы

въ которомъ имѣни нашомъ потреба указывала, абы онъ зъ нашего росказанья догдѣдалъ и дожджалъ, яко около помѣры, такъ и въ иныхъ рѣчахъ господарству належачихъ, становячи все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли наше господарскоѣ.

II. Тогожь року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачиль поправовати нѣкоторые артыкулы, въ той уставѣ вышей описаные, съ причинъ певныхъ, отъ пана Петра Фалчевского поданыхъ, и росказуетъ его милость господарь, абы на всемъ тые артыкулы ниже описаные при уставѣ ревизоры оповѣдали и становили:

1. До артыкула 3-го, о конюхахъ сѣделныхъ и иныхъ. То его королевская милость рачиль росказати доложити: конюхи, также и вси слуги дворные садити однимъ селомъ въ каждомъ урядѣ, и такожь волоки мѣрити въ три поля, и въ среднемъ поли ихъ садити какъ и волостныхъ людей.

2. До артыкула 4-го, о стрѣлцахъ. То его королевская милость рачиль росказати доложити: стрѣлцы садити межи тяглыхъ людей, пересажаячи иньшими людьми, ижбы не посполу сѣдѣли.

3. До артыкула 6-го, о осочникахъ. Росказаль его милость господарь то доложити: осочники на границы Прусскіе перенести съ поля, гдѣ колько потреба, двухъ або трехъ, а иньшихъ обирати съ тыхъ, которые тамъ перемѣшкиваютъ альбо осаконы будутъ.

4. До артыкула 7-го, о войтахъ. Росказаль его милость господарь доложити: войты тяглые абы мѣли на войтовскую службу по двѣ волоки вольныхъ отъ всякихъ потяглей и податковъ. А гдѣ села кгрунтами и поселеньемъ прилегли собѣ, тамъ триста и чотыриста волокъ можетъ одинъ войтъ справовати, звлаща, гдѣ осадные люди, а не тяглые; а большей то въ земли Жомойтской маеть быти, кгдажь роботъ, а ни отвозовъ тамъ не встановлено. А при обиранью на войтовства, войтове и лавники присѣгати мають, водлѣ первоѣ уставы.

5. До артыкула 9-го, о мѣстѣхъ. То его королевская милость мѣти хочеть, абы при большихъ мѣстѣхъ войтомъ по двѣ волоки даваны, а въ меньшихъ, звлаща, гдѣ не на гостинцу, войтомъ по одной волоцѣ давати на ихъ службу войтовскую, отъ платовъ и повинностей вольные, абы тымъ хтившими къ порядку были.

6. До артыкула 13-го, о корчмахъ. Доложити его королевская милость росказати рачиль: корчмы покутные, князскіе и панскіе, звлаща, гдѣ не на гостинцу, абы были гамованы и забираны отъ уряду его королевской милости, хотяжь бы и листы его милости господарскіе мѣли: бо тковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей.

7. До артыкула 18-го, около отдаванья сѣна и овсовъ. Рачиль его королевская милость росказати доложити, абы при отдаваньи овсовъ и сѣнъ не давано большъ, одно яко въ уставѣ описано, а войтъ за квитъ не маеть большъ дати, только одинъ грошъ служебникови конюшого; а конюшій квитъ до каждоѣ державы одинъ маеть дати, за который 12 грошей брати ему.

8. До артыкула 24-го, о заробленѣ пашни. По тому его королевская милость заховываетъ, яко вышей описано, ижъ маеть быти

на каждую волоку фолварковую зоставлено по семи волокъ остѣлыхъ, съ воли и съ клячами, на заробленье пашни. А къ тому, естли бы врьдъ розумѣль, ижъ тыми людьми пашни заробити не можетъ, и будеть ли того потреба, маеть толоки збирати на хлѣбъ дворный (на што зъ гумна его королевской милости збожье взяти маеть), а подданные будутъ винны на такіе толоки ити; и кгда ревизоръ приѣдетъ, обачивши, што слушнѣ врьдникъ учинилъ, маеть въ ревизи описати, абы то было ему на личбѣ принято.

9. До артыкула 27-го, о млынарѣхъ. Росказаль его милость господарь доложити, абы млынары зъ волоки, которая имъ будеть дана на млынарство, по два дни тесельскою роботою служили до замку, альбо до двора, а не по одному дню, яко въ уставѣ выше описано.

10. До артыкула 29-го, о коняхъ. То его королевская милость доложити росказати рачиль: кони врьдникъ каждый у своемъ дозрѣнью маеть мѣти, и самъ отповѣдати, естли злѣ будутъ хованы: бо то его королевская милость на врьдника, а не на машталера здавати рачить; для чого при таковыхъ коняхъ маеть врьдникъ своего служебника слати до господаря.

11. До артыкула 36-го, о ревизорахъ. Поправуючи его королевская милость, рачиль росказати доложити: ревизоры со всею справою своею мають ся зѣзжати до Вильни, на певный часъ, который имъ будеть ознайменъ; ижбы тежь и панъ Фалчевскій на тотъ часъ вызванъ былъ, и при немъ справу ревизии своей отдавати и справовати ся повинни въ скарбѣ, або кому то его королевская милость поручити рачить, и во всемъ ся съ паномъ Фалчевскимъ порозумѣвати мають, абы вездѣ одинако справа волочная шла, по тому яко у него у Кнышинѣ.

12. То тежь особливо его королевская милость хочеть мѣти, абы на пустыхъ волокахъ вольно было подданнымъ паствити быдло, и жаденъ врьдникъ абы не смѣлъ грабити быдла подданныхъ на пустомъ, хотя бы и на сѣножати, кромъ збожья засѣяного на пустовщизнѣ, съ чого бы платъ мѣль быти.

13. О ревизорахъ до земли Жомойтскоѣ хочеть его королевская милость мѣти, абы ѣхали и водлѣ первой науки справовалися: вѣдьже гдѣ покажется въ реистрахъ помѣрчихъ, што будутъ наддатки давали на кгрунты подлые, таковыхъ волокъ знову шнуромъ не пробовати, кгдажь то панъ Фалчевскій повѣдилъ, ижъ у всихъ мѣрниковъ естъ въ реистрахъ описано, што на звышъ на которую волоку дано, и зъ якоѣ причины; а про то таковые реистры мають быти даны до скарбу, абы вѣдомость была всякого кгрунту въ земли Жомойтской въ скарбѣ.

14. Естъ тежь воля его королевской милости, абы съ пѣнязей съ гуменъ браныхъ за збожье быдло до фолварковъ панове врьдники куповали, звлаща коровы, а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали, чимъ тежь и ролы фолварковъ направоватися могутъ; а што такихъ пѣнязей гуменныхъ на быдло выдавати будуть, то на личбѣ маеть быти приѣмовано.

III. Устава на товары, на шинкѣ и на ремесленики. Кто едвабными рѣчьми торгуеть, маеть дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными крамными товары торгуеть, маеть дати два грошы, а отъ золотаря также два грошы. Кто шинкѣ корчму держитъ, тотъ

даеть отъ меду одинъ грошъ, а отъ пива одинъ грошъ, а отъ горѣлки два грошы. Рѣзники каждый того ремесла уживаючи одинъ грошъ виненъ дати; кравцы, кушнеры, шевцы, ковали, слѣсары, столяры, бондары, колесники, стельмахи, рымары, сыромятники, дуботолки, сѣдлары, гончары, токары, шкляры, пекары, и каждого ремесла хто— колве уживати будетъ и обходитися ремесломъ, въ мѣстѣ сѣдѣчи, маеть зъ ремесла такового дати одинъ грошъ, але отъ товаришовъ не повиненъ платити; а отдаючи тые доходы, бирчого и писчого повиненъ дати большъ одного пѣнязя, хотя мало, альбо много дасть.

Вѣдъже хто бы съ таковыхъ купцовъ, альбо зъ ремеслениковъ хотя однимъ товаромъ съ тыхъ рѣчей менованыхъ и на одинъ разъ въ мѣстѣ торговаль, альбо ремесла уживаль; тогды тоежь отъ товаровъ своихъ и ремесла маеть дати и заплатити, яко и тые обечнѣ въ мѣстѣ перемѣшкаваючѣе, платячи то на раты уставленные, и вольно ему будетъ на цѣлый годъ такового торгу уживати. А для того вси купцы и купчики, во всихъ мѣстѣхъ, мають ся вписати въ реистръ урядовый, чимъ хто зъ нихъ торгуеть; если жъ того не всочеть, а трафятся едwabные або якие иные незвычайные въ его купецствѣ товары, тогды маеть заплатити отъ того по сей уставѣ, и вольность мѣти тымъ купчити, отъ чога заплатитъ.

А отдавати тые пѣнязи до вряду замковъ и дворовъ его королевской милости, на двѣ раты розложивши, на Новое лѣто половицу, а другую половицу на день святого Якуба; а послѣ року у двухъ недѣляхъ, каждый врядникъ маеть ихъ до скарбу отдати. А землянские люди, хто повиненъ носити подводу, подлѣ ухвалы земской на соймѣ вчиненой, мають платити зъ службы по шести грошей, и на тыежь роки повинны врядники господарские отсылати тые пѣнязи до скарбу его королевской милости. А за тые пѣнязи кони на подводы наймованы быти мають.

IV. Устава о подводахъ. Во всихъ мѣстѣхъ и селѣхъ, гдѣ потреба, а вызволены мѣста отъ подводъ, на предмѣстѣи, хотя гдѣ до сего часу подвода не давана, мають ховати кони на наемъ подводы.

А гдѣ волоки суть, тые мѣщане, когорые волоки держать, будутъ повинны ховати кони, и стеречи подводы перемѣною, по недѣлямъ, у ровности, а мѣти кони каждому по два; а хто всочеть большъ мѣти коней, ино таковой маеть ховати то на свою властность.

А войтъ каждого такового мѣстечка и села маеть два кони ховати, а отъ даванья подводы будетъ воленъ, для того, абы порядку даванья подводъ доглѣдалъ; а станеть ли омѣшканье гонцу, то войтова вина, и строгая карность на него отъ господаря короля его милости взложена будетъ.

До всихъ замковъ и мѣстъ немногие дороги и гостинцы расписати отъ столечного мѣста Вильни, абы чужоземцомъ, збѣгомъ и шнегомъ, лихимъ людемъ, вольный проѣздъ, а мыту господарскому шкода въ прокрадыванью купцовъ не была. А класти гостинцы, яко напростѣй можетъ быти, и такъ по всей земли розложити гостинцы и станы певные, на которыхъ подводамъ отмѣна маеть быти. А не становити подводы нигдѣ большъ семи миль и меньше трехъ, и то алижьбы инакъ не могло быти, ино въ чотырехъ, въ пяти, въ шести миляхъ отмѣну становити, хотя въ князьскихъ и панскихъ мѣстѣхъ и селѣхъ, гдѣ подводу носити повинно.

А коли прїдетъ посоль великий, альбо будетъ отвозъ рѣчей господарскихъ, на што бы таковыхъ коней большъ потреба была; ино тое мѣсто альбо село мають ся способляти, яко бы тыхъ коней водлѣ потребы зготовали: бо о таковой потребѣ могутъ передъ часомъ вѣдати. А которые то повезутъ, такъ мѣщане яко и волощане, абы имъ также плачно было помильное, яко ниже описано. Въ чомъ хотячи порядокъ учинити, постановили есмо, абы въ дому войтовомъ, бурмистровомъ, альбо лавниковомъ подводѣ отмѣна была.

А маеть быти плачно огъ коня, по грошу на милю, также одинъ грошъ отъ подводного коня, яко и отъ того, на которомъ проводникъ ѣдетъ; а отъ возовоѣ подводы однимъ конемъ полтора гроша на милю; а отъ двухъ коней до одного воза полтретья гроша на милю; а если бы своимъ возомъ двумя конями повезъ, тогды отъ воза зъ двумя конями три грошы маеть быти дано на милю. А если бы тежь тотъ подводникъ мусиль и назадъ на той же подводѣ нести гонца, ино ему платити потомужъ; а не понесеть ли гонца, тогды и платити ненадобѣ. А маеть гонецъ и каждый посланецъ наемнику пѣнязи вси заразъ дати, а то для того, абы ратовати могъ, если конь рознеможеться, або здохнетъ, штобы мѣль за што иного коня наняти, а не омѣшкати гонца.

Гонецъ маеть ѣхати до уряду господарского, за листомъ господарскимъ подводнымъ; а урядъ войту, альбо бурмистру и лавнику, тому хто на то уставленъ старшимъ, кажетъ ему подводы дати, колько на листѣ его милости господарскомъ, либо на листѣ пановъ радъ, также и на листѣ старость и державецъ украинныхъ описано, и напишетъ на листѣ подводномъ, которого дня бралъ подводу, абы за однимъ листомъ, если не описано въ листѣ, не брали подводъ по двакротъ, яко то многократъ чинили до сего часу.

А будутъ ознаймены особы певные при дворѣ и скарбѣ его милости господарскомъ, хто тые пѣнези на подводы роздавати маеть, зъ скарбу беручи, и которые, отправуючи гонца, давати мають на наймованье подводъ, яко далеко ѣдетъ, на каждую милю по одному грошу, а на страву ему толькожь, на особу его, и слугамъ его, колько съ нимъ будетъ, также по одному грошу; и назадъ на страву мають ему платити, а онъ вже будетъ наймовати и платити тымъ, которые обраны ховати тые наемные кони. Нижли хто возомъ ѣдетъ, тотъ не такъ ся борзо посиѣшитъ; для того и на страву маеть ему дано быти на милю полгрошкомъ большъ, а вѣдъже мають розумѣти, на таковыхъ гонцовъ, который самъ одинъ съ слугою або съ двумя посыланъ бываетъ; а хто съ большимъ почтомъ ѣдетъ, такому маеть быти большъ и дано, водлѣ особы и потребности: на што тотъ, хто въ справѣ своей то мѣти будетъ, маеть бачнымъ быти, и зъ волею его королевской милости такимъ посланцомъ оправу чинити.

А дворянинъ на подводѣ ѣдучи, не маеть черезъ перемѣну далѣй на той подводѣ ѣхати, и у переѣздчихъ тежь людей коней не маеть брати; а если бы то учинилъ, тогды совито повиненъ будетъ шкоду нагородити, а за такъ неповстязливый выступокъ двѣ недѣли у вязенью сѣдѣти, а на тую послугу николи посыланъ не будетъ, абы тымъ ся и иные карали. Нижли, если бѣ подводный конь усталъ, альбо здохъ, тогды маеть оный гонецъ у переѣздчого чоловѣка, альбо гдѣ на селѣ при гостинцу коня наняти; а проводникъ тому, чий конь будетъ, заплатити маеть, такъ же яко ему плачно (кдыжь

пѣнязи за наемъ отъ гонца взялъ), для того, абы посланцомъ его королевской милости и пановъ радъ и съ украинъ потребамъ земскимъ нигдѣ ся омѣшканья не было.

А съ украинъ мають панове воеводове, старостове и всякіе врядники посылати посланцовъ, даючи свои пѣнези на подводу; и кгда прїѣдетъ таковой посланецъ, ино взявши вѣдомость въ канцелярии, съ якою справою посланъ и хто посылалъ въ земской справѣ, таковому каждому черезъ посланца его маеть быти заплачено за наемъ подводъ. А хто для своее потребы шлетъ, тотъ своимъ накладомъ и отправляй, а господарскихъ подводъ не працуй: для чого, о земскомъ дѣлѣ шлючи, своихъ потребъ на таковыхъ посланцовъ не вскладати, ижьбы тымъ не омѣшкивали въ справахъ земскихъ, ожидаючи дѣламъ пана своего отправки; але гонецъ съ дѣломъ его милости господарскимъ и земскимъ отправоватися спѣшнѣ маеть, ничимъ инымъ не забавляючися.

V. Тогожь року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, его королевская милость рачилъ розказати, до тоѣ уставы на подводы приписати: купцы чужоземскіе, которые-кольвекъ до панства его королевской милости прїѣзжаютъ съ торговлями, и домовъ своихъ не мають нигдѣ въ границахъ панства его милости, на таковой податокъ для наймованья подводъ повинны складатися, кгдажь мыто платять.

Што тежь описано вышей въ той уставѣ, „абы на двѣ раты розложивши тотъ податокъ на подводы отдавали“, его королевская милость хочеть мѣти, ижьбы завжды тотъ податокъ отдаванъ былъ на Новое лѣто, и таковой бы податокъ врядники завжды при цыншахъ отбирали.

VI. Лѣта Божьего нароченья 1558, месяца Мая 20 дня, господарь король его милость и великій князь розказавши разсылати ревизоровъ и мѣрниковъ, рачилъ поручити то ознанити и къ той справѣ доложити: ижь вси тые ревизоры и мѣрники, въ небытности его королевской милости въ тутошнемъ панствѣ, ѣдучи на ревизию и на помѣру, также и зѣхавши зъ справы и зъ ревизиі своей, мають съѣзжати съ паномъ Петромъ Фолчевскимъ, яко съ тымъ, который около порядку того господарства зъ ними намовляти, и, чого бы которое имѣнье господарское потребовало, такъ въ порядку помѣры, имъ тежь и въ господарствѣ и пожиткахъ его королевской милости, имъ раду и науку давати будетъ; а онъ, въ чомъ потреба, докладатися будетъ пана воеводы Виленского, маршалка земского, канцлера великого князства Литовского, старосты Берестейского, державцы Борисовского и Шовленского его милости пана Миколая Радвила: кгдажь господарь его милость на пана воеводу Виленского то преложити рачилъ, абы панъ Фолчевскій и вси въ тую службу поставленные способлялися наукою и помощью и обороною, во всехъ справахъ, што бы ся належало до пожитковъ и кгрунтовъ господарскихъ.

Къ тому, будучи они на таковыхъ службахъ его королевской милости, мають съ паны врядники порозумѣваючися, имѣній его милости господарскихъ догледати: гдѣ ся подданные роздѣлили, а много ихъ въ одномъ селѣ, а на маломъ кгрунтѣ, таковыми абы пустые

волоки осаживаны были, зоставивши брата одного або двухъ на волюцѣ, або отца зъ сыномъ; а давати имъ вольность, на пустыхъ волокахъ осаживаючи, для вспоможенья, яко вышей описано.

Тежь, абы того врядники догледали: гдѣ подданымъ къ розобленнымъ волокамъ лѣсы приданы для будованья и дровъ, такъ мѣстскимъ яко и волостнымъ, ижьбы только на свою потребу ихъ брали, а не продавали.

Што ся дотычетъ стрѣльцовъ, господарь его милость на томъ застановити рачилъ, за ихъ чоломбитьемъ: ачь на уставѣ описано, не давати имъ цыншовъ зъ двухъ волокъ, але ижь теперь большій почоть ихъ, нижли первѣй было, и притомъ подвязалися сами платити цынши и осады со всякими повинностями, такъ яко и осадные люди, пѣнязми, кромъ роботы и потяглей; и господарь его милость розказуетъ: каждому зъ нихъ дати по двѣ волоки, и осадити ихъ селы, на добрыхъ кгрунтѣхъ и поодаль отъ пуцы; а они мають одну волоку мѣти вольную отъ платовъ, а зъ другоѣ платити будутъ цыншъ и весь податокъ, такъ яко иные осадные люди, вѣдьже а ни сѣна, а ни овса, ни жадныхъ отвозовъ, альбо подводъ и потяглей неповинны давати, только голый цыншъ альбо платъ, имъ ознаненый, до вряду, на чией волости сѣдять, за вѣдомостью служебника пана Довойны. А судитися имъ, стрѣльцу съ стрѣльцомъ, передъ тымъ, кого панъ Довойно уставитъ надъ ними; а коли съ кимъ инымъ судъ, ино пана Довойновъ слуга, за обосланьемъ зъ уряду, маеть его становити на судъ врядничій, и самъ на томъ судѣ маеть быти и посполъ зъ урядникомъ судити. А гдѣ бы ся пригодило съ подданымъ нашимъ судити стрѣльца, о покаженье або переоранье межы, потомужъ маеть врядъ нашъ, або войтъ волостный, посполъ съ тымъ служебникомъ пана Довойновымъ, тую рѣчь судовнѣ водлѣ уставы наше застановити. А при роздаванью волокъ стрѣльцомъ маеть тамъ быти тежь служебникъ пана Довойновъ.

VII. Лѣта Божьего нароченья 1558, мѣсяца Іюня 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачилъ намовляти съ паны радами ихъ милостью, о даванье подводъ, и вырокомъ своимъ господарскимъ на томъ застановити, якимъ обычаемъ маеть быти порядокъ справы и повинности тоѣ земскоѣ становленъ во всехъ мѣстѣхъ, мѣстечкахъ и волостяхъ Рускихъ его королевской милости, кромъ мѣсть упривилъеваныхъ вольностью отъ подводъ: а вѣдьже и въ таковыхъ мѣстѣхъ на предмѣстѣхъ перемѣшкиваючіе абы платили по тому, яко ниже описано, не выймаючи съ того никого, и чій-кольвекъ чоловікъ сѣдитъ въ мѣстѣ господарскомъ и на предмѣстѣ, одинако платити маеть, яко и мѣщане.

Мѣщане всѣхъ мѣсть абы давали съ каждого дому по два грошы; а хто волоки держитъ, тогда особно отъ волоки маеть дати три грошы; а отъ морговъ при мѣстѣхъ по чотыри пѣнези, а отъ прута огородного мѣстского одинъ пѣнязь. А гдѣ волоки еще не мѣрены, ино зъ дому два грошы, а съ фолварка мѣстского або съ пашни по шести грошей; а въ которомъ фолварку люди, ино съ службы по шести грошей, а отъ огородника по два грошы.

А Рускіе волости, гдѣ волоки не мѣрены, мають дати съ дыму такового, въ которомъ земли своее и особного хлѣба уживають, гро-

шы два съ хлѣба, а съ дерева бортного грошы три зъ лезива; а хто того обоого не уживаеъ, только на огородѣ сѣдить, тотъ отъ огорода грошъ одинъ дати маеъ; а хто и огорода не мѣлъ бы, тотъ маеъ зъ дыму дати полгроша.

АЛЬ-КИТАБ (СВЯТАЯ КНИГА).

Рукапіс пісаны арабскімі літарамі але крыўскай мовай; знойдзены ў 1915 годзе архэолёгам І. Луцкевічам у Сорак-Татарах, недалёка ад Вільні, ў малны Сьцяпана Палтаракевіча. Гэта рэлігійная мусульманская кніга апокрыфічная зместу. Паводле акрэсьленьня кандыдата філэлёгіі Янкі Станкевіча рукапіс гэты пісаны ў першай палавіне XVI ст.; ўсяго ў кнізе 138 лістоў, фармату ў ліст; пісаны на паперы; пачатак і канец загублены.

Значэньне гэтага рукапісу вельмі вялікае для крыўскага моваведаньня, бо, дзякуючы асобнасьцям арабскага альфавату, які мае літары dz (дзэту) і мяккое ць, даецца магчымасьць адтварыць фонэтыку крыўскай мовы XVI ст. і знайсці ключ да чытаньня кнігі і рукапісаў пісаных кірыліцай. Расчытвае гэты рукапіс малады крыўскі вучоны Я. Станкевіч і доктар філэлёгіі М. Таўэрава. Ніжэй пададзеная выписка ператранскрыбавана на кірылаўскія літары вышэйзгаданымі вучонымі і зьяўляецца перадрукам с часопісі „Крывіч“ (№ 2 (8), 1923 г., бб. 70—78):

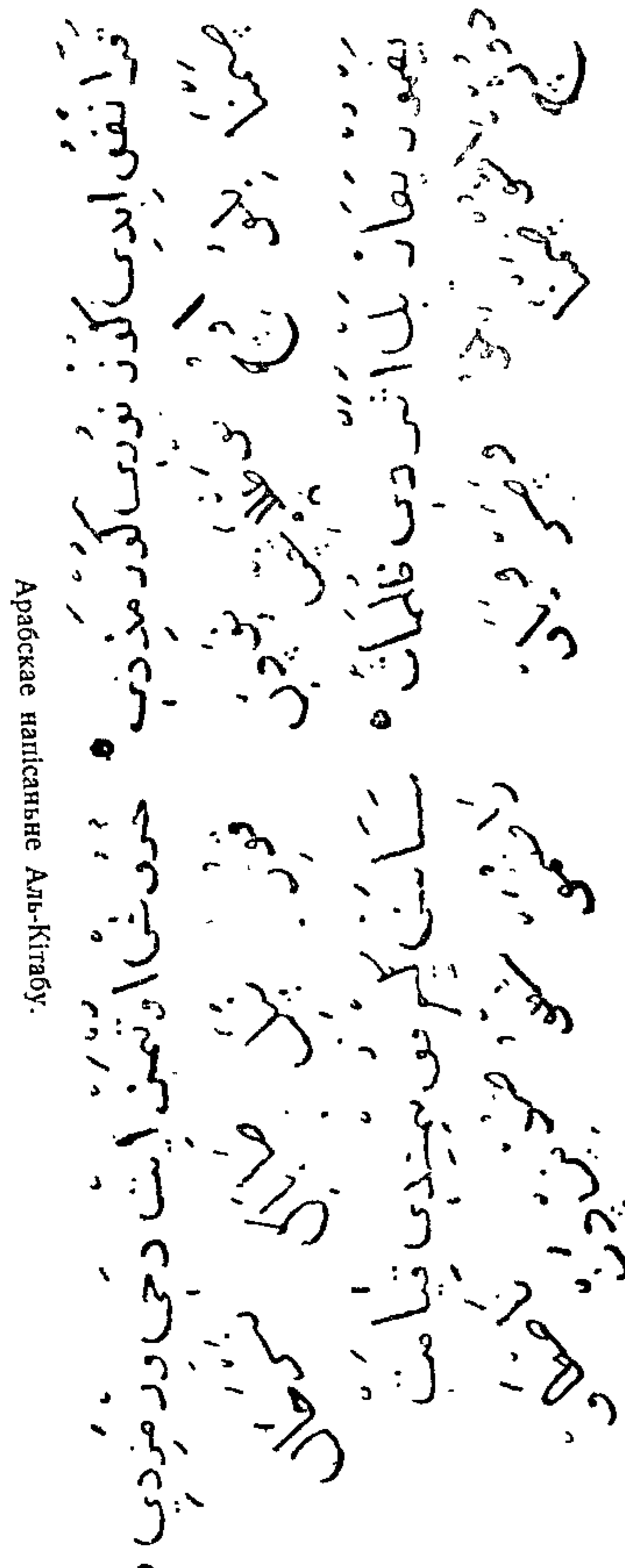
Гисторыја

39 b а Марја ме*), удзячнасьць Божа над неју! Вагаб сын Мутабагаў мовіу, удзячнасьць Божа над нім, у іншых кнігах так нашоў, відзеу, чытаў. Аднаго дня Іса**) прарок јаго міласьць, ласка Божа

над нім, да маткі сваеј мовіу:

„І matka, мне Джабраіл ***) мовіу, што гэтыј сьвет мяшкане дачаснаје

*) Марыя, маці Хрыста. **) Ісус, араб. ***) Анел Гаўрыэль, арабізм.

Арабскае напісаньне Аль-Кітабу.

јест; прото мы гэтыј сьвет заняхајма, а тамгој сьвет вякуістыј старајмася—так да маткі мовіу—то нам ляпей будзе“. Тады яны абоје пашлі на Лібнан

94 a гару і там пану Бога паклон чынілі, дзень у дзень посьнікалі, а ў вечар адпосьнікаліся траўным карэнем. Аднаго дня Іса прарок јаго міласьць для адпосьнікаванја па карэнье траўноје пашоў, а matka јаго Марјама, у міхрабе седзячы, намаз *) кланялася, а ў тым часе Азраіл **) прышоў, сялам ***) даў. Марјама

і страху јаго ад розуму адышла. Калі прышла да памяці, мовіла: „Хто ты јест? ад срогасьці тваеј шлункі маје трасуцца, розум адходзіць“. Азраіл мові: „Ја јест“.

****) Ракла Марјама: „Ці навяжаць мяне прышоў, чы тож душу мају браць прышоў?“ Азраіл мовіу: „Прышоў ја душу твају браць“. Марјама мовіла: „Прашу цябе адну гадзіну мне сцакај, няхај мој мілы сын прыдзе Іса, ја твар јаго абачу і дастамэнт учыню.“ Азраіл рэк: „Ја (јест... пасол)

Божиј, прыказане трымају . . . а . . . учыніць немагу, мне П(ан Бог) . . . і нагој ступіць . . . (Марјама)

94 b ракла: „Ја волі Божај јест удзячна“. Потым Азраіл у јаје душу узяў і пашоў. Потым Іса прарок посьле јатцыю ****) прышоў, матку абачыў: на міхрабе ляжыць. Іса разумеу, што у паклоне ляжыць „няхај адну гадзіну стрывају“ і сам не адпосьнікаваўся: „няхај matka ачхнецца за адно адпосьнікаемся“. Карэње палажыў, намаз пець пачаў. Потым ночы часьць мінула, Богу паклон чыніў, да маткі прыступіўшы, легкім голасам клікаў, мовіу: „І matka, усе людзе посьнікавалја адпосьнікаліся“. Потым јашчэ ночы часьць мінула, Іса рэк: „І matka, што табе стала, неадпосьнікајеса(!)“. Matka на то нічога не адкажа. Іса мовіу: „Matka маја, намаз кланяўшыся, умарылася, няхај јашчэ адну гадзіну паляжыць, ја за јаје Богу пакланюся“. Пачаў кланяцца, јашчэ царпеў, (ужо кал)я поўначы стала, знову да маткі (прыступіўшы, клікаў голасам) бядунлівым: „І matka, што (табе стала, што жа)днага слова неад- (кажаш?“ Іса быў у вялікім) горы. Калі дзень стаў,

*) Малітва, слова перскае. **) Імя ангела сьмерці. ***) Сялам даці—прывітані, сказаці „as-salamun alaikum“ (=скупакой табе!). Сялам—слова арабскае. ****) Прапушчаны арабскі сказ; яго даслоўны пераклад „Сказала Марыя: „Ці прышоў даведацца, ці ўхапіці?“ Наступны крыўскі сказ е вольным перакладам гэтага арабскага. ****) Вячорная малітва, араб.

95 а да маткі прышоў, твар у твар ударыў і рэк: „assalamun 'alaika *), і матка, ноч перајшла, знову посьнікаць час, устань ранні паклон кланяціся“. Так мовіў, а таго дня сем раз нябескія ангелы плакалі голасам вялікім, таго дня на зямлі усе рэчы рушыліся, зьвярата польныя усе радамі, радамі стаўшы, плакалі, птаства на паветры усе грумадамі стојачы, плакалі, мовілі: „Божа наш, пазволь нам, мы Іса прароку азнајмім сьмерць маткі јаго“. Ад Пана Бога азнајамене(!) прышло: „Зямля і месяц, і слонца, горы, мора, птаства зьвяры і ангелы, што ся стала вам, для чаго вы плачаце?“ Адказ: „Для Іса прарока плачам“. Азнајамене ад Пана Бога прышло: „І Іса, ја твой Бог, ведају і јест ласкучынюшчыј, над усіх вас ја міласерднеішыј!“ Іса прарок голас учуў і Іса . . . а . . . у . . . а . . . а . . . сеньје няхај дасьць јо(ј) . . . у . . . із гэтага сьвета зыш(ла) . . . плакаць пачаў ш . . . (што буду)

95 б чыніць, гдзе пајду, сь кім буду забаўляціся, сь кім свой смутак падзялю, каму свају тајамніцу скажу“. Вельмі плакаў. Ад Пана Бога згары азнајамене прышло, штоб Ісе прароку гара науку падала. Ракла гара: „І Іса, для чаго так плачаш, немарасьцісься, табе јест Пан Бог памачніком. Потым Іса із гары ізышоў да аднаго сяла с палачам (!) бядунлівым валікім голасам рэк: „ssalamun alaikum **), і людзе тут мешкајучыја!“ А людзі таго сяла усе малыја і вялікіја, мужчыны і жанкі проці јаго вышлі, пыталі: „хто ты јест, голас твой чујучы, нутры нашы усвяціліся, дамы нашы усе сьветласьцяју (!) напаўніліся твајау павяльбёнују асобу відзім.“ Іса рэк: „Ја Іса сын Марјамін јест, ведајце, што матка маја, на гарэ Лібнан адна будучы, з гэтага сьвета зышла, прашу . . . мне свајей помачы схаваньја . . . тыја людзі мовілі . . . тој гарэ ад калькі . . . хто тым узыјдзе

96 а . . . можа за јаго атрутају. Іса прарок із вялікај немарасьцяј ад јіх пашоў на тују гару, там-жа двух младзенцаў (!) відзеў харошых твараў. Іса мовіў: „Вы хто јест?“ Адзін рэк: „Ја Джабраіл“, а другіј рэк: „Ја Мікаіл ***) јест, мы прынеслі із рају саван і ўсялякіја патрэбы, з волі Божај

*) Супакој табе! Гэтак мусульмане вітаюць адзін аднаго. **) Супакој вам! (***) Ангел Міхал, араб.

панні рајськіја мајуць мыць, а нам расказ Божыј, абы мы дол капалі“. Рајськіја панні абмылі, Джабраіл, Мікаіл дол выкапалі, ангелы джыназа намаз *) пелі і схавалі. Потым Іса прарокъ Пана Бога прасіў, мовіў: „Божа мој, ты мяне відзіш і слова мајо чујеш, табе нямаш нічога скрытага; Божа мој, маткі ја свајей часу јаје сьмерці і па сьмерці нявідзеў твару јаје, а цяпер прашу цябе, Божа мој, кажы мне матку мају указаць, штоб за (!) мној мовіла“. Расказане Божае такоје прышло: „Ідзі да маткі свајей!“ Іса прарок прышоў і ў галавах магілы маткі свајей сеў і рэк так: ***) „Табе няхај ласка Божа будзе, і матка маја“ А ў тым з гробу голас прышоў: „У ачах мајіх сьветласьць,

96 б і нутра мајаго плод, чаму (!) ты мяне адвярнуў ад рајськіх мајстатаў і садоў і сюды мяне прывярнуў?“ Прыбавіў Іса прарок, мовіў: „І матка маја, мејсца таго чым-жа дајшла ку Пану Богу?“ Марјама ракла: „Ја, будучы на сьвеце, мяшкајучы у добрых учынках, у раі мејсца сабе набыла“. Потым Іса прарок: „І матка маја, душнују горкасьць ці мела, як табе паводзілася, што над табој дзеелася?“ Марјама мовіла: „Перад Панама Богам праўдзіве мовю (!), што горкасьць душы мајој браньја у горле јест, Азраілова труднасьць перэда мноју јест строгасьць і страх јаго у нутры мајом јест“. Ракла: „І сыну мој Іса, астанься здароў, а ја ужо адыјду, а дня суднага абачымся на Арафат полю“. То вымавіўшы, умоўкла. Потым Іса прарок із гары зышоў і па сьвеце хадзіў, а потым Пан Бог јаго на неба узяў і да суднага дня будзе на небе. А перад судным днём даджджал ***) праклятыј паўстане на мусульман, увесь сьвет ізвајује, то на тој час Пан Бог јаго ізь неба зашле мусульманам на помач проці даджджала.

97 а Іса прарок јаго міласьць, з неба зышоўшы, даджджала праклятога забјець і веру мусульманськују запрэць, і разшырыца вера мусульманськаја, і знову сорок год маје жыць на сьвеце. Потым із гэтага сьвета зыјдзе.

135а ****) Гісторыја. Мэкка мовіць: „Ја пчасьліваја у Пана Бога јест, у мне Махаммэд прарок радзіўся“. Потым места Мэдына мовіць: „Ај места Мэкка нехваліся, ја јест

*) Пахавальную малітву, араб. **) На мейсцы, што тут пакінена пустым, у арыгінале арабскі сказ, які гучыць даслоўна гэтак: „Супакој табе і матка!“ Вольным перакладам яго ё далейшы беларускі сказ. ***) Антыхрыст, араб. ****) На накіненым тут пустым месцы ў арыгінале стаіць араб. слова „хікајат“, што значыць „апавяданьне“. Аўтор „Аль-Кітабу“ пераклаў яго словам „гісторыја“.

у Пана Бога лепшаја (!) шчасліўшаја за цябе, у мяне Махаммэд прарок ляжыць і да суднага дня у мяне ляжаць будзе“. Потым неба мовіць: „**Я** јест у Пана Бога лепшаје (!) за зямлю мајстат Божыј на мне стајіць і дзяржыць, на зямлю ізь мяне ідуць усялякіја пажыткі, з Богага расказаня зь мяне на зямлю падаюць і жыўляюць і ўсялякіј плод зь неба на землю ідзе.“ Потым зямля мовіць: „**А**ј неба нехваліся праўда јест на табе і мајстат Божыј на табе стајіць, і дождж на зямлю мне ізь неба ідзе і мяне ажыўляе і плод даје, але тым неба нехваліся, **Пан Бог** нас судзіць, але ја јест у Пана Бога лепшаја за цябе неба, у мяне Махаммэд прарок, мілосьнік Божыј, ляжыць і судныј дзень суд Божыј на мне і сам **Пан Бог** зь неба на зямлю зьјдзе і ўсіх судзіць будзе, рај і пекла на зямлі ста(јаць)

135b будзе і **Пану Богу** паслугу чыніць будуць, спасёныја да рају појдуць а грэшныја да пекла. **Пан Бог** мові—праўда.

Калі **Пан Бог** розум стварыў.
У кітабе *) Кузуда піша. Калі **Пан Бог** розум стварыў моцју свајеју з вялікага хараства, з дарагіх рэчај рајськіх Калі ўжо розум вырас, ангелы на тој час былі, **Пан Бог** казаў усім ангелам прыјці. Устаў, **Пану Богу** паклон чыніў у зямлю рэк: „**Пане** Божа, стварэне твајо, падлеглы табе **Богу** кланяецца, ты **Пан Бог** адзіныј усягомагушчыј і годзен ад усёга стварэня кланянья хвалы табе. **Пан Бог** рэк: „**Розум** устаны!“—устаў розум; „сядзь!“—сеў розум; ляж!—лёг. Јашчэ **Пан Бог** розуму размавітыја казаў чыніць, розум усё чыніў ахвотна **Пан Бог** рэк: „**Розуме**, ја **Бог** на адзіноства свајо праўдзіве табе абяцују, катораму чалавеку цябе, розуме, дам, над тым чалавекам ја **Бог** зьмілаваньне свајо **Божаје** учыно—**Розум** **Пану Богу** паклон учыніў і хвалу даў **Пану Богу**—бо розумам і мяне **Бога** адзінага людзі маюць знаць і науку розумам учыцца і знаць маюць бо бяз розуму наука у чалавека

136a јак у вязьніцы јест“. Махаммэд прарок мовіў: „**Розум** јест на тры часьці разлучанніј. У каторага чалавека тыја тры часьці напоўнены будуць, у таго чалавека розум роўныј јест. Напрод **Пана Бога** знаць, у адзіноства јаго верыць бязсумлеву, то јест іман **) пець. Другоје, **Пану Богу** павіны (!) паслугі аддаваць і харошыја учынкы; што **Пану Богу** міла, то чыні, то јест: на дзень пяць намазаў ***) кланяцца і на рок дзесяціну даць і курбан ****) рэзаць. Трэцяје (!), у чыстасьці

*) кнізе, араб. **) Вера, тут у значэньні рэлігійнае малітвы, песьні; араб. ***) Малітваў. ****) Ахвяра, жэртва са статчыны.

з гусулам *) за пажыткі **Пану Богу** хвалу даваць а ў хваробе і ў прыгодах удзячне і цярпліве быць. То споўніј розум. Розум няјест у чалавека душа, ані шлунак, ані сустаў ніякіј јест. Межы души і межы суставаў у чалавека розум; у **Пана Бога** јест усьціваја (!) і харошаја рэч розум. Хтобы пытаў: „**Пан Бог** ці (!) можа такују моц-вялікасьць учыніць, јак сам јест?“ Адказаць на то трэба з вялікім сграхам з науки і зь (!) вялікім розумам, можаш так адказаць: „**Мог бы Пан Бог** такују моц учыніць

136b јак сам, але нячоча сабе роўнага ніколі мець, бо і вырак Божыј і цітул јест, так **Пан Бог** пішаць, іж јест ја **Бог** адзіныј, нікому няјест роўныј ані да мяне няјест роўныј, прато сабе роўнага нечачу мець на векі вякоў“. У **Каране** так піша: **Пан Бог** рэк: „**Ја Бог** з ласкі і з волі мајеј боскај дају радасьці людзем, многа пажыткаў добрых і многа дају радосных пацех раскошных, дају многа людзем; з волі і прапушчэня мајго жаласьцяј вялікіх і прыгод, шкод, упадкаў,—то ўсё з волі мајој **Божај** станавіцца, јак ја **Бог** хачу, так маје быць. Прато вырак мој Божыј јест: каму ја што дам: пажыткі, радасьці, пацехі і за тоје хто бы мне **Богу** хвалы і падзякі нячыніць, а каторым людзем **Пан Бог** жалі і прыгоды, смуткі дам і прапушчу з волі **мајој** **Божај**, чалавек-бы цярплівасьць ня меў, тыја людзі абоје няхај сабе іншага **Бога** ішчуць, ја ад іх адракајуся. Јашчэ піша у **Каране**, патвяржаючы: „**Чалавеча** кожныј, ведај пеўне што сь цябе волас адзін нязыјдзе бяз волі мајој **Божај**, такжа із дзерава (!) ліст неспадзе бяз волі і бяз ведамасьці мајој **Божај**,

137a то ўсё за воляј і за ведамасьцяј мајеј **Божај**, јак тож душа із чалавека за воляј мајој **Божај** выјдзе, бяз волі мајој **Божај** нігдзе сьмерці нег. Гдзе воля маја і суд каму прыјдзе, нігдзе няскрыјесса і неўцячэ пеўна. **Пан Бог** рэк: „**Усялякіј** грэх, калі чалавек учыніць, вялікаја атрута јаму самому тој грэх; на помач і лякарства тых грахоў—кајата і пакута, бо чалавек гдзе грэхъ учыніць, потым абачыць зараз гэты грэх, пакајецца, жалује таму учынку ліхому, што чыніў, **Пан Бог** з ласкі свајеј адпусьціць. Јашчэ **Пан Бог** рэк учынкы добрыја спасёныја чыніць „**каторыја** удзячныја мне **Пану Богу**, тыја чыні“, увесь грэх зьјдзе у чалавека з ласкі **Божај**.
Хто-бы меў веру мусульманскују, дазнаўшы, прыняць сабе за учня **), трэба у граху свајім чынюшчыым кајаціся, іман ***) знову перапець, мусульманінам застаць.

*) З умываньем, араб. **) З тае прычыны, што ў рукапісе о і у абазначаюцца адным знакам,—няма ведама, јак тут трэба чытаць: „за учня“ (=за вучня) ці „за очне“ (=за вочне). ***) Вера, тут ужыта ў значэньні рэлігійнае малітвы, песьні.

Потым надта трэба ад нявернасьці высьцерагацца, ад слова нявернага, каб кафірынам *) нястаў. Хто-бы у жартах слова нявернае вымавіў, то у пісьму піша: да таго часу, што чыніў учынкi добрыя, пабожныя, хоць-бы колькадзсят год, то на тое слова

137b

усе учынкi добрыя унівэч абернуцца і жана яму харам **) јест. Так трэба жалаваць, плакаць, таму грэху кајацца, і зноў іман пець із жаноју шлюб браць. А калі-б таго нямеў чыніць, то із кафірынам ровен јест, а меў-бы умерці, навекі у пекле застане, хоць-бы да Кабају ***) хадзіў с таго спасенья нямаш, страціў, знову хадзіць трэба. Хоць-бы і жонка так вымавіла, то учынкi траціць на мужчыну, трэба іман пець, мусульманкај застаць, із мужам шлюб браць, таму грэху кајацца, мовіць: „Стварыцелю Божа, да цябе адзінага Бога уцякају ад тых паганых учынкаў, ад няверных слоў“. Гэту малітву трэба пець рана і ўвечар; іншага лякарства нямаш

. . . Пан Бог таго чалавека ад няверных слоў усьцеражэ. Няверных слоў многа, няможам вылічыць, толька каротка няпісал (!) усіх няверных слоў, а пісалі, чалавек на якія глянуўшы, штоб ад другіх высьцерагаўся. Најперша то азнајмују вам: хто-б меў Богу адзінаму што кольвек прыраўнаваць,

138a

асобу јакују, або ајца, або матку, або сына, або якіј шлунак меў прыраўнаваць або мовіў „Бога ждаў“, або мовіў „у Бога за дзвьярыма быў або нябыў“, або мовіў „Бог јесць“, або сьпіць, або јакаја рэч есць, такіј нягожыј меў-бы праставаць чаго Богу нягодна мець; ніхто няможа ведаць ў јакој постаці јест. А другоје хто-бы меў Божага фарзу ****) с прыказу адно зганіць. А трэцеје, хто-бы прароку аднаму задаць няпраўду. Чацьвертаје, хто-бы меў із ангелеј аднаго улехца важыць. Пятаје, хто-бы меў із учоных *****) людзеј аднаго бяз прычыны улехца мець. Шостаје, науку Божују улехца мець. Сёмаје, учоных людзеј пастанавене із науки, катораја рэч јест халал *****) јесць, піць, хто-бы меў сабе за харам *****) або за заваду мець.

Осьмаје, хто-бы меў на харамныя пажыткі або напітак харамныј харамам назваць або лякарствам, або нявернаје слова вімавіць, а другіј меў-бы таму сьмяяцца, такіх паступках

*) Кафірын—нявернік, паганін, той, хто ня верыць у адзіноства Божае. Гэтак мусульмане завуць і хрысьціянаў. **) Забаронена, араб. ***) Кабай, Кааба—мусульманская сьвятыня ў Мэцы, месьце разінаў Махамэда. ****) Фарз—закон Божы, араб. *****) „Аўтор Аль-Кітабу“ рэдка ўжывае слова „учоны“, звычайна—„наўчоны“, дык мусіць „учоны“ пад уплывам польскага „uczony“. *****) Дазволенае, араб. *****) Забароненае, забаронены, араб.

кафірамі застануць. Афатвају піша: хто-бы меў таёмныя рэчы угадаваць, казаць, чаго яму Бог нядаў ведаць, каза(ць):

138b

дождж будзе або пагода, або урожай, або неуражай, або падарожныј тагды прыједзе, або няпрыједзе, або фаль глядзіць, неўгадаје, або угадаје, як-бы Богу раўнаваўся; хто-бы меў такія рэчы казаць, а другія мелі-б таму верыць, абадва кафірамі застануць. Веданьне јо ў Бога, ніхто няведаје таёмнага, адно Бог. Толькі прароцкаје прычыны повесць каторага або праз сон праўдзівыј таја рэч, а у Пана Бога расказанем дана ведаць, гожа верыць. І таго нямоў „Бог у адном мејсцу“ або „у Бога мејсца нямаш“. Гдзе Стварыцеля упрасіў, то најдзеш, як у Каране піша:

. *) Пан Бог јест јак на небе, так на земі, ведаја тајамніцы вашы і ведаје усе справы вашы, што справујеце. Хто б меў каго Азраілам **) назваць або душајемцам, то кафірынам јест. Хто бы меў с прароцкіх суннатаў ***) перајначыць, справу зганіць. Хто-бы меў харамнага напітку або јадзена а мовіў у імя Бога ****) аж адјеўшы „Х в а л а Б о г у“, ****) даць хвалу Богу, кафірынам нястанеш. (Алеј) сьвятыј мовіў: „дванацаць грахоў галаўных јест: першаје (Канца няма).

ЕВАНГЕЛЬЛЕ XVI СТ. Рукапіс у 4-ку, пісаны царкоўна-баўгарскај мовай с крыўскімі (беларускімі) асобнасьцямі ў тэксьце. Паходзіць з Мелішэўскај царквы, Берасьцейскага павету. Пераховуецца ў Беларускаім музэі ім. І. Луцкевіча ў Вільні.

„СЛОВО ИЕРЕМИИ ПРЕЗВИТОРА ЯКО ХРИСТОСЪ ПЛУГОМЪ ОРАЛЪ“. Рукапіс XVI ст.; знаходзіўся ў 1897 годзе ў бібліятэцы Шырынаў у Старым Дварэ, каля Гэрманавіч, Дзісенскага павету. Зьмест „Слова“ апокрыфічны. Характар пісьма вельмі падобны да літар „Статуту“ 1588 г. Мова такая-ж як у „Літоўскіх Летапісцах“ і дакумантах. У нізе першай балоны подпіс: „Θεοδωρ Корсак рукою власною“ і паметка славянскај нумэраціяй „12“, якія паметкі маюцца на кождым сшытку (тетради); на 16-м сшытку „Слово“ абрываецца падзертым лістом у версе, на абрыўках якога, чырвонај фарбай агаловак: „Книги Еноха“...

„СПИСАНЬЕ ЧУДОМЪ ИКОНЫ ПРЕСВЯТЫЯ БОГОРОДИЦЫ ИЖЕ ВЪ СТАРОСЕЛЬСКОЕ ОБИТЕЛИ“. Рукапіс першай палавіны XVI ст. ў ліст. У кнізе 462 лісты. Знойдзены быў у Гэрманавічах ў часе пажару

*) На пакіненым тут пустым месцы ў арыгінале арабскі сказ, даслоўна гэтакі: А ен Бог ё на нябёсах а на зямлі, ведае вашы таёмныя і яўныя і ведае, што заслугуеце? Вольным перакладам гэтага араб. ё далейшае крыўскае (радок 10—11, 138 б). **) Азраіл—ангел сьмерці; як бачым далей, аўтор „Аль-Кітабу“ перакладае яго крыўскім словам „душаемца“. ***) Суннат—загад Махамэдаў. араб. ****) У арыгінале на мейсцы гэтых двох сказаў стаяць адпаведныя ім арабскія.

надгробнай шырыноўскай капліцы, між выкінутымі з яе кнігамі; пераховы-ваўся ў ксяндза І. Мачульскага ў Гэрманавічах.

Кніга цікава для мяйсцовай гісторыі. Перад сьпісаньнем цудаў, на 38 лістох, маецца вельмі цёплае апісаньне аб заснаўцы манастыра, які праўдападобна быў і аўтарам амаўлянага абраза. У апісаньні гаворыцца аб заснаўцы, што ён быў знатнага нямецкага роду і „хитр бѣ вельми иконному писанию“. З гэтага-ж апісаньня відаць, што цяперашняе мястэчка Гэрманавічы калісь мела назову „Старае сяло“. Калі быў зьнесены Старасельскі манастыр невядома, але дрэўляная царкоўка стаяла на беразе р. Дзісенкі яшчэ ў канцы XVIII ст., пазьней, паводле традыцыі, каля 1830-х г., яна была разабрана. У 1890-х гадох было яшчэ з левай сгараны ад перавозу, на левым прытым беразе Дзісенкі, не разаранае „царковішча“. Праўдападобна з гэтай крыніцы, са збуранай царквы, ў шырыноўскай палацовай бібліятэцы (ў Старым Дварэ) было больш дзесятка кірылаўскіх кніг і рукапісаў, якія я бачыў у 1907 годзе.

На адваротнай балоне агалоўнага ліста „Сказаньняў“ памешчана добрай работы мініяцюра, выбражаючая цудоўную ікону Маці Божай. Маці Божа сядзіць на пасадзе, абапал пасаду, роўным радам арханелы ў зброі; дзіця Хрыстос стаіць трымаючыся левай рукой за руку Маці, а правай благаслаўляе. У нізе, ў левым вугле іконы сядзіць на камені мужчына, скланіўшы галаву на руку; ў правым—жанчына ў багатай шаце, са шнурком пэрал на шыі. Каля ступеняў пасаду ляжыць крывавае сэрца, ў канцы крывавага пацёкаў ад сэрца вырастае сем хваравітых ліліяк.

„СКАЗАНЬЕ О ВЕЛИКОДНИ“. Сшыток пісаны крыўскім скоранісам, датаваны 1538 годам, ў чацьверку, 16 лістоў. Знаходзіўся ў Старадворскай Шырыноўскай бібліятэцы, каля Гэрманавіч, Дзісенскага павету.

У „Сказаньні апавядаецца, што калі Хрыстос уваскрос, то а шостага гадзіне ўзышло сонца і стаяла на ўсходзе на адным мейсцы тры дні, пасля стаяла тры дні на поўдні і ўрэшце два дні на захадзе; на восьмы дзень яно зайшло. Згэтуль пайшла назова сьвята ўваскрэсьенья Хрыстова „Вялікдзень“, якое залетаецца сьвяткаваць цэлы тыдзень да Праводнай Нядзелі, каторая лічыцца восьмым днём „Вялікадня“.

„ПОВЕСТЬ О ВИТЯЗЯХ С КНИГЪ СЭРБЪСКИХ, А ЗВЛАЩА О СЛАВНОМЪ РИЦЭРИ ТРИСЧАН(Е), О АНЦАЛОТЕ И О БОВЕ И ИНШИХЪ МНОГИХ ВИТЕЗЕХЪ ДОБРЫ(ХЪ)“. Рукапіс XVI ст. бібліятэкі Рачынскіх у Пазнані; повесьць займае ў зборніку I—127 балон. С кніг сэрбскіх перакладзены толькі дзьве повесьці: аб Трыстане і аб Бове; Анцалот і іншыя рыцары толькі другарадныя героі гэтых повесьцяў. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III. бб. 77—80).

Зьмест повесьці аб Трыстане ўзяты з вельмі пашыранай у Эўропе сярэднявекавай пагудкі аб каханьні Трыстана і Ізольды (Іжота нашай повесьці). Пасьля некалькіх уступных артыкулаў, у якіх апавядаецца аб яго паходжаньні і радні, аўтор пачынае апавядаць „чудные дѣла и доброе витѣзство и чудные рѣчи“ гэтага рыцара. Трыстан выступае на турнірах, перамагае сустрэча-

Застаўка з Евангелья XVI ст. Беларускі музей у Вільні.

ных ў дарозе рыцараў, ні перад якой небасьпекай неўлякаецца, перамагае рожных крыўднікаў—каралёў, нішчыць жорсткія законы і звычаі, астаецца верны дадзенаму слову, ніколі не здраджае сваёй дамы, якая вызначаецца нязвычайнай прыгожасцю. Калі павіннасьць прымушае яго перадаць дзядзьцы каханую ім даму, ён безспярэчліва перадае яе. Вось гэтае мейсца, разам як і пробка мовы:

„И коли прыехали, Трыщан даровал Ижоту королю Марку и рече: королю, маеш ми за нее дяковати што есми тебе ее други разъ мечом добыл. Кроль Марко дяковалъ ему, говоречи: Мой милый сестрэнче Трыщане, ты много доброго вчинил, а я твой и все твое, што я маю, будь на твою волю. Трыщан поклекнулъ на колени и vzdal фалу господу богу и потом дяковалъ королю Марку велми покорне. И тут была вся Корноваля вмѣсте, и не был ни старъ ни молодъ, хто бы не игралъ а не танцовалъ и не веселилъ. И так были ради, як бы им самъ бог прышол, иж были так веселы, ленеи нижъ тогды, коли имъ перво Ижоту принесь изъ Орлендѣи“.

Ў загалоўку адмечана, што гэты пераклад ці пераробка ўзяты „з книгъ сэрбскихъ“, але дагэтуль сэрбскага арыгіналу ніхто не знайшоў. У свой чарод сэрбскі тэкст мог быць перароблены з італьянскага. На гэткае паходжаньне повесці паказуе і мова, ў якой трапляюцца сэрбізмы і высловы, якія маглі зайсьці з італьянскага. Сэрбізмы: град, глас, злато, глава, рече, юнак, оток побач з-остров („к чорному острову отоку“). Італьянізмы: літра, прычып, морнар і інш.

„ИСТОРИЯ О КНЯЖАТИ КГВИДОНЕ“, ўласціва повесць гэта ёсьць аб Бове, бацька якога быў Гвідон. З апавяданьня аб Гвідоне і пачынаецца повесць. Рукапіс XVI ст. бібліятэкі Рачынскіх у Пазнані. (Карскій, „Бѣлорусы“, т. III).

„Яко писмо говорит: Добрыи мужу, бог ти будь на помоч и вховай тя от смерти и отъ злое прыгоды! Хочу вам поведати добрую повесть о Кгвидоне Антонскомъ княжати и его сыне, о великом и славномъ рыцэру Бове. Тотъ Кгвидонъ храбрыи конник был, але одну реч зле вчинилъ, иж в час жоны не поялъ, але коли вже старъ былъ, тогды понял жону з великого племени, и она его не мела ни за один пѣнез“.

Не любіўшы старога мужа „меретрысь“ (італьян. *meltris*) Бландо, праз слугу „Рычардо“, запрашае каханца свайго Додона напасць на горад Антону (*Antonia*) і заваладзець ім. Гвідон падступам высланы з гораду; яго сустрачае Додон і забівае. Недалетні сын Гвідона, Бово, са сваім дзядзькам Сімбальдо хаваюцца. Усё-ж такі Бову злавілі і маці пастанаўляе атруціць яго. Але замысл яе ня ўдаўся і Бова ізноў уцякае. На беразе мора ён упршае карабелнікаў узяць яго на карабел; тья згаджаюцца і прыстануўшы ў Армэніі, прадаюць яго каралю Арманіду. Апошні паслаў Бову ў стайню служыць. Усім кінулася ў вочы прыгожасць Бовы, і „племеніда Дружненна“ закахалася ў ім. У гэтым часе да гораду падступае войска Маркобруна, Бова ўслаўляецца ў бітве. Прышлі з-за мора Сарацыны з харобрым Лукапэ-

Евангеліст Лука, мініяцюра з Евангелья XVI ст. Беларускі Музей у Вільні.

рам. Арманіл і Маркобрун узяты ў палон. Друженна апаясывае Бову мячом кладанцом, дае добрага каня „зброю“ і ён пабівае Лукапэра і звальняе з няволі паланёных. Арманіл хоча аддаць Друженну Бове за жонку. Але яго подступам адсылаюць з лістом да Султана, бацькі Лукапэра ў Задонію, каб той забіў яго. Дзякуючы дачцэ султана Малгарыі, ён унікае сьмерці. Карабельнікі давозяць яго да гораду, дзе царстваваў Маркабрун, які ў яго нябытнасьць ажаніўся з Друженнай. Пераапрунуўшыся ў шату пільгрыма, Бова правіў да Друженны і ўспіўшы Маркабруна, уцёк з ёю. У дагон за імі быў пасланы Пулкан, які:

„Маець образъ човочыи и руки и перси шыроки, до поеса чововѣк, ано нижеи як нес, от пса и от жоны рожон есть, а николи на коня не вседал, завжды пѣш хожывал, и нѣт на свете коня, от которого бы он не втекъ“.

Пулкан ня мог асіліць Бову і стаў нават верным яго слугой. Пакінуўшы Пулкана пілнаваць Друженну і народжаных ёю двух сыноў, Бова адправіўся выконваць новыя чыны. У гэтым часе львы разьдзерлі Пулкана і Друженна пайшла шукаць мужа, Бову. Тымчасам Бова дабыў горад Антону, пакараў Дадона; матку сваю зрадніцу настанавіў спаліць „або коньмі волочыти“. Але ў гэтым часе зьявіўся насол ад каралевы Малгарыі с просьбай ратаваць іхні горад ад аблягаўшага угорскага караля. Бацька яе памер і яна згодна прыняць хрысьціянства і быць жонкай Бовы. Бова перамагае угорскага караля і зьбіраецца жаніцца з Малгарай, бо аб Друженне не было ніякіх вестак; думалі што і яе разьдзерлі львы. Тымчасам прыйшла Друженна.

„И размешавши одно зѣлье и намазалася им и стала чорна, як уголь, и взела гусьли..., вчинившиися скоморошницею, и шла по свету и по городехъ играла у гусли, а сынове скакали, а тым было семъ годъ“.

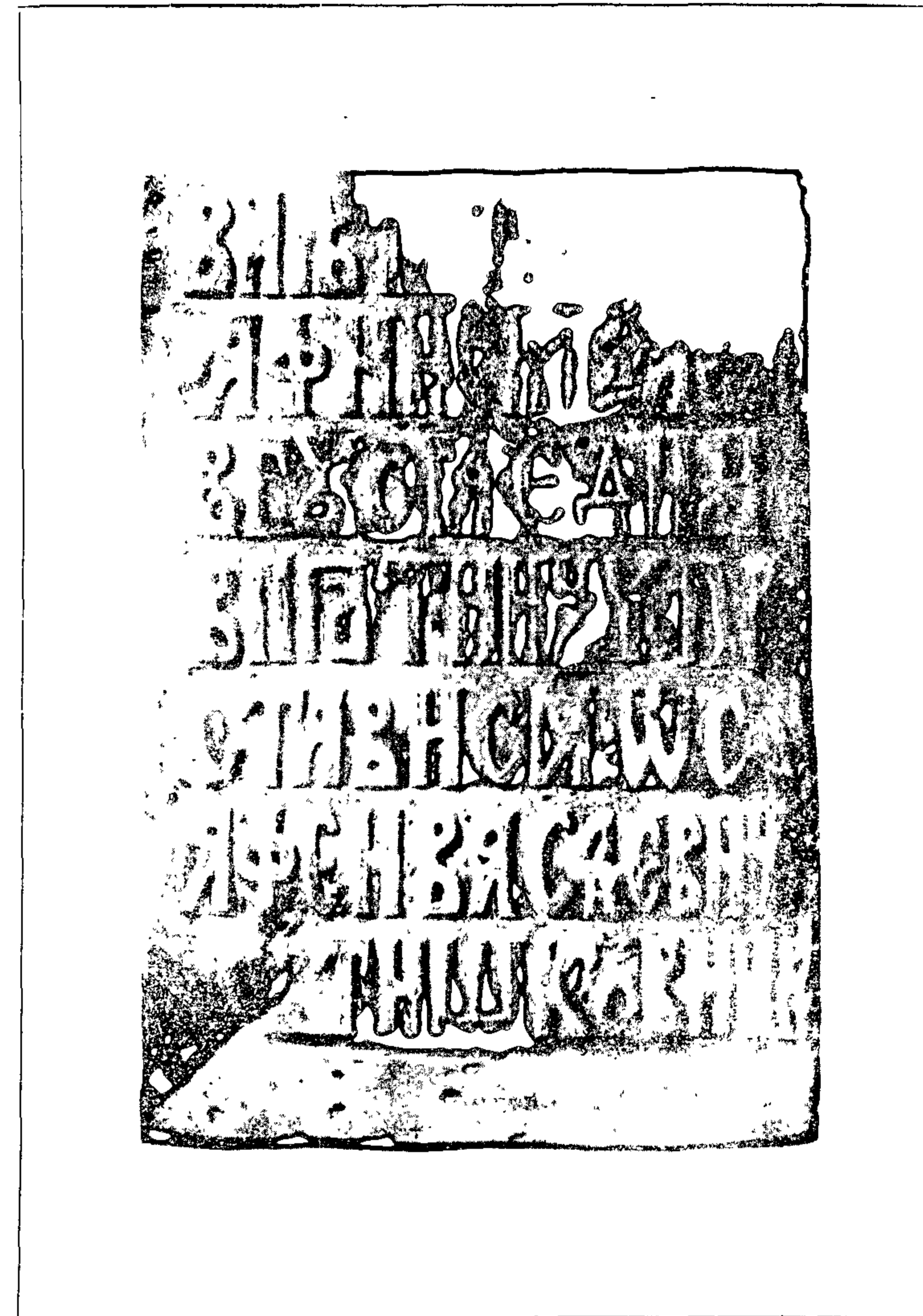
У гэтай постаці яна прыбыла на вяселье да мужа. Пазналіся. Малгарыя выйшла замуж за другога рыцара, а Бова астаўся з Друженнай і сваімі сынамі. „А так ся скончыло писанье о Бове“.

Хоць ў агалоўку сказана што повесьць гэтая ўзята „з сэрбскіх кніг“ аднак сэрбскі арыгінал дагэтуль не знайдзены. Затое на італьянскай мове маецца вэніцыянскі тэкст повесьці аб Бове ў рукапісе Лаўрэнцэўскай бібліятэкі.

Праз крыўскую літэратуру повесьць аб Бове перайшла ў Масковію і сталася адной з найбольш папулярных повесьцяў.

ГРАМАТА ЖЫГІМОНТА АЎГУСТА 1551 Г. НА ПАБУДАНЬНЕ Ў ВІЛЬНІ ШКЛЯННАЙ ГУТЫ.— „Собр. древн. грам. и актов“, Вільня, 1843, № 48.

„... дозволили и дали дворенину Ншому Мартину Палецкому на земли нашей при мѣстѣ Виленскомъ за рекою Вельею межи псарнею нашою и плитницею Воеводы Виленского небожчика Пана Яна Юрьевича Глебовича, збудовати гуту скляную, накладомъ своимъ властнымъ ку его пожитку с которое он в каждый год по чотыреста склениць давати намъ ся подвезаль“.

Нагробны камень Васіля Тышковіча, Віленскі ўнівэрсытэцкі музей.

Акром гэтага памянёнаму Палецкаму даецца манаполь на таргоўлю ўсякім прывозным шклом у Вільні:

„... а скло оболонное и иншую дробную розную привозную склянную роботу (маеть) слушне а побожне продавати безъ обтяжливости людское“....

„КНИГА О ТАОУДАЛЕ РЫЦЕРИ“. Захавалася ў рукапісе XVI ст. якая знаходзіцца ў Варшаве (№ 408). На рукапісе маецца гэтка агаловак: „Починається книга о таоундале рыцери“. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III. 80-83).

Азначаны літэратурны твор адносіцца да „Відзежаў“, вельмі пашыраных ў Зах. Эўропе ў сярэднявеччы. Гэта адмена пісьменства зарадзілася ў Ірляндыі, але пасля прайшла па ўсёй Эўропе і ў XV—XVI ст. дасьцігла славянаў.

Пасля азначанья часу і мейсца чыннасьці „книга“ дае характэрыстыку дзеючай асобы:

„С того мѣста был есть един моу(ж) родомъ, емоу(ж) имя было таоудаль, родоу словоутного але дѣль велми недобрыхъ, по тѣлоу витяжн(ы)й а велми смѣлый, а о спасеніи своеа д(у)ша мало або ничего не смотряше. то емоу прелишь бѣше противно, а штобъ хто емоу хотѣль мало о спасеніи д(у)ши повѣдати. до церкви таке(ж) неходяше а нищихъ ненавидяше пре(д) собою, але игрецемъ а листцо(м) а гоу(д)цомъ выдалъ есть что мѣль“...

Паміж рыцараў меў ён аднаго любімага таварыша, каторы прыехаў да яго, і тры дні яны балявалі. Але тут Тундал абмер і быў у гэткім стане ад серады да суботы, калі да яго ізноў вярнулася душа. Пасля апавядаецца аб тым, што бачыла душа: страшныя мукі грэшнікаў і рожныя дзівы, прыкл., нязвычайнай вялічыні патвору (нагадуе баечную перамену Бабы-Югі ў грамадную свівіню):

„Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла ножрети девят(ь) тысящъ одиныхъ (моуж)... Та потвора имѣяше оу своихъ оустахъ два обри (праходы) и единъ глау(вн) на гору а другии доловъ и стояхоу яко два столпы“.

Бачыла душа страшных зьмеяў, якія ў хвастох мелі па многа жыгалаў і г. д. Бачыла душа Тундала і іншыя абразы: гошы дом, аздоблены золатам, серабром і дарагімі каменнямі; ў доме залаты пасад, на якім сядзеў кароль, катораму многа прынасілі дараў; бачыла яна славу сьвятых і вядомых біскупаў і мучанікаў.

Праўдападобна гэта ёсьць крыўская (беларуская) перапрацоўка з лацінскай мовы чалавекам добра знаючым славянскія мовы.

„СКАЗАНИЕ О СИВИЛЛЕ ПРОРОЧИЦИ“. Повесьць гэта знаходзіцца ў рукапісе бібліятэкі Красінскіх у Варшаве, № 408.

Повесьць пачынаецца з характэрыстыкі Сывільлі.

„Того ча(с)у за моудраго ц(а)ря саломона. бѣяше пр(о)рочица свѣздарька имене(м) сивильла, а та бѣяше велми моудра. иже въ звѣз(д)ахъ многыхъ вещи в будущи(х) реча(х) и провидѣла. пре(ж)

многы(х) тысящъ лѣ(т). что ся в земля(х) стати маеть, та еи моу(д)рость е(и) от б(о)га дана. и знаема бѣяше“.

Апісаўшы яе зверхуны выгляд, аўтор повесьці апавядае аб падарожы Сывільлі да Саламона з мэтай пераканацца аб яго мудрасьці і пышнасьці двара. Пасля дотыку да адамавага дрэва, якое ляжала на падворку ў Саламона, спагаілася яе гусіная нага. Прароцтва яе аб Хрысьце і распашырэнню хрысьціянства; аб сканчэньні сьвету „по четырьнадесяти(х) сте(х) лете(х) по х(рысто)ве нароженіи“, што папярэдзіць рожныя ўтрапённы і навалнасьці паміж людзей. Прыватныя прапаведні аб пануючых асобах. Знакі на небе пры сканчэньні сьвету:

„и все конецъ во(з)мет. и едини праве(д)ни. не погниоу(т). тїи съ госпode(м) б(о)го(м) в ра(до)сти боуду(т)“.

Такім чынам у гэтай повесьці знаходзім перапрацоўку некалькіх біблейных і апокрыфічных пагудаў: аб царыцы Саўскай, аб дрэве крыжовым, аб сканчэньні сьвету і аб знаках прыходу Антыхрыста. Сюды далучаны яшчэ прароцтвы Сывільляў.

Мова повесьці занячышчана царкоўна славянствамі і крыху полёнізмамі.

КРУГАКОЛЬНАЯ КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА 1548 Г. АБ ЗАБАРОНЕ ЖАНКОМ ЎСТУПАЦЬ Ў СУЖЫВЕЦТВА З ЖЫДАМІ, ТУРКАМІ І ТАТАРАМІ. Надрукавана ў Грыгаровіча „Бѣлоруск. арх. древн. грам.“ ч. II, бб. 147—148. „Акты, отн. къ истор. Зап. Рос.“, т. III, бб. 20—21.

Жикгимонтъ Августъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ, княземъ, паномъ, и воеводамъ, старостамъ, державцамъ, намѣстникомъ, тивуномъ, кнегинямъ, панямъ вдовамъ, бояромъ и дворяномъ нашимъ, воитомъ, бурмистромъ, радцамъ и всимъ мѣщаномъ, и подданымъ нашимъ, и тежъ князьскимъ и панскимъ духовныхъ и свѣтскихъ. Присылалъ до насъ князь Павелъ, бискупъ Виленскій, повѣдаючи о томъ, ижъ дей по мѣстѣхъ и дворѣхъ нашихъ и имѣньяхъ вашихъ, промежи васъ подданныхъ нашихъ, многія невѣсты мужовъ своихъ опускаючи свое воли вживають, и не въ законѣ мѣшкають, и, будучи хрестыянки, зъ Жиды, съ Турки, съ Татары живутъ, чужоложства и иншіи збытки чинятъ; которыи дѣй дѣти ихъ они зъ собою беручи у вѣру свою хрестятъ; которыхъ дей передъ тымъ завжды, за таковыи ихъ выступления и вчинки, черезъ служебника его милости было имано и до казни и каранья его давано. Къ тому дей многии съ подданныхъ нашихъ мѣщанъ Виленскихъ, то есть, ремесленники, золотари, слѣсары, ковали, и тежъ крамники, кравцы и шевцы, закону Римского, крамы свои роскладають и продають, а иншіи ремесленники въ дни святаи робятъ, недѣли и некоторого свята въ почтивости не мають; которыхъ дей передъ тымъ такжо за то было имано и до казни его милости давано: и такъ абыхмо и теперъ росказали таковыхъ карати.—Про то, которыи бы были люди роспустныи и своевольныи, и таковыи злыи вчинки и своеволнства пополняютъ, а водлугъ закону хрестыянского вѣры Римскоѣ мѣшкати и заховыватися не хочуть, мы росказали и дали моцъ тому

служебнику его милости князя бискупа Виленского, который от него уставленъ на то будетъ, таковыхъ вышупныхъ, хто бы хотѣлъ то чинити, або чинитъ, гдѣ—колвекъ знашедши мощно имати, и до казни и каранья его милости, гдѣ того обычай есть, давати; такъ тежъ и тыхъ своевольныхъ людей, закону Римского, который дней святыхъ и святъ въ учтивости мѣти не хотятъ, за таковыи своеволенства ихъ, такъ же, поймавши, до казни его милости давати, абы они потомъ того ся важитъ не смѣли, и недѣли и иншіе дни святыи у—въ учтивости мѣли, и тыхъ своеволенствъ ся повстягали. И вы бы о томъ вѣдали, и тому служебнику князя бискупа его милости Виленского, когорый то огъ него въ порученьи своемъ мѣти будетъ, противны въ гомъ не были, и еще бы есте на таковыхъ помочь ему давали, конечно, абы то иначе не было. Писанъ въ Петровѣ, подъ лѣто Божьего нарощенья 1548, мѣсяца Декабря въ 7 день, индикта 7.

„ПСАЛТЫРЬ ИЛИ ПѢСНИ ДУХОВНЫЯ, твореніе пророка и Царя Давида и другихъ богодуховныхъ мужей“. Пераклад з грэцкага, выданы:

„доктором въ лекарскихъ науках Францискомъ Скорпиною с Полоцка“ ў 8-ку.

Друкаваны ў Вильні ў 1551 годзе. Ведамку аб гэтам Псалтыры падае Гофман („De typographiss“ б. 44), запазычыўшы яе с книги Bergii de statu ecclesiae et religionis Moscovit. Holmiae 1704. (Wiszniewski: „Histor. Polsk. lit“, т. VIII, б. 474). Ундольскі дадае да гэтай выпіскі: „трѣба рашыць, ці ня ёсьць то віленскае выданье Псалтыра 1525 году с памылкова выстаўленым годам друку и абзначаньем другога фармату“. Мы аднак думаем, што гэты Псалтыр мог быць друкаваны Скарынам, якому ў 1551 годзе было ня больш 60—65 гадоў. Да гэтага трѣба дадаць, заслуговуючае веры сьветчанье віленскага архэолёга Заштаўта аб тым, што існавала Скарынаўскае Евангелъе, друкаванае ў 1540-х гадох, якое ён бачыў між книг, звонаных у Вильню з уніяцкіх царквей у 1860-х гадох.

УСТАВЫ, ДАДЗЕННЫЯ ЛІТВЕ І АБВОДАМ ЖМУДЗКАМУ, ПОЛАЦКАМУ, ВИТАБСКАМУ І МСЫЦСЛАЎСКАМУ НА ЧАЦЬ-ВЁРТЫМ ВІЛЕНСКИМ СОЙМЕ. 1559 Г.—„Акты, отн. къ истор. Зап. Рос.“, т. II.

IV.—Прозьбы повѣту Витебского.

1. Прозьба. Што есте просили его королевской милости: которые князи и панове и державцы имѣнья свои въ повѣтъ Витебскомъ маюють, абы службу, яко военную, такъ и лежанья въ замку, коли потреба будетъ, съ тыхъ имѣній своихъ служили, имѣньяи своими головнѣйшими не вымовляючыся.

Отказъ. Его королевская милость на то рачиль расказати вамъ повѣдати, иж хто-кольве имѣнье свое въ повѣтъ Витебскомъ маеть, будь зъ особъ духовныхъ или свѣтскихъ, завжды часу потребы, отъ пана воеводы ознайменоѣ, маеть самъ особю своею при замку бы-

Грамата Жигимонта-Аўгуста; гып крыўскай скоранісі XVI ст.

ти; а кгда самъ отъѣдетъ, ино врядника, чоловѣка доброго и годного, зоставляти маеть, когорый часу потребы, за росказаньемъ пана воеводинымъ, при замку мѣшкати будетъ, и зъ собою такъ много людей мѣти, яко къ войнѣ; а часу войны, подлѣ статуту маюють ся заховати.

2. Прозьба. Просите тежъ его королевской милости, ижбы въ нижнемъ и верхнемъ замку вѣжи оправити, также и замокъ верхній весь абы былъ оправленъ, и стрѣльбою, дѣлами и гаковницами, порохами и пушкарями заспособлень, и шпихлеры бѣ поробити и живностью тотъ замокъ заснособити его милость расказаль.

Отказъ. Его королевская милость расказеть то все водлѣ потребы осмотрѣти, яко панъ воевода справу его милости того даеть и потребу окажетъ.

3. Прозьба. Што тежъ есте его королевской милости просили, ижбы его милость тую серебрящизну, которая на два годы по пяти грошей розложена, вамъ отпустить рачиль, и впередъ николи на васъ, яко на людехъ украинныхъ, серебрящизны не брати казати рачиль.

Отказъ. На то королевская милость рачиль расказати вамъ повѣдати, ижъ серебрящизну не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѣ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати не звыкъ, такъ тежъ и отпускати неможеть.

4. Прозьба. А што били есте господарю его милости чоломъ, абы зъ людей вашихъ серебрящизну брати погумужъ яко и въ Полоцкомъ повѣтъ: который чоловѣкъ одною клячою у сохѣ робить, абы платиль яко отъ полсохи водлѣ давноѣ звыклости.

Отказъ. Господарь его милость на то призволяти рачить: вѣдѣже который чоловѣкъ двѣма клячами у сохѣ робити будетъ, таковыи абы серебрящизну отъ суполноѣ сохи платиль.

5. Прозьба. Докладаете тежь то его королевской милости на прозьбѣ своей, ижь кгда пань воевода Витебскій, за росказаньемъ его милости господарскимъ, або за потребою своею, съ тамошнего замку зѣдеть; тогды, хотя потреба не есть и часъ спокойный, вамъ съ почтами своими при замку лежати кажетъ: въ чомъ трудность собѣ немалую быти мѣнуючи, просите, абы то впередъ вамъ чинено не было.

Отказъ. Господарь его милость рачиль росказати на то вамъ повѣдити ижь князю воеводѣ Витебскому вже то отъ его королевской милости росказано: кгда потреба не вказуетъ, ижьбы вамъ съ почтами вашими при замку лежати не казалъ; а вы бы тежь за писаньемъ пана воеводинымъ, кгда бы его милость потребу розумѣючи, къ замку ѣхати вамъ казалъ, въ томъ не сплосалися.

6. Прозьба. Притомъ просите господаря его милости, жебы для борзѣйшоѣ справедливости, судей и писаря присяжного вамъ дати, и наметное и вижовое и дѣцкованое водлѣ привилъевъ и вольностей вашихъ росказати рачиль.

Отказъ. Его милость господарь на тую прозьбу вашу рачиль росказати вамъ повѣдити, ижь тотъ артыкуль о судьяхъ и вижахъ рачить его милость откладати до сгатуу нового, кгдажь недолгій часъ и рокъ на выданье сгатуу ознанити вже его милость рачиль; а до того часу маете судитися по первому, и дѣцкованое по тому, яко у привилъяхъ вашихъ описано, брано быти маеть; а кгда сгатуу новый будетъ всимъ землямъ выданъ, нѣ онъ часъ вже будете ся справовати по тому яко ся въ сгатуу постановить.

7. Прозьба. Надъ то просили есте господаря его милости, ижьбы вы службу военную служили и почты зъ имѣній своихъ выправовали потому, яко и Полочане выправуютъ, кладучи похожихъ людей двухъ дымовъ за одного отчизнаго чоловѣка, то есть, съ двадцати чоловѣкъ похожихъ одного коня ставити.

Отказъ. Господарь его милость рачить росказати вамъ на то повѣдити, ижь его милость водлѣ давного обычю зосгановляти рачить тую рѣчь на тотъ часъ.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ (1560?), без азначанья году і мейсца друку. Літары гэтага анонімнага Евангелья тыя-ж самыя, што ў кнігах Несьвіжскай друкарні. Дагадываюцца, што літары былі прыгатаваны ў Несьвіжы ці Вільні для Масквы і што там ужо было надрукавана вышэй згаданае Евангелье („Книга въ Россіи“, ч. I, Масква, 1924 г., бб. 66-67). Дагадка гэта абанерта на прадмове В. Цяпінскага да перакладу яго Евангелья, дзе ён ссылаецца на „Евангеліе Московское недавно друкованое“, каторым Цяпінскі карыстаўся для свайго перакладу. Нам здаецца, што слова „московское“ тут не абавязкова мае значыць друкаванае ў Маскве, яно паказуе на языкова-рэлігійную прыналежнасьць Евангелья Маскве, так сама як гаворыцца—лацінскае, баўгарскае, польскае,—гэтак і тут сказана—„московское“, зн. па зьместу і мове прыналежае Маскве, але гэта яшчэ не значыць, што яно друкавана ў Маскве. Апошняя пацьвярджае і папера ўжытая на гэту кнігу, каторая часьцю мае водныя знакі нямецкіх паперань 1530-х гадоў і французскіх паперань 1540—1560-х гадоў; адну і другую паперу ўжывалі акурат нашы віленская і несьвіжская

друкарні. Дзеля гэтага амаўлянае Евангелье мы залічаем да друкаў Несьвіжскай друкарні, апіраючыся на такіх моцных даных, як тожсамасьць літар і паперы. Падобна як першыя друкі для крыўскіх зямель выконываліся ў Кракаве і Празе, так і першыя друкі для Масквы, да заснаваньня ў Масковіі сваіх ўласных друкараняў, выконываліся ў крыўскіх землях.

ГРАМАТА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА АЎГУСТА СЫЦЯПАЛУ ЗБРАЖСКАМУ, ВОЯВОДЗЕ ВІТАБСКАМУ, каб ён ня перашкаджаў Вітабскім мяшчанам арганізаваць брацтва, 1561 г. траўня 6.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Росс.“, т. II.

(...) „Пріѣздиль до насъ войтъ Витебскій Степанъ Лускина, самъ отъ себе и ото всихъ мѣщанъ Витебскихъ, о томъ, што твоя милость у канониковъ Виленскихъ корчму плебаніи Витебскоѣ арандоваль, то так дей твоя милость, для тоѣ корчмы, братствъ ихъ, которыхъ они съ давныѣ часовъ спокойне на себе вживали, мѣти имъ не допускаешъ и того забороняешъ, ку кривдѣ и шкодѣ ихъ“ (...)

„РЕЕСТРЪ РОЗДАВАНЬЯ ПЕНЕЗЕЙ“. Рукапіс 1862 году. Бібл. Варшаўскага Унівэрсыт. Карскій, „Очеркъ сл.-кир. палеографіи“, бб. 444 і 487.

АРЫЯНСКІ РЭЛІГІЙНЫ СЬПЕЎНІК (ДА 50 ПЕСЕНЬ). Песьні пераважна перакладзеныя з мовы нямецкай на стара-крыўскую. („Чтенія Московск. Общ. ист. и древн.“ 1846, № 1.; Aleksander Jabłonowsky „Akademija Kijowsko-Mohylanska“ 1899—1900).

АРЫЯНСКІ КАТЭХІЗМ. Пад гэткай назовай, надпісаны характарам першай палавіны XIX ст., пераховываліся 4 друкаваныя лісткі ў бібліятэцы Эмануэля Булгака, каля Быхава. Літары друку тыя-ж што і катэхізму Буднага. Па зьместу выглядае гэта хутчэй на сатыру чым на катэхізм, прыкладам, на першай балоне:

Пытаньё. Яко маеть жити чоловѣкъ.

Отвѣтъ. Жыи яко хочешъ. А вжды тр(а)пишь въ пекло тотъ не самъ одинъ а зъ великимъ гуфомъ и будетъ тебѣ весѣло.

* И далей—ліст 2-гі:

Пытаньё. Што то есть мша.

Отвѣтъ. Мша есть то омерзлы Богу обрядокъ въ котормъ поны други раз Ісуса Крста крижуютъ.

Пытаньё. Што то есть папежь.

Отвѣтъ. Папежь есть то антыхристь бѣлы; чорны бо вѣмъ пѣкло а сеи на встыдъ нашъ церьковъ справуетъ.

Ці гэты катэхізм быў калі поўнасьцю надрукаваны—нет ведама. У вядомых мне бібліографу ён не адмечаны. Вышэйпададзеныя выпісы зроблены беларускім архэолёгам Іванам Луцкевічам. Вельмі пажадана было-бы адшуканьне і перадрукаваньне зьместу ўсіх чатырох лісткоў гэтага цікавага катэхізму, што на вялікі жаль дагэтуль ня зроблена.

„КАТИХИСИСЪ то есть наука стародавняя християнская от светого писма, для простыхъ людей языка руского въ пытанияхъ и отказѣхъ събрана“. Несвьж, 1562 году, ў 4-ку, 9 і 251 балоны

У другім ағалоўку, перад тэкстам сказана:

„Катихизисъ для дѣтокъ християнскихъ языка Руского, коротко выложены“.

У пасьяслоўі падаецца мейсца і час выдання:

„Доконана есть сия книга, зовемая греческимъ языкомъ Катихисисъ, а по словенски оглашеніе, Богу ко чти и посполитымъ людемъ языка руского къ показанью и доброму наученю, накладомъ боголюбивыхъ мужей, пана Матѳіа Кавечинскаго наместъника несвижскаго, Симона Будного, Лаврентіа Крышковскаго, на городѣ Несвижскомъ, подъ лѣты от воплощения Спасова тисеча пятисотъ шестьдесятъ второго, месеца Юня десятого дня“.

У канцы прадмовы пад такой-жа датай адзначана:

„Писан у Клецку“.

Катэхізм Буднага напісаны ў форме пытанняў і адпаведзяў, і дзеліцца на чатыры часьці: аб дзесяці загадах, аб сымвалу веры, а малітве Гасподняй і аб таемствах. Ня ёсьць гэта катэхізм у сьгодняшнім разуменьні слова, але папулярная праца аб хрысьціянскай догматыцы, цікавая тым, што акром матэрыялу да ацэны тагочаснага рэлігійнага змаганьня дае такжа дужа многа матэрыялу да ацэны соцыяльнага змаганьня і што палеміка зьвернута перш за ўсё супроць праваслаўя і значна менш супроць каталіцтва (М. Возняк, „Истор. Укр. Літ.“, т. II, б. 21).

Друкарня ў Несвьжы паўстала ў 1560-х гадох, коштам крыўскіх магнатаў Астапа Валовіча і Мікалая Радзівіла, пры чыннай дапамозе несвижскага бурмістра Мацея Кавечинскага, несвижскага кальвінскага пасгара Лаўрына Крышкоўскага і клецакага кальвінскага пастара Сымона Буднага. Пры дапамозе вышэй названых асоб і другога клецакага пастара Сакалоўскага, Будны апрацаваў і надрукаваў свой катэхізм з мэтай:

„абы всѣ слово Божіе и истины разуменья жаждущіе мели, чегобы ся и сами учили и дѣтокъ своихъ научали“.

Пад імем „християнскихъ дѣтокъ“, як відаць з далейшага цягу гэтай пасвяты, разумелі выдаўцы ў першы чарод маладых Радзівілаў, перад якімі выказуюць радасьць, што ў новай друкарні пачалі друкавацца кнігі на здаўна слаўнай і распашыранай славянскай мове, і пры гэтым сваю надзею, што княжаты, займаючыся чужымі мовамі, будуць такжа любіць і сваю родную:

„абыся ваши Княжацские мл(с)ти не только вчужоземскихъ языцѣхъ кохали алебы ся тежь вши Княжацские мл(с)ти и того здавна славного языка словенского розмилovati и онымъся бавити рачили. Слушная бо речь есть, абы вши Княжацские мл(с)ти того народу языкъ милovati рачили, въ которомъ давньные предѣки и ихъ Княжацские мл(с)ти панове отци вашихъ Княжецскихъ мл(с)ти славне пре(д)неишие преложеньства несутъ. . Боть се вашимъ Княжацскимъ милостямъ, яко се вышен доложило, тотъ переводный въ томъ языку плодъ только для самого того ояроваль, абысте ваши Княжацские

мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънейшихъ вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили, ижьбы ся много иншихъ прикладами вашихъ Княжацскихъ милости будовати могли, а тая отчизна и речь посполитая зъ вашихъ Княжацскихъ милости благословенное надѣи ожидать могла“.

У канцы пасвяты аўгор просіць выбачаньня за скромную зьнешнасць першай спробы яго выдання і выказуе надзею ў далейшым выдаць што лепшае:

„А то, што ся на тотъ часъ, хотя не стаковое годности, якое бы святыя таблицы Божие достойны были, але зъ якого-жь кольвекъ даного таланту верьне отъ вѣрного Христоваго збору братьи, а слугъ вашихъ Княжацскихъ мл(с)ти на томъ новомъ початку покоротъ-цѣ выдать могло, просимо, рачьте ваши Княжацские мл(с)ти дотуль зъ ласкою за вдячнѣ приимовати, покуль Панъ Богъ до чого большого допомочи будеть рачиль“.

У прадмове да катэхізму („Ко всимъ благовѣрнымъ християномъ языка руского предслобие въ катихисию“), Будны тлумачыць:

„Катихисисъ слово есть греческого языка, скажутъ же ся на словенскую речь оглашенье или гласомъ ученье. Ведомо бо маеть быти, ижь апостолы

Часьць балоны Катэхізісу Буднага, друкаванага ў Несвьжы ў 1562 г.

не только вчужоземскихъ языцѣхъ кохали, алебы ся тежь вши Княжацские мл(с)ти и того здавна славного языка словенского розмилovati и онымъся бавити рачили. Слушная бо речь есть, абы вши Княжацские мл(с)ти того народу языкъ милovati рачили, въ которомъ давньные предѣки и ихъ Княжацские мл(с)ти панове отци вашихъ Княжецскихъ мл(с)ти славне преложеньства несутъ“

и ихъ ученици не тако скоро и не такъ латве, отъ Ельлинъ емлють жидовъ къ вѣри христовой приступающихъ, тайнами святыми служити... Досыть бо явно ижь апостолы никого отъ поганъ и отъ жидовъ не хрестили, оже первей онога научили и въ вѣрѣ искусили“.

Згодна з гэтым у разьдзеле аб хрышчэньні аўтор заўважае:

„Прото не гараздъ теперь некоторые чинятъ, ониже жидовъ, турчиновъ, татар и иныхъ поганъ, не научивши ани життя ихъ дознавши, хрестятъ“.

Вытлумачыўшы, як пашыралася і ўмацовывалася хрысьціянства, ён рысуе сучасны яму стан апошняга:

„Лечь дьяволъ не допустилъ сему обычаю долго межю християны стояти, спячимъ бо чловѣкомъ, по слову Евангельскому, прииде и

посѣт плевелы. Се ест коли се лѣнили учить людѣи, научилъ ихъ дѣволъ, абы верыли ижъ безъ науки, безъ вѣры и безъ исповѣданія можетъ человѣкъ спасень быти, только бы водою въ дѣтинствѣ хрещены былъ, а пришедши къ разуму, только бы въ певныи дни мяса не ѣлъ, милостыню хотяжъбы отъ злого набыту давалъ, святымъ ся молилъ и таковыя речи по обычаю заховалъ. А на остатокъ на тое ся спущали, естли хто мелъ, што бы попомъ по души далъ абы тѣло на посвещенои земли положили, проводили, поминали третины, девятины, полсорочины, сорочины, полугодины и години и иншии таковыи вымыслы чынили. Для того имения, села, места одписывали, монастыри и будованыя церкви надавали, колоколы, патироны, дискосы, иконы или болваны куповали надѣваючися для таковыхъ справъ спасенья, царства Божого и живота вѣчного“.

Будны винаваціць духавенства, што яно не тлумачыць народу самой істоты Хрысьціянства, а задавалаецца толькі абраднасьцю:

„Тые такъ не только не научають, але и сами мало правды знають и онымъ, которые бы учить хотѣли, боронять, неиначе, яко предъ тымъ законники жидовские“.

Будны вельмі непрыхільна адзваецца аб сучасным сабе духавенстве:

„Не надобѣ о томъ много писати—все бо вѣдаемъ, яковыхъ теперь учителей имаемъ. Вѣдаетъ весь свѣтъ яко на степени вступають; не таино тежъ яко на нихъ стоятъ и справують се. Лепеи плакати нежели ихъ норovy выписывати“.

Дзея гэтага Будны раіць кідаць гэтыхъ вучыцялѣў і шукаць лепшихъ, г. зн. такіхъ, каторыхъ наука паложана ў аснову катэхізму:

„Оно певная речь ижъ напрасно ихъ направи въ науцѣ или въ житѣи лдати. Лучшей, абы каждый, хто не хочеть згинуть, иншого собѣ лѣкарства завчасу шукалъ а таковымъ пастыромъ впокой даль“... —„Учитель наказаньемъ наученьемъ и напоминаньемъ заховуетъ людеи отъ духовное гнили, але естли того не чинить, повѣлеаетъ Господь вонъ его выкинути“.

Верыць благім пастырам не раіць, бо ў сьв. пісьме сказана:

„Аще слѣпецъ слѣпца водить, оба въ яму впадетася“. Чего-ж для отъ таковыхъ слѣпцевъ не бѣжимъ: Чому ся имъ водити допущаемъ“.

І абураны кліча:

„Змилуй ся вже каждый надъ собою Бога для. Встань отъ сна, вже пора обачить се! Досыть есмо вже спали, коли есмо за справою сихъ слѣпцовъ ни Бога не знали, ни объ спасеньи своемъ, на чимъ лежитъ, вѣдали“.

Але, цешыцца аўтор, што цяпер стаўся паварот на лепшае:

„Нынѣ Богъ милостивый, ужаливши се насъ, открылъ намъ грѣшнымъ слово свое правдивое, и што день значней открываетъ. Прото годить се и намъ всимъ метися къ тому самимъ, абы есмо тое неизрѣченое ласки вдячны были, слово Божье обѣма, яко мовяць, руками прыняли держали, по нему жили и иныхъ къ нему приводили“.

Саўсім зразумела, што пад новымі, добрымі вучыцелямі Будны разумеў протэстанцкіхъ апосталаў і духоўнікаў. Да гэтай новай навукі і павінны звяртацца ўсе, хто шукае збаўленья.

Пасьвячаючы свой катэхізм чытачом „языка руского“ і іхнім дзецям Будны цвѣѣода напіраў на захаваньне роднай мовы. Мова народныхъ масс у навучаньні веры і богаслужэньні—быў галоўны кліч рэформацкага руху. Пачынаючы шырыць рэформацію на крыўскіхъ землях, згодна гэтаму клічу паступае і Будны. Мы ня ведаем якія прычыны адыгралі ролю, але Будны ня вытрымаў да канца на полі крыўскага адраджэньня: выдаўшы яшчэ дзьве кнігі: „О оправдании грѣшного человѣка предъ Богомъ“ і „О хрещении и вечери сына Божого“ пераходзіць ён да друкаваньня кніжакъ сваіхъ у польскай мове. Відаць, апраўдываючы сваё адступніцтва, Будны так тлумачыцца ў прадмове да перакладзенай і надрукаванай ім у Несьвіжы польскай Бібліі:

„głupstwo to jest mową jednej krainy gardzić, a drugiej słówka pod niebiosa wynosić“.

Разам з большасьцю тагочасныхъ рожнаверцаў, Будны прыняў у пазнейшай сваей дзейнасьці польскую мову за мову царкоўную, прапагаванага ім соціянства.

„О ОПРАВДАНИИ ГРѢШНОГО ЧЕЛОВѢКА ПРЕДЪ БОГОМЪ“. Кніжка выдана Сымонам Буднымъ пад ініціяламі „С. Б.“ чатыры месяцы пазней ад „Катэхізісу“, ў Несьвіжы, ў 4-ку.

У канцы кнігі надрукавана (Сопиковъ):

„Доконана естъ сія книга о оправдании грѣшного человѣка предъ Богомъ, 1562 года, Октября 11 дня на городѣ Несвижскомъ, вытиснена накладомъ благочестивыхъ мужей: Матвѣя Кавечинского, Лаврентія Кришковского и Семена Будного“.

У гэтай кнізе Будны далей праводзіў свае протэстанцкія погляды, асьцярожна скланяючыся ў соціянства (арыянства). Мясцовы кальвінскі сабор прыняў з абураньнем кнігу Буднага і, спусьціўшы некалькі гадоў, асудзіў яго як гэрэзіярха і пазбавіў духоўнага стану. Гэта было ў 1582 годзе. Пасьля гэтага Будны публічна быў адмовіўся ад высказаных у кнізе поглядаў, відаць пад націскам апякуноў кальвінізму. Але ў наступным годзе ён здабывае сильную апеку ў крайчага в. кн. Літоўскага Яна Кішкі, які вызнаваў арыянства, пераязджае да яго ў Лоск і там выдае расшырана часьць сваей кнігі „О оправдании“... па польску, пад агалоўкам: „О urządzie miecza używajacym“, ў форме дыялёгу. Ня тоючы тут сваіхъ арыянскіхъ перакананьняў Будны,—выступае супроць скрайныхъ арыянаў, якія казалі, што хрысьціянину нельга мець над сабой зямной улады, самому валадаць зямлѣй і нявольнікамі, ўжываць мяча, прыймаць удзел у вайне. Ён даводзіць, што няма нічоча благога ў паслухмянасьці зямной уладзе, ва ўжываньні зброі і ў учасьці ў вайне, а такжа ў валаданьні зямлѣй і нявольнай чэлядзьдзю.

„О ХРИЩЕНЬИ И ВЕЧЕРИ СЫНА БОЖОГО“. Гэта кніга не захавалася, ведама толькі з агалоўку. Упамінае аб ей Будны ў прадмове да свайго „Катэхізісу“, кажучы:

„... о светомъ хрищеніи и о вечери Сына Божого помыслити можемъ опричонную книжку выпустити“.

Судзячы с таго, што „О хрещеньи“ Будны абяцаўся ўжо ў катэхізме надрукаваць „опрычонную“ кніжку, трэба думаць, што была яна надрукавана да 1582 году ў Несьвіжы.

З ліку нашых культурных дзеячоў XVI ст. Сымон Будны годзен асаблівай увагі, бо ён адначасна і рэлігійны і сацыяльны дзеяч. Радзіўся Будны каля Зablудава, выхавываўся пры дварэ Хадкевічаў і па бацькох належаў да ўсходнага абрадка. Вышэйшыя навукі скончыў у Кракаўскай Акадэміі. Некатарыя польскія вучоныя, саўсім безпадстаўна, называюць яго мазуром, якім ён ніколі ня быў, здаецца адзіна на падставе таго, што добра знаў польскую мову, ў якой выдаў пераклад Бібліі і некалькі палемічных кніг.

Будны быў высока адукаваным чалавекам, акром добрага знаньня крыўскай і польскай, ён роўна добра валадаў мовамі чэскай, лацінскай і італьянскай, а таксама знаў мовы грэцкую і гэбрайскую. Знаньне італьянскай мовы пацьвярджае, што Будны акром Кракаўскай Акадэміі, вучыўся яшчэ і заграницей у Італіі і Швайцарыі.

Па скончаньні навук, асеў Будны ў маетнасьці Мікалая Радзівіла Чорнага, апякуна кальвінізму, — ў Клецку. Тут Будны апрацоўвае свой „Катэхізіс“ і выдае яго друкам у 1562 годзе ў Несьвіжы, праўдападобна ў сарганізаванай ім самім, пры дапамозе рожных асоб, друкарні. Але ў хуткім часе пачынае Будны праяўляць склоннасьць сваю да сацыянства, з якім азнаёміўся заграницей. За сацыянскія думкі, даволі асыярожна высказаныя ім у кнізе „О оправданіи грѣшного чelовѣка предъ Богомъ“, кальвінскі сабор аддае працяццю яго і пазбаўлае духоўнага стану. Апынуўшыся ў бязвыхадна цяжкім палажэньні Будны пробаваў выракацца сваіх думак, хочучы гэтым ізноў скланиць к сабе ласкавасьць сваіх ранейшых апякуноў. Але няздолеўшы наладзіць са сваімі аднаверцамі ранейшых добрых стасункаў, пераходзіць пад апеку Яна Кішкі, вядомага апякуна сацыянства, і перабіраецца ў маетнасьць Лоск, дзе ўжо працуе як яўны сацыянін.

Будны належаў да вельмі пладавітых аўтораў. Кнігі яго выходзілі адна за аднай у рожных друкарнях: у Несьвіжы, ў Лоску, ў Берасьці і заграницей. Пераважна былі гэта творы рэлігійна-палемічнага і духоўна-моральнага зместу, пісаныя ў мовах крыўскай, польскай і лацінскай. Стыль яго пісаньяў яркі, дасьціпны, а змест выказуе ў аўторы нязвычайна багатую веду і шырокі кругазор.

Сацыянскія ідэі пераняў Будны ад голаснага вучонага мэдыка XVI ст., — які адкрыў закон авароту крыві ў чалавечым целе, — Міхайлы Сэрвэта, каторы, за выступленьні супроць навукі Кальвіна, быў у 1553 годзе спалены Кальвінамі ў Жэнэве. Але Будны ня меў ахвоты ісьці сьлядамі свайго вучыцеля. Сучасьнікі апавядаюць аб такім здарэньні. Польскае войска, якое варочалася з маскоўскага паходу, злавіла Буднага і салдаты каталікі пачалі яго мучыць, насьмяваючыся, што ён ганьбіў каталіцкае хрышчэньне паліваньнем вадой і залцаў хрышчэньне праз панураньне хрышчонага ў ваду. Салдаты ўкінулі Буднага ў ваду, і, прымушаючы яго ныраць, глуміліся. Каб уратавацца ад гэтай небасьпечнай забавы, Будны прысягнуў салдатам, што ня толькі ня

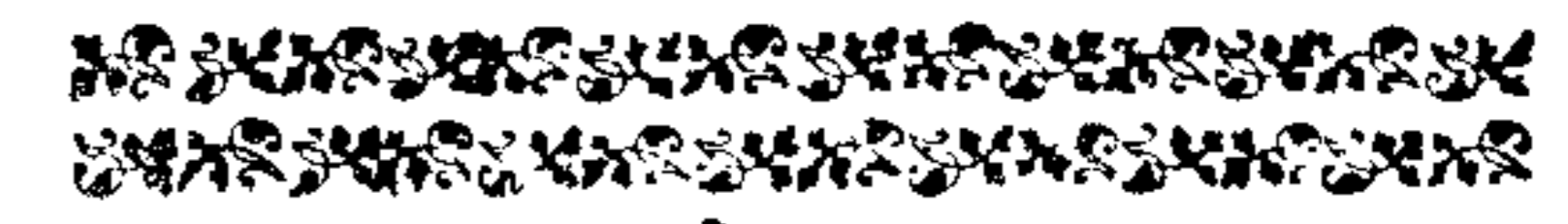
будзе выступаць супроць каталіцтва, але нават сам будзе дапамагаць езуітам у справе іх прапанды. Гэту слабасьць аднаверцы Буднага не маглі яму дараваць, што было прычынай многіх непрыемнасьцяў у жыцьці Буднага.

Заслуга Буднага ў нашай гісторыі вялікая, бо ён першы, пасья Скарыны, адважыўся ўжываць „простую мову“ ў рэлігійнай пісьменнасьці і нятолькі ўжываць, але і прапандаваць яе. Праўда, Будны, да канца ня вытрываў, з невядомых нам прычын перастаў пісаць у крыўскай мове, заступаючы яе польшчынай, што даволі дзіўна, бо ён саўсім добра разумеў вагу і значэньне роднай мовы ў справе рэлігійнай прапанды і нават ў справе разьвіцьця націі. У кождым здарэньні праца Сымона Буднага дагэтуль яшчэ заслонена ад нас хомарам стагодзьдзяў.

Погляды Буднага найбольш выявіліся ў яго пазьнейшых творах, а галоўна ў кнізе: O przedniejszych wiary chrystiańskiej artykulech“, выданай у 1570 годзе ў Лоску; кніга вельмі рэдкая і са зьместам яе можна азнаёміцца толькі з выпісаў у Iochera (Obraz bibliograficzno, historycznej literatury i nauk w Polsce“, t. II, Вільня, 1842 г., бб. 232 і 510-512). Аб палітычных поглядах Буднага сьведчыць яго кніга, пісаная ў лацінскай мове: „Refutatio argumentorum M. Czechowicij“ Лоск, 1574 г. Погляд Буднага на кару сьмерццю выяўляецца ў кніжцы „O furijach albo szaleństwach francuskich, to jest o straszнем a nie-słusznem admirała Kastylijskiego у innych meźow zamordowaniu“. Лоск, 1576.

Дзякуючы сваім самаістым і арыгінальным поглядам, якія ня йшлі за таўпой, Будны, нажыў сабе многа ворагаў, як са стараны рожнаверцаў, так са стараны каталікоў і праваслаўных, якія бачылі ў сацыянстве адраджэньне сэкты жыдоўствующих. Супроць Буднага, с праваслаўнага абозу, выступаў старац Арцём, які ўцёк з Масковіі ў Літву пры Іване грозным. У сваіх двох „Посланияхъ до Симона еретика Будного“ намаўляў яго Арцём апамятацца. Супроць Буднага выступіў нават патрыярх Адрыян, які між іншым кажа ў прадмове да „Православного исповѣданія вѣри“:

„Мартина убо Лютера ученици, изобретше писмена словеноросійская, точная, чистая, и приведше на славенскій чистый діалектъ своихъ лживыхъ догматовъ доводы и ти потомъ издавше, изнесоша на свѣтъ свой яда полный не цвѣтъ обухающе услаждающий, но

ПОУНЧАЕТСЯ ВТО

РАЯ СЯСТЬ КЯТХИГІ О ВѢРЕ.

ПЫТАНЬЕ.

Поведѣль ісьна почыткѣ сєє розмовы, яко чотыри сѣть чьсти на о҃чкѣ Хр҃тіанскон, и ская злѣ ісь іко першам чѣ ість дє сатѣро божіе приказанье, д҃ругам, вы знанье вѣры, Третьам, іполитва г҃днѣ, чє четвертам чьстѣ, на о҃чкѣ о тайнѣхъ х҃вьхъ.

Крэнка зьменшаная балона Катэхізісу Буднага, друкаванага ў Несьвіжы ў 1562 г.

тернь осязающія убодающіи, двѣ книжици, едину, въ полдестъ въ градѣ Нѣсвижинѣ въ лѣто 1562, вторую сокращенну въ четверть, въ градѣ Стіоколнѣ (Штокгольме) въ лѣто 1628, нарекше тѣи книжици Катихисисъ“.

З яшчэ большим напорам і заўзятасцю нападаль на Буднага ў польскай і ў лацінскай пісьменнасці, асабліва за яго палітычныя і соціяльныя погляды.

Як чалавек, які з надзвычайнай энэргіяй цэлае сваё жыццё шукаў новых шляхаў, стараўся будзіць грамадскую думку і заснуўшае сумленне, а побоч гэтага прыймаў самы чынны удзел у грамадскім жыцці, Будны заслугуе ад патомных вялікай пашаны. У тья часы, часы рэлігійнага фанатызму, калі кожда праява крытычнай думкі, жывой мыслі, разглядалася як гэрэзія, як адступніцтва і Божая абраза, калі ўсюды дыміліся вогнішчы інквізыці і пенілася зацятасць людская,—постаць Буднага была мэтай людской ненавісьці і іначай быць не магло: ён нёс уласны свой сьветач, меў сваю думку і думку, каторая закранала такія пытаньні як пытаньне дзяржавы, вайны і міру, права свабоды асобы. Усе гэты пытаньні, ня толькі 400 гадоў таму назад, але і сьгоднія ня вырашаны і зьяўляюцца аб'ектам зацятага змаганьня чалавецтва. Падымаць іх у нас у XVI ст. было яшчэ трудней чым цяпер.

КАЛЬВІНСКІ РУКАПІСНЫ ПСАЛТЫР XVI СТ. Пераховуецца ў Маск. Публ. бібл. і Рум. муз. № 335. Псалтыр займае толькі сярэдзіну зборніка ад 7 да 142 балоны. Стацьці ў пачатку і на канцы зборніка не маюць нічога супольнага с Псалтыром, які калісьці станаўіў асобную кнігу, гэта відаць с таго, што першая і апошняя балоны вельмі зацеры. Характар пісьма гэтак сама рожніцца ад характару пісьма іншых стацей зборніка. Пераклад гэтага Псалтыра рэзка адрожніваецца ад усіх іншых вядомых перакладаў гэтай кнігі. Тады як Скарына і патураўшыя яму выдавалі Псалтыр „русымі словамі а словенским языком“, паставіўшы толькі „на боцехъ некоторые слова для людей простыхъ, не рушаючи самое псалтыри ни в чемъ же“, аўтор гэтага перакладу дае акуратны пераклад самога Псалтыра на старакрыўскую мову. Дзеля таго, што ў кнізе няма ні прадмовы, ні пасьяслоўя, то аб аўторы і мэтах перакладу прыходзіцца судзіць па самому Псалтыру. Перакладчык безпрэчна знаў царкоўна-баўгарскія і польскія тэксты, знаў скарынаўскі Псалтыр і запазычаў дзе якія выслывы стуль у свой пераклад, але агульна ён стараецца ў мове найбліжэй падыйсьці да мовы народнай.

Ведаючы, як упорна змагалася праваслаўе за царкоўна-баўгарскую мову ў богаслужэньні (а Псалтыр кніга пераважна богаслужэбная), і як баранілася ад народнай мовы—нелга дапусьціць каб гэты пераклад выйшаў с пад яра праваслаўнай духоўнай асобы. Наш пераклад не прыналежыць і каталіку, бо каталікі не зналі тонкасцяў царкоўнай мовы, а гэтае знаньне заўважна выяўляецца ў перакладзе. Асоба перакладчыка выяўляецца ў вольнасці, якой ён дапусьціўся ў 134-м псалме, дзе кажа:

„те(ж) топи(т) образы што(сь) знача(т) идолы и(ж) реч нечуйка нежива руками людскими вроблена праве бо(ж)ству мерзка и ни(к)чемна“.

Гэтае мейсца вельмі напамінае сказ Сымона Буднага ў прадмове да Катэхізісу:

„иконы или болваны куповали надѣваучися для таковыхъ справъ спасенья“.

Такі погляд на іконы мелі кальвіністы, з іх асяродку знача і паходзіў перакладчык гэтага псалтыра.

П р ы к л а д м о в ы :

„Хвалите б(г)а промежу с(в)тых его, хвалете е(го) во оумоцне(н)ю силы е(го), хвалите е(го) в сила(х) е(го), хвалите е(го) ведлу(г) многого великости е(го), хвалите е(го) оу голосе трубно(м), хвалите е(го) во псалтыри и в гусли(х), хвалите его, на бубне(х) и в лику, хвалите е(го) в струна(х) и в воргане(х), хвалите его в кимбале(х) доброго-лосны(х), хвалите е(го) в кимбале(х) хвалы набо(ж)ное, всяко дыха(не) нехай хвалить г(сп)да“.

„ПОПИСЪ ВОЙСКА ЗЕМЪСКОГО ВЕЛИКОГО КНЯЗЪСТВА ЛИТОВЪСКАГО, которые збиралися за уфалою сойму городенского... передъ его милостию паномъ гетманомъ паномъ Григоріемъ Александровичомъ Ходкевича... черезъ служебника его милости Стефана Якимовича списано“. Арыгінал кнігі 1564 г. у Несвіжы ў Радзівілаў. Зр. Пташыцкага ў „Отчетъ Отд. рус. яз. и сл. Ак. Н. за 1901, XXXVII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛИСТ С ПАВЕДАМЛЕНЬЕМ АБ РАЗЫЦЦІ МАСКОЎСКАГА ВОЙСКА ПАД УЛАЙ І ДУБРОЎНАЙ. 1564 Г., ЛЮТАГА 11. — „Акты, относящ. къ истор. Западн. Россіи“, т. III, б. 133.

Вельможный милостивый пане! Ачъ мамъ за то, ижъ ваша милость о той ласкѣ Божей и фортувной новинѣ, которая ся стала войску его королевской милости, вѣдомость до сего часу мѣти рачишь: вѣдъже мнѣ, повольному служебнику вашей милости, не годилося того учинити, абыхъ вашей милости о томъ ознанити не мѣлъ. А то такъ ваша милость вѣдати рачь, ижъ въ среду, мѣсяца Генваря двадцать шостого дня, поражено естъ войско непріятельское Московское черезъ пановъ гетмановъ ихъ милость Литовскихъ, навышшого и дворного, тымъ обычаемъ: ижъ маючи ихъ милость вѣдомость о войску непріятельскомъ, которое съ княземъ Петромъ Шуйскимъ съ Полоцка мѣло ити до Друцкихъ поль черезъ панство его королевской милости, чинячи плѣнъ и шкodu, и зниматися съ другимъ воискомъ, которое мѣло ити зъ Смоленска подъ Оршу; а ижъ певная и частая вѣдомость, о тыхъ людехъ непріятельскихъ до ихъ милости доходила, и слышечи о томъ войску отъ себе въ колько миляхъ, того дня, въ среду, рушилися ихъ милость зъ обозу своего противку имъ, и дохавши мѣстечка пани Кишчиноѣ Чашникъ, прибѣгли сторожы повѣдаючи, ижъ зъ сторожою Московскою видѣлися. Потомъ отправлено ротъ двѣ, пана Буркулаба и пана Баки, а зъ ними иншіе люди, и панъ гетманъ дворный зъ людми передовыми, такъ тежъ и панъ гетманъ навышшій зъ воискомъ великимъ. Заразъ отъ Чашникъ тые двѣ ротъ пана Боркулабова и пана Бакина зъ людми Московскими

поткалися, и тамъ колько вязней людей передовыхъ Московскихъ доставши, противку пановъ гетмановъ послали просячи о посилокъ. Якожь для посланку отправлено имъ князя Соломерецкого и пана Миколая Сопѣгу, воеводича Новгородского, и панъ гетманъ дворный зъ иньшими гуфами за ними пошелъ, а его милость панъ гетманъ навыйшій, также зъ иньшими гуфы и съ дѣлы и съ драбы, а притягнувши на поле не малое подъ село при рѣцѣ Улѣ, тамъ обачивши Московскіе гуфы застановилися, и, сождавшися, вси сполечнѣ гуфы расправили. А еще нимъ ихъ милость на тое мѣсто притягнули, черезъ тыхъ людей передовыхъ колько-десять Москвичъ убито и вязней колько-надцать поймано. А кгда гуфы расправили, не чинили ихъ милость никотороѣ переказы, але въ справѣ будучи на мѣсту стояли, и, зготовившися, зъ росказанья пана гетмана навыйшого, панъ гетманъ дворный подступилъ къ нимъ зъ людомъ и росказалъ учинити потканье пану старостѣ Чечерскому, пану воеводичу Новгородскому, и князю Соломерецкому, и тежъ своему почту: которые яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли, ажъ потомъ почали тыль подаваги, и такъ тежъ гонячи за ними били ихъ, ижъ за ласкою Божьею тое войско на голову поразили, буючи ихъ и гонячи ажъ черезъ пять миль. Того войска было тысячей двадцать чотыри. А такъ побивши и кошъ увесь войско господарское взяло, которыхъ возовъ было большъ трехъ тысячъ, и здобычу немалую войско его королевскоѣ милости взяло: зброй большъ двухъ тысячъ и иньшихъ многихъ рѣчей. А надъ тымъ войскомъ были воеводы: въ первомъ полку передовомъ Захарья Плещѣвъ, въ большомъ полку князь Петръ Шуйскій, а въ сторожовомъ полку Иванъ Васильевичъ Шереметевъ, въ четвертомъ панъ Семень Васильевичъ Яковлевъ, въ пятомъ полку князь Ѳедоръ Ивановичъ Татевъ, въ шостомъ князь Иванъ Петровичъ Охлябинъ, въ семомъ Иванъ Очинъ—Плещѣвъ, у восьмомъ Яковъ Ѳедоровичъ Болтинъ. Въ той битвѣ не мало воеводъ и иньшихъ людей зацныхъ поймано, то есть: Захарья Ивановича Плещѣва, воеводу передового полку; князя Ивана Петровича Охлябина, воеводу полкового Ивана Нороватого, сына боярского зъ Новагорода Великого; дворянъ князя великого: воина Стомина Рутовского зъ Дорогобужья, Оливера Васильевича Ѳедьцова съ Козельска, Богдана Кутузова зо Ржова, Оонася Васильевича Чихачова и Ивана Оонасовича Арцыбашова зо Пскова, Дмитрея Кошкарева, Костянтина Ѳедорова Филиповича, Василья Олексеѣвича зо Пскова, Бошмана Якушкина зъ Вязмы, Соломана Ивановича Дементьева зъ Новагорода, Семена Ѳедоровича съ Переславля, тысячника стрѣлцего Семейка Ѳедоровича Хохоллина съ Колодна, тые вси дѣти боярскіе; а слугъ ихъ колько-десять, кромъ иньхъ вязней, которыхъ много по войску. А скоро по той битвѣ, ихъ милость панове гетманове зо всимъ войскомъ рушилися ближе къ Орши и мѣли положити кошъ въ Соколинъ, а напередъ отправлено до Орши передовыхъ людей сколько тысячей съ паномъ Филономъ Кмитю, и тамъ же вжо за Оршою, подъ Дубровною, сторожу Московскую, Москву и Татаръ громили, и двухъ мурзь адесять Москвитиновъ поимали: бо войско Московское великое кошомъ положилося за Дубровною у мили. Войско тежъ наше Польское съ дѣлы вжо тыми часы рушилося съ Борисова до великого войска Литовского, заставивши обозъ у Борисовѣ и вжо до сего часу будутъ стягнулися зъ великимъ войскомъ. Пане Боже, дай, абы то было fortunнѣ, и есть надѣя въ ласцѣ Божей, штожь ся тотъ непріятель

не будетъ тѣшити, а вборзѣ дастъ Богъ, и другая новина щастливая насъ всѣхъ увеселить.

Што тежъ зъ сойму Варшавского до его милости пана моего писано, то вашей милости ознаймую: ижъ панове Ляхове дивными а розными протекстами хотѣли, жебы Литву у кабалу записали и у вѣчную неволю собѣ насъ взяли; напервѣй, одноѣ ляски, одноѣ печати, одного скарбу, одноѣ канцеляреи допиралися; потомъ, кгда того довести не могли, тогда предься, жебы вси тые станове и врядники Литовскіе писалися „моршалокъ земскій коруны Польскоѣ у великомъ князьствѣ Литовскомъ“, потомужъ и иные вси врядники Литовскіе, а король жебы ся писалъ „король Польскій и земля князьства Литовского“: чого кгда тежъ довести не могли, тогда предься то намъ огнимають, чого имъ Боже не помози, абы заразь въ Польши на великое князство подношенье было, а въ Литвѣ жебы николи на князство подношенье не было. По тому жъ и о соймы, абы соймы вальные черезъ то въ Литвѣ не были, только спольные зъ ними на границахъ: чого панове послове наши, дай пане Боже, абы боронили, якожь есть и надѣя въ Бозѣ, штожь и оборонять.

Кгда-мъ того листу до вашей милости дописывалъ, принесена новина до его милости пана моего, ижъ тое войско Московское, которое за Дубровною кошомъ было положилося, послышавши о нашомъ войску до себе тягнучи, повтекали, возы и сани порубали, и тегиню покинувши и сами на вьюки складшися въ скокъ побѣгли до свое земли; а ихъ милость панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню. Пане Боже дай, абы fortunнѣ звытежество было и надъ тымъ войскомъ того незбожного пана. А Польское войско еще въ Борисовѣ обозомъ лежитъ: бо панъ гетманъ нашъ задержалъ ихъ своимъ листомъ у Борисовѣ, абы далѣи не тягнули, ижъ теперъ не есть потреба, але ожидали бъ иншого листу, гдѣ ся зъ войскомъ Литовскимъ здымовати маюгъ. Ваша милость вѣдаючи о томъ, не рачте опускати молитвами своими волатъ до пана Бога, абы рачилъ зъ милосердыя своего, того непріятели покорити подъ ноги господаря нашего милостивого.

Иншого ничого на сесь часъ писати къ вашей милости не маю, одно, вѣрнѣ зычачи нашой милости, пану и добродѣю своему, при добромъ здоровьи всихъ fortunъ, себе и покорные службы свои звыклой ласцѣ вашей милости поручаю. Писанъ у Вильни, року 64, мѣсяца февраля 11 дня.

Еще, по написанью тоѣ цедулы моеѣ, другая потѣшная новина пришла до пана моего, ижъ въ той битвѣ самого Шуйского забито и тѣло его въ рѣцѣ найдено; а то повѣдилъ подскарбій его, которого поймано отъ нашихъ людей, ищучи тѣла пана своего. А Шереметевъ также въ битвѣ будучи древомъ шкодливѣ пробить, и скоро прѣхавши до Полоцка умеръ. А тое войско непріятельское, што подъ Дубровною было, уже ся были перепровалили на сюю сторону Орши и Днѣпра; а скоро о войску господаря нашего и тежъ о пораждѣ Шуйского зъ войскомъ увѣдали, взявши на себе страхъ и покинувши увесь кошъ побѣгли, и яко за три дни у Смоленска стали; а бѣгучи, добра и маетности свои кидали, и тамъ, Оршанцы повѣдаютъ, ижъ такоѣ великоѣ добычи и при великой битвѣ Оршанской не взято. А теперъ князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ива-

лаўным дыяканам, а, пазьней, арыянiнам, i перакладзены iм з баўгарскай мовы на „рускую“. Гэта ёсьць апокрыф, напiсаны з мэтай пронагаваць арыянства. (А. Jablonowski, „Akad. Kijowsko-Mohilanska“ 1899, б. 50).

БИБЛІЯ СКАРЫНЫ, ПЕРАПИСАНАЯ ВАСІЛЕМ ЖУГАЕВІЧАМ З ЯРАСЛАЎЛЯ (ГАЛІЦКАГА) 1568 Г. Пераховуецца ў Петрагр. Публічнай бібл., Ф. I. 4. У гэтым рукапісе украiнская мова перапісчыка (Жугаевiча) дае сябе адчуваць. Правопiс Скарыны перароблены на сярэднябўгарскi лад: юсы, рь, лъ i цiтлы. Рукапіс можа мець значэньне толькi пры разважаньнi аб формах i лексычным складзе крыўскай мовы. Цiкава прысвоеньне перапісчыкам ня толькi скарынаўскага перакладу, але за адно i яго доктарскага тытулу, прыкладам:

„протожь я василей жугаевъ снь зъ ярославля В лекарских науках докторь... казал есми списати книгоу стога йова рускым языком. б(г)оу ко чти и людем посполитым къ науоченію“...

БИБЛІЯ, перапісаная ў 1569 г. у Тарнополі Лукою. Бiбл. графаў Краiнскiх у Варшаве. Паводле правопiсу i значэньню сходна з Бiблiяй, перапісанай Жугаевiчам.

Апошнiя два рукапісы важны тым, што яны захавалi ў пярэiсьме тыя кнiгi Бiблiі Скарыны, якiя былі надрукаваны або перакладзены Скарынам, але загублены ў скарынаўскiх арыгiналах.

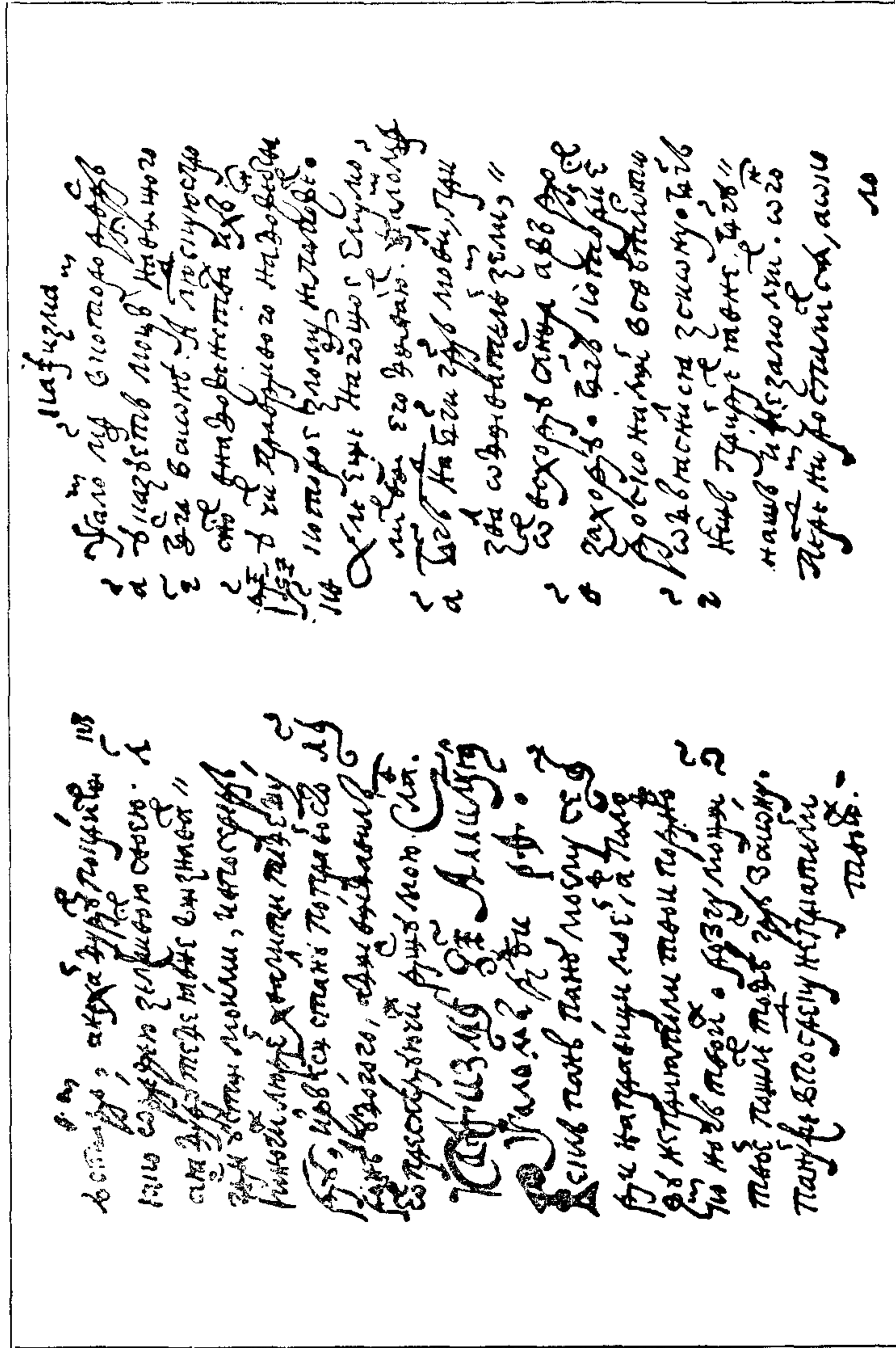
БИБЛІЙНЫЯ КНИГІ XVI СТАГ. Перах. у Петрагр. Публічн. бiбл. Q. I. 6. Кнiгi Прытчаў, Прамудрасць, Песьнь-Песьняў, Эклезіаст i Сірах—сьпiсаны з друкаванага выданьня Бiблiі Скарыны.

БИБЛІЯ рукапісная з іменем Скарыны i яго прадмовамі. Пераховуецца ў сабраньнi Пагодзiна № 86. Як ведама рукапісы Скарыны, а такжа яго друкаваныя кнiгi, былі перапісваны тагочаснымі прыхiльнiкамі духоўнай асьветы.

КНИГІ БИБЛІИ, У ПЕРАКЛАДЗЕ З ЖЫДОЎСКАЙ МОВЫ, ПАЛОВЫ XVI СТАГ. Петрагр. Публ. бiбл. Ф. I, 2; з бiбл. Ф. А. Толстого, I. № 158. Усяго 14 кнiг; канчаецца кнiгамі царстваў. Мова перакладу вельмi цiкавая i чыстая:

„И рекла ревека до исаака: тоскно мнѣ жи(ть) для дочокъ хетейски(х), еслиже пойме ияко(в) жену знароду сей земли жити нехочу. Возваль теды исаакъ иакова, И блго(с)ви(л) его, и росказа(л) ему мовячи: непоймуй жоны знароду хананейского, Але иди и удайся домесопотамѣй си(р)ской, додому еаруйлева отца матки твоей, и возми собѣ отголе жону з дочокъ лавана вуя твоего. А Богъ всемогучи нехай тобѣ блго(с)вит, и нехай тя ро(з)роди(т) и ро(з)множи(т), абы(с) бы(л) намно(ж)ство люди(й), а нехай тобѣ даст благо(сл)ство авраамово и насѣню твоему потобѣ, абы(сь) осѣль землю мешканья твоего, которое обѣцаль дѣдови твоему“.

С кнiгi Товiт (разьдзел II):

Балонкі крыўскага Псалтыра XVI ст.

„И трафилосе дня одного, Сирацованы на(д) оною(ж) послугою, пришо(л) в до(м) и положил се по(д)ле стени и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его И ста(л) се Слѣпым. То спущене допустилъ на него г(с)дѣ богъ, абы потомныи мѣли взо(р) те(р)пливосты, яко и(з) светого иова. Бо ижъ су дѣти(н)ства завжды боя(л) г(с)да бога и росказа(н)е его хова(л)“.

Цікава прыпіска ў канцы апавядання аб Мэльхісэдэху:

„ту(т) невѣрныи припатруйтеса ижъ ме(л)хиседекъ не опрѣснокъ але досконалы хлѣбъ оферова(л)“.

На аснове гэтай даніскі праф. Карскі робіць саўсім слушны вывад, што перакладчыкам быў праваслаўны.

Рукапіс змяшчае гэтакія кнігі: 1. Бытіе (без пачатку), 2. Исход, 3. Левит, 4. Числ, 5. Вторы законъ, 6. Исуса Навина, 7. Судьевъ израилскихъ, 8. Руоъ, 9. Книга або кроиника царствъ, 10. Второго царства, 11. Третія царствъ, 12. Четвертая царствъ. Выпісы с книг Іерэмій, Даніэля, Эстэр і інш., 14. Товия.

„КНИГИ ТОВИТ“ у зборніку XVI ст. бібліятэкі Красінскіх ў Варшаве, № 408. Трудна сказаць кім зроблены гэты пераклад, але ён вельмі прыпамінае стыль Скарыны; магчыма такжа што гэта ёсць самаісты пераклад с чэскай Бібліі 1506 году.

Пробка мовы:

„Пригодилось единого дне. иже товиеъ погребаль тѣла мртвы(х) и оутрудилсѣ велми. а прише(д) къ домоу по(д)ле стени верже себе опочиноути. и оусноулъ. а въ то(м) оуснутии лайна сирѣ(ч) кал ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи оупустила. такъже паки оусноулъ. и оубо то покушеніе на него бгъ препоустилъ про то што бы боудущи(м) данъ былъ прикла(д) его трѣпеливосты. яко и с(в)того иова.“

„КНИГА СИРАХА“ XVI СТАГ. Перахов. у Петрагр. Публ. бібл., сьпісана з друкаванага выдання Ф. Скарыны.

КНИГИ ПРАРОКАУ с тлумачэннямі; рукапіс XVI ст. Пераховуецца ў Віл. Публ. біб. № 47. Гэта саўсім асобны, самаісты, незалежны ад іншых перакладаў, нечый пераклад с чэскай бібліі 1506 г. на старакрыўскую мову.

АДРЫВАК ПРОТЭСТАНЦКАЙ БІБЛІІ, здаецца таго-ж самага перакладу што і протэстанцкі псалтыр палавіны XVI ст. (рук. Рум. муз. № 1017), знаходзіцца ў рукапісе сабранья Э. Толстого ў Публ. бібл. F. XVII. № 5. У гэтым зборніку маюцца яшчэ Александрыя і Троя.

ПЕСЬНІ-ПЕСЬНЯЎ, рукапіс XVI ст. Знаходзіцца ў зборніку Маск. Сынод. бібліятэкі № 558. „Гэты пераклад, кажа Карскі (Б. III. 30), зроблены не беспасярэдна с чэскай Бібліі, а хутчэй з якога колечы чэскага твору са ўсімі дадаткамі і дапаўненнямі“.

ПРОТЭСТАНЦКІ ПСАЛТЫР другой палавіны XVI ст.; захаваўся ў сьпіску XVII ст. Румянцаўскі Музей, рукапіс № 1017. Карскі давёў, што арыгіналам для гэтага рукапісу наслужыла Радзівілаўская Берасьцейская Біблія 1563 г., але перакладчык карыстаўся і царкоуна-славянскімі рукапісамі.

Прыклад мовы:

„Хвалѣте дѣтки г(сп)да, хвалите имя г(сп)дне, нехай буде имя г(сп)дне блг(сл)вено от гого часу аж навѣки. от всходу слнца аж до заходу хвалебно имя г(сп)дне. высок е(ст) г(сп)дѣ на(д) вси народы а хвала его на(д) небесы. и хто таки яко г(сп)дѣ б(о)гъ н(а)шъ, котори(й) на высокостя(х) мешкае(т), а гледи(т) на поко(р)ныхъ на небе и на зе(м)ли. котори(й) подноси(т) сь пороху бѣ(д)ного и недостаточного, а з гною выводит(т) убогого и сядит(т) его з кн(я)жаты люду своего“.

„ЛЪТОПИСЕЦ ТО ЕСТЬ КРОНИКА З РОЗНЫ(Х) МНОГИХ. А ДОСВѢТЧОНЫ(Х) АВТОРО(В) И ИСТОРИКО(В), ДИЯЛЕКТО(М) РУСКИ(М) ЕСТЬ ЗЛОЖОНА“. Пад такім агалоўкам маецца аграмадны, folio 644 лісты, рукапіс Петраградзкай Публічнай бібліятэкі (б. F. XVII, № 5), які звязляецца перапрацоўкай Кронікі Марціна Бельскага і другі рукапіс, тэй-жа бібліятэкі F. IV, № 668, с надобнай жа перапрацоўкай. Кажуць, што поўны пераклад „Кронікі“ Бельскага на крыўскую мову перахвуецца ў Віляноўскай бібліятэцы. Няпоўны рукапіс XVI ст., з украінізмамі маецца ў музеі Чарторыйскіх у Кракаве. Акрам таго ў Маскоўскай Пуб. б. і Рум. музеі маецца рукапіс Кронікі пад № 2405.

Польскі арыгінал Кронікі М. Бельскага, друкаваны ў 1554 годзе, мае гэтакі агалоўка:

„Kronika wssytkyego swyata na ssesć wiekow a na czwory księgi takież Monarchie rozdzielona, rozmaitych historij, tak w swyętyм piśmie yako w prostym, z kozmografią nową y z rozmaitemi krolestwy“...

Як агалоўка, так і сам тэкст у нашай пераробцы рожніцца ад польскага арыгіналу (рук. бібл.). Гэтак апавяданье аб стварэнні сьвету па выглядзе далёкае ад польскага арыгіналу Кронікі:

„Напе(р)ве(й) Запомочью Б(о)жою О шести Дня(х) Почне(м). Ничо(го) было нану б(о)гу пото(м) створено(м) н(е)бу, Ани поа(н)гелла(х), ани пото(м) все(м) што е(ст), и штося рушае(т), и што росте(т) и што живе(т). и розу(м) мае(т), на небѣ и на зе(м)лѣ, бо о(н) бе(з) то(го) в тре(х) Пе(р)сона(х). Оте(ц). С(ы)нъ, и с(вя)ты ду(х) бы(л)“.

Мяісцамі рукапіс дае даслоўныя ўстаўкі с Кронікі Бельскага ў перакладзе с польскага арыгіналу:

„История о золотом рунѣ, а о валцѣ троая(н)ско(й) з Греки“.

„Року о(т) поча(т)ку свѣта чотыри тисечи 17 кгды бы(л) су(д)ею на(д) жыды авдо(н) сы(н) елеехо(в), року его розказова(н)я трете(го). Были во(й)ны великие троая(н) з кгреки о которы(х) мног(о) поето(в) и историко(в) мно(го) писало, причины ро(з)маитыи даваючи межи (им) те(ж) тая о(д)на была. Ясо(н) сы(н) ассона брата полеаша кроля те(с)салисского бы(л) млодене(ц) великой чудной уроды“.

але акружаючае палажэньне спраў не пазваляла на вайну с Польшчай. Тым часам кароль назначыў новыя выбары сойму ў Літве на Люблінскі зьезд. Былі выбраны новыя або пацьверджаны старыя паслы. Ізноў пачалі гаварыць аб уніі і ізноў нічога не выходзіла, бо ў Літвы „былі адрэзаны крыльлі“, як выразіўся дзяржаўны маршал Ян Хадкевіч, былі адцяты украінскія землі і абсаджаны польскім войскам.

Урэшце 27 чэрвеня літоўскі сойм пайшоў на супольнае паседжаньне. Ян Хадкевіч выступіў з абшырнай прамовай да караля, якая захавалася ў дзённіку Люблінскай уніі.

„Найласкаўшы і мілысьцівы каралю!“, казаў ён. „Вашай каралеўскай міласьці ведама, што цяперашняя наша справа абсуджана з усіх старон панамі-радай і станамі вял. кн. Літоўскага. Цяпер справа дайшла да таго, што самі без гвалту над нашым сумленьнем ніяк ня можам адмовіцца ад таго, чаго мы вымагалі ад сэнатараў Польшчы. Дзеля гэтага як верныя і пакорныя вашы падданыя, мы прыйшлі цяпер да вашай каралеўскай міласьці, каб вылажыць на чым спынілася гэта справа“.

І раскажаўшы ход перагавораў і асновы разыходжань с палякамі Хадкевіч закончыў сваю прамову гэтакімі словамі:

...„дзеля таго што нам ужо няма да каго зьвярнуцца аб помачы, хіба толькі да Бога і да вас, наш міласьцівы гаспадару, захоўца нашай годнасьці, абаронца нашых правоў, памазанік Божы,—то вось мы цяпер і стаім перад вашай каралеўскай міласьцю. Як дабравольна мы прыехалі сюды, так дабравольна цяпер стаім перад вашай каралеўскай міласьцю, верныя і паслушныя падданыя вашы, і робім гэта з радасьцю, прыносячы вам накорную просьбу нашу, каб ваша каралеўская міласьць так да канца волілі чыніць, каб усё гэта не было даканана з няволяй і ганьбай нам і нашаму патомству. Не дапусьціж, гаспадару, нас паганьбіць, але няхай акт уніі заключаны будзе так, каб на нас не было ніводнай плямы. Будзь-жа, гаспадару, сам абаронцам і рэгулятарам гэтай справы і няхай то будзе найбольшай тваёй ласкавасьцю, калі усё гэта ты рачыш пастанавіць у міласьці да нас. Ведама, балюча было-бы нам і ўнукам нашым, што мы павінны глядзець на гэту справу ня з міласьцю, але з горыччу, або вініць нас, што мы не разумелі нашага панявольеньня. Мы ўжо даведзены да таго, што павінны пасьці да ног вашай каралеўскай міласьці з нашымі уніжанымі просьбамі“.

Пасьля гэтага прадстаўнікі в. кн. Літоўскага палі на калені і Хадкевіч далей казаў:

...„іменем Бога молім цябе, гаспадару, памятаць нашы службы і нашу поўную вернасьць табе, нашу кроў, каторую мы пралівалі дзеля тваёй славы. Рач устроіць нас так, каб для ўсіх гэта справа была з чэсьцю, а не с паганьленьнем і паніжэньнем нашым, устроіць з захаваньнем сумленьня твайго гаспадарскага і таго, ў чым ты нам прысягаў раней. Іменем Бога молім аб гэта. Рач памятаць гэта, гаспадару!“

З горкім плачам падняліся с кален літоўска-крыўскія паслы і іх гора, як апавядае дзеньнік сойму, так было цяжкое, што рэдка хто с палякаў не плакаў глядзячы на іх.

На прамову Хадкевіча сказаў некалькі слоў Жыгімонт-Аўгуст, дзякуючы, што ўжо прадстаўнікі в. кн. Літоўскага прынялі некалькі пунктаў уніі, але па істоце справы, ад імя караля, адказаў польскі падканцлер (Франціш Крацінскі) прачытаўшы са шпытка раней напісаную прамову. У гэтай прамове Жыгімонт-Аўгуст, на аснове сваёй гаспадарскай улады, вымагаў прыняцьця уніі і зазначыў, што в. кн. Літоўскае с часам можа паправіць у уніі ўсё, што прызнае патрэбным і выкладаў, што унія сь Польшчай дасьць в. кн. Літоўскаму дабро а ня зло.

У адповедзі на прамову караля Хадкевіч прэсіў пазваленьня паслом в. кн. Літоўскага абсудзіць прачытанае. Атрымаўшы пазваленьне яны каля трох гадзін радзіліся „въ своей избѣ“. Вярнуўшыся ў польскі сэнат ізноў прамаўляў Хадкевіч, зьмест яго прамовы выказываў, што будучы ў бязвыхадным палажэньні літоўскія паслы згаджаюцца на унію, і просяць замацаваць дакумэнтальна зьмест каралеўскай прамовы (што в. кн. Л. прызнаецца права ў будучым зьмяніць варункі уніі). Да прамовы Хадкевіча дадаў некалькі слоў падканцлер в. кн. Літоўскага Астап Валовіч.

Прывілей Люблінскай уніі кажа, што Карона Польская і в. кн. Літоўскае зьліваюцца ў адно нераздельнае цела і агульную і адзіную дзяржаву, якая ўтвараецца праз злучэньне ў адзін народ і адну дзяржаву двух дзяржаў і народаў. Агульна-злучаная Рэчпасполітая будзе мець аднаго гаспадара, караля польскага і в. кн. літоўскага, выбіранага на агульным сабраньні сэнату і шляхты Польшчы і в. кн. Літоўскага. Выбраны кароль будзе каранавацца ў Кракаве і пацьвярджаць у адной грамаце прывілеі абодвух народаў і даваць разам абодвым народам прысягу. Усе соймы і сабраньні рады-сэната павінны быць сумеснымі, а дзеля гэтага касуецца сойм і рада в. кн. Літоўскага. Сувязі і умовы з другімі дзяржавамі заключаюцца адзінай Рэчпасполітай. У абодвух дзяржавах павінна быць адна манэта. Касуецца забарона набываць палякам землі ў Літве. Абодвы народы павінны карыстацца адзінакімі правамі ў абодвух дзяржавах.

Аднак аднасьці гэтай ў істоце не было: ў другой часьці акту уніі дзяржаўны тытул в. кн. Літоўскага захоўваўся, захоўваліся асобныя ад Польшчы урады з іх компэтэнцыямі і правамі; в. кн. Літоўска-Рускае (Крыўскае) захоўвала асобных і незалежных ад Польшчы міністраў, сваю дзяржаўную пяхаць, сваё асобнае войска, свой скарб, свае асобныя правы і суды, ды свае граніцы с Польшчай.

Люблінская умова названа „вечнай“; вечнымі ўмовамі на тагочаснай мове называліся умовы безтэрміновыя, ў якіх ня быў азначаны тэрмін іх дзейства. У дадатку сам сойм, наперад, прызнае Люблінскую умову не закончанай, якая ў будучыне павінна быць перагледжана; гэта было зазначана першым уніяльным каралём Жыгімонтам-Аўгустам 27 ліпеня 1569 году, і не было апротэставана Польшчай.

Гэтакім чынам Люблінская унія па істоце зьяўлялася часовай фэдэратыўнай умовай двух незалежных дзяржаў: Літвы і Польшчы.

Руйнуючае значэнне уніі 1569 г. заключаецца ня ў юрыдычнай моцы акту Люблінскага сойму, а ў псыхічным пераломе нашага грамадзянства, які даканаўся пасля гэтага сойму. У Любліне выявіліся імкненні палякаў пазбавіць в. кн. Літоўскае незалежнасці і гэта спрычынілася да таго, што грамадзяне пачалі арыентавацца, асабліва прываслаўныя, на аднаверную Маскву. Энэргічная полёнізатарская дзейнасць езуітаў і яшчэ энэргічнайшая прапаганда імі каталіцтва што раз больш паглыблялі разьдзел у грамадзянстве; тады як адны ішлі на поўнае зліццё с палякамі, другія што раз з большым напорам імкнуліся зазначыць сваю самаістасць з дзяржаўнай і рэлігійнай стараны, асабліва з апошняй. Гэткім чынам крыўска-літоўскія землі мала-памалу становяцца аб'ектам змаганьня паміж Польшчай і Масковіяй ды арэнай конкурэцыі за ўплывы абедзьвех гэтых старон. Само-ж в. кн. Літоўскае пагражае ва ўнутраных рэлігійных закалатах і палітычных інтрыгах, выпускаючы са сваіх рук палітычную ініцыятыву і гістарычнае пасланніцтва на ўсходнай Славяншчыне.

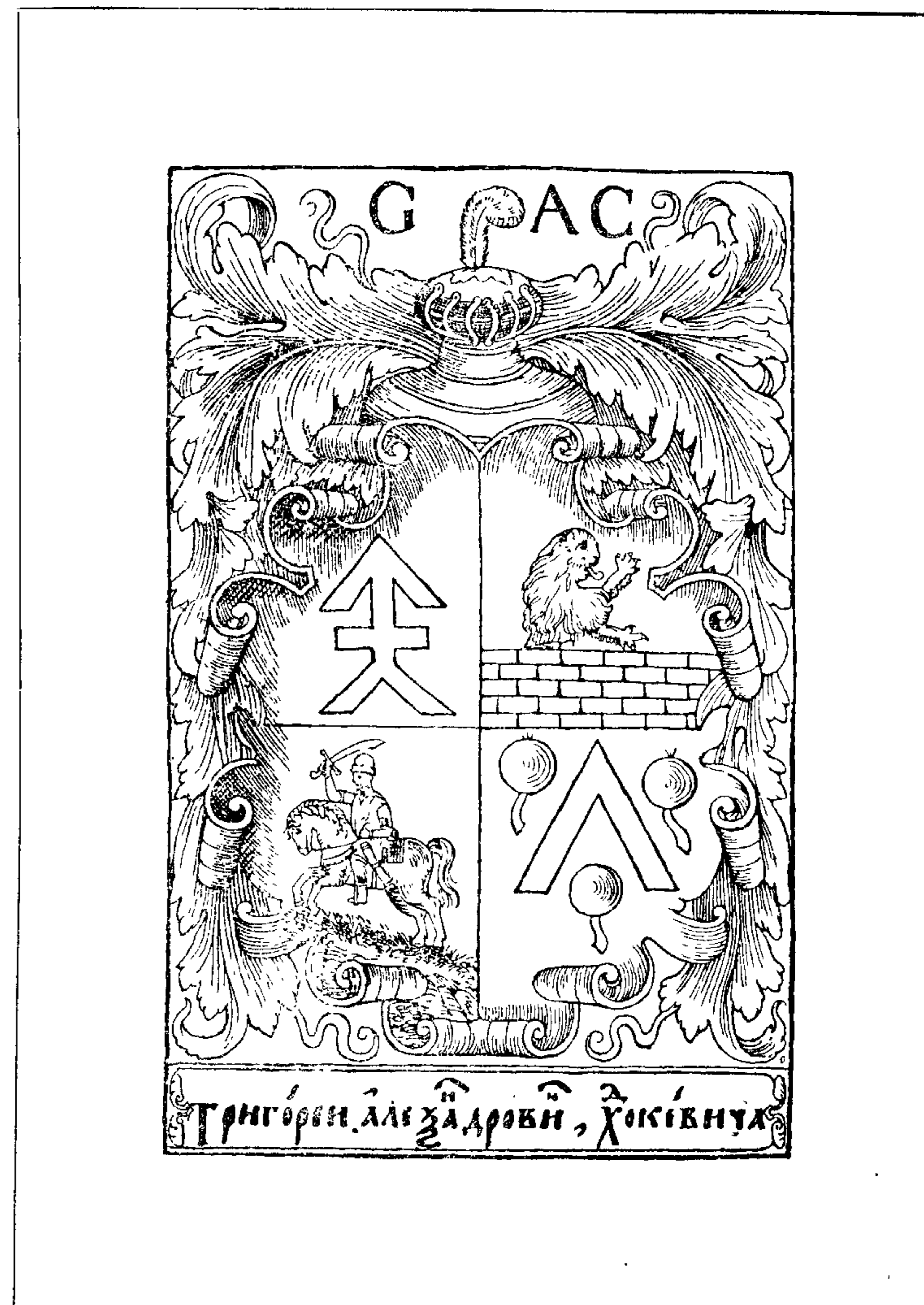
ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ. Друкаванае ў Заблудаве, накладам гэтмана Грыгора Хадкевіча ў ліст, 8 і 399 лістоў, па 28 радкоў на балоне. Пачата друкаваньне 8. VII, 1568 і скончана 17. III, 1569 г. На адвароце агалоўнай балоны памешчаны дрэварыт, які выбражае гэрб Хадкевіча.

Іван Фёдаравіч і Пятро Мсьціславец—гэта першыя друкары ў Маскве. Іван Фёдараў, або як ён сябе пісаў у Львове „Федорович“ быў родам Масковец, а Пятро Мсьціславец (з гораду Мсьціслаўля), быў „адным з майстроў у друкарні Скарыны і ў Маскву прыбыў з Вільні“ (Пыпинь „Истор. Славянск. литературы“, т. I б. 325). Калі-ж праз забабоннасьць і цемнату збунтаваны народ знішчыў іх друкарню ў Маскве, то абодвы першыя друкары маскоўскія, ратуючы сваё жыццё, ўцяклі ў пачатках 1566 году ў Вільню. Тут узяў іх пад сваю апеку вядомы абаронца прываслаўя, віленскі каштэлян і гэтман в. кн. Літоўскага Грыгоры Александравіч Хадкевіч, які даў уцякачом кошты на устройства друкарні ў яго маённасьці—Заблудаве. Каля палавіны 1568 году друкарня была ўжо гатова і ў ліпні, тагож году, пачала працу. Хадкевіч хацеў надрукаваць Евангелье ў жывой крыўскай мове:

„Помыслилъ же былъ есми и се, иже бы сию книгу, вырази мѣня ради простыхъ людей, преложити на простую молву, и имѣл есми о томъ попеченіе великое“...

Але добры помysl гэтмана разьбіўся аб консэрватызм прываслаўнага духавенства, якое з дзіўнай непрыхільнасьцю ставілася да мовы народнай.

Знэрваваны падзеямі 1569 году, а ласьне уніяй с Польшчай, супроць якой ён заўзята змагаўся, не малады ўжо Хадкевіч чуўся разьбітым фізычна і маральна, ці як выразіўся Іван Фёдараў „и начастѣ главѣ его болѣзнее одержимѣ бывати“, а дзеля гэтага не хацеў далей займацца друкарскімі справамі. Пётр Мсьціславец выехаў у Вільню, а Іван Фёдараў у Львоў. Заблудаўская друкарня была перададзена ў блізкі Супрасльскі манастыр, дзе

Гэрб Грыгорага Александравіча Хадкевіча з Учыцельнага Евангелья 1569 г., друкаванага ў Заблудаве.

яна доўгі час стаяла бязчынна. (Аб апошнім глядзі зьменку ў П. Бобровскаго „Матэрыялы для географіі і статыстыкі Расіі. Гродненская губернія“. СПб., ч. II, б. 1037), а такжа сьведчаць аб гэтым шрыфт і некатарыя застаўкі супрасьляскай друкарні).

ПСАЛТЫР І ЧАСАСЛОВЕЦ, друк Івана Фёдарова ў Заблудаве. Пачаты друк яго 26. IX. 1569 г. і скончаны 23. III. 1570 году, —коштам гэтмана Грыгора Хадкевіча. Псалтыр мае фармат у 4-ку 13+220 і 60 балон, па 17 радкоў на балоне. Застаўкі падобны да ўжытых у Евангельлі і ў іншых друках гэтых друкароў. На першай балоне, пад гэрбам подпіс:

„Григорей александрович ходкевича (на адвароце) найвышшаго, великаго князьства литовскаго, старосты городеньскаго и могилевскаго. справлена, и начася друковати в ымѣню, его милости отчизном в мѣстѣ заблудовью“.

АПОСТАЛ. Друк у Заблудаве, коштам гэтмана Грыгора Хадкевіча.

Апостал гэты не дахаваўся да нашых часаў і ведамы толькі з агалоўку („Книга въ России“. I, 1924 г.).

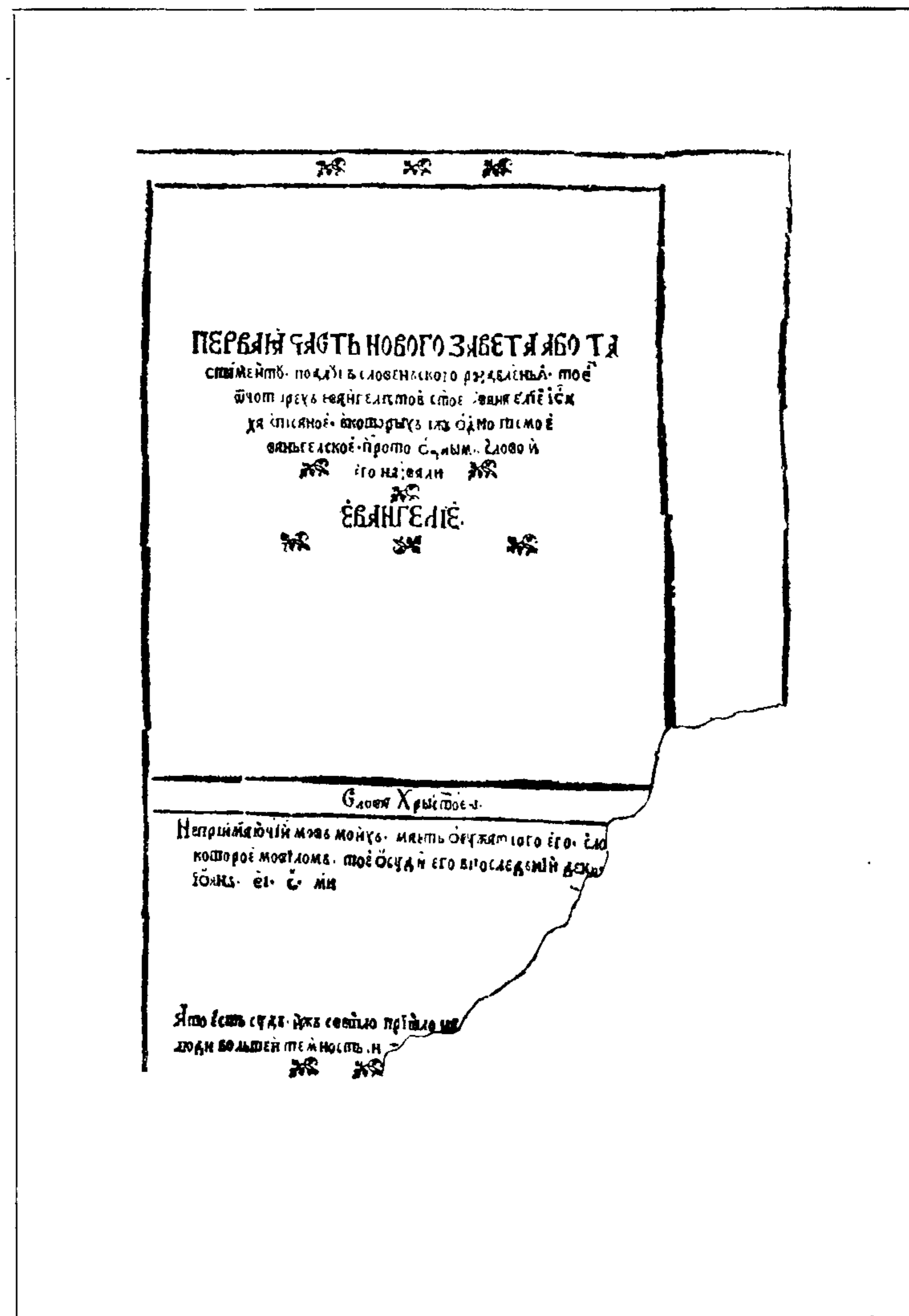
РУКАПІСНАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1558-1569 Г. Прыналежала жыхару горада Горадні—Безюку. Карскі бачыў адрывак гэтага Евангелья („Бѣлоруссы“, т. I, б. 400) ў пратаіерэя Дікоўскага, (50 лістоў). Мова Евангелья народная, што можна бачыць с прыведзенага праф. Карскім выпісу:

„Рекль г(с)дь приповѣсть тую. Человѣкъ нѣкоторый мѣль два сыны: и рекль молодшій з ни(х) отцу: отче дай ми час(т) маетности, которая на мене приходит“...

Імкненьне перакладаць біблейныя кнігі старога і новага закону, або іх часьці на „просты“ язык праяўлялася ў працягу XVI і XVII ст., не без адпору з боку староннікаў і абаронцаў „словенскихъ книгъ церковныхъ“. Гэткія пераклады на „просты“, „подлы рускій языкъ“ былі канечна патрэбны, бо (словенскі языкъ) „зацнѣйшій, пенкнейшій, суптельнѣйшій, достаточнѣйшій“ як чужы, быў для крывічоў малазразумелы (зраўняй: Первольфъ „Славяне“, т. II, б. 600). Баранілі царкоўную баўгаршчыну і накідалі яе крывічом галоўным чынам консэрватары з абозу праваслаўных, не без уплыву Масквы.

„ПЕРВАЯ ЧАСТЬ НОВОГО ЗАВѢТА АБО ТАСТАМЕНТУ, ПОДЛУГ СЛОВЕНЬСКОГО РОЗДЕЛЕНЬЯ, ТО ЕСТЬ ОТЪ ЧОТЫРЕХЪ ЕВАНГЕЛИСТОВЪ СВЕТОЕ ЕВАНГЕЛІЕ ІСУСА ХРИСТА СПИСАНОЕ“ Друкавана ў друкарні Васіля Цяпінскага, без даты і мейсца друку, праўдападобна, паводле навейшых даследаў, каля 1570 (а не 1580 году, як адносілі раней некатарыя гісторыкі) ў маетнасьці Цяпіна, каля Полацка.

Евангельле надрукавана ў ліст, кожная балона ў дзьве гранкі, на першай гранцы царкоўна-баўгарскі тэкст, а на другой пераклад на крывіскую

Агалоўная балона Евангелья Васіля Цяпінскага.

(„русскую“) мову. Дагэтуль ведамы ўсяго два няпоўныя адзінцы гэтага Евангелля: адзін пераховуецца ў Пераградзкай Публічнай бібліятэцы, другі ў бібліятэцы Сійскага манастыра, Архангельскай губэрні. Пры першым з іх маецца рукапісная прадмова, але ўнівудным няма азначаньня мейсца і часу надрукаваньня кнігі. Апісана Евангелле Цяпінскага М. Довнар-Запольскімъ: „В. Н. Тяпинскій переводчикъ Евангелія на бѣлорусское нарѣчіе“ (1899 г.). Мова Евангелля (адрывае паводле праф. Карскага):

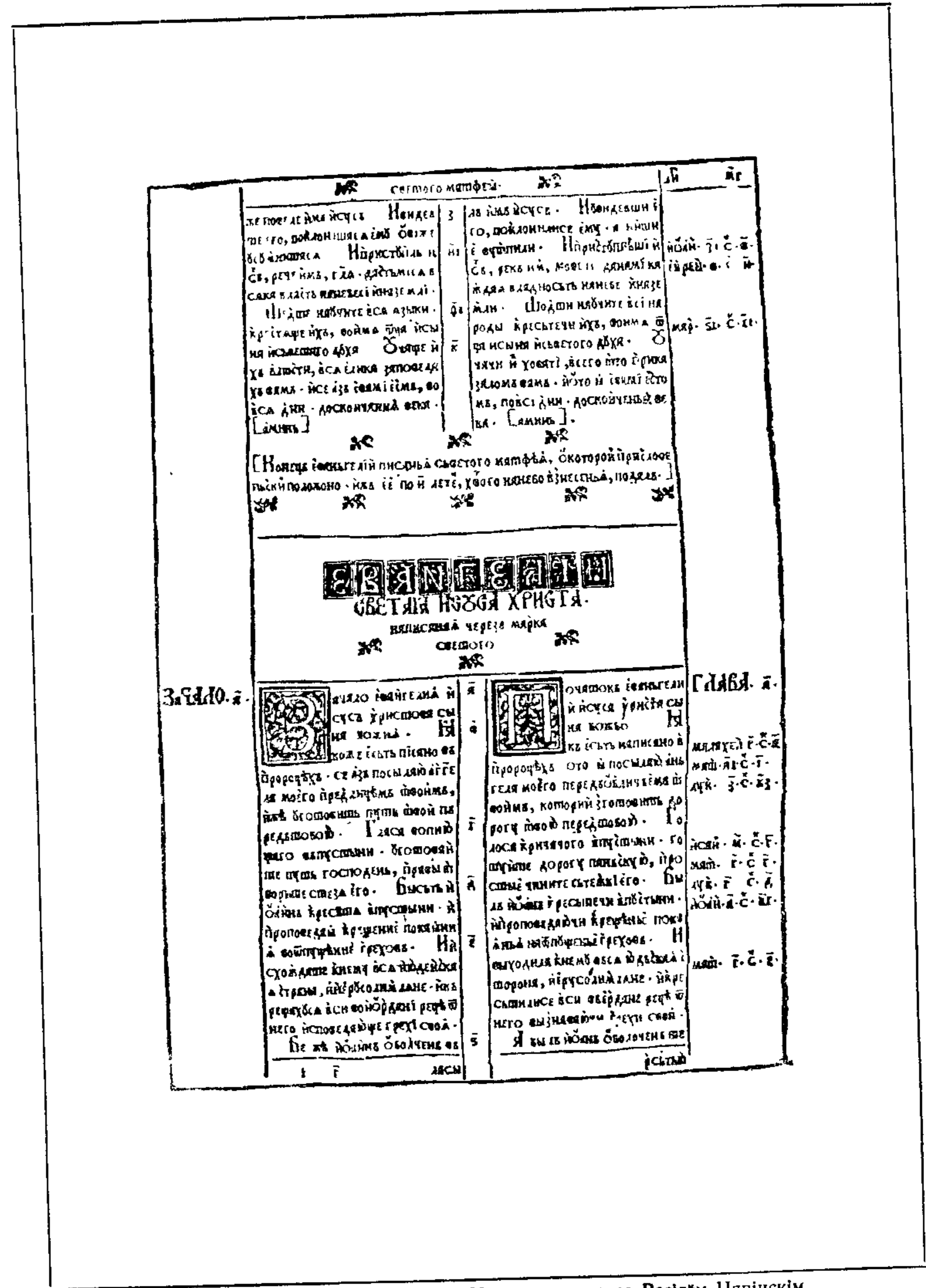
„Іс(с)у пакъ родившесе въ внолиеме юдском во дни ирода короля. ото мудрецы зо всходу пришли до ерусалима. Мовечи. где е(ст) нароженыи король юдский, видилисмо бо звезду его на всходе. и пришлосмо поклонитися ему. І услышавши ирод король. стривожился. и вся ерусалима с нимъ. А собравши вси(х) преднейши(х) с(вя)щенниковъ и учоных з людей, пытал у ни(х) где х(р)сѣ народитися. А они рекли ему. в внолиеме юдском так бо написано ес(т) через пророка. И ты внолиеме“...

У другім мейсцѣ, аб знаках сканчэння свету:

„И сѣдше Ему на гори оливної приступили къ нему ученики наедине мовечи. речи намъ коли тое будетъ и што ест за знамя твоего прииста и сконченья вѣку. И отповѣдаючи Исусъ рекъ имъ. Стережетеса бы ништо васъ не звель. Многіе бо прийдуть въ имени моемъ, мовечи: я естемъ Христосъ. И многихъ зведуть. И услышати маете войны и слухи о войнахъ. Смотрите не лякайтеся. Потреба бо всему тому быти, але тогда ест сконченье. Повстане бо народъ противо народу и королевство противо королевству и будутъ голоды и моры и трасенъи на месцахъ. Лечь все тое початокъ болестямъ. Тогда подадутъ васъ во втрапени и забіють васъ. И будете ненавиджены отъ всехъ народовъ имени моего для. И тогда згоршають многіе и другъ друга выдадутъ и взненавидять другъ друга. И многіе живые пророки повстануть и зведуть многихъ. И для розмноженья беззаконья озыбнетъ милость многихъ, лечь вытерпевший до конца тотъ збавитсе. Будетъ бо тогда утрапенье великое якое не было огъ початку свѣту. ани маеть быти... Тогда если хто речеть вамъ: ото се здѣсь Христосъ, або онъ дѣ, не ймитѣ вѣри. Повстануть бо лживые Христосы и лживыя пророки и дадутъ знамена великія и цуды и жъ бы звели если можно и выбранные. Ото впередъ реклемъ вамъ“.

Цяпінскі, як і Будны, сьпяраша быў протэстантам, а пасьяла далучыўся да соціянаў, але не скрайных: ён лічыў, што хрысьціянская рэлігія не забараняе прыймаць удзелу ў вайне, мець уласную зямлю і карыстацца прыгоннікамі, што адкідалася скрайнымі соціянамі.

Цяпінскі вельмі высока ставіць свой „руски“ (крыўскі) народ, праслаўляе яго мінуўшчыну і смуціцца, што асьвета і абычайнасьць у народзе вельмі занепалі. Вінаваціць ён у гэтым тагочасную інтэлігенцію, якая саўсім не дбае аб народзе, а яшчэ больш нападае на духавенства, якое забылася аб сваіх абавязках: і другіх не навучаюць і самі ня вучацца. Цяпінскі паўстае супроць мёртвай царкоўнай баўгаршчыны, кажучы, што праваслаўныя сьвятары самі не разумеюць тэй мовы, якой моляцца ў царквох, а тым больш яе не разумеюць людзі простыя. Вучоныя-ж людзі і асобы вышэйшага стану, замест таго каб навучаць народ і самім даваць прыклад, як трэба любіць родную

Балона с пачаткам Евангелля сьв. Марка, друкаванае Васілём Цяпінскім.

мову, адмаўляюцца ад яе. І гэтакім чынам бацькаўшчына пасоўвееца да поўнай загубы сваіх ранейшых культурных здабыткаў.

Ня лічучы сябе ні вучоным, ні знатным, ні багатым, Цяпінскі, як патрыот, заяўляе, што ён настанавіў усе свае сілы ахвяраваць на ратунак айчызны. Любоў да бацькаўшчыны і роднай мовы кладзе Цяпінскі ў аснову сваёй працы. Баронячы жывую крыўскую мову, Цяпінскі друкуе пераклад Евангелья побач с царкоўна-баўгарскім тэкстам:

„же се не новое што, але ихъ же властное имъ подаегъ... тежъ и для лѣпшого имъ розсудку, надто и для ихъ самихъ цвиченья въ томъ не леда учономъ языкомъ“...

Цяпінскі прыступіў да перакладу Евангелья на крыўскую („рускую“) мову, кіруючыся толькі „зичливостю“ да сваёй айчызны і свайго народу, які знаходзіўся ў духовай цемры. Заклікаючы кіраўнікоў народу да „улітаванья“ над „убогою простотою“ народных мас Цяпінскі сам стараецца быць прыкладам, аддаючы ўсе свае сілы і магнасьць на „подвигненьне“ з упадку сваёй націі.

Цяпінскі быў сучаснікам Буднага, з якім ён сустрачаўся на зьездах „братъевъ“ і мабыць, дзякуючы падобнасьці іх пераконаньняў, адзін і другі былі саціянамі, знаходзіліся між сабой у блізкіх стасунках. Сымон Будны няраз упамінае аб Цяпінскім у сваіх кнігах. Гэтак у трактаце „O przedniejszych wiary chrystianskiej artikulech“ (1576 г.), у прадмове, Будны кажа, што ён ужо выкладаў гэты погляд на брацкім сходзе „w domu brata miłego Bazila Ciapinskiego“ (у доме мілага брата Васіля Цяпінскага) ў 1574 годзе. Чатыры гады пазьней, ў 1578 годзе, калі ўжо Будны перабраўся ў Лоск, адбыўся ў Лоску саціянскі зьезд, на якім быў і Цяпінскі, аб чым упамінае Будны ў сваёй працы аб ужываньні аружжа. На зьездзе разважаліся пытаньні аб тым, ці можна карыстацца зямельнай уласнасьцю і прыймаць удзел у вайне. Некатарыя, асабліва Марцін Чэховіч, адкідалі зямельную ўласнасьць і вайну, а „szlachcic Bazil Ciapinski, a przy nim i innych kilku“ (шляхціц Васіль Цяпінскі, а пры ім і некалькі іншых), у тым ліку і сам Будны, высказываліся, што адно і другое не пярэчыць Евангелью.

Гэта блізаць Цяпінскага і Буднага, а такжа тожсамасьць літар друкарань Несьвіжскай і Цяпінскага, кідае сьвятло на тое, якім спосабам апошні здабыўся на ўласную друкарню. Несьвіжская кірылаўская друкарня, пасья надрукаваньня некалькіх кірылаўскіх кніг, перастала, з невядомых нам прычын, працаваць. Вось гэту Несьвіжскую друкарню і набыў сабе Цяпінскі, каб далей цягнуць народную справу, ад якой, відочна, адхіліліся багатыя апякуны.

Для характэрыстыкі поглядаў і пераконаньняў Цяпінскага вельмі цэннай зьяўляецца яго прадмова да Евангелья, якая ў свой чарод цэнна як помнік нашай старадаўнай пісьменнасьці. Вось гэта прадмова:

Предмова. Василеи Тяпинскій монархїи словенской, злаща богобоиным ласка и покой отъ Бога Отца и Пана нашего Исуса Христа.

Рад покажу мою вѣру, которую маю, а злаща народу своему рускому. Тые ее онымъ давнымъ вѣкомъ славною предковъ своихъ умѣстностью покорне, яко домневаю, подтвердятъ, а если есть въ чомъ блудна, они то поправятъ: ведь же держу не иначе, одно зъ евангелїи, отъ Бога через Христа Пана и его Апостоловъ поданое, которое зъ словесного абы имъ тежъ ихъ власнымъ языкомъ рускимъ въ друку вышла.

И о тое маючи Пана на помочи, не смысленымъ, або красомовнымъ выводомъ, не залецаным, ани часу угрожающими словы, але яко спрыязливымъ простымъ, а щирїй, правдиве, верне, а отвористе зъ зичливости ку моей отчизнї,—поневажъ, которымъ бы то властнїй учинити пристоело: митрополитове владыки, и ниhto зъ учоныхъ чезрезъ такъ многїй часъ не хотѣли,—(прото) зъ убогое свое маетности народу моему услугу, на которой и тежъ при ней и на именьечку, хотяжъ то было не великое вжо дле накладу, а злаща книгъ старыхъ давныхъ на розныхъ и неблизкихъ месцехъ доставаючи, надто еще, въ минулые лѣты тяжкие дороги дле друку и потребъ тому належачихъ подымаючи, а праве все дотого зачинаючи знову, ачъ вельмимъ сталъ вѣдь же предсе и должачисе.

Васіль Цяпінскі.

И бы ми теж,—ижемъ то не влохъ, не нѣмецъ, а не докторъ и някій постановеный межи попы, але зъ чого бы мѣли Пана зъ выкриканемъ фалити и радоватисе, же зъ ихъ посредку русинъ ихъ имъ своєю руси услугоючи,—бы ми, мовлю, яко то призвоито бываеъ, и такую невдячностью, а нѣкторые, вмѣсто помочи, або дяки, и зазростю платити хотѣли, не одно ми тое все для моея повинности и ку нимъ зичливости не есть прикро, але и овшемъ за ласкою Пана Бога вдячно, стараючисе о ихъ збавенное, а на остатокъ учьстивое и зацное, хуть и упреймость сердца моего имъ показовать и то ку фале Божїей кончить.

Вжо бы еще хотежъ то не безъ болшое трудности пришло, ижъ двѣма языки заразъ, и словенскимъ и при немъ тутъже рускимъ, а то наибольшїй словенскимъ, а злаща слово отъ слова такъ, яко они всѣ вездѣ во всихъ своихъ церквахъ чтуть и мають; не одно для лѣпшого ихъ вѣры, же се не новое што, але ихъ же властное имъ подаеъ, але тежъ и для лѣпшого имъ розсудку, надто и для ихъ самихъ цвиченья въ томъ не леда учономъ языкомъ словенскомъ евангелїя

писаня святого Матфея, и святого Марка и початокъ Луки есть въ тои убогой моей друкарни отъ мене имъ выдруковано.

До чого абы первой сами и ихъ дѣтки смыслы свои неяко готовали, острили и въ вѣрѣ прищивчали, тымъ часомъ тотъ катехисисъ о который сами зданемъ своимъ, яко домиваю, за рѣчь исте потребную, естли не заразы, вжды зъ своимъ часомъ, узнають, имъ впередъ подаю *).

Ово ихъ охотными и хутливыми ку можнѣйшимъ наукамъ въ словѣ своемъ, ку статочному розсудку и ку умѣтности Панъ учинить и взбудить. А то не безъ великое се потребности чинить, тая бо теперь mezi ними яко устала, ако загинула.

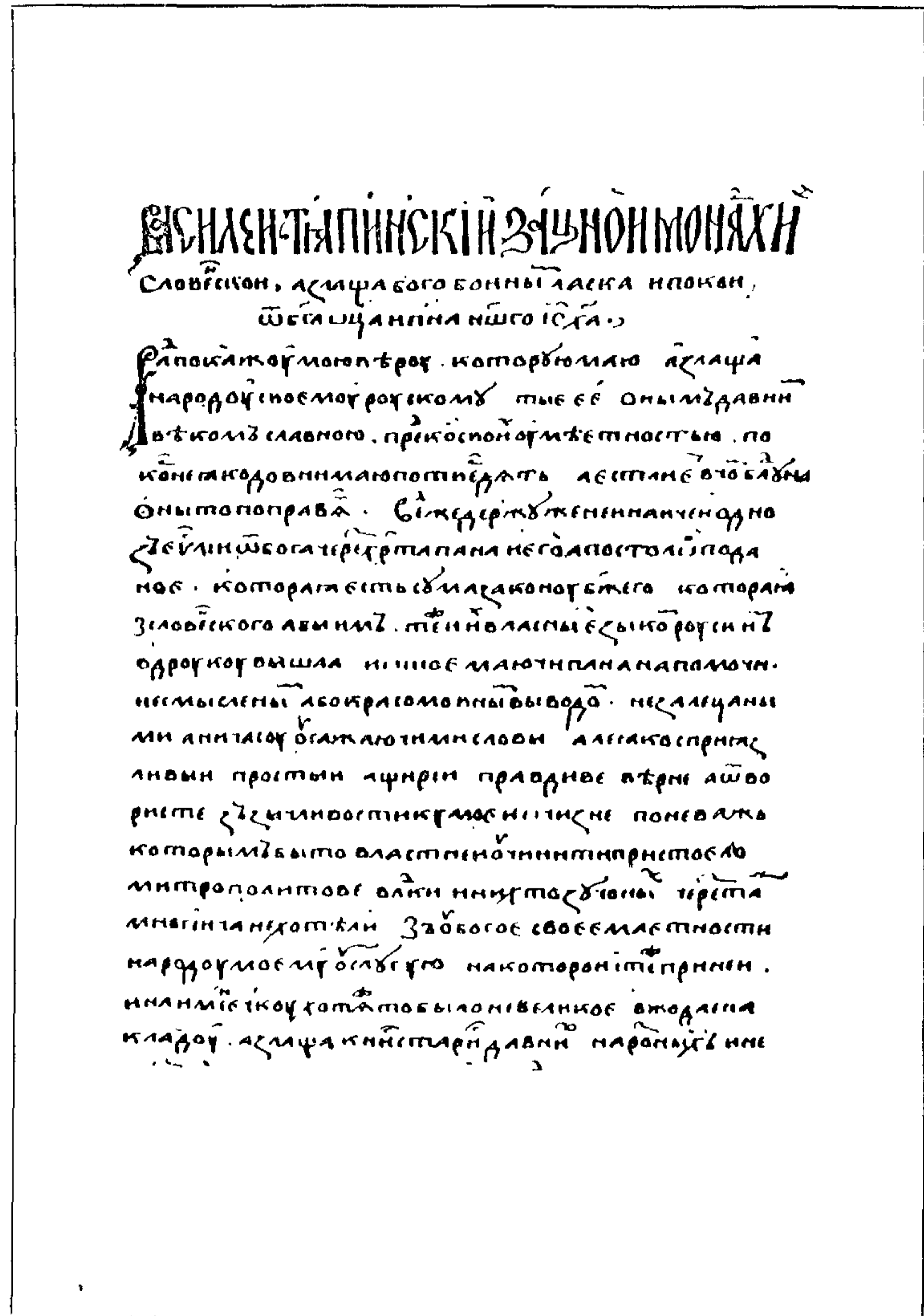
Обачиване речей жалосныхъ квалтомъ слова до устѣ гонить. Бо хто богобоязный не задрижить на такую казнь Божію гледечи, хто бы не мусиль плакати, видечи такъ великихъ княжатъ, такихъ пановъ значныхъ, такъ много дѣтокъ невинныхъ, мужовъ зъ жонами въ такомъ зацномъ рускомъ, а злща передъ тымъ довстипномъ, учономъ народѣ языка своего славного занедбане, а просто взгарду, з которое за покараньемъ Паньскимъ оная ясная ихъ въ словѣ Божьемъ мудрость, а которая имъ была праве яко врожоная, гды отъ нихъ отышла, на ее мѣстыце натыхмѣсть такая оплаканая неумѣтность пришла, же вжо нѣкоторые и писмомъ се своимъ, а злща въ словѣ Божьемъ встыдають. Анаостатокъ, што можетъ быти жалоснѣйшая, што шкарадша, ижъ и тые, што mezi нами зовуть духовными и учителя, смѣле мовлю, намнѣй его не вмѣють, намнѣй его вырозумѣня не знають, ани се въ немъ цвичать, але ани школы ку науцѣ его нигдѣ не мають, зачимъ въ польскіе, або въ иные писма за такую неволею немало и у себе и дѣти не безъ встыду своего, бы се одно поучили, немалого заправують.

Тутъ быхъ я имъ, ихъ же, хотъ одного зъ мнозства личбы оныхъ словянъ, Иоанна, або Григорія, которыхъ дле великое, нетолько въ своемъ, але тежъ и въ розныхъ языкахъ, науки и для вдячное ихъ вымовы, ажъ злотоустыми звали, бы были живы, радъ ихъ взялъ собѣ за причину до нихъ въ томъ, а на остатокъ за свѣтка имъ тое речи. Естлибъ бо теперь были заисте зумѣть бы се мусели, видечи, яко окраса и оздоба народу ихъ въ потомствѣ ихъ отнята, а просто загинула. Кототорымъ, о якъ же се потреба станеть, о улиоване самихъ надъ собою! Гды бо бы не рекучи въ часы давніе посмотрѣли, якъ то былъ зацный, славный, острый, довтийный народъ ихъ въ умѣтности, и яко многократъ посторонніе учоные народы ихъ мудрость мусели похвалять, и овшемъ се отъ нихъ учить.

Але бы хотъ самое писмо свое, тетраевангеліе и апостола словенского, которое, могу мовить, передъ тысячею лѣтъ отъ нѣкоторого зъ словянъ выложено, а которое не одно въ ихъ, але и по всѣхъ церквахъ сербскихъ, московскихъ, волоскихъ, болгарскихъ, харвацкихъ и иныхъ чтут,—уважали. Исте, хто бы хотѣлъ, а умѣлъ тотъ выкладъ чести, обачиль бы ихъ, цѣлеваль, а снать и за собою оставиль. Тотъ мужъ, нашъ милый словенинъ**), латинскихъ и иныхъ толмачовъ, яко властне слова зъ греческого выкладавъ, ижъ трудно зрозумѣть, чи большъ греческій, або словенскій языкъ умѣль.

*) З гэтага відаць, што Цяпінскі надрукаваў яшчэ і Катэхізм, відочна перадрук ці скарот Буднага.

**) Мова аб перакладчыку сьв. Пісьма, біскупе Кірыле.

Балона з рукапіснай прадмовы да Евангелья Васіля Цяпінскага.

И бы не было болшь, тогда и оттуль досыть знакъ немалыи маемъ, якъ предъ тымъ словяне, а што можетъ быть прироженшого одно не рус, былъ людъ довтопный, а естли бы пакъ еще коротко не фолкговало, а злща бы были въ читаню писмъ своихъ оныхъ бѣгльишими, то естъ же бы се не плонно имъ проводило. Бы были, молвлю, што се тамъ пишеть, паметниками о ихъ довтопней острости, якіе оны синоды зъ папою римскимъ и зъ иными памети годные мѣвали, яко мнозства людѣ къ вѣрѣ зъ блудовъ выдвигали, и яко въ розмаитыхъ езыкахъ учоными были; ктому, яко животь светобливый вели, ято тежъ межи собою злыхъ и фалшивыхъ въ вѣрѣ братовъ знашали, лечили, направляли; яко зась учителей своихъ, водле науки слова божего, светобливимъ малженствомъ отъ иныхъ отдѣлили и ихъ тымъ оздобеныхъ всимъ народамъ и вѣрамъ и понинѣ ку прикладу праве яко свѣчу, чистостю малженства свѣтячую, были показали,—былобы што заисте широце о ихъ выписывать. Але толко одинъ явный, а вѣчное памети годный прикладъ ихъ припомню, а который безъ писма всимъ вѣдомый, значный, а праве видомый естъ. Яко они дле такъ великое светобливости своее мимо иныхъ такимъ гойнымъ даромъ были отъ Пана оздоблены, же не рекучи мимо папу римского, але и мимо оныхъ часовъ наученшихъ народовъ въ Либіи, въ Антиохіи, въ Пентаполи, Сыцыліи, въ Месопотаміи, въ Палестынѣ, въ Финицыи и индѣ. Яко то и на око бы усмотрѣти могло и намъ у недалекихъ влоховъ, нѣмцовъ, поляковъ, французовъ, гангликовъ, гишпановъ, а коротко мовечи всихъ на свѣтѣ хрестіанскихъ народовъ, въ Словѣ Божьемъ прозрѣвши, сами одни только того были доказали, же подлугъ науки апостольское своимъ власнымъ езыкомъ отъ такъ давного часу Слово Боже выложили и мѣли, и намъ оставили. Въ чомъ иные вси народы ихъ прикладомъ ледве се ажъ за тыхъ нашихъ вѣковъ обачили, и дотого, што не безъ малого забуреня и ображеня пришли, же Слово Боже зъ латинскихъ и иныхъ писмъ своимъ тежъ езыкомъ прироженнымъ перекладати и читати почали.

Але даль бы то Панъ, ижъ бы вы каждый отъ себе, о зацные панове, котори есте тои речи якобы отцами по такихъ фалебныхъ предкахъ своихъ позостали и на мѣстьца ихъ вступили, поневажъ въ томъ або жадное помочи люцкое дле грѣху нѣтъ, або толко вы сами тому зъ милости ау отчизнѣ вашей помочи бысте могли, гдыжъ простота чоловѣка бѣдного, посполитого на васъ очи завжды удавала и удаеть и за вами идеть.

Въ тую потребу отчизны вашее простоту грубую про недостатокъ науки брати вашее прикладомъ своимъ милосернымъ, если естъ што милости братерское увасъ,—гдыжъ межи всими люцкостями ничего не естъ такъ власного, а злща богобойному человѣку, яко улиоване, которымъ указуемъ по собѣ нѣякое подобенство добротливости Божее, а наконецъ дле заплаты собѣ отъ Пана вѣчное,—тому народу вашому, неумѣстностью заведеному и утрапеному, домогаючи, митрополита вашего, владыкъ и учитетей вашихъ до того прозбами вашими вели, же бы не подкуповъ, не посуловъ дле посѣданя столицъ одинъ передъ другимъ, не доживотей и привилѣевъ одинъ надъ другого обварованѣйшихъ, але слова Божего сами се учили и другихъ зъ маетностей и имѣней, отъ вашихъ предковъ имъ не на марнотрацтва, не на строи и што такого, але дле наукъ нада-

ныхъ. Ова бы ку пауцѣ,—лечь не такой, яко теперъ на вѣчный свой встыдъ толко прочести и то ледво въ своемъ езыку, не болшь учатсе,—школы заложити и науку Слова Божего, отъ такъ многихъ лѣтъ занедбаную выдвинутти брати вашей хотѣли и усилвали. Которыхъ я не одному которому, але всимъ и съ тою потребою отчизны вашее богобойности, пилности, ростропности и вѣрности поручаю и зоставую, просечы Пана, абыхъ былъ гоговъ, если она до конца згинеть, зъ нею згинуть, або, если черезъ вашъ ретунокъ будетъ выдвигнена, зъ вами и зъ нею выбринуть.

А тутъ вжо конецъ рѣчи моеи чиню, которую замыкаючи, и то въ жалости моеи молвлю, если на тотъ часъ за нашу невдячность милосердя бы Божего не было, тую казнь отъ насъ отдалити. Злща теперъ не око видимъ, ижъ вездѣ вси рѣчи злыми розсудками такъ суть попсованы, ижъ не можетъ быть ничего такъ добре поведено, на што бы потваръ не могла быть учинена, ани тежъ жадинъ отъ того, чого се разъ хватилъ, огступитъ не хочеть, абы се не здаль въ чомъ поблудитъ. Еще тежъ ижъ посполите бываеть, же живого человѣка въ дарехъ, а злща своего, або собѣ знаемаго, люди скромне и безъ образы зноситъ не могутъ. Про то абыхъ и при правдивой повѣсти зосталъ и злого мниманя ушоль, немовлю всихъ, але такихъ не усилюю прозбою, ни плоннымъ забѣганемъ, ани лагодными и приваляющими спирати хочю, але учинивши повинности своей досыть, мусимъ до маестату Божего отозватсе, передъ которымъ вси стати мусимъ.

А въ томъ ничего не вонтѣпимъ, же оный справедливый Судя рѣчь нашу пофалитъ, хотя ее неприятели взгаржають и выкидають.

А теперъ побожного читолника дле Христа просимъ, если мнимаетъ въ насъ што выступного або зъ стороны науки, або зъ стороны насъ, абы того не приписовалъ нашей злости, але люцкой кривости а неуметности, а ижъ бы дле Христа отпустилъ. А естлижъ такъ речь естъ не мала, въ которой намъ вину даеть, нехай насъ не сомотитъ, але насъ въ томъ хрестіанске напоминаетъ, бо естосмы готови изъ Іоаномъ Крестителемъ здобити абы Панъ Христосъ росъ.

Наостатокъ всихъ побожныхъ дле Христа просимъ, абы жадное васни не мѣли противъ тымъ, которіе насъ шиланемъ, огижанемъ преслѣдуютъ, або ижъ бы изъ Іяковомъ, або Іоаномъ не жадали спущеня огня зъ неба дле забореня господы и мѣсца у нихъ Слову Божему, а зъ нами нехай за нихъ Пана Бога просятъ, абы се упамятали а збавени были, и ижъ бы сами собѣ не зазрѣли такъ великое ласки Божее, зъ ихъ же имъ достоинствомъ и зацностью зачинающее. Аминь“.

Гэткім чынам прадмова Цяпінскага змяшчае ў сабе, як ён самъ акрэсьліў, „веру“ яго ў стасунку да пытанняў сучаснага яму грамадзка-палітычнага, а часьцю і рэлігійнага жыцьця. Ідэя прадмовы саўсім ясная. Цяпінскі горача рупіцца аб сваей „айчызне“ Крывіі-Русіі аб сваім народзе. Смуціцца яго убогасьцю, а асабліва яго духовай грубасьцю, цемнотай і занепадам. Адзіны ратунак, выхад с палажэньня, бачыць ён у новай веры, да якой сам прыстаў і каторая, ён глыбока верыць, нясе с сабой вызваленьне с цемнаты, беднаты і духовага занепаду. Перашкаджае гэтаму з аднаёй стараны адступніцтва ад народу вышэйшых станаў; з другой—апорнасьць да новай веры цёмнага праваслаўнага духавенства, яго консэрватызм, трыманьнеся царкоў-

най-баўгаршчыны, незразумелай ня толькі народу, але і малаграматнаму духавенству. Дзеля гэтага ён, гарачы абаронца народу, процістаўляе сябе і сваіх аднаверцаў праваслаўным і гаворыць аб іх як аб пастаронных яму людзях: „іхъ народ“, „іхъ язык“, „іхъ вѣра“ і г. п. Але рэлігійная рожніца ўсёж такі не засланяе перад Цяпінскім адзінства народнасці і дзеля гэтага ня гэтудкі прапагуе сваю веру, сколькі намаўляе сваю брацьцю русь трымацца мовы, закладаць школы, шырыць асьвету.

Мова Цяпінскага надзвычайна цікавая, бо яна дае нам пробку тэй жывой мовы, якой гаварылі і пісалі ў нас у яго часы кругі інтэлігэнцыя. Гэта мова ёсьць прадукт правільнага гыстарычнага разьвіцьця нашай граматынасці: запачаткаваная на царкоўнай быўгаршчыне і ўвесь час ёю сычаная праз школу і царкву, яна паволі прыймае ў сябе элемэнтны жывой народнай мовы, чым далей тым больш, аж урэшце ў XVI ст. наскрозь прасякае ёю, але ў пісоўні пакідае туюж баўгаршчыну, а ў слоўніцтве словы жывой мовы нагібае да баўгарскага правопису. У мове Цяпінскага, побач з народнымі словамі, сустрачаем і полёнізмы, гэта ёсьць ужо вынік збліжэньня с палякамі на грунце рэлігійным, уплыў тых частых зьездаў, нарад і бясёд, якія нашы рожнаверцы ладзілі разам с польскімі.

Падобна дзейнасці Сымона Буднага, дзейнасць Цяпінскага цесна зьвязана з рэформацкім рухам на крыўскіх землях у XVI ст. Дзедзіна гэта наагул мала дасьледавана ў гісторыі, а ў гісторыі нашай выяўляе сабой саўсім мала абсьледаванае пытаньне. Мы ведаем, што соцыяне ці антытрынітары не прызнавалі траістасці ў Богу, лічылі Хрыста чалавекам, навуку сваю распашыралі на соцыяльныя пытаньні. Ведаем, што навука іх была захапіўшы ня толькі вярхі, але і нізы грамадзянства і што дзе толькі паяўляліся соцыяне, там зараз жа закладаліся школы, прытулкі і шпіталі, расла асьвета, людзі вышэйшых станаў адракаліся свае маетнасці, або разьдзелялі яе і ішлі ў народ. Для дзяржавы соцыяне былі неспакойным і не надзейным элемэнтам: крайнія з іх прапаведывалі, што чалавек над чалавекам не павінен мець улады і дзеля гэтага адкідалі дзяржаўную ўладу, замест якой вымагалі самаўрадаваньня мясцовых грамад, прыбліжаючыся гэтым да новачаснага анархізму. Урэшце-рэшт, як элемэнт неспакойны і небаспэчны для дзяржавы, высіллкамі езуітаў і праваслаўнага духавенства, яны ў пачатку XVIII ст. былі пагалоўна выгнаны с краю і знайшлі сабе прыпын толькі ў вольнай Голяндзіі, скуль многія з іх выселіліся ў Амэрыку.

Цяпінскі, як прадвесьнік нацыянальнага адраджэньня, значна далей пайшоў ад сваіх папярэднікаў Ф. Скарыны і Сымона Буднага. Ён шырэі разьвінуў думку аб значэньні народнай мовы, сьмялей паставіў вымаганьне тварэньня школ у роднай мове. Праўда, голас яго загдох у гомане ярага змаганьня рожнаякіх кірункаў думкі і ў віхры падзей другой палавіны XVI ст., але ад гэтага яго заслуга яшчэ большая, бо гэта рыса выяўляе нам яго як чалавека каменнай волі і нязломных пераконаньняў. Мысьці Цяпінскага за тое зразумелы і блізкі нам, яго нашчадкам, якія жывем у кругабеце адраджэньня нашага народу.

Радзіўся Цяпінскі каля 1530 году (памёр каля 1604 году) ў сваім дзедзічным дварэ—Цяпіна, Лепэльскага павету ў Полацчыне (на граніцы Сенінскага). Жанаты быў з Зофіяй Жыжэмскай, з абяднеўшага ўжо ў тыя часы роду князёў Жыжэмскіх. Насіў падвойную фамілію Цяпінскі-Амельяновіч. Дакуманты называюць яго „земянин нашъ“ павету Полацкага, Віленскага, Лідзкага і Менскага. Гэта многасць паветаў, якія залічалі яго ў лік сваіх „земянъ“, тлумачыцца тым, што ў Цяпінскага, ў рожныя часы, былі землі ў тых паветах, але дзедзічная маетнасць была толькі адна—Цяпіна, ў Полацчыне. Не глядзя на многасць павестаў у якіх бывалі землі Цяпінскага, ён належаў да ліку дробнай і немаможнай шляхты. Прыкладам, ў яго дзедзічным Цяпіне было 2-я слуг пунных, на коннай службе, якія нічога не плацілі ўласніку; 12 хат цяглых людзей, якія працавалі для яго 2 дні ў тыдзень і кром таго 4-х кунінікаў, каторыя плацілі па 48 грошаў у год. 3 маетнасці сваей Цяпінскі павінен быў ставіць у войска аднаго коннага ваяра.

Акром гэтага да Цяпінскага належаў двор Вэрсока ў Лідзкім пав., які ён атрымаў па жонцы як іменьне „материстое, которое ся ей правомъ приржоннымъ по матце з делу достало“. У Вэрсоках было 5 служб зямлі і 11 сялянскіх гаспадарак, акром таго 12 душ нявольнай чэлядзі і 2 застаўных чалавекі ад князя Шуйскага „до одданья“, яшчэ матцы жаны Цяпінскага, 15 коп грошаў.

Пазней, 1579 г. Вэрсоку прамяняў Цяпінскі на Польшкаўшчыну (4 службы людзей), Ашмянскага павету. Акром Польшкаўшчыны Цяпінскі валадаў, застаўным правам, маетнасцю Сьвіраны ў Сьвянцянскім павеце (Кемялішкай воласьці); там было 9 служб с цівуном (13 хат).

Здаецца што Цяпінскаму не ўдалося захаваць уцэласці ўсёй сваей маетнасці да сьмерці, бо па яго сьмерці, сыны Табіяш і Абрам судзяцца ў 1604 годзе, ў полацкім гродзкім судзе за падзел толькі дзедзічнай маетнасці Цяпіна. Рэшта, бадай, пашло на выдавецкую працу бацькі.

Адзін раз у жыцьці меў Васіль Цяпінскі стычнасьць з Украінай, сьлед гэтай стычнасьці захаваўся ў кіяўскіх гродзкіх кнігах (запіс 3 ліпня 1585 году). У гродзкія кнігі ўпісана жалаба Цяпінскага на Вераб'еўскіх сялян і іх уласніка кіяўскага мітрапаліта Анісіфара (Девочко), што мітрапалічья сяляне напалі на слугу Цяпінскага, можа быць па загаду самога мітрапаліта, заграбілі каня з сядлом і іншыя рэчы. Цяпінскі жаліўся самому мітрапаліту, але той не здаволіў яго просьбы, не спягнаў страты са сваіх падданных, дзеля гэтага Цяпінскі зьварнуўся да гродзкага суда.

Вось і ўсё, з большага, што ведама аб жыцьці Васіля Цяпінскага. Вышэйпададзеныя факты з жыцьця В. Цяпінскага больш падробна апісаны Доўнар-Запольскім у яго цэннай працы: „В. Н. Тяпинский, переводчикъ евангелія на бѣлорусское нарѣчїе“ („Изслѣдованія и статьи“, т. I. Кіаў, 1909 г.).

ОТПИСЫ ФІЛОНА СЫМОНАВІЧА КМІТЫ ЧОРНАБЫЛЬСКАГА. Рукапіс бібліятэкі Генеральнага Штабу ў Петр. № 216. 1. 4., абыймае 1573—1574 годы.

Одпісы Кміты цікавы як сваім зместам так і з літэратурнай стараны. Будучы старастам Аршанскім, на пагранічы з Масковіяй, Кміта дабываў ведамкі з суседняй дзяржавы і аб усім падробна павядамляў паноў Раду вял. кн. Літоўскага.

Што тычыцца літэратурнай формы адпісаў, то яна ня менш цікава. Свае павядомленьні Кміта перапісвае пераказамі, апавяданымі ў эпічным стылю, купцамі і другімі людзьмі, ад якіх ён атрымліваў свае ведамкі.

Прыкладам, у 5-м лісьце ён перадае, як Іван Грозны прыймаў пасла ад Перакопскага цара:

„...и коли дей того посла пріймовать мѣли, самъ дей князь великій сѣлъ на мѣстцу своемъ господарскомъ и възложилъ шлыкъ на себѣ бараній, а ормякъ сермяжный, а передъ нимъ держали топоръ; а сына дей посадилъ подлѣ себе, у такомже уборѣ. И коли дей посоль передъ него пришелъ и посольство справовалъ, въ которомъ мовилъ отъ царя, абы ему давалъ съ каждоѣ головы людей своихъ по гривнѣ, а Казань и Астрахань приворотилъ, хотѣчи вѣчный миръ самъ черезъ себѣ и на потомство свое къ нему и потомству его заховати; а если бы того всего князь великій вчинити не хотѣлъ, онъ ему обѣщаль отъ царя, ижъ у него будетъ гостемъ на лѣто; а впоминку подалъ ему отъ царя ножъ голый: то пакъ дей князь великій, кгда выслухалъ посольства, отказалъ дей тому послу тыми словы: „Царь дей, господарь твой, проситъ мене о дань; ино дѣй нѣчого дати, онъ мене всего самъ ограбилъ, а то ты посоль его самъ видишь, въ чомъ я теперъ сижу, и ничего не маю, а што маю, то посылаю“. И снявши дей с себе тотъ бараній шлыкъ, а съ сына такійже другій, и тому послу далъ. „А што дей упоминается о царства мои, тому дей быти не мочно; а обѣщается дей ко мнѣ на лѣто быти гостемъ: я дей его жду и браги дей дополна навару; а послалъ мне черезъ тебе посла своего ножъ, а я ему посылаю топоръ. И съ тымъ того посла отпустилъ“.

Каб ажывіць свой выклад, Кміта вельмі любіць устаўляць народныя прыказкі; для прыкладу возьмем адрывак з 10-га ліста:

„А то зъ ласки Божіи господаря маемъ, которому заховали вѣру и правду. О которомъ ни думали ни гадали, да господаремъ народили, а тотъ на обѣтницахъ пересталъ, чымъ бы было лихого збыть. Коли топили, топоръ давали, а выплывшы ни тонорища. Солгавши спаслися: бо безъ напасти отъ него не бытъ“... „за посланьемъ пановъ радъ до того Москвитина ехалъ, черезъ сколько дней тутъ у Орши плакалъ, и радъ бы ся дорого съ того посольства откупилъ: а тежъ зворотившыся, умѣлъ вашей панской милости справу дать, на што былъ трафилъ, и, подобно, видѣлося, ижбы хромого волка за лисицу стало... Мнѣ рассказывано о всихъ, хто былъ на сѣздѣ Рудницкомъ и хто не былъ... звлаща ижъ о Литву шло, а тежъ и тогды тая баба на двое ворожила: былъ бы паномъ, былъ а не былъ“.

Павыжшыя дзве цытаты прыведзены паводле перадруку ў „Актахъ, относящихся къ исторіи Зап. Россіи“ III. 164—177, дзе яны, як відаць з выпісак, дадзены падпраўленым на маскоўскі лад правопісам.

Але асабліва цікавы з гэтага боку адпіс 14-ты.

„А што, панъ мой милостивый пишешь о осторожность мою: если бы и повторнѣ о такихъ службахъ рассказовано, абы ся есми

опатроваль, яко е. м. Гарабурда: ино пане господарю! и каши не хочу и по воду не иду; пишет ми государыня моя пани Троцкая: „ожогшися на молоцѣ, велѣно на воду дуть“...

Далей, выражаючы сваё цяжкое палажэньне на граніцы роднай зямлі, дзе ён павінен аховываць яе ад ворагаў, піша:

„нешасный есми дворанинъ, згибъ есми въ недзѣ, а больш з жалю: люди на каши переѣли кашу, а я з голоду здохъ на сторожи. Помсти Боже государю грехопадение, хто разумѣтъ, бо прійдетъ часъ, коли будетъ надобъ Иліи Муравленина и Соловья Будимировича, прійдетъ часъ коли будетъ службъ нашихъ потреба“.

Як відаць з апошніх слоў, Кміта знае быліну аб Ілы Мурамцы на літоўскіх заставах і зручна раўняе з яго застаўнай службай сваё палажэньне.

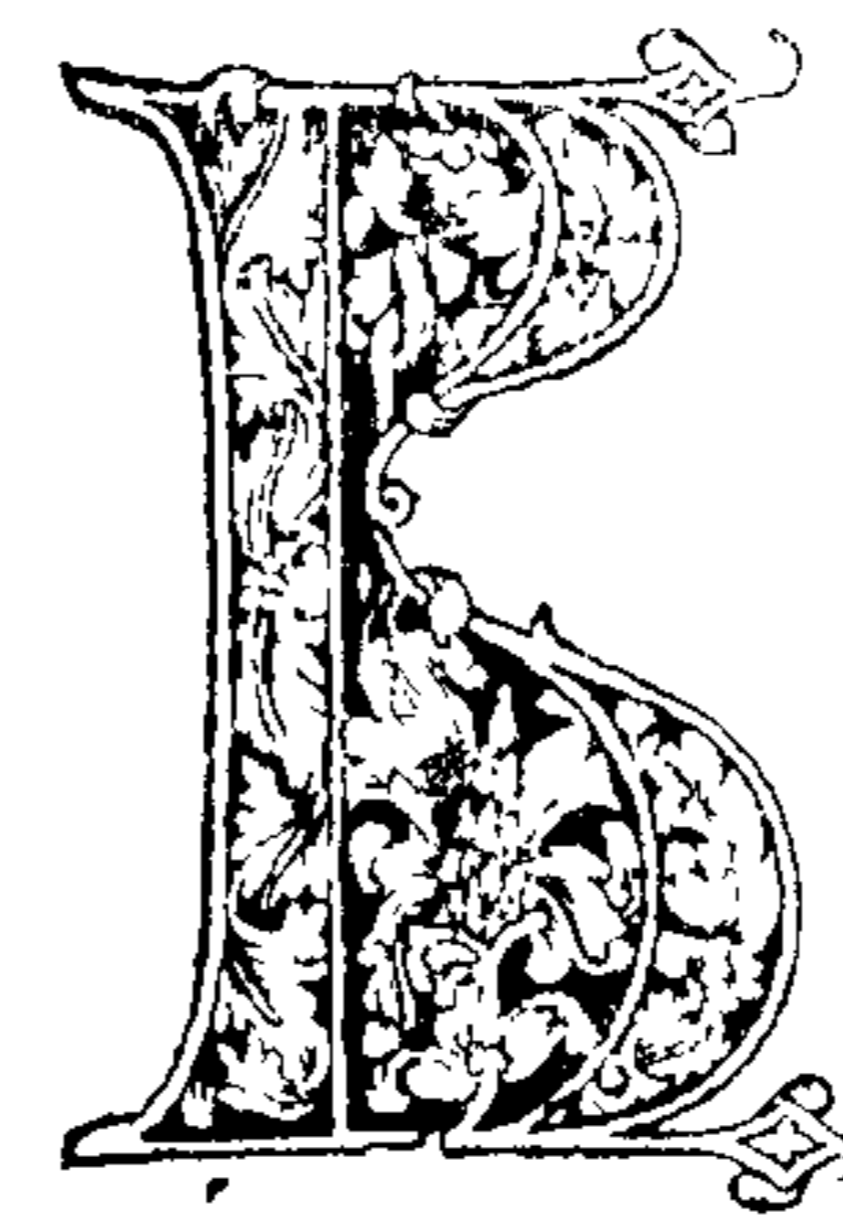
Філон Кміта Чорнабыльскі, за заслугі, аказаныя дзяржаве, быў паднесены ў годнасьць сэнатара с тытулам ваяводы Смаленскага.

Дагэтуль с „палітычных мярканьняў“ адпісы Кміты поўнасьцю яшчэ нідзе не былі надрукаваны.

БІБЛІЯ 1575 ГОДУ з лішнімі супроць друкаванага скарынаўскага экзэмпляру кнігамі. Рукапіс гэты належаў да Львоўскага Сьвята-Ануфрэўскага манастыра. Прадоўжаньне гэтага рукапісу ў сабранні Пагодзіна № 85. Мова Бібліі скарынаўская; лішнія кнігі зусім сходны с тымі якія выйшлі с пад пяра Скарыны. Згэтуль вывад, што гэны лішнія кнігі былі перакладзены Скарынам, але ён ня здужаў іх надрукаваць, або надрукаваныя ім кнігі загінулі. (Гл. Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III).

ЕВАНГЕЛІЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ. Друкаванае ў Вільні ў 1575 годзе Пятром Цімафеевічам Мсьціслаўцам, у ліст, 808 балон, па 17 радкоў на балону. Пачата друкаваць 30. III. 1574 году, скончана 14. V. 1575 году.

У Евангельлі 4 дрэварыты, выябражаючыя чатырох Евангелістаў, у стылю старакрыўскіх малюнкаў, на якіх відочны заходна-эўропэйскія ўплывы; прыгожыя і стылёвыя пачатныя літары і застаўкі, рэзаныя на дрэве самім Пятром Мсьціслаўцам.

Віленскі наш друкар, вучань Ф. Скарыны, Пятро Мсьціславец, разыйшоўшыся с Цімафеям Фёдаравым, які ўдаўся шукаць працы ў Львоў,—вярнуў з Заблудава ізноў да Вільні. Тут ён, коштам сямы віленскіх мяшчан Зарэцкіх, залажыў друкарню ў доме братаў Мамонічаў і надрукаваў у ёй у 1574-1575 г.г. напрэстольнае Евангелье, а пасья і другія кнігі. Цікава, што ўсе літары прышлося для віленскай друкарні рэзаць саўсім нанова, яны патваралі літары устаўных рукапісаў, выкананы былі прыгожа і дзеля гэтага ў пазнейшыя часы служылі прыкладам для літар маскоўскіх друкарняў („Книга в России“ I, б. 95). Не глядзя на тое, што ў кнігах, друкаваных Пятром Мсьціслаўцам, чыстата царкоўнай

баўгаршчыны не была захавана, кнігі ім друкаваныя разыходзіліся ня толькі ў крыўскіх і украінскіх землях, але вывозіліся і ў Масковію. Да 1579 г. ў друках друкарні дому Мамонічаў фігуруе толькі шрыфт Пятра Мсьціслаўца, ў 1579 годзе разам са шрыфтам Мсьціслаўца паказуецца шрыфт скарынаўскі. Праўдападобна бясчынная скарынаўская друкарня была набыта Мамонічамі і злучана з мсьціслаўцавай. Ды і аб дзейнасьці Мсьціслаўца каля гэтага часу ўжо нічога не чуваць, праўдападобна ён у гэтым часе памёр. На мейсца яго выступае ў Вільні новы друкар, Васіль Гарабурда, які працуе, здаецца, ў тэй-жа віленскай друкарні дому Мамонічаў.

ПСАЛТЫР 1576 Г., друк Пятра Мсьціслаўца ў Вільні, ў друкарні дому Мамонічаў; у ліст, на 253 лістох, набор 16-17 радкоў на балону, з дрэварытам, выбражаючым цара Давіда, дрэварытнымі застаўкамі і пачатнымі літарамі. Перадрук скарынаўскага Псалтыра.

Сопіков („Опытъ Росс. библиографіи“, СПб. 1813 г.), паказуе Псалтыр друку Пятра Мсьціслаўца выданы ў 1575 годзе на 249 лістох, адзінец якога быў у бібліятэцы СПб. Акадэміі. Трудна дапусьціць каб такі дасьведчаны знавец кнігі памыліўся ў даце, хутчэй трэба думаць, што былі зроблены Мсьціслаўцам два выданьні Псалтыра: ў 1575 і ў 1576 годзе. Аб літарых гэтага Псалтыра Сопіков кажа: „...чыстата одціску і прыгожасьць літар у гэтым выданьні дасканальны. Літары тья-ж якімі надрукавана ў гэтай жа друкарні Евангелье 1600 году, яны вельмі падобны і да Астрожскіх, перанесеных пазьней у Кіяўскую друкарню. Апошнія запраўды пацьвярджаецца друкамі, і, ў свой чарод, паказуе адкуль разыходзілася друкарскае умецтва па ўсходнай славяншчыне. Псалтыр гэты быў многа разоў перадрукованы ў Маскве: ў 1577, 1591, 1603, 1635, 1636, 1637, 1646, 1648, 1649, 1652, 1653, 1654, 1666, 1667, 1669, 1671 ў ліст і 1671 ў 4ку, 1681, 1684, 1686, 1689, 1690, 1695, 1697, 1744, 1749, 1750, 1751, 1754, 1756, 1762. У Вільні: 1593, 1778. У Кутэйні: 1642. У Кіеве: 1658, 1667, 1690, 1715, 1725, 1732, 1763, 1798. У Ноўгарадзе: 1675. У Чарнігаве: 1680, 1750. У Яссах, на славянскай і малдаўскай мовах, 1680. У Львове: 1687. У Унеўскім манастыры: 1692, 1699. У Магілеве: 1710. У Чарнігаве: 1750. (Сопіков).

АПОСТАЛ (1576?), без агалоўнага ліста, друкаваны ў цэлы ліст віленскімі літарамі друкарні Пятра Мсьціслаўца. У канцы кнігі памешчаны каралеўскі прывілей звычайнай старакрыўскай мовай.

„ЖИТИЕ АКАӨИСТЪ И СЛУЖБА СВЯТОМУ ЧУДОТВОРЦУ НИКОЛАЮ АРХИЕРЕЮ МИРЛИКИЙСКОМУ“. В друкарни Луки Мамонича, Ввилне. 1579 г. ў 4-ку, бал. 72. На адвароце агалоўнага ліста дрэварыт, які выбражае сьв. Мікалая благаслаўляючым, а па-за фігурай сьвятога памешчаны рысунак гораду. У тэксце некалькі дрэварытных заставак у стылю скарынаўскіх.

АДОЗВА БАТОРАГА ДА ВОЙСК 1579 Г. у адове Баторы спавяшчае сваё войска аб паходзе супроць Масквы. Пісана і друкавана ў

Дрэварыт, выбражаючы евангеліста Іоана, з Евангелья Пятра Мсьціслаўца 1575 г.

Сьвіры ў паходнай каралеўскай друкарні на мовах: крыўскай, лацінскай, польскай, вэнгерскай і нямецкай.

ЛІСТ БАТОРАГА ДА ЦАРА ІВАНА ГРОЗНАГА пісаны ў дзьве гранкі па лацінску і па крыўску, 1579 г.

ПАЦЬВЕРДЖАНЬНЕ ПРЫВІЛЕЮ МЕСТУ ПОЛАЦКУ НА МАЙБОРСКАЕ ПРАВА 1580 Г. „Акты, отн. кь истор. Зап. Россіи“, т. III. 66. 255—290.

У прывілею між іншым гаворыцца і аб брацтвах:

„Кь тому, прикладомъ иншихъ упривилегованныхъ мѣсть нашихъ, надаемъ тому мѣсту Полоцкому и обывателемъ въ немъ мѣшкающимъ братства до року трое, то есть: одно на день Божого Нароженья, другое на день Великодный, а третее на день святыхъ Апостоловъ Петра и Павла; на которые дни звышъпомененые вольно имъ будетъ по пятьдесятъ пудовъ меду ваги Полоцкоѣ розсытивши, кь пожитку братскому, прикладомъ иншихъ мѣсть упривилегованныхъ (а звлаща, яко въ мѣстѣ нашомъ Виленьскомъ такія ся братства вѣдуть), уживати; а иншихъ часовъ вшелякихъ, вольно мѣщаномъ Полоцкимъ напитки, медъ, пиво, горѣлку, на властную потребу свою мѣти: вѣдъже такимъ напиткомъ, хто въ дому своемъ будетъ мѣти, не вольно имъ шинковати“.

„СПИСАНІЯ ПРОТИВЪ ЛЮТОРОВЪ“. Зборнік сьпісаны ў Супрасльскім манастыры ў 1580 г. Петр. Публ. бібл., сабр. Пагодзіна, I, 1. № 29. Гэтага „Списанія“ маецца яшчэ некалькі, рукапісаў: у сабранні Чэрткоўскай бібліятэкі (надрукавана ў Руск. Ист. Библиот. XIX, 48), другой, карацейшай рэдакціі; ў зборніку Кіева-Міхайлаўскага манастыра № 1656, а такжа ў зборніку таго манастыра № 1736; і Папоўскі рукапіс XVII ст. (Друкаваны ў „Чтенияхъ“ 1879, кн. 2).

Супрасльскі рукапіс найбольш поўны, зьмест яго гэтакі:

„О поклонению святыхъ иконъ, иже потреба имъ кланятися и целовати; О образу; О крестопоклоненію; О церквахъ; О молебныхъ и о исповеди і о приносехъ и о попехъ; что тыжь многие люди преводяты собѣ хотячи такъ причаститися, якъ и попъ: тѣло Христово особно и кровь Его святую особно; О поминкохъ по умершихъ; О кадиле; О свечахъ; О десятеромъ Божиимъ приказаню жидомъ даного; О правилахъ; О чернечестве; О постехъ и мясояденіи; О сѣмени женскомъ; О науце. О вѣрѣ и учинкахъ“.

У „Списаніи“ ўсестаронна разьбіраецца навука лютэран і гэрэтыкаў, прычым вельмі сыстэматычна. З гэтых „Списаньяў“ карыстаўся вядомы ноўгародзец Арцемій, які быў асуджаны на Стаглавым саборы і пасаджаны ў Салавецкі манастыр, а пасля ўцёк адтуль у Слуцк да кн. Юрыя Алельковіча. Тут ён азнаёміўшыся з лютэранскай і супроць лютэранскай праваслаўнай літэратурай, выступаў як полемізатар супроць лютэранаў, жыдоўствуючых і унітрынітараў. Праф. Карскі ставіць наадварот, што быццам: „Не было въ Зап. Руси на первыхъ порахъ и людей, способныхъ выступить противъ протестанскихъ сектъ съ равносильнымъ оружіемъ. Изъ затруднительного поло-

женія въ этомъ случаѣ выручилъ западноруссовъ извѣстный старецъ Артемій“. Гэта называецца ніцаваць праўду і падтасовываць факты! Выступленьні Арцемія асновываліся па наслыху ў Масковіі аб лютарах і католіках і на падгатоўчай працы пераробленай крыўскімі вучонымі, якія ўвесь час у гэтым гаршчку варыліся, згэтуль Арцемій чэрпаў сваю аргументацію, гэта даводзяць і творы Арцемія якія мыйсцамі даслоўна бяруць тэкст нашага „Списанія“.

Цікавы вельмі артыкул першы гэтага зборніка, які адносіцца да 1511 году і звернуты да нейкага лацінскага архібіскупа. Н. І. Петров (Труды К. Д. А. 1894, февр.) саўсім слушна выводзіць, што то ліст пісаны супрасльскім ігуменам Калістам да гнезненскага архібіскупа Яна Ласкага, які звяртаўся да Александра Хадкевіча с прапановай прыняць каталіцтва. Аўтор ліста выказаў вялікую вучонасьць па тагочаснаму і пісьменіцкую сваю здольнасьць. Твор гэты наскрозь арыгінальны. Нашым „пасланьем“ карысталіся пазней розныя маскоўскія кампілятары ў сваіх пісаньнях, прыкладам: „На богомерзкую и поганую латину, которые палежи хто что въ нихъ вымыслилъ въ ихъ поганой вѣрѣ, сказаніе о томъ“.

„ОСОБОЕ МОВЕНЕ ДО ЖИДОВЪ ПОДЪ КОРОТКИМИ СЛОВЫ ОТЪ ВСИХЪ ПРОРОКОВЪ О ХРИСТѢ; ПОМОЧЬ ДО ЕРВАНА“. Рукапіс у зборніку 1580 году Петр. Публ. бібл., сабр. Пагодзіна I, 1. № 29. Зборнік гэты быў зложаны ў Супрасльскім манастыры. Аргументація аўтора трактату даволі прымітыўная, для прыкладу падаемо выпіскі:

„Слыши что рече Малахія пророкъ: тако глаголетъ господь: уже несть ми хотѣнія въ васъ. Чуй и што ниже о насъ язычницехъ мовить, лепшое уфаніе маеть въ насъ християнехъ, ниже въ васъ— понеже рече, отъ востокъ и западъ прославится имя мое, не мовить во Израили, але прославится имя мое во языцехъ... Той же Малахія рече: тако глаголетъ Господь: послю на васъ клятву, и прокляню вы, и благословенія ваша разору, и не будетъ во васъ благословенія. Чуеш ли жидовине, какое теперъ у васъ благословенство? где святая святыхъ, где кадило, где киотъ, гдѣ ручка, где скрижали гдѣ всесожигенія?... Тобѣ не волно на чужой земли празновати... егда Вавилоняне велѣли пѣти Седрахи, Мисахи и Аведному и они рекли имъ: Како воспоемъ пѣснь Господню на земли чужей... а былъ тамъ на тотъ часъ пророкъ Даниилъ и иншіи Святіи но мовчали,—то егда ты, жиде, лѣпшійся чинишь надъ оныхъ святыхъ, смѣешь блазнити празники вашими християнъ въ чужой земли? Перестань, а мовчи, яко оные святые въ чужой земли“.

А вось другое разважаньне:

„Всѣмъ ваше жидовское слово, ижъ ся вы хвалите поведаячи быти сѣма Симова. Инося въ томъ тебе ничимъ хвалити. Тако Ной рекъ сыну своему Симу: Благословенъ Богъ Симовъ. Бачиши ли, жиде, ижъ благословенъ Богъ, а не вы, вамъ въ томъ благословеню ничто же нѣсть. А о насъ языцехъ тако речено быти: да распространить Богъ Афета, да вселится въ села Симова. Видь жидовине, мы сыны Афетовы вселихомся въ села ваша“...

„СЛОВО НѢКОГДА ДАВНО НА РИМЯНѢ У СТАРЫХЪ КРОЙНИКАХЪ ПИСАНО О ИХЪ ОТЩЕПЕНСТВЕ, О ИХЪ ПАПАХЪ БЛУДНЫХЪ, ПЕТРЪ ГУЧНИВОМЪ, И ЯКО ЖОНКА НЕЧЫСТАЯ ПАПОЮ БЫСТЬ“. Рукапісны зборнік 1580 г. Супрасльскага манастыра, цяпер у Петр. Публ. бібл., сабр. Пагодзіна № 1, 1, № 29.

„ПОСЛАНІЕ ДО ЛАТЫНѢ ИЗЪ ИХЪ ЖЕ КНИГЪ“ 1581 Г. Гэтае пасланьне зьяўляецца адповедзьдзю на кнігі П. Скаргі, што відаць хоцьбы з такога сказу: „Скарга у книжкахъ своихъ пишетъ, ижъ дей и на соборѣ Флоренскомъ грекове дали послушенство папежу“. Аўтор пасланьня ўсюды проціставіць аргументы свае супроць аргументаў выстаўленых Пятром Скаргам. Аб крыніцахъ свайго твору кажа аўтор:

Зъ якою пилностью бчела мед збираетъ,
Же у борти ледво ся затвораетъ,
Зъ такою жъ въ тые книжки наношоно
Зъ писма Римскихъ докторовъ
Противъ фалшови отпоровъ.

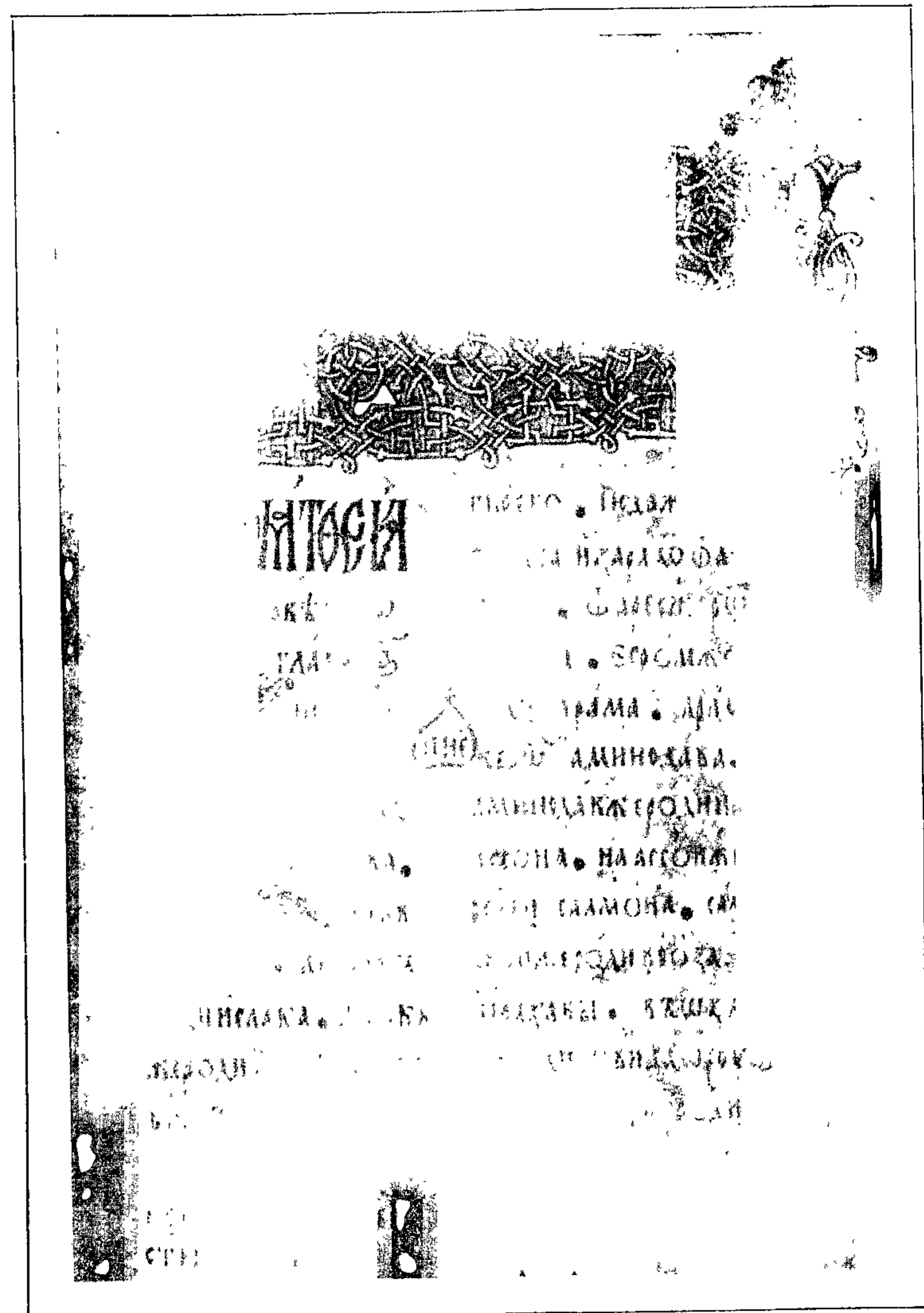
І запраўды аўтор карыстаецца, дзеля большага пераконаньня праціўнікаў, галоўна каталіцкімі пісьменнікамі, надобна як Скарга для пераконаньня праваслаўных, галоўна зьбіваў іх іхжа ўласнымі пісьменнікамі. Канчае свой ліст невядомы аўтор гэтак:

„Мы же, братіе, возьмемъ свѣчу чистоты, и дрѣжимъ въ руцѣ поготову милостыню, и протегаймъ образомъ креста, и тымъ освещайся; ходячи просто дорогою царскою, стережись прелесника папежа, мужайся яко рыцерь Христовъ и сынъ церкви апостольское, семи соборами украшоное! Продаймо студныя ученикы римского костела нечистотъ, да купимъ малженство или дѣвство! Продаймо римскую слѣпоту, да купимъ очи душевныя видѣти голову нашу Христа! Продаймо помпу дьявольскую, да купимъ память, штось наги родили есмо! Продаймо оплатки мертвые, да купимъ живой хлѣбъ, сошедшій со небеси! Отступимо отъ всякія ереси, и да дрѣжимось правовѣрія! Оставимо габетъ папа енѣтесъ, Део кграцяяс, да дрѣжися возложенія рукъ патріаршескихъ, з Сіономъ глаголюще! Отступимъ великое череды римское на рѣзь зготованое, да дрѣжимось малого и покорного стада Христова, на бракъ зазваного! Отлучаймось высокихъ столицъ и богатыхъ наданія костеловъ римскихъ; але дрѣжимся нищихъ, а гѣшимось покурою Христовою, который на семь свѣтѣ не мѣлъ гдѣ главы притулити“.

„ПСАЛТИРЬ“ 1581 г. у 8-ку ва ўласнай друкарні дому Мамо́нічаў у Вільні.

Перадрук скарынаўскага Псалтыра, але зьмененым правописамъ ў якое уведзены юсы і замест галоснага *o* пастаўлены *ъ*.

„ХРОНОЛОГІЯ. Друковано 5 дня мая, року 1581 въ остроже. Писанье андрея рымъши“. Хронолѣгія гэта захавалася ў адзінай адбітцы, якая знаходзіцца ў Петр. Публ. бібліат.; вось яе зьмест:

Евангелье пісанае ў 1582 годзе, Слуцкім князем Юрым Юр'евічам Олельковічам.

КОТОРОГОСЯ М(ЕСЯ)ЦА ШТО ЗА СТАРЫХЪ
ВЕКОВЪ ДЪЕЛО КОРОТКОЕ ОПИСАНИЕ.

М(ЕСЯ)ЦА СЕНТЕБРА ПОГЕБРЕЙСКУ ЕЮЛЬ ПРОСТО ВРЕСЕНЬ.

Двадцать четвертого дня м(еся)ца сеньтебра.
доробленъ еросолимъ сталася речъ добра.

М(ЕСЯ)ЦА ОКТОВРІА ПОГЕБРЕЙСКУ ТЫШРИ, ПРОСТО ПАЗДЕРНИКЪ.

Арха з ноимъ на горе станула на суши,
другій потопъ не буде(ть) такъ намъ писмо туши
октоврїа 17 дня.

М(ЕСЯ)ЦА НОЕМВРІА ПОГЕБРЕЙСКУ МАРГЕ ОУСАМЪ, ПРОСТО ГРУДЕНЬ

Жидомъ с(вя)то уставилъ тут ц(а)рь еровоамъ,
мы о свои недбаемъ, невелмижъ добро намъ,
ноемврїа 15 дня.

М(ЕСЯ)ЦА ДЕКАВРІА ПОГЕБРЕЙСКУ ХАШЛЕУ, ПРОСТО ПРОСИНЕЦЪ.

В томъ м(еся)цы іс(ус) Х(рысто)с народилсѧ намъ,
нехто иный то(т) избавилъ д(у)ши самъ
декаврїа 25 дня.

М(ЕСЯ)ЦА ГЕНУАРА, ПОГЕБРЕЙСКУ ТЕБЕ(Т), ПРОСТО СТЫЧЕНЬ.

Чужоземьскіе мудръцы х(рыст)а привитали
злато ладанъ и миру яко пану дали.
генуара 7 дня.

М(ЕСЯ)ЦА ФЕВРАЛЯ ПОГЕБРЕЙСКУ СЕБА(Т), ПРОСТО ЛЮТЫЙ.

Смотри якъ то голубка ноаху служила,
мы о б(ог)а недбаемъ толькобъ злость плужила.
февраля 18 дня.

М(ЕСЯ)ЦА МАРТА, ПОГЕБРЕЙСКУ АДАРЪ, ПРОСТО МАРЕЦЪ.

Въ томъ месецы г(оспод)а жиды крижовали,
собе лихо намъ добро тымъ паномъ зьеднали.
Марта 25 дня.

М(ЕСЯ)ЦА АПРИЛЯ, ПОГЕБРЕЙСКУ НИСА(Н), ПРОСТО КВЕТЕНЬ.

Жидове сухо прошли чирвоное море
кормилъ ихъ б(о)гъ на пуши не было имъ горе.
априля 14 дня

М(ЕСЯ)ЦА МАЯ, ПОГЕБРЕЙСКУ ІЯРЪ, ПРОСТО МАЙ.

Ной арху готуетъ божимъ повеленьемъ
абы въ потопъ не згинулъ зъ своимъ поколеньемъ.
Мая 10 дня.

М(ЕСЯ)ЦА ІЮНЯ, ПОГЕБРЕЙСКУ СЫВАНЪ, ПРОСТО ЧЫРВЕЦЪ.

Оужо воды вьси(х) топятъ, ноа(х) въ корабль вошолъ.
Знать ижъ б(о)гу кланяльсѧ, прото ласку знашолъ.
іюня 27 дня.

М(ЕСЯ)ЦА ІЮЛЯ, ПОГЕБРЕЙСКУ ТАМУ(С), ПРОСТО ЛИПЕЦЪ.

Моисій побилъ таблицы зъ приказаньемъ б(о)жимъ

а мы греши(м) што часок, нися страхом трвожи(м)
іюля 17 дня.

М(ЕСЯ)ЦА АВГУСТА, ПОГЕБРЕЙСКУ АОВЪ ЛИБО АВЪ, ПРОСТО СЕРПЕНЬ

Въ томъ месецы ааронъ оумеръ б(о)жій ерей,
того собъ наприкладъ ты попе завжды меи.
августа 1 дня.

Літэратурная вартасць „Хронологіи“ невялікая; хутчэй за ўсё гэта вучнёўская работа, прыпадкам надрукаваная. Яна паказуе на некатарую знаё масьць аўтора з гэбрайскай мовай і на яго імкненьні да вершаваньня. „Хронологія“ надрукаваная ў Астразе разглядаецца ў нас як крыўскі (беларускі) твор з двух прычын: па першае—што Рымша, як ён зазначае ў сваёй кнізе*), надрукаванай у Вільні ў 1595 годзе, быў „літвін“ (родам з Горадзеншчыны) па другое, што ня мае ў сабе украінізмаў; цьвёрдасьць т ў 3-й асобе адін. і множн. ліку—гэта толькі ўплыў царкоўна-славянскага правопису. Мова-ж ўсяго вершу—тыповая старакрыўская мова тагочаснай граматынасьці, якой карысталіся ў XV і XVI ст. землі русі кіяўскай, валынскай, падольскай і галіцкай. Украінскі ўплыў на крыўскую пісьменнасьць пачынае адчувацца пасля заснаваньня Кіева-Магілянскай Акадэміі (з 2-ой палавіны XVII ст.), а да таго часу крыўская мова служыла і украінцам, аказуючы вялікі ўплыў на Украінскую мову і яе граматынасьць.

Шмат лелей напісаны з літэратурнай стараны яго панэгірыкі. Прыкладам на гэрб Валовічаў:

што двѣ стрѣлы,
што врубы, што лелеи значать,
то вси люди мудрые вельми
горазд бачать.
Которыхъ зацный тотъ дом
за герб уживаеть.
Вѣрѣ мнѣ ижѣ тамъ господу, цнота свою маеть.

А вось „эпикграмма“ Рымшы на гэрб Сапегаў, друкаваная ў Статуце 1588 году:

„На преславные а старовечные клейноты или гербы ясневель-
можного пана, пана лва сапеги подканцлерого великого князьства
литовьского слонимского мяделского марковского и прочихъ старо-
сты, эпикграмма“.

Въсе можемъ своимъ окомъ лацно обачити,
Дольжиню и широкость шнуромъ позначити,
И чловека можемъ познати по твары,
Если въ себе не маеть лишнее привари,
Але где цнота собе обрала оселость,
Тамъ ростроп есть до всего, и мужьская смелость,
Которая зацнее, завжды дома буди
И клейноты розъдаеть, тыми слынутъ люди,
Бо такие никойли съ света неизъходеть,

*) Chronographia albo Topographia. To jest osobliwe a okoine opisanie Ziemię świętej... z Lacin-
kiego na polski język przetłumaczona przez Andrzeia Rymiszę, Litwina.

Але одинъ по другомъ во веки славу плодеть.
Хочеш же ся присмотри гербомъ праве значнымъ,
Заразъ можешъ познати, ижъ суть въ дому зацнымъ.
Зъ давна славныхъ сапеговъ, тые зъ предковъ своихъ,
Заквитали въ цнотахъ, знатъ во лилияхъ троихъ.
При которихъ зъ оружьемъ, конъныи воинъ стоить,
Знакомъ того ижъ ся зъ нихъ, ни одинъ не боить.
Служить своимъ сподаремъ, ку каждой потребе,
Не лютуючи скарбовъ, ни самого себе.
Къ тому видишь якъ въ локоть, пострелена рука,
Видишь ижъ скрозъ изъ туга, зъ пострельного лука,
Таки пострель никого дома не поткаеть,
Одно хто поганские полки розрываетъ.
Въ тыхъ же гербехъ посредку, есть стрела съ крестами,
Двема, а третий блиско, осагонъ лунами,
Тые знакомъ ижъ они, большъ для хрестианства,
Клали здоровье свое, несмогречи паньства.
Смотри-жъ вышей узришь тамъ, надъ гельмомъ коруну,
Которая даеть знатъ ижъ тамъ Богъ фортуну,
И цноту съ сильнымъ мужьствомъ сполне коронуеть.
Чого у нихъ а ни моль, ни ржа не попусуеть.
Живете жъ сапегове, вси въ многие лета,
Ваша слава слыть будеть, покуль станеть света,
Подавайте жъ потомкомъ, што маєте зъ предковъ
Ведже и вашихъ цныхъ справъ, въ весь светъ полонъ светковъ.

Андрэй Рымша, як ён акрэсьляе сябе „литвин“, быў родам з Горадзеншчыны, паходзіў з дробнай крыўскай шляхты і займаў мейсца „служки“ пры князю Крыштафу Радзівіле, ваяводзе віленскім. Зьвязь Рымшы з Астрагом была праз Альжбегу Радзівіл, сястру Крыштафа Радзівіла, якая выйшла замуж за кн. Астрожскага. Рымша пісаў шмат вершаў, пераважна панэгірычнага зместу на крыўскай і польскай мовах. Польскія яго пісаньні не датычаць нашага агляду, а с пісаных у крыўскай мове вядомы: 1) верш на гэрб Сапегаў, надрукаваны ў першым выданьні Статуту Літоўскага 1588 г.; 2) верш на гэрб Валовічаў у кнізе: „Генадия Патрiарха коньстантынопольскаго, по наречению сколяриса диалог или самодруга розмова“ (Вільня 1585 г.) і 3) вышэй надрукаваная Хронолёгія.

„ТРИБУНАЛЬ ОБЫВАТЕЛЕМЪ ВЕЛИКОГО КНЯЗЬСТВА ЛИТОВСКОГО, НА СОЙМЕ ВАРШАВСКОМЪ ДАНЫЙ. РОКУ 1581“. Друкаваны ў Мамонічаў у Вільні, ў 1585 годзе, курсьўнымі літарамі, ў ліст, 32 балоны.

Курсьўныя мамонічаўскія літары, якімі ў 1588 годзе быў друкаваны статут, рэзаны спецыяльна для гэтай друкарні; яны адтвараюць тыповую крыўскую скоралісь сярэдзіны XVI ст. Падобна як скарынаўскія, так і мамонічаўскія літары даюць нашу стылізацыю друкарскіх літар.

Пасьля Люблінскай уніі в. кн. Літоўскае асабліва энэргічна і абачліва сьцерагло сваей дзяржаўнай асобнасьці. З гэтай мэтай ужо на варшаўскім

сойме 1579—1580 г.г. прасіла караля аб устаноўленьні асобнага галоўнага Літоўскага трыбуналу, устава якога была ўжо апрацавана. Еўлашэўскі, апа-вядваючы аб сваім удзеле ў апрацаваньні гэтай уставы, кажа:

„потомъ въ декабры былъ съемъ у Варшаве, на котором панъ Андрей Тризна и я зъ повету Новгородского послами были, и працювалисьмы пишучи трибуналь; яко-жъ увесь написаный, и король его милость подписалъ его намъ, але выдати не могъ безъ конституцый, которой зъ того сейму не было, только универсалъ поборовый“.

У 1580 годзе на конвокацыйным сойме ў Вільні, паны рады, ўраднікі і шляхта панавілі сваю просьбу аб выдачы Трыбуналу, які ў 1581 годзе быў унесены ў констытуцыю, а с 1582 году атрымаў праўную сілу і пачаў функцыянаваць.

Згодна уставе Трыбуналу сябры яго выбіраюцца шляхтай у паведах: кожды павет большасьцю галасоў выбірае двух судзьдзяў, якія сабраўшыся разам і станавілі Галоўны Трыбунал князьства. Выбраным мог быць кожды абываталь павету. Перавыбраным судзьдзя мог быць не раней, як пасьля двух гадоў. Сябры Трыбуналу выбіралі спаміж сябе Маршалка, які кіраваў працай Трыбуналу. Трыбунал меў свае трыбунальскія кнігі, ў якія ўпісываў на „рускай“ (крыўскай) мове ўсе акты, сьпярша земскі пісар таго павету дзе адбывалася сэсія Трыбуналу, а пазьней быў асобны трыбунальскі пісар.

Для спраў паведаў Віленскага ваяводзтва і ваяводзтва Полацкага сэсія адбывалася ў Вільні. Для чатырох паведаў Троцкага ваяводзтва—ў Троках, для Берасьцейскага і Навагорадзкага ваяводзтваў—у Навагорадку, для ваяводзтваў Вітабскага, Мсьціслаўскага і Менскага—ў Менску. Паседжаньні адбываліся ў доме замку („гроду“).

Для зямлі Жамойдзкай і украінскіх зямель былі ўстаноўлены, крыху пазьней, асобныя Трыбуналы ў Росіенах (Жамойдзь) і ў Луцку (Украіна).

„ОСМОГЛАСНИКЪ“ 1582 Г. Друкаваны ў Вільні ў ліст, з застаўкамі работы самога Гарабурды. Пад агалоўкам прыпісана (Ундольскій):

„За панованья наияснѣйшаго господаря нашего стефана божею милостю короля полского и великого князя литовского, русского, прусского, жомоиского, мазовецкого, лифляндского, княжати семиградского“... „А трудивыися многогрѣшный и велико недостойный рабъ божій василей михайловичъ гарабурда“.

Васіль Гарабурда, наводле ўсякай праўдападобнасьці, вучоны віленскі друкар, які, перш чым прыступіць да працы ў Вільні, вучыўся друкарскага умецтва заганіцай. Асабліва відочны на яго рабоце вэнэцыянскія і палуднёва-славянскія ўплывы, але ня меншыя ўплывы і скарынаўскія. Паводле сьведчанья аднаго дакуманту, з архіву дому праваслаўных Мітрапалітаў у Вільні, Гарабурда меў разрахункі с Тубінгаўскай друкарняй за нейкія кнігі, праўдападобна купляныя ім студь, бо належнасьць паказана ад Гарабурды тамтэйшай друкарні. Гэта падрабнасьць паказуе на зьвязь Вільні с Тубінге-

нам. Дагэтуль яшчэ ня выясьнена ці Гарабурда меў сваю асобную друкарню ў Вільні, ці друкаваў у тэй-жа друкарні дому Мамонічаў.

„ОКТОИХЪ“ 1582 г., друк у Вільні Васіля Гарабурды, ў ліст, 216 і 130 балон.

Больш кніг з іменем Гарабурды ў пазьнейшыя часы не сустрачаецца. Што сталася з нашым вучоным і здольным друкаром нет ведама.

СЛУЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЕ 1582 Г. Пісана уставам; на першым лісьце маецца надпіс, другім характарам:

„Не чудисе благоразсудительно читателю сее светое Еуґліе, которое сам светое памети Юрій Юріевичъ Олелко Княжа благочестивое Слуцкое Року Божого 1582 самъ своею рукою власною переписавъ, что починаетъ золотомъ а даліе простымъ черниломъ и минѣю, бо тое учинилосе не отъ скупости, але отъ ревности великой ко благочестію светому, дабы такое переписмо скоро до skutku своего пришло, а знову утаеваючи працы свои и кошты, предъ человекѣи тое тотъ князь учинивъ якъ мысьмо часто тамъ бывали и видали и слышали а найвенцей што ужо и хоруа приближалася; и турбація речипосполитой укоротила жытье тое княжати, умер 158..., погребен у Слуцку в Соборной Успеніе Пресвятія Бґо Матере Цркви у правого клироса. Свѣдчымъ многогрѣшный попъ Малахвей светое Варвары в Слуцку кнежети с. п. духовный оцъ“... („Описание рукописей и старопечатныхъ книгъ Слуцкого (Менск. губ.) Тройчанского монастыря“). (Андрей Снитко).

„СЛУЖЕБНИКЪ, или божественныя литурґии; творенія св. великихъ вселенскихъ учителей: Василія Великого, Григорія Двоеслова и Іоанна Златоустого; переводъ съ греческого, напечатанъ благословеніемъ Онисифора Митрополита“. Друкъ дому Мамонічаў у Вільні 1583 году, ў 4-ку 594 бал.

На гэтым служэбніку крэпка адбіліся мяйсцовыя друкарскія традыціі скарынаўскай друкарні, а такжа Фіолеўскай (дрэварыты і ініцыялы). Асабліва цікава і важна для нас апошняе, што, спусьціўшы роўна сто гадоў, вырынаюць некатарыя ініцыялы і шрыфты фіолеўскай друкарні ў Вільні.

Служэбнік гэты цікавы яшчэ і тым, што ён, з нязначнымі папраўкамі ў тэксьце, быў перадрукаваны ў 1602 годзе ў Маскве; ў 1604 годзе ў друкарні Балабана ў Страціне; ў 1607 другі раз у Вільні, а затым у Маскве, ў 1615, 1616 (два выданьні) і ў 1617; у 1620 у Кіеве, і зноў у 1620, 1623 і 1627 г. у Маскве.

З „МЫТНАЙ КНИГІ“ 1583 Г. Запісы ў „Берестейской коморѣ. Мѣсяць Февраль, День 10“. Гл. „Археографическій Сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣв.-Зап. Руси, издаваемый при Упр. Виленского Учеб. Округа“, т. III. Вільня, 1867 г., бал. 291.

„Куней Васьковичъ, мѣщанинъ Берестейскій, мѣль до Люблина

товаръ свой: калить 28 за копы 3, отъ того пришло и далъ грошей 7, пенезей 5. А на старое мыто вольность маеть. Возъ его 1.

Крыштофъ Заливскій, мѣщанинъ Виленскій, съ Подгорья мѣль вина полкуфковъ 12 и антелокги 2, за 1 полкуфокъ шацовано, устава отъ каждого полкуфка по грошей 36; отъ того пришло копъ 7, грошей 48. Далъ копъ 7, грошей 30; ласки грошей 18. А на старое мыто вольность маеть, возы 4 фурманскихъ волковщина.

Егоръ Липчичъ, жидъ Берестейскій, мѣль до Люблина товаръ свой: козлинъ великихъ 100 по пенезей 8, а малыхъ 200 по пенезей 5; онъ же мѣль выдеръ малыхъ 10, шацовано за копъ 4. Отъ того пришло копъ 3, грошей 10, и далъ копъ 3, грошей 10, а на старое мыто вольность маеть“.

„ДИАЛОГЪ, ИЛИ САМОДРУГА РОЗМОВА“. Друкавана ў Вільні ў 1585 годзе, ў 8-ку, 63 лісты. Друк курсыўны і звычайны, з гэрбам Астапа (Евстафія) Валовіча.

Кніжыца зьмяшчае полемічныя творы: патрыарха Геннадзія дыялѣг аб веры, Яна Дамаскіна „преніе второе съ магометаниномъ“ і Яна Златавустага аб царпенні.

Перакладчыкам твораў гэтых з грэцкай мовы называюць кн. Курбскага (гл. Медвѣдева „О книгахъ, кто ихъ сложилъ“), але, здаецца, што гэта дагдка саўсім безпадстаўная.

„КАТЕХИЗМЪ или наоука всѣмъ православнымъ хрстіяномъ къ повченію велми полезно з латинского языка на рускіи языкъ переложено. Друкованъ, оу вильни року 1585. зъ дозволеньемъ старъшихъ“.

Прыпіска „зъ дозволеньемъ старшихъ“ вельмі характэрна: яна паказуе на тое, што выдаўцамі гэтай кнігі былі езуіты. Поссэвін, ужо ў 1581 годзе, пісаў папэжу, што: „абавязкова трэба перакласьці рэлігійныя кнігі на рускую мову, аб выданьні каторых ён сам будзе старацца ў Вільні“ („Истор. Извѣст. о Унії“ Бантышъ-Каменского). Праўдападобна ў выніку захадаў Поссэвіна быў надрукаваны гэты катэхізм езуітамі, як для абслугі крывічоў-каталікоў духоўнай каталіцкай пісьменнасьцю, так і ў мэтах пропаганды каталіцтва. Здаецца, што гэтым катэхізмам і закончыліся друкарскія захады Поссэвіна.

Разбор мовы ў Карскага „Два памятника Западно-Русского нарѣчія“ (Журн. Мин. Н. Просв. 1893 г., августъ).

„ГРАМАТИКА“ друкавана ў Вільні ў 1586 Г. (Каратаевъ); з дрэварытам, выбражаючым граматыку ў постаці жанкі і орнаментамі скарынаўскіх друкаў („Книга в России“, I, 1924 г.). Граматыка гэта ёсьць першай на ўсходнай славяншчыне.

„ПСАЛТЫРЬ“. Друкаваны ў Мамонічаў у Вільні, ў 1586 годзе, 4-ка 12, 284 і 75 лістоў. Перадрук Заблудаўскага Хадкевічаўскага Псалтыра з нязначнымі перапраўкамі паводле Фіоля і Скарыны.

„КЛЮЧЪ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО“ 1587 Г. Без означення мейсца друку, але судзячы па літарах і застаўках—друкавана ў Вільні.

Аўтор даводзіць тут, што кіравецтва царквой павінна біць саборным, а не абсалютыстычным (як у каталікоў); побач з гэтым стараецца вытлумачыць цяжкое палажэнне грэцкай і „рускай“ (крыўскай і украінскай) царквы. У аддзеле аб новым календары ён спыняецца на тых замяшаньнях, якія-бы сталіся вынікам новага календара, калі-бы яго прыняць да ўжытку.

ПРЫВІЛЕЙ ЖЫГІМОНТА ТРЭЦЯГА АБЫВАТАЛЯМ В. КН. ЛІТОЎСКАГА аб не нарушэнні іх правоў і вольнасцяў, аб праве Земскага Статуту і устаноўленні трыбунальскіх судаў. 1588 г. лютага 1 дня. „Акты, отн. къ истор. Зап. Росс.“, т. IV б. 4.

На—первѣй, Статутъ правъ великого князства Литовского, теперь новоправленный черезъ депутатовъ, отъ становъ великого князства на то обранныхъ, а на томъ соймѣ коронацыи нашей для подтверженья намъ поданный, змоцняемъ и до уживанья даемъ (якожъ о томъ привилей нашъ, водлѣ права ихъ Руского, писмомъ Рускимъ обывателемъ великого князства Литовского выдати розказали есьмо), и къ уживанью яко наборздѣй привести обѣцуюемъ, доховываючи имъ завжды вольности правъ ихъ и Статуту поправу, вѣдѣже такъ, ижъ тое напротивъ списомъ унїи, яко и тотъ Статутъ, звязку унїи ничо-го шкодити не маеть.

Суды трибунальскіе, которые до того часу и у великомъ князствѣ Литовскомъ на чотырехъ мѣстцахъ отправованы были, то есть, одна часть воеводства и повѣтовъ сужона была у Вильни, другая у Трокахъ третья у Новгородку, четвертая у Минску, потомужъ за зезволеньемъ всихъ становъ великого князства Литовского постановляемъ, ижъ воеводства и повѣты великого князства Литовского на двухъ мѣстцахъ сужоны быти мають, тымъ способомъ: же воеводства и повѣты, которые се до того часу у Трокахъ судили, уже теперь и напотомъ у Вильни судитися мають; а тые, которые се въ Минску и въ Новгородку судили, также на одно мѣстцо зносимъ, тоестъ, судинъ рокъ въ Новгородку все тое што передъ тымъ у Минску сужоно, а другій рокъ у Минску и тые вси sprawy, которые се въ Новгородку судятъ, отправованы быти мають, яко о томъ въ конституции трибунальской есть описано. Якожъ часть тыхъ судовъ судьямъ трибунальскимъ на тыхъ мѣстцахъ таковой назначаемъ, то есть: у Вильни, воеводство Виленское три недѣли, воеводство Троцкое три недѣли, земля Жомойтская три недѣли, воеводство Полоцкое двѣ недѣли судитися мають, не отъѣзжаючи изъ Вильна. А скончивши у Вильни суды, въ Новгородку або въ Минску за недѣль двадцать двѣ по Велико-дни судыи становитися мають, гдѣ порядкомъ кождого воеводства sprawy по недѣль три судити повинны будутъ. А ижъ земля Жомойтская хотя была одержала особые суды трибунальскіе, але ихъ и до того часу не уживала и до трибуналу великого князства Литовского приступила, якожъ и мы имъ того позволяемъ; ино вжо депутаты, которыхъ они прикладомъ иншихъ воеводствъ по три на каждый годъ обирати мають, споломъ зъ другими завжды засѣдати и суды вси порядкомъ своимъ отправовати мають.

ШНАЛІНШОГО ГАРА КОРОЛА ЕГО МЛІСТН
ЖИГІМОНТА ТРЕТЕГО НАКОРОНАЦЫИ
ВЪ КРАКІВЕ БЫДАНІ РОКУ
А Ф ПН.

Друковано въ Виленѣ въ типографіи Виленской.

Въ Друкарни Домѣ Маминицкой.

Законъ и привилей короля его млстн

3

Агалоуная балона статуту в. кн. Літоўскага 1588 г.

„СТАТУТ ВЕЛІКОГО КНЯЗСТВА ЛІТОВСКОГО от наяснейшого г(оспод(а)ра короля его м(л)сти жикгимонъта третего на коронации въ кракове выданы; року 1580. Друковано ввольномъ месте виленьскомъ, въ друкарни дому мамоничовъ“. Друкаваны ў Вильні ў 1588 годзе ў Мамонічаў, у ліст, 12, 63 і 554 лісты.

Перадрукаваны пад агалоўкам, „Статутъ Великого Князства Литовского 1588 года“ ў „Временникъ“, кн. 19. Москва, 1854. XII+382+24.

Першы пераклад на польскую мову быў надрукаваны ў 1614 годзе. Пераклад на расійскую мову надрукаваны быў у 1811 годзе.

Статут 1588 году друкаваўся некалькі разоў, але на ўсіх выданьнях азначаны адзін і той-жа год 1588-мы.

Увесь статут падзелены на 14 разьдзелаў: I. О парсуне нашой господарской. II. О обороне земской. III. О волностяхъ шляхетскихъ и о розмноженью Великого Князства Литовского. IV. О судьяхъ и о судехъ. V. О оправахъ посагу і о вене. VI. О опекахъ. VII. О записехъ и продажахъ. VIII. О теста-ментахъ. IX. О подкоморыхъ в поветехъ и о правахъ земельных о границахъ и о межахъ. X. О пуцу, о ловы, о дерево бортное, о озера и сеножати. XI. О квалтехъ, о боехъ, о головщинахъ шляхетскихъ. XII. О головщинахъ и о навезкахъ людей простыхъ и о такихъ людехъ и челяди, которая отъ пановъ своихъ отходить; также и о слугахъ приказныхъ. XIII. О грабежахъ и о навезкахъ. XIV. О злодействе всякого стану.

Статут Літоўскі, асабліва ў яго апошняй, трэцяй, рэдакцыі зьяўляецца найцікавейшым помнікам правадаўства ня толькі нашага, але і агульна-эўропэйскага. Дасьледаваньні над статутам з юрыдычнай і гістарычна-абычаёвай стараны маюцца на ўсіх эўропэйскіх мовах, а асабліва багата дасьледаваньнямі над статутам расійская і польская пісьменнасць.

Статут гэты вырастаў паступова.

Ужо на Люблінскім сойме 1569 году было пастаноўлена высадзіць камісію для „паправы“ статуту, які трэба было перапрацаваць дзеля новага палажэньня в. кн. Літоўскага, устаноўленага Люблінскай уніяй. Склад камісіі, абранай на Люблінскім сойме 1569 году, для паправы статуту 1566 г., быў гэтакі: з рады гаспадарскай увайшлі Валерьян, біскуп віленскі і Мэльхіор Шэмет, кашталян Жамойдзкі. Да іх назначаны быў сакрэтаром „докторъ обойга права“ Аўгустын Ротундус, войт віленскі. Са стану шляхэцкага ў камісію ўвайшлі па аднаму ад кождага ваяводства в. кн. Літоўскага, гэта былі: Мікалай Дорогастайскі, князь Лукаш Сьвірскі, Ян Стэцковіч, Бэнэдыкт Юрага, князь Павал Соколінскі, Ян Сколка, Кірдзеі Крычэўскі, Салецкі, Марцін Валачкевіч. Да гэтых дэпутатаў назначаны былі два пісары земскіх: Андрэй Мачковіч—віленскі і Пятро Станіславоўіч-Ашмянскі. Засядала камісія ў Вільні. „Паправа“, паводле соймавай канстытуцыі, павінна была адбыцца такім чынам, каб дэпутаты, палажыўшы перад сабой польскі статут (statut Polski), дапасавалі-бы да яго правы в. кн. Літоўскага. Папраўкі пасьля павінны быць пададзены ў бліжэйшы вальны сойм. На утрыманьне дэпутатам

паправы статуту, пакуль яны ня скончаць сваей працы, назначаны быў падатак з абываталяў в. кн. Літоўскага (акром Украінскіх зямель)—па грошу ад кождай валокі, або службы людзей, з дымоў Падляшскіх па 8 пенязяў, з баяр пунных і панцырных па грошу і з немаетных людзей шляхты па два грошы ад дыму. Ад 1569 і да 1580 году склад камісіі быў не адзін і тойжа, бо некатарыя паміралі (Шэмет+1570, Протасэвіч+1579), іншыя зьмяняліся.

Паправы свае камісія падавала ў 1573 годзе на каранійным зьездзе каралю Гэнрыку і ў 1578 г. Гэтага-ж 1578 году сойм пастанавіў склікаць зьезд у Новагарадку для паправы статуту. У 1580 годзе рабілі паправы да статуту на віленскім зьездзе. У 1584 уносіў паправы ў статут зьезд сэна-тараў і паслоў в. кн. Літоўскага ў Ваўкавыску. У 1585 паднімалася пытаньне аб паправе статуту на сойме ў Варшаве, ў 1586 унес паправы віленскі біскуп Юры Радзівіл, урэшце разглядалі статут на варшаўскім сойме 1579 г.

Крыніцамі да трэцяяга статуту паслужылі: 1) першы і другі статуты

*Але самото Бога и его вестиво справедливо и право посполи-
тос и умныи свое предъ нами много и в роиовъ ни коли
не мнѣ шибавати его великое и правдивое злобого хоробы аки в
настои и правдиве пригаю тави ми бо фи помо фи? А в стили бы
не правдиве бо фи ма бѣи. А писаръ зѣлвистъ ма в стъ порбисѣ
ли перами и словы рѣшени ви мисти бы писи и по звы с писати
акѣиши и в звысо и в словы а прина стити ма в стъ наврѣдъ вѣ*

Чацьць балоны статуту в. кн. Літоўскага 1588 г.

(1529 і 1566 г.), 2) соймавыя пастановы пасьля Люблінскай уніі, 3) каралеўскія прывілеі, 4) артыкулы, апрацаваныя зьездамі, паветовымі соймакамі і дэпутатамі в. кн. Літоўскага, назначанымі для паправы статуту.

Статут, зложаны спосабам сабраньня ў адну кнігу вышэй пералічаных крыніц с паправай і пераробкай статуту 1566 году, паводле люблінскай умовы, вымагаў перагляду і зацьверджаньня „спольным“ (Польска-Літоўскім) соймам. Аднак трэці статут атрымаў абавязуючую сілу, без зацьверджаньня спольнага сойму: ён пацьверджаны быў асабіста каралём Жыгімонтам (Вазай), а ня соймавай канстытуцыяй. Урэшце прывілей, пацьвярджаючы статут, быў выданы за аднэй пячацьцю в. кн. Літоўскага, падпісам караля Жыгімонта III і за змацаваньнем падканцлера Льва Сапегі і пісара Гаўрыэля Войны.

Цікава адзначыць, што трэці статут ня зьліў права в. кн. Літоўскага с Польскім, як гэтага дамагаліся палякі ў Любліне, але нават захаваў усе тыя артыкулы, якія выклікалі вялікае абураньне ў кароннай шляхты.

Гэтак трэцяму артыкулу трэцяга разьдзелу другога статуту (1566 г.) адпавядае чацьверты артыкул, трэцяга разьдзелу статуту 1588 г. Вось што чытаем у гэтым артыкуле:

„теж добра паньства того великого князьства Литовского не уменшимъ и то, што будетъ черезъ неприятелей того паньства отъдалено, разобрано и ку иному паньству отъ того паньства нашего коли кольвекъ упрошоно, то засе ку власности того великого Князьства привести, привлацити и границы направити обещуемъ, а хотя быхмо тежъ кому заграничникомъ при границахъ тыхъ, верху мененыхъ, земли, именья, села и люди дали, тогды таковыя мають съ того служити великому князству Литовскому, а хтобы не хотелъ служити таковыхъ привильевъ не маемъ мы и потомки наши держати“.

Гэты артыкул трэцяга статуту рожніцца ад другога статуту толькі тым, што ў ім не названы на імя „иншія панства“ г. зн. Карона, Мазовія, Прусія і Інфлянты.

Гэтак сама пастаўлены на іншым мейсцы, але ня зьменены артыкул аб раздаваньні дастоенстваў, маетнасьцяў і старостаў чужаземцам, заграничнікам і суседзям вялік. кн. Літоўскага,—усё гэта даваць (Разьдзел 3, артыкул 12):

„только Литве, Руси, Жмуди, родичомъ старожитнымъ и уроженцомъ Великого Князьства Литовского и иныхъ земель, тому Великому Князству принадлежащихъ“.

А хоць бы хто, акром Літвы, Русі і Жмудзі і атрымаў за свае заслугі аселасьць праз наданьне, то ей карыстацца можа толькі учыніўшы прысягу:

„ижъ маеть быти вѣрнымъ и зычливымъ тому паньству Великому Князству Литовскому, такъ яко и тубыльцы и служечи службу земскую томужъ панству, але и таковыя на достоенства не мають быти припущены, ани отъ Господара установлены“.

Падобна другому засьцярагае трэці статут ужываньня старакрыўскай (ці як тут названа „рускай“) грамацнасьці і мовы ва ўсіх земскіх урадах в. кн. Літоўскага, кажучы:

„А писаръ земьски маеть по руску вси листы выписы и позвы писати а неиншимъ языкомъ и словы“.

Гэтак зборнік права в. кн. Літоўскага, апрацаваны пасья люблінскай уніі, аказаўся пранікнутым тым самым духам, як і папярэдні статут, які быў сьпісаны да уніі.

Галоўным рэдактарам, каторы ўрэшце рэшт злажыў усе матэр'ялы ў адно і прыдаў ім лёгкіны парадак, быў Леў Сапега, падканцлер в. кн. Літоўскага.

Сапегі, паводле некатарых старых дакумантаў, „Сопиги“, „Сопѣги“ вельмі стары крыўскі род. Гэты род знаходзіўся ў далёкай кроўнай сувязі з Гедымінавічамі і іграў вызначную ролю ў гісторыі крыўскіх зямель да XV ст. Калыбкай роду Сапегаў, паводле дакумантаў Мэтрыкі в. кн. Літоўскага, была Смаленшчына. Страціўшы, ў часе маскоўскіх воен, свае маетнасьці, Сапегі, атрымалі маетнасьці ў заходна-крыўскіх землях.

Сапегі, побач з Радзівіламі, былі выдатнымі прадстаўнікамі і кіраўнікамі в. кн. Літоўскага і Рускага (крыўскага). Продкі Льва Сапегі належалі да ўсходнага абраду, аб чым сьведчаць іх імёны: „Семень“, „Ивань“ (ён жа „Ивашко“), „Василій“, або „Васько“, „Богданъ“, „Глебъ“, „Юрый“, „Феодоръ“ і г. д., якія мянуюцца ў афіцыйных дакумантах „Сапезычамі“.

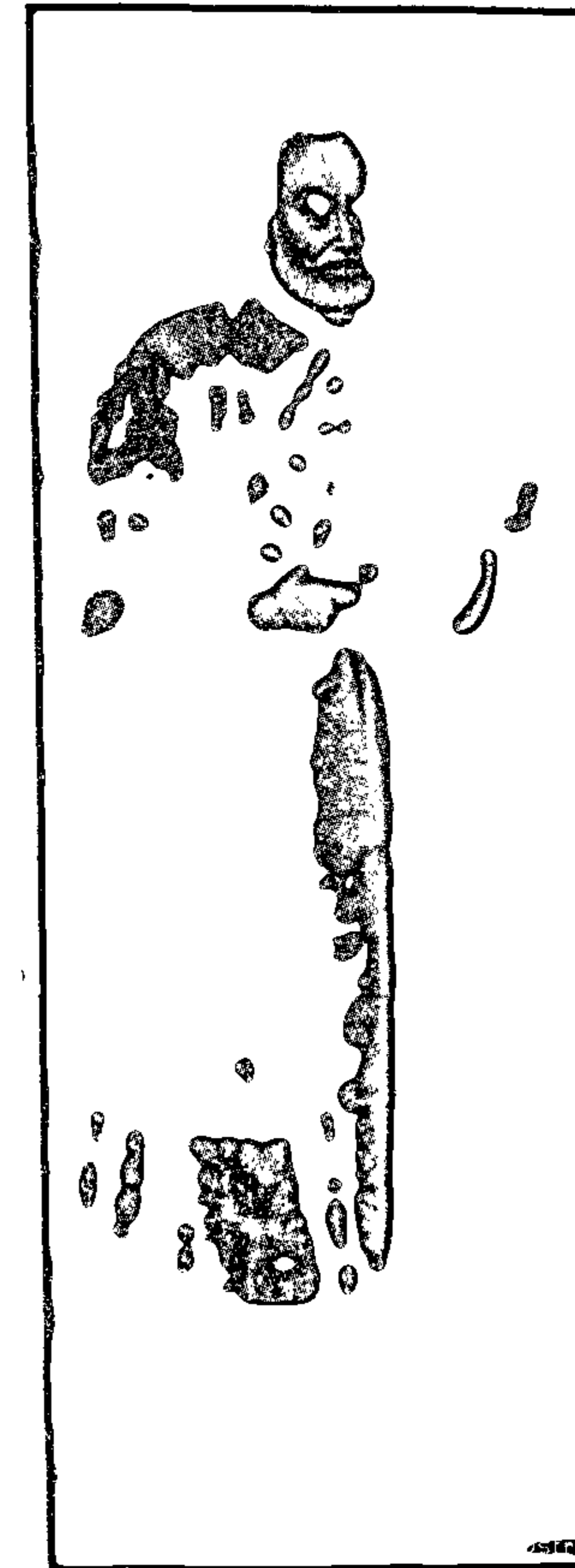
Леў Сапега быў сынам Івана Іванавіча Сапегі, старасты Дарагічынскага і ваяводы Падляшскага (†1580 г.) і княгіні Багдасы Друцкай Сакалінскай (†1584 г.)

Радзіўся Леў Сапега ў 1557 г., ў двары Астраўку і меў двух братоў: Грыгора, падкаморага Аршанскага (†1600 г.) і Андрэя, які быў перш Аршанскім старастам, пасья Вітабскім кашталянам і Мсьціслаўскім ваяводам (†1611 г.) і акром гэтага меў трох сясьцёр.

Закончыўшы дамовую адукацыю Леў Сапега вучыўся ў Лейпцыгскім унівэрсытэце. Там праходзіў ён клясыкаў, філэзофію і навуку права. Вярнуўся Леў Сапега з заграіцы калі Жыгімонта замяніў ужо Сьцяпан Баторы.

Маладому Сапезе прышлося выступаць перад новым каралём у справе свайго бацькі, а дзеля таго, што кароль не разумеў мовы крыўскай, ані польскай, то Леў Сапега выкладаў яму справу сваю на лацінскай мове. Гэта зьвярнула ўвагу Баторага на маладога і здольнага студэнта. На 23 годзе свайго жыцьця, ў 1580 годзе, Сапега абняў урад сакрэтара в. кн. Літоўскага.

Распачатая вайна з вял. кн. Маскоўскім Іванам Грозным, дала магчымасьць Льву Сапезе адзначыцца на вайсковым і дыплёматычным полі. Сфармаваўшы на свой кошт гусарскі полк ён зьвярнуў на сябе ўвагу ў бітвах пры Завалочы, пры Вялікіх Луках і пры аблозе Пскова. У 1548 годзе Сапега едзе на чале пасольства ў Маскву, куды ў тэй жа ролі ездзілі раней дзядзькі яго, вітабскі ваявода Мікалай і менскі Андрэй,—Сапегі.

Леў Сапега, падканцлер в. кн. Літоўскага, рэдактар і выдавец Статуту 1588 г.

Вязджаючы ў Маскву ён сказаў каралю: „Я хачу аднаго, кароль, глянуць у вочы дэспату і ўпакорыць яго, напамніўшы яму аб тваіх перамогах, непераможны каралю. Праўда, былі часы, калі паслы манархаў, стануўшы перад абліччам яго, са страху трухлелі: маё паяўленьне узмацаванае павагай пераможцы, быць можа, здолее ўпакорыць дзікую лютасьць яго“.

Сапега не застаў ужо жывым Грознага і з яго наступнікам Хведарам Іванавічам падпісаў умову згоды на 10 гадоў. За Масквой, паводле гэтай угоды, асталася Смаленская зямля, але маскалі павінны былі выйсці с Полацкай зямлі, Вяліжскай і Інфлянцкай.

Спусьціўшы 16 гадоў, у 1600 г., пры цару Барысе Гадуновым, Леў Сапега едзе ізноў с пасольствам у Маскву, ад Жыгімонта III. І ён ізноў заключае другую умову з Масквой аб міры на 20 гадоў.

Вярнуўшыся с першага пасольства Сапега атрымаў урад падканцлера і ў 1586 г. абшырнае Слонімскае староства. Сапега сваім уплывам спрычыніўся выбару на польскі пасад Ягелёнчыка, швэдзкага каралевіча, Жыгімонта-Аўгуста, і, сам, ад імя в. кн. Літоўскага, выказаў яму вернападданчыя азнакі. На самым пачатку свайго панавання новы кароль даручыў Льву Сапезе сабраць усе чынныя ў гаспадарстве правы і злажыць сыстэматычны зборнік права, як агульны статут абавязываючы для ўсяго гаспадарства. У працягу двух гадоў падканцлер здолеў справіцца з гэтым аграмадным заданьнем, і ў 1588 годзе, на выборчым сойме ў Варшаве, статут быў зацьверджаны пад назвай: „Статут Велікаго Княства Літовскаго“. Сапега надрукаваў гэты статут у Вільні на свой кошт і пад сваім асабістым даглядам, ў тымжа 1588 годзе. Гэтай працай Сапега выказаў ня толькі сваю надзвычайную здольнасьць і сьведомасьць ў праве, але такжа свае высокія пісьменніцкія здольнасьці. Аб гэтым сьведчаць папершае—пасьвячаньне статута каралю Жыгімонту, надрукаванае выдаўцом на пачатку кнігі, а падругое—яго прамова на сойме, ў якой ён прапанаваў зацьвердзіць статут і якая надрукавана ў гэтай кнізе.

У абедзьвех памянёных літэратурных працах Леў Сапега выказаў шмат такіх высокіх, гуманітарных і сьмелых думак, якія зусім пасавалі-бы XVIII або XIX стагодзьдзю. Яго разуменьне права, погляды на ўладу, яго мысьлі аб свабодзе і свабодах—прост подзіву годны. Бо ціж ня дзіўна, што пасьвячаючы сваю працу каралю, рэдактар-выдавец на першым мейсцы засьцярагае, што права патрэбна найперш пануючым асобам, бо без правоў яны становяцца ненавіднымі тыранамі, падобнымі да дзікіх зьвераў, якія здольны толькі здаваляць свае грубыя зьвярыныя похаці. Вось, як піша Сапега да караля, ахвяруючы яму статут:

„Были тые часы найсьнейшый и милостивый господару королю, коли въ томъ згромаженью а посполитованью людскомъ, которое мы речью посполитою называемъ, не правомъ якимъ описанымъ, або статутомъ, але только своимъ зданьемъ и уподобаньемъ владность свою господары и короли того света над людьми ростегали: але ижъ частокротъ отъ пристойное свое повинности отступовали, а на свой только пожитокъ речи натегаючи, о сполное добро всихъ мало дбали,

отътуль то было уросло, же люди бридечися ихъ панованьемъ и звирхностью и не господарми, але тыранами оные называючи, на самомъ только статуге и праве описаномъ все безпеченство и доброе, речи посполитое засажали“.

Аўтор далей апіраецца на погляды старавечных філэзафаў і мудрацоў, выяўляючы гэтакім чынам сваё знаньне іх твораў:

„А прото онъ великий и зацный филозофъ греческий Аристотелись поведиль, жэ тамъ бельдуа, а по нашому дикое звера пануеть, где человекъ водлугъ уподобанья своего владность ростегаетъ; а где опять право, або статугъ гору маеть, тамъ самъ Богъ всимъ владаеть; а тая того есть причина, же право есть, яко его другой зацный мудрецъ высловиль, онимъ правдивымъ розсудкомъ а мудрымъ умыслу чововечого баченьемъ, которымъ панъ Богъ натуру чововечую обдарити рачылъ, абы водлугъ того пристойного, а мудрого баченья животъ чововечий такъ справоваль, яко бы се за тымъ што есть почъстивого завжды удаваль, а што не почъстиваго, абы се того выстерегаль“.

Але, так ёсьць у тэорыі, а жыцьцё паказуе іншае і натура людзкая рожная. Найчасьцей чалавек мае нахл да сваявольнасьці і яму канечна патрэбны цуглі якія-бы яго стрымлівалі. Гэтакімі цуглямі і павінна быць агульна прызнанае права. Гэта ўжо датыча ня толькі пануючых асоб але і іх падданых.

„Лечь,—читаем далей,—ижъ не всихъ такъ прирожене справило, абы большей розуму, анижели маетностей своихъ, а бестыяльскихъ поупудливостей наследовати мели,—тое удило або монъштукъ на zufальцы панъ Богъ и право его сьветое вложило, абы тые за неучъстивые справы свои слушное каранье, а цнотливые пристойную заплаату относили“.

Гэтакі прававы парадак ёсьць зарукай і падставай трываласьці дзяржаўнага ладу:

„Тотъ то есть цель и конецъ всихъ правъ на свете тымъ; все панства и королевства стоятъ и въ целости своей захованы бывають, где лихие помъсту, а добрие заплаату односятъ“.

Моцнага права заўсёды баяцца тыя:

„... которымъ своя воля мила, а розумъ имъ неприетелемъ; ради бы тое удило зъ себе скинути, а права все, абы имъ не пановали, ради бы внивечь обернули“.

Ізноў аўтор зьвяртаецца да стараветнай гісторыі, шукаючы там пацьверджаньня справядлівасьці сваіх думак:

„Показалосе то на онъ часть въ оныхъ королевичахъ и молоденьчыкахъ рымъскихъ, которые—въ объмыслеванью сенаторскомъ, абы тяжкий тежаръ панованья королевского, або тыранского зъ себе зложили, а правомъ описанымъ абы се редили,—всякимъ способомъ тому забегали млоденъци, абы жадного такого права надъ собою не узнавали, бо поведали, право быти глухое, и такое, которое се уприсити не дастъ, если въ чомъ человекъ выкочить, не маеть браку межи убогимъ а богатымъ; а у пана однакъ есть месьтце ласки и захованья, есть взглядъ на особы: а пакъ лепей подъ самую королевскую звирхностью жити, а нижли ся въ такое небезпеченство вдавать, жебы на самой только невинности живота а поестереганью правъ щасте свое человекъ садити мълъ. Такая, поведаю, дума есть“

и завжды будетъ людей своевольныхъ а неукрочонныхъ, которымъ гроза правъ есть немила, а вышетечное ихъ своей воли завжды противна".

Але-ж і шляхта кожды раз, як пасад займаўся новым каралём, вымагала сабе пашырэнне правоў і рожных прывілеяў, быццам змучаная пад ціжарам права. Аўтор зручна вымінае коўзкае пытаньне, зазначаючы толькі, што шляхта не кіравалася жаданьнем пазбыцца тыранаў, наадварот—яны самі давалі магчымацьць шляхце захоўваць свае правы і свабоды:

"...што мы все упатруючы за щасливый народъ себе быти почищаемъ, которымъ панъ Богъ такие господамы дати рачыль, же не толко абы водлугъ воли и уподобанья своего над нами звирхность свою господарскую ростегати мели, але и сами намъ поводомъ до того были, абысмы себе права, яко наибольшые сторожи посполитое вольности творыли и большей владности и звирхности господарской надъ собою не попускали, одно поколь бы имъ певную границу панованья ихъ над нами права замериши, за што яко славу несмертьельную въ памятахъ нашихъ себе зоставили".

І лепшым прыкладам гэтага зьяўляецца сам Жыгімонт, які пажадаў праславіць сваё імя тым, што ўтварыў новае права, статут, пры дапамозе мудрых выбранцаў з народу, ў ліку якіх аўтор могбы на першым мейсцы назваць сябе самога. Але ён лічыць сябе шчаслівым тым, што на яго долю прыпала чэсьць выдаць статут друкам, і дзякуе каралю за гэну міласьцівую ласку.

Ня менш цікавай, як зместам так і формай, прамова Сапегі, якую ён сказаў на ўрочыстым правадаўчым сойме. Гэта прамова часьцю паўтарае ўжо вышэй вылажаныя думкі аўтора; дзякуючы аднак адналітнасьці і стройнасьці яе лічым карысным падаць поўнасьцю, як прыклад крыўскага (беларускага) красамоўства, канца XVI ст.

"Обачивали то усихъ вековъ люди мудрие, же въ каждой речы посполитой чловеку почъстивому ничего не маеть быти дорожшого надъ вольность, а неволею такъ се маеть гыдити, же не только скарбамі, але и смертью се отъ себе отганяти есть повинень. А про то люди почъстивые не только маетности, але и горль своихъ противъ каждому неприятелю выносити не жалуютъ абы подъ ихъ окрутное панованье не приходили, а зъ вольности своее будучи злуплени водлугъ воли и мысли ихъ яко невольники не мусели жити.

Але вже мало бы и на томъ было, ижъ бы чловекъ з неволи от посторонного неприятеля былъ воленъ, кгда бы домового неприятеля надъ собою терпети мусель.

Тогда тотъ монъштук або удило, на погамованье каждого зуфальца есть вынайдено, абы се боячы права, отъ кожъдого квалъту и збытку погамоваль, а надъ слабшимъ и худшимъ не паствилъ се и утискати его не могъ. Бо для того права суть постановлены, абы можному и потужному не все было вольно чинити, яко Цицеро поведалъ, ижъ естесмо невольниками правъ для того, абысмы вольности уживати могли.

А естли-ж чловеку почъстивому ничего нетъ мильшого надъ тое, кгда, в отчизне своей безпечне мешкаючы, не боитсе, абы его

кто на доброй славе его змазати, албо на теле и на здоровью его образити, албо тежъ на власной маетности его укривдити могъ, тогда то ничому иншому, одно праву причитати маеть, за которымъ отъ кожъдого в покою сидитъ и жадного усильства обелженья и укрывженья на себе не поноситъ. Бо тотъ цель и skutokъ усихъ правъ есть и маеть быти на свете, абы кождый добрую славу свою, здоровье и маетность въ целости мелъ, а на томъ жадного уширбку не терпель.

И то есть наша вольность, которую се мы межи инъшими народы христианскими хвалимъ же пана, ижъ бы водле воли своее, а не водле правъ нашихъ пановаль, надъ собою не маемъ, а яко славы учтивое, такъ живота и маетности вольно уживаемъ. Бо хто бы кольвекъ с тых троухъ речей в чомъ насъ укривдити и подлугъ уподобанья своего, а не водле правъ нашихъ над нами паствитисе мелъ, тотъ бы вжо не паномъ нашимъ, але сказителемъ правъ и вольностей нашихъ былъ, а мы бысмы невольниками его быти мусели.

И слушне за правду маемъ, за што пану Богу дяковати, же подъ панованьемъ королей ихъ милостей и великихъ князей пановъ нашихъ, тую владзу и вольность у рукахъ своихъ маемъ, а права сами себе творачы, яко наиболее можемъ, вольности своее во всемъ постерегамъ; бо не только сосед а спольный нашъ обыватель въ отчызне, але и самъ господарь панъ нашъ жадное звирхности надъ нами заживати не можетъ, одно толко, сколько ему право допускаеть.

Прото маючи таковый скарбъ въ рукахъ нашихъ, который жадною сумою преплачонъ быти не можетъ, пристоитъ каждому почъстивому чловеку, абы о немъ ведалъ, а будучи добре ведомый, абы яко самъ себе и попудливости свои гамоваль и водлугъ права писаного справоваль се, а никого не кривдилъ, такъ, естли бы одъ кого былъ укривжонъ, абы ведалъ, где обороны и лекарьства въ кривде своей искати маеть.

Бо яко одинъ сенаторъ рымский другого штрафоваль, же права отчизны своее не умель, такъ каждый обыватель годенъ есть наганения, который вольностью се фалить и правъ своихъ умети и розумети не хочеть, котормъ правомъ усю вольность свою обварованую маеть. А естли которму народу встыд правъ своихъ не умети, поготовю намъ, которие не обчимъ якимъ языкомъ, але своимъ власнымъ права списаные маемъ, и кожъдого часу, чого намъ потреба ку отъпору всякое кривды, ведати можемъ.

А ижъ тая трудность передъ тымъ не по малу до того заважала же не кождый статутъ могъ мети для трудного и долгого переписыванья,—тогда и в томъ той потребе кожъдого обывателя волюккуючы и пожитку речи посполитое служечи важилем се того, тую працу на себе подъянати, а кошту и накладу своего не жалуючы, абыхъ то в друкъ подалъ а дорогу лацнейшую и снаднейшую каждому ку ведомости права показаль.

Кгдаж то вжо в рукахъ своихъ кождый, коли похочеть мети можетъ, прошу: рачте ж ваша милость тую працу отъ мене вьдячне приняти, а маючи вольности свои правомъ добре обварованные, того постерегати, обысте до судовъ и до трибуналовъ не только людей добрыхъ, а тыхъ правъ нашихъ добре умеетныхъ обирали, але боящихъ се пана Бога и цнотливыхъ, которые бы не для пожитку сво-

его а ку шкоде ближнего, для лакомства своего и для подарьковъ, права выкручали, але, простымъ трибомъ идучи, светое правды и справедливости постерегали, а тую вольность, которую се тешимо, въ целости намъ заховали. С тымъ се ласце и милости вашихъ милостей братерской поручаю“.

У пасьяце каралю, між іншым, сказана, што гэты: статут новы, „а на многыхъ месьцахъ отъ людей мудрыхъ а въ правахъ беглыхъ з народу нашого на то обраныхъ поправлений“. Аб гісторыі паправы статуту мы гаварылі ў пачатку, але ў кожнымъ здарэнні, заслуга зрэдагавання і выдання друкам трэцяга статуту, цалком прыналежаць Льву Сапезе.

Дзяржава належна ацаніла працу Льва Сапегі. Кароль абдараваў яго новымі магнацтвамі, а тагочасныя пісьменнікі ў панэгірыках называлі яго „айцом айчыны“ і Літоўскім Солёнам. Звыш гэтага, ў наступным 1589 годзе кароль назначыў Сапегу на найвышэйшае ў дзяржаве становішча канцлера, якое займаў да яго Крыштаф Радзівіл.

Як шчыры каталік, кароль не ўпадабаў Радзівіла за яго прыхільнасць да пратэстантаў. А Леў Сапега якраз у 1588 годзе паказаў сваю прыхільнасць да каталіцтва. Народжаны ў праваслаўі, Сапега, пад уплывам пратэстанцкіх школ, ў якіх ён вучыўся, прымае пратэстанцтва, якое тады было азнакай паступовасці, асабліва ў арыстакратычных родах. У 1588 годзе Сапега, пад уплывам слаўнага езуіта Пятра Скаргі, перайшоў у каталіцтва. Аднак у справах веры ён быў чалавекам шырока толерантным: падтрымаў ахвярамі манастыры і цэрквы як каталіцкія, так уніяцкія і праваслаўныя. Леў Сапега зьяўляецца фундатарам многіх касцёлаў і цэркваў на абшары крыўскіх зямель.

Асабліва выразна выявіўся яго шырокі погляд на рэлігійныя справы, калі змаганьне паміж праваслаўнымі і уніятамі асабліва заострылася; на чале гэтага змаганьня стаялі: з уніяцкай стараны—полацкі архібіскуп Іозафат Кунцэвіч, а с праваслаўнай—вітабскі біскуп Мелеці Сматрыцкі. Да таго часу (1621 г.) адносіцца слаўны ліст Льва Сапегі да Іозафата Кунцэвіча. Гэты ліст, побач з двума вышэйпададзенымі дакумантамі, можа быць добрым прыкладам яго літэрацкага таленту, палітычнай развагі, высокіх гуманітарных поглядаў і безумоўнай толерантнасці.

Леў Сапега, падобна ўсім сваім сучаснікам, змешываў нацыянальнасць з рэлігіяй і тым тыпам культуры да якой прымыкала тая ці іншая рэлігія. Гэтак, с пераходам у каталіцтва, нашы арыстакратычныя роды прымалі і лаціна-польскую культуру. Так было і с Сапегам: па дзяржаўнай прыналежнасці ён быў літвін, па веры і культуры—раней русін, а пазней „паляк“, ці як тады казалі: „родам русін, а народам паляк“ (*genthe Ruthenus, natione Polonus*). Захопленыя выслужваньнемся пануючай дынастыі, нашы нацыянальныя вярхі вельмі рана адрэзаліся ад паняволеннага і прыгнечанага народу, чапляліся сваімі радаводамі пануючых чужынцаў. Калі Варагі-Русы прыйшлі на крыўскія землі і запалонілі іх: вярхі грамадзянства хутка ператварыліся ў „русаў“, перарадзіліся з імі і самі сталіся „русамі“, „рускімі“. Дынастыя ру-

саў змяніла другая, літоўская дынастыя, і вярхі зноў хутка становяцца „літвінамі“, ня толькі сваёй дзяржаўнай прыналежнасцю, але і падтасаванымі радаводамі. Калі-ж у XVI ст. на нашых землях бяруць верх польскія ўплывы—арыстакрація пераходзіць ізноў у абоз пануючай народнасці, прымае яе веру і культуру. У нядаўныя часы, пад панаваньнем расійскага царызму, мы бачылі, як нашы вярхі станавіліся „расійцамі“, думаю, што каб у ўсесьветнай вайне перамагла Нямеччына і запанавала над крыўскімі землямі, мы мелі-бы нямаля такіх с паміж нашай інтэлігенціі якія-бы ў сваіх родаводах знайшлі азнакі свайго нямецкага паходжаньня.

Вяртаючы да ліста Льва Сапегі, пісанага да Іозафата Кунцэвіча, адзначым, што ў гэтым лісьце Сапега раіць каб пашыраючы унію не карыстацца гвалтамі, ў чым вінавацілі Кунцэвіча. Але трэба прызнаць, што і з боку праваслаўных, у стасунку да уніятаў ужываліся ня менш рэзкія спосабы, як і з боку уніятаў.

Погляды Сапегі былі толерантнымі і хрысьціянскімі, аб чым можна пераканацца з памятнага ліста Кунцэвічу, дзе ён кажа, што:

„... ведама, пахвальна і трэба імкнуцца да таго, каб было адно стадо і адзін пастыр, але гэтае яднаньне павінна адбывацца не прымусам, а любоўю, згодна са славамі апостала Паўла: „а примусовасць робіць з авец казлоў“. Каб авечкі не разбягаліся трэба даць ім добрых пастыраў, а не зачыняць перад імі дзьверы сьвятынь, не адхіляць іх ад хрысьціянскіх абрадаў і сьвятых таемстваў. Калі жыдом і татарам дазволена мець свае сынагогі і мячэці, то хто-ж мае права зьдзекавацца над хрысьціянамі і нявольць іх сумленьне. Хрыстос гэтага не рабіў, ён нікога не прымушаў і не праганяў ад сябе, а ўсіх ласкава заклікаў: „прыйдзіце да мяне і я супакою вас“.

У 1620-ых годах, калі Швэды з Густавам-Адольфам, не без дапамогі Масквы, нахлынулі ў нашу зямлю, Сапега ізноў становіцца на абарону краю і адзначаецца на вайсковым полі, ня глядзячы на 63 летні свой век. Але асабліва ўдзячна яму было гаспадарства за тыя выдаткі, якія ён прыняў на сябе ў часе гэтай ваеннай буры, поруч якой шырылася яшчэ і маровае паветра. Яму была даручана булава вялікага гэтмана літоўскага, г. зн. зложана ў яго рукі галоўнае камандаваньне. Пасьля вайны, будучы віленскім ваяводам, Сапега спакойна дажываў тут свой век, працуючы між іншым над упарадкаваньнем дзяржаўнага архіву—Мэтрыкі в. кн. Літоўскага.

Калі ў 1633 годзе, новы кароль Ладыслаў IV прыбыў у сталіцу в. кн. Літоўскага—Вільню, то Леў Сапега, як прадстаўнік дзяржавы, на чале сэнацараў, з булавай і новай годнасьцю Маршала в. кн. Літоўскага, конна сустрачаў новага манарха, ня глядзячы на свой ужо, бадай, 80 летні ўзрост. За два тыдні пасьля гэтага Леў Сапега памёр.

Мы даўжэй спыніліся над вялікай постацьцю Льва Сапегі, каб паказаць якой меры дзяржаўных мужоў выдаваў наш народ і высьветліць тыя інтэрасы якімі жыло нашае грамадзянства ў канцы XVI і пачатках XVII ст., ў лепшы век развіцьця нашай пісьменнасці.

ГРАМАТА ПАТРЫАРХА ЯРЭМЫ (Іереміі) віленскаму Сьвятатроецкаму брацтву, 1588 г., ліпня 6 дня. Патрыарх пацвярджае сваей граматай:

„школу братскую в дому братскомъ Языка греческаго, Латинскаго и Рускаго... Такожъ и друкарню Всякии книги вѣтхаго и новаго завѣта по с(вя)тыхъ отецъ преданию печатати повелевземъ“...

Агрыгінал граматы пераховуецца ў сабраньні В. Ластоўскага, пісана на вялікім лісьце пергаміну.

ГРАМАТА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА III ДА ЎСЯГО КНЯЗЬСТВА ЛІТОЎСКАГА аб пераездзе праз в. кн. Літоўскае канстантынопальскага патрыарха Ярэмы. Друк. ў Вільні, 1589 г., статутowymi літарамі.

ГРАМАТА КАНСТАНТЫНОПАЛЬСКАГА ПАТРЫАРХА ЯРЭМЫ (Іереміі) біскупам в. кн. Літоўскага і духавенству 1589 г. „Акты, отн. къ истор. Зап. Россіи“, т. IV, б. 30.

Патрыарх Ярэма аб'язджаючы крыўскія землі знайшоў мясцовыя абычаі, якія прызнае нязгоднымі с царкоўнымі канонамі і забараняе іх. Найцікавейшае з гэтай граматы, што ў нас яшчэ ў XVI ст. сьвяткавалі пятніцу замест нядзелі.

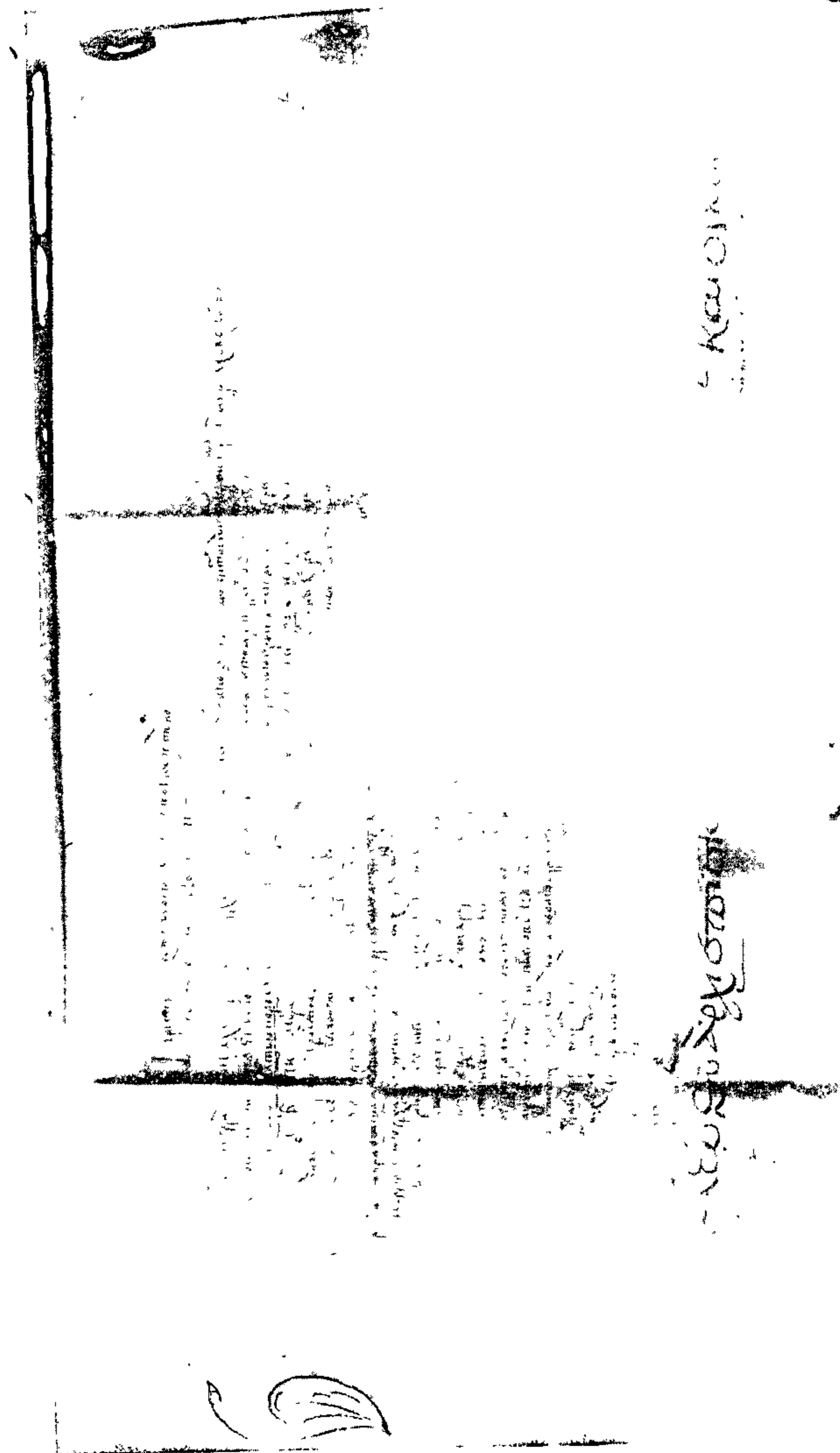
„Смирение наше увѣрися отъ многихъ, яко со прочіими безчестіи, яже обрѣтохомъ въ сей епархіи, еще же суть сія три: первое, убо, паска; второе же, назавтріе Рождества Христова празнують пологъ Богородици, и приносятъ въ день онъ семидаліонъ, муку печену, что есть велико нечестіе: понеже пресвятая Дѣва роди, и паки Дѣвою пребысть неизрѣченно; и се есть догматъ безбожныхъ еретикъ, иже се сътвориша къ уничиженію Пречистыя Богородица, и възбранися отъ шестаго Вселенскаго Собора въ правилъ 79, яко безчестно и беззаконно. Третье, яко нѣци отъ христіянъ празнують въ пятокъ, во святую же недѣлю работають“.

ПРывілей ЖЫГІМОНТА III 1589 ГОДУ, БРАЦТВУ СЬВ.-ТРОЕЦКАМУ НА ШПІТАЛІ, ШКОЛЫ І ДРУКАРНЮ. „Собр. древн. грамотъ и актовъ“, Вільня, 1843, № 4.

Да караля зьварнуліся:

„... станы и посполство звышь реченое реліи руское мещане виленскіе братья церковная церквы мѣста виленского заложенъя свѣтое тройицы“.

Пакладалі перад гаспадарам брацтва свайго, здаўна існуючага, статуты друкавання і прасілі каб гаспадар сваім прывілеям сцьвердзіў іх. Парадак брацтва такі. Кожды, хто хоча належаць да брацтва павінен упісацца і даць у брацкую скрынку „водле преможенья своего“. Акромя гэтага кождай нядзелі кожда братчык павінен, паводле змогі, даць у брацкую скрынку ахвяру, і яшчэ кождага году, на чацьвертым тыдні па калядах, адбываецца

Грамата патрыарха Ярэмы віленскаму Сьвятатроецкаму брацтву 1588 г.

брацкая складка, сколькі хто можа. За гэты грошы чатыры разы ў тыдзень служба Божа будзе адбывацца перад брацкім аўтаром. Чарнцом і чарніцам кожны тыдзень будуць даваць на страву. Два разы ў год, па шпітальных і па турмах і убогім на вуліцах, будуць раздаваць „ялмужну“.

Акром таго:

„Естлибы теж которыйкольвекъ братъ уписанный съ допущенья Божого спригоды на маетности упалъ тогда таковому съ повинности Хрестиянское зъ скриньки братское водле преможена братского подпоможенье чинено будетъ. Также и въ хоробе брату уписаному убогому яко на ратунокъ здоровья такъ и на выживенье часу тяжкости его водле преможенья братского дадутъ и вшелякими потребами опатровати будутъ. А кгда теж вже на которого брата уписаного убогого панъ Богъ смерть допустити рачить, а не былобы маетности его чимъ тела поховать, Тогда братья братства церковного накладомъ зъ скриньки братское погребъ чинити будутъ водле звычайу хрестиянского яко добрая воля и побожность их будетъ“.

Аб брацкіх школах сказана:

„Вшколе теж братской детей братии уписное и убогихъ сиротъ езыка и писма руского, греческого, латинского и Польского накладомъ братскимъ дармо учити повинни водле постановенья ихъ братского, Также и людей вписме учоныхъ особъ духовныхъ и светскихъ для науки школьное и доспеванья въ справе своей ховати мають“...

Аб друкарні сказана:

„... и книги всякие старого и нового закону такъ въ науце школьной яко церкви потребные по кгрецку по словацку по руску и по польску друковати позволяемъ“.

ПРАМОВА МЯЛЕШКІ, КАШТЭЛЯНА СМАЛЕНСКАГА, НА СОЙМЕ Ў ВАРШАВЕ Ў 1589 ГОДЗЕ. Першы перадрук гэтай прамовы зроблены Вішнеўскім (*Histor. Liter. Polsk.* 1845, т. VIII, бб. 480—484), з арыгіналу пісанага лацінскімі літарамі, ўзятага з бібліятэкі Хрэбтовіча ў Шчорсах. Пасьля гэтага прамова Мялешкі некалькі разоў перадруковывалася, ў расійцаў і палякаў, паводле Вішнеўскага. Мне ўдалося дабыць два адпісы прамовы ў Вільні: 1) с паперамі Турова-Пінскай архібіскупіі, рукапіс XVII ст. пісаны кірыліцай (на адвароце надпіс: Roku 1663 мса July 20 dnia. Mowa kasztelana Smolenskiego Mieszki miana roku 1589 na Sejmie w Warszawie. Pisałem Michał Bielski Strażnik Wojewodztwa Brzeskiego; 2) ад В. Сьвятаполк-Мірскага, пісаны лацінкай, характарам XVIII ст. Абодвы гэты адпісы немалъ зыходзяцца с тэкстамі раней друкаванымі, акром нязначных драбніц.

Костомаров (у прадмове да 2 тому „Актыв“ (так характэрызаваў гэты помнік: „змест гэтага помніка служыць гумарыстычным выябражэньнем рускіх (чытай: крывіцкіх) абычаёў пад польскім ўплывам, якія пасля шмат спрыялі уніі і панаванню польскага элементу ў рускіх (ізноў трэба разумець— крывіцкіх) краёх.

Карскі (Бѣлоруссы, т. III, б. 114) выказуе іншую думку: „Уважае дасьледаваньне гэтага твору, які мае форму вельмі няўдалай соймавай прамовы, нагадуе, што гэта палітычны памфлет, які зьяўляецца сатырай на абычай

шляхты Заходнай Русі (і тут „Заходнай Русью“ замаскавана зямля Крывічоў), якая прыняла польскую культуру ў XVI ст.“.

Але ў нас маецца дакумант (ніжэй прыведзены ліст Камуніякі да Абуховіча, пад 1655 г.), які сьведчыць што: „коли былъ панъ Мелешка каштэляномъ Смоленскимъ, то я будучи на сойме, на той часъ за имъ зъ кордикомъ стоялъ“, і пры гэтым цытуе некалькі фраз з яго ў падобным стылю, як ніжэйпададзеная прамова Мялешкі. З апошняга відаць, што гэта прамова была запраўды сказана і дайшла да нас праўдападобна ў запісе таго-ж Камуніякі, які слухаў яе „з кордикомъ стоячы“ за п. Мялешкам. Бо, па стылю, прамова Мялешкі і ліст Камуніякі да Абуховіча, калі не аднэй і тэй-жа рукі, то безумоўна аднэй і тэй самай пісьменніцкай школы.

Некатарыя расійскія пісьменьнікі склонны былі лічыць Мялешку мітычнай асобай, аднак праф. Доўнар-Запольскі, на аснове дакумантальных даных, кажа, што Мялешка жывая асоба, паходзіў з аднэй і тэй-жа аколіцы што і Васіль Цялінскі, а знача з даўнейшага полацкага ваяводзтва (гл. Исслѣдованія и Статьи).

На(й)яснейшы м(и)лстивы королю. и на мене ласкавы(е) панове брата. Выеха(в)ши з дому богу ся помоли(л) штоб к ва(м) здоров приеха(л) да и вашу м(л)сть здоровы(х) огледа(л).

Пришло мне з вами радити. а я на таки(х) зезда(х) николи не быва(л). и з короле(м) его м(и)лостью николи не засѣда(л). толко за князе(и) наши(х) котори(е) королевали и котори(е) воеводами быва(ли) сѣнтѣнти(й) ты(х) не быва(ло). правы(м) сер(д)це(м) просто говори(ли). политьки не зна(ли). а у ротъ правдо(ю) як соле(ю) въ очи кидыва(ли). Скоро(ж) короли больш немце(в) як на(с) улюби(ли). почали на(ми) шебу(н)ковати. и што стары(е) наши князи собрали то все немцо(м) розда(ли). нашы(е) господари. проч Жикгмо(н)та короля. того нечего и въ люди личити. бо подляше и вольны наш вытр(а)ти(в) ляхо(м) менечися. Але Жикгимо(н)та пер(во)го соло(д)кая памет(ь) его. то(и) немце(в) як собак не любил. и ляхо(в) з и(х) хитро(с)тью велми не любил. а Ли(т)ву и Русь нашу любите(л)но милова(л). и горя(здо) лепш наши(е) занего мевалися. хотъ въ такъ дороги(х) свита(х) не хажива(ли). други(е) безъ но(го)виць якъ бе(р)на(р)дыны гуля(ли). а соро(ч)ки ажъ до ко(с)токъ а ша(п)ки ажъ до само(го) поеса наши(ва)ли. Дай боже изно(в)ъ тако(й) години приждати и теперь. Я са(м) коли по домовому вбираюся то ее м(и)л(с)ть пани мстисла(в)ская малжо(н)ка моя натешитися и налядетися не мене не може(ть). На(д)то вже огледимося на все то(е) М(и)л(с)т(и)вы(е) панове и на тую нуж(д)ну немецку(ю) штуку. што наброили. а коли(ж) то у ихъ бывало. у сукня(х) пере(с)тых ходя(т) а гроши без числа маю(т) а што городо(в) и мест держа(ть) то не хыхі. Да он пакъ и замешалися з нами и гаряздо умею(т) все лихо(е) говорити. Короле(м) паномъ и речипо(с)политой якъ ту(ж) было баламутя(ть). А коли сам немчино иде(ть) любо жена его поступае(ть)—черезъ ску(р)ку скрипи(ть) шелести(ть) и дороги(м) пижмо(м) воняе(т). коли(ж) до тебе паничикъ приеде(ть) частуй же е(го) доста(т) ко(м) да еще и жо(н)ку свою подле его посади. а онъ сѣди(ть) якъ бесъ наду(в)шисъ морокуеть. шапкою де(и) перекри(в)ляе(т) и з жо(н)кою нашептывае(ть) дей и въ доло(н)ку сробеть. Да коли(ж) бы гетако(го) чорта кула-

ко(м) в морду или по лицо(м) по хри(б)те так што бы король его М(и)лость не слыха(л). неха(й) бы морды тако(й) погано(й) не надыма(л). Помню я короля Гэ(н)рика котори(й) з замо(р)ско(й) немецко(й) стороны бы(л). да зрозуме(л) што мы Ему немного давали шебунковати, а Не(м)ци его не велми перекриковали. такъ онъ позна(в)ши што то не штука да и самъ никому не оказа(в)шися про(ч) поеха(л). аж въ свою сторону. ажъ за море скину(л). Кажучи пра(в)ду не такъ винова(т) король якъ ты(е) радны(е) баламуты што при ни(м) сидя(т) да крутя(ть). много тутакъ таки(х) ес(т) што хо(ть) наша кос(т)ка однак собачи(м) мясо(м) обросла и воняе(т). ты(е) што нас деру(ть) губя(ть) радны(е). а за и(х) баламу(т)нями нашине(ц) выжы(вити) ся не може(ть). речипо(с)политую губя(т). волынь з по(д)лясе(м) прона(л) на(м). зна(ю). на(м) при(с)тупило што ходи(м) какъ подъвареные бо ся и(х) боимо пра(в)ды не мовимо. еще зъ по(д)хлѣбны(ми) языка(ми) потакаемо. а коли(б) такого бѣса кулако(м) въ мо(р)ду. забыв бы други мутити. И то м(и)лстивы(е) панове не мала(я) шкода. слугы ховае(мо) ляхи. дава(й) же ему сукню хваленъ дыфзову(ю). корми(ж) его слас(т)но. а зъ и(х) службы не пыта(й). и толко убра(в)ши се на высоки(х) подкова(х) до девокъ дыбле. и ходи(ть) з великого куфля труби(ть). ты пане за сто(л) а слуга ляхъ себе за сто(л). ты борщикъ. а слуга ляхъ на покутнику штуку мяса. ты за фляшу. а онъ за другу(ю). а коли слабо де(р)жиш то онъ и зъ рукъ вырве(ть). толко пилнуе(ть) скоро ты з дому то онъ мо(л)чко(м) приласкае(т) ся до жо(н)ки. И тако(го) чортоп(ол)оха з немцами выгнати што до насъ влезъли проти(в)ко праву нашо(му). од и(х) м(и)лстей пано(в) ляхо(в) гину(ть) стари(е) наши поклоны смоле(н)ски(е). передира(й)те очи лепше о и(н)фля(н)ты. бо тые ме(ч)ники какъ влезу(ть) то и(х) и зубле(м) не выкури(ш) якъ пшолы одъ меду. Але здармо поговорили есмо о разны(х) наши(х) утрата(х). и то не малая штука кони дрыганъты на ста(й)ни ховати. дава(й) же имъ въ лето и въ зиме овесь и сено. по(д)стила(й) же и(х) на но(ч). хова(й) же для и(х) слугу ляха. конюше(го) и машталера. а з ни(х) жадно(е) службы не пыта(й). а коли(ж) еще ляхъ як жеребе(ц) рже коло девокъ какъ дрыга(н)тъ коло кобыль при(и)ми ж къ нему двоухъ литвино(в) на стражъ бо и са(м) дидко не упи(л)нуе(ть). И то на свете дурнина годин(н)ики. мне притрафилосе на тандете в Киевѣ купити. дали есмо за е(го) три копы гроше(й). а якъ есмо посла(ли) до Вилни на направу ажно на пята(ю) копу крути(ть) злод(еи) замо(р)щикъ. добри то на(ш) годи(н)никъ пету(х) што не хыбне о по(л)ночи кукаракуе(ть). и то велми стра(ш)ная шкода гологу(з)ды(е) кури ховати. ихъ доста(т)ко(м) варити и и(н)ны(е) пташки смажи(ти). торты тые цинамоно(м) микгдала(ми) цукрова(ти). а за мое(й) памети при(с)маком(в) ты(х) небывало. добрая была гуска зъ грибъками. ка(ч)ка зъ пе(р)чи(ко)м). печо(н)ка з цыбуле(ю) или чо(с)ныко(м). а коли на перепы(ш)ны(е) доста(т)ки каша рижовая зъ шафрано(м). вина ве(н)ге(р)ского не заживали передъ тымъ. Ма(л)мази(ю) скромно пивали медокъ и горило(ч)ку дубали, але гроши по(д)доста(т)ко(м) мевали. мури силны(е) муровали и во(й)ну славну(ю) крѣпко и лучше(й) де(р)жали какъ тепер. И то не до рѣчи. въ богаты(х) сукня(х) пани ходя(ть). незнали передъ тымъ ты(х) Португали или Фортугали. а подо(л)к) рухае(т) ся а коло подо(л)ка чепляет ся. а дворанинъ въ ножку какъ соколъ загледае(ть) што бы где шу(п)нути соло(д)кого мяса. я(ж) ради(л) бы неха(й) бы беложо(н)ки наши(е) въ запинаны(е) да(в)ны(е)

уберали се козакины. шнурованы(е) на заде носили розъпо(р)ки а къ тому што бы знемецъка заривали плю(д)рики. не такъ бы скоро любите(л)ну скрадывали бре(д)ню. а теперь хогя з рогатиною на варте сто(й) въ живы(е) очи тако(го) бѣса не упи(л)нуешъ. Далей о чи(м) ради(ти) незнаю. то ваше(й) м(и)л(о)сти припоминаю што бы завсегда сколко сенаторо(в) и пано(в) Лито(в)ски(х) при королю его М(и)л(о)сти было. былъ бы и я толко королю(в)щины не маю. бо передъ други ми не схопи(л). а што есмо казали все пра(в)да. а Уршулю короле(в)ну его М(и)л(о)сти миленко въ ру(ч)ку поцаловали, как и други(е) моло(д)ши(е) сенато(р)чики. не дивуйте ся м(ило)стивы(е) панове братья. вѣкъ вѣко(м) сказывае(ть). сивизна в бородѣ и чорътъ въ лидъвя(х) за поесо(м). На хороше(е) видан(е) ста(в)ку пупи(л). Не толко въ смоле(н)ску але и въ мозыру увесь повесть о то(м) да(в)но ради(л) кого бы мудърого на то(й) зъѣз(д) к то(й) сенте(н)ти(и) выправити. менѣ ве(л)домо(го) до ваше(й) М(и)л(о)сти послали. и што бы богъ да(л) умети передъ королемъ его М(и)л(о)сти(ю) и вами панове братья одкрити наши(е) рады. сказа(л) бы хто зъ ва(с) лучше(й). толко не баламутячи то и я на то(м) перестану.

„АПОСТОЛЪ“ Друкаваны ў Мамонічаў у Вільні, 1591 году (Каратаевъ, 246-247).

ПСАЛТЫР. Друкаваны ў Вільні ў Мамонічаў, 1592 г. (Каратаевъ, 250—252).

ЛИСТ КН. КАНСТАНТЫНА АСТРОЖСКАГА да валадзімерскага і берасьцейскага біскупа Іпація Поцея з пунктамі, на якіх павінна быць заключана унія з Рымам. 1593 г. чэрвеня 21 дня. „Акты, отн. къ истор. Зап. Россіи“, т. IV, бб. 55-66.

Заключэнню уніі з Рымам сьпяраша кн. Канстантын Астрожскі ня быў праціўны. Прыведзеныя пункты, пісаныя яго ўласнай рукой, былі даложаны да вышэй азначанага ліста (высланага ім) Іпацію Поцею. Паварот у поглядах кн. Астрожскага на унію наступіў пазней.

Напервѣй, абыхмо при всихъ обрядахъ своихъ, яко церковъ Восточная держитъ, въ—цалѣ zostали.

2. Абы панове Рымляне церковей нашихъ и наданья ихъ на своѣ костелы не оборочали.

3. Абы за постановленьемъ згоды, если бы се напотомъ хто зъ нашихъ до Римского костела удати хотѣлъ, не прыймовали, ани прымушали, а звлаща при отдаванью малженства, яко то звыкли чинити.

4. Абы духовные наши въ таковомъ же пошанованью яко и ихъ были, а звлаща, митрополитъ и владыкове въ радѣ и на соймакахъ мѣстце мѣли, хотя и не вси.

5. Потреба бы и патріарховъ обослатъ, жебы се до згоды склонили, жебысьмы единымъ сердцемъ и едиными усты пана Бога хвалили.

6. Потреба и до Московского и до Волхъ послати, жебы се на одно зъ нами згодили; а здало бы ми се наслушнѣй до того ужити, до Москвы е. м. отца епископа Володимерского, а до Волохъ отца епископа Львовского.

7. Потреба тежъ поправки нѣкоторыхъ рѣчей въ церквахъ нашихъ, а звлща около вымысловъ людскихъ.

8. О закладаньи школъ и наукъ вольныхъ, а звлща, для цвиченья духовнымъ пильно потреба, же быхмо мѣли учоные презвитеры и казодѣи добрые: бо за гымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубiянство въ нашихъ духовныхъ умножилось.

ІЗМАРАГД 1593 Г. Перахов. у Віленскай Публіч. бібл. № 240. На апошняй 690-й балоне маецца крыптанімны запіс, які чытаецца: „Рокъ (15)93... Иван Проскура“.

„АПОСТОЛЪ“, друк. ў Мамонічаў, у Віліні, 1591 г., in folio 3, 14, 259, 1 і 22 ліст.

Некатарыя пачатныя літары і застаўкі ў стылю скарынаўскіх.

„ПСАЛМЫ ДАВИДА ПРОРОКА И ЦАРЯ. В вильни. З друкарни дому Мамоничовъ. Року 1593“. Тэкст і надпісаннi тыя-ж, што ў Хадкевічаўскім, Заблудаўскім Псалтыры 1570 г. Крыўская мова толькі ў пасвяце і прадмове, сам тэкст царкоўна-баўгарскі с крыўскімі асобнасьцямі ў правописе і меншымі ў фонэтыцы і морфолёгіі

ВАРУНКІ КІЯЎСКАГА МІТРАПАЛІТА РАГОЗЫ, НА ЯКІХ МОЖА БЫЦЬ ЗАКЛЮЧАНА УНІЯ З РЫМАМ, 1594 Г. Ў СЪНЕЖНІ. „Акты, отн. къ ист. Зап. Россіи“, т. IV. 66. 78—79.

Паручэньне гэтае пісаў Рагоза луцкаму біскупу Міхайле Тэрлецкаму, які ў справе уніі ехаў да польскага гэтмана Замойскага.

„Злеценъе отъ мене архіепископа отцу епископу Луцкому, до его милости пана гетмана корунного:

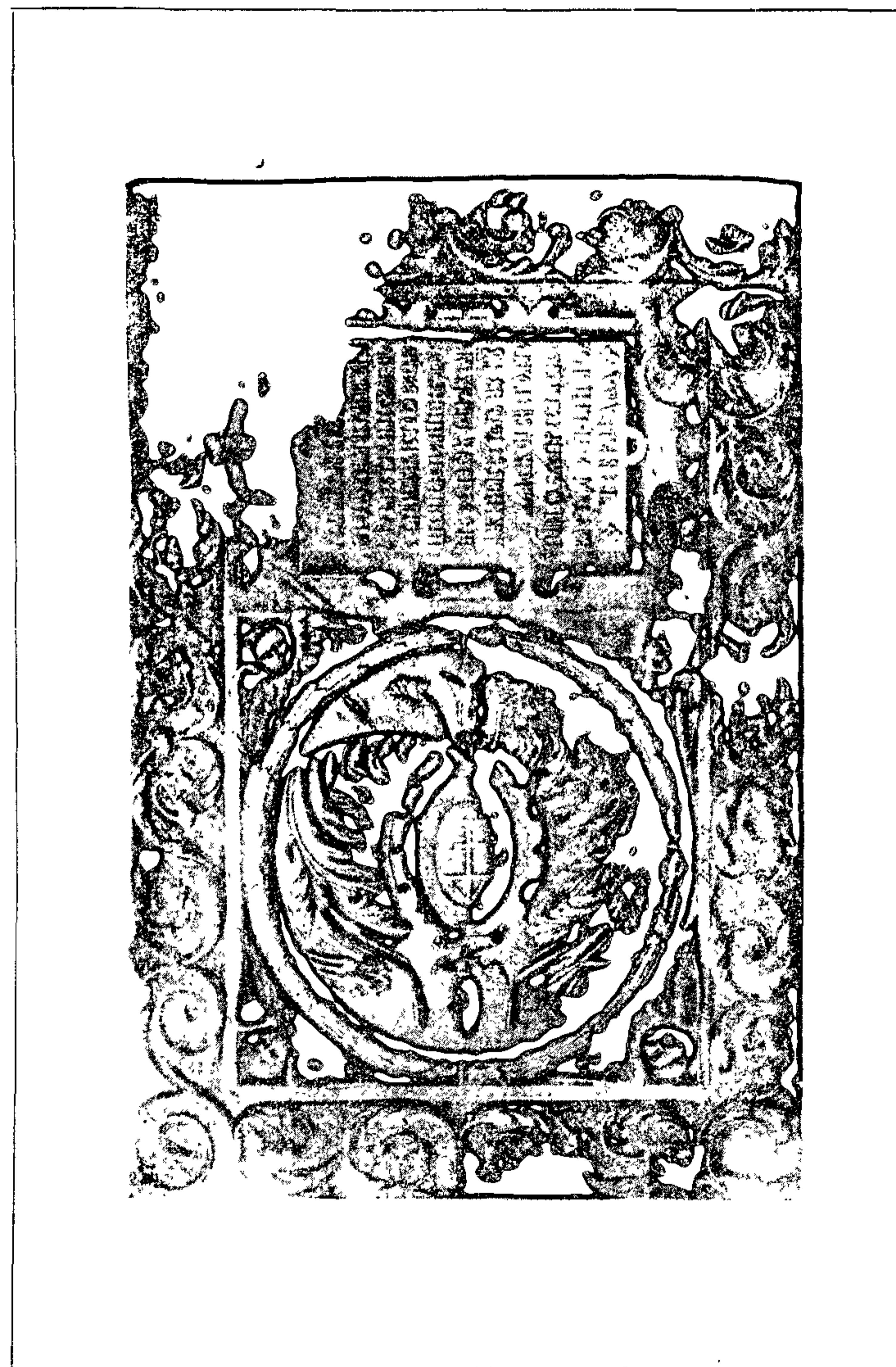
Напредъ, для незгоды самихъ нашихъ старшихъ, ихъ милости патриарховъ, хочу зъ иншими нѣкоторыми епископами зверхность въ духовенствѣ его милости святѣйшому папѣ Римскому признати, заховавши въ цалѣ всѣ sprawy и обряды церкви нашею восточной.

А его милость пана гетмана просити, жебы насъ его королевская милость варовати рачилъ привиліемъ своимъ господарскимъ, абымъ я митрополитъ на той столицы своей во вшеякой повазѣ и учтивости до живота своего во впокою жилъ.

Мѣстце, яко продкове наши въ радѣ мѣвали, абы-мъ я мѣлъ, и всѣ свободы, яко ихъ милость духовные Римскіе.

А естли бы вынесены были якіе листы на насъ отъ патриарховъ неблагословенные, абы жадноѣ моцы и мѣстца не мѣли.

Чернцы тежъ зъ Кгрецыи абы большъ въ панствѣ его королевской милости не бывали, и до земли непріятелскоѣ Московскоѣ жебы пропуцаны не были.

Нагробны помнік віленскага бурмістра Брагі 1587 г., у Святагэоргеіцкай царкве ў Віліні.

Съ пильностью у его милости пана гетмана обваровать, ижбы перехожихъ и переѣздчихъ зъ листами до насъ отъ патриарховъ не пуцано: бо тыхъ шпекгами розумѣемъ, съ певныхъ причинъ“.

„ИСТОРИЯ О АТЫЛИ КОРОЛИ УГОРЪСКОМ“. Рукапіс 1594 г. Пазнанскага зборніка № 94. (Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III).

Повесьць пачынаецца ад тожсамленья Гуннаў і Уграў:

„Кгды перед давными часы гуннове, або як посполите зовуть угрове, из своими княжаты Белем Кэвом и Надыком положилися были обозом над рекою Тисою, тогда в тотъ часъ в Панънонѣи, то есть в том краю, который теперь угорскимъ зовемо, мешкали разные народы, а украинные местца для наездовъ непрятелей сторожу держучи и до обороны готовъ будучи держаль с тое стороны Дуная неяки Матернус.“

Далей апавядаецца аб першых іх бітвах з мяйсцовыми народамі і аб выбары, пасья удачных бітваў, Атыльлі каралём; пры гэтым даецца характэрыстыка яго знешнасці і ўнутраных вартасцяў.

„Атыльля тогда, которого по угорски зовут Этэле, был среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле инъших члонков померное, обѣличья чернявого, очю свѣтлых на взгледе быстрость якуось в собѣ маючого, бороды рѣдкое, носа закрывленого, походу гордого. до вэнуса велми склонъный, на працу телесную, на голод на спанье, на студень и на горячость велми терпливый, великого сердца, рады доброе и смѣлыи, руки хисткое и мужное, в рѣчах рыцѣрскихъ учоныи, до славы велми хотливыи..., в битве всего доглядаючи..., а против покорныхъ лацныи и милосѣрдныи“.

Далей, апісаўшы шатро Атыльлі, ўзброеные войска, харугві і т. п., пераходзіць да апавяданья аб далейшых паходах, бітвах і заваяваньях гуннаў, прычым, побач з фактамі, засьведчанымі гісторыяй, падае і многа выдуманнага, аб апертага часьцю на мяшаньні асоб і здарэньняў. Повесьць канчаецца апавяданьнем аб сьмерці Атыльлі, якая сталася ў жанібную ноч, пасья жанідзьбы з Мікольтай.

Повесьць аб Атыльлі перакладзена ў Новагородчыне. Рукапіс перш пераховываўся ў Несьвіжскай бібліятэцы Радзівілаў, скуль трапіў у Познань. С прыпісак на экзэмпляры відаць што гэта повесьць хадзіла па руках гадоўным чынам між дробнай шляхты.

ПРЫВІЛЕЙ ЖЫГІМОНТА ТРЭЦЯГА біскупам і ўсяму духавенству, прыняўшаму унію, аб зраўнаньні іх у правах з р. каталіцкім духавенствам. 1595, ліпня 30. „Акты, отн. къ истор. Зап. Россіи“, т. IV, бб. 109—111.

„Жикгимонтъ третій, Божю милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прусскій, Мазовецкій, Жомойтскій, Инфлятскій, а Шведскій, Кготскій, Вандальскій дѣдичный король. Ознаймемъ симъ нашимъ листомъ нынѣшнимъ и напотомъ будущимъ, комубы то вѣдать належало, ижъ мы господарь чуючи быть тую повинность нашу, абыхмо хвалу Божюю завжды розшыряли и о поможенье еѣ съ пильностью старалися, до корофъ згода и единость

вѣры есть вельце потребна; а видѣчи въ панствахъ нашихъ межи духовными и свѣцкими станы, поддаными нашими, яко въ вѣрѣ такъ и въ церемоніяхъ, а наболѣи въ календару и въ отправанью святъ великую розность, частокротъ напоминали есмо духовныхъ, звлаца старшихъ вѣры Греческофъ, велебныхъ митрополита и епископовъ, абы они до тоѣ згоды съ костеломъ Римскимъ (которая и первѣй за единоцтва бывала), колижъ-кольвекъ ся досконале склонили и старалися тежъ о то, яко бы за помочью Божюю, до соединенья и згоды межи людми тыхъ двоухъ вѣрѣ, Римскофъ и Греческофъ въ панствахъ нашихъ прійти могло. Ино преложонные духовные церкви Греческофъ въ панствахъ нашихъ, велебные въ Бозѣ архіепископъ и епископы вси, меновите: Михайло Рагоза, архіепископъ митрополитъ Кіевскій и Галицкій и всея Руси, Ипатеи прототроній епископъ Володымерскій и Берестейскій, Кирилей Терлецкій ексарха епископъ Луцкій и Острозскій, Нафанаилъ Селицкій архіепископъ Полоцкій, Витебскій и Мстиславскій, Михайло Копыстенскій епископъ Премысльскій и Самборскій, Леонтей Пельчыцкій епископъ Пинскій и Туровскій, Деонисей Збируйскій епископъ Холмскій и Бельзскій, Гедeonъ Болобанъ епископъ Львовскій и Каменецкій, вси одностайнѣ зезволившися и будучи прихильны къ соединенью и згодѣ съ костеломъ Римскимъ, присылали до насъ господаря с тымъ, ижъ они обваровавши собѣ въ цалѣ вси церемонѣи и обряды церкви Божофъ, водлугъ звычайу стародавнего церкви Восточнофъ, яко за единоцтва бывало, а наболѣи въ отправанью службы Божофъ и сакраментовъ святыхъ и иныхъ церемоній зъ стародавна звыкльыхъ, кгды то имъ варовано отъ насъ будетъ, а потомъ и отъ святѣйшого пастыря нашего зверхнего папежа Римского, хотѣчи быти подѣ послушенствомъ его, и оному яко старшому пастыру церкви Божофъ зверхность признать и подѣ розказованьемъ его быти, и съ костеломъ Римскимъ згодитися позволили. А такъ мы господарь, видѣчи предсвятые ихъ слушное и до рѣчей збавенныхъ потребное, то отъ нихъ зъ вдячностью пріймемъ. А ижъ бы за такую хуть свою, ласку нашу господарскую къ собѣ знали и завжды еѣ были певны; тогда тымъ теперешнимъ листомъ привильемъ нашимъ имъ самымъ всимъ, велебнымъ архіепископу и епископомъ помѣненнымъ, архимандритомъ, игуменомъ, презвитеромъ и всему духовенству церкви Восходнее Греческофъ и Рускофъ во всехъ панствахъ нашихъ, варуемъ, упевняемъ и словомъ нашимъ господарскимъ святобливе прирекаемъ и обѣцуюемъ, сами за себе и наяснѣйшихъ потомковъ нашихъ, ихъ милость королей Польскихъ и великихъ князей Литовскихъ, ижъ хотя бы на тыхъ речонныхъ архіепископа и епископовъ, по датѣ сего листу привилею нашего, отъ патриарховъ Греческихъ и митрополитовъ якіежъ кольвекъ причины и клятвы къ неблагословенству на нихъ выношены и выдаваны были, ижъ то имъ самымъ, архіепископу и епископомъ и всему духовенству ихъ, намиѣи, никгды, ни въ чомъ шкодити не маеть, и таковыхъ листовъ заклятыхъ, абы въ границы панствъ нашихъ выношены не были, для вшелякого оскарженья и клятвы и оголошенья, съ пильностью постерегати кажемъ и обѣцуюемъ словомъ нашимъ королевскимъ. И абы, напротивъ, станомъ ихъ водлугъ правъ духовныхъ и свѣцкихъ добрѣ было: для всехъ таковыхъ причинъ, тыхъ достоинствъ, архіепископи и владыцствъ ихъ, на которыхъ они мѣшкають зъ данины нашое и продковъ нашихъ, отъ нихъ того не отыймовати и при ихъ животѣхъ иншимъ особомъ не давати,

але заховати ихъ обѣцують вцалѣ, съ примноженьемъ ласки наше и вывышеньемъ, учтивостью и во впокою на тыхъ владыцтвахъ, яко вѣрныхъ преложонныхъ пастыровъ церкви Божоѣ и богомольцовъ нашихъ, покуль остатнего живота ихъ славати будетъ; а по животѣ ихъ, и пришлымъ архіепископомъ и епископомъ, которые на мѣста ихъ наступовати будутъ, таковую жъ ласку нашу неотмѣнно имъ обѣцують, и къ тому завжды у насъ господаря вольное ухо и приступъ, сами черезъ себе, а не черезъ причины иныхъ мѣти мають. И во всякихъ свободахъ и вольностяхъ, зацности, учтивости и прерогативахъ, потомужъ яко ихъ милость станы духовные Римскіе мають, и оныхъ всихъ заховати маемъ и словомъ нашимъ королевскимъ то обѣцують, сами за себе и за наяснѣйшихъ потомковъ нашихъ: кгдажъ тую вольность здавна еще мають отъ предковъ нашихъ, а особливо отъ святоѣ и славноѣ памяти предка нашего, короля на онъ часть Венгерского и Польского и великого князя Литовского Владыслава наданую (яко то намъ есть оказовано), кгда ся церковь Греческая съ костеломъ Римскимъ на сынодѣ Флорентѣйскомъ зѣднотчила. А ижъ и теперъ до тоѣжъ единости и згоды предковъ своихъ, которую были на онъ часть черезъ митрополита Кіевского Исидора съ костеломъ Римскимъ приняли, наворочаются и въ единоцствѣ и згодѣ подъ однимъ пастыромъ видомымъ церкви Божоѣ, которому тая зверхность завжды належала, то есть, святѣйшого папежа Римского, быти хотятъ: слушнѣ и пристойнѣ таковую ласку и баченъе наше господарское дознати мають, придаючи еще надъ то имъ и кождому, хто бы се до таковоѣ единости и порядку прихилили, свободы и вольности, потомужъ, яко ихъ милость духовные Римскіе мають, такъ и они мають мѣти. Што мы обѣцують еще и иншими привилеями нашими имъ надавати, съ примноженьемъ ласки наше господарской. А то все обѣцують мы господаръ, за насъ и за наяснѣйшихъ потомковъ нашихъ, королей ихъ милость Польскихъ и великихъ князей Литовскихъ, тымъ всимъ велебнымъ верху помѣннымъ архіепископу и епископомъ вцалѣ здержати, до ихъ животовъ, а по ихъ животѣ всимъ напотомъ будущимъ, которые на мѣста ихъ наступовати будутъ. А на твердость тоѣ рѣчи дали есмо имъ сесь нашъ листъ привилей, подписавши его рукою нашою королевскою, до которого и печать нашу корунную привѣсити есмо велѣли. Писанъ у Краковѣ, лѣта Божьего нароженья тысяча пятьсотъ девятьдесять пятого, мѣсяца Юля тридцатого дня“.

„УНИЯ АЛЪБО ВЫКЛАДЪ ПРЕДНЕЙШИХЪ АРЪТКУЛОВЪ КУ ЗЪОДНОЧЕНЬЮ ГРЕКОВЪ С КОСТЕЛОМЪ РИМСКИМЪ НАЛЕЖАЩИХЪ. У вильни. Року Божго нароженья 1595. За дозволениемъ старшихъ“.

Аўторамъ „Уніи“ лічаць Іпація Поцея. У книзе вельмі ярка аписана цяжкое палажѣньне рускай (крыўска-українскай) царквы:

„...подъ тымъ часомъ нещасливымъ, которого розмаитыхъ ересей намножилосе, а видечи яко и тые, которые не ку спасенію, але ку вечному затраченю, овцы Христовы съ правдивое овчарни выводечи до своихъ пустынь, великую пилность въ томъ мають, въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, бо не по одной, а великими гро-

мадами Стадо Христово урываючы до своее обору плюгавое загоняють,—а овцы тежъ яко прироченья кривого будучи, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные, творечи за пастырма, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ. А пастыры зась старшіе, которые бы того доглядати и той явной и великой шкодѣ забѣгати мѣли—то радою, то наукою, то писанемъ, ничего о то не дбають, а праве самохотъ стадо Христово на месные ятки выдають. А шгожъ иншого овцамъ бѣднымъ, видечи таковую недбалость пастырей своихъ, чинити было годно въ томъ розерваню. Искати прыстанища якого жебы се гдѣ колвекъ прыгорнути могли! Вышедши тогды зъ овчарни своее а блукаючысе по пустыни, хто ся колвекъ натрафилъ—будь то Лютар, будь то Калвинъ, будь то проклятый Арей эбионъ, албо цурокъ, не смотречи—если пастырь албо волкъ, аблуканые прыставали, а другіе—розумнѣйшые, хотяжъ не до своихъ звыклыхъ пастырей, але до иныхъ видечи справу добрую и порадокъ лѣпшій, быле бы отъ волковъ убѣчы, прылѣплялисе.. Людъ посполитый, простой, ремесный, который, покинувши ремесло свое (дратву, ножыцы и шыло) а привлащивши собе врадъ пастырскій, писмомъ Божымъ ширмуютъ, ницують, выворачаютъ и на свое блюзнерскіе и фальшивые потвары оборочають „...“ Нѣкоторые мовятъ ижъ волимо до Ариановъ, до новокрещенцовъ удатися, анижли быти подъ властію папежскою... О, милый Боже! Изали то явное заслѣпене людское!? Брати родное, которыхъ одна мати церковь светая каѳолическая породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются!“.

Вылажыўшы ў прадмове прычыны напісанья кнігі, аўтор пераходзіць да разбору галоўныхъ ляці рожніц паміж царквой усходнай і заходнай, стараючыся пагадзіць абедзьве стараны, а далей тлумачыць непраўдзівасць закідаў на папежа, каторага арыяне і скрайнае крыло праваслаўныхъ называюць антыхрыстамъ:

„... Не тымъ умысломъ—Богъ свѣдокъ сумнѣнья моего—то написаломъ, абыхъ мѣль папежа омовляти и боронити! Кгдажъ и своихъ маеть не мало ученьшихъ, которые такъ явное кривды и потвары, што на него невинне кладуть, писаньемъ своимъ достаточне обороноли и показали то ясне, ижъ жаденъ папежъ не былъ, ани есть антыхристомъ. Але я для своее неукое Руси, которые, явныхъ геретиковъ въ томъ наслѣдуючы, а ихъ кламливому писанію вѣручи, также смѣють называти папежа антыхристомъ! А кгда бы ихъ хто спыталъ, жебы то ясне показали и съ писма Божьего достаточне вывели, заложуся, жебы не умѣли на то и слова отказать, и мусили бы се до потвары и писма геретического удать! Бо еще зъ нашихъ ни одинъ таковой не показался, хтобы о томъ што писати мѣль. Одно геретыкове явные, которые не толко папежникомъ, але и намъ суть явными противниками, бо тежъ насъ такимижъ балвофальцами, а еще спроснѣйшими, нижъ папежниковъ, зовутъ, и то еще придаючи, жесмы простакове глупые, немаючы(е) ани писма, ани науки, а праве—яко за быдло насъ розумѣють! А мы предсе до нихъ утекаемося и волимо зъ ними преставати и бунтоватисе на хрестіане, анежли зъ братею нашею, которыхъ одна мати Церковь светая католическая породила! Изали то не явное заслѣпѣнье нашихъ, же того небожата не бачать?! А не вѣришь ли тому, скоштуйже того! Мѣй одно розмову зъ геретыкомъ о папежу, алижъ ти онъ съ тобою за разомъ

на папежа згодитсе, называючы его антихристомъ, сыномъ дъяволскимъ и иньшими тытулы спросьными, потварливymi, и еще, чого ты не вѣдаешъ, яко простаць будучи, додасть тобѣ матерьи и выкрутныхъ доводовъ своихъ противъ папежа, чого и ты самъ не слыхалесь! Алижъ за разомъ о папежа, же естъ истиннымъ антихристомъ, съ кождымъ геретыкомъ згода! Почнижь одно зъ нимъ далѣй мовити о вѣры своей, о сокраментaxъ, о церемоніяхъ и о всихъ порядкахъ церкви своее, о набоженствѣ службы Божой, въ чомъ мало не во всемъ згажаеце церковь наша Восточная и зъ Заходними, и мало што розного, коли въ самую речъ пилно вглянешъ, найдешъ,—алижъ тебе геретыкъ таковымъ же, яко и папезника бальвофалцою потрискиваетъ, и вси справы и обрадки церкви набоженства нашего спросными блудами и вымысли людскими называеъ, такъ влагне, яко и папезскіе. И бы то могло быть, такъ бы ради нашы церемоніи и все набоженство и обрядки церкви нашое, яко и папезскіе, выкоренили, а толко сами зъ своею вѣрою и съ церемоніями zostали.

А если ми рѣчешъ, же се зъ нами лѣпѣй, згажають, анижли зъ Рымляны, бо не такъ напротивъ насъ мовяъ и пишуъ, яко противъ Рымляновъ, правду мовишъ. Бо тежъ ты, яко простаць неякій, не такъ имъ докучаешъ, и не такъ ихъ кацерскіе блуды обличаешъ, яко Рымляне. Отожь посполите болшую васнь на того мають, хто собѣ не дастъ кривды чинити, и хто противъ неприятели потужнѣй стойтъ и зрады его лѣпѣй вѣдаеъ и явне всему свѣту открываеъ! Але ты, бѣднѣй простаку, не только противника обличить але и самъ себе оборонити не можешъ, кгда тебе простакомъ Рускимъ, быдломъ глупымъ, неукомъ пошивають! Нехай же бы одно, чого Пане Боже уховай, тые геретыкове сегоднешніе въ томъ панствѣ господаря нашого надъ Рымляны верхъ одержали, и такъ, яко въ Анкиліи, маючы по собѣ пана, вѣру Рымскую и все набоженство Рымское выкоренили (о што се старають, яко о потужнѣйшое),—певне бы и намъ, хотя се то зъ ними братаемъ и на папежа, и на Рымляновъ згажаемъ, не зборговали, але рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко насъ называють) до обору своее загнали!

Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горить, анижли коли до твоего даху придетъ! Не поможеть на онъ часъ и тое братерство, и тые списы, и бунты, што теперь за ними чинили на своихъ, которые яко и свое, такъ и о ваше душевное спасеніе, и о лѣпшый порадокъ въ церкви Божой, анижлисмь до сихъ часовъ мѣли, стараютьсе, а што болшая—о згду, о милость, о соединеніе, о которое самижъ въ церквахъ нашихъ Пана Бога уставичне просимо, абыхмо по старому, яко за предковъ нашихъ было, „едиными усты и единымъ сердцемъ могли славити пречестное и великолѣпное имя Отца и Сына и Светого Духа!“...

Іпацій Поцей (1541†1613) раздіўся ў 1541 годзе ў Рожанне (Горадзеншчына), з Льва Поцея, падскарбья і пісара в. кн. Літ., і маткі Анны Служчанкі, хрышчоны імем Адам.

Вучыўся ў кракаўскай Акадэміі.

Па сьмерці бацькі (1551 г.) быў у сьвіце караля Жыгімонта-Аўгуста да 1572 году.

Раз, калі захварэла каралева, Поцей, будучы тады яшчэ пазям, пабегчы хутчэй у царкву па кадзільніцу; абкаджываў сьпячую каралеву і ад-

праўляў славянскія модлы над ёй. З гэтай прычыны меўся, бытцам, Жыгімонт-Аўгуст прадска заць, што каралева хутка памрэ, а Поцей будзе біскупам.

Пасьля сьмерці Жыгімонта-Аўгуста, папезскі нунціуш, Коммэндоні, зышоўся с Поцеям і пераканаў яго аб патрэбе зьяднаньня царквей,— царкоўнай уніі.

У гэтым часе памёрла жонка Поцея, Анна, з дому Остражэнцкая, пасьля каторай асталіся тры дачкі і трох сыноў; Поцей вельмі адчуўшы сьмерць жонкі, зляжыў с сябе (за Жыгімонта III) урад каштэляна берасьцейскага і паступіў у Васільянскі манастыр, пад імем Іпація.

У 1590 годзе, па сьмерці Мелеція Хрэптовіча-Бучынскага, біскупа валадзімерскага і берасьцейскага, мітрапаліт Рагоза назначыў Поцея біскупам валадзімерскім. Таго-ж году Тэрлецкі і Поцей, прыгатаваўшы іншых біскупаў, нагаварылі Рагозу каб склікаў сабор у Берасьці на 24 чэрвеня (1590 г.) на якім кінута была першая мысль аб злучэньні царквей, ці іначы кажучы, аб утварэньні царкоўнай еднасьці з Рымам.

Аднак-жа справа гэта цягнулася яшчэ некалькі гадоў.

12 лютага 1591 году Поцей намовіў да падтрымліваньня уніі сэнатару і Скуміна, ваяводу новаградзкага, а такжа свайго сваяка Канстантына князя Астрожскага. Жыгімонт III абяцаў праваслаўнаму духавенству, што пацьвердзіць усе старасвецкія іх прывілеі, зраўняе ў правах с каталіцкім духавенствам і пакіне непарушна славянскую літургію.

У 1592 годзе ініцыятары уніі разаслалі лісты да караля і папежа, просячы пазваленьня заключыць унію. Пасьля гэтага, 28 студня 1593 г., склікаў Поцей сабор у Львове, на якім быў Гедэон Балабан біскуп львоўскі, Паісій Красінскі біскуп Грэціі, Лука мітрапаліт белградзкі, а такжа архімандрыты: Мікіпар Тур пячэрска-кіяўскі, Лаўрын (Іларіон) князь Масальскі—супрасльскі, Генадзій—дэрманскі, Афанасій—святаягорскі, на гэтым саборы Поцей прыгатаваў ўладыкаў да натужнай работы па злучэньню царквей.

27 жніўня таго-ж году адбыўся ізноў зьезд біскупаў у Луцку.

Іпацій Поцей уніяцкі мітрапаліт Кіяўскі, Галіцкі і ўсёй Русі.

Даведаўшыся аб гэтых замыслах, канстантынопальскі пагрыарх Ярэма выслаў да біскупаў свайго экзарха Мікіпара, пагражаючы праклёнам тым, каторыя прыступяць да уніі; што яшчэ больш панукнула староньнікаў. У той-жа час Жыгімонт выдаў біскупам прывілей, у якім пракляцьце патрыярха, ці архібіскупа прызнаваў не важным. А ў хуткім часе патрыярх Ярэма памёр і ўсьлед за ім, адзін па адным, памёрла трох канстантынопальскіх патрыярхаў, што шмат памагло наладжываць унію.

Мітрапаліт Рагоза склікаў усеагульны сабор у Берасьці, на якім акром Поцея былі Тэрлецкі, Селецкі, Нафанаэль архібіскуп полацкі, Міхайла Капысценскі біскуп перамышльскі, Лявонцій біскуп пінскі і Гедэон Балабан біскуп львоўскі.

Са стараны Жыгімонта III былі каталіцкія архібіскупы Станіслаў Карнакоўскі гнезненскі, Дзімітр Солікоўскі—львоўскі, а такжа Барнат Мацееўскі—луцкі, Сыцяпан Гомолінскі—холмскі і Януш князь Заслаўскі.

Дня 2 сьнежня 1594 году заключана была унія „рускай“ царквы з каталіцкім касьцёлам.

У 1595 годзе ад імені Берасьцейскага сабору выехалі дэлегатамі ў Рым Тэрлецкі і Поцей. Па дарозе іх з вялікай помпай прыймаў цэсар Рымскі ў Вене, дож вэнецкі ў Вэнеціі, урэшце былі пышныя сустрэчы ў Флёрэнціі і Рыме. На урочыстым паслуханьні ў папежа Кліма VIII ў Ватыкане Поцей і Тэрлецкі на пісьме і вусна паведамлілі папежа аб злучэньні „рускай“ царквы з рымскім касьцёлам. Пасьля голаснага вызнаньня веры і запысьці на Евангелье, былі яны урочыста прыняты да еднасьці з Рымам.

Папез мянаваў Поцея сваім дамовым пралатам і асыстэнтам, яму і яго наступнікам, валадзімерскім біскупам пазволіў хадзіць у сакосе; падараваў чатыры крышталовыя літары с крыжам апраўленым багата ў золата і загадаў выбіць медаль, на якім з аднэй старана выябражаны папез Клім VIII а з другой Поцей і Тэрлецкі з подпісам Ruthenis receptis.

Вярнуўшыся з Рыму, Поцей прототрон валадзімерскі і берасьцейскі,—Тэрлецкі экзарх луцкі і астрожскі, прымусілі, неахвотнага Рагозу, склікаць сабор у Берасьці ў кастрычніку 1596 году, на які зьехаліся як праваслаўныя біскупы, духавенства і сьвецкія, так і папезскія паслы, каталіцкія біскупы: Солікоўскі архібіскуп львоўскі, Барнат Мацееўскі луцкі, Станіслаў Гомолінскі холмскі, Гэтман в. кн. Літ. Мікалай Крыштаф Радзівіл, канцлер Леў Сапега, падскарбі в. кн. Л. Дзімітры Галіцкі да якіх далучыліся два езуіты Пётр Скарга і Юстус Рабэ.

Тут, пасьля прачытаньня папезскай бульлі кінуліся сабе ў абоймы каталіцкія і праваслаўныя біскупы, пасьля па ўсходнаму абрадку пачалася урочыстая абедня, на якой Скарга гаварыў казаньне аб еднасьці, а ўрэшце чыталі пракляцьце на праціўнікаў каталіцкай веры і еднасьці.

Папез Урбан VIII скоро пасьля гэтага прасіў Жыгімонта III, каб уніяцкія біскупы мелі лёгкі доступ да двара і да рады, і каб карысталіся роўнымі правамі з лацінскімі біскупамі.

Вярнуўшыся з Рыму Поцей застаў мітрапаліта Міхайлу Рагозу не непрыхільна настроеным да уніі. Князь Канстантын Астрожскі аб уніі і слушаць не хацеў, гэтак сама Гедэон Балабан, ад сьвежа прынятай ім уніі адступіўся. Кірыла экзарх канстантынопальскага патрыярха, падтрыманы Астрожскім, выкляў у Берасьці Рагозу з уніяцкімі біскупамі.

У 1600 годзе памёр Рагоза, на яго мейсца быў абраны Поцей уніяцкім мітрапалітам ўсей Русі і пячэрскім архімандрытам. Уступіўшы на архібіскупскі пасада, ён, пры дапамозе караля, выгнаў з Рэчыпасполітай патрыяршага экзарха і адпісаў на ліст патрыярха Мелеція. Але справа уніі разварушыла массы і на сойме валынскія, кіяўскія і браслаўскія паслы, залежныя ад кн. Астрожскага, вымагалі скасаваньня уніі. Паўстала супроць Поцея новагорадзкія і горадзенскія жыхары, але іх прыцішыў ваявода Скумін. У Вільні, ў 1606 г. мяшчане, кіраваныя архімандрытам Самуэлям Сянчылам і прасьвітарам Бутрымам Зашкоўскім, вынялі з пад мітрапалітальнай ўлады катэдральную царкву і іншыя манастырскія і сьвецкія царквы.

Поцей прагнаў з архімандрыі Сянчылу, а на яго мейсца назначыў Вэльяміна Руцкага. Яшчэ больш раздражненьня гэтым віленскія мяшчане, што Поцей нарушыў канстытуцыю 1609 году, якой абасьпечаліся правы праваслаўных, намовілі мяшчанаў Івана Тупеку і Ісаака Канановіча, каб яны забілі Руцкага, але пасьля накінуўшы гэту думку, пачалі суд с Поцеям аб тое, што бытцам хацеў ён іхню царкву аддаць езуітам і ў 1609 г. атрымалі дэкрэт на права выгнаць уніятаў з Вільні. Ужо Ян Остык, судзьдзя земскі віленскі, зьбіраўся выпуніць судовую пастанову, калі, раптам, 8 ліпня таго-ж году, Жыгімонт III загадаў аддаць Поцею катэдральную і Пакроўскую царквы ў Вільні. Поцей паслаў сваіх дваранаў Сянькоўскага і Краеўскага ўзяць гэтыя царквы (было гэта ў 1608 годзе, ў часе бытнасьці Жыгімонта III у Вільні), тады Іван Тупека напад у белы дзень на прахадзіўшага рынкам Поцея і адсек яму два пальцы. Іозафат Кунцэвіч, які быў тады памочнікам Руцкага, злажыў гэтыя два пальцы на аўтары, ў Сьв.-Троецкай царкве з надпісам з CXVII псальму: „караючы караў мяне Бог, але сьмерці ня выдаў мяне“.

У 1605 годзе Мелеці патрыярх александрыйскі апавесьціў, што Поцея не прызнае мітрапалітам, а ў 1609 г. назваў яго на свой суд, але 25 чэрвеня 1613 г., Поцей захварэў і маючы 72 гады памёр у Валадзімеры.

„КАТИХИЗИСЪ“ друкаваны ў Вільні ў 1595 годзе. Аўтарам гэтага катэхізму быў Сыцяпан Зызані (Кукель). Надрукаваны катэхізм ў двух мовах па крыўску і па польску; празначаны для праваслаўных.

Катэхізм гэты не дайшоў да нашых часаў, але аб ім маюцца саўсім пэўныя ведамкі ў пісьменнасьці, прыкладам у польскай брашуры Фэлікса Жэброўскага „Kąkol, który rozsiewa Stephanek Zizania w cerkwiach ruskich w Wilnie“ а такжа ў брашуры „Plewy Stephanka Zizaniej“. Ужытае ў агалоўку брашуры Жэброўскага слова „Kąkol“ (кукаль) гэта пераклад яго праўдзівага прозьвішча—Кукель. Быў тады такі звычай у нас, што „простыя“ прозь-

вішчы перараблялі на добрародныя, перакладаючы іх на грэцкую, лацінскую ці іншую якую чужую мову. Гэтак зрабілі і браты Кукялі, яны пераклалі сваё прозьвішча на грэцкую мову і атрымалася, с крыўскага—Кукель, грэцкае прозьвішча—Зызаній.

Сьцяпан Зызані манах сьв.-Троецкага віленскага манастыра (Паводле Wiszniewski „Н. Lit. P.“, т. III. бал. 290: дыдаскал, парох і дзекан канэцкі?) У манашстве насіў імя Сьльвестра. Быў ад 1586 г. вучыцелям львоўскай брацкай школы, пазьней рэктарам яе да 1593 г. У 1593 годзе прыбыў назад у Вільню дзе распачаў энэргічнае змаганьне з уніяй, прапаведуючы на ратушы, па рынках, дарогах і ў царквох. Аб сіле і тоне яго прамоў можна мяркаваць з ліста мітрапаліта Рагозы з 1595 году, пісанага да Зызаняга. Мітрапаліт закідае яму, што будучы простым шалее супроць усіх сваіх пастыраў і топча іх загады, сыпле з амбоны дакоры ўсім духоўнікам ад найвышэйшых да найніжэйшых, што падбурывае царкву, што раздвоіў народ, спраціўляецца мітрапаліту і нават каралю, акром усяго гэтага яшчэ мае зьвязь с протэстантамі. Дзеля таго што Зызані не зьвяртаў ніякай увагі на напамінаньні мітрапаліта, гэты апошні склікаў у пачатках 1596 г. сабор дзеля абмярканьня паступкаў Зызаняга. Учасьнікі сабору, прагледзіўшы яго катэхізм, знайшлі там гэрэзію і як гэрэтыка завочна адлучылі ад царквы, але праваслаўны Берасьцейскі сабор у тым самым годзе, зьбіраючы ўсіх праціўнікаў уніі, апраўдаў Зызаняга. За спраціўленьне ўладзе кароль засудзіў Зызаняга з двума яшчэ віленскімі братчыкамі на баніцію, але Зызані, не аглядаючыся на нішто, далей прапаведываў і пісаў свае полемічныя расправы.

Калі ў 1599 годзе Поцей стаў уніяцкім мітрапалітам і даведаўся, што Зызані ўсё яшчэ знаходзіцца ў віленскім Троецкім манастыры, то загадаў пратапопу запячатаць царкву і не пазволіць „праклятаму баніту“ ў ей што колечы рабіць. Наперакор мітрапаліту, віленскія мяшчане, будучы ў большасьці праціўнікамі уніі, выбралі яго троецкім архімандрытам і прасілі „школу закладаць“, на аткрыцьцё якой у іх меўся ліст Патрыярха Ярэмы, пацьверджаны каралём, а такжа гаварыць казаньні і кіраваць манастыром. Кароль пакараў мяшчан за гэту самовольную трыма тысячамаі коп літоўскіх грошы, тады мяшчане перамянілі свае сымпаціі і вымагалі каб Зызані пакінуў манастыр. Зызані заявіў на гэта што ён „ня выйдзе з манастыра ніякім спосабам“. Абураная таўпа мяшчанаў, узброеная сякерамі кінулася на манастыр са словамі: „ужо ты нам вышчабечышся пташка“, высяклі дзьверы с карыдору ў сьні. Зызані перайшоў у суседнюю келью ды ўцёк у адным кажушку.

С твораў яго вядомы:

Катэхізм Зызаняга, дагэтуль не знайдзены яшчэ, але аб ім многа разоў упамінаецца ў тагочасных аўтораў (друкаваны ў 1595 г.).

У 1596 годзе выдаў: 1) „Лист Іеремеи патрыярха Констанътинопольского наминальный. До того святаго отца нашего Кирилла патрыярха Іерусалімскога о втором пришествіи Христовѣ и о антихриствѣ. А ку тому отъ Златоустого и от Ипъполита святаго папы римскога згодливе о том пишучихъ приложено“.

2) „Казаніе Святаго Кирилла Патрыярха Іерусалімскога, о антихристе и знаках его, з розширеньем науки ересей рожных“.

У букары брата свайго Лаўрына памесьціў „Изложение о православной вѣрѣ“.

Кнігай „Казаньне“ шмат напсаваў Зызані крыві каталікам і уніятам, бо выкарыстаў гусыцкую і протэстанцкую агітацыйную літэратуру аб абсурднай ідэі, што панеж—антыхрыст. Узяўшы ў аснову казаньне сьв. Кірылы і заславіўшыся ім, апёр свой твор на вывадах Кальвіна і даводзіў што антыхрыст ужо прыйшоў і пануе на зямлі ў асобе папежа.

У 1596 годзе выйшла з друку ў Вільні яшчэ кніга Зызаняга „Наука“ друкаваная ў два стаўбцы: на крыўску і на польску. Кніга прычыць істнаваньню чыстца.

З абозу уніяцкага сыпаліся на Зызаняга вострыя нападкі. Сматрыцкі ў „Аполегіі“ (96 бал.) гэтак кажа: „Хто такі Зызані? Невук, каторы думаючы што так лёгка добра аб догматах веры гаварыць, як нятрудна абыяк гаварыць з казальніцы, сам у гэрэзіі упаў і нас агэрэтычыў“. Поцей пісаў аб Зызані: „каторы пакінуўшы рэмясло сваё (дратву, ножніцы і шыла), а прыўлашчыўшы сабе ўрад пастырскі, пісьмом божым шырмуе, ніцуе, выварачывае“.

Слова „Зызані“—грэцкае, азначае—кукаль. Праўдзівае яго прозьвішча было Кукель. Паходзіў с Троцкага павету. Меў нейкія закалоты з „земяніномъ господарскимъ“ Камароўскім, што відаць с позву адрэсаванага: „земянину господарскому повету троцкаго Стефану Кукелю, прозываемому Зызані“. Позаў гэты знаходзіўся ў архіве Сьв.-Троецкага Віленскага манастыра, а цяпер ў сабраньні В. Ластоўскага.

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ“, друк. у Мамонічаў, у Вільні, 1595 г., у ліст, 8 і 399 лістоў (Ундольскій).

„ПСАЛОМНИЦА“ друк. ў Вільні, 1595 г., 12-ку, 231 (?) ліст.

„НАУКА КУ ЧИТАНЮ И РОЗУМЪНЮ ПИСМА СЛОВЕНСКОГО; тутыжъ о св. Тройцы, и о друкарни Братской, року Божіего 1596, а отъ создания міра сѣми тысячного 104“, у 12-ку, 4+40 ліст.

Гэта ёсьць букар, або як цяпер с польска называюць—„лемантар“, выданы з рысункамі ў тэксьце, ў брацкай друкарні сьв. Тройцы ў Вільні, з орнамантамі са скарынаўскіх выданьняў. Апрацаваў кніжыцу Лаўрын Зызані (Кукель).

У XVI ст. букар заступаў кнігу да пачаткаў навукі чытаньня і пісаньня, а такжа кароткі катэхізм. І ў гэтай кніжыцы, пасья літар і складоў, памешчана малітва да Хрыста с паясьненьнем, які зьмест уложаны ў кождае слова малітвы, які догмат, супроць якіх гэрэзія, а далей ідуць іншыя паш-

тоднеўныя малітвы. У канцы букара, брат Лаўрына, Сьцяпан Зызані, памесьціў у пытаньнях і адповедзях выклад праваслаўнай веры, ў форме размовы між „страннымъ зловѣрнымъ“ і „правослаўнымъ благовѣрнымъ“, што паказуе на полемічны характар выкладу. Пасьля кароткага аб'ясненьня „о вѣчловечаніи Господни“ і „о знаменіи крестномъ“ памешчаны „Лексисъ“, г. зн. кароткі слоўнічак ц.-баўгарскіх слоў, вытлумачаных на крыўскую мову; прыкладам: баня—лазня, безумень—дурень, благодѣтельство—добродѣйство, бразда—борозна, блюденіе—стереженье, врачеваніе—леченье, изваяніе—вырѣзваніе і г. д.

„ЛЕКСИС сирѣчь реченія, вѣкратыцѣ събранны и из Словенскаго языка на простый Рускій діалектъ истолкованье Л. З.“ Вільня 1596 г. Асобная адбітка.

Перадрукаваны паводле Сахарова („Сказанія Русскаго Народа“, т. II. СПб. 1849) ў часопісе „Крывіч“ (№ 2(8), 1924 г. бб. 52—65).

Царкоўна-баўгарская мова, як чужая, была датуль зразумела духавенству, пакуль само духавенства было ў нас палуднёва-славянскага находжанья. Але ў XII—XIII ст. большасьць духавенства рэкрутуецца ўжо с паміж мяйсцовага жыхарства і мова царкоўнай пісьменнасьці незразумелая, а прынамні трудна зразумелая яму. Да гусыцкага руху гэта лічылася нормальным: на тое, маўляў, і ёсьць сьвятая мова, каб яе кожды мужык не разумеў! Але калі гусыты ўнясьлі некатары крытыцызм да богаслужэбнай мовы, то гэтае разыходжанье паміж жывой народнай мовай і мовай кніжнай так тлумачылі: раней мову царкоўную ўсе разумелі, а толькі пазьней народ агрубеў і перастаў разумець яе. Гэткі ў істоце погляд меў на царкоўна-славянскую мову Цяпінскі і яго сучасьнікі. Праўда, Цяпінскі ўжо іронізуе с царкоўнай баўгаршчыны („въ ихъ церковномъ не леда ученомъ езыку“...), але і ён прызнае выжшасьць апошняй і мучыцца тым, што мова славянская заняпала. І, вось, адны вымагалі падняцьця народу да даўнай „суптельности“ шляхам вучэньня царкоўнай мовы ў школах, другія ж „деля лепшаго вырозуменья люду посполітаго“ збліжалі ц.-славяншчыну да народнай мовы. Нікому не прыходзіла яшчэ ў галаву простая мысль, што мова народная зьяўляецца нечым саўсім асобным ад ц.-баўгаршчыны. Усе лічылі, што то ёсьць адна і тая-ж мова, а толькі ў кнігах захавалася яна ў сваей першапачатнай чыстаце і стройнасьці, а мова народу зьяўляецца адзічэўшай і агрубеўшай адменаў кніжнай мовы.

Пасьля царкоўнай уніі праваслаўныя ўзялі ў асаблівую апеку ц.-баўгаршчыну, якая, паводле іх, павінна была стацца для ўсяго славянства мовай царквы і навукі, так як на захадзе лаціна. Дзеля гэтага ў школах, закладаных праваслаўнымі, вучням забаранялі ня толькі пісаць, але і гаварыць „простаў“ мовай і заліцаць гаварыць ім паміж сабой па ц.-баўгарску (Голубевъ, „Истор. Киевской Академі“, т. I, б. 198). „Простая“ мова была дапушчана ў школах толькі як памочны сродак для пачынаючых вучняў. Дзеля гэтага і „Лексис“, Лаўрына Зызаняга, служыў школьным падручнікам не для навукі крыўскай мовы, але ц.-баўгарскай ў грэка-лаціна-рускіх школах.

„ГРАММАТІКА СЛОВЕНСКА съвершеннаго искусства осми часгій слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставлена Л. З. В Вилни 1596 г. въ друкарни братской“.

Граматыка Зызаняга, праўдападобна, пад тым самым годам была некалькі разоў друкавана. Паказуюць на гэта рожніцы ў надрукаваньні агалоўнай балоны і лік лістоў у рожных адзінцох. Гэтак адзінец апісаны Ундольскім меў 3+93 лісты, апісаны Толстым 95 лістоў, а апісаны Каратаевым 4+89+3 лісты.

Аўтарам вышэй названай граматыкі быў Лаўрын Зызані.

Азнаёмлены з грэцкімі граматыкамі Ласкарыса*) (якая лягла ў аснову грэцкай граматыкі, надрукаванай у Львове ў 1591 годзе), Крузія і Малантона а такжа лацінскімі граматыкамі, Лаўрын Зызані зляжыў славянскую граматыку ў форме школьнага падручніка, стылям лёгкім і даступным. Кождае правіла, напісанае па славянску, мае тлумачэньне на крыўскую мову, прыкладам:

„Что есть Грамматика; Грамматика есть, известное вѣжество, еже благо глаголати и писати.“

Толкованіе. Грамматика есть певное вѣдане жебысмы добре мовили и писали“.

Аднак „словенска“ мова Зызаняга як у самой граматыцы, так і даложаным да яе тлумачэньні малітвы „Отче нашъ“ носіць яўныя сьляды жывой крыўскай мовы. Падобна „Лексису“ граматыка Зызаняга мела на мэце, пры помачы жывой мовы, навучыць мовы царкоўна-баўгарскай, якой нашы дзеячы канца XVI і XVII ст. імкнуліся заступіць жывую крыўскую мову.

У прадмове да граматыкі Зызані так разумее яе значэньне:

„Два суть коньцѣ всякой науки въ писмѣ, яко философовѣ пишуть: вѣдати што сь есть потребное? и отповѣдати, то есть, не досыть на томъ, абы потребную рѣчь тольки знати, але потреба ей и инымъ отповѣдати, и тыи суть два skutки науки, в которой и я працюючи

*) Вучоны грэк Ласкарыс, пазьней александрыйскі а пагадзя канстантынопальскі патрыярх, быў у 1590-х гадох вучыцелем ў віленскай Сьвятатроецкай брацкай школе.

ГРАММАТІКА

СЛОВЕНСКА .

Съставлѣнна, Даврїйтїемъ
Зызанїемъ .

Ќ ГРАММАТІЦѢ

Печатная балона граматыкі Лаўрына Зызаняга,
друкаванай у Вільні ў 1596 г.

разумѣлемъ за рѣчь пилно потребную, а наиболее милуючи братію свою, важылемся выше силы моей, новописати, изъ друку выдати любезнѣйшаго Словенскаго нашего языка, первую отъ семи наукъ Грамматику, которой добре ся научивши, можетъ книги Словенскаго языка добре читати и безъ вонгливости разумѣти и право писати: поневажъ она есть ключемъ выразумѣню отворяючи и оказуючи всякіи внутпливости. а приоздобляючи и свѣтлый чинячій разумъ чело-вѣчій, черезъ ю и рѣторіка, и словесница, въ купеческой философіи и есттественной, и въ Богословіи оказуетъ сюзь, безъ которого порядне жадной речи не справишь къ тому тыжъ безъ ней, если кто и читаль много кротъ внутпячи вырозуменя тым не бываетъ, и для тогожъ каждому зле есть неучившися читати, кгдажъ якъ Котонъ пишетъ: то што читати, а не розумѣти есть взгарда и смѣхъ. До того абы съ мы з себе причины не давали за науку можно ся имай-мо, и едень другого добродѣтельною працею переходѣмо, прочъ зависть и ненависть отложивши, мою малую працу любезно пріимете и Богу хвалу давши, сами себе на большую подвигнѣте, но не болѣз-нуйте, о друзи“.

Прозвѣшча „Зызані“ гэта літэральны пераклад на грэцкую мову прозь-вішча—Кукель. У XV і XVI ст. ст. у нас было ў модзе, пры помачы перак-ладу на чужаземскія мовы, адабрароджываць „простыя“ прозьвішчы. Гэтак ластупілі са сваім прозьвішчам і браты—Лаўрын і Сьцяпан-Кукялі, баяры Троцкага вояводства. Дзе атрымаў асьвету Лаўрын Зызані—невядома, але быў знаўцом грэцкай мовы, даволі добра валадаў такжа і мовай лацінскай. Якім парадкам апынуліся браты Зызані ў Львове, такжа невядома, але мы іх сустрачаем там на становішчах вучыццалёў у брацкай школе. Лаўрын Зы-зані-Кукель быў вучыццалем у львоўскай брацкай школе да 1592 г., пазьней быў вучыццалем у берасьцейскай брацкай школе адкуль, перад 1597 г., пе-райшоў у віленскую Сьвятатроецкую брацкую школу. Ад 1597 г. тры гады быў вучыццалем у князёў Саламярэцкіх. Належаў да консэрватыўнага абозу, хоць, паводле сваіх рэлігійных пераконань, як і брат яго Сьцяпан, быў воль-надумцам: вагаўся паміж гусытызмам, рэформацыяй і праваслаўем. Не глядзя на гэта архімандрыт Кіява-Пячэрскай Лаўры Плеценецкі запрашае яго ў ліку іншых вучоных мужоў (Захар Капысьценскі, Памва Бэрында, Тарас Земка) да асьветна-пісьменніцкай працы ў Кіяў. У Кіяве Лаўрын Зызані па прозьбе маскоўскага патрыярха апрацаваў абшырны катэхізм. У 1626 годзе ён, разам з двума сваімі сынамі (ці мо з братам і сынам), павёз гэты катэхізм у Маскву. У Маскве прыняў яго цар і патрыярх. Але дзеля таго, што катэхізм быў на-пісаны ў старакрыўскай мове, то перакласьці яго на царкоўна-баўгарскую мову далі ігумену Ільлі. Катэхізм быў надрукаваны ў 1627 годзе на 395 лі-стох. Але Зызані, пасья перакладу і пераробак ігумена Ільлі не пазнаў сваей працы, калі стаў нарэкаць, то патрыярх загадаў пратапопу Грыгораму ра-зобрацца ў папраўках. Нямогучы перадыскутаваць маскоўцаў Лаўрын Зызані зваліў віну ва сваю ўласную прастату і нявучонасьць. Бо размаўлялі с сабой людзі двох рожных сьветагладаў, выхаваныя на рожных паняццях. Хоць катэхізм і перарабілі, але асталося ў ім шмат протэстанцкіх і каталіцкіх ду-мак, акром таго спамылак, дзякуючы нявырабленасьці богаслоўскай тэрмі-

налёгіі ў маскоўскай мове. Здаецца, катэхізм гэты ня быў выпушчаны з дру-карні, ці нават спалены. Не глядзя на гэта катэхізм Зызаняга пашыраўся ў рукапісах і меў вялікую павагу сярод стараабрадцаў, якія яго тры разы пе-радрукавалі ў Горадне (1783, 1787, 1788) і яшчэ ў 1874 годзе перадруковы-валі яго пскоўскія аднаверцы.

Памёр Лаўрын Зызані ў Маскве (Ф. С. Либрович, „Історія книги въ Россіи“, СПб. 1914 г., б. 98), не раней 1634 году.

У 1629 годзе Лаўрын Зызані яшчэ прыймаў удзел у Кіяўскім саборы, на якім разглядалася справа Мелеція Сматрыцкага. Але на гэтым саборы Лаўрын Зызані прыймаў удзел ужо як эмігрант, які часова быў прыехаўшы з Масквы і каторы меў за сабой павагу маскоўскага патрыярха.

Няслушна зьмешываюць Лаўрына Зызаняга з львоўскім пратапопам „Зызаніемъ Тустановскимъ“, які пазьней быў пратапопам у Корцы. Гэта дзьве рожныя асобы, нямаючыя між сабой нічога супольнага. Зызані-Тустаноўскі памёр і пахаваны ў Корцы, пасья 1612 году і не пазьней 1614 г.

Катэхізм Лаўрына Зызаняга хадзіў у рукапісных сьпісках і ў крыўскай мове, адзін з гэтых рукапісаў, датаваны 1600 годам, перадрукаваў Голубев са зборніка сафійскай кіяўскай бібліятэкі. Як відаць, са спосабу выкладу, служыў ён школьным падручнікам да навукі рэлігіі.

„КАЛЕНДАРЬ НОВЫЙ“—друкаваны ў Рыме ў 1596 г. У Вілен-скай Публ. бібліятэцы захаваліся два няпоўныя лісты, з якіх відаць, што кніга была надрукавана

„въ Риме въ друкарьни Апостольской Ватыканьской року Бо-жего тысеца ФЧС“.

Зьмест паказуе, што кніга мела на мэце пропаганду новага (грэгорыян-скага) календара. Літары напоўустаўныя, прыгожыя, мова старакрыўская, якую сустрачаем у дакументах і вольных ад царкоўнай баўгаршчыны кнігах.

САБОРНАЯ ГРАМАТА КІЯЎСКАГА МІТРАПАЛІТА РАГОЗЫ і біскупаў валадзімера-валынскага, луцкага, холмскага, полацкага і пінскага аб ўступленьні іх у унію і прызнаньні над сабой улады папежа Кліма VIII. 1596 г., 8 кастрычніка. „Акты, отн. къ ист. Зап. Россіи“, т. IV, бб. 139—141.

Во имя Бога во Троицы единого, на честь и святую хвалу его, и людского ради спасения, а вѣры святой хрестіаньской каѳоли-ческой на утверждение и подвышение, всѣмъ, которымъ тое вѣ-дати будетъ належало. Мы о Бозѣ на соборѣ порадномъ, въ Бе-рестыю, року Божія тысяча пятьсотъ девяностъ шостога, мѣсяца Октобрія осмога дня, водлугъ старого календара, въ церквѣ собор-ной святого Николы собранные, митрополить и епископове обряду Греческаго ниже подписанные, ознаймуемъ на вѣчную память, ижъ мы бачучи, яко единовладность церкви Божой во Евангелии усты Господа Бога нашего Исуса Христа основанна и утверждена есть, абы на единомъ Петрѣ, яко на камени церковь Христова мощнѣ сто-ячи, отъ него одного ряжена и справована была, абы у единого тѣ-

ла едина глава и въ единомъ дому единъ господарь и шафарь оброковъ Божіихъ надъ челадію поставленный о порядку и о всемъ добромъ всѣхъ обмышляль. Который-то порядокъ церкви Божой отъ часовъ апостольскихъ зачатый триваль по вси вѣки, а тако, ижъ вси патріархи до единого потомка Петра святого, папы Римского, завжды въ науцѣ вѣры и пріймованью власти духовной и въ судахъ епископскихъ и въ апеляціяхъ утекалися, яко се то зъ Соборовъ и правилъ святыхъ Отець показуеть, и наши Словенскіе писма зъ Греческихъ зъ стародавна предложеные достаточнѣ то показуютъ, и старые святые Отцы церкви Восточной то свѣтчатъ, когорые-то и Петра святого престоль и старѣйшенство и власть его надъ епископы всего свѣта знаютъ. Не мнѣй тежъ Царигородскіе патріархове, отъ которыхъ и сѣя страна Руская вѣру святую приняла, туюжъ зверхность столицы Римской Петра святого часть не малый знали, и ей подлегали, и отъ нее благословенство брали: отъ которой хотяжъ многократнѣ отступовали, але опять зъ нею едналися и до послушенства еѣ вертали; а остатнѣ на соборѣ Флорентскомъ, року Божого тысяча чотыриста тридцать осмого, черезъ Іосифа патріарху и писара Царигородского Іоанна Палеолога зуполнѣ до того послушенства вернулись, визнаваючи, ижъ Римскій папа естъ отцемъ и учителемъ и справцою всего хрестіянства и правымъ Петра святого намѣстникомъ. На которомъ-то Флорентскомъ соборѣ бѣль и нашъ Кіевскій и вся Руси архіепископъ митрополитъ Ісидоръ, который тое соединеніе патріархіи Царигородской и всихъ церквей до нее належачихъ принесъ у сѣв края Рускіе, и въ томъ же послушенствѣ и зверхности церкви Римскоѣ утвердилъ. Для чого и короли Польскіе и великіе князи Литовскіе, а меновите Владиславъ король Польскій и Угорскій и иные господарѣ дали привилеи духовенству обряду Греческаго и Руского, которымъ на вальномъ соймѣ свободы и вольности вси, которыхъ церкви католическіе Римскіе уживаютъ, таковые жъ имъ надали. Отъ которого соединенія церковного Царигородскіе патріархове коли зась отступили, и за такой свой грѣхъ отступленія и розорванія единости церковной въ мощъ поганьскую Турецкую впали: зачимъ много блудовъ и злыхъ поступковъ, и занѣханье дозору правого и въ сихъ краѣхъ Рускихъ, и много брыдкога святокупства наступило, ижъ ся ереси розсѣяли и всю правѣ Русь опановали, церквѣ пустошачи и хвалу Божую псуючи. Мы не хотѣчи быти участниками грѣху такъ великого и неволи поганьской, которая за тымъ прійшла на Царигородскихъ патріарховъ, и не хотѣчи имъ росколу и розорванія въ церкви святоѣ единости помогати, и забѣгаючи спустошенію церквей и спасенію душъ людскихъ, черезъ ереси, которые ся теперь поднесли, маючи о то совѣтъ и небезпеченство спасенія своего и стада словесного намъ отъ Бога порученого, року прошлого выправили есмо до отца святѣйшого Климентія осмого, папы Римского, послы и братію нашу, велебныхъ о Христѣ епископовъ, Ипатія Потѣя, протоѳронія, епископа Володимерского и Берестейского, и Кирила Терлецкого, ексарху, епископа Луцкого и Острозского за вѣдомостію, позволеніемъ и причиною наяснѣйшого господаря нашего короля его милости Польского и великого князя Литовского Жикгимонта третего, пана побожного (которому дай Боже щастливое и вѣчное царствованіе!), просячи, абы насъ до своего послушенства, яко навѣшій пастырь церкви вселенской католической приняль, и отъ зверхности патріарховъ Царигородскихъ вызво-

лилъ и разрѣшилъ, заховуючи намъ обряды и церемоніѣ церквей Восточныхъ Греческихъ и Рускихъ, а ни якоѣ отмѣны въ церквахъ нашихъ не чинячи, только по преданію святыхъ Отець Греческихъ вѣчнѣ насъ оставилъ. Што и учинилъ, и на то свои привилеи и послы послалъ, росказуючи, абыхмо ся на сѣнодѣ созавши, исповѣданіе вѣры святой учинили и послушенство столицы Римской Петра святого Клименту осмому и его наслѣдникомъ отдали. То есмо днесъ на семь сѣнодѣ учинили, яко то листы наши и подписаніе властныхъ рукъ съ приложенъемъ печатей нашихъ свѣтчатъ, которые до рукъ пословъ отца святого папы Климентія, на тогъ сѣнодѣ посланныхъ, превелебного Яна Димитрія Соликовского архіепископа Львовского, и его милости отца Бернарда Матѣевского бискупа Луцкого, и его милости отца Станислава Гомолицкого бискупа Холмского отдали есмо, а при бытности пословъ его королевскоѣ милости Жикгимонта третего, ихъ милостей, яснѣосвѣценого Миколая Криштофа Радивила княжати на Олыцѣ и Несвѣжу, воеводы Троцкого, и его милости вельможного пана Льва Сапѣги, канцлѣра великого княжства Литовского, и его милости пана Димитрія Халецкого, подскарбьего земского великого княжства Литовского, старосты Берестейского, и иныхъ много духовныхъ и свѣтскихъ на томъ сѣнодѣ собранныхъ. Данъ, яко вышей помѣнено, съ подписомъ рукъ нашихъ властныхъ. — „Михаилъ Рагоза, волею Божою архіепископъ митрополитъ Кіевскій и Галича и всея Руси, рукою власною“. „Ипатей Потѣй, Божою милостію епископъ Володимерскій и Беретейскій, рукою властною“. „Кириль Терлецкій, Божью милостію ексарха, епископъ владыка Луцкій и Острожскій, властною рукою“. „Григорей Германъ, милостію Божою архіепископъ Полоцкій, владыка Витебскій и Мстиславскій, рукою властною“. „Деонисей Збируискій, Божью милостію епископъ владыка Холмскій и Бѣлзскій, рукою властною“. „Іона Гоголь, Божою милостію епископъ Пинскій и Гуровскій, архимандритъ Кобринскій, властною рукою“. „Богданъ Годкинскій—Климонъ архимандритъ Браславскій, властною рукою“. „Гедеонъ Бролницкій, архимандритъ Лаврашовскій“. „Пансей архимандритъ Менскій, рука властная“.

„КАЗАНЬЕ СЪВЯТАГО КИРИЛЛА патріархи іерусалимьского о антихристѣ и знакахъ его зъ розширеніемъ науки противъ ересѣй розъныхъ“. Друкавана ў Вильні 1596 г., 2-мя асобными выданьями ў крыўскай і польскай мове. Книгу прысьвячае аўтор князю Канстантину Астрожскаму; выдана яна, праўдападобна, коштам апошняга. Аўтор гэтай кнігі голасны гэрэзіах канца XVI ст., троцкі шляхціц Сьцяпан Кукель, які пісаў пад скрытазовам—„Зызані“, што па грэцку азначае траву „кукаль“. Прыкрыўшыся павагай патрыярха Іерусалимскага Кірылы, Зызані сабраў аргументы гусытаў і протэстантаў, даводзячы, што антихрыст прыйшоў на сьвет ў асобе папежа, а такжа далажыў свае разважаньні, якія зыходзяцца да таго, што толькі грэкі (праваслаўныя) заховуюць праўдзівую веру. Кніга гэта выклікала ў радох каталікоў нечуванае абураньне, а ў радох праціўнікаў каталіцтва многа пахвал. У хуткім часе „Казаньне“ Зызаняга было перакладзена на царкоўна-маскоўскую мову і пашырана ў Масковіі („переведена на Славенскій языкъ“ Сопиковъ, б. 127). Супроць „Казаньня“ Зызаняга каталікі,

зьбіваючы яго аргументы, ў тым-жа годзе (1596) выдалі кнігу па польску: „Piewy Stephanka Zizaniey, heretyka, z cerkwi ruskiej wykłętego“ (Вільня), а раней, ў 1595 годзе выдана была па польску каталікамі кніга супроць яго катэхізму, пад агалоўкам: *Kąkol, który rozsiewa Stepheanek Zizania w cerkwiach Ruskich w Wilnie*“.

Выкляты і адлучаны ад царквы ў пачатку 1596 г. новагарадзкім сабрам праваслаўных біскупаў за яго катэхізм, Зызані быў апраўданы праваслаўнай часьцю Берасьцейскага сабору стануўшай у апазыцію да уніятаў. З гэтага часу Сьцяпан Зызані меў патужных апякуноў у асобе кн. Астрожскага і яго прыхільнікаў. Творы Сьцяпана Зызаняга не вызначаюцца вучонасьцю, але напісаны з агнём і, як агітацыйная пісьменнасьць, мела вялікі ўплыў на чытачоў. Мова ў яго мае шмат баўгарызмаў, прыкладам у Цяпінскага: „и многихъ звездут“, а ў Зызаняга: „и многихъ прельстят“.

Пробка мовы (Карскі, „Бѣл“. т. III, б. 40).

„Гды х(р)с сѣдѣ(л) на горѣ оливно(й); прис(ту)пили до него оученици особно мовячы, повѣ(ж) на(м) коли тое буде. и што за зна(к) приходу твоего, и доко(н)че(н)е свѣта, а отповѣдаючи ис(ус) рекль имъ, Стережѣте абы васъ кто не здради(л) абовѣ(м) много и(х) приде(т) во имя мое мовячи я есте(м) х(рст)с и многи(х) прельстят(т).“

Сумма всѣ(х) знако(в) а(н)гліхрїстовыхъ.

Тоу(т) е(ст) розу(м), а кто має(т) мудро(с) неха(й) зрауе ли(ч)бу звѣра, абовѣм ли(ч)бѣ чл(в)ка. и личба его е(ст) шесть со(т) ше(с)деся(т) двое. ту на(м) указуе(т) чл(в)ка и звѣра. которіе тоу ли(ч)бою называгися могу(т)“.

Сьцяпан Зызані першы назваў крыўскую мову беларускай. У польскім выданьні „Kazanie sw. Cyrylla patriarchy jerozolimskiego“ у прадмове сказана, што гэта кніга выдана „i w mowie białoruskiej“. Гэта ўжо відочны ўплыў Масквы, бо ў гэтым часе адзіна толькі ў Маскве крыўскую мову называлі „бѣлорусской“ (гл. Первольф, „Славяне“, т. III, ч. II, б. 168).

Назоў „Белая Русь“ найраней сустрачаецца ў нямецкіх пісьменнікаў, але ў кождым здарэнні не раней канца XIII і пачаткаў XIV ст. Тыя пісьменнікі, якія пісалі па нямецку, называлі краіну, паложаную на ўсход ад Белавозера—Weisse Russen, або па лацінску Alba Russia.

Назоў „Белая Русь“ у XV ст. сустрачаецца ўжо на друкаваных на Захадзе картах, але ўжывалася даволі неакрэсьленна. Гэтак, на адзін з першых друкаваных карт Сярэдняй Эўропы, ўложанай кардыналам Мікалаем Кузанам у 1460 годзе, а выдана, па яго сьмерці ў 1491 годзе, паказаны—Polonia, Prussia, Samogitia, Livonia, Littuania, Podolia, Russia alba sive Moskovia (Русь белая або Масковія). Назоў Русь белая ў гэтай карце звязана знача з Масковіяй.

На некаторых картах XVI ст. назоў Белая Русь, перанесены яшчэ далей ад крыўскіх зямель на поўнач, на адну шырыню з Халмагорамі; гэткае палажэнне бачым на карце Масковіі італьянскага рытаўніка, Якуба Гастальді,

1548 г., дзе на далёкай поўначы маецца надпіс Russia bianca (Русь белая), а на поўдні, с правай стараны Дняпра—Russia rossa (Русь чырвоная)*.

Але часьцей за ўсё карты Беларусі саўсім не спамянаюць. Гэтак, назовы гэтай няма на карце Баптысты Ангезэ (1525 г.), уложананай паводле даных кардынала Паўла Ювія, якія былі сабраны ў Рыме ад маскоўскага пасла Дзьмітра Гарасімава. На карце літвіна Антона Віда, уложанай у канцы 1530-х гадоў для ганзэйскіх купцоў у Вільні, пры дапамозе ўцёкшага з Масквы баярына Ляцкага; такжа няма Белай Русі на картах прыложаных да запісак аб Масковіі Гэрбэрштэйна (акром тых, якія былі уложаны Я. Гастольді); няма на карце Эўропы Мэркатара (1598) і другіх.

На ўсіх гэтых картах маюцца назовы Littuania (якая абыймае крыўскія землі), Polonia, Moscovia, а Rus ia alba няма.

На картах пачатку XVII ст. Массы і Герытца (1612—1614), маецца ўжо назоў „Окраїна“, але Белай Русі няма. Рэдка калі назоў гэты сустрачаецца на картах Украіны і Польшчы XVII ст., а калі і сустрачаецца, то толькі датычна абшару між Полацкам, Смаленскам, Ноўгарадам і Масквой, але ніколі не датыча цяперашніх Меншчыны і Магілёўшчыны (Карта Польшчы Баплана 1651 г.; карта Аллярда канца XVII ст.), а на лепшай карце канца XVII ст. Сассона, назовы Белая Русь няма, толькі Літва („Курс Белоруссоведения“ Масква, 1918—1920 г.г., стацьця праф. Анучына).

„ЛИСТЪ ІЕРЕМЕИ ПАТРІАРХИ КОНСТАНЪТИНОПОЛЬСКАГО НАПОМИНАЛЬНЫЙ. До того святаго отца нашего Кирилла патриархи Іерусалимского о втором пришествіи Христовѣ и о антихристѣ. А ку тому от Златоустого и от Іпѣполита святаго папы римского згодливе о том пишучихъ приложено“. (Вільня, 1596 г., паводле Каратаева, 268—269). У 8 ку, 224 лісты. Аўтор—Сьцяпан Зызані. Кніга гэтай самай тэндэнціі, што і вышэй згаданае „Казань“. Мысль сваю С. Зызані прапагаваў вусна, яшчэ да выхаду яго кніг, што можна вывесці з „Уніи“ Іпація Подея.

„МОЛИТВЫ ПОВСЕДНЕВНЫЯ“, друк. у Брацкай (св. Троецкай) друкарні ў Вільні, 1596 г., у 12-ку. 4+100+49+1+72 і 4 лістоў.

У гэтай кніжыцы зьмешчаны 22 малітвы „отца нашего Кирилла инока“ (Кірылы Тураўскага); на кожды дзень па 3 малітвы: „по утрени, по часехъ и по вечерни“, з агульнай: „Молитвою на всякъ день по часѣхъ“. (балонкі 1-76).

Перадрук малітваў Кірылы Тураўскага ў Вільні, паказуе, што тут былі паніцелі духоўнай творчасці гэтага крыўскага пісьменніка і што развіцьце духоўнай пісьменнасьці ў нас асновывалася на мяйсцовых традыціях.

*) Гэту вэрсыю ў XVI ст. падтрымліваюць іншыя эўропэйскія географы, кладучы „Alba Russia“, каля Беллага возера, на ўсход.

„ПСАЛОМНИЦА“, друк. (паводле шрыфту) ў Вільні, 1596 г., у 8-ку, 231 ліст (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1596 г., у 12-ку, 104 лісты. (Ундольскій).

Псалтыры, часасловы і інш. богаслужэбныя царкоўныя кнігі, друкаваныя ў Вільні ў канцы XVI ст. маюць зазвычай мову царкоўна-баўгарскую, крыўская мова бывае толькі ў прадмовах і пасляслоўях, але гэтыя друкі цікавы вельмі з друкарскай стараны: яны даводзяць сваімі застаўкамі і пачатнымі аздобнымі літарамі, што крыўскія друкарскія традыцыі йшлі ад друкарні Фіюля і Скарыны і далей развіваліся згодна мясцоваму смаку і традыцыям.

„ОПИСАНЬЕ И ОБОРОНА СЪБОРОУ РОУСКОГО БЕРЕ-СТЕЙСКОГО. Въ року 1596, месеца октебра“. Друкавана ў Вільні „року Божого нароженья 1597“. Аб гэтай кнізе ў „Апокрисисъ“ Хрыстафора Філалета сказана, што яна напісана уніятам і што яе спалілі езуіты (Вішнеўскі, VIII, бал. 293). Сахаров (Обозр. № 95) кажа наадварот, што яна ўзята с польскай кнігі „Ectesis“, надрукаванай у Кракаве на польску ў 1597 г. Возьняк (Ист. Укр. Літ.) падае вэрсыю, што арыгінал напісаны на польску Пятром Скаргай, а пераклад Іп. Поцея, тое-ж самае пльшчардыжае і праф. Карскі (Бъл. т. III, ч. II. 193).

Перад „Описаньем“ надрукавана „Предмова Скаргі“, ў якой ён кажа:

„Взгленуль тежь и на насъ Господь Богъ, въ полночьныхъ и озяблыхъ сихъ краяхъ мешкающихъ, и розеръванье тое, которые злые люди межъ костеломъ Крещанскимъ и Латинскимъ зъ великою душой людскихъ згубою были учынили, до едноты привести рачыль. Што се стало року прошлого тысяча 596, въ Берестью, на синоде Рускомъ, пристойне собраномъ одъ его милости отца митрополита зъ иньшыми епископы своими. Которая речъ ижъ есть вечное памети годна, прыстояло, абы для ведомости посполитое въ друкъ подана была. Наперъвей ижъ есть речъ кройникъ и всихъ гисторый годна, бо не такъ съ промыслу людского, якъ зъ рамене и зъ вшехмоцности Божей станула,—о што се продъкове наши не разъ кусили а до skutьку прывести не могли.“

Пасья апавядаецца аб самым саборы, як ён адбываўся: хто быў на ім з духоўных і сьвецкіх асоб, урэшце прамовы і пастановы. Пасья выкладу як адбылася унія, даецца абарона яе ўсестаронна з богаслоўска-тэорэтычнай, гістарычнай і практычнай стараны.

„АПОКРИСИС АЛБО ОТПОВѢДЬ. На книжки о съборѣ берестейскомъ. именемъ людий, старожитной релѣи греческой. Через Христофора Филялета врихлѣ дана“ (Не назьней 1597 г. у Вільні, Ундольскій). Кніга ў 4-ку, 222 лісты.

Філялет, гэта псеўдонім, які знача „праўдалюбец“. Думаюць, што Апокрызис напісаны на прозьбе кн. Канстантына Астрожскага Крыштафам Брон-

скім. Кніжка пасьвячана Яну Замойскаму, канцлеру і гэтману кароннаму. З „Предмовы до чителника“ даведываемся, што гэта праца пісана:

„Для забѣженья омыльному розумѣню и у нинѣшнего, а тым больше у пришлыхъ вѣковъ, тутъ же тыжь для затканья усть противникомъ, который для молчанья на потвори оказию до триумфу берутъ, и для перестроги а лѣкарства своимъ“.

Аўтор ня хоча даваць „жадныхъ уразливыхъ титуловъ“ тым што пісалі аб Берасьцейскім сынодзе, а будзе толькі „сынодовымъ дѣеписцем“. Свае довады будзе апіраць на сьв. Пісанні, на гісторыі царквы і пры гэтым будзе даваць найбольш довадаў с пісьменнікаў каталіцкіх, бо ён піша супроць каталікоў, таксама як Скарга даваў найбольш довадаў з грэцкіх пісьменнікаў.

Каб справядліва ацаніць нашу спрэчку, кажа аўтор, трэба перачытаць ўсю яго кнігу, а не асобныя адрывкі.

Урэшце ён даводзіць, што Берасьцейская унія, гэта вынік здрады некалькіх асоб, якія выкарысталі сваё высокае палажэньне ў чыста асабістых мэтах. Што засядаўшы ў асобным будынку, праваслаўны сабор быў запраўд-ным голасам усёй праваслаўнай царквы. Што ўсе довады Скаргі аб зьверхнасьці папежа зьяўляецца плодам езуіцкай сфібстыкі і г. д.

Цікавы погляд аўтора на права („Памятники полемической литер. въ Зап. Руси“, кн. II, 1882 г., балона 1069):

„Право о которомъ ся тотъ роздѣль пишеть, есть двоякое: одно—неписаное, которого звычайемъ зовемо, другое—писаное, которое зась на двое роздѣлится може. Бо едно въ статутѣхъ и конституціяхъ, всѣмъ посполитыхъ, замкнено есть; другое въ листѣхъ а въ привилеяхъ, которое ся съ той мѣры, же не суть въ статутъ вписаны, приватными назватися могутъ. О правѣ неписаномъ або звычайу многы мовити не потреба и показованя, же его митрополитъ и зъ владыками взрушилъ: всѣ то люди вѣдають и признавають, а подобно и сами тьи взрушитель съ тое не мають въ собѣ смѣлости и нестыдливости, абы того прѣти мѣли. Право писаное—кгдабы ся достатечне перакладати мѣло, пришло бы незличоную речъ привилеовъ и листовъ тутъ вписати, которыми частокротъ, а особливе при фундованью якихъ церквий и при надаванью до нихъ добръ черезъ княжата Рускіи, а потомъ черезъ королѣ Полскіи sprawy княжати потвержаючи,—волность и трвалость релѣи Греческой знамените есть утвержена. Тежь же бы то назбыть барзо тотъ шкриптъ продолжити, а назбыть велике книжки учинити мусѣло,—не хочетъ тыхъ листовъ всѣхъ и привилеовъ вписованьемъ чителникови уприкрятъ“.

Між іншым аўтор перасьцерагае ад раздораў аргументамі палітычнага характару (там-жа, бал. 1800—1802):

„Жалосная речъ—терпѣти утискъ отъ вышшого, жалоснѣйшая—отъ ровного, найжалоснѣйшая—отъ подлѣйшого. Терпливость, часто ображаная, въ поупдливость звыкла ся премѣняти Недуфанье о до-ступенью справедливости презъ звыклые средки, недуфанье о помочи, выгледанье за некараньемъ и негамованьемъ утисненыхъ—што разъ то болшого утрапенья до незвыклого утисненымъ одыймованья звы-кло бывати причиною утрапенымъ“.

Ужалтеса, для Бога, над отчизною сполною! Уважте кондицію ее инакшую нижь иншихъ королевствъ, въ которыхъ огонь внутренней войны и до того часу не есть угашеный. Тамъ мѣста, тамъ замки, тамъ тверди оборонныя густо селятъ; зачимъ недивъ, же долго ся собѣ опирали и опирають. У насъ гдѣ бы ся той поломень (которого, Боже, ухитай!) появилъ, прудко бы вси того широкого панства мазанки попепелѣли! Тамъ Турокъ—одлеглый, о Татарахъ—ледво слыхати! А мы ихъ тутъ тужъ при боку маемъ; и хотя въ згодѣ мешкаючи, отъ нихъ въ небеспеченствѣ уставичномъ; а ктому и зъ иншихъ сторонъ покоемъ, пріязнію и примирьемъ—не до конца обезпечени естесмо“.

„СПРАВА ОТЦА НИКИФОРА, великого притосинкгела патриаршого трону Константинопольского, которая ся точила на соймѣ вальномъ Варшавскомъ, въ року 1597, Марта 11 дня, съ ихъ милостями паны канцлерами коруннымъ и Литовскимъ, и съ великимъ логофетомъ земли Волоскофъ, за поводомъ духовныхъ Римскихъ, а найболѣй апостатовъ Рускихъ“.

Напродъ, задали ему то, же бы мѣлъ быти шпекгомъ цесаря Турецкого, якобы будучи тутъ въ панствахъ нашихъ, листы посылалъ черезъ якогось Волошина до Турка; и хотячи его за такого удать, колько недѣль старалися, якъ бы его приватнѣ, передъ однимъ маршалкомъ судить могли: але того боронилъ его милость яснѣосвѣтцонный княжа, панъ воевода Кіевскій съ другими сенаторами, и домовились того, же тая справа не покутнѣ, але предъ королемъ и всимъ сенатомъ отправована была. А тогда первшого дня, предъ королемъ и всимъ сенатомъ инстикгаторъ короля его милости жалобу на него положилъ, мовячи, же той есть шпекгъ и до Турецкого цесаря листы пишеть и черезъ слуги княжескіе высылаеть, хотячи тымъ нѣяко королю его милости шкалевать, и показуючи копію листовъ; по Польску написаны и читаны были, а орыкгиналовъ самыхъ Грецкихъ листовъ не пробовано. Которые копѣи чотырехъ листовъ, яко они читали, то въ собѣ мають:

„Я Пафнудей калугеръ пишу до сестры своее, ознаимуючи, же есьмо тутъ приѣхали до Полски, межи драпежныя волки, то есть, межи псы Ляхи, которые примушають нашихъ хрестіянъ на свою папезскую вѣру, и бьются межи собою; же ихъ около двадцати тысячей полегло (а то розумѣлъ, же о вѣру была зъ Наливайскомъ битва): про тожь ѣду теперешнего часу до Москвы, и оттамъ туль воротившися, маю волю ѣхать до Святоѣ Горы, и тамъ хочу живота своего докончить“. А другое писанье въ тые жъ слова тотъ же чернецъ писалъ до матки своей, и третее также до попа, а четвертое до чернца одного писалъ, просячи ихъ о долгъ, абы ся не гнѣвали, и обѣцуючи имъ платить, кгда ся зъ Москвы вернетъ. Есть тежъ и то на одной терминѣ приписано: „Але нашъ цесарь, Богъ дай былъ здоровъ, если бы хотѣлъ на Польску, теперъ бы мѣлъ часъ“.

Тамъ же пытано и Волошина Яна: „отъ кого бы тые листы мѣлъ, кто ему ихъ далъ, и кто его до Турокъ послалъ?“ повѣдилъ: „што ся тычетъ стороны посельства, кто мя послалъ, теды-мъ ѣхалъ частью для того абы-мъся довѣдалъ, у Волоской земли што ся дѣеть зъ моею маетностью, которую покинулъ зъ жоною моею, для неласки

теперешнего господаря Волоского Ереміяша; частью тежъ, же мене послалъ его милость княжа Острозскій для купленья Турецкихъ коней, давши мнѣ пѣнези, и двухъ бояръ, и листъ свой отворонный, вѣдомость чиняли каждому о томъ: и кгда мы до Шарогорода, имѣнья пана гетмановаго приѣхали, загамоваль насъ урядникъ тамошній, слуга его милости, учинивши мя шпекгомъ, и обобралъ мя зо всее маетности, только ми два червоныхъ золотыхъ, вынявши, зъ моихъ пѣнезей далъ на страву. А зъ стороны листовъ Грецкихъ, далъ ихъ ми одинъ чернецъ, который ся тутъ на нихъ подписалъ, который зъ Моратомъ, зъ Замостья, мѣщаниномъ пана гетмановымъ поѣхалъ теперъ до Москвы; тотъ довѣдавшися, же я хочу до Греции ѣхать, далъ ми чотыри листочки запечатованы до своихъ пріятелей; а отецъ Никифоръ ани мя слать, ани ми листовъ ниякихъ не давалъ“.

За тымъ княжа, воевода Кіевскій, яко для такоѣ отца протосинкгела былъ вельми жалостный, такъ тежъ, же ся показала невинность его, былъ радостный: абовѣмъ показалоса то, же отецъ протосинкгель яко того Яна до Греции не слать, такъ тежъ жадныхъ листовъ черезъ него не писалъ, только якійсь иншій чернецъ, и то не до цесаря, ани до жадного баши его, але до своихъ пріятелей. Вставши теды заразы, королю его милости пожегналъ, мовячи: „сумнѣнью щирому вашей королевской милости того челоуѣка поручаю, а хто хочеть невинной крови его насытитися, я не хочу“: и заразы, слезами облившися, вышолъ изъ сенату и поѣхалъ зъ Варшавы. А инстикгаторъ много шкалюючи молвилъ не только не религію Грецкую, але и на протосинкгела, семь альбо осмъ причинъ въ

Мовленье пана гетмана коронного въ тые слова: Милостивый кролю и панове мои! зоветь ми ся тутъ за слушность припомнѣть роз, которую Никифоръ въ земли Волоской до войска нашее королевской милости прибывши, мѣлъ; а то, правѣ, трема днями предъ оттягненьемъ Татаровъ съ земли Волоской (абовѣмъ доходятъ мене повѣсти, яко бы-мъ я мѣлъ Никифора просить, абы онъ до Синамъ-баши съ посольствомъ отъ мене ѣхалъ мѣлъ, абы Татаровъ успокоилъ; съ томъ ми ся ани снило; а того не вѣмъ: естли воевода Волоскій чога ся у мене не радилъ, его въ томъ уживалъ), принесъ до мене листъ отъ Синамъ-баши, самъ тежъ таковую розмову мѣлъ и хотѣлъ мя вытягнуть на тые чотыри кондыции: п е р в а я, абы воевода Ереміяшъ вѣру держалъ цесарю Турецкому присягнулъ; д р у г а я, ижбы было певно Турецкому цесарю подданство его, абы далъ въ заставу сына своего, альбо брата, т р е т я я, абы ваша королевская милость повиненъ былъ боронити воеводу Волоского и ударить на воеводу Седмикградского; ч е т в е р т а я, хотячи мнѣ ся припохлѣбить, радью повѣдалъ, которую онъ Синамъ-башѣ подалъ, абы воеводу Волоского въ панствѣ оставилъ, того которого Поляцы подали, мовячи, „ижъ дей якъ за причиную цесаря Турецкого, Стефана годной памяти короля Польского королемъ обралі; такъ тежъ, взаемъ, будучи и ты слугою вѣрнымъ пана своего, можешъ слушнѣ допустить пановать въ Волоской земли тому, кого сами Поляцы всхочуть посадить“. Тутъ рачьте зычливость обачить, которую онъ противъ коронѣ оказывалъ, вытягаючи мя на такіе послушныя кондыции, а предъ ся удаеть зычливимъ коронѣ Польской“.

Отца протосинкгелово мовленье:

А потомъ отецъ протосинкель Влоскимъ языкомъ до короля его милости и до всего сенату широкую рѣчь учинилъ, поздорвляючи ихъ отъ чотырехъ святѣйшихъ патріарховъ, то есть, отъ всее святоѣ и апостольскоѣ католическоѣ церкви; потымъ далъ о себѣ справу, што есть за чоловѣкъ, яко былъ въ Падве колько лѣтъ ректоромъ наукъ Еллискихъ и Грецкихъ, же съ Польши панята слухали наукъ его: яко зась у Венецыи былъ казнодѣю семь лѣтъ въ церкви Грецкой святого Марка, о чомъ много зацныхъ людей знаютъ; а потомъ, вернувшись до Константинополя, зосталъ великимъ протосинкеломъ патріаршего ерону Константинопольскаго, и по два кроть былъ справцею столицы патріаршей, чого посвѣтуютъ вси християне; а теперъ посланъ отъ столицы патріаршей Константинопольской тутъ, до славной здавна епархii нашей, для теперешнего замѣшанья межи духовными религii Грецкой. „А што мнѣ ихъ милость задаютъ и мовятъ на мене, то суть дврства и змышленья на мене, невинного чоловѣка: однакъ же, абы-мъ тутъ на каждую рѣчь отповѣдалъ и невинность мою оказалъ, прошу о приданье толмача и прокуратора“. Которыхъ ему на завтрее придать обѣщано, а самого абы княжата Острозскіе ручили, позволяно: але, ижъ намнѣй вины ся не показало, брать его на рукоймы неслушнѣ видѣли. За тымъ сторона противная сидѣти ему казала на замку, въ скарбовой свѣтлицѣ, а выводовъ его не только на завтрее, але и на третій день слушать не хотѣли ани толмача, ани прокуратора ему не дано, ажъ потымъ ледвѣ черезъ колько дней, король его милость великими прозбами будучи усилованный, и южъ не публичнѣ, то есть, не передъ всимъ сенатомъ, але приватнѣ розказалъ тремъ сенаторомъ и двумъ канцлеромъ при маршалку засѣсти и выводамъ его прослухать. Которые тамъ засѣвши, отца протосингела знову объ тыхъ листѣхъ, ежели бы ихъ писалъ и о нихъ вѣдалъ онъ, альбо княжа его милость панъ воевода Кіевскій, пытали; на што повѣдалъ, „же яко-мъ ихъ не писалъ, такъ о нихъ ани я, ани княжа его милость не вѣдалъ“.

А потымъ зась Яна того знову пытано особно: „кто ему далъ тые листы и если о томъ зналъ воевода Кіевскій?“ Онъ поклякнувши повѣдалъ: „милосивые панове! бы имя ваша милость и на члонки рѣзать казали, иначе повѣдать не могу, ино яко-мъ и впередъ повѣдилъ, же ми тые листы чернецъ одинъ далъ, который до Москвы зъ Моратомъ мѣщаниномъ пана гетмановымъ Замойского поѣхалъ; а отецъ протосинкель и княжа его милость мнѣ тыхъ листовъ не давали, ани о нихъ не вѣдали“.

Потымъ отославши его, казано, абы отецъ протосинкель на заданые ему артикулы отповѣдалъ передъ тыми депутаты.

Отповѣдъ протосингела Никифора, безъ прокурора, которую Влоскимъ языкомъ отповѣдалъ. „На то першое, што ми задаютъ, же-мъ былъ Аарона на то господарство Волоское всадилъ, теды-мъ то для слушныхъ причинъ учинилъ; абовѣмъ, кгда Петръ воевода зъ господарства Волоского збылъ, тогда цесарь своего Турчина на то господарство невнѣ посадити мѣлъ, не хотѣчи мѣтъ тамъ большъ християнина господаремъ; чого мы християне жалосны будучи, старали-сьмы ся всякимъ способомъ, яко бы тамъ кто-кольвекъ воеводою, только християнинъ былъ: кгдажъ тая земля, правѣ, воротами и границою есть християномъ съ Турками. Про то рѣчь барзо потребную упатровали-сьмы, абы въ тыхъ воротѣхъ тутъ близко християнъ Ту-

рокъ не засѣлъ, старалемся, абы тамъ воеводою быть могъ; а ижъ былъ строгимъ и тяжкимъ надъ людьми . . . , того не розказали; а тежъ, рѣдко который зъ господаровъ Волоскихъ не былъ образонымъ. Другое, мовите, якобы-мъ неслушнѣ и змышленнѣ посельство отъ Синамъ-башки до пана гетмана отпировалъ. Того посельства моего сами skutки узнавайте, прошу: бо если бы неслушно и змышленно было тое посельство, теды бы справа skutку своего не взяла; але то правѣ ваша милость видѣть можете, же обѣ стороны суть зъ него контенци: бо Татарове и Синамъ-баша зъ войски оттягнули, а панъ гетманъ Ереміяша воеводу на господарство Волоское посадилъ; на што и листы Ереміяша воеводы и пановъ Волоскихъ до мене съ плачомъ писанные покажу, гдѣ пильнѣ просить, абы-мъ ся въ то посельство удалъ, еднанье чинячи межи , абы . . . не згнуло жъ. Третье, повѣдаютъ, же бы-мъ господара теперешнего Волоского и пана . . . хотѣлъ, а за то мя осажено было въ Хотѣню, и для чого отъ-тамъ-туль . . . зъ везенья ушолъ? Теды-мъ въ томъ случаю зажилъ рады святого апостола Павла, который . . . въ кошу по стѣнѣ спустившись утекъ. А ижъ мене было задержано, того . . . суть иншіе причины: первая, зъ владыкою тымъ апостатомъ . . . ; такое привиле дано, абы . . . боронити отъ ихъ старшихъ, то есть, зверхности патріаршой. Другая причина, же листы зъ канцелярии короля его милости до старостъ пограничныхъ въ тотъ часъ выдано, заказуючи имъ, абы жадного посла, ани листовъ отъ патріарха Константинопольского не пропушано. Третья, же ся и сами мои противницы не згожають: бо теперъ мовятъ, же-мъ хотѣлъ . . . отруити, и за то мене осаждали; а предъ тымъ въ синодѣ выдруковали, якобы за то, же бы-мъ . . . навести мѣлъ на войско короля его милости. Четвертое, повѣдаютъ, яко бы-мъ отъ патріарха повшехного Константинопольского не былъ посланный, мовячи, же „патріарха южъ въ Константинополью нема, и тутъ въ то . . . хii владыковъ зметывать мощы не маешь“. Што ся тычетъ до влады уряду моего, о-во привилей повшехного патріарха, на паркгаминѣ, зъ завѣсистою и на оловѣ выбитою печатью, гдѣ свѣдчитъ, же маю владу во всихъ Константинопольской патріаршой столицы нетолько владыковъ, але и митрополиовъ становить, и змѣстовать, и синоды помѣстные складать, будучи великимъ протосинкеломъ. А если святой памяти патріархъ Іеремія умеръ, добрѣ знаемый, але теперъ Мелетій, чоловѣкъ барзо взятый и въ писмѣ святомъ добрѣ умѣтный насталъ Константинопольскимъ патріархомъ. Пятое, мовятъ, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволения, на синодѣ Берестейскій ѣхалъ и владыковъ скинулъ: ино . . . самъ собою своею, для короткости часу, того учинить не могъ; бо ся вже былъ синодъ приближилъ: однакъ же княжа его милость, панъ воевода Кіевскій со всеми Вольньскими паны упевнилъ мене тымъ, пославшы зъ елекции Володимерской, передъ синодомъ Берестейскимъ, до короля его милости, пана Магѣя Малиньского и пана Лаврентія Древиньского, зацныхъ двухъ шляхтичовъ Вольньскихъ, о мнѣ Никифорѣ патріаршомъ протосинкелѣ ознаяючи, же-мъ тутъ для того забуренья межи духовными пріѣхалъ. А ижъ ми король его милость листу своего особливого не послалъ; бо уже первѣй, для синоду, выданы были листы, же каждому религii Грецкой на синодѣ вольно было пріѣхать: мне теды жаднымъ способомъ оногo намнѣй омѣшкати и на немъ не быть не годилося, яко тому, который, правѣ, для тоѣ sprawy духовноѣ

отъ столицы патриарха Константинопольскаго посланъ. Шостое: мовятъ, же бы-мъ чернокнижникомъ мѣль быти. Нехай покажутъ, гдѣ-мъ ся того учили, альбо чернокнижствомъ якую и намнѣйшую рѣчь учинилъ; чога ижъ показать не могутъ, тогда то плонные рѣчи мовятъ. Семое: мовятъ, ижъ бы-мъ хлопца въ Константинополю забилъ. Ино, естли бы то было, тамъ заразъ не стерпѣли бы того: гдѣ справедливость великая, не можно тамъ пѣнязьми платить за невинную кровь, ани своею крови откупить, але за кровь мусила бы его кровь розлита быть. Осмое: повѣдаютъ, же бы-мъ вель милость непристойную зъ солтановою, маткою цесаровою. И на томъ ми великую кривду чинятъ, то на мене взносячи: абовѣмъ солтана, будучи зъ народомъ христіанскаго и сама держачи потаемиѣ вѣру христіанскую, не только противко мнѣ великую милость показуетъ, але и до всихъ христіанскихъ духовныхъ, отъ которыхъ сакраментовъ поживаетъ, и чинитъ ялмужну великую церквамъ нашимъ, и у многихъ рѣчахъ христіаномъ пожиточна*.

А што ся дотычетъ обмовы пана гетмановой, теды на то такъ плачу оповѣдъ на мову пана гетманову: же будучи ми на тотъ часъ въ земли Волоской, въ одномъ монастыру, кгда было обложено войско Польское и Татары плондровали землю Волоскую, писалъ до мене Еремашъ воевода Волоскій теперешній (которого тутъ листы маю) и иныхъ не мало пановъ Волоскихъ, съ плачомъ просячи мене, яко отца, абы-мъ за знаемостью старою, которую маю зъ Синамъ-башею, до него ѣхалъ и его до того привелъ, абы розказалъ Татаровъ прочъ оттягнуть и абы своимъ стараньемъ такъ много душъ христіанскихъ зъ неволи и смерти выбавилъ: абовѣмъ войска Польскаго ледво могло быть шесть тысячей, а Татарскаго осмдесять тысячей было, которое уже вколо Поляковъ облегло, кромъ Турецкаго зъ Синамъ-башею на то тянуль, абы уже жадного христіанина на панство Волоское не посадить, ино Турчина. Якожъ за помощью Божою и за моимъ стараньемъ (хвалить ми ся не годить) того ся дошло, же яко войско Татарское, прочъ оттягнуло, такъ, же и господарь христіанскій, которого Поляцы подали, на господарствѣ зосталъ*.

То теды приватнѣ, двакрыть, только предъ шести сенаторами протосинкгель контровертовалъ; а въ сеймѣ публичнѣ жадною мѣрою не хотѣли, абы вси сенаторове на то вотовали и декретъ чинили. Ажъ потомъ, по доконченю сейму, кгда ся уже только сами канцлерове и урядницы зостали, теды туоу справу Никифоровую и Яновуу предъ королемъ его милостью цѣлые три дни розбирано, и . . . слушноѣ причины не знашли, не тылько за што бы смерть поднять былъ годенъ, але и затрыманымъ быть слушнѣ не показалося. Абовѣмъ прокураторъ, панъ Прилѣпскій, который ему приданъ былъ, учинивши предмову до короля его милости вельми хорошую, сумнѣнемъ его обовязуючи, яко маеть справедливо судити, на трое туоу справу раздѣлилъ, чинячи обороны: „первая, духовная, которая ся тычетъ до персоны отца протосинкгела, тая тутъ, милостивый королю, судиться не можетъ, ено у духовного права, гдѣ ему есть властнѣ форумъ; другая, што-кольвекъ ся дѣеть въ Константинополю, того ваша королевская милость судить не можешъ, кгдажъ еще Константинополемъ не владнешъ, чога зычу, абы ваша королевская милость онымъ владнуль на и справы, которые ся тамъ дѣють, судить можешъ. Третья заходило паньство вашей коро-

левской милости, двѣ тутъ рѣчи отцу протосинкгелу зад . . . , то есть листовъ писанье и поселства отъ Синамъ-баши отправовань: первую . . . борону, же отецъ протосинкгель тыхъ листовъ не писалъ, ани ихъ не слалъ, гды ся ни единой литеры писма его въ тыхъ листѣхъ не знайдуеть; до того, и тотъ есть вѣдомый, который ихъ писалъ, инный чернецъ, который зъ мѣщаниномъ пана гетмановымъ до Москвы поѣхалъ; на конецъ, тотъ Яней, у-въ которого тые листы найдены, сознаваетъ, же не отъ Никифора, але отъ Пафнутаго взял ихъ. Другая, же поселство отъ Синамъ-баши, отправовань: абы вель Еремаша господара до Синамъ-баши, отправовань: абы вель Еремаша и пановъ его Волоскихъ тое чинилъ; на што не може быть невнѣйшого свѣдѣтва, яко листы Волоскіе, до которыхъ ся Волохове знаютъ, и которые тутъ посланы отъ господара и суть предъ вашею королевскою милостью*.

Што непрязнь противко народомъ Рускому и, заистъ, о религю Грецкую и зложенье отступныхъ владыкъ то справуетъ, же король его милость декрету не учинивши, отца протосинкгела при собѣ задержатъ розказалъ, давши причину, „поки повѣдалъ, до земли Волоской пошлемъ, достаточнѣ ся вывѣдать той справы“.

Про тожъ *) и вы, правовѣрные христіане, слышачи о томъ, съ терливостью идите на предлежащій вамъ подвигъ, взираючи на начальника вѣры и совершителя Исуса, который вмѣсто потѣхи принялъ крѣжъ, о встыдѣ не дбалъ: поневажъ на то пришолъ и на то ся родилъ, абы насъ собою научилъ, ижъ быхмо ходили степенями его: „ведени будете, мовитъ, предъ владыки и цари, для имени моего, на свѣдѣтельство имъ и языкомъ“. И такъ же Христоръ справу свою совершалъ, штрофовалъ архіепископскую злость передъ сими явнѣ, абы людѣй посполитыхъ отъ соблазна избавилъ; а потомъ арцибискупи направили на Христа, абы его гдѣ-кольвекъ поймано; сходилъ передъ часомъ смерти, и прѣхалъ явнѣ до мѣста Іерусалимскаго въ недѣлю вшедши въ церковь, повыгонялъ нерадъ поповскій и бичомъ выбилъ, мовячи: „домъ мой, домъ молитвы, а вы учинили есте его пещеру разбойникомъ“: протожъ жидовскіе княжата искали межѣ , зрадилъ, и дали Іудѣ заплату; а поймавши невинного Христа привели до себе, а потомъ до Пилата, старости своего, который былъ имъ даный отъ Римскаго цесаря; и повели его потомъ до Ирода, абы ему ся насмѣялъ; а потомъ судили его, задаючи ему причину, ижъ самъ ся послать, а не есть ни отъ кого посланный, и противитя Римскому цесарю; и мовили архіереи къ Пилату: „естли его не забудешъ, не будешъ пріятелемъ цесаревымъ“; а до людей посполитыхъ мовили: „естли его не дадимъ убить, прійдутъ Римляне и возмутъ мѣсто наше“. И такъ Христа судили, а не единоѣ вины смертноѣ не знашли, и выдали съ посмѣвискомъ на смерть ганебную, и хотячи всихъ до послушенства своего моцою подбити, мордовали и забивали, и самого верховного Петра апостола передъ великоднемъ до везенья всадили, хотячи его по великодни на смерть выдать. А потомъ и сами съ паньствомъ згнули и до нынѣшняго дня.

И такъ, справа и отца протосинкгела власнѣ такъ кончитя нынѣ. „Акты, отн. къ истор. Зап. Россіи“, т. IV, бб. 159—165.

*) У пачатку гэтай стацыі на белязе адзначана: „перестрога христіаномъ“.

ЗАПІС ВОЗНАГА КАЗЛОЎСКАГА аб допыце палоннага ка-
зацкага старшыны Семерага Налівайкі. 1597 г., марца 27 дня.
„Акты, отн. къ истор. Задан. Россіи“, т. IV. б. 173.

„Лѣта отъ нароженъя Сына Божого тысяча пятьсотъ девять-
десять семого, мѣсеца Марта двадцать семого дня, постановившися у
книгъ его королевской милости канцелярейскихъ великого князства
Литовского енераль возный его королевской милости дворный Мак-
симъ Козловскій, сознание свое устное къ записанью до книгъ гос-
подарскихъ канцелярейскихъ въ рѣчи нижеописаной, при квитѣ
своемъ, учинилъ въ тые слова: „я Максимъ Козловскій, енераль его
королевской милости дворный, сознаваю симъ моимъ квигомъ, ижъ
въ року теперь идучомъ тысяча пятьсотъ девятьдесять семомъ, мѣ-
сяца Марта двадцать пятого дня, будучи мнѣ взятымъ отъ пана Ов-
сѣя Максимовича на запытанье у Семерого Налівайка, который на
тотъ часъ сѣдѣлъ у везенью пасажонный отъ его королевской милос-
ти у Варшавѣ, о маетности его, которую зъ войскомъ своимъ людми
свольными козаками, въ року прошломъ девятьдесять пятомъ, на
тотъ часъ коли онъ въ мѣстѣ Могилевскомъ былъ и маетности мѣст-
скіе одны брали, а другіе палили огнемъ; а такъ, маючи я при собѣ
стороною людей добрыхъ, двухъ шляхтичовъ, пана Никодыма Тупи-
чевского а пана Федора Дужого, кгда тотъ панъ Максимовичъ о ма-
етности своей которую мѣлъ зложоную въ замку Могилевскомъ, у
помѣненого Налівайка припытывался, и межи тыми рѣчьми пыталъ
того Налівайка, „ижъ дей у мене, при маетности моей, въ замку
была у схованью у Хилка Ивковича, мѣщанина Могилевского, застава
его милости князя Юрья Друцкого-Соколинского, старосты Усвят-
ского и Озерицкого, радъ серебряный, палашъ и шабля серебромъ
оправленые“; и пыталъ того Налівайка, если бы таковыя рѣчи до
него были принесены. Когорый Налівайко на тое нытанье пана Мак-
симовичово, передо мною енераломъ и тою стороною людми добрыми
повѣдалъ, „ижъ дей войско мое маетность твою побрали и мнѣ при-
несли радъ, палашъ и шаблю серебромъ оправленые, золотистые, а
иную маетность вашу войско мое побрали“. Што я енераль видѣлъ
и слышелъ, и то справедливо сознаваю, и того видѣнья и слышенья
моего сесь квитъ пану Овсѣю Максимовичу далъ есми, съ печатью
и съ подписомъ руки моею и съ печатьми и съ подписами рукъ сто-
роны при мнѣ будучой. Писанъ у Варшавѣ, року, месеца и дня вы-
шеописаного.—У того квиту печатей притисненыхъ три, а подпись
рукъ тыми словы: „Максимъ Козловскій енераль его королевской
милости дворный, власною рукою“. „Никодимъ Тупичевскій, власною
рукою“. „Федоръ Дужый, власною рукою подписалъ“. Которое то
сознание енерала его королевской милости дворного, такъ тежъ и
тотъ квитъ его до книгъ его королевской милости канцелярейскихъ есть
вписанъ, съ которыхъ и сесь выписъ подъ печатью его королевской
милости великого князства Литовского Овсѣю Максимовичу есть
выданъ. Писанъ у Варшавѣ.—„Левъ Сапѣга, канцлеръ великого княз-
ства Литовского“.

„КРАТКОВРЕМЕННЫЙ ОТВѢТЪ ФЕОДУЛА, въ святой
авонской горѣ скитствующаго, противъ безбожнаго, лживаго, пот-

варнаго и настоящего вѣка, погански, а не евангельски мудруючаго
писанія П. Скарги“. 90-е годы XVI ст. (Надрукаваны з рукапісу ў „Тру-
ды Кіев. Дух. Акад.“ 1878 г. апр. май, іюнь). Паводле аўтора, самая праўдзі-
вая царква—гэта „руская“, бо праўдзівай царкве трэба:

- а) „въ борбѣ встлвичной отъ діавола і ему служачых... быти;
- б) отъ діавольскихъ слугъ престводаной быти еднако звытяжитися
не дати“.

ПОЛЕМІЧНЫ ЗБОРНІК 1597 Г. Рукапіс Кіева-Сафійскага Сабору,
№ 357. (А. Ю. З. Р., ч. I. т. VIII, 507—561). Трактат складаецца з 20 разь-
дзелаў, пісаны праваслаўнымі супроць уніятаў. Рукапіс яшчэ не перадрука-
ваны, цікавы як помнік старакрыўскай мовы.

**„СПРАВЕДЛИВОЕ ОПИСАНЬЕ ПОСТУПКУ И СПРАВЫ СЫ-
НОДУ БЕРЕСТЕЙСКОГО.** У Вильни въ року 1597“. Гэта кніга не
дайшла да нас, але аб ей зусім ясна кажа аўторъ „Антырриса“:

„Хочешь ли ведати хрестиянскій (брате) чытай собе книжъки
Рускіе друкованые (у Вильни, въ року 1597), не тые, на которые
Филиалетъ (дпись) чинить, але другіе, которимъ надпись: Справед-
ливое описание поступку и справы синоду Берестейского“.

Гэта ёсць полемічны твор са старыны уніятаў на апраўданье заклю-
чанай ў Берасці рэлігійнай уніі, відочна цалком выкуплены і спалены пра-
васлаўнымі.

„ЛИСТЪ ИПАТІЯ ПОТЕЯ ДО КНЯЗЯ К. К. ОСТОЖСКОГО“.
Ліст пісан 3 ліпня 1598 году. (Надрукаваны ў „Руск. Истор. Библ.“ XIX, 983—
1040). У гэтым лісьце Іп. Поцей намаўляе кн. Астрожскага прылучыцца да Уніі:

„... хотяжъ вашу кнежацькую милость ведаю добре быти ку
собе теперь неласковым и, безъ всякое вины мое ку мне обрженым“.

Аднак унія мілая Богу справа і яна не навіна бо і даўней і цяпер у
некатарых мѣсцох сярод грэкаў і рымлянаў існуе еднасьць дык да гэтай
еднасьці і заклікае Поцей князя Астрожскага.

РУКАПІСЫ КН. КУРБСКАГА. Вядомы перабежчык з Масквы кн.
Курбскі шмат працаваў над перакладамі з грэцкай мовы. Перакладзеныя ім
кнігі хадзілі ў рукапісах. У Румянцаўскім музэі пад № 193 захаваўся рука-
пісны зборнік кн. Курбскага, пісаны старакрыўскай мовай, які змяшчае бо-
гаслоўе, дыялектыку, кнігу аб „ересьхъ“ а такжа некалькі слоў Яна Дамас-
кіна („Истор. Русск. церкви Филарета“, ч. 1410—1588 г.г., бал. 66—67. Чар-
негаў, 1862).

„ЕКТЕСИСЪ альбо короткое собраніе справъ, которыя ся дѣ-
яли на помѣстномъ синодѣ Берестейскомъ“, друк. ў 1597 г., без
азначанья мейсца друку. (Вішн., т. VIII, бал. 292).

Гэта-ж самая кніга выйшла і ў польскай мове ў Кракаве, ў тым-жа
1597 годзе, пад агалоўкам: „Ekthesis, abo kròtkie zebranie spraw, ktòre się

działy na partykularnym, to jest pomiastnym synodzie w Brześciu Litewskim“ „Ектесись“—полемічны твор са стараны праваслаўных, пісаны старакрыўскай мовай.

ПСАЛТЫР, без азначаньня мейсца і году друкаваньня. Ундольскі памяшчае пад 1597—1598 г. Літары буйныя і прыгожыя, с чырвонымі пунктамі, ў 4-ку.

„ИСТОРИА О ЛИСТРИКІЙСКОМЪ, то есть, о разбойническомъ, ферарскомъ або флоренскомъ синодѣ, вкратцѣ правдиве списана“. Надрукавана Клірыкам Астрожскім ў 1598 годзе. (Экзэмпляр у Петр. Пуб. бібл.). У гэтай кніжцы асаблівы націск паложаны на вынікі Флорэнтыцкага Сабору, даволі фантастычнага характару.

„ОТПИСЪ на листъ въ Бозѣ велебного отца Ипатія, Володимерского и берестейского епископа, до ясне освещенного княжати Костентина Острожского, воеводы киевского. — Клирика Острожского 1598“.

Адны думаюць, што пад псеўданімам „Клирикъ Острожскі“ крыецца Кірыла Лукарыс, вучыцель сьпяраша ў Віленскай грэка-лаціна-рускай школе, пры Троіцкім манастыры, а пазьней ў Астрожскай школе. Іншыя зноў думаюць, што гэта ёсьць псеўданім маладога Мелеція Смагрыцкага, але найбольш праўдападобна, што гэта псеўданім Васіля Суражскага.

Васіль Суражскі, родам з магнасьці Суража, каля Вітабска, запісанай Астрожскім віленскаму Сьвятатроецкаму манастыру. Калі радзіўся і памёр—не вядома. Ён зьяўляецца аўтарам астрожскага зборніка „О вѣрѣ единой“ (Астрог, 1588—8-ку, 6, 240, 70, 24, 3 л.).

Васіль Суражскі нязвычайна асьвечаны і здольны чалавек. Свае пісаньні ён перасыпаў цытатамі з усходных і заходных богасловаў. Аб строгаьці праваслаўных засад гаворыць тое, што праваслаўныя догмацісты да найнавейшых часаў зьбівалі, яго словамі і аргументамі, навуку рыма-каталіцкай царквы аб паходжаньні сьв. Духа.

Пасьля друкара Івана Федаровіча, Васіль Суражскі кіраваў Астрожскай друкарняй да 1588 г. Пісаў прадмовы да некаторых астрожскіх выданьняў, зазначаючы сваю працу „як многагрэшны і худшы ў хрысьціянах убогі Васілі“.

Васіль Суражскі ўжываў часам псеўдоніму „Клирик острожски“. Пад гэтым псеўданімам ён выдаў у Астразе вышэй згаданы „Отпись“.

Гэты отпіс быў на ліст, пісаны князю К. Астрожскаму Іп. Поцеем у чэрвені 1598 году. Поцей, даводзіў, у сваім лісьце, што унія між грэкамі і рымлянамі ня новасьць, паказываў, што на некаторых грэцкіх астравах грэкі прабываюць у еднасьці з Рымам і адпраўляюць разам богаслужэньні, і, ўрэшце, раіў князю неадкладаючы прыступіць да уніі.

Па просьбе князя Астрожскага піша адповедзь Суражскі, але „труднасьць і небасьнека аднавідаць за каго вышэйшага і шафаваць чымсь розумам“—зьяўлялася, а „прастата і няўмеласьць найбольш гамавала“. Але ўсё-ж такі „калі пастушок бачыць каля гусей хітрага ліса, —як падкрадаецца да іх, і калі няможа паканаць, то хоць адганяе яго, пакуль хто сільнейшы ня прыдзе на ратунак“.

Давёўшы шэрагам цытат, што добрая сама на сабе згода, не заўсёды бывае прыемна Богу, аўтор пытаецца чаму Поцей так стараецца пацукраваць сваю згладу. І даўшы чорны абраз, таго замяшаньня, якое было выклікана выступленьнем на жыцьцёвую арэну уніі, ён выклікае:

„Як зямля не задрыжыць, неба не зьякнецца, сонца не пацямее, месяц не зацьміцца, громы не ўдараць, сілы нябесныя не парушацца?! Як-жа вашу тую аплаканую і няшчаслівую згладу—згадай, а ня лепш Вавілонам або цёмным хаосам і самым пякельным пракляцьцем называць і разумець хто не мае? Вы парожнілі сьвет, патурбавалі людзей, высушылі ў людзях абалюбую любоў, пасварылі бацькоў з дзяцьмі, пагневалі брата з братам, насковілі аднаго супроць другога, распарушылі братэрства, прагналі прыязнь, ўвялі раздражэньне. Унясьлі надутасьць, ганаравітасьць, пыху, лёгкаважаньне, лёгкадумлівасьць, злую думку аднаго аб другім... Вы нарушылі сумленьне, зламалі прысягу, ацукалі айца папежа, не датрымалі яму слова. Вы прысягалі за нас усіх, адбывалі ад нас пасольства, аб каторым мы ня думалі, паказвалі ад нас на лісты, аб якіх нам ня сьнілася. Вы пераступілі бацькаўскія межы, вы нарушылі старадаўнюю веру. Вы ўтрацілі прадзедаўскую спадчыну, вы перайначылі бацькаўскую заповедзь. Вы перакапывалі магільны продкаў, парушылі косьці бацькоў, пагордзілі іх верай, вы паганбілі іх чэсныя і сьвятыя справы, вы затапталі іх сьцежкі“...

Князь Астрожскі хоча згоды, хоча любові, аб якой натхнёна піша аўтор:

„Хто любоў, згоды пасеяў, любоў і пажакі хоча. Бо любоў пакрывае масу грахоў, любоў родзіць прарокаў, любоў дадае сілы мучанікам; любоў—гэта крыніца агня; чым далей выцякае тым больш выклікае спрагі да Бога; любоў змацовуе сэрца і душу чалавека, любоў пацяшае смутных, весяліць зажураных, любоў паднімае наўшых, любоў робіць харобрымі трухлівых, любоў сагрэвае астуджаных, любоў панукае лянівых, любоў дае мудрасць неўкам“.

С тэй прычыны, што Поцей паклікаўся на Флёрэнтыцкі сабор, да „Отпісу“ дадаў Суражскі „історійку в коротце але правдиве о собори флорентійском, давно списаную“. Гэтае фангастычнае апавяданьне загадуе ігумену Родоса, збрыйнай сілай прыняволіць папежа і кардыналаў саўсім зьмяніць тэкст даваршонай угоды. Абяцанкамі і дарункамі, пагрозамі і забойствамі прыняволіць папежа, кардыналаў і цэсара, патрыярха і грэцкіх біскупаў—прыняць сфальшаваную угоду. Пасьля флёрэнтыцкай трагедзі ідзе яшчэ Антоніяўская, дзе лаціннікі забіваюць чарноў, каторыя ня хочуць прыняць уніі, але над апостатамі заваліліся мурны ксыпоропатамскага манастыра дый усіх засыпалі. Гэта апокрыфічная гісторыя ўжо раней хадзіла па руках, мусі зложаная самім Суражскім, на якую ён паклікаўся ў сваёй кніжцы з 1588 г. Але цяпер яна ў новым апрацаваньні і ўгрунтаваньні зьяўлялася чытачом у дапасаваньні

да бягучых падзей. Апавяданьне канчаецца заклікам да верных праваслаўнай царквы. На гэту кнігу было некалькі адповедзяў са стараны каталікоў і уніятаў.

Поцей пісаў яшчэ другі ліст да Астрожскага і яшчэ раз адказаў яму Клерык Астрожскі (Суражскі). Кніжка выйшла бяз подпісу аўтара, але на аснове прадмовы і стылю—гэта праца залічана да безспрэчных твораў Суражскага.

Як у папярэднім Одпісе, так і тут аўтор вызначаецца добрай дыялектыкай, гумарам і іроніяй, прыкл. аб уніі кажа што, гэта „архісынагога згоды“ злеплена з вутлых сьценак „на пяску лёгкадушнай упорчывасьці“. Асаблівай сілай вызначаецца канцавая апастрофа аўтара да уніяцкіх біскупаў.

„І ці не зварушыць вас плач і страх, што вы сваю Маці Сыон, якая вас парадзіла і на лоне песьцячы, як дзеталюбная галубка выкарміла і выхавала, пакінулі яе і адракліся. Заместа гэтай звычайнай песенькі Яна Дамаскіна: „Радуйся Сыон сьвяты“, якую сьпявалі на яе уцеху дзеці звыш семсот лет, вы паднімаеце цяпер плач, рыданьне і энк, Сыон, Маці-Царкву разжаліваеце, сьвечку яе сьвечніка гасіце, яе сьвятасьці пустошыце, нішчыце аўтар, Псалтыр змяраеце, песьню заглушаеце, радасьць звязуеце... Пакайцеся і вы, біскупы, заплаце, што вы адступілі... Прасьніцеся з таго сну заблудлівасьці, навярніцеся... Выкіньце с-паміж сябе і ня будзьце ў таварыстве з такім хітрым зводнікам (Кірылам Тэрлецкім), каторы нарабіў гэтулькі злых учынкаў супроць Бога і людзей, што калі мы маўчаць будзем аб іх, то тады зямля будзе стагнаць і выклікаць. З ім нятолькі нельга мець штоколечы супольнае але нават есьці, як кажа ап. Павал. А ён у тэй вашай еднасьці ня толькі браў удзел, але мала не стаў галавой і правадніком... Ня гожа гаварыць і радзіцца са слабым аб сіле, са сьляпым аб сьвятле, з разбойнікам аб згодзе, з распусьнікам аб чыстаце, з грабежнікам аб дарэньні, з бязсаромліўцам аб пабожнасьці, з абжорліўцам аб пасьце, с п'яніцам аб цьвярозасьці. Таму паслухайце сыонскія сыны, вашай Маці-радзіцелькі, што с плачам да вас прамаўляе: прыдзіце і пабачце, сыны, пакінутую ўдавіцу. Выхавала я вас з радасьцю, а ўтрціла са смуткам... Ушчэрць выпоўнілася чаша упадку майго і хто вылучыць?

„ЛІСТЫ НАВЕЛЕБНЬІШАГО И ВСЕСВЯТЬІШАГО КИРЬ МЕЛЕТІЯ ПЕРЕДЪ ТЫМ АЛЕКСАНДРЫЙСКАГО, А ТЕПЕРЬ УЖЕ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКОГО ПАТРИАРХИ, за услышаньем о одорваньи Митрополита и владыковъ нѣкоторыхъ, до людей старожитной вѣры Греческой, ту и въ иныхъ панствахъ мешкающихъ, свѣже писанный. Рукапіс XVI ст. „Описание русск. и словенск. рукописей Румянц. муззума“ 1842, б. 52.

У перакладзе на ц.-славянскую мову гэты лісты былі надрукаваны ў Астрозе ў 1598 годзе. Наша рэдакцыя лістоў патрыярха Мелеція іншая чым у астрожскім выданьні, што відаць, як з агалоўку так і с пачатку абодвух тэкстаў:

„Тое то есть што мовилъ Спаситель нашъ братіе, впродъ оповѣдаючи незносныя навалности которые мѣли опановати весь свѣтъ за часу антихрстова тиранства“.

Аўтэнтычнасьць лістоў патрыярха Мелеція, пісаных да кн. Астрожскага, падрывае прыпіска да іх: „изъ старыхъ Архивныхъ книгъ“ Кіаўскага Пустына-Мікалаеўскага манастыра.

„ОТПИСЬ НА ЛИСТЪ няякого клирика острожского безъименного, который писалъ до владыки володымерьского и берестейского“. Гэта адповедзь на „Отпись“ Клерыка Астрожскага пісана Іп. Поцею ў 1599 годзе (Рус. Ист. Библ. XIX, 1041—1122). Зрабіўшы дакор за хаваньне пад псеўдонім, Поцей піша:

„... видитъ ми се подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые убравшия въ коштовную одежду, носеть на себе особу царьскую, альбо кнежати якого зацного, (ступаютъ поважне, и готуются, якобы што великого и мудрого мовити хотели; з коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы поважное смеху и шидерства полно зъ себе начиняеть, бо не то што потреба, але што ся навинеть до губы бредяеть); а коли зъ нихъ зволокуть царскую одежду, по старому, яко жакове, по подьоконью (зъ горщками) старую пѣснь поючи „Павперибусъ“ бегаютъ“ .. „Не мей же ми за эле, если што несмачного найдешъ, бо то посполитая таковому придаётся, коли хто не пытанный вырывается и отказываетъ кому о што его не просятъ“.

Пасьля гэтага ідзе разбор адповедзі Клерыка.

„АНТИРИЗИСЪ ИЛИ АПОЛОГИЯ противъ Христофора Филалета“ Надрукавана ў двух мовах: крыўскай і польскай, праўдападобна ў Вільні, не раней 1599 г.

Адны прыпісваюць гэту кнігу Іп. Поцею, а іншыя Пятру Аркудзію. Гэта вялікі трактат супроць тых, якія ганілі унію, а галоўным чынам супроць „Апокризиса“ Хрыстафора Філалета. Аўтор гэтай працы называе сябе—Філотэям і ў сваёй кнізе шукае галоўна праўды, а дзеля гэтага кліча да праціўнікаў, каб тыя:

„... зъ нами мовили... и если же розумѣють (о насъ) жесмы (зъ гостинца) въ чомъ зблудили,—абы нам што лепшого указали, альбо ся тежъ отъ насъ, чого не вѣдають, научити хотели“.

АКТ ДЫСЫДЭНЦКАЙ КОНФЭДЭРАЦІІ 1599 Г. Надрукаваны ў „Сбор. Док. Уясн. Отн. Лат.-Польск. Пропаганды“ вып. 2. Вільня, 1867. А гакжа ў Кояловіча ў дадатках. Гэты акт быў сьпісаны на трох мовах: „рукай“, польскай і лацінскай.

У 1599 годзе ў Вільні адбыўся зьезд рожнаверцаў (праваслаўных і рэфарматараў) з мэтай:

„каб кроў абыватэляў за веру бязвінна не была пралівана, не было канфіскаат магнасьцяў, пазбаўленьня чэсьці, вязьнення і выгнаньня“ ... „бараніць ад уціскаў, крыўд і гвалтаў, а найболей ад духоўнага стану і некатарых сьвецкіх людзей рымскага закону... што немаль ніводнага кутка ў абшырнай гэтай дзяржаве і ніводнага чалавека ўсякага стану няма ад іх басьпечнага... што ва ўласных дамох

бывають нападанн граблены і здзекаваны і на вялікіх дарогах іх хапаюць, вязьняць з рожнымі нечуванымі, для большай мукі, удручэньнямі, бьюць, топяць і забіваюць... і прымушаюць слухаць пастыраў, якіх мы лічым за адступнікаў ад пагрырхаў усходных... За рознасьць у веры ў гарадох адбываюцца інквізыцыі... калі просім справядлівасьці і абароны, то атрымліваем пагарду і насьмешкі“...

Акт падпісалі генеральныя рэвізоры. Ад праваслаўных: ваявода кіяўскі князь Александр Астрожскі, ваявода валынскі Канстантын Астрожскі, ваявода брацлаўскі князь Фёдар Сангушка, князь Міхайла і Адам Вішневецкія, кн. Іоакім Карэцкі, князь Юры Горскі, князі Багдан і Іоан Саламярэцкія, князь Юры Пузына, Ян Трызна, Андрэй і Александр Загароўскія, Стэфан Ложка.

Ад рэфарматаў: віленскі ваявода кн. Крыштаф Радзівіл, Андрэй Лешчынскі, Ян Абрамовіч, Крыштаф Зэновіч, Фабіян Мальборскі.

Ніжэй ідуць подпісы без азначаньня рэлігійнай прыналежнасьці яшчэ 14 ваяводаў і 80 каштэлянаў. У ліку апошніх знаходзім: князеў Фёдара і Яна Друцкіх-Сакалінскіх, Юрыя Саламярэцкага і Юрыя Сапегі.

Да гэтых 99 асоб „кожды пакрыўджаны ў свабодзе веры, па раду і помач павінны зьвяртацца“.

„**ПОУЧЕНИЕ НОВОСЛОЖЕННОЕ ВО ЛИТВАНИИ НАРИЦАЕМЫМЪ ЦОЗЛШЗ ЛОГОФЕТОМЪ**“. Рукапіс канца XVI ст. Кіева-Міхайлаўскага манастыра, № 1656. Гэта кніга напісана с прычыны пераходу ў каталіцтва патранаў Супрасьскага манастыра Яна і Васіля Хадкевічаў. Імя аўтора скрыта ў крыптоніме (Цозлшз) які дагэтуль не расчытаны. Твор мае на мэце ня гэтулькі палеміку з лаціннікамі, сколькі ўмацаваць у веры прасты народ. Аўтор карыстаецца сьв. пісаньнем, сымвалам веры і другімі крыніцамі для аргументацыі. У мове прабіваецца грубая ў перадачы аўтора царк.-славяншчына.

ДЗЕННІК ФЭДАРА ЕЎЛАШЭЎСКАГА (1546—1604). Рукапіс знаходзіцца ў Віляноўскай бібліятэцы, копія маецца ў бібліятэцы Асалінскіх у Львове № (2444).

Еўлашэўскі быў родам з Ляхавіч, с пад Слуцка, выконваў урад падсудка ў Новагрудку. Належаў да дробнай крыўскай шляхты.

Дзеннік Еўлашэўскага важны для характэрыстыкі дробнай крыўскай шляхты. Тут выяўляецца ня высокая яе асьвета:

„в пятом року,—кажа Еўлашэўскі аб сабе,—почато мне бавити наукою рускою, кгдажъ въ тыхъ часехъ въ той нашей сторонѣ не было еще иныхъ наукъ, и для того пришло ми зостати зъ рускою и полскою наукою; и по жydовскый написати умеломъ, але тое писмо ихъ потребуе умеетности языка ебрайскаго, або хоть немецкаго“, (ён іх ня ўмеў).

Усюды відаць рэлігійнасьць, што і натуральна выцякала з сямейных традыцый: бацька Еўлашэўскага, аўдавеўшы, прыняў духоўны стан і быў біскупам турава-пінскім. Зрэшта сын адступіў ад веры бацькоў: будучы ў Віль-

ні 19-ці летнім хлопцам захапіўся протэстанцтвам і стаўся яго прыхільнікам, але рацыяналізм не ўратаваў яго ад рожных забабонаў і веры ў надзвычайнае:

„Едучы з Вільні до дому, мяновите въ Дорогове, въ стодоле ночуючи, обачилемъ южь на свитаню въ избе огнистого чоловѣка, до которого гдымся порвалъ, онъ тежь до мене выступовалъ, и зашедше се серед избы, порвалемъ зъ запалемъ ножъ и ударилемъ нань, а онъ зникнувши, зновъ се былъ въ тым же куте указалъ и знову до мене шель; а я шанку рулилемъ нань и окно отворилемъ; южь малы день былъ а то згинуло“.

Ніхто з бытных там не бачыў гэтага чалавека. Ён сьпяраша думаў, што то здань, але адна „невеста стара шляхціянка“ запэўніла яго што ён ня хворы.

Пазьней, самаасьветаі Еўлашэўскі дасьціг даволі добрай адукацыі навучыўся матэматыкі, права, набыў фізофічную веду. Ён гаворыць аб патрэбнасьці свабоды веры, аб промысле Божым і г. п. Ён маніўся ехаць „до Угоръ и до Турція“, каб зьведаць іншыя краіны і навучыцца рожных рамёслаў. Веданьне права дало яму магчымасьць вясці судовыя справы яго паноў-апякуноў, магнатаў, і займаць мейсца падсудка ў паветовым судзе. Хоць яму заўсёды прыходзілася стыкацца с палякамі і гаварыць па польску, але ён захаваў у сабе свой крыўскі („рускі“) патрыотызм: ён усюды процістаўляе сваёпольскаму. Гэтак Еўлашэўскі адмячае, што ў часе першага безкаралеўя палякі баяліся „абы се Літва зъ Московскимъ не порозумела“. Крыштафа Радзівіла лічыць „стлупам панства Литовскаго“, з горадасьцю адзначае, што на сойме, 1578 году „Маршалковалъ межи послами наш литвинъ—князь Болько Свирский“.

Дзеннік Еўлашэўскага дае матэр'ял і для знаёмства з рожнымі крыўскімі дзеячамі тых часаў: князімі Слуцкімі, Радзівіламі, Хадкевічамі, Сапегамі, Філёнам Кмітам, Унехоўскімі, Кавэчынскімі, Скумінамі і друг.

Палітычных вестак у Еўлашэўскага мала, ўпамінаюцца палітычныя надзеі між іншымі, ўвесь дзеннік пасьвячаны мясцоваму жыцьцю і акружаўшым аўтора справам.

Як відаць с прыведзеных выпісаў, мова Еўлашэўскага перапоўнена полемізмамі. Вельмі быць можа, дзе што, трэба аднясьці на недагляды копіі Осолінскіх, па перадруку якой прыведзены ў нас тут кароценькія выпіскі ў тэксьце, але відаць, што і арыгінал перапоўнены імі. Гэта апошняе трэба аднясьці на ўплыў протэстантызму, які ў нас карміў сваіх прыхільнікаў і вызнаўцоў выключна польскай пісьменнасьцю, якой дастарчаў у вялікім ліку.

„**КРО(И)НИКА СЛОВЯНОВЪ. РУСКАЯ. О ПАНСТВАХ РУСКИ(Х) ПО(Л)СКИ(Х) И ЛИТО(В)СКИ(Х)**“. Рукапіс Петр. Публ. бібл. F. IV. 668, той самы, які зьмяшчае і кроніку Бельскага. Павыжшая „Кройніка Словяновъ“ зьяўляецца перанрацоўкай „Kroniki“ Стрыйкоўскага, каторая была надрукавана ў 1582 годзе пад агалоўкам:

„Kronika Polska, Litewska, Żmudzka y wszystkich Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wołhińskiej, Podolskiej, Podgorskiej, Podlaskiej etc... według istotnego y gruntownego znieśienia pewnych dowo-

dow z rozmaitych Historikow y Autorow postronnych y domowych, y Kijowskich, Moskiewskich, Slawianskich.., Dotąd ciemnochną posą zakrytych Kronik, y Latopiszow Ruskich... z wielką pilnością y węzłowatą pracą (osobliwie około Dzieiow Litewskich y Ruskich od żadnego przedtym nie kuszonych) przez Macieia Osostewicivsa Striykowskiego dostatecznie napisana“.

Пачынаецца тэкст, як і ў польскім выданні.

„Было теды много и(х) з философо(в), и поето(в) пога(н)ски(х) на то(м) свѣте которие то тве(р)дили, якобы свѣ(т) и всякие створе(н)я бы(ть) мѣли бе(з) початку и вѣчно трва(ли), в чо(м) ба(р)зо блуди(ли). Прото мы и(н)шо(го) певнѣ(й)шо(го) давнѣ(й)шого кгру(н)товнѣ(й)шого, и дово(д)нѣ(й)шого фундаме(н)ту початко(в) выводу, и порадку гисторѣи нашої з великою працою долги(м) и пи(л)ночу(й)ны(м) старане(м), а уси(л)ною и широкою охотою пре(д)се зе взятой чите(л)нику ласкавы(й) заложити и на пото(м)ныи трвало(с)ти выставити не можемо, одно з писма сто(го) я(к) з студницы жро(д)ла вѣдомо(с)ти, и науки о бо(о)зѣ, которы(й) е(ст) створитле(м), спра(в)цею, ро(з)множителе(м), и поча(т)ко(м) всѣ(х) рече(й)“...

Разважанні аб імені „славяне“ ў рукапісе сформулаваны так:

„Выво(д) слушны(й), и певны(й), для чогося нашѣ народѣ называе(т) словянами: ∞ Словяне маю(т) быти вла(с)тыве, а правдиве (о чо(м)ся з многи(х) гисторико(в) выше(й) показано) звани, ведлу(г) зда(н)я мудры(х) люде(й) от славы : понева(ж) сами словяне, и бо(л)гарове з руско(го) прырожоно(го) языка, тое имя собѣ односта(й)не да(ли) от славы и от свои(х) рице(р)ски(х) дѣлносте(й)“.

Цікавы разьдзел выяўляе сабой

„Кройника о бѣло(й) и черно(й) Руси. Вско(д)но(й) По(л)ночно(й) Полуде(н)но(й). И о всѣ(х) Народе(х) и(х) Старожитны(х). И и(х) княжата(х). Велико новгоро(д)ски(х). Збо(р)ски(х). Псковски(х). Бѣлоозе(р)ски(х), Киевскихъ, Луцки(х), Володимер(р)ски(х), Волян(н)ски(х), Галицки(х), По(д)горски(х) И ины(х). Славны(х) Народо(х) Руски(х): ∞ Начало: Старожитное всѣ(х) славе(н)ски(х) народо(в) жродло, намѣ(с)тце рускои землѣ и и(х) славное поколѣ(н)е отку(л)бы и с которой причины, а(л)бо вла(с)но(ст)ю названи были ро(з)маитыи су(т) люде(й) учоны(х), о то(м) мнима(н)я и выводу“...

Ніжэй маецца разьдзел аб гісторыі Літвы:

„Выво(д) о народѣ лито(в)ско(м) в коро(т)цѣ от которы(х) ся часо(в) в знаемо(с) почала вдавати“.

Маецца ў гісторыі традыцыя, што Стрыйкоўскі напісаў сваю кроніку ў трох мовах: крыўскай, польскай і лацінскай, але толькі польскі тэкст быў надрукаваны, а крыўскі і лацінскі астаўся ў рукапісах.

У прыведзеным тут рукапісе маецца кроніка Стрыйкоўскага не саўсім поўная і з некатарымі адступленьнямі ад польскага тэксту.

ЖЫЦЬЦЁПІСЫ СЬВЯТЫХ, П. СКАРГІ. Любоў да чытаньня жыцьцёпісаў сьвятых спанукнула нашых прадзедаў да перакладу „Żywoty Świętych“ П. Скаргі, якія былі першы раз надрукаваны па польску ў Вільні ў 1579 годзе. А магчыма, што сэкрэт папулярнасьці гэтай кнігі ў XVI, XVII

і XVIII ст. крыецца такжа і ў тым, што Скарга, апрацуючы першы раз па польску „Żywoty Świętych“, карыстаўся такжа даўнейшымі крыўскімі, шырока ўсім вядомымі, рукапісамі. У кожным здарэньні маецца некалькі незалежных перакладаў і перапрацовак гэтых жыцьцёпісаў сьвятах.

I. Старэйшым с перакладаў зьяўляецца зборнік М. Публ. і Рум. муз. № 159, які адносіцца да XVI ст. У гэтым зборніку, акром таго, што маецца ў арыгінале Скаргі, памешчаны яшчэ: 1) жыцьцёпіс прарока Даніэля і трох маладзікоў, 2) справядлівага Іова, 3) прарока Ільі, 4) 40 мучанікаў, 5) Аляксея чалавека божага, 6) сямі маладзікоў у Эфэсе і др. Мова прыгожая, чыстая.

II. Рукапіс XVII ст. Пераховуецца ў Маск. Сьнод. бібл. № 752. У зборніку, тоўпячым Чэцью-Мінэю на месяц верасень-жнівень, побач з жыцьцёпісамі сьвятых П. Скаргі, памешчаны і такія жыцьцёпісы сьвятых, каторыя ўзяты са стара-крыўскіх арыгіналаў; прыкладам жыцьцёпіс Барыса і Глеба с царкоўна-славянствамі, ўзяты з арыгіналу падобнага Чэцьі 1489 г. Тутжа ёсьць: „приклады сьвятых отець от патерика“. Мова зборніка старакрыўская з українізмамі, відаць с крыўскага арыгіналу перапісываў українец.

III. Рукапіс XVII ст. Магілёўскай духоўнай сэмінарыі, № А. 2107/18. Гэты пераклад Żywotów Скаргі, здаецца, зроблены ў Магілёве. У рукапісе, побач Скаргаўскіх жыцьцёпісаў сьвятых, маюцца жыцьцёпісы ўзятыя і з другіх крыніц. Мова перакладу перапоўнена крыўскімі народнымі асобнасьцямі.

IV. Рукапіс Віл. Публ. бібл. № 81. Гэты рукапіс вельмі блізкі да польскага арыгіналу і, магчыма, апрацаваны для ўжытку каталіком.

V. Рукапіс Віл. Публ. бібл. 1669 г. сьпісаны ігуменам Кутэйнскага манастыра „Іовом Молочко“, дзе між жыцьцёпісамі сьвятых Скаргі, маюцца і другія артыкулы. Рукапіс дагэтуль чакае свайго дасьледчыка.

ВІЛЕНСКІ ПАМЯННІК. Гэты памяннік прыналежаў Прачысьценскай царкве ў Вільні, пабудаванай Альгердам. У ім запісаны даты сьмерці першай і другой жон Альгерда: „Великая кн. Марія Ярославна усопше на память преподобного Иларіона“ (Ondyna Druskienickich zródęł, 1844,14). Дзе цяпер знаходзіцца гэты рукапіс—невядома.

ПОЛАЦКІ ПАМЯННІК. Рукапіс гэтага надзвычайна цікавага памянніка бачыў я ў 1912 годзе, ў Барысаглебскім манастыры. Памяннік пачынаўся памінаньнем роду в. кн. Полацкіх, а ніжэй паміналіся роды кн. Менскіх-Глебавічаў, Лагойскіх, Вітабскіх, Друцкіх і інш. Кніга абыймала злішнім сто пэргамановых лістоў, без канца; мела маляванья па золаце застаўкі, здаецца, па пісму, адносілася да XV—XVI ст. Пераховывалася ў цёплай царкве, ў скрынцы з рожнымі старымі паперамі. Добра разгледзіць гэты памяннік не дала мне ігуменьня, быўшая прыдворная дама, нават пратэкцыя не памагла, казала, што яна мае перадаць памяннік нейкаму в. князю.

СЛУЦКІ ПАМЯННІК. Захавалася некалькі экзэмпляраў гэтага памянніка. Старэйшы з 1517 г. пераховываецца ў Беларускаму музэі ім. Івана Луцкевіча ў Вільні; адзін экзэмпляр быў у Менскім царкоўна-археалягічным

музеі, адзін у Варварынскай царкве ў Слуцку. Гэты апошні перапісаны ў 1684 годзе і мае такі агаловак:

„Сынодік або зобраніе імен преставленыхъ дшъ, споражены в року 1684 іюліа 14 презъ отцевъ соборныхъ на тотъ часъ будущыхъ Саву Подтопту, Симіона, Ліонтія, Іоанна Мінкевічовъ, Матфея Богушевича и діакона Іакова Козюли“.

У „Сынодіку“ маюцца рысункі фарбамі. Пачынаецца памяннік ад кн. Альгерда, які быў протаплястам роду князеў Слуцкіх-Олельковічаў:

КНЯЗЯ ВЕЛИКОГО ОЛГИРДА ВО
С КРЕЩЕНИИ НАРЕЧ ДИМИТРИЯ,
КНЯЗЯ ВОЛОДИМЕРА, КНЯЗЯ СИМІОНА.

Пасля даволі доўгага раду імен з роду князеў Олельковічаў, мужскіх і жаночых, ідуць імёны слудцкіх мяшчанаў с прыіскамі, калі памёрлі і з абзачаньнем пры некатарых іх прозьвішчаў.

Далей памінаюцца роды акалічнай шляхты: Лапіцкіх, Мышлевічаў, Абрамовічаў, Паўловічаў, Яновічаў, Протасоўскіх, Мелентовічаў, Дерткаў, Дзекевічаў, Волковічаў, Горватаў.

На 10 балоне памінаюцца патрыярхі і архібіскупы, біскупы, архімандрыты і ігумены.

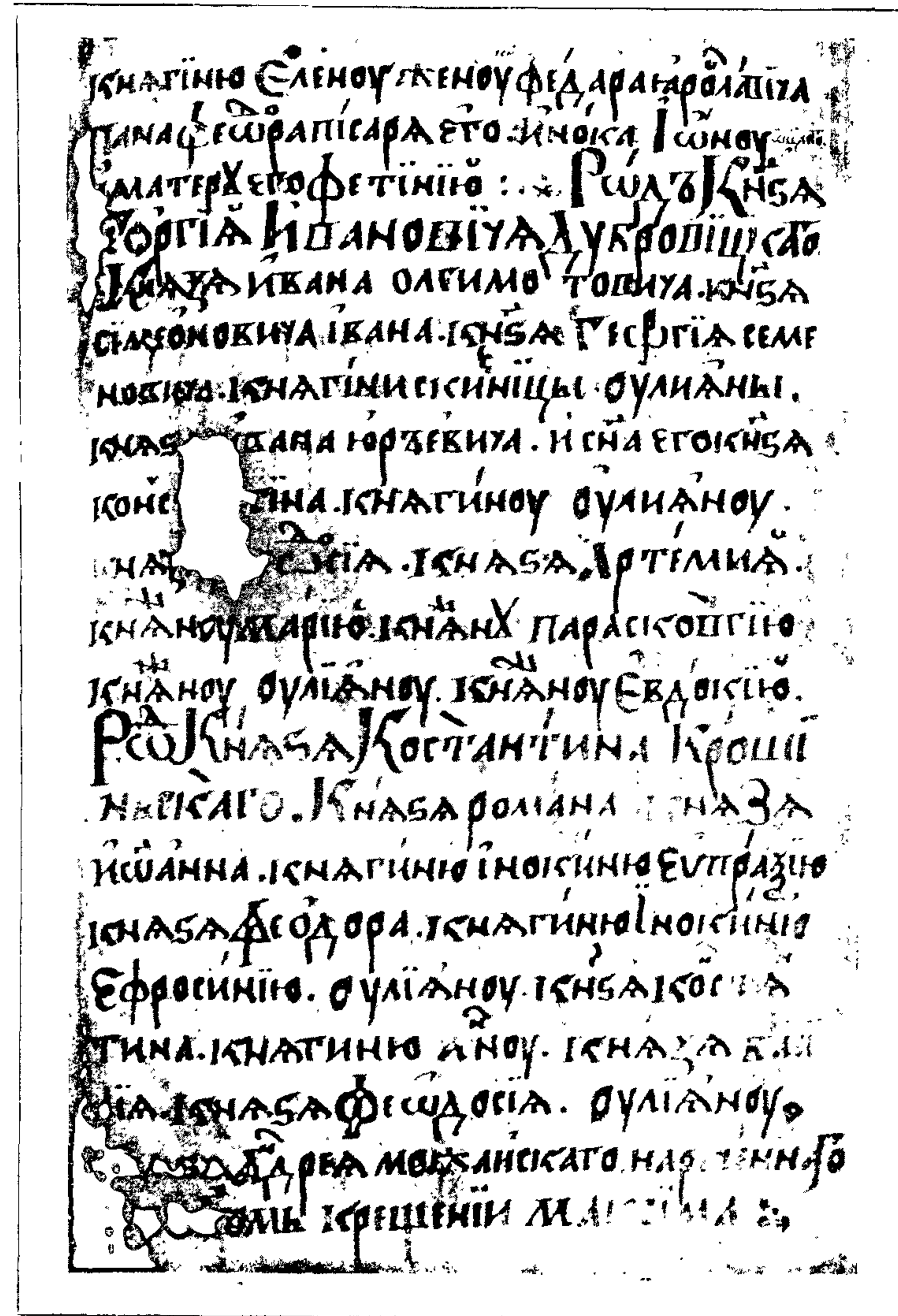
На 14-й балоне памінаюцца рожныя іншыя роды: Маркевічаў, Капыленіцаў, Отчэнікаў, Грыгаровічаў, Казюлі, протапопа Мінкевіча, пісара капігулы слудцкай айца Міхайлы Салаўевіча, Капа-Ново-Городца, устаўніка саборнай Замковай царквы айца Падтопты „имена дидаскаловъ ихже нѣсть кому поминати“, Трофімовіча, Казаковіча, Загароўскіх, Хвенковіча, Борнцэвіча, Савінскага, Савіча, Шубніка, Янковіча, пана Чэрнішэвіча, Карзаліна, Пожарыцкоўны, Баўтруковіча, Данеўкі, Дашкевіча „пароха прусскаго“, Прэснага, „пана шляхетного“ Каскевіча, пана Чадаея, Матковіча, Парыка, Кіпріяновіча і др.

Акром гэтага ў памянніку запісаны роды іншых Ольгердовічаў і князеў: Крошынскіх, Огінскіх, Чэтвертынскіх і др.

Нашы памяннікі — гэта „абразы без асоб“, назовы, сэнс якіх заграчаны: імёны, імёны, імёны — і больш нічога! Устаноўленьне рэальных асоб, скрытых пад гэтымі імёнамі, сыстэматызацыя іх і пасля дасьледаваньне, г. зн. спастапоўка цэлага раду прыважных і дробных фактаў, якія-бы далі гэтым асобам гістарычныя коментары, пачэрпнутыя з рожных крыніц, і, ўрэшце, вывады з гэтай стугі фактаў, маючыя агульнае значэньне, вывады, высьняючыя падробнасьці і асобнасьці цэлай групы гістарычных падзей, вась якая праца над памяннікамі чакае ў будучыне крыўскіх вучоных.

ЗБОРНИК ТРОЙЦА-СЕРГІЯВАЙ ЛАЎРЫ XVI СТАГ. Азнакі мовы: „бръздѣйши“ і інш. Зборнік зьяшчае ў сабе забаронную (огреченную) пісьменнасьць, між іншым „Астрологию“.

ЗБОРНИК XVI СТАГ. МАСКОЎСКОЙ ДУХОЎНАЙ АКАД. № 185, 566. Зьяшчае ў сабе забаронную пісьменнасьць, між іншым „Слово о древе крестномъ“.

Балона слудскага памянніка, Беларускі музей у Вільні.

ЗБОРНИК ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI СТАГ. Маскоўскай Синод. бібл. № 937. На першых пісаных лістох, у нізе, зроблена увага, што кніга куплена

„въ Литвѣ въ столице в Вилни в монастырѣ Пресвѣятаго и Животворящаго Духа“.

ЗБОРНИК КАНЦА XVI СТАГ. Маскоўскай Публ. бібл. і Рум. муз. № 159. Азнакі мовы: глядзячы, взела, жона, крывавилися, матыку, муки тоеи, по речонымъ часе і г. д.

ЗБОРНИК XVI СТАГ. ЧУДАВА МАНАСТЫРА № 62/264. Вялізны рукапіс на 756 лістох, ад першага да апошняга радка пісаны адной рукой. Надта цэнны дзеля правопису: усе стацыі перапісаны згодна вымове таго крывіча, які пісаў гэты зборнік. Самая выяўная азнака—аканьне, прыкладам: арла па морю, аконьце, съ табою, самнение, никаму, яво, ежа=еже і г. д.; „е“ заміж „а(я): кнезя, поеса, свезася, гредуща і г. д.; „о“ заміж „а“: накозати, маностырь, изьвожно, кокою, богряно і г. д.

ЗБОРНИК, ЗЛОЖАНЫ З РОЖНЫХ РУКАПІСАЎ XVI і XVII СТ. ЮЗАФАТА КУНЦЭВІЧА. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 261. Разгледжаны ў праф. Карскага. „Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи“ (Рус. Филолог. Вѣстникъ № 2, 1890 г.).

ЛЕТАПІС БЫХАЎЦА XVI СТАГ. Перахов. у Пазнанскай бібл. Названы ад імені яго ўласніка „Быхаўца“. Крыўская мова летпісцу належыць да мовы, ўжыванай каля Пінску, але азнак украінскай мовы няма.

СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС XVI СТАГ. Які змяшчае Ноўгародзкі і Кіяўскі скарачаныя летпісы (Архіў Мініст. Заможн. Спраў) асобнай рэдакцыі. Цікава мова гэтых летпісаў з моцна адценеванымі крыўскімі асобнасьцямі.

КОРМЧАЯ XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Рум. муз. № 232. Увесь рукапіс пісаны крыўскай мовай. У гэтай кормчай зьмешчаны Судоўнік Казіміра 1468 году.

КОРМЧАЯ XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Румянцаўскі музэй № 233. Правопіс крыўскі, але сустрачаюцца азнакі баўгарскага і польскага правописма.

КОРМЧАЯ XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Рум. муз. № 234. Правопіс крыўскі з нязначнымі баўгарскімі азнакамі і польскім уплывам.

СЬПІСАК З ІЗБОРНИКА 1073 Г., пісаны ў XVI стаг. Перах. у Віленскай Публ. бібл. № 260. Мова гэтага сьпіску крыўскай рэдакцыі: мя-

шаньне *с і ъ* (о с(вя)те(м) д(у)се, о с(вя)тей Тр(ои)ци, о правой вѣрѣ, бал. 83; о правой вѣре л. 21 б); *в* замест *у* (вчинены); *с* замест *а* (я)—„въ кратце зло(же)но на паме(гъ)“.

„ХОЖЕНІЕ ДАНИЛА ИГУМЕНА ВЪ С(ВЯ)ТЫИ ГРА(Д) ІЕР(УСА)Л(І)МЪ“. На 91 бал. „Зборніка XVI стаг“. Бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

ЕВАНГЕЛЬЕ УЧЫЦЕЛЬНАЕ XVI СТАГ. Перах. у Кіяўскай Дух. Акад. з рукапісаў Мядецкага ман. № 113. У канцы кнігі прыпіска:

„Написана бы(сть) книга сіа повеленіемъ бл(а)говѣрна(го) и хри-столюбиваго князя Юрья Семеновича Слоуцкаго, а писалъ дякъ Оустинъ Яцковиць Чечерянинъ“.

АПОСТАЛ ТАЛКОВЫ XVI СТАГ. Перахов. у Віленскай Публ. бібл. № 21. На адвароце апошняй 534 балоны маецца запіс такога зьместу:

„в року (1595) стало отступленіе отъ патриархи и прилучилося папежу Руси немало“.

Тутака-ж ёсьць малітва пісца рукапісу, якая канчаецца словамі: „Рабъ І(ісу)с Х(рысто)въ инокъ Ануфрие“.

МІНЭІ ЧЭЦЬ І XVI СТАГ. Вілен. Публ. бібл., № 79. Найбольш характэрныя рысы крыўскай мовы маюцца на б. 194 у слове „о с(вя)томъ Іоаннѣ Б(о)гословѣ, како слово(м) навчи ч(е)л(ове)ка написати иконы“.

ПРОЛОГ, МЕСЯЦЫ ВЕРАСЕНЬ-ЛЮТЫ, XVI СТАГ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 94.

ЗБОРНИК ЖЫЦЬЦЁПІСАЎ СЪВЯТЫХ, XVI СТАГ. Вілен. Публ. бібл. № 105. На 472 бал. ёсьць дапіска, з якой відаць, што канец рукапісу пісаны рукой Іозафата Кунцэвіча.

ЖЫЦЬЦЁПІС АЛЯКСЕЯ ЧАЛАВЕКА БОЖАГА. Памешчаны на 63 балоне зборніка XVI стаг., які перахов. у Маскоўскай Синодальнай бібл. Жыцьцёпіс мае агаловак:

„М(еся)ца ма(р)та (17) д(е)нь житіе и жи(з)нь ч(е)л(ове)ка б(о)жја Олексіа“.

Пачынаецца ён такімі словамі:

„Бѣ ч(е)л(о)в(ѣ)къ бл(а)говѣренъ оу римсте граде именѣмъ еоу-фиміанъ“.

Рэдакцыя крыху іншая, чым у Петраградзкім зборніку № 391.

ЗБОРНИК КАНЦА XVI СТ., рукапіс Румянцаўскага музэю № СССLXXII. Гэта запісная кніжка нейкага сьвятара з рожнымі выпіскамі. З жыцьцёпісаў сьвятых пароблены гістарычныя запісы, пазьней аб гэрэзіях с кніг сьв. Дарафея і Ефрэма Сірына. У канцы:

SINTAGMATION или о святых семи сакраментях то е(ст) о тайнах списаніе блжнаго митрополи(т) филиделфийскаго Кир Гавриила“.

Гэты „Синтагматіон“ пачынаецца словамі:

„первы(м) а власны(м) добры(м) и(ж) е(ст) бгу яко великій вasilій мови(т) создана своего члка для невымовное своеи доброти“.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Памешчана на 99—165 бал. „Зборніка XVI стаг.“ Маскоўская Сынод. бібл. Яна мае гэтакі агаловак: „Слово о жити и о хо(жде)ніи тре(х) короле(в) персидскы(х)“. Характар пісьма падобны да Петраградзкага зборніка. Повесьць падзелена на 46 разьдзелаў, знача—іх менш, чым у Петрагр. зборніку, але больш, чым у Сынодальным зборніку № 367, дзе повесьць абрываецца на 32 разьдзеле.

ІСААКА СІРЫНА І ДОРОФЕЯ АВВЫ навукі з рожнымі прыдаткамі, Вілен. Публ. бібл., № 63. Рукапіс XVI стаг., пісаны мовай ц.-баўгарскай с крыўскімі асобнасьцямі.

КНИГА СИМЕОНА МЕТАФРАСТА XVI СТАГ. Маскоўская Сынод. бібл. № 219, з записам:

„сія книга... монастыра общежительного кутейнскаго и буйницкаго“.

Акром жыцьцёпісаў і слоў з Метафраста ў зборніку памешчаны навукі і бяседы на рожныя сьвяты Іоанна Златаустага і Андрэя Крытскага.

ЛЕСТВИЦА ІОАННА ЛЕСТВИЧНИКА І ТВАРЭНЬНІ АВВЫ ДОРОФЕЯ, КАНЦА XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Рум. муз. № 253.

ЛЕСТВИЦА ІОАННА ЛЕСТВИЧНИКА XVI СТАГ. Перах. у Кіяўскай Духоўнай Акадэміі. Запіс: „Андреа з Витебска“.

„СЛОВО ПО(ХВА)ЛНОЕ ВЕЛИКОМУ И ПРЕЧЮДНОМУ АРХ(АН)Г(Е)ЛУ МИХАИЛУ“. Рукапіс у зборніку XVI ст. Сынодальнай бібліятэкі б. Чудов. № 62/264.

„СЛОВА Г(О)С(ПОД)А СПА(СА) НАШЕГО НАКАЗАНИЕ ВСЕМУ ПРАВОСЛАВНОМУ ХРИСТИЯНСТВУ“. Рукапіс Сынодальнай бібліятэкі, ў зборніку XVI ст. б. Чудов. № 62/264.

„СЛОВО О ПОСЛЕДНЕ(М) ВРЕМЕНИ“. На 230 балонцы „Зборніка XVI стаг.“ бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

„ПРОРЕЧЕНИЯ С(ВЯ)ТЫ(Х) ПР(О)Р(О)КЪ О Х(РЫСТ)Ъ І(ІСУ)СЪ“. На 177 бал. „Зборніка XVI стаг.“ бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

„ПОЧИНАЕТСЯ РЕ(Ч) О ТРЕ(Х) СТАВЕХЪ“. На 159 бал. Зборніка XVI стаг.“ Бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

ЗБОРНИК XVI СТ. БЯСЕД АЙЦОЎ ЦАРКВЫ. Мова ў зборніку ц.-баўгарскай с крыўскімі асобнасьцямі.

ЗБОРНИК СЛОЎ І НАВУК ІОАННА ЗЛАТАВУСТАГА і іншых айцоў царквы, XVI стаг. Віленская Публ. бібл. № 257. Азнакі мовы: понедело(к), начнѣмы, послушаймо, повченіе і г. д.

СЬВ. ВАСІЛІЯ ВЯЛІКАГА АБ ПОСТНІЦТЕ, РУКАПІС XVI СТ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 53. Пісаны мовай ц.-баўгарскай с крыўскімі асобнасьцямі ў правопісьме.

АДРЫВАК С ТВОРАЎ ГРЫГОРА СЫНАІТА XVI СТАГ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 60.

„ЧУ(Д) С(В)ТГО ЕГОРЪГИЯ О ЗМИІ“. Рукапіс XVI ст. (Чудовск. сб. № 62/264; Карскій, „Бѣл.“ III, 47). Належыць да апокрыфічнай літэратуры.

„ПОЧАТОКЪ ВОПРОСОМЪ О СМЫСЛУ РАЗУМА“. Рукапіс XVI ст. Маск. Сынод. бібл. № 937. Тыпова богамільскі апокрыф. Гэта зборнік пытаньняў і адпаведзяў, паміж іншым і космогонічнага характару. Напр.: Ад чаго ёсьць створаны анелы? Анелы ёсьць створаны ад агня, а ад сьвятла, а ад Духа Божага. Ад чаго сонца ёсьць створана? Ад цялеснай рызы Госпадавай. Ад чаго месяц ёсьць створаны? Ад духа і аера пасаду Божага. Неба стварыў словам, а зямлю стварыў памышленьнем адным, неба зьмерыў падзію, мора разьліў горсьцію, а зямлю падножкам ног сваіх, а з мора кроў і ваду. У гэтым сэнсе і іншыя пытаньні.

„СТРАДАНИЕ І ПО(Д)ВИЗИ С(ВЯ)ТГО АП(СТ)ЛА І ЕВ(Г)ЛИСТА МА(Т)ӨБЯ“. Рукапіс XVI ст. (Чудовск. сб. № 62/264; Карскій, „Бѣл.“ III, 47), балонак у рукапісе 320. Належыць да апокрыфічнай літэратуры шыранай у нас богамільцамі.

„СТРАДАНИЕ... С(ВЯ)ТГО ӨИЛИПА“. Рукапіс XVI ст. (Чудовск. сб. № 62/264; Карскій, „Бѣлоруссы“, III 47). Належыць да апокрыфічнай літэратуры.

„ПО(Х)ВАЛА СЛА(В)НОМУ П(РО)РОКУ ІЛЫИ ОГНЕН(АГ)О ВОСХОЖ(Д)ЕНІЯ“. Рукапіс у зборніку XVI ст. Сынодальнай бібліятэкі б. Чудов. № 62/264.

„ПОСЛАНИЕ НАПИСАНО(Е) ОТЪ АВГАРЯ Ц(А)РЯ К Г(СП)ДУ НАШЕМУ І(СУ)С Х(Р)СТУ“. Рукапіс XVI ст. Маск. Сынод. бібл. № 558; належыць да апокрыфічнай богумельскай літэратуры.

„СЛОВО О ДРЕВЪ КРЕСТНОМЪ“. Рукапіс XVI ст., пераховуецца ў Маск. Духоўн. Акадэміі № 185/566. Належыць да апокрыфічнай літэратуры шыранай богамільцамі. Гл. „Памятники отреченной литературы“, Тихонравова, т. I і II.

ЧЫН СПОВЕДЗІ, XVI СТАГ. Перах. у Віленскай Публ. бібл. Азнакі крыўскай мовы сустрачаюцца ўсюды, а з ліста 31 пачынаецца „исповѣдь повседневная каждому челоѣку православному належная“— на чыстай крыўскай мове.

ЧАСАСЛОЎ З ДАДАТКАМІ, XVI СТАГ. Перахов. у Віленскай Публ. бібл., № 223. Склад мовы і правопісма крыўскія: „пресвятей Богородици, у борздѣ причастіе, аще кто преставитъся на воскресеніе Господне, на великъ день“, і інш.

ТРЭБНІК. Пісаны рожнымі характарамі пісьма XVI і XVII стаг. Віленская Публ. бібл. № 207.

ІРМОЛОГ XVI СТАГ. Перах. у Львоўскім Сьвята-Ануфрыяўскім манастыры. Пісаны крыўскаю скаропісьсю, с крукавымі нотамі.

„ВСЪ(М) ПРАВОСЛА(В)НЫ(М) ХР(И)СТІАНО(М)Ъ исповѣданіе по вся дни маю(ть) в(ъ)си мови(ть) за иерео(м) служителе(м) ц(е)ркви божіе мо(ц)но“—стацьця на 5 балонцы „Зборніка XVI стаг.“ Маскоўскай Сынод. бібл. Тутака-ж просіцца аб дараванні сьмяротных грахоў, папоўненых пяцьцю човамі:

„слышаніе(м)ъ, виденіе(м)ъ, и мовеніе(м)ъ недобры(м), осезаніе(м)ъ, обоняніе(м)ъ, и въ несодѣланныхъ милосе(р)днхъ) добродетелехъ, которыми опра(в)даю(т)ся вси бл(а)гове(р)ныя лю(ди) во д(е)нь су(д)ный“.

„ПОУЧЕНИЕ ВСЕ(М) ПРАВОСЛА(В)НЫ(М) ХР(И)СТІАНО(М) Д(У)ШЕПОЛЕЗНО И СТРА(Х)У ПОЛЪНО“—стацьця на 6 балонцы „Зборніка XVI стаг.“ Маскоўскай Сынод. бібл. „Поученіе“ стараецца адварнуць праваслаўных ад пераходу ў унію:

„Правосла(в)ныя хр(ис)тіане п(а)н(о)ве и п(а)ни и вси богобоязливия мужи и жены закону грече(с)каго... проси(м) и напоминае(м) слово(м) бо(ж)и(м) же бы(с)те не скланяли(сь) на латы(н)ская злоещанія. и и(х) неполе(з)ное ученіе“.

„СКАЗАНИЯ ПОЛЕЗНАА О ЛАТИНОХЪ, КОГДА ОТЛУЧИШИСЯ ОТЪ ГРЕКЪ И СВ. БОЖІЯ ЦЕРКВЕ“. Рукапіс XVI ст. Вілен. Публ. бібл. № 269 па Дабр. Твор гэты складаецца з 10 разьдзелаў.

ТРАКТАТ СУПРОЦЬ ЛАЦІННІКАЎ, канец XVI ст. Гэты трактат вядомы толькі з ліста кн. Курбскага, пісанага да Астрожскага.

Калі Астрожскі атрымаў ад Пятра Скаргі кнігу „О једносі“, то зьвярнуўся да пісьменніка арыянца Матавілы, чалавека вельмі хітрага, каб той напісаў адповедзь. На гэта абурыўся кн. Курбскі. „кто чуў с правеку ці дзе пісана ў кроніках аб тым каб ваўкарэза ў стада авец на пажыву клікалі? Гэта знача каб прававерны хрысьціянін ад арыянца хрыстаненавіснага цешыўся эпістолямі, або прыймаў ад яго пісаньні, на помач Хрыста Бога“. („Сочин. кн. Курбского“ СПб. 1914, 461—465).

„ЗАЧАПКА МУДРАГО ЛАТЫННИКА ЗЪ ГЛУПЫМЪ РУСИНОМЪ ВЪ ДИСПУТАЦІЮ, ИЛИ ПРОСТО РЕКШИ ВЪ ГАДАНІЕ ИЛИ БЕСЪДУ“. 90-е годы XVI ст. Аўтор гэтай расправы мніх Хрыстафор.

„РОЗМЫШЛЯНІЯ НА НЕДѢЛИ ЦѢЛОГО РОКУ И НА СЪЯТА“. Рукапіс Віл. Публ. бібл. ў Добр. № 255.

ПОЛЕМІЧНЫ ТРАКТАТ СУПРОЦЬ РОЖНАВЕРЦАЎ, КАНЦА XVI СТ. („Архивъ Ю.-Зап. Рос.“, ч. I, т. VIII.) Захаваўся ў двух кнігах, часьцю друкаваных, часьцю рукапісных. Магчыма, што абедзьве кнігі становяць цэлае ў двух часьцях. Адзіны экзэмпляр гэтага навукова і сыстэматычна апрацаванага трактату захаваўся ў бібліятэцы Кіяўскай Духоўнай Акадэміі. Агалоўнай балоны кніга ня мае.

Першая часьць складаецца з 12 разьдзелаў:

„О образѣхъ; И образборцомъ на противныя ихъ слова отказъ; Которого часу отъ самыхъ христіанъ образборство повстало; Образборцомъ на некоторые ихъ простыя слова отказъ; О крестѣ, для чого знаменаемъ лице свое крестообразно рукою; О хожденіи съ кресты; О хвалѣ и чести святыхъ угодниковъ; О молитвѣ святыхъ; О постѣ; О сповѣди; О пречистомъ тѣлѣ и крови Христовой; О отшедшихъ свѣта сего, ижъ о нихъ память чинити“.

У другой часьці 10 разьдзелаў:

„О Пресвятой Тройцы; О превѣчнемъ божественнемъ рожствѣ І. Христа; Доводы о правдивомъ божествѣ и челоѣченстве Христовѣм; Доводы о божествѣ Духа Святого; О исхожденіи св. Духа; Отказъ на аргументы противныхъ о божествѣ Христовѣ; О понуреніи новокрещенскомъ; Отказъ аріаномъ на слова ихъ противныя Пречистѣй Богородицы“.

Невядома хто быў аўтор гэтай кнігі.

ПСАЛТЫР XVI СТ. Рукапіс Румянцаўскага музэю СССХХХV, ў 4-ку, 205 лістоў.

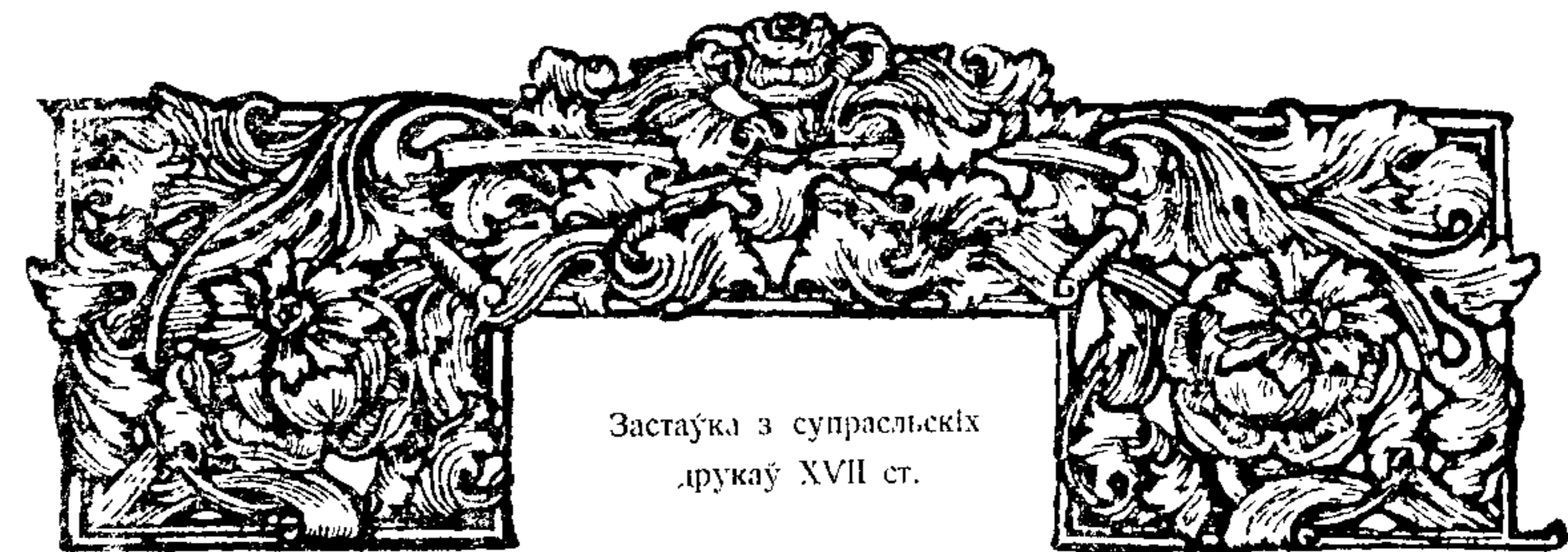
Для прыкладу мовы выпішам 150 псалмь:

„Благословенни му(ж) о(н)же не о(т)шо(л) впора(д)у неуч(с)тivity(х) ани сталь на дарозе (!) грешныхъ а ни сто(л)цу губите(л)ско(м) неседе(л). але в(з)аконе г(с)ни воля его е(с). въ то(м) же законе буде(т)

ся вчилъ днь и но(ч) и буде(т) яко дерево саженое ведле во(д) текущи(х) которое(ж) дастъ ово(ц) свои ча(с)у своею а листь его не впаде(т) и все штоко(л)ве и вчини буде(т) ему поспева(л) не та(к) же вже грешные не та(к). але яко поро(х) которо(г) по(д)носи(т) ветръ отъ земли. для то(г) и не повстану(т) оупора(д)у справе(д)ливь(х). бо ведае(т) г(с)дь дорогу справе(д)ливь(х). дорога злосниковъ загине“.

„ПРОТИВ ПОВЕСТИ НИНЕШНИХЪ БЕЗБОЖНЫХЪ ЕРЕТИКОВЪ, што поведают не молитися ангеломъ, ни апостоломъ, ни пречистой Богородици и ни которому светому, а ни всемъ светым; а ни закона хрестянского не исповѣдаютъ, ни апостольского учения и всех святых святителии и преподобных отец, и уставы законных отлагають“.

Зборник канца XVI ст. які прыналежыць Ф. Тэрноўскаму (перадрукаваны ў „Архивъ Ю. З. Р.“ ч. I, т. VIII, бб. 3—44). Рукапіс гэты быў раней у Супрасльскім манастыры, бо ў ім, між іншымі, знаходзіцца ліст С. Кімбара, ігумена гэтага манастыра. Акром таго, па зьместу, зьяўляецца дапаўненьнем да іншых сьпісаньяў, паўстаўшых у гэтым манастыры супроць лютараў. Гэта праўдападобна адповедзь на кнігу Буднага „О оправданіи грѣшного чловѣка предъ Богомъ“.

XVII стагодзьдзе.

XVII стагодзьдзе ў гісторыі нашай пісьменнасьці, як і ў гісторыі дзяржаўнасьці—гэта нахіл да ўнадку, рэакцыя ў грамадзянстве пасля уздойму XVI ст. Люблінская дзяржаўная унія 1569 году, сьмярогна разіла дзяржаўны арганізм в. кн. Літоўскага, а рэлігійная унія 1596 году давяршыла ранейшы разьдзел у грамадзянстве, якое, высілкамі рэлігійнай рэакцыі, было кінута на цэлых два стагодзьдзі на шлях занепаду.

Разбуджанае, ў другой палавіне XVI ст. гуманітарна-рэформацкім рухам, нашае грамадзянства набачыла сябе адстаўшым ад заходна-эўропэйскага посту і ханілася за умысловую працу, а ўрэшце, за аткрываньне школ для асьветы шырэйшых мас. Гэтае разбуджанае грамадзянства, саўсім натуральна, старалася сьнярша утрымацца на асновах уласнай крыўскай культуры, але надасьнеўшае змаганьне за праваслаўе зьбіла яго с правільнага шляху на блуднікі, з якіх наш народ дагэтуль ня можа яшчэ выйсьці на простую дарогу.

Сталася гэта вась якім чынам. Усходнае славянства, разам с хрысьціянствам, прыняло ц.-баўгарскую пісьменнасьць. Гэта адзіная пісьменнасьць для ўсяго славянства ўсходнага абраду, спачатку, пакуль заходна эўропэйскія народы былі скаваны мёртвай лацінай, давала перавагу ўсходнаму славянству над славянствам заходным. Але калі гуманістычны рух вызваліў заходнае славянства с пут мёртвай лаціны, вызвотення заходна-славянскія, германскія і другія мовы зьвярнуліся да жывых крыніц народнай мовы, з якіх чэрпалі пагужныя сілы для свайго адраджэньня. У гэты самы час у нас сталася наадварот. Пад націскам рэформацыі і каталіцтва ўсходны славянскі абрад не спрамогся парваць з мёртвай ц.-славянскай граматынасьцю, каб кожды з усходна-славянскіх народаў мог пачаць развіваць сваю ўласную мову. Наадварот, навадыры праваслаўнага ўсходнага славянства настанавілі за ўсякую цану утрымаць гэту штучную і шкодную еднасьць для усіх славянскіх плямён, ад Адрыятыку да Ноўгарада, якая мела выражацца ў адзінай кніжнай мове, а

Застаўка з супрасельскіх
друкаў XVII ст.

Ужо ў канцы XVI і ў пачатках XVII ст. праявілася жаданьне прыблізіць наваг жывыя мовы наасобных усходна-славянскіх плямён да „любезніўшаго“, „сунтэлніўшаго языка словенскаго“.

Мысль гэта выплыла з саўсім фальшывых асноў, што бытцам, калісь, ўсе славянскія плямёны мелі адну супольную мову, якая захавалася не сапсаванай у літургічных і рэлігійных кнігах. Асобныя дыялекты славянскіх плямён былі вытлумачаны як агрубеньне і адзічэньне гэтай кніжнай мовы ў вуснах простага народу. І вось, заходна-эўропэйскі гуманізм у нас пайшоў пад клічам павароту грамадзян і мовы народных мас да ц.-славяншчыны. Знайшліся абаронцы, моцныя пратэктары і гарачыя прапагандысты гэтай ідэі, якую падтрымліваў у дадатку канстантынопальскі патрыярха і маскоўскі царызм.

У чысьтеньных, закладных, ў канцы XVI ст., грэка-лаціна-рускіх брацкіх школах, пастаноўлена было праводзіць на практыцы перавучваньне маладзежы. З гэтай мэтай „спудеям“ забаронена было гаварыць між сабой мовай „простаў“, назвалася гаварыць толькі „па славянску і па грэцку“ (Голубевъ, „Истор. Киевск. Академіи“ г. I, б. 198), а ў межах рэчыпасполітай яшчэ і па польску. Мова народная служыла ў школах, толькі як памочнае знадабьбе да навучаньня чужых моў, а галоўна мовы славянскай. Каб-жа адразуць вучняў ад мовы народнай, у школах як праваслаўных так і езуіцкіх, пісаліся вучыцелямі рыторыкі школьныя драмы, ў якіх выводзілі дурнога, забабоннага і сьмешнага селяніна, каторы гаварыў „простаў“ мовай рожную нісянеццу. Гэткім чынам жывая крыўская мова ў вачох, сьпяраша студэнтаў, а пасья ўзрослых грамадзян, ужо ў пачатках другой палавіны XVII ст. сталася з мовы „простаў“ мовай „мужыцкай“. „Спудзеі“ брацкіх школ, праўда, навучаліся мёртвай і дзікай кніжнай тарабаршчыны, каторая акром школы нідзе ў практычным жыцьці ня мела дапасаванья. Сумесныя-ж соймы, зьезды і паходы с палякамі давалі поле да шырокага карыстанья шляхце мовай польскай, якая з сьвігавічнай скорасьцю пашыраецца сярод грамадзянства. Дзеля гэтага саўсім няслушна прыпісуюць віну спольшчанья нашай шляхты адзіна езуітам і уніятам ды прапагандзе каталіцтва. Духавенства праваслаўнае і брацкія праваслаўныя школы палажылі нічуць ня менш сваіх высілкаў у гэтым кірунку.

І гэта саўсім зразумела, калі прыняць пад увагу, што паняцьце націі ў гыя часы заступалася дзяржаўнай і рэлігійнай прыналежнасьцю. Стоючы цьвёрда за ўсходны абрад дзелячы гэтага абозу, адпіраючы нападкі каталікоў,

Застаўка з супрасельскіх
друкаў XVII ст.

пісанья польскай мовай, самі пачынаюць пісаць і друкаваць сьпяраша полемічныя, а пазьней нават і літургічныя кнігі. Ад праваслаўных не адставалі уніяты. Дзеля гэтага рэлігійная полеміка, калі яшчэ пісалася і друкавалася ў першай палове XVII ст. паралельна с польскім тэкстам у асобных выданьнях, то ў другой палавіне XVII ст. ужо і праваслаўныя і уніяты ў полеміцы пераходзяць выключна на польскую мову.

Славэтная паправа кніг, якая нарабіла гэтудыкі замятанья ў Масковіі, так сама адбывалася і ў нас. Фікары Сьвятагорац, мніх віленскага Сьвятадухаўскага манастыра, ўжо ў канцы XVI ст. заклікаў:

„Книги церковныя все и уставы словенскимъ языкомъ друкуют; сказую бо вамъ тайну великую, яко дияволъ толикую ненависть имаеъ на словенскій языкъ, же ледво живъ огъ гнѣву... А то для того дияволъ на словенскій языкъ борбу тую маеъ, занеже есть плоднѣйшій одъ всехъ языковъ и Богу любезнѣйшій. Тако да знайте, якъ словенскій языкъ предъ Богомъ честиѣйшій есть и огъ еллинского и латинского-же се не байкі суть“...

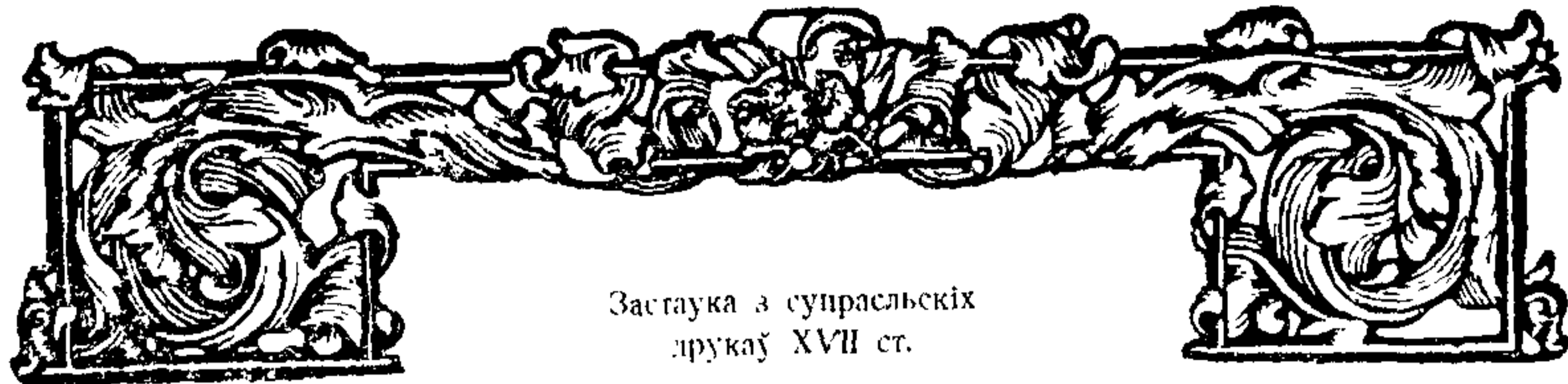
Гледзячы на сьвет с келейнага ваконца Сьвятагорац і яго паплечнікі, Лявон Карповіч і Мелеці Смятрыцкі, заступалі народную мову ў пісьменнасьці штучным конглемэрагам, між іншымі мяркаваньнямі, са значнай дозай наўнай веры ў тое, што гэтым яны запраўды дасоляць чорту і дагодзяць Богу. А ў выніку мова нашай пісьменнасьці, якая ў XVI ст. была дайшоўшы немаль поўнага збліжэньня з народнай, пад уплывам новых кірункаў думкі, пачынае прыбіраць што раз больш славянізмаў у арыгінальных творах, пісаных „дзеля лепшага выразуменьня люду наспалітага“, а ў кнігах „папраўленых“ і па некалькі разоў выдаваных перабражацца да непазнанья. Для прыкладу возьмем кнігу „О сакраментах“ напісаную ў 1637 годзе Сьльвэстрам Косавым, біскупам Мсьціслаўскім, якая друкавалася кожды раз с папраўкамі: ў Кутэйне ў 1637 годзе, (першы раз), у Крэмянцы ў 1638-г., другі раз у Кутэйне ў 1653 годзе, ў Кіеве ў 1653, 1657 і 1668 і ў Чарнегаве ў 1716 г.

Тэкст Кутэйнскага выданья 1637 г.

Вопр. Которая ест форма того сакраменту, албо ли которыя слова совершаютъ тую тайну?

Тэкст Чарнегаўскага выданья 1716 г.

Вопр. Кая форма, или совершение тоя тайны?

Застаўка з супрасельскіх
друкаў XVII ст.

Отв. Суть тые слова Христовы над хлѣбомъ: „примитѣ и ядитѣ, се есть тѣло мое“. А над виномъ: „Пийте отъ нея вси, си есть кровь моя“. Тыхъ абовемъ словъ самъ Спасигель нашъ зажалъ, гды на тайной вечери своей хлѣбъ и вино въ правдиво тѣло и въправдивую кровь перемѣнилъ. Понѣважъ теды тайна тая есть великая, повиненъ такъ священникъ, яко и свѣцкій каждый...

Ужо ў мове арыгіналу 1637 году відаць уплыў польшчыны і царкоўна-славяншчыны, а ў папраўленай са стараны мовы і тэксту выданні 1716 г. бачым ужо мову „ачышчаную“ і саўсім нічым не падобную на народную. Гэтак, пачынаючы з другой палавіны XVII ст., акром вельмі рэдкіх здарэнняў, былі „папраўлены“ ўсе крыўскія царкоўныя кнігі. Старакрыўская пісьменнасць захавалася толькі ў ранейшага часу рукапісах і старадруках.

„ОТЪ ПРОТА СВЯТЫЯ ГОРЫ АӨОНСКІЯ И ВСЕГО СОБОРА ИХЪ ЯНУШУ КОРОЛЮ УГОРСКОМУ посланіе второе и отвѣтъ ко вопрошенію его противу ученій Люөторова учителя ихъ“. У зборніку пачатку XVII ст. Кіева-Міхайлаўскага манастыра № 1656.

Угорскі кароль Януш (з Заполя), бачучы закалоты сярод духоўных, выкліканья паяўленьем лютэранства, зьвернуўся, праз свайго канцлера „Лацька“, ў 1534 годзе да прота Афонскай гары, каб той парадзіў як устанавіць згоду сярод духоўных „егда дастъ Богъ, да ся уединимо, да будетъ едина вѣра, едино стадо и единъ пастырь Христоръ“ Лацька просіць даць адповедзі аб чысцы, аб мытарствах, аб пастох, споведзі, літургіі, чэсьці святых і Маці Божай, жанідзьбе духавенства.

Прот Гаўрыэль гаворачы аб блудах лютэран закрунуў і разыходжаньні с каталіцтвам і карогка даў адповедзь на ўсе пастаўленыя яму пытаньні, акром жанідзьбы духавенства, бо і праваслаўныя духоўнікі былі жанаты. Прот Гаўрыэль галоўна апіраецца на пісаньнях сьв. айцоў і паданьнях, чаго не

В. Ластоўскі. Гісторыя Крыўскай (Беларускай) кнігі.

Отв. Совершается тайна сія по словесѣхъ Христовыхъ силою Духа св. реченными: „и сотвори хлѣбъ убо сей честное тѣло Христа гвоего, а еже въ чаши сей, честную кровь Христа гвоего, преложивъ я Духомъ твоимъ святымъ“. По глаголѣхъ бо сихъ пресуществованіе абіе бываеъ, и премѣняеъ хлѣбъ въ истинное тѣло Христово, а вино въ истинную кровь Христову. Остаютъ точию віды, яже відаются...

Застаўка з супрасельскіх друкаў XVII ст

прызнавалі лютэране. Гэта ёсьць першая спроба зьбіваць учэньне лютэранаў са стараны праваслаўных і хоць не вызначаецца дэгічнасьцю разьвіцця мысьлі, але сваей кароткасьцю і яснасьцю мела ўплыў на ўсе пазьнейшыя полемічныя творы супроць лютэранаў.

„ЕВАНГЕЛІЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ, стараніем и накладомъ е. м. п. Лукаша Мамонича и пана Козмы Мамонича бурмистра виленского. Выдрукована бысть сія книга в месте столечном Виленском в лѣто отъ созданія міру 7108, а от воплощенія гда Бга и спаса нашего Іс. Ха 1600 мца июля 16 дня“.

Евангелье гэтае называецца ў бібліографіі „юсавым“, гаму што ўжыта ўсюды літара „юс“ замест у. Друкавана ў ліст 9+393 лісты. Мова ў тэксьце царкоўна-баўгарская. Каратаеў над гэтым самым годам падае (292—293) „Четвероевангеліе“ друкаванае ў Вільні.

„ЧАСОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Мамонічаў, ў Вільні, 1601 г., ў 4-ку.

„МОЛИТВЫ ПОВСЕДНЕВНЫЯ“, друк. ў Вільні, 1602 г., ў 8-ку, 20 лістоў+72+144+168 і 25 лістоў.

„О ОБРАЗѢХЪ, о крестѣ, о хвалѣ Божіей і о хвалѣ и молитвѣ Святыхъ и о иныхъ артукулахъ вѣры, единое правдивое церкве Христовы“, друк. ў Вільні, 1602, у 12-ку, каля 100 лістоў, 200 ба-лонак. (Ундольскій). Полемічны твор са стараны праваслаўных супроць рэформатаў. Захаваўся гэты твор часьцю друкаваным, часьцю ў рукапісным адзінцы Кіаўск. Дух. Акадэміі.

Гэта адна з найгрунтаўнейшых прац, якія былі пісаны супроць новаверцаў са стараны праваслаўных. Перадрукавана ў „Архивъ Ю. З. Р“. ч. I. т. VIII, бб. 59—123.

Зьмест гэтай кнігі іл. на б. 495, пад агалоўкам „Полемічны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст.“ Аб друкаваньні гэтага твору ў Вільні ў 1602 годзе, як вышэйадзначана, пачэрпнута ведамка з Ундольскага.

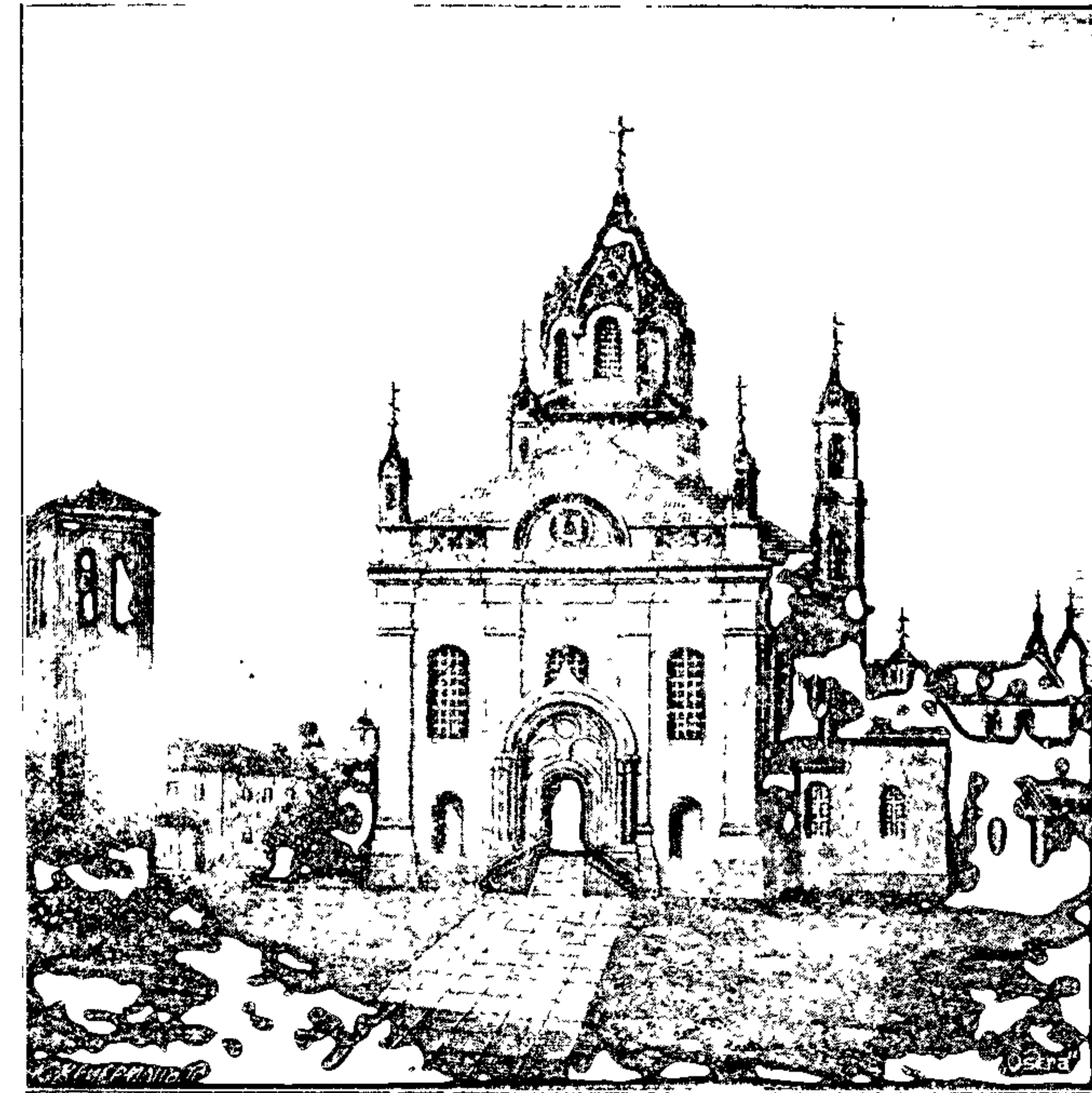
„ВОПРОСЫ И ОТВѢТЫ ПРАВОСЛАВНОМУ ЗЪ ПАПЕЖНИКОМЪ“. Рукапіс Маск. Сьнод. бібліятэкі № 271. У форме дыалёгу даецца адпор каталіком: пытаньні задае каталік, адпавядае праваслаўны. Гугарка ідзе галоўным чынам аб дагматычных разыходжаньнях.

(Гл. „Памятники полемической литературы вл. Руси“ кн. II, СПб. 1882 г., бал. 25).

„Палежникъ“: Если, ведлугъ твоей повѣсти, костель Римскій не есть продкуючимъ всѣмъ костеломъ по всемъ христїанствѣ, а бискупъ Римскій не есть повшехнымъ пастыромъ всѣхъ овецъ Христовыхъ,—поготову, ваши патрвархове и церковь Восточная, которыхъ перемогли брони некельные, абовѣмъ ихъ osiąгнула безбожная тиранская рука, гдѣ имъ жадныхъ наукъ, ани ряжени и справочаня, ведле потребности, овцами Христовыми, ани розширена хвалы Божее Турчинъ не допушаетъ.

Православный: На тую квестію ачбы ся не годило тобѣ жадное отновѣди дати, поневажъ въ суды Божіе вдаешся, и зъ другое стороны и плѣтками наробляешъ, а вшакже, абысь не розумѣлъ собѣ за выграную мѣти ты, когорый ведле свѣга того звякъ наболше уважати, старіе приклады минаючи, спыгаль бымъ ты: кгда оно презъ триста лѣтъ по Вознесеніи Господнемъ, гдѣ еще всѣ цесари, короли, княжага логане были, кгда оно въ Римѣ преслѣдовано было чи былъ, чи не былъ правдивый костель або церковь на свѣтѣ? И много на свѣтѣ такихъ и тому подобныхъ маемо прикладовъ, которыхъ, ухлячы продолжени, опушаю оные, тылко Господни слова припоминаю: „хто хочеть ити за мною, нехай несеть крестъ свои и наслѣдуетъ мене“. „Нѣсть слуга болшій надъ пана своего“. „Если мене преслѣдовали, и вась будугъ преслѣдовати“, помыкати и нарекаги, и смутитесь будете, а свѣтъ ся будетъ веселити, але будте доброго сердца, абовѣмъ „я звияжилъ свѣтъ“. И апостоль: „валка наша не съ тѣломъ, ани съ кровію, але зъ духовными войски князя темности“. Хочай же и церкви Греческіе Восточніе и пастырове ихъ подъ зверхностю безбожника суть, але вѣрою одинъ Христосъ царствуетъ, которо моцъ въ немощехъ нашихъ выполняется. Прото не оныхъ, гдѣ зъ ласки Божее и вѣра, набоженство, и сукцессія апостолская, и любовь необлудная, и церковныя правила вдале зааръжаные и отъ вшелякихъ геретицтвъ незмазаные, але оныхъ, которымъ на тыхъ помененыхъ речахъ збываетъ, а на то мѣсто иншыя неслыханые у оное першое церкви новотныи уставы суть впроважоны, посполу и зъ замкненемъ тое речи мовлю: („всякій, который чинитъ грѣхъ, неволникъ есть грѣхови“; и зась: „не вѣдаете ли, яко емуже представляете себе рабы въ послушаніе, рабы есте, егоже послушаете) брони некельные перемогли“.

„СОБРАНЬЕ КОРОТКИХЪ А УЗЛОВАТЫХЪ ПОВѢСТЕЙ, КОТОРЫЯ СЯ ПО КГРЕЦКУ ЗОВУТЬ АПОӨЕГМАТА“. Паводле Вішнеўскага (Hist. Polsk. Lit., т. VIII) рукапісны экзэміляр гэтыхъ повесцяў быў у бібліятэцы Талстога ў Маскве; павыжшы агаловак узяты з запісак менскага архэолёга Татура. Татураўскі рукапіс быў датаваны 1603 годам, складаўся с чатырох часьцей. У першай часьці зьмешчаны „вузлаватыя“ повесцы, г. зн. анегдоты і прыповесці рожных філѣзафаў і аб філѣзафах, у другой—цароў, каралёў і князёў, у трэцяй—лакедамонцаў, у чацьвертай—повесці і чыны растаропных жанок. Аўтарам повесцяў быў Бэньяш Будны. Кніга гэта была надрукавана ў польскай мове ў 1614 годзе, ў Любчы (каля Навагарадка), друкаром Пятром Кмітам с пасвятай Адаму Хрэбтовічу.

Віленскі брацкі Сьвятарскі манастыр, пры яким існавалі ад кн. XVI ст. друкарня.

Гэты-ж Бэньяш Будны пераклаў на польскую мову кнігі Цыцэрона аб старасьці і прыязні. Подобна як у польскай мове Сымона Буднага, так і ў Бэньяша Буднага многа крыўскіх слоў і зварогаў.

„ОКТАЙКЪ, сирѣчь осьмогласникъ“... Друкаваны сьвятаром Даміанам у Дэрманскім манастыры ў 1604 годзе, ў ліст, 13+160+146 і 7 лістоў. У двух мовах: ў крыўскай і ц.-славянскай. Паводле акрэсьленьня Сахарова: „на литовско-русскомъ и словянскомъ языкахъ“.

АПОЛѢГІЯ ФЛѢРЭНТЫЙСКАГА САБОРУ. Друкавана ў Вільні 1604 г., ў 4-ку (Ундольскій „Хрон. Указ“. бал. 24, № 156).

„ОБОРОНА СОБОРУ ФЛОРЕНТІЙСКАГО осмого, противъ фальшивому недавно отъ противниковъ згоды выданому“... Друкавана ў Вільні ў 1605 годзе, ў 4-ку. Кніга гэта напісана рэктарам віленскай

мітрапалічай уніяцкай калегі Пятром Федаровічам. Пераклад на польскую мову даканаў віленскі Сьвягатуроецкі архімандрый Геласі Русоўскі і надрукаваў у Вільні ў 1603 г. ў 4-ку, пад агалоўкам:

„Obrońca s. Synodu Florenckiego powszechnego dla prawowiernej Rusi napisana przez Piotra Fiedorowicza w Wilnie, Collegium ruskiego I. M. X. Metropolity Kijowskiego rektora, a przez Gelasiusza Rusowskięgo, archimandrita Wileńskiego na polski język przełożona“.

Федароўскі у гэтай кнізе адпавядае на гісторыю тагож сабору, напісаную Клерыкам Астрожскім і даводзіць, што берасьцейская унія ёсьць простым адноўленьнем уніі ранейшай, флэрэнтыйскай. Гэткім чынам ўладыкі, каторыя прымалі унію, не адступнікі а абаронцы старасьветчыны. У дадатку, ўсе прывілеі, якія атрымлівала духавенства ўсходнага абраду ад каралёў, ад часу флэрэнтыйскай уніі, даставала пад варукам, што будзе ў еднасьці з рымскай царквой. Далей даводзіць аўтор, што усходны і заходны абрадак не так крэпка паміж сабой рожніцца, як протэстантызм рожніцца і ад каталіцтва і ад праваслаўя.

У „Абароне“ Федаровіча першы раз былі сабраны ўсе летапісныя ведамкі аб стасунках Русі з Рымам, пачынаючы ад князя Валадзімера. І ў гэтай часьці дадзены вывад, што Флэрэнтыйская унія саўсім лёгка выплывала з гісторыі ўсходна-славянскай царквы, якая ў істоце ніколі з Рымам не парывала.

УЧЫЦЕЛЬНАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1604 Г. Рукапіс Кіева-Міхайлаўскага Манастыра (Карскі, „Белоруссы“, т. 1, б. 393).

„ПОСЕЛЬСТВО ДО ПАПЕЖА РЫМЬСКОГО СИКСТА IV отъ духовенства и отъ княжатъ и пановъ русскихъ зъ Вильни року 1476 мѣсеца марта 14 дня черезъ пословъ въ томъже листе нижеименованныхъ“, Вільня, 1605 году. Гісторыя пасольства такая: На просьбу в. кн. Літоўскага Казіміра ў 1458 годзе папж прыслаў для Літвы мітрапаліта уніята Грыгора Баўгарына. Па сьмерці Грыгора крыўскія біскупы стала пачалі сабе абіраць мітрапаліта, які тытулаваўся „мітрапаліт Кіяўскі і ўсей Русі“ (у адрожненьне ад маскоўскіх мітрапалітаў, якія тытулаваліся „мітрапаліт Маскоўскі і ўсей Русі“). Гэтак наступнікам мітрапаліта Грыгора Баўгарына быў абраны Місаіл, з роду князёў Петруцкіх, і, с просьбай пацьвердзіць гэты выбар, вясной 1473 году пасланы быў ліст да папежа. Мінула тры гады і папж не даў ніякай адповедзі на высланы саборам ліст. Тады, ў марцы 1476 году, быў апрацаваны другі ліст і высланы разам с пасольствам. Лісты гэты даюць пробку познага візантыйскага красамоўства, якое вызначалася многамоўствам і мнозствам компліментаў.

Аўторы ў гэтым лісьце зазначаюць, што ў істоце няма рожніцы ў веры паміж грэкамі і рымлянамі ды „російскімі словенамі“, а тымчасам яны даведалься, што ўсходна-славянскую царкву выстаўляюць перад папежам як паганскую. Аўторы прыраўніваюць абвінаватчыкаў да бязводных хмар, якія развяваюць ветры, да бязплодных дрэў, сьпененых хваль і інш. Падаўшы,

ў другой часьці, ведамкі аб сабе і вызнаньне сваей веры, аўторы падаюць свой погляд на папежа, як на найсьвяцейшага пастыра і старшыню ўсіх патрыярхаў, і больш таго, яны ў каталіцкі спосаб тлумачаць догматы, але пры гэтым зазначаюць, што кожная старана павінна мець непарушным звычай і парадак сваей царквы. Урэшце просяць каб папж выслаў двух добраразумных мужоў, якія-бы добра ведалі права і абычлі абодвух царквей і якія-бы шчыра прытрымліваліся пастаноў флэрэнтыйскага сабору: з іх аднаго вызнаўца ўсходнага, а другога заходнага абраду. Закончаны ліст просьбай аб блугаслаўленьне і адповедзь.

Адшукаў гэты ліст і падаў віленскаму магістрату да пацьверджанья і ўпісанья ў актовыя кнігі Іпаці Поцей.

Тагочасныя праваслаўныя пісьменнікі прагалосілі гэты ліст падробленым, але навейшая гістарычная крытыка прызнае яго праўдзівым.

Мне асабіста давялося, здарэньнем, бачыць у. п. Солтана ў Вільні (у 1916 годзе) пяць пергамінных грамат, выданых на імя яго продка, які езьдзіў у гэтым пасольстве ў 1476 годзе ў Рым. Одпісы грамат п. Солтан меў зладжыць у віленскім „Towarzystwie Przyjaciół Nauk“ дзе ўжо раней чытаў ён даклад аб гэтых граматах.

„ЛИСТЪ МЕЛЕТІЯ ПАТРІАРХИ АЛЕКСАНДРІЙСКОГО до велебного еп. Ипатія Потѣя... о отступленьи его, з напомианемъ отцевскимъ до него писаный. В манастыри дерманскомъ выдрокваный, в лѣто от рожества Христова 1605“. Сахаров адносіць гэту кнігу да „Літоўска-рускіх“ друкаў (Сказ. Русск. Нар., т. II, бал. IX-X), бо кніга напісаная старакрыўскай мовай.

Разгледзіўшы важнейшыя асобнасьці праваслаўнай навукі, патрыярх у чулых выражэньнях заклікае Іп. Поцея кінуць Унію.

„СЛУЖЕБНИКЪ, или божественныя литургии... „въ друкарнѣ Леона Мамонича“. Вільня, 1607 г. ў 4-ку 112+464 лісты. Перадрук са служэбніка віленскага выданья 1583 г.

„ЛЕКАРСТВО НА ОСПАЛЫЙ УМЫСЛЬ ЧЕЛОВѢЧИЙ, а особливо на затвердѣлыя людскія, заведенныя свѣтомъ, альбо якими грѣхами, до Феодора Мниха, а въ особѣ его до каждого чловѣка, кто въ якомъ кольвекъ есть грѣху, съ приложеніемъ при концѣ тестамента Василя Царя Греческого сыну своему Льву Философу; переложено съ Греческого Даміаномъ Пресвитеромъ“. Друкавана ў Асіразе 1607 г., ў 4-ку, на царкоўна-баўгарскай і крыўскай мовах.

Глава III о чести священническа.

Цѣло имѣй мудрованіе православнымъ догматомъ, и почитай ма-

О учтивости духовныхъ.

Здоровый разумъ мѣй о православной науцѣ. Имѣй въ почтливости назбыть матку твою церковь,

гере твою церковь, иже о святомъ Дусѣ ты воздои, и съ Христомъ о Бозѣ мною на главу твою вѣнецъ возложи. Аще бо плотскія твоя родителя должень еси стыдѣтися и почитати, множае паче еже о дусѣ Божіи ты родившихъ предпочигати, они бо временный животъ чадомъ даруютъ, сіи же вѣчный животъ по рожденіи ради ходатайствуютъ.

Почти убо церковь почтенъ будещи отъ нея, и священникъ стыдися, яко отца духовнаго, и ходатаи намъ къ Богу. Честь бо священническая на Бога восходитъ. Яко же бо тебе ради твоя стуги почитати праведно, тако и ради Бога Іерея его почитати праведно, и якоже яже на нихъ честь на Бога переходитъ, тако и еже на нихъ безчестіе, множае паче Бога прогнѣваеъ.

Перадрукавана гэта книга славянскай мовай у Маскве, ў 1686 годзе, пад агамоўкам: „Тестаментъ, сирѣчь Завѣтъ во Христѣ благоговѣйнаго и славнаго монарха, Василя Царя Греческаго“... Трэцяе выданьне выйшла ў Кіеве ў 1680 годзе.

„СКАЗАНИЕ ВКРАТЦѢ О ЕРЕСЕХЪ ТРИДЕСЯТИ И ЧЕТЫРЕХЪ... Леонтія, іеродіакона Печерскаго монастыря Кіевскаго“. Рукапіс Пегр. Публ. бібл. Q. I. № 243, пісаны ў 1608 г. Перадрукавана ў „Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, 271-287. Гэта ёсьць твор Леонція Карповіча, пазнейшага архімандрита віленскага Сьвятадухаўскага манастыра (†1620 г.) У рукапісе украінізмаў няма, але затое шмат ц.-баўгарызмаў. Жыцьцёпіс Л. Карповіча г.л. ніжэй (пад 1615 г. „Казанье двое“).

„ГАРЪМОНІЯ, альбо, согласіе вѣры Сакраментовъ, и церемоней святое восточное церквы С костеломъ Римскимъ“... У вильни. 1608 г., 58 лістоў, у 4-ку. Міграналіт Філарэт аўторства гэтай кнігі прыпісуе Інацію Поцею. (Истор. Русск. Церкви, ч. IV, б. 68). Польскі аглавак такі:

„Harmonia albo concordatia wiary, sacramentow u ceremoniey cerkwi ś. orientalney z kościołem rzymskim“.

которая Духомъ Святымъ тебѣ персями своими выховала, и съ Христомъ ведлугъ Бога презъ мене корону на голову твою вложила. бо если тѣлесные твои повиненесь шановати и чтити, далеко большей тыхъ, которые ты въ Духу Божіомъ породили над то чтити. Бо тамгые дочасный живогъ дѣтемъ даюгъ, а овии вѣчный животъ огроженьемъ даруютъ.

Чги теды церковь абысь былъ почтенъ отъ церкви, а священниковъ мѣй въ поважанью, яко отцовъ духовныхъ и причинцовъ нашихъ до Бога, абовѣмъ честь когораяся священникомъ дѣеть, на Богася стягаеъ. Бо якъ для тебе слугъ твоихъ чтити слушная естъ, такъ для Бога священниковъ его мѣти во почитности, справедливая естъ: бо якъ учтивость ихъ на Бога переходитъ, такъ и зельживость ихъ назбытъ Бога на гнѣвъ побужаеъ.

У крыўскім гэксце маюцца мейсцы пісанья на польску. Аугор гэтай кнігі сам уніят, што відаць с прагмовы:

„Многіе найдуются таковыя, чытателю хрестіянскій, которые, не вѣдаючи кгрунту истности самое, звыкли подъ часъ и добрыя речы ганили, яко напрыкладъ, ото згода и единость светая, которую мы прыняли есмо съ паны Римляны, братією нашою, знаючысе быти дѣтми единое матери нашеое светое католическое церкви, поневажъ зъ единого насѣня Духа Светого породилися есмо. И дають нѣкоторые прычину, ото тую, ижъ Римляне, яко въ артыкулахъ вѣры светое, такъ и въ церымоніяхъ церковныхъ далеко суть розни отъ светое Восточное церкви. А наконецъ смѣють нѣкоторые и то мовити, ижъ зборы евангелицкіе ближніе суть вѣрѣ и церымоней церкви Восточное съ церымоніями своими, анижли Римляне. Што еслиже естъ правда пуцаю то уваженью каждого челоуѣка хрестіанскаго, который якоежъ кольвекъ баченъ маеъ: а ижъ то не суть речы такъ скрытые и вельце трудные которыхъ бы и найпростшій порозумѣти не могъ. Жалемъ такового заслѣпѣнья нѣкоторыхъ будучы порушонный, не сегаючы глубокихъ речей, бо бы не малые книги о томъ быти мусѣли, гдѣ быхъ все по достатку мѣль выписовати,—ото иле накоротшей быти могло, собралемъ нѣкоторые челнѣишыя аргыкулы вѣры, сакраментовъ и церымоней обоое церкви, такъ греческое, яко и Римское, на которыхъ кгрунтъ и самая истность належить“.

У кнізе роўнарадн разглядаюцца абрады і таіствы грэцкай і рымскай цэркваў і даводзіцца ачавістая праўда, што яны блізкі адны другім. Дзеля гэтага няпраўду:

„смеють нѣкоторые и то мовити, иж зборы евангелицкіе ближніе сугъ вѣрѣ и церымоней церкви Восточное съ церымоніями своими, анижли Римляне“.

Кажучы аб Флёрэнтыцкай уніі ён заўважае:

„... але наша Русь тогъ соборъ святой листрыкійскимъ называютъ, и якуюсь баламутню и небылицу о томъ соборѣ недавно въ друку выдали. На то вже достаточный отказъ маюгъ, тамъ и руками правды дощупатися могутъ“.

Асабліва дастаецца Зызанію:

„Не всѣмъ же, откуль новый теологъ а старый баламутъ Стефанко Зизанія тое выдраль, и написалъ въ своихъ книжкахъ, ижъ Христось теперь, сѣдечы на правицы Бога Отца своего, вже не ходатайствуетъ о насъ, противъ ясному писму апостольскому и противъ всимъ светымъ богоноснымъ отцемъ церкви Восточное и Латинское. И такъ тою проклетою ересю своею, еще не слыханою, Русь поблазнилъ, же его книжкамъ баламутнымъ дѣпѣй, нижъ евангелии, вѣрятъ“!

На іншым мейсцы (гл. „Пам. полем. лит. въ Зап. Руси“, СПб. кн. II, б. 182) раскрывае псэўдонім Зызаняга, называючы яго „Стефанко Куколь“.

Як прынялі праваслаўныя „Гаръмونیю“ найлепш схарактэрызавана ў „Перастрозе“:

„тое, што первей въ нашей церкви ганили, згола, всѣ наши церымоніи и вѣры вызнанья и сакраменты, тое все южъ хвалятъ, только же быхмо папежа за голову признали“.

„ΘΕΣΕΣ, СИРЕЧЬ ИЗВѢСТНЫ предъложенія отъ оученій еже о гайнахъ церьковныхъ. На размышленіе къ общему состезанію даны. Честнымъ отцемъ Іосифомъ Веляминомъ Рутъскимъ, Инокомъ закону св. Василия, въ Монастыру Виленскомъ Св. Живоначалное Тройцы. Состязаніе же се на обычномъ мѣстѣ ученій будетъ, при монастыри предъреченномъ. Року отъ нароженія Христова 1608, мѣс. Генваря дня 17, часу второго по полудни“. Безъ означенія мѣста друку, у 4 ку, 2 лісты; друкована безумоўна ў Вільні, ў друкарні Св. Тройцкага манастыра, ў 1608 г. Гэты „Theses“ друкаваны і на польскай мове гогыцкімі літарамі. Адзіныя экзэмпляры абодвух у Віленскай Публ. бібліятэцы.

Гэта ёсць праграма публічнай дыскусіі аб веры, якія ў тых часы устравалі уніяты с праваслаўнымі.

„ТРИПѢСНЕЦЪ (ТРИОДІОНЪ) ЦВѢТНОСНЫЙ“. Друкаваны ў Вільні ў Леона Мамоніча, 1609 году, ў ліст 3+563 лісты. На адвароце агалоўнай балоны намешчаны верш на гэрб Льва Сапегі, канцлера князьства Літоўскага, напісаны мабыць, Лявонам Мамонічам, які падпісаў прадмову. У Санезе адзначаюцца ўсе цноты наагул і асабліва як у рыцары і дзяржаўным дзеячу.

Тые всѣ в тобѣ цноты видимъ знамените,
Когорыми ты панъ Бог надарыль обфите.
Презацный сенаторе, знат изъ вѣковъ давныхъ
Тые жь ся найдовали и в предкахъ твоихъ славныхъ...

ТРИОДЬ ПОСТНАЯ, друк., мабыць у Вільні, каля 1609 г., без агал. ліста, ў ліст, 440 лістоў (Ундольскій).

„ΘΡΙΝΟΣ, то есть Ляментъ единой вселенской апостолской восточной церкве зъ объясненьемъ догматовъ вѣры. Чрезъ Θεοφιλα Ортолога. в Вилнѣ 1610“. У 4-ку. Гэтая кніга таго-ж самага году выйшла ў Вільні і ў польскай мове пад агалоўкам:

ΘΡΙΝΟΣ, to jest Lament jedynej powszechnej apostołskiej wschodniej cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary,—pierwiej z greckiego na Stowieniński, a teraz z słowieńskiego na polski przetłómaczony przez Teofila Orthologa. W Wilnie 1610.

Ауторам „Трэнасу“ быў мніх віленскага Сьвятадухаўскага манастыра Мелеці (ў сьвеце Максім) Сматрыцкі. Выхад гэтай кнігі выклікаў захопленне ў праваслаўных і раз'яранне ў радох каталікоў і уніятаў. Аб выхадзе гэтай, узбураючай грамадзянства, кнігі было павядамлена ў вайсковы абоз каралю, які ў той час вёў вайну з Масковіяй і стаяў пад Смаленскам. „Трэнас“ Сматрыцкага быў разгляданы сучаснікамі як падбураючы выступ супроць духоўнай і сьвецкай улады, як зручная палітычная проклямація. Кароль Жыгімонт, у траўні 1610 году, выдаў забарону прадаваць і купляць „Трэнас“ пад пагрозай кары няці тысяч чырвоных залатых; віленскаму войту і магістрату за-

гадаў канфіскаваць друкарню Сьвятадухаўскага віленскага манастыра, забраць і спаліць кнігі*), а аўтораў і друкароў пасадзіць ў вязьніцу да далейшага загаду. Пісарам, загадчыкам і карэктарам у Сьвятадухаўскай друкарні быў архімандрыт Лявон Карповіч, і ён, заарэштаваны ў гэтай справе, праседзіў два гады ў вязьніцы, накуль справа хадзіла ад установы да установы.

„Трэнас“ Сматрыцкага гэта незвычайнага таленту літаратурна-поэтычналірычны твор, а адначасова кульмінацыйны пункт рэлігійнай полемікі са стараны праваслаўных.

У „Трэнасе“ сказы парываючай сілы, выбухі разжаленага пачуцьця, голаснай жалыбы, горкай наругі і дакору, яркія малюнкi і страшныя пагрозы чарадуюцца с сумнай паэзіяй і патосам. Наагул аўтор „Трэнасу“ быў надзвычайнай чуткасьці паэтам і яго проза мясцамі пераходзіць у рытміку, каторая прыбліжаецца да лепшых пробак ўсесьветнай пісьменнасьці.

Тэма „Трэнасу“ — плач праваслаўнай царквы с прычыны яе бязвыхадна горкага палажэньня ў межах Рэчыпасполітай. Прыкладам, у адным з адрывкаў, царква плача-галосяць бытцам пакінугая маці, паўтараючы адны і тыя самыя нарэканьні, але ў штотраз іншых словах, сказах і рытмах:

„Гора мне беднай, гора нешчасьлівай, ах, з усіх старон і магнасьцяў аграбленай, гора мне, на сьвецкую ганьбу цела майго с шат абдзертай, гора мне невымоўнымі цяжкасьцямі абцяжанай. Рукі ў аковах, ярмо на шыі, пугы на нагах, ланцуг на плечах, меч над

*) Дзякуючы гэтому захавалася толькі некалькі экзэмпляраў, друкованых у польскай мове.

Велямін Язэп Руцкі, уніцкі мітрапаліт.

галавой абасечны. Вада пад нагамі глыбокая, агонь на старонах няўгасны, зусюль стогны, зусюль страх, адусюль прасьледаваньні. Бяда ў гарадох і вёсках, бяда ў палэх і дубровах, бяда ў горах і бяздоньнях зямельных. Няма мейсца супакойнага і басьпечнага. Дзень у болях і ранах, ноч у стогнах і ўздыханьнях, лета пякучае што самлееш, зіма марозіць да сьмерці. Прымусовую бо нагату цярплю і аж на сьмерць прасьледуюць мяне. Калісь дзіўная і багатая, цяпер агіджаная і бедная; калісь каралева, ўсім сьветам каханая, цяпер усімі пагарджаная і мучаная. Усё, што жыве, ўсе народы, ўсе жыхары зямлі, прыступіце да мяне, паслухайце майго голасу, пазнайце, чым была я даўней, і дзівуйцеся. Пасьмевішчам сьвету я сталася, а калісь для людзей і анелаў была я подзівам“.

А найбольш мук прычынілі свае ўласныя дзени:

„Радзіла я дзяцей і выхавала, а яны адракліся мяне і спрычыніліся да майго упадку. Таму сяджу адна цян р, як удовая, ў плачы,—калісь валадарка ўсходу і захаду, поўдня і паўночных краін. Дзень і ноч плачу і сьлёзы, як патокі, тоцаца па абліччы маім, і няма каму пацешыць мяне—ўсе паўцякалі ад мяне, усе пагордзілі мною. Мае сваякі далёка ад мяне, мае прыяцелі сталі ворагамі, мае сыны, пазавідаваўшы вужачаму племю, жыгаюць цела маё заразлівымі жыгаламі. Слухайце жалобнай повесьці маеі, усе народы, прыміце ў вушы свае, ўсе жыхары кругу зямельнага. Сыны і дочки мае, каторых радзіла і выхавала, пакінулі мяне і пайшлі за тэй, якая не балела імі, каб ўдосыць насыціцца тучнасьцю яе. Сьвятары мае пасьлеплі, пастыры мае панямелі (няхочучы ведаць, што аб душы змаганьне), старцы мае падурнелі, маладзікі адзічэлі, дочки пайшлі на распусту, і ўсе аднадушна, Бога і праўду яго забыўшы, на душу маю спрысягліся“.

Сталася ўсё гэта дзякуючы адступніцтву і нядбаласьці зьверхунікаў:

„О біскупы, біскупы!... Ці ня годзі вам яшчэ тэй неацэненай утраты, якую панашу дзякуючы вашай нядбайнасьці, такую вялікую страту ў золале і серабрэ, нэрлах і дарагіх каменьнях, ў каторых я нышалася, аздобленая вашым бацькам, колькідзесят лег як найслаўнейшая каралева? Дзе цяпер той неацэнны камянь-карбункул, бліскучы як сьветач, каторы я насіла ў кароне галавы маеі між іншымі пэрламі, як сонца між гвёздамі,—дом князёў Астрожскіх, што сьвяціў над усе іншыя блескам сьветласьці старой сваей веры? Дзе іншыя дарагія і такжа неацэнныя камяні тэй кароны—слаўныя дома рускіх князёў, неацэнныя шафіры, неацэнныя дыяманты: князі Слуцкія, Заслаўскія, Збаражскія, Вішневецкія, Сангушкі, Чартарыйскія, Пронскія, Ружынскія, Саламярэцкія, Галоўчынскія, Крошынскія, Масальскія, Горскія, Сакалінскія, Лукомскія, Пузыны і іншыя незлічоныя, каторых доўга было-бы вылічаць паасобку. Дзе і іншыя пры іх мае клейнады? Разумею радавітыя, слаўныя, высокадумныя, сільныя і даўныя дома, па ўсяму сьвету голасныя сваей добраю славаю, магутнасьцю і адвагай народу рускага: Хадкевічы, Глебовічы, Кішкі, Сапегі, Дорогастайскія, Войны, Валовічы, Зэновічы, Пацы, Галецкія, Тышкевічы, Корсакі, Хрэбтовічы, Трызны, Гарнастаі, Бокіі, Мышкі, Гойскія, Сямашкі, Гулевічы, Ярмалінскія, Чалганскія, Каліноўскія, Кірдыі, Загароўскія, Мялешкі, Богавітыны, Паўловічы, Сасноўскія, Скуміны, Поцеі і інш.“

Калі ідзе такое адступніцтва ад усходнай царкы вінавата ў гэтым і духавенства, якое пры помачы золата і серабра уварвалася ў Божы дом; адны с корчам, іншыя з двароў і ваяцтва ды падатковых урадаў, без ніякага прыгатаваньня.

Дзеля гэтага плача царква:

„Гора мне паручанай нядбалым наймітам, гора мне аддадземай на апеку ненасытных лачнікаў... Блюзьніцелі а не вучыцелі, гасіцелі а не сьвяціцелі, круцілі а не пастыры, архібыдлітнікі а не архібіс-

купы, вы пераступілі закон волі божай, засьлянілі душы праклятай мамоной сьвету гэтага“.

Далей царква пераконывае тых, якія ў жыцці ёсьць карчмарамі і кунцамі, ў размове невукамі, ў абходжанні аблуднымі лісіцамі, а ў паступаньні лютымі воўкамі.

Соль кніжкі ў напамінаньні адступіўшых ад усходнай царквы. Царква, як маці прамаўляе да сына:

„Няхай парушыць цябе сыноўскае пачуваньне да тваей маці, няхай праціць тваё сэрца той та-

Мелеці Сматрыцкі, маніх Сьвятадухускага віленскага манастыра, лаваней праваслаўны Архібіскуп Полацкі.

кі горкі плач, каторы прабіваецца праз самае неба, маё ўдыханьне і галасьба; пацеш мяне, дзеля Бога, прашу цябе, сыне, пацеш у гэтым маім горы, бо я ад самай маеі моладасьці не пераставала цябе цешыць. Абаты сьлёзы з вачэй маіх тваім апамятаньнем і паваротам, бо я не давала табе плакаць ў годы твайго дзяцінства. Астань, сыне, пры сваей маці ў старасьці, бо кожды Богам пракляты, што пакідае яе чынам ці словам; ушануй мяне, а будзеш мець благаславецьне ад Навышняга. Не давай прычыны каб праклінала цябе твая маці, бо матчын праклён вывяртае з асноў дому сыноўскія“.

За напісаньне „Трэнасу“ праваслаўныя прост багомлі Смагрыцкага; як сам апавядае—не далі-бы пылінцы ўпасці на яго. Кнігу яго перапісывалі і аберагалі ды ў тэстамантах адказывалі патомству, як найдаражэйшы скарб, а некаторыя загадывалі класьці яе ім у магілу.

У адповедзь на „Трэнас“, вядомы езуіцкі польскі пісьменнік, Пятро Скарга, рэктар полацкай езуіцкай акадэміі, напісаў кнігу: „Na treny i lament Teofila Orthologa do Rusi greckiego pabożeństwa przestroga“. (Кракаў 1610). Скарга знаходзіў у кнізе Сматрыцкага ухіл да протэстанцтва, спачуваньне ворагам Рэчыпасполітай, а ласьне Маскве, з якой вялася тады вайна.

Са стараны уніятаў напісаў адповедзь на „Трэнас“ Ілья Марахоўскі, быўшы каралеўскі сэкратар, які ўступіў ў ордэн Васільянаў пад імем Якіма. Кніга была надрукавана ў польскай мове пад агалоўкам: „ΠΑΡΙΓΟΡΙΑ, albo utulenie uszczypliwého lamentu mniemanej cerkwie Świętej w chodniej zmysłowego Teofila Orthologa“ (Вільня 1617). Між довадамі богаслоўскага характару ў карысьць уніі і нападак, Марахоўскі апавядае адну вельмі цікавую рэч: праваслаўныя наракалі на уніятаў і вытыкалі ім, што уніяцкія сьвятары ў царквох, у часе службы, чыталі Евангелье і пасья Евангелья навуку мевалі ў „простай“ мове. Праваслаўныя называлі гэта панежскай выдумкай. Аднак, відаць гэта „простая“ мова зьяўлялася прыцягаючай сілай, бо і праваслаўныя для ужытку ў царквох надрукавалі ў 1616 годзе ў Еўі свае „Евангелье Учительное“. З гэтага відаць, што кніга Марахоўскага была напісана перад 1616 годам.

„Трэнас“ Сматрыцкага разьятрыў і без таго сфанатызаванае надзеямі канца XVI ст., грамадзянства. Ён ударыў у тон езуіцкай прапагандзе, якая старалася ўсе інтэрасы грамадзянства і дзяржавы згрупаваць каля царквы. Замест каталіцкай (рымска-езуіцкай) так сказаць дыктагуры, Сматрыцкі высунуў мысль аб сканцэнтраваньні ўсіх інтэрасаў параваслаўнага славянства каля праваслаўнай царквы. У выніку атрымалася істотная рожніца: езуіты, побач з лацінай, пашыралі жывую польскую мову, а праваслаўныя, маючы рожныя жывыя, хоцьбы т. зв. „рускія“ мовы (крыўскую, украінскую, маскальскую) імкнуліся саштукаваць іх у адно, пры помачы царкоўна-баўгарскага клею, або іначай кажучы, жывыя ўсходна-славянскія мовы заступіць штучнай і брыдкай у сваей штучнасьці тарабаршчынай, якая зарадзілася ў астрожскай школе і с канца першай палавіны XVI ст. пачала пранікаць і ў нашу пісьменнасьць. З другой чверці XVII ст. духавенства заходнага і ўсходнага абрадку наўперагонкі сьпіхала грамадзянства ў цемру рэлігійнага змаганьня, ставячы інтэрасы рэлігійныя вышэй нацыянальных і дзяржаўных інтэрасаў.

„СУБОТНИКЪ“, г. зн. памяннік, які сьпісываў у 1610 годзе архімандрыт менскі (уніят) Паіці Сахоўскі. Гэты, „Суботнік“ дакончыў толькі сто гадоў спусьця Антон Завадзкі. Ці захаваўся ён нет ведама (ведамка з Hist. lit. Polsk., Wiszniewski, т. VIII).

„КНИГА НОВОГО ЗАВѢТА в нейже напреді псалмы блаженнаго двда пророка и царя... (на адвароце): Працею и пильнымъ стараньемъ, Инокъвъ Церкви Братское С. Дха, Обьщелюбного житія. Въ маестности его млсти (Багдана Агінскага). В Евю. Року 1611“.

Акром загалюку крыўскай мовай напісана прадмова і надпісы над псальмамі.

На адвароце агалоўнага ліста—гэрб кн. Агінскага з „эпикграммай“ (16 вершаў). Апісаўшы сілу гэрбоўнага крыжа Агінскіх, аўтор выклікае:

Щасливый домъ Окгинскихъ, который тотъ маеть
Клейнот с предков поданный, и въ нимъ ся кохаеть.

Сыны і дочкі гэтага роду ўсе свае цноты, асновуючы на такім фундаманце,

Отчизне милой делнымъ мужствомъ услугуютъ.
Што зыкло безсмертную славу им еднати,
Которая на свѣте поты будет трвати,
Пока мѣсяць и звѣзды свой бѣгъ справовати
И ночные темности будутъ просвѣщати.

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. у Еўю, 1612 г., in quarto, 3+240+2 лістоў. (Ундольскій).

„ДИОПТРА, АЛЬБО ЗЕРЦАЛО И ВЫРАЖЕНИЕ ЖИВОТА ЛЮДСКАГО НА СЕМЪ СВѢТѢ“. Друкавана ў Еўю, 1612 году; 4-ка, 8 і 182 лісты. Перадрукавана стараабрадцамі ў Клінцах у 1781 годзе.

„ЗДАНЕ ПРЕМУДРОГО И ВЕЛМОЖНОГО МУЖА И ПАНА ЮАННА ЩАСНОГО ГЕРБОРТА“. Паводле віленскага рукапісу XVII ст., надрукавана гэтае „здане“ ў зборніку: „Документы объясн. истор. Зап. Рус. Края“ (СПБ. 1865, б. 214), акром гэтага надрукавана яно ў „Палінодіі“ Капцэвскага.

Ян Фэлікс Гэрбурт вучоны і асьвечаны паляк, жыў у маетнасьці сваей Добрамілю ў Зах. Галічыне. Па пераконаньню быў славянафілам, хоць паходзіў, здаецца, з немцаў. Жана яго, Альжбета Заслаўская, лучыла яго с тагочасным кругам інтэрасаў крыўскіх зямель, на якіх разгаралася змаганьне супроць праваслаўных. Гэрбурт, як патрыот рэчыпасполітай і як славянафіл, ня мог маўчаць, глядзячы на гэтае братабойчае змаганьне, і ён загаварыў. У 1613 годзе, на сойме, Ян Гэрбурт зляжыў свой погляд („Здане“) аб народзе рускім. Тэкст яго „Зданя“ быў перапісваны і пашыраны на ўсіх землях, дзе жылі праваслаўныя, ад Карпатаў да Смаленска. Арыгінал пісаны на польску, але ўсьлед быў перакладзены на крыўскую мову:

„Той рану задаеть въ сердце отчизне нашей, хто кольвек право ее ламаеть, згуду межи народами, з которыхъ ест полская речъ посполитая зложена, розрываетъ, тотъ въ сердце отчизну забиваетъ. Такая есть колотня, которую зачали з народомъ руским, братьею и кровью нашею, тая есть якъ рана сердечная, которая бы найменшая была, смерть приноситъ. Вѣдаю добре, што ея почавши отъ

зъезду берестейского онимъ дѣть. Тое вѣдаю добре, як на сеймикахъ надѣю имъ чынять, а на сеймахъ зъ ихъ смѣхи строятъ. На сеймикахъ братьею зовуть, а на сеймахъ отщепенцами. Чого они хочуть по томъ зацьномъ народѣ, якую раду и до которого цѣлю змѣряють? того я жаднымъ способомъ разумѣти не могу. Бо естли того хочуть, абы Руси не было въ Руси, то естль речъ не подобная, и такое подобенство естль якобы ся имъ хотѣло жебы тутъ море было коло Самбора, а Бесчадь коло Гданска. Жадень того розумъ, жадень гвалтъ перемочи не можегъ, абы Руси не было въ Руси. Штожъ, а коли зась ся кому zobачить, абы Поляковъ не было въ Полщи? ба, безмалъ южъ не такъ, бо хотяжъ по полску мовимо, але правъ и звычаевъ запомнели есьмо. Але мовить хто: не хочемо мы Руси отмѣняти на Руси. Ба, и не можете! Але хочете ихъ позыскати до вѣры нашей повшехной римской и до единости ведлугъ собору флорентского привести. Того я не ганю, естли пристойне чынять и водлугъ науки Христовы. Штожъ вжды за пожитокъ маеть кароль его милость з такъ великихъ клопотовъ, которыхъ зажыль з народомъ рускимъ? Тотъ пожитокъ маеть, же естль нас словянскихъ народовъ розныхъ осмнадцать: тыи всѣ розумѣли, же народъ полский мѣль ихъ зъ тяжкого поганского ярма высвободити; тые всѣ на каждую потребу кроля и народу полского горла свои дати были готовы. А теперь, якъ кривду почато чинити народови рускому, суть намъ головными неприятелими. Теперь волятъ померти сами на войне, жоны и дѣти свои попалити, якъ то въ Смоленску учинили, нѣжбы мѣли до згоды якої прыйти зъ нами, кровию своею. А што естль перешкою до успокоеня Москвы? Едно уражоная вѣра руская. А што помогло до побитя въ Волошехъ Потоцкого? Едно таяжъ нехуть народу руского ку народови нашому“.

„АНΘΟΛΟΓΙΟΝЪ, албо цвѣты молитвъ избранныхъ“.... Друк. у Еўю, 1613 г., у 16-ку, 4+208+27 лістоў. Малітвеннік гэты мае ў рожныхъ экзэмплярахъ не аднакія агалоўныя балоны, відаць пад тым самымъ годамъ друкаваўся некалькі разоў.

„КАЗАНЬЕ ДВОЕ. Одно на Преображеніе Гда Бга, и Спса нашего Іс. Ха. Другое на Успеніе Прч(с)тое и преблаго(с)ловенное Вл(д)цы наше Бцы и пр(с)но Двы Маріи. Которое мѣль оць Леонтій Карповичъ, Архіандритъ Монастыра общежителного, Братского Виленского... в року 1615... Друковано... в Евю“.

(Агаловак і паніжшы нарыс паводле праф. Карскага „Бѣлоруссы“, т. III).
Адкуль быў родамъ Лявонці Карповіч даведываемся с прамоу М. Смарыцкага, якую апошні сказаў на пахаванні Карповіча. У слове на погрэб Карповіча чытаемъ:

„Аже и ведлугъ свѣта оурожень естль зачне и шляхетне, з Родича шляхтича: Пинскій повѣт (которого он в Продкахъ своихъ, и в ихъ теперь живучихъ Потомкахъ Карповичахъ, обывателемъ былъ значнымъ), знаменитое о немъ свѣдоцтво“.

Асьвету атрымаў у Астрожскай школе на Валыні, пасья быў іеродыяканамъ Кіева-Пячэрскай лаўры, дзе ўжо ў 1606 годзе выступіў супроць уніі. Ад 1609 году і да сьмерці (1620 г.) Карповіч быў у Вільні, дзе выпаў-

няў урад архімандрита Святадухаўскага манастыра. Належаў да ярыхъ праціўнікаў уніі, за змаганьне з якої наваг пацярпеў, як піша Смарыцкі *):

„Гды ему през цѣлыи два роки срокгимъ а окрутнимъ темничнымъ вязенемъ мордованому, на каждый день для еу(вангель)ской правды бѣдне умирати приходило“... „Быль насмѣван для вѣры православной, л(ь)жен, безчещен, шарпан, от суду до суду, з турмы до турмы, през цѣлыи два роки якъ злочинца якої поволокан“.

Приймаючы пад увагу яго паходжаньне с палудневай часці крыўскай зямлі і яго даволі доўгую дзейнасць у Вільні, а такжа тое, што ў яго мове няма яўныхъ українізмаў, дый надрукаваны творы яго ў Еўі (каля Вільні), Карповіч саўсімъ няслушна бывае залічаны да українскай пісьменнасці.

Перадъ казаньнямі ў кнізе памешчана прадмова:

„Велиможной пней, ей мл(с)ти пней Аннѣ Ходкевичовне, кнегини Корецко(й) и про(ч)я“,

якая, патвараючы продкаў сваіхъ, слаўныхъ рожнымъ выдатнымъ справамі, аказанымъ гаспадарству „и непоколебимую в православной Вѣре статечностью“, старасца аб пашырэнні і памножанні хвалы Стварыцелю, будууючы цэрквы, манастыры, школы, дастатна і шчодро надзяляючы іхъ маенасцямі, дзеля чаго можа быць названа другой Аленай... Першае слова зложана паводле ўсіхъ вымаганьняў

схолястычнага красамоўства. Паставіўшы на чале свайго казаньня словы царкоўнай песьні: „Прійдѣте взыйдемъ на гору Гдню и въ домъ Бга нашего и оузримъ славу Преображенія его“, даткнуўшы акружаньня і варункаў Перабражаньня Госпадавага, аўтор вядзе гутарку аб перамене души праўдзівага хрысьціяніна:

*) Карповіча па каралеўскаму загаду арэштавалі за друкаваньне кнігі Смарыцкага „Өринос“.

Евангеліст Марк, дрэварыт віленскай Святадухаўскай друкарні.

„О которыхъ трехъ скинйяхъ прав. хр., и я недостойный зъ любовію Вашею за ласкою и помочью Божею, побесѣдовати, а въ той бесѣдѣ троякое преображене, або премѣненье души истиннаго христіанина (въ которомъ ся тежъ skutки тыхъ трехъ преднѣйшихъ богословскихъ цнотъ, вѣры, надежды и любви, отчасти выразати и оказовати буду) уважити умыслъ предъ себе взявши: прошу въпродъ того истиннаго свѣта просвѣщающаго всякого чловѣка градуцаго въ миръ“...

Выясняючи мысль аб пераображаныи души чалавечай аўтор пашляхам датыкае догматаў праваслаўнай веры і адрожненняў яе ад каталіцтва і протэстанцтва.

Хочучы ажывіць сваю прамову, прамоўца ўцякаецца да рожныхъ рыторичныхъ фігур, асабліва часта да пытанняў і размоўнага ладу:

„Не вѣдаешъ Петре и самъ што мовишъ, естесь бо вѣмъ пиянымъ, упоила тебе една тая, которое скоштоваль, премирное оное славы, и небесное солодки, капля, але тя твой Панъ до самого нестерпимого роскоши жродла взываетъ: которого не доступишъ, если по вкушено тое теперѣшнее солодки, яблока крестьного не скоштуешъ“...

Гэткія звароты магчымы і да не живыхъ рэчаў:

„О мѣсто презацное, о мѣсто преславное, лѣпшій есть день единъ мешканя твоего, а нижъ тысеца лѣтъ, по томъ непевномъ и бурливомъ мору, жекглованя. О граде великого царя, Іерусалиме небесный, который естесь маткою всѣхъ насъ: о отчизна наша милая и пожаданая; о доме угѣхи“.

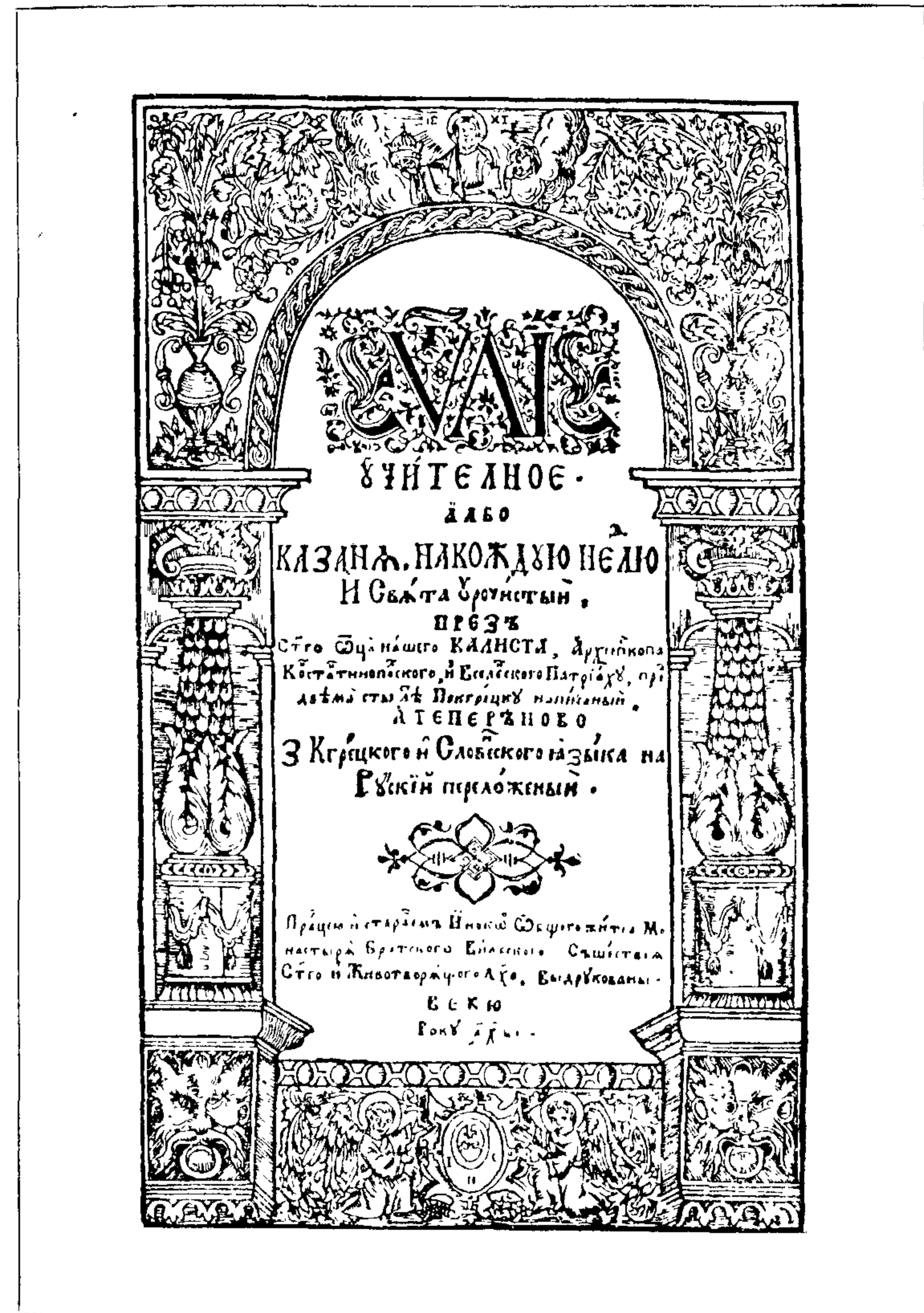
Другое казанье—на Успенье—мае на мѣце выслаўлянье Богамаці. Прамоўца прызнае сваю слабасць перад вялікімъ заданьемъ:

„Ачь колвекъ, вѣмъ то добре, ижъ не только мой тупый разумъ, мѣлкій довѣтипъ, слабая сила и не оумѣстная вымова, подолати тому, жадною мѣрою, не можетъ; але и вси наймудрѣйшии философи, и найвымовнѣйшии красомовцы и вѣтїа если быся о то (силамъ своимъ оуфаючи) покусити хотѣли, яко рыбы безгласны, застати бы мусили; если бо вѣмъ неподобна чловѣку множество звѣздъ зличити, высоту небесную змѣрити и глубину морскую изслѣдити: далеко неподобнѣйшая, множество похвалъ, высокость славы, и глубокость невычерпаемыхъ даровъ пречистое и преблагословенное Владычицы нашея Богородицы присно Дѣвы Маріи словы зличити, мыслю огорнути, и розумомъ достигнути“.

Але прамоўца адважываецца ўсё-ж такі выхваляць яе і выклікае:

„Щасливи, которые откровеннымъ лицемъ (яко сынове дня и сынове свѣта), на тую славу твою смотратъ; щасливи, которые, зъ обфитости пребогатыхъ добръ твоихъ, нищету свою наполняютъ; щасливи которые въ невымовной сличности и озлобе твоейся кохають“..

Сучаснікі за яго вымову лічылі Лявона Карповіча падобнымъ Златавусту, як аб гэтымъ гаворыцца ў прывітаньні Пятру Магіле, пасля звароту яго ў 1633 годзе с карунаційныхъ урочыстасцяў. Захары Каньсьценскі кажа аб Карповічу: „мужъ богодухновенный, въ языку греческомъ знамените бѣглый, оборонца благочестія“ (Русск. Истор. бібл. IV, 913).

Краснодарское Евангеліе, друкаванае ў Еуі (калі Вільні) ў 1616 годзе.

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. у Вільні, ў друкарні віленскага братства Святога Духа, каля 1615 г.; між іншым змяшчае: малітвы Кірылы Тураўскага і яго-ж канон іночэскій: у 12-ку, 8+401+26 лістоў (Ундольскій).

ПОЛЕМІЧНЫЯ ТВОРЫ ІОЗАФАТА КУНЦЭВІЧА. Рукапіс пачатку XVII ст. Петр. Акад. Наук (11. 4. 79) на 33 лістох, пачынаецца так:

„Начало предмовы: Всимъ станомъ духовнымъ и свецкимъ народу нашего росу(й)ского бл(агода)ти и міра х(с)ва. упрейме зычитъ Едінъ отъ иеромонаховъ стое и живоначалное тройцы. Манастыря виленьского именемъ Иоасаѡ Коу(н)цеви(ч). Въ речахъ бо(з)скихъ и лю(д)скихъ возлюбле(н)нии мои. то(т) естъ порадокъ до позна(н)я и выбада(н)я ся“...

У гэтым рукапісе Іозафат Кунцевіч вядзе полеміку с Клерыкам Астрожскім. Да твораў яго належыць і другі рукапіс таго-ж сабранья (11. 4. 80), пад агалоўкам:

„О старшенстве Петра Стго доводы из семи соборов“.

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ албо казаня на каждую неделю И Святы урочистыи, презъ Стого Отца нашего Калиста, архиепископа Константинопольского и Вселенского Патриарху пред двѣма стылѣ(т) Покгрецку написаныи, а теперь ново з Кгрецкого и Словенского языка на Рускій переложеныи. Працею и стараньемъ Иноковъ Общего житія Манастыря Братского Виленского Сшествія Стго Животворящего Дха. Выдрукованы В Евю. Року 1616“.

Як прычыну перакладу „з греческого и словенского языка на Рускій“, перакладчык падае тое, што царкоўна-славянская мова для многіх сталася ўжо незразумелай: „преложеньемъ его (Эвангелья) на языкъ нашъ простый рускій, якбы з мертвыхъ воскрешонъ“. (бал. 8). Перакладчыкам гатага Эвангелья быў М. Смятрыцкі, што відаць с канца прадмовы да эвангелья:

„з словенского языка працею моею (за ласкою и помо(ч)ю Б(о)жею) на языкъ Рускій переведеное В. Кн. М. приношу Смотрискій“.

Надрукавана Эвангелья для ужытку верных грэцкага абраду, коштам Багдана Агінскага і Раіны Валовічанкі.

Прыклад мовы:

„Кды ся І(с)с народиль в Виѡеємѣ Жидовскомѣ за днй Ирода короля: ото вѣщковѣ з всходу пришли до Іер(с)лима мовячи, где естъ нарожоный кроль Жидовскій; босмо видѣли звезду его на всходѣ, и пришли есмо поклонитися ему. И услышавши Иродъ кроль, стривожился и весь Іерусалимъ з нимъ. А зобравши всѣхъ Архіс(в)щеннико(в) и книжниковъ лю(д)скихъ пыталъ оу нихъ гдебы ся Х(р)с народити мѣлъ; Они ему рекли в Виѡеємѣ Жидовскомѣ: так бо написано чере(з) Пророка...“

„О мытнику и Фарисеи приповѣсть, абы въ тую недѣлю спѣвана и читана была, яко бы нѣкая наука и побудка чрезъ святыхъ отцевъ вынайдена естъ, и учинена для тоѣ причины, же бысмо управовали и готовили себе на духовныи працы поста: для того-ж не-

дѣля тая зъ церковной ухвалы провозвѣстною, то естъ ознаменующею недѣлею называется: которая ознаяуетъ и оповѣдаетъ намъ, ижъ вѣрхлѣ постный покуты часъ приходитъ: абысмо маючи здавна въ душахъ нашихъ, якіе закалы, очистили ихъ, а чулѣ пригатовивши себѣ охотнѣ и легко до збавенныхъ праць поста и повстягливости шли“.

Евейскае Эвангелья, не глядзя на тое, што было друкавана для лепшага выражэння „простым“ людзём, карысталася шырокай популярнасьцю ў духоўных і шляхэцкіх кругах. Яго бераглі і пераховывалі ды перапісывалі, сьведчыць аб гэтым значны лік друкаваных і рукапісных экзэмпляраў, якія дайшлі да нашых часаў.

Другое выданьне гэтага Эвангелья надрукавана было ў Кіеве ў 1637 годзе „благословеніемъ Кіевскаго Митрополита Петра Могилы“.

„ОТПИСЪ НА ЛИСТЪ УНИТОВЪ ВИЛЕНСКИХЪ, которые усилвали свое лестное отступление отъ Восточное Церкви къ Западному Костелу слушное показати, которымъ къ воли сесь листъ зъ Слуцка стался худшимъ во презвитерахъ Андреемъ“. Год 1616, мейсца друку, невядомае. На пачатку кніжкі маецца вершаваная эпіграма:

Униты як ужъ леств жаломъ воюють.

Манью моцнѣть, благочестіе псують.

Косою лукавствомъ вытинають квѣты.

Ослою наострены Богу не пѣты.

У гэтай кніжцы разглядаюцца некаторыя дагматычныя і абрадовыя пытаньні, а галоўна асьмеіваюцца уніяцкія дыскусіі, якія яны устраівалі публічна, каб перацягаць да сябе праваслаўных.

„Пишешъ ми же взываемъ на споры страдальцевъ сыновъ церкви моее светое, верне любимое братии, и мовишь же ся моее псевдолокгии глыбокое боячы не становили. А с кимъ жесь то ты диспутовалъ, поневажъ наши тамъ не были, а штож ты тамъ за трыумфъ звыйграное строилъ? Чы не стялъ то ты на тотъ часъ чеха, чы не змѣрилесь то ты былъ локтемъ вѣтру, и чы не с тенѣмъ ся то ты потыкаль, што естъ найшаленшая на томъ свѣтѣ... А до того вѣдали добре, же не на диспутацію ихъ взываете, але на посмѣвиско, што ся указало з баламутни вашее въ концу, кдысте переперли шести. Отожъ есь выгралъ на томъ соборѣ вашом. Когось то переперь? Своихъ же бехуровъ дурный Лейзеръ... Диспутуй же о то з Ляментомъ, который вѣрный сынъ церкви Божое его (а не іеретицы) писалъ. З ним то было стерти, а не зъ своими бахурами. Оттуль то мой писаръ вашу унью манью назвалъ“... „Навернися, сыну мой, молю тя до православія нашего. Кдыжъ даремно вѣкъ свой жити будешъ, если той путь не знайдешъ которыйсь стратилъ“.

Аўтор упамінае Менск і акалічныя мястэчкі, на якіх хадзілі агітары уніі. Адповедзь пісана Вельяміну Руцкаму (гл. вышэй, пад 1608 г. „Өeses“).

Рэлігійныя дыспуты, як спосаб прапаганды увайшлі ў звычай з другой палавіны XVI ст. На гэтых дыспутах выступалі каталікі, кальвіністы, арыяне, уніаты і праваслаўныя. Дыспуты прыцягалі аграмадныя масы народу, перад

якім визнаўцы тэй ці іншай веры павінны былі бараніць яе. Само сабой, кожная старана старалася даць як найлепшых дыспутантаў, якія ў зацятай і гарачай вустнай полеміцы сіліліся пабіць сваіх праціўнікаў і апраўдаць сваё вераньне.

У езуіцкіх і уніяцкіх школах студэнтаў плянова навучалі уменьня вясці дыскусіі. З гэтай мэтай прафэсар рыторыкі, пасля сваёй лекцыі выклікаў студэнтаў выступаць з закідамі супроць выкладаных, у бягучым тыдню, лекцый. Часам, пад кіравецтвам прафэсара, вялі дыскусіі аб лекцыях самі студэнты. Пры тагочасным спосабе выкладу, бяз школьных падручнікаў, гэта дала магчымасьць прафэсару кантраляваць наступы і здольнасьці сваіх вучняў. Падобным спосабам адбываліся і гадавыя выпсыты (экзамены), с тэй толькі рожніцай, што гадавыя дыспуты вяліся не перад адным прафэсарам, але адбываліся яны перад біскупам, ігуменамі і выдатнейшымі дастойнікамі гораду, якія сядзелі за прэзыдыяльным сталом. Па скончаньні-ж курсу навук, на выпускныя экзамены, выклікаліся зазвычай інаверцы. За некалькі дзён перад такой выпускной дыскусіяй на браме манастыра, дзе памешчалася школа, вывешывалі ярка размаляваную абвестку аб часе і тэме вучонай дыскусіі. Гэткая абвестка часам мела выстаўленыя пункты закідаў і запрашала праціўнікаў адказаць на робленыя ім закіды. Падобны вызаў быў дадзены уніятамі праваслаўным. Праваслаўныя не прыйшлі бараніцца, што ў такіх здарэньнях лічылася паражкай праціўніка. Слуцкі прэзвітар Андрэй у сваім Отпісе апраўдвае праваслаўных, якія не пайшлі на заклік уніятаў дыскутаваць з імі.

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. у Магілёве, 1616 г., ў 4-ку.

„ОБОРОНА ЕДНОСТИ ЦЕРКОВНОЙ“ Рукапіс XVII ст. бібліатэкі Стара-Быхаўскага касьцёлу, праўдападобна пераклад с кнігі Лявона Крэўзы Ржэвускага (Вільня 1617 г.):

„Obrońa jedności cerkiewnej albo dowody, ktorými się pokazuje, iż grecka cerkiew z łacińską ma być zjednoczona“.

Лявон Крэўза-Ржэвускі сын бедных віленскіх мяшчанаў. Скончыў навучкі ў віленскай езуіцкай акадэміі і бавіў некалькі гадоў заганіцай. Як шчыры староннік уніі і вучоны богаслоў быў архімандрытам Сьвятатроецкага манастыра ў Вільні, а ў 1626 годзе назначаны архібіскупам Смаленскім і Чарнегаўскім; памёр у Смаленску ў 1639 годзе. Многія гісторыкі аўторства гэтай кнігі прыпісуюць Іозафату Кунцэвічу, які яе выдаў будучы манахам ад імені свайго архімандрыта.

У „Обороне“ упамінае аўтор аб іншай сваёй кнізе супроць Астрожскага Клерыка, але кніга гэта не дахавалася да нашых часаў.

„СЛУЖЕБНИКЪ... друковано есть коштомъ и накладом, Ясне вельможного Пана его млсти Пана Леона Сапегі. Каньцалѣра Великого Князства Литовского Могилевского. шерешовского Старосты Ипрочая. З ласкою Привилеемъ е. к. мли. Вдрукарни Леона

Мамонича. Року 1617“. У 4-ку. На адвароце агалоўнай балоны гэрб Льва Сапегі і пасьвячоныя яму вершы:

Смотри як крыны, ездець и стрѣла з рукою,
Звезалися, стрела с крестомъ, крестъ теж з лукою.
Ты суть зобрания цнотъ, Великій Леоне,
Которыми продковъ ушлахтили Крелеве.

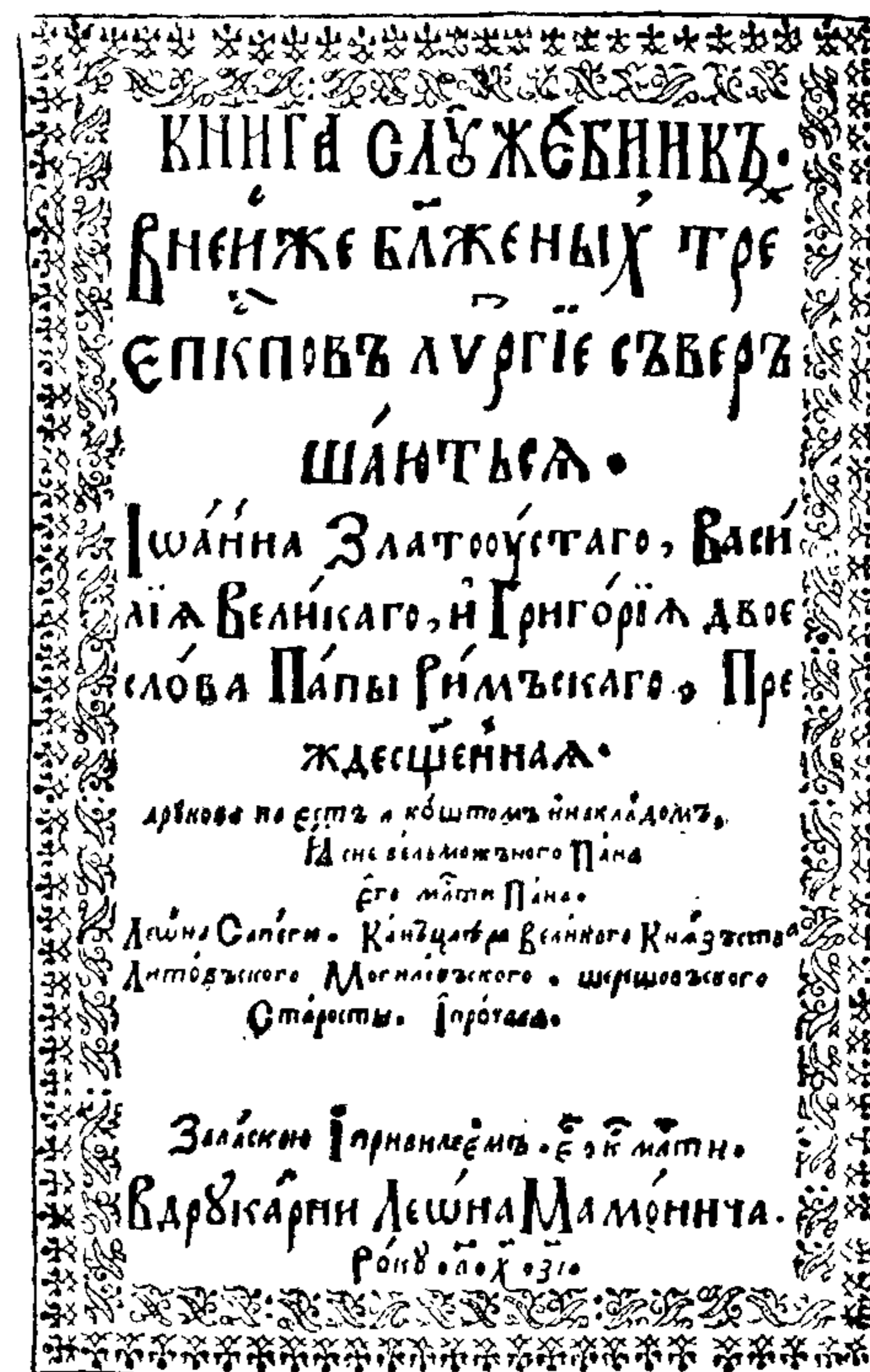
Далей выражаецца мысль, што ён гатоў змагацца з гэрэтыкамі і ворагамі айчызны, аўтор яму за гэта зычыць доўгіх годаў жыцьця.

„УСТАВЪ БЖЕСТВЕННЫЯ ЛИТУРГИЯ. Ввилни в Друкарни Брацкой. Року 1617“. У 4-ку, 169+1+28 і 471 лістоў. Мае ў тэксьце шмат дрэварытных заставак, выкананых віленскімі рытаўнікамі.

„ЧАСОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Льва Мамонича ў Вільні, 1617 г., ў 4-ку 169+1 ліст. (Ундольскій).

„КАТЕХИЗИС то есть наука стародавняя хрестиянская отъ светого писма для простыхъ людей языка руского въ питаньяхъ и отказехъ собране“. Друкаваны ў Штакгольме („Стіокольнѣ“) ў 1617 годзе. Гэта ёсьць перадрук катэхізму Буднага для праваслаўных, якія, па умове 1617 году, былі далучаны да Швэціі.

„ТРЕБНИКЪ“, надрукаваны ў Вільні ў друкарні Леона Мамонича ў 1618 г.

Служэбнік, друкаваны ў Вільні ў 1607 г.

Пасьвята:

„пану Леону Салезе Канцлеру В. Кн. Литовскаго, великому цнот и наук милосникови и патрону“.

У канцы сказана „писан у Вильні“. Прыгожы друк і добрай работы застаўкі. Агалоўныя літары вызначаюцца прыгожасьцю і фігурнасьцю, многія з іх тэратолёгічнага стылю, які сустрачаецца ў крыўскіх рукапісах XIII-XIV ст.

Поўны агаловак падае Каратаев (№ 242) с паказам на выхад з брацкай друкарні ў Вільні.

„працею и старанем иноковъ общаго житія Братства Церкви Виленской православія греческаго“.

Перадрукаваны ў Астразе ў 1606 годзе; у Маскве: 1623, 1624, 1625, 1634, 1636, 1637, 1639, г.г. і ў Вільні 1644 годзе. Пасьля 1646 году перадруковываўся ўжо трэбнік ня віленскі Мамонічаўскі, а Пятра Магілы с кіяўскага яго выданьня.

ХРОНОГРАФ, два рукапісы пачатку XVII ст. Вілен. Публ. бібл. №№ 109 і 110. Абодвы рукапісы мясцовай, крыўскай апрацоўкі, аб чым сьведчаць уступы з літоўскай міталегіі, прыкл. у рук. № 109 устаўлена апавяданьне „о Совіі“ дзе прыновесьцю даказуецца выжшасьць спаленьня трупаў над закапываньнем іх у зямлю. У канцы апавяданьня аб Аргонаўтах дадзена:

„коли хочеш гораздо вѣдати о боранѣ и о золотомъ его рунѣ, коли его Азонъ добылъ и ты собѣ прочти книги откуль стала Тройская валька, там пайдешь“.

На 226 балонцы маецца цікавы уступ да характэрыстыкі крыўскіх (беларускіх) абычаёў таго часу:

„ка(к) то и в на(с) ставя(ть) митрополита по своей воли, а не по правилом с(вя)ты(х) о(те)ць, вчера съ псы по полю за заецомъ, а н(ы)нѣ с(вятителе)вская сьврѣшаеть, а не тако ка(к) с(вя)тыи Васілій говори(ть). дондеже вся степени с(вя)щенни(с)кія пройдетъ, тог(д)а с(вяти)тль бываеть“.

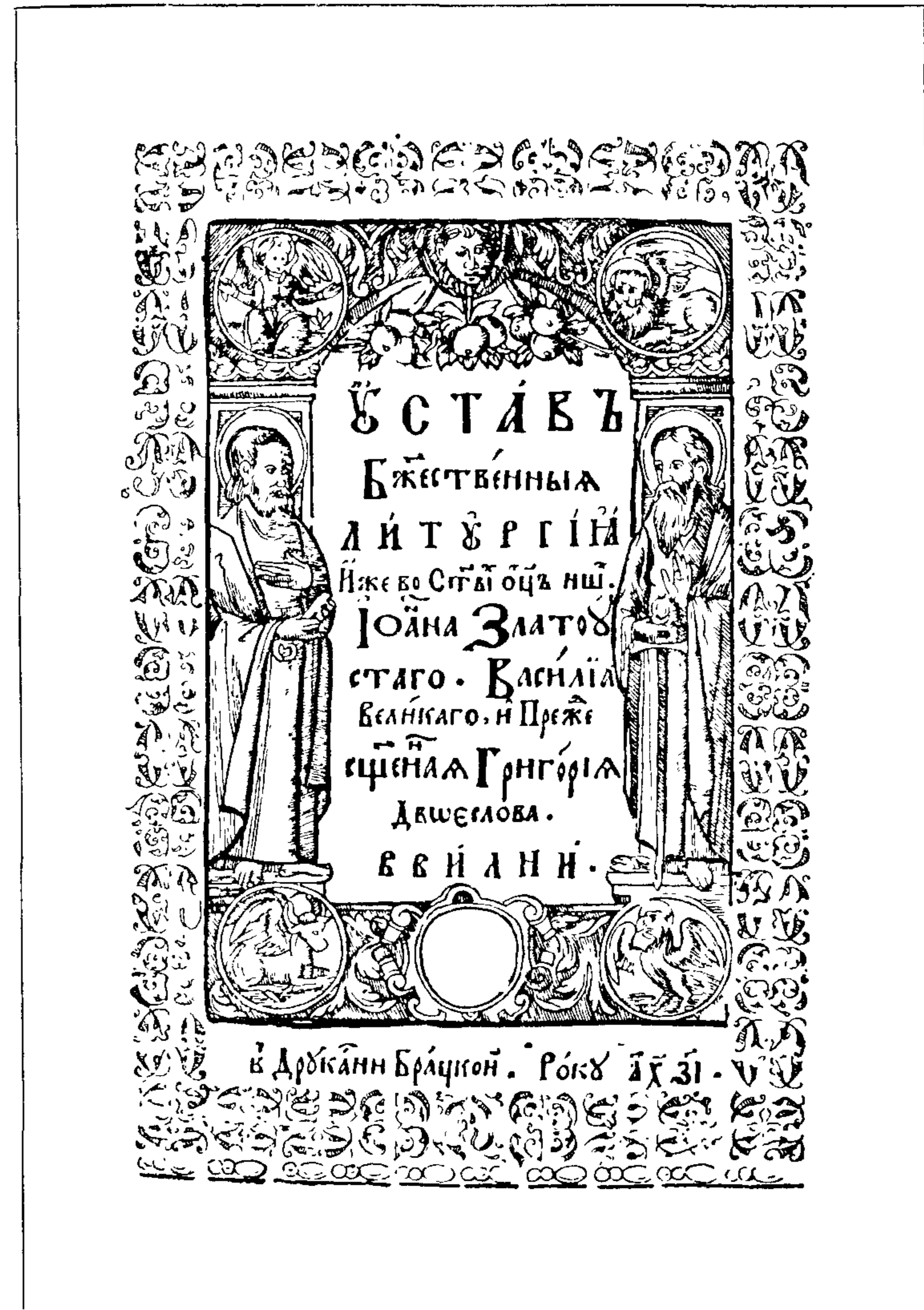
Другі Хронограф (№ 110), мае агаловак „Кроника руска“. Пасьля ідзе: Повесьць аб Александры Македонскім. Повесьць аб Тройскай вайне. Аб Грэках і Рымлянах і чаму Італія называецца рымскай стараной і жыхары яе лацінямі. Аб Энэі. Урэшце рымская і візантыйская гісторыя. Аб Каролі Вялікім і аб зах. эўропэйскай гісторыі да 1550 году. Аб нямецкіх народах і аб Украіне. Аб Гішпаніі. Аб Татарах. Аб „мазо(н)скихъ“ жонах татарскіх. Аб царах Турэцкіх. Аб Валохах. Аб угорскім каралеўстве. Аб чэскім каралеўстве кроніка.

Гэты Хронограф перапісчык сіліўся пісаць па царкоўна-славянску, але перапоўніў яго крыўскімі словамі і зваротамі.

Пробка мовы:

О zaloженю риму также о рому и ромулюсе повѣсть...

По вышту енея з трои до влоски(х) краин, яком выше(й) писа(л) трва(л) потоме(к) его в вавило(н)ско(м) кроле(в)ствѣ аж до нумитора около 432 лете(й) от валки троя(н)ское. А яко ры(м) заложо(н) о(т) потомко(в) его скротко назначу.

Устаў, друкаваны ў Вільні ў 1617 годзе, з дрэварытамі крыўскіх мастакоў.

„KYNOBION или Изображение Ев(г)лского Иноческого общого житія от С(в)тыхъ О(т)цъ во кра(т)цѣ собранно. Працею Иноко(е) общо(го) жи(т): Бра: Церко(в). Ви(л). Пра(в). Грe(ч): На Евю. 1618“.

Тут сабраны адрыйкі твораў рожных аўтораў; пры гэтым адны с крыўскімі асобнасьцямі толькі ў правопісьме, а другія на чыстай крыўскай мове.

Прыклад мовы. (Карскі, „Бѣл.“, т. III, 41).

„Наука Василіа Цесара Кгрeцкого, до Сна его Лва. О вѣрѣ.

Початок всего живота, фундаментъ мощный мѣй, вѣру в Хр(с)та чистую..

О смерти.

Становъ велмо(ж)ных нестыдається смерть, але вовсѣ еднако впуцае(т) все поядаючыє свое зубы. А прето са(м) пере(д) неблаганы(м) ее приходо(м) перенеси скарбъ маенности своеє на н(е)бо. Абовѣм жаде(н) с ты(х) которые на свѣте збираю(т) отходячи там з собою не относи(т). Але все оставивши на зе(м)ли. Наг ты(л)ко сужень бываетъ о свой живот“.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ, ПРАВИЛЬНѢ СВНТАГМА, потщаніемъ многогрѣшнаго Мнѣха Мелетіа Смотриского... въ Евю“. 1618 г., ў 8-ку, 1+247 лістоў, з гэрбам князеў Агінскіх, рэзаным на дрэве.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ“... М. Сматрыцкага, ў Еўі, друк 1619 году, ў 8-ку, 4+248 лістоў.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ“, М. Сматрыцкага, друк. у Вільні, 1619 году, ў 8-ку.

Чацьвертае выданьне гэтай граматыкі было адціснута ў Вільні ў 1629 годзе, пятае ў Маскве ў 1648 годзе (с прадмовай аб карысьці граматыкі і аб патрэбе умення яе пры паправе богаслужэбных кніг), шостае ў Маскве ў 1721 годзе. Па граматыцы Сматрыцкага вучыўся яшчэ Ломаносаў і яго сучасьнікі.

У 1755 годзе была перадрукава граматыка Сматрыцкага ў Рымніцкай друкарні, коштам Паўла Ненадовіча для сэрбаў і яна там лягла ў аснову сэрбскай кніжнай мовы. Служыла сэрбам да часу рэформы Вука Караджыча (канец XVIII ст.) Гэта граматыка адыграла важную ролю ў глаголіцкай пісьменнасьці палуднёвых славянаў. У Баўгараў, у пераробцы Хрыстакі Дупчаніна, паслужыла да збліжэньня баўгарскай жывой мовы да мовы царкоўнай. Пад уплывам граматыкі Сматрыцкага паўстала такжа першая украінская граматыка Івана Могільніцкага.

У часе вучыцельства свайго ў віленскай брацкай грэка-лаціна-рускай школе Мелеці Сматрыцкі апрацаваў школьны падручнік ц.-баўгарскай граматыкі, ў якой выясьніў тэорыю ц.-баўгарскай мовы, вытваранай на ўсходна-славянскім грунце.

Мы ўжо вышэй згадалі, што ў кансэрватыўнай часьці нашага грамадзянства, разам з разьвіцьцем школьніцтва і пісьменніцтва, вытварылася цал-

ком памылковая думка, што мова царквы і богаслужэньня, т. зв. ц.-славянская мова, заведзеная ў нас разам с хрысьціянствам, была сьпярша такжа і мовай усяго крыўскага народу. Зраўніваючы мову народную і кніжную прыходзілі да другога памылковага вываду, што мова народная зьяўляецца адзічэўшай, апрасьцеўшай адменай мовы богаслужэбных кніг. Выходзячы с такіх памылковых асноў, саўсім натуральна зьяўлялася жаданьне павароту да нібы-то быўшай калісьці стройнасьці народнай мовы. Гэтае жаданьне было ўзложана на чысьленна заснованыя, ў другой палавіне XVI ст., рэлігійныя брацкія школы. З гэтай мэтай вучням забаранялі гаварыць паміж сабой „простаі“ мовай і залецалі гаварыць ім мовамі грэцкай, лацінскай, ц.-баўгарскай і польскай. У выш згаданых мовах выкладаліся і ўсе навукі ў школах, якія аткрываліся брацтвамі. У выніку, вучні, замест вярнуцца да даўнай „суптelnости“ ц.-баўгарскай мовы, якая была ўжо мёртвай, навучаліся барбарскага жаргону, пробкі якога перахавалі нам украінскія камэдii XVIII ст., ў каторых, вучаныя ў гэтых школах „спудеи“ папісуюцца сваім красамоўствам. Гэты, абаперты на памылковых вывадах рух быў у істоце рэакцыяй і рэакцыяй падвойна шкоднай; бо з аднэй стараны затамовываў разьвіцьце жывой, народнай мовы, з другой—затамовуючы народную мову і ўводзячы ў курс сваіх навук жывую польскую мову, пашыраў полёнiзацію. Бо лацінскую і грэцкую мову грунтоўна навучаліся рэдкія адзінкі, як роўна і нежывой ц.-баўгарскай мовы, а польскую навучаліся пагалоўна ўсе вучні, якія і ў пазьнейшым сваім жыцьці, кіруючыся поглядамі, зашчэпленымі ў іх душу конфэсіянальнай школай, унікаючы мовы „простаі“, паслуговываліся крыху лацінай і грэкай, а найбольш жывой польшчынай. Пры такім палажэньні спраў брацкія грэка-лаціна-рускія школы ў справе полёнiзаціі нашага грамадзянства адыйгралі не апошнюю ролю.

Што датыча граматыкі Сматрыцкага, то яна, цікуючы мэту вярнуць „простую“ мову да нібы-то колішняй стройнасьці, прынясла неаблічальныя шкоды для крыўскай пісьменнасьці. Пабудаваная на ц.-баўгаршчыне, ператворанай пад уплывам жывых моў: крыўскай, украінскай і маскоўскай, граматыка Сматрыцкага ставіла мэтай вытварэньне адзінага правопісьма, адзіных граматычных форм і слоўніцтва для ўсёй „русі“, (г. зн. славян праваслаўнай веры) ад Карпат да Архангельска. Напісаная з вялікім талентам і ведай яна пад свой уплыў захапіла ўсё праваслаўнае славянства. Пад уплывам гэтай унівэрсальнай граматыкі жывая крыўская мова пачынае уступаць мейсца ў пісьменнасьці, другой палавіны XVII і XVIII ст., „вучонай“ баўгарска-крыўска-украінска-маскоўскай кніжнай тарабаршчыне. Дата выхаду ў сьвет граматыкі Сматрыцкага гэта паваротны стоўб да упадку на шляху гісторыі нашай пісьменнасьці, адзін з найважнейшых фактараў, якія спрычыніліся да занепаду нашай народнасьці і яе незалежна-дзяржаўнага існаваньня.

„О ВѢРѢ ЕДИНОЙ, СВЯТОЙ, СОБОРНОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ 1619?“

Мітрапаліт Еўгені (Словарь 1,21) кажа, што гэта кніга „напісана беларускім інакам Азарам і надрукавана у Магілеве ў 1624 г.“ На кнізе аднак

няма ні году ні мейсца яе выдання. У 37 раздзеле „Палінодзіі“ Захары Капысьценскі кажа: „чытай о томъ въ книгѣ Азарія л. 246, году 1619 выданую“. Архібіск. Філарэт (Ист. Р. Ц. IV, бал. 95) безпадстаўна кажа, што ў кнізе гэтай друк кіяўскі. Зраўніваючы друкі рожных тагочасных друкарань з друкам гэтай кнігі, трэба згодзіцца з мітр. Еўгенім, што то друк Магілеўскі.

„ЕВАНГЕЛІЕ, албо казанья на недѣли презь рокъ, и на праздники нарочитыхъ святыхъ угодниковъ Божіихъ, составленое трудолюбіемъ Іеромонаха Кирилла Транквиліона“. Друкавана ў Магілеве ў 1619 годзе, ў ліст.

Прыклад мовы:

„Человѣколюбивый Христось Богъ нашъ, хотяй насадити благочестіе и ісмиреномудріе въ человѣцѣхъ, и искоренити отъ ихъ грѣдыню тщеславе. Сего ради, подь именемъ Фарисея и Мытаря назнаменоваль два чины человѣковъ, праведныхъ и грѣшныхъ: Фарисеи нарицахуся праведными, Мытаревеже грѣшными.

Но мнимыи праведници въ Жидовскомъ родѣ, оныи надутыи мѣхи грѣдынею, Фарисее, звыкли были хвалитися своихъ добродѣтелей предь народомъ, змногого моленія и пощенія, и отъ творенія милостынѣ, и отъ десятинь: грѣшныхъ же укорати оныи преднейшей были, яко и сей Фарисей, съ укорузнами осуждаеть смиренного Мытаря, сам же гордынею и высокого разуменія о себѣ превзять“.

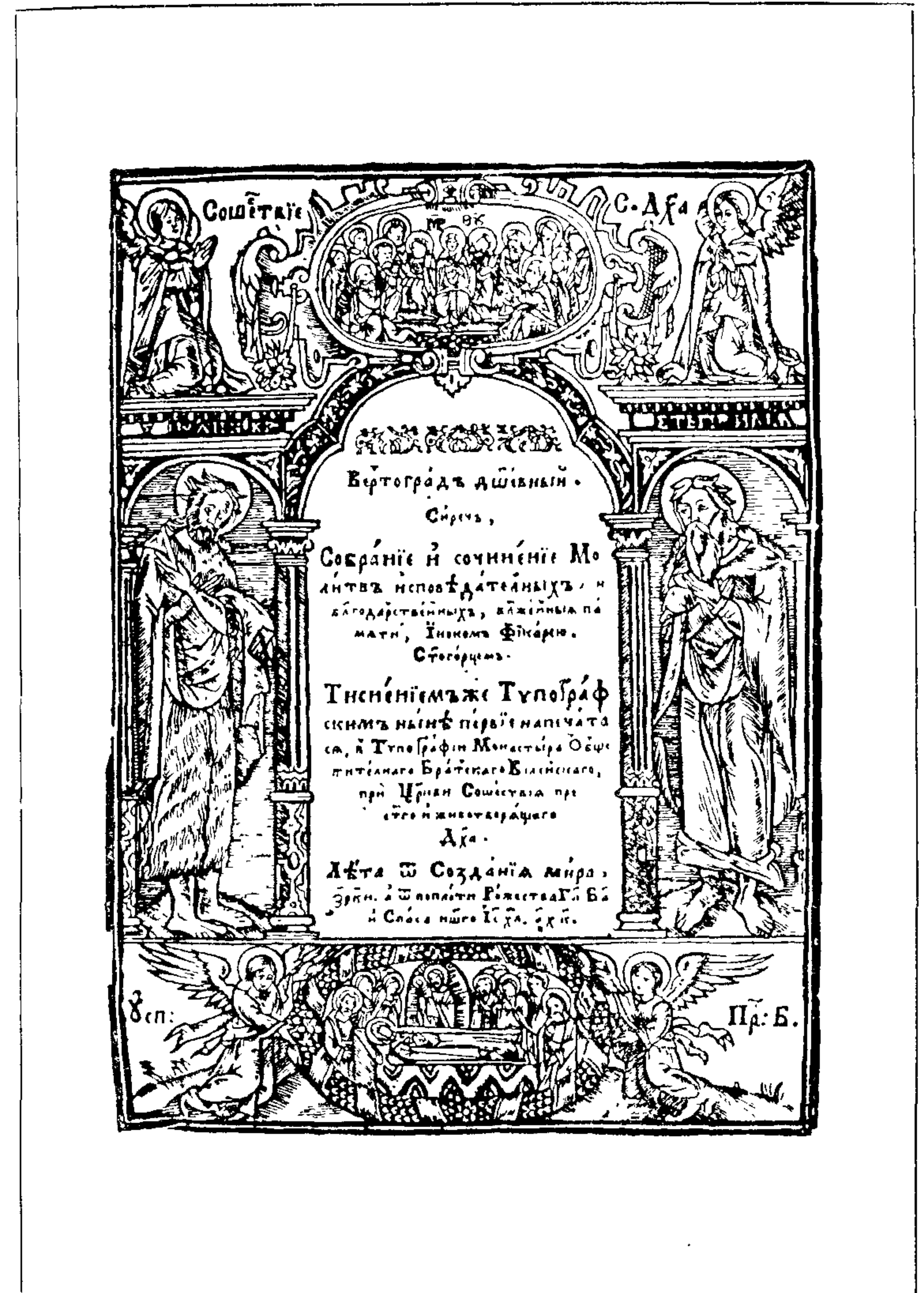
Евангелье гэтае было перадрукавана ў 1619 годзе ў Рахманаве; пазьней у перакладзе на славянскую мову ў Маскве ў 1629, 1642, 1652 г.г.; у Вільні ў 1651 годзе; у Унеўскім манастыры ў 1682 годзе; і ізноў у Маскве ў 1687, 1697, 1748 і многа разоў пазьней.

„ВЕРТОГРАД Д(У)ШЕВНЫЙ. Сиречь, Собраніе и сочиненіе Молитвъ исповѣдателныхъ, и благодарственныхъ, блаженныя памяти, Інокомъ Фікарею С(вя)тогорцемъ. Тисненіемъ же Тупографскимъ нынѣ первіе напечатана в Тупографію Монастыра Общежителнаго Братскаго Віленскаго, при Цркви Сошествія престога и животворящаго Дха. Лѣта от Созданія мира, 7128 (спамылка, трэба 7178), а от воплоти Рожества Га Бга и Спаса ншго Іс. Ха 1620“. У 4-ку, 2+140 лістоў. Кніга асабліва цікава дрэварытамі, якія перадаюць стыль старакрыўскай іконапісі. Прадмову да гэтай кнігі напісаў Лявон Карповіч; на другой балоне чытаем:

„Смиранный Архимандрит Леонтій Карповичъ, къ правовѣрному читателю“.

Прадмова пачынаецца з літары К, на аснове дзі якой выябражаны віленскі Сьвятадухаўскі манастыр. Канчаецца прадмова гэтак:

„Книжица сія Бгдохновенная и душеполезная (яже пращею на мысленнаго Голіаѳа, и небесныхъ на земли оутѣхъ и оупражненій орудіемъ и хранилищемъ именоватися может) косо и медленно от Типографія нашае произыйде“...

Вертоград душэўны, пісаны Фікарым Сьвятагорцам, друкаваны ў Вільні ў 1620 г.

Фікары Сьвятагорац, голасны полеміст канца XVI і пачатку XVII ст. са стараны праваслаўных, творы якога немаль усе няслушна прыпісуюць яго сучасьніку і аднадумцу Івану з Вішні. Пісаньні Сьвятагорца носяць ярка аскетычны і рэакцыйны характар. Ён бачыў адзіны спосаб ратунку ў змаганьні з новаверствам і каталіцтвам ў кансэрватызме і адкіданьні ўсіх здабыткаў заходна-эўропэйскай культуры. Ўплыў гэтага аскеты адбіўся на Лявоне Карповічу і Мелецім Сматрыцкім, якія сьпіхнулі нашае адраджэньне XVI ст. на шлях павароту да царкоўнай-баўгаршчыны. Сьвятагорац пісаў:

„Книги церковные всѣ и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте; сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволь толикую зависть имаеть на словенскій языкъ, же ледво живъ отъ гнѣву... А то для того діаволь на словенскій языкъ борбу тую маеть, занеже есть плоднѣйшій одъ всихъ языковъ и Богу любезнѣйшій... Тако да знайте, як словенскій языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть и отъ еллинскаго и латынскаго—же се не басни суть“.

Гледзячы на сьвет з аскетычнай стараны, Сьвятагорац і яго паплечнікі клапаціліся не аб тое, каб прабудзіць у „рускім“ народзе сьвядомасьць, але толькі каб захаваць яго ў праваслаўнай прававернасьці. Заступалі яны крыўскую мову ў пісьменнасьці і ў школах, пры ўсіх іншых мяркаваньнях, з вялікай дозай наўнай веры, што запраўды гэта яны робяць на злосьць чорту і каб дагадзіць Богу, для якога бытцам „любезнѣйшій язык“, гэта царкоўна-славянскі.

„Вертоград“ Сьвятагорца друкаваўся па яго сьмерці, відаць, у некалькі гадоў, што можна мяркаваць са слоў Карповіча ў прадмове: „косно и медленно“ была ўрэшце кніга надрукавана.

Да твораў Фікарага Сьвятагорца трэба палічыць:

1. „Извѣщение краткое о латинскихъ прелестѣхъ“.
- „Извѣщение“ складаецца з раду стацеяк, апошняя з якіх „О еретикохъ“.
2. Обличеніе діавола миродержца“.

„ВЫКЛАДЪ НА ОТЧЕ НАШЪ; переложено съ Греческого на Рускій языкъ Архимандритомъ Леонтиемъ Карповичемъ“. Друкавана ў Вільні, ў 1620 г., 4-ка.

„КАЗАНЪЕ На честный Погребъ пречестного и превелебного Мужа Г(с)дна и отца: Г(с)дна отца Леонтия Карповича. Архимандрита Виленского: Презъ Мелетія Смотриского... отправованое: в Вилни. Року... 1620.

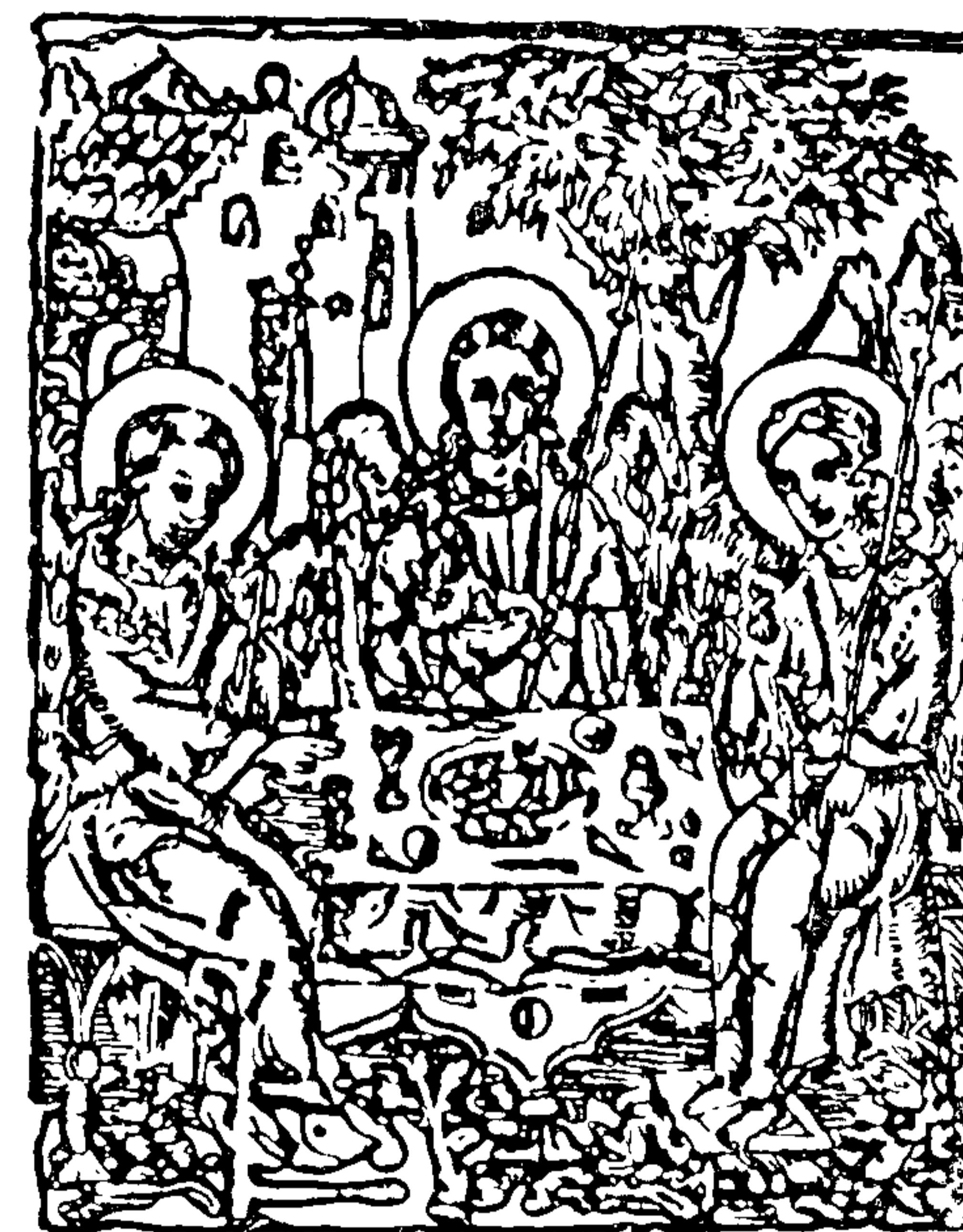
Тэма казанья выражана ў наступных словах:

„Иншій еднак, Пр(с): Хр(с): тут теперь намъ есть жаль и плачь над жаль и плачь еу(г)лской оутѣхи и радости: иншій мовлю поневажъ з иншей причины выниклый найдуеться. Жалю плача еу(г)лской оутѣхи и радости причина грѣхъ: а сего теперешнего нашего жалю и плача причина и матерія, представленіе от насъ пречестного мужа, оучителя нашего Г(с)дна и отца“.

Казаньне выражае шчырае пачуцьцё жалю с прычыны сьмерці такога вызначнага чалавека, як Л. Карповіч, каторы многа зрабіў для падтрыманья праваслаўя ў Вільні і нават пацярпеўшага за веру; праслыўшага сваей добрасьцю і справядлівым жыцьцём.

Гэткая была агульная апінія аб Карповічу: „айцом і сьвятым мужам“ называе Карповіча і Апанас Філіповіч у сваім „Дыярышы“ („Русск. Истор. библи.“, IV, 89).

ЛЯМЕНТЬ У СВѢТА ОУБОГИХЪ, На жалосное преставленіе Святобливого: а в обои Добродѣтели богатого Мужа, въ Бзѣ Велебного Г(с)дна отца Леонтия Карповича, Архимандрита общія сбители, при Цркви с шествія Стго Дха, Братства црковного Виленского Прав: Греч: в Вилнѣ, в Друкарни Братской. Лѣта 1620“. У 4-ку, 27 лістоў або 54 балоны друку.

Сьвятая Тройца, на аснове дзі віленскай Сьвятатроецкай царквы; дрэварыт Сьвятатроецкай брацкай друкарні.

„РЕГУЛЫ ЮСАФАТА Архіепіска Полоцкаго списаны для прэзвитеровъ“. (Ў сабраньні архіеп. Паўла Сьвягая Тройца, на аснове дзі віленскай Сьвятатроецкай царквы; дрэварыт Сьвятатроецкай брацкай друкарні. Наук, ў зборніку „Процессъ канонизации Юсафата Кунцевича“). Рэгулы зьмяшчаюць навукі для парохаў:

„Найпреднейшая ест повинность ведати каждому священникови то все што се тут описаломъ и умети дати справу такъ о семи тайнахъ стыхъ яко и о всѣхъ тыхъ околичностяхъ, которые се тут выписали. Священники маот прикладомъ живота своего побожности людей учити, бо живот побожны священнически ест казанемъ потужнымъ людемъ простымъ, маот се споведати каждыи духовникови своему од Архиепископа назначоному яко найчастей“.

Ніжэй, на лісьце 198 сказана:

„Вси презвитеры маюць се добре научыты катехизмиков наших в кратци написаныхъ которые имъ даны будутъ от нас и детей своихъ тогож научати маюць парафіянъ, з чого на кождомъ соборе будутъ пытаные, если ихъ добре умеють“...

Цікава увага аб ужываньні „рускаго“ языка (г. зн. народнай крыўскай мовы):

„Кгды тежъ читают Евангеліе албо якую молитву в голос, або екстеніи, не маюць выкладат(ь) словенскихъ словъ по руску, але такъ читати яко написано, учителное зас Евангеліе або житіе стых читаючи людем, могут выкладати“.

„КАТЕХИЗМЪ одъ слуги божого Іозафата сочетаный“ . Дайшоу у нярэпіме с 1700 г. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 143). Аўтор гэтага катэхізму Іозафат Кунцэвіч. Катэхізм зложаны с пытаньяў і адповядзяў:

Вопрос. Што ест быти хрстіянином.

Отвѣт. Ест быти крещоним во(й)мя отца и Сына и Стого Дха вѣрити и визнавати закон Исс Хса“.

Іозафат Кунцэвіч (1580—1623) радзіўся ў Валадзімеры Валынскім, хрышчоны быў імем Іван. Бацька яго Гаўрыэль належаў да шавецкага цэху. Падвучыўшыся дома крыху граматы малады Кунцэвіч паступіў да аднаго віленскага купца вучыцца купецкага умецтва. Будучы ў Вільні, Кунцэвіч, у Сьвятатроецкай царкве чытаў і пяяў на клірасе і пабожнасьцю зьвярнуў на сябе увагу мітрапаліта Поцея, які, пасья далучэньня да уніі, прыняў яго ў манастыр. Будучы паслушнікам Кунцэвіч паступіў у віленскую езуіцкую акадэмію. Кончыўшы ў 1604 годзе навукі ў акадэміі Кунцэвіч пастрыгся ў манахі пад імем Іозафата. У 1609 г. Кунцэвіч быў ужо іераманахам і напісаў кнігу па польску пад агалоўкам „Обгона віагу“. Будучы пераконаным і фанатычным староннікам царкоўнай еднасьці Кунцэвіч прапаведываў унію на вуліцах, на пляцох, у царквох і прыватных дамох і пры гэтым с такім запалам і пераконаньнем, што ў кароткі час прыяднаў да уніі блізка палавіну віленскіх праваслаўных, за што празвалі яго „рускім душахватам“. Па нейкім часе дастае ён назначэньне на архімандрыта Жыровіцкага манастыра, а пасья сьмерці Поцея, наступнік апошняга, Вельямін Руцкі, перадаў яму сваю Сьвятатроецкую архімандрыю ў Вільні. У 1617 годзе Кунцэвіч быў пасьвячоны на ступень біскупа і назначаны сьпярша вікарным біскупам у Полацку, а пасья сьмерці Гэдэона Брольніцкага, стаўся архібіскупам полацкім.

Стануўшы на чале полацкай архібіскупіі Кунцэвіч выстараўся ў караля, ў 1619 годзе, грамату на ўзалежненьне ад яго ўсіх праваслаўных царквей і манастыроў у Полацку, Вітабску, Магілеве і Оршы з іх кругаколіцамі. Ад падлеглых сьвятароў ён патрэбаваў пераходу ў унію. Апорных пазбаўляў духоўных ступеняў і саджаў у вязьніцы а цэркві запячатываў. Сьпярша яго гвалтоўная дзейнасьць праведзена была ў полацкім ваяводстве, а ў 1622 годзе ён выехаў у аб'езд сваей архібіскупіі ў другія гарады, каб і там гэтым самым спосабам завясыці унію. Дзякуючы яго прымусяваму спосабу заводжанья

уніі, паднялася апазыція, на якую ён аднавідаў рэпрэсіямі. Палажэньне асабліва завострылася ад 1620 году калі канстантынопальскі патрыарх Тэафан, вяртаючыся ў 1620 годзе з Масквы праз Кіаў, пасьвяціў на біскупскія катэдры, занятыя уніяцкімі біскупамі, праваслаўных біскупаў і між іншым на полацкага праваслаўнага біскупа Мелеція Сматрыцкага (3 марца 1621 г.). Сматрыцкі прыехаў у Вітабск і ўпісаўшы на ратушы пасьвятную патрыяршую грамату, апавесьціў у царкве пазбаўленьне Кунцэвіча духоўнага стану і адлучыў ад царквы. Граматы аб адлучэньні ад царквы Кунцэвіча і пазбаўленьні яго духоўнага стану былі разасланы ва ўсе гарады полацкай архібіскупіі, для публічнага чытанья. Кароль выдаў грамату каб злавіць Сматрыцкага і аддаць пад суд, але апошні пераязджаючы з мейсца на мейсца хаваўся і кіраваў змаганьнем пры помачы разсыланых ім лістоў.

У 1623 годзе Кунцэвіч паехаў у Вітабск, галоўны цэнтр праваслаўнай прапаганды, і тут пачаў рэпрэсіямі прымусяць жыхароў да прыняцьця уніі. У выніку раз'агітаваньня і раздражненьня праваслаўных жыхары Вітабска зрабілі змову на жыцьцё Кунцэвіча. Зручнасьць здарылася 12 лістапада ў нядзелю раніцай. Прычынай быў закалот паміж праваслаўнымі і уніяцкімі сьвятарамі, які выліўся ў народны кровапралітны бунт, у вініку якога быў забіты Кунцэвіч ударам бярдыша па галаве. Цела яго с прывязаным камянем было ўкінута ў Дзьвіну. У 1624 годзе папез Урбан VIII, далучыў Іозафата Кунцэвіча ў лік сьвятых мучанікаў каталіцкай царквы.

ГІСТОРЫЯ БЫТАНСКАГА МАНАСТЫРА. Гісторыю гэтага манастыра сьпісываў пінскі уніяцкі біскуп Сьльвэстар Котлубай у 1620 годзе. Рукапіс не захаваўся; ведамка пачэрпнута з Вішнеўскага („Histor. Pol. lit.“, т. VIII).

ДЫЯРЫУШ САМУЭЛЯ МАСКЕВІЧА. Адрывак рукапісу, пісанага крыўскай скорапісьсю, знаходзіцца ў архіве Турава-Пінскай архібіскупіі (сабрацьне В. Ластоўскага).

Проба мовы:

„А положенье замку и мѣста Смоленского такое ест: мѣжы замкомъ а мѣстом рѣка Днѣпро оплываеть, зажь ест на одной сторонѣ замокъ, на другой мѣсто. Ест одна гора замковая сустромна велми ку Днѣпрови, рововъ велми много маючая и глыбокихъ; горъ на ей седмь, ономъ зъ одное до другое переходы были бы утрудливые естли бы не мосты. Мѣсто аж до Днѣпра у ровнѣйшому мѣйстцу осажено нижли замокъ, але у гразкому а болотистому, а протожъ гора удаеться далей, яко и въ замку. Муръ замковый широкій на тры сажни, а высокій на тры копье; бакшт около его такъ у квадрате яко и круглыхъ тридцать осмь, а бакшта отъ бакшты положена ест на сажни двасто. Округъ муру замкового звыжь мили въ собѣ маеть.

Пры шанцахъ, подле муру, мурованая церковь светого Михайлы Арханьела, на которой за оногo тырана (мова аб Іване Грозным) былъ, оповедають, верхъ золоты и въ великое шанобливости, цудами

вславлена была. Церкву тую Царь Московскій разгнѣвавшися збурити і зъ дѣль верхъ збити розказаль, а также злупити еѣ, якъ по молитвѣ у ей, ему ся битва съ Королемъ Стефаномъ не сталася по мысли“.

Род Маскевичау сяліўся ў Новагородчыне і Піншчыне; Самуэль Маскенич быў сваяком Хрэбтовічам і Вішневецкім. У 1605 годзе далучыўся да войска, якое вяло Дзьмітра на Маскоўскае царства. Прабыў у Маскве ўсю гэту кампанію і вярнуўся толькі пасля угоды, заключанай каралём Уладыславам. Вярнуўшыся с гэтага паходу асеў у засьценку Ягры, ў Новагородчыне. Тут ён напісаў важныя гістарычныя ўспаміны, якія абыймаюць час ад 1594 да 1621 году. Успаміны Маскевича напісаны цікава, лёгка і добрай крыўскай мовай. Дайшлі ў некалькіх польскіх і крыўскіх рукапісах, с чаго відаць, што яны хадзілі па руках як літэратурны твор. У польскай мове былі надрукаваны ў пачатках XIX ст.

СВЯТОГА ЮАНА ЗЛАТАВУСТАГА БЯСЁДЫ НА ПАСЛАНЬНЕ ДА РЫМЛЯНАУ. Рукапіс XVII стаг. Віленскай Публ. бібл. № 68. У канцы рукапісу запіс:

„року (1620)... я священноіерей Паисей Сиховскій, епископъ пинскій и туровскій, далъ сію книгу до монастыря Жировицкого“...

„ПАЛИНОДІЯ, або книга обороны католической святой апостолской Восточней церкви и святыхъ патриарховъ, и о Грекохъ и о Россохъ христианехъ“. Рукапіс М. Синод. бібліатэкі; перадрукавана ў „Русск. Истор. Библ.“, IV, 313—1200. У свой час гэта быў твор слаўны сваей надзвычайнай вучонасьцю. Аўтор карыстаўся масай падручнікаў на лацінскай, грэцкай, польскай, славянскай і крыўскай мовах. Яго работу можна зраўняць толькі з Апокрызісам. Аўторам гэтага аграмаднага рукапісу вялікай богаслоўска-полемічнай вагі быў Захар Капысьценскі. Мова твору украінскіх асобнасьцяў не мае. Напісана Палінодія была ў 1621—1622 годзе, паводле Завітневіча („Палінодія“ Зах. Копыстенскаго) была надрукавана ў 1627 г.

Капысьценскі нахадзіў з небагатай Мсьціслаўскай шляхты, дзесь з аколліц гарадца Копыся. Дзядзька яго Міхайла выбіўся на праваслаўнага Перамышльскага біскупа (ў Галічыне) і пацягнуў за сабой туды сваіх пляменікаў. Захар Капысьценскі, коштам свайго дзядзькі, атрымаў пачатную асьвету ў львоўскіх школах, а пазьней вучыўся ў Астразе, урэшце паступіў у Путнянскі манастыр (Малдавія). Каля 1616 году перабраўся ў Кію, дзе працаваў у Богаўленскім брацтве. Пасьля Ільлі Пляцянецкага, наступніка Мікіпара Тура, быў Кіева-Пячэрскім архімандрытам. На апошнім становішчы пражыў усяго паўтара году (памёр каля 1627 г.).

Акром Палінодзіі напісаў Капысьценскі казаньне на погрэб Пляцянецкага, свайго папярэдніка на Кіева-Пячэрскай архімандрыі. Яму-ж прыпісуюць аўторства кнігі „О вѣрѣ единой“... якая была надрукавана ў 1602 годзе ў Вільні.

Капысьценскі належаў да глыбокіх і вельмі крытычных аўтораў. Кождае сваё цьверджаньне, кожную думку даводзіць цэлай масай выпісак і цы-

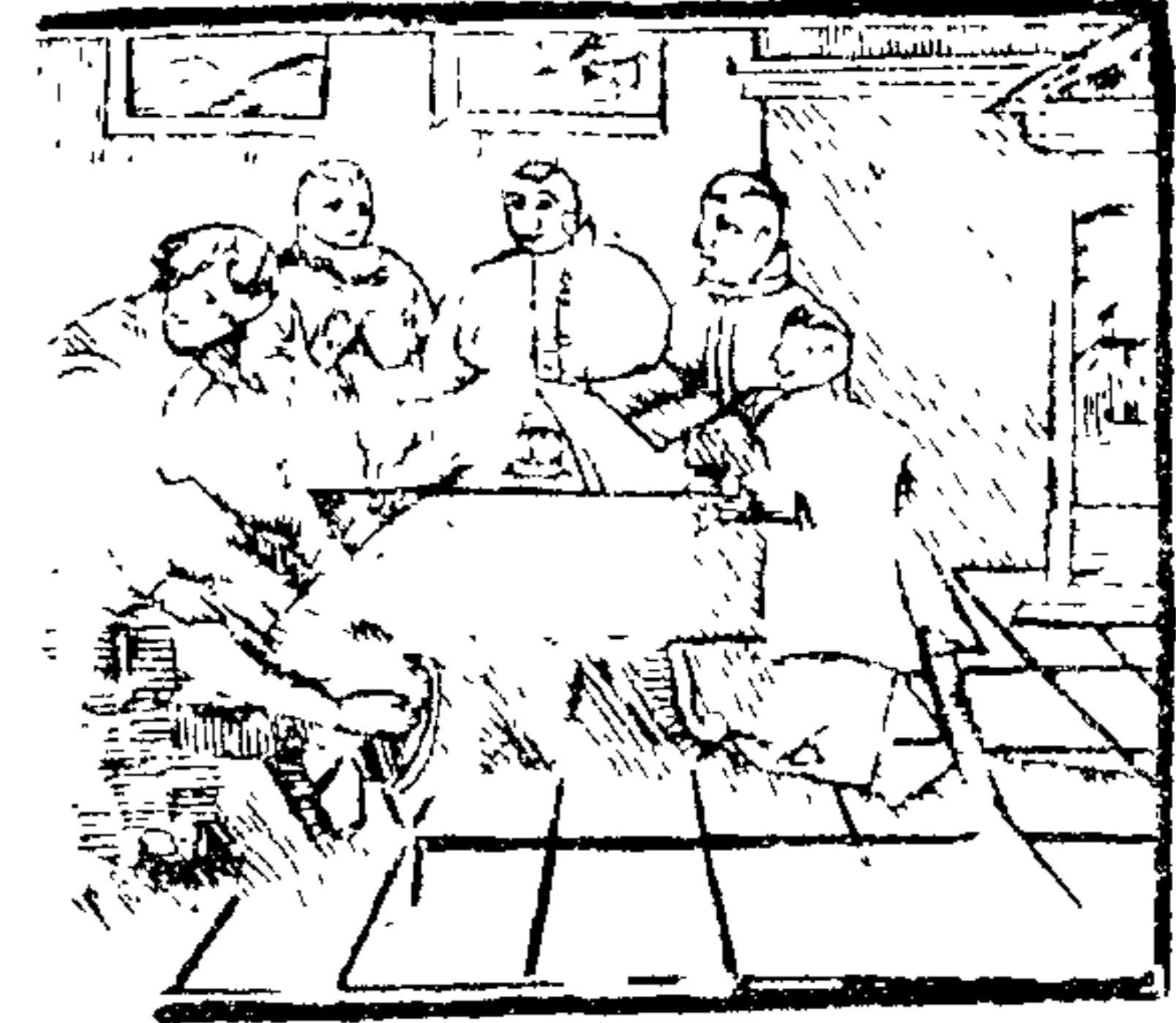
тат. Выклад спакойны, аб'ектыўны, с тонкай аналізай фактаў і думак. Прыкладам, калі Крэўза ў сваей кнізе даў выпіску са зборніка апокрыфічнай пісьменнасьці, то аб гэтым пісаў Капысьценскі так:

„Бываюць і туг і там несаборныя „Саборнікі“ каторых у царкве не павінна чытаць; яны падобны да клецаў неахайнага гаспадара, каторы хавае ў іх ня толькі тое, што зьеў-бы і выпіў-бы але і смалу і дзэгаць, і штось з еміны і з атруты, чым-бы мог сябе і памазаць і асмуродзіць, а каліб-ёнці хто іншы быў неасьцярожны і нясьведамы таго, то і атруціць могбы. Есьць у іх поўна баяк с „Чэцьляў“, можа і з адступніцкіх легенд, бо легенда па нашаму—чэцьля. Поўна у іх баяк і с „Палей“ і г. пад. кніг, якія не маюць мейсца ў нашай царкве; іх назьбіралі невукі-гаспадары разам с чыстай царкоўнай пшаніцай, як кукалю, які нам цяпер адступнікі замест пшаніцы паказуюць і паручаюць ужываць“.

„ГРАММАТИКА. Албо сложеніе Писмена, хотящимъся оучити Словенскаго языка. Младолѣтны(м) Отрочатомъ. В Вилни, Року 1621“. Друкавана ў 8-ку, 63+6 лістоў. Гэга ёсьць букар, або як цяпер называюць у нас—лемантар. Выданьне багата аздоблена дрэварытамі. Бадай ці ня першы то будзе ілюстраваны букар, друкаваны на ўсходнай славяншчыне.

„ТРЕБНИКЪ, сирѣчь молитовникъ, имѣяй въ себѣ церковная послѣдованія іереемъ подобающая, отъ св. Апостоль прежде, потомъ св. и богоносныхъ Отець въ различныхъ временахъ преданная, zde первое изображенный нѣкоторыми нужными (о нихже въ

Г Р А М М А Т И К А .
Албо,
Сложеніе Писмена, хотящимъся оучити Словенскаго языка. Младолѣтны(м) Отрочатомъ.

В Вилни, Року, 1621.

Агалоунай балона букара (лемантара) 1621 г.

оглавленіи), возвращенный трудолюбіемъ общежителѣй Богоспасе-
емой обители Сошествія Св. животвор. Духа, въ Вильнѣ, року
1621 мѣс. декабря дня 20. У 16-ку, 16 і 528 ліст.

У канцы кнігі памешчаны на 80 лістох

„Собранныя и пригодныя проповѣди“.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вильні, 1621 г., у 8-ку.

„ПОЛЪУСТАВЪ, или требникъ въ пользу всѣмъ православ-
нымъ. Трудолюбіемъ иноковъ св. общежительныя обители соше-
ствія прсв. и животв. Духа, поновленъ въ Вильнѣ року 1622“.

Гэта ёсьць першы друкаваны „Полууоставъ“. У прадмове тлумачыцца
назначэньне „Полуустава“ і часьцю яго гісторыя:

„Чимъ есть и як бы потребнымъ былъ уставъ церковный, чи-
тельнику ласкавый, ачъ кольвекъ каждому церковному докучникови
(докучникови, мовимо, а не гостеви, ижъ хотячому вѣдати, што въ
нимъ есть, не концемъ палца, але всею душею въ повседневномъ и
установичномъ навѣжаню ей присвоиватися и пріучиватися потреба),
для тыхъ еднакъ которыи не часто въ церкве бывають, а особливо
для подорожныхъ. Не всимъ абовимъ цѣлый уставъ пре(зъ) скупость
его зъ друку мѣти, а пре(зъ) великость его зъ собою возити зый-
деться. Найпотребнейшыи церковныи sprawy зъ него выбравши въ
снолокъ книжки малой славной памяти пану Василеву Малюшинскому
за поводомъ духовныхъ, а коштомъ святоблिवой памяти его мило-
сти Константина Константиновича княжати Острозскаго собрати и
полъуоставомъ назвати удалося. Которыхъ ижъ южъ пре(зъ) давность
часу въ скарбѣ княжати ихъ зезволилося розказати. Которого, яко
въ часъ праве потребный, а каждого стану кондыцыйи и заволяня
человѣкови велце пожитечного отъ потреби въ потребу справленого,
требникомъ мірскихъ людей тытулуемъ и всимъ, яко всимъ обще и
каждому зъ особно потребный, залѣцаемъ. Потребнымъ абовѣмъ
есть господарови и челядникови дома, ремесникови на вартатѣ, кра-
мареву при крамѣ, куицу и пелгримову во дорозѣ, жолнерову въ
тягненію и на войнѣ, жеглярову на водѣ, мнихову въ целли, а свя-
щенникову дома и въ церквѣ. И всимъ згола на каждый день и
часъ и всюды для розныхъ становъ въ той книзѣ найдуючыхся свя-
тыхъ и имъ належачыхъ тропаровъ и кондаковъ; много бовѣмъ зъ
жолнеровъ мучениками, а немало зъ купцовъ и мытниковъ святыми
стали“...

Пасьля такога зручнага падыходу наступае прапанова купіць кнігу і
вясьці сябе па хрысьціянску.

„УСТАВЪ ЦЕРКОВНЫЙ“, Вильня, 1622 г., in folio. (Ундольскій).

„ВЪРШѢ НА ЖАЛОСТНЫЙ ПОГРЕБѢ ЗАЦНОГО РЫЦЕРА
ПЕТРА КОНАШЕВИЧА, сагайдачнаго гетмана Войска Его К. Млти
запорозского. Зложонный презъ инока Касіана Саковича Ректора

школь Кіевскихъ, в брацтвѣ. Мовленые от его спудеовъ на Погребѣ
того Цного Рыцера в Кіевѣ, в Недѣлю Проводную. Року Бжого 1622“.

Саковіч сын праваслаўнага сьвятара з Галічыны (з аколіц Равы). Ра-
дзіўся каля 1580 г. Асьвету атрымаў у Астрожскай школе. Скончыўшы школу
быў нейкі час дзяком у уніяцкай царкве ў Перамышлі, скуль перабраўся ў
Кію і тут пастрыгся ў праваслаўныя манахі. Ад 1620 году да 1624 быў рэк-
тарам кіюўскай школы Богаяўленскага брацтва. Пад канец жыцьця перайшоў
у каталіцтва.

На пераходзе ад XVI да XVII ст. Кію не адыгрываў ніякай ролі ў куль-
турным жыцьці т. зв. „Русі“ (Крывіі і Украіны). Пасьля зьнішчаньня гораду
крымскім ханам Мэнглі Гірэям і падзелу здабычы са Сьв. Сафіі с паўночным
яго саюзьнікам Масквой, Кію сьвяціў „Русі“ адзіна толькі сваей старой сла-
вай. Культурным жыцьцём усей „Русі“ кіравалі Вильня і Львоў, а галоўна
Вильня. У Кіеве не пражывалі ні біскупы ні мітрапаліты: сталай сялібай кі-
яўскіх мітрапалітаў былі Вильня і Новагорадак. Пячэрская Лаўра, якая мела
абшырныя землі, была адзіна аб'ектам пажадлівасьці для кандыдатаў на яе
архімандрыю; яе архімандрыты, занятыя абаронай ад захвату уніятамі і ката-
лікамі лаўрскіх магнасьцяў, не клапацілася нават каб прыстойна утрымаць
разваліны сьв. Сафіі. Багатая лаўра ў канцы XVI ст. ня мела ні друкарні, ні
школы, ні бібліятэкі, ні нават прытулку для паломнікаў. У той час, калі па
ўсіх значнейшых крыўска-літоўскіх гарадох (Берасьці, Пінску, Менску, По-
лацку, Магілеве, Вітабску, Оршы, Вильні) ішла кіпучая праца ў брацтвах і
брацкіх школах, у Кіеве да 1615 году не было яшчэ брацкай арганізаціі.
Адраджэньню соннага Кіева быў дадзены пачын з Вильні: на брацкіх нара-
дах віленскага Сьвятадухаўскага брацтва, дзе пастаноўлена было паставіць
архімандрытам Кіева-Пячэрскай лаўры Елісея Пляцянецкага, (1599—1624),
асьвечанага і глыбока ідэйнага чалавека. Гэты апошні галоўна і прычыніўся
да адраджэньня Кіева. На помач Пляцянецкаму, ў яго старэньнях аб школе,
прышоў у помач віленскі архімандрит, Лявон Карповіч, які намовіў належаў-
шую да віленскага Сьвятадухаўскага брацтва набожную старонніцу старога
благачэсьця, Гальшку з Гулевічаў Лозко, жану мозырскага маршалка Сьця-
пана Лозкі, запісаць абшырны, належаўшы ей у Кіеве (на Падолі) пляц з
будынкамі, на школу і прытулак для „пельгрымоў“. Адначасна з запісам, але
незалежна ад яго, сарганізавана было ў Кіеве, ў тым-жа 1615 годзе, першае
Богаяўленскае брацтва, якое ў 1620 г. атрымала ад праязджаўшага з Масквы
патрыярха Тэафана стаўропігію, пацьверджаную каралём толькі ў 1629 г.
Вэрсіі аб ранейшым існаваньні брацтва ў Кіеве (ад 1589 г.) памылковы,
грунтоўна давеў гэта такі знавец гісторыі Кіева як С. Голубевъ (Истор. Кі-
евск. акад., т. I, бб. 1—12; 165—166).

Дзякуючы фундаціі Гальшкі Лозко і працы Богаяўленскага брацтва была
адкрыта першая ў Кіеве школа, як сказана ў патрыяршай грамаце 1620 г.
„сллино-словенского и латино-польского писма“. Рэктарам гэтай школы і быў
Касьян Саковіч, аўтор вышэйазначаных „Вершаў“.

Адраджэньне Кіява цесна звязана з другім фактарам ў жыцці „Русі“ (Крывіі і Украіны). Гэтым другім фактарам было выступленьне на гістарычную арэну казацтва.

Пасьля татарскага пагрому і зруйнаваньня Кіява, жыхарства ня толькі гарадоў, але і правінціі прыдняпроўскай украіны разьбеглася. Край абязлюдзеў і апусьцеў. Кіяўскія стэпы былі заняты качуючымі ў пустых „Дзікіх палёх“ татарамі. У XIV ст. Кіяўшчына і Падольшчына была яшчэ пад уладай падольскіх ханаў, якіх назначала сюды Залатая Арда. У 1362 годзе в. кн. Альгерд выгнаў татараў і далучыў Кіяўскую зямлю да в. кн. Літоўскага. З гэтага часу пачынае кіяўскае падняпроўе памалу засяляцца пераважна выхадцамі с крыўскіх зямель, а галоўна з верхняга Дняпра, і парэччаў Бярэзіны і Прыпяці. Былі гэта беглыя сяляне, якія ўцякалі ад усё крэпшай, ад пачаткаў XVI ст., прыгоннай залежнасьці. Часьць гэтых уцекачоў сялілася на дняпроўскіх астравах і па берагах Дняпра, на поўдзень, за дняпроўскімі парогамі, дзе іх не магла ўжо дасягнуць рука дзяржаўнай адміністраціі. Галоўным цэнтрам гэтай каланізаціі быў востраў Хорціца, за парогамі, дзеля чаго яны і называліся „Запарожцамі“. Жывучы, т. сказаць у нейтральным паясе, паміж двума вайсковымі абозамі, гэты нашы перасяленцы дзень і ноч павінны былі быць на гатове да абароны, згэтуль пагалоўна ўсе яны станавілі свайго роду трэці, праміжлегли, паміж татарамі і Літвой, вайсковы абоз, зложаны з бяздомнай галыцьбы. У пачатку XVI ст. запарожская галыцьба пачынае сябе называць ужо казакамі, г. зн. назовам, якім прызываны былі вайсковыя каланісты, што сяліліся ад густа залюдненага Валыня і менш залюдненага Падольля ў старану „Дзікіх палёў“. Апошнія рэкрутаваліся пераважна з украінскага сялянства і будучы пад апекай дзяржавы, жылі асела і даволі дастатна па сваіх хутарох. Пад канец першай чверці XVI ст. першыя (нашы выхадцы) носяць назову казакаў „галутвеных“, а другія (украінскія сяляне) „дамавітых“. Галутвенікі жылі не асобнымі сямьямі, а дружнамі па некалькі дзсяткаў чалавек разам. Пры тым жанкі, пад страхам кары сьмерцю, не дапушчаліся ў гэткія агульныя сялібы, званыя куранямі. Акрам адзеньня і аружжа ў курэня ўсё было агульнае. Улада прыналежала агульнаму вечу, званаму Радай. Рада выбірала старшага, званана кашавым, або атаманам, які карыстаўся неагранічанай уладай. Толькі пасля зьмены яго другім ён даваў справаздачу Радзе, якая ў здарэньні правіны са стараны атамана, засуджала яго на адсячэньне галавы. Спосабам да жыцця гэтай голай вольніцы служылі напады на татараў і дзеля гэтага апошняга ўлада в. кн. Літоўскага іх не чапала. У 40-х гадах XVI ст. в. кн. Літоўскае назначыла ім старасту Астапа Дашковіча. Першы звярнуў увагу на запарожскіх казакаў, як на вайсковую сілу, Сьцяпан Баторы, які, выбранаму казацкай Радай атаману Хведару Багданку, паслаў булаву, пячаць, харугаў з выябражэньнем свайго каралеўскага гэрбу і на пісьме пацьверджаньне выбараў; але пры гэтым загадаў сьпісаць казакаў у рээстры. Сьпісана было 6.000 казакаў, якія зваліся „рээстровымі; ім назначана была пэнсія са скарбу рэчыпасполітай—па кажуху і па чырвонцу ў год, за што ўзложена на іх пагранічная служба. Словам, Баторы стараўся лагод-

нымі спосабамі апанаваць вольнае казачтва, але па яго сьмерці, не так асьцярожна пачала браць іх пад сваю кантролю ўлада рэчыпасполітай, гэта выклікала вялікае незадавольне сьрод казакаў, якія прывыклі пачуваць сябе вольнымі ад кантролі якой бы то ні было ўлады.

С казацкага незадавольне пачаўся папробавалі скарыстаць павадыры праваслаўных у змаганьні супроць уніі. Першым казацкім гэтманам, які павярнуў казацтва на абарону праваслаўя быў Касінскі, які родам быў с крыўскага Палесься. Ён казацкую сілу звяртае ўжо супроць рэчыпасполітай з ярка рэлігійнымі клічамі. Пасланае супроць яго першае войска было разьбіта. Ён узяў Белу-Цэркву, Кіяў і другія гарады. Тады супроць Касінскага выступіў сам гэтман Канстантын Астрожскі, бітва кончылася нічым. Чародным казацкім гэтманам быў Лабада. Лабада і сучасны яму Налівайка далей вялі справу Касінскага. У 1595 годзе Налівайка Гедрайць, Кміта і др. надыймаюць паўстаньне ў Меншчыне, Магілеўшчыне і Вітабшчыне. Іх соціяльныя і рэлігійныя клічы прыяднуюць ім сялянскія масы, якія, пасля разьбіцьця Налівайкі, уцякаюць у Запарожжа. У 1606 годзе казакі выбіраюць сабе гэтманам Канашэвіча Сагайдачнага, гэты апошні злучыў нізавых казакаў з дамавітымі пад сваей уладай і атрымаў пацьверджаньне на гэта рэчыпасполітай. Пад уладай Канашэвіча было ўжо 50.000 збройнага люду. Маючы такую сілу на пагатове і ўсеагульны спогад праваслаўных, якія жылі ў рэчыпасполітай, Канашэвіч трымаў сябе даволі незалежна ў стасунку да дзяржаўнай ўлады.

Маюцца ясныя гістарычныя довады, што каля дваццятых гадоў XVII ст. адбываліся нарады паміж прадстаўнікамі віленскага Сьвятадухаўскага брацтва і казакамі—не пазбаўленыя трывог за будучыну,—але якія кончыліся распачлівай пастановай крыўскай стараны, ўверыць казацкаму аружжу абарону герархіі, навукі і брацтваў. (гл. М. Кояловичь „О расселении племен Западного края России“, Масква, 1863).

З гэтага часу ўсе лепшыя сілы крывічову праваслаўных высылаюцца на Украіну ў помач казакам і ў Кіяў для арганізаваньня гам брацтваў, друкарань,—школ і г. п.; перасылаюцца ад нас туды і вайсковыя сілы. З гэтага часу інтэлектуальнай і моральнай помаччу і ў цеснай сувязі з вісілкамі украінскага народу, пачынае расьці і крэпнуць Кіяў фізычна і культурна. Асабліва ўзрасло значэньне Кіява пасля 1620 году, калі, праездам з Масквы, іерусалімскі патрыярх Тэафан, высьвяціў шэсьць праваслаўных біскупаў і між імі мітрапаліта Іова Барэцкага. Да гэтага часу ва ўсё рэчыпасполітай быў толькі адзін праваслаўны біскуп у Львове, цяпер-жа утварылася цэлая праваслаўная герархія с кіяўскім мітрапалітам на чале, павагу якога падтрымлівала вайсковая казацкая сіла. Кіяў стаўся сталіцай праваслаўя. Гэты падзеі паднялі энэргію сьрод праваслаўных і крэпка звязалі праваслаўе с казацтвам, а ўсю „Заходнюю Русь“ (Крывію і Украіну) с Кіявам. Кіяў становіцца на чале змаганьня „Русі“ за свае правы, якія аднак памылкова ужо самлюе с праваслаўным веравызнаньнем. Да палавіны XVII ст. старакрыўская мова была мовай „рускай“ пісьменнасьці—на абшары ад Смаленска да Львова—ў помніках, пісаных і друкаваных у гэтай „рускай“ мове на Украіне,

українскія провінціалізмы да другой паловы XVII ст. не змяняюць яшчэ самой мовы, яе характару. Толькі з другой палавіны XVII ст., дзякуючы Кіева-Магілянскай акадэміі, пачынае, на аснове ц. славянскай і старакрыўскай, выступаць у пісаных помніках украінская мова з яе народнымі асобнасьцямі.

„Вършѣ“ Саковіча пісаны ў Кіеве яшчэ ў пару панаваньня ў украінскай пісьменнасьці старакрыўскай мовы, дзеля гэтага ў іх яшчэ няма украінскіх асобнасьцяў. Вершы гаварылі студэнты кіяўскай школы на погрэбе гэтмана Канашэвіча ў 1622 годзе. Пасьля агалоўнай балоны, на адвароце яе, памешчаны ў кніжцы верш „На гэрбъ Силного войска Ег. Кр. Мл. Запорозского“, гэтакага зьместу:

Кгды мензства Запорозцовъ Кролеве дознали
Теды за ГЕРБЪ такого имъ Рыцера дали.
Который ото готовъ Ойчизнѣ служитьи,
За вольность ей и свой животъ положитьи.
И якъ треба землею албо водою:
Вшеляко онъ способный и прудкій до бою.

Пасьля вершу на гэрб запарожскага войска ідзе прадмова аўтора да самога запарожскага войска, якому аўтор жадае перамог над ворагамі і бязьсмертнай славы. Зазначыўшы, што найбольшае дабро на сьвеце—свабода, кажа аўтор:

Мензствомъ еѣ рицери въ войнахъ доступують,
Не грошми, але кровю ся еѣ докупують.
Войско Запорозское вольности набыло
Тым, же върне ойчизнѣ и кролюмъ служило.
Кройники о ихъ мензствѣ старые писали,
Якъ они непрятелей ойчистыхъ бивали
Моромъ, сухомъ, частокротъ пѣшо, и тыжъ конно,
Хотяй ся непрятель ихъ убиралъ збройно.
Племя то есть зъ насѣня оного Яфета,
Корый зъ Симомъ покрылъ отчїе секрета.
За Олега Росского Монархи, плывали
Въ чолнахъ по мору и на Царград штурмовали.
Ихъ то продки зъ Росскимъ ся монархою крестили
Владимеромъ и въ върѣ той статечне жили.
При которой и они такъ стоятъ статечнѣ
Же за ню умирати готови конечнѣ.
Бывали межи войскомъ тымъ князи и паны
Съ которыхъ выходили добрыѣ гетманы.
.....
Они ойчизнѣ нашої суть обороною,
Отъ Татаръ поганыхъ и Турковъ заслоною.

Уся гэта брашура, ад пачатку да канца, зьяўляецца выслаўляньнем казацкага войска і яго гэтманаў, у асобе памершага Канашэвіча. Палітычна-агітацыйная мэта брашуры ўложана ня толькі ў яе тэкст але і ў рысункі.

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ СЪ ПСАЛТИРЬЮ“. Друк. 1623 г. Сьвятадухаўскай друкарні ў Вільні, ў 8-ку, 12+112+4+451+32 лістоў. У агалоўку значана, што кніга нова-перакладзена з грэцкай мовы.

„ПСАЛТЫРЬ Блаженнаго пророка и царя Давида... в Вильни 1623 Г.“ Крыўскай мовай голькі „Предмова“ і „До чителника“. У кнізе 4+194 лісты (Ундольскій).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1624 г., ў 8-ку, 4 і 156 лістоў (Ундольскій).

НАКАЗ АД НОВАГОРАДЗКАГА САБОРУ уніяцкіх біскупаў паслом, якія схалі да праваслаўнага духавенства ў Кіяў для перагавораў аб утварэньні ў в. кн. Літоўскім патрыярхіі. 1624 г. студня 20 дня. „Акты, относящ. къ истор. Западн. Россіи“, т. IV., б. 513—514.

1. Оповѣдати або залѣтити имъ отъ насъ митрополиты Киевского и всея Русіи и отъ ихъ милости отцовъ пяти епископовъ, которые на тотъ часъ до Новагородка собралися были, горячую милость прагненья покою зъ ними, яко зъ сынами и братьею въ единомъ народѣ Російскомъ рожоною, просячи Господа Бога, абы тое што нижей написано есть, черезъ его святую ласку и особое надхненіе Духа Святого до skutку своего рѣчью самою, а не словы прійти могло.

2. Пытати у нихъ, естли бы щырым сердцемъ, откинувши приваты свои на сторону, прагнули съ нами соединенія, яко на многихъ мѣстцахъ съ тымъ ся озывали, и въ друкъ подавали, и ушомъ многихъ зацныхъ людей доносили: нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ прагненіе тое свое въ притомности вашей освѣтчатъ.

3. Пытати у нихъ, естли skutечнѣ могутъ зъ вами, а потомъ зъ нами зѣхавшися гдѣ, часу певного, на мѣстце певное, устнѣ о тыхъ рѣчахъ безъ выразной пленипотенцый отъ братствъ своихъ зноситися; а естли не могутъ, то даремна и праца наша. Однакъ же, естли позволятъ на зѣздъ самыхъ насъ, албо на зношенье черезъ медыаторы свѣтцкіе: остеречи ихъ потреба, абы ся о томъ постарали, або якимъ инымъ способомъ насъ упевнили, же не дармо працювать будемъ. Тежъ и мы учинимъ, естли не поѣдемъ.

4. Зъ нашої стороны часть зѣхаться особамъ, которые отъ насъ и отъ нихъ назначонные будутъ, въ томъ року 1624, въ день святого . . . , а мѣстце зѣзду . . . ; а естли они часть инший и мѣстце иншое оберутъ, нехай же на письмѣ тое вамъ для певности съ подписомъ рукъ дадутъ.

5. Назначить особы въ личбѣ якої наименьшой, а не большъ трехъ, двухъ духовныхъ, третяго свѣтцкого. Мѣстце тежъ менуемъ . . . , албо имъ меновать допускаемъ, которое бы отъ насъ было не отлеглое и на обѣдвѣ стороны способное.

6. Способъ отъ людей многихъ зацныхъ зъ нашею и ихъ стороны поданый тотъ есть, абы былъ новофундованый въ нашихъ краяхъ,

яко и въ Московскихъ, патріарха на добрахъ певныхъ духовныхъ, который бы на добрахъ тыхъ на вси потомные часы пребывалъ, и по благословеніе нигдѣ не посылалъ. Мы зъ стороны наше тогъ способъ заховавши, за добрый быть розумѣемъ, и за спольною на- мовою и згодою старатися о томъ хотимъ: только бы зъ ихъ сто- роны таяжъ шырость сердечная была, и працювать въ томъ свято- бливомъ дѣлѣ шыро хотѣли.

7. Сказать тежъ то имъ, же мы тое не зъ жадноѣ боязни и постраховъ, любо теперешнихъ, любо за часомъ на рѣчь посполитую (чимъ ся они посполитѣ хлюбить звыкли) приходячихъ чинимъ, але зъ повинности пастырской, которую мы повинны къ овечкомъ мѣти.

8. На остатокъ освѣдчити повольность нашу и братолюбіе къ нимъ, и што тое вышайменованое предъсвятіе наше, уваживши вси околичности, згоднѣ, шырѣ, а не облуднѣ отъ насъ есть намовленое и отъ всихъ принято: которое коли за помощію Божою до skutku своего прійдетъ, освѣдчить готовы есмы милость братерскую такъ въ пожиточномъ ихъ яко и въ

Іосифъ Веляминъ Рутскій, митрополитъ Кіевскій, Галицкій и всея Русіи. Іоакимъ Мороховскій, епископъ Володимерскій и Берестейскій. Аѳанасій Пакоста, епископъ Холмскій и Белзскій, властною рукою. Іеремія епископъ Луцкій и Острозскій рукою. Антоній Сѣлява, епископъ Полоцкій, Витебскій и Мстиславскій. Григорій Михайловскій, епископъ Туровскій, сослужитель епископіи Пиньской. Именемъ ве- лелбного епископа Премышльскаго и Самборскаго, на тотъ часъ че- резъ листъ притомного, а не обличнѣ, я митрополита подписую рукою властною.

„ТРЕБНИКЪ“, друк. ў Вильні, 1624 г., у 8-ку. (Ундольскій).

„ВѢРА СВ. КАѲОЛИЧЕСКІЯ И АПОСТОЛЬСКІЯ ЦЕРКВЕ“. Твор Іераманаха Азарыя. Друкавана ў Магілеве ў 1625 годзе, ў 4-ку. (Сопиковъ, б. 71).

Іераманх Азары гэта, як некатарыя думаюць (М. Вознякъ „Ист. Укр. лит.“,—скрытазоў Захара Капысьценскага.

„ОМИЛІЯ, или бесѣда на годовую память Кіевопечерскаго Архимандрита Елисея Плетенецкаго, говореная въ Кіевскомъ Успенскомъ Соборѣ Архимандритомъ Кіевской Лавры, Захаріемъ Ко- пистенскимъ“. (Сопиков, пад № 787). Друкавана ў Кіеве 1625 г., ў 4-ку, крыўскай мовай, або як Сопиков акрэсляе: „на Бѣлорусскомъ языкѣ“. У ссылцы Сопиков тлумачыць: „Пад найменьем Беларускай мовы разумецца гутарка жывых у Беларусі і ў Польшчы пабожныхъ Грѣчаскага веравыз- нанья людзей. Манахі ў тых краѣх, якія жылі да канца XVII ст., немалъ усе свае Богаслоўскія і павучаючыя творы пісалі гэтай мовай“.

(„Подъ именемъ Бѣлорусскаго языка разумѣется нарѣчіе жив- шихъ въ Бѣлоруссіи и въ Польшѣ благочестивыхъ Греческаго испо- вѣданія людей. Монахи въ тѣхъ странахъ жившіе до исхода XVII ст.

почти всё свои Богословскія и поучительныя сочиненія писали симъ языкомъ“).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. у Вильні 1627, жніўня 31 дня, на 192 ліст. у 12-ку.

„ДХОВНИИ БЕСѢДЫ стога о(т)ца нашего Макарія пустелника егупе(т)скаго, о досконалствѣ хрїстіанъ православныхъ... з Гре(че)- ского на Рускій язык(к) новопреложеный, Працею и старанемъ Іно- ковъ общежително(го) Монастыра Б. Цркви с(в)тго и животво- рящаго Дха. в Вилни Року 1627“. У 4-ку, 48+386+22 лісты.

Выпіс з бяседы другой (Сопиковъ, б. 24):

„О королевствѣ темностій, то есть о грѣсѣ: же самъ Богъ отъ насъ грѣхъ отдалити, и насъ зъ не- волѣ князя злостій вызволити можетъ.“

Кролевство темностей меновитъ онъ князь злосливый, взявши въ неволю чловѣка, такъ его осѣлъ, и въ душу владою темности якъ въ якого чловѣка облокся: ведугъ словъ оныхъ: и учинять его кролемъ, и облокуть его шатами Кролевскими, и отъ головы до ногъ Кролевское оденье носити будетъ. Такъ душу и всю еи бытность окрыль князь злосливый грѣхомъ, и всю полономъ до кролевства своего завель и жадного ей члонка волного не учинилъ, ни мыслей, ни розума, ни тѣла: але оболоткъ еи порпурою тем- ностій. Якъ бовѣмъ въ тѣлѣ не една которая часть албо одинъ которій члонокъ терпитъ, лечъ все огуломъ, терпливости подлежитъ: такъ и вся душа наша намѣтностямъ злости и грѣха, есть поддана. Облекъ теды всю душу въ преднѣйшій члонокъ и часть члонка превротникъ онъ злостію своею, то есть, грѣхомъ, и такъ тѣло стра- гемъ и зепсованію есть поддано. Гды бовѣмъ Апостоль мовитъ: вызуйтеса зъ старого чловѣка. Здосконалого мовитъ, маючаго очи при очахъ, голову при головѣ, уши при ушахъ, руки при рукахъ, и ноги при ногахъ. Всего бо вѣмъ чловѣка, душу и тѣло злосливецъ онъ ошпетилъ и розорвалъ, и оболоткъ чловѣка чловѣкомъ старимъ, покалянымъ, нечистымъ, и неприятелемъ Божимъ, подданнымъ зако- нови Божьему, то есть самому грѣхови, же бы чловѣкъ не глядѣлъ якъ самъ хочетъ, але жебы лукаво смотрилъ, превротне слышалъ, ноги мель скоры до злечиненья, руки чинячіи неправость, а сердце мыслячее о злости“...

Кніга гэта была пазьней, у 1634 годзе перадрукавана ў Кіеве, ў 4-ку. А ў XVIII ст. была перакладзена на маскоўскую мову і надрукавана граж- данкай (Сопиковъ, „Каталогъ книгъ гражданской печати“).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вильні, Сошеств. друк., 1627 г., in folio, 224 ліст. (Ундольскій).

АПОЛОГІЯ Мелеція Сматрыцкага 1628. Кніга напісаная ў двух мо- вах—крыўскай і польскай, польскі агаловак яе такі:

Apologia peregrinaczej do krajów wschodnich Melicjusza Smotrickiego R. P. 1623 i 1624 obchodzonej przez fałszywą bracią słownie i na piśmie spotwarzonej do przezacnego narodu ruskiego obojogo stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana. A. 1628 Aug. die 25 w monasterze Dermaniu (Львоў).

Акром пісаньняў рэлігійна-полемічных Сматырці ў 1621-1623 годзе пільна працаваў над апрацаваньнем катэхізму для праваслаўных. Ён хацеў апрацаваць, падобна сваей граматыцы, такі катэхізм, які-бы аб'яднаў усе разыходжаньні ў разуменьні праваслаўя ў крывічоў, украінцаў і маскалёў. Для гэтай мэты ён пастанавіў найперш выясьніць сабе ўсе абрадовыя разыходжаньні і спрэчныя догматычныя пункты. Дзеля таго-ж, што ў яго часы ішла рэформацыя старога ўсходнаславянскага „благачэсьця“, якое ў выніку нясло зрэформаваную царкву, далёкую ад старасьвецкай царквы, якая была ў Маскоўшчыне, і ня менш далёкую ад старога тыпу крыўскай і украінскай царквы. Гэты царкоўна-рэформацкі рух выклікаў у Масковіі падзел на стараабрадцаў і праваслаўных; першыя імкнуліся захаваць старыну ў абраднасці і догматах, другія, падтрымліваныя царскай уладай, навязывалі згары перабудаванае па новаму праваслаўе. Гэты праваслаўны рэформацкі рух адбываўся і ў нас і гэтак сама ўнёс падзел на „благочестивых“ і праваслаўных, але не с такой вастратой, як у Масковіі. Староннікі старога „благачэсьця“, падобна маскоўскім стараабрадцам, не прыхільна і падозрыва адносіліся да „паправы“ царкоўных кніг і больш былі склонны трымацца „простай“ мовы. „Благачэсны“ рух ня меў у нас сваіх яркіх прадстаўнікоў і прапагандароў, трымаўся ён на некалькіх консерватыўна настроеных магнатах, ды на нізшым духавенстве. Пагадзіць гэты спрэчкі і задаўся Сматырці ў сваім катэхізме.

Апрацаваўшы катэхізм, Сматырціразумеў, што ён можа даць пажаданы вынік толькі тады, калі атрымае санкцыю найвышэйшай царкоўнай улады. І вось, у пачатку 1624 году выязджае Сматырці на Усход, на Афонскую гару, якая славілася сваімі манастырамі, і да Канстантынопальскага і Іерусалімскага патрыярхаў. Акром пацьверджаньня катэхізму, выяхаць с краю прымушала Сматырца яшчэ абвінавачаньне яго Вельямінам Язэпам Руцкім, што ён, як Полацкі праваслаўны архібіскуп, быў галоўнай прычынай сьмерці Іозафата Кунцэвіча, якога забілі праваслаўныя ў Вітабску. Перад выездам рэформатары старога „благачэсьця“ далі даручэньне Сматырцаму, ад імені кіяўскага мітрапаліта Іова, выстарацца ў патрыярха агранічэньня ў правах царкоўных брацтва, а галоўна скасаваньня стаўропігій, г. зн. манастыроў, якія, не падлягаючы мясцовай царкоўнай зьверхнасьці, залежалі безпасярэдна ад патрыярха. У старой нашай царкоўнай арганізацыі, кіравалі царкоўнымі справамі сходы духоўных і сьвецкіх, якія абіралі кандыдатаў як на ніжэйшыя, так і на вышэйшыя духоўныя урады і зьяўляліся юрыдычным гаспадаром царквей і манастыроў сваіх кругаколіц. Рэформацкія павевы наадварот хацелі герерхічна-абсалютыстычнага кіравецтва царквой.

Акром гэтых афіцыйных мэт і даручэньняў Сматырці ехаў да Усходных патрыярхаў і на Афон с плянам новагорадзкага сабору, аб утварэньні

на крыўскіх і украінскіх землях асобнага патрыярхату: на саборы ў Новагародку, паміж уніяцкімі біскупамі была выяўлена склоннасьць утварыць, дзеля супакоеньня забураньняў, „рускі“ патрыярхат незалежны ні ад Рыму, ні ад Канстантынополя, калі-бы на гэта прысталі праваслаўныя. З гэтай мэтай, у пачатку 1624 г. было выслана пасольства ад сабору да кіяўскага праваслаўнага мітрапаліта і апошні не афіцыйна даручыў Сматырцаму скланиць Канстантынопальскага патрыярха, каб той даў на гэта сваю згоду і благаслаўленьне.

Місія Сматырцага, асабліва ў гэтай апошняй часці, саўсім не ўдалася, а ўсходнае праваслаўе зразіла яго.

Аб'ехаўшы Усход, як пазьней казаў Сматырці, з мэтай

„каб даведацца ці тая самая ў нас вера, каторая была і ў бацькоў нашых, якую мы прынялі ад іх па божай волі і дасталі ў спадку нашы прадзеда, даведацца, ці мы сягонья пьем тую самую духоўную ваду, якую пілі нашы прашчурны, заснаўцы і будаўнікі рускай царквы, даведацца, ці яна выплывае з Евангельскіх крыніц, ці прыемна смакам, ці здарова як раней“.

І ён сьцьвердзіў, што катэхізм, напісаны самім канстантынопальскім патрыярхам Лукарысам, які Сматырці выпрасіў у патрыярха да прачытаньня, повен протэстанцкіх гэрэзіяў. Размовы і бліжэйшае знаёмства с праваслаўнымі на Усходзе горка расчаравалі Сматырцага: скрозь грубасьць, цёмната, упадак веры і маральнасьці, заражэньне гэрэзіямі ня толькі сьвецкіх, але і герархаў.

Падарожа Сматырцага ў Палестыну была богамольнага характару. Тут, на чужыне, пачуў ён і зразумеў, што рэлігійны інтэрнацыянал ня выдзьвігне „рускага“ народу з яго упадку, што разьдзел на сэкты губіць народ, і ён, верны свайму памылковаму погляду, што бытцам калісь у мінуўшчыне існаваў адзіны „рускі“ народ, маліўся:

„каб разьдзелены рускі народ ізноў злучыўся“.

У 1626 годзе вярнуўся Сматырці с Палестыны праз Канстантынопаль у Кіяў. Тут яго чакалі новыя расчараваньні. Ігумен дубенскіх манастыроў, які чуў аб праектах утварэньня патрыярхату, Касьян Саковіч, пусьціў вестку, што Сматырці выехаў на Усход з мыслямі воражымі праваслаўю. І калі Сматырці ўехаў у Кіяў, то, паводле акрэсьленьня Кірыла Лукарыса, „здросныя і няўдзячныя людзі мала не расьпялі яго“. Тут напалі на яго падбураныя людзі с такой злосьцю, што апынуўся кругом паняволеным. Не здавольне яшчэ больш узрасло, калі даведаліся аб тым, што Сматырці прывёз ад Канстантынопальскага патрыярха граматы, якія касавалі стаўропігійныя правы манастыроў і брацтваў. На Сматырцага падняліся архімандрыты стаўропігійных манастыроў і верхаводы брацтваў. Пасыпаліся уроенія і непраўдзівыя закіды і анонімныя пісаньні на Сматырцага і архібіскупа Іова Барэцкага.

Пры гэтых варунках вяртаць у віленскі Сьвятадухаўскі манастыр не ставала ў Сматырцага адвагі. Выганяны з манастыроў і царквей, ён ледзь дастаў прыпынак у Міжыгорскім манастыры. Апынуўшыся ў гэтых варун-

ках Сматрыцкі надумаў выстарацца сабе архімандрыю ў Дэрманскім манастыры. З гэтай мэтай, ў канцы 1626 году, напісаў ліст да валынскага ваяводы Януша Заслаўскага. Здарэньнем пры чытаньні ліста быў мітрапаліт Руцкі, які параіў даць Сматрыцкаму Дэрманскі манастыр, але пад варункам, што ён прыйме унію. Сматрыцкі, будучы ў Канстантынопалі пераканаўся, што там ня гэтулькі клопоціліся аб дабры „рускага“ (крыўскага і украінскага) народу і чыстасьці яго рэлігійных пераконаньняў, сколькі аб даходзе патрыяршага скарбу з „рускай“ правінцыі. Падзеі ў Кіеве паказалі яму, што розьня паглыбляецца і суліць новыя закалоты ў будучыне. Паднятая на змаганьне за веру чэрнь выходзіла ўжо с паслушнасьці царкоўнай герархіі, бачучы ўсё гэта Сматрыцкі згодзіўся, але засьцярогся, каб, да часу атрыманьня адповедзі з Рыму, пераход яго ў унію ня быў разгалашаны, і што насья прыняцьця уніі ён захавае пры сабе і на далей тытул полацкага архібіскупна. Акт далучэньня да уніі адбыўся ў ліпні 1627 году.

Прыняўшы унію Сматрыцкі аб'езджаў цэркві і манастыры, намаўляючы да пагоджаньня „Русі з Русьсю“, г. зн. праваслаўных з уніятамі. Аб гэтым думалі тады многія, асьвечаныя адзінкі. У жніўні 1627 году адбыўся зьезд цясьнейшага гуртка староннікаў еднасьці. Былі на гэтым зьездзе акром іншых: кіяўскі праваслаўны мітрапаліт Іоў Барэцкі, нованазначаны пячэрскі архімандрыт Пятро Магіла і Касьян Саковіч. На зьездзе Барэцкі і Магіла прасілі ў Сматрыцкага даць свой катэхізм у духоўную цэнзуру, каб хутчэй яго надрукаваць, але Сматрыцкі лічыў патрэбным надрукаваць сьпяраша трактат „аб шасьці рожніцах які ёсьць між усходнай і заходнай царквой“. На гэта згодзіліся. Са зьместам трактату азнаёміў Сматрыцкі той-жа цясьнейшы кружок на зьездзе ў Гарадцы ў лютым 1628 году. У трактаце Сматрыцкі праводзіў думку, што ўсходная і заходная царквы ва ўсім істотным сходзяцца, а рожніца між сабой толькі ў абрадах, якія ня могуць перашкаджаць еднасьці, і дзеля гэтага прапанаваў прыняць усім унію. Учасьнікі згодзіліся з ім і мітрапаліт узяўся склікаць сабор усей царквы з учасьцем сьвецкіх дэлегатаў.

Каб прыгатаваць дэлегатаў сабору да прыняцьця уніі Сматрыцкі напісаў Аполёгію сваёй падарожы на Усход. У Аполёгіі ён даводзіў, што ўсходная праваслаўная царква вельмі далёка адыйшла ад свайго ідэалу і так заразілася гэрэзіямі, што найлепшым спосабам аздоруленьня яе зьяўляецца унія з Рымам. Апісуючы сваю падарожу Сматрыцкі паказываў на гэрэзіі Зызаняга, Філалета, Ортолога і Клерыка Астрожскага. Найбольш ён затрымаўся над Ортологам (сваім псеўдоніме), каторы: ў Лейпцыгскай і Віртэмбэргскай акадэміях закапцеў дымам люггаранства і гэтым чадам заразіў усю „Русь“ цераз свой Ўрынос.

Напісаўшы Аполёгію, наслаў копіі яе Барэцкаму і Магіле с просьбай прагледзіць і даць адповедзь. Тым-часам асобныя адрывкі Аполёгіі пайшлі на руках, узбурылі праціўнікаў і яны ў жніўні 1628 г. склікалі ў Кіеве сабор. На гэты сабор паехаў Сматрыцкі ў надзеі, што яму удалася пераканаць праціўнікаў, але прыехаўшы набачыў, што сабор сабраўся адзіна з мэтай су-

дзіць яго і яго Аполёгію. Пад націскам праціўнікаў уніі с паміж духавенства, якія прывялі з сабой казакаў, Сматрыцкі адрокся ад сваёй Аполёгіі, а на Касьяна Саковіча, каторы выдрукаваў Аполёгію ў польскай мове, кінута было саборам пракляцьце.

„АКАӨИСТЫ ВСЕСЕДМИЧНЫЕ“, друк., мабыць, у Вільні, каля 1628 г., in quarto, 283 (?) ліст. (Ундольскій).

„АПОЛЛЕІА Аполёгіі Книжки Діалектомъ Роускимъ написанои, Полскимъ зась ве Львовѣ друкованои, вкорогце и правдїве зсумованая. През Станъ дховный Восточного Православїя... и до друку на жадане многихъ Поданая“. 1628.

На кіяўскім саборы, прымушаны пагрозамі казачтва, Сматрыцкі падпісаў саборную грамату ў якой мітрапаліт, архірэй і сам Сматрыцкі запэўнялі, што яны ня думалі перахадзіць ў унію і прысягалі астацца вернымі праваслаўю. Па выездзе Сматрыцкага с Кіева запужаны мітрапаліт Барэцкі выдаў казакам і праваслаўнаму духавенству яшчэ адну грамату, дзе запэўняў, што і сам мітрапаліт, і Сматрыцкі, і іншыя ўладыкі праклялі Аполёгію, рвалі яе, палілі і тапталі нагамі. Гэты дзьве граматы, з апісаньнем сабору, становяць зьмест Аполлеі (знішчаньня, або як пераклаў сам Сматрыцкі—„пагібелі“) Аполёгіі.

ПРОТЭСТАЦІЯ, Мелеція Сматрыцкага супроць кіяўскага Сабору. Гэта Протэстація ў крыўскай мове хадзіла ў рукапісах, а ў польскай мове была надрукавана ў Львове, пад агалоўкам:

Protestacja przeciwko soborowi w tym roku 1628 w dniu augusta miesiąca w Kijowie w monasteru Pieczerskim obchodzonemu uczyniona przez ukrzywdzonego na nim Melicjusza Smotryckiego, do przezacnego narodu ruskiego.

Сматрыцкі, вырваўшыся с Кіева ў Дэрманскі манастыр, напісаў пратэст супроць кіяўскага сабору, апісаў ход яго, прымус і пагрозы, а такжа анархію, якую характэрызаваў прыказкай „ня чуеш караля ў зямлі“; адкрываў, што Барэцкі і Магіла спрыялі уніі, а Барэцкі, яшчэ ў 1625 годзе, працаваў над паправай календара і пры гэтым гаварываў, што знайшоў лёгкі спосаб пагадзіць абодвы календары. Наагул на сабору, сталася так, „што Зызані, наводле Зызаняга, як цыган па цыганску сьведчыў і судзіў“. Аполёгіі і яе зьместу адрокся не дабравольна а пад прымусам, пад пагрозай сьмерці, хоць шкадуе, што не памёр слаўна за праўду. Словам—у Протэстаціі адракаўся ўсяго, што гаварыў, пісаў і падпісваў на саборы.

„КАТИХИЗИСЪ си есть Греческое слово, а по Руски именуется крестьянское учение перечнемъ, что чловѣку подобаеть преже всего учиться и вѣдати о спасенїи души своею, а печаталь въ Стокольнѣ (Стагольме) Мастеръ Петръ Фанъ Селавъ 1628 г.“ У 8-кў, 72 лісты.

„ТРЕБНИКЪ“, Вільня, 1628 г., Сьвятадухаўская друкарня, ў 12-ку, 6+168 (264?)+12 лістоў (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ“, друк. Віленскага Троіцкага ман., у Вільні, 1628 г., у 12-ку, 24 лісты. (Ундольскій). Праўдападобна гэта будзе друк уніяцкі, бо ў гэтым часе Сьвятаіроецкі манастыр і яго друкарня былі ў руках уніятаў.

„ГРАММАТИКА“, друк. ў Вільні, 1629 г., у 8-ку. Перадрук граматыкі Сматрыцкага.

„ДИАЛОГЪ, або розмова челоўка хорого, або умираючого сь духомъ: о добромъ зьвистю з того свѣта, людемъ свѣтскимъ, а посполите тымъ, которые мало што доброго за живота робили, а сь памятю умирають“.

Выдана ў друкарні „Павла іером.“ на Чорнай Гарэ „року 1629“, ў 4-ку, 36 лістоў.

„PARENESIS, или увѣщаніе къ Виленской братіи при церкви Св. и Животворящаго Духа... Сопіков знаў экзэмпляр гэтай загубленай кнігі, друкаванай, як ён акрэсьліў „на бѣлорусскомъ языкѣ“. Гэта-ж кніга, таго-ж году была надрукавана ў Кракаве пад агалоўкам:

Parenesis abo napomn'ienie... do przezacnego bractwa wileńskiego s. Duchy, a w osobie jego do wszystkiego tej strony narodu ruskiego, uczynione. Anno 1628.

У Parenesise Сматрыцкі зьвяртаецца с плянамі уніі беспасярэдна, паміма палахлівых і няпэўных ўладык, да крыўскага народу. Прычынай да напісаньня кнігі быў ліст віленскага Сьвятадухаўскага брацтва, пісаны Сматрыцкаму з закідамі, што ён хоча падзяліць на тры часьці „адзіны рускі народ“ гэта быў намёк на нейкі, незнаны нам сягоньня, тагочасны рух, каторы прызнаваў за асобныя нацыянальныя цэлыя Крывію, Украіну і Масковію. На такі закід Сматрыцкі адпісаў, што ён наадварот стараецца нават раздзеленыя Крывію і Украіну прывясыці да згоды.

Далей, з усей сілай сваей гарачай вымовы, Сматрыцкі пераконывае аб патрэбе уніі з Рымам. Пры гэтым зазначае, што няхай нікога не дзівуе такая перамена ў ім, ня робіць ён гэтага ні с пыхі, ані дзеля дачаснага пажытку, ён, прапагандай уніі, стараецца толькі направиць спамылкі сваей моладасьці. Адпор супроць уніі спрычыніў упадак школ, цемнату, анархію. Пытаў, дзе ў праваслаўных катэхізм, дзе казаньні, жыцьцёпісы сьвятых і інш. Чытаюцца старасьвецкія зборнікі ды Пралогі, якіх ніхто не разумее: ні той хто чытае, ні той хто слухае. Шляхта пакідае ўсходны абрад і надойдзе той час, калі людзей усходнага абраду ня будзе ні ў соймах, ні ў трыбуналах. „Наш рускі народ“, пісаў Сматрыцкі, „ўсё роўна прыступіць да уніі тады, калі не стане ўжо шляхты“. Гразіў праваслаўным, якія мелі стасункі з Масквой

і атрымлівалі адтуль дырэктывы, што Масква не разумее свабоды. Урэшце надрукаваў тут тэкст свайго ліста да патрыярха Лукарыса, дзе паказываў на блізасьць „рускай“ царквы да рымскай і казаў, што гэта павінна прывясыці да ўтварэньня асобнага патрыярхату на крыўскіх і украінскіх землях.

Кіраваны запраўднай любоўю да свайго народу і маючы на мэце выключна яго інтэрасы, Сматрыцкі ня толькі ў друку, але і жывым словам дамагаўся асобнага патрыярхату для крыўскіх і украінскіх зямель. Думаў, што гэта лёгка правясыці, трэба толькі склікаць сабор і на ім выраўняць разыходжаньні, якія маюцца паміж усходнай і заходнай царквамі. Гэтак пісаў у Апологіі, а у Протэстаціі дамагаўся ад караля каб склікаў такі сабор. Сабор быў урэшце скліканы ў 1629 годзе ў Львове, а перад ім—прыгатаваўчы зьезд у Кіеве, але праваслаўныя адмовіліся прымаць удзел і ў кіяўскім зьездзе і ў львоўскім саборы.

„АНТИДОТЪ, або отповедь на ядомъ преполненное Антидотумъ противко Апологіи Мелетія Сматрыцкаго“. Кніга была друкавана старакрыўскай мовай у 1629 годзе, але панішчана; захаваліся толькі польскія экзэмпляры, якія агалоўлены:

Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu abo warunek przeciw Apologej, jadem napełnionej, którą wydał Melety Smotrycki, niesłusznie cerkiew ruską przawosławną w niej pomawiając o herezję i schyzmą dla niektórych skrybentów w porywczą przygotowany i podany przez Andrzeja Mużyłowskiego.

Аўтор кнігі Андрэй Мужылоўскі, пратапоп слуцкі, закідаў Сматрыцкаму хібкасьць пераконань, пыху, няшчырасьць, апавядаў аб яго манастырскім і далейшым жыцьці, тлумачыў пераход яго на унію выключна матэрыяльнымі мяржаваньнямі, каб забасьпечыць сабе спакойнае жыцьцё ў Дэрманскім манастыры; бараніў Зызаняга і Клeryка Астрожскага, і даровываў Сматрыцкаму яго Філалета, які, як гісторык, але не як богаслоў, мяшаўся не ў свае справы, даровываў яму і Ортолога, які пісаў ад імені ўсей царквы, не маючы не тое уважненьня.

„EXETHESIS“ Мелецкія Сматрыцкага. Exethesis гэта апошні твор Мелеція Сматрыцкага, ў старакрыўскай мове хадзіў у рукапісах, а ў польскай мове быў друкаваны пад агалоўкам:

Exethesis abo Expostulacja, to jest rozprawa między Apologią i Antidotem, o ostanek błądów, herezji i kłamstw Zyzaniowych, Philalutowych, Orthologowych i Klerykowych uczyniona Melecuszem Smotryckim... do obojej strony narodu ruskiego. Anno D-ni 1629, Aprilis 3 w monasteru Dermaniu. (Львоў).

Exethesis напісаў Сматрыцкі ў адповедзь Мужылоўскаму на Антідот. Тут аўтор апавядае як ён у Канстантынопалі сустрэў гэрэзіі наўкол патрыярха, востра і лайчыва зьбіваў крок за крокам праціўніка і паказваў на нястачу асьветы ў кіяўскіх вучоных. С праваслаўным духавенствам так блага,

што трудна знайсці добрага дзяка, яшчэ трудней вучонага сьвятара, а мудрага прапаведніка і не пытай. Упалі школы, зьвёўся царкоўны напеў і скорапіснае пісьмо. Чэрнь узяла верх і папы павінны танцаваць так, як ім заграе чэрнь (намёк на казацтва), або калі не паслухаюць—паказуюць ім абухі. Цёмната вялікая сярод праваслаўных ня толькі ў нас, але і на Усходзе: ў Канстантынопалі бываюць мітраналіты, каторыя ня ўмеюць пісаць. Пры гэтым у царкве анархія: у кожным большым горадзе ёсьць асобная стаўропіія, якая не прызнае царкоўнай зьверхнасьці. Рабіў пры гэтым дакор праваслаўнаму духавенству, што яно, не безынтэрэсоўна, выконуе загады Масквы, кажучы: „Мы мелі багацтвы, а цяпер мае іх Маскоўшчына“. Наракаў, што школы ў упадку, а тыя якія ёсьць „не гараць а дымяцца і дзеці вырастаюць с цялят на валю“.

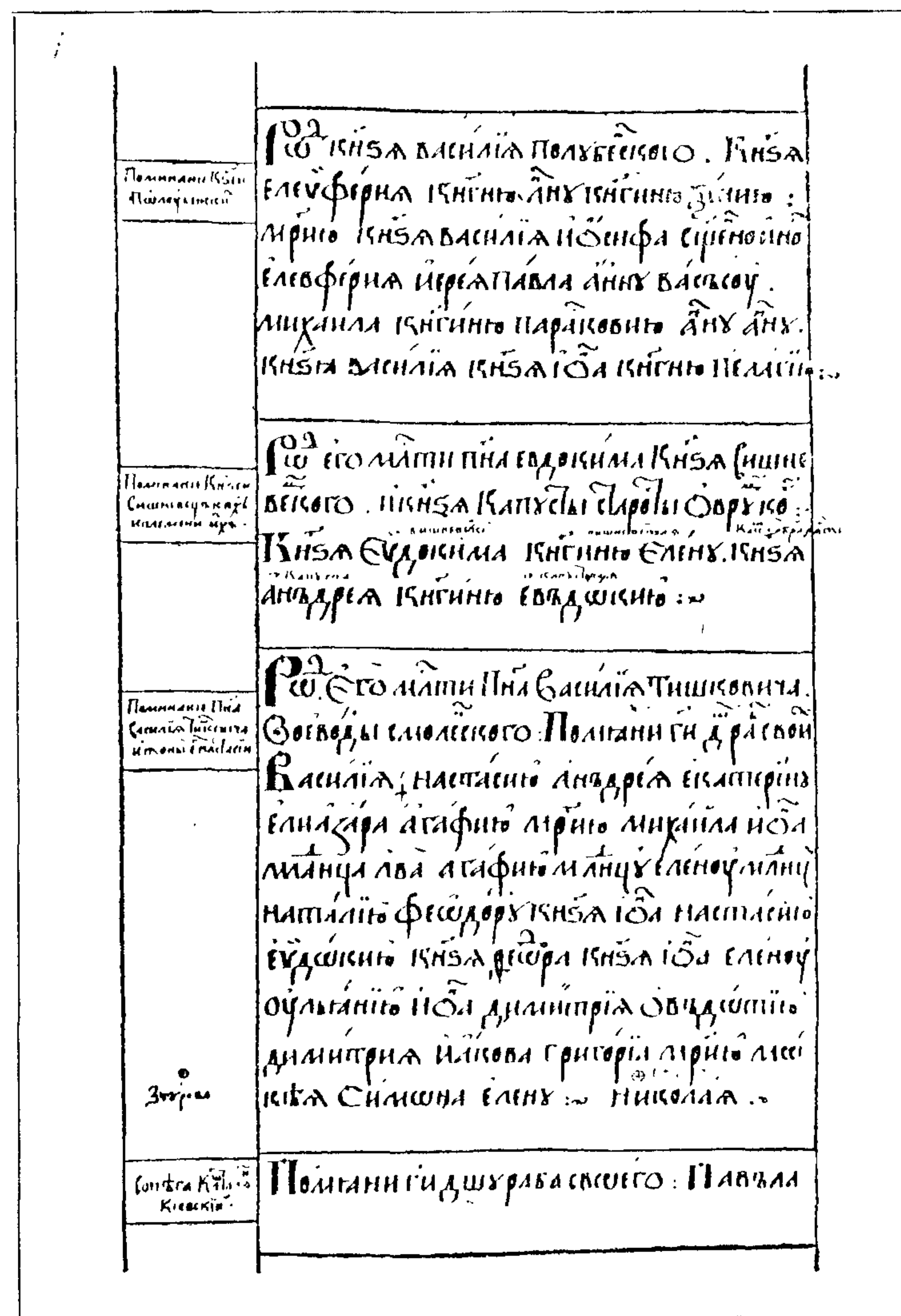
Паходжаньне сямі Сматрыцкіх дагэтуль ня высьветлена. Ведама, што бацька Мелецяга, Гарасім Сматрыцкі, быў сыяраша Камянецкім земскім пісарам, пазьней Рэктарам астрожскай школы. Дзеля таго, што ў украінныя землі, якія належалі да в. кн. Літоўскага, найчасцей былі пасыланы вышэйшыя урадоўцы с цэнтру, есьць падстава думаць, што бацька Мелеція Сматрыцкага быў адным с такіх урадоўцаў, які вынаўняў дзяржаўную службу на украіне в. кн. Літоўскага. Зьвязак сямі Сматрыцкіх з мясцовасьцю Сматрыч (па Падольшчыне) паказуе, што яны там мелі земскую маемасьць, што з другой стараны можа даводзіць іх старадаўнай там аселасьці і прыналежнасьці да украінскай народнасьці.

Максім, а ў мнішстве Мелеці Сматрыцкі, радзіўся каля 1578 году, праўдападобна на Падольшчыне, ў Камянцы ці Сматрычы. Першую асьвету атрымаў у Астрожскай школе, а пазьней вучыўся ў Вільні на філэзофскім факультэце, ў езуіцкай акадэміі. Каля 1606 г., як дамовы вучыцель князёў Саламярэцкіх, выехаў з маладым князям заграіцу і разам з ім вучыўся на Вроцлаўскім, Лейпцыгскім і Нюрынбэргскім унівэрсытэтах.

Вярнуўшыся, перад 1608 годам у Вільню, заняўся пэдагогічнай і пісьменніцкай працай. У 1618 годзе, з намовы Лявона Карповіча, з якім яго рэлігійна-грамадзкая дзейнасьць была цесна зьвязана, прыняў мнішскі стан і наступіў у віленскі Сьвятадухаўскі праваслаўны манастыр. У 1620 годзе быў высьвячаны на архібіскупа Полацкага Іерусалімскім патрыярхам Тэафанам, а ў 1627 годзе перайшоў у уніяцтва. Памёр 7 студзеня 1634 году, (па стараму календару 27 сьнежня 1633 г.).

Мелеці Сматрыцкі, адзін з найбольш здольных і найбольш вучоных нашых рэлігійных дзеячоў XVII ст. У ім шчасьліва былі злучаны пісьменніцкі талент, прыродны нахіл да паважнай мысьлі і вялікая асьвета, асабліва ў філэзофіі і богаслоўі. Належаў ён да арыгінальных і вельмі глыбокіх мысьліцеляў. Яго пісаньні маюць наскрозь жыцьцёвы характар, стыль іх энэргічны, ясны і прыгожы, з нязвычайна тонкай дыялектыкай.

Магчыма, што паходжаньне яго з Украіны і рэлігійна-грамадзкая дзейнасьць на крыўскіх землях, вытварылі са Сматрыцкага пераконага прыхільніка ідэі еднасьці „рускага“ народу. За моладу Сматрыцкі думаў аб аб'яд-

Балона Супрасльскага памяшніка.

нанні ўсяго праваслаўнага славянскага ўсходу ў адзін народ злучаны рэлігіяй і мовай. Але пасля сваей паездкі на Усход праз палуднёва-славянскія землі, і стычнасьць яго з маскалямі на патрыяршым дварэ ў Канстантынопаля, звузлі яго імкненьні: пад канец жыцьця Сматрыцкі гаворыць ужо толькі аб аб'яднаньні ў адзін народ Крывічоў і Украінцаў. Адзіны спосаб да злучэньня, па яго пераконаньню „адзінага разарванага народу рускага“, бачыў ён у аб'яднаньні рэлігійным, з адзінай ц.-славянскай мовай царквы і граматынасьці, але не працівен быў ужываньня мясцовых дыялектаў „дзея лепшага выразуменья“, хоць як рэлігійны дзеяч, сам ён пад канец жыцьця, паслугоўваўся ў сваіх пісаньнях пераважна польскай мовай. Магчыма, што нахіл яго да польскай мовы быў выкліканы упадкам грэка-лаціна-рускіх школ, якія не маглі разьвівацца на грунце сваей ўласнай культуры, адкінуўшы жывую народную мову. Паварот да жывых моў — крыўскай і украінскай — вёў да неўнікнёнай індывідуалізацыі „адзінай русі“, а гэта прэрэчыла ідэям Сматрыцкага. Ня могуць карыстацца ў сваіх творах мовай ц.-славянскай, як труднай да зразуменьня, і ня хочучы ўжываць мовы народнай, як дзеячай, ён ужываў зразумелай і граматынаму грамадзянству мовы польскай, якая магла абслужываць у роўнай меры крыўскае і украінскае грамадзянства.

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. Мамонічаў у Вільні, 1630 г., у 12-ку, каля 600 ліст. (Ундольскій).

„ВИРШЕ съ трагедіи Хс Пасхонъ, св. Григорія Богослова, во святый великій пяток, и на день Воскресенія Христова“. Друкавана ў Львове ў 1630 годзе, мова старакрыўская, блізкая да народнай. Сопіков мову гэтай кнігі акрэсьляе: „на Бѣлорусскомъ языкѣ“ („Опытъ Росс. бібліографіі“ СПб. 1813, б. 68).

„ЧАСОСЛОВЪ СО ПСАЛТИРЬЮ“, друк. у Вільні, 1631 г., у 12-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, Вільня, 1631 г., у 12-ку, 321(?) лістоў, (Ундольскій).

СУПРАСЛЬСКІ ПАМЯННІК. Арыгінал, пісаны на пэргаміне, быў у Супрасльскім манастыры; копія, зробленая ў 1631 годзе, пераховывалася ў Віл. Публ. бібл. № 69. З балонак гэтага памянніка перасуваюцца перад нашымі вачыма некалькі пакаленьняў Хадкевічаў, Пузынаў, кн. Карэцкіх, Слуцкіх, Сангушкаў, Валовічаў, Вішневецкіх, Сапегаў, Трызнаў, Масальскіх, Чапліцаў, Завадзкіх, Кунцэвічаў і др.

„ПУНКТЫ ДАННЫЕ СВЯЩЕННИКОМЪ отъ преосвященно-го Исаи Копинского, митрополиты Кіевского, которые такъ ся въ собѣ мають:“ (1631 году). „Акты, относящ. къ истор. Западн. Россіи“, т. IV, бб. 525, 526.

„Исаія Копинскій, милостию Божією митрополитъ Кіевскій, Галицкій и всея Русіи, архіепископъ всего Сивера.

Кондиция господиномъ братіямъ священникомъ належачая:

1. Каждый священникъ абы духовника своего мѣль и сповѣды бы якъ найчастѣй чинилъ.

2. Отъ церкви до церкви безъ вѣдомости своего благочестивого митрополиты абы жаденъ не переходилъ, ани тежъ у уряду свѣтцкого, подъ запрещеніемъ канонѡвъ богоносныхъ отецъ, не подкуповался.

3. Абы жаденъ въ справахъ своихъ духовныхъ до свѣтцкого суду не мѣль удаватися, надъ правила святыхъ отецъ.

4. Знати тежъ о своемъ благочестивомъ митрополитѣ, а индѣ въ жадные рѣчи безъ вѣдомости оного не удаватися.

5. Въ парафіи единъ другому жадной перешкоды не чинити, ани тежъ отъ единого связанное и запрещенное другій безъ вѣдомости связавшого прощати и разрѣшати абы не важился.

6. По яде не крещати, паке же въ ноши, кромѣ великія нужды.

7. Поночи шлюбу не давати, але заразомъ по службѣ Божой, на тще сердце, не упившия, подъ неблагословенствомъ Божіимъ.

8. Абы испытывали пильно со свѣдителями, кгда приступаютъ до шлюбу: естли же передъ тымъ кому не шлюбовали, альбо естли не у повиноватствѣ поймутся?

9. Которые тежъ мѣшкають безъ шлюбу, абы тыхъ отлучали отъ церкви и оповѣдали людемъ.

Кутэйнскі манастыр, дзе ад пачатку XVII ст. была друкарня.

10. Въ корчмѣ абы ся жаденъ не пайдоваль, подѣ строгою карностью и на насѣ митрополита виною.

11. До хворыхъ ити не лѣноватися, дяковѣ не посылаючи, и о причастіе святыхъ Таинъ не торговатися.

12. Гдѣ церковѣ есть непосвящена, абы всѣ старалися и людемъ тое прекладали, абы пильное старанье о посвященію церкви чинили: бо такіе конечнѣ будутъ печатаны.

13. Въ олтарю антимишь абы былъ благочестивого митрополита, тежъ келихъ, дискось, лыжица, и прочее абы было все поряднѣ шо належить до службы Божой.

14. Тые, которые караны бывають отъ свѣтцого уряду на горлѣ, абы были словѣданы и Таинъ Христовыхъ причащены, и пильно просити уряду, абы того дня не были караны на горлѣ.

15. Тые невѣсты, которые дѣти рожаютъ и зъ свѣта сего сходятъ, тогожъ часу, обмывши, абы были причащены.

16. А которые бывають борзо хворые и зъ свѣта сходятъ, а не могутъ мовити и не исповѣдалися, а прагнутъ Таинъ Христовыхъ, жебы не агязмою, але самымъ тѣломъ и кровію Христовою причащены были, пильная есть того потреба“.

МАЛИТВЕННИК, друк. у Спір. Собаля, ў Кутэйне, 1631 г., у 12-ку, 304+40(?) ліст. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. у Спірыд. Собаля, у Кутэйне, 1632 г., ў 4-ку, 132+32 лісты. Мова Часоўніка ц.-славянская, відочна пашырэнне яго было разлічана пераважна на Маскву. Ад пачатку друкарства адным с паважных рынкаў збыту, друкаваных у Крывіі кніг, была Масковія. Да другой чверці XVII ст. кнігі с крывііскіх друкарань, пад назовам „літоўскіх“, прадаваліся ў Маскве і запаўнялі сабой кніжні пры царквох, манастырох і ў дамох прыватных асоб. Аднак, адношанне да кніг, пісаных і друкаваных у нас, не было ў Маскве прыхільнае; читалі іх с цікавасьці, куплялі для богамольнага ўжитку с патрэбы, але заўсёды падазравалі, што ў іх многа гэрэтычнага. Выплывала гэта с таго, што разуменне праваслаўя ў Маскве было іншае чым у крывііскіх і украінскіх землях: там, у Маскве, панаваў большы консерватызм, тут—поступ. З гэтых прычын, у 1627 годзе, быў выданы старэннем Маскоўскага духавенства загад, каб

„впредь никто никакихъ книгъ литовскія печати не покупали“.

У пачатку 1630-х гадоў загад гэты значна аслаб, дзеля гэтага нашы друкары ізноў пачалі перасылаць кнігі на продаж у Масковію.

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“, с Псалтыром на перадзе. На белягах кнігі маюцца кароткія тлумачэнні зместу асобных раздзелаў у крывііскай мове. У 4-ку, друкаваны ў 1632 годзе ў Кутэйнскім манастыры. Кніга мае пасвяту Стэткевічу і на адвароце агалоўнай балоны верш на гэрб Стэткевічаў, старакрывііскай мовай.

ПАНЭГРЫК ПЯТРУ МАГІЛЕ 1632 Г. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.)

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1634 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„МОЛИТВЫ ПОВСЕДНЕВНЫЯ“, друк. ў Вільні, ў Святатадухаўскай друкарні, 1635 г., ў 8-ку, 8+232+28 лістоў. (Ундольскій).

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром, друк. у Еўі, ў 1635 г., у 4-ку.

У 1620-х годах еврейская друкарня працуе слаба, а ад 1623-га да 1630-х годаў, бадай, і саўсім замірае. Затое ад 1630-х годаў у еврейскай друкарні пайўляюцца новыя літары і пабольшуецца лік заставак у стылю скарынаўскіх.

ПСАЛТЫР. Друкаваны ў Буйніцкай друкарні, ў 1635 годзе, коштам Стэткевіча („Книга в России“, Масква, 1924, б. 114).

„КАЗАНЬЕ на сосланье св. Духа“. Рукапіс XVII ст., бібліатэкі Жыровіцкага манастыра. Гэтае-ж казанье было надрукавана ў Святатадухаўскай вiленскай друкарні па польску. Аўторам яго быў мніх Святатадухаўскага манастыра Самуэль Шыцік Залеўскі.

„БУКВАРЪ ЯЗЫКА СЛАВЕНЬСКА“, Магілеў, 1636 г., у 8-ку, больш 36 л. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, Вільня, 1637 г., ў 8-ку, 2+572 лісты. (Ундольскій).

„ГИСТОРИЯ albo правдивое выписаніе ст. Іоанна Дамаскина, о житіи святыхъ прд: отцъ Варлаама і Осафа и о наверненіи Індіанъ. Старанемъ и коштомъ Інокоевъ общежительного монастыря Кутейсского“. 1637 г. Апрацаваў гэту кнігу магілеўскі архімандрит Варлаам Полаўка. Матэр’яльную падтрымку на выданье кнігі аказываў кутэйнскі ігумен Іоіль Труцэвіч і другія асобы:

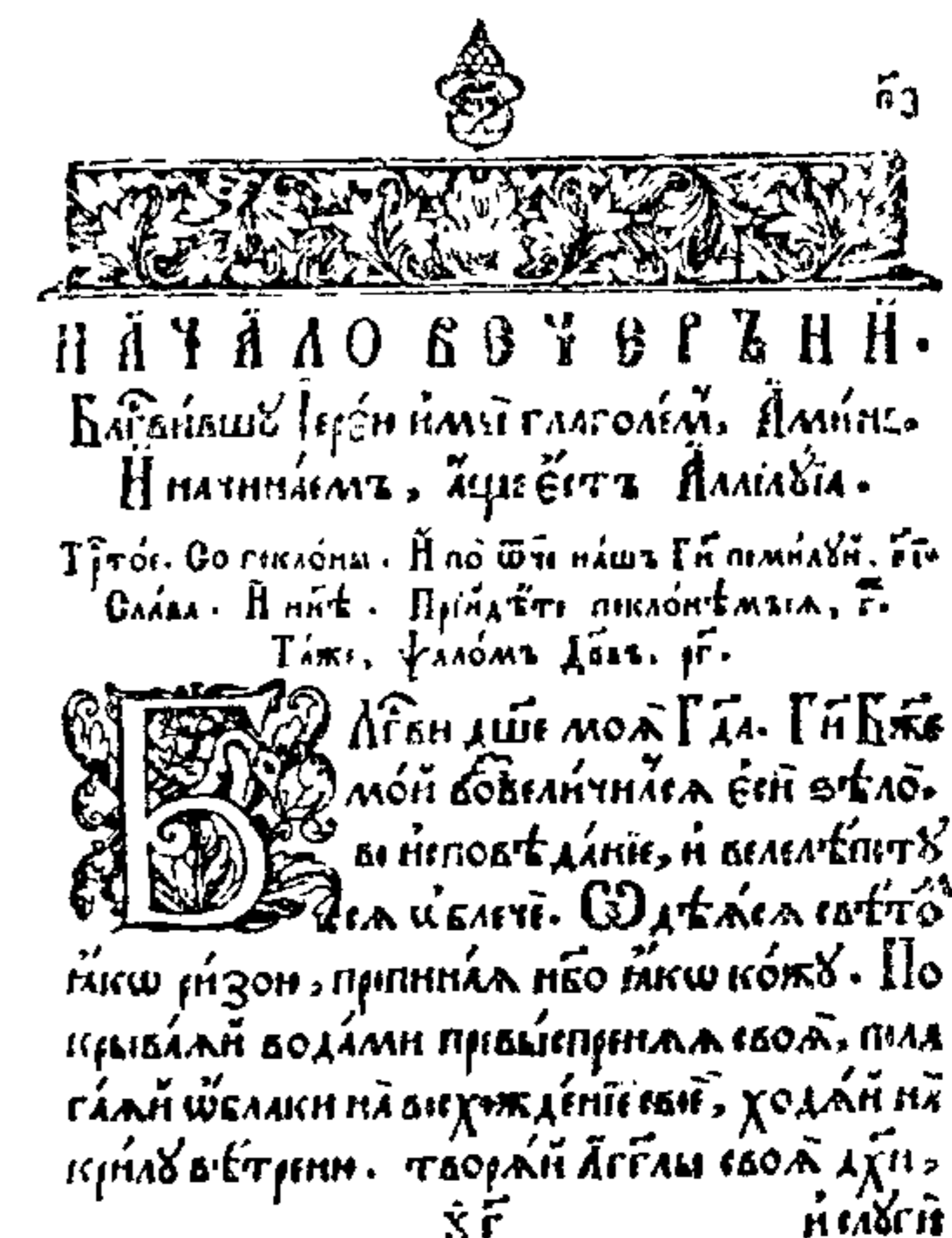
„по(д) часть оути(с)ненія цркви православной“...

Крыніца гэтай кніжкі паказана на агалоўнай балоне:

„Ново з грецкого и словене(н)ского на Рускій языкъ переложена“.

Пробка мовы:

„Индїа Краина ест Великая и Людная, которая далеко от Егвпту лежитъ и о(т) стороны Егвпетской, о(т)толь Море заходитъ, Землею

Балона ц.-слав. „Часалова“ надрукаванага ў Кутэйне, ў друкарні Спірыдона Собаля 1632 г.

зась до Перскихъ границъ досѣгаетъ. Тая теды темностю балвохвалскою пре(д) тымъ была огорнена, и барзо грубыми обычаями заражена, и в спросных злостяхъ ся найдовала.... на то(т)же час и с(в)-тѣйшый еома одинъ з двана(д)цати Хр(с)товыхъ Ап(с)ло(в) до Индіи, для проповѣди збаве(н)ной науки посланы былъ. за помощью теды Божією и за potvrжденемъ науки през послѣдующіи знаки, погански(х) забобоно(в) темно(ст) отгна(н)на есть и они от балвохвалскихъ офѣръ и службы будучи вызволены до правои вѣры себе прилучили“.

Марнасьць сьвету гэтага і неразумнасьць тых, якія цэняць прыемнасьці дачаснага жыцця, забываючы на вечнае, аўтор малое чытачом алегорычнай прыповесьці гэткага зьместу:

„Тыхъ которые злосливому и окрутному пану служатъ и которые отъ доброго и ласкавого зъ великого шаленьства отдаливши се, рѣчей дочасныхъ прагнуть и над ними сохнутъ и о прышлыхъ намнѣй не мыслятъ, лечь въ тѣлесныхъ роскошахъ уставичне заставають, а душамъ своимъ голодомъ гинути и незличонными злобами стисненными быти допускають, чоловѣкови отъ сродкого однорожца утѣкаючому подобныхъ быти разумѣю, который голосу его и страшного рыканія не могучи стѣрпѣти, моцне, абы не былъ отъ него пожертый, утѣкаль: а съ прудкостію бѣгучи, въ великій нѣякій ровъ впаль и летячи за дерево нѣякое руками ся ухопилъ и оногo ся моцно держаль, на стопню нѣякомъ оперши ся, разумѣючи за тымъ, же вевиокои zostалъ и вшелякого небеспеченства ушелъ. Глянувшы теды обачилъ двѣ мыши, одну бѣлую, а другую чорную, дерева оногo, за которое ся ухопилъ, корень уставичне подгрызаючыє и праве до конца оноє подтинаючыє. А за тымъ, позрѣвши въ глубокой ровъ, страшного смока обачылъ на самомъ везрѣнью огнемъ дышачого и сродкого на него поглядаючого и страшною пащенкою полкнути практичючого. И знову на стопень тотъ, на которомъ ноги ся опѣралъ, взглянувшы, обачылъ чотырехъ аспидовъ головами со стѣны вынікаючіє: къ горѣ зась позрѣвши мало штось мѣду зъ галузовъ дерева оногo каплючого обачылъ. Прото о небеспеченствахъ тыхъ, которыми зъ всихъ сторонъ былъ огорненный и стисненный, понѣхавши мыслити — то есть, якъ его зверху однорожець велце срожачыся шукаль пожрети: на долѣ зась окрутный смокъ полкнути его прагнуль: и якъ дерево тое, которого ся держаль, прудко вжо мѣло быти подгрызеное: ноги зась якъ на слизкомъ и не певномъ ступени держалися — тыхъ, мовлю, такъ великихъ небеспеченствъ запомнѣвши, на малой оногo меду солодности коштованю себѣ забавиль.

Тое подобенство есть о тыхъ, которые роскошами дочасного живота ошукивають ся. Однорожець кшталтомъ есть смерти, которая завше рожай людскій преслѣдуетъ и поимати кусит ся. Ровъ зась свѣтъ есть, который вшелякихъ злостѣй и смертелныхъ сѣтей есть полный. Дерево тое, за которое ся унявши, руками держимо и которое двѣ мыши уставичне подгрызають, каждого чоловѣка живота есть часть, который ся дневными и ночными годинами скорочаетъ и уменьшаетъ-и помалу до посѣканія приходитъ. Чотыры зась аспиды, людского тѣла съ чотырехъ и непевныхъ элементовъ зложене значать, которые кгда ся въ своемъ порядку не заховають, и помѣшаютъ, тѣлесное зложене розвалет ся. До того огнистый онъ и окрутный смокъ, страшное некелное черево призначаетъ, которое тыхъ принять прагнетъ, которые дочасные роскоши над прышлые добра

прекладають. Меду зась кропля стекаючая, свѣта того утѣху и солодность значить, которую онъ прыетѣлей своихъ ошукивають тымъ о спасеніи своемъ помышляти, намнѣй не допускаеть“.

Акром гэтай прыповесьці ў тэксце маюцца і іншыя, ня менш цікавыя прыповесьці, ў якіхъ выябражаецца марнасьць усяго земскага чалавечага жыцця. Акром пропаганды пустэльніцтва і жаданья аўтора даць сваім чытачом павучаючае чытаньне, аўтор нашай перапрацоўкі цікае яшчэ і полемічную мэту: ён выступае супроць Пятра Скаргі, які: „выдавши польскимъ языкомъ житія святыхъ“ напісаў, што ў Дамаскіна сказана, што Дух сьвяты паходзіць і ад Сына (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 47).

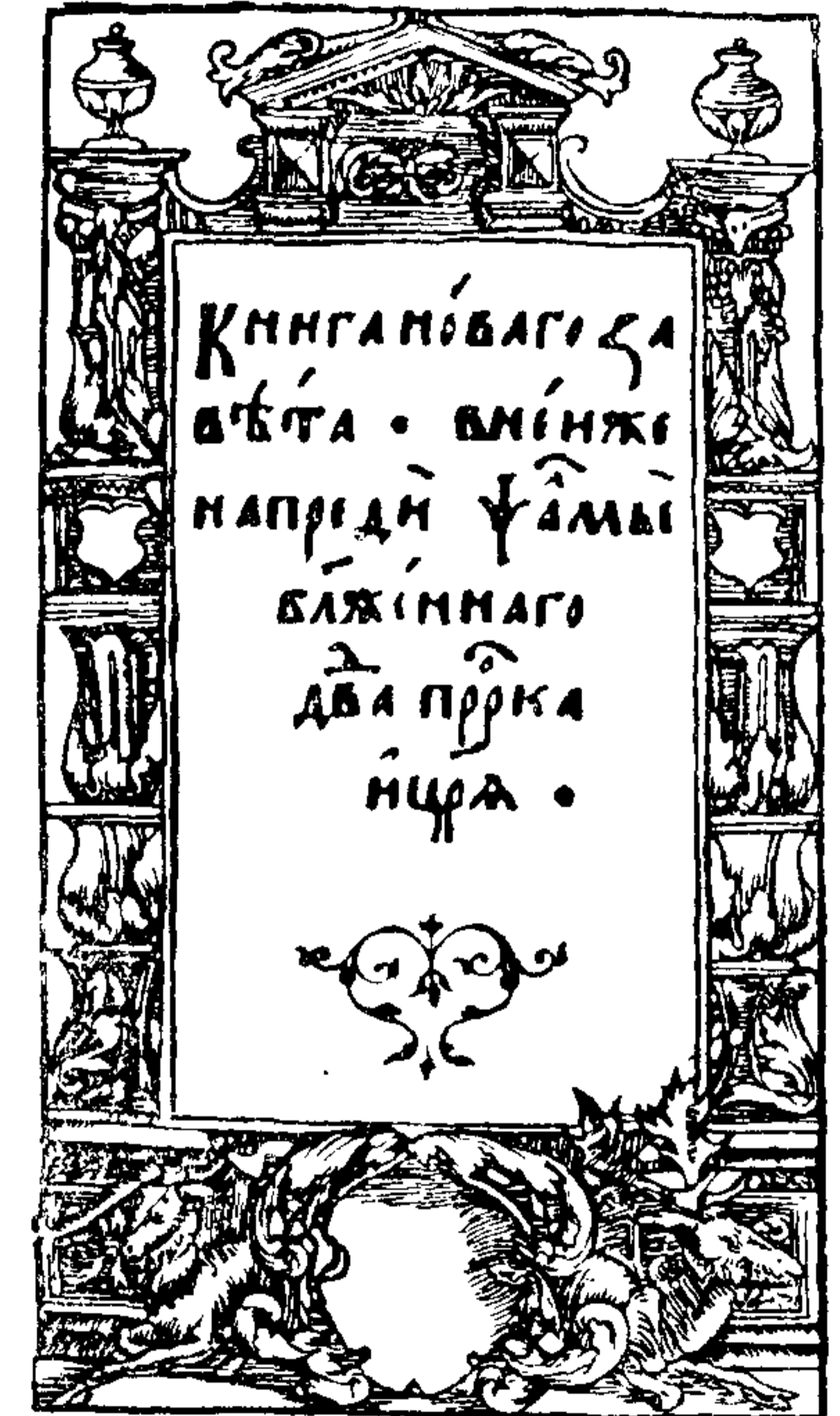
У 1681 годзе гэта кніга была перакладзена на маскоўскі дыялект і надрукавана ў Маскве.

„ПОЛУУСТАВЪ“, Друкаваны ў Еўі 1637 годзе, ў 12-ку, 8+553 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. у Спір. Собаля, ў Магілеве, 1637 г., ў 4-ку, 2+167+37 лістоў. (Ундольскій).

„ДІАРІУШЪ албо списокъ дѣвѣвъ правдивыхъ, въ справѣ помноженя и обьясненя вѣры православное голошений“. Дыярыуш гэты напісаў Атанас Філіповіч; пачынаецца ад 1637 году і абыймае кароткае апісаньне падарожы яго ў Маскву для збору ахвяр на Купяціцкі манастыр (у Горадзеншчыне) і падае апісаньне яго захадаў у Варшаве перад соймам і каралём супроць „вечна праклятай уніі“.

Філіповіч паходзіў з горадзеншчыны. Скончыўшы навукі быў урадоўцам у гэтмана Сапегі, а пазней вучыцелям нейкага (самазванца). Каля 1632 году, пастрыгся ў манахі і паступіў у Купяціцкі манастыр. Згэтуль, у 1640 годзе, быў назначаны ігуменам Берасьцейскага сімеонаў-

Агалоўная блона „Новага завету“ 1623 г. Сьвятадухаўскай друкарні ў Вільні.

скага манастыра. Будучы у Берасьці ён знайшоў пэргамінныя старыя дакуманты с правамі і прывілеямі для праваслаўных і „зъ страшнымъ проклятьствомъ на униты“, якія ўпісаў у гродзкія кнігі і апавесьціў у царкве і на рожных мейсцох. Выказываў жаль, што няма ўжо годных абаронцаў праваслаўя, што стаўпы грамадзянства і царквы „неабачна перакідаюцца да іншае верачкі“. Раз ішоў ён вуліцамі Варшавы і пабачыў, як голая жанка бегла с плачам, ламаючы рукі і выклікаючы: „zginęłam! Wzięto mi z łóżka wezgiowie i kołdre“. Гэта здалося Філіповічу сымволам акрадзенай праваслаўнай царквы. Ён даў жанчыне чырвоны залаты. І, калі, пасья гэтага, апавядае, маліўся ён да Богародзіцы, пры словах: „отъ всѣхъ насъ бѣдъ свободы“, пачуў голас ад абраза Прачыстай: „О Афанасе, занасі просьбу цяпер на сойме праз мой абраз, ў крыжу намалёваны, купяціцкі, да польскага караля і рэчыпасполітай, грозячы праўдзівым гневам і страшным божым судом, які нябаўна запраўды прыйдзе, калі яны не адумаюцца; няхай жа перш тую вечна праклятую унію зганяць, бо таго найперш патрэба, а можа быць яшчэ ўсё добра“.

Хоць Філіповіч пісаў свае ўспаміны крыўскай мовай, але словы Маці Божай, відаць, выгалашаны былі па царкоўна-славянску.

Атрымаўшы загад ад М. Божай ён, у 1643 годзе, зьявіўся на варшаўскім сойме с купяціцкай іконай; у 1645 годзе пісаў супліку з вязьніцы, дзе зляжыў супроць уніі песьню: „Даруй покой церкви своей, Христъ Боже“.

За тое, што вырваўшыся саўсім голы з вязьніцы і, выкачаўшыся ў балодце, бегаў вуліцамі Варшавы, бьючы сябе палкай і выклікаючы: „бѣда праклятым і няверным!“, кароль Ёладыслаў IV, пазбавіў яго сьвятарства і маенасьці і выслаў на суд мітрапаліта Пятра Магілы ў Кію. У часе польска-казацкай вайны Філіповіч быў ізноў ігуменам у Берасьці. Нехта данёс, што Філіповіч перасылае казакам кулі і порах. Урадоўцы і зброяная шляхта ператрасьлі два берасьцейскія манастыры, але не знайшлі нічога. Тады пачалі чапляцца да Філіповіча, што ён праклінаў унію. На гэта сказаў Філіповіч: „Праклята цяперашняя унія ваша, ведайце тое, калі ня вынішчыце яе ў сваей дзяржаве і не дасьце спакою праваслаўнай царкве, то дазнаецца над сабой божага гнева“. За гэта ўкінулі яго ў вязьніцу, а па некалькі днёх надзелі яшчэ на яго аковы; сядзеў ён ад 12 (1) ліпня, а 16 (5) верасьня 1648 г., памёр, ці як іншая вэрсія апавядае—быў разстраляны. Праваслаўная царква ўлучыла яго ў лік сьвятых.

Пад уплывам казацкага руху ў пісаньнях Філіповіча праглядае падкладка гэтага руху, соцыяльныя прычыны:

„Але панове и преложонные згола въ звѣревъ и птаховъ драпежныхъ ся перекинули и подобными стали, а праве южъ и над звѣревъ подданныхъ своихъ и убогихъ людей драпежать и над ними ся збыткують“.

„ДЕДАСКАЛІА: albo наука. которая ся первѣи из устъ Священником подавала о седми сакраментехъ Алболи таинахъ. На синопѣ помѣстномъ в Бгоспасаемомъ Градѣ Могилевѣ. Року Бжего

1637... от превелебного его Млсти: Господина Оца. Силвестра Косова, Епска Мстиславского, Оршанского и Могилевского... в Тупографіи Монастыра... Кутесенского“...

Кніга гэта была ў 1638 годзе другі раз перадрукавана ў Крэмянцы пад агалоўкам: „О Мистеріяхъ или тайнахъ въ посполитости“ (пры кніжцы „Синодъ въ року 1638, въ церкви катедральной Луцкой отправованны“), і, ўрэшце, трэцяе выданьне вышла ізноў у Кутэйне, ў 1653 годзе. У прадмове Косаў кажа (П. Пекарскій, „Наука и литература въ Россіи въ царствован. Петра Великого“ СПб. 1862, т. 2, бб. 355, 356):

„... тайны абовѣмъ, albo ли сакраменты, будучи знаками видоными, суть инструментами и сродками, презъ которые Богъ невидимо ласкою своею души намъ оздобляетъ и усраведливяетъ, а до спасенія вѣчнаго приспособляетъ. Гды въ крещеніи даеъ отрожденіе духовное, въ мвропомазаніи умоцнене въ вѣрѣ, въ евхаристіи соединеніе съ собою и многіе инья рѣчи, которыя ся зособна въ той книжицы въ коротце выразили. Покажды погодною тварь, читателю ласкавыи, аптеку души твоеи указуетъ. Проти нелѣниво, бо лаконицкимъ поступаемъ торомъ. Прійми ласкаве, бо ласки Христовои потоки, которые съ рждла муки его выплынули, оповѣдаеъ. А особливо васъ іереи Христовы, до частого читанья тоеи книжицы упоминаю, по неважъ васъ Богъ шафарами тайнъ своихъ учинилъ; ваша повинность есть о седми таинахъ научати; ваша оныхъ перестерегати; ваша и людъ божіи ими освѣчати. Святымъ молитвы мое архіерейскіе ласкавому читателю оферую“...

Балона „Дедаскаліа“ Косова, друкаванай ў Кутэйне ў 1637 годзе.

Пачатак гэткі (Карскі, „Бѣлорусы“, т. III):

Вопросъ. Што суть Сакраменты albo Тайны.

Отвѣтъ. Сакраменты, Алболи Тайны суть видомые знаки, и причины инструменталныя Ласки Бжои: абовѣ(м) пре(з) оные невидомо на душу нашу, Ласку свою Всемогучи Бгъ вливает(т). Потверждаетъ то Златоустый Стый, тыми словы мовячи“...

„СЛУЖЕБНИКЪ“. Вильня 1638 г., ў 8-ку (у Сахарова: in quarto), 4+166(?) лістоў. (Ундольскій).

ПСАЛТЫР. Еўс, 1638 году, ў 8-ку, 11+256 лістоў. Друкаваны гэты Псалтыр у двух мовах: ц.-славянскай і польскай (готыцкімі літарамі) Выкананы быў для княгіні Друцкай-Сакалінскай.

Славянскі тэкст Псалтыра зьяўляецца перадрукам Фіолеўскага, друкаванага ў Кракаве ў 1491—93 г.

Перадрукі Фіолеўскага Псалтыра былі дакананы ў 1599 г. ў Астразе, ў 1626, 1628, 1635, 1642, 1650, 1652 і 1657 гг. у Маскве, ў 1638 і 1642 у Еўі, ў 1643 у Кіеве. Ад 1658 году ў Масковіі друкуецца ўжо гэты Псалтыр с напраўкамі Нікана.

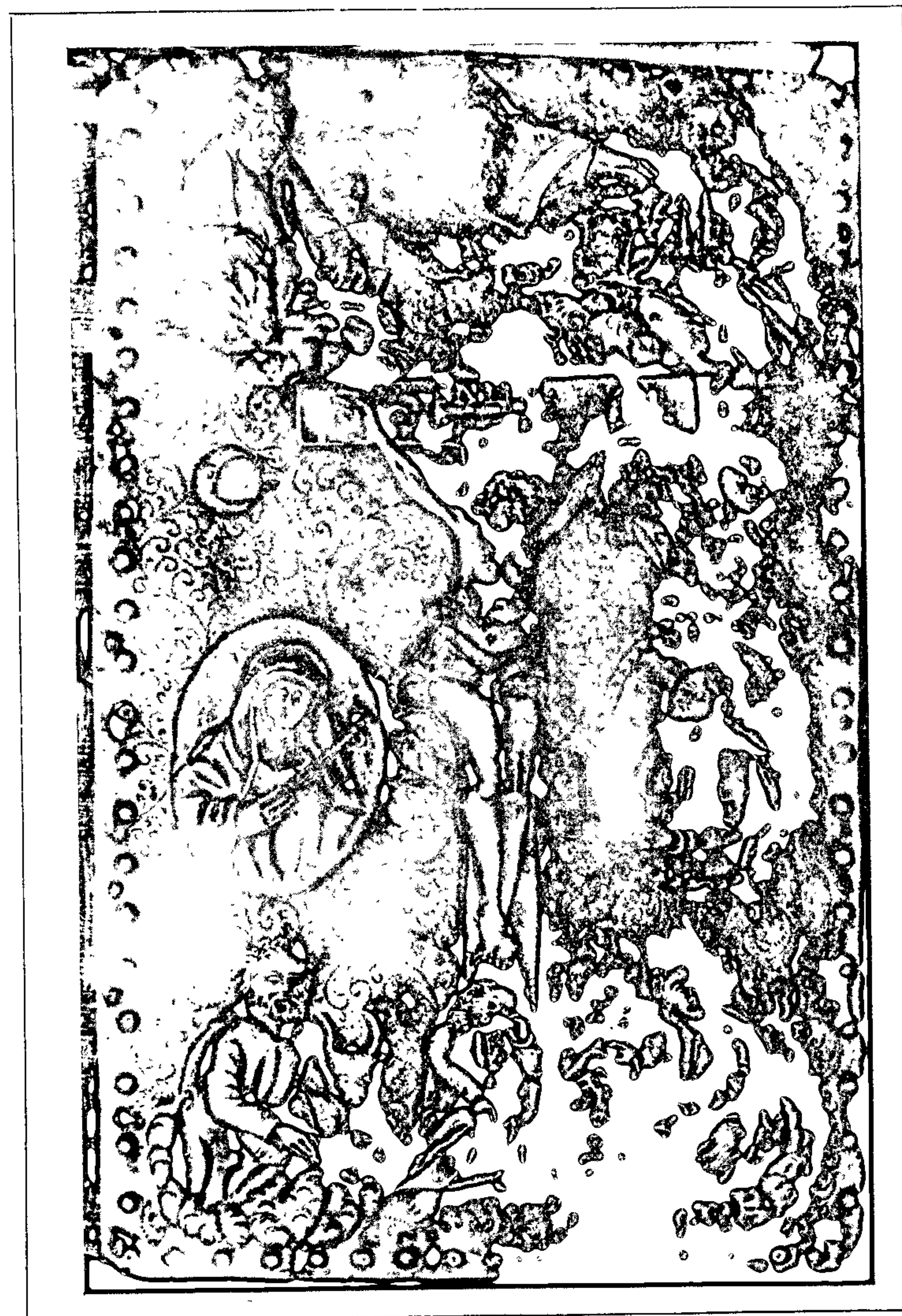
„СЛУЖЕБНИКЪ“, Еўс, 1638 г., ў 8-ку, 2+166+296 і 12 лістоў. (Ундольскій).

„ТЕСТАМЕНТЪ ЦАРА ГРЕЧЕСКОГО ВАСИЛИЯ“. Друк Сьпірыдона Собаля ў Магілеве 1638 г., ў 12-ку, 92 лісты. Пераклад з грэцкага. Крыўскі тэкст гэтага выдання другі раз быў друкаваны ў кнізе „Лѣкарство на оспалый умысль чоловічій“. У 1680 годзе, ў перакладзе на ц.-славянскую мову, са стара-крыўскай перадрукавана ў Маскве, ў 8-ку, і тагож, 1680 г. ў Кіеве.

„ДЫШКУРСЪ ЖЫДОВИНА ЗЪ СКОМОРОХОМЪ“. Одпіс гэтай цікавай сагіры атрыманы мной ў 1912 годзе, ад вучыцеля полацкага кадэцкага корпусу, аматара старасьвеччыны І. І. Іванова, які перапісаў яго ў Полацку з рукапісу першай палавіны XVII ст.

Зьмест сатыры такі: Вынікла спрэчка паміж жыдамі і хрысьціянамі аб тым, чья лепшая вера. Пастаноўлена было зрабіць публічны „дышкурс“ на які хрысьціяне павінны паслаць свайго прадстаўніка, а жыды свайго. Хто каго перадыспутуе ў тую веру і павінны ўсе перайсьці. Манахі паслалі на гэту дыскусію скамароха, а жыды свайго вучонага:

„А мель же той жидовинъ бороду барздо велику и голову лысу, И стал, он жидовски филозофъ, здаля и выставилъ одинъ палець до скомороха на знакъ же одинъ естъ панъ Бог въ небе. Бачечи тое помыслилъ себе скоморошець, же жидовинъ, ему, скомороху, хочеть око выбодати, то онъ прудко показалъ два пальцы, думаячы собѣ: што, коли, ты жидовине, поважишсе на мое одно око, то я тебе обое твое очы выколю. И так обадва они зошлися разом. И зробилъ жидовски(й) филозофъ знак же удараеть скомороха поуху, мовечы: Слухай хрысьтиянски филозофе: В вашей вѣре пишутъ: а коли ты хто ударить по поличку, подставъ ему и други поличокъ. И мовилъ ему скоморохъ: В нашей вере пишут также: яко вамъ чинять люди, тако чынѣте и вы имъ. И ударилъ скоморохъ жидовина поуху. И рече скомороху жидовинъ. Отгадай ты филозофе загадку: курыца од яйца походить ти пакъ яйцо одъ курицы. А скоморохъ той знялъ з жидовина шапъку и ударилъ его долонею по лысине мовячы: отгадай ты филозофе жидовскии зъ якое причины такъ крѣпко треснуло теперь, отъ руки моя ти пакъ отъ головы твоей. И мовить жидо-

Сярэбраная рэпусаваная аправа да Евангелья, віленскай работы XVII ст. Беларускі музей у Вільні.

винь скоморохови: покинемо загадки а лепей поличемо святцы гола целого: у кого будеть болей святцевъ въ году, того и вѣра лепшая. Добрѣ, мовиль скоморохъ, дай напредъ поличемо святцы въ моей вѣре, а для певности рахунку я буду изъ твоей бороды выривати за каждое свято по волосу, а ты будеш выривати у мене волосы рахуючи свое святы. И мовиль жидовинъ, добре. Слухай же жидовине, мовить скоморох. Въ нашей вѣре хрестиянской початокъ всемъ святам, свято Коляды або Рожство Христова, да у жидовина того волос вырвал. А на други день Рожства Христова свято у нас принадаеть Собору Пресвятыя Дѣвы Богородицы, да у жидовина того волосъ вырвалъ. А на третей день першого мученика за вѣру хрестиянскую архидиякона Стефана, да у него волосъ вырвалъ. А на четвертый день двехъ тысяч мучениковъ и зловиль жидовина за бороду обедвома руками и выторгнулъ у него мало не всѣ волосы. А на пятый день побитыхъ отъ Ирода цара въ Бетлегеме 14.000 малолетокъ, и вырвалъ у жидовина послѣдние волосы, якия зостали. Жидовинъ же не утерпелъ стояти и побеглъ прудко од того скомороха. Тако был посоромоченъ онъ филозофъ жидовский отъ скомороха“.

Гэта сатыра зайшла, праўдападобна, з Баўгарыі і ад нас была перанесена ў Масковію. Курсавала яна ў Полацку, мабыць, сярод студэнтаў тутэйшай езуіцкай Акадэміі.

„БРАШНО ДУХОВНОЕ, сирѣчь Псалмы, молитвы, пѣнія, благодаренія, и каноны и прочая, отъ многихъ святыхъ книгъ собранныя, зело нужныя и душеполезныя“. Друк у Кутэйне (каля Магілева), ў 1639 годзе; 4-ка, 4, 126, 103, 383 і 55 лістоў.

Другое выданьне гэтай кнігі адціснута манахамі Кутэйнскага манастыра, вывезенымі, разам са сваей друкарняй, у Уверскі манастыр:

„въ монастырѣ общежительномъ Иверскомъ, иже на святѣ озерѣ (при Валдаяхъ) въ строеніи святѣйшаго Никона Патріарха“.

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1640 г., у 8-ку. (Ундольскій).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, ў друкарні Сьвятадухаўскага манастыра (Wiszniewski, „Hist. L. P.“, т. VIII, б. 410). Ці ня ёсьць гэта тая самая кніга, што паказана ў Сахарава пад 1638 г. № 365, або пад 1640 г. № 393? (Гл. „Хронологическ. указатель“ Ундольскага, балона 60 № 488).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1641 г., у 8-ку, (Ундольскій).

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром на пачатку. Вільня, 1641 г., друкарня Сьвятадухаўскага манастыра, ў 8-ку, 4+104+4+450+28 ліст. (Ундольскій).

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром на пачатку. Ёе 1641 г., ў 8-ку, 8+450+28 (Каратаев).

„SIEŃKO NALEWAYKO Poučycielowi Saskiemu Pouczenie o Hreczysie, Pryjatelskoie posyłalet“. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III). Гэты адрывак сатыры, напісаны нейкім каталіком с прычыны прыезду ў Вільню нова-назначанага лютэранскага пастара, які ў першым сваім казаньні даў некалькі цытат у грэцкай мове. Уся сатыра мае гэтакі агаловак:

„Witanie na Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadłubka Saskiego Wileńskiego Ixa Her N. Lutermachra“.

Надрукавана яна ў 1642 годзе ў Вільне, хоць на агалоўку паказана „w Witembergu“. Крыўскі адрывак гэтай сатыры, вітаньне прыбыўшага пастара, ўкладае ў вусны Сенькі Налевайкі.

Vžož heto po lichu Sasy podureli,

Koli nam tut hreczychu vsieñku odnieli.

Ochci mnie po Hreczesku brusisz wielmi mnoho,

A szto tobie daw w hubu nietucie nikoho.

Prydet na tia Mohiła szto y horsz vmiejet,

Koli tolki hreczycha nowaja pospiejet.

Skupawšiab ieś w Nieglennej, zabywsieb skohliti,

A z Saska po hreczesku dumno hlaholiti.

Odrekybš sia Lutra y biesa samoho,

Pobywszy v Cara związan Moskowskoho

Da y v nas Dutka ieś y Zołud wieliki,

Dionyzey, Dorohfey, vmiejut laliki.

A w Kiiewi tma ludey so wsiemi światcami

Vpierod hutoryli z starymi hrekami:

Da czy dietko tebe daw wsio nam odbieraiesz,

A Niemca wžo zabywszy po hrecku ihraiesz:

Y tak nudno v Troycy na obraz hładeti,

Po hreczesku podpisan, nelza zrozumieti...

Včasiew ty poczawszy brazgać po hreczesku,

Da koniec pouczenia prydaw ieś po czesku.

Naydem na tia sukin rod inszy iazyk w wodie,

Po siekiersku hłahołat budiesz w tom chołodie.

Tiaszko nam y z Lachami, a horsz z Vnitami,

Ižtoz Cerkewi nie vzieli dobrymi prawami,

A wy pak nas nudite iak my leretycy,

Albo kak Lachi zowut sami Schizmatycy.

Nie twoim łusy biesie nosom zaczynaiesz

Woynu z nami: a z Lachi za toho poznaiesz,

Y kisiel kułażyn syn *) ach nabrawsia pudu,

A ty reczesz poždawszy hdie ia lutro budu.

Захаваліся два экзэмпляры: адзін у Петр. Публ. бібл., другі ў бібліятэцы Варшаўскага унівэрсытэту.

*) Ігра слоу: бацькам кіселя зьбіўляецца тут страва—кулага.

„ДИОПТРА, альбо зеркало и выраженіе живота людского на семь свѣтъ“. Вильня, 1642 г., 4-ку у 8+342+64 лісты. (Ундольскій).

ДИОПТРА, Еѹе, 1642 г., у 12-ку, 8+342 лісты (Ундольскій).

„ИРМОЛОГЪ“, Еѹе, 1642 г., у 12-ку, 1+166 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, Еѹе, 1642 г., у 12-ку, 246 лістоў. Перадрук Фіолеўскага выданья.

„ПСАЛТИРЬ“, Кутэйнскі манастыр, 1642 г., у 8-ку, 6+238 лістоў. (Ундольскій).

„ТРЕБНИКЪ“, Вильня, 1644 г., у 4-ку. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ“, Вильня, 1644 г., у ліст, 8+300 лістоў. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ“, Еѹе, 1644 г., у ліст, 8+300 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, Еѹе, 1645 г., у 8-ку. (Ундольскій).

„СЪБРАНІЕ КОРОТКОЙ НАУКИ О АРТИКУЛАХЪ ВЪРЫ ПРАВОСЛАВНОКАѢОЛИЧЕСКОЙ ХРИСТІЯНСКОЙ ведлуг признаня и науки церкве ст. восточной соборной апостолской для цвѣченя и науки всѣмъ въ школахъ ся цвѣчачимъ христіянскимъ православнымъ дѣтемъ. За росказаньемъ и благословенствомъ старшихъ первѣй языкомъ полским, а теперь діалектомъ рускимъ зъ друку выданое“.

Друк на польску і старакрыўску. Кіяў, 1645 г., у 8-ку.

На кіяўскім саборы 1645 г. было пастаноўлена апрацаваць і выдаць друкам праваслаўны катэхізм; працу гэту даручылі аднаму з вучыцялёў Кіява-Магілянскай акадэміі—Ісаі Казлоўскаму-Трахімовічу. Казлоўскі, даручаную яму працу, выканаў надзвычайна добра, так, што яму надалі за яе тытул „першага рускага доктара богаслоўя“. На чародным кіяўскім саборы, пры учасьці дэлегатаў ад усіх эпархій, быў гэты катэхізм прагледжаны і перасланы на зацьверджаньне Канстантынопальскаму патрыярху. Патрыярх, у свой чарод, перадаў катэхізм Казлоўскага на абмярканьне праваслаўнага сабору ў Яссах, які, спраўдзіўшы яго, паслаў на зацьверджаньне ўсім чатыром патрыярхам, якія, ў 1643 годзе, прынялі яго як аснову праваслаўнай веры, для ўсяго праваслаўнага сьвету. У Кіяве, ў 1645 годзе, гэты катэхізм быў выданы ў скарочаньні, мовай старакрыўскай. Па славянску, поўнасьцю, надрукаваны ў Маскве, ў 1649 годзе, і па грэцку—ў Амстэрдаме, ў 1662 годзе.

Ісаі Казлоўскі-Трахімовіч паходзіў з Горадзеншчыны, з аколіц Дзятлава. Вучыўся ў віленскіх школах разам з Сыльвэстрам Косавым. Вышэйшыя навукі праходзіў у Любліне і Замосьці, а такжа на заграічных унівэрсытэ-

Відак гораду Магілева ў XVII ст.

тах. Па скончаньні навук быў вучыцелям у Львоўскай брацкай школе, адкуль пераехаў у Кіяў. Ісаі Казлоўскі—правая рука Пятра Магілы і адзін з галоўных стаўпоў кіяўскага навуковага кружка, т. зв. „Магілянскага Атэнэума“.

„ПОЛУУСТАВЪ ВЕЛИКІЙ“, Вильня, 1646 г., у ліст, 5+222 лісты. (Ундольскій).

„ПОЛУУСТАВЪ“, Еѹе, 1646, друк інакаў Сьвятадухаўскага брацтва, ў ліст, 5+222 лісты. (Ундольскій).

„ШЕСТОДНЕВЪ“ (Актаік), Кутэйна, 1646 г., у 4-ку, 2+290 лістоў. (Ундольскій).

„ТРЕБНИКЪ“, друк. у Магілеве, 1646 г., у ліст. (Ундольскій).

„ПЕРЛО МНОГОЦЪННОЕ“ Чарнегаў, 1646 г., у 4-ку, 8+172 лісты. Апрацаваў гэту кнігу Кірыла Транквіліон.

З ліку кніг, надрукаваных у Чарнегаве і Новагарадку Северскім, мы памяшчаем толькі тыя, якія былі друкаваны крыўскай мовай. Хоць слушна залічаць у нашу пісьменнасьць усю прадукцыю гэтых друкарань, бо, папераеш,

заснаўцамі северскіх друкарань былі крывічы, прыкладам Чарэгаўскую друкарню угрунтаваў нехта Лукаш з Вільні (гл. „Akademia Kijowo-Mohilanska“ Ябланоўскага, Кракаў, 1900, б. 204). У дадатку, каля Чарнегава і Новагорадка Северскага, пасля Андрусаўскага міру, групаваліся праваслаўныя эмігранты крывічы, якія адгэтуль шырылі свае друкі і ідэі на захад,—на Магілеў, Вітабск, Менск, Вільню і Горадню.

„ПРОЛОГЪ“. Рукапіс XVII ст., Румянцаўскай бібліятэкі, па апісаньню Вастокава №СССХХV; зьмяшчае ўсе 12 месяцаў—ад верасьня да канца жніўня. Акром жыцьцёпісаў сьвятых і апавяданьняў аб сьвятах, памешчаны тут, як і ў ц.-славянскім Пралогу, рожныя павучаючыя апавяданьні, повесьці і прыклады. Між апошнімі памешчаны апавяданьні і з навейшай гісторыі, запазычаныя з заходна-эўропэйскай пісьменнасьці, прыкладам на 556 лісьце, пад днём 22 сакавіка, маецца повесьць:

„О младе(н)ци которо(й) для неучтивости родичовъ и грѣху вшетечного взлюю смр(ть) пришо(л)“.

У жыцьцёпісе князя Валадзімера зьмешчаны цікавыя ведамкі аб Варагах:

„Варакгамі на(з)ваны былъ наро(д) водлугъ Стріковскаго све(д)ки, а то от моря которое москва зове(т) варе(ц)ким морем а то море швецью олівае и дуна(й) инфлянты. Гідрокрапове (г. зн. гідрографы) то море называю(т) Балтікум море того(ж) кронікаре мнѣманя и та(к) о тым народе, же в па(н)ствѣ санхон(с)кого кня(ж)ати межи влоскою и фра(н)цу(з)кою зе(м)лею е(ст) зем(л)ица на(з)вана варякга, если(б) тогды с палкгемоном до ло(т)вы с та(м) то(й) зем(л)ицы кнжата и люде пріже(к)глевали до своеи зе(м)ли варакгамі се почали зва(ть). А потом ро(з)маите инку(р)сые на рускую зе(м)лю чинілі наве(т) за першого разу кнжать отъ ніхъ руріка синаліефа и туворя на панство до себе ру(сь) затыгнулі за(сь) нши рускія крайнікі о тых варагахъ выводу досконалшого не выдаю(т)“.

„ТРЕФОЛОПОНЪ“, Кутэйна, 1647 г., у 4-ку, 4+390 ліст. (Ундольскій).

„О ДВОРЪ ТУРСКОГО СУЛТАНА“. Аўтор гэтага апісаньня двара і абычаёў турэцкага султана—Сымон Старавольскі, сын праваслаўнага шляхціца. Вучыўся ў кракаўскай акадэміі, а пасля ў Нямецчыне, Галандзіі, Францыі, Італіі і Гішпаніі як слуга-таварыш маладых князёў Астрожскіх. Па скончаньні навук працаваў у канцэлярыі гэтмана в. кн. Літоўскага Кароля Хадкевіча. Пасля 1637 году служыў у войску, ўрэшце, будучы каталіком, прыняў духоўны стан і быў канонікам кракаўскім. Памёр у 1656 годзе. Прызнаваў сябе „з роду русіном па нацыянальнасьці палякам“. Пісаў многа па польску, але не чураўся такжа і роднай мовы „рускай“. Езьдзіў у Турцыю да султана паслом ад рэчыпасполітай і пакінуў цікавае апісаньне турэцкага двара. Агульна апінія утрымлівае, што апісаньне турэцкага двара было напісана па польску, а толькі пазней пераклад зроблены на старакрыўскую мову, але ня выключана, што адзін і другі тэкст пісаны самім аўтарам. Рукапісаў апісаньня турэцкага двара, пісаных кірыліцай, захавалася некалькі, старэйшы з іх датаваны 1649 годам (пасля 1678, 1685).

Пробка мовы:

„Царове турстгіе не перестерегають того, иж бы жоны свое брати мели зъ домовъ шляхетныхъ королевскихъ, яко то чинять иншіе монархове, зажь выбираютъ ихъ собъ зъ помежи полонянокъ, который имъ ся подобають, ибо много женъ мевають, не одну. Повторе не бачать на то якого естъ народу либо языка, и якое вѣри albo реліеи, толко абы гладка а красна была, а его очомъ ся подобала, бо собъ за найбільшую шчастливость роскошь телесную почитають, которую имъ плюкгавы пророкъ ихъ Махметъ въ Алькоране своимъ наказуетъ, яко же той ихъ пророкъ Махметъ зъ природы своее склоненъ до всякое нечисти. Протожь скупують, albo на войнахъ имуть, а у подданныхъ кгвалтомъ берутъ панны што можно найобычайнѣйшіе (яко и теперъ Канею опановавши, паша выбравши панень што найкраснѣйшихъ сто, послалъ въ даръ царю, зъ которыхъ одны будутъ служебными у султанокъ, а другіе, што ся подобають старой пани, преложеной над дѣвками, будутъ ховатися до ложа царского)“.

„ФУНДАМЕНТЪ МАКСЫМЫ ФОРТЫФИКАТЫЙНОЙ“. Рукапіс Петр. Публ. бібліятэкі XVII ст., у 4 ку, 236 лістоў. Апісаны Н. Обручевым („Военный журналъ“ 1835 г. № 5).

Фортыфікацыя не выкладаецца ў рукапісе як сыстэматычная навука, яна зьмяшчае ў сабе мешаніну агульных правіл, датыкаючых, як вайскова-інжэнернай творчасьці, так і дзейнасьці войск у полі. Відаць імкненьне аўтара (чы аўтараў) надаць пэўны парадак зьместу і прыдаць вывадам навуковую форму. Відаць шырокае карыстаньне чужаземнымі крыніцамі, што выявілася ў тэрміналегіі: сустрачаюцца цѣлыя артыкулы перакладзеныя з чужаземных моваў на крыўскую, прыкладам аб профілях.

Пачынаецца „Фортыфікацыя“ выкладам агульных асноваў навукі умацаваньня месц. У гэтым прыпадку паняцьці ў слаўных продкаў нашых былі зусім здаровыя, ім добра ведамы правілы выбару мясцовасьці для крэпасці і правілы распалажэньня іх, яны ўжо разумелі карысьць даць крэпасці палажэньне, каб яна магла абараняць са ўсіх старон подступы да яе, але пабудова патрэбнага для гэтага фронту, ім яшчэ невядома.

Далей ідзе вялікі, цалком перакладзены, артыкул аб профілях, які дае лёгка зразумелыя правілы збудаваньня крэпасных сыцен і валаў, пры чым абасноўваецца ўсё не на матэматычных аблічэньнях, а на чыста практычных вывадах.

Паняцьце крэпасці даецца гэткае: „Фортэцыя есьть месцо, окруженое долами, рампарамі бальярдамі, въ которым месцу можно з малым людомъ“ абараняцца супроць ворага.

Фортыфікацыя дзеліцца на дасканальную і недасканальную; да першай належаць правілы будаваньня украпленьяў (фортэціі) на роўнай мясцовасьці, да другой—фортэціі, гэтым вымогам не задавальняючыя. Рукапіс тлумачыць, што недасканальнасьць фортыфікацыі вынікае ці ад фігуры, ці ад ліста (плану) „которое маеть фортыфіковатіся“. Ад фігуры залежыць недасканальнасьць у тым прыпадку, калі бакі, ці куты, няроўныя, ад ліста-ж калі „няроўнасьць таго месца перашкаджае зрабіць куты ці бакі роўна“.

На гэтым і канчаецца падзел фортыфікаціі на дасканальную і неда-
сканальную.

Далей апісываецца абарона крэпасці, г. зн. што патрэбна для скутэч-
най абароны, як размяшчаюцца войскі, і якія робяцца запасы для абароны.

Затым надта здалёк пачынаецца апісаньне аблогі крэпасці. Апісыва-
ецца падгатоўка войска да выступленьня ў паход, аб тым, як яно ідзе ў часе
паходу, скрываючы сваё пасуваньне наперад, каб вораг ня мог прыгатавацца
да абароны; як войска перамагае перашкоды, спатыканыя ў дарозе. Аб пе-
раходзе праз рэкі гаворыцца: „зробяцца на іх масты з чаўноў, якія возяцца
на вазах, каб магла перайсьці армата бяз шкоды“, г. зн. і тады ўжо істна-
валі пантоны для накладаньня мастоў. Але вось, ўрэшце, перамогшы ўсе
перашкоды, войска зьяўляецца пад фортыфікацыю ці горадам і перад ім паўстае
пытаньне: як захапіць фортыфікацыю. Для гэтага прапануюць браць адкрытай
сілай, калі можна захапіць яе, дзеля нягоднасьці сьцен ці нязгоды ў гарні-
зоне. Але калі-б захапіць фортыфікацыю адкрытаю сілай неўдалося, тады трэба
дабываць яе „per la via a metodica“ г. зн. шляхам правільнай аблогі. У
апошнім здарэньні радзіцца сьцясьніц абараняючага пры дапамозе „forti
di campaneja“, г. зн. палявымі украпленьнямі, не дазваляючы абложаным
выхаду з фортыфікацыі за харчамі і пошырам, каб выклікаць у гарнізоне голад,
а праз яго і здачу. Пасьля разглядаецца капаньне „падступных шанцаў“
устройства батарэй для аблогі і дзейнасьць з іх.

Пасьля гэтага аўтор дае рады ўжо абараняючымся, прапануе ім шэраг
спосабаў, якія карысна ўжываць проці ворага і радзіць лістамі, адозвамі і
дзейнасьцю агентаў падбурыць мясцовых жыхароў і, стварыўшы з іх войска,
напасьці на аблягаючых, чым, па яго разуменьню, можна прымусіць іх зьняць
аблогу.

На гэтым канчаецца тое, што належыць толькі да фортыфікацыі. Далей
ідуць думкі аб „бітвах ваенных“, не пазбаўленыя цікавасьці. Пасьля агуль-
ных, кароткіх радаў апісана, які павінен быць склад войска і яго ўзброеньне,
затым акрэсьляецца самы бой; „бойка ваенная ёсьць мноства узброеных
гвалты дзеячых і праганяючых, ўзаемна сьціраючыхся“. Бітвы дзеляцца на
дробныя і „енэральныя або ўсецельныя“.

Наступаючыя бітвы бедны правіламі. Затое абаронныя—разабраны дэ-
тальна і лепш.

Канчаецца гэты цікавы рукапіс артыкулам „аб капітуляцыях“ дзе апіса-
ны варункі здачы войска.

ЗБОРНИК XVII СТ., Румянцаўскага музэю СССРXIII. (па Вастокаву).
Зьмяшчае найбольш казаньні і повесьці с Патэрыкону, ў большасьці на
крыўскай мове.

л. 1. „выклад млтвы“: „господи исусе хрысте боже наш“.

л. 2. „выклад млтвы отче наш“.

л. 8. „обяснение изложения никейскаго и константинопольскаго символу
дванадцяти артыкулов вѣры хрстіянское“.

л. 16. „вызнанье вѣры стго аѳанасія архіепска александрі“.

л. 19. „слово генадія патріарха константинопольскаго о вѣрѣ“.

л. 148. жыцьцёпісы: святамучаніка Кліманта, Іоанна Колібніка, Паўла
Фивейскага і др.

ад л. 224 і 272-га казаньні на крыўскай мове.

На 248 лісьце „наука на днь стаг бжественного преображенія гспда на-
шего іса ха“, якое папярэджае Евангелье на гэты дзень у крыўскай мове:

„Оного часу взялъ іс петра иакова и Іоанна брата его и възвелъ
ихъ на гору высокую особно и премѣнилъ пре(д) ними. И просвѣ-
тилося лице его яко слнце шаты же его стали яко свѣтъ: а ото оу-
казался: Моисей, Ілія, розмовляючи знимъ. тогда петръ рекъ до іса
гсди добро намъ те(ж) ту(т) быти: оучинѣмо ту(т) собѣ три прибы(т)-
ки: тобѣ едина, Моисеовы едина и Іліи едина: а онъ того еще домо-
вляе(т). А ото оболъкъ свѣтлый огорнулъ и(х); и стался голось зо-
болока мовя(ч): то есть снъ мой оулюбимый вкаторомъ собѣ добро
оулюбилъ того слушайте; слышачи тое оучицы оупали на облича
свои и барзо полякалися: потомъ приступилъ Гдъ и доткнулся ихъ и
рекъ имъ: востанте, и не бойтеся: а они по(д)несши очи свои нѣкого
не видѣли, едно самого Іса. А когды зходили з горы, оуказался имъ
ісь мовячи: нѣкому не повѣдайте видѣнія того, и(ж) снъ члвчскій
из метвы(х) востане(т)“.

„ПСАЛТИРЬ“, Кутэйнскі манастыр, 1650 г., у 4-ку, 2+262 лісты.
(Ундольскій).

„ДЮПТРА, или зеркало живота во мѣрѣ семъ челоуѣческаго“.
Кутэйнскі манастыр, 1651 г., у 12-ку, 8+342+64 лісты. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ“, Вільня, 1651 г., у ліст. (Ундольскій).

ІНТЭРМЭДЗІЯ 1651 ГОДУ, па рукапісу Пылінскага з Горадні.
Пераховуецца гэты рукапіс ў Петр. Публ. бібл. (Польск. Q. XIV. 18). Інтэр-
мэдзія памешчана як ўступ (accessus) да „Comedia de Iakob et Ioseph Patri-
archis“. Зьмест яе гэткі:

Accessus:

Iwan. Panowie, szto to za dzieło budut tut dziełaci,
Czy swadźbu na mieyscu siom buduć skakaci.
Aulicus. Ia wiem, lecz tobie darmo nie powiem Iwanie.
Iwan. Proszu ciabie, skaży miie, miłościwyj Panie.
Aulicus. Jeżeli chcesz, żebyś co się tu dziać będzie wiedział,
Potrzeba, na pytanie byś mi odpowiedział.
Naprzód czemu żydowie kozy radzi jedzą,
Bo tajemnice pewnie te ludzi nie wiedzą.
Iwan. Baćko tak moy kazywał, ciwun wielmi zacny
I z nauki chłubokiey ¹⁾, vsim mužom znacny
Byw ion wielmi czużiemu ²⁾, wielmi nauczony,
I po wsioim naszym siele naukam ustawiony.

¹⁾ Тут літарай *ch*, перададзена крыўскае *z*. ²⁾ у арыгінала гэтае слова не разборчыва.

Vmiew ion hanbiecadło, panowie, całoje,
lak ruskoie, tak tež mudreysze lackoie.
Tot' bywało on o tom hetak ludziom każeć,
Chdy spytaiuć, czamu żyd kazinu wielmi ładaieć.
Koli Boh miłościwy twarzyw świat z niczoho,
A czołowieka czyniw z chliny mizernoho,
Na wsie inney rzeczy rok chwiat ³⁾ tworaczy,
A bies ¹⁾ się przypatrował Hospodu stojaczy.
Chcieł bies sobie wdziały podobnoho zchoła,
Nie znaiucze, szto sowa nie rodić sokoła,
Chociew mowić Panskoho chwiat naśladijąc,
Ale wymowiw: chwik, chwik! aszno wyskakuiąc,
Vyrzał ²⁾ kazu z rohami y z chwostom wielikim.
Chociecz sie prychłedzić prymiotom vsiakim,
Vniał kazu za iey chwost; kaza kak szalona,
A znać iego rohami była postraszon³,
Z wielikim pudem na płoty wysokie skoczyła,
Ale iemu ⁴⁾ swoy chwost w rukach zostawiła.
Wiedaiesz ciapier, czom kazy bies chwostow swych chodziu(ć)
A kozłata czemu od nich takie rodziu(ć).
I dla teho rodzi iesz kazynie żydowie,
Bo tak niebosczyk kazaw baćko moy, Panowie.

Aulicus. Nie pleć, chłopie, żadne nie może z niszczego
Vtworzyć nic stworzenie procz Boga samego.
Odpowiedź że na drugie, chłopie, me pytanie,
Jeżli chcesz wiedzieć na co ludzi to zebranie:
Co jest Bóg i co jest Vniia chwalebna
I wszystkim cdczepiencom bardzo jest potrzebna.

Rusticus. Boris jest św'etoho Mikuły brat; y kolip Boh nie byw Bohom,
tob św'iety Mikuła byw Bohom, a Vniia jest Preczystoi rożonaia
siostra. Tak moy Baćko niebosczyk staroiey wiery kazaw.

Aulicus. Nie mów takich słów, chłopie, bo Bóg nieskonczony,
A św'iety zaś Mikołaj był człowiek stworzony.
Vniia ziednoczenie jest wiary prawdziwey.
Lecz nie jest siostra Panny nad wszecz dobrotliwey.
Na teś rzeczy nie trafił, chłopie, odpowiedzieć:
Lecz ieszcze tego chcę ia od ciebie dowiedzieć:
Iako rozumiesz, chłopie, czyja lepsza wiara,
Powiedz mi, bo inaczey weźmie cię poczwara,
Iak cię kiedym ⁷⁾ obłożę kłiem podle ucha,
Ze mi przydziesz do śmierci do dobrego słuha.

Rusticus. Dobra nasza wiera Vnitickaia, da taki praudu mowiaczy lepsza
Lackaia, ta y koniackaia ⁸⁾ Bo szczo Lach abo Vniat, to Panok,
a szczo Vsmatyk, to muzyk ladasczo, da sztosz taki dobro posięku
⁹⁾ szapka. Mużykom dobraia muzyckaia wiera, sobaka zieść y
bies soli; staraia wiera nasza—prawda to,—da y czort że nie mo-
łody, da taki biesu schodzi się, modliw sia dowcho Bohu, da y
żyd molit' się da taki biesu choditsie¹⁰⁾.

¹⁾ Латинск. fiat: ²⁾ Бизс—дыфтонг. ³⁾ Vyrzał—убачиу. ⁴⁾ У арыгінале: szewni. ⁷⁾ Нечытэльна ў рукапісе: „...дум“. ⁸⁾ Праўдаладобна „kozackaia“. ⁹⁾ Па Сеньку. ¹⁰⁾ Годзіцца.

Aulicus. Jużes prawde powiedział, wiedzieć będziesz zaraz,
co się na tym theatru będzie dzieło teraz.
Będzie tu komedia o św'ietym Iakobie
I o iego iedyney Iosephie ozdobie,
Iako od swoich braciey był w Aegypt przedany,
Iako potym w Aegyptcie był od nych poznany.

Rusticus. A czy budziel' że czort z rohami?

Aulicus. Będzie i ten, bo bracia na Iozepha wzbudzić.
Będzie starał, oyca do smutku pobudzić.

Rusticus. A tut chto?

Daemon. A woś ia bies sysmaticki syn.

Rusticus. Idź że, czorcie, do mienie do Biesa.

Daemon. Ia ciebie lublu.

Rusticus. Da ia ciabe nie lublu.

У рожных старасьвецкіх, пераважна польскіх, зборніках, захавалася шмат усякіх школьных сцэнічных твораў, якія пісаліся вучыцелямі рыторыкі ў езуіцкіх і другіх школах у XVII—XVIII ст. Гэты творы пісаны пераважна на польскай і на лацінскай мовах, але ў некаторых з іх устаўлены аддзельныя сцэны, дзе на сьмех публіцы, выводзіцца крыўскі сялянін, які гаворыць „простаі“ мовай. Гэты сцэны для нас цяпер вельмі ценны; яны сьведчаць аб жывой крыўскай мове і яе асобнасьцях у XVII і XVIII ст. Побач з гэтым даюць яны матэр'ял да асьвятленьня поглядаў, забабонаў і інтэрасаў таго-часных народных масс, а такжа стасунку вышэйшых кляс, іх поглядаў і ста-сунку да простага народу.

Выведзеныя ў гэтых сцэнічных творах крыўскія сяляне паказаны ў ка-рыкатурнай постаці: яны невымоўна гупы, някемлівы, забабонны, грубы, але не пазбаўлены гумару, хітрасьці і разуменьня культурных варункаў таго-часнага жыцьця, а такжа стасункаў паміж паасобнымі станамі і асобамі таго-часнага грамадзянства.

Што датыча іх мовы, то яна сходна с цяперашняй народнай крыўскай мовай, але ў кніжнай шмат полёнізмаў, а часам сустрачаюцца і украінізмы, што ведама залежала ад веданьня народнай мовы аўтарам, які пісаў сцэну.

Усе інтэрмэдзіі і паясьненьні да іх, мы перадрукуем с праф. Карскага, („Бълоруссы“, т. III), які сьпісаў іх беспасярэдна з арыгіналаў. У прыве-дзеным уступе, сялянін Іван (Iwan rusticus) на два першых пытаньні дае за-даваляючыя адповедзі. Пачуўшы аб казе, ён апавядае легенду, якую ведаў аб стварэньні казы чортам і пры гэтым увага зьвернута на яе кароткі хвост і часьцю на рогі, якія быццам сходны с тварцом яе, чортам. На пытаньне аб Богу і уніі Іван адпавядае неўпатрап, але згодна народнаму выябражэнь-ню аб Міколе, як аб найбольш чцімым сьвятым. Пасьля тлумачэньня, да-дзенага сторажам (Aulicus), сялянін адпавядае на пытаньне, якая вера лепшая. Добрай аказуецца уніяцкая, а яшчэ лепшая ляцкая—каталіцкая,—адповедзь згодная з вымогамі тых часаў.

У гэтай апаведзі годна увагі, што на раўне з лицкай, як верай паноў, сялянін заікаецца і аб веры „koniackai“, г. зн. казацкай, якая на яго разу-

меньне стаць у грамадзкай герархіі вышэй ад ягонаў „старой веры“. Гэта так сама не разьвітая адповедзь, згодная з вымогамі тых часаў.

„INTERMEDIUM DE SCHYSMATICO ET VNITO CATHOLICO“. Рукапіс 1651 году Пылінскага, з Горадні (ліст 18); пераховуецца ў Петр. Публ. бібл. (Польск. Q. XIV. 18).

Інтэрмэдзія напісана прозай. Гавораць аб уніі стараж Іван і праваслаўны сяляннін (Schismaticus). Перавага, вядома, на старане уніяты, але і праваслаўны адпавядае даволі скрытна.

Vnitus. Wielmi тебе lublu, moy miły susiedzie, kak harczyca miod; chcuzu sztoб ieś byw v niebie, hdzie stasno, hdzie choroszo, hdzie mudro, a tak zostań woniatem, bo uoniaskaia wiera swietaja, hłubokaia charoszaia.

Schismaticus. Szto howorysz, iak kozioł na wodу chledzieczy; ieżeli wasza wiera y wysoka y hłuboka, a chren že ie ye dosiachnieć; ieżeli siaia wiera świetaja, to nam hresznym do nieie się nie przystupić.

Vnitus. Szto siak wyskrapau sia na wieru światuiu ¹⁾, zaraz тебе pocznukiem tesaty y tak sobiu kak horkoie iabloko, pia pleci kaszelow, Nawryło durniło: wiera nasza dobra, bo Bohu luba, ludziom sprasiennaia...

Пасьля гэтага, стараж уніят пужае Івана пякельным агнём, ад якога збаўляе уніяцкая вера. Падносіць запаленую сьвечку і кажа:

Vnitus. Oś pokosztyu palcem, czy smaczen ohoń.

Schismaticus. Oy, lele! Pro—Boh bolit', do duszy ž bolit', budu woniatem, iesli wonia od piekła boronit'?

Перажаргаванае „унія“ па „wonia“ „woniat“, паказуе, што ў гэце слова аўтор укладаў ушчыплівы зьмест у стасунку да уніі, якую прапагаваў толькі для мужыкоў, каторыя здаўна ў „асьвечаных“ станах мелі пагардлівае мяно „смэрды“. „Woniat“, знача той самы даўнейшы „смэрд“, з яго „woniaskaia“, мужыцкай верай. Гэткі быў істотны стасунак каталіцка-езуіцкіх кругоў да уніі і уніятаў. Дзякуючы такому погляду на унію, прышчаплянаму ў езуіцкіх школах шляхэцкай моладзі, гэта апошняя або пераходзіла ў каталіцтва, або ўцякала ў Січ да казакаў змагацца за „старую веру“.

„КНИГА ГЛАГОЛЕМАЯ кройникъ сирѣчь собраніе отъ многихъ лѣтописецъ, отъ многа мала, от Бытіи о сотвореніи мира, и от прочихъ книгъ Моисеовыхъ, и от Исуса Наввина, и от судей Іудейскихъ, и четырехъ царствъ Ассирійскихъ. Тамже о Александрѣ Великомъ, о Римскихъ; о Еллинскихъ и о Греческихъ благочестивыхъ и правовѣрныхъ царѣхъ, о Россійскихъ и о Литовскихъ господарствахъ. Также и о Полскихъ панствахъ потроце“. Рукапіс XVII ст. Маск. Публ. бібліат. № 2405.

Пасьля агалоўка ідзе тэкст:

¹⁾ Праф. Карскі чытае гэта так: „Szto slak nyska pan sia na wieru świetau“; у тэксьце дадзена паводле праф. Брукнара.

„Напервѣй за помочью Божию о шести дняхъ починаемъ въ который сотворилъ Господь все створенье“.

Далей даецца скарачаная пэрская гісторыя. За гэтым памешчана Александрыя. Гісторыя грэцкага царства і царства Антыохавага. Гісторыя Троі. Рымская гісторыя да Аўгуста.

„Поколѣнье Христа избавителя нашего которой пришолъ для збавеня нас, на свѣтъ сей и зродился отъ Пречистой Дѣвицы“.

Гэтым канчаецца рукапіс.

ХРОНОГРАФ, рукапіс пачатку XVII ст. СПб. Публ. бібл., б. № 5. Зьмест падобны як у папярэднім хронографе.

ХРОНОГРАФ. СПб. Публ. бібл. № 158, зьяўляецца дакончаньнем рукапісу тэйжа бібліатэкі. № 5.

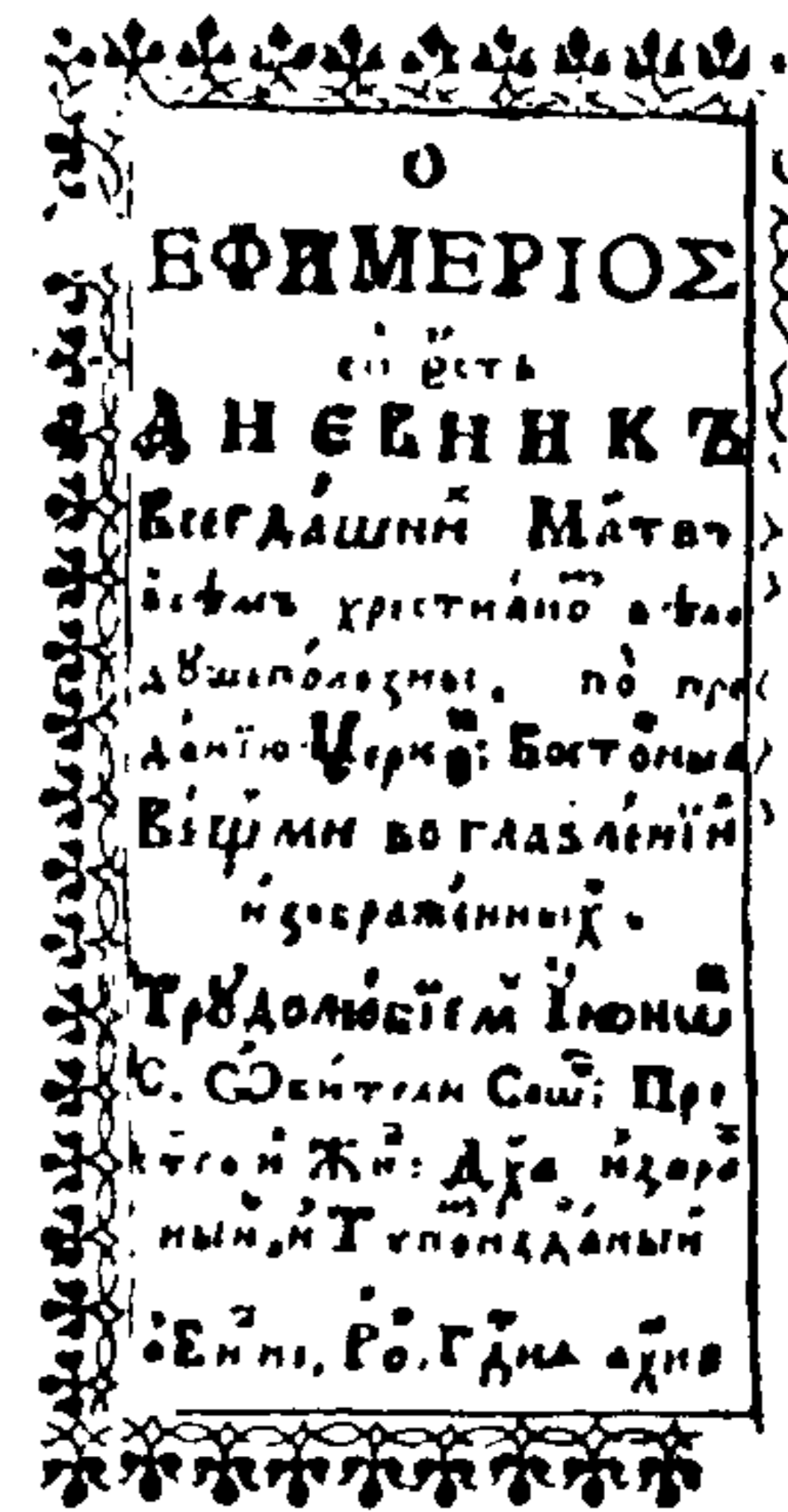
„ЕФИМЕРІОС си есть дневникъ Всегдашнихъ Млत्वъ... Трудолюбіемъ Іноковъ С. Обители Сошт. Пресвт. Жив. Дха... типоизданный в Вилни Року Гедня 1652“. У 32-ку, 7+326+25 лістоў. На адвароце агалоўнай балоны дрэварыт, які выябражае „Старожитный Клейнот ихъ М. П. П. Трызновъ“ і эпіграма на гэты-ж герб.

У агалоўках віленскіх друкаў ужо ад 1630-х годаў пачалі паяўляцца славянскія літары, закругленыя і стылізаваныя на спосаб літар лацінскіх. Гэткі агаловак і ў кнізе „Ефимеріос“. Літары гэты пабачыў Пётр Вялікі ўпадабаўшы іх, загадаў у 1704 годзе, такія-ж самыя адліць у Амстардаме. Літары гэты названы былі „гражданскімі“.

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром на пачатку, друк. ў Кутэйне, 1652 г., у 4-ку, 6+126+500 лістоў. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ ЯЗЫКА СЛАВЕНСКАГО“, Вільня, 1652 г., у 8-ку. З дрэварытамі ў тэксьце. Гэты букар і граматыка Сматрыцкага ляглі ў аснову школьнай асьветы ў Масковіі.

„ДИДАСКАЛІЯ, альбо наука, каторая ся первѣй изъ усть священникомъ подавала о седми сакраментяхъ, или тайнахъ на Синодѣ помѣстномъ во градѣ Могилевѣ, 1637 года, отъ Господина Силвестра Косова, Епископа Оршанского и Могилевского, потомъ Митрополита Кіевского; въ Кутейнскомъ монастырѣ“, друк. 1653 г., у 4-ку, 4+31 ліст.

Агалоўная балона кніжыцы „Ефимеріос“, друкаванай ў Вільні ў 1652 г.

Слоўнік Бэрынды для досьледаў старакрыўскай мовы выяўляе сабой матэрыял высокай вартасьці, не утраціў ён значэньня і для досьледаў жывой крыўскай мовы, прыкладам:

Корнь: малого носа, або великого, або кривою.
Корчій желъза: коваль.
Косвенный: Оукосный, косый, зызоватый, кривоокий.
Косненіе: Забавленіе.
Косноязычный: Заикающийся.
Котора: Сварь.
Коха: Мурашникъ вкаторомъ мурашки живутъ.
Куца: Кучка, будка.
Купель: Сажавка.

Кутэйнскае выданьне было прыгатавана да друку і дапоўнена Іоілям Труцэвічам архімандрытам Кутэйнскага манастыра, які далучыў да слоўніка сваю прадмову:

„Читать, а не разумѣть, глупая рѣчь есть; мовить нѣкто отъ мудрыхъ. Аже великославный и во мовѣ широкий языкъ Славенскій, любомудрый читателю, любо оквитое маеть злеценье, не только зъ писмъ богославянскихъ и гимновъ церковныхъ, з Грецкаго нимъ перетлумаченыхъ, але изъ божественное литургии и иныхъ таемницъ, которыи ся онымъ въ Великой и Малой Россіи, въ Сербіи, Болгаріи, и по инымъ сторонамъ оправуютъ; лечъ же трудность словъ и назвискъ нѣкоторыхъ, а иле отъ оныхъ языковъ съ potreбы взятыхъ, до выразумѣня темныхъ, не мало въ собѣ маеть: зачымъ многіе звлаца, которыи не часто его заживають, для невыразумѣня оныхъ, силы писмъ досконалѣ не поимуть и частокротъ малый зчитаня относятъ пожитокъ“.

Знача слоўнік гэты прызначаўся для навукі „великославного и широкаго“ ц.-славянскага языка і для лепшага выразуменьня „богославянскихъ“ пісм і гімнаў.

Памва (Павал) Бэрында быў родам з Малдавіі і па народнай прыналежнасьці—валох (Житецкій „Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія“, бб. 37—44). Пачатныя навукі, здаецца, як многа іншых яго пабратаў атрымаў у Львове. Пасьля выехаў у Іерусалім, дзе бавіў некалькі гадоў і паступіў там у манахі. Вярнуўшыся ў Львоў працаваў пры львоўскім біскупе, якім быў у тыя часы Гедэон Балабан. Калі Кіяўская Пячэрская лаўра завяла ў сябе друкарню (перавезеную са Страціна), Бэрынду запрасілі на кіраўніка друкарні. Тут ён знайшоў поле даць выхад свайму нахілу да навуковай працы. Чуючы неадзоўную патрэбу тлумачэньня незразумелай духавенству ц.-баўгаршчыны, пастанавіў апрацаваць слоўнік; бо, паводле яго выслову (ў прадмове да слоўніка), праз неразуменьне ц.-славяншчыны сама:

„россійская церковъ многимъ властным сыномъ своимъ въ огиду приходитъ“.

„ДИОПТРА, или зеркало живота во мірѣ семъ человеческого“.
Кутэйна, 1654 г., у 4-ку, 6+196 лістоў. (Ундольскій).

ЛІСТ КОМУНІЯКІ ДА ВОЯВОДЫ СМАЛЕНСКАГА АБУ-ХОВІЧА 1655 ГОДУ. Арыгінал пераховуецца ў Кракаве ў Нацыянальным Музэі (Z tek Emèrika Czapskiego 8, гекоріста 1. Varia); адніс новачасны, з невядомага арыгіналу, быў у Беларускам Музэі імені Івана Луцкевіча ў Вільні. Ніжэйпададзены перадрук паводле апошняга адпісу.

„Милостивы пане Обуховичъ, мой ласкавы Пане.

З умыслу посылаю службу нашего, Пана Іоахима Говорку обещачючи доброе здоровье Вашности ти нездоровье въ якимъ тотъ часъ Господ ховати вас рачить послѣ того перепуду Московского. И я так знаю што трудно Вашности всемо на живото, да не гнѣвайся Господару на мене, што я тытула воеводского не доложилъ, бо написавши Воеводою Смоленским, то бы я солгалъ; написавшиб безвоеводскимъ то бы Вашности загневалъ, хоть незашто. Бо мне бачится коли Вашность Смоленск продали, то и тытуль отдали. Много людей звещали што и Вашности люди гроши побрали. Лепей было пане Филипе седети тобѣ у Липѣ. Увалялся Вашность въ великую славу, як свиня у грязь, горш того: коли хто попаде у новымъ кожусе у густое болото. Отъ намъ за тое што дешова Москва соболи продавала: всю Русь з людми забрала. Мы вбачивши густые соболие ковнери, познали есмы што худо будутъ битися наши жовнери, а што мы бѣдныи у кожухахъ семь летъ Смоленска добывали, то вы мудрейшіи въ соболяхъ за четырнадцать недель отдали. Боюся я велми штоб затое баба кому лупа не рѣзала. За меншую вину, кажуть люди, Пана Остика небощика наполохалъ катъ у Вильни, ажъ мяса его волоклося, што одно карточку писалъ до Москвы неосторожно. А мы і Цара у ногу целовали и гроши побрали. Але больш намъ так не минется. Пан Госевски не много по латинску умелъ, а зъ меншимъ людомъ и апаратомъ военнымъ и живностью Смоленска додержал. Мудрость велика,—кажуть люди,—як тая свиня: коли много ее хто заживаеть, то и ничего не дбаеть. А коли чоловѣкъ много кусить, то и постогнать мусить и хвосту бывае непокой. Зофія филозофія судила седеть высоко, говорить глыбоко. Куделя, пане, женоцкая рѣчь да штоб пекла горазд оладки. Ест у мене старіе книги у новымъ куте, завседы я тамъ вычиталъ много женоцкой псо-ты, яковой зъ ума зводять людей мудрихъ, многихъ и святыхъ, а штоб як нас грѣшныхъ къ лиху не привели. А коли бы дотуль Вашность писаромъ былъ, то бы человѣкомъ слылъ и того бы з насъ годи было, за наше лихое шалберство. Показуютъ люди и тое на Вашности, яко бы до вымыслена подымного не хто былъ причиною только Вашность, которымъ выкурыли нашихъ мужыковъ якъ вербѣевъ з вениковъ,—безмало з мудрыхъ ораціевъ не буде много ратіевъ, посломъ оставши много правды не говоритъ, только беретъ копы, депутатомъ копы, комисаромъ копы, а тые копы пострыгутъ не одного въ хлопы, а не вѣдомо где будетъ. У Гданску есть кому тамъ валы сыпати и безъ насъ. Што люди старіе мовили то все правда и гораздъ у памяти маю, коли былъ панъ Мелешка каштеляномъ Смоленскимъ, то я, будучи на сойме на той часъ за имъ зъ кордикомъ стоялъ. Его мова въ тые словы была: Панове, кажу вамъ правду: по велми мудрихъ людехъ ничего на семь свете, за три хвили з болота чынятъ золото, а зъ золота болото своими шальберскими мовами и разговорами, штоб нас простыхъ ошу-

кати и у блазны постригти, але покуль онъ того докажетъ, самъ кепомъ останеть. Надувся въ сенате як петух галагуцки, а правды не пытай все баламутня. З гурбою держитъ такъ, такъ, такъ, а коли мовишь: тое не такъ,—и пискнути не хочеть. Не боялся короля Жыкгимонта и всихъ сенаторовъ, ани вмель болей только часовникъ и псалтырь перечитати, по многихъ книгахъ зблудился. Теперечны розумъ, якъ коза по лесъ, а на правду святую ни од кого здорового нѣтъ, одно баламутня, и сами погибнуть и насъ погубять. Кождень Мости Панае уживать будетъ. Як цюнецъ мой былъ зъ сынами въ местечку Полонной зъ курми на торгу, чув одъ когось и мнѣ звестно, што ляхи на Вашмости велми позакручивали хвосты, одноб только соймъ дойшоль, бо ены хочуть Вашмости объ тое турбовати не кепско, дай то Боже штоб тое дармо не минуло. И то ли правда чыли не, показувають на Вашмости якобы Вашмость у дванадцать пехоты зъѣхал на одзыскане Смоленска. Даремно то Вашмости старане: маючи четырнадсотъ пехоты до обороны Смоленска, людей зацных и добрыхъ при живности и гарматъ, да не хотел боронити, а теперь только маючи дванадцать пѣхоты греблю у маетности Полонной, сыпати позваляють, а (не) Смоленска назад одзыскивають. Ой, пане, годи вы такъ як слижа у Неман упуститъ, не завтра тое вже будетъ. Люди и тое кажутъ доводне во всихъ штурмахъ Вашмости только одного ткача забито и то не велми знаменитаго, хтось поведиль якобы Вашмости воеводство Краковское Король Его Милость въ награду Смоленска маеть дати, бояться Ляхи велми штобы Твоя Милость Венгром оных не продалъ. Нешто, пане, ото родомъ дому дееться: дедъ Твоей Милости коли Енераломъ былъ у Мозыри, то слылъ, што за малые гроши неправду продавал. Пан отецъ Вашей Милости судею будучи Мозырскимъ, за моей памети, у кого больш взялъ, того хороше осудиль. Коли небошикъ зъ того свету уступиль Мозыране велми рады были, а колибъ Вашмость досюль за правдою ходиль, тоб и Бог помагалъ. Додуши то мне дивно што Вашмости триста подводъ подъ одну постѣль Москва дала, тобъ то не постель была так велми тяжкая, хиба каждая перина обернулася въ чирвоныя золотые. Сякъ такъ нагородывся Вашмости упудъ московскій. Колиб геткую кучу гною даль вывезти изъ Смоленска Хмельницкому до Чегрына и тоб не безъ шкоды было. Панае, у мене той бредни есть не мало, одныхъ перинъ девять, кромъ дробныхъ подушокъ, и то одна кобыла возить, где той бредни потреба. Мел бымъ и болей што до Вашмости писать, зленовався дуже и стать не могу. Да не гнѣвайся Господару, а хтож кого остережетъ, коли не милы свой давны другъ.

Данъ с Тулан дня 6 Юнія 1655 году“.

Па свайму зьядліваму стылю, па жывой, народнай мове, гэты ліст зьяўляецца надзвычайна цікавым помнікам нашай старой пісьменнасці. Ён аткрывае нам як рэагавала наша грамадзянства ў тыя часы на здачу Смаленска Маскве. Абуховіча запраўды вінавацілі, што ён за подкуп маскоўскі здаў Смаленск. Прамова Мялешкі і ліст Комуныкі, гэта абрыўкі, якія дайшлі да нас, з абшырнай політычнай пісьменнасці XVII ст.

БОГАГЛАСЬНІК. Рукапіс 1660 г., пераховываўся ў старасхове полацкага Богаяўленскага манастыра; ў адной кнізе змяшчаліся ноты, ў другой тэксты вершаваных песень, пісаных старакрыўскай мовай.

У нашым краю царкоўныя песні, ў народнай мове, вельмі рана ўвайшлі ў звычай; аб зборніках гэтых рэлігійных песень сустрачаюцца ведамкі з XV ст., ў XVII ст. былі ўжо друкаваныя Богагласьнікі. Расійскае праваслаўнае духавенства чамусьці лічыла Богагласьнікі спеціальной азнакай уніяцтва, а дзеля гэтага яра іх прасьледавала і вынішчала. Праф. Карскі кажа, што з вялікага ліку друкаваных Богагласьнікаў не захавалася ніводнага экзэмпляра, а з ацалеўшых, найстарэйшы паходзіць з 1805 г., ды і той на ц.-славянскай мове.

„КАТЕХИЗИСЪ или краткое изученіе Христіанское въ пользу и спасеніе юнакомъ, равно же и старымъ ненаученымъ, въ трехъ бесѣдахъ написанный, и въ богосп. градѣ Могилевѣ Бѣлорусскомъ второе напечатанъ, въ лѣто отъ Р. Х. 1661“, у 8-ку (Ундольскій).

МІНЕЯ МЕСЯЧНАЯ (сакавік) 1667 г. (Віленскай Публічнай бібл. № 160). Напісана ў Супрасьлі інакам Леонціем. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

„ІРМАЛОГІЙ“ нотны XVII стаг. (Віленскай Публіч. бібл. № 119). Напісаны „року (1662)... у Витебску“. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

ЕВАНГЕЛІЕ ЖУХАВІЦКАЕ 1668 ГОДУ. Рукапіс у ліст, пісанае выразным полууставам, пераховуецца ў Беларускам музэю ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. У канцы Евангелія ад Мацея маецца прыпіска чырвонымі літарамі гэткага зместу:

„О(т)цы стьи и братія прочитаючи тую стую книгу Ев(г)ліе омыльки ра(ч)те пи(л)но прошу направить. где положи(л)е(м) ъ за ъ або ъ за ъ, так теж і за й а й за і й тым подобные омы(л)ки молю попра(в)те, бо не агльская грѣшная рука писала, вночи бо(л)шей писале(м) нижели вде(н) для недостатку часу, а о мне грѣ(ш)не(м) г(с)ду Богу м(о)лѣся, грѣшны(й) лука пре(з)бите(р) жухови(ц)ки 1668 апрель 13 д.“

На тым-жа лісьце ў нізе і на адваротнай балоне—надпіс па польску.

Począłem tę księgę pisać Marca 5° wprzod na takim papierze iakim mógł mieć, gdyż mię do tego wielka potrzeba ciągnęła ponieważ wtey Cerkwi Żuchowickiey oprócz treodi ćwietney więcey ksiąg żadnych nie było, musiałem pisać, Apostoł, Szesiodniewnik, Trefoły, y to powiększey części te pomienione księgi pisałem przyłoczywie wnocy, lewą ręką świecąc a prawą pisząc, to jest w lewey ręce trzymając łuczywo, a w prawey pióro, y to wten czas gdym miał na papier z zarobku grosz iaki żebym go miał zaco kupić, dobrodzieia żadnego nie mając który by mię w tym wspomógł samem mocno starania przykładał swemi rękoma zarabiając, iaki taki ważyłem koszt nate księgi, napisawszy Apostoł, Szesiodniewnik, trefoły, wypisałem i tę księgę Swiętą ewangelią, niechże się to wszystko dzieie na cześć i na Chwałę Bogu w troycy S. iedynemu y naswientszey Pannie Maryey, y wszystkim swientym Amen. a ktoby te pomienione księgi ważył się iakim kolwiek sposobem oddalić otey Swiętey Cerkwi Żuchowickiey y na swoy pożytek obrocić abo według swęy

woli do unszey Cerkwi legowac niech tędzie anathema, to jest przeklenty na wieki, y zemną masię rosprawić w dzień straszego sądu Bózego, y stymi który się przyłożyli naoprawę tey swientej ewangeliey których ymiona są napisane w księgach żywota y tu niżej są wyrażone ku drugich zbudowaniu.

Niegodny Łukasz Prezbiter Cerkwie Żuchowickiej ręką swą 1668 Msca apryla 13 dnia

Помяни Госпди раба Алеся па w'ку w'kow Amin (далей рад других іменьниў і родаў).

„КРОЙНИКА з лѣтописцовъ стародавны(х), з с(вя)таго Нестора Пече(р)ского и иншихъ. также з кройникъ полских о Руси отколь Русь почалася и о первыхъ князехъ Рускихъ и пони(х) далшихъ наступуючихъ князех. и о ихъ дѣлахъ. Собраная Року от створеня свѣта... а от Ржства Хр(ыс)това 1681 ?.“ Рукапіс Петр. Публ. бібліатэкі, б. F. IV. № 215.

У гэтым аграмадным зборніку ёсць і другія апавяданні, не летапісныя: гісторыя старога закону, жыццёпісы сьвятых і інш. Пісаны гэты зборнік пераважна стара-крыўскай літэратурнай мовай, прыкладам:

„Далшихъ кн(я)сей не описують Гисторіи Рускіи, бо русь шаблею а не пером бавячися, и писа(ть) не знаючи по паперу, тол(ь)ко по го(ло)вахъ албо по хрибахъ и где прилучилося шаблями пишучи. не описали свои(х) старовечны(х) княжат имен“.

Рукапіс гэты перапісаны ў Піншчыне, чым тлумачацца трапляючыся ў ім украінізмы, побач з добрай крыўскай пісоўняй прыкл.: Батѣя і Батія (Батыя).

У гэтым рукапісе між іншым ёсць артыкул: „Отколь Москва оузяла свое назвиско:

„КОРО(Т)КОЕ ОПИСА(Н)Е кроники по(л)ской ведлу(г) вла(с)ности наступова(н)я одного по друго(м) всѣ(х) княжа(т) и кроле(в) народу того. Почавши перве от леха першого Монархи и спра(в)цы по(л)ского. Рукапіс XVII ст. F. IV. № 152. Петр. Публ. бібліатэкі.

У ліку крыніц, з якіх карыстаўся аўтор, паказуе на Гвагніна і Бельскага: „Ма(р)тинъ Бе(л)ски(й), И александе(р) Кгвакни(н) кроникари по(л)ские пишу(ть), и(ж) на поча(т)ку папова(н)я того Жикгимо(н)та пе(р)шого (б)ы(л) нѣяки(й) шляхти(ц) коро(н)ны(й) на имя якубъ мелишты(н)ски(й)...“

Пробка мовы:

„З того народу валечного словенского, або са(р)мацкогo, два назнамени(т)шие мужеве, и великого се(р)дца кн(я)жата ле(х), и чехъ бра(т)я роженни иду(ть). тыи теды з иллирику шукаючи собѣ и(н)шого жития на свѣте, выехали з своими уфы пречъ от востока словенского з земли ка(р)вацкои и на захо(д) сло(н)ца удавшия в стороны неме(ц)кие опановали краины межи реками вислою...“

Супрасльскі манастыр (Горадзеніччына), ў якім ад XVII ст. была крыўскай друкарня.

„О ПОСЛѢДОВАНИЮ ИСУСУ ХРИСТУ“. Пераклад з лацінскай мовы. Вільня, 1681 г., ў 8-ку.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Магілеве, 1682 г., ў 4-ку, 239+8 ліст. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасльлю, 1689 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

ЗБОРНИК ІНТЭРМЭДЗІЙ, другой палавіны XVII ст. (1661—1698). Рукапіс СПб. Публічнай бібліатэкі (Разнояз. Q. XIV, 10). Гэта ёсць зборнік рожных школьных сцэнічных твораў на мовах лацінскай і польскай, але маюцца тут адрывкі інтэрмэдзій у мове крыўскай. Гэтак у сцэнічным творы „Progymnasma“ (б. 159—164), маецца сцэна, (Карскій, „Бѣлоруссы“,

т. III, б. 219), у якої бацька пераконывае сына ісьці ў школу а не сьпяваць „U Szmojfy u stodole“:

Parens. Podzi, synku, do szkoły.
Filius. Darmo mówisz, mój oycze, nie wiele się pito.
Parens. A przez cie się u uczora try hroszy przepito.

І далей мова паміж бацькам і сынам аб піцьці гарэлкі.

На б. 345 зьмешчана інтэрмэдзія да сцэны аб грэхачыне Адама і Евы, дзе выводзіцца сялянін:

Rusticus. Ochcia mnie, sćhci, utomiusia ia, ah ledwa mahu tchnuć, ohoch, hrudzi duch zaimać i г. д.

С прычыны грэхачыну Еўгі, які наклікаў гэтулькі непрыемнасьцяў, сялянін кажа:

„Och Adam, Adam! czy nie moh że ty chłudzinu abierucz uziawszy uzdouż lewu apierezać, kab druhi raz iablaka zakazanaha niakuszała; oh, Adam! Adam!“

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1692 г. ў 12-ку, 259+64 лістоў. (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ ТРЕХЪ-АКАӨИСТНЫЙ“, друк. ў Вільні, 1693 г., ў 8-ку, 90 лістоў. (Ундольскій).

„АКАӨИСТЫ И КАНОНЫ“ друк. ў Магілеве, Макс. Вашчанкі, 1693 г., ў 8-ку, 2+226+22 лісты (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“ друк. ў Магілеве, 1693 г., ў 4-ку, 239+10 лістоў (Ундольскій).

„ПОЛУУСТАВЪ“, друк. ў Вільні, 1695 г., ў 16-ку, 6+458×? лістоў. (Ундольскій)

„МОЛИТВОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Магілеве ў Максіма Вашчанкі, 1695 г. ў 24-ку, 3+228+45 лістоў. (Ундольскій).

„МИНЕЯ ОБЩАЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1695 г., ў ліст (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. праўдападобна, ў Магілеве, 1695 г., ў 24-ку, 3+517 і больш 42 лістоў (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. ў Магілеве, ў Макс. Вашчанкі, 1695 г., ў 4-ку, 3+408+45 лістоў. (Ундольскій).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1695 г., ў ліст. (Ундольскій).

„ЛУЦИДАРИЙ“. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. № 107. Адносіцца да забароненых кніг. Рукапіс яшчэ нікім не дасьледаваны.

РЫМСКІЯ ДЗЕЯЊНІ (Gesta Romanorum). Рукапіс XVII ст., перадрукаваны „Общ. Любителей Древне-русск. писм“. (СПБ. 1877-78) Гэта аграмадны зборнік сярэднявекавых повесьцяў і легенд. У славянскай мове вышэй згаданага перадруку сустрачаюцца такія словы: „облюбеница“, „пан“, „панья“, „цесарь“, „княжа“, „папезь“, „костель“, „пелгримь“, „година“, „мары“, „взрокъ“, „опутаны“, „коштовный“, „декую“, „зборь albo рада“, „келихъ albo чаша“, „скаредность albo- смородъ“. Што паказуе, на пераклад са старакрыўскай мовы, ў якой усе вышэй прыведзеныя словы ўжываліся. Пераклад мог быць зроблены толькі ў Маскові:

ІНТЭРМЭДЗІЯ: „Daemon et pueri illius, Rusticus, Iudeus“. (Чорт і яго вучні, мужык і жыд). Рукапіс СПБ. Публ. бібл. (Польск. Q. XIV. № 12), зьмяшчае некалькі інтэрмэдзій, з якіх найцікавейшая—вышэй названая ў агалоўку.

Daemon Osmoleuko, як відаць з размовы яго хлапцоў вельмі захварэў і зажадаў знахара. Прыходзіць сялянін-знахар, які так сябе знаёміць (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, бб. 220-222):

Rusticus. Dobryi ia cyrulik, umiu leczyci;
Wiedaiu iak lekarstwa dobraho zażyci.
Ia ieho zlecze zaraz aharodnym zielam,
Wyparu czorta w łazni maładzieńkim chmielam.
A kali nie pamoże, toż żyda z maściami
Zazwaci, z roznyimi ieho parchumami.

Daemon. Ratuy prętko, zmiłuy się. Lekarstwo mi gotuy...

Rusticus. Zdychayże borzdo, czorcie, nieboys, bies nie woźmie
Ciebie, kali maio oko iasnoio nie zasnie.

Puer 1. Weźmę ia go za ręce a wyciągnę nogi.

Puer 2. A ia wieleškodzące prycisnę mu rogi.

Rusticus. Ach, puls iak to bieć mocno, iak u piekle haryć,
Haraczka tak usieho ieho ciepieć smalić,
Izyspadu y zwierchu ahoń wybuchaieć,
Choć czort, a żadnoho baczenia nie maieć
Ahoń piekielny, treba iako baczu sąła
Dubowaho, kab maia ruka szmarawała
Ieho kości, pawierniecie na bok siuda lepiey,
Azaley ion paczujec lekarstwo to smaczniey.
Oy vžo szmarowanie pan diabeł nasz czuie,
Aż iskry syplucca, tak dobre szmaruie.
Ot užo haraczka heto może wychodzić,
Nie budzie iemu ahoń hetoy boley szkodzić.

Daemon. Ieszcze zle na zoładku y boli mi gardło,
Trzeba by przez ie przepuścić mi sadło.

Хлопчык раіць другія лекарствы.

Rusticus Budzie vsio ieszcze aley palunkowy,
 Ot nahatawau iemu, ieszcze piercu padaycie
 Żmieniu dobruju, a tuta w aley nasypaycie.
 Pierayszlo iak pa maśle pieraz horło vsie.

Чорт яшчэ жаліцца на боль.

Rusticus. Pałkni tolko hetey mocnyie pigułki,
 Wyareć twaie wsięki z horła skułki.

Daemon. Iak mi na żoładku dobrze polepszało,
 Ale przecie co to na nos moy muchi wpędziło,
 Że moy nos kaśaia.

Rusticus. Ot heto zielo toio,
 Szto wystraszyć iz nosa vsio tabie lichoiu.

Чорт кажа, што мухі яшчэ трывожаць яго нос.

Rusticus. Nos nadabie z nimi ustrelić, kalib borzdo wyszli.

Daemon. Coż czynić, choć bez nosa, tylko że much niemasz.

Жаліцца на шуменьне ў галаве—пяюць сьвяшчкі—на што патрэбна апэрація.

Rusticus. Hetaho tabie radzić nie padymuiusia,
 Adno tolko na hetom troszaczka znaiusia,
 Swierdłam łob prakrucici, zaraz pauciekaiuć
 Swierszki, niedabradzieia swoyho minie paznaiuć.

Daemon. Stoy, stoy, nie czyń dziury: dosi że postrzelona,
 Nie chcę mieć głowy, by była dziurawiona.

Rusticus. Ia wżo tabie tut boley nie chaczu służyć,
 Zaklicz sabie żyda, toy tabie paradzić.

Прыходзіць жyd і знаходзіць у чорта мэлянхолію, якую раіць лечыць іншым спосабам. Сялянin пахваляе гэны плян і канчае сваю прамоеу увагамі маральнага характару:

Rusticus. Ot hetak bies cieszycca, kali boha znieważaiuć
 A ludzi hreszynie taho nie uważaiuć,
 A nabarziey hreszniki katoryie hrechami,
 Czynia(ć) złoio vsiohdy roznymi czasami.
 Choczeież, kaiib iz nas tak czort nie smieiausia,
 Nikoli na świet da nas y nie pakazausia,
 Pakidaycież hreszyci a boha mali(e)cie,
 Niechay nas tut karaieć, a nie na tym świecie.

Трэба прызнаць, што спроба аўтора даць сьмешную інтэрмэдзію саўсім не ўдалася. Чорт лішне дурны і хворы, спосабы лячэньня не дасьційныя, а маральныя вывады не вяжуцца с палярэдняй сцэнай.

„РОЗМОВА ЦАРЯ ДАВЫДА З ЦАРЕМЪ ВОЛОТОМЪ ВОЛОТОВИЧЕМ“. Паводле рукапісу XVII ст., які прыналежаў дьякану полацкай аднаверчаскай царквы.

„Одного часу зъехалісе на гору сынайскую 42 царове, а преднейши з помежи нихъ былъ царъ Волотъ Волотовичъ, а другии царъ былъ Давыдъ пророкъ Іесеовичъ. И вси тые царове приехали на нараду помежи собою. И помолившисе мовилъ до тыхъ царей Волотъ

Волотовичъ: мовте, а повѣдайте мнѣ, хобрые царове, што кому noci той силосе а видѣлосе, повѣдайтѣ а не утайтѣ. И вси тии царове молчали. И мовить цар Волот. А мне виделосе што зъ усточное стороны всходило солнце красное, и освѣтило сторону полудневую и выростало древо райское, серебряные дерева кореніе, а вѣтки золотые; а под дровомъ тымъ вилкъ ричель велми а срожилсе. Хто мнѣ тый сонъ розъгадаеть, а правду повѣдаеть. И вси царове молчали. Единъ отъ нихъ мовилъ царъ Давыд пророкъ. Господару ты наш, преднѣйшы цар Волотъ Волотовичъ, той твой сонъ я отгадаю. А што зъ стороны тое восточное всходитъ солнце красное и освѣтитъ всю землю полудневую, то на сей горе будетъ мѣсто красное. А што у древа кореніе золотые, а вѣтки серебряные, то родитсе у мене сынъ, а у тебе дочка Волха Волотовна и поберутсе они межи собою, и будетъ Соломонъ царствомъ твоимъ справовати. А вилкъ ричачи, то слава великая пойдегъ отъ племени его. И подяковаль цар Волот Волотовичъ прыстойне цара Давыда пророка, што доброе слово рекл ему. И мовить цар Давыд, а ты мне преднейши царъ Волотъ Волотовичъ скажи про тое, чего деля у насъ солнце свѣтитсе и чому солнце сияеть и чому зора занимается і на чомъ у насъ небо ходитъ, на чомъ земля стоитъ. И рек цар Волотъ Волотовичъ цару Давыду. Солнце светитсе отъ очей пана Бога, а сияеть солнце отъ шат Божыхъ, а зора занимается отъ солнца красного, а небо ходитъ на воздухъ, а земля стоитъ на трехъ велерыбехъ великихъ. А ты мне цар Давид порокъ скажи. Яки городъ всимъ городомъ мати, а якая церковь всимъ церквамъ мати, а якая голова всимъ головамъ мати, а якое древо всимъ древамъ мати, а якая трава всимъ травамъ мати, яки камень всимъ камениемъ мати, яки птахъ всимъ птахомъ мати, яки звѣръ всимъ звѣромъ мати, якое езеро всимъ езеромъ мати, якая гора всимъ горамъ мати, якое море всимъ морямъ мати. И мовить царъ Давыдъ пророкъ: всимъ городомъ мати свята градъ Іерусалимъ, а церквамъ мати свята София Премудрость божія. што въ той церкви стоитъ гробъ Христывы, тому церковь тая церквамъ всимъ мати, а рѣкамъ всимъ мати Ердан рѣка тому што выплывае Ерданъ зъ

Печатныя літары Супрасльскай друкарні.

раю Едемского и што Христось въ ней крстился. А головамъ всимъ мати голова праотца адама, а древомъ мати древо пѣвга, тому што Христось панъ Бог былъ на симъ древе розпяты. А травамъ мати трава плакун, бовемъ коли Христа розпинали Матка Боска зронила на нее свою слезу святую. А птакомъ мати птакъ Фэникс, які з попеловъ своихъ воскрсаеть. А звѣрамъ мати еднорог. А езеромъ мати генеза реть езеро, а морамъ мати акиянъ море, а рыбамаъ мати велерыбъ рыба, а горамъ мати сыонъ гора.

Гэты помнік належыць да апокрыфічнай літэратуры.

„АРИТМЕТИКА ИЛИ ЩИСЛЕНИЯ“. Рукапіс Румянц. Музею ССХІІ („Описание русск. и словенск. рукоп.“ Востокова. СПб. 1842, б. 333). Рукапіс складаецца з трох кніг; у першай—пачатныя чатыры правілы арытмэтыкі, у другой „Познаніе ерактъ“ (дробяў), у трэцяй „регула трохъ“ (трайное правіла). У канцы, пасья правіл „о радиксѣ квадрата албо о корнѣ четверакомъ“ сказана:

„естъ и иные многіе регулы в сей науке которыхъ употребляютъ болши на Москвѣ чая себѣ кповышенію своей науки, но мы всѣ отставляемъ, для того, что по тѣхъ регулахъ никакіе помощи ни вчемъ не сыщет никто, и всѣ тѣ бездѣльные регулы фалшивые по ихъ зовутся, родятся изсихъ же настоящихъ фундаментовъ и хто хороше визнаеть всѣхъ регулъ фундаменты можетъ самъ тѣхъ бездѣлицъ дѣлать сколько похочетъ толко мы втомъ своимъ ученемъ не позволяемъ лутчего голову ломать о дѣле неже о бездѣлье“.

„ГЕОМЕТРИЯ“. Зборнік Румянцаўскага Музею ССХІІ. Рукапіс тракуючы аб геомэтрыі складаецца з трох часьцей і канчаецца артыкулам

„о часѣхъ спатеричныхъ или слончныхъ (гноміка).“

„КОЗМОГРАФІЯ или описанія свѣта“. Зборнік Румянцаўскага музею ССХІІ. Рукапіс складаецца з двох кніг. У першай аб сфэры і аб астраноміі; ў другой аб мораплаўніцтве. У канцы артыкул:

„ученіе о знатіи персонъ или всѣхъ начальныхъ и малыхъ людей на корабле и о знатіи пушекъ корабельныхъ“.

Імязоўніцтва тут узятая з італьянскай, а асабліва вэнэціянскай мовы, хоць побач пададзены і гішпанскія назовы, прыкладам:

„Генерал воинской по влоску зовется—капітанъ генераль дель армата, а в Гішпаніи онъ зовется—альмирантъ“...

„АРХИТЕКТУРЕ милитарис доктрина или архитектуры военной ученіе“. Зборнік Румянцаўскага музею ССХІІ. Рукапіс складаецца з трох часьцей або кніг. У першай—фортыфікація; у 2-ой аб аблозе і абароне замкаў; у 3-й „объ огняхъ военныхъ (аб пораху і аб гарматах) и объ шеренгахъ салдатъ“. Рукапіс перапісаны ў Масковіі і Дзеля гэтага мова перапраўленая, але побач з гэтым захавалася шмат крыўскіх слоў, прыкладам: личба, посполитый, скрыдло, ведлугъ широкости і г. д.

ХРОНОГРАФ XVII СТ. Рукапіс Віленскай Публ. бібліатэкі № 109 і другі рукапіс № 110. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

КІЯЎСКІ ЛЕТАПІС 1621 Г. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I). У гэтым рукапісе, да кароткага зместу даўнейшых летапісаў, дададзены запіскі с падзей на Валыншчыне і на Палесьсі.

ЖЫРОВОЎСКІ ПАМЯННІК. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (гл. Добр. № 91).

ВЯЛІКАРЫЎСКІ ПАМЯННІК. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (па Дабр. № 91). Тут між іншым на першай балоне, ў агульным ўступе, памінаюцца:

„убогіе ихже некому поменути, скитающіеся по улицахъ, въ ровъ упадающые, и тые, которые не мѣли гдѣ головы притулити“.

ГРОЗАЎСКІ ПАМЯННІК, грозаўскай Іоанна Богаслоўскай царквы (Слуцк. пав.) Апісаны Скрынчанкам (у „Чтен. Имп. Общ. И. и Др. Р.“ 1910), рукапіс XVII ст.

ДЗЯТЛАВІЎСКІ ПАМЯННІК, дзятлаўскай Прэабражэнскай царквы (Слуцкі пав.). Апісаны Скарынчанкам (у „Чтен. Имп. Общ. И. и Др. Рос.“ 1910 г.), рукапіс XVII ст.

СТАТУТ ДЗІСЕНСКАГА „МОЛОДЗЕНЧЕСКОГО“ БРАЦТВА. Рукапіс XVII ст., пераховываецца ў Беларускаму музеі Ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. Статут пісаны старакрыўскай мовай, рукапіс нікім яшчэ не дасьледаваны. Агалолак напісаны мной с памяці, а, знача, перадае толькі агульны сэнс агалоўку, які надпісаны на арыгінале.

ІРМАЛОГІЙ НОТНЫ XVII СТАГ. Вітабскага Маркава манастыра (Віленскай Публ. бібл. № 118).

БІБЛЕЙСКІЯ КНІГІ ў рукапісе XVII ст. Пераховуюцца ўшытыя ў хронограф. ў Румянц. муз. № 2405. Апісаны Андр. Поповым у кнізе „Обзоръ хронографовъ русской редакціи“, (Вып. П. М. 1896 г. с. 276). Папоў лічыць гэты зборнік украінскім, але цытаты, пададзеныя ў яго, а такжа у В. М. Истрина („Александрія русскихъ хронографовъ“ М. 1893), тыповых украінскіх асобнасьцяў ня маюць.

„ПАТЕРИК“ XVII СТ. Рукапіс Віл. Публ. бібл. № 107. Гэты рукапіс зьяшчае многа, ператворанага нашымі старасьвецкімі пісьменнікамі, матэр'ялу з рожных „Патэрыкоў“ і „Сказаній“. Дагэтуль ён акуратна не дасьледаваны і чакае свайго дасьледчыка. Мова мяйсцамі надзвычайна фігуральная, жывая, народная.

„МИНЕЯ ЧЕТЬЯ“ XVII СТАГ. Віленскай Публіч. бібл. № 81. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

„СЛОВО О НЕПОКАЗАНЬНЮСЯ СЕСТРЪ И МАТЕРИ“. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (Добр. № 107).

„СЛОВО НА ПАСХУ“. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (Добр. 259). У гэтым зборніку маецца яшчэ некалькі іншых падобных твораў, пісаных старакрыўскай (беларускай) мовай.

„НАУКА ПРОТИВЪ ГРѢХОВЪ ВЕЛМИ ЕСТЬ ПОТРЕБНА“. Зборнік XVII ст. Віл. Публ. бібліятэкі (па кат. Добр. № 261).

Тэма „Науки“ дзесяць загадаў Божых, якія тлумачацца ў пытаннях і адповедзях.

„ТРЭФОЛОГІЙ АБО ПРАЗДНЕЯ“ XVII СТАГ. Вілен. Пуб. бібл. № 210. Напісаны ў Супрасльскім манастыры „року (1691)“.

ПРАЦЭС КАНАНІЗАЦІ ІОЗАФАТА КУНЦЭВІЧА. Рукапіс канца XVII ст. ў сабр. архіб. П. Дабрахотава Рас. Акад. Наук.

„VOCABULARIUM SLAVONICO-LATINUM“ не раней XVII стаг. (Бэрлін. Каралеўскай бібл. № 11). Выпіскі з гэтага рукапісу былі ў 1839 г. зроблены К. Д. Іванішавым (был. рэктарам унівэрсытэту сьв. Ёўладзіміра ў Кіеве) пад агалоўкам „Бѣлорусскій словарь“, але гэтыя выпіскі ня маюць шмат таго, што ёсць у бэрлінскім рукапісе.

ЖЫРОВІЦКІ БОГАГЛАСЬНІК XVII СТ. Рукапіс з нотамі і славянска-крыўскім тэкстам, пісаным лацінскімі літарамі, прыкл.:

„Bog Hospod jawisia“.

Зьмяшчае нядзельныя царкоўныя сьпевы, тропары і нядзельныя ірмосы васьмі галасоў. Пераховываўся ў жыровіцкім кнігасхове. Аб гэтым Богагласьніку ўпамінае сьвятар Л. Паеўскі ў сваёй брашуры „Наши провинциональные архивы и ихъ значеніе для Зап. Руск. Края“ (Горадня, 1894 г.).

АКАФІСТ БОГАРОДЗІЦЫ. Гэта кніжка была ўласнасьцю сьвятара Л. Паеўскага (гл. Наші провинциональные архивы и ихъ знач. для Зап. Рус. Края“ Горадня, 1894, б. 32-33). Дастаў Паеўскі кнігу з горадзенскага Барыса-Глебскага манастыра. Друкаваны акафісты па славянску, лацінскімі літарамі і па лаціне, прыкладам:

Sowiet przewiecznyj odkrywaja | Consilium abaeeternum, revelans
tebie Otrokowice, Nawryil predsta... | tibi Puella, Gabriel adstitit...

Кніга знаходзілася апошнімі часамі ў кнігасхове Жыровіцкага манастыра. Паводле літар і заставак выйшла, здаецца, з жыровіцкай друкарні, ў XVII або ў пачатку XVIII ст.

АЛЕКСАНДРЫЯ 1697 ГОДУ. Рукапіс Маскоўскай Публіч. бібл. і Рум. муз. № 1562. На адвароце апошняга ліста запіс:

„Писа(л) сію Александрью Василій Гаврилови(ч) Менжинскій попови(ч) мозырскій дякъ... року (1697)“.

МЭТРЫКА В. КН. ЛІТОЎСКАГА. Літоўскай мэтрыкай называецца архіў спраў дзяржаўнай канцэлярыі вялікага князьства Літоўска-Рускага (Крыўскага), які знаходзіўся пад асабістым даглядам і кіравецтвам вялікага канцлера Літоўскага.

У гэтым архіве сабраны арыгінальныя дакуманты (іставікі) з XIII да XVIII ст. і копіі дакумантаў, выданыя з дзяржаўнай канцэлярыі.

Да XVI ст. Мэтрыка в. кн. Л. пераховывалася ў Троках, у замку; адтуль яе перавязьлі, ў канцы XVI ст., ў Вільню, а ўрэшце, ў XVIII ст.—ў Варшаву. Частка дакумантаў, якія датычаць магнасьцяў князёў Радзівілаў, апынулася ў Несьвіжскім архіве (які спалены ў часе ўсесьветнай вайны), часць была вывезена Швэдамі ў 1655 годзе. У 1794 г., пасля таго як расійскія войскі занялі Варшаву, ў ліку іншых цэннасьцяў, Мэтрыка в. кн. Л. была перавезена ў Петраград.

Яшчэ ў Вільні, ў канцы XVI ст. (1594 г.) канцлер Леў Сапега апрацаваў рэестр дакумантаў Літоўскай Мэтрыкі, пры гэтым усе яе кнігі былі перапісаны нанова. Пасля перавозу Мэтрыкі ў Варшаву, польскі гісторык Нарушэвіч, дапоўніў старыя рэестры новымі, пісанымі польскай пісоўняй. Акрам гэтага, па загаду польскага ураду, ўсе дакуманты Мэтрыкі в. кн. Л., пісаныя па „руску“ (крыўску), былі перапісаны польскімі літарамі. Перапісаных дакумантаў сабралася 29 томаў, за час ад 1386 да 1551 году. Гэты 29 томаў знаходзяцца і цяпер у Галоўным Варшаўскім архіве. У Петраградзе да ўпарадкаваньня Мэтрыкі в. кн. Л., была высаджана царыца Кацярынай II асобная камісія,—якая выдзеліла акты ўнутранных спраў асобна, а замежных—асобна. Першыя дакуманты перайшлі пад загад Дзяржаўнай Рады (Государственнаго Совѣта) і былі перавезены ў Маскоўскі архіў Міністэрства Справядлівасьці, а рэшта—ў Калегію Замежных спраў, а адтуль ў Цэнтральны Архіў Міністэрства Замежных спраў у Маскве. Акрам гэтага, частка важнейшых дакумантаў трапіла ў рукапісныя аддзелы Публічнай бібліятэкі ў Петраградзе і такжа ў Румянцаўскі музэй у Маскве.

Такім чынам, гэты, бязьмернай вагі і цаны, гістарычны архіў быў зруйнаваны расійскімі рукамі і раскіданы па рожных мяйсцох, так што цяпер няма ўжо ніякай магчымасьці сабраць яго ўвесь у адно мейсца, тым больш, што ў часе перавозак па Расіі многа дакумантаў было загублена.

З дакумантаў Мэтрыкі в. кн. Л. шмат што было перадрукавана. Найбольш перадрукоувала гэтых дакумантаў Імпэратарская Архэографічная Камісія. Акты Мэтрыкі в. кн. Л. увайшлі ў гэтыя выданьні:

1. „Акты, относящіеся къ исторіи Западной Руси“. Пад рэдакцыяй І. І. Грыгаровіча.

2. „Акты, относящиеся къ исторіи Южной и Западной Руси“. Пад рэдакціяй Кастамарава.
3. „Россійская историческая библиотека“ т. т. XVII, XX, XXX, XXXII.
4. „Лѣтопись работъ Археографической Комисіи“ выдала так сама шмат дакумантаў.
5. Часьць дакумантаў Мэтрыкі Літоўскай была надрукавана Варшаўскім унівэрсытэтам пад рэдакціяй праф. Ф. І. Леантовіча, паводле копій Варшаўскага Архіву.
6. У Варшаве, ў 1840 г., было выдана падобнае апісаньне Варшаўскага Архіву зробленае Бандке і Гэрбартам.
7. Рад дакумантаў Літоўскай Мэтрыкі надрукаваў М. Оболенскі ў „Россійскомъ Историческомъ Сборникѣ“ 1838 г. кн. I і ў іншых выданьнях.
8. У 1883 годзе быў выданы ў Петраградзе, т. I „Литовской Метрики“, працай Земвяровіча.
9. Некалькі гадоў таму назад пры „Московскомъ Товар. Исторіи и Древностей Россійскихъ“, вышла выданьне дакумантаў Мэтрыкі пад рэдакціяй М. Доўнар-Запольскага. Дакуманты, надрукаваныя ім, датычаць галоўна эканомічных спраў, за час ад 1400 г. да 1529 г. Выданьне надзвычай старэннае і адзінае, якое захавала старую, літара ў літару, пісоўню, рэшта—ўсе расійскія выданьні—маюць моцна падпраўленую пісоўню.
10. „Хронологическій указатель документовъ, хранящихся въ Литовской Метрикѣ за время съ 1511 по 1749 г.“ Корсака.

С польскіх вучоных друкавалі дакуманты Мэтрыкі в. кн. Л. А. Прохаска (ў Львове), Ф. Радзішэўскі ў Кракаве і іншыя.

Літоўская Мэтрыка зьмяшчалася ў 556 томах folio (ў ліст) і абыймала гісторыю в. кн. Літоўскага і Рускага (Крыўскага) на прадоўжаньні больш 400 гадоў (ад 1386—1794 г.). З гэтага можна сабе ўявіць якое аграмаднае значэньне мае гэты архіў для нашай гісторыі. Гэта ёсьць падобны і самы пэўны, 556-тамовы летапіс, дзе, год за годам, адмечаны ўсе важнейшыя здарэньні дзяржаўнага жыцьця.

Ацэніваючы гэты архіў з літэратурнай стараны трэба заўважыць, што характар зьмешчанага ў ім матэрыялу надта рознакі і не паддаецца абагульненьню і сыстэматызаціі, тым больш, што пераважаючая яго часць і дагэтуль яшчэ не перадрукавана. Зусім зразумела, што мова, правопіс і стыль ва ўсей Мэтрыцы ня могуць быць аднастайнымі на адлегласьці некалькіх стагодзьдзяў. Літэратурныя спосабы і навькі, як і імязоўніцтва, ўрэшце граматычныя і сынтактычныя правілы мяняліся на працягу стагодзьдзяў. Уплывы паасобных правінціў в. кн. Літоўскага, ў склад якога ўходзілі Кіяўшчына і Валынь, Чарнегаўшчына і Латгалія, а такжа школьная грэка-лацінская асьвета вышэйшых краёвых школ, блізкія стасункі с Польшчай, Прусіяй, Масковіяй і Турэччынай, усе гэты чыннікі мелі ўплыў на дзяржаўную мову вялікага кн. Літоўскага, на мову тых асоб, якія складалі і пісалі дзяржаўныя дакуманты, або перакладалі іх з чужых моваў. У рамках сухіх дакумантаў мала было і мейсца да выяўленьня асабістага пісьменніцкага таленту. Дакуманты

пішуцца зазвычай паводле здаўна устаноўленых форм. Але і ў гэтым вялізным сабраньні сухіх афіцыйных дакумантаў, час ад часу заблішчыць іскра жывой думкі, як выяўленьне асабістай істоты аўтора. Які колечы прыватны жыцьцёвы выпадак дае яму повад затрымацца над агульнымі ідэямі і праўдамі, якімі кіруецца чалавецтва і пафілэзафаваць на тую ці іншую тэму, загаварыць не сухой традыцыйнай канцэлярышчынай, а жывой народнай мовай. У гэтых здарэньнях дакуманты даюць лепшыя пробы крыўскай (беларускай) мовы.

Кожды урадовы акт звычайна пачынаецца пералічаньнем тэрмінаў княжага або караўскага тытулу, і толькі насля гэтага выкладаецца сама справа і тая ці іншая аб ей пастанова. Прыкладам:

„Самъ Александръ, Божей Милостью король польскій, великій князь Литовскій, Рускій; княжа Прусское, Жомойтски и иныхъ. Чинимъ знаменито симъ нашим листомъ, хто на него посмотришь, або чтучи его услышитъ, нынешнимъ и на потомъ будущимъ, кому будетъ потребъ того ведати. Биль нам чоломъ землянинъ“...

Або:

— „Во име Боже станьсе. Мы Александръ. Б. М. король польскій“.

Ці проста:

„Сам Александръ Б. М. Биль намъ чолом бояринъ“...

Бывае і крыху іншая форма:

„Александръ Б. М. король. Смотрели есмо того дела. Стояли перед нами очевисто. Жаловаль князь (такі-то) на боярина нашего (такого-то) што онъ не хочеть ему служыти“ і інш.

Ужо ў гэтых урадовых уступах выяўляюцца некатарыя адменнасці ў зачатках дакумантаў, паводле індывідуальнай асобнасці аўтора. Але бываюць такія „пачаткі“ ў якіх яўна прабіваецца жаданьне па магчымасьці асьвяжыць гэту сухую афіцыйную формулу, ажывіць яе высокай думкай. У гэтых здарэньнях сустрачаюцца завільны ўступы, як прыкладам:

„Во имя святыхъ, живоначальныхъ, нераздельныхъ тройцы, аминь. Каждая речъ свѣта того подлугъ бѣгу челоуѣченства ведома есть ку сталости, которая жъ николи есть впевнена и въ памяти трвала, але зъ часомъ забытю отдаеть ся и съ памяти выходитъ, нижли найдено есть вчоными слушною а справедливою речою выписаню оддати ку увѣренью и досвѣдченю на пришлыи часъ и на потомъ сталыхъ речей: прото мы Б. М. король... чинимъ знаменито“...

Уся гэта філэзофія разьвіваецца ў дакуманце якім пацьвярджаюцца правы прыватнае асобы на зямлю. Іншы ўступ гэтага характару сустрачаем у прывілеі Яну Хадкевічу дадзеным на землі і сёлы ў Жмудзі; прывілей пачынаецца гэткай глыбокай развагай:

„Во имя Святыя и Нероздѣлимые троицы, аминь. Гдыбы вчинки людскіе, которые жъ съ прироченія своего кончаются, не съ твердости листовъ приведены слушнымъ свѣдѣствомъ, ку прошлого часу вѣдомости не были бы докончены, сказала бы всякую речъ съ часомъ старость. А для того смысленю Рады и ставено есть, абы безрадствомъ а неветавичностью речей, которые жъ ся имуть потомъ дѣяти,

шкоды не было. Прото ку вѣкуистой речи памяти, Мы Александр зъ ласки Божее король Польский... чинимъ знаменито“.

Часам аўтор акту падкрэсьляе ня толькі зьменнасць чалавечай памяці і рэчаў на гэтым сьвеце, але праводзіць і іншыя думкі:

„Во имя Божее, Аминь. Гдыжъ цнотами и годностю всякий съ среднего раду вступаеъ на вышній ступень, на котормъ же ставши потвержается вѣрностю ку своему пану и сталостю розуму во всякихъ речехъ, порученыхъ ему. А прото ку вѣкуистой тое то речи памяти Мы король“... і т. д.

Закранутая тут, як бытцам мімаходам, каралеўская ласка, якой доля абдарыла шчасліўца, ў іншых здарэннях яшчэ больш падкрэсьляецца, прыкладам:

„Во имя Всемилоствого Бога, аминь. Ку вѣкуистой тои речи памяти. Гды жъ речи, отъ княжать под часомъ даные, звычайностю листовъ для нѣкоторое достойное прычины бывають потвержены, жебы панская добровольность была досвѣтчена и на вѣчность доказана памятью листовъ и явностю выпису на знаемасть и лѣпшее увѣрание потомъ будучимъ. А прото Мы... зъ ласки Божее король“:

Усё гэта гаворыцца пры нагодзе абдаравання шляхціца зямлѣй, каб мець яго і „на потомъ охотнѣйшого и пилнѣйшого къ службамъ“.

Гэты ўступы і штучныя спосабы выкладу паказуюць на большую ці меншую адукацію пісара—аўтора дакуманту. Вялікія цэнтры, як Вільня, мелі людзей больш асьвечаных, але дакуманты, якія ўходзяць у склад Мэтрыкі, пісаліся па ўсіх краінах каторыя ўходзілі ў склад вял. кн. Літоўскага. Гэта лёгка заўважыць, бо ў канцы дакуманту найчасцей азначаецца мейсца і час яго напісання. І тут мы бачым, што апрача Вільні, Троку, Менска, Полацка, Смаленска, Горадні, Пінска і украінных гарадоў—Чарнегава, Кіева, Луцка, шмат актаў пісалася ў меншых мястэчках, як—Слонім, Берасьце, Новае Места, Дрогічын, Мельнік, Біршты, Абольцы, Араны і г. п. І не глядзя на тое, дзе каторы дакумант быў пісаны, мова ва ўсіх дакумантах адна і тая-ж самая. Зразумела, што ў далёкіх ад цэнтру землях і ў малых мястэчках, адукаваных і падгатаваных людзей да гэтай дзейнасці было менш, а асобы, мала адукаваныя часам уносілі провінціалізмы і граматычныя памылкі. Але гэтыя паадзіночныя здарэнні ня мелі ўплыву на характар мовы, які заўсёды зьяўляецца крыўскім (беларускім), што добра відаць з дакумантаў пісаных на далёкіх „украінах“, як у Кіеве, Падольшчыне, Луцку і інш.

Сталічны пісар умеў вылажыць думкі свае ясна, паступова і добрай мовай. Возьмем для прыкладу акт з Мэтрыкі, пісаны ў Кракаве, каралеўскім пісарам, у 1531 годзе. Гэта ёсьць „прывілей пану Яну Юрьевичу Глѣбовичу на воеводзтво Полоцкое“.

„Во имя Божье станься. Ижъ всякіи вчинки цнотливым, которые зъ обычаевъ людскихъ походятъ и бывають въ заховалостѣхъ ихъ дѣланы, которы жъ на знаемость звычайю винного часы своими явне ся черезъ досвѣдченье оказують и верне, а стале доконують, годно естъ абы слушне тежъ вѣчинности своее поживали и были бы

ознаймены и на писмѣхъ выложены и потвержены для вѣдомости потомъ прошлое людское, абы часу посполитого съ памяти не сходило. Про то мы, Жигимонтъ, зъ Божье милости король польскій в. к. Литовскій, Рускій, Прускій, Жомойтскій, Мазовецкій и иныхъ, чинимъ явно тымъ то нашимъ листомъ, што жъ узнавши есмо вѣрныи, высокии, зацныи ку предкомъ нашимъ заслуги, предковъ воеводы Витебского, маршалка нашего пана Яновых Юрьевича Глѣбовича и самога пана Яна воеводы Витебского немнѣй также великихъ послугъ, которыи онъ намъ пану Речи Посполитой Земской стале а правдиве, самъ себе и накладовъ своихъ не лютуючы сказывалъ и чинилъ и втраты знаменитыи пріймовалъ, яко жъ и на томъ замку нашомъ Витебскомъ мѣшкаючы послуги свои вѣрне къ намъ заховывалъ; дѣ жъ мы хотячы на противку того нѣкоторое досытвчиченье ласки нашео ему вдѣлати и вышнимъ а почтеннымъ мѣсцомъ его роду осмотрѣти, зачымъ бы онъ напотомъ охотнѣйшый и послушнѣйшый ку службамъ нашимъ былъ, кгда ся увидить таковою ласкою отъ насъ быти потѣшонъ, за причыною королевоо нашео ее милости великоо княгини Боны, пожаловали есмо его, дали ему замокъ Полтескъ отъ насъ держати со всеми дворы нашими зъ волостми, и зъ селы и со всеми тыми доходы и пожитки, которыи кольвекъ тому воеводству зъ предковъ его першыхъ воеводъ Полоцкихъ здавна прислухало“.

„И маеъ вже панъ Янъ Глѣбовичъ... и намъ и сыну нашому королю его милости молодому и великому князю Жыггимонту вѣрно а справедливе служити, и никоторого обтяженья подданымъ нашимъ тамошнимъ не маеъ ся къ нимъ заховывати водлѣ правъ и волностей ихъ“.

Пісаў гэту граматы „маршалокъ и писаръ господарскій—державца Слонимскій—и дорсунишскій, панъ Иванъ Горностай“. С чаго відаць, што урад пісара „господарского“ належаў да высокіх годнасцяў у в. кн. Літоўскім.

Няма ніякай магчымасці ў кароткім нарысе затрымлівацца над зместам актаў Мэтрыкі в. кн. Літоўскага дзеля страшэннай масы дакумантаў яе і рознаякасці іх зместу. Нават перадрукаваная частка дакумантаў лішне абшырна для гэтага. Таму мы затрымаемся яшчэ на некалькіх толькі цікавейшых прыкладах з гэтых дакумантаў.

Немалую гістарычную цікавасць мае дакумант, які датыча вядомага маскоўскага ўцякача кн. Курбскага:

„Оповеданье старосты Кревского, князя Анѣдрея Михайловича Курпѣскаго, на немѣцовъ гельманскихъ о побранье грошей и многихъ речей при немъ будучыхъ, коли вышоль зъ Москвы“.

„Шо перво сего оповедалъ и жаловалъ королю его милости староста Кревскій, князь Анѣдрей Михайловичъ Курпѣскій, ижъ едучи ему зъ Дерпту на имя его королевское милости до здешнего панѣства его милости господарского, кгда деи до замъку его королевское милости Июлянтского Гельму, просечи до Вольмеру о проводника, заехалъ, ино, дей, немцы тамошние гельманские его поймали и взяли, дей, у него золотыхъ черленыхъ трыста, ланѣцухъ золотый, въ котормъ, дей, было золотыхъ такежъ трыста, обручыкъ золотый важилъ золотыхъ трыдцать, дукатовъ трыдцать, перстень золотый, въ немъ золотыхъ десять, съ каменемъ шаѣеромъ, на кото-

ромъ былъ вырытъ гербъ его, таляровъ пятьсотъ, бахмагъ серый, за которого дано двадцать пять рублевъ, секерку булатную чагонданское роботы, дано за нее рублевъ дванадцать, а з двухъ, дей, седель злоголавъ ободрали, и, тые, дей, речи вси отъ него побравшы, его до другого замку его королевское милости Июлянтского жъ Армусу, отвезли; а староста, дей тамошнии Армуский останокъ маетности его, што се ешо было пры немъ zostало въ него побралъ, то есть: пенезей рублевъ московскихъ сорокъ и чотыри, конь турецкий, за которого дано трыдцать рублевъ, узды черкасские две, дано за нихъ рубль грошей, шапки лисьи две, за которые дано тры рубли грошей, секерки служебныхъ две, дано занихъ рубль грошей, дванадцать сумокъ служебныхъ зъ речми дробными, и, то, дей, все въ него уземшы, до третего замку Лиюлянтского, Буртникъ, до везенья его отослалъ. Ино его королевская милость, за жалобю князя Курпъского, коморника его королевское милости Михайла Нарбуа на онъчасъ зъ листы, манъдаты его королевское милости въ той речи выписаными до тыхъ немъцовъ послати рачиль, который, оттоль приехавши, поведалъ, ижъ, кгда онъ съ тыми манъдаты его милости господарскими писаными—одинъ до немъцы гельманские, а други до нѣмца агермъского до Рыги прыехалъ, тамъ, дей, оные манъдаты княжати его милости Курляньскому отдалъ, а княжа, дей Курляньское, оные манъдаты у него оземшы, листъ свой до его королевское милости въ той речи отписалъ, а потомъ господарь его милость засъ его до княжати Курляньского зъ другими манъдаты въ той же речи писаными по тые жъ немъцы послати рачиль; а онъ так же, дей, оные манъдаты княжати Курляньскому жъ на замку Рызскомъ же во властные руки его подалъ; а княже, дей, Курляньское тым же обычаемъ зъ замку Лемъзеля около того черезъ него жъ до господаря его милости писалъ; пры томъ же, дей, отписе послалъ до его королевское милости ланъцух золотый въ которомъ сто пятьдесятъ и два огнивы, а сорокъ золотыхъ черленыхъ, тые манъдаты по тыхъ нѣмцовъ, по которыхъ писаны, послати, дей, обещасть. Которое сознание того коморника его королевское милости до книгъ канъцлерей его милости сподарское записано, съ которыхъ князю Анъдрею Курпъскому выписъ сесь данъ есть. Писанъ у Кнышыне.

Цікава схарактерызаваны тут стасунак улады в. кн. Літоўскага да маскоўскіх эмігрантаў і тлумачэньне прычын, якія выклікалі гэту эміграцыю з Масковіі. Гэтых эмігрантаў, а іх было ня мала, прыёмалі вельмі гасьцінна, асабліва знатных, як Курбскі. Як ведама, Курбскага адразу абдарылі старствам крэўскім, а пасья далі горад Ковель з замкам і акалічнымі скарбовымі землямі, і, вось у якой форме выкладаецца каралеўскі прывілей на гэту маетнасьць, дараваную Курбскаму ў 1567 гадзе.

„Жикгимонтъ Августъ и проч. Чынимъ явно симъ листомъ нашимъ всимъ посполите нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ, што многіе станы разныхъ народовъ, а наболшъ народъ хрестіянскій съ подданства князя московского утисненый и уближенья вольностей шляхетскихъ которыхъ подъ панованьемъ его, пана своего, для вставичныхъ долеглостей вытерпѣти не могутъ, подъ зверхность и панованье нашо горнучи до службъ нашихъ господарскихъ ся утекають, яко князь Андрей Михайловичъ Курпскій, будучи во оной земли зъ

дому своего старожитного, а слышачи и достаточную вѣдомость маючи о щодробливости ласки наше господарское, которую есмо ко всимъ подданымъ панствъ нашихъ ховати звыкли, оставивши вси имѣнья и маетность свою, которую въ земли в. кн. Московского мѣль, и опустивши службы его, до которыхъ вызванъ былъ, зъ волю и вѣдомостью нашего господарского и за кглеиты нашими ку службамъ въ подданство нашо господарское приѣхалъ и нам ся господару поддалъ; а будучи добре, цнотливе и верне, и мужне намъ господару и речипосполитой служилъ: прото мы, господарь, хотячи ему за имѣнья и маетности его, которыхъ онъ для ласки наше господарское въ земли московской отъехалъ, нагороженье вчинити и послуги его, которыя намъ, господару, и рѣчи посполитой оказалъ, ласкою нашою господарскою вызнати и объяснити и впредъ охотнѣйшимъ его ку службамъ нашимъ господарскимъ и потребамъ речипосполитой панства нашего князьства Литовского вѣдлати, первѣй сего дали есмо ему зъ ласки наше господарское замокъ нашъ Ковель, въ земли Волынской лежащий зъ дворы фольварками зъ мѣсты, з мѣстечками“ і г. д.

Разам з гэтым Курбскі і ўся яго сямья былі абдараваны ўсімі правамі нараўне з мясцовым баярствам.

Пададзеныя тут прыклады паказуюць на аграмадную навуковую цэннасьць Мэтрыкі в. кн. Л.: тут і гісторык, і этнограф, і социолёг, і філэлаг, і нават пісьменнік знойдуць шмат ня выкарыстаных матэр'ялаў і фактаў для выясненьня, так яшчэ мала дасьледаванай нашай гісторыі і пісьменнасьці.

Пры гэтым засьцерагаем, што прыведзеныя тут выпіскі пачэрпнуты з расійскіх перадрукаў Мэтрыкі, ў каторых не перададзена старая пісоўня. Расійцы, баючыся сэпаратызму, друкавалі гэтыя дакуманты, падпраўляючы мову паводле граматыкі Грота, хоць, аднак, словы рэдка замянялі. У гэтай кнізе чытач аднак знойдзе перадрукі зробленыя літара ў літара,—да гэтых належаць:

1. Грамата в. кн. Вітаўта Ілы Вячкewичу 1407 г.
2. Ліст ад в. кн. Казіміра Лукашу Тарашковичу 1488 г.
3. Грамата в. кн. Александра Федьку Грыгаровичу 1492 г.
4. Сьведчаньне падданных жараслаўскіх, канца XV ст. (да 1502 г.)
5. Устава караля Жыгімонта I Мозырской воласьці 1510 г.
6. Форма пісарскай прысягі 1522 г.
7. Рахунак кар. Жыгімонта с п. Янушам Касьцевічам 1522 г.
8. Запіс аб грабяхох і гвалтах кобынскіх падданных ад дзяржаўцы Касьцевіча 1524 г.
9. Ліст кар. Жыгімонта I старцам і ўсім мужам воласьці Магілеўскай 1525 г.

Праглядаючы Мэтрыкі в. кн. Літоўскага, заўважаецца гэтка эволюцыя ў мове. Ужо найдаўнейшыя акты не маглi выразіць падзей з жывога жыцьця слоўнікам богаслужэбных ц.-славянскіх кніг і ўносілі ў свой тэкст тэхнічныя і другія словы з жывой крыўскай мовы, перарабляючы іх у пісоўні на ц.-славянскі лад. У меру разьвіцьця дзяржаўнасьці павялічалася патрэбнасьць выпуску з урадовых канцэлярыяў што раз большага ліку урадовых дакумантаў, у якія, з кождым годам, ўсё больш і больш ухадзіла народных слоў. Ужо ў дакументах XV ст. мы бачым толькі асьвячоныя традыцыяй царкоўна-

боўгарызмы, як „азь“, „реклъ“, „пакъ ли“ (ня больш 10% ц.-славянiзмаў) сярод чыста крыўскай народнай мовы, якія, аднак, абазначаюцца ў напісаньні царкоўна-славянскім правописам. Гэтая рожніца паміж вымовай і правописам існуе ва ўсіх старых мовах. Прыкладам, мы ведаем, што ў французкай, ангельскай і гішпанскай мовах вымова напісаных літар падлягае фонэтыцы жывой мовы. Па ангельску пішацца *solonel*, а чытаюць—*ролонэль* (палкоўнік); *ough* чытаюць—*рэф* (шаршавы); *bough*—*бау* (сук); па французку пішуць *hôtel*, а чытаюць—*отэль*, *champ*—*шан* (поле), *temps*—*тан* (час). Гэтак сама і ў нашай старой пісоўні напісаньне літар *в, л, о, е* вымаўлялася іначай, чым пісалася. Словы з ц.-славянскім напісаньнем „быль, шель, ведалъ, даль“ у чытаньні вымаўляліся, як і цяпер: быў, ішоў, ведаў, даў; словы з літ. *о* „оксаміт, откуль“ чыталіся „аксаміт, аткуль“ і так далей. (Ад пачатку XVII ст., наадварот, пачалі вымагаць літэральнай вымовы напісанага).

На пачатку XVI ст. ў мове дзяржаўных дакумантаў ц.-славянскіх слоў ужо немаль саўсім няма, ў кожным здарэньні іх ня больш 2—3%, а ў паасобных дакумантах і таго менш, але традыцыйны гістарычны правопис, будучы зьвязаны ц.-слав. абэцэдай, астаецца той самы, што і ў напярэдніх стагодзьдзях, з вельмі нязначнымі адступленьнямі на карысьць фонэтыкі.

Ніжэй друкаваны слоўнічак, сабраны з дакумантаў Мэтрыкі в. кн. Літоўскага, перадрукаваных праф. Доўнар-Запольскім („Чт. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Росс.“, кн. IV. Масква, 1899 г.). Паасобныя словы гэтага слоўніка не ц.-славянскія, а крыўскія народныя, якія і сягоньня ўжываюцца па ўсей нашай тэрыторыі, што можна бачыць з даложаных выпісак са слоўніка Насовіча і другіх коментарыяў.

АБОЗ. „Дал лічбу у вобозе Васко Костюшковіч“ (Лічба Ваські Косьцюшковіча 1508 г., № 121).—Абоз, абозы—слова ўжыванае дагэтуль паўсюдна.

АДКУЛЬ. „А хотя бы і хотели откуль себе людей прыбавити“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 106). „Адкуль туча, адтуль і дождж“ (Насовіч, 375).

АДНАКРОТ (однажды). „Што перво сего не однокрот жаловали нам люди наши Неменчинское и Лыкгменское волости“ (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29). „Аднакрот, калі я быў на кірмашы“ (Раманаў, „Бел. сборн.“, кн. IV, б. 126).

АКСАМІТ (бархатъ). „И што теж давал до подскарбего нашего оксамиты, и одомашки и сукны“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1509 г., № 114).

„Наша Тацянка наша, спаймала сабе пташа,
А ў залёным жыце ў чырвоным аксаміце“ (Нар. пес.).

„Узяла аксаміту на кабат“ (Насовіч, 4).

АПАСЬЛЯ. „А опосля того Козарина держал братанич его Тишко“ (Грама. кар. Александра 1499 г., № 66).—„Апасья я ня буду ў дварэ“ (Насовіч, 365). „Апасля прыду“ (Там-жа, бал. 7).

АПРАВІЛІ (оправдали). „И мы их в томъ оправили и нашъ лист имъ на то дали“ (Грама. в. кн. Александра 1495 г., № 35). Аправіць аправілі, знача—ўчынілі правым, апраўдалі; цяпер гэтае слова ня ўжываецца.

АПЫТЫВАЦЬ (допрашивать). „Старых мытниковъ ковенскихъ опыты в али, жида Зубца и его товаришова“ (Грама. кар. Александра 1499 г., № 43). „Людзі апытаны, да нічога такога не казалі“ (Насовіч, 366).

АСТАНАК (остатокъ). „А на Божее нарожение мают нам останочную двесте копъ грошей дати“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55).

„Астанкі вазьмі сабе. Ніякага астанку не асталося“ (Насовіч, 370).

БІСКУП (епископъ). „А иное давал на рускии церкви и бискупу киевскому“ (Лічба кияўскага ключніка 1496 г., № 44). Ужываецца цяпер для азначаньня асоб гэтай годнасьці р.-каталіцкага веравызнаньня (Насовіч, 26). У смаленска-полацкіх граматах слова „пискуп“, „бискуп“ ужываецца і для азначаньня праваслаўных ўладык.

БУДАВАЦЬ (строить). „Печь з будовал“ (Квітація 1503 г., № 79). „Пан вялікую абору будуець, збудаваў“ (Насовіч, 37).

ВАГА (вѣсъ). „Мыто Луцкое и вагу“ (Грама. кар. Александра 1498 г., № 56).—„Вагою бярэш, вагою і аддай“ (Насовіч, 42).

ВАПНА (известь). „Ино на тую цеглу вышло и на вапну двесте копъ“ (Квітація 1503 г., № 79).—„Вапнаю заліць бут“ (Насовіч, 43).

ВЕДАЦЬ (знать). „Чинимъ знаменито и даемъ ведати симъ нашимъ листомъ“ (Ліст в. кн. Вітаўта 1407 г.)—У гэтым значэньні ўжываецца і цяпер па ўсей Крывіі. „Веданьня не далі, што тата хвор“ (Насовіч, 104). Я ведаю, чаго ты хочаш.

ВЕЛЬМІ (весьма). „И людей за собою вельми мало мают“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 106).—„Табе вельмі хочацца. Вельмі прыгож“ (Насовіч, 48).

ВІЖ (понятой). „Писар Сенько рек, абыхмо послали там вижа нашего“ (Вырок кар. Александра 1497 г., № 47). З прычыны заведзенай у Крывіі тэрмінолёгіі з маскоўскага права, астаўся толькі вытвараны з гэтага тэрміну дзеяслоў. Прыкладам, у Слонімшчыне кажуць: „Паняття віжуюць спашу“.

ВЫЗНАВАЦЬ (признавать). „Вызнаем сами на себе сим нашим листом“ (Запрадажная канца XV ст., № 29).—„Не визнаеш свае віны. Вызнаў свой доўг. Вызнаньне дакумантаў духоўніцы“ (Насовіч, 82).

ВЫМЕЛКІ. „И з млыны и з вымелки“ (Грама. кар. Александра 1501 г., № 71).—„Мельнік назьбіраў вымалкаў“, знача—астаткаў, пасьледу ад мліва (кажуць у Слонімшчыне). Хоць сягоньня пераважна гэта слова абазначае прадукт мліва.

ГАНЕЦ (курьеръ). „А коли бы посол або гонецъ нашъ взялъ коня в которого данника нашего“ (Устава Жыгімонта I Мозырскай воласьці 1510 г., № 126). Дагэтуль усеагульна ўжыванае слова: „Ганца паслалі с пісьмом. Ганец прыехаў з гораду“ і г. п.

ГАРАДНЯ („простѣнокъ“ у агароджы гораду). „Казал им рубити осмь городен, а они перед тым издавна робливали толко две городни“ (Ліст в. кн. Александра 1499 г., № 68).—„Гарадию маю паламаў“ (Насовіч, 119).

ГАРАДЗІШЧА. „У Свислочи на городишы“ (Вырок кар. Александра 1499 г., № 61).

Цяпер гэтае слова ўжываецца па ўсёй Крыві ў тых аколіцах, дзе ёсць астаткі старажытных украпленняў—„гарадзішч“. „Пойдем гуляць, карагоды вадзіць на гарадзішча“.

ГАТОЎКА, ГАТАВІЗНА (денежная наличность). „А маеть нам вси тыи гроши давати на каждый год готовизною“ (Грамата кар. Александра 1498 г., № 56).

„Дай лепей гатоўку, чымся адкладаць. Гатавізнаю заплаціў“ (Насовіч, 120).

ДАВЕДАЎШЫСЯ (узнавъ). „Пан Юрей о томъ доведавшися и до его милости отписал“ (Грам. в. кн. Александра 1493 г., № 21).

Гэтае слова ўжываецца цяпер у тым-жа значэнні па ўсёй Крыві. „Даведаўшыся аб гэтым, ён зрабіў тое і тое“. (Гл. слова „ведаць“).

ДАКУЛЬ (пока). „Д о ку ль от насъ тыи будутъ корчмы держати“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 45).—Дакуль ты мяне мучыць будзеш? „Пакуль, дакуль“—агульна ўжываныя словы.

ДАХ (крыша). „И да хи покрываль“ (Квітація 1503 г., № 7).

Цяпер ужываецца ў значэнні страхі, зробленай з даховак (гонтаў або кахлі) і падпаветкі, пакрытай драніцай. „Скрозь дах капліць. Пастаў калясы пад дах“ (Насовіч, 127).

ДЗЕЦЦА (происходитъ). „От них кривды и шкоды великии деються“ (Вырок кар. Александра 1499 г., № 61).

Слова ўсеагульна ўжыванае: „Што там дзеіцца, высказаць цяжка! Гэта дзеялася годаў таму пяток назад“ і г. п. Гэта дзеялася на Спасавы запусты“ (Насовіч, 182).

ДОВАД (доказательство). „Мы хотимъ добры довод на то вчинити“... (Судовы дакумат канца XV ст., № 45).

Гэтае слова ў значэнні „доказательства“ ўжываецца дагэтуль усеагульна: „Які довад таго, што ты там быў. Дай довад свае нявіннасьці“.

ДУБАС (названьне вадаплава). „И вы от нашего дубаса и отъ его комяги мыта не брали бы“ (Грам. кар. Казіміра 1488 г., № 17).—Цяпер па ўсёй Зах. Крыві ў аколіцах рыбных рэк і азёр гэтае слова ўжываецца агульна як назоў выдаўбаных з дубу чаўноў, толькі ў адных мяйсцовасьнях кажуць „дубас“, а ў другіх „дубіца“; магчыма, што „дубас“ і „дубіца“—два асобныя тыпы вадаплаваў. У Насовіча (бал. 147)—„дубоўка“.

ЖАДАЦЬ, ЖАДАНЬНЕ (желать). И они для нашего жаданя мость тотъ перед городом (замкам) замостили“... (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 36).—„Ні гадаў, ні жадаў, а само ў рот уляцела. Дарэмнае тваё жаданьне“ (Насовіч, 152).

ЖНУЦЬ (жнутъ). „...а три дни жита жнутъ, и иные службы служатъ“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 42).—Цяпер у гэтым-жа значэнні ўсеагульна ўжыванае слова. У Насовіча (бал. 157) паказаны толькі выводныя ад яго: жнейка, жнеічка, жнея, жнівеньне, жнівішча, жніўны, жніва (жніво).

ЗАПУСТЫ (масленица, заговънье). „А на великии запусты другую двесте копь“ (Грам. кар. Александра 1504 г., № 84).—„Гэта дзеялася на Спасавы запусты“ (Насовіч, 182).

ЗАЧЭПКА (претензія, задержка, придирка). „...пропускали без мыта и без всякое зачепки“ (Ліст Жыгімонта I, 1507 г., № 102).—„Без зачэпкі ні часу, ка ўсяму прычэпліваешся“ (Насовіч, 193).

ЗБРОЯ (оружіе). „Служити у зброи на кони посполъ зыншыми татари нашими“ (Ліст Жыгімонта I, 1507 г., № 102).—„Збройна едуць на вайну“ (Насовіч, 196); тут „збройна“ знача—пры зброі.

ЗВЕКУ (испоконъ). „А звеку есмо того озера не волочили“ (Вырок кар. Александра 1497 г., № 47).—Усеагульна ўжыванае слова побач са словам „спакон“: „У нас звеку (спакон вякоў) быў гэты звычай“.

ЗВЫШ (сверх). „А што есте приходу звыш своих пенезей выдали нашъ листъ“ (Квітація в. кн. Александра 1499 г., № 64).—„Звыш не давай, як рубля“ (Насовіч, 200).

КАЖУХ (тулупъ). „Скинъдир присылал к нам слугу своего, обещаючи намъ по кожуху... а просечи нас абы то светчили, што он намъ кажетъ“ (Судовы дакумат канца XV ст., № 45).—„Да Духа не здзявай кажуха, а па Дусе ў тым-жа кажусе“ (Насовіч, 240).

КАЛІ (когда). Коли имуть емо делити того имъ не надобе у дель (дзель, часць) искати“ (Грамата в. кн. Казіміра 1444 г.).—„Калі пыл на баране, то і блін на рашаце“ (Насовіч, 241).

КАМЯГА (назва вадаплава, гл. „Дубас“). „...панъ воевода послался на всихъ случанъ и наменял (намякаў) на тыхъ, которыи туда ко мяга ми ходять“ (Памятны запіс 1496 г., № 32).—Па Насовічу „камяга“—непаваротны, выдаўбаны з тоўстага дрэва, човен. Дзеля гэтага і непаваротнага тоўстага чалавека завуць камягаватым: „Камягаватая дзеўка“. Гэтае слова азначае такжа і карыта для вадапою. „Камяга абмерзла“ (Насовіч, 244).

КВІТАЦІЯ (квитанція) „...а вжо есмо много у них (у мытнікаў) подавали на квитациях“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 39). „А то все роздано на квитациеи“ (Лічба мытнікаў Валадзімерскіх 1496 г., № 53).

„Грошы аддаў і квітацыю ўзяў“ (Насовіч, 232).

КВІТАВАЦЬ, КВІТУНАК (отчётъ, расчётъ). „Нап квитунокъ намъ вернулъ“ (Пацьверджаньне Жыгімонта I, 1514 г., № 136).—„Квітуй усё, што я табе калі прынёс за доўг“ (Насовіч, 232).

КОЖДЫ (всякій). „Кождая рѣчь свѣта того“ (Прывілей Жыгімонта I, 1516 г., № 141).—„Кождаму хочацца есці“ (Насовіч, 240).

КОЛА (колесо). „Въ того млынка одно коло“ (Прывілей 1504 г., № 82). „Кола паправіць трэба. Кола ўвольні. Кожын чорт на сваё кола ваду цягне“ (Насовіч, 241).

КОСЯТЬ, КАСІЦЬ (косять). ...„а служба дей ихъ тое три дни сена косять (Грам. кар. Александра 1469 г., № 42).—Агульна ўжыванае слова: „Мужчыны косяць, а бабы грабуць. Хлапец навучыўся добра касіць: проста піша касою!“

КРЫНІЦА (источникъ, родникъ). „З реками и с криницами“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).—„У крыніцы халодненькая вадзіца“. У крыўскіх народных песнях крыніца раўняецца з дзяўчынай.

„Ай дзе тая крынічанька, што голуб купаўся?
Ай дзе тая дзяўчыненька, што я заляцаўся?
А ўжо тая крынічанька травой зарасла,—
А ўшо тая дзяўчыненька даўно замуж пашла“ (Насовіч, 253).

КРЫЎДА (обида, несправедлівасць). „Ажъ бы еси через то кривдъ имъ не чиниль и новинъ не уводиль“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 41).

„Бог зьвідзіць няхай маю крыўду, якую цярплю ад цябе“ (Насовіч, 252).

КУПЛЯ (покупка) ...„вольно торговати везде по великому князству Литовскому со всякою куплею“ (Прывілей 1504 г., № 83).—„Якія грошы, такая й купля“ (Насовіч, 260).

ЛІЧБА (счэць, отчетъ). „Панъ Андрей подскарбий а Ивашко Владыко писар брали личбу у ключника киевского у Сенка Полозовича... што въ тыи часы брали мыто после личбы тое, как давали личбу у Троцех господару великому князю Александру“ (Лічба ключніка кіяўскага 1494 г., № 26).—„Лічба вялікая, да праўды мала“ (Насовіч, 270).

ЛОВЫ (охота). „З ловы и ловищи и з бобровыми гоны“ (Грам. в. кн. Вітаўта 1407 г.) ...„и тежъ коли з ними у ловы ездISHъ, кажешъ имъ... речей своих стеречи“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 41). „И от тыхъ служобъ тяглыхъ вызволили, а велели ему одною службою ловецкою служити“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1508 г., № 112).—„На лаўца і зьвер бяжыць“ (Народная прыказка).

ЛОЎЧЫ (охотникъ). „Ловчому нашому пану Мішку“... (Грамата в. кн. Казіміра, 1444 г.)—Яшчэ да апошніх часаў па дварох быў урад „лоўчага“, на павіннасьці якога ляжала пілнаваць лесу і лясной зьвярыны. Слова ўсеагульна вядомае.

ЛУКНО (лукошко). ...„з лукном меду“ (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29).—„Лукно“ дрэўлянае начыньне ня с клепак, а з дзюлаватага пня з ўстаўным дном, ужыванае дагэтуль да мёду, масла, таплёнага сала і мукі. „У лукно—галакно, ў карабок—бабок“ (Нар. прыказка).

МЛЫН (мельница). „И тотъ ставъ... со млыномъ дали вечно и не порушно“ (Грам. кар. Александра 1503 г., № 81).

„Дарога каля млына. Ветраны млын“ (Насовіч, 286).

МЛЫНАР (мельникъ). „И землицы около того ставка, на которой жо млынар жывет“ (Прывілей 1504 г., № 32). Цяпер агульна ўжываецца побач са словам „мельнік“, хоць паміж гэтымі словамі трэба дабачаць маленькую рожніцу: „мельнік“ меля, а „млынар“ (ад слова „млын“) ня толькі меля, але і мае млын на ўласнасьць або ў арэндзе (Насовіч, 286).

МЫТНІКІ (таможенныя чіновнікі). „Били намъ чолом мытники наши Путивльскии“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 39). Як імязоў дзяржаўна-адміністрацыйны, слова гэтае выйшла з ужытку ў паточнай народнай мове.

МЯШЧАНЕ (горожане). „Били нам челом войтъ места Виленского, бурмистри и радцы и вси мешчане“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 36). Цяпер агульна ўжыванае слова: „Ого, наш Сымон хоча падпанкам зрабіцца, —з мяшчанкаю жэніцца“.

НАКЛАД (издержки). ...„а если бых хто з нас мел торг рушити... тот заплатит вины... грош на грош и наклад увесъ“ (Прадажны зап. канца XV ст., № 18). Агульна ўжыванае слова ў тым жа значэньні: „Гэта купля будзе для мяне накладнай“, знача—купля запатрэбуе многа выдаткаў.

НАМЕСЬНІЦТВА (намѣстничество). „А тридцать копъ тыми разы привезено с Чичерска от наместъництва“ (Прыхода-расходны запіс пісара гаспадарскага 1496 г., № 38). Цяпер агульна ўжыванае слова: „Мой сын служыць у дварэ намесьнікам. Перад сьмерцю ён перадаў сваё намесьніцтва сыну“.

НАРОЗНА (въ розницу)... „не маець яго (віно гарэлае) продавати мимо них, ани шинковати им нарозно“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55). „Нарозна жывуць. Нарозна пашлі. Нарозь кожная рэч даражэй“ (Насовіч, 317).

НАСЬЛЕДАК (наслѣдникъ). „Будет ли тая земля пуста, а наследка в нее не будет“ (Грам. кар. Александра 1494 г., № 24).

„Ні адтуль, ні адсюль насьледка Бог даў“ (Насовіч, 318).

НЕДАСТАТАК (нужда). „Штож з нашого великого недостатку продали есмо нивку в Дубровах“ (Прадажны запіс канца XV ст., № 18). Цяпер усеагульна ўжываецца ў тым-жа значэньні: „Сколькі ні працуй, ні біся, а ўсё ў недастатку жывеш“.

НЕПАРУШНА (нерушимо). „Вечно и непорушно ему и его жоне“... (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).

„Бацькіно прыказаньне непарушна саблюдай“ (Насовіч, 335).

НИКОЛІ (никогда). „Николі мосту перед городом немощивали“.. (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 36).

„Ня быў там ніколі і ніколі ня буду“ (Насовіч, 340).

НЯБОЖЧЫК (покойникъ). „Штожъ небошчыкъ отец нашъ король его милость“... (Грам. в. кн. Александра 1493 г., № 21).—„Нябожчыкі ўсе харошы. За нябожчыцаў лепей было жыць“ (Насовіч, 327).

НЯШКОДНА (невредно). „Ино естли будетъ торгом (ліч. мн.) по нашим двором не шкодно, и мы ему тотъ торгъ выйменьи его въ Жакгорех дали мети“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 30). Цяпер ужываецца ўсеагульна, як проціўстаўленьне значэньню „шкодна“ (вредно). „Табе шкодна, а мне—не“ (Насовіч, 711). Гэта самае кажуць яшчэ і так: „Мне няшкодна, а табе шкодна“.

НЯХАЙ (пустъ). „Нехай они служат намъ доспехомъ и конем“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 35).

„Узяў чорт кароўку, няхай бярэ і вяроўку“ (Насовіч, 338).

ПАДАБАЛАСЯ (понравилось). „Витовту тое местцо по добало ся на двор (каб пабудаваць двор)“—(Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—„Табе дзеўка падабаецца, ды ты ёй ці ўпадабаўся. Кожды падабае харошае (Насовіч, 444).

ПАДВОДА „Ино коли и перво того подводъ не даивали и тыми разы ненадобе имъ подвод давати“ (Прывілей 1503 г., № 78).

„Ужо й падводанька для мяне гатова!“ (Насовіч, 439).

ПАЖЫТКІ (польза). „И со всеми пожитки и податъми“ (Грама. в. кн. Вітаўта 1407 г.).—„Без пажытку ніхто не працуе. Работы многа, а пажытку мала“ (Насовіч 452).

ПАЛАВІЦА (половина, часть). „Троцкое половіцы“ (Грамата Казіміра-каралевіча, 1440 г.).—Ўсеагульна ўжыванае цяпер слова там, дзе кажуць „палавічкі“, г. зн.—той, хто мае права на палавіну чагокогачы. Словам „палавіца“ мужык часта называе сваю жонку: „Што на гэта мая палавіца скажа“ (Насовіч, 462). У грамаце кар. Казіміра і наагул у старой нашай пісьменнасці, слова „палавіца“ ўжывалася для азначаньня гарадзкаго кварталу.

ПАЛЕПШЫЦЬ (улучшить). „И естли бы ся полепшило, тогды мает нам тое цены повышити“ (Грама. кар. Александра 1498 г., № 56). Ад слова „лепшыць“ (улучшать). „Нораў панскі лепшае, палепшыў“ (Насовіч, 274).

ПАМЯТАЦЬ (помнить) ...„мы памятуем... еще за великого князя Витовта“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).

„Ці памятаеш ты, як былі ў нас Французы?“ (Насовіч, 391).

ПАТРЭБНА (нужно, надобно). „Кому будет потребно“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).

„К пану патрэбна йці“ (Насовіч, 475).

ПАТРЭБЫ (нужды, необходимость). „Што еси выдал на наши потребности“ (Квітація кар. Александра 1505 г. № 90).—Патрэба кажа. Патрэбу маю ехаць. Страціў грошы на рожныя патрэбы“ (Насовіч, 484).

ПАТУЖНІКІ (пособники) „Бил нам чолом городничий смоленский а просил въ нас села з людъми въ Смоленском повете (такіх то і такіх, названы імёны) и з ихъ потужниками“ (Грамата пач. XVI ст. смаленскаму гараднічаму)—„Чаму не управіцца з такімі патужнікамі? Ці здарова твая патужніца?“—гэтак пытаюцца ў гаспадара аб яго жонцы (Насовіч, 485, 486).

ПАСЫЛАЦЦА, СПАСЫЛАЦЦА (ссылаться). „И они бояре послалися на пана Радивила Остиковича“... (Грамата кар. Казіміра 1488 г.). „панъ воевода послался на всех случан и наменял (намякаў) на техъ, которые туда комягами ходять“ (Памятны запіс 1496 г., № 32). Цяпер ужываецца ў тым-жа значэнні: „Ен ня хоча працаваць і ўсё пасылаецца на сваю хворасьць“.

ПАЧАТАК (задатокъ). „А нам мають початку дати тодыжъ, на светого Петра день, двесте коп грошей“ (Ліст. кар. Александра 1498 г., № 55). Каля Полацка ўжываецца і цяпер побач са словам задатак: „Арэнды, пачатку даў 50 рублеў“.

ПЛУГ. „Земли пашное на одинъ плугъ“ (Грама. кар. Александра 1503 г., № 81).—Усеагульна ўжыванае слова: „Даўней гаралі сохамі, а цяпер—

В. Ластоўскі. Гісторыя Крыўскай (Беларускай) кнігі.

плугамі. Гэтага гаранья асталася на заўтра ня больш, як на адзін плуг“, знача,—ня больш таго, што можна за дзень згараць адным плугам.

ПОПЕЛЬ (зола). „У пуши нашей Виленской близко мѣста по пел жечи и клепки робити“ (Ліст. Жыг. I, 1508 г., № 119).

„Золата і ў попелі відно“ (Насовіч, 470).

ПРОДКІ (предки). „Продковъ нашихъ и отца нашего короля его милости“ (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29).

„Тут нашы продки дзяды й прадзяды жылі“ (Насовіч, 522).

ПРАМЫТА, ПРАМЫТНІКІ (контрабанда, контрабандисты). „А соль везеть—от воза грош мыта, а коли оминеть гроша не дав... двадцать грошей промыты“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).

Гл. слова „мытнікі“.

ПРЫГОН (барщина). „И въ пригонъ и на толоку ходить“ (Ліст кар. Жигимонта I, 1508 г., № 112).

„На прыгон гонюць“ (Насовіч, 439).

ПРЫДАЦЬ (добавить). „Ино еще придали есмо (яму) у Бобруйской волости“ (Грамата Казіміра-каралевіча 1440 г.).

„Не прыдавай к цане больш рубля“ (Насовіч, 500).

ПРЫЯЖДЖАЮЦЬ. „Они приежджаюць со Кгданска съ солью до Ковна“ (Грама. кар. Александра 1496 г., № 43).—Агульна ўжыванае слова. Пры чым цікава, што даўнейшы правопіс яго блізка стаіць да сучаснай вымовы і правопісу: „На съвяты да нас прыяжджаюць госьці“.

ПРЫЙДУЧЫ (будущий). „Мартинъ Янгелевичъ свой год выдержитъ (арэнду) до светого Петра дня прийдучого“ (Ліст. кар. Александра 1498 г., № 55).

„Палажы гэта на прыйдучыя часы“ (Насовіч, 518).

ПРЫСЕЛКІ. „Приселки на имя Марковичи“ (Грама. в. кн. Александра 1501 г., № 71).—Цяпер ужываецца, ведама-ж там, дзе ёсьць гэтыя прыселкі, г. зн.—невялікія сялібы ўпабліжы сяла, прыданья да аднаго старасты.

ПРЫСЛУХАЦЬ (повиноваться). „Со всемъ тымъ, што здавна к тому селу прислуhalо“ (Грама. в. кн. Александра 1499 г., № 63).—„Прыслухаць“—ад слова „слухаць“, якое, як і выводныя ад яго, ўжываецца і цяпер у значэнні „повиноваться“. „Ня слухаеш добрых слоў, паслухаеш сабачай скуру. Слуханьне трэба аказваць гаспадару“ (Насовіч, 592).

ПРЫХОД (приходъ, доходъ). „Пришло приходу двесте караиманов и дванадцать караиманов медомъ и грошми со всехъ волостей киевскихъ“ (Лічба кіяўскага ключніка 1494 г., № 26).—Цяпер ужываецца ўперамешку са словам „прыбытак“, якое больш адпавядае маскоўскаму „доходъ“. „Хоць малы прыбытак, а ўсе ёсьць. Прыбытку з гэтага табе мала будзе“ (Насовіч, 496). Ужываецца слова „прыход“ і ў значэнні маскоўскага „выгода“: „Ты прыходней купіў за мяне“ (ibidem, 516).

ПЭРЛЫ (жемчугъ). „Тых грошей заплачано турьком за перлы“ (Прыхода-расходны запіс пісара гаспадарскага 1496 г., № 38).—„Пэрламі усажана карона ў абразе. Жыдоўка ў пэрлах ходзіць“ (Насовіч, 412).

РАБИЦЬ (дѣлать). „Тот замок р о б и л воевода троцкий“ (Ліст в. кн. Александра 1499 г., № 68). „На роботники, што цеглу р о б и л и“ (Квітація 1503 г., № 79).—Агульна ўжыванае слова: „Само нішто ня зробіцца, калі ня прымешся за работу“ (Насовіч, 563).

РАСХОД. „Р а с х о д ъ тымъ қараиманом (мера мѣду)“. (Лічба кіяўскага ключніка 1494 г., № 26).

„Чужыя грошы расходуеш“ (Насовіч, 560).

САМАВОЛЬНА. „А што будут самовольно людей наших за себе забрали и з землями их“... (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29).—„Самавольна спасьвілі ў начы маю атаву“. У Насовіча (бал. 572) показаны выводныя ад гэтага слова: „З самаволам гэтым нікто ня справіцца. Дапусьціў дзяцей сваіх да ўсякага самавольства: што хочучь, то й робяць“.

СЬВЕДАМЫ (знаюшій). „А пры томъ были того добре свѣдоми“ (Прадажны зап. канца XV ст., № 18).—„Сьведомы, што відомы“. (Нар. прыказка). „Людзі сьведомыя гэтага дзела“.

СЬВЕДЧЫЦЬ (свідѣтельствоваць). И они светчили штожъ дедъ их“... (Грамата кар. Казіміра 1488 г.). „Жерославчане светчили перед паном виленскимъ“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—Агульна ўжыванае слова: „На судзе ты будзешъ сьведчыць пад прысягай“.

СЕЛЯНИН (крестьянинъ). „Штожъ им не надобе дяколь давати ани инших которых служобъ з селяны (служити)“ (Грама. кар. Казіміра, 1488).—Агульна ўжыванае слова і цяпер для абазначанья вясковага жыхара: селянін-ка, сялянства.

СЕНАЖАЦІ (сѣнокосы). „Зъ пашнями зъ сеножатыми, з лѣсы, з луги“ (Грамата в. кн. Вітаўта, 1407).—„Паедзем на сенажаць. Куплю табе хатку, яшчэ сенажатку“ (Насовіч, 630).

СКАЗА (вред, повреждение, порча). „И для ихъ сказы от поганства (татараў), и для голоду (скінуты падатак)“. (Грама. в. кн. Александра Валадзімерскім мяшчанам 1495 г., № 34).—„Конь ніякай сказы ня мае“ (Насовіч, 580). „Ня купляй шкла са сказінай“.

СПРАВА (дѣло). „С п р а в а почалася при Богуши писари у Смоленску“... (Лічба Васкі Костюшковіча 1508 г., № 121).—„Дрэнная вышла справа з гэтага дзела“ (Насовіч, 608).

СПРАВЯДЛІВА (честно). „Светчимъ верне а справедливее“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—Агульна ўжыванае слова: „Справядліваму Бог памагае. Калі хочаш, каб цябе паважалі й любілі,—жыві справядліва“.

СТАВЫ (пруды). „С потоки, ставы и со всеми пожитки“ (Грама. в. кн. Вітаўта, 1407).—„Вада цераз стаў пашла“ (Насовіч, 612).

СТРУГ. „А от струга по пятнадцати грошей“ (Вырок кар. Жыгімонта I, 1511 г., № 129).—Стругі і цяпер плаваюць па Дзвіне, Дняпру і Прыпяці, гэта—вялікія вяславыя вадаплавы для перавозкі тавараў.

СПУСТОШАНЫ (разорены). „Именья ихъ отъ неприятелей спустошоны“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 106).—„Край спустошаны няпрыцелем“ (Насовіч, 610).

СУДОВЫ (судебный). „И листъ имъ панъ воевода свой судовый на то даль“ (Грама. в. кн. Александра 1495 г., № 35).—„Судовая справа. Судовыя паперы“ (Насовіч, 621).

СЫГНЭТ. „Под сыкнѣтомъ короля его милости“ (Запіс 1507 г., № 97).

Пярсьцёнак з пячаткаю: „Сыгнэтам сваім прыпячатаў“ (Насовіч, 629).

СЧАДКІ (потомство). „Ему и его жоне, и его детемъ и близкимъ и счедкомъ“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.). „И их шчадкомъ“ (Грама. в. кн. Александра 1493 г., № 21).—Ад „чадо“—дзяцё, патамства. У зах. Вітабшчыне ўжываецца ў народзе слова „нашчадзь“—патамства: „Нашчадкама сваім усё пакіну“.

ТАЛАКА. „И въ пригонъ и на толоку ходитъ“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 112). „Прасіў пан на талаку, а ня пойдзеш,—і за лоб паваляку. Слава, да й слава, паночак, твая: п'яна, да й п'яна талака твая“ (Насовіч, 636).

ТОЛЬКІ (голько). „Толко нам тых двухъ годовъ винны полтретинадцать копы грошей“ (Грама. в. кн. Александра 1496 г., № 39).—Агульна ўжыванае слова: „Давалі за карову толькі трыццаць рублёў. Толькі ты не скажы мацяры“.

ТОРГ (базаръ). „И просил насъ абыхмо ему дозволили торгъ мѣти выймени его в Гошы“ (Грама. в. кн. Александра 1495 г., № 20).—„Паехаў на торг“ (Насовіч, 637).

ТРЭЦІНУ. „Кому по половине, а кому третину“ (Лічба кіяўскага ключніка 1497—1498 г., № 54).—„Пан наш трэціну лесу свайго прадаў. З трэціны засяваю суседнюю зямлю“ (Насовіч, 639).

УБАЧЫЦЬ (увидѣть). „Иж вбачивши есмо трудность переезду отъ Мелника до Белска“ (Прывілей Жыгімонта I, 1516 г., № 141).—„Убачыш сам посьле, ды ня вернеш“ (Насовіч, 647).

ЎЗДОЙМАМ (оптомъ). „А хто бы зыншого города, албо места вино горелое до Смоленска привезъ, тот має в здоймом тое вино продати тым жо корчмитомъ нашим“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55).—„Усё сыло уздоймам узнялося рыбу лавіць“. У значэнні рас. „опт“ цяпер ужываецца слова „агул, агулам, агульнік, агульніца“—крама, дзе прадаюць не ў разброд, а агулам.

УПАМЯТАЎШЫ (помня). „Ино мы впамятавши его верную службу“ (Грама. в. кн. Александра 1492 г., № 22).—„Ня ведаю, ці упамытую я усё гэта“ (Насовіч, 660).

ФАЛЬШ (поддѣлка). „А нам грошей не браковити, нижли бы только не железо, а не медь, а не фальшь, штобы было серебро“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55).—„Тавар твой—нячысты тавар: многа фалшу ёсьць“ (Насовіч, 673). Ужываецца і „хвальш“: „Тут хвальш нейкая ёсьць“ (ibidem, 676).

ХТО (кто). „Хто нань узритъ или чтучи вьслышитъ“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).—Агульна ўжыванае слова: „Усе працуюць: хто гарэ, хто барануе, а хто сее. Хто цябе навучыў чытаць?“

ЦЭГЛА (кирпичь). „Ино вробиль цеглы и плитницу, што и печь збудоваль“ (Квітація 1503 г., № 79).—„Па цэглы паехалі“ (Насовіч, 693).

ЧАС (время). „И до сихъ часовъ тамъ многие люди корчмы маюць“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1508 г., № 109).—„Часу ня маю з табой гаварыць“ (Насовіч, 696).

ЧОЎН (челнъ). „А от чолну великого по двенадцати грошей“ (Вырок кар. Жыгімонта I, 1511 г., № 129).—„У чаўне перабраўся цераз рэку. А што цябе прынясло, ці чаўначок, ці вясло“ (Насовіч, 696, 700).

ЯЗЫ. „Ани езов не забивали, ани езовничьи державец витебских на езох не леживали“ (Вырок кар. Аександра 1497 г., № 48).—„Міма язу рыба ня пройдзе“ (Насовіч, 726).

ЯЛAVИЦA (нетельная корова). „И казали есмо им давати в каждый год (срокъ) за яловицу по полукопью грошей“ (Грам. кар. Александра 1494 г., № 23).—„Корова ялаўка, а малако дае“ (Насовіч, 727). Прадалі ялавіцу на мяса.

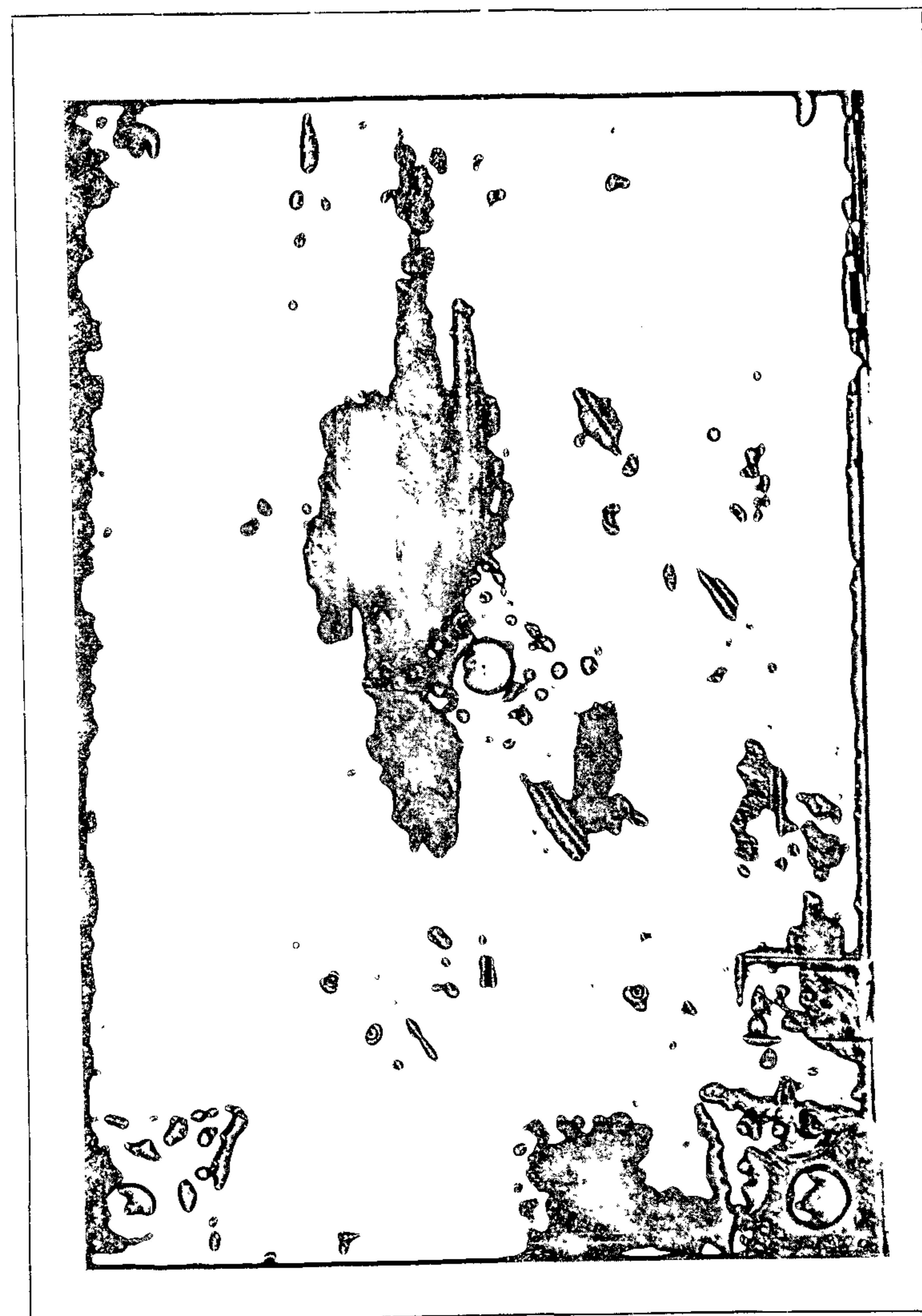
1697

Pisarz powinien po Polsku a nie po
rusku pisać.

Падзел на касты, рана пачаў руйнаваць еднасьць крыўскага народу. Мы бачылі, што ўжо ў XV ст. была высунута фантастычная тэорыя, што нашы магнатскія роды паходзілі ад рымлян. У гэту басню магнаты верылі, і веручы пачувалі сябе нечым вышшым па роду-племені ад акружаўшага іх народу. Усьлед за магнатамі выдзялілася ў асобную, замкнутую саму ў сабе, касту шляхта і духавенства (якое рэкрутавалася ў 99% с шляхты). За шляхтай, замкнулася ў асобную касту паняволенае прыгоннай залежнасьцю сялянства. Кождая з гэтых трох каст, пад канец XVII стагодзьдзя, жыве ўжо сваім асобным жыцьцём, сваімі інтэрасамі і ідэаламі.

Магнаты адукуюцца заганіцай, паслуговаюцца ў штодзённым жыцьці чужаземнымі мовамі; сьпярша лацінай, а калі зьнаньне апошняй пашыралася праз школы на шляхту, то мовай французскай. У канцы XVII і пачатках XVIII ст. французская мова паміж нашай арыстакраціі становіцца мовай сямейнай. Прыкладам, князі Сулкоўскія і Мнішкі, падкаморчыцы в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага), толькі ў 12-м годзе жыцьця пачыналі вучыцца мовы „краёвай“, пад якой назовай фігуравала ў іх мова польская.

Шляхта, ў конфэсійных каталіцкіх і праваслаўных школах, зацьвяджала на ўсё жыцьцё ня толькі параграфы шляхецкіх свабод, якія давалі

Аправа кнігі ў скуру з масіжовымі нарожнікамі, віленскай работы XVII ст.

ей дыктатарскае палажэнне ў краю, але ўсычала ў сябе мілую яе амбіціям тэорыю, што шляхта паходзіць ад Яфэта, а сялянства—ад Хама. У гэту басьню такжа верылі і да яе датасовывалі практычнае жыццё; ёй апраўдывалі бязлітаснае панаванне сваё над сялянствам і сьвядома аддзялялі сябе ад яго звычаямі і вопраткай. Паводле шляхэцкіх тэорый шляхта і сяляне—два розныя племі. Радзьзел гэты давяршыла польская мова, якая, дзякуючы школам, распашырылася паміж шляхтай.

С пераходам магнатаў, а за імі шляхты ў каталіцтва, каставы падзел адпавядаў веравызнаўчаму падзелу: магнаты і шляхта—каталікі, сяляне—уніяты; праваслаўе слыло верай казацкай.

Каставая шляхэцкая арганізацыя, перанесеная да нас с Польшчы, шырыла польскія ўплывы сярод гэтай касты вельмі рана. Ужо ў 1544 годзе паны і шляхта в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага), пісалі пэтыцыю да караля, ад Берасьцейскага сойму, па польску (Działyński: „Zbiór praw litewskich“). Пад актэмі, пісанымі крыўскай мовай, с палавіны XVI ст., сустрачаем польскія подпісы. Гэткія подпісы да Люблінскай уніі даволі рэдкі, але пасля 1569 году польскія подпісы магнатаў і шляхты сустрачаюцца што раз часцей. Да XVII ст. крыўскія подпісы яшчэ пераважаюць, але ўжо ў пачатку другой чверці XVII ст. заўважаецца заніканьне, на ўрадовых дакумантах, крыўскіх подпісаў у пасьпешным тэмпе. У другой палавіне XVII ст. крыўскія подпісы на дакумантах бываюць ужо рэдка.

Вядомы абаронца праваслаўя кн. Канстантын Астрожскі, ў сваёй перапісцы, пераважна ўжывае мовы польскай (Голубевъ, „П. Могила“, т. I, дадатак № 6, 11, 14, 17). Гэтак сама паступаюць Іпаці Поцей, (М. Wiszniewski „Hist. Lit. P.“, т. III, 264), Крыштаф Радзівіл, Леў Сапега; Мітрапаліты: Рагоза, Рутскі, П. Магіла; а такжа Плецянецкі, Ян Кароль Хадкевіч і інш. (Iabłonowski, „Akad. Kijowo-Mohilańska“ б. 58).

Не мала дапамагла пашырэнню польшчыны рэлігійная полеміка. Першы ўжыў польскай мовы ў полеміцы са стараны праваслаўных Сьцяпан Зызані, ў сваім „Катэхизисе“ надрукаваным у Вільні ў 1595 г., дзе зьмесьціў „Kazanie sw. Cyrylla patriarchy Ierozolimskiego“. У 1597 г. выдана было Апокрісис Крыштафа Бронскага. У 1599 г. выдаюць уніяты „Antirrisis abo Apologia przeciw Krysztofowi Filaretowi“. За гэтымі першымі ластаўкамі пайшлі соткі іншых полемічных твораў са стараны праваслаўных і уніятаў, пісанья па польску і, ўрэшце ад 1630-х годаў немаль выключна, а з другой палавіны XVII ст., ўжо саўсім выключна, рэлігійная полеміка вядзецца па польску.

Мова каталіцкага касьцёлу была лацінская, мова праваслаўнай і уніяцкай царквы—славянская, мовай шляхэцкай касты сталася—польская. Кожды шляхціц, і выйшоўшы з гэтай касты духоўнік, прызнаваў гэтыя тры мовы менш-больш роўнапраўнымі, але ніколі ня думаў і не хаціў „зьнізіцца“ да мовы паняволенага народу, адкідаў яе с пагардай, як азнаку ніжэйшай касты.

Змаганьне за праваслаўе, гэта было змаганьнем за догматы, абрады, герархію і духоўнае маецнасьці, але ня мела ў сабе ніякіх азнак змаганья за народнасьць, ці за культурную ад палякаў аддзельнасьць. Наадварот, змагань-

не за праваслаўе было адным з галоўных фактараў, які прычыніўся да пашырэння полёнізацыі і замены старакрыўскай мовы ў пісьменнасьці мовамі ц.-славянскай і польскай. У гэтым змаганьні ніводная старана—ані праваслаўная, ані уніяты—не станула на грунт абароны народнасьці. Праваслаўе было правадніком уплываў маскоўскіх, каталіцтва падпірала ўплывы і панаваньне шляхэцка-польскае, а уніяцтва, як вера мужыцкая, сталася прыдачай да каталіцтва.

Казацкая старшызна ва ўсім патварала шляхце і праваслаўнаму духавенству. Прыкладам, на акце выбару Капысьценскага на Кіева-Пячэрскую архымандрыю, акце выключна праваслаўным, паложана 54 подпісы казацкай старшызны па польску.

Пры гэтым культурным палажэнні і настроях сярод шляхты, адбыўся варшаўскі сойм 1697 г., на якім была ўнесена прапанова замяніць у урадах в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага) мову „русскую“ мовай польскай. Адарваная ад народу, сваёй кастовасьцю, шляхта не разумела ўжо значэння роднай мовы, не была ўжо самаістым народным і культурным індывідуам, а дзеля гэтага не ставіла крэпкага адпору. На сойме 1697 г. не аказалася прадстаўнікоў нацыі і дзеля гэтага прынята была пастанова гэткага зьместу:

„Ponieważ język ruski niedostępny jest gienjuszowi polskiemu, przeto pisarz powinien po polsku, a nie po rusku pisać wszystkie wypisy i pozwuy“.

Шляхта пачувала сябе ўжо нацыянальна палякамі: „Gente Ruthenu, natione polonus“.

Гэтым актамі шляхта выкрэсьліла сябе з рады нашай народнасьці, паставіла над сабой, як над прадстаўніцай нацыі і дзяржавы, нагробны знак адступніцтва. Дзеля гэтага падзею гэту ў нашым народным жыцці абвялімы жалобнай рамкай.

„ТРЭБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1697 г., ў 8-ку, 6+218+13 лістоў (Ундольскій).

„ПОСЛѢДОВАНИЕ ПОСТРИГУ ВЪ МАЛОЙ ИНОЧ. ОБРАЗЪ“. Супрасль, 1697 г., ў ліст, 1+14 лістоў (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Магілеве, 1697 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„О САКРАМЕНТАХЪ“, выдаў Леон Кішка, з дазволу Бялэзара, ў Полацку, 1697 г., ў 12-ку, 204 лісты. (Ундольскій).

„АКАӨИСТЫ ВСЕСЕДМИЧНЫЕ“, друк. ў Магілёве, 1698 г., ў 4-ку, 2+293+14 лістоў. (Ундольскій).

„ДИОПТРА, или зеркало живота во мрѣ сем челоѳческого“. Друк. ў Магілеве Максіма Вашчанкі, 1698 г., ў 4-ку, 6+195+29 лістоў.

„НЕБО НОВОЕ, съ новыми звѣздами сотворенное, т. е. пре-
благословенная Дѣва Марія Богородица, съ чудесами своими; со-
чиненія Архимандрита Іоанникія Галятовскаго“. Друкавана ў Магі-
леве ў Макс. Вашчанкі; 4-ка, 2, 216 і 9 лістоў.

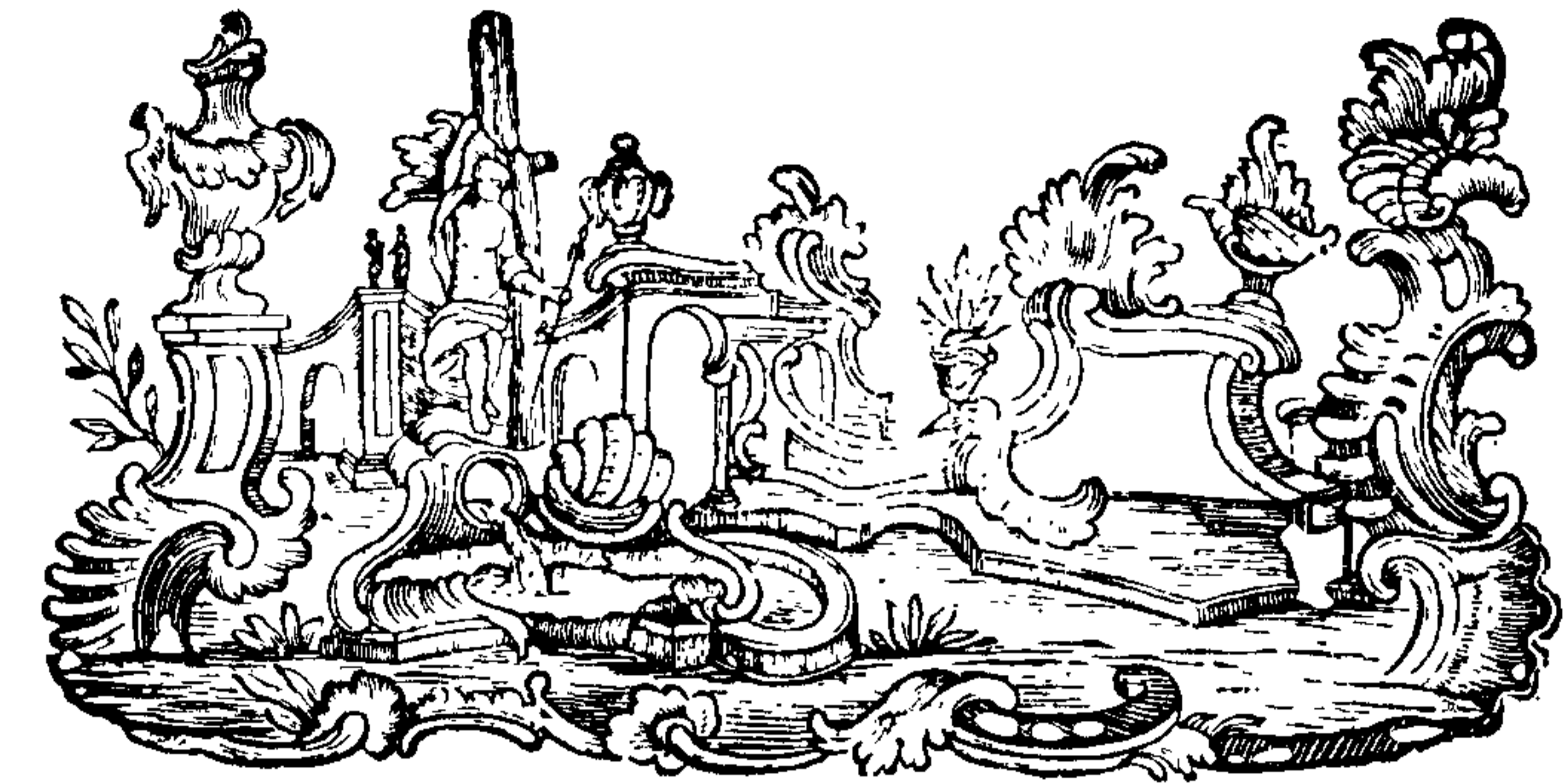
Перадрук з львоўскага выдання 1655 году. У кнізе памешчаны дрэва-
рыт работы В. Вашчанкі, які выябражае хрышчэнне Хрыста ў Іордане.

„ПЕРЛО МНОГОЦѢННОЕ, составлено Кирилломъ Транкви-
ліономъ Ставровецкимъ, проповѣдникомъ слова Божія, Архиманд-
ритомъ Чернѣговскимъ, а перломъ многоцѣннымъ названо для
двухъ причинъ поважныхъ: для высокаго Богословскаго языка
риторскаго и для поэтыцкаго художества“. Магілеў, у Максіма Ваш-
чанкі, 1699 г., ў 4-ку, 4 | 234+4 лісты.

„ИРМОЛОГЪ“, друк. ў Максіма Вашчанкі, ў Магілеве, 1700 г.,
ў 8 ку, 1+223+2 лісты (Ундольскій).

Канцоўка XVIII ст. з друкаў Святатроецкай друкарні ў Вільні (дрэварыт).

Застаўка з друкаў XVIII ст. віленскай Святатроецкай друкарні (дрэварыт).

XVIII стагоддзе.

„ЧАСОВНИКЪ“.—Напечатана быць сія святая и богодухно-
венная книга, глаголемая Часовникъ, въ богоспасаемомъ градѣ Мо-
гилевѣ, году 7209, съ переводу многихъ книгъ: съ часовниковъ
двохъ, въ осмуху, печатанныхъ въ великой Россіи 7124...“ ў 8-ку,
2+231+6 лістоў.

„КНИГА ЖИТІЙ СТЫХЪ въ славу с: животворящ Трцы Бга
хвалимаго въ стых своих. на три мсцы первыя, септемврій, октов-
рій и ноемврій. Блсвеніем в Бгу превелеб: е: мсти гсдна оца Се-
рафіона Полховскаго мст: бжією правос: Епспа мстис: Оршан:
могил: въ бгоспасаемым градѣ Могилевѣ. въ друкарни братства
бгоявленія гсдня. Стараніем и коштом Максима Воцанки изданная
тупомъ. Въ лѣто отъ рождества Хва 1702 мсца Ноемврія 12 дня“.

На першым лісьце сьпіс твораў, якімі карыстаўся аўтор гэтай кнігі і на
657 лістох тэкст. Агаловак надрукаваны на табліцах (скрыжальных), якія пад-
трымліваюцца анеламі; уверсе, на небе сьв. Тройца, паміж асоб Тройцы рас-
крытая кніга с подпісам: „радуйтесь яко имена ваша напісаны суть на небе-
сах“ па бакох почты сьвятых, унізе выябраваны „градъ Могилевъ“ і подпіс
„Василій Воцанка“.

„ЧАСОСЛОВЪ сирѣчь послѣдованіе службы, по ряду часов
нощных и дневныхъ в Бгоспасаемомъ градѣ Могилевѣ. въ друка:
братства бгояв: гдня стараніем и коштом Максима Воца(н)ки. Ту-

Застаўка з друкаў XVIII ст. віленскай Святатроецкай друкарні (дрэварыт).

пом издася в лѣт от рож хва 1703“. 8-ка, 128 нenumараваных лістоў. Кругом агалоўку дрэварыт, які выабражае ўверсе Богамаці а ўнізе Іессея (?), на адвароце гэтага ліста Богародзіца с Хрыстом дзіцяцяй, подпіс „Федоръ а“.

„ПСАЛТИРЪ БЛАЖЕННАГО ПРРОКА И ЦАРЯ ДАВЫДА. Съ пѣснми мойсеовыми и млтвами по коейжда каѳисмѣ. В бгос-пасаемым град Могиловѣ. В друкарни брaства бгоявлен Га Ба ншего Іс Ха Старанем Максима Вошанки. Рок 1703 тупом издася“. 8-ка 1+207 лістоў. У кнізе тры дрэварыты работы мясцовых рытаўнікоў. 1) на агалоўнай балоне сьв. Тройца і Богамаці, 2) на адвароце гэтай балоны—цар Давід і на адвароце 159 ліста—пераход жыдоў праз чырвонае море.

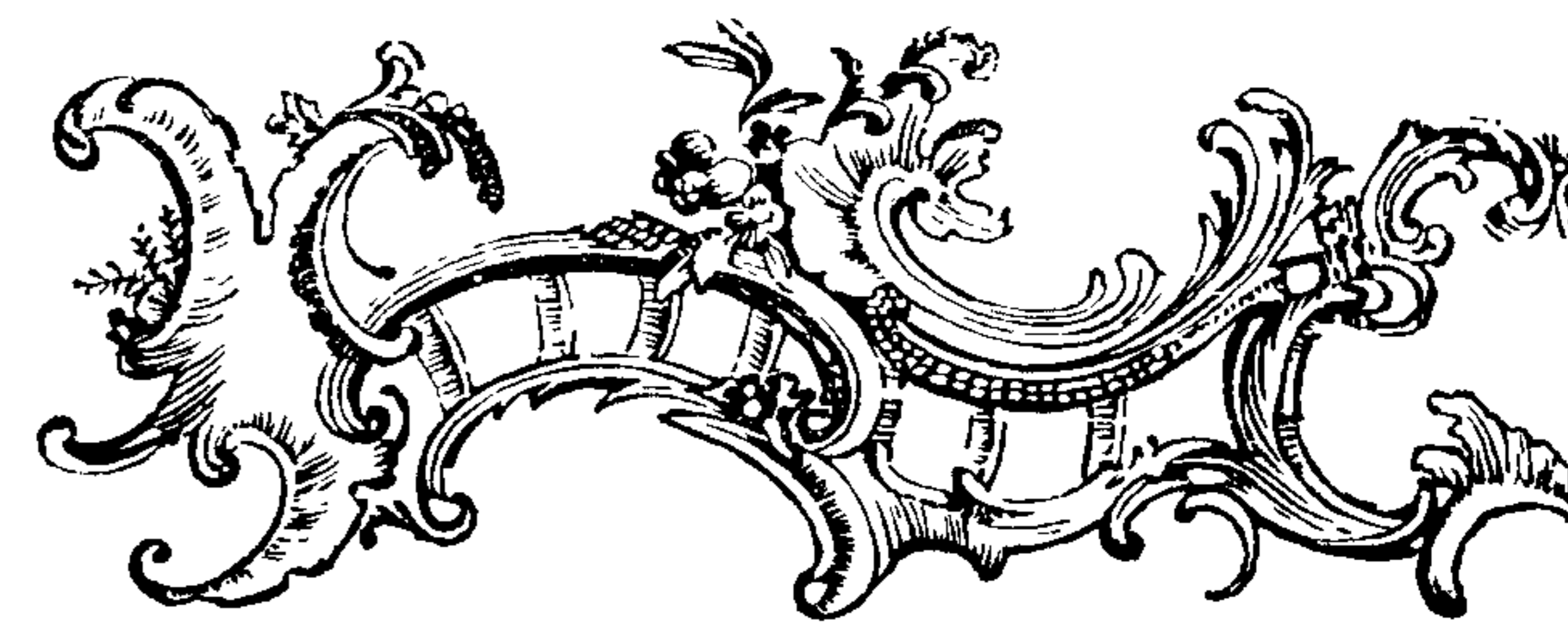
„ПСАЛТИРЪ“ друк. ў Магілеве, 1705 г., ў 8-ку, 10+238+8,+146+18 лістоў. (Ундольскій).

„ДОНОШЕНИЕ о случившемся бою въ Курляндіи въ шести мильяхъ отъ нѣтавы при мызѣ называемой муромѣ іюля въ 15 день, оу г(с)дина ѳелтмаршалка и кавалера Бориса Петровіча Шереметева с швейскимъ генераломъ Левенъгоуптомъ“. На адвароце агалоўнай карты: „напечатася въ Вильнѣ іюля въ 24 день 1705 году“.

У гэтай лістоўцы падаецца вядомасьць аб няўдатнай бітве расійцаў са Шведамі каля мызы Муромы.

РЭЛЯЦІЯ аб адбіцці ад Пецярбурга швэдзкага генерала Мэйдэля і аб абароне Котліна. „Напечатася въ Вильнѣ іюля въ 26 день 1705 году“. Фармат у ліст, дзьве балоны.

„ТРИУМФЪ польскѣй музы по отриманымъ над шведами и ихъ адгерентами под Калишемъ звияжствѣ на столицы московскѣй оголошоной, а пресвѣтлѣйшему дзѣржавнѣйшему незвытяжоному мо-

Застаўка з друкаў XVIII ст. віленскай Святатроецкай друкарні (дрэварыт).

нарсе Піотрови Алексіевичови з Божей ласки великому царови цалой вѣлькой малой и бялой Роуси самодержцы... подъ звытяжскѣ ноги зложоны“. 1706 г.

Друкаваны на польскай і „бѣларускай“ мовах, у ліст, 18 балон, запоўненых пахвальнымі вершамі Даніеля Гурчына.

Канчаецца вершам гэткага зместу:

Jam creatura twoia y poddany
Laur ci przynoszę wierszem opisany
Cny Caru racz bydź (iako ci życziwy) mnie miłościwy!...

„ПРИСЯГА яковую оучинили на генеральномъ сѣздѣ въ Новогродкѣ паны сенаторы и иншіи станы, Великого князства Литовского на верность его царскому величеству. Декабря 2 дня 1707 г.“ У ліст, 4 балоны друку; ў нізе 4-й балоны: „Друковано въ Вильнѣ“. На першай тэкст прысягі, на другой і трэцяй балоне імёны прысягаўшых. Пекарскі (Наука и литература... б. 151) падае вядомы яму адзіны экэмпляр гэтай прысягі, друкаваны „на Москвѣ лѣта Господня 1707 декабра въ 24 день“ з агалоўкам зьмененай рэдакціі:

„Присяга какову оучинили на генералномъ сѣздѣ, въ Новогродкѣ господа сенаторы, и прочая чины, великого княжества литовского въ вѣрности своей къ его црскому величеству декабра въ 24 день 1707 году“.

Гэтак сама тэкст прысягі ў Пекарскага мае адменную рэдакцію. Судзячы па даце (22 дні пазьней падзеі) экэмпляр, апісаны Пекарскім, зьяўляецца перадрукам для Масквы, а наш экэмпляр зьяўляўся т. сказаць іставіком (Пераховываўся ў Чашніках у старасхове Валадковічаў, Лепэльскі павет).

У канцы 1706 году да цара Пятра дайшлі чуткі, што польскі кароль тайна заключыў угоду с Каролям XII і адрокся польскай кароны ў карысьць Ляшчынскага:

„и по тѣмъ вѣдомостямъ государь для того пошелъ въ Польшу, дабы оставшюся безъ главы Рѣчь Посполитую удержать при себѣ“.

28 сьнежня цар прыехаў у Жоўкву і прабыў там да 30 красавіка 1707 г.; выехаў з Літвы не раней сьнежня месяца тагож 1707 году.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Магілеве, 1710 г., ў 4-ку; надрукаваны стараверамі са старага маскоўскага выдання.

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Магілеве, 1713 г., ў ліст. 307 лістоў.

„Сія Бгодхновенная книга часовникъ, съ переводу печатаннаго в црствующемъ градѣ москвѣ. въ лѣто 7154 мца іюля въ 25 день. в немъ же обрѣтается на всякъ днь моленіе в чсть и славу и похвалу оцу и сну и стому дху, в трѣцѣ единому Бгу и пречтнѣй Бцѣ и агглу хранителю, и молебное поминование за дшу оумершаго. и святцы с тропари и с кондаки и м-ца и н-ца. Пасхалія зрячая, и лунное теченіе и вся протчая обрѣтающаяся: типомъ изданъ въ тупографіи бгоспасаемаго града Могилева. при цркви братской бгоявленія гдня. въ лѣто от мірозданія 7221“.

„ВОПРОСЫ ЕЛЛИНОРОССІЙСКІИ отвѣтами св. отецъ отъ книгъ церковныхъ избранными раздрѣшенными тцаніемъ единаго правовѣрнаго презвитера лѣта господня 1715“. Ў 12-ку, 221 бал., друкавана ў Супрасьлі. Сопіков называе аўтарам гэтай кнігі езуіта Шапеля, але Вішнеўскі („Hist. L. P.“, т. VIII, бб. 278-279) піша, што дамініканін Клім Ходыкевіч выдаў „Quaestiones graeco ruthenicae studio alicujus orthodoxi presbyteri L. tłumaczone na język polski i słowiański w roku 1715—16“.

„ТРЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1693 г. (Аб ім упамінаецца ў кнізе: „Вопросы еллино-россійскіе“, выд. ў Супрасьлю, ў 1715 г., бал. 26 і 27).

„КРАТКОЕ ПОУЧЕНИЕ О СЕДМИ САКРАМЕНТАХЪ или тайнахъ црковныхъ съ приложеніемъ нужднѣйшихъ вещей Іереемъ вѣдати благопотребныхъ“. Друк. ў Чарнегаве, 1716 г., ў 4-ку, 1+33 лісты.

Перапраўлены перадрук Дыдаскаліи Сильвэстра Косава, першы раз друкаваны ў Кутэйне 1637 г.

„АПОЛОГІЯ ВО УТОЛЕНИЕ ПЕЧАЛИ, челоуѣка суцаго въ бѣдѣ, въ гоненіи и озлобленіи, вкратцѣ сложенная“. Магілеў 1716 г., ў 4-ку, 20 лістоў. Твор сьв. Дзімітра Росаўскага мітрапаліта. У канцы кнігі памешчана: „Христіанинъ пришлецъ земныи“.

„СОБРАНИЕ ПРИПАДКОВЪ КРАТКОЕ, и духовнымъ особамъ потребное, имѣющее въ себѣ науку о сакраментяхъ, о десяти Божіихъ приказаняхъ, о приказаняхъ церковныхъ и о науцѣ Христіянской, съ выкладомъ молитвы Отче нашъ, и Богородице Дѣво, також де и науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ въ вѣрѣ Православной“. Друк. ў Супрасьлі, 1722 г., ў 4-ку, 6+152+1 л.

На адвароце агалоўнага ліста чытаем:

„Леонъ Кишка, божією и св. апостольского ерону милостию архієпископъ, митрополита кіевскій, галицкій и всея Россіи, кіевопечерскій и супрасльскій архимандрита. Понеже св. соборъ замойскій единому токмо общежительному монастыреви супрасльскому повелѣ и изволи издание типомъ Катехисмовъ, Падежей совѣсти и Дѣяній собора замойского, сего ради да никто же въ свойственной си типографіи дерзнетъ нынешней сея книги Падежей совѣсти, Катехизму и Лексикону типомъ изобразити подѣвиною клятвы и утратою сицевыхъ книгъ възбраняемъ и завѣщаемъ. Писанъ въ Супраслю дня 2, месеца генваря 1722 г. Леонъ Митрополита рукою властною“.

Не глядзя на такую засьцярогу „Собраніе припадковъ“ было перадрукавана ў 1732 годзе ў Унеўскім манастыры за апробатай „Аѳанасія Шептицкого“ архібіскупа Кіяўскага і „всея Россіи“.

„ЛЕКСИКОНЪ, сирѣчь словесникъ Славенскій, имѣющъ въ себѣ словеса первѣе Славенскія азбучныя, по семъ же Польскія. Благопотребный къ выразумѣнію словесъ словенскихъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ“. Друкаваны ў Супрасьлі; 4-ка, 32+1 ліст.

С прадмовы відаць, што з сьвятароў уніяцкіх ледзь соты разумеў славянскую мову, што і было прычынай надрукавання гэтага славяна-польскага Лексыкону.

„КАЛЕНДАРЪ АБО МѢСЯЦЕСЛОВЪ ХРЕСТІЯНСКІИ“. Друк. ў Супрасьлі, 1726 г., ў 4-ку. Пад агалоўкам верш, з якога відаць, што календар перакладзены с польскага:

Мы с польского на русскій перелицовали,
Вписавши безпремѣнно, што тамъ читали.
Правда або неправда, мало ли, ли довольно,
Як с примусу читали, а не самовольно...
Же преемне подаемъ, а не сами змышляем,
Што намъ есть показано, тое вам являемъ.

І далей:

Здоровых и счастливыхъ аспектовъ глядете,
А нам за труд и за кошт гроши положетъ.
Хто платитъ, и злый граф у добрый премѣняетъ,
А и ворожитъ з голой руки не вгадетъ.

У Пекарскага („Наука и литература“... б. 473-474) паказаны календар выдання Кіева-Пячэрскай Лаўры 1720 г. з гэтым самым (з малымі зьменамі) вершам.

„ЛЕИТОУРГИКОН СИ ЕСТЬ СЛУЖЕБНИКЪ... Въ мон. Супрасльскомъ чина св. Вас. Вел. въ лѣто 1727“. Гэта ёсьць першае выданьне уніяцкага Служэбніка ў супрасльскай друкарні; другое выданьне выйшла ў 1763 годзе. Фармат у ліст.

КАЛЕНДАР НА 1727 Г. Выданье „Квѣнтѣлана Василя з Корвѣновъ Квасовского“, ў 4-ку, 20 лістоў, друк. ў Кенігсбэрзе. У выданым ім у Чарнегаве календары на 1719 год Квасоўскі тытулаваў сябе: „в преславной академіі краковской, а потымъ празкой наук вызволеньхъ и философіи оучителя. Математики и Архитектуры военной професора, школь Бжого тѣла на казѣмѣрѣ сеніора, в Шклямѣру директора“. У выдаваных у Каралеўцы (Кенігсбэрзе) календарох ён называе сябе: „Наук вызволеньхъ философіи и математики оучитель, его кор. вел. прусского тайный секретарь и упривѣлованный типографъ“.

„АКАӨИСТЫ“, друк. ў Магілеве, 1728 г., ў 8-ку, 2+226+23 лістоў. (Ундольскій).

ЗБОРНИК ІНТЭРМЭДЗІЙ ПЕРШАЙ ПАЛАВІНЫ XVIII СТ. Рукапіс СПб. Публ. бібл. (Разноязыч. Q. XIV, № 30). Паводле апісаньня праф. Карскага „Бѣлоруссы“, т. III, бб. 222—227:

I. Colonus, Studiosus.

Інтэрмэдзія адкрываецца сцэнай школьнай рэкраціі на якую прыходзіць змучаны цяжкой дарогай селянін:

„Achcie mnież! ludzie, ludzie, jak wadył ale tam rebiała żewżyki, vicher ich nosić, kruciatsa; heto kaźuc, szto ich na pahulanku raz u hod puszczaіuc; tamże to tam ni ładu ni paradku; adzin druhoho pichić nosem na ziarnu, u czubki, na kałaczki iak zapaluć. Ach daroha, daroha praklataia, samyie piekieliszki, utamiusia jak sabaka, paszanawauszy iasnoho Soniayka, krasnoho miesieczyka u was Panou; prysiadu trochu“.

Гледзячы на вучняў селянін прыпамінае, што ў яго дома ёсць здольны хлопчык „Bautruk“, дзеля навукі якога ён не пашкадаваў-бы грошы. Да селяніна падбягае вучань і пытае:

- Stud.* A ty, muzyk, co tu masz za sprawę?
- Colon.* Nie muzyk, maś Panie, ani dudar, paroiu u kułak zatrudlu, kali dietki u chacie zubami zwoniac.
- Stud.* Ale co ty masz za sprawę?
- Colon.* Niet, maś Panie, niepiśmienny czaławiek, prawowasca niemieju, a chacby paswaryusia z susiedami, to zaraz uradnik rozsudzic sprawu pastronkam.
- Stud.* Czy masz iakę potrzebę?
- Colon.* Kudy, moy ty saławieyku patreby, ia y kuntusza nie maiu, dabro kab suitka była na chrybcie.
- Stud.* Głupi chłop iak ciełę.
- Colon.* Było adno cielatko y toie zdochło.
- Stud.* Dyszkurue iak grochu się obiadszy.
- Colon.* U mienie, paniczu, dzieciey iak bobu, a harochu y aśminki nietu.
- Stud.* Darmo, iak widzę groch na ścianę rzucam.

Colon. I ty, moś Panie, wielmi szumisz, haroch u harszczok nie na ścienu kiday.

Stud. Chłop rozumu i za szeląg niema.

Colon. Da taki u mienie barada iak les, a rozumu by nie było; a heto znaiesz, moy lebiedziu, szto kaźuc: kalib na Pańskuu mudrość nie mużyckaia chytrość, daunob mużyki pahybli.

Далей селянін выказуе пажаданье вучыць свайго сына. Вучань за плату абяцае даць розуму сыну.

Colon. Kaźuc, maś Panie, szto rozum da haławy idzieć: to heto ty waszeć mnie u ucho nakładzi, a ia Synku swaimu u doma usio wytrasu.

Пачынаецца сцэна перадачы веды, камізм якой павінен апірацца на народнай этымолёгізаціі незразумелых чужаземскіх слоў:

Stud. Słuchayże: Verbis caepi novi(s).

Colon. Szto? szto? z uierby cepy nowyie?, nie, moy hałubczyku, z uierby ladaszczu cepy; uczy czaho inszoho. Parusz y rozumu łacinskaho.

Stud. Czy nie chcesz być Matematicus?

Colon. Heto, heto matać na us; hawary tołsz.

Stud. Dobrze, są tam duo cardines coeli

Colon. Szto? sz'o? dzuie karbony cełyje, nie maiu, baczysz, nie adnoy cełyje, wytraśli uradniki.

У гэтым жа стылю далей ідзе навучанье лёгікі з яе Caligo spinosa, якую селянін зразумеў, як „kałom pa śpinie“. Вучэньне селяніну не падабаецца і абяцае заплаціць абяцаны „talar bity“, тым больш штоён цяпер стаў разумным, а паводле прыказкі „hłupi daieć a mudry biareć“. Гэткім чынам прастак селянін перахітрыў вучня.

II. Colonus et studiosus fugitivus.

Выступае тут селянін і збегшы ад лекцый вучань.

Colon. Znowu ia na torh z miachom, z kiścianiom hetym, kupić nie kupić, a patarhawać wolno. Toy szubrawiec skubent chacieu prostaho czaławieka aszwabić, da i Mikita ćwik, nie dasca. Treba by trochu pa pałskiemu ięzyk przełamać, kab nie uszędy, Waspanstwo, paznali, że kłop prastak. Sługawał ia kiedyś y pod Charungwio Dragarską potrzeba tołko sobie pryromnieć.

Падбягае вучань, які з распачы хоча ўтапіцца: хацеў ён пагуляць, а сярдзіты вучыцель вымагае сядзець дома з Alwarem і вучыцца.

Colon. Paniatko, moy saławieyko, czy nie od Bakitamara uciekajesz?

Stud. Praudziwy Bokitamara, pewnie że boki y grzbiet będzie w strachu, z iłuy się, schoway mię, Panie mużu, gdzie możesz, kontusik ci ten oddam, a żeby zaraz: nie bawże, bo iak mię złapie, dogrzeie mi do żywego.

Colon. Siudy, paniatko, leż u miech, leż

Вучань улез у мех; селянін завязаў мяшок; пасья, патвараючы голас вучыцеля, які шукае зьбега, пытае:

— A co to, chłopie, masz w worze?

— Szkło, maśpanie (адпавядае сваім голасам), niasu z huty da Pana.

— (Чужым голасам): *Pokaż sam, iakie szkło niesiesz.*

— (Сваім голасам): *Niepokażu, moy lebiadziu, heto baczysz szkło gycerskim uzłom zawjazau hutnik.*

Выбражаны вучыцель пагражае перабіць усё шкло, але селянін не згаджаецца паказаць яму яго; дзеля чаго селянін быў бытцам біты. Крэпка былі пабіты бакі і ў вучня, які ўвесь час, згодна умове, выдаваў гук: *tin, tin, tin* або *dyn, dyn, dyn!* Урэшце выбражаны вучыцель крэпка скалануўшы мех адышоў. Вучань просіць хутчэй выпусціць яго з мяшка:

Stud. Nie wiem, w hucie czy tak gorąco, iak mnie było w worze, kiedy mi do żywego dopiekał.

Селянін выпушчае яго, але бярэ за гэта, згодна умове, *sukmanku*, і яшчэ насміхаецца над ім. Ідэя інтэрмэдзіі выказана ў канцавых словах селяніна:

Colon. Oy tak treba hetych żeużykou rozumu nauczyć; nakidau ia iamu dobre, niechay znaie, szto to ad bakifamara uciekać.

III Literat Wieśniak Samochwaliski.

Самахвальскі, прыехаўшы з заграціцы, вызваў Літэрата на дыспуту „*pa mihi*“. Літэрат апынуўся ў трудным палажэнні, але яго выручае селянін Гаўрыла, які абяцае яму памагчы. Літэрат выдае Гаўрылу за свайго вучня і Самахвальскаму прыходзіца выступіць на дыспуту з апошнім. Самахвальскі падыймае руку ўверх, Гаўрыла апускае сваю ўніз; Самахвальскі паказуе адкрытую далоню, Гаўрыла сьціснуты кулак. Самахвальскі здаволены дыспутам, тлумачыць яе са свайго пункту погляду: Бог стварыў неба і зямлю і ўсё трымае на сваей далоні. Селянін не разумеючы істоты дыспуты, ўсё тлумачыць такжа паводле свайго разуменьня, а нямецкую мову Літэрата ён тлумачыць паводле народнай этымолёгіі.

Szuplu, maśpanie, heto ty mudrec, heto ty miściuk, niczoho baczu nie znajesz; oś ia ciabie rozumu nauczu, hetak: chacieu ty, waszeć, mnie adnym pałcam adnoie oko wykałać, a ia tobie dwoma abadwa; chacieu ty mienie na wysokuiu szubienicu ciahnuć, a ia ciabie u ziarni zakapać. Chacieu ty mnie u szczoku udaryć, a ia tabie u zuby wybić, a szto czy szuplisz?

IV. Aulicus, puer, dominus, cocus.

У гэтай інтэрмэдзіі кухар гаворыць крыўскай мовай, на літоўскі лад.

V. Ludus Fortunaе.

Гэта інтэрмэдзія зьяўляецца самаіста і перапрацоўкай камэдзіі П. Барыкі, „*Z chłopa król*“. *Rusticus, poto madidus, inlixus baculo, vulgo koł, pje nawat piesni:*

*Siadzić sawa na kalinie,
Syczyk na druhuu,
Azierniemsa, ahleniemsa,
Ażno na czużuu...*

Sierhiey, ey Sierhiey! za szto ty mienie papuchaiesz, nleydziesz? Sierhiey!
(ізноў пье):

*Byu, byu Siemion bajar,
Siem hod, jeszcze niestar;
Sam leżyć na pieczy
Nohi na palcy...*

На сцэне прадстаўлена, як селянін памалу п'янее; падходзяць вартаўнікі і апранаюць яго ў панскую вопратку і пасья будзяць. Убачыўшы сябе ў панскай вопратцы і пры сабе слуг, якія usługуюць яму як пану, думае, што гэта чэрці:

Szto heto, czy ludzie, czy czerci, tylko sztoś u kryża nie baiatsia.

Слугі запэўняюць яго, што ён пан, вучаць гаварыць яго па польску, даюць яму гарэлкі і ён ізноў засыпае. Праспаўшыся і выцьвяразіўшыся, ўбачыўшы сябе ў сваей сялянскай вопратцы, думае, што ўсё бачанае ім быў сон.

Тэма твору, ў якой п'янага перапрапаюць у багатыя вопраткі і запэўняюць, што ён важная асоба, вельмі даўнага паходжання: тэма гэта выкарыстана ў „Тысяча і аднай ночы“ — Гасан „Каліф на гадзіну“; падобнае-ж было зроблена тыранам Дынізам з Дамоклам; на гэтай тэме заснавана драма Кальдэрона „Жыцьцё гэта сон“; а такжа ўступ у камэдзіі Шэкспіра „Абласкаўленьне злосьніцы“, ў гэтым жа характары Гаўптмана „Schluck und Iau“ і інш.

Канцоўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятлаірэцкай друкарні.

КАЛЕНДАР ГРЭКА-РУС-
КІ, злаж. Вас. Корвен-Квасоўскі, друк. ў Кенігсбэрзе, 1730 г., ў 4-ку, 20 лістоў. (Ундольскі).

Таго-ж 1730 г. было выпушчана другое расшыранае выданьне гэтага календара, ў 4-ку, 44 лісты. (Ундольскі).

„**ОКТОИХЪ**“, друк. ў Магілеве, 1730 г. ў 4-ку 2+328 лістоў (Ундольскі).

„**ВЪНЕЦЪ ХРИСТОВЪ** съ проповѣдей недѣльныхъ“... Злажыў Антон Радзівілоўскі. Друкавана ў Горадні ў 1735 годзе, ў ліст, выданьне для стараабрадцаў (Вішнеўскі, т. VIII, б. 436).

„**ВЪРА ПРАВОСЛАВНАЯ ВОСТОЧНЫЯ ЦЕРКВЕ**“. Друкавана ў Горадні, 1735 году, ў ліст; выданьне стараабрадчаскае.

„**ТРЕБНИКЪ** языкославенскій, на три части розложенный“. „Въ Лаврѣ Супрасльској“ 1736 г. Крыху перайначаны перадрук трэбніка Пятра Магілы.

„ПРАВИЛО КО СВ. ПРИЧАЩЕНІЮ“, друк. ў Магілеве, 1736 г., ў 4-ку (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Магілеве, 1738 г., ў 4-ку, 2+192 лісты. (Ундольскій).

„БИБЛІА“, ў Супрасьлі, 1743 г. (Вішн., т. VIII, бб. 436 і 459). Перадрук, здаецца, з астрожскага выдання, коштам пінскага уніяцкага біскупа Булгака.

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. ў Магілеве, ў 1743 г., ў 24-ку, 2+270 лістоў. (Ундольскій).

„ТРЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1745 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ОКТОИХЪ, СИРЪЧЬ ОСМОГЛАСНИКЪ“, твореніе преп. о. нашего Іоан. Дам., въ богосп. градѣ Могилевѣ, въ друк. братст. Богоявл. Г. Б. и Спаса наш І. Христа, потомъ и тщаніемъ изданъ тогожъ крестнаго братства, року от Р. Х. 1747“, у 12-ку, 456 бал. (Ундольскій).

„ТРУФОЛОГИОН или ЦВѢТОСЛОВЪ, избранныя службы со всеночными на Господскія праздники, богородичны, стих. нарочит., въ богосп. градѣ Могилевѣ, въ друк. бр. Богоявл. Господа Бога и Спаса нашего І. Христа издадеса року 1748, мца Февр. 27 д.“ У 4-ку, 8+78 ліст. (Ундольскій).

„СВ. ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО УСТАВЪ“. Рукапіс XVIII ст. Гэта безумоўна адна з копіяў уставу васільянскага ордэну, які быў уложаны сьпярыша для віленскага Сьв. Троіцкага манастыра уніяцкім мітрапалітам Вэльямінам Рутскім. Пераховуецца ў Віл. Публ. бібл. (Добр. № 54).

ЗБОРНИК ІНТЭРМЭДЗІЙ ПАЛАВІНЫ XVIII СТ. Рукапіс СПб. Публ. бібл. Q. XVIII, № 108, бб. 66—70. На пачатку маецца надпіс „Выписано изъ бывшихъ въ смоленской семинаріи комедій“. Зьмешчаны тут дзьве сцэны.

I. У першай сцэне селянін зайшоў у касьцёл і, пачуўшы музыку пачынае скакаць. За гэта яго ганебна выгналі і закавалі ў ланцугі, пры гэтым ён выслухае нотацыю ад паляка. Прамова селяніна пачынаецца гэтак:

„Охъци мне, ти ведаеть то ета моя баба, што я въ ета лиха попався и Ётым безделлимъ обчипався, калиб уже и на ссвѣцѣ не было! а всіо яна, як вужа вилами, так, мянѣ: инѣ идзи, дакъ идзи у Любавичи, ци ни пападзѣтца чаго гуляючи; и Богу помолисся, и з свайми повидзися. Авось таки и ци (па)падѣтца чаго купиць,—а всіо калибъ мужика з двора збыць. Правды, я старѣ, а яна

бабiонка въ силѣ. Охъ, калибъ яѣ коломъ у зѣмлю! Ну вотъ, правды яѣ и паслухався да и падзись! (Тут ён сустраўся с кумам, выпілі і пайшлі ў касьцёл). Ажну тамъ и стали бразгаць, по нашему то къ обѣдни, а па ихъ къ замши; вот я и паидись у ихъ хасьціолу, ажну тамъ якъ заиграюць: хто въ дудачки, хто въ свисцѣлочки, а хто въ тарарычки. Вотъ я, правды, ня бывши лихъ, да и падзись скакаць, а тут пат тую пару и придзись по нашему попу, а по ихъ хазанъ, да подшутя; то я ахци мнѣ ета нѣхта-ж з маскалювъ“.

Селянін сьпярыша гаворыць у духу „раѣшнікаў“, а пасья, пад уплывам выпітага напітку, больш і больш блутаючыся і урэшце саўсім незразумела. Сцэна канчаецца бойкай.

II. У другой сцэне выведзены Сьвірыд і Зьмітрок. Сьвірыд апавядае Зьмітраку аб сваёй споведзі:

„Охъци мнѣ, Змитруче, усѣ то отъ дѣтакъ!... Толка кажуць: идзи бацька къ успаведзи, ты нѣ разу въ цѣркви не бывѣ,—да и упихнули бацьку, якъ дурня въ цѣркву, кажи дзи, бацька, тоя, што попь будзиць казаць. Вот попь кажить: „ци быв ты хуть разъ въ усповедзи?“—И я папу: „ци бывѣ ты хуть разъ въ усповедзи?“—„Што ты, знать, нѣхрящоникъ?“ і г. д.—Вотъ за тое попь на мѣнѣ и монисты наложивъ...“

Зьмітрок апавядае аб малітве сваіх продкаў:

... яны маліваліся по пра-стацкому, а нѣ

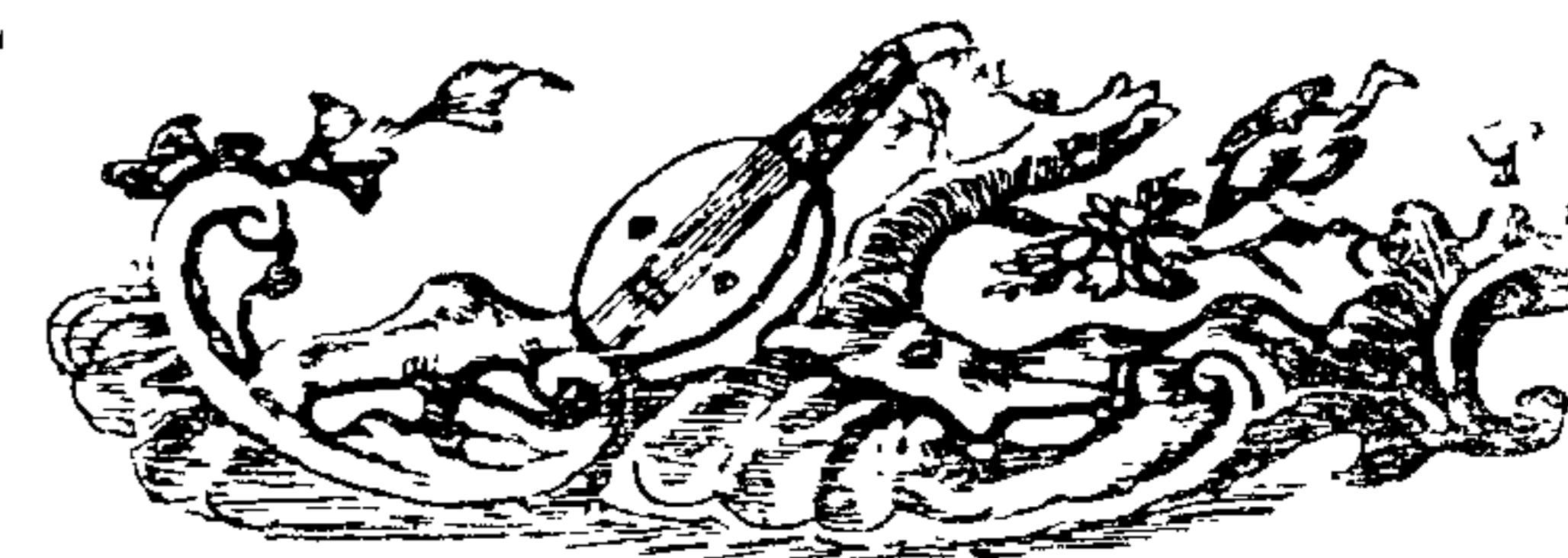
по писмянному... Слава цябѣ Господзи, сушую, часнѣишую, избранны воевода, радуися нявеста, уси чины манашѣския, святая трапѣза... и кала и двора, и скацинки и шарсцинки, алилуй насъ да канца вѣка. Аминѣ. И шарпни, Господзи, па души и па цѣлу, па жонки, и па дѣткамъ, святое сягодни, святое и завтрѣ“.

Падобна як езуіцкія, так і праваслаўныя інтэрмэдзіі мелі на мэце асьмяшыць селяніна, паказаць яго цемнату і глупату ў параўнаньні з клясамі празначанымі да панаваньня над ім.

„ОКТОИХЪ“, друк. ў Магілеве, 1754 г., ў 4-ку, 2+328 лістоў. (Ундольскій).

„КИТИХИЗИСЪ“, друк. ў Магілеве, 1757 г., ў 8-ку, 1+128 лістоў. (Ундольскій).

„УВѢЩАНІЕ (т. е. окружное посланіе) Георгія Конисскаго, епископа Бѣлорусс. Мстисл., Оршан. и Могилевскаго, при вступленіи на еписк. каѳедру могилевскую 1757 г. 31 августа“.

Кашоўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятыхаўскай друкарні (дрэварыт).

На адкрытым лісьце з уласнаручным подпісам біскупа Юр'я (Георгія). Друк. ў Магілеве (Ундольскій).

„СОБРАНИЕ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ СЛОВЪ, говореныхъ Георгіемъ, Епископомъ Могилевскимъ“. Друк. ў Магілеве, 1761 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ“, друк. ў Магілеве, 1761 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ языка словенскаго“, друк. ў Супрасьлі, ў 1761 г., ў 8-ку. (Вішнеўскі, т. VIII, б. 436).

ЛЕІТОВРГІКОН СИ ЕСТЬ СЛУЖЕБНИКЪ, въ немже по чину восточныя церкве литургии, иже во св. отца наш. Іоан. Злат., Вас. Вел. и прежде св. Григ. Двоеслова папы Римскаго, съ службами недел. и движ. и недвижим. празд., на кійждо день всего лѣта святыхъ и съ ними многими зѣло полезными прилоги чиннѣ и справно положенныя содержатся. Вторицею тѣпомъ издадеса въ общежит. мон. Супрасльскомъ чина св. Вас. Вел., въ лѣто Господне 1763, ў ліст., 20+508+112 бал. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА ПОУЧИТ. СЛОВА“, друк. ў Вільні, 1764 г., ў 4-ку. У кнізе зьмешчана 12 слоў Ефрэма Сірына (Ундольскій).

„ЕВХОЛОГИОН, сирѣчь молитвенникъ“, друк. ў Супрасьлі, 1766 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ДОРОЖЕЯ АВВЫ ПОУЧЕНІЯ“, друк. ў Вільні, 1767 г., ў 8-ку, 3+229 лістоў. (Ундольскій).

„ЧИНЪ МИРОВАРЕНІЯ“, друк. ў Вільні (?), 1768 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ЕФРЕМЪ СИРИНЪ“, друк. ў Вільні, 1768 г., ў 8-ку, 1+585 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОЖЕЯ АВВЫ ПОУЧЕНІЯ“, друк. ў Горадні, 1768 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. ў Вільні, ў друк. „чина св. Василя Вел.“, ў 1769 г., ў 16-ку, 964 бал. (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ“ друк. ў палове XVIII стаг., ў 8-ку, 128 лістоў, праўдападобна ў Магілеве. Злажыў гэты Катэхізм Юры Каніскі.

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1772 г., ў ліст. 1+359 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Вільні, 1772 г., (Ундольскій).

ЗБОРНИКЪ ІНТЭРМЭДЗІЙ 1771—1776 Г. З рукапісу дастаўленага А. Д. Шчэрбаковым праф. В. Н. Перэтцу. Сама інтэрмэдзія пісана па украінску, але тут выведзены Цыган і Літвін, якія гаворуць крыўскай мовай. У украінскіх і польскіх інтэрмэдзіях Літвін (Крывіч) наіўна-дабрадушны, прастакаваты і лёгкаверны, але пры гэтым не пазбаўлены доўсыціпу, быў здаўна ўлюбленай дзеючай асобай. У даным рукапісе Літвін выступае с прычыны Нараджэньня Хрыста з гэткай тырадай:

Литвин уходит и говорит.

Гудуць, ах гудуць, истинно гудуць,
гэто кажут(ь) аггли паюць;
гэто кажут(ь) Хрстось народи(л)ся;
гэто кажуць, весь миръ звеселѣвся;
Што то я сей noci зо сну пробудѣвся,
И золотыи дощикъ з небіесь спустѣвся.
О ціепіерь намъ пѣць да гуляць!
О ціепіерь намъ Христа прославляць!
О ціепіерь нам по бору ходѣць,
о ціепер нам рожкѣ солѣць!

Тут раптам нападае на яго хвароба і ён кажа (паводле адрыўку з сабранья В. Ластоўскага).

Литвин. Ах беда, панове людзі,
Не ведаю, што з мене будзе!
Ах поглядѣць,
Якой бабки, albo якога лекара
Камне прыведѣць...

Уходзіць Цыган і пытае Літвіна, што яму баліць.

Литвин. А вот, паночекъ, нестравность, бурчєня, рѣзачка, абєн-
бнїло як Сідорову казу.

Цыган кажа яму легчы і пытае як яго імя. Літвін адпавядае: Мацей. Тады цыган бѣе яго палкай і кажа „Пацей, пане Мацей“. Літвін зрываецца, Цыган уцякае, а Літвін гразіць яму ў сьлед.

Литвин. А ліхо твоей матери! Напоцѣу, намацѣу, да и самъ къ чорту поляцѣу! Вот каб догнау, вот бы у плечы нагрукотау.

ІНТЭРМЭДЗІЯ ДРУГОЙ ПАЛАВІНЫ XVIII СТ. Рукапіс СПб. Публ. бібл. (Польск. Q. XV. № 28). На 192 лісьце зьмешчана размова: *Rusticus et Iudeus*.

Rusticus (ідзе і сьпявае):

Hey nam koledal
Da u naszoho Sauki
Czotyry lauki.

Hey nam koleda! Hey nam koleda!
Hospodar pry pieczy
Hulaieć mak taukuczy.

Hey nam koleda! Hey nam koleda!
Małyje rebiata
Kliczuć paru, paru tata!

Pierebaczcie, Mości Panowie! ot muzyk iak worona, podpiuszysz sobie u żyda Leyzera, kryczysz sobie, iduczy dorohoju.
(Сустрэчаецца жyd).

Iudeus. Dobry deń, Iwanie.

Rusticus. Da śmierdziuch, czy nie baczysz, szto heto użo wieczar, a ty każesz, dobrydzień.

Iudeus. Nuż, dobry wieczar tabie, Iwanie! (Распытывае куды ён ідзе, Іван у адповедзь пачынае пяць каляду. Жyd просіць сьпяюць і яму вялічаньне).

Rusticus. Szto ty, śmierdzie, nie dażdau, kab ja tabie koledu śpiewau.

Iudeus. Nu dobry hod na tobie, zaśpieway—zapłaczu tabie.

Rusticus. A sztoż ty mnie zapłacisz.

Iudeus. Dam tabie na kwaterku harełki.

Урэшце за зо́лткавіка селянін згаджаецца сьпяваць, але сьпявае лайчыва. Жyd просіць кінуць пяняне, але селянін не ўнімаецца. Урэшце жyd заўважае ў селяніна ў кошыку пісталет, каторы хоча купіць; селянін, пагражаючы пісталетам, прымушае жyда пяць насьмешных на жyдоў куплеты.

„СЛУЖЕБНИКЪ, содержащъ въ себѣ литургіи иже во св. Отца наш. Іоан. Златоустаго арх. Конст., таже служба двѣ, сирѣчь св. и животв. Троицѣ и за усопшихъ, благосл. Его Преосв. Кврѣ Фелиціана Володковича, митр. всея Росс. Въ Вилнѣ, въ типогр. его кор. мил. въ обители монаховъ чина св. Василиа В., лѣта отъ Р. Христова 1773“, ў ліст, 6—38 балон. (Ундольскій).

„ПѢСНОСЛОВЪ, свѣтоносное воспѣваніе Господа Бога и Спаса наш. І. Христа во славу побѣдительныхъ смерти провозвѣщающій, благосл. Е. Преосв. Кврѣ Фел. Филиппа Володковича, митр. Кіевскаго, Галицкаго, и всея Россіи, Владим. и Берестійскаго еписк., изд. въ Вилнѣ, въ типогр. Е. К. М. въ об. мон. чина св. Василиа В., лѣта Госп. 1774“, у 8-ку, 2+108 бал. (Ундольскій).

„Kantyczka, albo nabożne pieśni w narzeczu Połockim. Połock 1774“.

Была ў руках адной прыватнай асобы дзісенскага павету. (Карскі, „Бѣлор.“ III. 145). Гэткую кантычку мелі мае бацькі ў пачатках 1890-х годаў, якія жылі ў той час у Дзісне. Мой бацька дастаў яе ад Якавіцкіх з пад Хвядосава, таго-ж павету. Асабліва цікавы былі ў ей калядныя песні, якія, дабіраючы ноты, сьпявалі ў нас у доме. Мела фармат каталіцкіх поль-

скіх кантычак, але шмат цянейшая, апраўлена была ў мяккую іохту з раменнымі завязкамі спераду.

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1774 г., ў 12-ку, 222+4 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТЫРЬ бл. прор. и царя Давида“, друк. ў Вільні, ў друкарні сьв. Васілія В., ў 1775 г., ў 4-ку, 6+274 бал. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Вільні, 1776 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1778 г., ў 4-ку, 64+2+294 лісты. (Ундольскій).

„СИНОДИКЪ“, друк. ў Вільні, 1778 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ВЕЛИЧАНІЯ, ПО ВСЯ ДНИ И ВЪ ПРАЗДНИКИ ПѢВАЕМАЯ“, друк. ў Вільні, 1778 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1778 г., у 8-ку, 164 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. Віленскай Акадэміі 1779 году, ў 4-ку, 70+348 лістоў. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА ПОУЧИТ. СЛОВА И АВВЫ ДОРОФЕЯ“, друк. ў Вільні, 1780 г., ў 4-ку, 237+1+101 ліст. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, ў 1780 г., ў 8-ку, 268+4 лісты. (Ундольскій).

Агалоўная застаўка, дрэварыт XVIII ст. віленскай Свяятатроецкай друкарні.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1780 г., ў 4-ку, 59+276 ліст. (Ундольскій).

„АЗБУКА“, друк. ў Супрасьлі, 1781 г., ў 8-ку, 60 ліст. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТ. ВОСКР. КАЛЛИСТОВО“, друк. ў Вільні, 1782 г., ў ліст., 4+412 лістоў (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ“ Лаўр. Зызаняга, друк. ў Горадні, 1783 г., ў ліст., 3+347 (4+386+12?) лістоў (Ундольскій).

„АНӨОЛОГИОН“, друк. ў Супрасьлі, ў 1783 г., ў ліст. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1784 г., ў 4-ку, 19+347 лістоў (Ундольскій).

„СЛУЖБА И ПОВѢСТЬ О ИКОНѢ ТИХВИНСКІЯ БОГОР.“, друк. ў Вільні, 1785 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1785 г., ў 4-ку, 6+9+225+158+2 лісты. (Ундольскій).

„О ВѢРѢ ПРАВОСЛ. ВОСТОЧНЫЯ ЦЕРКВѢ“, друк. ў Горадні, 1785 г., ў ліст, 289 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1786 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„АЛЬФА І ОМЕГА“, друк. ў Вільні, 1786 г., ў 4-ку, 302 лісты. (Ундольскій).

„КИРИЛЛА АРХІЕПИСКОПА ІЕРУСАЛИМСКОГО, ПОУЧИТЕЛЬНЫЯ СЛОВА“. Друкавана стараабрадцамі ў Горадне 1786 году. (Сопіков).

„РОССІЙСКИМЪ ВСѢМЪ СЪВ. СЛУЖБЫ“ друк. ў Горадні, 1786 г., ў 8-ку, 152 лісты. (Ундольскій).

„СЛУЖБА ВЪ ВЕЛИКУЮ СУББОТУ И ВЪ СВѢТЛУЮ СЕДМИЦУ“, друк. ў Горадні, 1786 г., ў 12-ку, 132 лісты. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г., ў ліст, 325+1 ліст. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА и АВВЫ ДОРОФЕЯ ПОУЧЕНІЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г. ў 4-ку, 4+348+168+1 ліст. (Ундольскій).

Антыміс з выябражэннем палажэння ў гроб Хрыста (дрэварыт XVIII ст.).

„СВЯТЦЫ СЪ КРАТК. ЖИТІЯМИ“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г., ў 8-ку, 239 лістоў. (Ундольскій).

„РОССІЙСКИМЪ ЧУДОТВ. СЛУЖБА И ПОХВАЛА“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г., ў 4-ку, 18+1 ліст. (Ундольскій).

ЗБОРНИК ІНТЭРМЭДЗІЙ 1787 Г. Рукапіс Віленскай Публ. бібл. № 201. Б. 4., апісаны А. И. Сычевской. „Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст.“ (Руск. Филолог. Вѣстн. LXII, 73—109). Сабраны гэты зборнік ксяндзом К. Морашэўскім, прафэсарам рыторыкі і поэзіі ў Забельскай гімназіі (Дрысенскага пав.) і ксяндзом Цецерскім, вучыцелям у тэй-жа гімназіі. Падаем паволе апісаньня праф. Карскага „Бѣлоруссы“, т. III, б. 228—233.

I. Сhтop, Żyd, Djabeł, Pokutujący *).

Гэта „Komedyя“ напісана ў стылю старой школьнай драмы. З дзеячых асоб гавораць крыўскай мовай сялянін і, з некаторымі сказамі, жyd. Зьмест

*) Поўнасьцю надрукавана ў часопісі „Беларусь“ 1920 г. (№№: 100, 106, 107).

Антыміс з выябражэннем палажэння ў гроб Хрыста (дрэварыт XVIII ст.).

такі. Калі селяніну абрыдла працаваць, ён пачынае жаліцца на сваё палажэнне і наракаць на першага чалавека, Адама, які зьеўшы забароннага яблыка загубіў усё чалавечае племя. Зьяўляецца чорт і раіць не наракаць на Адама, таму, што ён і сам не ўстаяў-бы супроць спакусы, каб пакаштаваць забароннага яблыка. Чорт прапануе селяніну зрабіць на сабе самім спробу: намаўчаць акрэсьлены час. Калі селянін ня вытрывае ў маўчаньні, то чорт возьме яго душу. Селянін згаджаецца, але ня можа вытрываць у маўчаньні і праігрывае заклад.

Галоўная чынная асоба тут Дзёмка. Ён вызначаецца тымі-ж ўласнасцямі, што і другія сялянскія тыпы, сустрачаныя ў школьных інтэрмэдзіях: ён глупаваты, гаворыць многа лішняга, любіць выпіць, але хітры і сабе на розуме. Чорт тут такжа хітры і не бяз гумару, ён можа ўсё зрабіць, асабліва калі прадаць яму душу; але разам з гэтым зьяўляецца пэрсонай павучаючай: яго вуснамі аўтор высказуе сваю мараль. Побач с прастадушным прастаком селянінам, чорт прадстаўляе іншую грамадскую клясу, больш высокага кругаору і гаворыць па польску.

Твор гэты напісаны паводле асноў псеўдо-класычных драм і зьяўляецца пераходам ад праставатых інтэрмэдзій да запраўдных драматычных твораў.

I Акт, I ая сцэна.

Члор. Och jak nieszczęśliwojo życie majol! Chadžu ja chadžu pieraz caluteńki dzień, aż nohi aniemieli, ruk nie czuwać ad pracy i tapara, horsz jeszcze ad capa; małaczu ad samych kurej, aż mało szto nie da paudnia jakby sam adzin: prauda, szto i żonka pamahała, da sztoż jeje za rabota, wiedama žanockaja sprawa, ciuknieć kolka razy capom, aż zaraz jeje lichu i biereć, to siadzieć, to lażeć, to kolki padapruć, tolki czort łoński jeje dusić, a potym jeszcze z homanom i klecboju poydzieć. Prapadzi jeno, nieszczęśliwojo życie naszojo, bo usio jak harawać, tak harawać musim.. Kap to Adam pierszy nasz aciec nie zahraszyu, tak by i my hetak nie pracawalib... A ja i szeleha pry duszy nie maju, da Duszysz nie maju! a Pøn adnak na toie nie hledzić, da usio kryczyć: zapłaci, skurwy Syn! zapłaci, wużawa krou-mużyk! Aha tu, aha tu na ciebie! Adam, Adam, jak ty nas pahubiu...

2-я сцэна.

Зyd. Niu, na ciebie ciorny hod, chadzil ja, chadzil za taboju, bul dwoycy u twajoy chacie, az ledwo tut ja ciebie znasou; kali ty mnie addasi za harełku?

Члор. Prapadzi ty, nie maju hdzie ad ciebye padzietca, addam, lichu nie woźmieć.

Сцэна з жыдам канчаецца ўзаемным зьневажаньнем, але пераможцам, дзякуючы сваёй хітрасці, выходзіць селянін. Жыд адыходзіць са словамі:

Зyd. Budź zdarou, dziakuju, sto z dusoju mienie puściu.

Члор. (Астаўшыся адzin): Kap to jon niezahraszyu, to by żyd praklaty, śmierdziuch astatni, mnie w woczy za harełku nie lez by. A jab u Raju szto dzień pa pautarab garca z kwartaju i paławinkaju wypiwauby, i usiob sabie spiewau... Adam, Adam! na lichu tabie było słuhać żeńszczyny, było tabie jeje wieroukaju, wieroukaju ottak, jak ja swaju czasta święczu..

У камэдзій многа народных прыказак і фігуральных сказаў, прыкладам:

Szeleha pry duszy nie maju.—Nie leż ty mnie w oczy. Kryczy, kab tobie rażon u horło ulez, kab tabie skulli horło raztaczyli. A ciabie czy Czort tam pahonić A ciapier bolsz kłopotu, niż pićcia. Kab da jeje lichu nie prystupilo. Mała szto krouiu nie pacieju. Kap ty skroź ziemi paszou. Ciebieb lichu uzieło. Kap jeho czort uziaw, adpuści Boża hrecha. Tak by ja nikoli taho nie uczyniu, prapadzi jeno. Ia nie wycierplu, kali tabie u mordu dam. A zakład chadzi sa mnoju. Ciep'er i rady sabie dać nie mahu. Biez twaje kazki ja heto wiedaju. Ion i z rodem swaim nie-dażdzieć. Aż u złość ustupiu. Chwaroba tych błaznow na maju hoławu pryniesło. Lichu wiedajeć szto jeny rabili. Nie boysie, czort nie waźmie —zapłaczu. Usie chitryje, jak sabaki. Niechaj jeny pracham payduć. Nie daczekajesz ty z rodem twaim. Czy czort jemu skażeć. Iak ziemia mauczauby. Da hałubeńka ty moy, da kukulaczka ty moy, zieziuleczka nienahladnaja, da ty majo ni siojo, ni tojo, da daruże hetot varoczek. Czort jeho dziary. Choćby sabie y na haławie chadzilib. U strachu woczy wialiki. Dwa razy aszukausia, tak treci raz y na zimnuju wadu dmuchać treba. Heto nie żarty z hetakim paniczom mieć sprawu.

Аўтор камэдзіі ня толькі ведае добра народную мову і характар народу, але знае такжа быт і забавы. З гэтай стараны цікава сцэна с „Pokutujęcym“ які палічыў дуду за нейкую дзіўную гэдзіну.

Chłop. Czaho, wasza, baissia, ci nie znaisz, szto heta iość.

Pokut. Nie wiem.

Chłop. Heto nie hadzina, heto duda ruska'a. Na niey možno ihrać! (Пакутник ня верыць і недапускае каб яе можна было ў руці ўзяць. Селянін бярэ яе і іграе). Iak twoy durny um, tak baissia, nia musiu ty być z naszymi braćmi u karczynie, a my kali zbieremsiä do karczmy, mała jeje nierazwalim ad huku tolka dud naszym.

У канцы Камэдзіі селянін выказуе галоўную мысьль твору і некалькі павучаючых сэнтэнцый. Ен жалее, што слухаў тых, каторыя вучылі яго благага.

... katoryje kazali, kab ja byu niawiernym Panu, katoryje akraść Pana za hrech nia mieli, katoryje pry maładźbie kolka razy pa kolka czwiortak u karczmu nasili sa mnoy razem na harełku..., katoryje jak Panom adkazać, z winy wykrecitca uczyli. Praklatajo toja tawarystwa! praklataja z szelmami życia... Nikalib ja hetak nieszczasliwy nia byu ba, kab z tymi nie tawaryszu, katoryja z djablami żywuć... Ach, biedasz maja bieda! Bierażycie sia, Mużyczki, bierażycie sia, ja was aścierahaju, nie ruhajcie ani na Boha, ani na Adama, ale na siebie, my horszy jaszczzo, jak Adam; y jon praua zahraszyu, ale raz tolka pakutuwaui. A my dzień u dzień hraszum y pakutuwać nia chcym! heto to przyczyna naszymu zhuby, heta u piekła nas wiadzieć...

Гэткім чынам школьная інтэрмэдзія, чэрпаючы матэрыял з народнага жыцця, з сялянскімі тыпамі, памалу разьвілася ў запраўдную камэдзію.

II. Doktor przymuszony.

Гэты твор прыналежыць пярэму ксяндзу Цецерскага, які напісаў яго не без уплыву Мольераўскага *Le medecin malgré lui*. Сама сцэна напісана па польску і толькі двоя сялян—Хведар і Апанас—гавораць крыўскай мовай. Мова ў Цецерскага значна горшая чым у папярэдняй Камэдзіі:

Chwiedor. Kab ty, wasza, byw łaskaw, da daw iey iakocha ziella, kab jina użo nikoli ni chwareła, ba tak mnie iaie chwaroba horka daieła, iak nażom pa horle, ani spać, ani rabotu robić, ani ieść, ani siadzić, ani lażyć nikoli, usio tolki iak kałatowka krucicca, to tudy, to siudy, to tudy, to siudy.

Sawalon. Dla czegoż to?

Chwiedor. Ei ty, wasza, niawiedaiasz jaszce iakojä to hora, kali mana chwacić; zmiłuy się ty, wasza, paradź budź łaskaw.

Sawalon. Ale chcę wiedzieć, na co ona choruje?

Chwiedor. Dai jna y duża kab ty W Pan wiedaw chwareić, tolki iaie chwaroba uszkruzdonnaia, raznać niemożna, usio tolki stohnieć, a mnie tak żywot balić na iaie hlidzia .. Kolki nieszta iaie padpiraiuć czasta, iak padpora u pirapłocie, a iak wozmić gwałtu kryczać, duk my aż z chaty, prapadzi jano, ucikaim, da usio nieszta iaie kidaić, to na tuju, to na siu staranu, tolki szto chaty ni razłomić, biisia

wob ścianu haławoy, da tahdy iey uhadzić, bracie, trudna, chodzim, iak kala czarta iakoha usie, a ina niczoha nia lubić, usio iey praciwna, usio kryczyć aszalewszy.

Sawalon. Nu což? to ona w ten czas boleść musi wielkę mieć.

Apanas. Prawda heta zhadau wasza, tolki szto na ścianu nialezieć da-iki ma zbiażyć na les niekali, kali ty, wasza, iey ni pomożasz.

Sawalon. To musi wracać się w tę y w owę stronę kiedy się położy?

Apanas. Otoż Doktor, nu Doktor, można nazwać Doktaram, usio tak iak iość uzhadau; tak iość, Dabradzieiu, tak, tak; użo waszeci tolki troszuczku anamknuć, tak ty usio szupisz.

Sawalon. My to y zęby na tym ziedli.

Apanas. Iak ża ty, wasza, użo chleb iasi bez zubow, ziewszy zuby na leykach...

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„О АРТИКУЛАХЪ ВЪ РЫ НАУКА“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку, 128 лістоў. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 4-ку (Ундольскій).

„КАНОНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1788, ў 8-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1788 г., ў 4-ку, 400 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1788 г., ў 4-ку, 367 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1788 г., 340+52 лісты. (Ундольскій).

„ХРИСТИАНСКОЕ БЛАГОЧЕСТІЕ“, друк. ў Супрасьлі, ў 8-ку, 1788 г. (Ундольскій).

„АЛЬФА И ОМЕГА, то есть начатокъ и конецъ, избранныя отъ божественныхъ писаний, Евангельской проповеди, Апостольскихъ учений, и отъ правилъ св. отецъ“.

Пераклад з грэцкага. Друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў ліст., 685 лістоў.

„СКИТСКОЕ ПОКАЯНИЕ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку, 90 лістоў. (Ундольскій).

Застаўка з віленскіх кірылаўскіх друкаў XVIII ст. (дрэварыт).

„СОЛОВЕЦКАЯ ИСТОРИЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ПОКАЯНИЕ (СКИТСКОЕ) СЪ ЧЕЛОБИТНОЮ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА И АВВЫ ДОРОФЕЯ ПОУЧЕНИЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў ліст, 314+1+28 лістоў. (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ, ПО ЛИТОВСКИ ОГЛАШЕНИЕ, рускимъ же языкомъ нарицается Бесѣдословіе, избранный отъ Божественныхъ писаній, Евангельскія проповѣди, апостольскихъ ученій и святыхъ Богоносныхъ отецъ, въ вопросахъ и отвѣтахъ, рекше во образѣ хотящаго разумѣти и въ образѣ могущаго разумъ дати“. Пераклад на маскальскую гутарку катэхізму Лаўрына Зызаняга, друкаваны стараабрадцамі ў Горадне, 1788 году, ў ліст, 395 лістоў.

„О ЖИТИИ ХРИСТИАНСКОМЪ“, друк. 1789 г., ў Супрасьлі, ў 8-ку, 78 лістоў. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„КНИГА, СОДЕРЖ. ВЪ СЕБѢ, КАКО ПОДОБАЕТЪ ИНОКОМЪ И ХРИСТИАНОМЪ ЖИТИ, И О ОБХОЖДЕНИИ ВСЕЛЪТНАГО КРУГА“, друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„СЛУЖБА ТИХВИНСКОЙ БОГОРОДИЦЪ СЪ ЧУДЕСАМИ“, друк. ў Горадні, 1789 г., ў 4-ку, 116 лістоў. (Ундольскій).

„СЛУЖБА И ПОХВАЛА ВСѢМЪ ЧУДОТВ. РОССІЙСКИМЪ“, друк. ў Горадні, 1789 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„О ЖИТИИ ХРИСТИАНСКОМЪ, книга отъ завѣщанія св. Апостоль и отъ жителства св. отецъ“, друк. ў Горадні, 1789 г. ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1789 г., ў 4-ку, 33+363+1 ліст. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 4-ку, 357 лістоў. (Ундольскій).

„ИСТОРИЯ О ОТЦѢХЪ СОЛОВЕЦКИХЪ“ друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 8-ку, 173 лісты. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛИЕ“, друк. ў Вільні, 1790 г., ў 4-ку, 272+142 лісты. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛИЕ УЧИТЕЛЬНОЕ“, друк. ў Супрасьлі, 1790 г., ў ліст. 411+1 ліст. (Ундольскій).

„КАНОНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1790 г., ў 8-ку, 107+1 ліст. (Ундольскій).

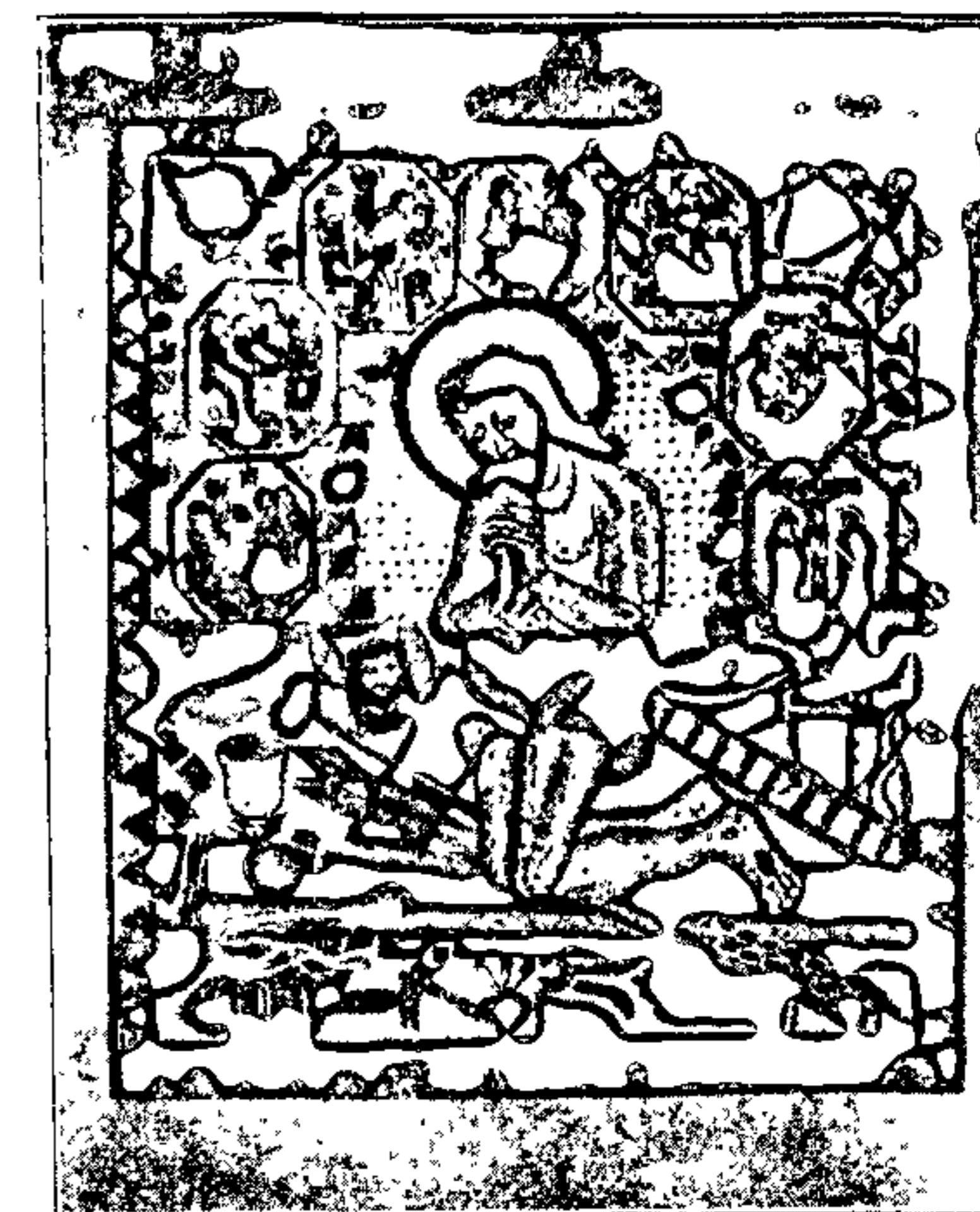
„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1790 г., ў 4-ку, 185+48 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОФЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1790 г., ў 4-ку, 483 лісты. (Ундольскій).

„ОТЪ ЗАВѢЩАНІЙ БОЖЕСТВ. АПОСТОЛ... како подобаеъ инокомъ и христіаномъ жити“. У Супрасьлі, ў 1790 г., ў 8-ку. Знах. ў Сінод. бібл. (Ундольскій).

КАЛЯДНАЯ ПЕСНЯ. Гэта калядная песня выклеена з акладкі уніяцкага служэбніка, друкаванага ў Супрасьлі, ў 1726 г., а апраўленага ў Вітабшчыне аб чым сьведчыць надпіс: Ten Mszał jest oprawiony Roku 1790 M sa Febr. Dnia 14. jest oprawiony przez aktytorów Cerkwi Pierwoskiej u zapłacony Złt polskich 6, Dico 6.

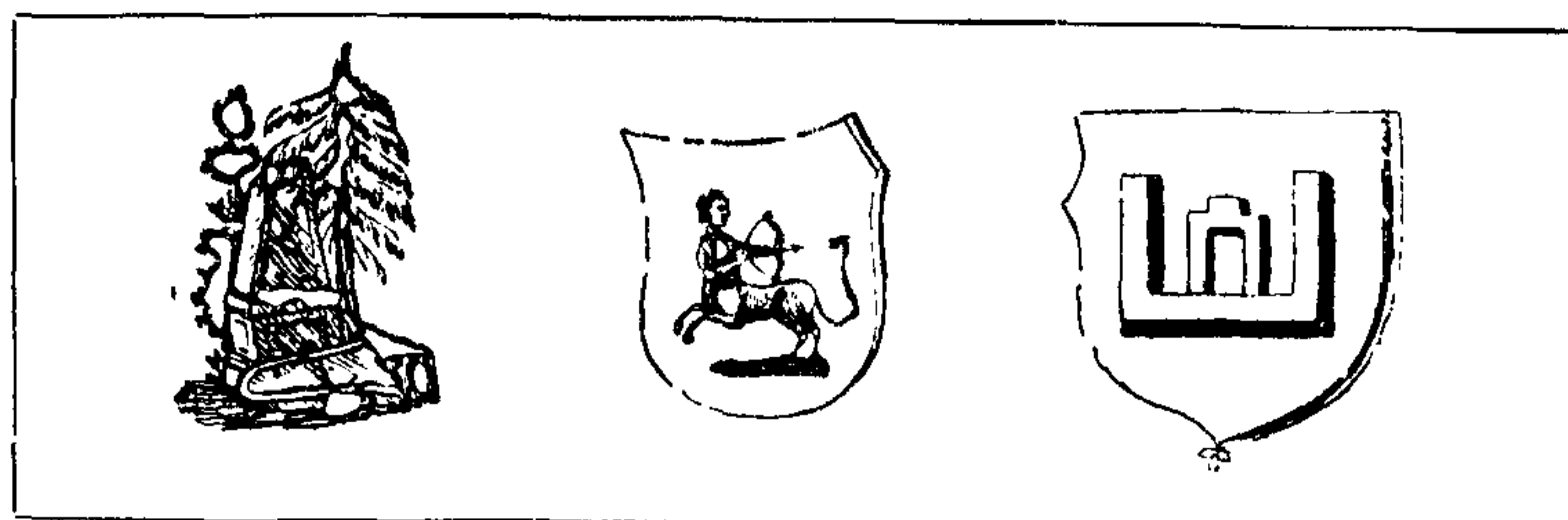
Перавозскія цэркві былі фундаваны Казімірам Ягайлавічам, ў падзяку Богу за выратаваньне яго жаны ад утаплення,—20 ліпня, ў дзень прарока Ільлі. Між іншымі былі фундаваны ім цэркві ў Вітабску, Вяліжы, Бешанкавічах. Усім гэтым царквам надаў Казімір на вечнае карыстаньне перавозы.

Мука Хрэгэва, дрэварыт XVIII ст. паменшаны ў 16 разоў.

Грэхпаздзеньне, дрэварыт XVIII ст., паменшаны ў 16 разоў.

Канцоўкі з друкаў віленскай Сьвятатроецкай друкарні XVIII ст.

W Betlehemie domie ubogim,
W lessyowym y Dawydowym,
Stworytel ninie leżyt na sienie;
Woł y oslati hrejut d'tiati.
Anioły z nieba wsim dajut znati,
Kob szli pospołu Boga witati.
Samoy pownocznoy hłuchoy hodiny
Pierwszy pastyry biehli k jaskini.
Kuźma z Dziemanom, pred Chry-
tom Panom,
Pod samym dachom stali so strachom.
Pierszy Mikita rad Boga wita
Przy iaślech stawszy, kuczomku
zniawszy.
Sawko z Jachimom, swoim bratymom,
Skoro pryšpieli zaraz zapieli.
Koruś z Tarasom hudeli basom,
Butryrko z Kantom pisczat
dyszkantom,
Dzemid z Daniłom zahrali miło.
Borys z Protesom spieszali lesom,
Michało dołom spieszyl z Antonom,
Hrys z Mołonioiu hnali roloiu,
Roman z Ihnatom, zo swoim bratom,
Plyli tudoiu Fuirat rekoiu.
Jaremk z Kościem był pierszym hościem
Siedziel w kutoczku na połozoczku,
Tiertuchu niuchał, muzyki słuchał.
Nazar z Koźmoiu, pred chraminoiu,
Tierez kanawku pokłali kładku
Rupnoy duszoiu z reznoy stupoju.
Owdiey pałowy prynies osłowi
Hawryło w wieczku byczati sieczki.
Jzwieczno noddany wsiye Iwany
Rubiāt mostoczek tieriez potoczek.
W toj czas rybaki nutili raki,
Wsie po płoticy dali włodycy.
Hermiey z Haponom woły z pryponom
Jenas z Jurgasom z puszczo w Litwiny
Niešli Chrystowi z sałom botwiny.

Chimka z Ahapkoj dwie mołodzicy,
W dar Chrystu dali kowsz hołowcicy
Ostap z Mokreiem, tretim Nupreiem
Tiahli barana do Chrysta Pana.
Pilip z Makarom so swoiskim darom,
Z niwy rodimoy, imi lubimoy
Dwa cheby wziali Bogu podali.
Mołody y stary wsiel piekary
Razom z oraczy niešli kołaczy.
Znacharka Dosia śpiekła porosia:
Pokul došpiła sama wsio zieła.
Z radości ony czerncy pokłony
Ninie złożył k Bogu bieżyłie.
I wy czerniczki wo czerowiczki
Obuitle nogi z radości mogli.
Wy niebożaty, mały chłopczaty
Śpieszaitie k Bogu w stajniu ubohu.
Kusznery z futra nie dzetie kutra,
Krawcy przestantie skrawki chowai:
Sam Bóg robotu raczet wam dati.
Kowali hwozdi zrobiecie z kopu
Aby obiti tuju, tam szopu.
Gontary gontow i łat dodaitie,
Stolary dwiery chutko hotuitie,
A wy, slesary, ich pryrychtuitie.
Wsiye sznicary kupno z malary,
Do toje szopy robtie owtary.
Szkłery bołony, do szopy ony,
Poprystawłaitie, czesć Bogu daitie
A wy sielmachy robtie lektyki
Dla predwiecznego Boga władyki.
A wy muzyki skrzyпки woźmietie
I Boga Spasa razwiesielitie.
Rymare uzdy i chomutiny
Prywieżli w dary Bożey Dietinie.
Wielmożni pany Greki Rzymiany
Czesno wchodili dary lożyli.
Day że, o Boże, wsim Tiebie znati
Y na Niebiosach bliż Tiebie stati.

„СОБОРНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1791 г., ў ліст, 168+1 ліст.
(Ундольскій).

„ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Вільні, ў 1791 г. знах., ў Сін. бібл.
(Ундольскій).

„ПАТЕРИКЪ АЗБУЧНЫЙ“, друк. ў Супрасьлі, 1791 г., ў 4-ку,
10+563 лісты (Ундольскій).

„ПАТЕРИКЪ СКИТСКИЙ“. Друкаваны ў Супрасьлі для стара-
абрадцаў у 1791 г., ў 4-ку. (Сопіков).

„ПРОЛОГЪ“ ад верасня да Лютага, друк. ў Супрасьлі, 1791 г.,
ў ліст, 906 лістоў (Ундольскій).

„КАНОНИКЪ“, ў Супрасьлі, 1791 г., ў 4-ку, 352 лісты
(Ундольскій).

„КНИГА КИРИЛЛОВА“, друк. ў Горадні, 1781 г., ў ліст 15+
8+562 лісты. (Ундольскій).

„ПѢСНИ НАБОЖНЫЯ“, друк. 1791 г., прыводзіць з працы Шег-
ловай Карскі (Бѣлор. III. 146, ў прыпісцы), але не падае ні дзе друкаваны, ані
зьместу кніжкі.

„БУКВАРЬ“ языка словенскаго, чтєня и писанія учитися хо-
тящимъ въ полезное руководство издадєся въ обит. Супрасльској,
и тщаніємъ иноковъ св. Василія В., лѣта отъ Р. Христова 1792,
ў 8-ку, 44 бал. (У Віленскај Пуб. бібл. 2 экз.)

„ШЕСТОДНЕВЪ“, друк. у Вільні, 1792 г., ў ліст, 173 лісты.
(Ундольскій).

„ЗЛАТОУСТЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1792 г., ў ліст 8+358
лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОЖЕЯ СВАЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў
Горадні, 1792 г., ў 4-ку, 482+1 ліст. (Ундольскій).

„NAVOŽNYJE PIEŚNI“. Разсыланы былі ў 1771, 1778 і 1792 годах
пры загадах духоўнай зьверхнасьці асобнымі друкаванымі аркушамі: „Radujsia
Boży narodzie, radasć z nieba nam prychodzie“, „Nowa radasć stała, jaka nie
bywała“, „Caru Chryście miły Baranku douhaciarpłiwy“, „Kažuć ludzi, szto ja
umru, a ja chaczu żyć“.

Усе гэты песьні маюцца такжа ў уніяцкіх богагласьніках (Карскі, „Бѣ-
лор.“ III. 145).

„ТРИОДЪ ЦВѢТНАЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1793 г., ў ліст, 587 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ НАЛОЙНЫЙ“, друк. ў Супрасьлі, 1793 г., ў ліст. (Ундольскій).

„КАНОНИКЪ“ друк. ў Вільні, 1794 г., ў 8-ку, 120 лістоў. (Ундольскій).

„УСТАВЪ О ХРИСТИАНСКОМЪ ЖИТИИ“, друк. ў Вільні, 1794 г., ў 8-ку, 120 лістоў. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛИЕ УЧИТЕЛЬНОЕ“, друк. ў Вільні, 1794 г., ў ліст, 411 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОЖЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1794 г., ў 4-ку, 483 лісты. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1794 г., ў 4-ку, 3+186 лістоў. (Ундольскій).

АКРУЖНАЯ ГРАМАТА Віктара, Архібіскупа Менскага, да ўсіх верных, у ліст, 1794 году, праўдападобна друкавана ў Магілеве.

АКРУЖНАЯ ГРАМАТА біскупа Магілеўскага і Полацкага Афанасія, ў ліст, 1795 году, праўдападобна друкавана ў Полацку.

КАТАЛІЦКІ УНІЯЦКІ КАТЭХІЗМ канца XVIII ст. Арыгінал гэтага катэхізму быў у канцы XIX ст. ў кс. Урбановіча, ў новым Пагосьце, Дзісенск. пав. Пісаны лацінскімі буйнымі, друкаванымі літарамі і абыймаў у 4-ку 62 балонкі. Пасьля далучэньня да Расіі ўсходнай часьці крыўскіх (беларускіх) зямель, каталіцкае духавенства пачало заводзіць народную мову ў дадатковым набажэнстве і ў навуцы веры ў адповедзь на вымаганьне Расійскага ураду, каб ў касьцёлах была ўжывана расійская мова. Маецца акольны ліст архібіскупа Богуш-Сестранцэвіча па Магілеўскай Архідыяцэзіі з 1794 году, ў якім ён кажа: „wszystkim w Archidiecezji plebanom zalecić i zaleca się, aby ludowitym językiem, jaki on rozumie, po skończonym nabożeństwie z ambon po kościołach kazania mówiali“. (L. Wasilewski „Litwa i Białoruś“). Спамянуты вышэй кс. Урбановіч яшчэ ў 1890-х гадах гаварыў казаньні пераважна ў мове крыўскай, якой гаворыць тут акалічная каталіцкая люднасьць.

КАТЭХІЗМ УНІЯЦКІ КАНЦА XVIII СТ. Рукапіс пісаны лацінскімі літарамі, пераховуецца ў Беларускаму музэі імені Івана Луцкевіча, ў Вільні. Знайдзен гэты рукапіс у полацкім Богаяўленскім манастыры.

Полацкія уніяцкія біскупы ў канцы XVIII і пачатку XIX ст. разсылалі загады парахіяльным сьвятаром аб ужываньні народнай мовы ў науках і катэхізацыі. Захавалася „Odezwa Jaśnie Wielmożnego Jakuba Martusiewicza Łuc-

kiego Unickiego Diecezjalnego Biskupa i administratora Połocckiej Archidiecezji do urzęd ników onej w 1824 roku miesiąca października okolnie rozestanej dla nieodmiennego spełnienia“. У гэтай адозве чытаем: „Obowiązać podpiskami każdego z kapłanów Curam animarum utrzymującego, iż by ci nauczaniu parochwijan swych wiary Chrystusowej zasilali ją słowem Bożem językiem zrozumiałym przemawiając“. (Арыгінал гэтай адозвы ў Львоўскім музэі ім. Шэптыцкага).

З гэтага відаць як было ўжо спольшчанае уніяцкае духавенства, што згары патрэбен быў націск каб яны, ў навуцы веры, ўжывалі зразумелую для народу мову.

ЗАГАДКІ ЦАРА ДАВЫДА. З рукапісу XVIII ст., перадрукавана Раманавым (Бъл. Сб. V. 212) паводле няпоўнага сьпіску з украінскімі, побач беларуска-крыўскіх, асобнасьцямі. Арыгіналам да гэтай варажбіцкай кнігі маглі паслужыць сярэдня-векавыя Sortes Sanctorum. Тут сабраны вышывы як з варажбіцкага псалтыра так са сьв. пісаньня і з апокрыфічнай літэратуры (Ев. Өомы).

„О ДВНАДЦАТИ ПЯТНИЦАХ“. Апокрыф гэты да нашых часаў цешыцца вялікай папулярнасьцю і паслужыў матэрыялам для духоўных вершаў. У Романава (Бълорусск. Сб. III, 264) надрукаваны кароткі адрывак гэтага апокрыфу.

„ЛИСТ ИСУСА ХРИСТА, СВЯТОЕ ПИСЬМО“. Гэты апокрыф пранік да нас безумоўна праз Польшчу. У Ерліча (1600 г.) упамінаецца List Pana Jezusa Nazarańskiego, Króla Juckiego. У гэтым лісьце апавядаецца аб цудоўным яго сасланьні з неба ад самога І. Хрыста пры панезу Льве і аб тым як трэба шанаваць нядзельны дзень і якія з гэтага будуць мець карысьці тыя хто чытае і пераховуе гэты ліст.

„О ДВНАДЦАТИ МУКАХ“. Гэты апокрыф ведамы ў нас ужо з XII ст. (Истор. слов. Порфирьева, 272). Апокрыф гэты і цяпер ходзіць па руках у новых сьпісках, але старасьвецкія сьпіскі яго яшчэ невядомы.

Канцоўкі з віленскіх кірылаўскіх друкаў канца XVIII ст.

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1795 г., ў 4-ку, 4+186 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОЖЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1795 г., ў 4-ку, 482+1 ліст. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1796 г., ў 4-ку, 340+52 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1796 г., ў 4-ку, 33+362 лісты. (Ундольскій).

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1796 г., ў 16-ку, 231+1 ліст. (Ундольскій).

„СОНЪ БОГОРОДИЦЫ“, выданы Раманавым больш чым на пяцёх сьпісках XVIII—XIX ст. Гэты-ж сон ведамы ў форме духоўнага народнага верша.

Богародзіца заснула ў горадзе Бэтлееме і бачыла страшны сон, у якім выябражаны былі мукі Хрыста (як у Эвангельлі). Да Богамаці падыйшоў Хрыстос, яна разбудзілася і расказала яму сон. Хрыстос ёй адказаў, што гэта ўсё запраўды збудзецца. Пасьля ўжо апавядаецца аб рукапісу сна што хто яе пераховуе захаваны будзе ад усякіх непрыемнасьцяў і ў будучым атрымае царства нябеснае.

Ужо ў XVI ст. гэты сон курсаваў па нашым краю. Навейшыя сьпіскі, публікаваныя Раманавым, паперакручываны малаграматымі псаломшчыка-

мі і манахамі на вялікарускі лад, старэйшыя-ж яго сьпіскі (XVIII ст.) носяць на сабе сьляды рук стараверскіх сэктантаў. Чыста беларуска-крыўскія рэдакцыі гэтых сьпіскаў або загінупі, або яшчэ не адкрыты. Твор гэты адносіцца да апокрыфічнай літэратуры.

Мэдаль адбіты царыцай Кацярынай II на памяць далучэньня крыўскіх зямель да Масковіі.

„ЗЛАТОУСТЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў ліст, 8+334 лісты (у гэтым годзе ў Вільні было выдана некалькі Златаустаў, рожніўшыхся адзін ад другога толькі не вялікімі друкарскімі асобнасьцямі).—(Ундольскій).

„ПРОЛОГЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў чатырох кн., у ліст. (Ундольскій).

„КАНОННИКЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў 4-ку, 4+479 лістоў. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў 8-ку, 32 лісты. (Ундольскій).

„АКАӨИСТЫ“, друк. ў Магілеве, 1798 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПОУЧЕНІЯ СВ. ІОАННА ЗЛАТОУСТАГО“, друк. ў Горадні, ў 1798 г., ў ліст., Вішн., т. VIII, бал. 436).

„НИКОЛАЯ ЧУД. ЖИТІЕ“, друк. ў Вільні, 1800 г., ў 4-ку, 4+208 лістоў. (Ундольскій).

ЭНЭІДА НАВЫВАРАТ. „Энэіда навыварат“, напісана, ў канцы XVIII або ў пачатку XIX стагодзьдзя.

Аўтор паэмы невядомы. Некатарыя прыпісваюць яе Ровінскаму са Смаленшчыны, другія Манькоўскаму з Вітабшчыны.

„Энэіда“ паэма рымскага пісьменніка Віргілія. Аднак выводзячы падобна Віргілію, грэцкіх і рымскіх багоў, наш аўтор надае ім сялянскае аблічча і ў сваёй паэме дае характарыстыку сялянскага быту.

Паэма пры напісаньні не друкавалася. Як вельмі цікавы твор, яна перапісвалася рожнымі асобамі і гэткам парадкам пашыралася па ўсёй Крыві. Аднак, дзякуючы гэтаму, ў паэму трапіла многа ўставак і пазьнейшых пераробак. Паэма напісана ўсходна-крыўскаю моваю.

Да нас цалком паэма не дайшла; маецца толькі пачатак яе, а рэшта загубілася.

Жыў-быў Энэй, дзяцюк хупавы¹⁾,
Хлапец наўвошта украсіў;²⁾
Хоць пан, але удаўсь ласкавы,
Даступен, весел, неграбіў.³⁾
Ды грэкі вуйму⁴⁾ нарабілі:
Як ляда,⁵⁾ Трою ўсю спалілі.
Кашэль ён згробшы наўцёк,
І, швыдка⁶⁾ зробіўшы чаўнок,
Траянцамі яго набіў
Ды ў мора з імі ён паплыў.
Але Юнона была злая,—
Адродзьдзя панскага ліхая!—

Шукала ўсё яго згубіць.
На дно у пекла пасадзіць:
Затое, бачыш, ня ўзьлюбіла,
Яго Вэнэра што радзіла.
Юнона воблак адапхнула
Ды з неба на мара⁷⁾ зірнула—
Плывець на чаўнаку Энэй!
„Ах, ты няпруціна⁸⁾ зладзей!
Вось я цябе скручу, пад ляпу,
Ражном у мора, як сабаку!“...
Панёву⁹⁾ швыдка нахапіла,
Кашэль сачнямі¹⁰⁾ налажыла,

¹⁾ Энэргічны, жывы. ²⁾ прыгожы. ³⁾ грэбаваць=пагарджаць, знача ня горды, уважлівы. ⁴⁾ ўйма=множства. ⁵⁾ льдо выкарчаваная і выпаленая зямля. ⁶⁾ хутка, борзда. ⁷⁾ мора. ⁸⁾ някруціна=рэкрут. ⁹⁾ жаночая вопратка зложена з двух полак, род фартуха. ¹⁰⁾ блін печаны на макавым або канапельным малацэ (соку).

Ў калёсы села, пакацілась,
Якраз ў Эоля апынілась.
Ўвайшла ў сьвятліцу, села ў кут.
„Здаровы ўсе! Эоль ці тут“?
Эоль сядзеў тады ля печкі,—
Мязгу¹¹⁾ скабліў на перапечкі¹²⁾
Ды лапці лыкам падплятаў.
Ен тут аборы падабраў,
Заткнуў за пояс кацатыг,¹³⁾
Скаціўся с печы ў адзін міг.
„Здарова, свацейка Юнона,
Даўно цябе я ня відаў“.
І тры ёй зробіўшы паклоны,
Мякотнага¹⁴⁾ на стол падаў.
Яна мякотнага паела,
Уцёршысь так яму запела:
„Ці ведаеш маё ты гора?
Энэй з траянцамі плывець;
Сьпіхні яго ты, сват, у мора,—
Няхай, паганец, воду п'ець!
Мяркую, чуў: Энэй—то зводнік,
Буянец, злодзей, канаводнік.
Траянцы такжа ўсе латрыгі,
Ўсе абібокі і ярыгі.¹⁵⁾
Іх трэба ўсіх са сьвету зьвесць!
Калі, сват, зробіш тую чэсьць,
То я дзявухну украсіву,
Салодкую, як з мёдам сьліву,
Табе за тое прывяду“.
Эоль расшупіў¹⁶⁾ тое дзела.—
Ў яго ўжо сьлюнка пацякла!
Любіў ён цешыць грэшна цела,
Дзявухна па нутру была.
Заскробся, барадой затрос,
Разгладзіў вусы, падцёр нос.
Зажыў у ноздру табаку,
Зачхаўся ўвесь, замармытаў
Ды рэч Юноне ён таку
З паклонам, віш ты, адказаў:
„Ах, вохці мне, мая Юнона!
Ніводнага-ж нет ветру дома!
Што буду робіць я цяпер?
Барэй з пахмелья, як вапер,
Ляжыць ў сьвятліцы на казёнцы¹⁷⁾
А Норд учора зьехаў к жонцы,
Зэфір з дзяўчатамі заграўся.
А Эоль у батракі наняўся,

Як хочаш тут сабе гадай,
Але дзявухну даставай!
А я ўсё зробію, грамадзею¹⁴⁾
Са ўсіх глудоў¹⁹⁾ іх сьцебану,
З траянцаў выцісну алею,
На дно у мора заганю!
Твайго-ж пабольша ліхадзея,
Некрута,... Энэй
Я так папру яго вятрамі,
Аж булькаць будзе лузырамі,
Як сторч у вір ўсіх галавой
Намесьнік²⁰⁾ сьцягнець за сабой!
І вось Эоль, галень²¹⁾ сханіўшы,
На паншчыну склікаць пачаў,
І ўсе ён ветры распушчаў,
Бурліць ім мора наказаў.
Калі хто відзеў, як Бакціха²²⁾
Нямецка піва задаець,
Яке яно падымець ліха,
Запеніцца ды розна прэць,—
От так і мора заравела,
Бублілась, пенілась, шумела.
Энэй спалохаўся, ўсхадзіўся,
Матуз ад портак аж зваліўся,
Са страху й нюні распусьціў
Ды як у трасцы ён завуў.
Траянцы ўсе казлы задралі,
Са ўсіх чаўноў яны гукалі,
Ў балоце быдта Лісавэй²³⁾,
Ачухаўшысь, ўскрычаў Энэй:
„О, цар-царэвіч тат²⁴⁾ Няптун!
Ня буду прад табой брахці.
Зьмілуйся, мора ты зьміры,
Картузнай²⁵⁾ я прышлю цяртухі,²⁶⁾
Сударскай²⁷⁾ моцнае сівухі,
А грошы сам з машны бяры!“
Няптун на грошы меў ахвоту,
Гарэлку добра ён сьцябаў.
Пачуў, што будзе за работу,
На ветраў строга закрычаў:
„А вон, нячысты някруціны!
З якей фантазіі вы тут?!
Глядзі, скаштуеце дубіны
І ноздры вам ражком утруць!“
Вось досыць ветрам тут дзякацца²⁸⁾
З Няптунам зналі які жарт.
Дамоўкі сталі убірацца,

¹¹⁾ мязга, ніжні слой дрэўнай кары, якую дамешывалі да печыва. ¹²⁾ тое, што мы цяпер называем „булачкі“. ¹³⁾ падплётка, касьцяное шыла. ¹⁴⁾ даслоўна „мяккага“; але пад гэтай назовай разумеецца пірожнае. ¹⁵⁾ буяны. ¹⁶⁾ разважыў, абдумаў. ¹⁷⁾ перафазоўка назовы мэблю „козэтка“. ¹⁸⁾ эпітэт Зэўса, знача „дзеючага гром“, грамавіку. ¹⁹⁾ са ўсіх мазгоў. ²⁰⁾ мова аб Нептуне, богу мора. ²¹⁾ галень, кій, мова аб палцы „кывулі“ якой перасылаючы з хаты ў хату апавішчалі на прыгон. ²²⁾ Бакціха, жана бога пьянства Бакха. ²³⁾ Лесавік. ²⁴⁾ тата. ²⁵⁾ пачковай, вышэйшы гатунак. ²⁶⁾ нюхальнай табакі. ²⁷⁾ гасударскай. ²⁸⁾ зьдзекавацца.

Як ад кутуза Банапарт.
Тут раптам неба спагадзелась.
Усплыла сонейка, зьзясьнелась,
Энэй, уцёкшы так ад бед,
Састрапаць загадаў абед.
Траянцы ўзялісь за ядзеньне,
Як з поля панскія харты.
Была ў іх з затаўкай²⁹⁾ крупня,³⁰⁾
Кулагу³¹⁾ пхалі ў жываты;
Была ў іх гушча³²⁾ і драчона³³⁾
І парасяціна смажона.
Пілі гарэлку не каўшом—
Цягнулі ў волю ўсе набгом.³⁴⁾
Усячыны панасьцябалісь
Ды на палацах спаць паклалісь.
Вянэра с кірмашу павярнулась.
(У Ўшэсьці³⁵⁾ відзіш ты, была),
Ды аб Энэянку дачулась,
Юнона як яго спрагла³⁶⁾.
Андрак³⁷⁾ з насоўкай апранула,
З падплётам ўзьдзеда кавярзні³⁸⁾,
Анучкі рабыя абула,
Як бытцам войта селязьні;
Твар сыраваткаю абмыла,
Кужэльны ўзьдзеда балахон,
Папранік³⁹⁾ ў хустачку ўлажыла,—
Пайшла да Зэўса на паклон.
А Зэўс тады сядзеў у клеці,—
Гарэлку з мёдам там сьцябаў.
Бяз сораму, як малы дзеці,
З падоньня пальцам калупаў.
Прышла Вэнэра і завыла,
Саплямі змазала ўсё рыла
Ды так зазюкала⁴⁰⁾ яна:
„А чым перад табой, бацька,
Мой абмішуліўся⁴¹⁾ дзіцяцька?
Зюкні, яка яго віна?
Ня ўвідзяць Рыму яго вокі,
Калі Юнону ня уймеш!
Зьядуць па ростанях сарокі,
Сатрэць яна яго ў кулеш⁴²⁾“.
Тут Зэўс, гарэлачку дапіўшы,
Ражком ў халяву пастучаў,
Цяртухі моцнае зажыўшы,
Таку гаворку распачаў;
„Дапрэць Энэянка да Рыму
І будзе тама ён царом.

Палепшы Чыжаўскіх⁴³⁾ харом
Паставіць каменны палаты.
Паны-ж ня будуць там багаты;
Свае чапы⁴⁴⁾ ён завядзець,
І ўсё на одкуп пабярэць.
Цяпер завернець к Карпагені,
(У Дзідоны, відзіш, талака),
Папрэць у волю ён смажэні,
Ад'есца з добрага быка,
Папарыцца ён там у лазьні,
Падпусьціць хвігля⁴⁵⁾ самай пані,
Закруціць моцна галаву,—
На любжу⁴⁶⁾ прывядзець ўдаву.
Ідзі, дачухна, ня турбуйся!
Ды скорамам, глядзі, ня жуйся!
Ні з кім саромна не клянись
І ў Сташкоў Ніобе пакланись!“
Вэнэра тут яму прысела,
Хранцуз пан Шэнак як вучыў,
Пайшла, вясельную запела:
Зэўс ёй вельмі дагадзіў.
Энэй, пачухаўся, паскробся,
На ногі лапці падвязаў,
З палацяў да кута дагробся,
Да пльць падкорніку⁴⁷⁾ казаў.
Плыў, плыў аж ў ваччу зазеля-
нелась,
І мора горш ад талакна прыелась,—
Ен ведзьмай на яго гладзеў.
А там пачаў ужо зьдзікацца
Ды так ні к чому стаў злавацца,
Што я й пісаць тут не пасьмеў.
Казаў, што лепш-бы на пагосьце
Схаўтурылі яго там косьці.
Дарэмна з Троі пакруціўся
Ды валачобнічаць пусьціўся.
Ен з гора піпку запаліў,
Ў балону⁴⁸⁾ голаву спусьціў.
Аж зірк у мора—і сказіўся!⁴⁹⁾
Запеў „ізбранную“ заксьціўся:
„Глядзецце, братцы, вунь сяло!“
Тут ўсіх за сэрца узяло.
Якраз на бераг прывалілі,
За плот чаўнок свой прыкруцілі,
Па шклянцы выпілі сівухі,
Паелі нашча саладухі,
Камоў⁵⁰⁾ з сьмятанай і глазухі.⁵¹⁾

²⁹⁾ с салам. ³⁰⁾ крупнік. ³¹⁾ каша з соладу. ³²⁾ каша с пансаку і гароху ³³⁾ каша з дзертых ячных круп. ³⁴⁾ нахіляючы вядро ³⁵⁾ назова сьвята Шосьнік. ³⁶⁾ сьпякла. ³⁷⁾ андарак, сподняя спадніца, ням. „untergock“. ³⁸⁾ лапці. ³⁹⁾ пернік. ⁴⁰⁾ інтымна загаварыла. ⁴¹⁾ правініўся. ⁴²⁾ страва с цёртага, таўчонога мяса с тукам, пірог з мясам. ⁴³⁾ палац кн. Пацёмкіна. ⁴⁴⁾ „чапы“ дзежы, чаны ў якіх ставяць затор на гарэлку. ⁴⁵⁾ штуку, жарт. ⁴⁶⁾ любоў, паблудная любоў. ⁴⁷⁾ памочніку капітана, які кіруе кармой. ⁴⁸⁾ ў люку. ⁴⁹⁾ зазлаваў, ашалеў. ⁵⁰⁾ клёцак. ⁵¹⁾ творагу са сьмятанай.

Пайшли у горад пагуляць.
 Бягуць, як батракі с прыгону,
 А ім ў варотах—тыц Дзідона,
 Ды стала так на іх казаць:
 „Глядзі які-ж то абарванцы!
 Ці смоль вы з Шчучча вязецё?!
 Ай вы, Духанскія цыганцы!
 Курэй з падклецьця крадзіцё?!
 Чаго сюды вас прыкруціла?
 Я й так дзесяцкага прыбіла,
 Што ён распраўшчыны ня знае
 Ды без пашпортаў ўсіх пускае“.
 Як валасьні⁵²⁾ закапашылісь,
 Пластом траянцы навалілісь,
 Сачэнь Дзідоне паднясьлі,
 Таку гаворку зацяглі:
 Мы ўсе з Траянскага прыходу,
 Сударскі перад тым былі,
 Ды ўвосень прошлага мы году
 А грэкаў ў мора уцяклі.
 Энэй канторшыкам у нас,
 Прашпорты дэержыць Апанас.
 Газеты-ж, панюхна, ты маеш:
 Спраглі⁵³⁾ як Трою, аб тым знаеш,—
 То нечага табе й казаць:
 О, артыкульная⁵⁴⁾ Дзідона!
 Ты нас у крэпасць запішы.
 Ў нядзелю роб сабе два згоны,—
 Мы робіць будзем, дадушы!
 І ўсяку паншчыну зьмякаем:
 У бровара глядзець як знаем,
 Загнеткі, сундукі рабіць,
 На бочкі абручы набіць.
 Піліп наш лепіць гарлачы,
 Пракоп-жа ступы, таўкачы,
 А Саўка зельле ўсяка знаець,—
 Дзяцём ён вогнік адсякаець,
 Хупаў бабамі варажыць
 І скурапеню⁵⁵⁾ адхадзіць.
 Глядзі, як мы парасшарпалісь,
 Аж сорам сьвеціцца наскрозь,
 Ўсе лапці розна растапталісь,
 Сарочкі чорныя, як вось.

Калі ўжо ласка твая будзець,—
 Вялі нам ласьню пратапіць!
 Адзежу трэба нам папрудзіць⁵⁶⁾,
 От так кішаць, ня можна жыць“.
 Дзідона румзала і выла
 Цякло, як з лівара, з вачэй;
 Маністы дзёргала, круціла,
 А сэрца—тых-тых-тых у ей!
 Яна ўжо чула пра Энэя,
 Што з гулькаю⁵⁷⁾ ў яго і шэя,
 Што волас ў галаве скруціўся,
 Што нос казюлькай раздаваўся.
 То шупіла, які тут смак.
 І вось кляўшыла⁵⁸⁾ яна так:
 „Калі-б Энэй ваш схамянуўся
 Ды сам ка мне ён падварнуўся,—
 Усячыны-б тады дастаў“...
 Ён—шмык, як бытцам з неба спаў!
 Узышли ў сьвятліцу, пераксыцілісь,
 Энэй і „Вотча“ прачытаў.
 За стол ўсе перадам садзілісь,
 Мялянік⁵⁹⁾ на сталі ляжаў.
 Дзідона варыва ўлівала,
 Шматкамі мяса ў місы клала
 І забяляла малаком.
 Трупаціла⁶⁰⁾ яна крупеню.
 Яечню, руднік⁶¹⁾ жур,⁶²⁾ смажэню,
 Каму пячэню з часныком;
 Былі й салодкія пацешкі:
 Вяземскі пернікі, гарэшкі,
 Мязгі й мазюму⁶³⁾ рашаты.
 Дуда вярлюем⁶⁴⁾ тут равела,
 Сапелка гусыняй шыпела,
 Скрыпела скрыпка, як туркі.
 Дзявухны голасу гукалі,
 Вясну малоданькі склікалі
 І жарты розныя рабілі:
 Казу сьвяточную вадзілі,
 З загнеткі лося забівалі,
 Дугу у браму прадзявалі,—
 Пустоты ў воленьку было!
 Расхаранушыўся⁶⁵⁾ Энэй,
 Аж іскры сыплюць ад лапцёй...

⁵²⁾ чэрві. ⁵³⁾ сьпяклі, спалілі. ⁵⁴⁾ стройная. ⁵⁵⁾ шкрофул. ⁵⁶⁾ перапаліць ў гарачым духу
⁵⁷⁾ з наростам. ⁵⁸⁾ нескладна гаварыла. ⁵⁹⁾ блін з малозіва. ⁶⁰⁾ паставіла закрытым у печ прэць.
⁶¹⁾ юшнік с крыві „руды“. ⁶²⁾ кісель. ⁶³⁾ разынак. ⁶⁴⁾ вярблюдам. ⁶⁵⁾ разыйшоўся.

СЛОЎНІК

ПОМНІКАЎ СТАРА-КРЫЎСКАЙ (БЕЛАРУСКАЙ) ПІСЬМЕН НАСЬЦІ ПАВОДЛЕ ПРЫВЕДЗЕННЫХ У ТЭКСЬЦЕ ВЫПІСАК

АБО. „...а бо одинь коли шапку приставить, а другий не приставить“.
 (Потверженье короля Жыгымонта 1514 г., бал. 281). „Правда ...а бо неправда, мало
 ли, ли довольно, як с примусу читали“.
 (Супрасьскі календар 1726 г., б. 613)

АЖНУ. „А ж н у там и стали бразгать“.
 (Зборнік інтэрмедыі сярэдняга XVIII ст., бал. 619).

АРГУМЕНТЫ. „Отказъ на аргументы противныхъ о божествѣ Хри-
 стовѣ“... (Полемічны трактат, капа XVI ст., бал. 495).

АРКУШУ. „...и за писанье квитовъ тыхъ дяки не мають большъ брати,
 только 12 грошей, хотя бы на аркушу цѣломъ и большей писано было“.
 (Устава на волюки, 1557 г., бал. 349).

АРТЫКУЛЫ. „...нѣкоторые артыкулы (рас.: статьи) тому братству
 ихъ потребные зложили и написали“.
 (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323)

БАКШТА. „Муръ замковый широкій на тры сажни, а высокій на три
 копье; бакшт (рас.: „башень“) около его такъ у квадрате яко и круглыхъ
 тридцать осмъ, а бакшта отъ бакшты положена ест на сажни двасто“.
 (Дыяршуш Самуэля Маскевича XVII ст., бал. 531).

БАЛАМУТЯТЬ. „Короле(м) паномъ и речипо(с)политои якъ ту(ж) бы-
 ло баламутя(тъ)“.
 (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 417). „...сказа(л) бы хто зъ
 ва(с) лучше(й). толко не баламутячи то и я на то(м) перестану“.
 (гам-жа, бал. 419).

БАЛЪВАНЪ. „...вчынили собѣ балъвана и назвали его Спѣра на
 память его“.
 (ѣтописецъ... бал. 201). „...коли тот балванъ сказилъся, и они
 тое озеро и мѣсто хвалили и мѣли за Бога“... (там-жа бал. 201). „И поставил
 того балвана именемъ матки своее Пояты вышней озера Жосли“,
 (там-жа бал. 205).

БАТОГЪ. „Аже ударить по лицу или за волосы иметь, или батогомъ
 шибеть, платить безъ четверти гривна серебра“.
 (Сьліскі Смаленскай умовы 1229 г. бал. 70).

БАЧНОСТЬ. „...а къ тому маючы бачность на зацность панства того
 ваше милости великого князства Литовского“.
 (Посольства рады в. кн. Літ. да кар. Жыгымонта, 1526 г., бал. 311).

БАЧУЧИ. „Мы бачучи, ижь яко предкове ихъ, такъ и они, завжды
 у супольной вѣрности заховаляся“.
 (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 275).

БЕЗАДЩИНЫ. „...также и въ безадщины (безпатомная маемасьць)
 ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ“.
 (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

БЕЗЛЪПИЧНЫИ. „И мы врозумѣвши штож то слушная рѣчь приказали
 есмо имъ улици безлѣпичныи (неказістыя) стеною замуравати“...
 (Грамага в. кн. Александра 1505 г., бал. 259).

БЕЗМАЛЬ. „...ба, безмалъ южь не такъ, бо хотяжь по полску мовимо, але правъ и звычайевъ запомнели есьмо“... (Здане пана Юанна Пасного Герберта XVII ст., бал. 514).

БЕЗПРЕСТАНИ. „И приказали есмо воиту и мѣщаном абы там вкаждое брони (=брамы) сторожу мѣли безпрестани, ден и поч“... (Грамата в. кн Александра 1505 г., бал. 259).

БЕРЕЗЫНИ. „Борыс, вчинилъ город на имя свое на рецѣ Березыни и назвал его Борысов“... (Лѣтописецъ..., бал. 203).

БЕРЕСТЬЯ. „И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно, и потом пошел до Берестья и нашол Берестьи, и Дрогичын, и Мельник от Батыя спустошены и показены“... (Лѣтописецъ..., бал. 202).

БЕРЛО. „...а тое берло (=чалавое, самое буйнае зярно) маеть быти у въ осень, по жнивѣхъ, на сторону отмолочено“... (Устава дворовъ 1529 г., б. 312). У інших дакумантах у гэтым значѣннi сустрчаецца слова: „бурмо“, „зерно бурмовое“, „бурмичское“, зн. адборнае, самое буйнае.

БЕСѢДАХЪ. „...старосты рочные при бесѣдахъ ихъ братскихъ мають якъ сами такъ и презъ ключники свои пильне того смотрѣти“... (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

БИСКУП. „...яко на людей королевскихъ, тако и на бискуплихъ, и на митропольихъ и на владычныхъ, и на князьскихъ и на панскихъ“ (Кара-леўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 319). „...властелинъ, или князь или пискупъ или игуменья, или инъ которын любо члвкъ“... (Крыж сьв. Еуфрасіні кн. Полацкай XII ст., бал. 35) „Поклонъ и благословлѣнье от Якова, епискупа Полотьского, бровстови, намѣстнику пискуплю“... (Полацкая грамата канца XIII ст., бал. 88).

БЛУДОВЪ. „...зачимъ много блудовъ (-спамылак) и злыхъ поступковъ, и занѣханье дозору правого и въ сихъ краѣхъ Рускихъ и много брыдкого святокупства наступило“... (Саборная грамата Киѣускага мiтрапалiта Рагозы. 1596 г., бал. 466).

БЛУКАЮЧЫСЕ. „Вышедши тогда зъ овчарни своее а блукаючы се по пустыни“... (Уннл... 1595 г., бал. 455).

БО. „...бо воинско Московское великое кошомъ положилося за Дубровною у мили“... (Лiст аб разьбiнцi Маскоўскага войска пад Улаю і Дуброунаю 1561 г., бал. 392)

БОЕЧЫСЯ. „...а князь великий Киевский Дмитръ, боечыся великое силы и моцы его збегъ с Киева“... (Лѣтописецъ..., бал. 202).

БОЗКОСТИ. „...бозкости (рас.: „божественности“) своее красу зъявилъ ест на ней“... (Творы мiтрапалiта Грыгора Цамблака. XV ст., бал. 148).

БОЛЕСТЯМЪ. „Лечь все тое початокъ болестямъ“... (рас.: „страданиямъ“) (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 408).

БОЛОТЛИВЫМЪ. „А гдѣ надатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье ураду нашего“... (Устава на волокн 1557 г., бал. 351).

БОНДОЮ. „А коли чии поробки украдутъ што у кого... коли первое украдаеть ино его не вѣшати, а заплатити бондою его (часыцю яму належачай,—пайком яго)“... (Судоўнік карала Казіміра Ягайлавіча 1468 г., бал. 163). „...абы челяди невольной, которын мають приробки а бонды свои, по полторы копы жыта на рокъ давано, водлѣ стародавнего обычая“... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 312)

БОРГЪ. „...копами на лѣнязи роздаваны, на боргъ (=на доўг, пазычку) за слушнымъ рукоемствомъ заплаты“... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 313).

БОРЗДО. „И князь великий Якеило з Витебьска борздо прыбежыть до Вилни з воиском“... (Лѣтописецъ... бал. 216) „...князь великий Олькгирдъ з Витебска борздо прыспель“... (там-жа бал. 214) „Zdychayże borzdo, szorcie, niebouś, bies nie woźmie siebie“... (Інтэрмэдзія XVII ст., б. 531.) „...частовавши и даровавши безчисленое множество золота и серебра и боръздыми конми“... (Лѣтописецъ... бал. 204). „...жебы для борзѣйшоѣ справедливости, судей и писаря присяжного вамъ дати“... (Уставы 1559 г., бал. 382).

БОРОНИ. „...продати свой товаръ безо всякія бороны, (=забароны). (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 71).

БОРОНИТИ. „Аще который Нѣмчиць хочеть пойти съ своимъ товаромъ въ иный городъ Князю не боронити“... (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., б. 71.) „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая“... (Привилей мешаномъ Смоленскимъ, 1505 г., бал. 257) „Тые такъ не только не научають, але и сами мало правды знають и онымъ, которые бы учити хотѣли, боронятъ, неиначе, яко предъ тымъ законники жидовские“... (Катихисисъ 1562 г., бал. 386). „... и выбы имъ и берега не боронили“... (Грамата в. кн. Казіміра 1443 г., бал. 157).

БОРТНИКИ. „...рыболовы, бортники, ковали и иншы подданыи дворовъ нашихъ“... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 314).

БОРЩИКЪ. „...ты борщикъ, а слуга ляхъ на покутнику штуку мяса“... (Прамова Мясешки 1589 г., бал. 448).

БОРЫ. „...свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не мають мѣщане на свои потребности мѣстские дерева брати“... (Привилей 1511 г., бал. 277).

БОЯЛ. „Бо ижъ су дѣтинства завжды боял гсда бога и росказане его ховал“... (Книгі Бібліі XVI ст., бал. 398).

БРАТАНИЧА. „...и посадит братанича своего на Вилни князем великим Якеила Олкирдовича“... (Лѣтописецъ..., бал. 214).

БРАТАННУ. „...иж сестру твою, а мою братанну дал за холопа Воидила“... (Лѣтописецъ..., бал. 215).

БРОН. „Теж говорили нам мѣщане абы для певнейшее сторожи и безпеченства от неприятелей немного форток было, нежли толко дозволили быхмо имъ пять брон (=брам) змуровати“... (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 259). „...и приказали есмо воиту и мѣщаном абы там вкаждое брони (=брамы, варотах) сторожу мѣли безпрестани ден и ноч“... (там-жа бал. 259).

БРУСИШ. „Ochci mnie po Hreczesku brusisz (рас.: бороздишь;=баламуціш) wielmi мноho, a sztoh tobie daw w hubu nietucie nikoho“... („Sienko Nalewayko“, сапыра XVII ст., б. 561).

БРЫДКОГО. „...зачимъ много блудовъ и злыхъ поступковъ, и занѣханье дозору правого и въ сихъ краѣхъ Рускихъ, и много брыдкого святокупства наступило“... (Саборная грамата Киѣускага мiтрапалiта Рагозы 1596 г., бал. 466). „...же люди бридечися ихъ панованьемъ и звирхностью и не господарми, але тыранами оные называючы“ (Статут 1588 г., бал. 439).

БУДЕ. „Хвалѣте дѣтки гспда, хвалите имя гспдне, нехай буде имя гспдне блгслвено от того часу аж навѣки“... (Протестанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399). „Коли тое буде, и што за знак приходу твоего, и докончене свѣта“... (Казанье святаго Кирилла 1596 г., бал. 468).

БУДОВАНЬЕ. „Продати на волоцѣ будованье и домовство подданому вольно, передь урядомъ, при войтѣ и лавникахъ“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 351). „У подводы далекіе, альбо для будованья замковъ и дворовъ, подданные наши ходити повинны“. (там-же, бал. 351). „Такожь абы кождый державца дворы наши будоваль, оправоваль, огородилъ, ставы и млыны, гдѣ могутъ быти, абы были роблены“... (там-же, бал. 311).

БУНТОВАЛИСЕ. „А мы предсе до нихъ утекаемося и волимо зъ ними преставати и бунтоватисе на хрестіане“. (Ушны 1595 г., бал. 155).

БУРЛИВОМЪ. „...а лпшии естъ денъ единъ мешканя гвоого, а шижъ гысеча лѣтъ, по томъ пелевиномъ и бурливомъ мору, жекгловани“. (Калыше ляс XVII ст., бал. 516).

БЫДЛЯТИ. „...а особно на врьдъ, за лопатку отъ каждого быдляти пѣннзми дня торгового“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 311).

БЫТНОСТЬ. „Такъ душу и всю ей бытностъ (істоту) окрыль князь злосливый грѣхомъ, и всю змазаль, всю полономъ до кролевства своего завель“. (Духовннй бесѣда 1627 г., бал. 511).

БЭЗПЕЧНЕ. „...якож он шоль бэзпечне собѣ злазни в Новгородку“. (Львовиесць, бал. 209). „...для великого окрутентства и невставпчності его не был никто пэвенани бэзпечонъ не только имѣней albo скарбовъ“. (там-же, бал. 200).

ВАГИ. „...вольно имъ будетъ по пятдесять пудовъ меду ваги Полоцкоѣ“. (Пацьверджанье прависю месту Полацку 1580 г., бал. 122). „...што мы, зъ ласки наше, зася тую вагу и платъ съ нее дали бояромъ и мѣщаномъ на—полы“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

ВАЖНИЦУ. „Такожь важицу мѣти въ замку, або въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ“... (Привилей земли Полоцкой, бал. 277). „Такожь важицу въ мѣстѣ Полоцкомъ мы, зъ ласки наше, на розмноженъе нсполитого доброго и для пѣншого вспоможенъя мѣста нашего полоцкого, придали есмо“. (там-же, бал. 271).

ВАЗНИ. „А з оное вышеипсаное вазни (рас.: „вражда“) князь великий Довмонт направил шесть мужыков на брата своего Тронденя забити“. (Львовиесць, бал. 209). „Отожь посполите болшую васнь на того мають, хто собѣ не дастъ кривды чинити“. (Ушны 1595 г., бал. 155).

ВАЛЬКУ. „И князь Мьстислав Луцкин и Минский почнет вальку с князем Скирмонгом“... (Львовиесць, бал. 204). „Бо не то валечник што часу подобного вальчить, але то валечник коли непогода вальки тогда над неприятедемъ неприяни доводит“. (Сел. Бахуча: змова Смла. кн. Івана Александр з Рыли (1330—1359) бал. 115).

ВАЛНЫИ. „...вызвали черезъ листы наши на сеимъ валныи (усеагульны) въ столечномъ мѣстѣ нашомъ Вильни зложоний“... (Стату в. кн. Литовскага 1566 г., бал. 394). „...король его милость Жикгимонгъ будучи на великомъ вальномъ соймѣ у Вильни, зо всеми паня радами его милости“. (Каралеускі і соймвы статугы 1525 г., бал. 317).

ВАЛЫ. „У Главску естъ кому тамъ валы сыпати и безъ насъ“. (Ляс Комушнкі дн Абуховича 1655 г., б. 575).

ВАНЧОСЪ. „Тежъ, при которомъ кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ дѣсѣ, то естъ, смолы, ванчосъ, (=ачасане ў чатыракутникъ бярвяно) клепки, понель, тое сулолно на насъ зоставуемъ“. (Устава дворовъ 1529 г., бал. 314).

ВАРОВАТИ. „А его милость пана гетмана просити, ксбы насъ его королевская милость варовати (=абасънечыць) рачиль привиліемъ своимъ господарьскимъ“. (Варушка Кнзскага Мітрапалпа Раговы 1591 г., бал. 150). „Варовати варупкаваць

ВБАЧЫЛЪ. „...и вбачиль оное дитя обличемъ весьма хорошо и втросту цудного, играочы з дѣтми малыми“... (Львовиесць, бал. 209).

ВБОРЗЪ. „...послати ему своего человекъ вборзѣ къ Волочаномъ, ать перевезуть Нѣмечкый гость“. (Сьписки Сьматенскай умовы 1229 г., бал. 71). „...а вборзѣ, дастъ Богъ, и другая новина щасливая насъ всѣхъ увеселитъ“ (Ляс аб равнотыцн Маскоўскага войска под Улай і Дубружан 1564 г., бал. 593).

ВГОТОВЪ. „...казали всей земли подданымъ нашимъ вьготовѣ (- унаготове) быти къ сему Великодню“... (Посольство до шьстра Лиртинского паномъ Юрьемъ Завишнемъ 1507, бал. 264).

ВЕДАЕШЪ. „...занеже самъ ведаешъ, княжо, како не тако естъ миръ, доконцанъ“... (Грамата Рижскіх купцоѣ Вітабскаму княлю Мічине, калл 1300 г., бал. 89). „...даемъ ведати симъ нашимъ листомъ кождому доброму, нишешимъ и потомъ будучимъ“... (Грамата в. кн. Вітаута 1407 г., бал. 142). „Наинреднейшая ест повинности ведати кождому священникови то все што се тут описаломъ“. (Регулы Юсафата Кунцэвича XVII ст., бал. 529).

ВЕДОМО. „На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми владасть“... (Творы мітрапалита Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ВЕКШИ. „Оже купити Нѣмчию гривну золота, дати ему погата вѣсцю, или продасть, недати ему ни векши“. (Сьписки Сьматенскай умовы : псмцамі 1229 г., бал. 72). Векшай называюць белку і цяпер у многіхъ мйсцох, між іншым у Дзясеншчыне.

ВЕЛЕЮ. „...люди его, гые, што за Велею (Веля=вялка) осѣли, игривали на трубахъ дубасныхъ“. (Львовиесць, бал. 202). „И оберет собѣ великий князь Швинъторогъ мѣсто на пуцы весьма хорошо подле реки Вельи“... (там-же, бал. 206).

ВЕЛЕБНОГО. „...у святого Станислава у каплица велебного (рас.: „блаженного“) Казимера“. (Львовиесць, бал. 239).

ВЕЛИКЪДЕНЬ. „...и на Великѣ-день мают до господра его милости принести тую тысячу копъ грошей“. (Каралеускі і соймвы статугы 1525 г., бал. 320). „...казали всей земли подданымъ нашимъ вьготовѣ быти къ сему великодню“. (Посольство до шьстра Лиртинского 1517 г., бал. 264).

ВЕЛИКОСТИ. „Хвалите его ведлуг многое великости (рас.: „величя“) его“... (Кальвінскі рукавнны псалтыр XVI ст., бал. 391).

ВЕЛЬМИ. „...и былъ вельми ласкавъ подданымъ своимъ“. (Львовиесць, бал. 201). „...мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало“. (там-же, бал. 201). „И долго вельми бился, и побил татарове Витовтово войско“. (Новесць аб битве кн. Витута і царемъ Таміркулаземъ 1399 г., бал. 130).

ВЕЛЬНЕВЪЦЕМЪ. „Слово Изяслава, князя Полоцкого, къ епискону и къ местерю и къ всемъ вельневъцемъ (вялікшым, старшызне) и ратьманомъ и всемъ горожаномъ“. (Грамата польскага князя Изяслава до крчякау 1265 г., бал. 83).

ВЕПРЫ. „...а гдѣ коли тыи вепры забьеть, имѣеть тогда знамя на дровѣ учинитъ“. (Висляцкі статут XV ст., бал. 155).

ВЕРТАЛИ. „...але опять зъ нею едналися и до послушенства еѣ вертали“. (Саборная грамата Кійѣускага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 166).

ВЖЕНУТЬ. „...и со всим своим двором у зброях, и вженуть (—уго-няць) у город у Вилню“. (Лѣтописецъ, бал. 215).

ВЖИВАТИ. „...маеть игуменъ по тую границу тую луку держати и в живати (=ужываць) и его потомки на вечные часы“. (Грамата в. кн. Вітаута 1384 г., бал. 118). „...таковые вси абы ровного права зъ шляхтою не вживали“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 356).

ВЖИТКИ. „...вси потягли тягнути, и вси вжитки посполъ зъ мѣстомъ мають вживати“. (Потверженіе 1514 г., бал. 281). „И били нам чоломъ абы есмо дозволили им вмѣсте дом одинъ къгостиныи збудовати къ ихъ мѣстскому вжитку“... (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258).

ВЗГЛЯДЪ. „...у пана однакъ естъ мѣстце ласки и захованья, естъ взглядъ (рас.: „уваженіе“) на особы“. (Статут 1588 г., бал. 439).

ВЗЛЕГАЛИ. „...словъ збытныхъ межи собою не мовили, и на столь не в з л е г а л и“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 321).

ВЗНАКОМИЧЕНЫ. „...не были черезъ листы упевнены и годнымъ свѣдетствомъ къ прищлой вѣдомости в з н а к о м и ч е н ы“... (Потверженіе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майлеборское 1510 г., бал. 268).

ВЗОРЪ. „...абысте ваши княжацкие м(л)сти, зацного стану княжата, а передънейшихъ вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрый взоръ а прикладъ давати рачили“ (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ВИДОМЪЕ. „Сакрамента, алболи Тайны суть в и д о м ъ е знаки и причины инструментальные Ласки Бжои“. (Дедакалія С. Косава, 1637 г., б. 557).

ВИНАМИ „...абы тыхъ ябедниковъ в и н а м и карано подле ихъ заслуги“... (Привилей мѣщаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ВИНЫ. „...нехай тыи вины (=штрафы) выбираютъ бурмистры, подлѣ ихъ писаного права Майтборского“. (Потверженіе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майлеборское 1510 г., бал. 273).

ВЛАДАЕТЪ. „На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми в л а д а е т ѣ“. (Творы мітрапаліта Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ВЛАДНОСТЬ. „...владность (=ўладу) свою господары и короли того света над людьми ростегали“. (Статут 1588 г., бал. 438).

ВЛАСНОЮ. „Максимъ Козловскій енераль его королевской милости дворный, в л а с н о ю (—уласнай) рукою“. (Записъ вознага Калюўскага 1597 г., бал. 178). „Нерон былъ панъ округный а невѣстачный, иж властную матку свою и доктора своего навѣшшого Сэнэку без каждое прычины ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „И прозвал тот Керънус берегъ своимъ языкомъ властнымъ по латыни литус“. (там-же, бал. 202).

ВЛОСКИМЪ. „А потомъ отецъ протосинкгелъ В л о с к и м ѣ (—италь-янскимъ) языкомъ до короля его милости и до всего сенату широкоу рѣчь учинилъ“. (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 474).

ВМЕЛИ. „И простыи люди не вмели (=ня умелі) звати по латине и почали звати Литвою“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

ВОДЛЕ. „...судити живыхъ и мертвыхъ и отдати каждому водле заслуги его“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „А у войтовство каждому маеть быти придано волок сто, альбо больш, в о д л ѣ прилеглости“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 310).

ВОДЛУГЪ. „...и службу земскую заступовати, в о д л у г ѣ уставы земскоѣ“... (Каралеускі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ВОЖОВЪ. „...абысте ваши княжацкие мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънейшихъ вожовъ (рас.: „вождей“) сынове, всимъ иншимъ съ себе добрый взоръ а прикладъ давати рачили“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ВОИСКУ. „...а скоро о в о и с к у господаря нашего и тежъ о порацѣ Шуйского зъ в о и с к о м ѣ увѣдали“. (Лет аб разбѣцѣ Маскоускага войска над Улан і Дуброўнай 1564 г., бал. 393).

ВОЛОДЪБЕТЪ. „...ино жона тая вдова, доколѣ на вдовьемъ столцѣ сѣ-дитъ, имѣнемъ мужымъ в о л о д ѣ б е т ѣ“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

ВОЛОДЪНИЕ. „Такежъ обѣуемъ и слобуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашихъ великого князства земля, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-коль-векъ дѣлчствъ у володѣніе и въ держаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а либо чѣти не имамъ дати жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земель нашихъ предреченыхъ великого князства Литовского“... (Привилей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 162).

ВОЛОКУ. „Гдѣ бы споръ шоль о рѣчь ровную, меньшую, альбо мало большую, нижлы о волоку, тогда таковые рѣчи можетъ врядь съ ревизоромъ альбо помѣрчимъ кончати и становити“... (Устава на волоки 1557 г., б. 352).

ВОЛОЩАНЕ. „А которые то повезуть, такъ мѣщане яко и в о л о щ а н е, абы имъ также плачно было помильное“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 361).

ВОЛЯ. „...такоже буди и Русину воля въ Ризѣ и на готскомъ березѣ“. (Сьпискі Смаленскай умовы з немцамі 1229 г., бал. 72).

ВОРОЖБИТУ. „...и мовить ворожбиту своему именемъ Лиздеику“. (Лѣтописецъ, бал. 212). „А и ворожбитъ з голой руки не вгадетъ“ (Календар 1726 г., б. 613).

ВОРОЖИЛА. „...а тежъ и тогда тая баба на двое ворожила“. (Отписы Кмиты Чорнабыльскага 1573—1574 г., бал. 118).

ВОСПЛОКЪ. „Есть нѣкоторые лѣсы, пушцы и дубровы наши до которыхъ зъ стародавна шляхта и подданые ихъ уступы и входы мають, в о с п л о к ѣ (—супольна) съ поддаными нашими“... (Устава на волоки 1557 г., бал. 352).

ВПАДУ. „...абы подданыи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы и впаду (—страты) болшого не приняли“... (Послановленіе на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., чэрвеня 5 дня, бал. 265).

ВПАДЪ. „...видячи в п а д ѣ и сказу, которую жъ мѣщане тамошніе мѣли“. („Потверженіе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майлеборское“. 1510 г., бал. 269).

ВПОРА(Д)У. „Благословенны муж онже не отшол в п о р а (д) у неучтивы(х)“. (Псалтыр XVI ст., бал. 495).

ВРОЗУМЪЛЪ. „И в р о з у м ѣ л ѣ, иж тот свѣтъ ничего не естъ, и опустившы свѣтъ и пострыгъся в черицьы, и названо имя ему Василии, а прозвищомъ Лаврышъ“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ВРОЧИСТЫЕ. „... меды куповали и сычивали на в р о ч и с т ы е свята“ (рас.: „торжественныя“). (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323).

ВРЯДНИЧОГО. „А што съ третьего снопа в рядничого (ч ы н о ў н і ц к а г а) тамъ зосанеть, маеть ревизоръ на зошлого половницу дати“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 357).

ВСЕМОГУЧИ. „А Богъ всемогучи нехай тобѣ благо(с)вит, и нехай тя ро(з)роди(т) и ро(з)множи(т), абы(с) бы(л) намно(ж)ство люди(й)“. (Книги Библіі XVI ст., бал. 396).

ВСТАВИЧНОЙ. „...въ борбѣ вставичной (рас.: „безпрестанной“, „безпрерывной“) отъ діавола и ему служачихъ быти“... (Кратковременный отвѣтъ Осодула XVI ст., бал. 179). „...которые тую землю къ хрестіянської направили, и вставични въ ся на противку неприятелюмъ вѣры святоѣ застановляли“... (Пасольства рады в. кн. Литовскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311).

ВСТАНОВИЛИ. „...и встановили собѣ братство свое кушнерское въ томъ мѣстѣ Виленскомъ мѣти“. (Статут кушнерскага братства 1538 г., бал. 323).

ВСТУПАТИСЯ. „...а который Витблинин, умирая, откажетъ остатокъ своего имѣнія кому, и въ то намъ не вступатися“... (Привилей бояромъ и мѣщаномъ Витебскимъ 1503 г., бал. 252).

ВТЕГНУЛИ. „Повстали противъ его Нѣмцы, Пруси и Лиолянты и втегнули (увайшли) з великимъ множествомъ людей своихъ в землю Жомойтскую“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

ВТЕКЪ. „А хто бы зъ воиска втекъ до дому, а въ томъ его поймають, тогда того на шыбеницу“... (Постановленіе на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., бал. 266).

ВТИСКИ. „...княжатомъ и паномъ Римскимъ, шляхте и всему посполству кривды и втиски чынилъ“... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ВТОПИЛИ. „...поимали Смольняне маршалка Смоленского Петрыку и втопили его у Днепръ“. (Лѣтописецъ, бал. 230).

ВТРАПЕНИ. „Тогда подадутъ васъ во втрапени (рас.: „страданія“, „неприятности“) и забіють васъ“. (Первая часть Нового Завета 1570 г., бал. 408).

ВУЖА. „...а всю яна, як вужа вилами, так мяне: инъ идзи, дакъ идзи у „Любавичи“ (Зборникъ интэрмэдзий палавіны XVIII ст., б. 618).

ВУЯ. „...и возми собѣ оттоле жону з дочок лавана вуя твоего“. (Книги Библіі XVI ст., бал. 396).

ВЧИНКОВЪ. „...маючи бачность отецъ святыи папежъ и цесарь хрестіянскій на знаменитость вчинковъ великого князя Витовта“. (Пасольства рады в. кн. Литовскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311).

ВЧЫНИЛ. „Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецѣ Юре“... (Лѣтописецъ, бал. 201). „И вчынили бои вельми великии от пораня олиж до вечора“... (там-жа, бал. 205).

ВЫБАВИЛЪ. „...и абы своимъ стараньемъ такъ много душъ хрестіанскихъ зъ неволи и смерти выбавилъ“ (рас.: „спас“). (Справа отца Никифора 1507 г., б. л. 476). „И во младыхъ лѣтахъ своихъ выбавилъ Зузанну жену Яхимову отъ смерти“. (Библія Ф. Скарыны 1517—1519 г., бал. 288).

ВЫБОДАТИ. „Бачечи тое помыслилъ себе скоморошець, же жидовинъ, ему скомороху, хочеть око выбодати“. (Дышкуръ жидовина зъ скоморохомъ XVII ст., бал. 558).

ВЫБРИНУТЬ. „...если черезъ вашъ ретунокъ будетъ выдвигнена, зъ вами и зъ нею выбринуть“ (-вийсьці бродам, выратавацца)... (Первая часть Нового Завета 1570 г., бал. 415).

ВЫГНАНОМУ. „В тот часъ будучи князю Станиславию Киевскому у Браиску выгнаному от великого князя Кгидимина“. (Лѣтописецъ, бал. 212).

ВЫГОИЛЪ. „И князь Скиргаило князя Юря от ранъ выгоилъ и привезъ его къ городу Смоленску“. (Лѣтописецъ, бал. 219).

ВЫЗВОЛЯЕМЪ. „Тежъ вызволяемъ ихъ отъ подводъ, которые жъ первѣй посполито давали“. (Потверженіе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

ВЫЗУЙТЕСЯ. „Гды бовѣмъ Апостоль мовить: вы зуйтеся (пазбудзьцеса) зъ старого чловѣка“. (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

ВЫИСТЬЮ. „...для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которомъ оный врьдъ лежитъ, маеть подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣніе недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую“. (Устава на волокы 1557 г., б. 350).

ВЫКЛАДАТ(Ь). „...не маютъ выкладать (рас.: „излагать“) словенскихъ словъ по руску, але такъ читати яко написано“... (Регулы Юсафата Кунцевича XVII ст., бал. 530).

ВЫЛОЖЕНЫ. „...изъ латины были въ часку ричъ и въ тыхто сторонахъ на дальней землі рускіи выложены“ (рас.: „изложены“). (Статутъ в. кн. Ягайлы 1423 г., бал. 150).

ВЫКРУТНЫХЪ. „...и еще, чога ты не вѣдаешъ, яко простаць будучи, додасть собѣ матерыи и выкрутныхъ (рас.: „лукавыхъ“) доводовъ своихъ“. (Унія... 1595 г., бал. 456).

ВЫМЕЛКИ. „Дозволили есмо тежъ имъ млынъ справити на рѣцѣ на Полотѣ; а вымелки и пожитки съ того млына мають роздѣлены быти на двое“. (Потверженіе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

ВЫМОВА. „...и вже таковымъ вымова (адгаворка) не будетъ пушо на на спустошенъе, згорѣнье, вымеретье и убожество“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 349). „...а съ того не вымовлятися всимъ подданымъ нашимъ“. (там-жа, бал. 343).

ВЫНИКЛЫЙ. „...иншій мовлю поневажъ з иншей причины выниклыи найдуеться“. (Казань XVII ст., бал. 528).

ВЫПИСЬ. „...съ которыхъ и сесь выпись подъ печатью его королевской милости великого князьства Литовского Овсѣю Максимовичу естъ выданъ“. (Записъ вознага Казлоўскага 1597 г., бал. 478).

ВЫПРОСТУЮТЬСЯ. „А гдѣ безъ землянскихъ кгрунтовъ не выпростуютъся, таковые земли беручи, нашими кгрунты мають отдавати“. (Устава на волокы 1557 г., бал. 351).

ВЫПУДИТЬ. „...а кгда ихъ который зъ нихъ староства и вряду своего выпудить, абы жаденъ зъ иншихъ становъ подданныхъ нашихъ черезъ то ихъ не пріймоваль“. (Статутъ 1566 г., бал. 395).

ВЫРОКЪ. „...то маеть быти отложено на вырокъ (рас.: „приговоръ“) нашъ“. (Устава на волокы 1557 г., бал. 357).

ВЫРЫИ. „...вырыи (=вырѣж) на немъ образъ б'товлинъ иже хоробруеть и ездить на кфире“. (Тайна Таньихъ, Аристотелева врата. XVI ст., бал. 337).

ВЫСЛОВИЛЪ. „...яко его другий зацный мудрецъ высловилъ“ (-высказау). (Статутъ 1588 г., бал. 139).

ВЫСТУПОКЪ. „...если бы староста въ томъ братствѣ передъ братьею который выступокъ (-праступак) учинилъ“... (Статутъ кушнерскага братства 1538 г., бал. 324).

ВЫСТУПЪ. „...тогда мы ихъ маемъ за таковой выступъ виною на шою сказнати, абы на потомъ того ся недопускали“. (Устава караля Жыгімона старога Мозырской воласьці XVI ст., бал. 274).

ВЫШЕРЕЧЕНЬИ. „...а другии вышереченыи сын его Ердивиль почнетъ мешкати и пановати на Новогородцы“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

ВЪДАЛЫЕ. „Каневцы, вѣдалые (якія ведаюць) тыхъ границъ господарскихъ“. (Граница князьству Литовскому з землю татарскою 1540 г., бал. 331).

ВЪДАНЕ. „Грамматика есть певное вѣдане жебысмы добре мовили и писали“. (Грамматика словенска 1596 г., бал. 463).

ВЪДАТИ. „Два суть конѣцѣ всякой науки въ писмѣ, яко философове пишутъ: вѣдати што съ есть потребное и отповѣдати“. (Грамматика словенска 1596 г., бал. 463). „Ино мы вамъ всимъ подданнымъ нашимъ даемъ вѣдати“. („Тотъ листъ о войну писанъ“ 1514 г., бал. 282). „А они мають, кождый зъ нихъ, сами на себе тыи пѣвнязи разложить, якъ вѣдаючи водлѣ можности кож- дого“... (Карацускі і соймавы статут 1525 г., бал. 320). „А хто зъ войны уѣдетъ безъ вѣдома господарского, або безъ гетманова, тотъ шыю тратить“. („Устава сойму Виленского, 1507 г., бал. 263). „Бортное дерево наше все абы врьдъ въ своей вѣдомости мѣлъ“. (Устава на волокы 1557 г., бал. 353).

ВЪЖИ. „...ижбы въ нижнемъ и верхнемъ замку вѣжи (рас.: „башни“) оправити“. (Уставы 1559 г., бал. 381).

ВЪКУИСТОЙ. „А прото, къ вѣкуистой (—векавечной) тоѣ рѣчи памяти“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 275).

ВЪЩКОВЕ. „...ото вѣщкове (рас.: „волхвы“), з всходу пришли до Іер(с)- лима мовячи, где есть нарожоный кроль жидовскій“. (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 518).

ВЯЗЕНЕМ. „Гды ему през цѣлыи два роки срокгимъ а окрутным тем- ничным вязенем мордованному“. (Казанье двое XVII ст., бал. 515).

ВЯЗНИ. „...в я з н и з обу сторон собѣ поворочали“... (Лѣтописецъ, бал. 234). „...кромѣ иныхъ вязъней, которыхъ много по войску“. (Листъ аб разбіщы Маскою скага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 392).

ГАДАЛИ. „О которомъ ни думали ни гадали“ (—памятали)... (Отписы Кміты Чорнабыльскага 1573—1574 г., бал. 418).

ГАИ. „...а потомъ тотъ балванъ згнилъ, и тамъ гаи вырос“... (Лѣтописецъ, бал. 205). „...свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не мають мѣщане на свои потребности мѣстские дерева брати“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277). „Коли жъ хто украдетъ дубъ или два въ чюжомъ гаю, маеть платити б скотцъ за каждый дубъ“. (Вісльцікі статут XV ст., бал. 154).

ГАМОВАЛИ. „...жадныхъ откуповъ не брали, и своихъ врьдниковъ двор- ныхъ отъ того гамовали“ (—стрымлівали)... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 316).

ГАНИТИ. „Многіе найдутся таковые, чытателю хрестіянскій, которые, не вѣдаючи кгрунту истности самое, звыкли подъ часъ и добрыя речи гани- ти“ (рас.: „порицать“)... („Гарьмонія“ XVII ст., бал. 507). „...тое, што первой въ нашей церкви ганили, згола, всѣ наши церемонѣи и вѣры вызнанья и сак- раменты, тое все южъ хвалять“. (там-жа, бал. 507). „Того я не ганю, естли при- стойне чинять и водлугъ науки Христовы“... (Здане пана Іоанна Щасного Герберта XVII ст., бал. 514).

ГАСИТИ. „Ано бы лѣпѣй гасити, (рас.: „тушить“), коли у сусѣда горить, анижли коли до твоего даху прийдетъ“. („Унія“ 1595 г., бал. 156).

ГИНУЛА. „...яко бы кашцизна наша не гинула (не прападала)“. (Устава на волокы 1557 г., бал. 342).

ГИСТОРИЯ. „Гісторія або правдивое выписаніе Іоанна Дамаскина о житіи святыхъ“. (Гісторія, б. 553).

ГЛАДКА. „...только абы гладка (поўная, круглая) а красна была, а его очомъ ся подобала“. (О дворѣ гурского султана XVII ст., б. 868).

ГЛЕДИ(Т). „...и хто таки яко г(сп)дъ б(о)гъ и(а)шъ, котори(й) на вы- сокоств(а) мешкае(т), а гледи(т) на поко(р)ныхъ на небе и на зе(м)ли“. (Тротъстанціі неалтыр XVI ст., бал. 399).

ГНИЛИ. „Учитель наказаньемъ наученьемъ и напоминаньемъ заховуетъ люди отъ духовное гнили“. (Катихизисъ 1562 г., бал. 386).

ГНОЙ. „...и положил се по(д)ле стени и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его“. (Книгі Бібліі XVI ст., бал. 398).

ГНѢВУ. „О избавленіи нашемъ отъ гнѣву Божія и отъ мощи діа- вольское“... („Бібія Ф. Скоринны“, бал. 288).

ГОДИ. „...и того-бы з насъ годи было, за наше лихое шалберство“. (Листъ Комуниці да Абуховіча 1655 г., б. 575).

ГОДИНА. „Іесусъ (о)твѣце има река приде година (часъ) ать осла- вися сынъ человекъ“. (Адрывакъ Супр. Евангелія X—XI ст., бал. 18). „Дай боже из- но(въ) токо(й) години (—часу, пары) приждати и теперь“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 447).

ГОДИ(Н)НИКЪ. „...добри то на(ш) годи(н)никъ пету(х) што нехибне о по(л)ночи кукаракуе(тъ)“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 448).

ГОДНА. „Которая речъ ижъ есть вечное памяти годна (рас.: „до- стойна“), прыстояло, абы для ведомости нсполитое въ дружъ подана была“. (Описание и оборона събороу Берестенского 1596 г., бал. 470). „...а мають на тотъ врьдъ обирати людей годныхъ (рас.: „достойных“), набожныхъ, смысльныхъ, безъ кождыхъ даровъ, подъ сумнѣньемъ“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272). „На тую квестію ачбыся не годило тобѣ жад- ное отповѣди дати“. (Вопросы и отвѣты православному чъ папезникомъ XVII ст., бал. 502).

ГОДНОГО. „Сторожа маеть чергою быти; а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а панъ гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ други разъ: тогда маеть у того у негодного коня вземши дати подъ годного“. („Устава сойму Мѣнского военная, 1507“, бал. 261).

ГОДЯЧА. „...которая монета имѣеть быти вѣчна, добрая и годяча, (—згодная, добрая), абы была любоприимна всѣмъ людемъ“. (Вісльцікі статут XV ст., бал. 154).

ГОЛУБКА. „Смотри якъ то голубка ноаху служила“. (Хронологія 1581 г., бал. 426).

ГОЛОГУЗДЫЕ. „...и то велми стра(ш)ная шкода галогуздые кури (мова аб индыкох) ховати, ихъ достатком варити и и(н)ные пташки смажи(ти)“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 448). С „калакуты“, калакуцкія (г. зн. калькуцкія) куры, пад уплывамъ народнай этимологізації выйшла „голагуздыя“.

ГОНЕЦЪ. „...гонецъ маеть ѣхати до уряду господарского, за ли- стомъ господарскимъ подводнымъ“. (Устава на волокы 1557 г., бал. 361). „...подъ“

посла або подъ гонца нашего, а лубо на которую на иншую нашу потребу... (Привилей мешаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257). „И пошет гонца своего къ сыну своему князю великому Витовту“... (Лѣтописецъ, бал. 215).

ГОНЯЧИ. „...которые, яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли, ажъ потомъ почали тыль подавати и такъ тежъ гонячи за ними били ихъ“. (Лѣст аб разбѣщъ Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1561 г., бал. 392).

ГОРИТЬ. „Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горитъ, анижли коли до твоего даху придетъ“. (Ини... 1595 г., бал. 456).

ГОРНУЧИ. „...подъ зверхность и панованье нашо горнучи до служобъ нашихъ господарскихъ ся утекають“ (Мэтрыка в. ки. Літоўскага, б. 592).

ГОРОДНО. „И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно и потом пошел до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын, и Мельник от Батыя спустошены и показены“... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ГОРЪШЫИ. „...иж горъшыи былъ тым землямъ и окрутнейшыи на нихъ, нижли Антиох Сирский, и Иродъ Иерусалимский“... (Лѣтописецъ, бал. 208).

ГОРЪЛКИ. „...отъ пива одинъ грошъ, а огъ горѣлки два грошы“. (Устава на волокн 1557 г., бал. 360). „...вольно мѣщаномъ Полоцкимъ напитокки, медъ, пиво, горѣлку, на властную потребу свою мѣти“. (Пашверджанье привилею месту Полоцку на Маидеборскае права 1580 г., бал. 422).

ГОСПОДАРА. „А про то оберыте собѣ господара (рас.: „государя“) доброго, хто бы мѣль боронити того панства великого князства Литовского“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана“ (там-жа, бал. 201).

ГОСПОДАРУ. „Да не гнѣвайся Господару, а хтож кого остережетъ, коли не миль свой давны другъ“ (Лѣст Комуникі да Абуховича 1655 г., б. 576). Слова-зварот „Господару“ тут, як і ў шмат якіх іншихъ помнікахъ нашей письменнасьці, ўжыта ў значэнні рас.: „Господин“, польск.: „Panie“.

ГОСПОДЪ. „...а гдѣ дворовъ нашихъ нѣтъ, ино въ мѣстѣхъ, або на селѣ, на одномъ мѣстцу, въ господѣ, (= ў кватѣры), не поѣзджаючи и не посылаючи на села а ни въ дома войтовъ“... (Устава на волокн 1557 г., бал. 346).

ГОСТИНЦАХЪ. „А на гостинцахъ и дорогахъ, гдѣ мы господарь съ дворомъ нашимъ ѣдемъ“. (Устава на волокн, бал. 355). „...въ слушномъ селѣ, звлаща при гостинцу, можетъ быти корчма за вѣдомостью вряду“. (Устава на волокн 1557 г., бал. 342).

ГОСУДАРЪ. „Тежъ естли бы чій слуга збожье попалъ, государь (у знач. гаспадар) того слуги маеть тое збожье поплатити, а слуга тотъ маеть кіемъ каранъ быти“. (Постановленье на сонмѣ Новгородскомъ 1508 г., бал. 266).

ГОТОВЫ. „...ани на жадныи заклады ани на поруки, вынявши готовые (рас.: „наличны“) пѣнези“. (Віельцікі статут XV ст., бал. 155). „Гатоўка“, „гатавізна“ ў знач. рас. „наличность“—звыкляя словы ня толькі ў старой нашей письменнасьці, але і ў жывой народнай мове.

ГРАБАРЫ. „...могутъ выдати до двадцати копъ на наемники и на грабары (земляконы) до такоѣ работы“. (Устава на волокн 1557 г., бал. 315).

ГРАЗКОМУ. „Мѣсто аж до Днѣпра у ровнѣйшому мѣстцу осажено нижли замокъ але у гразкому а болотистому“... (Дярынуш Самуэли Маскевича XVII ст., бал. 531).

ГРАНИЦЫ. „А князь великий Скирмонтъ собравшы вси войска свои и подкал его на границы свои у Койдонове, и поразилъ того цара, и всю рать Татарскую побил“... (Лѣтописецъ, бал. 204). „Тежъ уставляемъ: хто съ кимъ имѣеть границу при лѣсѣ“. (Віельцікі статут XV ст., бал. 154).

ГРИДНЯ. „Гридня великая и съ сѣньми, гдѣ тивонъ и рикунья живутъ“. („Археограф. Сборн.“, Вильна, 1867 г., т. I, б. 148).

ГРОМАДАМИ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, бо не по одной а великими громадами Стадо Христово урываючи до своее обору плюгавое загоняють“... (Ини... 1595 г., бал. 454).

ГРОУДИ. „...который скалъ гроуди мое“... („Житіе св. Алексія человека Божія XV ст., бал. 181).

ГРОШМИ. „Не грошми, але кровю ся еѣ (воли) докупають“. (Вѣрнѣ на жалостнай погребѣ Петра Кошаевича XVII ст., бал. 538).

ГРУБИЯНСТВО. „...бо за тымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубиянство въ нашихъ духовныхъ умножилося“. (Лѣст ки. Канстантына Астроўскага 1593 г., бал. 450).

ГУБУ. „A sztoб tobie daw w h u b u (рас.: „рот“) nietucie nikoho“. („Sieńko Nalewajko“, сатыра XVII ст., бал. 561).

ГУБЪ. „А робятамъ малымъ и невѣстамъ губъ (- грибы), овощу лѣсного всякого, ягодь и хмѣлю во всякихъ пуцахъ нашихъ не боронити“. (Устава на волокн 1557 г., бал. 353).

ГУДУЦЪ. „Гудуць, ах гудуць, истинно гудуць, гѣто кажутъ аггли пауць“ (Зборникъ інтэрмэдзій 1771—1776 г., б. 621). Слова „гудуць“ у народнай мове ужываецца ў дваякімъ значэнні: аб ігры на духавымъ інструманце („Дудары гудуць“) і аб прыцішанымъ съпеве („Старцы песню гудуць“).

ГУМЕНЪ. „Платъ весь съ десятоѣ волокн; кромъ овса и сѣна третій снопъ зъ гуменъ нашихъ всякого збожья“. (Устава на волокн 1557 г., бал. 352).

ГУМЕННИКИ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣвшихъ служобъ, вѣрныхъ которыи бы больше стерегли работы, пашни (-пасеву) и иныхъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ работъ“... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 316).

ГУРБОУ. „З гурбою (-грамадой) держитъ: так, так, так, а коли мо-вишь: тое не так,—и пискнути не хочеть“. (Лѣст Комуникі да Абуховича 1655 г., б. 576).

ГУТОРЫЛІ. „Vpierod h u t o r y l i z starymi hrekami“ („Sieńko Nalewajko“, сатыра XVII ст., б. 561).

ГУТУ. „...збудовати гуту (рас.: „завод“) скляную, накладомъ своимъ властнымъ ку его пожитку“. (Грамата 1551 г., бал. 376).

ГУФАМИ. „...и панъ гегманъ дворный зъ иньшими гуфами (-ротами) за ними пошеть“. (Лѣст аб разбѣщъ Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., б. 392).

ГЭТАК. „Tot' bywało on o tom h e t a k l u d z i o m k a ż e c“. (Інтэрмэдзія 1651 г., бал. 568).

ДАСИ. „...не даси ни коня ни серебра“... (Грамата Рыжскіхъ купцоў Вітабекаму князю Міхайле Канстантынавічу, калы 1300 г., бал. 91).

ДАРЕМНО. „Кдыж даремно вѣкъ свой жити будешъ, если той путь не найдешъ которыйсь стратилъ“. (Отписъ на листъ уннговъ Виленскихъ XVII ст., бал. 519). „...а естли не могутъ, то даремна и праца наша“. (Наказ ад Новагоро-дскага сабору 1624 г., бал. 539).

ДАТКОМЪ. „...был велми ласкавъ на подданных своих подробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы“... (Лѣтописецъ, бал. 232).

ДБАЛИ. „...а на свой только пожитокъ речи натегаючы, о сполное добро всихъ мало д б а л и“... (Статут 1588 г., бал. 43). „...взираючи на начальника вѣры и совершителя Иисуса, который вмѣсто потѣхи принялъ крыжъ, о встыдѣ не д б а л ѣ“... (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 177).

ДЕВИЦЫ. „Сталоя естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марфи“... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ДЕРЖАВЦЫ. „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшихся, колько бочокъ жыта естъ потреба ко насѣбню“... (Устава дворовъ нашихъ 1529 г., бал. 312).

ДИВО. „...и тут не малое учынилося диво (ѹ знач. рас.: „чудо“)“... (Лѣтописецъ, бал. 219).

ДОБРЕ. „...з чого на каждомъ соборе будутъ пытаные, если ихъ д о б р е умеютъ“... (Регулы Юсафата Кушчэвича XVII ст., бал. 530).

ДОВОЛЕНЬСТВА. „...и просили насъ абы есмо имъ вси тые права и доброволеньства (рас.: „благоволенія“, „свободы“), нашимъ привилеемъ подтвердили“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 275). „...а протозъ ласки наше, для ихъ верное службы вси тые вышэйписанные доброволеньства“ (—свободы). (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ДОБРОВОЛЬНЕ, „...и теперь они его добровольне (свободна) уживають и водле тыхъ артыкуловъ вышэй менсныхъ завжды се радяты и справують“... (Статут кушнерскаго брацтва, 1538 г., бал. 325). „...о разбой на добровольнои дорозѣ“... (Варгскі статут 1420 г., бал. 150).

ДОБЫТОКЪ „...тежъ, гдѣ первѣй до б о ы т о к ѣ (=статак, скот) пасывали“ (Потверженне мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

ДОБЫТКОМЪ. „...звитяжство одержавшы з великимъ весельемъ и добыткомъ (=здабычай) золота и серебра“... (Лѣтописецъ, бал. 200). „И князь великий Троня звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и камня жэмъчугу, и шат дорогих набравшы и пошел у свою землю“... (там-жа, бал. 205). „...со многимъ полоном и невымовным добыткомъ завоевавши и города многие побравши“... (Умова Смоленскаго князя Ивана Александровича з Рыгай (1330—1359 г.), бал. 116). Слова „дабытак“ ужывалася і ўжываецца ў траякім значэнні: скот, ўласнасць і здабыча. „Пасьвіць дабытак“; „Усяго дабытку ѹ яго—кажух на плечах“; „Пчолы каля ліп маюць добры дабытак“.

ДОВЕДАЛСЯ. „И в тотъ часъ доведася великий князь Монтовиль Жомоитский, иж Руская земля спустошена“... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ДОВНИМАЛИ. „А сторожи тое видели и не догадалися: до в н и м а л и, (=думали)—жонка вышла з жонкою“... (Лѣтописецъ, бал. 217).

ДОВОДЪ. „...и доводъ (рас.: „доказательство“) на то оставили людей добрыхъ старыхъ, боярь, мужовъ сугранныхъ многихъ“... (Апісанне граніц паміж вялікім князствам Літоўскім і карунай польскай 1516 г., бал. 335). „Доводы о правдивомъ божествѣ и челоуѣченстве Христовѣм“... (Полемічны трактат канца XVI ст., бал. 495). „О старшенстве Петра Стго доводы из семи соборов“... (Полемічныя творы Юзафата Кушчэвича XVII ст., бал. 518).

ДОВОДНЕ. „Люди и тое кажутъ доводне (рас.: „подлинно“, „достоверно“) — во всихъ штурмахъ Вашности только одного ткача забито“... (Ліст Комуниі да Абуховіча, 1655 г., б. 576).

ДОВОДНЮ. „...слуги пана Миколаевы и владычии и окольныхъ слуги ихъ въ доводню (следчая вязьница) сажаютъ, а на поруку не даютъ“... („Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 256).

ДОВЦЕПНЫ. „...суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди до в ц е п н ы“ (рас.: „остроумные“). (Статут в. кн. Ягайлы 1423 г., бал. 150).

ДОВЪТИПЪ. „Ачъ кольвекъ, вѣмъ то добре, ижъ не только мой тупый разумъ, мѣлкій довѣтипъ, (рас.: „остроуміе“) слабая сила и не оумѣстная вымова, подолати тому, жадною мѣрою, не можетъ“... (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

ДОВѣДЫВАТИСЯ. „...вышли довѣдыватися и познавати, и кого познавши, врьдомъ нашимъ вѣдомо о томъ давати“... (Грамата 1539 г., бал. 333). „...тотъ довѣдавшися, же я хочу до Греции ѣхать, даль ми чотыри листочки запечатованы до своихъ пріятелей“... (Справа отца Никифора 1597 г., б. 473). „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшися, колько бочокъ жыта естъ потреба ко насѣбню“... (Устава дворовъ нашихъ 1529 г., бал. 312).

ДОВѣДАЛСЯ. „И довѣдался князь великий Нарымонт, што ж князи Ятвезские померли, а люди ихъ мешкаютъ без господара“... (Лѣтописецъ, б. 207). „...и потомъ довѣдался, што город Киев сожжонъ“... (там-жа, бал. 202).

ДОГЛЕДАТИ. „...А пастыры засъ старшіе, которые бы того догледати и той явной и великой шкодѣ забѣгати мѣли“... (Уния... 1595 г., бал. 455). „...ижъ торговъ и вольностей мѣстскихъ уживають, и до г л ѣ д а т и, абы тежъ ништо поблуднѣ и безъ вѣдомости вряду на кгрунтѣхъ нашихъ не мѣшкаль“... (Устава на волоки 1557 г., бал. 342). „...мають съ паны врьдники порозумѣваючися, имѣній его милости господарьскихъ до г л ѣ д а т и“... (там-жа, бал. 362). „Тежъ ре-визоръ маеть доглядати и съ пильностью довѣдыватися абы ништо съ шляхты и подданныхъ нашихъ въ пушахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали“... (там-жа, бал. 350).

ДОДУШИ. „Додуши (рас.: „ей-Богу!“) то мне дивно што Вашности триста подводъ подѣ одну постѣль Москва дала“... (Ліст Комуниі да Абуховіча 1655 г., бал. 576).

ДОКОНЧЕНЬЮ. „Ажъ потомъ, по доконченью (рас.: „по окончаніи“) сейму, кды ся уже только сами канцлерове и урядницы зостали“... (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 476). „Тут ся докончалъ родъ княжати Римского Палемона“... (Лѣтописецъ, бал. 206).

ДОКОНАЮТСЯ. „...олижъ вси инии личбы того року доконаются (=скончацца), тогда вжо его слухати въ личбѣ будутъ, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ“... (Устава на волоки 1557 г., б. 350).

ДОКУЧАЕШЪ. „Бо тежъ ты, яко протакъ неякій, не такъ имъ докучаешъ“... (Уния... 1595 г., бал. 456).

ДОПИРАЛИСЯ. „...одноѣ ляски, одноѣ печати, одного скарбу, одноѣ канцелярей до п и р а л и с я (=вымагали)“... (Ліст аб разьбіцці Маскоўскаго войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393).

ДОРОСЛОГО. „...а пана dorosлого лѣт, хто бы мог боронити мечомъ отчызны своею“... (Лѣтописецъ, бал. 209).

ДОСПѢТЬ. „А dospѣть (=станецца) ся въ которого Полочанина татьба, и доищуть ли ся татьбы, ино господару отдати“... (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277).

ДОСТАТКИ. „...а коли на перепышныя достатки каша рижовая зъ шафраном“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 418).

ДОСТИГНУТИ. „...высокость славы, и глубокость невычерпаемыхъ даровъ пречистое и преблагословенное Владычицы наша Богородицы присно Дъвы Маріи словы зличити, мыслю огорнути, и розумомъ достигнути“ (рас.: „постигнуть“). (Казаньское двое XVII ст., бал. 516).

ДОСТОЕНСТВА. „...але и таковыя на достоенства (рас.: „почести“, „сановництва“) не мають быти припущены, ани отъ господара установлены“. (Статут 1588 г., бал. 436).

ДОСЫТЬ. „...быдла въ дворѣхъ нашихъ мѣль досыть, и овшельки сохи дворныи“. (Устава дворовъ нашихъ 1529 г., бал. 315).

ДОСЪГАЕТЪ. „Землею зась до Перскихъ границъ досъгаеть (рас.: „достигаеть“). (Гісторыя о Варлааме і Іоасафе 1637 г., бал. 554). „...ieżeli wasza wiega u wusoka у hłuboka, а chren że ieye dosia hnieć“. (Інтэрмэдзія 1651 г., б. 570).

ДОТКНУЛСЯ. „...потомъ поступилъ Гдѣ и доткнулся ихъ и рекъ имъ: востанте, и небойтеся“. (Зборнік XVII ст., б. 567).

ДОТЫЧЕТЬ. „Але, што ся дотычеть (рас.: „касается“) иншихъ жидовъ, родичовъ тамошнихъ, або и прихожихъ, которые бы съ предковъ своихъ въ жидовскомъ старомъ законѣ были“... (Грамата 1539 г., бал. 333). „Напервѣй што ся дотычеть попису земского“... (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ДОЧАСНЫЙ. „Бо тамтые дочасныи (рас.: временный) животь дѣтемъ дають, а овій вѣчный животь отроженъемъ даруютъ“. (Лекарство на оспалый умысль челоувѣчій XVII ст., бал. 506). „Тое подобенство есть о тыхъ которые роскошами дочасного живота ошукиваются“. (Гісторыя о Варлааме і Іоасафе 1637 г., бал. 554).

ДОЧКУ. „И князь Кернусъ не мель сыновъ, только одну дочку именемъ Пяту“... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ДОЩУПАТИСЯ. „...и руками правды дощупатися могутъ“. (Гарьмонія XVII ст., бал. 507).

ДРАБЫ. „...а его милость панъ гетманъ навышшій, также зъ иньшими гуфы и съ дѣлы и съ драбы, (= апалчэнцамі), а притягнувши на поле не малое подъ село при рѣцѣ Улѣ“. (Ліст аб разбѣшыці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 392).

ДРАПЕЖИТИ. „...и окольныхихъ бы слуги не казали имъ людей драпежити (=грабѣць)“... (Привилей мешчаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ДРЕВЦО. „На которомъ бы былъ панцеръ доброй, а приблица, а мечъ, а павеза, а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ“... (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ДРУГДЫ. „...а межі таковыми купци чужиземци другды могутъ быти и лазуки, або которыи иншии лихийи люди“... (Грамата 1503 г., бал. 258).

ДРЫГАНЪТЫ. „...и то не малая штука кони дрыганъты (=жарабы-расплоднікі) на ста(й)ни ховати“... (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 448).

ДУБРОВЫ. „...свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не мають мѣщане на свои потребы мѣстские деревья брати“... („Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277“). „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая“... (гам-жа, бал. 257). „Равнины великие и дубровы роскошныя“... (Лѣтописецъ XV ст., бал. 201).

ДУНАЙ. „Варакгамі названы былъ народъ воддугъ Стріковскаго сведки, а то от моря которое москва зоветъ варецкимъ моремъ а то море швецью оліваетъ и дунай инфлянты“ (Дунай=заліў; мова аб Рыжскімъ заліве). (Прологъ, XVII ст., б. 564).

ДУРНИНА. „И то на свете дурнина годни(н)ики“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 448).

ДЫБА. „Аще Рускый гость или въ Ризѣ, или на Готскомъ березѣ извинится (будзе вінаваты), никакоже его всадити въ дыбу (калоду)“... (Сѣпскі Смальчскай умовы з немцамі 1229 г., бал. 70).

ДЫБЛЕ. „...и толко убра(в)ши се на высоки(х) подкова(х) до девокъ дыбле“... (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 448).

ДѢВКА. „Гдѣ бы которая дѣвка безъ воли отцовское и матчинны ишла замужъ, таковая отпадываетъ отъ посагу и отъ имѣнья отчизного и материстого“... (Статут 1566 г., бал. 394). „И пануючы Кестуто на троцѣхъ и на Жомоити и вслышалъ дѣвкѣ на полоньдзѣ именемъ Бируту“... (Лѣтописецъ, бал. 213).

ДѢВСТВО. „...и тая Парасковья обещалася дѣвство свое заховати в цѣлости до жывота своего“... (Лѣтописецъ, бал. 203).

ДѢДИТСТВО. „...хотячи дѣдитство ваше милости привлещити“... (Пасольства рады в. кн. Літоўскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311). „Дѣдитство“, тое, што па дзядохъ асталася, „адзядзічана“ ўнукамі.

ДѢДОВИ. „...абы(сь) осѣль землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему“... (Книгі Бібліі XVI ст., бал. 396).

ДѢТЬ. „...або вѣмъ честь которая ся священникомъ дѣеть, (=робица) на Бога сягяеть“... (Лекарство на оспалый умысль челоувѣчій XVII ст., б. 506). „...июда отповедал: все добро дѣетсе наймилейша госпожо“... (Мука Господа нашего Ісуса Христа XV ст., бал. 180). „...великое затрудненъе въ скарбѣ дѣетсе, коли рокъ въ рокъ личбами входитъ“... (Устава на волокни, 1557 г., б. 350).

ДѢТКИ. „Хвалѣте дѣтки гспда, хвалите имя гспдне, нехай буде имя гспдне благославлено от того часу ажъ навѣки“... (Протѣстанцкі Псалтыр XVI ст., б. 399).

ДЯКЛА. „Тежъ жыта наши данныи и овсы, то есть, дякла, державцы наши абы суполно до городничого отдавали“... (Устава дворовъ нашихъ... 1529 г., бал. 313). „Дзякло“, сьпярша датакъ ў падзяку за што, даваны зъ удзячнасьці, пазней стаўся абавязковымъ падаткамъ. Дагэтуль слова „дзякло“ ўжываецца ў народзе ў значэньні гонорару (рас.: „благодарности“).

ДЯКОВАТИ. „...за што пану Богу дяковати, же подъ панованъемъ королей ихъ милостей и великихъ князей пановъ нашихъ, тую владзу и вольность у рукахъ своихъ маемъ“... (Статут 1588 г., бал. 441). „Трышанъ даровалъ Ижоту королю Марку и рече: королю, маеш ми за нее дяковати“ (Повестъ о витязехъ XVI ст., бал. 374).

ЕВЪИ. „Евѣи (=асеці) тежъ, гдѣ бы врьдъ разумѣль быти непотребныя, маеть зъ гумна нашего выкинути“... (Устава на волокни, 1557 г., бал. 344).

ЕДИНОСТАЙНО. „...ижъ поддугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно (=аднастайна)“... (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

ЕДИНОЦТВА. „...яко за единоцтва (=еднасьці) бывало“... (Привилей Жыгімонта трэцяга 1595 г., бал. 453).

ЖАДАЮ. „И рече старецъ: о господина, уже ея (смерци) давно жадаю“. (Слово о Маргаритѣ мнѣ XII ст., бал. 25). „...дали мы на просьбу и на жоданье княгини наше великое Ульяны“... (Грамата в. кн. Витаута, 1384 г., бал. 118).

ЖАДОСТЕЙ. „Данииль мужъ жадостей (рас.: „страстей“) и пророкъ Господень преславный“. (Библія Ф. Скарыны 1517—1519 г., бал. 288). „А такъ вжо бы панове Поляцы не мѣли тоѣ жадости, абы тое паньство ваше милости отчизное было унижено и привлачено къ нимъ“. (Пасольства рады в. кн. Литоўскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 312).

ЖАДНОГО. „А сына жадного (—ніякага) не мѣл, толко одну дочку мѣл на имя Едвигу“... (Лѣтописецъ XV ст., бал. 218). „...тые маю таемные заховати, а жадному человеку ихъ не маю объявляти ани тежъ жадныхъ листовъ не маю писати безъ росказанья господарского“... (Форма присяги, бал. 309).

ЖАТИ. „...три дни серпомъ жыто жати, а три дни ярыны, а сѣно косити по старому“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЖАТЦИ. „...и пошла и пришла и збирала в поли за жатци“ (Библія, перакладзеная з гэбрайскага XV ст., бал. 242).

ЖЕНОЦКАЯ. „Куделя, пане, женоцкая рѣчь да штоб пекла горазд оладки“... (Ліст Комуниі да Абуховіча, 1655 г., б. 575).

ЖЕНСКОЕ. „Мы уставляемъ, который члонкы имѣють судити старосты: напервѣй судить о усилство женское“... (Вартскі стагут, 1420 г., бал. 150).

ЖЕРЕБЯ. „А къ тому, кождую свирѣпу (=кабылу) и жеребья мѣти въ реистрѣ на имя, шерстью“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ЖИВНОСТЬ. „А онъ маеть с того самъ живность мѣти изъ слугами своими“... (Устава караля Жыгімонта, XVI ст., бал. 273). „Полякомъ трудность великая, штося дотычетъ купованья живности на себе и на кони“... (Постановенье на сеймѣ Новгородскомъ 1508 г., Чэрвеня 5 дня, бал. 265). „...двѣ части на насъ и къ пожитку нашому zostавуемъ, а третья часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а зъ меншимъ людомъ и аппаратомъ военнымъ и живностью Смоленска додержалъ“... (Ліст Комуниі да Абуховіча 1655 г., б. 578).

ЖИВОТИННОГО. „...абы конюшые брали съ конского и зъ животиного стада зъ мѣстского куницу по двадцати грошей на лѣто, подле давнего обычая“... (Привилей мешаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ЖМЕНЮ. „Ot nahatawau iemu, ieszczе piercu daycie žmieniu dobruju“... (Інтэрмэдзіі XVII ст., б. 582).

ЖНИВА. „...а жоны ихъ, лѣтѣ, не болшъ, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343). „Скоро по жнивахъ, абы десятины костельныи, гдѣ суть повинни, супольна были отдаваны“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ЖОЛНЕРЫ. „...и стацею, которую были наготовали на послы московскии и на жолнеры“... (Запис аб рабуниках і примусах кобрынскім надданым XVI ст., бал. 310).

ЖОНАТЫ. „...попове грецке соу(т) жонаты“... (Повесць аб трох каралях, XV ст., бал. 181).

ЖОНОК. „...а иных жонок и мужыков и малых дѣтокъ на колье тыкали“... (Лѣтописецъ, бал. 218). „И змыслила себе: як жоньки будутъ насъ

покладати, тогды тоѣ одное жонки плате ускладшы выйтѣ вон з другого жонкою. А той жонцѣ остати бы ся з нею у коморе“... (Лѣтописецъ, б. 217).

ЖОНЫ. „...непоймуй жоны звароду хананейского, Але иди и удайся до месопотамѣи си(р)ской, до дому еаруйлева отца матки твоей“... (Книгі Библіі XVI ст., бал. 396). „Палемонъ, который же цару Нерону был кривныи, забрался зъ жонною, и здѣтми своими“... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ЖЫВОТЕ. „И пры своем жывоте (жыцы) розделил всих сыновъ своихъ“... (Лѣтописецъ, бал. 213).

ЖЫТА. „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, до вѣдавшия, колько бочокъ жыта (збожжа) есть потреба ко насѣбно“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...для тоѣ причины, што жъ тыми часы жыто (у знач.: збожжа) вельми дорого“... (Устава сейму Виленского, бал. 263). „...медъ пресный и жыто (у зн. збожжа) и рыбу покупивши за свои нѣзези и припрываютъ къ Витебску“... (Грамата в. кн. Александра 1495 г., бал. 176).

ЖЭВЖЫКІ. „...ale tam rebjata žewżyki, vicher ich nosić, kruciatsa“... (Зборник інтэрмэдзіі першаі паловы XVIII ст., б. 614).

ЖЭМЪЧУГУ. „И князь великии Тронята звитяжство одерживши и до бытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат дорогих набравши и пошол у свою землю“... (Лѣтописецъ, бал. 205).

ЗАБАВЛЕННЫ. „Што пишете до насъ о своихъ купцѣх, што забавлены (затриманы) были въ насъ ваши купци“... (Грамата Палачанау 1414 г., бал. 145).

ЗАБЛУДИЛЪ. „Тогды, идя путемъ, заблудилъ к монастыреви“... (Грамата Рязжскіх купцоу Витабскаму князю, калі 1300 г., бал. 89).

ЗАБОРОНЕНО. „...а то имъ не маеть заборонено (рас.: „запрещено“) быти, окромъ бортного дерева“... (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майлеборское 1510 г., бал. 272). „А влады духовные и свецкіе, и воить, бурмистры и радцы мѣста Виленского того имъ николи не забороняли“... (Статут кушнерскага брацтва, бал. 323).

ЗАБУРЕНЬЯ. „...же-мъ тутъ для того забуренья межѣ духовными приѣхаль“... (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 475).

ЗАБЫТЬЕ. „...кгда(ж) вси sprawy часом с памети лю(д)ское сплывають и въ забытье приходять“ (Статутъ 1566 г., бал. 394).

ЗАБЪГАЮЧИ. „...забѣгаючи спустошенію церквей и спасенію душъ людскихъ“... (Сборная грамата Кінѣскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466). Агульна, слова „забегі“ аднавядае рас. „происки“, але ў гэтым здарэнні знача „предосторожности“.

ЗАВЕЛЬСКОЙ. „Кернусъ пановал на Завельской стороне“ (якая знаходзіцца за ракой Вельяй). (Лѣтописецъ, бал. 202).

ЗАГАМОВАЛИ. „...князь Витовтъ съ сего свѣта зшолъ, коруны тоѣ не дождавши, которая жъ вжо была на дорозѣ, и загамовали (затримали) ее панове Поляцы“... (Пасольства рады в. кн. Литоўскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311). „А такъ мы хотячи оный блудъ загамовати“ (—стрымаць). (Грамата 1539 г., бал. 332).

ЗАГУДЯТЬ. „...а у котораго Витблянина загудять (=зганяць) воскъ в Ризѣ, або индѣ, а приѣдетъ до Витебска, ино Витблянномъ самимъ казнити виноватаго“... (Привилей бояромъ и мѣщаномъ Витебскимъ 1503 г., бал. 252). „Также въ котораго Полочанина загудять (=зганяць) воскъ въ Ризѣ или индѣ, а

прїдетъ до Полоцка: ино Полочаномъ взяти тотъ воскъ къ собѣ въ городъ, а казнити того Полочаномъ по своему праву“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

ЗАДРИЖИТЬ. „Бо хто богобоязный не задрижитъ на такую казнь Божию гледечи“.. (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 412).

ЗАЖЫЛЬ. „Тыхъ абовемъ словъ самъ Спаситель нашъ зажилъ, (ужыў) гды на тайной вечери своей хлѣбъ и вино въ правдивое тѣло и въправдивую кровь перемѣнилъ“.. (XVII стагодзьдзе, бал. 500).

ЗАЗДРОСТЬ. „На тоей заздрость (рас.: „зависть“) Жидовскую выкрылъ и яко небо имъ противно есть научилъ“.. (Твори мітраполита Григора Цамблака XV ст., бал. 148).

ЗАКАЗАНЬЕ. „Также, кгда мужикъ на заказанье (=загад) державцы нашего, або врьдника его, на работу не выйдеть“.. (Устава дворовъ 1529 г., бал. 315).

ЗАКАЗНИКИ. „Тежь, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врьдники дворные, яко, за казники, (=загадчыкі, чыноўнікі), старцы, тивуны, пристабы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ“.. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316). „Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ и мытникомъ, и всимъ за казникомъ (=чыноўнікам)“.. (Ліст бязмытна Лукашу Терашковічу 1488 г., бал. 165). „Такожь вызволяемъ вѣчно тымъ нашимъ листомъ всихъ того мѣста людей отъ судовъ и моцы всихъ воеводъ и пановъ, и старостъ, и судей, и подсудковъ, и нашихъ намѣстниковъ, и ихъ за казцовъ великого князьства нашего“.. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майлеборское 1510 г., бал. 272).

ЗАКАЛЫ. „...абысмо маючи здавна въ душахъ нашихъ, якіе закалы (рас.: „пороки“), очистили ихъ“.. (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 519).

ЗАКВИТАЛИ. „...заквитали въ цнотахъ, знать во лилияхъ троехъ“.. (Хронологія 1581 г., бал. 428).

ЗАКОНЪ. „А въ законѣ ихъ и въ правѣхъ ихъ во всихъ не маемъ ихъ ни въ чомъ рушати“.. (Потверженье короли Жыггимонта на нѣкогорыи члоники або артикулы жидовскіи 1514 г., бал. 281). У старой нашей письменнасьці ўжывалі слова „закон“ замест цяперашняга—„рэлігія“, „веравызнанье“, а слова „права“ для абазначанья цывільныхъ норм сужывецтва між людзьмі.

ЗАЛОЖУСЯ. „...заложуся, жебы не умѣли на то и слова отказать“.. (Уния... 1595 г., бал. 455).

ЗАМКАХЪ. „...въ замкахъ и въ мѣстѣхъ и дворехъ нашихъ“.. (Грамата 1539 г., бал. 332). Замест слова „замак“, часъцей ужывалі ў нас слова „город“ і „грод“ нямецк.: „burg“, лац.: „castellum“, маскоўск. „кремль“ ў значенні крэпасці, і, адначасна, адміністрацыйнага цэнтру ўмацаванага съценамі і валамі. Насялѣнныя таргова-прамысловыя цэнтры, распаложаныя каля ўмацаваныхъ гарадоў, называлі—„место“, а жыхароў „месяцічы“, „мяшчане“.. „...люди непріятели нашего Московского, пришедши подъ замокъ нашъ Смоленскъ“... (Грамата аб выступленні ў паход 1514 г., бал. 282).

ЗАМЫШЛЯТИ. „...а не маеть ништо такихъ подводъ и роботъ замышляти, олижь за нашимъ листомъ“.. (Устава на волокни, бал. 355).

ЗАМЯТНЯ. „А в тот часъ была у Смоленску великая замятня (=рэволюція), и много людеи посекли, которые сприяли Витолту, и мор былъ великии на люди“.. (Лѣтописецъ, бал. 224).

ЗАНЕДБАНИЕ. „...языка своего славного занедбане, а просто взгарду“.. (Первая часть Нового Завѣту, 1570 г., бал. 412).

ЗАПЫТАНЬЕ. „...на запытанье у Семерого Наливайки“.. (Записъ вознага Казлоускага 1597 г., бал. 478).

ЗАРАЗИЛЬ. „...другъ друга заразиль (=забіў) до смерти“.. (Грамата Рязскихъ купцоў Вітабскаму князю Міхайле, 1300 г., бал. 89).

ЗАРЕКНОВАТЬ. „...ино на той другой копе вся копа зволювшись закали и зарекновали (=рашылі, высказаліся), хто вжо на тую трэцюю колу сам особою своею не выйдеть и за себе не откажет, тотъ тую всю шкоду платити маеть“.. (Акты о копныхъ судахъ, Вильня 1891 г., б. 10). Слова „зарекнаваць“ дагэтуль вьдома ў жывой мове „зарекнавала сабе вьйсці за яго замуж“, зн. дала сабе зарок. „Сьведки агледзіўшы спашу зарекнавалі заплаціць за яе“... „Ен пасьціць свае зарочныя дні“, г. зн. тыя дні, якія сам палажыў на сябе павіннасьць пасьціць. „Прызарок аддаць гэта на царкву“, зн. абяцаўся, прзначыў. Яму гэта на раду прызарочана“, суджана, прзначана. „Як толькі ён радзіўся усе азароклі, яму добрую долю“, прадсказалі, прзначылі ў мысляхъ ці словахъ. „Прызарочанага не мінеш.“ „Прызарочанае а не аддадзенае, тое што украдзенае“. „Азарочнага доля не ратуе“. „Верыць ў яго як ў азарочню“. Кождаму свой зарок на раду напісаны. „Малога яго заракнавалі бацькі на ксяндза вучыць“. „Заракнаваў дзед, каб ішли ўнукі на мукі“.

ЗАРОБЛЕНЬЕ. „...ижь маеть быти на каждую волоку фолварковуюю зоставлено по семи волокъ осѣлыхъ, съ волы и съ клячами, на заробленье пашни“.. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 359).

ЗАРУКЪ. „Къ тому, жадный державца абы зъ винъ зарукъ, (рас.: „ручательство“) або тежь переметовъ великихъ не брать“.. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЗАСЛОНОЮ. „Они ойчизнѣ нашей суть обороною, отъ Татаръ поганыхъ и Турковъ заслоною“.. (Вѣршѣ на погребѣ Петра Конашевича XVII ст., бал. 538).

ЗАСЛУГИ. „...судити живыхъ и мертвыхъ и отдати каждому водле заслуги его“.. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...абы тыхъ ябедниковъ винами карано подле ихъ заслуги“.. (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ЗАСТѢНКОВЪ. „...а зъ застѣнковъ (=хутароў, сяліб) тая повинность“.. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 342).

ЗАСѢВОКЪ. „...а не вернетъ ли ся до того часу, тратить засѣвокъ и будетъ то все отдано иньшому“.. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 354). „...а у такового подданаго домовство и засѣвокъ не маеть быти брань, ажъ до святого Яна“.. (там-жа, бал. 354).

ЗАТАЕННЫХЪ. „Тыежь ревизоры и мѣрники мають ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданныхъ, о земляхъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаяныхъ“.. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 351).

ЗАТРУДНЕНЬЕ. „...великое затруднение въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входитъ“.. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 350).

ЗАЦНОГО. „...абысте ваши княжацские млсти, зацного (рас.: „превосходного“, „почтенного“) стану княжата, а передѣнейшихъ вожовъ сынове,

всімъ иншимъ съ себе добрый взоръ а прикладъ давати рачили“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ЗАЧАСУ. „...для того за часу (=загадзя) земля абы вготовлена была“. (Устава сойму Виленского, бал. 263).

ЗАЧАТЫЙ. „Который-то порядокъ церкви Божой отъ часовъ апостольскихъ зачатый триваль по вси вѣки“. (Саборная грамата Кіаўскага Мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466).

ЗБАВЕНЯ. „Яко ж вышэй писано иж часу цэсарства Августова сынъ Божый воплтился, а часу Тивирѣя, на кресте волную муку прынялъ для з б а в е н я и откупенья роду челоуѣческаго (Лѣтописецъ, бал. 200). „...лечь вытерпевший до конца тотъ з б а в и т с я“. (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 408).

ЗБЕРЕТСЯ. „И князь Тронята зберетсѣ з братею своею“. (Лѣтописецъ, бал. 205).

ЗБРОДНЕВЪ. „...добрыхъ людей, не з б р о д н е в ъ (—преступникау) которые бы мещаномъ любы были а люди бы давали на службу чергами“. (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ЗБРОИ. „...на такомъ кони и въ таковой зброи (рас.: „оружіи“, „вооруженіи“) не водлугъ уставы, але водлѣ возможности своее“. (Каралеускі і соймавы статут 1525 г., бал. 317). „...и со всимъ своимъ дворомъ у з б р о я х , и вжешуть у город Вилню“. (Лѣтописецъ, бал. 215). „И Дашко тогда в ночи прыехалъ, а знимъ только десеть чолоуѣковъ люду зброиногю“. (Лѣтописецъ, бал. 225).

ЗБУДОВАНЪ. „Парасковѣя, которой же в Рыме и костел збудованъ на имя ее“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „...гдѣ бы собѣ монастыр збудовати мѣлъ“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „...и били намъ чоломъ абы есмо дозволили имъ вмѣсте дом одинъ къгостиныи збудовати къ ихъ мѣстскому вжитку“. (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258). „Дозволили есмо тежъ чотыри дома гостиныи збудовати“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 271).

ЗБЫТКОВЪ. „...корчмы покутные конечиѣ поселама абы не были, для злодѣйства и иньшихъ збытковъ“ (рас.: „излишенствъ“). (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ЗБЫТНИХЪ. „...жаденъ зъ нихъ не маетъ нѣкихъ збытнихъ (—лишнихъ) а непотребныхъ речей тамъ мовити“. (Статутъ кушнерскаго брацтва 1538 г., бал. 325). „...словъ збытнихъ межю собою не мовили, и на столъ не възлагали“. (там-жа, бал. 324).

ЗБѢГОМЪ. „...абы чужоземцомъ, збѣгомъ и шпегомъ, лихимъ людемъ вольный проѣздъ, а мыту господарьскому шкода въ прокрадыванью купцовъ не была. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360). „...а збѣглогю самъ врьдъ и черезъ войта искати мають“. (Устава на волоки, бал. 351).

ЗВАДА. „...гдѣ се оная звада (рас.: ссора“) або ростыркъ кому стаетъ“. (Статутъ кушнерскаго брацтва 1538 г., бал. 324).

ЗВЕДУТЬ. „...и многіе лживые пророки повстануть и зведутъ (—спадмануць, ашукаюць) многихъ“. (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 408).

ЗВЕЛЪ. „И отповѣдаючи Исусъ рекъ имъ. Стережетесѣ бы никто васъ не звелъ“ (не ашукау, не спадмануу). (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., б. 408).

ЗВЕРХНОСТЬ. „...туюжъ зверхность (рас.: „главенство“, „началие“) столицы Римской Петра святого часъ не малый знали и ей подлежали“. (Саборная грамата Кіаўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466).

ЗВИРХНОСТЬЮ. „...а пакъ лепей подъ самою королевскою звирхностью жити“. (Статут 1588 г., бал. 439).

ЗВИРХНОСТЬЮ. „...же люди бридечисѣ ихъ панованьемъ и звирхностью и не господарми, але тыранами оные называючы“. (Статут 1588 г., бал. 439).

ЗВЕЩАЛИ. „Много людей звещали (=павядамлялі), што и Вашмости люди гроши побрали“. (Ліст Комуниіа да Абуховіча 1655 г., б. 575).

ЗВОЕВАЛЪ. „И всю Рускую землю звоевалъ и князи Рускихъ постиналъ (Лѣтописецъ, бал. 202).

ЗВОЛОКУТЬ. „...а коли зъ нихъ зволокуть царскую одежду, по старому, яко жакове, по подѣконю (зъ горщками) старую пѣснь поючи „Павперибусъ“ бегаютъ“. (Отпись на листь XVI ст., бал. 183).

ЗВОН. „И пануючы ему в Полоцку, был ласкав на подданные свои и дал им волност вѣчемъ судити и въ звонъ звонити“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ЗВЫКЛОСТИ. „... который чолоуѣкъ одною клячою у сохъ робить, абы платилъ яко отъ полсохи водлѣ давноѣ звыклости (=звычайю)“. (Устава 1559 г., бал. 381).

ЗВЫСОКОСТИ. „Звысокости Амана, и отъ верху Санира и Гермона отжилица львовъ, и отгоръ пардусовъ“. (Библия Ф. Скоринны 1517-1519 г., б. 292).

ЗВЫТЕЖСТВО. „Пане Боже дай, абы фортуныѣ звытежство (=перемога, рас.: „победа“) было и надъ тымъ войскомъ того незбожного пана“... (Ліст аб разбѣиці маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393). „...воротился до Греци з славою а звитежствомъ (рас.: „победой“) великимъ“. (Повѣсть о Троѣ, XV ст., бал. 188). „И князь великий Тронята звитяжство одержавшы и добытку великого золота, и серебра, и камня жемъчугу, и шатъ дорогихъ набравшы и пошоль у свою землю“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „И зъ звитяжствомъ великимъ пошол на Рускую землю“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ЗВЫЧАЕМЪ. „Право о которомъ ся тотъ роздѣлъ пишеть, есть двоякое: одно-неписаное, которое звычайемъ зовемо, другое-писаное, которое засъ на двое раздѣлится може“. (Апокрісис, 1597 г., бал. 471).

ЗВѢРЫЛИСЯ. „И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода ихъ любовно прынялъ“. (Лѣтописецъ, бал. 225).

ЗВѢЧНЫХЪ. „...владыка и игуменья на тыхъ звѣчныхъ мѣстцахъ церковныхъ за собою слуги и иные закладни мѣли“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

ЗВЯЗКУ. „...яко и тотъ Статутъ, звязку уніи ничего шкодити не маетъ“. (Привилей абывателямъ в. кн. Літоўскага 1588 г., бал. 432).

ЗГАНИЛЪ. „...тежъ, если бы хто въ дому ихъ братскомъ старосту зганилъ або зсоромотилъ“. (Статутъ кушнерскаго брацтва, 1538 г., бал. 321).

ЗГИНУТИ. „...а тое мѣсто для такового неопатренности мѣлобы згинути, дозволили есмо имъ около мѣста будоватися“. (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 258).

ЗГОДЛИВО. „Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на приимованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо (рас.: „согласно“) брали личбы“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 348).

ЗГОДИЛИ. „Потреба и до Московского и до Волохъ послати, жебы се на одно зъ ними згодили“ (рас.: согласились“). (Лист ки. Кансгантына Астрожскага 1593 г., бал. 450).

ЗГОДИТЬ. „...и, естли не згодить ся копѣя того листу съ метрикою (рас.: „подлинникомъ“) канцлярыйскою, повиненъ будетъ врьдникъ шкоду намъ оправити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 346).

ЗГОДЯТЬ. „...а естли ся передъ правомъ згодятъ (=памірацца), державца маеть взяти дванадцать грошей“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ЗГОЖОЕ „...а згожое (=годнае, здатнае) звлаща поблизу, до кухни наше отсылати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

ЗГРОМАЖЕНЬЮ. „Были тые часы найяснейшый и милостивый господарю королю, коли въ томъ згромаженью (=сабранью) а посполитованью людскомъ“. (Статут 1588 г., бал. 438).

ЗГОРѢЛА. „Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ“. (Лѣтописецъ, бал. 224).

ЗГУБОУЮ „...и розеръванье тое которые злые люди межи костеломъ Кгрецькимъ и Латиньскимъ зъ великою душъ людъскихъ згубою (рас.: „потерою“) были учынили“. (Описание и оборона събору Роуского Берестейского 1596 г., бал. 470). „Вѣдъже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врьдникъ умереть а жона або дѣти зостануть, и за иными кгвалтовными пригодами, не могутъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

ЗДОХЛОГО. „А хто бы мясо здохлого, шаленого и уродоватого быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ права, того скарати горломъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341). „Нижли, естли бѣ подводный конь усталъ, альбо здохъ“. (там-жа, бал. 361).

ЗИМУСЬ. „...котории были зимусь (т. як: лѣтась) с тобою у Витебъце“. (Грамата Рыжскихъ купцоу 1300 г., бал. 89).

ЗЛОДѢВЪ. „Старостовѣ, державцы и тивунове абы злодѣвѣ и иныхъ злочинцовъ карати казали, водлѣ статуту“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ЗЛЮБИВШЫ. „...гдѣ ж злюбившы и над тымъ озеромъ поселился“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

ЗЛАШЧА. „Рад покажу мою вѣру, которую маю, а злашча народу своему рускому“. (Первая часть Нового Завѣту, 1570 г., бал. 411).

ЗЛѢ. „...кони врьдникъ кождый у своемъ дозрѣнью маеть мѣти, и самъ отповѣдати, естли злѣ будутъ хованы. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359).

ЗМАЗАЛЪ. „Такъ душу и всю еи бытность окрылъ князь злосливый грѣхомъ, и всю змазалъ, (рас.: „опорочилъ“), всю полономъ до королевства своего завель“. (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

ЗМЕРЪ. „При тымъ, естли бы который чоловѣкъ, у братство ихъ уписный, змеръ“ (=памѣр). (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 325).

ЗМИЛУЙСЯ. „Змилуйся вже каждый надъ собою Бога для“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

ЗМИРЩИНЫ. „А которые Полочане межъ собою побьются, а задѣцкимъ простятся, ино намъ куница шерстью зъмирщины“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 278).

ЗМОВИВШЫ. „И змовившы рокъ вдѣлали которого дня наехати на Вилню и засѣти город“. (Лѣтописецъ, бал. 213).

ЗМОВУ. „И вчынятъ змову (рас.: „сговор“, „заговор“) межы собою князи руские почати вальку противъ великого князя Рынкогльта“... (Лѣтописецъ, бал. 205).

ЗМѢСТОВАТЬ. „...же маю владу во всихъ... Константинопольской патриаршой столицы не только владыковъ, але и митрополитовъ становить, и змѣстовать (рас. „смѣщать“). (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 475).

ЗНАЙМОСТИ. „Все што ся дѣеть подъ часомъ, отъ челоуѣчоу памяти споломъ сплываеть съ часомъ, а ни къ знаймости (рас.: сведенію“) напо томъ будущимъ ирйти можетъ“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 275).

ЗНАЮТЬ. „...старѣйшенство и власть его надъ епископы всего свѣта знаяють“. (Саборная грамата Киуускага митрополита Раголы 1506 г., бал. 466).

ЗНЕВАЖАЮЦЪ. „Ot hetak lies cieszycsa, kali boha z nieważaiuś“. (Ингормэзия XVII ст., б. 582).

ЗНИМАТИСЯ. „...а князь великий Ялгаило з Вилни до Троковъ идетъ воискомъ великимъ зниматися (=стыкацца) з Нѣмцы“... (Лѣтописецъ, бал. 216).

ЗНИЩЕНЬЕ. „...бо таковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 358).

ЗОВОМЫИ. „Тогда бо баше славный гедаръ великий князь Александръ, зовомыи Витовтъ“ (Слова Исаака Сирьна 1428 г., бал. 152).

ЗОЛОТАРЯ. „...а отъ золотаря (рас. „золотыхъ делъ мастера“) также два грошы“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359).

ЗОСТАЛЪ. „Великий князь Скирымонт зосталъ по отцы своемъ на великомъ князстве Литовскомъ“. (Лѣтописецъ, бал. 206). „...и зосталъ великимъ княземъ Полоцкимъ“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ЗРАДНЕ. „Волохове его воиско зрадне поразили“... (Лѣтописецъ, б. 232).

ЗУМѢТЬ. „Естлибъ бо теперъ были, заисте зумѣть (=здзвіцца) бы се мусели, видечи, яко окраса и оздоба народу ихъ въ потомствѣ ихъ отнята, а просто загинула“. (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 412).

ЗЪЕДНАИ. „...брате милый, зъеднаи (=паміры, злучы) насъ, штобы не было кровопролитья“... (Лѣтописецъ, бал. 217). „Въ томъ месецы господа жиды крижовали; себе лихо, намъ добро тымъ паномъ зъеднали“ (Хронологія 1581 г., бал. 126).

ЗЪЕДНОЧЕНЕ. „...за которымъ обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене (=злучэнье) ся стало коруне Польской з великимъ князствомъ Литовскимъ“. (Лѣтописецъ, бал. 232).

ЗЫЧЫТ. „Всімъ станомъ духовнымъ и свецкимъ народу нашего благодати и міра христова упрейме зычыт“ (рас.: „желае“). (О фальшованіи писмъ словенскихъ. Рук. XVII ст., б. 572).

ЗЫШЛИСЯ. „И коли зышлися полки с obu сторонъ, и былъ межы ними бои и сѣча великая с поранку олиж до вечера“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

ИЗНОВУ. „А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту нашему вагу на которой воскъ вѣсятъ и иный рѣчи крамны“... (Грамата в. ки. Жигимонта 1432 г., бал. 156).

ИНАКЪ. „А хто бы хотел о томъ инакъ поведити, нехай господарь великий князь кажетъ насъ с тымъ перед собою очевисто поставити“... (Сьведчаньне падданных жараслаўскіх, XV ст., бал. 243).

ИНДЕ. „А где будетъ кто кому виновать, в томъ городе правити, где тотъ человекъ живеть, инде (=у́ инымъ дзе мейсцы) судъ ему не искати“... (Грамата князя Гердзена 1264 г., бал. 77). „...штобы вже нигдѣ индѣ тѣла мертвыхъ не были зъжены“... (Лѣтописецъ, бал. 206).

ИНО. „...которые же не только одному Рыму, ино и всему свѣту пановаль“... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ИОБЕСТИЛЬ. „...и обестилъ ся (=абвесьціўся) тебе, княжо, и ты ему велель продати“... (Грамата Рыжскіх купцоў, 1300 г., бал. 90).

ИСТНОСТИ. „Многіе найдутся таковые, чытателю хрестіянскій, которые, не вѣдаючи кгрунту истности (рас.: „сути“) самое, звыкли подъ часть и добрые речы ганити“... (Гарьмонія, XVII ст., бал. 507).

ИСТЫХЪ. „...что ся въ нихъ сходитъ истыхъ кунъ, кромъ продажи, и кромъ вири, и кромъ полюдыя“... (Устаўная грамата Смаленскага князя Расьціслава XII ст., бал. 39).

ИТИ. „Мѣли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити“... (Лѣтописецъ, бал. 207).

КАЗИТИ. „...хотячи панства наши казити (=руйнаваць) и пустошити“... (Грамата аб выступленні ў паход 1514 г., бал. 282). „...били чолом великому князю Кгидимину, жебы в них пановал и господарем въ нихъ былъ, а земли их не казилъ (=не псаваў, не руйнаваў)“... (Лѣтописецъ, бал. 211).

КАЗНИ. „...которыхъ дей передъ тымъ такжо за то было имано и до казни (=у́ астрог) его милости давано“... (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379).

КАЗНИТИ. „...и досмотрѣвши меж ними справедливости, хто будетъ што заслужилъ, и какъ право укажетъ такъ его казнити (=караць)“... (Привилей 1511 г., бал. 276). „...а который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

КАЛИТЬ. „Куней Васьковичъ, мѣщанинъ Берестейскій, мѣлъ до Люблина товаръ свой: калить 28, за копы 3“... (З Мытнай кнігі XVI ст., бал. 431).

КАЛ. „...а въ то(м) оуснутии лайна сирѣ(ч) кал (=гной, бруд) ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи опустила“... (Книги Товит XVI ст., бал. 398).

КАПЛИЦА. „...пописана бысть сия каплица повелѣніем великодержавнаго короля Казимира“... (Прывілейная грамата 1489 г., бал. 168). „...у святого Станислава, у каплицы велебного Казимера“... (Лѣтописецъ, б. 239).

КАПЩИЗНА. „Капщизна (акцыз з напіткаў) однакова по всему великому князьству Литовскому маеть быти брана“... (Устава на волокы, 1557 г., б. 341).

КАРАЗНЬ. „...его (селянина Ивана Сілюжыча) и на иныхъ копахъ карали и теперь не покаявсе еще шкоды чинить, и за него никто присегати не хотелъ, так суседи, яко и братья его рожоная, и мы дей его, копа, дошедши то есмо ему каразнь (=караньне) дали ведле звычайю нашего копнога“... (Акты о копныхъ судахъ. Вільня, 1891 г., б. 303).

КАРАНЫ. „Тые, которые караны бывають отъ свѣцкого ураду на горлѣ, абы были сповѣданы“... (Пункты Кіюскага мітрапаліта, 1631 г., б. 552).

КВИТОВАТИ. „...а колько хто откуль сѣнь и овсовъ прійметъ маеть съ того квитовати“... (Устава на волокы, 1557 г., бал. 343).

КГВАЛТОМ. „...иж брат его жону его за себе кгвалтом взялъ“... (Лѣтописецъ, бал. 208).

КГРУНТЬ. „...далисьми ему за его вѣрное радение кгрунтъ названный Валюжинскій“... (Грамата Мєціслаўскага князя Луквена Альгердавіча 1393 г., бал. 124).

КИДАЛИ. „...а бѣгучи, добра и маенности свои кидали“... (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброунай 1564 г., бал. 393).

КЛАЛИ. „...въ дома подданныхъ нашихъ не всылали, ани лежьневъ клали, але абы то было черезъ писары наши пописовано, къ пожитку нашому“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

КЛЕЙНОМЪ. „...и тою жъ мѣрою продавати и засѣвати пашню зъ гумна, и такіе бочки держати подъ клейномъ одинакимъ“... (Устава на волокы, 1557 г., бал. 314).

КЛЕПКИ. „Тежъ, при которомъ-кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчосъ, клепки, попель, тое суполно на насъ зоставуемъ“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

КЛЕПЛЮТЬ. „...которые ходечы по мѣсту людей соромотятъ и боемъ клеплють (=бьюць)“... (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 256).

КЛИКАТИ. „Аже ты велишь кликати сквозѣ торг: гость со гостемъ не торгуи“... (Грамата Рыжскіх купцоў, 1300 г., бал. 90). „...аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи“... (Житіе св. Алексія человека Божія, XV ст., бал. 181).

КЛѢТОК. „Такожъ который платъ рѣзники дають съ клѣток (=крам) мясныхъ“... (Потверженіе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 270).

КНЯЗЬ. „...не отъимется жезлъ отъ Иуды, а ни князь (=меч) отъ бедрь его“... (Библия Ф. Скорини 1517—1519 г., бал. 288). „Присылалъ до насъ князь (=ксѣндз) Павелъ, бискупъ Виленскій“... (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379). „...князю Венцлаву, бискупу жомойтскому“... (Каралеўская грамата радзе в. кн. 1539 г., бал. 330).

КОВАЛИ. „...рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворовъ нашихъ“... (Устава дворовъ, 1529 год., бал. 314).

КОВНАТЫ. „...потаемне вшоль до особной ковнаты полаты своєї“... (Александрія, бал. 184).

КОВНЕРИ. „Мы вбачивши густые соболіе ковнери, познали есмы што худо будутъ битися наши жовнеры“... (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., б. 575).

КОЖДОГО. „...а маенности злодѣйскоѣ и кождого злочинца абы конечно на врьдъ и никого иного не брали“... (Устава на волокы, 1557 г., бал. 356). „напротивъ кождому неприятели“... (Пасольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 312). „выданы были листы, же кождому религїи Грецкой на synодъ вольно было прїѣхать“... (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 475). „...даемъ ведати симъ нашимъ листомъ кождому доброму, нынешнимъ и потомъ будучимъ... (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142). „...державцы дворовъ нашихъ, въ кождомъ дворѣ особно, довѣдавшись, колько бочокъ жыта есть потреба ко насѣнью“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...и дары многие приносили ему не

только по все лето, а не на каждый день"... (Летописецъ, бал. 226). „Каждый священникъ абы духовника своего мѣлъ и сповѣдь бы якъ найчастѣй чинилъ“. (Пункты мітр. Київскаго, 1631 г., бал. 551).

КОЖУХЪ. „...въ тыхъ людей отняли 2 копы грошей и кожу хъ, и самыхъ поранили“... (Заніс аб рабунках і прымусах кобрынскім падданым XVI ст., бал. 310) „...обещаючи намъ по кожу ху и по сукни а просечи насъ, абы то светчили, што он намъ кажетъ“... (Съведчанье падданных жараслаўскіх. б. 243). „...а што мы бѣдныя у кожу х хъ семь летъ Смоленска добывали, то вы мудрейшіе въ соболяхъ за четырнадцать недель отдали“. (Ліст Комуники да Абуховіча 1655 году, бал. 575).

КОЛИ. „Коли тое буде, и што за зна(к) приходу твоего, и доко(н)че(н)е свѣта“. (Казанье святаго Кирилла, 1596 г., бал. 468).

КОЛОТНЯ. „Такая есть колотня, которую зачали з народомъ руским, братьею и кровью нашею“. (Здане Іоанна Шасного Герборта, XVII ст., бал. 513).

КОЛТРЫШОВАГО. „...а на ихъ слуги и дьякомъ обоимъ по поставу сукна колтрышоваго“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 349). „Коутрыш“, грубае, касматае (с кутром) сукно; згэтуль наше слово „коудра“.

КОЛЬВЕКЪ. „Тежъ, гдѣ бы кольвекъ были меды данныи съ старо-давна, также бобры, куницы и иншое, то все составляемъ къ пожитку нашему“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

КОЛЬКО. „...державцы дворовъ наших, въ каждомъ дворѣ особно, до-вѣдавшись, колько бочекъ жыта есть потреба ко насѣню“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „Если бы тежъ до колько дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была“. (Устава 1557 г., бал. 351). „И после того въ колку летехъ его милость, вжо паномъ корунованымъ будучы“. (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 254).

КОЛЬКО-НАДЦАТЬ. „...черезъ тыхъ людей передовыхъ колько-десять Москвичъ убито и вязьней колько-надцать поймано“. (Ліст аб разьбіцці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 392).

КОЛЯДЫ. „Въ нашей вѣре хрестиянской початокъ всемъ святамъ, свято Коляды або Рожство Христова“. (Дышкурсь жидовина зъ скоморохомъ, XVII ст., бал. 560).

КОМОРЫ. „А дали есмо еѣ милости тот замокъ и съ тыми мѣсты до живота еѣ милости, кромъ одноѣ коморы (=таможні) восковоѣ тамъ въ Бѣлску“. (Привилей королевои Аленѣ 1507 г., бал. 262).

КОМЯГ. „И вы бы отъ нашего дубаса и отъ его комяг (назоу вада-плава) мыта не брали бы есте“... (Ліст кар. Казіміра 1488 г., бал. 165).

КОНЕЧНО. „Такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгщинъ абы конечно (=не-адменна, аканчальна) брати не смѣли, але на той маестности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданныхъ нашихъ осажали“... (Устава на волокни, 1557 г., б. 356).

КОННИК. „Тотъ Кгвидонъ храбрыи конникъ был, але одну речъ зле вчинилъ, иж в час жоны не поялъ, але коли вже старъ былъ, тогды понял жону з великого племени, и она его не мела ни за одинъ пѣнез“. (История о княжати Кгвидоне, XVI ст., бал. 374).

КОНЬ. „...а конь бы былъ подъ нимъ въ 4 копы грошей“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317). „Немчи послали свое коне изъ Смоленска у Витебескъ“. (Грамата Рыжскіхъ купцоу 1300 г., бал. 90).

КОРДАХЪ. „...такъ тежъ и серебра на пасахъ и на кордахъ (кароткі абасечны меч) носити не мають“. (Статут 1566 г., бал. 394).

КОРУНОВАНИЕ „Того ж року (1529) въ Краковѣ корунование и права писаные даны всей земли великого князства Литовского, Руского и Жемоитского“... (Статут 1529 г., бал. 320).

КОРУНУ. „...послали были отецъ святыи папезъ и цесарь коруну великому князю Витовту“. (Посольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 311). „...с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права“. (Вісьліцкі статут, XV ст., бал. 152).

КОРЧМИТА. „...у корчмита естли мед краденый найдуть, того корчмита з войска до дому“. (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал. 264).

КОСТЕЛ. „Парасковѣя, которой же в Рыме и костел збудованъ на имя еѣ“. (Летописецъ, бал. 203). „...и корунована на замьку Краковском в костеле великом“. (Летописецъ, бал. 236).

КОСЬБУ. „...а подданные на косьбу вси, колько ихъ поймутъ, однимъ разомъ мають ходити, оповѣдавшись лѣсничому“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 353).

КОХАНИЕ. „А не единого человекъ мысль и кохание являетъ, но всего собора, того дея зовется сия книга соборникъ“. (Библия Ф. Скорины, бал. 284).

КОШТ. „Здоровыхъ и счастливыхъ аспектовъ глядете, а нам за труд и за кошт гроши положетъ“. (Супрасльскі календар 1726 г. бал. 613). „...а поховали тѣло его въ гробѣ высоко(м) а мисте(р)не справлено(м) и велми коштовно(м)“. (Александрія, бал. 186). „И учествовалъ его князь великий Витовт и многие коштовные дары подавалъ ему“. (Летописецъ, бал. 222). „...важилем се того, тую працу на себе поднати, а кошту (рас.: „стоимости“) и накладу своего не жалуючы“. (Статут 1588 г., бал. 441).

КОШЪ. „А скоро по той битвѣ, ихъ милость панове гетманове зо всимъ войскомъ рушилися ближе къ Орши и мѣли положити кошъ (=абоз) въ Соколинѣ“... (Ліст аб разьбіцці Маскоўскага войска 1564 г., бал. 392).

КРАДЕЖИ. „...школа черезъ нихъ въ ошукиванью простыхъ людей и крадежи“... (Статут 1566 г., бал. 395).

КРАМЫ. „...к рамы свои роскладають и продають, а иньшіи ремесленники въ дни святыи робятъ“. (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379). „...подъ которымъ жо ратушомъ будутъ мѣти суконницу, и иные крамници, и ятки хлѣбные и комору постригальную“... (Потверженье мещаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271). „Хто едвабными рѣчьми торгуеть, маеть дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными крамными товары торгуеть, маеть дати два грошы“... (Устава на волокни, 1557 г., бал. 359).

КРАСНУЮ. „А четвертыи братъ его Гольша перешедшы реку Велю и нашол гору красную (=прыгожую) межы горами над рекою Вилнею“. (Летописецъ, бал. 207).

КРАСОМОВЦЫ. „...але и вси наймудрѣйшіи философи и найвымовнѣйшіи красомовцы и вѣтія ели быся о то (силамъ своимъ оуфаючи) покусити хотѣли яко рыбы безгласны, застати бы мусили“. (Казанье двое, XVII ст., бал. 516).

КРЕВНЫИ. „Палемонъ, которыи же цару Нерону был кривныи, забрался зъ жоною и з дѣтми своимы“. (Летописецъ, бал. 200).

КРЕВКОГО. „...а овцы тежъ яко, прирощенья кривкого (=пахоплівага, гарачага) будучы, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные, творечы за пастырми, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ“. (Ушны, альбо выклад... 1595 г., бал. 455). „...абы того не приписовалъ нашой злости, але люцкой кривкости (=запальчывасыці) а неумеетности“... (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 415).

КРИВДЫ. „Жаловали намъ очевисто на тебе мешане Витебскіи и все посполство, штожъ ты имъ кривды великіи подѣлалъ и новины увелъ“. (Грамата в. кн. Александра 1495 г., бал. 176). „А што намъ пішете, што ся намъ кривды чинять у вашей земли“... (Грамата Палачану, каля 1414 г., бал. 145). „...княжатомъ и паномъ Рымскимъ, шляхте и всему посполству кривды и втиски чинилъ“... (Лѣтописецъ, бал. 200). „...штожъ бы имъ кривды дѣлалъ и новины уводилъ“. (Устава Мозырскій воласыці XVI ст., бал. 273). „...будеть ли яль его король по кривдѣ“... (Грамата Літоўска-Рускіх князеу 1317 г., бал. 106). „...кто правду любить, а кривду ненавидить“. (Грамата Рыжскіх купцоу, 1300 г., бал. 91). „...которые его милость до пана Миколая Радивиловича писалъ о кривдахъ и о новинахъ мѣста Смоленского“. (Привилей мешаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

КРИВОПРИСЯЖЦА. „...ино карати его, за слушнымъ доводомъ, яко кривоприсяжца, горломъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341).

КРИЖОВАЛИ. „...въ томъ месецы г(оспод)а жиды крижовали, собе лихо намъ добро тымъ паномъ зъеднали“. (Хронологія, 1581 г., бал. 426).

КРИНИЦАМИ. „...з реками и с криницами, спотоки, ставы и со вси-ми пожитки“. (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142).

КРОВОПРОЛИТЬЯ. „...брате милыи, зъеднай насъ, штобы не было кровопролитья“... (Лѣтописецъ, бал. 217). „...и шкоды многие почынили, и кровопролитья в людехъ Жомойтских от нихъ много стало“... (Лѣтописецъ, бал. 207).

КРОПЛЯ. „Меду зась кропля стекающая, свѣта того утѣху и солодность значитъ“. (Гисторія о Варлааме и Юсафе, 1637 г., б. 555).

КРОТЪ. „...ино за вины жоны и дети у неволю до своих дворовъ беретъ и неколькось кротъ копъ десять грошей на нихъ безъ винъ вины беретъ“. (Записъ аб рабунках, XVI ст., бал. 310).

КРЫЖЪ. „...взираючи на начальника вѣры и совершителя Исуса, который вмѣсто потѣхи принялъ крыжъ, о встыдѣ не дбалъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 477).

КУПАЛЪ. „...а миръ отъ покрова бцѣ до иваня дне, до купалъ“. (Грамата Літоўска-Рускіх князеу 1347 г., бал. 106).

КУПЕЦТВОМЪ. „...а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые мають зъ мѣщаны нашими серебщицу и ордынщину платити“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

КУПЛЮ. „...тогда тую куплю (=пакупку) войтъ и бурмистры, на ратушу возмутъ“... (Потверженъ мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

КШТАЛТОМЪ. „Однорожець кшталтомъ есть смерти, которая завше рожає людскій преслѣдуетъ и поимати куситъ“. (Гисторія о Варлааме и Юсафе, 1637 г., б. 554).

ЛАЗНИ. „А гдѣ подданные въ пуцахъ нашихъ лазни (=лазы, пазорні г. зн. будынкы для лауцоу) для входовъ мають, при таковыхъ лазняхъ абы конечно быдла и собакъ не хавали“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 353).

ЛАЗНИ. „...якож он шоль бѣзпечне з лазни (рас.: „баня“) в Новгородку“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „Допустили есмо имъ тежъ збудовати лазню посполитую, гдѣ мѣсто подобное обравши. (Потверженъ мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

ЛАИНА. „...а в то(м) оуснути. лаина сии рѣ(ч) калъ ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи опустила“. (Библия XVI ст., бал. 307).

ЛАНЦУГЪ. „...хто поѣдетъ впередъ на стравованье безъ ведома гетманского, того въ ланцугъ“. (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал. 264).

ЛАСТОВКА. „...и положил се по(д)ле стены и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его“. (Книги Библии XVI ст., бал. 398).

ЛАТЫГОЛЬСКУЮ. „...на всей земли Завельской по границу Латыгольскую (=Латгальскую) (Лѣтописецъ, бал. 202).

ЛАЦНЕЙШУЮ. „...абыхъ то въ друкъ подаль а дорогу лацнейшую (=лацвейшую) и снаднейшую (=знаднейшую, патрѣбнейшую) каждому ку ведомости права показаль“. (Статут 1588 г., бал. 441).

ЛАЦНО. „Въсе можемъ своимъ окомъ лацно (=лѣгка) обачити“. (б.427).

ЛАШТОМЪ. „...попель и смолу лаштомъ однимъ“. (Потверженъ мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271). (Лашт—вага=10 беркауцам; мера сыпкіх цел=10 бочкам).

ЛЕДВЕ. „...ледве самъ царъ у малои дружыне втекъ“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „...ледве самъ утекъ у город Луцко. А князь великий Скимонтъ возметъ городъ Пинскъ и городъ Туровъ“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ЛЕЖЬНЕВЪ. „...въ дома подданныхъ нашихъ не всылали, ани лежьневъ (рас.: „постояльцевъ“) клали, але абы то было черезъ писары наши пописовано, къ пожитку нашому“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЛЕЗИВО. „...а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, (рас.: „остріе“) тотъ маеть вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи“. (Постановенъ на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., бал. 266).

ЛЕПШАЯ. „Яко лепшая суть мл(с)ти твоя над вино воннѣишая над масти драгие“. (Библия Ф. Скорины 1517—1519 г., бал. 292).

ЛИДЪВЯХ. „...сивизна в бородѣ и чорьтъ въ лидъвя(х) за поесо(м)“... (Грамова Мялешки 1589 г., бал. 449).

ЛИСТЫ. „И тые листы знаидеть у него, што ся з Нѣмцы записали“. (Лѣтописецъ, бал. 215). „Листы посылає черезъ якогось Волошина до Турка“. (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 472).

ЛИХИИ. „...а межы таковыми купци чужиземци другды могутъ быти и лазуки, або которые иншии лихьи люди“. (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258).

ЛИЧЬБУ. „А пѣнязи и личьбу (рас.: „счетъ“) отбирати на замку нашомъ, (гдѣ домъ з росказанья нашего указанъ будетъ), а брати личьбу по реистромъ и уставѣ ревизорской“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „Тымъ разы давалъ намъ личьбу (=справаздачу) с поголовщизныхъ нашихъ пенязей воевода подляшский маршалокъ нашъ“. (Рабунак, XVI ст., бал. 309). „Назначитъ особы

въ личбѣ (=ліку) якої наименьшой, а не большъ трехъ, двухъ духовныхъ, третьяго свѣтцого“. (Наказ ад Новагорадзкага сабору 1624 г., бал. 539).

ЛОВИЩИ. „...з ловы и з ловищы и з бобровыми гоны“. (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142). Даўней казалі у нас „лавец“, „лавецтва“, „ловишча“ ў знач. расійскага „охотник“, „охота“, „охотбище“. „...а поѣдетъ ли коли въ ловы, ино по станомъ не дарити“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „И не много бывшы там, и ездечы оттоль у ловы у пушу“... (Лѣтописец, бал. 207). „И с того пиру поехал у ловы за Днепръ къ къ Милославовичом, и там у ловехъ разболѣлся“. (Лѣтописецъ, бал. 221).

ЛОНО. „Единъ живый часто боляше старецъ лономъ (=грудзьмі): чрева ему влонъ въходяху“. (Слово о Мартынь Мнисі XVII ст., бал. 25).

ЛУКАМИ. „...знашоль озеро луками и розмайтумъ деревомъ украшено“. (Лѣтописецъ, бал. 201). „...озера троцкого луку аж до великое дороги“. (Грамата в. кн. Вітаўта 1384 г., бал. 118).

ЛУПЕЖСТВОМЪ. „...яко бы подданыи наши лупежствомъ (=грабжом) непотребнымъ не были утиснены“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ЛЪЗТИ. „...мѣли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

ЛѢНОВАТИСЯ. „До хворыхъ ити не лѣноватися, дьяковъ не посылаючи, и о причастіе святыхъ Таинъ не торговатися“. (Пункты Кіеўскага мітрапаліа, 1631 г., б. 552).

ЛЪПШЕЕ. „...штобы нашому мѣсту вильни, всим тым што оу нем живутъ бытѣ лѣпшее оучинити“. (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., бал. 156). „...хотячы положенье мѣста нашего Полоцкого въ мѣрѣ лѣпшей поставити“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 268). „...и о лѣпшыи порадохъ въ церкви Божой, анижлимы до сихъ часовъ мѣли“. (Уния, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 456).

ЛЮТА. „Того ж году зима была велми люта, и метелицы безпрестани з морозомъ завжды была“. (Лѣтописецъ, бал. 230).

ЛЯДАШЧО. „...z uierby ladaszczu seru“. (Зборнік інтэрмедзій першай палавіны XVIII ст., б. 615).

ЛЯКАЙТЕСЯ. „И услышати маете войны и слухи о войнахъ. Смотрите не лякайтеся (рас.: „не трусите“). (Першая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 408).

ЛЯХИ. „...а поидеть ли царь на ляхи“. (Угодная грамата Літоўска-Рускіх князеў з польскім каралем Казімірам 1347 г., бал. 106). „...пожаловали есмо, виленскихъ мѣстичовъ, ляховъ и руси што имъ мыта не давати“. (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., 23—IX, бал. 156).

МАЕТНОСТИ. „...и таковыи тежъ жидове отъ врядовъ нашихъ мѣли бы поиманы быти и маетности ихъ на насъ забраны“. (Грамата 1539 г., б. 332). „...ѣхаль частью для того абы-мся довѣдаль, у Волоской земли што ся дѣеть зъ моею маетностью, которую покинулъ зъ жонкою моею“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 472).

МАЛОЛЕТОКЪ. „А на пятый день побитыхъ отъ Ирода цара въ Бетлегеме 14.000 малолетокъ“. (Дышкуретъ жыдовина зъ скоморохомъ, XVII ст., б. 560).

МАРНОТРАЦСТВА. „...зъ маетностей и имѣней, отъ вашихъ предковъ имъ не на марнотрацства, (рас.: „расточительство“) не на строи и што такого, але дле наукъ наданыхъ“. (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 414).

МАТУХНА. „...матухна милостивая тое льстивости ииодашовы не ведаячи. поздоровила его велми ласкаве“. (Мука Господа нашего Исуса Христа XV ст., бал. 180).

МАТЦЭ. „...и мешкала на тот часъ пры матцэ своей, пани Николаевои Радивиловой“. (Лѣтописецъ, бал. 240).

МАЧЕШИНЫХЪ. „Брати родное, которыхъ одна мати церковь светая каѳолическая породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются“. (Уния, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

МЕЖИЗЕМСКОГО. „...и прышли межиземского (Сяродземельнага) мора“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

МЕЗЛЕВЫ. „Тежъ мезлевы, (падатак ад ацѣлу каровы), которы на насъ съ подданныхъ нашихъ на каждый годъ приходять, то бы державцы наши пѣнязьми отбирали“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

МЕНЕНЫЙ. „...тотъ платъ вышей мененый (=названы) мають казати сполна выбирати, водлугъ попису реистровъ“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 318). „...и теперъ они его добровольне уживають и водле тыхъ артыкуловъ вышей мененыхъ (=названых; рас.: „поименованных“) завжды се радять и справують“. (Статут кушнерскаго брацтва 1538 г., бал. 325). „...а хто не отдасть доменованого (=названага) дня, войтъ за росказаньемъ врядничимъ, маеть такового ставити передъ урядомъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347).

МЕСЯЦЫ: руинъ (верасень), просинець (студзень), снѣжинъ (люты), сухыи (сакавік), березозоль (красавік), травень (май), и зокъ (чэрвень), чэрвень (ліпень), заревъ (жнівень). (Полацкае Евангелье XIII—XIV ст. бал. 131).

МЕТЕЛИЦЫ. „Того ж году зима была велми люта, и метелицы безпрестани з морозомъ завжды были“. (Лѣтописецъ, бал. 230).

МЕШКАЕ(Т). „...и хто таки яко г(сп)дѣ б(о)гѣ н(а)шѣ, котори(й) на высокостя(х) мешкае(т), а гледи(т) на поко(р)ныхъ на небе и на зе(м)ли“. (Протѣстанцкі Псалтыр XVI ст., бал. 399). „По малыхъ же часехъ умреть братъ его, котори мешкаль на Юрборьку“. (Лѣтописецъ, бал. 201). „...абы(сь) осѣль землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему“. (Книгі Бібліі XVI ст., б. 396).

МИЛЮЮЧЫ. „...милуючы матку свою и вчынилъ балвана на образъ ее, чынены ей паметку“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „...милуючы подданныхъ своихъ“. (Лѣтописецъ, бал. 205).

МИЛЯХЪ. „...и нашли в чотырохъ миляхъ от реки Немна гору Красну“. (Лѣтописецъ XV ст., бал. 202).

МИНУЩИ. „Онъ же будучи лѣкаремъ тѣлеснымъ досконалымъ, видечи вси рѣчи телесные, иже суть суетны и минущи“. (Библія Ф. Скоринны, б. 295).

МИСЬЦЮК. „Szuplu, maśpanie, heto ty mudrec, heto ty miściu k, (=лгун, хітраец), niczoho baczu nie znajesz“. (Зборнік інтэрмедзій першай палавіны XVIII ст., бал. 616).

МЛЫНАРА. „...а другая половица имъ на ратушу, съ котороѣ жъ половицы своей мають они млынара ховати у того млына“... (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

МНИХЪ. „...и бывъ мнихъ, пребываше въ епископли монастыри“. (Слово о Мартынь мнисі XII ст., бал. 25).

МНОЖАТ. „...где ся люди его множат, а трубы, што на них играют, —туба. И даль имя тымъ людемъ своимъ языкомъ по латине, зложывшы берег

с трубою,—литусба“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „...почалъся мно жы ти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

МОВИЛИ. „Тыи бояре виркъшта(н)скийи мовили“... (Судовы лист в. кн. Витаўта 1420 г., бал. 149). „...той Дароте Якубовой (sic). Стнкевича несмели ничего мовити“... (там-жа, бал. 149). „Кестугей почаль жаловатися сыну своему Витовту, мовечы“. (Лѣтописецъ, бал. 215).

МОГА. „Герлах хочеть своего коня искати, како мога“. (Грамата Рыжскихъ купцоу, калы 1300 г., бал. 91).

МОГУЧИ. „...а врьдъ довѣдавшись, ижъ онъ могучи заплатити податокъ, за недбалостью не платитъ“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347).

МОЖНОСТИ. „...на такомъ кони и въ таковой зброн, не водлугъ уставы, але водлѣ возможности (=спрамогі) своее“... (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г. бал. 317).

МОКРОСТЬ. „И в тотъ часть мокро сть великая от дождчу нашла на землю“. (Лѣтописецъ, бал. 228).

МОЛОДИЦА. „...и реклъ бо азъ детине што стоитъ на(д) женьци чия молодица се“. (Біблія, XV ст., бал. 242).

МОЛОДЕНЪЧЫКАХЪ. „Показалосе то на онъ часть въ оныхъ королевичахъ и молоденъчыкахъ рымьскихъ“. (Статут 1588 г., бал. 439).

МОСЯЖЪ. „...желѣзо, олово, мѣдь, цину, мосяжъ и иншиі такіи жъ рѣчи центнаремъ“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., б. 271).

МОР. „А в тотъ часть была у Смоленску великая заматня, и много людей посекли, которые спряяли Витолту и мор былъ великий на люди“. (Лѣтописецъ, бал. 224).

МОРОКУЕТЬ. „...а онъ сѣди(ть) якъ бесъ наду(в)шисъ морокуеть (рас.: „дуется“). шапкою де(и) перекри(в)ляе(т) и з жо(н)кою нашептывае(тъ)“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 447).

МОЦЪ. „...але вѣрою единъ Христосъ царствуетъ, которого мо цъ въ немощехъ нашихъ выполняется“. (Вопросы и отвѣты XVII ст., бал. 502).

МОШЬНЮ. „...коли ораль свое поле, тогда упустилъ мо шь ню, а въ ней 3 скотцы“. (Висльицкі статут XV ст., бал. 154).

МУДРЕЦЫ. „...ото мудрецы зо всходу пришли до ерусалима“. (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 408).

МУДРОГО. „...видечы мужа мудрого а годного Витеня“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

МУЖА. „Ино мужы Псковские видечы его мужа добра и честна и розумна и взяли его собѣ господаремъ“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „И поможетъ Богъ великому князю Минкгаилу, и побилъ мужей Полочан на голову, и город ихъ зъжогъ на имя Городецъ“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „...и поидеть на город Полтѣск и на мужы Полочане, которые вѣчемъ справовалися“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

МУЖЫКИ. „И слышал, ижъ мужыки мешъкають безъ господара, а зовутся Дручане“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

МУКУ. „Яко жъ вышэй писано ижъ часу цѣсарства Августова сынъ Божий воплотился, а часу Тивирѣя, на кресте волную мук у прынялъ для збавеня и откупеня роду челоуѣческого“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...въ желѣза ихъ не засажаячы, а ни въ которую му ку“. (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ 1503 г., б. 252).

МУРИ. „...мур и сильные муровали и во(й)ну славному(ю) крѣпко и лучше(й) де(р)жали какъ тепер“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 448). „...кто можетъ муром тотбы свою дѣльницу змуровал, а кто на тотчас не можетъ змуровати дѣльницы своеѣ, тотбы парканомъ попарканилъ“. (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 258).

МУРОВАНОВОГО. „А тогда у Подолской земли не было еще ни одного города мурованого а ни деревяного“. (Лѣтописецъ, бал. 222).

МЫНЦЫ. „...купцы намъ воски даютъ за наши пѣнязи, къ потребѣ мынцы (манѣтная фабрика) нашео великого князства Литовского“. (Привилей королевои Аленѣ 1507 г., бал. 262).

МЫТО. „Нѣмчичю же не надобѣ ни кое мыто изъ Смоленска“. (Сьпискі Смаренской умовы 1229 г., бал. 72).

МЪЛИ. „Ижъ первѣй бортеве розность въ роботахъ отъ иньшихъ подданныхъ нашихъ мѣли“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 339).

МЪРНИКАХЪ. „О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданныхъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350). „А таковые мѣрники естли бы ся не слушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маеть отповѣдати“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 350).

МЪРНУЮ. „...на ратуши мають мѣти бочку мѣрную“ (якой меруць). (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

МЪСТИЧОВЪ. „...княжать, рыцеровъ, шляхтичовъ, боярѣ, мѣстичовъ землю великого князства Литовского и Руского“. (Привилей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 160). „...пожаловали есмо виленскихъ мѣстичовъ (=мяшчан), ляховъ и руси што им мыта не давати“. (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., бал. 156).

МЪСТЦЕ. „...хотечи себе знати на земли мѣстце слушное“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „И оберетъ собѣ великий князь Швинторогъ мѣстцо на пушы велми хорошо подле реки Вельи“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

МЪСТЪ. „А войту мѣстскому при болшомъ мѣстѣ по волоцѣ, а при меншомъ по полволоки ревизорове наши давати мають“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341). Даўней строга розрожнівалі—„горад“ і „место“; „горад“ гэта замак (ням. Burg), а „место“ гэта вялікая сяліба, што немцы называюць штад (Shtad).

МЪЩАНЕ. „Били намъ чоломъ войт мѣста виленского, бурмистры и радци и вси мѣщане“. (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258). „А которые то повезутъ, такъ мѣщане яко и волощане, абы имъ также плачоно было помильное“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 361).

НАБОЖОН. „И будучы ему Русиномъ, былъ велми набожон“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

НАБЫТЕМЪ. „...з великимъ набытемъ скарбовъ и прышоль къ своему городомъ“. (Лѣтописецъ, бал. 205).

НАВЕРНИСЯ. „Навернися, сыну мой, малю ты, до православія нашего“. (Отписъ на листъ унитовъ Виленскихъ XVII ст. бал. 519).

НАВѢКИ. „Хвалѣте дѣтки г(сп)да, хвалите имя г(сп)дне, нехай буде имя г(сп)дне блг(сл)вено отъ того часу ажъ навѣки“. (Протѣстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399).

НАВЯЗКА. „...а будучи на дорожѣ, служити имъ постарому, нявязка (=нагорода) имъ, яко и передъ тымъ, водлѣ статуту“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 339). „...тогда маеть коня лицомъ вернути, а навязки (=наддатку) столько заплатити тому, чии конь, чого онъ стоялъ“. (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал. 264).

НАГОРОДИЛА. „...такъ, якобы ся подданымъ нашимъ на всемъ кривда и шкода нагородила“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

НАД. „...высок е(ст) г(сп)дѣ на (д) вси народы и хвала его на (д) небесы“. (Протѣстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399).

НАДДАТКИ „...и, естли бы съ причины лихого кгрунту наддатки чинили, то мають при томъ же описывати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

НАДАВАЛИ. „Для того имения, села, места одписывали, монастыри и будованья церкви на давали“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

НАДОЛЬНЫИ. „Того ж року у Вильни замок надольныи згорѣлъ“. (Лѣтописецъ, бал. 235).

НАДХНЕНИЕ. „...черезъ его святую ласку и особливое надхненіе Духа Святого до skutку своего рѣчью самою, а не словы прійти могло.“ (Наказ ад Новагородзкага Сабору 1624 г., бал. 539).

НАДѢИ. „...и речъ посполитая зъ вашихъ Княжацкихъ милости благословеное надѣи ожидать могла“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „Тое вѣдаю добре, як на сеймикахъ надѣю имъ чыняютъ, а на сеймахъ зъ ихъ смѣхи строятъ“. (Здане Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

НАЗАВТРЕЕ. „А хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ день а назавтрее, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 266).

НАЙОБЫЧАЙНѢЙШЕ. „Протожъ скупають, албо на войнахъ имуть, а у подданыхъ квалтомъ берутъ панны, што можно найобычайнѣйше“ (О дворѣ турского султана, XVII ст., б. 565).

НАКЛАДОМЪ. „...накладомъ (рас.: „издержками“) боголюбивыхъ мужей“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 384). „...а гдѣ бы мѣсто на ставъ большого накладу потребовало, то ревизоръ оглядѣвши, маеть намъ повѣдिति“ (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345). „...важилем се того, тую працу на себе подъяти, а кошту и накладу, своего не жалуючы“. (Статут 1588 г., бал. 441).

НАЛОГА. „...а естлибы бже вховай которая налога (=напад, націск) была отъ неприятелей нашихъ на тоѣ панство нашо великое княжество литовское“. (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 258). „...ижъ предкове ихъ и они завжды у вѣре своей заховалися и николи часу пригоды на нихъ и налоги отъ розмаитыхъ неприятелей великого князства Литовского завжды неотступни были“. (Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., бал. 254). „...налоги имъ на ихъ вѣру не чинити, а въ церковные земли и воды не вступатися“. (гам-жа, бал. 255).

НАМНОЖИЛОСЕ. „...подъ тымъ часомъ нещасливымъ, которого розмаитыхъ ересей намножило се“. (Уния, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 454).

НАМѢТНОСТЯМИ. „...такъ и вся душа наша намѣтностямъ (рас.: „страсти“) злости и грѣху, ест поддана“. (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

НАНЬ. „...хто нань (=на яго) узрыть или чтучи въслышитъ, кому его будетъ потребно“... (Грамата в. кн. Вітаута 1407 г., бал. 142).

НАПОЛОХАЛЪ. „За меншую вину, кажутъ люди, Пана Остика небощика наполохалъ катъ у Вильни, ажъ мясо его волоклося, што одно карточку писалъ до Москвы неосторожно“. (Ліст Комуниакі да Абуховіча, 1655 г., бал. 575).

НАРЕКАТИ. „...и нарекати, и смутитесь будете, а свѣтъ ся будетъ веселити, але будте доброго сердца, абовѣмъ „я звитяжилъ свѣтъ“. (Вопросы и отвѣты XVII ст., бал. 502).

НАСАДНОЕ. „...а тотъ бы конь згинулъ, тогда маеть намѣстникъ мозырскій того коня и насадное (што сядау ехаць) тому чоловѣку заплатити“. (Устава Мозырской воласьці XVI ст., бал. 274).

НАСТАРШЫХЪ. „Иж Москву на голову побили и воеводъ што настаршихъ усихъ поймали“. (Лѣтописецъ, бал. 235).

НАСѢНЬНЕ. „...скоро по жнивѣхъ, мають державцы наши намъ, на насѣнѣне и тѣжъ къ пожитку, три части на сторону отложити“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...а нехай тобѣ дастъ благо(сл)ство авраамово и насѣню твоему потобѣ“. (Книгі Бібліи XVI ст., бал. 396). „...поневажъ зъ единого насѣня Духа Святого породилися есмо“. (Гармонія, XVII ст., бал. 507).

НАТУРУ. „...которымъ панъ Богъ натуру чоловечую обдарити рачилъ“. (Статут 1588 г., бал. 439).

НЕБЫЛИЦУ. „...и якуюсь баламутню и небылицу о томъ соборѣ недавно въ друку выдали“. (Гармонія, XVII ст., бал. 507).

НЕБЫТНОСТИ. „...а въ небытности нашей, мають подданыи наши за то пѣнязьми платити“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

НЕВДЯЧНОСТЬ. „...если на тотъ часъ за нашу невячность милосердыя бы Божего не было, тую казнь отъ насъ отдалити“. (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 415).

НЕВОДЫ. „Тежъ, въ которыхъ-кольвекъ дворехъ нашихъ сѣтъ озера, на которыхъ зимѣ неводы ходятъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

НЕВСТАВИЧНОСТИ. „...для великого окрутенства и невставичности (=не паўзддержливасьці) его не был ништо пѣвен а ни бѣзпечонъ не толко имѣней албо скарбовъ“ (Лѣтописецъ, бал. 200). „...Нерон былъ панъ окрутныи а не вставичныи, (=непаўзддержливы), иж властную матку свою и доктора своего навшшого Сэнэку бѣз кождое прычыны ку смерти пры правил“. (там жа, бал. 200).

НЕВЫМОВНОЕ. „...невывомное множество кровопролите в Нѣмцох учынил“. (Лѣтописецъ, бал. 210). „...розбивають, крадутъ, грабятъ, и невымовные шкоды нашимъ подданымъ чинятъ“. (Мовы посольскія 1507 г., бал. 264). „...со многимъ полоном и невымовнымъ добыткомъ звоевавши и города многие побравши“. (бал. 116).

НЕВѢСТКИ. „Князь великии Нарымонт, слышавшы смерть невястки своее, жаловалъ вельми“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

НЕВѢСТЫ. „...промежи васъ подданыхъ нашихъ, многія, невясты (=жанкі) мужовъ своихъ опускаючи свое воли вживають“. (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379).

НЕДБАЛОСТЬЮ. „...а гдѣ бы который за недбалостью не засѣялъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

НЕДѢЛИ. „...и недѣли и иншіе дни святыи у въ учтивости мѣли“. (Ругакольная грамота 1548 г., бал. 380). „Робота подданымъ черезъ войта маеть быти заказана дня недѣльного“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 343).

НЕЗНОСНЫЯ. „...впродѣ оповѣдаючи незносныя навалности которыя мѣли опановати весь свѣтъ за часу антихристова тиранства“. (Писма патрарха Мелетія XVI ст., бал. 482).

НЕКОЛКО. „...неколко тысяч Татар“... (Лѣтописецъ, бал. 205).

НЕКОЛЬКОСЬ. „...ино за вини жоны и дети у неволю до своихъ дворовъ беретъ и неколькосъ кротъ, копъ десять грошей на нихъ безъ винъ вины беретъ“. (Записъ аб рабункахъ XVI ст., бал. 310).

НЕПІСЬМЕННЫ. „Nie maś Pani, niepiśmienny czaławiek, prawowawsa nieumieju“. (Зборникъ інтэрмэдзій першай паловы XVIII ст., б. 614).

НЕПОВИННЫЕ. „...за розказанемъ и листомъ нашимъ, мосты мостили незвычайные и имъ неповинные, та то имъ будетъ отпущено съ платовъ нашихъ“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 355).

НЕПОВСТЯЖЛИВЫЙ. „... а за такъ неповстяжливый (—непаўстрымлівы) выступокъ двѣ недѣли у вязеню сѣдѣти“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 361).

НЕПОДОЗРѢНОГО. „...мужа тоѣжь волости, неподозрѣного на котораго подданные зволють“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 340).

НЕПОТРЕБНЫЕ. „Ижь цыганы суть люди непотребные и порожняющие“. (Статутъ 1566 г., бал. 395).

НЕПРЯТЕЛЬ. „...абы непрятель господарский, вслышавши то, ижь господар нашъ хочеть съ нимъ валку почати и своего подъ нимъ доставати, не впередилъ втягнути въ панство его милости“. (Устава сойму Виленского, бал. 263).

НЕРАДНОГО. „...а нераднаго (=не парадчнага) и такового, который бы ся не водлѣ уставы и розказанья нашего справовалъ“. (Устава на волокы, 1557 г., бал., 350).

НЕРОВНИ. „...и просити короля слезно, абы того не чынилъ и неровни собѣ, подданое свое, за малъжонку не бралъ“. (Лѣтописецъ, бал. 240).

НЕСЛУШНУЮ. „...ажъ посполу зъ ревизоромъ дознавши вину и несслушную справу его“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 340).

НЕСТРАВНОСТЬ. „А вот, паночекъ, нестравность (рас.: „несвареніе“), бурченя, рѣзачка, абенбило якъ Сідорову казу“. (Інтэрмэдзія 1771—1776 г., бал. 621).

НЕТСТВЕ. „...а самъ Якеило у меня в нетстве (=ў нятстве, ў палоне) ходить за малою сторожою“... (Лѣтописецъ, бал. 215).

НЕХАЙ. „Хвалѣте дѣтки г(сп)да, хвалите имя г(сп)дне, нехай буде имя г(сп)дне блг(сл)вено от того часу ажъ навѣки“. (Протѣстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399). „...нехайбы межы васъ добрыи конецъ стался“... (Лѣтописецъ, бал. 217).

НЕХУТЬ. „Едно таяжь нехуть (рас.: „отвращаніе“) народу руского ку народови нашому“. (Здане Шасного Герборта XVII ст., бал. 514).

НОВОГОРОДКА. „И пошедшы зъ Новогородка и зарубил городъ Городно, и потомъ пошел до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын и Мельник от Батыя спустошены и показены“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

НОВОТНЫИ. „...а на то мѣсто иншыя неслыханыя у оное першее церкви новотныи (=новыя) уставы суть проважоны“. (Вопросы и отвѣты XVII ст., бал. 502).

НОГОВИЦЪ. „...други(е) безъ ноговицъ, якъ берна(р)дыны гуля(ли), а соро(ч)ки ажъ до ко(с)токъ а ша(п)ки ажъ до само(го) поеса наши(ва)ли“. (Прамова Мясешкі 1589 г., бал. 447).

НОГТИ. „На которую жъ гору трудно будетъ узвити безъ тыхъ ногътеи рысихъ albo медвежьихъ, и для того тые ногти подле ихъ кладывали“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

НОРОВЕЧЫ. „...самого князя Юря задержалъ в себе на тые роки, норовечы (=дагаджаючи) тестю своему великому князю Витовту“. (Лѣтописецъ, бал. 225).

НОРОВЫ. „Лепей плакати нежели ихъ норовы (=характер) выписывати“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

НИКОЛИ. „А воловъ и коней за цыншъ и ни за што иное не грабити николи“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 347).

НИЦУЮТЬ. „Людь посполитый, простый, ремесный, который, покинувши ремесло свое (дратву, ножницы и шило) а привлачивши себе врадъ пастырскій, писмомъ Божымъ ширмуютъ, ницуютъ, выворачаютъ“. (Унія, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

НЪМОЕ. „...але рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко нась называютъ) до обору свое загнали“. (Унія, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 456).

ОБАДВА. „И обадва не малыи часъ кнежыли“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „А в тыхъ часехъ пануючы Троиденю умерли ему обадва браты“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „И князь великий Витовтъ с княземъ великимъ Кестутемъ, отцомъ своимъ, обадва поедут у войско Якеилово, на тые присяги надѣючыся“. (Лѣтописецъ, бал. 217).

ОБАЧИВАЛИ. „Обачивали (=бачылі) то усихъ вековъ люди мудрие“. (Статутъ 1588 г., бал. 440).

ОБАЧИТЬСЕ. „Встань отъ сна, вже пора обачитьсе!“ (Катихисисъ, 1562 г., бал. 386). „...а потомъ обачылся (=агледзіўся) ижь моцы такое мѣти не могъ, зѣехал до Москвы зъ скарбы и зъ прыатели своими до князя великого Московского“. (Лѣтописецъ, бал. 234).

ОБВЕЩАЮЧИСЯ. „...никомуса неказываючи ани обвещаючися“. (Грамота в. кн. Александра 1503 г., бал. 258).

ОБЕРЕТ. „И оберетъ собѣ великий князь Швинъторогъ мѣстцо на пуцы велми хорошо подле реки Вельи“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

ОБЕЦАЛАСЯ. „И тая Парасковья обецалася дѣвство свое заховати в цѣлости до живота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ОБЕЧНѢ. „...обечнѣ (=агульна, заўсѣды) въ мѣстѣ перемѣшкаваючіе, платячи то на раты уставлены“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 360).

ОБЛИЧА. „...слышачи тое оучницы оупали на облича свои и барзо полякалися“. (Зборникъ XVII ст., бал. 567). „Атыльля тогды, котораго по угорски зовутъ Этэле, былъ среднего узросту, персей и плечей широкихъ, головы подле инъшихъ члонковъ померное, обличья чернявого“. (История о Атыли королі угорскомъ 1594 г., бал. 452).

ОБЛОКСЯ. „...онъ князь злосливый, взявши въ неволю чловѣка, такъ его осѣлъ, и въ душу владзою темности якъ въ якого чловѣка облокся (=апрунууся“). (Духовный бесѣды 1627 г., бал. 541).

ОБЛУДНѢ. „...згоднѣ, щырѣ, а не о блуднѣ (рас. „лицемѣрно“) отъ нась есть намовленое и отъ всихъ принятое“. (Наказ ад Новагородскага сабору 1624 г., бал. 540).

ОБЛЯГЛЮ. „И наидет у пушы гору красную дубровами и ровнинами о бляглюю“. (Лѣтописецъ, бал. 212).

ОБНОЧОВАЛ. „...и обночовал тут“. (Лѣтописецъ, бал. 212).

ОБОВЯЗАНЫ. „...потребамы рѣчи посполитоѣ обовязаны“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351). „...и въ томъ обовязуемъ повинность урядниковъ нашихъ“. (там-жа, бал. 357).

ОБОЛОКЪ. „А ото оболокъ (=аблок) свѣтлый огорнулъ их; и стался голос зоболока мовячи: то есть снъ мой оулюбимый вкаторомъ собѣ добро оулюбиль, того слухайте. (Зборникъ XVII ст., б. 567).

ОБОЛОННОЕ. „...а скло оболонное и иншую дробную розную привозную склянную роботу (маеть) слушне а побожне продавати безъ обтяжливости людское“. (Грамата 1511 г., бал. 378).

ОБОРОНЫ. „...абы подданы наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы и впаду болшого не приняли“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265).

ОБОРЫ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, бо не по одной, а великими громадами Стадо Христово урываючы до своео оборы плюгавое загоняють“. (Уния альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ОБОСЛАВШЫСЯ. „И князь Станиславъ Киевский обославшыся с княземъ Ольгом Переяславским“. (Лѣтописецъ, бал. 211). „И к тому обослалъ ся с князми Рускими“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „Потреба бы и патріарховъ обослатъ, жебы се до згоды склонили“. (Листъ кн. К. Астрожскага 1593 г., бал. 449).

ОБРОКЪ. „...а оброкъ коню стадному, на двѣ недѣли бочка овса“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „...на тые кони и машталеры при нихъ выдано будетъ, яко въ нашомъ, альбо конюшого нашего листѣ оброкъ имъ на тыждень описанъ будетъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 346).

ОБРЯДУ. „...дали привилей духовенству обряду Греческаго и Руско-го“. (Саборная грамата мітр. Рагозы, 1596 г., бал. 466).

ОБЪЛЕГЛИ. „И Нѣмцы того гэтмана его обогнавшы и тот город Куносов обѣлегли (рас.: „осадили“). (Лѣтописецъ, бал. 210).

ОБЫХОДУ. „...а тымъ нашимъ невольникомъ, которы обыходу (=гаспадаркѣ) и домовъ своихъ не мають, тымъ мѣсячина давати чотыри разы до году, по бочцѣ жыта“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ОБЫХОДИТИ. „...а будутъ ли которые зъ нихъ торгомъ ся обыходити, и они мають серебшизну и ордыншину зъ мѣстомъ нашимъ платити“. (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277). „...которые въ месте живутъ и торгомъ ся обыходять, тые бы вси сторожовщину з мѣстомъ платили по силамъ...“ (Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., бал. 257).

ОБЪЦЮЕМЪ. „Такежъ обѣцюемъ и слобуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашихъ великого князьства земля, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-коль-векъ дѣдичствъ у володѣніе и въ деръжаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а

любо чѣти не имамъ дати жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земля нашихъ предреченыхъ великого князьства Литовского...“ (Привилей в. кн. Казіміра, 1457 г., бал. 162).

ОВЕЧКОМЪ. „...съ повинности пастырской, которую мы повинны къ овечкомъ мѣти“. (Наказ ад Новагородскага сабору 1624 г., бал., 540).

ОВШЕЛЬКИ. „...быдла въ дворѣхъ нашихъ мѣлъ досыть, и овшельки (=усыкія) сохи дворныи“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ОГЛАШЕНЬЕ. „Катихисисъ слово есть греческого языка, сказуетъ же ся на словенскую речъ оглашенье или гласомъ ученье“. (Катихисисъ, 1562 г., бал. 385).

ОГЛЕДАЛЬ. „...абы там царицу алимпияду огледал, а еи цудност(ь) видѣлъ“. (Александрыя, бал. 185).

ОГОЛИТЬ. „Князь казал дати Дудѣ, якъ оголилъ (рас.: „обрилъ“) ему бороду и усы 15 грошей. (Археогр. Сборн., т. VII. Вильни, 1870 г., бал. 20).

ОГОРНЕНА. „Тая теды темностю балвохвалскою была огорнена (=абнята) и барзо грубыми обычаями заражена“. (Гісторія о Варлааме и Иоасафе 1637 г., бал. 551). „...высокость славы, и глубокость невычерпаемыхъ даровъ пречистое и преблагословенное Владычицы нашея Богородицы присно Дѣвы Маріи словы зличити, мысля огорнути, и розумомъ достигнути“. (Казанье двою XVII ст., бал. 516).

ОГУЛОМЪ. „Якъ бовѣмъ въ тѣлѣ не една которая часть albo одинъ которій члонокъ терпитъ, лечъ все огуломъ (рас. „вообще“), терпливости подлежитъ“. (Духовный бесѣды 1627 г., бал. 541).

ОГУРНОГО. „...и которій чловѣкъ не выидеть на работу, ино за первый день огурного (=гультайнага) заплатитъ грошъ, а за другій день барана; а коли въ третій разъ огурится, або за пьянствомъ не выидеть, ино бичемъ на лавцѣ скарати...“ (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344). Агурацца, унікаць, выкручывацца ад работы праз гультайства.

ОГЛЯДѢВШИ. „...а гдѣ бы мѣстцо на ставѣ большого накладу потребовало, то ревизоръ оглядѣвши, маеть намъ повѣдिति“. (Устава на волоки, бал. 345).

ОДБЕРАЕШ. „Da czy dietko tebe daw wsio nam odbieraiesz“. (Sienko Nalewayko, сатыра XVII ст., б. 561).

ОДЕРЖАЛ. „И одержал (=атрымаў) то, иж прыняли переміре до животовъ своихъ...“ (Лѣтописецъ, бал. 234). „И князь великий Тронята звитяжство одержившы (=атрымаўшы) и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю“. (Лѣтописецъ, бал. 205).

ОДИНАКИМЪ. „...и тою жъ мѣрою продавати и засѣвати пашню зъ гумна, и такіе бочки держати подѣ клейномъ одинакимъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОДИНЬЦОВ. „Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла, пожрети девят(ь) тысяць одиньцов (моуж) (=адзінак). (Книга о Таоудале рыцери XVI ст., бал., 378).

ОДНАКЪ. „...а хто землю держитъ подѣ собою, а воловъ и клячъ не маеть, а зъ земли пожыву маеть, тотъ однакъ три грошы маеть дати“. (Устава сойму Виленского, 1507 г., бал., 263).

ОДНАКОЮ. „Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на приимованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо брали личбу“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 318).

ОДНО. „Мѣй одно (=толькі) розмову зъ геретыкомъ о напежу“. (Уния, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ОДНОЕМЫСЛНЕ. „...и они змовившыся одноемыслне и подалися великому князю Кгидимину“. (Лѣтописецъ, бал. 211).

ОДНОКРОТЬ. „...онъ присылаючи слугъ, не однокротъ казалъ порозбивати, и поранити, и пенези побрати“... (Записъ XVI ст., бал. 310).

ОДНОСТАЙНѢ. „Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на приимованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо брали личбу“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 318).

ОДРЕКБЫСЬСЯ. „Odrekyś sia Lutra i biesa samoho“. (Sienko Nalewauko, сатыра XVII ст., бал. 561).

ОЗДОБНОЙ. „...заплы(в) до нѣкоторой велми оздобной и веселой выспы“. (Повѣсть о Троѣ XV ст., бал. 187).

ОЗНАИМОВАЛЪ. „На тоей хвалу святыхъ ознаимовалъ“. (Творы мітрапалита Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ОЗНАМЕНУЮЧЕЮ. „...для того-ж недѣля тая зъ церковной у хвалы провозвѣстною, то есть ознаменующею недѣлею называется“. (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 519).

ОЗЯБЛЫХЪ. „Взгленуль тежъ и на насъ Господь Богъ, въ полночьныхъ и озяблыхъ сихъ краяхъ мешкаючыхъ“. (Описание и оборона събороу Берестейского, бал. 470).

ОКОЛИЧНОСТЯХЪ. „...и о всѣхъ тыхъ околичностяхъ (рас. „обстоятельства“), которые се тут выписали“. (Регулы Юсафата Кунцэвича XVII ст., б. 529).

ОКРОМЪ. „...окромъ, гдѣ бы кгрунты злые и непожиточные были“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОКРУТЕНСТВА. „...для великого окрутенства (=лютасці), и нествичности (=неспаўздержлівасці) его не был ништо пэвен а ни бэзпечонъ не толко имѣней албо скарбовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „И над землями ихъ силные окрутенства чьнилъ“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „Нерон былъ пан окрутныи (=люты) а невѣставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навѣвшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправилъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ОКУП. „И Кияне дали за себе окупъ три тыщы рублей Литовскихъ“. (Лѣтописецъ, бал. 224).

ОЛИЖ. „...и по Завельский Брасълавль олиж (=аж) по реку Двину“... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ОПОВѢДАВШИСЯ. „...а подданные на косьбу вси, колько ихъ поимутъ, однимъ разомъ мають ходити, оповѣдавшися (=заявіўшыся) лѣсничому“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353). „...если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ съ того братства ихъ у иное братство пойти, тогда се маеть старостомъ и братіи оповѣдати и выписъ зъ реестру ихъ взяти“... (Статутъ кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 325).

ОПРАВИТИ. „Хотели ся темъ словомъ оправити (=апраўдаць) и рекли“... (Грамата рыжскага архібіскупа 1281—1297 г., бал. 86).

ОПРИЧОННУЮ. „...помыслити можемъ опричонную (=асобную) книжку выпустити“. (О хрищеніи и вечера сына Божого XVI ст., бал. 387).

ОРАЛЪ. „Мартинъ жаловалъ на Микулу: коли оралъ свое поле, тогда упустилъ мошню, а въ ней 3 скотцы“. (Вісьліцкі статутъ XV ст., бал. 154).

ОРМЯКЪ. „...и взложилъ шлыкъ на себѣ бараній, а ормякъ сермяжный“. (Отписы Кмігы Чорнабыльскага 1573—1574 г., бал. 418).

ОСАДНЫЕ. „А подданные наши тяглые и осадные кождый зъ волокъ своихъ повинни будутъ до оступовъ нашихъ пѣшо ходити и зъ возами ѣздити“ (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ОСВѢТЧАТЬ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ прагненіе тое свое въ притомности вашей освѣтчатъ (рас. „засвидетельствуютъ“). (Наказъ ад Новагородскага Сабору 1624 г., бал. 539).

ОСЕЛОСТЬ. „Але где цнота себе обрада оселость, (=сялібу), тамъ ростроп есть до всего, и мужьская смелость“. (бал. 427).

ОСЛѢПЪ. „...а овцы тежъ яко прирощеныя кривого будучы, неразумныи, але ослѣпъ, яко дурные творечы, не за пастырни, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ“. (Уния альбо выкладъ... 1595 г., бал. 155).

ОСОБЛИВОГО. „...мають собѣ то зъ особливого дозволенья“. (Потверженье мѣшаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 272).

ОСОЧНИКИ. „...боярове наши и осочники (якія сочаць зьвера), которые зъ стародавна повинни войну служити и сѣна косити“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314). „Ловы и оступы въ пуцахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники (якія сочаць зьверау) почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и росписати казати мають“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ОСТАНОКЪ. „...останокъ маетности его, што се еще было пры немъ zostало“. (Мэтрыка в. кн. Літоўскага, б. 592).

ОСТЕРЕГЪ. „...нижли в томъ насъ Богъ остерегъ“. (Лѣтописецъ, бал. 215).

ОСТУПЫ. „Ловы и оступы (лавецкі абшар лесу) въ пуцахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и росписати казати мають“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353). „А въ оступѣхъ и ловѣхъ нашихъ проробковъ и сѣножатей никому не мѣти, водлѣ уставы“. (там-жа, бал. 353).

ОСТУПАТЬ. „...и оступать (=акружаць) городъ Польтескъ“. (Лѣтописецъ, бал. 215).

ОСЪДЛЫЙ. „...а въ гумнѣхъ нашихъ маеть быти гуменникъ, подданный нашъ въ тойже волости осѣдлый, чоловѣкъ добрый“. (Устава на волоки, б. 344).

ОТБѢГШИНЪ. „Такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгшинъ абы конечно брати не смѣли, але на той маетности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданныхъ нашихъ осажали“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ОТВОЗЪ. „А ижъ за отвозъ овса платятъ подданные отъ двухъ боцокъ по 10 грошей“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

ОТГРОМИЛИ. „...кгдажъ шеснацать тыщечи вязневъ отгромили“. (Лѣтописецъ, бал. 234).

ОТКАЖЕТЪ. „...а который Витеблянинъ, умирая, откажетъ остатокъ своего имѣнія кому, и въ то намъ не вступатися“. (Привилей 1503 г., бал. 252).

ОТКАЗЪ. „О образѣхъ: и образоборцомъ на противныя ихъ слова отказъ“. (Полемичны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст., бал. 495).

ОТКОЛЕ. „...и съль на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыти судити живых и мертвых“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ОТЛЕГЛОЕ. „...которое бы отъ насъ было не отлеглое и на обѣдвѣ стороны способное“. (Наказ ад Новагородзкага Сабору 1624 г., бал. 539).

ОТМѢНУ. „...а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну (=на замену) не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ОТМѢНЫ. „...а ни якоѣ отмѣны въ церквах нашихъ не чинячи“. (Саборная грамота Кіаўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 467).

ОТПОЧИНКУ. „А отпочинку тымъ што съ быдломъ робятъ, передъ обѣдомъ година, въ полудню година, надъ вечеромъ година“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОТПУСТИЛЬ. „А сто рублевъ, што зъ города даивали на годъ, то его милость имъ на вѣки отпустилъ“. (Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., б. 255).

ОТСЕКЛИ. „И на tych мѣст узводъ отсекли и на мосту его положили“. (Лѣтописецъ, бал. 225).

ОТСОПЪ. „...а каждого году жыто въ отсопъ (=на адсыпку) давати“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...потомъ жыто на насѣнье году прошлого, которое маеть быти въ отсопъ давано, на сторону отложить“. (там-жа, б. 312). „А зъ гумна нашего жита въ отсопъ не давати, одно въ лѣты голодные“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОТТУЛЬ. „...почнет оттуль воевати Литовскую землю“. (Лѣтописецъ, бал. 219). „...и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не мочучы“. (Лѣтописецъ, бал. 233).

ОТУМЕРЩИНЪ. „...такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгщинъ абы конечно брати не смѣли, але на той маестности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданныхъ нашихъ осажали“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...также и въ безадщины ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

ОТХОДЕНЬ. „Пакъ ли самъ отходень послѣ часу назначоного, альбо збѣгъ, правомъ зысканый, любо и безъ права, вернется, таковыхъ на пустыхъ волокахъ осажати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

ОТЧИЗНЕ. „А братъ его Довмонтъ сидитъ на отчизне своеи на Утене и назовется княземъ Утенскимъ“. (Лѣтописецъ, бал. 207). „...пана dorosлого лѣт, хто бы могъ боронити мечомъ отчизны своее“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

ОТЪТНУТЬ. „Аще око выбьють или руку отътнуть“. (Сьліскі Сماعيلской умовы 1229 г., бал. 70).

ОТЫНУЛЬ. „А хотечи иж бы панове ихъ милость отынуль тое его милости грошми наровновали“. (Архсогр. сборн., т. VII, Вильня, 1870, бал. 10).

ОЧЕВИСТО. „А хто бы хотел о томъ инакъ поведити, нехай господаръ великий князь кажетъ насъ с тымъ перед собою очевисто (рас.: „лично“) поставити“. (Сьведчанье падданныхъ жараслаўскихъ XV ст., бал. 243).

ПАВЕЗА. „...на которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза (=шчыг), а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ПАГУЛЯНКУ. „...każiś, (мова аб вучнях) szło ich na pahułanku (рас. „каникулы“), raz u hod puszczaić“. (Зборникъ інтэрмэдзій першай пал. XVIII ст., б. 614).

ПАМЯТУЕМ. „Светчили передъ ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы памятуемъ гораздо“. (Сьведчанье падданныхъ жараслаўскихъ XV ст., бал. 243). „...княже великий Московский памятуи то, што копие Литовское стояло подъ Москвою“. (бал. 116).

ПАННА. „Мария преч(ыс)тая панна с поколь(н)я не(с)сея то(го) часу се уроди(ла) в месте назаре(те) иуде(й)ско(м)“. (Лѣтописецъ, б. 400). „...паненьскій або невѣстскій квалтъ, а розбой на добровольной дорозѣ“. (Члонки, которые маеть судити староста, 1511 г., бал. 268).

ПАНОВАЛИ. „И пановали на tych городехъ много лѣтъ“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПАНСТВО. „Одного часу панство (=дзяржава) Рымское было под цесаромъ Августомъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПАНЦЕРЪ. „На которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза, а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ПАПЕЖЪ. „...кдыжъ его милость отецъ святой папезъ зычитъ тоѣ чти“. (Пасольства рады в. кн. Літоўскага XVI ст., бал. 311).

ПАРКАНОМ. „...хто можетъ муромъ тотбы свою дѣльницу змуровал, а хто натотчас не можетъ змуровати дѣльницы своеѣ тотбы парканомъ парканилъ“. (Грамота в. кн. Александра, 1505 г., бал. 258).

ПАРОВОК. „...был передъ тымъ у князя великого Олгирда паровок невольный холоп, звали его Воидиломъ“. (Лѣтописецъ, бал. 214).

ПАРСОУНЕ. „...была оу парсоуне (=ў асобе) телеста а маленько смеда“. (Повесьць аб трохъ каралехъ XV ст., бал. 181). „...которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой“. (Привилей в. кн. Казіміра, 1457 г., бал. 160).

ПАСТРОНКАМ. „...а chaćby paswaryusia, z susiedami, to zaraz ugadnik razsudzić sprawu pastronkamъ“. (Зборникъ інтэрмэдзій, першай паловы XVIII ст., б. 614).

ПАХОЛКОВЪ. „...тотъ повиненъ ставити къ земской службѣ сто пахолковъ (=дзяцюкоў) добрыхъ, конно а збройно, водлѣ уставы и ухвалы земскоѣ“. (Каралеўскі і соймавы статутъ 1525 г., бал. 317).

ПЕКЕЛНЫЕ. „...которыхъ перемогли брони пекелные“. (Вопросы и отвѣты православному XVII ст., бал. 502).

ПЕНТИНИЧЬНЫЙ. „...а пѣнязи подякольные, пентиничьныи и дровныи, то маеть на врьдѣ замковый, по старому, городничему отдавано быти“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „Пянтаць“, слущаць дрэва с пня, зсякаць дрэва. „Пянюхъ“—пень, абрубакъ бервяна; „пянюхі“—нявырасшыя карані пѣраў у птушакъ, а также пянькі маладыхъ дрэў: „Пянюшкоў накапаў для прышчэпаў“. „Пянюшокъ толькі астаўся ад прышчэпу“. „Пянязи пентиничьныи“, знача падатакъ ад дравасекоў.

ПЕРЕДАЛИСЯ. „...и передалися з городомъ князю Кгидимину, и прысягу вчынили“. (Лѣтописецъ, бал. 211).

ПЕРЕДЪНЕИШИХЪ. „...абысте ваши Княжацские мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънейшихъ (рас. „передовых“) вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ПЕРЕМЕТОВЪ. „Къ тому, каждый державца абы зъ винъ зарукъ, або тежъ переметовъ (перадзелаў) великихъ не браль“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ПЕРЕМЪНИЛЪ. „Тыхъ абовемъ словъ самъ Спаситель нашъ зажыль, гды на тайной вечери своей хлѣбъ и вино въ правдивое тѣло и въ правдивую кровь перемѣнилъ“. (XVII стагодзьдзе, бал. 500)

ПЕРЕСТЕРЕГАЮТЬ. „Царове турстие не перестерегають того, иж бы жоны свое брати мели зъ домовъ шляхетныхъ, королевскихъ“ (О дворѣ турского султана, XVII ст., бал. 565).

ПЕРЕШКОДОЮ. „А што есть перешкодою до успокоения Москвы? Едно уряжоная вѣра руская“. (Здане Щасного Герборга XVII ст., бал. 514).

ПЕРЕЪЗДЧИХЪ. „...и у переѣздчихъ тежъ людей коней не маеть брати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 361).

ПЕРЕЯ. „Корчом на той переи (вулицы) показалось то есть: медовая одна, пивныхъ чотыры, горылченыхъ три, рѣзниковъ на той переи два“. (Археограф. Сборн., Вильни, 1867, б. 208). „Другая перея по левѣ, идучи до мосту“ (там-жа, б. 209).

ПЕРНЫМИ. „Мирра и Алеосъ совсеми перными (рас. „пряными“) мастями“. (Библия Ф. Скорины, бал. 292).

ПЕРСИ. „Двѣ перси твое яко два младыхъ козельца бліенцы серны, ониже пасутся посреди цветіемъ“. (Библия Ф. Скорины, бал. 292).

ПЕСКОВАТЫМЪ. „А гдѣ надатокъ подлымъ болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ придетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженъе уряду нашего“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ПИЛЬНОВАЛЪ. „...который урядникъ личбы на часть назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольной недбалости“. (Устава на волоки, бал. 350).

ПИЛЬНОСТИЮ. „Божіею помощію, повелѣніемъ и пильностию учоного мужа въ Лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скорины сполоцка“. (Библия Ф. Скорины, бал. 284).

ПЛАТЬ. „...тотъ платъ потомужъ маеть казати выбирати, съ каждоѣ службы по 11 грошей и пополтретя пѣнзя“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 318). „А хто з шляхты людей своихъ не будетъ мѣти ни одного чоловѣка, тотъ того плату (рас.: „платежа“) не повиненъ дати ничего“. (там-жа, бал. 318).

ПЛЕБАНИИ. „...у канониковъ Виленскихъ корчму плебани и Витебскоѣ арендовалъ“. (Грамата караля Жыгімонта Аўгуста, 1561 г., бал. 383).

ПЛЕТКАМИ. „...поневажъ въ суды Божіе вдаешся, и зъ другое стороны и плетками (рас. „сплетнями“) наробляешъ“. (Вопросы и отвѣты православному XVII ст., бал. 502).

ПЛИТНИЦЮ. „...гдѣ они мають плитницу (=цагельню) справити на будованъе ратуша и мѣста Полоцкого“. (Потверженъе мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

ПЛЮГАВОЕ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, бо не по одной, а великими громадами Стадо Христово урываючи до своее обору плюгавое загоняють“. (Уния альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ПОБЕРУТСЕ. „...родитсе у мене сынъ, а у тебе дочка Волха Волотовна и поберутсе (=пажэняцца), они межи собою“. (Размова цара Давыда. Рукап. XVII ст., бал. 583).

ПОБЛАЗНИЛЪ. „И такъ тою проклетою ересю своею, еще неслыханую, Русь поблазнилъ, (=спакусіў), же его книжкамъ баламутнымъ лѣпѣй, нижъ евангеліи, вѣрятъ“. (Гарьмонія, XVII ст., бал. 507).

ПОБЛУДНЪ. „...ижъ торговъ и вольностей мѣстскихъ уживають, и догдѣдати, абы тежъ ни хто поблуднѣ и безъ вѣдомости вряду на кгрунтѣхъ нашихъ не мѣшкаль“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ПОБОЖНОСТИ. „...о которой пишут кройникарѣ иж была великое побожности и цноты“. (Лѣтописецъ, бал. 234).

ПОБОРНОЕ. „Также въ мѣстѣхъ великихъ и малыхъ торговое и поборное (назова падатку), мясное и иншое то все на державецъ заставуемъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ПОВАЖАНЬЮ. „Чти теды церковь абысь былъ почтенъ отъ церкви, а священниковъ мѣй въ поважанью, яко отцовъ духовныхъ“. (Лекарство на оспалый умыслъ XVII ст., бал. 506).

ПОВАЖНОГО. „...кгоды бы што поважного (рас. „серьезного“) робити мѣли, мають ся пытати у насъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 355).

ПОВИНЕНЪ. „Понѣважъ теды тайна тая есть великая, повиненъ (рас. „должен“) такъ священникъ, яко и свѣцкій каждый“. (XVII стагодзьдзе, бал. 500). „...але ижъ частокротъ отъ пристойное свое повинности отступовали“. (Статут, 1588 г., бал. 438). „Наипреднейшая ест повинность ведати каждому священникови то все што се тут описаломъ“. (Рѣгулы Юсафата Кунцавіча XVII ст., бал. 529).

ПОВОЛЬНОМУ. „...вѣдьже мнѣ, повольному (=паслушному) служебнику вашей милости не годилося того учинити, абыхъ вашей милости о томъ ознаймити не мѣль“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 391).

ПОВСТАЛЪ. „И часу панованья Монтвилова повстал цар Батыи и пошел на Рускую землю“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „Которого часу отъ самыхъ христіанъ образоборство повстал о“. (Полемічны трактат, канца XVI ст., бал. 495).

ПОВСТЯГНЕТЪ. „...а если хто упорный будетъ и отъ того се не повстягнетъ (=не пастрымаецца), такового яко упорчивого виною братскою мають карати“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

ПОВТЕКАЛИ. „...до себе тягнуци, повтекали, возы и сани порубали, и тегиню покинувши и сами на вьюки складшися въ скокъ побѣгли до своее земли“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска, 1564 г., бал. 393).

ПОВТОРНЪ. „...естли бы и повторнѣ о такихъ службахъ росказовано“. (Отписы Кміты Чорнабыльскага, 1573—1574 г., бал. 418).

ПОВѢДАЛИ. „И повѣдали передъ нами, штожъ приходши злодѣи з великого Новагорода, покрали у нихъ церковь Пречистое Богоматери“. (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., бал. 252).

ПОВѢДАНІЕ. „...на заочное повѣданіе не вѣрити“. (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., бал. 252).

ПОВѢТЕ. „...абы ему дал в Новгородском повѣте мѣсто на пущи подле реки Немна“. (Лѣтописецъ, бал. 209). Слова „павет“, знача—съцяг, харугау; азначала такжа вайскова-администратыўную адзінку, г. зн. пэўную кругаколіцу, якая выступае на вайну пад адным „паветам“, ці харугвю.

ПОГАДАВШИ. „...и съ всимъ поспольствомъ погадавши (=падумаўшы), урядили есмо такъ“. (Судоўник караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г., бал. 163).

ПОГАНЕ. „Бѣху же нѣции погане отъ нихъ, иже вступиху абых се поклонили въ день славен“. (Адрывак Супр. Евангелья X—XI ст., бал. 16). „Мы не хотѣчи быти участниками грѣху такъ великого и неволи поганьской“. (Саборная грамата Рагозы, 1596 г., бал. 466).

ПОГИБЕЛЬ. „...а овцы тежъ яко прироченья кривого будучы, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные творечы, не за пастырни, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ“. (Унія альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ПОГОНЮ. „...панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска, 1564 г., бал. 393).

ПОГОТОВЮ. „А если которому народу встыд правъ своихъ не умети, поготовю намъ, которіе не обчимъ якимъ языкомъ але своимъ власнымъ права списанные маемъ“. (Статут 1588 г., бал. 441).

ПОГРЕБАЛЪ. „...пригодилося единого дне. ижъ товиѳъ погребалъ тѣла мертвы(х) и оутрудился велми“. (Библія XVI ст., бал. 307). „...зъ скринки братское погребъ чинити будутъ водле звычайу хрестиянского“. (Прывілей Святатроецкаму брацтву 1588 г., бал. 446).

ПОГЫНЕТЬ. „...а что погынетъ того товара, ... всимъ Волочаномъ платити“. (Сѣлскі Сماعيلенская умовы 1229 г., бал. 71).

ПОДАТОКЪ. „А который чоловікъ не можетъ податокъ заплатити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „...не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѳъ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати не звыкъ, такъ тежъ и отпустить не можетъ“. (Уставы в. кн. Літоўскаму 1559 г., бал. 381).

ПОДВЯЗАЛИСЯ. „...и притомъ подвязалися (=абавязалися) сами платити цынши и осады со всякими повинностями“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 363).

ПОДДАЛИСЯ. „И князь Нарымонтъ поидеть на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПОДДАТИСЯ. „И князь великий Скирмонтъ под тое поддатися не хотѣлъ (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПОДЛЕ. „...абы ему далъ в Новгородском повѣте мѣсто на пущи подле реки Немна“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „И оберет собѣ великий князь Швинѳторгъ мѣсто на пущи велми хорошо подле (=каля) реки Вельи“. (Лѣтописецъ, бал. 206). „...и положил се по(д)ле (=каля) стены и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его“. (Книгі Бібліи XVI ст., б. 398). „...которые артыкулы вписанные у дому братскомъ они ховають и подле (=паводле) нихъ се справують“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323).

ПОДЛЕГАЛИ. „...туюжъ зверхность столицы Римской Петра святого часть не малый знали и ей подлегали (=прислухали). (Саборная грамата мітр. Рагозы 1596 г., бал. 466).

ПОДЛУГЪ. „...ижъ подлугъ (=паводле) часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостаино“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

ПОДНЯЛСЯ. „Поднялся працы тое съ Божією помощію межи иными книгами выложилъ и сію книгу Есеиръ“. (Библія Ф. Скорины, бал. 288).

ПОДОБЕНСТВО. „...еже есть на образ и на подобенство превѣчного Бога створеныхъ... (Библія Ф. Скорины, бал. 295).

ПОДЦКОВАЛЪ. „Идикъ жаловалъ на Фалка, ижъ его подцковалъ собакою своею“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

ПОЖЕДАИ. „Не пожедаи жены ближнего, ни имѣнія или рѣчи его“. (Библія Ф. Скорины, бал. 284). „...о отчизна наша милая и пожаданая; о доме утѣхи“. (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

ПОЖИТКУ. „...двѣ части на насъ и къ пожитку (рас.: „польза“) нашому zostавуемъ, а третья часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а иные слушные полатки, къ пожитку нашему и земскому“. (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277). „...они не мають того къ своему пожитку (рас.: „польза“) обернути, але то маеть быти обернено на оправу мѣста Полоцкого“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 270). „...со всеми пожитками, съ которыхъ кгрунтовъ нынѣ и потомъ будучіе потомкове жадное пошлины намъ князю и державцомъ нашимъ давати не мають“. (Грамата князя Луквена Альгердавіча, 1393 г., бал. 124). „...з реками и с криницами, с потоки, ставы и со всеми пожитки“. (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142). „...бо завжды лѣпѣй а пожиточнѣй будетъ потомкомъ ваше милости, коли тое паньство ваше милости отчизное будетъ подъ особнымъ тытуломъ и правомъ отъ коруны Польскоѳъ“. (Пасольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 311).

ПОЗВЫ. „Позвы (рас.: „повѣстки“) жадные и дѣцькіе отъ пановъ воеводъ, также и въ земли Жомойтской отъ старосты абы не были даваны на подданныхъ нашихъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ПОЗВЕРХОВНЫМЪ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ (рас.: „внешним“) прагненіе тое свое въ притомности вашей освѣтчатъ“. (Наказ ад Новагородзкага Сабору, 1624 г., бал. 539).

ПОЗВОЛЕНЬЯ. „...мовягъ, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволенья, на сынодъ Берестейскій ѳхалъ и владыковъ скинулъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475).

ПОЗДОРОВИЛА. „...матухна милостивая, тое льстивости июдашовы не ведаючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве“. (Мука Господа нашего Ісуса Христа, XV ст., бал. 180).

ПОЗЫСКАТИ. „Але хочете ихъ позыскати (рас.: „пріобрести“) до вѣры нашей повшехной римской и до единости ведлугъ собору флорентского привести“. (Здане Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

ПОЗЫЧАЮТЬ. „А такожъ о жидѣхъ, ижъ позычаютъ (рас.: „одолжают“) такимъ дѣтемъ, при отцѣ и матери, то позычаніе и згнуло“. (Вісьліцкі стаут XV ст., бал. 155). „Миколаи жаловалъ на Митѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу“. (гам-жа, бал. 152).

ПОИМЕТЪ. „...князь же великий Нарымонтъ поиметъ (=возьме) жону у Ифлянтского“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПОКАЖЕНЫ. „И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно, и потом пошел до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичынъ, и Мельник от Батыя спустошоны и покажены (=зруйнаваны). (Лѣтописецъ, бал. 202).

ПОКИНУЛЬ. „...ѣхалъ частью для того абы-мѣя довѣдалъ, у Волоской земли што ся дѣеть зъ моею маетностью, которую покинулъ зъ жонкою моею“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 472).

ПОКЛЕКНУЛЬ. „Трыщанъ поклекнулъ на колени и vzdal фалу господу богу и потом дяковалъ королю Марку велми покорне“. (Повесть о витязех... XVI ст., бал. 374).

ПОКОЮ. „...перемире взял и прысягу промежку сабе вчынили ижъ покою (=миру) межы их землями быти“. (Лѣтописецъ, бал. 231).

ПОКУЛЬ. „...покуль и по которымъ мѣстцомъ границы и урочища суть панству его милости князству великому Литовскому съ землею Татарскою Перекопскою“. (Граница князству Литовскому зъ землею татарскою, 1540 г., бал. 334). „...рачѣте ваши княжацкие мл(с)ти дотуль зъ ласкою за вдячнѣ приимовати, покуль Панъ Богъ до чого большого допомочи будетъ рачиль“. (Катихисисъ, 1562 г., бал. 385).

ПОКУТНИКУ. „...ты борщикъ а слуга ляхъ на покутнику штуку мяса“. (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 448).

ПОКУТНЫЕ. „Корчмы покутны е (=тайныя) конечнѣ поселамъ абы не были, для злодѣйства и иньшихъ збытковъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ПОЛАЦУ. „...куды себе хоженѣе был учынилъ с полацу ажъ до дому ее“. (Лѣтописецъ, бал. 240).

ПОЛЕПШЕНЬЮ. „...выписаль и иные члонки, ку полепшенью земли Смоленское“. (Привилей Смоленску, 1505 г., бал. 255).

ПОЛОВИЦУ. „А отдавати тые пѣнязи до вряду и замковъ и дворовъ его королевской милости, на двѣ раты розложивши на Новое лѣто половицу, а другую половицу на день святого Якуба“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360). „А што съ третього снопа врядуничого тамъ зостанетъ, маеть ревизоръ на зошлого половицу дати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

ПОЛОНЪ. „...а иньшихъ у полонъ повель и столець всее Руское земли город Киевъ зъжогъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „...помѣщики Дорогобужские непераставаючи людей нашихъ полнономъ берутъ“. (Мовы посольскія, 1507 г., бал. 264). „Такъ душу и всю еи бытность окрылъ князь злосливый грѣхомъ, и всю змазалъ, всю полнономъ до кролевства своего завель“. (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

ПОЛОТНА. „...отъ каждоѣ жонки, которая мѣсячину беретъ, далъ поставъ полотна на каждый годъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

ПОЛОТЬЯ. „...а жоны ихъ, лѣтѣ, не болшъ, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

ПОЛТЕЙ. „Што у свирнѣ наши есмо меду пресного полсема ушатка, мяса 8 полтей, (=палавин, палавиц), 3 сала, сыровъ 30, масла 3 кадци и двѣ бочки маку, цыбули 72 вѣнки, чесныку 10 вѣнковъ. (Археогр. Сборн., Вильня, 1867 г., т. VII, бал. 15). „Палтаць“—рваць цѣлае на двое; прыкл. рыбу „палтаюць“; „распалтаць“ раздзерці, разьбіць, разшчапаць што на двое.

ПОЛУДЕНЬ. „...одни пошли на польночь и там погибли, а другие пошли на полудень (рас.: „юг“) и тые отшедшы погибли“. (Лѣтописецъ, бал. 238).

ПОЛЬНОЧЬ. „...одны пошли на польночь (рас.: „север“) и там погибли, а другие пошли на полудень и тые отшедшы погибли“... (Лѣтописецъ, б. 238).

ПОЛЯКАЛИСЯ. „...слышачи тое оучнцы оупали на облича свои и барзо полякались“. (Зборник XVII ст., бал. 567).

ПОМАГАТИ. „Польскому королеви помагати“. (Угодчая грамата Літоўска-Рускіх князевъ 1347 г., бал. 106).

ПОМЕРНОЕ. „Атылья тогды, которого по угорски зовут Этэле, был среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле иньших члонковъ померное, обличья чернявого“. (История о Атыли 1594 г., бал. 452).

ПОМОСТУ. „Напервѣй свѣтлица великая столовая, а в ней ни печи, ни лавъ, ни помосту (рас.: „полу“). (Археогр. Сборн., Вильня, 1867 г., т. I, бал. 145).

ПОМСТИТИ. „...хотечы помстити кров отца своего“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

ПОМЫКАТИ. „Если мене преслѣдовали, и васъ будутъ преслѣдовати помыкати (=парывацца)“. (Вопросы и отвѣты православному XVII ст., бал. 502).

ПОМЪРА. „А гдѣ помѣра пойдеть, мають мѣрити всякій кгрунтъ, куплений и заставный“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ПОМЪРЧИМЪ. „...гдѣ бы споръ шоль о рѣчь ровную, меньшую альбо мало большую, нижъли о волоку, тогды таковыя рѣчи можетъ врьдъ съ ревизоромъ альбо помѣрчимъ кончити и становити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 352). „Кгдыжъ вже черезъ ревизоровъ и помѣрчихъ (=каморникау, землямерау) о всихъ кгрунтѣхъ и подданныхъ нашихъ вшелякая вѣдомость до скарбу нашего дошла“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357). „...а вѣдъже отъ таковоѣ помѣры меньш и брати, то есть, отъ десяти моркговъ грошъ 1“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ПОНОВЛЯТИ. „...переворы волокъ пустыхъ и нанятыхъ, стѣны границы и копцы на каждый рокъ межы подданными нашими поправовати и поновляти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 340).

ПОНЪХАВШИ. „Прото о небеспеченствахъ тых, которыми зъ всихъ сторонъ былъ огорненный и стисненный, понѣхавши мыслити. (Гисторія о Варлааме и Иоасафе, 1637 г., б. 554).

ПОНЯЛЬ. „И поняль (=узая) собѣ королеву Едвигу и корунован был“. (Лѣтописецъ, бал. 218).

ПОПЕЛЬ. „Тежъ, при которомъ-кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчось, клепки, попель, тое суполно на насъ зоставуемъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ПОПЛАТКУ. „А который бы врьдник нашъ, намѣстникъ, або тивунъ, або мытникъ, тыми пѣнязми не хотѣлъ поплатку (=аплаты) нашого во всякого чоловѣка взяти“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265).

ПОПУДЛИВОСТЕЙ. „...а бестыяльскихъ попудливостей (=пахопливасьць, запальчывасьць, ярасьць), наследовати мели“. (Статут 1588 г., бал. 439). „Терпливость, часто ображаная, въ попудливостъ (рас.: „вспыльчивость“) звыкла ся премѣняти“. (Апокрісисъ, 1597 г., бал. 471).

ПОРАЗИТИ. „И поможет Богъ святыми словы, князю великому Витовту и Скиргаилу и ихъ брати, поразити (=пабіць) князя Светослава“. (Лѣто-

писецъ, бал. 219). „А то такъ ваша милость вѣдати рачь, ижъ въ среду, мѣсяца Генваря двадцать шостого дня, поражено (разбито) есть войско неприятельское Московское“. (Листъ абъ разбитіи Маскоўскаго войска падъ Улай, 1564 г., бал. 391). „...а скоро о войску господаря нашего и тежъ о пораждѣ (разбитіи) Шуйского з войскомъ увѣдали“. (там-жа, бал. 393). „А князь великий Скирмонть собравшы вси войска свои и подкал его на границы свои у Коидонове, и поразил (=пабіу) того цара, и всю рать Татарскую побил“. (Лѣтописецъ, бал. 204). „...п о р а з и т (=пабье) князь Скирмонгъ князя Луцкого и Пинского“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПОРАНЯ. „...и вчинили бои вельми великии от пораня олиж до вечера“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „И коли зышлися полки с obu сторонъ, и былъ межъ ними бои и сѣча великая с поранку олиж до вечера“. (Лѣтописецъ, б. 209).

ПОРОЖНУЮЧЫЕ. „Ижъ цыгани суть люди непотребные и порожнуючыє (рас.: „праздныє“). (Статутъ 1566 г., бал. 395).

ПОРОЗУМЪНЪНЕ. „А о томъ ижъ бы замковый врьдникъ мѣлъ завжды порозуменьє (рас.: „соглашеньє“, „условіє“) и розмову съ урядники або съ державцами тыхъ дворовъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ПОРО(Х). „...але яко поро(х) (рас.: „прах“) которо(г) подноси(т) ветръ отъ земли“. (Псалтыръ XVI ст., бал. 496).

ПОРУЧИТИ. „...або кому то его королевская милость поручити рачить“. (Устава на волоки, бал. 359).

ПОРЯДНЕ. „...безъ которого порядне (рас.: „порядочно“) жадной речи не справишь“. (Грамматика словенска 1596 г., бал. 464).

ПОСАГУ. „Гдѣ бы которая дѣвка безъ воли отцовское и матчины ишла замужъ, таковая отпадываетъ отъ посагу и отъ имѣнья отчизного и материстого“. (Статутъ 1566 г., бал. 394).

ПОСВАРЯТЬСЯ. „...также коли посваряться Полочане и выдадутся оба въ кольцо, ино то вина наша“. (Привилей 1511 г., бал. 278). „...а коли о чомъ посвоятся“. (Привилей 1503 г., бал. 252).

ПОСЕЛЬСКИХЪ. „А въ подводы намъ коней въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ (якія живуць па-сѣлах) ни въ сябровъ городскихъ“. (Привилей 1511 г., бал. 276). „...подводы коней у городскихъ людей и у посельскихъ путныхъ не брати“. (Привилей 1503 г., бал. 252).

ПОСИЛОКЪ. „...противку пановъ гетмановъ послали просячи о посилокъ (абъ падмогу)“. (Листъ 1564 г., бал. 392). „Якожъ для посліку (=падмогі) отправлено имъ князя Соломерцкого и пана Миколая Сопѣгу, воеводича Новгородского“. (Листъ 1564 г., бал. 392).

ПОСЛАНЕЦЪ. „...а гдѣ посланецъ нашъ при конѣхъ будетъ, тогда отъ того за его печатью, а не отъ машталера квитъ взяти“. (Устава на волоки, бал. 346).

ПОСЛУГЪ. „...отъ нашихъ послугъ мають быти вольны“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ПОСЛУСИ. „А се...сутьсему послуси (=сѣведки)“. (Сѣпискі Сمالенскай умо-вы 1229 г., бал. 73). „Роусиноу не оупирати Латинина однемъ послухомъ“. (там-жа, бал. 70).

ПОСОРОМОЧЕНЫ. „Што наши у Невгіні (=Дынабург) были забавлены и посоромочены, и коні отоиманы“. (Грамата 1414 г., бал. 145).

ПОСПЕЛЪ. „Кгидиминъ не поспелъ такъ рыхло собрати войска своего против Нѣмцовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

ПОСПОЛЪ. „И зложено имя того княжати посполъ (=разам, ѱмесъце) з рекою: имя рецѣ Юра, а княжати—Боркъ, и назвалъ тотъ замок Юрьборкъ“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

ПОСПОЛЪ. „...перво того держали бояре посполъ зъ мѣщаны“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „...тые люди вси зася отъ мѣста отнималися и не хотели посполъ зъ мѣстомъ намъ служити“. (Привилей 1505 г., бал. 257). „...а на войну имъ съ нами посполъ готовымъ“. (Привилей 1503 г., бал. 252). „...службы военныя, которыя посполу (=разам) и зъ другими боярми нашими мстиславскими повинны будутъ отпирать“. (Грамата 1393 г., бал. 124). „А князь великий Якеило мѣлъ з Витѣбска с Кеистутемъ же пойти посполу“. (Лѣтописецъ, бал. 216).

ПОСПОЛСТВО. „Отъ бояръ Полоцкихъ, и отъ мѣстичовъ, и отъ всего посполства (=народу, грамадзянъ), нашимъ милымъ пріателемъ и сѣдомъ, посадникомъ Ризкымъ и ратманомъ“. (Грамата 1414 г., бал. 145). „...княжатомъ и паномъ Римскимъ, шляхте и всему посполству кривды и втиски великие чынилъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПОСПОЛИТАГО. „Неголикобо сами себѣ народихомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей и посполитаго (=паспольнага, народнага, агульнага) добраго“. (Библия Ф. Скоринны, 1517—1519 г., бал. 288).

ПОСТАВЪ. „Дати имъ Княгини поставъ частины, а Тивуну Волочку рукавичъ перьстатый“. (Смаленская умова 1229 г., бал. 71). „Постау—мера тканіны: Сьцяна адъ 9 да 15 аршын, у поставе адъ 3-х да 5 сьцен. „...отъ каждоѣ жонки, которая мѣсячину беретъ, далъ поставъ полотна на каждый годъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...отъ каждоѣ жонки повиненъ будетъ дати пятьдесятъ грошей, або поставъ полотна, пятьдесятъ локоть“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...а на ихъ слуги и дьякомъ обоимъ по поставу сукна колтрышового“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 349).

ПОСТАВА. „...а коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы (=поставъ; рас.: „осанка“) поважное смеху и шидерства полно зъ себе начинять“. (Отпись на листъ, XVI ст., бал., 483).

ПОСТЕРЕГАНЬЮ. „...жебы на самой только невинности живота а постереганью (рас.: „соблюденіи“) правъ щасте свое чоловікъ садити мѣлъ“. (Статутъ 1588 г., бал. 139). „...чого старостове пограничныя и иные державцы наши мають съ пильностью постерегати“. (Статутъ 1566 г., бал. 395). „...который урядникъ личбы на часть назначонный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольной недбалости“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

ПОСТИНАЛЪ. „И всю Рускую землю звоевалъ и князеи русскихъ постиналъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

ПОСТОГНАТЬ. „А коли чоловікъ много куситъ, то и постогнать муситъ“. (Листъ Комуниіи да Абуховіча, 1655 г., бал. 575).

ПОСТРЕЛЪ. „Таки пострелъ (=рана адъ выстрѣлу) никого дома не поткаеть, одно хто поганские полки разрываеть“. (Хронологія 1581 г., бал. 428).

ПОСТРИГАЛЬНУЮ. „Подъ которымъ жо ратушомъ будутъ мѣти су-
конницу, и иные крамници, и ятки хлѣбные и комору постригальную
(дзе паstryгаюць)“. (Грамата 1510 г., бал. 271).

ПОСТРЫЖЕННЫХЪ. „Зубы твое яко стада овецъ пострыженыхъ,
еже выступили изъ купала“. (Библия Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 292).

ПОСТУПАЕ(ТЬ). „А коли сам немчино иде(ть) любо жена его посту-
паетъ — черезъ ску(р)ку скрипи(ть) шелести(ть) и дороги(м) нижмо(м)
воняе(т)“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 447).

ПОСѢЛЬ. „...и землю Друцкую посѣль, (=узья пад абладу), и городъ
Друческъ зарубиль, и назвалъся великимъ княземъ Друцкимъ“. (Лѣтописецъ,
бал. 202).

ПОТВАРЫ. „...але пересудъ не маеть быти брань отъ тыхъ людей,
которые ся потва ры (=выдуманай напасці, абмовы) оттяжутъ“. (Устава дворовъ,
1529 г., бал. 315).

ПОТВЕРЖАЕМЪ. „...во всихъ речахъ и артикулахъ въ немъ описа-
ныхъ, въ моцы заставаючы, потвержаемъ имъ симъ нашимъ листомъ“.
(Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

ПОТКАЛИСЯ. „И направившыся съ польки своими и потъкалися
(рас.: „сразились“) з Довмонтомъ надъ озеромъ“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „И
поткалися с нимъ за Мозыремъ на рецѣ Оконецьцы“. (Лѣтописецъ, бал. 205).
„...тые двѣ ротѣ пана Буркулабова и пана Бакина зъ людьми Московскими
поткалися“. (Ліст 1564 г., бал. 392).

ПОТОКИ. „...з реками и с криницами, и с потоки, ставы и со всеми
пожитки“. (Грамата в. кн. Вітаута, 1407 г., бал. 142).

ПОТРЕБА. „О правѣ написаномъ або звичаю много мовити не пот-
реба“. (Апокрізіс, 1597 г., бал. 471). „Потреба бо всему тому быти, але тогды
есть сконченъ свету“. (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 408). „...хто нань узрыть или
чтучи въслышитъ, кому его будетъ потребно“. (Грамата в. кн. Вітаута, 1407 г.,
бал. 142). „Два суть коньць всякой науки въ писмѣ, яко философове пишуть:
вѣдати што съ есть потребное и отповѣдати“. (Грамматика словенска, 1596 г.,
бал. 463). „Вольность подданые до пуци наше, хотя жъ и головоно, вѣдьже
не глубоко мають мѣти, по дрова, по хворостъ на гороженьѣ, по дерево на
будованье, по лыки на свою только потребу, а не на продажу... (Устава на
волоки, бал. 353). „...и свою половину бояре мають обернути на свои потре-
бы“. (Привилей 1511 г., бал. 277).

ПОТУЖНИКИ. „Паць Ленъковичъ и съ потужники своими“. (Запіс
xvi ст., бал. 310). „Патужнік“, які нясе такі самы цягар „цягло“, выконывае
тую-ж самую дабравольна ўзятую ці ўзложаную на сябе павіннасьць „поцягли“.

ПОТУЖНОМУ. „Бо для того права суть постановлены, абы можному
(=сильному) и потужному (рас.: „могущественному“) не все было вольно
чинити“. (Статут 1588 г., бал. 440). „...хто противъ неприятелеви потужнѣй сто-
итъ и зрады его лѣпѣй вѣдаетъ“. (Уния... 1595 г., бал. 456).

ПОТѢХУ. „...а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому
дивовал а потѣху мѣль“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „Еще, по написанью тоѣ
цедулы моее, другая потѣшная (=радасная) новина пришла до пана мо-
его“. (Ліст 1564 г., бал. 393).

ПОТЯГЛИ. „...мають зъ мѣстомъ вси подачки давати, серебщизны и
подводы, и инны вси потягли тягнути“. (Потверженье 1514 г., бал. 281).

ПОУХУ. „И зробиль жидовскій философъ знакъ же удараеть скомороха
поуху“. (Дышкуръ жыловина зъ скоморохомъ, xvii ст., б. 558).

ПОХОВАЛИ. „...а поховали (рас.: „похоронили“) тѣло его въ гробѣ
высоко(м) а мисте(р)не справлено(м) и велми коштовно(м)“. (Александрия, б. 186).

ПОЧАТКУ. „...отъ початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пять-
сотного двадцать шостого“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПОЧЕСТНЫМЪ. „Почестнымъ мужомъ приятелемъ нашимъ ратма-
номъ Рыскимъ“. (Ліст xv ст., бал. 158).

ПОЧИНОКЪ. „А се починокъ (=пачатак) правдѣ“. (Сьпіскі смаленскай
умовы 1229 г., бал. 70).

ПОЧОТЬ. „...въ тотъ же почоть, (=лічбу), съ людьми тяглыми вос-
полокъ мають быти повинни къ службѣ земской“. (Каралеускі і соймавы статут
1525 г., бал. 317).

ПОЧСТИВЕ. „...и отпустилъ почстиве (=пачесна) до отца его до
великого князя Жывинбута“. (Лѣтописецъ, бал. 204). „...безъ мудрости, и безъ
добрыхъ обычаевъ, не естъ мощно почстиве жити людемъ посполите на зем-
ли“. (Библия Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 286).

ПОШИВАЮТЬ. „...кгда тебе простакомъ Рускимъ, быдломъ глупымъ,
неукомъ пошивають“. (Уния... 1595 г., бал. 456).

ПОШЛИНЪ. „...судити тивуну по старой пошлинѣ (=звичаю)“. (При-
вилей 1511 г., бал. 278).

ПРАВА. „Нехай тыи вины выбираютъ бурмистры, подлѣ ихъ писаного
права Майтборского“. (Потверженье 1510 г., бал. 273). „Законамъ даўней у насъ
называли рэлігію, а правамъ—сьведкія нормы людзкога сужывецтва. „...мають
судити правомъ ихъ Майтборскимъ“. (там-жа, бал. 270).

ПРАВО. „...добре читати и безъ вонтливости разумѣти и право (рас.:
„правильно“) писати. (Грамматика словенска, 1596 г., бал. 464).

ПРАЦУ. „...а за працю ихъ брати имъ бобра пятого, альбо почеревьє
отъ каждого бора“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ПРЕДМѢСТЬЕХЪ. „...а вѣдьже и въ таковыхъ мѣстѣхъ на предмѣ-
стьєхъ перемѣшкываючіє“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 363).

ПРЕДНЕЙШИ. „Одного часу зъехалися на гору сынайскую 42 царове,
а преднейши (рас.: „главнейші“) з помежи нихъ былъ царъ Волотъ Во-
лотовичъ“. (Розмова царя Давыда з царемъ Волотомъ Волотовичемъ. Рук. xvii ст., б. 582).

ПРЕМѢНЕНЬЕ. „...преображене, або премѣненъє души истиннаго
християнина“. (казанье двое, xvii ст., бал. 516). „Оного часу взялъ Ис(ус) Петра Іакова
и Іоанна брата его и възвелъ ихъ на гору высокую особно и премѣнилъ ся
предъ ними“. (Зборнік xvii ст., бал. 567).

ПРИАТЕЛКО. „Се ты коль красна есь приателко моя, се ты коль
красна есь“. (Библия Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 292).

ПРИБЫТОКЪ. „...а отъ того намъ прибытокъ (рас.: „доход“) даетъ“.
(Ліст 1488 г., бал. 165).

ПРИВАБЛЯЮЧИМИ. „Про то абыхъ и при правдивой повѣсти зосталъ
и злого мниманя ушолъ, немовлю всихъ, але такихъ не усиленно прозбою,
ни плоннымъ забѣганемъ, ани лагодными и привабляючими (ад „вабіць“,
рас.: „привлекать“) спирати хочу“. (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 415).

ПРИВАТНЪ. „...не передъ всимъ сенатомъ, але приватнъ (рас.: „частно“) росказалъ тремъ сенаторомъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., б. 474).

ПРИВИТАЛА. „...привитала его рекоучи, о милый приятелю“. (Мука Господа нашего Исуса Христа, XV ст., бал. 180). „Чужоземьскіе мудръцы х(рыст)а привитали, злато ладанъ и миру яко пану дали“. (Хронологія, 1581 г., бал. 426).

ПРИВЛАЩАТИ. „...не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѣ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати (=присваиваць) не звыкъ, такъ тежъ и отпустить не можетъ“. (Уставы 1559 г., бал. 381). „...то засе ку власности того великого князства привести, привлащити (=присвоиць) и границы направить обещуемъ“. (Статут 1588 г., бал. 436). „А кгда бы князьство великое Литовское было привлащено (=присвоена) къ корунъ, тогды бы ся такой початокъ щастливого поднесенья сына ваше милости ещо былъ не сталъ“. (Пасольства 1526 г., бал. 311).

ПРИГОДА. „...и пригодилася пригода“. (Библия XV ст., бал. 242). „Вѣдже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостануть и за иными квалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначеного въ скарбъ дати“. (Устава на волокн, 1557 г., б. 350). „...за грѣхы пригодилося такъ“. (Грамата 1300 г., бал. 89). „...пригодилося единого дне, иже товиѣ погребалъ тѣла мертвы(х) и оутроудился велми“. (Библия XVI ст., бал. 307).

ПРИГОНЪ. „...а въ пригонъ попомъ и игуменомъ ко владыцѣ не ходити“. (Привилей 1511 г., бал. 278).

ПРИДАТКИ. „И поставихъ первого епискупа Ѡому и придахъ села, винограды, земли бортныя, волости со всѣми придатки“. (О поставлении Туровское епископии, X—XI ст., бал. 18).

ПРИЙДУЧИИ. „...были бы готовии на сесь Великдень прийдучии (які прыйдзе) на службу господарскую на войну“. (Устава сойму Виленского, б. 263).

ПРИЙСТЯ. „...рече намъ коли тое будетъ и што естъ за знамя твоего приистя и сконченья вѣку“. (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 408).

ПРИКАЗАНИЕ. „...свтыи новъ отъ своего детинства бга ся бояше, а приказание его полняше“. (Библия XVI ст., бал. 307).

ПРИКЛА(Д). „...што бы боудущи(м) данъ былъ прикла(д) его трѣпливости“. (Книги Товит XVI ст., бал. 398). „...прикладомъ упривилегованыхъ мѣстъ нашихъ, надаемъ тому мѣсту Полоцкому и обывателемъ въ немъ мѣшкающимъ братства“. (Пацьверджанье 1580 г., бал. 422). „Священници маюти прикладомъ живота своего побожности людей учити“. (Регулы Иосафата Кунцѣвича XVII ст., бал. 529). „...старіе приклады минаючи, спыталъ бымъ ты“. (Вопросы и отвѣты православному, XVII ст., бал. 502).

ПРИЛБИЦА. „...на которомъ бы былъ панцерь доброй, а прилбита, а мечъ, а павеза, а дрездо зъ прапоромъ цвѣтнымъ. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ПРИЛЕГЛЫХЪ. „А будованье, и воженье дерева, и подводы до дворовъ близкихъ и прилеглыхъ“. (Устава на волокн, 1557 г., бал. 355).

ПРИЛУЧИЛИ. „...и они отъ балвохвалскихъ офѣръ и службы будучи вызволены до правой вѣры себе прилучили“. (Гисторія о Варлааме и Иосафе 1637 г., бал. 554).

ПРИМНОЖАЛИ. „...а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали“. (Устава на волокн, 1557 г., бал. 359). „...для примноженья пожитковъ скарбу нашего“. (там-же, бал. 357).

ПРИМУСУ. „Як с примусу читали, а не самовольно“. (Супрасльскі календар 1726 г., бал. 613).

ПРИОЗДОБЛЯЮЧИ. „...приоздобляючи и свѣтлый чинячий разумъ чловѣчий“. (Грамматика словенска, 1596 г., бал. 464).

ПРИПЛОДКИ. „...а приплодки (тое што прыплоджана) въ реистръ писати и вѣдомости при личбѣ чинити“. (Устава на волокн, 1557 г., бал. 345).

ПРИПОВѢСТЬ. „О мытнику (и Фарисеи приповѣсть, абы въ тую недѣлю спѣвана и читана была“. (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 518).

ПРИРЕКЛИ. „...панове рада ихъ милости, духовныи и свѣтскіи, вси зволили и прирекли (=абяцали). (Каралеўскі і соймавы статут, 1525 г., бал. 319).

ПРИРОБКИ. „...абы челяди невольной, которые маюти приробки (=призаработки) а бонды (рас.: „пайки“) свои, по полторы копы жыта на рокъ давано водлѣ стародавнего обычая“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ПРИРОЖЕНОГО. „Обираемъ собѣ и беремъ господаремъ на вѣчныи часы господаря своего приженого сына, е. м. королевича Жыкгимонта“. (Форма прысяги XVI ст., бал. 308).

ПРИСЛОВІЯ. „...казалъ есми тиснути притчи или присловія премудраго Соломона сына Давидова“. (Библия Ф. Скорини, 1517—1519 г., бал. 286).

ПРИСЛОНЮ. „...а з Бжиею помощию къ городу его Москвѣ копие свое прислону“. (Летаписны адрывак, бал. 115).

ПРИСЛУХАЮТЬ. „...панове воевода и княжата, земляне, вдовы и вся посполите шляхта и тыи вси которые къ войнѣ прислухаютъ (=падлягають)“. (Устава сойму Виленского, бал. 263).

ПРИСМАКОВ. „...а за мое(й) памяти присмако(в) ты(х) небывало“. (Грамова Милешкі 1589 г., бал. 448).

ПРИСПОСОБЛЯЕТЪ. „Богъ невидимо ласкою своею души намъ оздобенъ и усправедливяетъ, а до спасенія вечного приспособляетъ“. (Дедаскаліа С. Косава, 1637 г., б. 557).

ПРИСТАВЫ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которые бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижи лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ПРИСТОЙНОЕ. „...але ижъ частокротъ отъ пристойное (рас.: „приличной“) свое повинности отступовали“. (Статут 1588 г., бал. 438). „...пристойитъ каждому почъстивому чловеку, абы о немъ ведалъ“. (Статут 1588 г., б. 441).

ПРИСТУПИТИ. „...дайте ми приступити абы(х) оувидѣла сына моего“. (Житіе св. Алексія чловека Божія, XV ст., бал. 181).

ПРИТОМНОСТИ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ прагненіе тое свое въ притомности (рас.: „присутности“) вашей освѣтчатъ“. (Наказ ад Новагородскага Сабору 1624 г., бал. 539).

ПРИЪЗНИ. „...и былъ в докончанию и в доброй приѣзни (=приязни) с великим княземъ Димитриемъ Ивановичемъ Московскимъ“. (Летаписны адрывак, бал. 115).

ПРОМЕЖУ. „Хвалите б(г)а промежу (=паміж) с(в)тых его, хвалите е(го) во оумощне(н)ю силы ег(о)“. (Кальвінскі Псалтыр XVI ст., бал. 391).

ПРОРОКИНИ. „Сиби(л)я речона есть ты(м) слово(м) Грецки(м), про рокини“... (Лѣтописецъ, бал. 400).

ПРОСЕЧЫ. „...просечы его абы помоч даль ему напротивко Руси“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПРОСТАКЪ. „...и еще, чога ты не вѣдаешъ, яко простакъ будучи, додасть тобѣ матерьи и выкрутныхъ доводовъ своихъ“. (Унія... 1595 г., б. 456).

ПРОТИВЕЧЫСЯ. „И князь Нарымонтъ поидеть на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПРОТО. „Прото (=таму) годить се и намъ всимъ метися къ тому самимъ“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386). „...прото я Францишекъ Скориинъ сынъ, Сполицка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ“. (Библия Ф. Скорины, бал. 286).

ПРУДКІЙ. „И якъ треба землю албо водою: вшеляко онъ способный и прудкій (=борзды, скоры, хуткі) до бою“... (Вѣршѣ на жалостный погребъ Петра Конашевича XVII ст., бал. 538). „...то онъ прудко показалъ два пальцы, думаючи собѣ: што коли ты жыдовине поважишсе на мое одно око, то я тебе обою твою очи выколю“. (Лышкуръ жыловина зъ сьоморохомъ, XVII ст., бал. 558). „...а съ прудкостію бегучи, въ великій неякій ровъ вналъ“. (Гисторія о Варлааме и Иоасафе, 1637 г., бал. 554).

ПРЫГОДЫ. „Добрыи мужу, бог ти будь на помоч и вховай тя от смерти и отъ злое прыгоды“. (Исторія о князати Къвидоне XVI ст., бал. 374).

ПРЫГОРНУТИ. „Искати прыстаница якога жебы се гдѣ колвекъ прыгорнути могли“. (Унія... 1595 г., бал. 455).

ПРЫДОБУДЕМЪ. „...а што прыдобудемъ собѣ городов албо волостей, то все на полы поделити“. (Лѣтописецъ, бал. 214).

ПРЫЖЕНУТ. „...на тых мѣст прыженут (=прыгоняць) князи и бояре от великого князя Якеила до князя великого Кестутя“. (Лѣтописецъ, бал. 216).

ПРЫЗВОЛИТИ. „И она не хотѣла призволити (рас.: „соизволить“) и отказала ему, иж „я пошлюбила Богом своимъ чыстость ховати до живота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 213).

ПРЫЙДУЧОЪ ОСЕНИ. „Платъ повторнѣ на то со всихъ людей своихъ дати прыйдучоъ осени“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 319).

ПРЫИСТЪЕ. „А што вѣдаете? можеть теперешнее прыистъе мое ку сестре вашей вчинити вамъ большую славу, честь и пожытокъ?“. (Лѣтописецъ, бал. 240).

ПРЫЛЕЖАЧОЕ. „...и все прылежащее (што прылягае) къ новѣту Эйшышскому“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ПРЫЛУЧОНО. „И от того часу князство Мозовецкое ест прылучено до коруны Польское“. (Лѣтописецъ, бал. 237).

ПРЫПРАВИЛ. „Нерон былъ панъ окрутный а невѣставичный, иж властную матку свою и доктора своего навѣшшого Сэнэку безъ каждое прычины ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПРЫРОЖОНОГО. „По смерти Рынкголтове панове жалуючы господара своего прырожного“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

ПРЫСПѢЛЪ. „...прыспѣлъ к нему мистръ Лиолянтский со всеми силами своими“. (Лѣтописецъ, бал. 228).

ПРЫСТАНИЩА. „Искати прыстаница якога жебы се гдѣ колвекъ прыгорнути могли“. (Унія... бал. 455).

ПРЫЧЫНЫ. „Нерон былъ панъ окрутный а невѣставичный, иж властную матку свою и доктора своего навѣшшого Сэнэку безъ каждое прычины ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПСЫ. „...руки и ноги чолочечы псы по улицамъ волочывали“. (Лѣтописецъ, бал. 229).

ПТАХИ. „...также птахы всякіе, и продавати кому хотячи и не оповѣдаючи вряду“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 354).

ПУСТИЛИСЯ. „...панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню“. (Листъ абъ разьбіцци Маскоўскага войска пад Улай і Дуброунай, 1564 г., бал. 393).

ПУСТОШЕЧЫ. „Витовтъ реклъ: „подемо пустошечы землю Татарскую“. (Лѣтописецъ, бал. 224). „Хотячи паньство наши казити и пустошити“. (Каралеўская грамата абъ выступленьи ѱ паход, 1514 г., бал. 282).

ПУЩУ. „А третий сынъ Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу солнца“. (Лѣтописецъ, бал. 201). „И найдетъ у пущы гору красную дубровами и ровнинами обляглу“. (Лѣтописецъ, бал. 212).

ПЧОЛАМИ. „А за борть шляхецкую, которая бы ся подданому у волоцѣ достала, такъ съ пчолами яко пустая, маеть быти заплата водлѣ статуту“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 353).

ПѢНЯЖНЫИ. „...тежъ, абы вси доходы пѣняжныи и пожитки дворовъ нашихъ на одинъ часъ были выбираны“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „А кгда врьдъ ѣдетъ съ пѣнязми до скарбу, до Вильни, тогды войтове, колею, по року, кождый зъ войтовства своего подъ пѣнязи подводу мають давати“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 355).

ПЭВЕН. „...для великого окрutenства и невѣставичности его не былъ ништо пэвен а ни безпечонъ не толко имѣнен албо скарбовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

РАБОТАХЪ. „...при работахъ всякихъ вмѣсто пристава надъ людьми войтовства своего стояти“... (Устава на волокы, 1557 г., бал. 340).

РАДНѢ. „...чого тотъ же ревизоръ маеть доглядати, и всихъ справъ господарства врьдового, естли слушнѣ а раднѣ (рас.: „благопорядочно“) справуются“... (Устава на волокы, 1557 г., бал. 350).

РАДУ. „...яко тежъ и въ господарствѣ и пожиткахъ его королевской милости имъ раду (рас.: „совѣтъ“) и науку давати будетъ“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 362). „...и послалъ з ним пановъ своихъ радныхъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

РАЗВАЖИТИ. „...алижъ бы ваша милость рачили о томъ добрѣ разважити“. (Пасольства 1526 г., бал. 311).

РАЗДРОБЛЕНЬЕ. „...волокы пустые, альбо не прынятые и раздробленные, врьдъ и ревизоръ при бытности своей людьми добрыми осажати маеть“. (Устава на волокы, 1557 г., бал. 354).

РАТАЕВЪ. „Тогда по Руской земли рѣтко ратаевъ (рас.: „пахары“) кикахуть; нѣ часто врани гряхуть, трупія себѣ дѣляче“. (Слова аб палку Игара XII ст., бал. 49). „Паробковъ 5 ратоевъ, жонак 10, робят малых 8, сумою дворное челяди 23. (Археограф. Сборн., т. VII. Вильня, 1870 г., бал. 15).

РАТЫ. „...обечнѣ въ мѣстѣ перемѣшкываючіе, платячи то на раты уставлены“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РАЧИЛИ. „...абысте ваши княжацкие мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънеишихъ вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили“ (рас.: „соблаговолили“). (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „...рачте ж ваша милость тую працу отъ мене вдѣяче приняти“. (Статут 1588 г., бал. 441). „...рачте ваши княжацкие мл(с)ти догуль зъ ласкою за вдѣячнѣ приимовати, покуль Панъ Богъ до чого большого допомочи будетъ рачиль“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „Ваша милость вѣдаючи о томъ, не рачте опускати молитвами своими“... (Лист 1564 г., бал. 393).

РЕВНО. „...везли от вавилонѣи до алекса(н)дрѣи и ревно (рас.: „трогательно“) плакали“. (Александрія, бал. 186).

РЕГУЛЫ. „...есть и иные многіе регулы (рас.: „правила“) в сей науке“. (Арифметика или шисленія. Рук. XVII ст., б. 584).

РЕЕСТРУ. „...если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ зъ того братства ихъ у иншое братство пойти, тогды се маеть старостомъ и братіи оповѣдати и выписати зъ реестру ихъ взяти“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325). „...и писати въ реистръ, которого дня и часу ихъ пріймутъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

РЕКОМОГО. „Пана Станислава Яновича, рекомого (=званага) Кезкгайла“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

РЕМЕСЛЕНИКИ. „Ремесленники всякого ремесла мають быти на одной вольной волоцѣ ставленой отъ ревизора“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые мають зъ мѣщаны нашими серебряизну и ордынщину платити“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „Людь посполитый, простой, ремесный, который, покинувшы ремесло свое (дратву ножницы и шыло) а привлещивши собе врадъ пастырскій, писмомъ Божымъ ширмуютъ, ницуютъ, выворачаютъ“. (Уния... 1595 г., бал. 455). „...ремесленники мѣста Полоцкого: золотари, кушнеры, кравцы, сѣдлары, рымари, ковали, слесары, шевцы, сыромятники, кожемяки, гончары, пивовары, тесли, муралы, дряголы, столяры, то есть, скрынники и всякого ремесла люди, также и скоморохи вси тые вышеписаныи люди мають того ихъ права Майтборского во всякихъ рѣчахъ послушни быти“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майтборское, 1510 г., бал. 270). „...тесли, ковали, слѣсары, колодѣи, бондары, рыболове, кграбары, и тыхъ ремесленниковъ не маеть урядъ до домовъ своихъ посылати, а ни работами своими забавляти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...ремесники... кравцы, кушнеры, шевцы, ковали, слесары, столяры, бондары, колесъники, стельмахи, рымари, сыромятники, дуботолки, сѣдлары, гончары, токары, шкляры, пекары, и каждого ремесла хто-кольве уживати будетъ и обходитися ремесломъ, въ мѣстѣ сѣдѣчи, маеть зъ ремесла такового дати одинъ грошъ“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РЕЧАХЪ. „...во всихъ речахъ (рас.: „предметах“) и артикулахъ въ немъ описаныхъ, въ моцы zostавуючы, подтверждаемъ имъ симъ нашимъ листомъ“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

В. Ластоўскі. Гісторыя Крыўскай (Беларускай) кнігі.

РОБОТУ. „...штожъ имъ повинны уводити и кажетъ имъ къ своимъ дворомъ на роботу ходити, а они не робливали“. (Запис XVI ст., бал. 310). „...крамы свои раскладають и продають, а иншии ремесленники въ дни святии робятъ“. (Кругакольная грамата, 1548 г., бал. 379).

РОВНИНЫ. „...ровнины великие и дубровы роскошные“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОДИЧАМЪ. „Такежъ обѣцуюемъ и слобуюемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашихъ великого князьства земель, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-коль векъ дѣдичствъ у володѣннѣи и въ дерьжаніе, а либо нѣкоторые вряды, а либо чѣти не имамъ дати жадному чужоземцу, але только родичамъ (ураженцам) тыхъ земель нашихъ предреченыхъ великого князьства Литовского“. (Привилей в. кн. Казіміра, 1157 г., бал. 162). „...только Литве, Руси, Жмуди, родичомъ старожитнымъ и уроженцомъ великого князьства Литовского“. (Статут 1588 г., бал. 436).

РОДНОЕ. „Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая каеодическая породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются“. (Уния... 1595 г., бал. 455).

РОЗИНУЛА. „Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла пожрети девятъ тысящъ одиньцов мужъ“. (Книга о Таудале рыцеры XVI ст., бал. 378).

РОЗМАИТЫХ. „...и розмаитых (=рожняких) обѣитостей наполнено“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОЗМОВЛЯЮЧИ. „...а ото указался: Моисей, Ілія, розмовляючи зъ нимъ“. (Зборник XVII ст., бал. 567). „Мѣй одно розмову зъ геретыкомъ о папезу“. (Уния... 1595 г., бал. 455).

РОЗНЕМОГЪСЯ. „И прышедшы до Новагородка, рознемогъся и вмер без плоду“. (Лѣтописецъ, бал. 206). „И не малыи час живучы рознеможется жона князя Домонътова. (Лѣтописецъ, бал. 208).

РОЗОЗНАНЬЕ. „...и жбы знакъ и певное розознанье (рас.: „отличіе“) было християнина отъ жида“. (Статут 1566 г., бал. 395).

РОЗОРВАНЬЯ. „...и не хотѣчи имъ росколу и розорванья въ церкви святоѣ“. (Саборная грамата 1596 г., бал. 466). Розорванье, адназначна рас. слову „раскол“.

РОЗСУДКУ. „...але тежъ и для лѣпшого имъ розсудку, (=развагі; рас.: „разсужденія“), надто и для ихъ самихъ цвиченья въ томъ не леда учономъ езыку словенскомъ“. (Новы Заветъ 1570 г., бал. 411). „...муситъ въ томъ братствѣ каждому права достояти, и розсудку (=суду) ихъ братского послушенъ быти“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

РОЗШЫРАТИ. „...почалъся множити и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОКЪ. „...хто на рокъ (рас.: „срок“), положеный и мѣстцо намѣненное на войну не выѣдетъ, тотъ маеть господару его милости вины заплатити сто рублевъ грошей“. (Устава сойму Виленского, 1507 г., бал. 263). „И змовившы рокъ (=рас. „срокъ“) вдѣлали которого дня наехати на Вильню и засѣсти городъ“. (Лѣтописецъ, бал. 214). „А которые осѣлости и людей не мають, тогды вземши листъ отъ уряду, къ справѣ рокъ (рас.: „срок“) положити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...на тыежъ роки (рас.: „сроки“) повинны врядники господарские отсылати тые пѣнязи до скарбу его королевской милости“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РОСКОШНЫЕ. „...равнины великие и дубровы роскошныє“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОСПУСТНОСТЬ. „...бо съ того многіе зъ нихъ въ распустность (рас.: „разврат“) и въ убожество приходятъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

РОСПУСТОКЪ. „А и распустокъ владыцы не давати“. (Грамата в. кн. Вігаўта, 1407 г., бал. 143). Пад распустками разумеюцца жанкі, якія атрымалі „ропуст“, г. зн. развод; а такжа жанкі распуснага жыцця.

РОСОМАХУ. „А на своихъ волокахъ подданымъ вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху (адмена воўка)“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

РОСТЫРКЪ. „...гдѣ се оная звада або ростыркъ (рас.: „раздоръ“) кому станеть“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 324).

РОСТЫРЖЪКА. „И в том стала великая брань и ростыржъка межю братею великим княземъ Нарымонтомъ и княземъ Довъмонтамъ“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

РОСТОРЖЪКУ. „...для которого-жъ мѣщане мѣста Полоцкого промежку себе росторжку и раздѣль вчинили“. (Потверженіе 1510 г., бал. 269).

РОТЬ. „Потомъ отправлено ротъ двѣ, пана Буркулаба и пана Баки, а зъ ними иншіе люди“. (Ліст 1564 г., бал. 391).

РОУБИЕ. „...также здрававши на собе роубие альбо хоусты“. (Житіе св. Алексія, XV ст., бал. 181).

РУБЕЖЪ. „...пойти истыцю къ истыцю, и взяти ему тая правда, которая... въ томъ городѣ; а рубежа (ѹ знач. разбою, грабежа) не дѣяти“. (Сѣпскіі Смлєнскій умова, 1229 г., бал. 72).

РУБИТИ. „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая“. (Привилей, 1505 г., бал. 257).

РУКОЙМЫ. „...братъ его на рукоймы (=на парукі) неслушнѣ видѣли“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 474). „...копами на пѣнязи роздаваны, на боргъ, за слушнымъ рукоемствомъ (рас.: „поручительствомъ“) заплаты“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

РУЧНИЦЫ. „А ручницы, (=стрѣльбы) пса, рогатины и ничего, чимъ бы звѣря забилъ, не брати ему зъ собою“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

РУШАЕ(Т). „Ани поа(н)гелах), ани пото(м) все(м) што е(сть) и штося рушае(т), и што росте(т) и што живе(т), и розу(м) мае(т), на небѣ и на зе(м)лѣ“. (Лѣтописецъ, бал. 399).

РУШАТИ. „...а который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати“. (Привилей, 1511 г., бал. 276).

РЫБОЛОВЫ. „...рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворовъ нашихъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314). „Вольность подданымъ до рѣкъ и озеръ нашихъ, рыбъ ловити крыгою, удою, броднемъ, тригубицею, оборомъ и иншими малыми сѣтками, урядъ и неводничій не маюць заборонити, нижъли ѣзовъ забивати не могуць“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

РЫКАНІЯ. „...чоловѣкови отъ срокгого единорожца утѣкаючому подобныхъ быти розумѣю, которые голосу его и страшного рыканія не могучи стѣрпети“. (Гисторія о Варлааме и Юасафе, 1637 г., б. 554).

РЫХЛО. „Кгидиминъ не поспель так рыхло (=хутка) собрати воиска своего против Нѣмцовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

РЫЦЕРОВЪ. „...княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, боярь мѣстичовъ земля великого княжства Лиговского и Руского“. (Привилей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 160). „Кгды мензства Запорозцовъ Кролеве дознали теде за гербъ такого имъ Рыцера дали“... (Вѣршѣ XVII ст., бал. 538). „Хочу вам поведати добрую повесть о Кгвидоне Антонскомъ княжати и его сыне, о великом и славномъ рыцѣру Бове“. (Исторыи о княжати Кгвидоне XVI ст., бал. 374).

РЪЗНИКИ. „Такожъ который платъ рѣзники даюць съ клѣтокъ мясныхъ“. (Потверженіе 1510 г., бал. 270).

РЪЧИ. „А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту нашему вагу на которой воскъ вѣсятъ и иныи рѣчи крамныи“. (Грамата в. кн. Жыгімонга, 1432 г., бал. 157). „...за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчества пополнвши, по встани з мертвыхъ вступилъ на небо“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...подводы бирываль зъ мѣста подъ себе и подъ свои рѣчи“. (Привилей 1505 г., б. 255).

РЯДИТИСЕ. „И вже панъ Андрей и иные по немъ будучые намѣстники мозырские маюць рядитисе (=кіравацца) подлугъ того, какъ в симъ нашомъ листе выписано“. (Устава XVI ст., бал. 274). „...церковъ Христова моцнѣ стоячи, отъ него одного ряжена и справована была“. (Саборная грамата 1596 г., бал. 465).

САЖАВКИ. „...въ осень и на веснѣ, ставы и сажавки подданыи будовати маюць“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

САМОХОТЬ. „...а то не дбають, а праве самохоть стадо Христова на месные ятки выдаюць“. (Уния... 1595 г., бал. 455).

СВАДА. „...а оучинится вамъ свада (=звада, сварка) съ ихъ моужьми, вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ“. (Смлєнскій умова 1229 г., бал. 75).

СВЕДНО. „А что, сыну пишешъ о поставленіи и зачимъ то еще какъ не сведно (ня зъведна, не вядома), ино то Богу вѣдомо“. (Ліст 1458 г., б. 162).

СВЕДЕЦТВА. „Не вкради что дружного, а не давай сведецтва лжыва“. (Библия Ф. Скорины, бал. 284).

СВЕТЧИЛИ. „Жерославчане светчили перед паномъ виленскимъ“. (Свѣдчаньне канца XV ст., бал. 243). „Светчили передъ ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы памятуемъ гораздо“. (там-жа, бал. 243) „...яко о то(м) писмо с(вя)тое свѣтчи(т)“. (Лѣтописецъ, бал. 400).

СВИРНА. „...зъ гумна и зъ свирна на кождый расходъ и на насѣнья абы было збожьє мѣрено“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

СВИРЪПУ. „А къ тому, кождую свирѣпу (=кабылу) и жеребья мѣти въ реистрѣ на имя, шерстью“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „...нижли съ свирѣпъ стадныхъ скуръ не продаючи оказывати конюшому нашему дворному“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

СВѣДОМО. „...а и свѣдомо то будетъ околицы“. (Судоўнік карала Казіміра Ягайлавича 1468 г., бал. 163). „...тыхъ пѣнязей выбирати, маюць тыи дворяне наши, подъ свѣдомомъ державецъ и тыхъ писаревъ нашихъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

СВѢТА. „...отъ початку сотворня свѣта лѣта пяттисечного пятсотного двадцать шостого“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...которые же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановаль“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...я свѣта того отрекаюся, взял есми на себе чорную рызу, а господарства я не хочу“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

СВѢТЛИЦИ. „...сидѣти ему казала на замку, въ скарбовой свѣтлицѣ (—сали). (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 474). „А зъ бронями жадными до свѣтлицы братскоѣ ни хто не маеть ходити“. (Статут кушнерскаго братства, бал. 325). „Напервѣй свѣтлица (рас.: „комната“) великая столовая, а въ ней ни печи, ни лавъ ни помосту“. (Археогр. Сборн., Вильня, 1867 г., т. I, б. 145). Противку лазни черезъ сѣти свѣтлица, а въ ней печь и лавы (там-жа)“.

СВЯТА. „...недѣли и никоторого свята въ почстивости не мають“. (Кругакольная грамота 1518 г., бал. 379).

СДѢЯЛО. „...абы ся для такъ ровноѣ рѣчи въ замкненью помѣры волокъ омѣшканье не сдѣяло (=не зрабілася). (Устава на волоки, 1557 г., бал. 352).

СЕДѢТИ. „Богъ мѣлъ прыти и седѣти на горѣ высокои и судити живых и мертвых“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

СЕЛИДБЫ. „Тежъ ревизоры мають доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы (=сялібы, хутары) назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

СЕМО. „И както пришоль к мостови, рекль Плось: поиди семо (=судой)“. (Грамота 1300 г., бал. 90).

СЕРМЯЗЪ. „...пахолка доброго, въ сукни цвѣтной, а не въ сермязѣ“. (Статут аб вайсковой павиннасці, 1525 г., бал. 317).

СЕСТРЭНЧЕ. „Мой милый сестрэнче Трышане, ты много доброго вчинил, а я твой и все твое, што я маю, будь на твою волю“. (Повесть о витязехъ XVI ст., бал. 374).

СЕЧЫ. „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая“. (Привилей, 1505 г., бал. 257).

СКАЗЫ. „...абы подданыи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы (=шкоды) и упаду болшого не приняли“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265).

СКАЗУ. „...видячи впадъ и сказу, (шкоду) которую жъ мѣщане тамошніе мѣли“. (Потверженье, 1510 г., бал. 269).

СКАЗИЛЪСЯ. „...коли тот болванъ сказилъся (=папсаваўся), и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

СКАКАТИ. „Czy swadzbu na mieyscu siom buduć skakaci“. (Інтэрмэля, 1651 году, б. 567).

СКАРБЪ. „...а платы и доходы што-кольвекъ можетъ быти выбрано, отдавали въ скарбъ (рас.: „казну“) нашъ первѣй свята Божьего Нароженья“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „...и тыи пѣнязи за тыи жыта державицы наши будутъ повинни до скарбу нашего отдавати“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...король его милость платъ былъ взялъ къ его милости скарбу“. (Привилей 1511 г., бал. 277).

СКАРБОВЪ. „...для великого окрутенства и несправичности его не был ни хто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣней албо скарбовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

СКИНУЛЪ. „...мовяць, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволенья, на сынодъ Берестейскій ѣхал и владыковъ скинулъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475). „...и плащъ с крижкомъ з себе скинулъ“. (Лѣтописецъ, бал. 237).

СКИНУВШИ. „...и, того скинувши войта, иньшого уставити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 340).

СКОГЛИТИ. „Skupawsiab ieś Nieglennej, zabywsieb skohliti, a z Saska po hreczesku dumno hlaholiti“. (Sieńko Nalewajko, сатира XVII ст., бал. 561).

СКОШТУЙЖЕ. „А не вѣришь ли тому, скоштуй же того“. (Уния... 1595 г., бал. 455).

СКРИНЪКИ. „...зъ скринъки братское водле преможена братского подпоможенье чинено будетъ“. (Статут, бал. 410).

СКУТЕЧНЪ. „Пытати у нихъ, естли скутечнъ (рас.: „успѣшно“) могутъ зъ вами, а потомъ зъ нами зѣхавшися гдѣ, часу певного, на мѣстце певное устнѣ о тыхъ рѣчахъ безъ выразной пленипотенции отъ братства своихъ зносится“. (Наказ ад Новогородзкага сабору, 1624 г., бал. 539). „Того посельства моего сами skutki (рас.: „успѣхи“) узнавайте, прошу“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475). „...и тыи суть два skutki (рас.: „успѣхи“) науки, в которой и я прауочи разумемъ за рѣчь пилно потребную“. (Грамматика словенска, 1595 г., бал. 464).

СЛИЗКОМЪ. „...ноги засъ якъ на слизкомъ и непевномъ ступени держалисе“. (Гисторія о Варлааме и Юасафе, 1637 г., бал. 554).

СЛИЧНОСТИ. „...щасливи которые въ невымовной сличности (рас.: „прелести“) и оздобе твоей ся кохають“. (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

СЛОВОУТНОГО. „С того мѣста былъ ест един моу(ж) родомъ, емоу(ж) ния было таудаль, родоу словоутного (=слаўнага) але велми недобрыхъ справъ“ (Книга о Таудале рыцери XVI ст., бал. 378).

СЛУШНАЯ. „Слушная (=справядливая; рас.: „надлежащая“) бо речъ ест, абы вши Княжацские мл(с)ти того народу языкъ миловати рачили, въ которомъ давные предъки и ихъ Княжацские мл(с)ти панове отци вашихъ Княжецскихъ мл(с)ти славне пре(д)нейшие предложеньства несуть“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 384). „...абы тые за неучъствивые справы свои слушно е каранье, а цнотливые пристойную заплату относили“. (Статут 1588 г., бал. 439). „Тую землю держимъ за слушною причиною“. (Судовы лист в. кн. Витаўта 1420 г., б. 149). „...и иные слушные поплатки, къ пожитку нашему и земскому“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „...слушноѣ причины не знашли, не только за штобы смерть поднятъ былъ годень, але и затрыманымъ быть слушнѣ не показалося“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 476).

СЛЫТЬ. „Ваша слава слыть будетъ, покуль станеть света“. (Хронологія 1581 г., бал. 428). „А коли бы дотуль Вашмость писаромъ былъ, то бы человѣкомъ слылъ“. (Лист Комуниѣ да Абуховича, 1655 г., бал. 575). „...а што в немъ внутри ревуть, то слава его будетъ слынути на весь свѣт“. (Лѣтописецъ, бал. 212).

СЛЮБИЛЪ. „А какъ Гарманъ вашъ намъ слюбилъ (=шлюбаваў, присягаў) и руку далъ, што нашимъ купцомъ Полочаномъ за море путь чистъ“. (Лист XV ст., бал. 159). „...такежъ обѣцоемъ и слюбуем (=присягаем) ижъ въ земляхъ тыхъ нашихъ великого князства земля, городовъ, мѣсть, а либо которыхъ—кольвекъ дѣдичствъ у володѣние и въ держаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а либо чѣти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земель нашихъ предреченыхъ великого князства Литовского“. (Привилей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 162).

СМОКА. „А за тымъ позрѣвши въ глубокой ровъ, страшного смока обачиль“. (Гисторія о Варлааме и Юасафе, 1637 г., бал. 554).

СНАТЬ. „А теперъ князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ивановича Сотницына-Клобукова зъ сорокма коней, снать, (=знаць) до того воиска, даючи вѣдати о той битвѣ“. (Ліст 1564 г., бал. 394). „...чогожъ панове Поляцы, снать, (=знаць) и до тыхъ часовъ вчинити не хотятъ“. (Пасольства 1526 г., бал. 311).

СОБИНУ. „...а найграеть (у косьці) на себе нѣкоторую со бину (=ўласнасьць) пѣнезей“. (Вісьліцкі статутъ XV ст., бал. 155).

СОБРАЛИСЯ. „И собралися мужы Латыголове, которые седили над берегомъ морскимъ окіяномъ моремъ“. (Лѣтописецъ, бал. 207).

СОВИТО. „...подъ ласкою нашою и нагороженемъ совито (рас.: „сугубо“) шкодъ подданымъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

СОГНАТИ. „...хотечы его согнати з отчизны своее городов Руских“. (Лѣтописецъ, бал. 205).

СОЖДАВШИСЯ. „Московскіе гуфы застановилися, и, сождавшися (=пачакаўшы), вси сполчнѣ гуфы росправили“. (Ліст 1564 г., бал. 392).

СОИМУТЬСЯ. „И соимуться (=зъбярца) воиска на Вельи, вышен Ковна“. (Лѣтописецъ, бал. 216). Згэтуль „Сойм“—збор, сабранье; „соймішча“ мейсца збору.

СОКЪ. „А коли тать дастся на муку, а зѣліе знася, а знаки будутъ добрыи на него, сокъ высочить“ (сакмо=сьлед, зн. сьледчы высьледзіць). (Судоўнік, 1468 г., бал. 163).

СОЛОДКОСТИ. „...на малой оного меду солодкости коштованю себѣ забавиль“. (Гісторія о Варлааме и Юасафе, 1637 г., бал. 554).

СОРОКМА. „А теперъ князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ивановича Сотницына—Клобукова зъ сорокма коней, снать, до того воиска, даючи вѣдати о той битвѣ“. (Ліст 1564 г., бал. 394).

СОРОМЪ. „А иметь Русинъ Нѣмчица у своей жены, ино за соромъ 10 гривенъ серебра“. (Смаленская умова, 1229 г., бал. 71). „...такую имъ соромоту учиниль; ино не имъ соромоту учиниль, осподару нашому князю великому соромоту чинить“. (Ліст XV ст., бал. 158) „...которые ходечы по мѣсту людей соромотятъ и боемъ клеплютъ“. (Привилей 1505 г., бал. 256).

СОРОЧНИКИ. „...тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники (старшыи над 40 людзьми), гуменники, обирали што зъ лѣпшыхъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли работы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ работъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

СОТВОРЕНЯ. „...отъ початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

СПЕРЛИ. „...которые яко ся зъ ними поткали, zarazомъ ихъ сперли (=сьціснулі), ажъ потомъ почали тыль подавати, и такъ тежъ гонячи за ними били ихъ“. (Ліст 1564 г., бал. 392).

СПОДАРЕМЪ. „Служить своимъ сподаремъ, ку каждой потребе, не лютуючи скарбовъ ни самого себе“. (Хронологія 1581 г., бал. 428).

СПОДОБАЛАСЯ. „И сподобалася ему вѣра хрестиянская и окрестилъся“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „И сподобалася ему там вельми, и зару-

билъ городъ и назоветъ его Раигород“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „И сподобалася имъ, и вчинили на неи город, и назвали его Новгородок“. (Лѣтописецъ, б. 202).

СПОРАЖЕНЫ. „Сынодік албо зобраніе імен преставленыхъ дшъ, споражены (=упарадкаваны) в року 1684“. (Слуцкі памянник XII ст., бал. 488).

СПОРЩИЗНУ. „Тежъ, кгда подданный нашъ возьметъ державцу на спорщизну (рас.: вид тяжбы, спор, „пря“) якую, на суд, о землю або о сѣножать“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

СПРАВЕДЛИВОСТИ. „...и досмотрѣвши межъ ними справедливости, хто будетъ што заслужиль, и какъ право укажетъ такъ его казнити“. (Привилей 1511 г., бал. 276). „...также были у той справедливости олиж до живота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 214).

СПРАВИТИ. „...або зъ реистровъ войтовскихъ во всемъ ся справити (=апраўдацца), што въ томъ урядѣ прибыло, або тежъ спустошало“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

СПРАВИТЬ. „...тыи грабежи тымъ людемъ поотдаеть и во всемъ се справить (=апраўдаецца)“. (Запис XVI ст., бал. 310).

СПРАВОВАТИ. „...потому ся справовати (=упраўляцца), як у Великом Новгороде и Пѣскове“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „Но добротливостию мыслихъ всегда справовати свое подданые“. (Библия Ф. Скорины, бал. 288). „...и поидеть на город Полтэкъ и на мужы полочане, которые вѣчемъ справовалися (=упраўляліся)“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „...которые, артыкулы вписаные у дому братскомъ они ховають и подле нихъ се справують (=упраўляюцца)“. (Статут кушнерскага брацтва у Вильне, 1538 г., бал. 323).

СПРАВЦЕЮ. „...и по два кротъ былъ справцею (рас.: „управителем“) столицы патріаршей“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 474). „...обравши на то первѣй сего справцою, поручили есмо державцу Кнышинскому пану Петру Фальчевскому“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

СПРИГОДЫ. „Естли бы теж который кольвекъ братъ уписанный съ допущенья Божого спригоды на маестности упаль“. (Статут брацтва, бал. 446).

СПРЯЗЬЛИВЫЙ. „...не залецаными, ани часу угрожающими словы, але яко спрязьливый простый, а щирій, правдиве, верне, а отвористе зъ зычливости ку моей отчизнѣ“. (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 411).

СПУСТОВЪ. „...повинень млынаръ до работы млына и спустовъ мистромъ быти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 346).

СПЫТАЛЪ. „А кгда бы ихъ хто спыталъ, жебы то ясне показали и съ писма Божьего“. (Унии... 1595 г., бал. 455).

СТАВЫ. „...въ осени и на веснѣ, ставы и сажавки подданными будовати мають“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

СТАЙНИ. „...до коней нашихъ, гдѣ будутъ стояти, до каждоѣ стайни одинъ сторожъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

СТАЛОСТЬ. „...и хотѣчи имъ тую сталость (рас.: „постоянство“) и вѣру и послугу ихъ щедробливостию нашою паньскою отдати“. (Привилей 1511 г., бал. 276).

СТАЛОСЯ. „Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

СТАНОВЯЧИ. „Становячи (=пастанаўляючы) все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли нашоѣ господарскоѣ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 358).

СТАНУ. „...о такомъ врядику, якого стану (рас.: „сословія“) будь, по Божьемъ Нароженьи подскарбій оповѣдавши намъ, а зъ волею и за листомъ нашимъ, маеть послати дворянниа въ имѣнье его“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 319).

СТАРАЛИСЯ. „Абы все старались и людемъ то прекладали“. (Пуикты Кііузкага мѣралііта 1631 г., б. 552).

СТАРОВЕЧНЫХЪ. „...не описали своихъ старовечныхъ княжати имен“. (Кройника 1681 г., б. 578).

СТАРОДАВНА. „Тежъ, гдѣ бы кольбекъ были меды данши съ стародавна, также бобры, куницы и иное, то все заставляемъ къ пожитку нашому“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „Бояре путные, стародавние, а не въкушныи хочемъ мѣти“. (Устава на волоки, бал. 339).

СТАРОСТИ. „Князь великий Скирмонть у великой старости свои умер“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

СТАРОСТЫ. „...и старосты свое на тыхъ городехъ посадить“. (Лѣтописецъ, бал. 223).

СТАРЦЫ. „...тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменики, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботу, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ работъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

СТАТОКЪ. „...тымъ мають пѣнези братскіе и весь статокъ (= рухомая маенасць) и справы братскіе у моцъ подати и поручити“. (Статут кушнерскага братства 1538 г., бал. 323). „А хто отходя съ того свѣта, кому прикажетъ свой статокъ, того не рушити...“. (Привилей 1505 г., бал. 255). „И князь великий Кестутей отпустил его з матерю его и з братею и со всимъ его скарбомъ и со всеми статки“. (Лѣтописецъ, бал. 215).

СТВОРЫТЕЛЬ. „И Богъ створитель поможет по пророка Давиду слову“. (Лѣтописецъ, бал. 219).

СТОЛЕЦ. „И вчынил собѣ князь великий в немъ столецъ (= сталицу) и назвалъ великимъ княземъ Новгородскимъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „...а иншихъ у полонъ повель и столецъ все Руское земли городъ Киевъ зъжогъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „До всехъ замковъ и мѣсть немногіе дороги и гостинцы росписати отъ столечного мѣста Вильни“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360). „...и седечы на столыцы отца своего на Кернове и пановал не много лѣтъ“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

СТОРОЖЫ. „...прибѣгли сторожы повѣдаючи, ижъ зъ сторожою Московскою видѣлися“. (Лист 1564 г., бал. 391). „Князь великий Витовтъ седѣлъ у Креве за сторожою у коморе“. (Лѣтописецъ, бал. 217). „...которые въ месте живутъ и торгомъ ся обыходятъ, ты бы вси сторожовщину зъ мѣстомъ платили по силамъ“. (Привилей 1505 г., бал. 207).

СТОРОНЕ. „Кернусъ пановал на Завельской стороне“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „...въ тыхъ часехъ въ той нашей сторонѣ не было еще иншихъ наукъ“. (Дневникъ Ф. Еулашеускага (1546—1604), бал. 481).

СТРАВОВАНЬЕ. „...кто поѣдетъ впередъ на стравованье (рас.: „въ продовольствіе“) безъ ведома гетманского, того въ ланцугъ“. (Устава сойму Милскаго 1507 г., бал. 261). „...брали полугрошки польскіе за всякіе товары и стравныи рѣчи“. (Постановленіе на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265). „...коли ко-

торыи люди, чинкольве будутъ, повезут до мѣста пшеницу, гречку, овес, муку и иные рѣчи стравныи, штоколве будетъ“. (Грамата 1505 г., бал. 259).

СТРАВУ. „...бралъ на нихъ на каждую недѣлю по шести копъ грошей собѣ на страву“. (Устава карали Жыгімонта, XVI ст., бал. 273). „...и обобралъ мя зо всеи маестности, голько ми два червонныхъ золотыхъ, вынявши, зъ моихъ пѣнезей далъ на страву“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 473).

СТРЕЛЦОМЪ. „...тотъ Якубъ Станкевичъ служитъ службою боярскою конемъ, ачъ колве пачасъ быва стрелцомъ“. (Судовы лист в. кн. Вітаута, 1120 г., б. 149).

СТРИВОЖИЛСЯ. „И услышавши иродъ король, стривожился и вся ерусалима съ нимъ“. (Новыи Завѣтъ, 1570 г., бал. 408).

СТРУГИ. „...коли струги съ куплею своею шлютъ до Риги“. (Грамата в. кн. Александра, 1495 г., бал. 176).

СТРЫХЪ. „...только въ бочку отдавати, въ которой чотыри корцы Краковскихъ, подъ стрыхъ (ушчэрць)“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

СТРѢТИЛИ. „...и стрѣтили великого князя честно, и вдарыли ему чоломъ, и поддалися служыти ему“. (Лѣтописецъ, бал. 211). „...и стрѣтились с княземъ Витовтомъ на поли на рецѣ Воркслѣ“. (Повесыць 1399 г., бал. 130).

СТЮДЕНЬ. „...и много людеи зъ студени померло по селамъ и по городомъ, бо велми великая студень а снегъ былъ велми великъ“. (Лѣтописецъ, бал. 230).

СУГРАННЫХЪ. „...и доводъ на то ставили людей добрыхъ старыхъ, бояръ, мужовъ сугранныхъ (якія живуць на граняхъ, границахъ) многихъ“. (Описанье граиці 1546 г., бал. 335).

СУДИНЫ. „...а остаткомъ тыхъ пѣнязей отвозныхъ наймовати судины, на отпироваженье водою тыхъ овсовъ до Вильни“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 313).

СУ(Д)НЫЙ. „...которымъ и опра(в)даю(т)ся вси бл(а)гове(р)ныи лю(д)и во день су(д)ный“. (Фрмологъ XVI ст., бал. 194). „...якобы судныи день мѣлъ быти“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

СУДОВЫЕ. „...и судовые листы свои на то имъ подавалъ“. (Привилей 1505 г., бал. 254).

СУКНЯ(Х). „...въ богаты(х) сукня(х) пани ходя(ть), незнали передъ тымъ ты(х) португали или фортугали“. (рамона Милешкі, 1589 г., бал. 448).

СУЛИТЬ. „...то, что будетъ сулить (рас.: „предлагать“) найма болѣ не взяти“. (Смаленская умова, 1229 г., бал. 73).

СУМЕЖЦОМЪ. „А сумежцомъ (межы якіхъ зыходзяцца), какъ ихъ право, по сътарому ведати имъ свае уходы“. (Абмежанье, 1398 г., бал. 129).

СУМѢНЬЯ. „...водѣ ихъ сумѣнья (рас.: „совести“) абы сами и зъ ревизоры и мѣрники зъ великою пильностью того постерегали“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357). „...не тымъ умысломъ—Богъ свѣдокъ сумѣнья моего—то написаломъ“. (Унія..., 1595 г., бал. 155).

СУПОЛЬНОЙ. „Мы бачучи, ижъ яко предкове ихъ, такъ и они, завжды у супольной вѣрности заховали ся“. (Привилей 1511 г., бал. 276).

СУСЕД. „...бо не только соседъ а спольный нашъ обыватель въ отчыне, але и самъ господарь панъ нашъ жадное звирности надъ нами заживати не можетъ“. (Статут 1588 г., бал. 111). „...а гдѣ бы отъ которого сусѣда видѣлъ концы альбо границы покажоны, маеть то врядови оповѣдати“...

(Устава на волоки, бал. 340). „Ано бы лѣпѣй гасити. коли у сусѣда горитъ, анижли коли до твоего даху придетъ“. (Унии..., 1595 г., бал. 456).

СУСЪДОМЪ. „Отъ бояръ Полоцкихъ, и отъ мѣстичовъ, и отъ всего посполства, нашимъ милымъ приятелемъ и сусѣдомъ, посадникомъ Ризкымъ и ратманомъ“. (Грамата Палачанау, 1414 г., бал. 145).

СУСТРОМНА. Ест одна гора замковая сустромна велми ку Днѣпрови“. (Дьярыуш Маскевича XVII ст., бал. 531).

СУТЬ. „...на жидовъ на всихъ, которые суть (—ѣсьць) въ великомъ князствѣ, въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ“. (Статут аб войсковай павінасьці 1525 г., бал. 320).

СХОПИЛ. „...былъ бы и я толко короле(в)щины не маю, бо передъ другими не сходи(л)“. (Грамова Мясцкі, 1589 г., бал. 149).

СЧАСТНОЕ. „...счастное памяти отца нашего Казимера короля его милости... (Привилей 1505 г., бал. 254).

СЧЕДКОМЪ. „...и дали есмо тая села пану Ильи Вячкевичу вечно и непорушно, ему, и его жоне и дѣтемъ, и близкимъ и счедкомъ (—патомкам)“. (Грамата в. кн. Вітаута 1407 г., бал. 142).

СЪНИТЬКУ. „...жаловаль се архимандритъ Лавришовский Мисайло, што черезъ монастырь князя великого люди дорогу положили по дрова и по лыки и по вязе, и жоны ихъ и дѣти ихъ у сънитъку туда ходять“... (Абмежаньне 1398 г., бал. 128).

СЫЧИВАЛИ. „...меды куповали и сычивали на врочистые свята“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 323).

СЪВІТКА. „...ia kuntasza nie maui, dabro kab svitka byla na chrybcie“. (Зборник інтэрмэдзій першай паловы XVIII ст., бал. 614).

СЪНОЖАТИ. „А гдѣ сѣножати въ пуцахъ нашихъ суть, ино врядъ и лѣсничій мають давати вѣдомость ревизору“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 353). „А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣножати церковные владыки и игуменя мають“. (Привилей 1511 г., бал. 277).

СЯБРОВЪ. „...а сябровъ городскихъ въ пригонъ нашъ не гнати“. (Привилей 1503 г., бал. 252). „А въ подводы намъ коней въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ, ни въ сябровъ городскихъ“. (Привилей 1511 г., бал. 276). „Также на боярскіе люди и на мѣщанскіе сябры дѣцкихъ намъ и намѣстникомъ нашимъ не давати“... (Привилей 1511 г., бал. 276).

СЯКЪ-ТАКЪ. „Сякъ такъ нагородывся Вашмости упудъ московскій“. (Ліст Комуниѣ да Абуховіча, 1655 г., бал. 576).

ТАБЛИЦИ. „...хотя не стаковое годности, яковое бы святыя таблицы (рас.: „скрижали“) Божие достойны были“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ТАЕМЫЕ. „...тые маю та емые (ѹ сѣкрэце; згѣтуль сѣкрѣтара часамъ называли „таемнік“) заховати, а жадному человеку ихъ не маю объявляти ани тежъ жадныхъ листовъ не маю писати безъ росказанья господарского“. (Форма присяги, XVI ст., бал. 309).

ТАХРОМЪ. „...тежъ сѣкиры, ножи и иншіи такіи рѣчи тахромъ, або въ тузинъ“. (Потверженъе 1510 г., бал. 271).

ТВАРЫ. „...и чоловѣка можемъ познати по твары, если въ себе не маеть лишнее привары“. (Верш Рымшы 1588 г., бал. 427).

ТВЕРЖУ. „Якгеило князя великого Кестутя, дяю своего, оковавши до Крева послалъ и всадил у твержу“ (крѣпасць)... (Льтописецъ, бал. 217).

ТЕГИНЮ. „...повтекали, возы и сани порубали, и тегиню (рас.: „кладжу“) покинувши и сами на вьюки складшия въ скокъ побѣгли до своее земли“... (Ліст 1564 г., бал. 393).

ТЕЖАРЪ. „...абы тяжкий тежаръ панованья королевского, або тыранского зъ себе зложили“. (Статут 1588 г., бал. 439).

ТИВУНЫ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врьдники дворные, яко заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которые бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли дупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ТОЛОКИ. „Робота тяглымъ людемъ съ каждоѣ волоки по два дни на недѣлю, а толоки чотыри лѣтъ, съ чимъ скажутъ, за што маеть быти отпушона имъ робота о Божьемъ Нароженьи тыждень“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342). „...которые тяглоѣ службы не служатъ, тыи будутъ повинни дванадцать день въ году на толоку до дворовъ нашихъ служить“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ТОРГЪ. „Аже ты велишь кликати сквозъ торгъ: гость со гостемъ не торгуи“... (Грамата 1300 г., бал. 90). „Тотъ нашъ чоловекъ мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ“. (Ліст 1488 г., б. 165).

ТОРОМЪ. „Проси не лѣниво, бо лаконицкимъ поступаемъ торомъ (—парадкам)“. (Деласкаліа С. Косава, 1637 г., б. 555).

ТОСКНО. „И рекла ревека до исаака тоскно мнѣ жи(ть) для дочокъ хеттейски(х)“. (Книгі Бібліі XVI ст., бал. 396).

ТОТЬ. „...тотъ (=то-ж) еси неправду дѣялъ“. (Грамата 1300 г., бал. 89).

ТРАПИШЪ. „А вжды тр(а)пишь въ пекло тотъ не самъ одинъ“. (Арьянскі катэхізм XVI ст., бал. 383).

ТРИВАЛЪ. „...который-то порядокъ церкви Божой отъ часовъ апостольскихъ зачатый тривалъ по вси вѣки“. (Саборная грамата, 1596 г., бал. 466).

ТРУНКУ. „...и на день ку трунку (=напітку) ихъ братскому се вкупить“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

ТУПЫЙ. „Ачъ колвекъ, вѣмъ то добре, ижъ не только мой тупый разумъ, мѣлкій довѣтипъ, слабая сила и не оумѣстная вымова, подолати тому, жадною мѣрою, не можетъ“. (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

ТУРМЫ. „...отъ суда до суда, з турмы до турмы, през цѣлыи два роки якъ злочинца який поволокан“. (Казанье двое XVII ст., бал. 515).

ТЫТУЛА. „...да не гнѣвайся Господару (=пане) на мене, што я тытула воеводского не доложилъ, бо написавши Воеводою Смоленскимъ, то бы я солгалъ“. (Ліст Комуниѣ да Абуховіча, 1655 г., бал. 575). „...бо завжды лѣпѣй а пожиточнѣй будетъ потомковъ ваше милости, коли тое паньство ваше милости отчизное будетъ подъ особнымъ тытуломъ и правомъ отъ коруны Польскоѣ“... (Пасольства рады в. кн. Лігоўскага, 1526 г., бал. 311).

ТЪЛЕСНЫМЪ. „Онъ же будучи лѣкаремъ тѣлеснымъ досконалымъ, видечи вси рѣчи телесные, иже суть суетны и минуши“. (Библия Ф. Скорины, б. 295).

ТЯГЛЫИ. „Такъ жо вси подданыи наши, которые суть повинни службу уставичнѣ служить, то есть люди тяглыи“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

УБОЖЕСТВО. „...а проигравши, приходятъ во убожество“. (Висльицкі статут XV ст., бал. 155). „А што ся дотычетъ убого ъ шляхты господарскихъ подданныхъ тыхъ, которы ся убого мають въ домкахъ своихъ“. (Статутъ аб вайсковой павиннасьці 1525 г., бал. 317).

УБОРЪ. „...а сына дей посадилъ подлѣ себе, у такомъ же уборѣ“. (Отписы Кмиты Чорнабыльскага, 1573—1574 г., бал. 418).

УБОРЗЪ. „...и онъ уборзѣ на конь въсѣдъ, поехалъ у Витьбескъ“. (Грамата 1300 г., бал. 90).

УВЕДАВШЕ. „...утекль к тебе, княжо, Немчи жо, то уведавше, ажо к тебе утекль розбойникъ, и пришли предъ тебѣ княжо Немчи и молилися (—праслі) тебе“... (Грамата 1300 г., бал. 89).

УВЕСЬ. „И пошли тымъ устьемъ у верьхъ и дошли цѣлого Немна, гдѣ он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть“... (Лѣтописецъ, бал. 201). „Не толко въ Смоле(н)ску але и въ мзыру увесь поветъ о то(м) да(в)но ради(л)“. (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 419).

УВИТЫЙ. „...оу пелен(ь)ки (аж) до плечей оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый“. (Повесьць аб трохъ каралехъ, бал. 181).

УВЪДАЛИ. „...а скоро о войску господаря нашего и тежъ о пораждѣ Шуйского з войскомъ увѣдали“. (Ліст 1564 г., бал. 393).

УДАТНЫИ. „Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а риперъ удатныи (=харобры)“. (Статутъ в. кн. Ягайлы, 1423 г., бал. 150).

УДОЛІЯ. „Днесъ горы и холмы точатъ сладость, удолия (=нізіны) и поля плоды Богу приносятъ, горніи воспѣвають а удолийни рывають“. (Словы і казанні Кірылы Тураўскага, XII ст., бал. 29).

УДЪЯЛЪ. „...другъ друга заразилъ (=забіу) до смерти; и както тыи бои удѣялъ (=здыеяся, стаўся), тогды онъ, убоявъ ся“... (Грамата 1300 г., б. 89).

УЖАЛИВШИСЕ. „Нынѣ Богъ милостивый, ужаливши се насъ, открылъ намъ грѣшнымъ слово свое правдивое“... (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

УЖИТКУ. „...къ ужитку (рас.: „пользѣ“) нашимъ подданнымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права“. (Висльицкі статут XV ст., бал. 152).

УЖНУТЬ. „Тежъ што ужнутъ яринъ, яко: овса, пшеницы, ячменю, гречыхи, гороху, ярыцы и иншихъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а отъ збожья ужатъя всякого маеть мѣти на себе третій снопъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

УЗВОДЪ. „И на тыхъ мѣстъ узводъ (падыйманы мост) отсекли и на мосту его положили“... (Лѣтописецъ, бал. 225).

УЗНАНЬЕ. „... а то на узнаньѣ (рас.: „разбирательство“) врядовомъ и ревизорскомъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

УЗРОСТУ. „Атылья тогды, которого по угорски зовутъ Этэле, былъ среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле иншихъ члопковъ померное, обѣличя чернявого“. (История о Атыли, 1594 г., бал. 152).

УЗЫТИ. „На которую ж гору трудно будетъ узыти бѣзъ тыхъ погътеи рысихъ albo медвежыхъ, и для того тые ногти подле ихъ кладывали“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

УЗЯЛИ. „А потомъ городъ узяли“... (Лѣтописецъ, бал. 221).

УЙМЕТЪ. „...а хто ся не уйметъ, правомъ его, о то умовляти и шкоды позыскывати“... (Устава на волоки, бал. 356).

УИСТИТИСЯ. „...и въ томъ ему передъ урядомъ або войтомъ уиститися, (рас.: „оправдаться“) што бы индѣ не шоль, только до волости нашое“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

У КЛЕТИ. „...что товаръ его быть со розбойниковымъ товаромъ у клети“... (Грамата 1300 г., бал. 90).

УКРАДЕТЬ. „...коли жъ хто украдетъ дубъ или два въ чужомъ гаю, маеть платити б скотцъ за каждый дубъ“... (Висльицкі статут XV ст., бал. 154).

УКРАИННЫХЪ. „...и всихъ замковъ нашихъ украинныхъ (якія ляжаць на ўскрай дзяржавы) великого князьства Литовского боронити“. (Грамата аб высупленні у поход, 1514 г., бал. 282).

УЛЬЕВЪ. „...а зъ ульевъ домовыхъ и зъ бортей на волокахъ жадень съ подданныхъ плату давати неповиненъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353). У народнай мове акромъ слова „вулей“, сустрачаецца цікавая форма—„жылей“, „жылѣк“, „жыльні“; такъ сама якъ і слова „вуліца“ мяняе пачатную сугалосную: „вуліца“, „гуліца“, „юліца“ і мяйсцамі мае—„жула“, „жулка“.

УМЕЕТНЫХЪ. „... абысте до судовъ и до трибуналовъ не только людей добрыхъ а тыхъ правъ нашихъ добре умеетныхъ (=умелыхъ) обирали“. (Статутъ 1588 г., бал. 141). „...але теперъ Мелетій, человѣкъ барзо взятый и въ писмѣ святомъ добрѣ умѣетный насталь Константинопольскимъ патріархомъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475).

УМОВУ. „Ксидиминъ вчинить умову (рас.: „условіе“) з нѣмцы“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

УМОЛОТУ. „...а умолоту всякого збожья ревизорове наши у—во всихъ гумнахъ при дворахъ нашихъ пробовати мають“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

УМЪЛЫЕ. „...въ помѣрѣ волочной и въ господарствѣ добрѣ умѣлые“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

УПАДЫВАЕТЪ. „...гдѣ Немонъ упадываетъ у море окиян“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

УПИ(Л)НУЕШЪ. „...а теперъ хотя з рогатиною на варте сто(й) въ жи-вы(с)е очи тако(го) бѣса не упи(л)нуешъ“. (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 449).

УПРИВИЛЬЕВАНЬЕ. „Мѣста упривильеваные привильевъ своихъ уживати будутъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341).

УПУД. „Сякъ такъ нагородывся Вашмости упуд (=пераполох) Московский“. (Ліст Комуникі да Абуховича, 1655 г., бал. 576). „Z wielikim p u d e m тутъ адценак—„гонам“) на płoty wysokie skoczyła“. (Цітэрмэзія 1651 г., б. 568).

УРАДЫ. „...жадные урады духовные и свѣтскіе николи не суживали“. (Статутъ купинскага брацтва, 1538 г., бал. 321). „Урад“—вярхоўнае кіравецтва; укываецца гэтае слова для азначанья кождага вярхоўнага кіравецтва, якъ дзяржаўнага такъ духоўнага і сьвецкага. „...мають ся вписати въ реистръ урядовый (дзяржаўны)“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

УРАЗИТЬСЯ. „...или ладья уразиться (=ударыцца)“. (Смаленская умова, 1229 г., бал. 73).

УРОДОВАТОГО. „А хто бы мясо здохлого, шаленого и уродоватого (—верадаватага) быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ права, того скарати горломъ“... (Устава на волоки, 1557 г., б. 341).

УСИЛСТВО. „Мы уставляемъ, которые члонкы имѣють судити старосты: напервѣй судить о усилство (—гвалт, рас.: „насилованіе“) женское“. (Вартскі статут, 1420 г., бал. 150).

УСЛУГУЮТЬ. „Отчизне милой делнымъ мужствомъ услугують“. (Новы Завѣт XVII ст., бал. 513).

УСТАВЫ. „...тотъ повиненъ ставити къ земской службѣ сто пахолковъ добрыхъ, конно а збройно, водлѣ уставы и ухвалы земскоѣ“. (Статут аб вайсковай павіннасці, 1525 г., бал. 317). „...тогда маеть заплатити отъ того по сей уставѣ, и вольность мѣти тым купчити, отъ чого заплатитъ“. (Устава на полки, 1557 г., бал. 360).

УСТАВИЧЬНѢ. „Такъ жо вси подданыи наши, которые суть повинни службу уставичьнѣ (рас. „безпрестанно“) служити, то есть, люди тяглыи“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...имѣли и мають, а такожъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслять“. (Прывілей 1457 г., бал. 160). „...въ церквахъ нашихъ Пана Бога уставичне просимо“. (Уния... 1595 г., бал. 456).

УСТОЧНОЕ. „А мне виделосе што зъ усточное (=ѣсходнай) стороны всходило солнце красное“. (Розмова цара Давыда. Рук. XVII ст., бал. 583).

УСХОЧЕТЬ. „...кто не оусхочеть далѣй миру держати тотъ отпоувѣсть“. (Угодчая грамата 1347 г., бал. 106). „Тогда князь Скиргайло усхочеть поехати в ловы за Днепръ“... (Лѣтописецъ, бал. 221).

УСЮ. „Жыкгимонт собрал усю силу Литовскую“... (Лѣтописецъ, бал. 229).

УТЕКЪ. „...Ледве самъ утекъ у город Луцко. А князь великий Скирмонт возьметъ город Пинскъ и город Туров“... (Лѣтописецъ, бал. 204). „...утеклъ (=уцѣк) к тебе, княжо“. (Грамата 1300 г., бал. 89). „...чоловѣкови отъ срокгого единорожца утѣкаючому подобнымъ быти розумѣю“. (Гисторія о Варлааме и Иоасафе, 1637 г., б. 554).

УХОПИЛЪ. „...за дерево нѣякое руками ся ухопилъ и оного ся мощно держал“. (Гисторія о Варлааме и Иоасафе, 1637 г., бал. 554).

УЧАНЫ. „...а учаны (названье ваданлаву) хочю проводити с коньми и до Полотьска“... (Грамата 1300 г., бал. 90). Учан, назова ваданлава.

УЧИНИТЬ. „...к ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152). „...и тут учынилъ городъ и назвалъ его именемъ своимъ Куносов город“. (Лѣтописецъ, бал. 201). „А городомъ не могли ничего учынити и вернулись опять у свою землю“. (Лѣтописецъ, бал. 218).

УЩИНКУ. „А бурмистры и радцы мѣста Виленского, римское и грецкое стороны, не мають никоторыхъ людей, у братство ихъ уписаныхъ, до своихъ братствъ на послугу собѣ брати и братству ихъ ущинку (=крыуды) и переказы тымъ чинити“. (Статут кушнерскаго брацтва 1538 г., бал. 325).

УЩИРБКУ. „...здоровье и маетность въ целости мель, а на томъ жадного ущирбку не терпелъ“. (Статут 1588 г., бал. 441).

ФОЛЬВАРКИ. „А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣнжати церковные владыка и игуменья мають“. (Привілей 1511 г., бал. 277).

ХВАЛУ. „...и Богу хвалу давши“... (Грамматика словенска, 1596 г., бал. 464).

ХВОРЫХЪ. „До хворыхъ нти не лѣноватися, дяковъ не посылаючы, и о причастіе святыхъ Таинъ не торговатися“. (Пункты Кіюскага міграналита 1631 г., бал. 552).

ХИСТКОЕ. „...великого сердца, рады доброе и смѣлыи, руки хисткое и мужное, в рѣчахъ рыцарскихъ учоныи, до славы велми хотливыи“. (Исторія о Атыли 1594 г., бал. 452).

ХМЕЛИЩА. „...а што монастырская хмелища здавна, въ тое князя великого людемъ не надобе уступати се“. (Абмежанье 1398 г., бал. 129).

ХОРОМЫ. „...людеи под стену головами клали, ланъцуги великими хоромы подънимаючы, и з заду люди жѣгли“. (Лѣтописецъ, бал. 218).

ХОРОШО. „...choczu szto b ieś byw v niebie, hdzie słasno, hdzie chogosz, hdzie mudro“. (Литэремэзін 1651 г., бал. 568). „И оберет собѣ великий князь Швинъторогъ мѣстцо на пуцы велми хорошо (=прыгожае) подле реки Вельи“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

ХОРТА. „...и сокола, и хорта его зъжог“... (Лѣтописецъ, бал. 206).

ХОРУГВИ. „...роспустивши хоругви свои показался под Москвою на Поклоной горѣ“. (Летанісны адрывак, бал. 115).

ХОТЛИВЫИ. „...великого сердца, рады доброе и смѣлыи, руки хисткое и мужное, в рѣчахъ рыцарскихъ учоныи, до славы велми хотливыи (=хцівыи, скванны)“. (Исторія о Атыли, 1594 г., бал. 452).

ХОУСТЫ. „...также здрапавши на себе роубие альбо хоусты (рас.: „платья“). (Житіе св. Алексія XV ст., бал. 181).

ХРИБТАХЪ. „...бо Русь шаблею, а не перомъ бавячися, и писать незнаючи по паперу, только по головахъ албо по хрибтахъ (рас.: „спинах“) и где прилучилося шаблями пишучи, не описали своихъ старовечныхъ княжатъ имен“. (Кройника 1681 г., бал. 578).

ЦЕДУЛЫ. „Еще, по написанью тоѣ цедулы (=записки) моее, другая потѣшная новина пришла до пана моего“. (Ліст 1564 г., бал. 393).

ЦНОТА. „Але где цнота (рас.: „добродѣтель“) себе обрала оселость, тамъ ростроп есть до всего, и мужьская смелость“. (Верш Рымшы, бал. 427). „...о которой пишутъ кроиникарэ, иж была великое побожности и цноты“. (Лѣтописецъ, бал. 234).

ЦЕХОМЪ. „Также, абы были бочки въ одну мѣру уроблены, а подъ цехомъ (=знакамъ) нашимъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

ЦЫБУЛЕ(Ю). „...печо(н)ка з цыбуле(ю) или чосныко(м)“. (Прамова Мишельки, 1589 г., бал. 448).

ЦЭЛОГО. „И пошли тымъ устьемъ у верьхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он самъ увесь ув одномъ мѣстцу течеть“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

ЦЭЛОСТИ. „...и тая Парасковѣя обещалася дѣвство свое заховати въ цэлости до живота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ЦЭНЫ. „Тежъ каждый маеть вѣдати уставу якъ заплату чинити за стравныи рѣчи: за вола—полконы грошей; за яловицу—двадцать грошей; за вепра—дванадцать грошей; за барана—два грошы; двое гусей—за грошь; четверо куровъ—за грошь; копа жыта за тры грошы; овса копа по два грошы“... (Устава сойму Мѣнскаго военная, 1507 г., бал. 265).

ЦЭСАРА. „По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаюсъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ЧАС. „...а в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими“. (Повеснь аб биве кн. Вітаўта, 1399 г., бал. 130). „...яко ж вышэй писа-но иж часу цэсарства Августа сына Божья воплотился, а часу Тивирѣя, на кресте волную муку принял для збавеня и откупленя роду челоувѣческо-го“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...а мене вам быти послушнымъ до того часу, поки князь великий на Литве сядеть на Вилни и на Троцэхъ“. (Лѣтописецъ, бал. 229). „Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чолоувѣчи измѣни-ны“. (Вісльіцкі статут XV ст., бал. 152).

ЧАСТОВАВШЫ. „...частвовавши и даровавши безчисленное множе-ство золота и серебра и боръздыми конми“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ЧАСТОКРОТЬ. „...Которы частокротъ находятъ на пьяны люди“. (Вісльіцкі статут XV ст., бал. 155).

ЧЕЛНЪИШЫЕ. „...ото иле накоротшей быти могло, собралемъ нѣкото-рые челнѣишые (рас.: „главнѣйшія“) артыкулы вѣры“. (Гармонія, XVII ст., б. 507).

ЧЕЛЯДИ. „Потомъ челяди невольной мѣсячина масть быти въ ко-пахъ на сторону отложена“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ЧЕРГОЮ. „На сторожу замковъ и дворовъ нашихъ чергою подда-ные ходити повинни“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 355). „...добрыхъ людей, не збродневъ, которые бы мешаномъ любви были а люди бы давали на службу чергами“... (Привилей 1505 г., бал. 257). „Сторожа мает чергою быти; а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а панъ гетманъ хотѣлъ бы по-слати годного на сторожу въ други разъ: тогда маеть у того у негодного коня вземши дати подъ годного“. (Устава соиму Мѣнского, 1507 г., бал. 264).

ЧЕРНЯВОГО. „Атыльа тогда, которого по угорски зовут Этэле, был среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле инъших члонков померно, обълічя чернявого“. (Исторія о Атыли 1594 г., бал. 152).

ЧЕТВЕРАКИХЪ. „Неволници мають быти четверакихъ причинъ“. (Статут 1529 г., бал. 322).

ЧИТАТИ. „...добре читати и безъ вонтливости разумѣти и право пи-сати“. (Грамматика словенска, 1596 г., бал. 164).

ЧЛОНОКЪ. „...якъ бовѣмъ въ тѣлѣ не една которая часть албо одинъ которій члонокъ терпять, лечъ все огуломъ, терпливости подлежить“. (Зуховини бесѣды, 1627 г., бал. 541).

ЧОУВА(Л). „...што еси въ ерусалиме о моем сыноу миломъ чоу-ва(л) албо слыша(л). (Мука Господа нашего Исуса Христа. XV ст., бал. 180).

ЧТИ. „Богу въ троици единому ко чти, и ко славъ: Матери его пре-чистой Маріи къ похвалѣ“. (Библия Ф. Скорини, бал. 290). „Сеи во великой чти былъ естъ въ Навходоносора Царя Вавилонского“. (там-же, бал. 288).

ЧТИТИ. „Помни дни светые свѣтити, отца и матку чтити“... (Библия Ф. Скорини, бал. 284).

ШАЛЕНОВОГО. „А хто бы мясо злохлого, шаленого и уродоватого быдла на продажу привозиль, а то на него слушнѣ переведено будеть, вод-лѣ права, того скарати горломъ“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 311). „Тыхъ кото-рые злостливному и окрутному пану служить и которые отъ добраго и лас-кавого з великого шаленства отдалившисе, речей дочасныхъ прагнуть и над ними сохнуть“. (Исторія о Варлааме и Юасафе, 1637 г., бал. 554).

ШАНЦАХЪ. „Пры шанцахъ, (-акопах), подле муру, мурованая цер-ковъ светого Михайлы Арханъела“. (Дьярвини Маскевича XVII ст., бал. 531).

ШАНЦУЕТСЯ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, (ручыць), бо не по одной, а великими громадами Стадо Христова урываючи до своео обору плюгавое зягоняють“. (Уния... 1595 г., бал. 154).

ШАТ. „И князь великий Тронята звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и камня жэмъчугу, и шат (адзеньня) доро-гих набравшы и пошол у свою землю“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „Жидове въ коштовныхъ шатахъ зъ ланцуги золотыми сами и жоны ихъ въ золотѣ и въ серебрѣ“. (Статут 1566 г., бал. 391). „...и просвѣтилося лице его яко солнце, шаты же его стали яко свѣтъ“. (Зборник XVII ст., бал. 567).

ШЕБУ(Н)КОВАТИ. „Скоро(ж) короли больш немце(в) як на(с) улю-би(ли) почали на(ми) шебу(н)ковати (кідаецца намі) и што стары(е) на-шей князи собрали то все немцо(м) розда(ли)“. (Прамова Мяслевки, 1589 г., бал. 447).

ШКОДА. „А што ся тычетъ того, коли ся шкода станеть дереву нашому бортному“. (Члонки, которые маеть судити староста въ земли Дорогичкой, 1511 г. бал. 268). „...розбивають, крадутъ, грабять, и невымовные шкоды нашимъ подданымъ чинятъ“. (Мовы посольскія 1507 г., бал. 264). „...и шкоды многие почынили, и кровопролигья в людехъ Жомойтских от нихъ много стало“... (Лѣтописецъ, бал. 207). „А естли быхъ што слышалъ шкодливого господар-ского, або речы Посполитое, тогда маю объявляти господару его милости“. (Форма присяги, XVI ст., бал. 309). „Вѣдьже, кгда тые писари все то, што бы они видѣли и розумѣли шкодного въ пожиткахъ нашихъ и потребного къ вѣдомости нашей подскорбію объявлять“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 349).

ШЛЕТЪ. „А хто для своео потребы шлетъ, тотъ своимъ накладомъ и отправляй“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 362).

ШЛЫКЪ. „И снявши дей с себе тотъ бараній шлыкъ, а съ сына та-кійже другій, и тому послу дать“. (Описы Кміни Чорнабыльскага, 1573—1574 г., б. 118).

ШЛЮБУ. „Поночи шлюбу (=присяги, вянчанья) не давати“. (Пункты мігр. Кіаўскага 1631 г., б. 551). „Которые тежъ мѣшкають безъ шлюбу, абы тыхъ отлучали отъ церкви и оповѣдали людемъ“ (там-же).

ШПЕГОМЪ. „...абы чужоземцомъ, збѣгомъ и шпегомъ, лихимъ лю-демъ, вольный проѣздъ, а мыту господарскому шкода въ прокрадыванью купцовъ не была“. (Устава на волокни, 1557 г., бал. 360).

ШТО. „...Жаловаль се архиманъдрить Лавришовский Мисайло, што черезъ монастыръ князя великого люди дорогу положили по дрова и по лыки и по вязье, и жоны ихъ и дѣти ихъ у сннтьку туда ходять“. (Обме-жальне 1389 г., бал. 128). „...не займати намъ королевы землѣ, ни его людий што еги слушають (Угодная грамота, 1317 г., бал. 106).

ШУПЛИО. „Szuplu (=разумео) maśpanie, heto ty mudrec, heto ty miściuk. niczoho baczu nie znaiesz“. (Зборник інтермедій першай палавіны XVIII ст., б. 616). „...a szto si szuplisz?“ (там-жа).

ЩЧАСТЛИВОСТЬ „...бо собѣ за наибольшую шчастьливість роскошѣ телесную почитають“. (О дворѣ турецкого султана, XVII ст., б. 565).

ШЫБЕНИЦУ. „А хто бы зѣ воиска втекъ до дому, а въ томѣ его поймають, тогда того на шыбеницу“. (Постановеніе на соймѣ Новгородскомѣ, 1508 г., бал. 266). „А хто со пчолами дерево посѣчеть, того тежѣ на шыбеницу“... (там-жа, бал. 266).

ЩАДКОМЪ. „...ему дали вечно, и его жоне и ихѣ дѣтемѣ и потомѣ будучимѣ ихѣ щадкомѣ (=патомкам). (Грамата в. кн. Александра, бал. 174).

ЩАТКОМЪ. „А то есьмо дали ему самому и щаткомѣ (=патомкам) его навѣки вѣчно и непорушно“. (Грамата Мсціслаўскага князя 1393 г., бал. 124).

ЩАСТЛИВОМЪ. „...абы его милость при щастливомѣ панованьи вашею милости былѣ корунованъ“... (Пасольства 1526 г., бал. 311).

ЩАСТНОЪ. „...перво, щастноѣ памяти передокѣ и братѣ нашѣ Александрѣ король и великій князь“. (Потверженіе 1510 г., бал. 269). „...и будутѣ ли за панованья щастноѣ памяти отца нашего Казимера короля его милости“. (Привилей, 1511 г., бал. 277).

ЩЕДРОБЛИВОСТЬЮ. „...и хотѣчи имѣ тую сталость и вѣру и послугу ихѣ щедробливостью (рас.: „щедростью“) нашою паньскою отдати“. (Привилей 1511 г., бал. 276).

ЩИРОЮ. „...з великою працою долги(м) и пи(л)ночу(й)ны(м) старане(м), а уси(л)ною и щирою охотою“. (Кро(и)ніка славяновъ, XVI ст., бал. 186).

ЩУПНУТИ. „...а дворанинѣ въ ножку какѣ соколь загледае(тъ) што бы где щу(п)нути солодкого мяса“. (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 448).

ЫСТОБЪКУ. „...не веда его к тебе, княжо, то къ себе (павѣу) в ыстобъку“... (Грамата 1300 г., бал. 90).

ЪДОМЫХ. „Свѣтлочка (=святличка) съ печью бѣлою на зложенье капусты и иншихъ речей ѣдомыхъ“. (Археогр. сбори, т. I, б. 144).

ЪЗОВЪ. „...и забиванье ѣзовъ, и дерево боргное, и сѣножати и иншыя всякіе пожитки на кгрунтѣхъ властныхъ нашихъ никому иному, одно подданым мѣстѣ и волостей нашихъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

ЯКАЯ. „А будетѣ на него якая отъ кого жалоба, а ино его намѣ судити, а не нашимѣ урядникомѣ“. (Грамата Мсціслаўскага князя, 1393 г., бал. 124). „...якимѣ обычаемѣ маеть быти порядокѣ справы и повинности тоѣ земскоѣ становленъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 363).

ЯКО. „Яко ж вышэй писано, иж часу цѣсарства Августова сынѣ Божьи воплотился, а часу Тивирѣя на кресте волну муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческаго“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ЯКОБЫ. „...якобы судный день мѣль быти“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

ЯКОВЫХЪ. „...все бо вѣдаемѣ, яковыхъ теперѣ учителей имаемѣ“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

ЯЛОВИЦУ. „...маеть заплатити яловицу, або полковы грошей“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЯРЫНЫ. „три дня серпомѣ жыто жати, а три дня ярыны, а сѣно косити по старому“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЯТКИ. „...а то не дбають, а праве самохотѣ стадо Христово на месные ятки (крамы для еменныхъ таварау) выдають“. (Уния... 1595 г., бал. 455). „...подѣ которымѣ жо ратушомѣ будутѣ мѣти суконницу, и иные крамници и ятки (рас.: „лабазы“) хлѣбные и комору постригальную“... (Потверженіе 1510 г., б. 271).

ВЫКАЗ ІМЕН І РЭЧАЎ.

Абрамка смаленець, перапісчык летапісу, канца XV ст., б. 177, 178.
 Абрамовічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.
 Абуховіч, ваявода смаленскі, б. 575.
 Авраамовіч Севасьціян з Нобля, перапісчык Евангелія 1520 г., б. 308.
 Агінскі Багдан, князь, б. 513.
 Адаеўскія князі, б. 165.
 Азары інок з Магілева, пісьменнік XVII ст., б. 525.
 Азары іераманых, пісьменнік XVII ст., б. 540.
 Александр, в. кн. грам. 1492 г., б. 172, 174; прывілей Жмудзі 1492 г., б. 174; прывілей в. кн. Літ. 1492 г., б. 174; грам. 1494 г., грам. 1495 г., б. 176; прывілей 1499, б. 178; прывілей Вітабску 1503 г., б. 251; грам. на гасьцінны дом у Вільні 1503 г., б. 258; на абмураваньне Вільні 1505 г., б. 258.
 Алена каралева, прывілей на Бельск, б. 262.
 Алехна, полацкі намесьнік 1465 г., б. 163, 164.
 Альбэрт, біскуп рыжскі (дата яго сьмерці), б. 65.
 Альгерд, в. кн. Літоўска-Рускі (Крыўскі), яго налітыка ў рэлігійных справах, бб. 109, 110; паход на Маскву, б. 115—116; памінаньне яго, б. 117, запіс у слуцк. памянніку, б. 488.
 Андрей прэзбітар са Слуцка, пісьменнік XVII ст., б. 519.
 Андрэй з Вітабска, перапісчык XVI ст., б. 492.
 Андрэй Кестугавіч, полацкі князь,

грамата Крыжакам 1385 г., б. 118—21.
 Андрэй Альгердавіч, полацкі князь (наданьне яго на Троецкі манастыр 1399 г.), б. 129.
 Анісіфар мітрапаліт (Дзевачко), яго закатот с Цяпінскім, б. 417, яго Служэбнік, б. 430.
 Анна княгіня, жана Вітаўта, б. 151.
 Ануфрэй, полацкі князь, нанаданьне на манастыр 1399 г., б. 132.
 Арцём дзяк, вітабскі перапісчык Псалтыра канца XV ст., б. 174.
 Астрожскія князі Міхайла і Канстантын Іванавічы, б. 165.
 Астрожскі Канстантын Іванавіч, ліст 1497 г., б. 178; грам. 1499 г., б. 179, пахвала с прычыны перамогі пад Оршай, б. 290.
 Астрожскі К., ліст да І. Поцея, б. 449; адпіс Іп. Поцею, б. 480.
 Атанас, мніх і пісьменнік смаленскі XII ст., б. 26.
 Атыльля, кароль угорскі, повесьць XVI ст., б. 452.
 Аўраамі Смаленец, пісьменнік XII—XIII ст., б. 36, 41—47, жыцьцёпіс яго, б. 66.
Бака, учасьнік ў вайне з Масквой ў 1564 г., б. 391.
 Балковіч Юры, падавец на Лаўрышаўскі Манастыр (1350), б. 113.
 Бастуны (род), б. 158.
 Баторы Сьцяпан адозва да войска 1579 г., б. 420; Ліст да цара Івана Грознага, б. 422; пацьверджаньне прывілею месту Полацку 1580 г., б. 422.

Безюк, ўласнік рукапіснага Евангелля XVI ст., б. 406.
 Беларусь, першае паяўленьне гэтай назовы ў крыўскай пісьменнасьці, б. 468.
 Бельскі Марцін, перапрадоўка яго Кронікі, б. 399, 400, 578.
 Бітва пад Оршай, пахвала кн. Астрожскаму, б. 280.
 Богагласьнікі, нішчаньне іх, б. 577.
 Богуш Цімафей, баярын кн. Сьвідрыгайлы 1438 г., б. 157.
 Богуш-Сестранцэвіч, біскуп, б. 634.
 Богушэвіч Мацей, Слуцкі сьвятар, б. 488.
 Богша Лазар, полацкі мастак-залатар XII ст., б. 35.
 Болеслаў, кароль польскі, б. 22.
 Борніцэвіч, случанін, б. 488.
 Брага, віленскі бурмістр, б. 451.
 Брацтва ваяроў Хрыстовых (Frater militari Christi), гл. „Крыжакі“.
 Брацтва, прычыны ўзьніканьня іх, б. 250; арганізацыя і ўнутранны парадак, б. 327—329; Статут кушнерскага брацтва ў Вільні с 1538 г., б. 323; Сьвятатроецкае віленскае брацтва, прывілей 1589 г., б. 444; дзісенскае маладзенскае брацтва, б. 585.
 Бронскі Крыштаф, пісьменнік XVI ст., б. 470—471.
 Будны Сымон, клецкі кальвінскі пастар, пісьменнік XVI ст., бб. 384—390.
 Будны Бэньяш, аўтор XVI ст., б. 502.
 Булгак Эмануэль, памешчык з Магілеўшчыны, б. 383.
 Буркулаб, учасьнік ў вайне з Масквой 1564 г., б. 391.
 Бэрында Памва, б. 572—574.
 Бярозка, пановіч з Новагорадка, перапісчык Чэцы 1489 г.
Валадзімер Давыдавіч, чарнегаўскі князь XII ст., б. 41.

Валадзімер, полацкі князь XIII ст., (дае пазваленьне Мэйнгарду прапаведываць хрысьціянства ў Ліваў), б. 63.
 Валадковіч Фэліціян, уніяцкі мітрапаліт, б. 622.
 Валачкевіч Марцін, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
 Валовіч Фёдар, фундатар Трыоді 1466 г., б. 161.
 Валовіч Васіль, грам. 1491 г., б. 168.
 Валовіч Астап, апякун кальвінства ў XVI ст., б. 384, 481.
 Валовічы, род спам. ў сунр. памянніку, б. 550.
 Валожын двор, б. 164.
 Варатынскія князі, б. 165.
 Васілла біскуп, грам. 1390 г., б. 124.
 Васіль (сьвятар) працывіцэнскі Капльскі, перапісчык Евангелля 1539 г., б. 329.
 Васька, пісар пана Мікалая Радзівіловіча, перапісчык кнігі „Прыточникъ“ канца XV ст., б. 180.
 Ваўковічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.
 Віленскія мучанікі Іоанн, Антоні і Аўстахій, бб. 116—117.
 Вільня, грамата мяшчанам 1432 г., б. 155; прывілей на майборскае права, б. 156; прывілей купцом, б. 157; размяжваньне духоўных зямель, б. 164; школы і брацтва: б. 250—251; грам. на гасьцінны дом 1503 г., б. 258; на абмураваньне Вільні 1505 г., б. 258; апісаньне Вільні с XVI ст., б. 260; праваслаўны сабор 1509 г., б. 268; прывілей на лабудаваньне шкляннай гуты 1551 г., б. 376.
 Вітабск, гісторыя таргоўлі з немцамі, бб. 91—100; прывілей баярам і мяшчанам 1503 г., б. 251.
 Вітабскі і Полацкі кн. Гердэн (каля 1264 г.), б. 77.

- Вітабскі князь Ізяслаў (каля 1265 г.), б. 84.
- Вітабскі кн. Міхайла Канстантынавіч, 1300 г., б. 88—91.
- Вітабскія князі, спам. ў полацк. памянніку, б. 487.
- Вітаўт, в. кн., грамата Троцкаму Богародзіцкаму манастыру 1384 г., б. 118; грам. В. Карачоўскаму, б. 121; прывілей жыдом, б. 122—123; грам. князю (біскупу) Васілли, б. 124, грам. Нікітібару, б. 129; повесьць аб бітве с Тамір-Кутлуем, б. 130; наданьне вілен. канонікам, б. 130; разьдзел возера Ісэта, б. 131; грам. Вячквічу, б. 142; судовая грам. 1420 г., б. 149; грам. княгіні Алене, б. 151; пахвала Вітаўту, б. 151; угода з разанскім князям, б. 152.
- Вішневецкія, род спам. ў супрасл. памянніку, б. 550.
- Войшалк, сын князя Міндаўга, гл.: Лаўрыш.
- Варагі, заваяваньне імі усх. слав. плямён, б. 3—7; вывад Варагаў, паводле хронографу XVII ст., б. 564.
- Воўк як сымвал славы, б. 588.
- Воўкавыск, прывілей 1507 г., б. 268.
- Вэрсока, двор у Лідчыне, належаў да В. Цяпінскага, б. 417.
- Вялікдзень, сказаньне, б. 372.
- Вячквіч Ілья, баярын в. кн. Вітаўта, б. 142.
- Г**аліцкая зямля (права на яе Літоўскай дынастыі), бб. 105, 106.
- Галятоўскі Іоаннікі, б. 608.
- Гарабурда Васіль Міхайлавіч, віленскі друкар, б. 429—430.
- Гарасім, біскуп смаленскі (1458) гл. рыс. на б. 153.
- Гардзіслава, мнішка, зродная сястра сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай, у мнішстве Еўдокія, XII ст., б. 33.
- Гаштовт Марцін, б. 165.

- Гвагнін Александр, кронікар, б. 578.
- Гвідон, рыцар, повесьць XVI ст., б. 374.
- Гедымін, в. кн. Літоўскі, угода з немцамі 1323 г., б. 102; умова яго і сыноў яго Глеба (Нарымонта) і Альгерда з Рыгай 1338 г., б. 105.
- Глеб Васількавіч, кн. Менскі, б. 40.
- Глебовічы, з роду менскіх князёў, сп. ў полацк. памянніку, б. 487.
- Глозынь Алехна, б. 172.
- Горваты, шляхта, спам. ў слукц. памянніку, б. 488.
- Готлянд, востраў (пасольства ад Крыўскіх зямель ў 1229 годзе), б. 65.
- Гражданка, яе паходжаньне, б. 571.
- Гразноў, віленскі мастак і архэоляг, б. 18.
- Граніцы в. кн. Літ. с татарскай зямлёй, 1540 г., б. 334; граніцы с карунай польскай, 1546 г., б. 335.
- Грунвальдзкая бітва, летапісная повесьць, бб. 144—145.
- Грыгаровіч Федзька, б. 168, 172.
- Грыгаровічы, баяры слуккія, б. 488.
- Грыгоры, біскуп полацкі (уп. пад 1331 г.), б. 104.
- Грыгоры, кніжнік смаленскі XII ст., б. 26.
- Грыдка Канстантыновіч, б. 124.
- Гурчын Даніэль, служка цара Пятра I, б. 611.
- Гэрбарт-Шчасны Іоан Фэлікс, вучоны XVII ст., б. 513.
- Гэрманавічы, мястэчка, б. 371, 372.
- Д**амастрой: гл. „Тайна-тайных, арыстотэлявы вароты“, б. 336.
- Даміян прэзбітар, перакладчык „Лектарства на оспалый умысл“, б. 505;
- Даміян, сьвятар, друкар Дэрманскага настыра, б. 503.
- Даніла падарожнік (паломнік), пісьменнік XII ст., б. 24.

- Данілевіч (Данільевіч) Андрэй, наданьне на манастыр, б. 132.
- Дарагастайскі Мікалай, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
- Дзеткевічы, шляхта, спам. ў слукц. памянніку, б. 448.
- Дзімітр Ростаўскі, б. 612.
- Дзімітры—Карыбут Альгердавіч, грамата на вернасьць Ягайле, б. 123; наданьне Лаўрышаўскаму манастыру, б. 122.
- Дзісенскае Молоденческое брацтва, б. 585.
- Довайновіч Алехна, грамата 1459 г., б. 162.
- Домка (Дымке), пісьменнік XI ст., перапісчык мясечнай Мінзі 1096 г., б. 20.
- Дрогічын, каралеўскі наказ 1511 г., б. 266.
- Дружыловіч Грыдзька, запіс на царкву 1406 г., б. 142.
- Друкарні: ў Кракаве, заснавана Швайпольтам Фіолям, ад 1491 г., у Празе чэскай, заснавана Ф. Скарынам, ад 1517 г., у Вільні, заснавана Ф. Скарынам, ад 1525 г., кірылаўская; польская друкарня ў Вільні, заснавана ў 1576 годзе, у Берасьці, заснавана Мікалаям Радзівілам, кальвінская, лаціна-польская, ад 1559 да 1566 г., першая друкарня ў Маскве (1560г?), бал. 382, у Несьвіжы, заснавана Сымонам Будным, ад 1562 кірылаўская, а ад 1563 г. польска-лацінская, у Заблудаве, заснавана Хадкевічам, ад 1568 г., кірылаўская, у Лоску, арыянская, лаціна-польская, ад 1570 да 1583 г., у Ракаве (незалежна ад Ракава, прадмесця Кракава), ад 1572 г. арыянская, лаціна-польская, Зарэцкіх у Вільні (ад 1574 г.), кірылаўская, б. 419.

- пры Сьвятатроецкім манастыры ў Вільні, ад 1590-х г., кірылаўская, у Рыме, кірылаўская, ад 1596 г., пры Сьвятыхаўскім манастыры у Вільні, ад 1610 г., кірылаўская, у Еуі, каля Вільні, ад 1611 г. да 1634, кірылаўская, у Любчы, каля Наваградка, ад 1612 да 1652 г., лаціна-польская, у Ашмяне, ад 1615 г., лаціна-польская, у Магілеве, ад 1616 г., кірылаўская, у Полацку, кірылаўская, ад 1620 г., а пазьней заснавана тут і лаціна-польская, езуіцкая друкарня, у Буйневіцкім манастыры ў Месьцілаўшчыне, кірылаўская, ад 1629 г., у Пачайне, каля Оршы, ад 1630 г., кірылаўская, у Кутэінскім манастыры, кірылаўская, ад 1632 да 1656 г., вывезена ў Масковію, у Бялынічах, ад 1652 г., лаціна-польская, у Слуцку, кірылаўская друкарня існавала ў XVII ст., але калі была адкрыта і закрыта нявядома; польская—ад 1674 г., у Супрасьлі, кірылаўская, ад 1695 г., праўдападобна была сюда перанесена Заблудаўская друкарня, у Пінску, лаціна-польская, езуіцкая, ад 1729 г., у Слоніме, лаціна-польская, ад 1750 г., у Горадні, кірылаўская і лаціна-польская, заснавана ў другой палове XVIII ст., у Жыровіцах, лаціна-польская і кірылаўская, уніяцкая, заснавана ў першай палове XVIII ст.
- Друкарны: Швайпольт Фіоль, у Кракаве, ад 1491 г., Ф. Скарына, ў Празе, ад 1517, у Вільні, ад 1525 і да 1541 г.,

- Сымон Будны, ў Несьвіжы, ад 1562 г.,
 Іван Фёдаровіч, у Заблудаве, ад 1569 г.,
 Пётр Мсьціславец, у Заблудаве, ад 1569 г.; у Вільні, ад 1574 г.,
 Васіль Цяпінскі, ў Цяпіне, Полацкага павету, ад 1570 г.,
 Лука Мамоніч, у Вільні, ад 1579 г.,
 Васіль Гарабурда, ў Вільні, ад 1582 г.,
 Лявонці Карповіч, архімандрыт, ад 1610 г.,
 Сьпірыдон Собаль, ад 1628 г. ў Кіеве; ў 1630 г. ў Кутэйне; у 1635 г. ў Буйневічах, пазней у Магілеве,
 Пётр Селява (фон Селавь), у Штокгольме, ад 1628 г.,
 Лукаш з Вільні, ў Чернегаве, ад 1669 г.,
 Максім Ващчанка, ў Магілеве, ад 1690-х годаў.
- Друкарства, пашырэнне кірылаўскіх друкаў і скарынаўскія ўплывы на іх, б. 304—306.
- Дубравіцкія князі, спам. ў слуцк. памянніку, б. 485.
- Дунай, слова ўжытае ў значэнні „заліў“, б. 564.
- Дыспуты рэлігійныя, б. 519—20.
- Дысідэнты, акт конфэдраціі 1599 г., б. 483.
- Дэрткі, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.
- Е**рамей смаленец, пасол на в. Готлянд, б. 65.
- Еўлашэўскі, пасол ад Навагарадзкага павету на варшаўскі сойм 1585 г., б. 429; яго дзеннік, бб. 484—85.
- Еўстафій, дьякан горадзенскі, перапісчык Трыоді 1466 г., б. 161.

Еўфрасія, князёўна полацкая, пісьменніца XII ст., бб. 30—33.

Ефрэм, смаленскі мніх, пісьменнік XIII ст., бб. 61, 62.

Жаслаўскі князь, намеснік вітабскі, грам. 1495 г., б. 176.

Жугаевіч Васіль з Яраслаўля (Галічына), перапісчык Бібліі Ф. Скарыны, б. 396.

Жыгімонт Кейстутавіч, в. кн. (1432-1440), грамата 1432 г., б. 155.

Жыгімонт Стары, в. кн. (1507-1548), мовы пасольскія князю маскоўскаму 1507 г., б. 264; пасольства Рады в кн. Літ. 1526 г., б. 310.

Жыгімонт-Аўгуст, (1548-1572), форма прысягі яму, б. 308; рахунак с п. Касьцевічам, б. 309; грамата на пабудаваньне шкляннай гуты ў Вільні, б. 376; грамата вітабскаму ваяводзе С. Збаражскаму 1561 г., б. 383.

Жыгімонт III (1587-1632), прывілей 1588 г., б. 432; прывілей на Статут 1588 г., б. 432; прывілей уніяцкім біскупам, б. 452.

Жыдоўскія богаслужэбныя кнігі, перакладзеныя на крыўскую мову, бб. 241—243; 396—398.

Жыды, прывілей кн. Вітаўта 1388 г., б. 122; прывілей караля Жыгімонта 1514 г., б. 280; грамата аб забароне хрысьціянскім жанком ўходзіць у сужывецтва з жыдамі, б. 379.

Жыдоўствуючыя, сэкта канца XV ст., бб. 242, 243; прасьледаваньне жыдоўствуючых, б. 330; полеміка з жыдоўствуючымі, б. 423.

Жыжэмская Зофія, княгіня, жана Васіля Цяпінскага, б. 417.

Забарэзінскі Ян., фундатар Пралогу 1512 г., б. 278.

Заблудава, друкарня XVI ст., б. 404.

Завадзкі Антон, архімандрыт, б. 512.
 Завадзкія, род спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Завітневіч Юры, пасол да Містра Ліфляндзкага 1507 г., б. 263.

Загароўскі, случанін, б. 488.

Зарубіч Л., баярын кн. Сьвідрыгайлы, б. 157.

Зарэцкія, віленскія мяшчане, фундатары друкарні ў Вільні ў 1574 г., б. 419.

Заслаўскія князі (прысяга іх Ягайле), б. 142.

Захары на Валоцы, перапісчык XIII ст., б. 87.

Заштаўт, віленскі архэолёг, б. 16.

Збаражскі Сьцяпан, вітабскі ваявода, б. 383.

Збараскі князь Міхайла Васілевіч, б. 165.

Зубравіцкая Зофія, б. 165.

Зызані Лаўрын, яго букар, б. 461; Лексіс, б. 462; граматыка, б. 463; матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 464-65.

Зызані Сьцяпан, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 459—61; Казаньне сьв. Кірылы, бб. 467—69.

Зьвеніслава, мнішка, зродная сястра сьв. Еўфрасініі кн. Полацкай у мнішстве Еўпраксія, XII ст., б. 33.

Іван Фёдаравіч, разанскі князь, яго угода з Вітаўтам 1430 г., б. 152.

Іванов І. І., вучыцель полацкага кадэцкага корпусу, б. 558.

Ілініч Івашка 1477 г., б. 64.

Ілля, полацкі біскуп XII ст., б. 32.

Інтэрмэдзіі, характэрыстыка іх, бб. 569.

Іоакімец, дьякан, новагарадзкі перапісчык, пачатку XVI ст., б. 278.

Іона, мітрапаліт (ліст 1450 г.), б. 158, 160, 162.

Іоанн Юр'евіч, князь Мсьціслаўскі, паданьне Полацкаму Сафійскаму

Сабору 1458 г., б. 162; тэстамант, б. 162.

Навечынскі Мацей, несьвіжскі бурмістр, б. 384.

Казаковіч, случанін, б. 488.

Казакцае войска, зьвязь яго с крыўскімі землямі, бб. 536—39.

Казімір, польскі кароль, угода з літоўска-рускімі (крыўскімі) князямі 1347 г., б. 105.

Казімір Ягайлавіч (1447—1492), граматы 1440 і 1443, б. 157; прывілей магілеўскім мяшчанам, б. 158; грам. 1452 г., б. 159; устаўная грам. Полацку, б. 159; пасольства да разанскага князя, б. 159; угода з Вял. Ноўгарадам, б. 164; грам. Гаштаўту, б. 165; грам. 1473 г., б. 165; пасольства ў Маскву, б. 165; ліст 1488 г., б. 165; яго другое імя Андрэй, б. 166; грам. 1490 г., б. 168.

Калліст, полацкі архімандрыт, б. 162.

Казлоўскі-Трахімовіч Ісая, вучыцель Кіева-Магілянскай акадэміі, пісьменнік XVII ст., б. 562.

Казлоўскі Максім, возны, б. 478.

Казюлі, баяры слуцкія, б. 488.

Капыленіцы, баярскі род с пад Слуцка, б. 488.

Капуста, князь, род спам. ў супр. памянніку, б. 549.

Капысьценскі Захар, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 532—33, 540.

Карзалін, случанін, б. 488.

Карповіч Лявонці, архімандрыт, бб. 506, 514—16, 528—29.

Карыбановіч Якуб, б. 164.

Карэцкія князі, спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Каскевіч „пан шляхетны“, случанін, б. 488.

Касьцюшка Валожынч, грамата ад Мсьціслаўскага князя, б. 124.

Квасоўскі Васіль, выдавец календароў у XVIII ст., бб. 614, 617.

Кезгайловіч Міхайла, віленскі воявода, грам. 1455 г., б. 159.

Кейстут, кн. Літоўскі; грамата ад яго і кн. Любарта, 1341 г., б. 105.

Кімбар С., ігумен Супрасльскага манастыра, бб. 496, 322.

Кіпрыяновіч, случанін, б. 488.

Кіпрыян, Мітрапаліт († 1406 г.), аўтор і перапісчык кніг, бб. 134—136.

Кірыла Тураўскі, біскуп і пісьменнік XII ст., бб. 27—30; яго малітвы, бб. 469, 518.

Кішка Леон, уніяцкі архібіскуп, б. 613.

Кіяў, прывілей мяшчанам 1506 г., б. 260.

Кіяўскія школы, зьвязь іх с крыўскімі землямі, бб. 535—39.

Клім Смаленец, мітрапаліт, пісьменнік XII ст., б. 25.

Клірык Астрожскі, адліс на ліст Іп. Поцея, б. 480.

Клішоўскі Крыштаф 1497 г., б. 178.

Кміта-Чорнабыльскі Філон, пісьменнік XVI ст., бб. 417—419.

Кнігі, літоўскія, ў Маскве, б. 552.

Кобрын, абарона падданных 1524 г., б. 310.

Комуніяка, землянін, ліст, б. 575.

Конашэвіч Петр, гэтман, бб. 534—538.

Коніскі Юры, біскуп аршанскі і магілеўскі, бб. 619—20.

Кошінскі Ісая, мітрапаліт, б. 551.

Корсак Фёдар, уласнік апокрыфічных кніг у XVI ст., бб. 371, 372.

Косаў Сильвэстр, біскуп магілеўскі, б. 557; матэр'ялы да жыцьцёпісу, б. 572.

Котлубай Сильвэстр, уніяцкі біскуп лінскі, пісьменнік XVII ст., б. 531.

Коўна (грамата вял. кн. Казіміра 1563 г.), б. 162.

Кракаў, кірылаўская друкарня Швайпальта Фіюля, бб. 169—172.

Крошынскія князі, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Круповічы, (род), б. 158.

Крывічы, Готы, Русь, б. 3.

Крывічы і Грэкі, б. 6.

Крывічы (іх стасунак да Літвы), бб. 79—81.

Крывічы (стасунак іх да Прусаў), бб. 100, 101.

Крывічы, мяшаньне імязоўніцтва ў XV ст., бб. 137—141, 243.

Крыжакі (Frater militari Christi), б. 63; заваяваньне імі Лівонскіх зямляў, б. 63.

Крыж каменны, Полацкага князя Рагвалода, XII ст., бб. 40, 41.

Крыжы камянныя Полацкага князя Барыса, XII ст., бб. 36—28.

Крычэўскі Кірдзеі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Крыўскія князі, стасунак іх да Латышоў, б. 64.

Крышкоўскі Лаўрын, несвіжскі кальвінскі пастор, б. 384.

Крэўза-Ржэвускі, архімандрыт, пісьменнік XVII ст., б. 520.

Кунцэвіч Юзафат, полацкі уніяцкі архібіскуп, пісьменнік, б. 518, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 530—531, 572, 586.

Кунцэвічаў род, спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Кукель, гл. Зызані.

Купала (Ян Хрысьціцель), б. 21.

Курбскі князь, яго рукапісы, б. 479.

Кучка Ян, 1477 г., б. 164.

Лагойскія князі, спам. ў Полацк. памянніку, б. 487.

Лапіцкія, шляхта, спам. ў Слуцк. памянніку, б. 488.

Лаўрыш-Войшалк, сын в. кн. Міндаўга, заснавец Лаўрышаўскага манастыра на Нёмане, бб. 108, 109.

Лаўрышаўскае Евангелье, бб. 108-109.

Лаўрышаўскі манастыр, абмежаньне яго зямель, б. 128.

Лаўрышаўскі манастыр, наданьне Дзьмітра Альгердавіча 1386 г., б. 122; два наданьні XIV ст., б. 129.

Лях Васіль Мікіціч, бурмістр менскі XIV ст., фундатар Мсьціжскага Евангелья, б. 132.

Летапісы, мейсца напісаньня іх, б. 178.

Летапісы, апісаньне іх і перадрук сьпіску бібл. граф. Рачынскіх, бб. 198—241.

Летапісныя назовы гарадоў, б. 176.

Леонтій, інак супрасльскі, пісьменнік XVII ст., б. 577.

Літары Скарынаўскія ў Маскве, бб. 388.

Літары Мсьціслаўца ў Маскве, б. 419.

Літары „гражданскія“, б. 571.

Літва, мяшаньне імязоўніцтва ў XV ст., б. 243.

Літоўская дынастыя (вядомасьці аб прыналежнасьці князёў гэтай дынастыі да хрысьціянства), бб. 111-113.

Літоўская мова, паводле слоўніка П. Бэрынды, б. 572; паводле інтэрмэдзій, б. 621; паводле агалоўку катэхізму, б. 630.

Літоўскія кнігі, б. 552.

Логовёт, аўтор рукапісу „Поученіе“, б. 484.

Лудольф, купец смаленскі, (1210 г.), б. 64.

Лука, прэзбітар Жухавіцкі, перапісчык, б. 577.

Лука Смаленец, перапісчык і мастак-мініятурыст XIV ст., бб. 125—128.

Лука Гарнопальскі, перапісчык Бібліі Скарыны, б. 396.

Лукаш з Вільні, друкар у Чарнегаве, б. 564.

Лускіна Степан, войт вітабскі, б. 383.

Луцкевіч Іван, віленскі архэолёг, бб. 16, 364, 383, 585.

Любіч Васька, 1477 г., б. 164.

Любіч Петраш Фомініч, 1492 г., б. 174.

Люблінскі сойм, агульны нарыс, бб. 400—404.

Магілеў, прывілей баярам паловы XV ст., б. 158; прывілей мяшчанам 1447 г., б. 158; ліст караля Жыгімонта 1525 г., б. 310.

Мамоніч Лукаш, віленскі друкар XVI ст., бб. 420, 424, 430, 434, 449, 450, 461 і далей.

Мануіл, біскуп смаленскі XII ст., б. 39.

Манькоўскі, яго Энэіда, б. 637.

Масальскія, род спам. ў супрасль. памян., б. 550.

Масква, ліст аб разьбіцьці маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., б. 391.

Маскевіч Самуэль, дыярыуш, б. 531.

Маркевічы, баярскі род с пад Слуцка, б. 488.

Мартусэвіч Якуб, уніяцкі біскуп, б. 635.

Мартын, мніх тураўскі XII ст., б. 25.

Матковіч, случанін, б. 488.

Мачковіч Андрэй, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Мачульскі Юры, ксёндз, б. 372.

Мезецкая Апрапя Пятрова, княгіня, ліст 1507 г., б. 262.

Мелентовічы, шляхта, спам. ў слукк. памянніку, б. 488.

Мелецій, патрыарх, б. 482.

Мелішэво, мястэчка ў Горадзеншчыне, б. 371.

Менглі Гірэй, Крымскі хан, ліст 1506—1507 г., б. 260.

Менжынскі Васіль Гаўрылавіч, пановіч мозырскі, перапісчык Александры 1697 г., б. 184.

Менск, прысяга на замку 1507 г., б. 262.

Мікінар, протосінгел патрыяршы (справа яго), б. 472.

Мінкевічы, сьвятары ў Слуцку, б. 488.

Мінэя чэцыя, (Супрасльскі рукапіс X—XI ст.), б. 16.

Місаіл, новагорадзкі мітрапаліт з роду князёў Петруцкіх, б. 504.

Місаіл, біскуп смаленскі, грам. 1454 г., б. 159.

Міхайла Гедымінавіч, надавец на Лаўрышаўскі манастыр, б. 113.

Міхайловіч Іван, стараста пінскі і кобрынскі, фундатар Псалтыра 1543 г., б. 334.

Мішка (Мышка?) пан, грам. 1452 г., б. 159.

Мова крыўская, яе ўплыў на польскую пісьменнасьць, бб. 140—41.

Мова крыўская, прычыны занепаду яе ў XVII ст., бб. 497—500.

Мова беларуская, б. 540.

Мова польская ў крыўскай пісьменнасьці, бб. 605—607.

Мозыр, устава караля Жыгімонта 1510 г., б. 273.

Монтыгінд, намесьнік полацкі, грамата 1400 г., б. 141.

Морашэўскі К., праф. рыторыкі ў Забельскай гімназіі, б. 625.

Мсьціславец Пётр Цімафеевіч, друкар XVI ст. бб. 404, 419—420.

Мсьціслаў Давыдавіч, смаленскі князь, умова 1229 г., б. 65.

Мсьціслаўскі князь Сымон-Луквён (Лыгвеній) Альгердавіч, грамата на вернасьць Ягайле, 1389 г., б. 123; наданьне Ануфрэўскаму манастыру, б. 129.

Мсьціслаўскі князь Юры-Луквён, б. 124.

Мсьціслаўскі кн. Іван Юр'евіч, б. 162.

Мсьціслаўскія князі, іх дынастыя, бб. 124—125.

Мужылоўскі Андрэй, слуккі пратапоп, пісьменнік XVII ст., б. 547.

Мусульманская пісьменнасьць (Аль-кітаб), б. 364.

Мытныя кнігі, б. 430.

Мышлевічы, шляхта, спам. ў слукк. памянніку, б. 488.

Мэдалі-зьмеявікі, на пераломе ад паганства да хрысьціянства, б. 50.

Мэйнгард, біскуп Рыжскі XIII ст., б. 63.

Мэркуры, сьв.-Смаленскі, XIII ст., бб. 52—61.

Мэтрыка в. кн. Літоўскага, бб. 587—604.

Мялешка, каштэлян смаленскі, прамова на сойме 1589 г., б. 446.

Налівайка Семеры (Сымон), допыт яго возным, б. 478.

Налевайко Сенько, сатыра, б. 561.

Нарымонт, у хрышчэньні Глеб, сын в. кн. Гедыміна (1333 г.), б. 104.

Немцы, паяўленьне іх у усьцях Дзвьіны, бб. 61, 62.

Нікановіч Іван, наданьне на Прадцечанскі полацкі манастыр, б. 132.

Нікіта з Любчы, перапісчык XIII ст., б. 77.

Новагорадак-Северскі, друкарня, б. 563.

Новагорадзкая аўтокефальная мітраполія, бб. 108, 109.

Ноўгарад, угода з в. кн. Казімірам, б. 164.

Норманы, час іх хрышчэньня, б. 21.

Олелко Юрій Юр'евіч, князь слуккі, перапісчык Евангелья 1582 г., б. 430.

Ортолог Теофил, гл. Сматрыцкі Мелеці.

Павал, іераманах, друкар на Чорнай гарэ, б. 546.

Паганства, змаганьне яго с хрысьціянствам, бб. 50—51.

Памяннікі: Віленскі, б. 487; Полацкі XV—XVI ст., б. 487; Слуцкі, б. 487; Супрасльскі, б. 550; Грозаўскі, б. 585; Дзятлавіцкі, б. 585.

Панко, слуга князеўскі, умова с кн. Скіргайлам, 1387 г., б. 122.

Пантэлейман Мартыновіч, фундатар Евангелья 1317 г., б. 102.

Панцялей, разумны муж смаленскага князя, пасол на в. Готлянд, б. 65.

Парфен, перапісчык Псалтыра 1543 г. для старасты пінскага і кобрынскага, бб. 334—35.

Парыка, случанін, б. 488.

Паўловічова Васьковая, б. 176.

Паўловічы, шляхта, спам. ў слукк. памянніку, б. 488.

Перапісчыкі кніг, б. 9.

Перасопіцкі манастыр, грамата ігумена 1417 г., б. 149.

Пінскі князь Фёдар Іванавіч Яраславіч, б. 308, 309.

Плеценцкі Елісей, архімандрыт, б. 540.

Полацкае веча, б. 120.

Полацк, умова з Немцамі 1200 г., б. 62; умова з Рыгай 1210 г., б. 63; умова з Рыгай 1223 г., б. 65; грамата ў Рыгу, канца XIII ст., б. 88; гісторыя таргоўлі з немцамі, бб. 91—100; умова Рыгі с Полацкам 1330 г., б. 104; умова Гедыміна з Рыгай 1338 г., б. 105; Полацк выганяе князя Скіргайлу, б. 120; прывілей кн. Сьвідрыгайлы 1394 г., б. 125; Барыса-Глебскі манастыр, б. 128; грамата кн. Андрэя XIV ст., б. 129; Прадцечанскі манастыр, б. 132; грам. намесьніка Монтыгінда 1400 г., б. 141; грамата ў Рыгу 1404 г., б. 142; умова з Рыгай 1405 г., б. 142; запіс Дружыловіча на царкву 1406 г., б. 142; умова з Рыгай 1407 г., б. 143; грамата ў Рыгу 1409 г., б. 143; грамата ў Рыгу 1414 г., б. 145; ліст полацкага зьверхніка ў Рыгу паловы XV ст., б. 158; устаўная грамата в. кн. Казіміра 1456 г., б. 159; грамата ў Рыгу 1465 г., б. 163; грамата ў Рыгу 1470 г., б. 164; грамата палачан у Рыгу 1475 г., б. 164; грамата ў Рыгу 1476 г., угода з Рыгай 1478 г.; 2 граматы ў Рыгу канца XV ст., б. 179; грам. Васіля Дзьмітравіча з Полацка ў Рыгу, канца XV ст., б. 179; пацьверджаньне Яраслававага сьпіску 1503 г., б. 253; прывілей біскупу 1503 г., б. 254; пацьверджаньне майборскага права 1510 г., б. 268; прысуд полацкаму ўладыцы архібіскупскага тытулу 1511 г., б. 274; прывілей 1511 г., б. 275; пацьверджаньне прывілею Баторым, б. 422.

Полацкі князь Валадзімер, XIII ст., б. 64.

Полацкі князь Гердзень, 1264 г., б. 77.

Полацкі князь Ізяслаў, (каля 1265 г.), б. 83.

Полацкі князь Яраслаў Ізяславіч, грамата 1396 г., б. 128.

- Полацкі князь Андрэй Альгердавіч, б. 129.
- Полацкі біскуп Іона 1488 г., б. 166.
- Полацкі біскуп Лука, 1503 г., б. 254.
- Полацкі Сафійскі сабор, наданьне Мсьціслаўскага князя Івана Юр'евіча 1458 г., б. 162.
- Полаўка Варлаам, Магілеўскі архімандрыт, пісьменнік XVII ст., б. 553.
- Полубенскія князі, род спам. ў супр. пам., б. 549.
- Полхоўскі Сэрафіон, біскуп аршанскі і магілеўскі, б. 609.
- Полькаўшчына, двор В. Цяпінскага ў Ашмяншчыне, б. 417.
- Поссэвін, спроба яго друкаваць каталіцкую літаратуру крыўскай мовай, б. 431.
- Поцей Іпаці, уніяцкі мітрапаліт і пісьменнік, бб. 454—59, 470; ліст да кн. Астрожскага, б. 479; отпіс Клірыку Астрожскаму, б. 483; ліст патр. Мелеція, б. 505; „Гармонія“, б. 506—07.
- Пронскі князь Іван Валадзімеравіч, б. 152.
- Проскура Іван, перапісчык кнігі Ізмарагд 1593 г., б. 450.
- Протасоўскія, шляхта, спам. ў слущк. памянніку, б. 488.
- Протасэвіч Валер'ян, біскуп віленскі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
- Прусы, стасунак с Крывічамі, бб. 100—101.
- Прысяга, форма прысягі в. кн. Літ., б. 308; форма прысягі якую давалі пісары, б. 309.
- Прэсны, случанін, б. 488.
- Пузыны, род спам. ў супр. памянніку, б. 550.
- Пылінскі з Горадні, яго рукапіс, б. 567—570.
- Пяструцкі князь Міхайла, грам. 1454 г., б. 159.
- Пятніца, сьвяткаваньне пятніцы замест нядзелі, грам. 1589 г., б. 444.
- Р**агоза мітрапаліт, варункі уніі, б. 450.
- Радзівіл Мікалай, апякун кальвініста ў XVI ст., бб. 384, 388.
- Разанскі князь Алег Іванавіч, запіс Ягайле 1393 г., б. 124.
- Разанскі князь Іван Фёдаравіч (1456), б. 159.
- Рак-Батыевіч Сымон, фундатар Евангелья 1520 г., б. 308.
- Раман, мітрапаліт Новагарадзкі, б. 109.
- Рамашковіч Алехна (Александр), дваранін в. кн. Альгерда, б. 113.
- Расьціслаў Мсьціславіч, смаленскі князь XII ст., заснаваньне смаленскага біскупства, бб. 28—40.
- Ротундус Аугустын, воіт віленскі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
- Русоўскі Геласі, архімандрыт, б. 504.
- Русь, характэрыстыка племя, б. 5; характар і значэньне гэтага імя ў Смаленскіх тарговых умовах, бб. 75—77.
- Рутскі Вельямін, яго *Өeses*, бб. 508, 618.
- Рымша Андрэй, паэт канца XVI ст., б. 424.
- Рэйнбэрг, біскуп, хрышчэньне ім тураўцаў, б. 22.
- Рэформацкі рух у XVI ст., б. 246.
- Рэформацкія друкарні, б. 248.
- С**авінскі, случанін, б. 488.
- Савіч, случанін, б. 488.
- Сагайдачны—Конашэвіч, б. 534—538.
- Сакалінскі Павал, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

- Сакалоўскі, клецкі кальвінскі пастар, б. 384.
- Салаўевіч, пісар капітулы слущкай, б. 488.
- Салецкі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
- Сангушкі, род спам. ў супр. памянніку, б. 550.
- Сапега Леў, канцлер в. кн. Л., яго жыцьцёпіс, бб. 436—443; 520; 522.
- Сафійскія іконы, б. 307.
- Сахоўскія Паісі, сьпісываў у Менску Суботнік у 1610 г., б. 512.
- Селяў (Селява?) Пётр, друкар у Штакгольме, б. 545.
- Сенька дзяк пана Солтана, смаленскі перапісчык 1487 г., б. 165.
- Сімеон, біскуп полацкі (1456), б. 160.
- Скарга Пётр, перапрацоўкі яго *Żywoty świętych*, б. 486—487; полемічны твор супроць яго пісаньяў, б. 424.
- Скарына Франціш, пісьменнік і першы друкар, пачатку XVI ст., бб. 282—307; Псалтыр з 1551 году, б. 380.
- Скіргайла в. кн., умова 1387 г., б. 122.
- Сколка Ян, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1528 г., б. 434.
- Славяне і племя Крывічоў, б. 1.
- Славянская граматыка, б. 8.
- Славянская мова ў каталікоў, б. 170, 245.
- Слова аб палку Ігара, трубадурская паэма XII ст., б. 47—50.
- Случкі князь Александр, запіс 1392 г., б. 124.
- Случка княгіня Анна, прывілей 1489 г., б. 166; грам. Троецкаму манастыру 1492 г., б. 172.
- Случкі князь Міхайла Александравіч, грам. 1455 г., б. 159.
- Случкі князь Юры Юравіч Олельковіч, бб. 425, 430.
- Случкі князь Юры Сымонавіч, б. 491.
- Смаленск, умова з немцамі 1214 г., б. 64; умова Смал. і Полацка з Рыгай 1223 г., б. 65; угодчая грамата з Рыгай 1230 г., б. 73; гісторыя таргоўлі з немцамі, бб. 91—100; прывілей 1505 г., б. 254; аблога гораду Масквой 1514 г., б. 281.
- Смаленская „Тарговая праўда“ 1229 г., бб. 65—73.
- Смаленскае князьства, залежнасьць ад яго Суздальскай зямлі, б. 39; стасунак яго да в. кн. Літоўскага, бб. 114—116.
- Смаленскі кн. Мсьціслаў Раманавіч, (да 1214), б. 74.
- Смаленскі кн. Мсьціслаў Давідавіч, (+1230), б. 74.
- Смаленскі кн. Сьвятаслаў Мсьціславіч, (каля 1232 г.), б. 74.
- Смаленскі кн. Ізяслаў (уп. пад 1235 г.), б. 74.
- Смаленскі кн. Усевалад Мсьціславіч, ўнук кн. Рамана (уп. пад 1239 г.), б. 74.
- Смаленскі кн. Расьціслаў Мсьціславіч (уп. пад 1240 г.), б. 74.
- Смаленскі князь Фёдар Расьціславіч, (каля 1281—1297 г.), б. 86.
- Смаленскі князь Александр Глебавіч, (канец XIII ст.), б. 87.
- Смаленскі князь Іван Александравіч, яго умова з Рыгай (1330—1359 г.), б. 113.
- Смаленскі князь Юры Сьвятаславіч, грамата Ягайле 1386 г., б. 122.
- Сматрыцкі Мелеці, яго „Өринос“, б. 508; Евейское Евангелье, б. 518; граматыка, бб. 224—225; пераходзяго ў унію, б. 541; Аполлея, б. 545; Протэстация, б. 545; Паренезіс, б. 546; Ехетнезіс і матэрыялы да жыцьцёпісу, б. 547—550.

Снова, рэка, б. 24.
 Сойм Віленскі 1507 г., б. 262.
 Сойм Менскі 1507 г., б. 264.
 Сойм Навагарадзкі 1508 г., б. 265.
 Сойм Горадзенскі 1564 г., Попіс
 войска земскага, б. 391.
 Сойм Люблінскі 1569 г., б. 400.
 Солтан, маршалак в кн. Літоўскага,
 фундатар Месячнай Мінэі 1487 г.,
 б. 165.
 Солтан Солтановіч, намеснік Бель-
 скі, фундатар Прологу 1496 г.,
 б. 178.
 Солтан, мітрапаліт, вызаў яго ў
 Вільню 1507 г., б. 262.
 Солтан у Вільні, ўласнік грамат
 пасольства да папежа Ськста IV,
 б. 505.
 Станкевіч Ян., філёлэг, б. 364.
 Статут 1420 г., (Вартскі), б. 149.
 Статут 1423 г., в. кн. Ягайлы, бб.
 150—151.
 Статут Вісьліцкі (не пазьней 1423г.),
 бб. 152—155.
 Статут-прывілей Казіміра Ягайлавіча,
 бб. 160, 161.
 Статут кн. Казіміра, судоўнік 1468 г.,
 б. 163.
 Статут вайсковы 1525 г., бб. 316—320.
 Статут 1529 г., бб. 320—323.
 Статут кушнерскага брацтва ў Віль-
 ні 1538 г., б. 323.
 Статут в. кн. Л. 1566 г., бб. 394, 395.
 Статут в. кн. Л., 1588 г., бб. 434—443.
 Станіславоў Пётр, член Камісіі да
 апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
 Станкевічова Якубовая, б. 149.
 Стаўравецкі Кірыл Транквіліон, б. 608.
 Старавольскі Сымон, пісьменнік
 XVII ст., б. 564.
 Стрыйкоўскі Мацей, перапрацоўка
 яго „Kroniki“, бб. 485, 486.

Стэткевічы, фундатары школ і дру-
 карні ў Кутэйнэ, б. 552.
 Стэцковіч Ян., член камісіі да апра-
 цаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
 Супрасльскі рукапіс, б. 16.
 Суражскі Васіль, матэр'ялы да жыць-
 цёпісу, бб. 480—482.
 Сывілья, прарочыца, повесьць XVI
 ст., б. 378.
 Сымон (Семен), сын Гердзена, кн.
 Вітабскага і Полацкага, біскуп у
 Тверы (канец XIII ст.), б. 77.
 Сымонавіч Іван, полацкі намеснік,
 б. 143.
 Сьвідрыгайла, в. кн., запіс 1392 г.,
 б. 124; прывілей полацкай зямлі
 1394 г., б. 125; грам. Зарубічу,
 б. 157; прывілей 1450 г., б. 158.
 Сьвірскі Лукаш, князь, член камісіі
 да апрацаваньня Статуту 1588 г.,
 б. 434.
 Сьвіраны, двор В. Цяпінскага ў
 Сьвянцянскім павеце, б. 417.
 „Сьвіток Яраслава“, б. 253.
 Сьвятагорац Фікары, пісьменнік XVII
 ст., бб. 526—527.
 Сьвятаполк, Тураўскі князь, яго
 манэта з X—XI ст., б. 21.
 Сьв. Сафія, ікона, б. 307—308
 Сьвяткаваньне пятніцы замест нй-
 дзелі, б. 444.
Таргоўля крыўскіх зямель з немца-
 мі, гісторыя, бб. 91—100.
 Татары, стыль татарскіх грамат, б. 260;
 аплата ім упамінкаў, б. 262.
 Татары, пераклад іх богаслужэбных
 кніг на крыўскую мову, б. 364.
 Таўэрава М. др. філёлэгіі, б. 364.
 Тарашковіч, менскі мешчанін 1488 г.,
 б. 165.

Тома, прэзьбітар і пісьменнік сма-
 ленскі, XII ст., б. 26.
 Торунь, грамата Кейстута, б. 105.
 Трабская Мар'яна, б. 165.
 Транквіліон Кірыла, іероманых, б. 526.
 Трокі, грамата Богародзіцкаму ма-
 настыру, б. 118.
 Трофімовіч, случанін, б. 488.
 Трумна, кунічнік, б. 172.
 Трызна, архімандрыт Кіева-Пячэр-
 скага манастыра, б. 18.
 Трызна Андрэй, пасол ад Наваго-
 радзкага павету на варшаўскі сойм
 1585 г., б. 429.
 Трызны, род спам. ў супр. памян-
 ніку, б. 550.
 Трычан і Анцалота, повесьць XVI ст.,
 б. 372.
 Тумаш са Смаленска, пасол на в.
 Готлянд, ад Смаленскага князя, б. 65.
 Тундаль, рыцар, повесьць XVI ст.,
 б. 378.
 Тураўскае Евангелье XI ст., б. 18.
 Тураўскія біскупы, першыя ад зас-
 наваньня біскупіі, б. 18.
 Тураўскае біскупства, час устаноў-
 леньня яго, б. 18.
 Тураўскія князі, сваяцтва іх з візан-
 тыцкімі імператарамі, б. 28.
 Тышковіч Васіль, нагробны камень
 яго, б. 377.
 Тышковічы, род спам. ў супр. па-
 мянніку, б. 549.
 Тяпінскі Васіль, пісьменнік XVI ст.,
 бб. 406—417.
Ульяна, у мнішстве Елена, смален-
 ская княгіня, фундатарка Псалты-
 ра XIV ст., б. 132.
 Унія, друкаваньне кніг Фіолям, б. 170;
 ацэна з гістарычнай пэрспэктывы,
 б. 249; варункі кн. Астрожскага,
 б. 449; варункі мітр. Рагозы, б. 450;

прывілей кар. Жыгімонта III, б. 452;
 выклад важнейшых артыкулаў уніі,
 б. 454; саборная грамата аб ўступ-
 леньні ў унію, б. 465; Абарона са-
 бору берасьцейскага, б. 470; адпо-
 ведзь на Абарону Філалета, б. 470;
 Справа айца Нікіфара, б. 472; Эк-
 тесісь, апісаньне сабору берасьц.
 б. 479; захады утварыць патрыярхат,
 б. 539—40.

Урбановіч ксёндз, б. 634.

Федар, дзяк мітрапалічы, перапіс-
 чык віленскай Бібліі, 1514 г., б. 280.
 Федаровіч Іван, друкар, уцякач з
 Масквы, б. 404.
 Федаровіч Пётр, рэктар мітрапалі-
 тальнай віленскай калегіі, б. 504.
 Федзьковіч Андрэй, б. 160.
 Філалет, адповедзь на яго Апологію,
 б. 483.
 Філіп Філасаф, смаленскі пісьменнік
 XI ст., б. 20.
 Філіповіч Атанас, архімандрыт, пісь-
 меннік XVII ст., б. 555.
 Філотэй, псеўдонім аўтора кнігі
 „Антиризис“ (1599 г.), б. 483.
 Фіоль Швайпольт, кракаўскі друкар
 канца XV ст., бб. 196—172. пера-
 друкі яго Псалтыра, б. 558.
 Фомініч Петраш, б. 168.
Хвеньковіч, случанін, б. 488.
 Хадкевіч Александр, 1480 г., б. 164.
 Хадкевіч Грыгоры, фундатар дру-
 карні ў Заблудаве, б. 404—406.
 Хадкевічы род спам. ў Супр. памян-
 ніку, б. 550.
 Ходыкевічы Клім, б. 612.
 Хрысьціянства, прыняцьце яго Кры-
 вічамі, б. 7; ваганьне ў першых
 пачатках паміж усходнім і зьход-
 нім абрадам, б. 22; паяўленьне яго
 ў Тураве, б. 22; вядомасьці аб

літоўскіх князёх быўшых хрысьціянамі, бб. 111—113.
Хрышчэньне Літвы, грамата 1387 г., б. 122.

Хрэбтовіч Федзька Багданавіч, б. 168.

Цамблак Грыгоры, мітрапаліт і пісьменнік XV ст., бб. 145—149.

Цар Васіль, слуцкі баярын, б. 159.

Цецерскі, вучыцель у Забельскай гімназіі, б. 625.

Цяпінскі Васіль, перакладчык і друкар рэформацкага Евангелья 1570 г., б. 406—417.

Чадай, случанін, б. 488.

Чапліцы, род спам. ў супрасльскім памянніку, б. 550.

Чарнегаў, друкарня, б. 563.

Чэрнышэвіч пан, случанін, б. 488.

Чэтвертынскія, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Чэховіч Марцін, арыяннін канца XVI ст., б. 389.

Чэчэранін Юстын Яцковіч, дзяк кн. Слуцкага, перапісчык Евангелья XVI ст., б. 491.

Шамак, мытнік луцкі, б. 260.

Шапель, езуіт, б. 612.

Школы, адукацыя маладзевы ў заграничных школах, б. 246.

Школы:

Перыод I, да 1550 г.

Хрысьціянскае духавенства пачало вучыць граматы зараз пасля прыняцця хрысьціянства. Каля біскупскіх сталіц тварыліся школы для адукацыі маладзевы ў духоўны стан. У Полацку і Тураве біскупскія сталіцы былі заснаваны ў канцы X-го стагодзьдзя; у Смаленску біскупства паявілася крыху пазьней. Але не

глядзя на гэта Смаленск уславіўся ў нашай гісторыі стварэньнем у сваіх сьценах грэка-лаціна-руускай акадэміі ў XII ст.

Смаленская грэка-лаціна-руская акадэмія была заснавана смаленскім князем Расьціславам каля 1130 году. Першым яе рэктарам быў грэк Мануіл, пазьней біскуп смаленскі. Гэтым-жа Мануілам грэкам была створана другая школа—пеўчаская.

Менш захавалася ведамак аб школах у Тураве, але паяўленьне тут такога вучонага прамоўцы, якім быў тураўскі біскуп Кірыла, безспярэчна сьведчыць што на мейсцы меліся культурныя цэнтры ў якіх можна было атрымаць самую шырокую асьвету.

Аб унутраным жыцьці ў Полацку, вельмі мала захавалася ўедамак. Аднак культурна-прасьветная дзейнасьць князёўны Еўфрасініі сьведчыць, што і гэты цэнтр крыўскага жыцьця не адставаў ад другіх нашых цэнтраў у сваёй культурна-прасьветнай дзейнасьці.

Гэта з большага ўсё што мы ведаем аб школах да XVI ст.

Перыод II, ад 1550 да 1650 г.

У гэтым перыодзе існавалі ўжо многія школы пры манастырох ў якіх атрымлівала адукацыю краёвае духавенства і людзі, якія пасьвячалі сябе дзяржаўнай працы. Галоўнымі цэнтрамі крыўскай асьветы ў гэтым перыодзе былі гарады. З гэтага перыоду маем ведамак аб гэтых школах:

1. Школы арганізаваныя праваслаўнымі і ў каторых выкладалі некаторыя навукі ў крыўскай мове:

Школа права, заложаная стараньнем Жыгімонта-Аўгуста ў Вільні, пры Сьвята-Янскім касьцэле, ў 1566 годзе. Школа гэта была пад кіравецтвам Пятра Розыюша. Выкладалася ў школе права дзяржаўнае, майборскае і саскае. Дзяржаўнае права в. кн. Літоўскаго (Статут), земскія прывілеі і констытуцыі, напісаныя ў крыўскай мове, выкладаліся ў апошняй Грабоўскім. Школа мела даволі лічэбны склад слухачоў і некалькі прафэсароў, у якіх было па некалькі памочнікаў. Гэтая школа права была Баторым перададзена езуітам, якія ператварылі яе ў Акадэмію.

Грэка-Лаціна-Руская школа пры Сьвята-Троецкім манастыры ў Вільні была заснава ў пачатках XVI ст. і пацверджана каралеўскім прывілеям у 1588 годзе. Належала да слаўнейшых краёвых школ і конкурвала з віленскай і полацкай езуіцкімі акадэміямі. Неафіцыйна была называна „руускай акадэміяй“. Сярод вучыцляў гэтай школы ў канцы XVI і XVII ст. сустрачаем найвыдатнайшыя імёны краёвых культурных дзеячоў, у ліку іх былі: Лаўрын Зызані, крыўскі пісьменнік і аўтор славянска-крыўскай граматыкі; Кірыла Лукарыс, грэк, пазьней Іерузалімскі, а ўрэшце, Канстантынопальскі патрыарх; Кірыла Транквіліон, Мялецкі Сматыцкі, Лявонці Карповіч, Земка і інш. Большасьць з гэтых асоб атрымалі асьвету ў лепшых заграничных унівэрсытэтах, акадэміях і не ўступалі выдатнейшым езуіцкім прафэсаром.

Грэка-Лаціна-Руская школа ў Беразьці зацверджана каралём

і адкрыта ў 1592 годзе. Школа месцілася пры царкве сьв. Мікалая. Вучылі ў ёй грэцкай, лацінскай і рускай мовы, а такжа чатырох вызволеных навук.

У Бельску грэка-лаціна-руская школа была адкрыта ў 1594 годзе.

У Пінску грэка-лаціна-руская школа адкрыта была каля таго-ж часу, што і ў Менску. Каля 1633 году школа гэта была закрыта стараньнем езуітаў, у часе будаваньня тут езуіцкай калегіі (*Jaroszewicz*, „*Obraz Litwy*“, ч. 1, б. 99). Пазьней было пазволена адкрыць ізноў гэту школу ў Пінску, але пад варункам, каб у ёй ня вучылі па польску. („Собр. минск. грамот“ №№ 112, 123, 127, 139, 164 у „*Чт. Моск. Общ. Ист.*“ 1848, № 6).

У Магілеве брацкая грэка-лаціна-руская школа была адкрыта каля 1597 году; датрывала да маскоўскай навалы цара Аляксея Міхайлавіча; у часе гэтай вайны (ў 1650-х гадах) была зруйнавана і спалена маскоўскім войскам, а прафэсары вывезены ў Масковію. Каля 1602 г. другое магілеўскае брацтва сарганізавала яшчэ падобную школу ў Магілеве, далейшая гісторыя каторай невядома. (*Арх. Филарет*, „*Ист. Русск. церкви*“, IV, б. 87).

У Оршы грэка-лаціна-руская школа была адкрыта ў палавіне 1590-х гадах, а ў пачатку XVII ст. на стараньне езуітаў дэкрэтам караля Жыгімонта III закрыта. У дэкрэце між іншым сказана, каб праваслаўныя „у Оршы і акалічных гарадох школ утрымліваць ня смелі“ (*Jaroszewicz*, „*Obraz Litwy*“, бал. 99).

У Вітабску, паводле Нарбута т. IX, бал. 480), перад прыходам у

Полацк езуітаў была сярэдняя „нямецкая“ школа.

У Полацку, паводле мэтрычных кніг, якія перахоўваліся ў лютэранскай кірсе ў Вітабску, відаць, што нейкія „нямецкія“ школы існавалі ў сярэдзіне XVI ст. Магчыма, што „нямецкімі“ слылі тут тыя самыя грэка-лаціна-рускія школы, але не выключана, што ў гэтых гарадох, якія мелі сталыя стасункі з Рыгай і нямецкімі гарадамі, існавалі школы, ў якіх выкладалася нямецкая мова, патрэбная для тарговых стасункаў полацкім і вітабскім купцом.

У Слуцку. Слуцкая школа належаць да найцікавейшых школ, якія існавалі ў нас у XVI ст. Адкрыта яна была разам са школай Астрожскай. Аб Слуцкай і Астрожскай школах Поссэвін у 1581 годзе пісаў папежу: „некаторыя князі, як князь Астрожскі, Слуцкі, маюць свае школы, ў якіх сыціца іх гэрэзія“ (Арх. Філарет. „Ист. Русск. Церкви“, т. III, б. 51). Ярошэвіч („Образ Литвы“) так піша аб гэтай школе: „у другой палавіне XVI ст. існавала вышэйшая дысідэнцкая школа ў Слуцку і сярэдняя ў Несьвіжы, Навагарадку, Заславе, а ніжэйшыя пры кожным дысідэнцкім зборы“.

II. Школы, арганізаваныя рэфарматамі.

У Берасьці, кальвінская школа, заснаваная Мікалаям Радзівілам Чорным каля 1560 году, тыпу гімназіі; гэтагаж тыпу рэформацкія школы былі:

У Несьвіжы, ў Семятычах у Вільні і ў Слуцку.

У рэформацкіх школах галоўную увагу зьвярталі на філэлёгічныя

навукі. Выкладалі навукі па лацінску, акром краёвага права і рэлігіі. Краёвае права выкладалася са статутаў і прывілеяў, само-сабой у крыўскай мове, а для выкладу рэлігіі рэфарматы ўвялі польскую мову.

III. Школы арганізаваныя каталікамі, галоўна езуітамі.

Акадэміі езуіцкія:

у Вільні (заложенная ў 1579 г.)

у Полацку, заложенная ў 1581 г.

Гімназіі: ў Берасьці, Полацку, Пінску, Вільне, Несьвіжы, Менску, Вітабску, Двінску (Неўгіне), Слоніме, Горадне, Слуцку, Оршы, Мозыры, Ілукшце, Навагарадку, Поставах.

Пэрыод III ад 1650 г. да канца XVIII ст.

У культурна-асьветным жыцьці нашага краю ў гэтым пэрыодзе сталіся вялікія перамены. Крыўская мова памалу была выціснута са школ і заступлена лацінай, ц. славяншчынай і польскай мовай. Дысідэнцкія (рэформацкія) школы заніклі або ператварыліся ў каталіцкія, акром рэформацкай вышэйшай школы ў Слуцку. Аб грэка-лаціна-рускіх школах у гэтым пэрыодзе не чуваць, цэнтр праваслаўнай асьветы перанесены быў у Кіяў. Немаль уся краёвая асьвета апынулася ў руках каталіцкага духавенства у Езуітаў, Піяраў і Васільянаў.

Акадэміі ў гэтым пэрыодзе былі чатыры: У Вільні, Полацку, Вітабску і Жыровіцах (уніяцкая).

Гімназіі езуіцкія:

у Полацку, Пінску, Вільне, Несьвіжы, Менску, Двінску (Неўгіне), Слоніме, Горадне, Мэрэчы, Слуцку,

Оршы, Мозыры, Ілукшце, Навагарадку, Поставах.

Гімназіі Піярскія:

У Шчучыне, Лідзе, Вільні, Вітабску, Дубравіцы, Дрогічыне.

Васільянскія школы: У Жыровіцах, Супрасьлі, Бялынічах, Полацку, Пінску, Менску.

Пасьля школьнай рэформы 1788 г. былі школы:

Горадня—акадэмія, Вільня—акадэмія, Вішнева—акадэмія, Паставы—акадэмія, Беласток—акадэмія, Ваўкавыск—акадэмія, Мэрэч—дамініканская школа, Ліда—піярская, Шчучын—піярская, Навагарадак—акад., Менск—акад., Несьвіж—акад., Слуцк—акад., Бабруйск—акад., Мозыр—акад., Халапенічы—акад., Лужкі—піярская школа, Бэрэзвеч—васільянская, Берасьце—акад., Пінск—акад., Белая—акад., Любешоў—піярская школа, Дубравіца—піярск., Жыровіцы—васільянск.

Акром гэтых вышэйшых і сярэдніх школ былі заведзены пры кожнай парохіі і кожным манастыры пачатковыя школы.

Шубнік, случанін, б. 488.

Шырыны, бібліятэка ў Старым Дварэ, б. 371.

Шыцік-Залеўскі Самуэль, пісьменнік XVII ст., б. 558.

Шэмет Мэльхіор, каштэлян жамайдзкі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Шэптыцкі Апанас, уніяцкі архібіскуп, б. 613.

Юльянія, княгіня, жана в. кн. Альгерда († 1377 г.), бб. 118—119.

Юрага Бэнэдыкт, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Юры Сьвятаславіч, полацкі князь, бацька сьв. Еўфрасіні, б. 32.

Юры (Георги) Лагыш, перапісчык Гарадзецкага Евангелья (1270 г.), б. 84.

Юры Давыдавіч, князь (яго прысяга Ягайле 1401 г.), б. 142.

Юры Лынгвенавіч, кн. Мсьціслаўскі (прывілей 1456 г.), б. 159.

Ягайла (Уладыслаў), граматы 1387 г., аб хрышчэньні в. кн. Літоўскага, б. 122; грам. 1394 г., б. 125.

Ягудовіч-Карэйва Ян (акт 1451 г.), б. 159.

Якаў, біскуп Полацкі, XIII ст., б. 88.

Яновіч Міхайла, б. 164.

Янковіч, случанін, б. 488.

Яновічы слуцкая шляхта, спам. ў памянніку, б. 488.

Янчук, прафэсар, б. 20.

Яраслаў Георгіевіч, пінскі князь, каля 1183 г., б. 25.

Ярэма (Іеремій) патрыярх, б. 444.

Яцковіч Івашка 1493 г., б. 176.

Яцковіч Іустын, чэчаранін (родам с Чачэрска) перапісчык кніг у Слуцку ў пач. XVI ст., б. 329.

Геодул, афонскі скітнік (Сьвятагорац), пісьменнік XVI ст., б. 478; яго полеміка с П. Скаргай, б. 479.

ВЫКАЗ СТАРАКРЫЎСКАЙ (БЕЛАРУСКАЙ) ПІСЬМЕННАСЬЦІ
ПАВОДЛЕ ЗЬМЕСТУ.

I. Святое Пісьмо.

Некаторыя кнігі Бібліі ў перакладзе на ц.-слав. мову меліся ў нас ужо ў X—XI стагодзьдзях, але рукапісы павывожаны с краю і дагэтуль яшчэ ня выдзелены з маскоўскай пісьменнасьці, якая іх сабе загарнула.

Біблія, перакладзеная з гэбрайскага, рук. XV ст., б. 241.
Біблія, рук. 1514 г., віленская, б. 280.
Біблія, перакладзеная Францішом Скарынай, друк 1517—1519 г., б. 282.
Біблія, рук. XVI ст., пераклад с чэскай Бібліі 1506 г., б. 307.
Біблія, рук. XVI ст., бібл. Красінскіх, б. 307.
Біблія, рук. Жугаевіча з Яраслаўля (галіцкага) 1568 г., б. 396.
Біблія, перапісаная ў 1569 г. у Тарнопалі Лукою, б. 396.
Біблійныя кнігі, рук. XVI стаг., Петрагр. Публ. бібл., б. 396.
Біблія рукапісная Ф. Скарыны, б. 396.
Кнігі Бібліі, ў перакладзе з жыдоўскай мовы, паловы XVI стаг., б. 396.
Кнігі Товит у зборніку XVI стаг., ў рук. зб. бібл. Красінскіх, б. 398.
Кніга Сираха, рук. XVI ст., перапісма з Бібл. Ф. Скарыны, б. 398.
Кнігі прарокаў, рукапіс XVI ст., Вілен. Публ. бібл., б. 398.
Адрывак протэстанцкай Бібліі, XVI стаг., б. 398.
Біблія, рук. 1575 г., т. зв. Львоўская, б. 419.
Біблейскія кнігі ў рукапісе XVII ст. Рум. муз., б. 585.
Біблія 1743 г., друк. ў Супраслі, б. 618.

Песьні—песьняў, рук. XVI ст. Сынод. бібл. б. 330.
Песьні—песьняў, рукапіс XVI ст., пераклад з чэскай мовы, б. 398.
Псалтыр 1296 г., Захара на Валоні, б. 87.
Псалтыр, рук. 1395 г. Лукі Смаленца, б. 125.
Псалтыр, рук. 1397 г. Віленскай Мікалаеўскай царквы, б. 128.
Псалтыр XIV стаг. княгіні Ульяны, б. 132.
Псалтыр Фіолеўскі 1491 г., б. 169.
Псалтыр Вітабскі, рук. 1492 г., б. 174.
Псалтыр Супрасльскі, рук. XV стаг., б. 179.
Псалтыр Скарынаўскі, друк 1525 г., б. 295.
Псалтыр Пінскі, рук. 1543 г., б. 334.
Псалтыр перакл. з грэчк. Ф. Скарыны, друк 1551 г., б. 380.
Псалтыр кальвінскі, рук. XVI ст., б. 390.
Псалтыр протэстанцкі, рук. друг. паловы XVI ст., б. 399.
Псалтыр заблудаўскі, рук. 1569 г., б. 406.
Псалтыр Мсьціслаўца, друк 1576 г., б. 420.
Псалтыр мамонічаўскі, друк 1581 г., б. 424.

Псалтыр заблудаўскі, перадрук 1586 г., б. 431.
Псалтыр мамонічаўскі, перадрук 1592 г., б. 449.
Псалтыр заблудаўскі, перадрук у Мамонічаў 1593 г.
Псаломница, віленская, друк 1595 г., б. 461.
Псаломница віленская, перадрук 1596 г., б. 470.
Псалтыр, безыменны, друк. 1597 г., б. 480.
Псалтыр, рук. XVI стаг. Румянц. музэю, б. 495.
Псалтыр віленскі, ў 8-ку, друк 1621 г., б. 534.
Псалтыр віленскі 1624 г., б. 539.
Псалтыр віленскі, Святадухаўскі, друк. 1627 г., б. 541.
Псалтыр віленскі, ў 12-ку, друк 1631 г., б. 550.
Псалтыр буйневіцкі, друк 1635 г., б. 553.
Псалтыр собалаяўскі, друк 1637 г., б. 555.
Псалтыр княгіні Друцкай, друк 1638 г., б. 558.
Псалтыр кутэінскі, друк 1642 г., б. 562.
Псалтыр кутэінскі, перадрук 1642 г., б. 562.
Псалтыр кутэінскі, перадрук 1650 г., б. 567.
Псалтыр магілеўскі, друк 1682 г., б. 579.
Псалтыр магілеўскі, перадр. 1693 г., б. 580.
Псалтыр магілеўскі, перадр. 1703 г., б. 610.
Псалтыр магілеўскі, перадр. 1710 г., б. 612.
Псалтыр магілеўскі, перадр. 1738 г., б. 618.

Псалтыр віленскі, перадрук 1775 г., б. 623.
Псалтыр віленскі, перадрук 1778 г., б. 623.
Псалтыр віленскі, акадэміцкі, друк 1779 г., б. 623.
Псалтыр супрасльскі, друк 1780 г., б. 624.
Псалтыр віленскі, друк 1784 г., б. 624.
Псалтыр віленскі, перадрук 1786 г., б. 624.
Псалтыр горадзенскі, друк 1788 г., б. 629.
Псалтыр горадзенскі, перадрук 1788 г., б. 629.
Псалтыр горадзенскі, перадрук 1789 г., б. 630.
Псалтыр супрасльскі, перадрук 1789 г., б. 630.
Псалтыр віленскі, перадрук 1796 г., б. 636.
Евангелье Супрасльскае, рук. X—XI ст., б. 16.
Евангелье Тураускае, рук. XI ст., б. 18.
Евангелье Полацкае, рук. XII ст., б. 24.
Евангелье Гарадзецкае, рук. 1270 г., б. 84.
Евангелье Полацкае, рук. XIII ст., б. 86.
Евангелье Аршанскае, рук. XIV ст., б. 102.
Евангелье Палеймона Мартыновіча, рук. 1317 г., б. 102.
Евангелье Лаўрышаўскае, рук. XIV ст., б. 108.
Евангелье Віленскае, рук. XIII—XIV ст., б. 117.
Евангелье Полацкае, рук. XIV ст., б. 118.

Евангелье Вітабскае XIV ст., б. 118.
 Евангелье Троцкае, рук. XIV ст., б. 118.
 Евангелье Полацкае, рук. XIV ст., б. 128.
 Евангелье Мсьціжскае, рук. XIV ст., б. 132.
 Евангелье Пінскае, адрывак рук. XIV ст., б. 134.
 Евангелье Батыевіча-Рака, рукап. 1520 г., б. 308.
 Евангелье Марочскага манастыра, рук. 1539 г., б. 329.
 Евангелье Жухавіцкае, рук. канца XV, пач. XVI ст., б. 329.
 Евангелье Мелішэўскае, рук. XVI ст., б. 371.
 Евангелье безыменнае, друк каля 1560 г., б. 382.
 Евангелье учительное, заблудаўскае, друк 1568 г., б. 404.
 Евангелье, рук. 1558 г., Безюкоўскае, б. 406.
 Евангелье Цяпінскага, друк 1570 г., б. 406.
 Евангелье напрестольное, Мсьціслаўца, друк 1575 г., б. 419.
 Евангелье Оленьковічаўскае, рук. 1582 г.
 Евангелье учительное, Мамонічаўскае друк 1595 г., б. 461.
 Евангелье Оленьковічаўскае, пісанае Яцковічам Чэчэранінам, XVI ст., б. 491.
 Евангелье юсавое, друк 1600 г., б. 501.
 Евангелье учительнае, рук. 1604 г., б. 504.
 Евангелье Агінскіх, друк 1611 г., б. 513.
 Евангелье учителное, евейскае, друк 1616 г., б. 518.
 Евангелье Кірылы Транквіліона, друк. ў Магілеве 1619 г., б. 526.

Новый завѣтъ съ псалтырю, друк віленскі, Сьвятадухаўскі, 1623 г., б. 539.
 Новый завѣтъ, Стэткевічаўскі, друк 1632 г., б. 552.
 Новый завѣтъ, евейскі, друк 1635 г., б. 553.
 Новый завѣтъ, віленскі, друк 1641 г., б. 560.
 Новый завѣтъ, евейскі, перадрук 1641 г., б. 560.
 Евангелье напрестольное, віленскае, друк 1644 г., б. 562.
 Евангелье, евейскае, друк 1644 г., б. 562.
 Евангелье учительное, віленскае, друк 1651 г., б. 567.
 Новый завѣтъ, кутэінскі, друк 1652 г., б. 571.
 Евангелье Жухавіцкае, рук. 1688 году, б. 577.
 Евангелье учит. воскр. Калістова, віленскае, друк 1782 г., б. 624.
 Евангелье віленскае, перадрук 1790 г., б. 630.
 Евангелье учительное, Супрасльскае, друк 1790 г., б. 631.
 Евангелье учительное, віленскае, друк 1794 г., б. 634.
 Апостал скарынаўскі, друк 1525 г., б. 295.
 Апостал юсавы, рук. 1530 г., б. 322.
 Апостал заблудаўскі, друк 1570 г., б. 406.
 Апостал Мсьціслаўца, друк 1576 г., б. 420.
 Апостоль мамонічаўскі, друк 1591 г., б. 449.
 Апостоль мамонічаўскі, перадрук 1591 г., б. 450.
 Апостал талковы, ануфрэўскі, рук. XVI ст., б. 491.

КАТАЛІКІ славянскага абрадку карысталіся ц.-славянскімі і крыўскімі перакладамі сьвятога пісьма, нараўне с праваслаўнымі.

ПРОТЭСТАНТЫ, падобна каталіком карысталіся ц. славянскімі тэкстамі нараўне с праваслаўнымі і каталікамі, але мелі і свае ўласныя пераклады:

Адрывак протэстанцкай Бібліі XVI ст., б. 398. || Псалтыр протэстанцкі, рук. друг. паловы XVI ст., б. 399.

Псалтыр кальвінскі, рук. XVI ст., б. 399. || Евангелье, пераклад Васіля Цяпінскага, друк 1570 г., б. 406.

ЖЫДЫ. Мелі пераклады Бібліі на крыўскую мову дапасаванья да сыногагальнай практыкі:

Біблія, перакладзеная з гэбрайскай мовы, рук. XV ст., б. 241. || Кнігі Бібліі, пераклад з жыдоўскай мовы XVI ст., б. 396.

МУСУЛЬМАНЕ мелі пераклады свайго сьвятога пісьма на крыўскую мову, пісанья арабскімі літарамі; да гэтых належыць:

Аль-Кітаб (Сьвятая кніга), рукап. XVI ст., б. 364.

II. Творы айцоў царквы і рэлігійна-навукавая пісьменнасьць.

Творы айцоў царквы прынесены былі да нас у X ст. ўцаркоўна баўгарскай мове; некаторыя з іх да XVI ст. былі ўжо перакладзены на крыўскую мову, але большасьць гэтых кніг прыняла толькі крыўскія глэсы ў правопісьме і слоўніцтве. Богаслоўска—навукавая пісьменнасьць, пісаная крыўскімі пісьменнікамі, пачынаецца з XI ст. (Діоптра) і ўжо ў XII—XIII ст. даходзіць да росквіту. Занепад пачынаецца ў XVII ст., калі інтэлектуальныя сілы адыходзяць ад народу.

Діоптра, рук. XI ст., Філіпа філосафа, смаленца, б. 20. || Творы мітрапаліта Кіпрыяна XIV ст. (†1406 г.), б. 134.

Пасланьне Кліма Смаленца прэзбітару Тому XII ст., б. 25. || Творы мітрапаліта Грыгоры Цамблака XV ст., б. 145.

Словы і казаньні (поученія) Кірылы Тураўскага XII ст., б. 27. || Слова Ісаака Сірына. Рукапіс 1428 г., б. 151.

Словы Ефрэма Сірына, рук. XII ст., б. 35. || Поученія Ефрэма Сірына. Рукап. 1492 г., б. 176.

Златыя чэпы. Рук. XII ст. (Творы Яна Златавустага), б. 36. || Грыгорага папы Рымскага біседы. Рук. XV ст., б. 179.

Блаж. Исидора нилусійскаго разуми. Рук. XII ст., б. 36. || Слово на усненіе пресв. Богородицы. Рук. XV ст., б. 182.

Напісанія Афанасія мниха кь панкови о древь добру и злу и о наузехъ и о стрѣлѣ громней. Рук. XIII ст., б. 77. || Симеона Новаго творенія. Рукап. XV ст., б. 182.

Бесѣда Григорія папы Римскаго. Рук. XIV ст., б. 134. || Кирилла Іерусалимскаго огласительныя и таинноводственныя поученія. Рук. XV ст., б. 182.

- Повченіе на Рождество Христово и сказаніе о Богородицѣ. Рукап. XV ст., б. 183.
- Собраніе словъ поучительныхъ. Рук. XV ст., б. 183.
- Поученія избранна. Рук. XVI ст., б. 329.
- Слово похвальное на рождество Прчтыя Бца. Рук. XVI ст., б. 330.
- Списанье чудомъ иконы Пресвятыя Богородицы иже въ Старосельское обители. Рук. XVI ст., б. 371.
- Диалогъ, или самодруга розмова. Рук. 1585 г., б. 431.
- Ключъ царства Небесного. Друк 1587 г., б. 432.
- Измарагд. Рук. 1593 г., б. 450.
- Рукаписы кн. Курбскага XVI ст., б. 479.
- Исаака Сирьна і Дорофея Аввы. Рук. XVI ст., б. 492.
- Книга Симеона Метафраста. Рукап. XVI ст., б. 492.
- Слово по(хва)льное великому и пре-чюдному арх(ан)г(е)лу Михаілу. Рук. XVI ст., б. 492.
- Лествица Іоанна Лествичника і твареньні Аввы Дорофея. Рук. канца XVI ст., б. 492.
- Лествица Іоанна Лествичника. Рук. кияўскі XVI ст., б. 492.
- Зборникъ слоу і навук Іоанна Златавустага. Рук. XVI ст., б. 493.
- Свв. Васілія вялікага аб постніцтве. Рукапис XVI ст., б. 493.
- Адрывак с творау Грыгора Сынаіта. Рук. XVI стаг., б. 493.
- Всѣ(м) правосла(в)ны(м) хр(и)стіано(м). Рук. XVI ст., б. 494.
- Поученіе все(м) правосла(в)ны(м) хр(и)стіано(м) д(у)шеполезно и стра-х(у) польно. Рук. XVI ст., б. 494.
- Розмышлянія на недѣли цѣлого ро-ку и на свята. Рук. XVI ст., б. 495.
- Лекарство на оспалый умысль чело-вѣчій. Друк 1607 г., б. 505.
- Диоптра, альбо зеркало и выраженіе живота людскаго на семь свѣтѣ. Друк 1612 г., б. 513.
- Казанье двое. Л. Карповіча. Друк XVII ст., б. 514.
- „Куповион“. Сабранье творау айцоу царквы. Друк XVII ст., б. 524.
- Вертоград д(у)шевный. Друк 1620 г., б. 526.
- Выкладъ на отче нашъ. Друк 1620 г., б. 528.
- Казанье на честный Погребъ Леон-тія Карповіча... Друк 1620 г., б. 528.
- Ляментъ у свѣта оубогихъ, на жа-лосное преставленіе Святобливого: Леонтіа Карповіча. Друк 1620 г., б. 529.
- Святога Іоана Златавустага бисѣды на пасьянье да Рымлянау. Рук. 1620 г., б. 532.
- Омилія, или бесѣда на годовую память Киевопечерского Архиман-дрита Елисея Плетенецкого. Друк 1625 г., б. 540.
- Духовныи бесѣды Макарія пустель-ника о досконалствѣ хрістіанъ православныхъ... Року Друк 1627 г., б. 541.
- Диалогъ, албо розмова челоуѣка хо-рого, о добромъ зыистю з того свѣта. Друк 1629 г., б. 546.
- Казанье на сосланье св. Духа. Рук. XVII ст., б. 553.
- Гисторія албо правдивое выписаніе ст. Іоанна Дамаскина. Друк 1637 г., б. 553.
- Тестаментъ цара греческого Василія. Друк 1838 г., б. 558.
- Брашно духовное. Друк 1639 г., б. 560.
- Диоптра. Друк віленскі 1642 г., б. 562.
- Диоптра. Друк евейскі 1642 г., б. 562.

- Перло многоцѣнное. Друк 1646 г., б. 563.
- Диоптра, или зеркало живота во мі-рѣ семь челоуѣческаго. Друк 1651 г., б. 567.
- Диоптра, или зеркало живота во мірѣ семь челоуѣческаго. Друк 1654 г., б. 574.
- Слово о непоказаньюся сестрѣ и матери. Рук. XVI ст., б. 586.
- Слово на пасху. Рук. XVIII ст., б. 586.
- Наука противъ грѣховъ велми естъ потребна. Рук. XVII ст., б. 586.
- Диоптра, или зеркало живота во мірѣ сем челоуѣческаго. Друк 1698 г., б. 607.
- Небо новое. Друк. 1698 г., б. 608.
- Перло многоцѣнное. Друк 1699 г., б. 608.
- Вопросы елинороссійскіи отвѣтами св. отецъ отъ книгъ церковныхъ. Друк 1715 г., б. 612.
- Апология во утоленіе печали. Друк 1716 г., б. 612.
- Вѣнецъ Христовъ съ проповѣдей недѣльныхъ. Друк 1735 г., б. 617.
- Увѣщеніе Георгія Конисскаго, епис-копа Бѣлорусского. Друк 1757 г., б. 619.
- Собраніе поучительныхъ словъ. Друк 1761 г., б. 620.
- Ефрема Сирьна поучит. слова. Друк 1764 г., б. 620.
- Дорофея Аввы поученія. Друк 1767 г., б. 620.
- Ефремъ Сиринъ. Друк 1768 г., б. 620.
- Дорофея Аввы поученія. Друк. 1768 г., б. 620.
- Ефрема Сирьна поучит. слова и Аввы Дорофея. Друк 1780 г., б. 623.
- Альфа і омега. Друк 1786 г., б. 624.
- Кирилла архіепископа іерусалимско-го, поучительныя слова. Друк. 1786 г., б. 624.
- Ефрема Сирьна и Аввы Дорофея поученія. Друк 1786 г., б. 624.
- Христіанское благочестіе. Друк 1788 г., б. 629.
- Альфа и омега. Друк 1788 г., б. 629.
- Ефрема Сирьна и Аввы Дорофея поученія. Друк 1788 г., б. 630.
- О житіи христіанскомъ. Друк 1789 г., б. 630.
- Книга, содерж. въ себѣ, како подо-баеть инокомъ и христіаномъ жити, и о обхожденіи вселѣтнаго круга. Друк 1789 г., б. 630.
- О житіи христіанскомъ. Друк 1789 г., б. 630.
- Дорофея священноинока цвѣтникъ. Друк 1490 г., б. 631.
- Отъ завѣщаній божеств. апостол. Друк 1790 г., б. 631.
- Книга Кириллова. Друк 1781 г., б. 633.
- Златоустъ. Друк 1792 г., б. 633.
- Цвѣтникъ. Друк 1791 г., б. 633.
- Дорофея священноинока цвѣтникъ. Друк 1792 г., б. 633.
- Уставъ о христіанскомъ житіи. Друк 1794 г., б. 634.
- Дорофея священноинока цвѣтникъ. Друк 1794 г., б. 634.
- Дорофея священноинока цвѣтникъ. Друк 1795 г., б. 636.
- Поученія св. Іоанна Златоустаго. Друк 1798 г., б. 637.
- Златоустъ. Друк 1798 г., б. 637.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДКУ (УНІЯТЫ) карысталіся, нараўне с правослаўнымі, ўсімі творами айцоу царквы і рэлігійна-навучаючай пісьмен-насьцю, акром книг догматычна-полемічнага характару.

РЫМА-КАТАЛІКІ рэлігійна-навучаючай пісьменнасьці на крыўскай мове саўсім ня вытварылі: яны карысталі тэкстамі лацінскімі і польскімі. Усе-ж такі да рыма-каталіцкай пісьменнасьці трэба палічыць кнігу Тумаша з Аквіну:

О послѣдованію Ісусу Христу. Друк. 1681 г., б. 579.

ПРОТЭСТАНТЫ такжа рэлігійна-навучаючай пісьменнасьці ў крыўскай мове ня вытварылі, хоць пачатак гэтай пісьменнасьці быў паложаны С. Будным, які напісаў:

О оправдании грѣшного человека || О хрищеніи и вечери Сына Божьего. Друк друг. пал. XVI ст., б. 387. || Друк XVI ст., б. 387.

III. Агіографічная пісьменнасьць.

Пісьменнасьць аб сьвятых (агіографічная) паявілася ў нас вельмі рана. Супрасльскі рукапіс (канца X ці пачатку XI ст.), зьмяшчае ў сабе адрывак Чэцы-Мінэі; ёсьць падставы лічыць, што ў XI ст. у нас меліся Мінэі на усё 12 месяцаў. Агіографічная пісьменнасьць належала да найбольш залецанай і пажаданай пісьменнасьці ў старасьвеччыну.

Супрасльскі рукапіс X—XI ст. Зьмяшчае ў сабе між іншым 24 жыцьцёпісы сьвятых, б. 16.

Месячная мінэя. Рукапіс 1096 г., перапісчыка Домкі, б. 20.

Миней мѣсячная. Рукапіс 1487 г., Солтанаўскі, б. 165.

Чэтыя. Рукапіс 1489 г., папавіча Бязозкі з Наваградка, б. 166.

Адрыўкі Жыровіцкай чэцы-мінэі. Рукапіс XV ст., б. 179.

Миней служебная. Рукапіс слуцкі 1539 г., б. 329.

Миней месячная. Супрасльскі рукапіс 1667 г., б. 577.

Миней обшая. Друк ў Супраслі 1695 г., б. 580.

Мінэі-чэцы. Рукапіс XVI ст. віленскі, б. 491.

Миней-чэтыя. Рук. віленскі XVII ст., б. 586.

Прологъ. Рукапіс Солтанаўскі 1496 г., б. 178.

Прологъ, месяцы Верасень—Люты. Рукапіс Іоакімца 1512 г., б. 278.

Прологъ, месяцы верасень-люты. Рукапіс віленскі XVI ст., б. 491.

Прологъ. Рук. Румянц. муз. XVII ст., б. 564.

Прологъ. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

Прологъ. Друк віленскі 1798 г., б. 637.

Патэрыкі азбучны і Іерусалімскі. Рукапіс віленскі XV ст., б. 182.

Патэрыкь. Рукапіс віленскі XVII ст., б. 585.

Патэрыкь азбучный. Друк Супрасльскі 1791 г., б. 633.

Патэрыкь скітскі. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

Книга житій стыхъ. Друк Магілеўскі 1702 г., б. 609.

Жыцьцёпіс Барыса і Глеба. Рукапіс XI ст., б. 21.

Житіе Кодрата мученика. Рукапіс XI ст., б. 21.

Житіе Феклы первомученицы. Рукапіс XI ст., б. 21.

Слово о Мартынь мнисѣ. Рукапіс XII ст., б. 25.

Жыцьцёпіс сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай, б. 30.

Жыцьцёпіс Аўраамія Смаленскага. Рук. XIII ст., б. 61.

М(у)ч(е)ніе стых новоявлєны(х) мчнкъ родо(м) Литвы Іоанна, Антонія і Еустаѳіа. Рукапіс, б. 116.

Житие акаѳистъ и служба святому чудотворцу Николаю архиерею Мирликиинскому. Друк віленскі 1579 г., б. 420.

Жыцьцёпіс Аляксея чалавека божага. Рукапіс XVI ст., б. 491.

Страданіе і по(д)визи с(вя)тго Ап-

(ст)ла і е(г)листа Ма(т)ѳѳя. Рук. XVI стаг., б. 493.

Страданіе . . с(вя)тго Філіпа. Рук. XVI ст., б. 493.

По(х)вала сла(в)ному п(ро)року Ільи огнен(аг)о восхож(д)енія. Рукапіс. XVI стаг., б. 493.

Исторія о отцѣхъ соловецкихъ. Друк супрасльскі 1788 і тое-ж друкавана ў 1789 г., б. 630.

Николая чуд. житіе. Друк віленскі 1800 г., б. 637.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДКУ (УНІЯТЫ) карысталіся ўсей славянскай агіографічнай пісьменнасьцю нараўне с праваслаўнымі, але адзін зборнік безпярэчна належыць уніяцкай апрацоўцы, гэта:

Зборнік жыцьцёпісаў сьвятых. Рукапіс Кунцэвічаўскі XVII ст., б. 491.

РЫМА-КАТОЛІКІ мелі пераклады жыцьцёпісаў сьвятых сваёй асобнай рэдакціі. Да гэтых належаць:

Житіе св. Алексія человека Божія. || Жыцьцёпісы сьвятых. Пятра Скаргі, Рукапіс XV ст., б. 181. || Рукапіс XVI ст., б. 486.

IV. Літургічная, малебная і хваласьпеўная пісьменнасьць.

Літургічныя кнігі пашыраліся разам с хрысьціянствам ад канца X ст., аднак старэйшыя рукапісы не дахаваліся. Кнігі гэты без перамен, або з малымі пераменамі перапісваліся і перадрукоуваліся ў царкоўна-баўгарскай мове, якая лічылася літургічнай у праваслаўных і уніятаў.

Служэбнік або літургаріон. Друк Мамонічаўскі 1583 г., б. 430.

Служэбнікъ. Друк Мамонічаўскі 1607 г., б. 505.

Служэбнікъ. Друк магілеўскі 1616 г., б. 520.

Служэбнікъ. Саньжынскі. Друк 1617 г., б. 520.

Уставъ бжественныя литургія. Служэбнік віленскі, брацкі, друк 1617 г., б. 521.

Служэбнікъ. Друк віленскі 1634 г., б. 553.

Служэбнікъ. Друк віленскі 1638 г., б. 557.

Служэбнікъ. Друк сьвейскі 1638 г., б. 558.

Служэбнікъ. Друк віленскі 1640 г., б. 560.

Служэбнікъ. Друк віленскі Сьвятадухаўскі, б. 560.

Служэбнікъ. Друк віленскі 1692 г., б. 580.

Служба въ великую субботу и въ свѣтлую седмицу. Друк горадзенскі 1786 г., б. 624.

Російскимъ всѣмъ сьв. службы. Друк горадзенскі, 1786 г., б. 624.

Служба и повѣсть о иконѣ тихвинскія Богор. Друк віленскі 1785 г., б. 624.

Російскимъ чудотв. Служба и похвала. Друк супрасльскі 1786 г., б. 628.

- Служба и похвала всѣмъ чудотв. російскимъ. Друк горадзенскі 1788 г., б. 630.
- Служба тихвинской Богородицѣ съ чудесами. Друк горадзенскі 1789 г., б. 630.
- Трѣбникъ. Рукапіс XVI—XVII ст., б. 494.
- Требникъ. Друк Мамонічаўскі 1618 г., б. 521.
- Требникъ. Друк віленскі, Сьвятадухаўскі, 1621 г., б. 533.
- Требникъ. Друк Сьвятадухаўскі, віленскі, 1628 г., б. 546.
- Требникъ. Друк віленскі 1644 г., б. 562.
- Требникъ. Друк магилеўскі 1646 г., б. 563.
- Требникъ. Друк віленскі 1697 г., б. 607.
- Требникъ. Друк віленскі 1693 г., б. 612.
- Требникъ. Друк віленскі 1745 г., б. 618.
- Полууставъ или требникъ. Друк віленскі 1622 г., б. 534.
- Полууставъ. Друк евейскі 1637 г., б. 555.
- Полууставъ великій. Друк віленскі 1646 г., б. 563.
- Полууставъ. Друк евейскі 1646 г., б. 563.
- Полууставъ. Друк віленскі 1695 г., б. 580.
- Чын споведзі. Рукапіс XVI ст., б. 494.
- Правило ко св. причащенію. Друк магилеўскі 1736 г., б. 618.
- Чинъ мироваренія. Друк віленскі 1768 г., б. 620.
- Скитское покояніе. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.
- Покаяніе (скитское) съ челобитною. Друк супрасльскі 1788 г., б. 630.
- Каноникъ або акафистникъ. Скарынаўскі, друк 1517—1519 г., б. 293.
- Канонникъ. Друк горадзенскі, 1790 г., б. 631.
- Канонникъ. Друк віленскі 1794 г., б. 634.
- Канонникъ. Друк віленскі 1798 г., б. 637.
- Акаѳисты на всю неделю. Друк скарынаўскі 1517—1519 г., б. 293.
- Акаѳисты всеседмичные. Друк 1628г., б. 545.
- Акаѳисты и каноны. Друк магилеўскі 1693 г., б. 580.
- Акаѳисты всеседмичные. Друк магилеўскі 1698 г., б. 607.
- Акаѳисты. Друк. магилеўскі 1728 г., б. 614.
- Акаѳисты. Друк магилеўскі 1798 г., б. 637.
- Малая подорожная книжица. Малітвенникъ Ф. Скарыны, друк. 1525 г., б. 298.
- Анеологіонъ, або цвѣты молитвъ избранныхъ. Друк евейскі 1613 г., б. 514.
- Молитвословъ. Друк віленскі, Сьвятадухаўскі 1615 г., б. 518.
- Молитвословъ. Друк мамонічаўскі 1639 г., б. 550.
- Малітвенникъ. Друк кутэінскі 1631 г., б. 552.
- Молітвы повседневныя. Друк вілен., Сьвятадух. 1635 г., б. 553.
- Ефімеріосъ си есть дневникъ Всегдашнихъ Млтъвъ. Друк віленскі 1652 г., б. 571.
- Молитвословъ трехъакаѳистный. Др. віленскі 1693 г., б. 580.
- Молитвословець. Друк магилеўскі 1695 г., б. 580.
- Молитвословъ. Друк магилеўскі 1695г. б. 580.

- Молитвословъ. Друк магилеўскі 1695 г., б. 580.
- Молитвословъ. Друк магилеўскі 1743 г., б. 618.
- Молитвословъ. Друк віленскі 1769 г., б. 620.
- Вірше съ трагедіи Хс. Пасхонъ. Друк львоўскі 1630 г., б. 550.
- Богагласникъ. Рукапіс полацкі 1660 г., б. 576.
- Пѣснословъ, свѣтоносное воспѣваніе Господа Бога. Друк віленскі 1771 г., б. 622.
- Величанія, по всядни и въ праздни-ки пѣваемая. Друк віленскі 1778 г., б. 623.
- Ирмологъ. Рукапіс XVI ст., б. 494.
- Ирмологъ. Друк евейскі 1642 г., б. 562.
- Ирмологія нотны. Рукап. XVII ст., б. 577.
- Ирмологія нотны. Рук. вітабскі XVII ст., б. 585.
- Ирмологъ. Друк магилеўскі 1700 г., б. 608.
- Осмогласникъ Гарабурдаўскі, друк у Вільні 1582 г., б. 429.
- Триодъ. Рукапіс горадзенскі 1466 г., б. 163.
- Трипѣснець (триодіонъ) цвѣтоносный. Мамонічаўскі, віленскі, 1609 г., б. 508.
- Триодъ постная. Друк каля 1609 г., б. 508.
- Трефологіонъ. Друк кутэінскі 1647г., б. 564.
- Трефологія або праздня. Рук. XVII ст., б. 586.
- Трифологіонъ или цвѣтословъ. Друк магилеўскі 1747 г., б. 618.
- Октоихъ. Рукапіс менскі XIV стаг., б. 134.
- Октоихъ. Гарабурдаўскі, друк віленскі 1582 г., б. 430.
- Октоихъ. Друк дэрманскі XVII ст., б. 503.
- Октоихъ. Друк магилеўскі 1730 г., б. 617.
- Октоихъ, сирѣчь осмогласникъ. Друк магилеўскі 1747 г., б. 618.
- Октоихъ. Друк магилеўскі 1754 г., б. 619.
- Часовникъ. Друк віленскі 1596 г., б. 470.
- Часаслоў. Рук. віленскі XVI ст., б. 494.
- Часословець. Друк віленскі, мамонічаўскі 1601 г., б. 501.
- Часословъ. Друк евейскі 1612 г., б. 513.
- Часословець. Друк віленскі мамонічаўскі, 1617 г., б. 521.
- Часовникъ. Друк віленскі 1627 г., б. 541.
- Часословъ со псалтырю. Друк віленскі 1631 г., б. 550.
- Часовникъ. Друк кутэінскі 1632 г., б. 552.
- Часословъ. Друк віленскі 1637 г., б. 553.
- Часословъ. Друк. евейскі 1645 г., б. 562.
- Часословъ. Друк магилеўскі 1697 г., б. 607.
- Часовникъ. Друк магилеўскі 1701 г., б. 609.
- Часословъ. Друк магилеўскі 1703 г., б. 609.
- Часовникъ. Друк магилеўскі 1713 г., б. 612.
- Часословъ. Друк віленскі 1772 г., б. 621.
- Часословъ. Друк віленскі 1776 г., б. 623.
- Часовникъ. Друк віленскі 1788 г., б. 629.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДУ (УНІЯТЫ) карысталіся тыміж самымі літургічнымі і малебнымі кнігамі, што і праваслаўныя. Аднак захаваліся помнікі перапісвання і друкавання з ініцыятывы уніятаў, да гэтых належаць:

- Службнік. Друк віленскі 1624 г., б. 539.
 Службнік. Друк супрасльскі 1695 г., б. 580.
 Леітургікон сі есь службнік. Друк супрасльскі 1727 г., б. 613.
 Леітургікон си есь службнік. Друк супрасльскі 1763 г., б. 620.
 Службнік. Друк віленскі, валадко-вічаўскі 1773 г., б. 622.
 Трєбнік. Друк віленскі 1624 г., б. 540.
 Трєбнік языкославенскій. Друк супрасльскі 1736 г., б. 617.
 Пслѣдованіе постригу въ малый иноч. образъ. Друк супрасльскі 1697 г., б. 607.
 Каноннік. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.
 Каноннік. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.
 Акафіст Богородзіцы. Друк славяно-лацінскі XVII—XVIII ст., б. 586.
 Евхологіоп, сирѣчь молитвеннік. Друк супрасльскі 1766 г., б. 620.
 Анеологіоп. Друк супрасльскі 1783 г., б. 624.
 Соборнік. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

- Трїодъ цвѣтная. Фіолеўская, друк кракаўскі 1483 г., б. 168.
 Трїодъ постная. Друк фіолеўскі 1491 г., б. 169.
 Трїодъ цвѣтная. Друк супрасльскі 1793 г., б. 634.
 Октоихъ. Фіолеўскі, друк. кракаўскі 1491 г., б. 169.
 Жыровіцкі богагласнік. Рукапіс XVII ст., лацінкай, б. 586.
 Пѣсни набожныя. Друк 1791 г., б. 633.
 Молитвы повседневныя. Друк віленскі, Святатроецкі 1596 г., б. 469.
 Молитвы повседневныя. Друк віленскі 1692 г., б. 501.
 Часословъ. Фіолеўскі, друк. у Кракаве 1491 г., б. 169.
 Часословъ. Друк супрасльскі 1772 г., б. 621.
 Часовнік. Друк супрасльскі 1778 г., б. 623.
 Часовнік. Друк супрасльскі 1780 г., б. 623.
 Часословъ. Друк супрасльскі 1786 г., б. 624.
 Часовнік. Друк супрасльскі 1790 г., б. 631.
 Часословъ налойный. Друк супрасльскі 1793 г., б. 634.

РЫМА-КАТОЛІКІ пачыналі перакладаць сваю літургічную пісьменнасць у XV ст., але хутка гэту мысль закінулі і толькі ў канцы XVIII ст. с пачыну езуітаў і біскупа Сестржэнцэвіча пачалі заводзіць крыўскую мову ў дадатковым набажэнстве. Захаваліся, або ведамы гэтыя помнікі гэтай пісьменнасці:

- Как ся мша чтеть Римским обычаем ма(т)це Божіей. Рук. XV ст., б. 182.
 Лацінскія малітвы XV ст., б. 182.

- Kantyczka, albo nabożne pieśni w parzezu Połockim. Друк полацкі 1774 г., б. 622.
 Nabożnyje pieśni. Гл. б. 633.

РЭФОРМАТЫ сваей малебнай пісьменнасці ў крыўскай мове ня вытварылі, аднак спробы былі, сьведчыць аб гэтым паніжшы рукапіс:

Арыянскі рэлігійны сьпеўнік (да 50 песень), XVI ст., б. 383.

МАГОМЭТАНЕ мелі свае малебныя тэксты ў крыўскай мове, пісання літарамі арабскімі, але дагэтуль тэксты гэты яшчэ не адчытаны.

V. Катэхізмы.

- Катихизисъ. С. Зызаняга, друк віленскі 1595 г., б. 459.
 Пункты данные священникомъ отъ преосвященного Исаи Копинского, митрополиты Киевского. Рук. 1631 г., б. 550.
 Дедаскалія, albo наука о седми сокращенияхъ. Друк. кутэінскі 1637 г., б. 556.
 Събраніе короткой науки о артикулахъ вѣры. Друк 1645 г., б. 562.
 Дидаскалія, albo наука о седми сокращенияхъ. Друк магилеўскі 1653 г., б. 571.

- Катихизисъ. Друк магилеўскі 1661 г., б. 577.
 Краткое поучение о седми sacramентахъ. Друк чарнегаўскі 1716 г., б. 612.
 Китихизисъ. Друк магилеўскі 1775 г., б. 619.
 Катихизисъ. Друк магилеўскі 1761 г., б. 620.
 Катихизисъ. Друк магилеўскі ў палове XVIII ст., б. 620.
 Катихизисъ. Друк у Горадне 1784 г., б. 624.
 Катихизисъ, по литовски оглашение. Друк горадзенскі 1788 г., б. 630.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДУ (УНІЯТЫ) мелі свае асобныя катэхізмы ўжо ад пачатку XVII ст., да гэтых належаць:

- Катихизисъ. Святатроецкі віленскі 1628 г., б. 546.
 Регулы Іосафата Архіепіспа Полоцкого списаны для презвитеровъ. Рук. XVII ст., б. 529.
 Катехизмъ ад слуги божого Іосафата. Рукапіс 1700 г., б. 530.
 О sacramентахъ. Белазораўскі катэхізм, друк полацкі 1697 г., б. 607.

- Собраніе припадковъ краткое, имѣющее въ себѣ науку о sacramентахъ. Друк супрасльскі 1722 г., б. 612.
 О артикулахъ вѣры наука. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.
 Катэхізм уніяцкі. Рукапіс канца XVIII ст., б. 634.

РЫМА-КАТАЛІКІ хоць пры катэхізаці паслугоўваліся крыўскай мовай, але помнікі панішчаны ў канцы XVIII і першай палавіне XIX ст.; дагэтуль ведамы толькі два помнікі гэтай пісьменнасці (да XIX ст.).

- Катехизмъ. Поссэвінаўскі, друк віленскі 1585 г., б. 431.

- Каталіцкі (уніяцкі?) катэхізм. Рук. канца XVIII ст., б. 634.

РЭФОРМАТЫ шырока карысталі крыўскай мовай пры навучанні веры, аднак помнікаў гэтай пісьменнасці захавалася не шмат:

- Арыянскі катэхізм. Друк XVI ст., б. 383.

- Катихисисъ. С. Буднага, друк несвіжскі 1562 г., б. 384.

Катехизис. Лютаранскі, штокгольмскі, 1617 г., б. 521. || Катихизисъ. Лютаранскі, штокгольмскі, 1628 г., б. 545.

VI. Апокрыфічная пісьменнасць.

Хрысціянства прыйшло да нас з усімі гэрэзіямі і сэктамі, якія да XI ст. істнавалі ў візанціі і палуднёва-славянскіх землях. Староннікі гэтых сэкт сталіся пашырыць свае пераконанні паміж нованавернутымі ўсходнымі славянамі і дзеля гэтага, разам с першымі богаслужэбнымі кнігамі, трапілі да нас і кнігі апокрыфічнага зместу. З дахаваўшыхся помнікаў, а яшчэ болей з нашай этнолёгіі відаць, што найвялікшы ўплыў на першапачатнае нашае хрысціянства мела богумільская сэкта.

Сказаніе о Христоръ и о антихристѣ. Рукапіс XII ст., б. 36.

Жыцьцёпіс сьв. Мэркурія Смаленскага XIII ст., б. 52.

Посланья Тиверею Цѣсарю. Рук. XV ст., б. 182.

Мученія сьв. Георгія. Рукапіс XV ст., б. 182.

Слово Иеремии прэзвитора яко Христосъ плугомъ ораль. Рукапіс XVI ст., б. 371.

Сказанье о великодни. Рук. XVI ст., б. 372.

Казанье сьвятаго Кирилла патріарха Іерусалімьскаго. Друк 1596 г., б. 467.

Слова г(о)с(под)а спа(са) нашего наказаніе всему православному христіянству. Рук. XVI ст., б. 492.

Слово о последне(м) времени. Рук. XVI ст., б. 492.

Пророчения с(вя)ты(х) пр(о)р(о)кѣ о х(рыст)ѣ І(с)у)сѣ. Рукапіс XVI ст., б. 492.

Починается ре(ч) о тре(х) ставехъ. Рук. XVI ст., богумільскі апокрыф, б. 493.

Чу(д) с(в)тго Егоргия о змиі. Рукап. XVI ст., б. 493.

Початокъ вопросамъ о смыслу разума. Богумільскі апокрыф, рук. XVI ст., б. 493.

Страданіе і подвижи стго апостола і евангеліста Матѣя. Рук. XVI ст.,

б. 493.

Страданіе... стго Филиппа. Рукапіс XVI ст., б. 493.

Посланіе написано(е) отъ авгаря ц(а)ря к г(сп)ду нашему І(с)у)с Х(рст)у. Рукапіс XVI ст., б. 493.

Слово о древѣ крестномъ. Рукапіс XVI стаг., б. 494.

Страсти Христовы. Друк 1689 г., Евангельская повесьць з дамешкай апокрыфічнага элементу, б. 579.

Розмова царя Давыда з царемъ волотомъ волотовичемъ. Апокрыфічная легенда, рукапіс XVIII ст., б. 582.

Страсти Христовы. Евангельская повесьць з дамешкай апокрыфічнага элементу, друк 1788 г., б. 629.

Страсти Христовы. Друк 1789 г., б. 630.

Страсти Христовы. Друк 1794 г., б. 634.

Загадкі цара Давыда. Рук. XVIII ст., б. 635.

О двенадцати пятницах. Рукап. XVIII ст., б. 635.

Лист Исуса Христа, сьвятое письмо. Рук. XVIII ст., б. 635.

О дванадцати мукахъ. Рук. XVIII ст., б. 635.

Страсти Христовы. Друк 1795 г., б. 636.

Сонъ Богородицы. Рук. XVIII ст., б. 636.

РЫМА-КАТАЛІЦКІ Захад ня менш ад візантыйскага ўсходу любаваўся ў апокрыфічнай пісьменнасці, якая трапляла да нас праз пасрэдняцтва чэхаў і палякаў, а такжа беспасярэдна з лацінскіх арыгіналаў. Да гэтых належаць:

Мука Господа нашего Исуса Христа. Дапушчальна—Нікодэмава Евангелье. Рук. XV ст., б. 180.

О оумученіи пана наше(го) Есу(са) Христа. Рук. XV ст., б. 180.

Повесьць аб трох каралѣх. Рук. XV ст., б. 180.

О плачи матки о сыну (Плач Богородицы). Рукапіс XV ст., б. 182.

О оустани кристусовѣ из мертвых, рукапіс XV ст., б. 182.

Повесьць аб трох каралѣх. Рукапіс XVI ст., б. 492.

РЭФОРМАТЫ ў мэтах пашырэння сваей навукі ўтварылі апокрыф, які быў пашыраны і ў нас:

Ліст полаўца Івана Смеры да в. кн. Валадзімера. Рукапіс 1567 г. Ары-

янскі апокрыф, б. 395.

VII. Рэлігійна-полемічная пісьменнасць.

Змаганьне Візанты з Рымам было перанесена на наш грунт ужо ў першыя векі хрысціянства, але арыгінальныя творы пачалі ў нас пісаць толькі пасля прыняцця каталіцтва пануючай дынастыяй (Ягайла). Аднак самая гарачая полеміка завязуецца толькі ў канцы XVI ст., с прычыны пранікшага ў край рэформацкага руху, і, ўрэшце, с прычыны берасьцейскай рэлігійнай уніі, выбухае цэлая бура полемікі паміж уніятамі і праваслаўнымі.

ПОЛЕМІЧНЫЯ ТВОРЫ ПІСАНЫЯ ПРАВАСЛАўНЫМІ:

Полемічны зборнік супроць лацінікаў. Рук. XVI ст., б. 134.

Книга зовомая приточникъ. Полемічны твор супроць жыдоўствуемых, рук. XV ст., б. 180.

Списанія противъ люторовъ. Рук. пач. 1580 г., б. 422.

Ліст супрасльскага ігумена Каліста. Полемічны твор супроць лацінікаў з 1511 г., б. 423.

Особое мовене до жидовъ подъ короткими словы отъ всихъ пророковъ о Христѣ. Рук. 1580 г., б. 423.

Слово нѣкогда давно на римянь у старыхъ кройникахъ писано о ихъ отщепенстве. Рук. 1580 г., б. 424.

Посланіе до латынь изъ ихъ же книгъ. Рук. 1581 г., б. 424.

Лісьце Іереми патріарха Констанцінопольскаго наминальній. Друк 1596 г., б. 469.

Апокрісис. Полемічны твор супроць уніі, друк 1597 г., б. 470.

Кратковременный отвѣтъ Феодула. Полеміка с П. Скаргай. Рукап. XVI ст., б. 478.

Полемічны зборнік 1597 г. Полеміка з уніятамі, б. 479.

Ектесисъ. Выступленьне супроць Берасьцейскага сабору, друк. 1597 г., б. 479.

Исторія о листрикійскомъ, то есть, о разбойническомъ ферарскомъ або флѣрентынскомъ синодѣ. Др. 1598 г., б. 480.

Отпись на листъ въ Бозѣ велебного отца Ипатія. Друк 1598 г., б. 480.

Лісты навелебнѣйшага и всесвятѣйшаго киръ Мелетія передъ тым

Александрійскаго, а теперъ уже Константинопальскаго патріархи. Рук. XVI ст. Выступленьє супроць унії, б. 482.

Акт дысыдэнцкай конфэдраціі 1599 г. Акт абвінавчанья супроць каталікоў, б. 483.

Поученіе новосложенное во литваніи нарицаемымъ цоззлшз логоветомъ. Рук. XVI ст. ѱ абарону праваслаўя, б. 484.

Сказанія полезнаа о латинохъ, когда отлучишися отъ грекъ и св. Божія церкви. Рук. XVI ст., б. 494.

Трактат супроць лаціннікаў XVI ст., б. 494.

Полемічны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст., б. 495.

Против повести нынешнихъ безбожныхъ еретиковъ. Супрасльскі полемічны трактат супроць рэформаціі. Рук. XVI ст., б. 496.

Отъ прота святаго горы Аѳонскія и всего собора ихъ Янушу королю угорскому посланіе. Трактат супроць рэформаціі. Рук. XVII ст., б. 500.

О образѣхъ. Трактат супроць рэформаціі. Рукапіс XVII ст., б. 501.

Вопросы и отвѣты православному зъ папезникомъ. Адпор каталіком, рук. XVII ст., б. 501.

Листъ Мелетія патріархи Александрійскаго. Друк. XVII ст., б. 505.

Сказаніе вкратцѣ о ересехъ тридцяти и четырехъ. Рукапіс XVII ст., б. 506.

Өрипос, то есть Ляментъ единой вселенской апостольской восточной церкви. Друк. XVII ст., б. 508.

Здане премудрого и велможного мужа и пана Іоанна Щасного Герборта. Рук. XVII ст., б. 513.

Отпись на листъ униговъ Виленскихъ. Выступленьє ѱ абарону праваслаўя. Друк. XVII ст., б. 519.

Палинодія, або книга обороны ка-

оолической святой апостольской Восточной церкви. Рукапіс XVII ст., б. 532.

Вѣра св. каѳолическія и апостольскія церкви. Друк. XVII ст., б. 540.

Антидотъ, або отповедь на ядомъ преполненное Антидотумъ противко Апологіі Мелетія Сматрыцкаго. Друк. 1629 г., б. 547.

Діаріушъ або списокъ дѣвѣвъ правдивыхъ, въ справѣ помноженя и объясненя вѣры православное гошоены. Атанаса Філіповіча. Рук. 1637 г., б. 555.

О фалшованю писмъ словенскихъ. Рукапіс XVII ст., б. 572.

Вѣра православная восточныхъ церкви. Друк. 1735 г., б. 617.

ПОЛЕМИЧНЫЯ ТВОРЫ ПИСАНЫЯ УНІЯТАМІ.

Унія альбо выкладъ преднейшихъ артыкуловъ ку зъодноченью грековъ с костеломъ Римскимъ належащихъ. Друк. 1595 г., б. 454.

Описание и оборона събороу роуского берестейского. Друк. 1596 г., б. 470.

Справедливое описание поступку и справы синоду берестейского. 1597 г. Твор на апраўданье унії, б. 479.

Листъ Ипатія Потєя до князя К. К. Острожского 1598 г., б. 479.

Отпись на листъ. Клїрыка Острожского, ад Іп. Поцея, б. 483.

Антиризисъ или апологія. Апраўданье унії. Друк 1599 г., б. 483.

Зачапка мудраго латынника зъ глумымъ русиномъ въ диспутацию. Рукапіс XVI ст., б. 495.

Аполегія флѣрэнтыйскаго сабору. Рук. XVII ст., б. 503.

Оборона собору флорентійскаго. Друк. XVII ст., б. 503.

Посельство до папежа римьского Сикста IV. Рук. XVII ст., б. 504.

Гарьмонія. Апраўданье унії, рук. XVII ст., б. 506.

Өeses. Праграма публічнай дыскусіі на рэліг. тэмы. Друк XVII ст., б. 508.

Полемічныя творы Іозафата Кунцэвіча. Рук. XVII ст., б. 518.

Оборона едности церковной. Друк XVII ст., б. 520.

О вѣрѣ единой, святой, соборной апостольской церкви. Рук. XVII ст., б. 525.

Апологія, Мелетія Сматрыцкаго. Друк. 1628 г.

Протэстація, Мелетія Сматрыцкаго. Друк. 1628, б. 545.

Аполлеіа Апологіі. Друк 1628 г., б. 545.

Парепе:is, или увѣщаніе къ Виленской братіи. М. Сматрыцкаго. Друк 1628 г., б. 546.

Өхетнесис Мелетія Сматрыцкаго. Друк 1629 г., б. 547.

VIII. Каляндары.

Календарь новый. Друк ватыканскі 1596 г., б. 465.

Календаръ або мѣсяцесловъ хрестіянскій. Друк супрасльскі 1726 г., б. 613.

Календар на 1727 г. Друк кенігсбѣргскі, б. 614.

Календар Грэко-Рускі. Друк кенігсбѣргскі 1730 г., б. 617.

Святцы. Друк супрасльскі 1774 г., б. 623.

Святцы съ кратк. житіями. Друк супрасльскі 1786 г., б. 625.

Святцы. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.

Святцы. Друк супрасльскі 1796 г., б. 636.

IX. Памянныкі.

Кожды манастыр меў кнігу ѱ якую ўпісываў на вечнае памінанье сваіхъ дабрадзеяў і колягараў; нажалъ да нашихъ часаў дахавалася гэтыхъ, цэнныхъ для гісторыі, кнігъ не шмат і то толькі с пазьнейшыхъ часаў.

Памянникъ сангушкоўскі XV ст., б. 179.

Виленскі памянникъ XVI ст., б. 487.

Полацкі памянникъ XVI ст., б. 487.

Слуцкі памянникъ XVI ст., б. 487.

Суботникъ, 1610 г., б. 512.

Супрасльскі памянникъ, 1631 г., б. 550.

Жыровіцкі памянникъ. Рукапіс XVII

ст., б. 585.

Вялікарыцкі памянникъ. Рукапіс XVII ст., б. 585.

Грозаўскі памянникъ. Рукапіс XVI—XVII ст., б. 585.

Дзятлавіцкі памянникъ. Рук. XVII ст., б. 585.

X. Гістаграпісь.

Летапісанье зачалося ѱ нас вельмі рана: св. Еўфрасінія сьпісывала ѱ XII ст., полацкія летапісы; працьвітала летапісанье і ѱ Смаленску, аднак, як Полацкія, так і Смаленскія летапісы загінулі, мейсца іхъ заступілі Літоўскія Летапісы, уложанья не раней XV ст. і Рускія Летапісы, сьпісанья ѱ XII ст., але дайшоўшыя ѱ сьпіскахъ толькі канца XV ст. Першыя зьмяшчаюць цалкомъ нашу гісторыю, ѱ другія наша гісторыя ўвайшла паасобнымі ўстаўкамі. Цэнны для нашай гісторыі матэр'ял зьмяшчаюць Хронографы, сьпісываныя

кравічамі, распрацоўка якіх яшчэ толькі распачата. Але найважнейшую крыніцу нашай гісторыі становіць Мэтрыка Літоўская, і, побач з ёй, мільёны рожнакіх грамат, актаў, прывілеяў і лістоў, цэнных як для гісторыка так і для філэлага.

- Кроніка Амартолы, рук. XIII ст. Зьяшчае ўсясьветную гісторыю, ад стварэньня сьвету да 842 г., б. 86.
- Летапіс прусаў, рук. XIII ст., б. 100
- Летапіс Абрамки, або віленскі сьпісак. Рукапіс 1492 г., б. 176.
- Кроніка Малалы, рукапіс XV ст., Антыохіец Малала напісаў сваю кроніку ў VI ст. па Н. Х.; яна зьяшчае гісторыю ад стварэньня сьвету да 563 г., б. 188.
- Радзівілаўскі або Кенігсбэргскі летапіс. Рукапіс XV ст., б. 188.
- Летапісы вялікага князства Літоўскага. Апісаньне захаваўшыся сьпіскаў, б. 189.
- Льтопісець Вялікаго княства Литовскога и Жемайтскога. Перадрук сьпіску бібліятэкі графа Рачынскага, б. 200—241.
- Ліст аб разьбіцьці маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г. Прычынак да гісторыі, б. 391.
- Летописец, то есть Кроника... Перапрацоўка кронікі Марціна Бельскага (Kronika wszystkyego swyata), б. 399.
- Дзеньнік люблінскага сойму 1569 г., Прычынак да гісторыі, б. 400.
- Отписы Філона Сымонавіча Кміты Чорнабыльскага, 1573—1574 г. Прычынак да гісторыі, б. 417.
- Дзеньнік Фёдара Еўлашэўскага (1546—1604). Прычынак да гісторыі, б. 484.
- Кро(и)ніка словяноў. Перапрацоўка кронікі Мацея Стрыйкоўскага, б. б. 485—86.
- Летапіс Быхаўца сьпісак XVI стаг., б. 490.
- Сьпісак з Ізборніка 1073 г., пісаны ў XVI ст., б. 490.
- Хронографы віленскай Публ. бібл. (№ 109 і № 110), б. 522.
- Гісторыя бытанскага манастыра. Рук. 1620 г., б. 531.
- Книга глаголемая кройникъ сирѣчь собраніе отъ многихъ льтописецъ. Рукапіс XVII ст., б. 570.
- Хронографъ. Рукапіс пачат. XVII ст., СПБ. Публ. бібліятэкі, № 5, б. 571.
- Хронографъ. Рукапіс пачат. XVII ст., СПБ. Публ. бібліятэкі, № 158, б. 571.
- Кройника з льтописцевъ стародавны(х). Рукапіс 1681 г., б. 578.
- Коро(т)кое описа(н)е кроники по(л)ской. Рукапіс XVII ст., б. 578.
- Кіяўскі летапіс. Апісуе падзеі на Палесьсі і на Валыншчыне, б. 585.
- Працес кананізацыі Іозафата Кунцэвіча. Прычынак да гісторыі. Рукап. канца XVII ст., б. 586.
- Мэтрыка В. Кн. Літоўскага, б. 587-604.
- Доношеніе о случившемся бою въ Курляндіи. Друк 1705 г., Прычынак да гісторыі, б. 610.
- Рэляцыя аб адбіцьці ад Пецярбурга швэдзкага генерала Мэйдэля. Прычынак да гісторыі, друк 1705 г., б. 610.
- Присяга яковую оучинили на съѣздѣ въ Новогродку паны сенаторы и иншиі станы. Присяга цару Пятру I. Друк 1707 г., б. 611.

XI. Мастацкая пісьменнасць.

- О дѣвах Смоленскихъ како игри творили. Легенда XI ст., б. 20.
- Слова аб палку Ігара. Трубадурская паэма XII ст., б. 47.
- Паход Альгерда на Маскву. Гістарычная повесьць XIV ст., б. 115.
- Повесьць аб бітве кн. Вітаўта з царом Тамір Кутлуем. Летапісная повесьць XIV ст., б. 130.
- Повесьць аб Грунвальдзкай бітве, б. 144.
- Пахвала Вітаўту. Трубадурскі рапсод XV ст., б. 178.
- Александрыя. Сказаньне коли пришо(л) Алекса(н)дръ на Индииска(го) ц(а)ря Пора и поразилъ его. Рыцарская повесьць XV ст., б. 183; рукапіс з 1697 г., б. 587.
- Повѣсть о троѣ. Гэроічная повесьць, рук. пачатку XVII ст., б. 187.
- Пахвала гэтману в. кн. Літоўскага, князю Астрожскаму. Трубадурскі рапсод XVI ст., б. 280.
- Вершы Ф. Скарыны, бб. 284, 290.
- Повесьть о витязях с книгъ сэрбских, а звлаци о славномъ рицѣри Тричан(е), о Анчалоте и о Бове и иншихъ многихъ витезехъ добрых(х). Рукапіс XVI ст., б. 372.
- Історыя о княжати Кгвидоне. Рыцарская повесьць, рук. XVI ст., б. 374.
- Книга о Таодуле рыцери. Містычная повесьць XVI ст., б. 378.
- Сказание о Сивилле пророчици. Містычная повесьць XVI ст., б. 378.
- Арыянскі катэхізм. Рэлігійны памфлет XVI ст., б. 383.
- Хронологія. Вершы Андрэя Рымшы, друк 1581 г., б. 424.
- Эпіграма на гэрб Сапегаў, верш Андрэя Рымшы, друк 1588 г., бб. 427—428.
- Прамова Мялешкі, кашталіна смаленскага, на сойме ў Варшаве, ў 1589 годзе. Палітычны памфлет канца XVI ст., б. 446.
- Історыя о Атыли королі угорьском. Рыцарская повесьць, рукапіс 1594 г., б. 452.
- Собраньне короткихъ а узловатыхъ повѣстей, которыя ся по кгрецку зовутъ апоегмата. Зборнік сярэднявекавых прыповясяцяў, рукапіс XVII ст., б. 502.
- Панэгірык на гэрб Сапегаў, Леона Мамоніча, друк 1609 г., б. 508.
- Эпіграма на гэрб князёў Агінскіх, б. 513.
- Вършѣ на жалостный погребѣ зацного рыцера Петра Конашевича. Друк 1622 г., б. 534.
- Панэгірык Пятру Магіле. Верш, друк 1632 г., б. 552.
- Дышкурсь жыдовина зъ скоморохомъ. Жарт, рук. XVII ст., б. 558.
- Sieńko Nalewayko Pouczycielowi Saskiemu Pouczenie o Hreczysie, Pryjateliskoie posyłaet. Сатыра вершам, друк 1642 году, б. 561.
- Інтэрмэдзія: „Comedia de Iakob et Ioseph Patriarchis“. Рукапіс Пылінскага, 1651 г., б. 567; „Intermedium de schismatico et vnito catholico“, б. 570.
- Ліст Комуніякі да ваяводы смаленскага Абуховіча. Палітычны памфлет сярэдзіны XVII ст., б. 576.
- Зборнік інтэрмэдзій, другой палавіны XVII ст., б. 579.
- Рымскія дзеянні (Gesta Romanorum). Зборнік сярэднявекавых легенд, рукапіс XVII ст., б. 581.
- Інтэрмэдзія „Daemon et pueri illus, Rusticus, Iudeus“. Рукапіс XVII ст., СПБ. Публ. бібл., б. 581.

Розмова царя Давыда з царемъ Волотом Вологовичемъ. Апокрыфічная легенда, б. б. 582—84.

Триумфъ польскѣй музы по отриманымъ над шведами звитяжствѣ. Панэгірык цару Пятру I, пісаны Гурчынам. Друк 1706 г., б. 610.

Зборнік інтэрмэдзій першай палавіны XVIII ст., I. „Colonus Studiosus“. II. „Colonus et Studiosus fugitivus“. III. „Literat, Wieśniak, Samochwal-ski“. IV. „Aulicus, Puer, Dominus, Cocus“. V. „Ludus Fortunae“, б. 614.

ХІІ. Дыплёматына.

Адзел дыплёматыкі ў нашай пісьменнасці па сваёй гістарычнай ценнасці заслугоуе асаблівай увагі. Усе акты гэтага адзелу пісаны мовай жывой, народнай, якая ў свой час ва ўсходнай Эўропе панавала ў дыплёматыцы нараўне з лацінай.

Угодчая грамата Полацка з немцамі 1200 году, б. 62.

Умова Полацка з Рыгай 1210 г., б. 63.

Угодчая грамата крывічоў з немцамі 1214 г., б. 64.

Умова Смаленска і Полацка з Рыгай 1223 г., б. 65.

Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 году, т. зв. Смаленскай тарговай праўды, б. 65.

Угодчая грамата Смаленска з Рыгай, пасля 1230 году, б. 73.

Умова Смаленска з Рыгай каля 1250—1260 г.г., б. 77.

Грамата князя Гердзенья Вітабскага і Полацкага 1264 году, б. 77.

Грамата Полацкага князя Ізяслава да крыжакоў і рыжанаў, каля 1265 году, б. 83.

Грамата Ізяслава князя Вітабскага, каля 1265 г., б. 84.

Карная грамата князя Мсьціслава вальнскага *) берасьцейскай зямлі, 1289 г., б. 84.

Зборнік інтэрмэдзій. Рукапіс Смаленскі XVIII ст., б. 618.

Зборнік інтэрмэдзій. Рук. 1771—1776 г., б. 621.

Інтэрмэдзія другой палавіны XVIII ст. „Rusticus et Iudeus“, б. 621.

Зборнік інтэрмэдзій 1787 г., I „Сюр, Żyd, Djabel, Pokutujący“. II. „Doktor przymuszony“, б. 625.

Калядная песьня 1790 г., б. 631.

Энеіда навыварат. Паэма канца XVIII або пач. XIX ст., б. 637.

Грамата Рыжскага архібіскупа вялікаму князю Федару Расьціславічу Смаленскаму 1281—1297 г., б. 86.

Грамата Смаленскага князя Федара Расьціславіча ў Рыгу 1284 г., б. 86.

Грамата Смаленскага князя Федара Расьціславіча аб званох 1284 г., б. 84.

Грамата Смаленскага князя Александра Глебавіча, канца XIII ст., б. 87.

Пацьверджаньне граматы 1229 г. Смаленскага князя Александра Глебавіча, пасля 1297—1298 г., б. 87.

Полацкая грамата канца XVI ст., б. 88.

Грамата Рыжскіх купцоў Вітабскаму князю Міхайле Канстантынавічу, каля 1300 г., б. 88.

Угодчая грамата Гедыміна з Немцамі 1323 г., б. 102.

Умова Рыгі з Полацкам, каля 1330 г., б. 104.

Умова Гедыміна і яго сыноў—Глеба (Нарымонта) і Альгерда—з Рыгай 1338 году, б. 105.

Грамата кн. Кейстута і Любарта Торунскаму мяшчанству пасля 1341 г., б. 105.

Угодчая грамата Літоўска Рускіх князёў з Польскім каралём Казімірам і мазавецкім князямі 1347 г., б. 105.

Умова Смаленскага князя Івана Александравіча з Рыгай 1330—1359 г., б. 113.

Грамата князя Альгерда Канстантынопальскаму патрыярху 1371 г., б. 116.

Грамата Полацкага кн. Андрэя крыжацкаму ордэну, 1385 г., б. 118.

Грамата вял. кн. Александра-Вітаўта Кестутавіча кн. Васілію Карачоўскаму 1386 г., б. 121.

Угодчая грамата Смаленскага князя Юрыя Сьвятаславіча і др. з каралём Уладыславам (Ягайлам) і са Скіргайлам 1386 г., б. 122.

Грамата Уладыслава (Ягайлы) караля Польскага і в. кн. Літоўскага, 1387 г., б. 122.

Грамата князя Дзімітра—Карыбута Альгердавіча на вернасьць каралю Уладыславу (Ягайле) 1388 г., б. 123.

Грамата кн. Дзімітра Альгердавіча на вернасьць Польскаму каралю Уладыславу (Ягайле) 1388 г., б. 123.

Прысяжная грамата кн. Сымона Луквёна Альгердавіча на вернасьць каралю Уладыславу (Ягайле) 1389 г., б. 123.

Паручны запіс князю Сьвідрыгайлу князёў і паноў за Грыдка Канстантынавіча, каля 1392 г., б. 124.

Паручны запіс Разанскага князя Алега Іванавіча польскаму каралю Уладыславу (Ягайле) 1393 г., б. 124.

Грамата вял. кн. Уладыслава (Ягайлы), 1394 г. Пісана ў Кракаве, б. 125.

Грамата вял. кн. Вітаўта на імя Рыжскага бургмістра Ніктіборга 1399 г., б. 129.

Грамата Монтыгірда, намесьніка полацкага, каля 1400 г., б. 141.

Прысяжная грамата князёў Заслаўскіх Польскаму каралю Уладыславу (Ягайле) 1401 г., б. 142.

Прысяжная грамата Юр'я Давыдавіча Польскаму каралю Уладыславу (Ягайле) 1401 г., б. 142.

Грамата палачанаў, пісаная ў Рыгу 1404 г., б. 142.

Тарговая умова Рыгі з Полацкам, 1405 г., б. 142.

Умова палачан з рыжскім магістрам 1405 г., б. 142.

Умова Полацка з Рыгай 1407 г., б. 143.

Адрывак тарговай умовы Полацка з Рыгай, каля 1407 г., б. 143.

Грамата кн. Івана Сымонавіча, полацкага намесьніка, да магістрату м. Рыгі 1409 г., б. 143.

Грамата палачанаў без даты, але мабыць 1414 г., б. 145.

Угодчая грамата Разанскага князя Івана Федаравіча з в. кн. Вітаўтам 1430 г., б. 152.

Угодчая грамата Пронскага князя Івана Валадзіміравіча з в. кн. Вітаўтам 1430 г., б. 152.

Ліст мітрапаліта Іоны польскаму каралю Казіміру VI, 1450 г., б. 158.

Ліст аднаго полацкага зьверхніка Рыжскаму магістрату XV ст., б. 158.

Пасольскія прамовы в. кн. Казіміра Разанскаму князю Іоанну Федаравічу 1456 г., б. 159.

Ліст мітрапаліта Іоны Полацкаму біскупу Сімеону, каля 1456 г., б. 160.

*) У гэсьце, на б. 84-й, трэба пераправіць „Валадзімера“ на „Мсьціслава“.

- Ліст мітрапаліта Іоны полацкаму архімандриту Каллісту, каля 1458 г., б. 162.
- Грамата палачан у Рыгу 1465 г., б. 163.
- Грамата Полацкага намесніка Міх. Алехнова Рыжскаму Бурмістру 1465 г., б. 163.
- Грамата баяраў і намесніка полацкага Алехны Рыжскаму бурмістру 1470 г., б. 164.
- Угодчая грамата в. кн. Казіміра з Ноўгарадам 1470—1471 г., б. 164.
- Грамата баяраў і мяшчанаў полацкіх гор. Рызе 1475 г., б. 164.
- Грамата ад баяраў і мяшчанаў полацкіх ў Рызе 1476 г., б. 164.
- Угодчая грамата палачан з Рыгай 1478 г., б. 164.
- Грамата князя Міхайлы Васілевіча Збараскага 1462 г., „оу Вилни“, б. 165.
- Угодчая грамата караля Казіміра с князямі Варатынскімі, Адаеўскімі і інш. 1473 г., б. 165.
- Граматя кн. Міхайлы і Канстантына Іванавічаў Астрожскіх 1486 г. „У Вилини“, б. 165.
- Пасольства в. кн. Казіміра да вял. кн. Маскоўскага Іоанна Васілевіча 1486 г., б. 165.
- Паклонная Рускіх князёў да Царградзкага патрыярха аб благаславенні на Кіяўскую мітраполію Полацкага біскупа Іоны 1488—1489 г., б. 166.
- Грамата палачань у Рыгу, канца XV стаг., б. 179.
- Грамата палачань у Рыгу канца XV ст., б. 179.
- Ліст аднаго полацкага зверхніка Рыжскаму магістрату, канца XV ст., б. 179.
- Грамата в. кн. Васіля Дзьмітравіча з Полацка ў Рыгу, канца XV ст., б. 179.

- Лістъ отъ цара татарского Мендлі-Кгирея до пановъ радъ в. кн. Литовского 1506—1507 г., б. 260.
- Посольство до мистра Лифлянтского паномъ Юрьемъ Завитичемъ, 1507 г., б. 263.
- Мовы посольскія караля Жыгімонта вялікаму князю Маскоўскаму Васілю Іванавічу 1507 г., б. 264.
- Пасольства рады в. кн. Літоўскага да караля Жыгімонта, 1526 г., б. 310.
- Граница князьству литовскому зъ землею татарскою, перекопскою, очаковымъ, Бѣлымъ-городомъ и землею волоскою XVI ст., б. 334.
- Каралеўскае упоўнаважаньне Літоўскім паслом 1541 г., б. 334.
- Апісаньне граніц паміж вялікім князьствам Літоўскім і карунай польскай 1546 г., б. 335.
- Тайна тайных, Арыстотелева врата. У пятым разьдзе зьмешчаны рады як адбываць пасольствы, б. 337.
- Ліст Баторага да цара Івана Грознага 1579 г., б. 422.
- Грамата канстантынопальскага патрыярха Ярэмы 1589 г., б. 444.
- Грамата караля Жыгімонта III аб пераездзе Патрыярха Ярэмы 1589 г., б. 444.
- Ліст кн. Канстантына Астрожскага да Іп. Поцея з 1593 г., б. 449.
- Варункі кіяўскага мітрапаліта Рагозы, на якіх можа быць заключана унія з Рымам, 1594 г., ў сьнежні, б. 450.
- Посельство до папежа рымьского Сикста IV. Рук. XVII ст., б. 504.
- Наказ ад Наваградзкага сабору уніяцкіх біскупаў паслом, якія ехалі да праваслаўнага духавенства ў Кіяў умаўляцца аб устаноўленьні патрыярхату, 1624 г., б. 539.

XIII. Юрыдычная пісьменнасць.

Помнікі дзяржаўнага, царкоўнага, торговага, вайсковага і земскага права.

Самы багаты і цэнны аддзел нашай пісьменнасці становіць пісьменнасць юрыдычная. Прывілеі наасобным землям і Пскоўская Судная грамата (1397—1467 г.) дахавалі нам нормы вечавога права. Смаленская тарговая умова 1229 г., дыхавала нормы торговага права, а тры Статуты В. кн. Літоўскага (1529, 1566 і 1588 г.г.) зьмяшчаюць дзяржаўнае права. Мова ва ўсіх юрыдычных помніках народная, немаль саўсім свабодная ад чужых уплываў.

- О поставлении Туровское епископии. Статут царкоўнага права, дадзены ў 1005 годзе, б. 18.
- Устаўная грамата Смаленскага князя Расьціслава Мсьціславіча, дадзеная Смаленскай біскупіі ў 1150 годзе, б. 38.
- Смаленская Тарговая Праўда 1229 г., б. 65.
- Прывілей в. кн. Вітаўта дадзены жыдам ў 1388 г., б. 122.
- Прывілей кн. Сьвідрыгайлы Полацкай зямлі, выданы перад 1394 г., б. 125.
- Вартскі статут. Рукапіс 1420 году, б. 149.
- Вісьліцкі статут. Рукапіс 1423 г., б. 152.
- Статут в. кн. Ягайлы. Рукапіс 1423 г., б. 150.
- Грамата (прывілей) в. кн. Жыкгімонта віленскім мяшчанам 1432 г., б. 155.
- Грамата в. кн. Жыкгімонта гор. Вільні на майборскае права, 1432 г., б. 156.
- Прывілейныя граматы в. кн. Казіміра Ягайлавіча віленскім мяшчанам 1440 г. і віленскім купцом 1443 г., б. 157.
- Грамата вял. князя Казіміра Магілеўскім мяшчанам 1447 г., б. 158; Магілеўскім баярам, палавіны XV ст., б. 158.

- Прывілейная грамата вял. кн. Сьвідрыгайлы Альгердавіча 1450 г., б. 158.
- Устаўная грамата в. кн. Казіміра жыхаром Полацка, каля 1456 г., б. 159.
- Прывілей в. кн. Казіміра в. князьству Літоўскаму 1457 г., б. 160.
- Грамата караля Казіміра гораду Коўне 1463 г., б. 162.
- Судоўнік караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г. Заклучае ў сабе крими-нальны кодэкс, б. 163.
- Прывілей Жамойдзкай зямлі караля Александра 1492 г., б. 174.
- Прывілей в. кн. Александра 1492 г., т. зв. Magna charta libertatum, б. 174.
- Запісь о Смоленской посощинѣ. Рукапіс палавіны XV ст., зьмяшчае земскае права, б. 179.
- Прывілей всім бояромъ и мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., б. 251.
- Потверженье владыцѣ Полоцкому порядковъ справъ и канонувъ церковныхъ, выписанныхъ черезъ великаго князя Ярослава Владимировича, 1503 г., б. 253.
- Прывілей владыце, бояромъ и всімъ мешчаномъ Смоленскимъ, на права і вольности ихъ, 1505 г., б. 254.
- Прывілей мѣщаномъ Киевскимъ 1506 г., б. 260.
- Устава сойму Виленского, 1507 г., зьмяшчае вайсковае права, б. 262.

Потверженне прывілею короля е. м. Александра мѣщаномъ Волковыскимъ, 1507 г., б. 263.

Устава сойму Мѣнского военная, лѣта Божьего 1507 г., б. 264.

Постановенне на соймѣ Новгородскомъ, 1508 году, б. 265.

Члонки, которые маеть судити староста въ земли дорогицкой, 1511 г., б. 266.

Потверженне мѣщаномъ полоцкимъ на право майдеборское и иншіе вольности ихъ, 1510 г., б. 268.

Устава караля Жыгімонта мозырской воласьці XVI ст., б. 273.

Судовая каралеўская грамата аб прыўлашчаньні полацкаму ўладыцы Эўфімію архібіскупскага тытулу, 1511 г., б. 274.

Судовая каралеўская грамата аб мейстніцтве ўладык, полацкага Эўфімія і Валадзімерскага Васіяна, 1511 г., б. 275.

Прывілей бояромъ, мѣщаномъ и всей земли Полоцкой, 1511 г., б. 275.

Пацьверджаньне прывілею жыдом 1514 г., б. 280.

Тотъ листь о войну писанъ. Каралеўская грамата аб выступленьні у паход з прычыны аблогі Масквой гор. Смаленска, 1514 г., б. 281.

Форма прысягі вял. князю Літоўскаму, каралевічу Жыгімонту-Аўгусту, 1552 г., б. 308.

Форма прысягі, якую давалі пісары гаспадарскія абыймаючы свой урадъ, 1552 г., б. 309.

Запіс аб рабунках і прымусах кобынскім падданым ад іх дзяржаўцы Вэнслава Касьцевіча, 1524 г., б. 310.

Ліст караля Жыгімонта старога старцам і ўсім мужам магілеўскай воласьці, 1525 г., б. 310.

Устава дворовъ нашихъ у великомъ князьствѣ Литовскомъ тако въ Виленскомъ, яко и Троцкомъ повѣтъхъ, яко ся державцы и врядники справовати мають, 1529 г., б. 312.

Каралеўскі і соймавы статут аб вайсковай павіннасьці, 1525 г., б. 316.

Статут вялікага князьства Літоўскага 1529 г., б. 320.

Статут кушнерскага брацтва ў Вільні, 1538 г., б. 323.

Каралеўская грамата радзе в. кн. Літоўскага аб праследаваньні адступнікаў ад хрысьціянскай веры ў жыдоўства, 1539 году, б. 330.

Тайна тайных, Аристотелева врата. Рукапіс XVI ст. зьмяшчае, побач рад мэдычнага і астролёгічнага характару, нормы дзяржаўнага і вайсковага права а такжа дыплематыку, б. 336.

Устава на волюки господаря короля его милости во всемъ великомъ князьствѣ литовскомъ, 1557 г., б. 339.

Кругакольная каралеўская грамата 1548 г. аб забароне жанком ўступаць ў сужывецтва з жыдамі, туркамі і татарамі, XVI ст., б. 379.

Уставы, дадзеныя Літве і абводам жмудзскаму, полацкаму, вітабскаму і мсьціслаўскаму на чацьвёртым Віленскім сойме, 1559 г., б. 380.

Статут вялікага князьства літоўскага 1566 г., б. 394.

Пацьверджаньне прывілею месту Полацку 1580 г., б. 422.

Трибуналь обывателемъ великого князьства литовского, 1581 г., б. 428.

Прывілей Жыгімонта трэцяго абывателям в. кн. Літоўскага 1588 г., б. 432.

Статут велікого князьства Литовского, 1588 г., б. 434.

Прывілей Жыгімонта III 1589 г. брацтву сьв.-троецкаму на шпіталі, школы і друкарню, б. 444.

Прывілей Жыгімонта III біскупам і ўсяму духавенству прыняўшаму унію, 1595 г., б. 452.

Кормчая XVI стаг., рукапіс Маскоўск. Публ. бібліятэкі, № 232, б. 490.

Кормчая XVI стаг., Маскоўск. Публ. бібліятэкі, № 233, б. 490.

Кормчая XVI стаг., Маск. Публ. бібл., № 234, б. 490.

Статут дзісенскага „молодзенчэскаго“ брацтва, рук. XVII ст., б. 585.

Св. Василя Великого уставъ. Рук. XVIII ст., б. 618.

XIV. Школьныя падручнікі.

Легіка. Рукапіс XV ст., агадоўлены „Рѣчи Моисея Египтянина“, б. 188.

Граматыка. Друк 1586 г., б. 431.

Букар з рысункамі: Наука ку читаню и розумѣню писма словенского. Друк 1596 г., б. 461.

Лексис. Слоўнік славянска-крыўскі, друк 1596 г. б. 462.

Грамматка словенска. Л. Зызаняга, друк 1596 г., б. 463.

Грамматика славянская Мелеція, Сматрыцкага. Друк 1618 г., у Еўі, б. 524; друк 1619 г. у Еўі, б. 524; у Вільні 1619 г., б. 524; у Вільні 1629 г. б. 546.

Грамматика. Букар, друк 1621 г., б. 533.

Букварь языка славенска. Друк 1636 г., б. 553.

Букварь языка славенскаго. Друк 1652 г., б. 571.

Лексиконъ славенороссійскій. Слоўнік Славяна-Крыўскі Памвы Бэрынды. Друк 1653 г., б. 572.

Аритметика или щисления. Рукапіс XVII ст., б. 584.

Геометрия. Рукапіс XVII ст., б. 584.

Козмография или описанія свѣта. Рукапіс XVII ст., б. 584.

Vokabularium slavonicolatinum. Славяна-лацінскі слоўнік, рукапіс XVII ст., б. 586.

Лексиконъ, имѣющъ въ себѣ слова первѣе Славенскія азбучныя. Слоўнік супрасльскі, друк 1722 г., б. 613.

Букварь языка словенскаго. Друк 1761 г., б. 620.

Азбука. Друк 1781 г., б. 624.

Букварь языка словенскаго. Друк 1792 г., б. 633.

Букварь. Друк 1798 г., б. 637.

XV. Астрономія, астролёгія, космографія і варажбіцкія кнігі.

Аром прыведзеных ніжэй кніг псеўда-навучнага зместу былі пашыраны у яшчэ „Фізіялогі“ і „Хрысьціянскія топографіі“, якія стараліся даць згоднае з Бібліяй тлумачэньне аб паходжаньні і будове сьвету. З вялікага ліку астролёгічных, альхіміяных і варажбіцкіх кніг, дахаваліся вельмі рэдкія. У кождым здарэньні перагляд рукапісаў, вывезеных ад нас у Масковію, можа значна навялічыць гэты адзел нашай пісьменнасьці.

Тайна тайных, Арыстотелева врата. Заключае ў разьзеле 8 астролёгію, б. 336.

Ланатачник. Варажбіцкая кніга, рук.

XVI ст., б. 337.

Шестокрыль. Кніга богаслоўска-космографічнага зместу, рукапіс XVI ст., б. 338.

Предсловіе о поесехъ небесныхъ. Астролѣгичны твор, рук. XVI ст., б. 338.

О седми звѣздахъ великихъ яке ся наричаются планеты. Астролѣгія, рук XVI ст., б. 338.

Сказаніе о седми планетахъ сиречь великихъ мощныхъ звѣздахъ. Астролѣгія, рук. XVI ст., б. 338.

Осени 12 звѣздъ, што владѣють къ 12 частямъ челоувѣчскимъ. Астролѣгія, рук. XVI ст., б. 338.

А коли хочешъ вѣдати каждого челоувѣка звѣзду его. Астролѣгія, рук. XVI ст. б. 338.

XVI. Вайсковасьць.

У книзе „Тайна-тайныхъ арыстотыльвы вароты“ памешчаны найдаўнейшыя правілы вайсковага умецтва, б. 336—337.

Фундаментъ максымы фортыфика-

Сказаніе о седми звездахъ великихъ и которыи ся зодей которымъ звѣздамъ служатъ. Астролѣгія, рук. XVI ст., б. 338.

Еріесь землю дръжить первую парсію, британію. Астролѣгія, рук. XVI ст., б. 339.

Шестодневъ. Жыдоўска-хрысьціянская богаслоўская космографія. Друк кутэінскі 1646 г., б. 563.

„Луцидарій“. Варажбіцкая книга, рук. XVII ст., б. 581.

Шестодневъ. Жыдоўска-Хрысьціянская богаслоўская космографія. Друк віленскі, 1792 г., б. 633.

тійной. Падручникъ вайсковасьці, рукапіс XVII ст., б. 565.

Архитектуре милитарис доктрина или архитектуры военной ученіе. Рукапіс XVII ст., б. 584.

XVII. Падарожы.

Странникъ Богомъ починаемъ. Падарожа Дانیлы паломніка ў Святую Зямлю. Рук. XII ст., б. 24.

Хоженіе Даниила игумена въ с(вя)тыи гра(д) Іер(уса)л(і)мъ. Рукап.

XVI ст., б. 491.

О дворѣ турского султана. Апісаньне двара турэцкага султана, рукапіс 1649 г., б. 564.

XVIII. Зборнікі.

Зборнікі зьмяшчаюць ў сабе самую рожнаякую пісьменнасць ад малітваў і духоўна-богаслоўскай пісьменнасці да летапісаў, мастацкай і юрыдычнай пісьменнасці. Разгляд зборнікаў і распадзел іхъ на зьместу дагэтуль яшчэ не закончаны дзеля гэтага мы пасьвячаемъ імъ асобны аддзел.

Троіцкі зборнік XIV ст. з чытаньнямі апостала і тропарамі сьвятымъ на 12 месяцаў. Рук. XIV ст., б. 134.

Зборнік Десятоглав 1502—1507 г. Зьмяшчае ў сабе Біблійныя і богаслужэбныя кнігі, б. 251.

Зборнік XVI ст., б. 308.

Зборнік другой паловы XVI ст. Мас-

коўскай Синод. бібл., № 937, б. 490.

Зборнік XVI ст. Маскоўскай духоўнай Акад. XVI ст., б. 488.

Зборнік Тройца-Сергіявай лаўры XVI ст., б. 488.

Зборнік канца XVI ст. Маскоўскай Публічн. бібл. і Рум. муз., № 159, б. 490.

Зборнік XVI ст. Чудава манастыра, № 62/264, б. 490.

Зборнік, зложаны з рожныхъ рукапісаў XVI і XVII ст. Іозафата Кунцэвіча, б. 490.

Супрасльскі рукапіс XVI ст., б. 490.

Зборнік канца XVI ст., б. 491.

Зборнік XVI ст. бясѣд айцоў царквы, б. 493.

Зборнік XVII ст., б. 566.

XIX. Прывілеі, наданьні, умовы, акты, лісты, тэстаманты, запісы.

Запіс княгіні ўдавы Глеба Васількавіча Менскага Кіева-пячэрскаму манастыру (да 1159 г.), б. 40.

Наданьне Юр'я Балковіча Лаўрышаўскаму манастыру, каля 1350 г., б. 113.

Купчая і менная граматы Алехны Рамашковіча, каля 1350 г., б. 113.

Грамата в. кн. Вітаўта Троцкаму Богародзіцкаму манастыру 1384 г., б. 118.

Грамата княгіні Юльяніі, жаны в. кн. Альгерда, каля 1377 г., б. 118.

Укладная грамата вял. кн. Дзімітра Карыбута Альгердавіча лаўрышаўскаму манастыру 1386 г., б. 122.

Умова Панкі, слугі каралеўскага з князямъ Скіргайлам ад 1387 г., б. 122.

Грамата вял. кн. Вітаўта князю Андрэю Василлу 1390 г., б. 124.

Запіс Слуцкага князя Александра Слуцкай царкве сьв. Міхайлы, 1392 г., б. 124.

Грамата Мсьціслаўскага князя Луквѣна Альгердавіча Касцюшцы—Валюжнічу 1393 г., б. 124.

Грамата Полацкага князя Яраслава Ізяславіча Полацкаму Барысаглебскаму манастыру 1396 г., б. 128.

Абмежаньне спрэчныхъ зямель Лаўрышаўскага манастыра 1398 г., б. 128.

Дзьева запісі на землі Лаўрышаўскаму манастыру, XIV ст., б. 129.

Грамата Полацкага князя Андрэя

Альгердавіча полацкаму Троіцкаму манастыру, раней 1399 г., б. 129.

Прывілей кн. Сымона-Луквѣна (Лыгвенія) Ануфраўскаму манастыру 1399 г., б. 129.

Прывілейная грамата вял. кн. Вітаўта віленскім канонікам 1399 г., б. 130.

Грамата вял. кн. Вітаўта аб разьдзе ле возера Ісэта 1399 г., б. 131.

Грамата Полацкага вялікага кн. Ануфрага полацкаму Прадчечанскаму манастыру, каля 1399 г., б. 132.

Ўкладная Івана Ніканавіча XIV ст., б. 132.

Укладная Андрэя Данільевіча XIV ст., б. 132.

Адступны запіс Грыдкі Дружыловіча, 1406 г., б. 142.

Грамата вял. кн. Вітаўта Ілы Вячковічу, 1407 г., б. 142.

Грамата ігумена перасолніцкага манастыра, пісаная ў Слуцку 1417 г., б. 149.

Судовы ліст в. кн. Вітаўта Якубовай Станкевічовай 1420 г., б. 149.

Грамата в. кн. Вітаўта княгіні Анне 1428 г., б. 151.

Прывілейная грамата кн. Сьвідрыгайлы Л. Зарубічу 1433 г., б. 157.

Прывілейная грамата вял. кн. Сьвідрыгайлы Цімафею Богушу 1438 г., б. 157.

- Судовыя пастановы і акты, паміж Круповічамі і Бастунамі—I, II, III IV і V—1444 г., б. 158.
- Акт прадажы Янам Карэйвам зямлі ў Ваўкавыскай воласьці Ягудовічам, 1451 г., б. 159.
- Грамата Казіміра Ягайлавіча пану Мішку 1452 г., б. 159.
- Прывілейная грамата кн. Міхайлы Пяструцкага Чэрэйскаму манастыру 1454 г., б. 159.
- Грамата Слуцкага князя Міхайлы Александравіча баярыну Васілю Цару 1455 г., б. 159.
- Прывілейная грамата князя Юрыя Лынгвеневіча 1455 г., б. 159.
- Грамата Віленскага ваяводы Міхайлы Кезкайловіча 1455 г., б. 159.
- Прывілейныя граматы князя Юрыя Лынгвеневіча 1456 г., б. 159.
- Грамата в. кн. Казіміра Андрэю Федзьковічу 1456 г., б. 160.
- Грамата Мсьціслаўскага князя Іоанна Юр'евіча полацкаму Сафійскаму сабору 1458—1459 г., б. 162.
- Грамата Алехны Довайновіча 1459 г., б. 162.
- Тэстамант князя Мсьціслаўскага Івана Юр'евіча 1463 г., б. 162.
- Права прадажнае ад Міхайлы Яновіча пану Якубу Карыбановічу на Валожын 1470 г., б. 164.
- Акт размяжаваньня зямель паміж ўладаньнямі біскупа і канонікаў Віленскіх 1474 г., б. 164.
- Грамата Яна Кучука Васьцы Любічу 1477 г., б. 164.
- Грамата Івашкі Ілініча Васьцы Любічу 1477 г., б. 164.
- Прывілейная грамата Александра Хадкевіча 1480 г., б. 164.
- Грамата Казіміра Ягайлавіча Марціну

- Гаштаўтовічу 1481 г., б. 165.
- Прывілейная грамата кн. Софії Зубравіцкай і Маріяны Трабскай 1486 г., б. 165.
- Ліст бязмытны кар. Казіміра Менскаму мяшчаніну Лукашу Терашковічу 1488 году, б. 165.
- Прывілейная грамата Слуцкай княгіні Анны Слуцкаму манастыру 1489 г., б. 166.
- Грамата Петраша Фомініча Федку Грыгор'евічу 1490 г., б. 168.
- Грамата Федкі Багданавіча Хрэбтовіча 1491 г., б. 168.
- Грамата Васілія Валовіча 1491 г., б. 168.
- Прывілейная грамата Слуцкай княгіні Анны Слуцкаму Троецкаму манастыру, 10 красавіка 1492 г., б. 172.
- Грамата караля Александра Алехне Глозыні 1492 г., б. 172.
- Пастанова жмудскага старасты ў справе Кунічніка Трумны 1422 г., б. 172.
- Грамата в. кн. Александра Федку Грыгор'евічу XV ст., б. 172.
- Грамата Петраша Фомініча Любіча 1492 г., б. 174.
- Грамата в. кн. Александра 1492 г., б. 174.
- Прывілей в. кн. і караля Александра 1492 году, б. 174.
- Грамата Івашкі Яцковіча 1493 г., б. 176.
- Грамата в. кн. Александра Яцку Васільевічу 1493 г., б. 176.
- Грамата в. кн. Александра пані Васковай Паўловічовай 1494 г., б. 176.
- Грамата в. кн. Александра 1495 г., б. 176.

- Грамата в. кн. Александра Вітабскаму намесьніку князю Міхайле Жаслаўскаму 1495 г., б. 176.
- Ліст Канстантына Астрожскага 1497 г., б. 178.
- Запіс Крыштафа Клішоўскага 1497 г., б. 178.
- Прывілейная грамата в. кн. Александра 1499 г., б. 178.
- Грамата другой паловы XV ст., б. 179.
- Актыкація прывілейнай граматы Канстантына Астрожскага Віленскаму Прачысьценскаму сабору 1499 г., б. 179.
- Сьведчаньне падданных жараслаўскіх, канца XV ст., б. 243.
- Прывілейная пацьвержальная грамата Полацкаму біскупу Луцэ на біскупскую вотчыну 1503 г., б. 254.
- Грамата в. кн. Александра Віленскім мяшчанам на пабудаваньне муру кругом гораду 1505 году, б. 258.
- Грамата в. кн. Александра на пабудаваньне ў Вільні гасьціннага дому для чужаземных купцоў 1503 г., б. 258.
- Запіс вознага Казлоўскага 1597 г., б. 478.
- Лісьць оть пановъ радъ до митрополита, абы въ часъ замятни и небеспеченства оть Москвы на замку Мѣнскомъ людеи прысягою утвердиль, 1507 г., б. 262.
- Лісьць мытнику луцкому Шамаку на мыто Кіевское, 1506 г., б. 260.
- XX. Забыткі мастацтва.**
- Манэта Тураўскага князя Сьвятаполка XI ст., б. 21.
- Плашчаница XI—XII ст., шытая золатам, б. 23.

- Прывілей королевои Аленѣ на замокъ Бѣлскъ з мѣсты Саражомъ и Бранскомъ, 1507 г., б. 262.
- Лісьць кнегини Петровой Мезецкой, 1507 г., б. 262.
- Рахунак караля Жыгімонта с панам Янушам Касьцевічам 1552 г., б. 309.
- Ліст Супрасльскага архімандрыта Сергія Кімбара да Кіяўскага мітрапаліта Макара II. Рук. XVI ст.; зьмяшчае наганы мясцовым звычайам, б. 322.
- Грамата Жыгімонта Аўгуста 1551 г. на пабудаваньне ў Вільні шкляннай гуты, XVI ст., б. 376.
- Грамата караля Жыгімонта Аўгуста Сьцяпану Збражскаму, XVI ст., б. 383.
- Реестръ роздаваньня пенезей, рукапіс 1562 г., б. 383.
- Попісь войска земьскаго великаго князьства литовьскаго XVI ст., б. 391.
- Адозва Баторага да войск 1579 г., б. 420.
- З мытнай кнігі 1583 г., б. 430.
- Грамата патрыярха Ярэмы 1588 г., б. 444.
- Прывілей Жыгімонта трэцяго 1595 б. 452.
- Саборная грамата кіяўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., б. 465.
- Акружная грамата 1794 г., Віктара, архібіскупа Менскага, б. 634.
- Акружная грамата біскупа Магілеўскага і Полацкага Афанасія 1795 г., б. 634.
- Спаская царкоўка, будаваная ў XII ст. ў Полацку, б. 32.
- Крыж сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай XII ст., б. 33.

Каменныя крыжы Полацкага кн. Барыса XII ст., б. 37.	Нагробны камень Васіля Тышковіча, б. 378.
Каменны крыж Полацкага кн. Рагвалода 1171 г., б. 40.	Нагробны камень віленскага бурмістра Брагі 1580 г., б. 451.
Чара князя Валадзімера Давыдавіча Чарнегаўскага XII ст., б. 41.	Відок гораду Магілева з XVII—XVIII ст., б. 563.
Мэдалі зьмеявікі XII ст., б. 50.	Аправа кнігі з XVII ст., б. 605.
Пячаць Полацкага князя Глеба с 1330 г., б. 104.	Антыміс XVIII ст., б. 625.
Акладка Лаўрышаўскага Евангелья XIV ст., б. 107.	Антыміс XVIII ст., б. 626.
Іконы сьв. Сафіі прамудрасьці Божай XVI ст., б. 307.	Дрэворыты XVIII ст., б. 631.
	Мэдаль на прылучэньне крыўскіх зямель да Расіі, б. 636.

ВЫКАЗ АЎТОРАЎ

ТВОРЫ КАТОРЫХ АБО МЫСЬЛІ ВЫКАРЫСТАНЫ ПРЫ АПРАЦАВАНЬНІ ГЭТАЙ КНІГІ.

Абрамович Д. И. „Памятники древне-русс. литературы“ (выд. Акад. Наук), вып. II, Петр. 1916).

Акты Западной России.

Акты Южной и Западной России.

Акты, относящиеся къ городскому быту России, т. I.

Акты, собр. Акад. Наукъ, т. I.

Акты, изданныя Виленскою Археологическою Комиссіею.

Акты, относящиеся къ исторіи Западной России, собранныя и изданныя Археологическою комиссіею. I—V. СПб. 1848.

Амфилохій архим. „Что внесъ св. Кипріянь, митрополитъ Кіевскій и всея России, а потомъ Московскій и всея России, изъ своего народнаго нарѣчія и изъ переводовъ его времени въ наши богослужебныя книги“ (Труды III арх. съѣзда, 2).

Анучын. „Курс Белоруссоведенія“, Москва, 1918—1920.

Аргангельскій А. С. „Борьба съ католичествомъ и западно-русская литература конца XVI и первой половины XVII в.“ (Чт. Моск. О-ва истор. и Древн. росс., 1888, I).

Археологическій Сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверо-Западной Руси, издаваемый

при Управленіи Виленскаго Учебнаго Округа, т. I. Вильно, 1867.

Багалъй Д. И. „Исторія Сѣверской земли до половины XIV в.“, Кіевъ, 1882.

Bandtkie Jerzy Samuel. „Historyja drukarni w królestwie Polskim i wielkim ks. Litewskim“ Kraków, 1826.

Бантышъ-Каменскій Н. „Историческое извѣстіе о возникшей въ Польше униі“. Вильно 1864.

Батюшковъ П. „Памятники русской старины въ Западныхъ губерніях“. СПб. 1865, 1885, 1886 г.

Батюшковъ П. Н. „Бѣлоруссія и Литва“, СПб. 1890 г.

Батюшковъ П. Н. „Волинь“. СПб. 1888 г.

Безсоновъ. „Бѣлорусскія пѣсни“. Москва, 1871 г.

Бобровскій П. „Гродненская губернія“ СПб. 1863 г.

Богуславскій К. Г. „Замѣчательный памятникъ древней Смоленской писменности XIV вѣка и имѣющійся въ немъ рисунокъ символично-политическаго содержанія“.

Brückner A. „Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne“ Warszawa, 1904.

Буслаевъ Ѳ. „Историческая хрестоматія церковно-славянскаго и древнерусскаго языковъ“ Москва, 1907 г.

Буслаевъ. Смоленская легенда о св. Меркуріи и Ростовская о Петрѣ царевичѣ Ордынскомъ („Древнерусская литература и искусство“, СПб. 1861 г.).

Бычковъ А. О. „Литовская лѣтопись по списку, находящемуся въ библиотекѣ графа Красинскаго“, СПб. 1893 г.

Бѣляевъ. „Какъ образовалось великорусское племя“. (Изв. антроп. отд. общ. любит. естествознанія I) Москва, 1865 г.

Бѣляевъ. „Очеркъ Исторіи Сѣверо-Зап. Края“. Вильно, 1867 г.

Wasilewski. „Litwa i Białoruś“. Kraków (без означанья году выданья).

Вахевичъ. „Западнорусская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея“. Одесса, 1903 г., асобная адбітка з XXIV т. Записокъ Имп. Отд. Общ. ист. и др. Рос.“.

Веселовскій А. Н. „Розысканія въ области русскаго духовнаго стиха“. СПб. 1883 г.

Веселовскій А. „О методахъ и задачахъ исторіи литературы какъ науки“ (Журн. Мин. Нар. Просв. 152).

Wiszniewski. „Historia literatury Polskiej“ (Т. VIII „Literatura białoruska“), Kraków, 1851 г.

Владимірскій-Будановъ М. Ф. „Хрестоматія“.

Владимірскій-Будановъ М. Ф. „Формы крестьянскаго землевладѣнія въ Литовско-Русскомъ государствѣ XVI вѣка“ (Кіевскій сборникъ на помощь пострадавшимъ отъ неурожая, Кіевъ, 1892 г.)

Вознякъ М. „Исторія Украинской литературы“ У Львові, 1921 г.

Wolff. „Kniaz'owie litewsko-ruscy“. Warszawa 1895 г.

Востоковъ. „Описаніе русск. и словенск. рукописей“. СПб., 1842 г.

Vogts'a „Geschichte Preuss.“ Königsberg, 1827 г.

Временникъ Московск. Обществ. Истор. и Древн. Россійскихъ, кн. 18, Москва, 1854 г.

Вѣстникъ Южн. и Зап. Россіи, 1862 г.

Hildenbrand. „Das Rigische Schuldbuch“. 1827 г.

Головацкій. „Навуковий Сборникъ“. 1866 г.

Головацкій Яковъ. „Дополненіе къ очерку Славяно-Русской Библиографіи В. М. Ундольскаго“. Санкт-Петербургъ, 1874.

Голубевъ С. Т. „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники“. Т. I. Кіевъ 1883 г., т. II. Кіевъ, 1898 г.

Голубинскій. „Исторія Русской Церкви“ Москва, 1901 г.

Горскій А. „Посланіе Кирилла Туровскаго къ Василию архим. Печерскому XII ст.“ Харьковъ, 1851 г.

Грушевскій М. „Исторія України—Руси“, т. VI, Київ—Львів“ 1907 г.

Грушевскій М. „Культурно-національний рух на Україні въ XVI—XVII віці“. Выд. друге 1919 (без означанья мѣсца друку).

Григоровичъ. „Бѣлорусскій архивъ древнихъ грамотъ“, ч. I., Москва, 1824 г.

Данилевичъ. „Очеркъ Исторіи Полоцкой земли до конца XIV в.“ Кіевъ, 1896 г.

Даниловичъ праф. „Lapisiec Litwy i Kronika Ruska“. Вильно, 1827 г.

Карскій Е. О. „Бѣлорусы. Очерки словесности бѣлорусскаго племени, ч. 2. Старая западно-русская письменность“, т. III. Петроградъ, 1921.

Келтуяла В. „Курсъ русской литературы. Пособія для самообразованія. Ч. I. Исторія древней русской литературы. Книга первая“. СПб., 1906.

Киприановичъ. „Историческій Очеркъ православія, католичества и униі въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“. Вильна, 1899 г.

Ключевскій. „Курсъ русской исторіи“. Москва, 1916.

„Книга въ Россіи, I. Русская книга отъ начала письменности до 1800 г.“ Москва, 1924.

Korzon T. „Organizacya wojskowa Litwy w okresie Jagiellońskim“. (Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie). Wilno, 1909.

Кояловичъ М. „Литовская церковная униа“, т. I. СПб., 1859.

Кояловичъ М. „Лекціи по исторіи Зап. Россіи“. 1864 г.

Кояловичъ М. „О разселеніи племенъ Западнаго края Россіи“. Москва, 1863 г.

Kraszewski J. I. „Wilno od początków jego do roku 1750“. I—IV, Wilno, 1840—1842.

Круповичъ М. „Собраніе государственныхъ и частныхъ актовъ, касающихся исторіи Литвы и соединенныхъ съ нею владѣній“. Вильна, 1888.

Кулишеръ I. М. Проф. „Исторія русской торговли до XIX в.“ Петербургъ, 1923.

Kutrzeba St. „Historia Polski w zazyście Litwa“. Lwów, 1914.

Лавровскій О. „Посланіе митрополита Климента“. Смоленскъ, 1894.

Лаппо И. И. „Великое княжество литовское за время отъ заключенія люблинской униі до смерти Стефана Баторія“ (1569—1586), т. СПб., 1901.

Леонидъ, архимандритъ. „Систематическое описаніе славяно-россійскихъ рукописей собранія гр. Уварова“.

Леонидъ, архим. „Надгробное слово Григорія Цамблака російскому архіепископу Киприану“. (Ч.О.М. 1872).

Леонтовичъ О. И. „Источники литовско-русскаго права“ (Варшавскія университетскія извѣст., 1899 кн. I).

Либровичъ Ф. С. „Исторія книги въ Россіи“, СПб., 1914 г., б. 98.

Лопаревъ Хр. „Посланіе митрополита Климента къ смоленскому пресвитеру Оомѣ, неизданный памятникъ литературы XII вѣка“ СПб., 1892.

Любавскій М. „Литовско-русские сѣмь“. (Чт. въ Общ. ист. и др. росс“. 1901, № 4).

Любавскій М. К. „Очеркъ исторіи Литовскаго государства до люблинской униі включительно“. Москва, 1915.

Макарій. „О христіанствѣ на Русіи до Владиміра“. СПб., 1868.

Макарій. „Исторія русской церкви“ СПб., 1872—1883.

Медвѣдевъ. „О книгахъ, кто и сложилъ“.

Merczyng Henryk. „Szymon Bud jako krytyk tekstów biblijnych“ Kraków, 1913.

Merzyński A. „Zródła do mytologii tewskiej“. Warszawa, 1892.

Monumenta Poloniae Historica. Вѣ Bielowisk t. 1. Lwów, 1864.

Дзялынскі. „Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tuzdież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563“. Poznań 1841.

Дзялынскі. „Zródłopisma do dziejow unii Lubelskiej“, cz. III. Poznań, 1858.

Добрянскій Ф. „Описание рукописей Виленской Публичной Библиотеки церковно-славянскихъ и русскихъ“. Вильна, 1882.

Довнаръ-Запольскій. „Исторія Кривичской и Дреговичской земель“. Киевъ, 1891.

Довнаръ-Запольскій. „М. Тяпинскій переводчикъ евангелія на бѣло русское нарѣчїе“. СПб., 1899 г.

Древности. „Труды Имп. Моск. Арх. Общ.“ т. 21. Вып. I, М., 1906 г., 66. 77— 88—Табл. XII—XX.

Евгеній, еп. Астраханскій. „Творенія св. Кирилла“. Киевъ, 1888.

Живописная Россія подъ редакціей Семенова. СПб., 1882 г.

Житецкій. „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчїя“. Киевъ, 1876.

Записки Сѣв.-Зап. Отд. Имп. Русск. Геогр. О-ва, кн. 3, 1912 г.

Земкевич Р. „Значеніе Ф. Скарыны ў беларускай культуры“. Гл.: „Вольная Беларусь“, № 13, 1917 г.

Ильинскій Ф. „Большой катихизистъ Лаврентія Зызанія“. (Труды Археогр. Ком.) 1898 г.

„Историко-статистическое описание Туровской епархіи, составленное ректоромъ Минской духовной семинаріи, архимандритомъ Николаемъ“. СПб. 1864.

Истриль В. М. „Александрія рус-

скихъ хронографовъ“. Москва, 1893 г.

Iocher. „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce“, t. II, Wilno, 1842 г.

Jablonowski A. „Siabrowstwo jako jedna z form rodowego posiadania ziemi w krainach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej“. Pisma, t. I. Warszawa, 1910.

Jablonowski Al. „Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi“. Kraków, 1899—1900.

Jakubowski I. „Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską“.

Jaroszewicz I. „Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII“. Cz. I—III, Wilno, 1844-1845.

Калайдовичъ. „Памятники Россійской словесности XII вѣка“. Москва, 1821.

Kamieniecki Witold. „Geneza państwa litewskiego“. Warszawa, 1916.

Карамзинъ. „Исторія государства російскаго“. СПб., 1892 г.

Карпинскій М. „Западно-русская Четвя 1489 года съ приложеніемъ житія Бориса и Глѣба“. (Русск. Филолог. Вѣстн. XXI).

Карскій. „Два памятника Западно-Русскаго нарѣчїя“. (Журн. Мин. Нар. Просв., 1893 г., августъ).

Карскій Е. Ф. „Два древнѣйшихъ русскихъ документа Главнаго архива Царства Польскаго въ Варшавѣ“. (Древности, Труды Археогр. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ., т. I, вып. 3, 1889 г.).

Карскій Е. Ф. „Бѣлоруссы. Введеніе къ изученію языка и народной словесности“. Вильна, 1904.

Наньберскій К. Э. „Грамоты, касающіеся до сношеній Сѣверо-западной Россіи съ Ригою и Ганзейскими городами въ XII, XIII і XIV в.“ СПб., 1857.

Narbutt T. „Dzieje narodu litewskiego“. Tomy I—IX. Wilno, 1835—1841.

Niemcewicz J. U. „Ciekawa mowa Iwana Mielezki, kasztelana smolenskiego, na sejmie w Warszawie, za króla Zygmunta III miana r. 1589. (Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce)“. Warszawa, 1822.

Никольскій Н. „О литературныхъ трудахъ митрополита Климента Смолятича, писателя XII в.“ СПб., 1892.

Никольскій Н. „Проложное житіе Кирилла Туровского по списку XIV—XV в.“

Новоструевъ. „Слово св. Ипполита объ Антихриствѣ“. Москва, 1868 г.

Оболенскій. „Книга посольская Метрики Великаго Княжства Литовскаго“. Москва, 1843.

Огненько, „Друкарска трийця“. „Літопіс“. 1924 г., Берлін.

„Ondyna Druskienickich źródeł“. 1844 г.

Осинскій А. „Мелетій Смотрицкій, Архіепіскопъ Полоцкій“. Киевъ, 1912 г.

„О словѣ, приписываемомъ Авраамію“. (Изв. Акад. Наукъ, VIII і IX).

Павевскій Л. „Наши провинціальные архивы и ихъ значеніе для Запад. Русск. Края“. Гродна, 1894 г.

„Памятники полемической литературы въ западной Руси“, кн. II, СПб., 1882 г.

Пархоменко В. „Начало христіанства на Руси“. Полтава, 1913.

Пекарскій П. „Наука и литература въ Россіи въ царствованіе Петра Великаго“. СПб., 1862 г., т. II.

Первольфъ І. „Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связь“. Варшава, 1886—1893.

Перетцъ В. „Новѣсть о трехъ короляхъ-волхвахъ въ западно-русскомъ спискѣ XV в.“ СПб., 1903 г.

Перетцъ В. Н. „Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды“. Ч. I, СПб., 1899 г. ч. II, СПб., 1900 г.

Петровскій Н. „Къ хронологіи проповѣдей Григорія Цамблака (Рус. Филолог. Вѣст. 50).

Пічэта І. „Гісторыя Беларусі“, ч. I, Москва, 1924 г.

Плиссъ В. „Симонъ Будный и его сектантская и литературная дѣятельность въ Литвѣ и Западной Руси (Христ. Чт. 1914 г. IX).

„Полное Собраніе Русскихъ лѣтописей“. Т. IV і XVII. СПб.

Поповъ А. „Историко литературный обзоръ древнерусскихъ полемическихъ сочиненій противъ латинянъ (XI—XV в.)“. Москва, 1875.

Поповъ А. „Обзоръ хронографовъ русской редакціи“ (Вып. II. М. 1896 г.)

Потебня А. „Мысль и языкъ“ Харьковъ, 1892 г.

„Православный Собесѣдникъ“, 1858, ч. 3, 1861, ч. II.

Пташыцкі. „Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. Вильна, 1917 г.

Пышинъ А. „Исторія русской-этнографіи. Бѣлоруссія“. СПб., 1891.

- Пыпинъ А. Н. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“. СПб., 1857 г.
- Пыпинъ и Сласовичъ. „Исторія словянскихъ литературъ“. I—II. СПб., 1889.
- Р**адченко К. „Этюды по богомилству“. (Изборникъ кievскій, 1904).
- Романовъ. „Бѣлорусскій Сборникъ“.
- Рудневъ Н. „Разсужденіе о ересьяхъ и расколахъ, бывшихъ въ русской церкви со времени Владиміра Великаго до Іоанна Грознаго“. Москва, 1838 г.
- Рѣзановъ В. „Слово о полку Игоревѣ и поэзія скальдовъ“ (Жур. Мин. Нар. Просв. н. с. 15).
- С**апуновъ А. „Рѣка Западная Двина. Историко-географическій обзоръ“. Витебскъ, 893.
- Сапуновъ А. „Архивъ Полоцкой Духовной консисторіи“ (Труды Арх. ком. Моск. Археол. О-ва“ т. I—II 1898, 1900 г).
- Сапуновъ А. „Витебская старина“, т. I; т. V, ч. I-я. Матеріалы для исторіи полоцкой епархіи“. Витебскъ.
- Сахаровъ И. „Хронологическая роспись русской библиографіи съ 1491 до 1700 г.“ СПб., 1842.
- Сахаровъ. „Сказанія Русского Народа“, т. II, СПб., 1849 г.
- Сахаровъ „Образцы древней письменности“.
- „Сборникъ постановленій по министерству народнаго просвѣщенія“, т. I.
- „Сборникъ Документовъ, уясняющихъ Отн. Лат.-Польск. Пропанды“, вып. 2. Вильня, 1867 г.

- Свентицки І. „Палеографическо-грамматическое описаніе пергаментнаго Лавришевскаго Евангелія, начала XIV ст.“ Изд. отд. Русск. яз. и слов. Импер. Акад. Наукъ, 1913 г., XVII, кн. I.
- Сементовскій А. М. „Бѣлорусскія древности“ СПб., 1890.
- Соболевскій А. И. „Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в.“ СПб., 1903 г.
- Соболевскій А. И. „Древній Церковно-славянскій языкъ. Фонетика“. Москва, 1891.
- Соболевскій. „Палеографическіе снимки XII—XVII ст.“ СПб., 1901 г.
- Соболевскій. „Смоленско-Полоцкій договор“. (Р. Ф. В. XV).
- „Собраніе древнихъ грамотъ и актовъ“. Вильня, 1843.
- Сопиковъ. „Опытъ Россійской Библиографіи“. СПб., 1813 г.
- Сопиковъ. „Каталогъ книгъ гражданской печати“.
- Сперанскій М. Н. „Славянскія апокрифическія евангелія“. Москва, 1895.
- Сперанскій М. „Исторія древней русской литературы“. Москва, 1914.
- Срезневскій И. „Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ“. СПб., 1890—1909.
- Срезневскій І. „Славяно-русская палеографія“. СПб., 1848.
- Stadnicki K. „Bracia Władysława Jagiełły“. Lwów, 1867.
- Stebelski Ign. „Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim z cieniów zakonnych powstające czyli żywoty św. panien i matek Eufrozyny, Parascewii zakonnic i hegumienij pod ustawą ś. o. Bazylego Wiel. w monasterze ś Spasa za Połockiem żyjących. Wilno, 1781.

- Strykowski. „Histor. Sarm. Europ.“ I—II, выданье 1846 г.
- Сцѣлуро Д. „Виленское съв. Духовское братство въ XVII и XVIII ст.“ (Труды Кіевск. Акад. 1898, IX XI; 1899, IV, VI, VIII—IX).
- Сычевская А. И. „Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст.“ (Русск. Филолог. Вѣстн. LXII).
- С. Сѣверяновъ. „Супрасльская рукопись“, I. СПб., 1904.
- Т**упиковъ Н. „Страсти Христовы въ западно-русскомъ спискѣ XV вѣка“. СПб. 1901.
- Турчиновичъ Ѳ. „Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ“. С.П.Б. 1857.
- У**ндольскій. „Іосифъ Тризна, редакторъ Патерика Печерскаго“ (Чт. въ Общ. Моск. Ун. I 1845—1846).
- Ундольскій. „Очеркъ Славяно-Русской библиографіи“. Москва, 1871 г.
- Ф**иларетъ. „Исторія Русской церкви“. Черниговъ, 1862 г.
- Czacki T.** „O litewskich i polskich prawach“. Warszawa, 1800—1801.

- Ш**ахматовъ А. А. „Сказаніе о призваніи Варяговъ“. СПб., 1904.
- Шахматовъ А. А. „Повѣсть временныхъ лѣтъ“, т. I, СПб., 1916.
- Шахматовъ А. А. „Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни“. (Научн. Истор. Журналъ, 1914, № 4).
- Шахматовъ „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“. (Ж. М. Н. П. ч. CCCXXII, 1899 г.)
- Шахматовъ А. „О Супрасльскомъ спискѣ западно-русскаго лѣтописи“. (Лѣт. занят. Археогр. Ком. XIII).
- Шевыревъ. „Исторія Русской Словесности“, ч. III, 1858 г.
- Szukiewicz Wandalin. „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim gub. Wil.“ Kraków, 1914.
- Я**нчукъ. „Нарысы па гісторыі беларускай літэратуры“, Менск, 1922 г.
- Янчукъ Н. „Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ“. (Изв. Отд. рус. яз. и сл. Имп. Акад. Наукъ. XII, 1).
- Яцимирскій А. „Григорій Цамвлакъ“. СПб., 1904.

ВАЖНЕЙШЫЯ ПАПРАЎКІ ДРУКУ.

Балона	Рад зверху	на д р у к а в а н а	п а п р а в і ц ь
2	4	Туравам і Дрогічынам	Туравам і Дрогічынам над Бугам.
6	36	Кіева	Кіява
11	31	баўграскай	баўгарскай
30	20	устрое	устрос
32	21	дванадцать	дванадцаць
44	28	Рукасны	Рукапісны
80	28	Histor. form. Europ.	Histor. sarm. Europ.
84	агалолак	князя Валадзімера	князя Мсьціслава
121	„	Кэштуавіча	Кестутавіча
129	29	Ларышаўскаму	Лаўрышаўскаму
164	13	Алехнавы	Алехны
193	26	Wytnoldi	Wytholdi
208	8	окрушенства	окрутенства
315	23	над росказанье	на росказанье
319	23	панскихъ	панскихъ
324	13	яко упорчивою	яко упорчивого
325	44	исихъ речехъ	всихъ речехъ
326	13	двыш менованья	звыш менованья
357	28	третьего снона	третьего снопа
383	16	1862	1562
408	16	мейсць	мейсцы
411	3	умѣтностью	умѣтностью
412	11	ако загинула	яко загинула
415	13	не око	на око

Балона	Рад зверху	на д р у к а в а н а	п а п р а в і ц ь
416	32	небаспечны	небаспечны
424	3	Петрѣ Гучнивомъ	Петрѣ Гугнивомъ
493	8	постніцте	постніцтве
507	26	ближніе	ближшіе
577	15	Ирмалогій	Ирмологій
585	17	Скарынчанкам	Скрынчанкам
607	22	Gente Ruthenu	Gente Ruthenus
634	19	Каталіцкі уніяцкі катэхізм	Каталіцкі (уніяцкі?) катэхізм
640	ссылка 59)	„малянік“ бохан хлеба вялічынѣй з жарнавы камень; ніжні камень у жорнах—„подны“, „поднік“; верхні—„мялявы“, „мялянік“. Запяканае малозіва—„мялязьвік“.	

З Ь М Е С Т.

Прадмова V—VIII
Уступ 1
Капец X-га і XI стагодзьдзе 15
XII стагодзьдзе 24
XIII стагодзьдзе 52
XIV стагодзьдзе 52
XV стагодзьдзе 102
XVI стагодзьдзе 137
XVII стагодзьдзе 243
XVIII стагодзьдзе 497
Слоўнік помнікаў старакрыўскай (беларускай) пісьменнасці. 641	
Выказ імён і рэчаў 720
Выказ старакрыўскай (беларускай) пісьменнасці паводле зьместу 739
Выказ аўтораў, творы каторых або мыслі выкарыстаны пры апрацаваньні гэтай кнігі 767
Важнейшыя папраўкі друку 774
